ΥΠΕΡΕΙΑ

ΤΟΜΟΣ ΕΒΔΟΜΟΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
Ζ΄ ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟ «ΦΕΡΑΙ-ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ-ΡΗΓΑΣ»
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ-ΙΣΤΟΡΙΑ-ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ
ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΔΗΜΟΥ ΡΗΓΑ ΦΕΡΑΙΟΥ
ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ, 6-8 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2017

ΜΕΡΟΣ Α΄
ΦΕΡΑΙ - ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Δρ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΠ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ
ΦΕΡΩΝ-ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ-ΡΗΓΑ

ΥΠΕΡΕΙΑ

ΤΟΜΟΣ ΕΒΔΟΜΟΣ

ΥΠΕΡΕΙΑ
ΤΟΜΟΣ ΕΒΔΟΜΟΣ
ΑΘΗΝΑ 2021
ISBN: Set 978-960-6733-25-3
ISBN: τόμ. Α΄, ΦΕΡΑΙ-ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ 978-960-6733-26-0
ISSN 2944-988X

Επιμέλεια: Δρ. Δημ. Καραμπερόπουλος
Μιλτιάδου 3, 14562 Κηφισιά-Αθήνα
www.karaberopoulos.gr

Σελιδοποίηση - Εφαρμογή διορθώσεων: Εθνικό Τυπογραφείο
Εκτύπωση - βιβλιοδεσία: Εθνικό Τυπογραφείο

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΦΕΡΩΝ-ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ-ΡΗΓΑ
Μιλτιάδου 3, 14562 Κηφισιά-Αθήνα, τηλ. 210 8011066, 6944304968
www.rhigassociety.gr
e-mail: karamber@otenet.gr

Κεντρική διάθεση των εκδόσεων
της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΤΑΜΟΥΛΗ
Γραφεία: Χονδρική-Λιανική
Αθήνα: Αβέρωφ 2 Τ.Κ. 104 33 τηλ.: 2105238959
e-mail: info@stamoulis.gr http://www.stamoulis.gr

ΥΠΕΡΕΙΑ

ΤΟΜΟΣ ΕΒΔΟΜΟΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
Ζ΄ ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟ «ΦΕΡΑΙ-ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ-ΡΗΓΑΣ»
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ-ΙΣΤΟΡΙΑ-ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ
ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΔΗΜΟΥ ΡΗΓΑ ΦΕΡΑΙΟΥ
ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ, 6-8 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2017

ΜΕΡΟΣ Α΄
ΦΕΡΑΙ - ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Δρ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΠ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ
ΦΕΡΩΝ-ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ-ΡΗΓΑ

Ὑπέρεια,
ὀνομάστηκε ὁ τόμος ἀπὸ τὴν πηγή «Ὑπέρεια Κρήνη» τοῦ Βελεστίνου.

Ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς στὴ *Χάρτα τῆς Ἑλλάδος*, φύλλο 4, «Ἐπιπεδογραφία τῆς Φερᾶς λεγομένης νῦν Βελεστῖνος» σημειώνει «Ὑπερεία Κρήνη λεγομένη Κεφαλόβρυσον», καὶ παραθέτει τὰ ἀποσπάματα:
«Ἐν μέσῃ τῇ Φεραίων πόλει κρήνη περίφημος ἐστίν, ἥν Ὑπερείαν καλοῦσι. Στράβων, βιβ. Θ΄, φύλ. 439».
«Ὦ γῆ καὶ Φεραί χαῖρε, σύγγονον θ' ὕδωρ, Ὑπερεία Κρήνη, νάμα θεοφιλέστατον. Σοφοκλῆς».

Οι τόμοι *ΥΠΕΡΕΙΑ* των Διεθνών Συνεδρίων
«Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»:

Τόμ. 1, 1990

Τόμ. 2, 1994

Τόμ. 3, 2002

Τόμ. 4, 2006

Τόμ. 5, 2010

Τόμ. 6, 2014

Τόμ. 7, 2021

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Τιμητική Επιτροπή Ζ΄ Διεθνούς Συνεδρίου, «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»..... 13
Χαιρετισμός Δημάρχου Ρήγα Φεραίου..... 15
Πρόλογος..... 17
Αναλυτικό Πρόγραμμα Διοργάνωσης Ζ΄ Διεθνούς Συνεδρίου..... 19
ΚατάλογοςΣυνέδρων..... 29
Δημήτριος Απ. Καραμπερόπουλος. Το Χρονικό του Ζ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Αρχαιολογία-Ιστορία-Λαογραφία περιοχής Δήμου Ρήγα Φεραίου, Βελεστίνο, 6-8 Οκτωβρίου 2017..... 33
Τα 30χρονα της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα (1987-2017)..... 59
Τιμητική εκδήλωση για τον καθηγητή Αστέριο Αργυρίου..... 63
Δημήτρης Παντελοδήμος. Ἀστέριος Ἀργυρίου..... 65
Μητροπολίτης Περιστερίου Γρηγόριος Δ. Παπαθωμάς. Λόγος Προσφωνητικός στον Ομότιμο Καθηγητή Αστέριο Αργυρίου (Προσωπική μαρτυρία)..... 71
Ἀστέριος ΑΡΓΥΡΙΟΥ. Επιστημονικά δημοσιεύματα..... 77

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΦΕΡΑΙ

1. Πολυξένη Αραχωβίτη, Πολυξένη Έλληνα, Κερασία Γεωργίου, Αργυρούλα Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Η Υπέρεια Κρήνη του χθες και του σήμερα. Ανάδειξη ενός διαχρονικού Μνημείου των Φερών και του Βελεστίνου..... 91
2. Κώστας Δημουλάς, Οι αρχαίοι σφαιροχωροί και το φεγγάρι στην ευρύτερη περιοχή των Φερών..... 149
3. Αργυρούλα Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Το Έργο του Ευάγγελου Χ. Κακαβογιάννη ως αφετηρία και βάση της νεώτερης περιόδου των αρχαιολογικών ερευνών στην αρχαία πόλη των Φερών..... 171

4. Δέσποινα Ευσταθίου, Πολυξένη Αραχωβίτη, Αργυρούλα Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Μια αστική φεραϊκή οικία των ελληνιστικών και ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων 187
5. Όλγα Κακαβογιάννη, Παύλος Χρυσοστόμου, Αρχαιολογικές έρευνες σε αρχαίες πόλεις της Πελασγιώτιδος και της Θεσσαλιώτιδος. «ΕΡΓΑ ΚΑΙ ΗΜΕΡΑΙ» του αρχαιολόγου Ευάγγελου Κακαβογιάννη και των συνεργατών του στα χρόνια 1976-1980 211
6. Αιμιλία Καλογιάννη, Ξαναγράφοντας την ιστορία για παιδιά: Εκπαιδευτικά έντυπα για τον Αρχαιολογικό Χώρο Χλόης και της Υπέρειας Κρήνης των Φερών 225
7. Ασπασία Ντίνα, Βυζαντινό Νεκροταφείο στο Αερινό περιοχής Βελεστίνου 233
8. Βασίλειος Παππάς, Οι Φερές στον Λίβιο 259
9. Κωνσταντίνος Π. Πρέντζας, Φεραῖοι ἔδοσαν: Η πολιτική οργάνωση της πόλεως των Φερών στα τέλη του 5ου - αρχές 4ου αι. π.Χ. Μια «δημοκρατία» στα χρόνια των τυράννων; 269

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ

10. Χριστίνα Βαμβούρη, Βασίλης Μεσσής, Το Βελεστίνο και η περιοχή του κατά το Μεσοπόλεμο. Εικόνες της τοπικής ιστορίας της περιοχής από τον πανελλήνιο και τοπικό Τύπο 291
11. Ευριπίδης Π. Γεωργανόπουλος, Πληροφορίες για το Βελεστίνο από Δυτικοευρωπαίους περιηγητές και Έλληνες γεωγράφους κατά την περίοδο της οθωμανοκρατίας και τα πρώτα χρόνια μετά την απελευθέρωση 305
12. Βασιλεία Γιασιράνη-Κυρίτση, Εκδηλώσεις τιμής και μνήμης στο Βελεστίνο τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αι. μέσα από τον Τύπο 323
13. Παναγιώτης Δεληγιάννης, Η ζωή και το έργο του αγροτιστή Γιαννακού Οικονομίδη κατά τις τέσσερις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα 361
14. Παναγιώτης Ιω. Καμηλάκης, Τα πατριδωνυμικά επώνυμα του Βελεστίνου 377
15. Χρυσούλα Δ. Κοντογεωργάκη, Παναγιώτης Θ. Τσαμανής, Συνεισφορά Αλμυριωτών στην έρευνα για το Βελεστίνο, στα τέλη του 19ου αιώνα 385
16. Χρήστος Μερεντίτης, Η διδασκαλία της τοπικής ιστορίας του Βελεστίνου: Εκπόνηση διδακτικού υλικού για την ανάδειξη των τοπικών ιστορικών μνημείων 395
17. Δημήτριος Μητσιάς-Παπαγεωργίου, Τοπωνύμια Ριζομύλου 407
18. Ευαγγελία Α. Μπόζαρλη, Ο Ορθόδοξος Χριστιανικός Σύλλογος «Ο Άγιος Γεδεών» Βελεστίνου. Η ιστορία του και η προσφορά του 427
19. Σταύρος Π. Παπαγεωργίου, Τοπωνύμια Μικρού Περιβολακίου (Ταχταλασμάν) 449

20. Απόστολος Παπαθανασίου, Κείμενα Βυζαντινής προσωπογραφίας επιφανών γυναικών της Θεσσαλικής Μαγνησίας της ύστερης Βυζαντινής περιόδου (ΙΓ΄ και ΙΔ΄ αιώνες)..... 457
21. Γεώργιος Σαββανάκης, Προσπάθεια δημιουργίας ρουμανικού σχολείου στο Βελεστίνο..... 485
22. † Χαράλαμπος Β. Στεργιούλης, Τα εγκωμιαστικά επίθετα στην υμνογραφία για τον οσιομάρτυρα Γεδεών..... 495
23. Δημήτριος Τίτσιας, Ο πρώτος Βελεστινιώτης Εισαγγελικός Λειτουργός Νικόλαος Απ. Σίγουρας..... 507
24. Αντώνης Φραγκούλης, Φερές-Βελεστίνο: ετυμολογικές αναφορές..... 525
25. Βασίλης Α. Χατζηθεοδώρου, Παρασκευή Κ. Νικολού, Το σύστημα διανομής του νερού της Υπέρειας Κρήνης-Κεφαλοβρύσου για την άρδευση των αγροκτημάτων της περιοχής Βελεστίνου..... 533

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΡΗΓΑΣ

26. Λουκάς Αξελός, Ο Δημοκρατικός Πατριωτισμός ως βασική παράμετρος της αξιακής, ιδεολογικής και πολιτικής συγκρότησης του Ρήγα..... 573
27. Αστέριος Αργυρίου, Τὸ Σύνταγμα τοῦ Κυρίλλου Λαυριώτη γιὰ τὴ χιλιοετὴ βασιλεία..... 593
28. Γιώργος Ν. Βλαχάκης, Ευρωπαϊκός ριζοσπαστικός διαφωτισμός, Ρήγας και Συντροφία. Μια, όχι απλώς, ενδιαφέρουσα σχέση..... 605
29. Ιωάννα Βόρβη, Ευγενία Δανιηλίδου, Τα επαναστατικά έργα του Ρήγα Βελεστινλή στα «Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας» της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Το διαχρονικό όραμά του για τα Δίκαια του Ανθρώπου..... 617
30. Αντώνιος Βουλγαρέλλης, Παναγιώτης Χρυσόπουλος, Μια προσπάθεια ανάλυσης του Ρηγικού μοντέλου εκπαίδευσης σε σχέση με τις εκπαιδευτικές πρακτικές των Ελληνορθοδόξων Κοινοτήτων του ΙΗ΄αι..... 627
31. Αγγελική Γιαννάτου, Η ιδεολογική ταυτότητα του ριζοσπαστισμού στη Ζάκυνθο μέσα από την εφημερίδα Ο Ρήγας (1851)..... 651
32. Γεωργία Γκότση, Βιογραφίες του Ρήγα στη βικτωριανή Αγγλία: ένα επεισόδιο ύστερου φιλελληνισμού..... 665
33. Χαρίκλεια Δημακοπούλου, Ποῦ ὀφείλονται οἱ οὐσιώδεις διαφορές στήν διατύπωση τοῦ Συντάγματος τοῦ Ρήγα καί τοῦ Προσωρινοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1822..... 683
34. Ζωή Χρ. Εξάρχου, Η γαλλική γλώσσα ως εργαλείο διαμόρφωσης επαναστατικής συνείδησης στο μεταφραστικό έργο του Ρήγα Βελεστινλή..... 689
35. Πάνος Καραγιώργος, Ρήγας Βελεστινλής..... 709
36. Αθανάσιος Καραθανάσης, Γεώργιος Βεντότης και Ρήγας Βελεστινλής..... 711

37. Δημήτριος Καραμπερόπουλος, Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα Βελεστινλή και Πίναξ Γεωγραφικός της Ελλάδος του Fr. Müller. Συσχετίσεις, παραλληλισμοί 715
38. Χαρίτων Καρανάσιος, Τρεις προσεγγίσεις του εγχειρήματος του Ρήγα από τους συγχρόνους του, μέσα από το παράδειγμα τριών ιατροφιλοσόφων και εμπόρων της Κοζάνης... 733
39. Ελένη Κουρμαντζή, Έρωτος Αποτελέσματα... (1792) Το ζήτημα της πατρότητας και οι κοινωνικοπολιτικές συνάφειες... 743
40. Ελένη Γ. Λεοντσίνη, «ἐρωτομανὴς μὲ τὴν ἐλευθερίαν»: Πολιτικός ἔρως. Η περίπτωση του Ρήγα Βελεστινλή... 755
41. Γεώργιος Ν. Λεοντσίνης, Κριτική προσέγγιση του επιστημονικού έργου, των συνεδρίων και των εκδόσεων της «Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα»... 763
42. Χαράλαμπος Μηνάογλου, Τὰ «νομίσματα» τῆς Χάρτας τοῦ Ρήγα καὶ οἱ μεταφυσικὲς προεκτάσεις τους... 769
43. Στέλιος Μουζάκης, Γεωμετρικά σχήματα, εικονογραφικά σημεία και σημειώσεις στη Χάρτα του Ρήγα. Σχολιασμός - παρατηρήσεις... 777
44. Γιώργος Μύαρης, Ρήγας Βελεστινλής, Ιωάννης Καρατζάς, Μιχαήλ Περδικάρης για τον έρωτα: Φιλοσοφικές αναζητήσεις, γραμματολογικές και βιβλιογραφικές αναφορές... 803
45. Θανάσης Νάκας, Κώστας Ντίνας, Το λεξικό-γραμματική των Απάντων του Ρήγα (οι λέξεις από ζ-, η-, θ- και ι-)... 821
46. Παναγιώτης Νούτσος, Νέα Πολιτική Διοίκησις: έως ποιο βαθμό ενισχύει τη θεωρία της «υβριδικότητας» («hybridity») των «πολιτισμών»;... 875
47. Παναγιώτης Νταβαρίνος, Οι επιδράσεις του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού στο συγγραφικό έργο του Ρήγα Βελεστινλή... 879
48. Χρίστος Θ. Ξενάκης, Το έργο του James Ferguson ως πρότυπο για τις αστρονομικές γνώσεις στο Φυσικής Απάνθισμα... 889
49. Ιωάννα-Σταματίνα Παναγιωτακοπούλου, Ρήγας Βελεστινλής: Ψυχολογική ανάλυση περιεχομένου στον Θούριο και πρόταση για δημιουργική εργασία στην ομάδα-τάξη... 905
50. Δημήτρης Παντελοδήμος, Τό πρότυπο καὶ ἡ πρωτοτυπία τοῦ πολιτεύματος τοῦ Ρήγα... 919
51. Πέτρος Πετράτος, Το Βαλκανικό όραμα του Ρήγα και η «Δημοκρατική της Ανατολής Ανάπλασις» των Ριζοσπαστών της Κεφαλονιάς (19ος αι): Μια διερεύνηση... 925
52. Γεώργιος-Κωνσταντίνος Πήλιουρας, Η παρουσίαση του συγγραφικού έργου του Ρήγα Βελεστινλή στα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Από τη σύσταση του νεοελληνικού κράτους έως σήμερα... 943
53. Ιωάννης Πλεμμένος, Γιατί ο Ρήγας δεν «διόρθωσε» τον Metastasio; Μια ενδιαφέρουσα υπόθεση μεταφραστικής «επιείκειας» στον ύστερο 18ον αιώνα... 967
54. Δρ Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη, Έλλην-Ρωμιός-Γραικός: Από τον εθνεγέρτη Ρήγα στον ποιητή Κωστή Παλαμά... 989

55. Αναστασία-Βαλεντίνη Ρήγα, Η Εγω-οικολογική μέθοδος και η ανάλυση της Ψυχοκοινωνικής Ταυτότητας του Ρήγα Βελεστινλή 1021
56. Νίκη Σαλπαδήμου, Ο Ρήγας Βελεστινλής ως λογοτέχνης 1027
57. Απόστολος Σταβέλας, Ζητήματα αρετολογίας στην περίπτωση του Ρήγα Βελεστινλή 1037
58. Πάνος Στάμου, Ο Ρήγας στην εποχή της Αικατερίνης Β΄ 1043
59. Ηλίας Τεμπέλης, Μάρκος Ξυδάκης, Ο Στέφανος (Επιφάνιος) Δημητριάδης και η αναβίωση του επικουρισμού την εποχή του Ρήγα 1053
60. Αθανάσιος Σωτ. Τζιερτζής, Από τον συσχετισμό του εθνομάρτυρα Επισκόπου Ζήλων Ευθύμιου Αγριτέλλη με τον Ρήγα Βελεστινλή σε ένα ποίημα και μια πρόσκληση τελετής από τον Μηθύμνης Διονύσιο, στην αποσιώπηση ... (τέλη Μαΐου 1936) 1065
61. Παντελεήμων Χιονίδης, Ρήγας Βελεστινλής, ένας παιδαγωγός του Διαφωτισμού στο σημερινό σχολείο. Πρόταση συνεργατικής δράσης για το Γυμνάσιο 1123
62. Julien Calvié, La vie et le parcours intellectuel de Rhigas Vélestinlis 1137
63. Elena Lazar, 20 χρόνια σταθερής προβολής του Ρήγα στη δεύτερη πατρίδα του. 1153

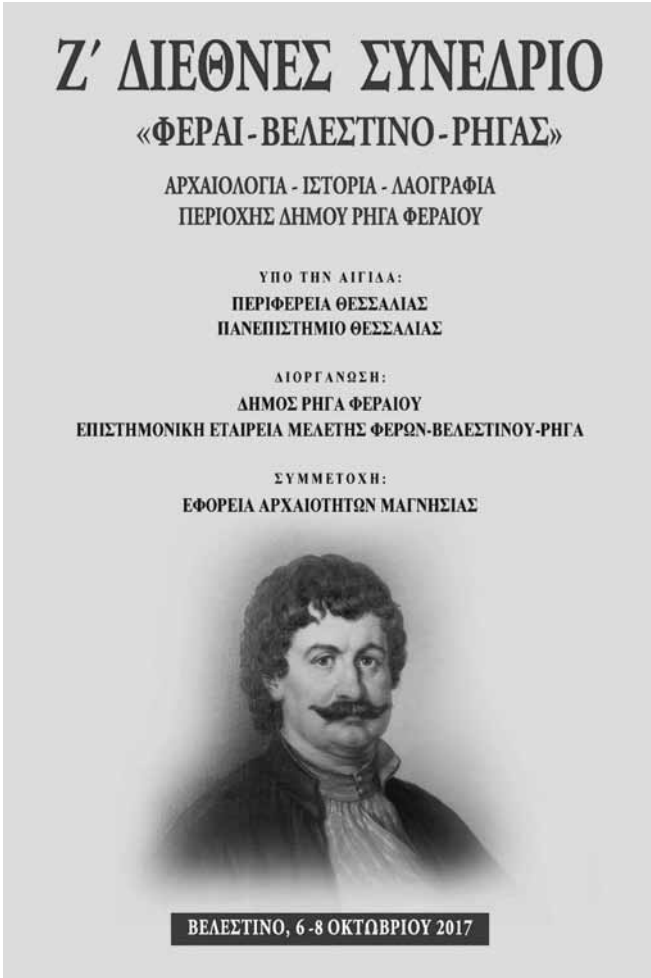

Η αφίσα του Ζ΄ Συνεδρίου

ΤΙΜΗΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ζ΄ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ, «ΦΕΡΑΙ-ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ-ΡΗΓΑΣ»

Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Δημητριάδος και Αλμυρού κ. Ιγνάτιος
Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Βελεστίνου κ. Δαμασκηνός
Περιφερειάρχης Θεσσαλίας κ. Κωνστ. Αγοραστός
Δήμαρχος Ρήγα Φεραίου κ. Δημ. Νασίκας
Πρύτανης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας κ. Γεώργιος Πετράτος
Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Καθηγητής-Ακαδημαϊκός
Nadia Danova, Καθηγήτρια Ιστορικός, Ινστιτούτο Βαλκανικών Σπουδών της Ακαδημίας Επιστημών της Βουλγαρίας
Αθανάσιος Καραθανάσης, Ομότ. Καθηγητής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Πρόεδρος Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών
Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, τ. Διευθύντρια Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών
Γεώργιος Λεοντσίνης, Ομότ. Καθηγητής Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Πρόεδρος της Εταιρείας Θεωρίας Έρευνας και Διδακτικής της Τοπικής και Γενικής Ιστορίας
Αργυρούλα Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Δρ. Αρχαιολόγος, Επί Τιμή Προϊσταμένη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Μαγνησίας
Αστέριος Αργυρίου, Ομότ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Στρασβούργου
Ήβη Μαυρομούστακου, Καθηγήτρια, Πρόεδρος Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης Πανεπιστημίου Κρήτης
Θεόδωρος Λιόλιος, Καθηγητής Πυρηνικής Φυσικής και Στρατιωτικών Επιστημών Σ.Σ.Ε.

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΔΗΜΑΡΧΟΥ ΡΗΓΑ ΦΕΡΑΙΟΥ

Μείζονος σημασίας για τον Δήμο Ρήγα Φεραίου η διοργάνωση και η διεξαγωγή των Διεθνών Συνέδριων «ΦΕΡΑΙ-ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ-ΡΗΓΑΣ», καθώς διασώζονται και παράλληλα αναδεικνύονται ιστορικές, λαογραφικές και αρχαιολογικές πτυχές της περιοχής μας και, κυρίως, «παίρνει σάρκα και οστά» η μεγάλη επαναστατική μορφή του Εθνομάρτυρά μας, Ρήγα Βελεστινλή.

Όσα χρόνια και εάν έχουν περάσει δεν μπορούμε να αντιληφθούμε τη σημαντικότητα και το μεγαλείο της συνεισφοράς της επαναστατικής δράσης του μεγάλου συμπατριώτη μας. Υπήρξε ο «μπουρλοτιέρης» των ψυχών, ένας Έλληνας που αγαπούσε την πατρίδα του και το έθνος. Με το επαναστατικό του έργο συνεπήρε τους Βαλκανικούς λαούς κα αφύπνισε το υπόδουλο Γένος, αφήνοντας ανεξίτηλα τα σημάδια του σε όλον τον κόσμο. Η πένα του παραμένει αιχμηρή έως και σήμερα, αναλλοίωτη στο χρόνο, διαχρονική και επίκαιρη όσο ποτέ.

Με τη διεξαγωγή του Ζ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «ΦΕΡΑΙ-ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ-ΡΗΓΑΣ», το 2017 συμπληρώθηκαν παράλληλα τριάντα χρόνια από την έναρξη της διοργάνωσης των Διεθνών Συνεδρίων σχετικά με τον Ρήγα και τον τόπο καταγωγής του, 30 χρόνια δράσης της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, τα μέλη τη οποίας και ιδιαιτέρως ο Πρόεδρός της, Διδάκτωρ Ιστορίας της Ιατρικής του Πανεπιστημίου Αθηνών, κ. Δημήτριος Καραμπερόπουλος, έχουν παράγει σπουδαίο και πολυετές έργο με αυθεντικότητα, ακρίβεια και σεβασμό στην ιστορία του τόπου μας.

Ο Δήμος Ρήγα Φεραίου υποστηρίζει πάντα τέτοιου είδους διοργανώσεις και δράσεις που προβάλλουν, αποτυπώνουν και θεμελιώνουν σε πανελλαδικό και διεθνές επίπεδο την πλούσια και σημαντική ιστορία της περιοχής μας. Το Ζ΄ Διεθνές Συνέδριο «ΦΕΡΑΙ-ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ-ΡΗΓΑΣ», πραγματοποιήθηκε με την οικονομική αρωγή του Δήμου Ρήγα Φεραίου και φιλοξένησε επιστήμονες από όλη την Ελλάδα και το εξωτερικό, οι οποίοι παρουσίασαν ενδιαφέρουσες έρευνες για τις αρχαίες Φερές, το σύγχρονο Βελεστίνο και τον Ρήγα Βελεστινλή.

Για όλους αυτούς τους λόγους προχωρήσαμε στην υποστήριξη της παρούσας έκδοσης, για την επιμέλεια της οποίας θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον κ. Καραμπερόπουλο, ώστε να αποτελέσει ένα πνευματικό απόκτημα για κάθε επιστήμονα και κάθε πολίτη που επιθυμεί να εμβαθύνει στην γνώση και την αναζήτηση των ιστορικών πτυχών του Δήμου Ρήγα Φεραίου.

Ο ΔΗΜΑΡΧΟΣ ΡΗΓΑ ΦΕΡΑΙΟΥ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΤ. ΝΑΣΙΚΑΣ

Η αφίσα του Α΄ Συνεδρίου 1986

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Με αισθήματα χαράς και ικανοποίησης εκδίδουμε τους τόμους των Πρακτικών με τις εργασίες του Ζ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», που με επιτυχία διοργανώθηκε στο Βελεστίνο κατά το τριήμερο 6-8 Οκτωβρίου του 2017, με την συμπαράσταση του Δήμου Ρήγα Φεραίου. Εμπλουτίζεται κατά αυτόν τον τρόπο με τις χίλιες εκατό και πλέον σελίδες η σχετική βιβλιογραφία για τις τρεις θεματικές ενότητες, των αρχαίων Φερών, του νεότερου Βελεστίνου με την γύρω περιοχή και του Ρήγα Βελεστινλή. Μια σημαντική επιστημονική συγκομιδή. Η διοργάνωση κάθε φορά του Συνεδρίου και η έκδοση των Πρακτικών του αποτελούν πολιτιστικό και επιστημονικό γεγονός.

Επί πλέον, το 2017 ήταν και τα τριαντάχρονα της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα (1987-2017). Έγινε μια συνοπτική παρουσίαση των δραστηριοτήτων και των επιτευγμάτων κατά τις τρεις δεκαετίες και της συμβολής στην έρευνα και προώθηση των μελετών για τις αρχαίες Φερές, το νεότερο Βελεστίνο και τον επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή.

Ιδιαίτερα, κατά την έναρξη του Ζ΄ Συνεδρίου τιμήθηκε ο συμπατριώτης καθηγητής από το Μεγάλο Μοναστήρι, Αστέριος Αργυρίου, ιδρυτικό μέλος της Επιστημονικής μας Εταιρείας, για την επιστημονική του προσφορά και την συμμετοχή του στα Διεθνή Συνέδρια μας. Επίσης, μια συνεδρία, στις 7 Οκτωβρίου 2017, ήταν αφιερωμένη στην μνήμη του Αρχαιολόγου Ευάγγελου Κακαβογιάννη, πρωτοπόρου της νεώτερης περιόδου των αρχαιολογικών ερευνών στις Φερές-Βελεστίνο, και ιδρυτικό μέλος της Επιστημονμικής μας Εταιρείας, με την συμπλήρωση ενός έτους από τον θάνατό του.

Η σελιδοποίηση και εκτύπωση των Πρακτικών πραγματοποιήθηκε στο Εθνικό Τυπογραφείο. Ευχαριστίες στον υπεύθυνο της φωτοστοιχειοθεσίας κ. Γεώργιο Περγαντίνα και την κ. Ιωάννα Τσαγκαράκη για την θαυμάσια συνεργασία, με αποτέλεσμα την εξαιρετική έκδοση των Πρακτικών.

Ευχαριστούμε τον Δήμο Ρήγα Φεραίου και ιδιαίτερα τον δήμαρχο κ. Δημήτριο Νασίκα, για την οικονομική στήριξη της έκδοσης των Πρακτικών, που ως επιστήμονας αντιλαμβάνεται την σημαντικότητά τους.

Τέλος, με την έκδοση των Πρακτικών του 7ου Διεθνούς Συνεδρίου αναγγέλλεται η διοργάνωση του 8ου Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», 5-7 Μαΐου 2023, το οποίο θα πραγματοποιηθεί στο Βελεστίνο με την αμέριστη συμπαράσταση του δημάρχου του Δήμου Ρήγα Φεραίου κ. Δημήτρη Νασίκα.

Δρ Δημήτριος Καραμπερόπουλος
πρόεδρος Επιστημονικής Εταιρείας
Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ «ΦΕΡΩΝ - ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ - ΡΗΓΑ»

ΥΠΕΡΕΙΑ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
Α΄ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ
«ΦΕΡΑΙ - ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ - ΡΗΓΑΣ»

ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ
30 - 31 Μαΐου - 1 Ιουνίου 1986

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:
ΠΑΝ. ΚΑΜΗΛΑΚΗΣ & ΑΙΚ. ΠΟΛΥΜΕΡΟΥ - ΚΑΜΗΛΑΚΗ

ΑΘΗΝΑ 1990

Ο τίτλος του τόμου Πρακτικών του Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου.

ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ, 6 Οκτωβρίου 2017

ΕΝΑΡΚΤΗΡΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΗ

Υποδοχή Συνέδρων

6 μ.μ.-9 μ.μ. Έναρξη Συνεδρίου

Χαιρετισμός του Δημάρχου Ρήγα Φεραίου κ. Δημ. Νασίκα και κήρυξη έναρξης των εργασιών του Ζ΄ Διεθνούς Συνεδρίου.

Χαιρετισμός του προέδρου της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα κ. Δημ. Καραμπερόπουλου.

Χαιρετισμοί των εκπροσώπων της Εκκλησίας, Πολιτείας, Πνευματικών Ιδρυμάτων και Φορέων

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ

Κονόρτας Παρασκευάς, Η Οθωμανική Αυτοκρατορία στα τέλη του 18ου αιώνα: σημεία απίσχνασης και προσπάθειες μεταρρυθμίσεων.

ΤΙΜΗΤΙΚΗ ΕΚΔΗΛΩΣΗ

Για τον Ομότιμο Καθηγητή του Πανεπιστημίου Στρασβούργου Αστέριο Αργυρίου, ιδρυτικό μέλος της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα.

Ομιλητές για το έργο του τιμωμένου, οι καθηγητές κ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΑΝΤΕΛΟΔΗΜΟΣ και Αρχιμ. κ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΠΑΘΩΜΑΣ.

ΣΑΒΒΑΤΟ, 7 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2017

ΠΡΩΙΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΗ

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

ΤΜΗΜΑ Α΄

1. **ΕΞΑΡΧΟΥ ΖΩΗ,**	Η γαλλική γλώσσα ως εργαλείο διαμόρφωση επαναστατικής συνείδησης στο μεταφραστικό έργο του Ρήγα Βελεστινλή.
2. **ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ,**	Ο Δήμος Φερών και το Βελεστίνο στα θεατρικά έργα για τον Ρήγα Βελεστινλή.
3. **ΠΗΛΙΟΥΡΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ-ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ,**	Η παρουσίαση του συγγραφικού έργου του Ρήγα Βελεστινλή στα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης από τη σύσταση του Νεοελληνικού κράτους έως σήμερα.
4. **ΣΑΛΠΑΔΗΜΟΥ ΝΙΚΗ,**	Ο Ρήγας Βελεστινλής ως λογοτέχνης.
5. **ΒΟΡΒΗ ΙΩΑΝΝΑ, ΔΑΝΙΗΛΙΔΟΥ ΕΥΓΕΝΙΑ,**	Τα επαναστατικά έργα του Ρήγα Βελεστινλή στα «Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας» της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Το διαχρονικό όραμά του για τα Δίκαια του Ανθρώπου.
6. **ΒΟΥΛΓΑΡΕΛΛΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ, ΧΡΥΣΟΠΟΥΛΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ,**	Μια προσπάθεια σύνθεσης του Ρηγικού μοντέλου εκπαίδευσης σε σχέση με τις πρώιμες εκπαιδευτικές πρακτικές των ελληνορθοδόξων κοινοτήτων.
7. **DANOVA NADIA,**	Η περιοχή της Βουλγαρίας στη «Χάρτα» του Ρήγα Βελεστινλή.
8. **TOPALOV KIRIL,**	Ακόμα για την ποίηση του Ρήγα.
	Διάλειμμα
1. **ΜΠΟΥΡΑ ΜΑΡΙΑ, ΠΑΠΠΑΣ ΜΙΧΑΗΛ ΚΑΙ ΔΕΚΑ ΜΑΘΗΤΕΣ,**	Η Χάρτα του Ρήγα στο χθες, το σήμερα και το αύριο. Δημιουργία νέας χάρτας.
2. **ΜΟΥΖΑΚΗΣ ΣΤΕΛΙΟΣ,**	Τα γεωμετρικά σχήματα και τα εικονογραφικά σημάδια στη Χάρτα του Ρήγα.
3. **ΠΑΤΑ ΓΕΩΡΓΙΑ, ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ,**	Η Επιπεδογραφία του Βελεστίνου του Ρήγα: Σύγκριση με το σήμερα.
4. **ΜΗΝΑΟΓΛΟΥ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ,**	Τα «νομίσματα» της Χάρτας του Ρήγα και οι Gemmae Magicae.

5. **ΝΤΑΒΑΡΙΝΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ,** Οι επιδράσεις του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού στο συγγραφικό έργο του Ρήγα Βελεστινλή.

6. **ΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗ ΑΙΜΙΛΙΑ,** Ξαναγράφοντας την Ιστορία για παιδιά: εκπαιδευτικά έντυπα για τον Αρχαιολογικό Χώρο Χλόης και της Υπέρειας Κρήνης των Φερών.

7. **ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ,** «Χάρτα της Ελλάδος», 1797, του Ρήγα Βελεστινλή και «Πίναξ Γεωγραφικός της Ελλάδος», 1800, του ΄΄Ανθίμου Γαζή΄΄: Συσχετίσεις.

ΣΑΒΒΑΤΟ, 7 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2017

ΠΡΩΙΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΗ

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

ΤΜΗΜΑ Β΄

1. **ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ,** Κείμενα βυζαντινής προσωπογραφίας επιφανών γυναικών της Θεσσαλικής Μαγνησίας της ύστερης βυζαντινής περιόδου (ιγ΄-ιδ΄ αιώνες).

2. **ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ,** Η οικονομική και κοινωνική ζωή της συνοικίας Τσιφλίκι στο Βελεστίνο μέσα από παλιές φωτογραφίες.

3. **ΒΑΜΒΟΥΡΗ ΧΡΙΣΤΙΝΑ, ΒΟΥΣΟΛΙΝΟΥ ΕΛΕΝΗ,** Το Βελεστίνο και η περιοχή του κατά το Μεσοπόλεμο. Εικόνες της μικροϊστορίας της περιοχής από το πανελλήνιο και τοπικό τύπο.

4. **ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΤΑΥΡΟΣ Π.,** Τοπωνύμια Μικρού Περιβολακίου.

5. **ΣΑΡΟΥΛΙΑΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ,** Η ιστορία του Θεσσαλικού αλόγου στο πέρασμα των αιώνων.

6. **ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ,** Η ζωή και το έργο του αγροτιστή Γιαννακού Οικονομίδη κατά τις τέσσερις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα.

Διάλειμμα

1. **ΜΟΣΧΟΥ ΜΑΡΙΑ Γ.,** Αναπαραστάσεις του Ρήγα στη λαϊκή εικονογραφία.

2. **ΚΑΡΚΑΓΙΑΝΝΗ-ΚΑΡΑΜΠΕΛΙΑ ΒΑΣΙΑ,** Ο Ρήγας μέσα από τις εικονίσεις του. Εικονογραφία και ιστοριογραφία.

3. **ΜΥΑΡΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ,**	Ρήγας Βελεστινλής, Ιωάννης Καρατζάς, Μιχαήλ Περδικάρης για τον έρωτα: Φιλοσοφικές αναζητήσεις, γραμματολογικές και βιβλιογραφικές αναφορές.
4. **ΣΤΑΒΕΛΑΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ,**	Ζητήματα αρετολογίας στο έργο του Ρήγα Βελεστινλή.
5. **ΜΕΡΕΝΤΙΤΗΣ ΧΡΗΣΤΟΣ,**	Η διδασκαλία της τοπικής ιστορίας του Βελεστίνου: εκπόνηση διδακτικού υλικού για την ανάδειξη των τοπικών ιστορικών μνημείων.
6. **ΣΤΑΜΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ,**	Ο Ρήγας στην εποχή της Αικατερίνης ΙΙ.
7. **LAZAR ELENA,**	Η απήχηση του Ρήγα στην Ρουμανία τα τελευταία 25 χρόνια.
8. **ΜΠΟΖΑΡΛΗ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ,**	Ο Ορθόδοξος Χριστιανικός Σύλλογος ΄΄Άγιος Γεδεών΄΄ Βελεστίνου: Η ιστορία του και η προσφορά του στην τοπική κοινωνία.

Μετά το γεύμα, αρχαιολογική ξενάγηση 4 μ.μ.-5 μ.μ. στην Υπέρεια Κρήνη-Κεφαλόβρυσο από τις αρχαιολόγους Πολυξένη Αραχωβίτη και Αργ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου.

ΣΑΒΒΑΤΟ, 7 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2017

ΑΠΟΓΕΥΜΑΤΙΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΗ

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

ΤΜΗΜΑ Α΄

1. **ΤΖΙΕΡΤΖΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ,**	Ο εθνοϊερομάρτυρας Ευθύμιος Αγρίτης ή Αγριτέλλης, Επίσκοπος Ζήλων (1921) και ο Ρήγας Βελεστινλής: συσχετισμός των μαρτυρίων τους.
2. **ΞΕΝΑΚΗΣ ΧΡΙΣΤΟΣ,**	Το έργο του James Ferguson ως πρότυπο για τις αστρονομικές γνώσεις στο «Φυσικής απάνθισμα».
3. **ΠΛΕΜΜΕΝΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ,**	Ανάμεσα στην ιστορία και τη μυθοπλασία: ο Ρήγας Βελεστινλής και η σχέση του με τη μετάφραση των Ολυμπίων του Metastasio.
4. **ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ,**	Ο συνεργάτης του Ρήγα Γ. Βενδότης. Παρατηρήσεις στα μεταφρασμένα κεφάλαια του Ανάχαρσι.

5. **ΚΟΥΡΜΑΝΤΖΗ ΕΛΕΝΗ,** Από το Σχολείον των ντελικάτων εραστών (1790) στο Έρωτος αποτελέσματα (1792).

6. **ΤΕΜΠΕΛΗΣ ΗΛΙΑΣ, ΞΥΛΑΚΗΣ ΜΑΡΚΟΣ,** Ο Στέφανος (Επιφάνιος) Δημητριάδης και η αναβίωση του επικουρισμού την εποχή του Ρήγα.

Διάλειμμα

1. **ΓΕΩΡΓΑΝΟΠΟΥΛΟΣ ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ,** Πληροφορίες για το Βελεστίνο από Δυτικοευρωπαίους περιηγητές και Έλληνες γεωγράφους κατά την περίοδο της Οθωμανοκρατίας και τα πρώτα χρόνια μετά την απελευθέρωση.

2. **ΚΟΥΡΕΝΤΑ ΠΟΛΥΞΕΝΗ,** Μια άγνωστη μαρτυρία για την άθληση του Οσιομάρτυρος Γεδεών.

3. **ΣΤΕΡΓΙΟΥΛΗΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ,** Τα εγκωμιαστικά επίθετα στην υμνογραφία για τον οσιομάρτυρα Γεδεών.

4. **ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ,** Φερές-Βελεστίνο: ετυμολογικές αναφορές.

5. **ΧΑΤΖΗΘΕΟΔΩΡΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ,** Το σύστημα διανομής του νερού της Υπέρειας Κρήνης-Κεφαλόβρυσου για την άρδευση των αγροκτημάτων της περιοχής Βελεστίνου.

6. **ΣΑΒΒΑΝΑΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ,** Προσπάθεια δημιουργίας ρουμανικού σχολείου στο Βελεστίνο.

7. **ΤΙΤΣΙΑΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ,** Ο πρώτος Βελεστινιώτης εισαγγελικός λειτουργός Νικόλαος Απ. Σίγουρας.

ΣΑΒΒΑΤΟ, 7 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2017

ΑΠΟΓΕΥΜΑΤΙΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΗ

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

ΤΜΗΜΑ Β΄

1. **ΚΑΡΑΜΒΑΛΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ,** Τα Ατομικά Δικαιώματα όπως εκφράζονται στα έργα του Ρήγα Βελεστινλή.

2. **ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ Γ.,** Πού οφείλονται οι ουσιώδεις διαφορές στην διατύπωση του Συντάγματος του Ρήγα και του Προσωρινού Πολιτεύματος της Ελλάδος του 1822.

3. **ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ ΕΛΕΝΗ,** «ἐρωτομανὴς μὲ τὴν ἐλευθερίαν»: Πολιτικός ἔρως. Η περίπτωση του Ρήγα Βελεστινλή.

4. **ΝΟΥΤΣΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ,**	«Νέα Πολιτική Διοίκησις»· έως ποιο βαθμό ενισχύει τη θεωρία της «υβριδικότητας» (“hybritidy”) των «πολιτισμών»;
5. **ΠΑΝΤΕΛΟΔΗΜΟΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ,**	Το πρότυπο και η πρωτοτυπία του πολιτεύματος του Ρήγα.
6. **ΚΑΡΑΝΑΣΙΟΣ ΧΑΡΙΤΩΝ,**	Τρεις προσεγγίσεις του εγχειρήματος Ρήγα από τους συγχρόνους του, μέσα από το παράδειγμα τριών ιατροφιλοσόφων και εμπόρων της Κοζάνης.
7. **ΧΑΤΖΗΠΑΝΑΓΙΩΤΗ-SANGMEISTER ΙΛΙΑ,**	Μαρτυρία μιας συνάντησης: Ρήγας και Joseph von Hammer-Purgstall.
	Διάλειμμα

ΣΑΒΒΑΤΟ, 7 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2017

ΑΠΟΓΕΥΜΑΤΙΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΗ

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

ΤΜΗΜΑ Β΄

Συνεδρίαση αφιερωμένη στη μνήμη του αρχαιολόγου Δρ. Ευάγγελου Χ. Κακαβογιάννη

1. **ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΠΑΥΛΟΣ, ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΚΑΒΟΓΙΑΝΝΗ ΟΛΓΑ,**	«Έργα και Ημέραι» του αρχαιολόγου Ευάγγελου Χ. Κακαβογιάννη, 1976-1980. Έρευνες στο Βελεστίνο και άλλες αρχαίες πόλεις της Μαγνησίας και της Θεσσαλιώτιδος.
2. **ΔΟΥΛΓΕΡΗ-ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ ΑΡΓΥΡΟΥΛΑ,**	Το έργο του Ευάγγελου Χ. Κακαβογιάννη ως αφετηρία και βάση της νεότερης περιόδου των αρχαιολογικών ερευνών στην αρχαία πόλη των Φερών.
3. **ΑΡΑΧΩΒΙΤΗ ΠΟΛΥΞΕΝΗ, ΕΛΛΗΝΑ ΠΟΛΥΞΕΝΗ, ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΕΡΑΣΙΑ, ΔΟΥΛΓΕΡΗ-ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ ΑΡΓΥΡΟΥΛΑ,**	Η Υπέρεια Κρήνη του χθες και του σήμερα. Ανάδειξη ενός διαχρονικού Μνημείου.
4. **ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ ΔΕΣΠΟΙΝΑ, ΑΡΑΧΩΒΙΤΗ ΠΟΛΥΞΕΝΗ, ΔΟΥΛΓΕΡΗ-ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ ΑΡΓΥΡΟΥΛΑ,**	Μια αστική φεραϊκή οικία των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων.
5. **ΠΡΕΝΤΖΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ,**	Φεραῖοι ἔδοσαν: Η πολιτική οργάνωση της πόλεως των Φερών στα τέλη του 5ου-αρχές 4ου αι. π.Χ. Μια «δημοκρατία» στα χρόνια των τυράννων;

6. **ΝΤΙΝΑ ΑΣΠΑΣΙΑ,** Βυζαντινό νεκροταφείο στο Αερινό περιοχής Βελεστίνου.

7. **ΔΗΜΟΥΛΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ,** Οι αρχαίοι σφαιροχοροί και το φεγγάρι στην ευρύτερη περιοχή των Φερών.

ΚΥΡΙΑΚΗ, 8 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2017

10 π.μ.-10.30 π.μ. Επιμνημόσυνη Δέηση στο χώρο του ανδριάντα του Ρήγα χοροσταντούντος του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Βελεστίνου κ. Δαμασκηνού.

Κατάθεση στεφάνων-Θούριος Ύμνος.

ΠΡΩΙΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΗ

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

ΤΜΗΜΑ Α΄

1. **ΓΙΑΝΝΑΤΟΥ ΑΓΓΕΛΙΚΗ,** Η ιδεολογική ταυτότητα του ριζοσπαστισμού στη Ζάκυνθο μέσα από την εφημερίδα «Ο Ρήγας» (1851, 1858-1859).

2. **ΠΕΤΡΑΤΟΣ ΠΕΤΡΟΣ,** Το βαλκανικό όραμα του Ρήγα και η «δημοκρατική της Ανατολής ανάπλασις» των ριζοσπαστών της Κεφαλονιάς (19ος αι.): μια διερεύνηση.

3. **ΠΕΤΣΙΟΣ ΚΩΣΤΑΣ,** Βαλκανικός χώρος και ταυτότητες στο έργο του Ρήγα.

4. **ΡΗΓΑ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ-ΒΑΛΕΝΤΙΝΗ, ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΙΩΑΝΝΑ-ΣΤΑΜΑΤΙΝΑ,** Μελέτη στην ψυχοκοινωνική ταυτότητα του Ρήγα Βελεστινλή.

5. **ΝΑΚΑΣ ΘΑΝΑΣΗΣ, ΝΤΙΝΑΣ ΚΩΣΤΑΣ,** Το λεξικό-γραμματική των Απάντων του Ρήγα (οι λέξεις από ζ-, η-, θ- και ι-).

6. **ΠΟΛΥΜΕΡΟΥ-ΚΑΜΗΛΑΚΗ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ,** «Έλλην-Ρωμιός-Γραικός» στο έργο του Ρήγα Βελεστινλή.

7. **ΦΑΣΟΥΛΑΚΗΣ ΣΤΕΡΙΟΣ,** Ο άξονας της προετοιμασίας: Ρήγας-Κοραής-Ανώνυμος

Διάλειμμα

1. **CALVIÉ JULIEN,** La vie et le parcours intellectuel de Rhigas Vélestinlis

2. **ΧΙΟΝΙΔΗΣ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ,** Ρήγας Βελεστινλής, ένας παιδαγωγός του Διαφωτισμού στο σημερινό σχολείο. Πρόταση συνεργατικής δράσης για το Γυμνάσιο.

1. **ΑΡΓΥΡΙΟΥ ΑΣΤΕΡΙΟΣ,**	Το Σύνταγμα του Κυρίλλου Λαυριώτη (1821) για τη χιλιοετή βασιλεία που οραματίζεται.
2. **PETRUNINA OLGA,**	Ο Ρήγας και οι θεωρίες μεταρρύθμισης αυτοκρατοριών του 19ου αιώνα.

ΚΥΡΙΑΚΗ, 8 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2017

ΠΡΩΙΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΗ

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

ΤΜΗΜΑ Β΄

1. **ΜΗΤΣΙΑΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ,**	Τοπωνύμια Ριζομύλου
2. **ΜΟΡΑΡΟΣ ΚΩΣΤΑΣ Α.,**	Η Αρχαιολογία, η Λαογραφία και η Ιστορία ως παράγοντες ανάπτυξης του Δήμου Ρήγα Φεραίου.
3. **ΓΙΑΣΙΡΑΝΗ-ΚΥΡΙΤΣΗ ΒΑΣΙΛΕΙΑ,**	Εκδηλώσεις τιμής και μνήμης στο Βελεστίνο τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα μέσα από τον Τύπο.
4. **ΚΑΜΗΛΑΚΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ,**	Τα πατρωνυμικά επώνυμα του Βελεστίνου αμέσως μετά την απελευθέρωση (1881).
5. **ΚΟΝΤΟΓΕΩΡΓΑΚΗ-ΤΣΑΜΑΝΗ ΧΡΥΣΟΥΛΑ,**	Συνεισφορά Αλμυριωτών στην έρευνα για το Βελεστίνο στα τέλη 19ου αιώνα.
6. **ΠΑΠΠΑΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ,**	Οι Φερές στον Λίβιο.
	Διάλειμμα
1. **ΓΚΟΤΣΗ ΓΕΩΡΓΙΑ,**	Μία βιογραφία του Ρήγα από γυναικεία γραφίδα: Ο Rhigas Pheraios (1890) της κυρίας Edmonds.
2. **ΜΑΥΡΟΜΟΥΣΤΑΚΟΥ ΗΒΗ,**	Επισκόπηση της βιβλιογραφίας για τον Ρήγα Βελεστινλή
3. **ΒΛΑΧΑΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ,**	Ευρωπαϊκός ριζοσπαστικός διαφωτισμός και Ρήγας. Μια, όχι απλώς, ενδιαφέρουσα σχέση.
4. **ΑΞΕΛΟΣ ΛΟΥΚΑΣ,**	Ο Δημοκρατικός Πατριωτισμός ως βασική παράμετρος της αξιακής, ιδεολογικής πολιτικής συγκρότησης του Ρήγα.

ΚΥΡΙΑΚΗ, 8 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2017

ΟΛΟΜΕΛΕΙΑ

2.30 μ.μ.-3.30 μ.μ. Το προεδρείο της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα: Δημ. Καραμπερόπουλος, Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, Δημ. Κογκούλης

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ

ΛΕΟΝΤΣΙΝΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, Κριτική προσέγγιση του επιστημονικού έργου, των συνεδρίων και των εκδόσεων της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ ΤΟΥ Ζ΄ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΙ ΕΠΙ ΤΗ ΛΗΞΕΙ ΤΟΥ Ζ΄ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

ο Δήμαρχος Ρήγα Φεραίου κ. Δημ Νασίκας

ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Βελεστίνου κ. Δαμασκηνός

οι Σύνεδροι

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ-ΕΥΧΕΣ-ΨΗΦΙΣΜΑΤΑ

ΥΠΕΡΕΙΑ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
Γ΄ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ «ΦΕΡΑΙ-ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ-ΡΗΓΑΣ»
Βελεστίνο, 2-5 'Οκτωβρίου 1997

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Δρ. ΔΗΜ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ
ΦΕΡΩΝ-ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ-ΡΗΓΑ

Ο τίτλος του τόμου Πρακτικών του Γ΄ Διεθνούς Συνεδρίου

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΥΝΕΔΡΩΝ

1. **Αξελός Λουκάς,** Δρ. Πανεπιστημίου Αθηνών, συγγραφέας, Διευθυντής των εκδόσεων «Στοχαστής» και του περιοδικού «Τετράδια»
2. **Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη Όλγα,** Αρχαιολόγος
3. **Αραχωβίτη Πολυξένη,** Αρχαιολόγος, Εφορεία Αρχαιοτήτων Μαγνησίας
4. **Αργυρίου Αστέριος,** Ομότ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Στρασβούργου
5. **Βαμβούρη Χριστίνα,** Σχολική Σύμβουλος Δράμας-Καβάλας
6. **Βλαχάκης Γεώργιος,** Φυσικός, Καθηγητής Ανοιχτού Πανεπιστημίου
7. **Βογιατζής Γεώργιος,** Γεωλόγος Α.Π.Θ., Αρχαιολόγος Παν. Θεσσαλίας
8. **Βορβή Ιωάννα,** Σχολική Σύμβουλος Φιλολόγων
9. **Βουλγαρέλλης Αντώνιος,** Απόφοιτος Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ
10. **Βουσολίνου Ελένη,** Δρ. Νεώτερης Ιστορίας Ιονίου Πανεπιστημίου, Φιλόλογος
11. **Γεωργανόπουλος Ευριπίδης,** Δρ. Νεώτερης και Σύγχρονης Ελληνικής και Ευρωπαϊκής Ιστορίας, Καθηγητής Φιλόλογος Δ/θμιας Εκπαίδευσης
12. **Γεωργίου Κερασία,** Αρχιτέκτων Μηχανικός, Υπηρεσία Νεωτέρων Μνημείων και Τεχνικών Έργων Θεσσαλίας
13. **Γεωργίου Μιχάλης,** Δρ. Θεατρολογίας του Freie Universität Berlin
14. **Γιαννάτου Αγγελική,** Δρ. Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης
15. **Γιασιράνη-Κυρίτση Βασιλεία,** Φιλόλογος, συγγραφέας
16. **Γκότση Γεωργία,** Αν. Καθηγήτρια Νεοελληνικής και Συγκριτικής Φιλολογίας Πανεπιστημίου Πατρών
17. **Γλυκοφρύδη-Λεοντσίνη Αθανασία,** Ομότ. Καθηγήτρια Φιλοσοφίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
18. **Δανιηλίδου Ευγενία,** Σχολική Σύμβουλος Φιλολόγων
19. **Δεληγιάννης Παναγιώτης,** Εκπαιδευτικός, Μεταπτυχιακός Φοιτητής
20. **Δημακοπούλου Χαρίκλεια Γ.,** Δρ. Ν., Ιστορικός του Δικαίου και των Θεσμών
21. **Δημουλάς Κωνσταντίνος,** Επί Τιμή Α΄ Σχολικός Σύμβουλος Φιλολόγων
22. **Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Αργυρούλα,** Δρ. Αρχαιολόγος, Επί Τιμή Προϊσταμένη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Μαγνησίας
23. **Έλληνα Πολυξένη,** Αρχαιολόγος, Εφορεία Αρχαιοτήτων Καρδίτσας
24. **Εξάρχου Ζωή,** Διδάκτωρ Ιστορίας Πανεπιστημίου Αθηνών
25. **Ευσταθίου Δέσποινα,** Αρχαιολόγος (ΜΑ) της Εφορείας Αρχαιοτήτων Μαγνησίας
26. **Καλογιάννη Αιμιλία,** Αρχαιολόγος (M.Ed.), Εφορεία Αρχαιοτήτων Μαγνησίας
27. **Καμηλάκης Παναγιώτης,** Ερευνητής Κέντρου Ερεύνης της Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών
28. **Καραθανάσης Αθανάσιος,** Ομότ. Καθηγητής Α.Π.Θ., Πρόεδρος Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών
29. **Καραμβάλης Δημήτριος,** Επίτ. Δικηγόρος, λογοτέχνης
30. **Καραμπερόπουλος Δημήτριος,** Ιστορικός της Ιατρικής, Πρόεδρος Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα

31. **Καρανάσιος Χαρίτων,** Διευθυντής Κέντρου Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών
32. **Καρκαγιάνη-Καραμπελιά Βάσια,** Historienne et critique d'art(AICA), prof. d'hist. de l'art grec mod. et cont. (Inst. Neohell/Paris 4 Sorbonne). Organ. d'expos
33. **Κονόρτας Παρασκευάς,** Αν. Καθηγητής, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Ε.Κ.Π.Α.
34. **Κοντογεωργάκη-Τσαμανή Χρυσούλα,** Εκπαιδευτικός Αγγλικής φιλολογίας, Πρόεδρος Φιλαρχαίου Εταιρείας Αλμυρού «Όθρυς»
35. **Κούκος Ανδρέας,** Δρ. Ε.Κ.Π.Α., Καθηγητής Νεώτερης Ιστορίας Σχολής Εθνικής Αμύνης
36. **Κούρεντα Πολυξένη,** Δρ. Ιστορίας Πανεπιστημίου του Louvain
37. **Κουρμαντζή Ελένη,** Επισκέπτρια Καθηγήτρια Πανεπιστημίου «Αγ. Κύριλλος και Αγ. Μεθόδιος», Βελίκο Τύρνοβο, Βουλγαρίας
38. **Λεοντσίνη Ελένη,** Επικ. Καθηγήτρια Φιλοσοφίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
39. **Λεοντσίνης Γεώργιος,** Ομότιμος Καθηγητής Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Πρόεδρος της Εταιρείας Θεωρίας Έρευνας και Διδακτικής της Τοπικής και Γενικής Ιστορίας
40. **Μαυρομούστακου Ήβη,** Καθηγήτρια, Πρόεδρος Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης Πανεπιστημίου Κρήτης
41. **Μερεντίτης Χρήστος,** Φιλόλογος
42. **Μηνάολου Χαράλαμπος,** Δρ. Νεώτερης Ιστορίας Ε.Κ.Π.Α.
43. **Μήτσιας Δημήτρης,** Φοιτητής Νομικής Α.Π.Θ.
44. **Μοράρος, Κώστας Α.,** Σύμβουλος επιχειρήσεων
45. **Μόσχου Μαρία Γ.,** Δρ. Ιστορίας της Τέχνης
46. **Μουζάκης Στυλιανός,** Ερευνητής Ιστορίας Πολιτισμών
47. **Μπάτζιου Ανθή,** Δρ. Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Εφορείας Αρχαιοτήτων Μαγνησίας
48. **Μπόζαρλη Ευαγγελία,** Ιδιωτικός Εκπαιδευτικός, Νομικός
49. **Μπούρα Μαρία,** Διευθύντρια Γενικού Λυκείου Βελεστίνου
50. **Μύαρης Γεώργιος,** Φιλόλογος, συγγραφέας, Λευκωσία Κύπρου
51. **†Νάκας Θανάσης,** Ομότ. Καθηγητής Γλωσσολογίας Ε.Κ.Π.Α.
52. **Νούτσος Παναγιώτης,** Ομότ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
53. **Νταβαρίνος Παναγιώτης,** ΔΦ. Ιστορικός του Βιβλίου, Επίτιμος Σχολικός Σύμβουλος ΔΕ
54. **Ντίνα Ασπασία,** Επίτιμη Δ/τρια 7ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων
55. **Ντίνας Κώστας,** Καθηγητής Γλωσσολογίας ΠΔΜ
56. **Ξενάκης Χρίστος,** Δρ. Φυσικός, Επίτιμος Σχολικός Σύμβουλος Φυσικών Επιστημών
57. **Ξυδάκης Μάρκος,** Φιλόλογος, Μεταπτυχιακός φοιτητής ΕΚΠΑ
58. **Παναγιωτακοπούλου Ιωάννα-Σταματίνα,** Δρ. Ψυχολογίας της Τέχνης και της Δημιουργικότητας, Πανεπιστημίου Cassino Ιταλίας
59. **Παντελοδήμος Δημήτρης,** Ομότ. Καθηγητής του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών
60. **Παπαγεωργίου Σταύρος,** Συμβολαιογράφος Φερών
61. **Παπαθανασίου Απόστολος,** Επίτιμος Δικηγόρος, Ιστορικός συγγραφέας

62. **Παπαθωμάς Γρηγόριος,** νυν Μητροπολίτης Περιστερίου, Καθηγητής Κανονικού Δικαίου ΕΚΠΑ
63. **Παππάς Βασίλειος,** Δρ. Λατινικής Φιλολογίας, Διδάσκων στο Τμήμα Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
64. **Παππάς Μιχαήλ,** Δ/ντής Γυμνασίου Αιανής Κοζάνης
65. **Πάτα Γεωργία,** Φοιτήτρια Παιδαγωγικού Τμήματος, Πανεπιστημίου Θεσσαλίας
66. **Πετράτος Πέτρος,** Δρ. Ιστορίας, Φιλόλογος
67. **Πέτσιος Κώστας,** Καθηγητής Φιλοσοφίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
68. **Πήλιουρας Γεώργιος-Κωνσταντίνος,** ΜΑ Ιστορία και Διδακτική της Ιστορίας, Λαογραφία και Πολιτισμός
69. **Πλεμμένος Ιωάννης,** Δρ. Πανεπιστημίου Cambridge, Ερευνητής Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών
70. **Πολυμέρου-Καμηλάκη Αικατερίνη,** πρ. Διευθύντρια Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών
71. **Πρέντζας Κωνσταντίνος,** Δρ. Αρχαίας Ιστορίας
72. **Ρήγα Αναστασία-Βαλεντίνη,** Καθηγήτρια Ψυχολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης
73. **Σαββανάκης Γεώργιος,** Ιστορικός-Αρχαιολόγος, ΜΔΕ στις Ιστορικές-Αρχαιολογικές-Ανθρωπολογικές Σπουδές
74. **Σαλπαδήμου Νίκη,** Εκπαιδευτικός, συγγραφέας
75. **Σδρούλιας Θεόδωρος,** Αρχιτέκτονας, δημοσιογράφος
76. **Σταβέλας Απόστολος Ν.,** Ερευνητής του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας της Ακαδημίας Αθηνών
77. **Στάμου Παναγιώτης,** Γενικός Γραμματέας Κέντρου Ελληνο-Ρωσικών Ιστορικών Ερευνών
78. **†Στεργιούλης Χαράλαμπος,** Δρ. Βυζαντινής Φιλολογίας Α.Π.Θ.
79. **Τεμπέλης Ηλίας,** Αν. Καθηγητής Σχολής Ναυτικών Δοκίμων
80. **Τζιερτζής Αθανάσιος,** Δρ. Εκκλησιαστικής Ιστορίας, Εκπαιδευτικός
81. **Τίτσιας Δημήτριος,** Εφέτης
82. **†Φασουλάκης Στέριος,** πρ. Καθηγητής Πανεπιστημίου
83. **Φραγκούλης Αντώνιος,** Δρ., Σχολικός Σύμβουλος Αγγλικής
84. **Χατζηθεοδώρου Βασίλειος,** Δρ. Γεωπόνος
85. **Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister Ίλια,** Αν. Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Κύπρου
86. **Χιονίδης Παντελεήμων,** Δρ. Ιστορίας, Εκπαιδευτικός Πειραματικού Γυμνασίου Αγίων Αναργύρων Αττικής
87. **Χρυσόπουλος Παναγιώτης,** Απόφοιτος Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ
88. **Χρυσοστόμου Παύλος,** Δρ. Αρχαιολόγος
89. **Calvié Julien,** Professeur agrégé, Département d'Étude néo-helléniques, Université Paul-Valéry Montpellier III, Γαλλία
90. **Lazar Elena,** συγγραφέας, διευθύντρια εκδόσεων «Omonia», Βουκουρέστι Ρουμανίας
91. **Danova Nadia,** Καθηγήτρια Ιστορικός, Ινστιτούτο Βαλκανικών Σπουδών της Ακαδημίας Επιστημών της Βουλγαρίας

92. **Petrunina Olga,** Καθηγήτρια Νεώτερης Ελληνικής Ιστορίας Πανεπιστημίου «Λεμονόσοφ» Μόσχας, Ρωσία
93. **Topalov Kiril,** Καθηγητής Πανεπιστημίου «Αγίου Kliment Ohridski» Σόφιας Βουλγαρίας, πρόεδρος της Ακαδημίας Βαλκανικού Πολιτισμού

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΠ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

Το Χρονικό του Ζ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Αρχαιολογία-Ιστορία-Λαογραφία περιοχής Δήμου Ρήγα Φεραίου, Βελεστίνο, 6-8 Οκτωβρίου 2017

Προετοιμασία του Ζ΄ Συνεδρίου. Μετά την έκδοση του τόμου των Πρακτικών του ΣΤ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» ακολούθησε η παρουσίασή του τον Σεπτέμβριο του 2015 στο Βελεστίνο και τον επόμενο μήνα Οκτώβριο στο Πνευματικό Κέντρο του Δήμου Αθηναίων. Στη συνέχεια, τον Μάϊο του 2016 έγινε η αναγγελία της διοργάνωσης του Ζ΄ Διεθνούς Συνεδρίου για τον Οκτώβριο του 2017 στο Βελεστίνο. Τότε θα είναι και η συμπλήρωση τριάντα χρόνων από την έναρξη των Διεθνών Συνεδρίων και την ίδρυση της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, το 1987.

Η εγκύκλιος συγκλήσεως του Ζ΄ Διεθνούς Συνεδρίου στάλθηκε ηλεκτρονικά σε επιστήμονες, Πανεπιστήμια, Ερευνητικά Κέντρα, Έδρες Νεοελληνικών Ερευνών του Εξωτερικού καθώς και στον Ημερήσιο Τύπο. Παράλληλα, αναρτήθηκε στην ιστοσελίδα της Επιστημονικής μας Εταιρείας καθώς και στην ιστοσελίδα της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών. Έγινε ευρύτατα γνωστή η διοργάνωση με αποτέλεσμα να υπάρξει μεγάλη συμμετοχή Συνέδρων από την Ελλάδα και το Εξωτερικό, για τις τρεις θεματικές ενότητες του Ζ΄ Διεθνούς Συνεδρίου, που ανήλθε στους ενενήντα τρεις Συνέδρους.

Η Διοργάνωση του Ζ΄ Συνεδρίου έγινε σε συνεργασία με τον Δήμο Ρήγα Φεραίου, ο οποίος ανέλαβε τα έξοδα της εκεί διοργάνωσης. Συμμετείχε η Εφορεία Αρχαιοτήτων Μαγνησίας και υπό την Αιγίδα της Περιφέρειας Θεσσαλίας και του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας τέθηκε το Ζ΄ Διεθνές Συνέδριο. Έγκαιρα το Πρόγραμμα τους Ζ΄ Διεθνούς Συνεδρίου στάλθηκε ηλεκτρονικά σε όλους τους φορείς, τους επιστήμονες και τα Μέσα Ενημέρωσης.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΤΟΥ Ζ΄ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Το απόγευμα της Παρασκευής, 6 Οκτωβρίου 2017, έγινε η έναρξη των εργασιών του Ζ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» στο Πνευματικό Κέντρο Βελεστίνου. Οι Σύνεδροι έφθασαν με το πούλμαν από τον Βόλο, όπου είχαν καταλύσει στο Ξενοδοχείο. Αισθήματα συγκίνησης κατέκλεισαν τους Συνέδρους, που μετά πέντε χρόνια από το προηγούμενο του 2012 ξαναβρίσκονταν στο φιλόξενο Βελεστίνο, καθώς και στους Συνέδρους, που για πρώτη φορά θα συμμετείχαν στις εργασίες του Συνεδρίου και επισκέπτονταν τη γενέτειρα του Ρήγα Βελεστινλή.

Στην αρχή της Συνεδρίασης ο Δήμαρχος Ρήγας Φεραίου κ. Δημ. Νασίκας κήρυξε την έναρξη των εργασιών του Ζ΄ Συνεδρίου απευθύνοντας θερμό χαιρετισμό στους Συνέδρους ευχόμενος επιτυχία και πλούσιους επιστημονικούς καρπούς. Χαιρετισμούς απηύθυναν ο εκπρόσωπος του Περιφερειάρχη Κων. Αγοραστού ο Περιφερειακός Σύμβουλός κ. Γεώργιος Κίτσιος, η Προϊσταμένη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Μαγνησίας κ. Ανθή Μπάντζιου, η κ. Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, πρόεδρος της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας των Θεσσαλών, η κ. Χρ. Κοντογεωργάκη, πρόεδρος της Φιλαρχαίου Εταιρείας Αλμυρού «Όθρυς».

Στη συνέχεια το λόγο έλαβε ο πρόεδρος της Οργανωτικής Επιτροπής και της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα Δρ. Δημ. Καραμπερόπουλος, ο οποίος, αφού προσφώνησε τους επισήμους και καλωσόρισε τους Συνέδρους, αναφέρθηκε μεταξύ των άλλων στην πορεία της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα και της διοργάνωσης των Διεθνών Συνεδρίων που συμπληρώνονται τριάντα χρόνια από την έναρξή τους.

Τόνισε πως το Συνέδριο έχει πλέον καταστεί θεσμός και αποτελεί σημαντικό επιστημονικό και πολιτιστικό γεγονός. Και αψευδής μάρτυς του έργου, της σημασίας και του αποτελέσματος των Διεθνών αυτών Συνεδρίων αποτελούν οι τόμοι των Πρακτικών τους με τις τόσες γνώσεις, που καταχωρίζονται στις σελίδες, για τις αρχαίες Φερές, για τη τοπική Ιστορία του νεότερου Βελεστίνου και της γύρω περιοχής του Δήμου Ρήγα Φεραίου, καθώς και πάρα πολλές για τον Ρήγα Βελεστινλή.

Επεσήμανε πως μέχρι το 1986 Συνέδριο για τον Ρήγα Βελεστινλή δεν είχε διοργανωθεί και ούτε τα έργα του είχαν εκδοθεί ολοκληρωμένα και με ευρετήρια. Χαρακτηριστικά το 1891 ο Αιμίλιος Λεγράν παρατηρούσε στον πρόλογο του βιβλίου *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή,* 1891, σελ. ζ΄, «...Ευχής δ' έργον θα ήτο αν εδημοσιεύετο νέα έκδοσις των έργων του Ρήγα. Είθε δε να ευρεθή πλούσιος τις και μεγάθυμος Έλλην, όστις να ιδρύση δαπάναις αυτού τοιούτο μνημείον εις την μνήμην του επιφανούς πατριώτου». Και τελικά βρέθηκε η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, εμείς οι Βελεστινιώτες, ένα αιώνα και πλέον από τότε που τα έγραψε ο Γάλλος Ελληνιστής Λεγκράν, και 210 χρόνια από τότε που τα εξέδωσε ο Ρήγας, να τα επανεκδώσουμε αναστατικά, ολοκληρωμένα με ευρετήρια και σχόλια, ακόμη και σε ψηφιακό δίσκο.

Επίσης, στα αποκαλυπτήρια του ανδριάντα του Ρήγα στη γενέτειρά του, το Βελεστίνο, κατά το 1980, επί δημαρχίας Βασίλη Καραμπερόπουλου, ο κύριος ομιλητής, ο καθηγητής Πολυχρόνης Ενεπεκίδης, κατέληγε στην ομιλία του με την ευχή, πως θα πρέπει να διοργανωθεί Συνέδριο για τον Ρήγα, που δεν είχε μέχρι τότε διοργανωθεί, και να εκδοθούν όλα τα έργα του Ρήγα. Και αυτά, η διοργάνωση Συνεδρίων και η έκδοση των έργων του Ρήγα, λίγα χρόνια αργότερα η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-

Βελεστίνου-Ρήγα άρχισε να τα πραγματοποιεί και να έχει εκδώσει τα ολοκληρωμένα για πρώτη φορά Άπαντα τα έργα του Ρήγα.

Πολλές φορές μας ρωτούν, πώς ξεκινήσαμε το Συνέδρια για τον Ρήγα και τη γενέτειρά του και αρχίσαμε να εκδίδουμε τα έργα του Ρήγα. Μια και είναι τώρα η επετειακή χρονιά των 30 χρόνων των Συνεδρίων και της Επιστημονικής μας Εταιρείας, ας γίνει για λίγο μια αναδρομή, στο πώς ξεκινήσαμε.

Είχαμε ιδρύσει το Σύλλογο Βελεστινιωτών Αθηνών το 1982, (συνιδρυτές: Δημ. Κογκούλης, Βαγγέλης Ντόντος, Στέργιος Γούσης, Νίκ. Σίγουρας, Νίκος Καππής, Λίτσα Ντόντου, Σταύρος Καραμπερόπουλος, Νίκ. Οικονομίδης, Κώστας Καζάκος και άλλοι συμπατριώτες) εκδίδαμε και την εφημερίδα ΦΩΝΗ ΤΟΥ ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ. Τρία χρόνια αργότερα το 1985, είχαμε την ιδέα ως Σύλλογος Βελεστινιωτών Αθηνών να διοργανώσουμε Διεθνές Συνέδριο για τον Ρήγα.

Επικοινωνήσαμε με τον ιστορικό του Ρήγα, τον Λέανδρο Βρανούση, τον καθηγητή Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών Βασίλειο Σφυρόερα, ο οποίος μάλιστα τότε μας συμβούλευσε στη θεματολογία του Συνεδρίου να περιληφθούν οι αρχαίες Φερές και το νεότερο Βελεστίνο με την γύρω περιοχή του. Μάλιστα, η πρόταση διοργάνωσης του Α΄ Συνεδρίου έγινε με ενθουσιασμό αποδεκτή από τον τότε δήμαρχο Βελεστίνου, τον Βασίλειο Καραμπερόπουλο.

Εκτός από τον Λέανδρο Βρανούση, αγκαλιάσανε την ιδέα του Συνεδρίου και ήταν συμπαραστάτες, οι αρχαιολόγοι Ευάγγελος και Όλγα Κακαβογιάννης, ο Παύλος Χρυσοστόμου και η Αργυρούλα Ιντζεσίλογλου. Επίσης οι ερευνητές του Κέντρου Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών Παναγιώτης και Καίτη Καμηλάκη και ο Χρήστος Χειμώνας. Έγινε η πρώτη συνάντηση στο δικηγορικό γραφείο του Χρήστου Χειμώνα επί της αρχής της οδού Ιπποκράτους, και ο Λέανδρος Βρανούσης με τα χαρακτηριστικά γράμματά του είχε συντάξει και σχεδιάσει την πρώτη εγκύκλιο του Α΄ Συνεδρίου, η οποία στάλθηκε και υπήρξε ικανοποιητική ανταπόκριση.

Και έτσι τον Μάιο του 1986 διοργανώσαμε το Α΄ Συνέδριο. Συμμετείχαν επί πλέον στις εργασίες του Α΄ Συνεδρίου ο καθηγητής Νικόλαος Πανταζόπουλος, ο καθηγητής αρχαιολογίας Γεώργιος Μπακαλάκης, ο Βαλκανιολόγος Αχιλλέας Λαζάρου, ο Πολυχρόνης Ενεπεκίδης, ο Κίτσος Μακρής, ο Γεώργιος Λεοντσίνης, ο Αστέριος Αργυρίου, η Μαρία Μαντουβάλου, ο Πασχ. Κιτρομηλίδης, ο Αθανάσιος Καραθανάσης, οι αρχαιολόγοι Erik Ostby και Di Salvatore Massimo, ο Χρ. Ξενάκης κ.ά.

Την επόμενη χρονιά, το 1997, με αρκετούς επιστήμονες του Α΄ Συνεδρίου ιδρύσαμε την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα. Εκδώσαμε τα Πρακτικά με τον τίτλο *Υπέρεια,* από την Υπέρεια Κρήνη-Κεφαλόβρυσο του Βελεστίνου και ο πρώτος τόμος με την επιμέλεια του Παναγιώτη και της Καίτης Καμηλάκη εκδόθηκε τελικά το 1990. Συνεχίσαμε με τη διοργάνωση των επόμενων Συνεδρίων του Β΄, Γ΄, Δ΄, Ε΄, ΣΤ΄ και σήμερα το Ζ΄, συμπληρώνοντας 30 χρόνια, εκδίδοντας παράλληλα, το πιο κοπιαστικό, τα Πρακτικά των έξι προηγούμενων Συνεδρίων.

Στα τριάντα χρόνια η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα εκτός από τη διοργάνωση των Διεθνών Συνεδρίων, εξέδωσε σταδιακά όλα τα έργα του Ρήγα, ολοκληρωμένα για πρώτη φορά με ευρετήρια και σχόλια, και μάλιστα σε ψηφιακό δίσκο, και τα έχει αναρτήσει στο Διαδίκτυο στις ιστοσελίδες μας με ελεύθερη πρόσβαση.

Ορόσημο στις δραστηριότητες ήταν το 1998, το έτος εορτασμού των 200 χρόνων από το μαρτυρικό θάνατο του Ρήγα, τότε που πραγματοποιήσαμε την αυθεντική για

πρώτη φορά επανέκδοση της Χάρτας του Ρήγα, με ευρετήριο και σχολιασμούς για τα νομίσματα, καθώς και νέα ευρήματα σχετικά με τα πρότυπα της Χάρτας, τα οποία χρησιμοποίησε για το σχεδιασμό της, κάτι που για πρώτη φορά έρχονταν στην ιστορική έρευνα, καθώς και καινούργια στοιχεία για τους συμβολισμούς του Ρήγα, όπως το ρόπαλο του Ηρακλέους, τα σύνορα, τις πολιτικές διαιρέσεις, την ονοματολογία κ.ά.

Θα πρέπει να τονισθεί πως με τα Συνέδρια δόθηκε η δυνατότητα και σε επιστήμονες της περιοχής Βελεστίνου να παρουσιάσουν θέματα για την Τοπική Ιστορία και τον Ρήγα. Επί πλέον, ως αποτέλεσμα των Συνεδρίων αποτελεί και η συγγραφή βιβλίων με θέματα της Τοπικής Ιστορίας, που αρχικά αναπτύχθηκαν ως ανακοινώσεις στα Διεθνή Συνέδριά μας.

Άμεσοι στόχοι της Επιστημονικής Εταιρείας μας είναι η ολοκλήρωση α) του Λεξιλογίου του Ρήγα, για φανεί ο γλωσσικός πλούτος του Ρήγα και β) η έκδοση της μετάφρασης του γαλλικού κειμένου του Στρατιωτικού Εγκολπίου, που αυτό θα μετέφρασε ο Ρήγας. Έτσι θα γνωρίζουμε το κείμενο που μετέφρασε ο Ρήγας για την στρατιωτική εκπαίδευση των επαναστατημένων ραγιάδων. Ο ένοπλος αγώνας ήταν βασικό στοιχείο του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του Ρήγα, όπως έχουμε τονίσει στην πρόσφατη μελέτη μας.

ΤΙΜΗΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

Μετά τους χαιρετισμούς πραγματοποιήθηκε η τιμητική εκδήλωση για τον καθηγητή Αστέριο Αργυρίου, από τα ιδρυτικά μέλη της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα και καταγόμενος από το πλησίον του Βελεστίνου Μεγάλο Μοναστήρι. Για το έργο του τιμώμενου έκαναν σχετικές ανακοινώσεις οι καθηγητές, νυν Μητροπολίτης Περιστερίου Γρηγόριος Παπαθωμάς και Δημήτριος Παντελοδήμος. Επίσης, μια συνεδρία, στις 7 Οκτωβρίου 2017, ήταν αφιερωμένη στην μνήμη του Αρχαιολόγου Ευάγγελου Κακαβογιάννη, πρωτοπόρου της νεώτερης περιόδου των αρχαιολογικών ερευνών στις Φερές-Βελεστίνο, και ιδρυτικό μέλος της Επιστημονικής μας Εταιρείας, με την συμπλήρωση ενός έτους από τον θάνατό του.

ΠΑΡΑΣΥΝΕΔΡΙΑΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

Το μεσημέρι του Σαββάτου, 7 Οκτωβρίου 2017, έγινε επίσκεψη-ξενάγηση στον χώρο της Υπέρειας Κρήνης-Κεφαλόβρυσο, που έχει διαμορφωθεί κατάλληλα από την Αρχαιολογική Υπηρεσία και όπου αποκαλύφθηκε στον πυθμένα της αποξηραμένης πλέον Υπέρειας Κρήνης το αρχαίο μνημείο, για το οποίο μίλησαν στους Συνέδρους οι αρχαιολόγοι Πολυξένη Αραχωβίτη και Αργ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου.

Το πρωί της Κυριακής, 8 Οκτωβρίου, μετά το πέρας της Θείας Λειτουργίας οι Σύνεδροι συγκεντρώθηκαν στον ανδριάντα του Ρήγα, για την Επιμνημόσυνη Δέηση για τον Ρήγα και τους επτά Συντρόφους του με τον π. Γεώργιο Αλεξίου, και την παρουσία επί πλέον της υφυπουργού Εσωτερικών κ. Μαρίνας Χρυσοβελόνη. Τραγουδήθηκε ο Θούριος σε μια παραδοσιακή παραλλαγή, που περιέχεται στον ψηφιακό δίσκο του Θουρίου, που είχαμε εκδώσει το 1997. Στο τέλος οι σύνεδροι με φόντο τον ανδριάντα στάθηκαν για μια αναμνηστική φωτογραφία.

Στον χώρο του Συνεδρίου κατά τις ημέρες διεξαγωγής εκτέθηκαν παραδοσιακά προϊόντα, που παράγονται στην περιοχή του Δήμου Ρήγα Φεραίου. Επίσης, λειτούργησε

έκθεση βιβλίων σχετικών με τον Ρήγα Βελεστινλή, τα Άπαντα, το Σύνταγμά του σε δέκα γλώσσες, των Πρακτικών των προηγούμενων Συνεδρίων, καθώς επίσης και τα δημοσιεύματα του τιμώμενου καθηγητού Αστέριου Αργυρίου.

Οι Σύνεδροι ήταν φιλοξενούμενοι της Οργανωτικής Επιτροπής. Διέμεναν σε ξενοδοχεία του Βόλου και με πούλμαν μετέβαιναν στο χώρο του Συνεδρίου. Η εστίαση, γεύματα και δείπνα, προσφέρθηκαν από τον Δήμο Ρήγα Φεραίου στο Βελεστίνο, ενώ το δείπνο του Σαββάτου προσφέρθηκε στο Βελεστίνο από τον Μητροπολίτη Δημητριάδος κ. Ιγνάτιο δια του Αρχιερατικού Επιτρόπου Βελεστίνου π. Αθανασίου Τράϊκου.

ΚΑΤΑΛΗΚΤΗΡΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΗ

Το μεσημέρι της Κυριακής, μετά το πέρας των συνεδριάσεων, συγκλήθηκε η Καταληκτήρια Συνεδρίαση όλων Συνέδρων με το προεδρείο της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα Δημ. Καραμπερόπουλο και Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη. Στην αρχή της συνεδρίασης ο καθηγητής κ. Γεώργιος Λεοντσίνης έκανε την ανακοίνωση του με θέμα «Κριτική προσέγγιση του επιστημονικού έργου, των συνεδρίων και των εκδόσεων της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα», με την ευκαιρία συμπλήρωσης των 30 χρόνων.

Στη συνέχεια, το λόγο έλαβε η κ. Καμηλάκη, η οποία αναφέρθηκε στις εργασίες του Συνεδρίου, στα θετικά αποτελέσματά του και στην όλη διεξαγωγή του. Αρκετοί Σύνεδροι πήραν τον λόγο και αναφέρθηκαν στο Συνέδριο με παρατηρήσεις και προτάσεις. Ο Δήμαρχος κ. Νασίκας στον καταληκτήριο χαιρετισμό του μεταξύ των άλλων ευχαρίστησε όλους τους Συνέδρους για την συμμετοχή τους στις εργασίες του Ζ΄ Διεθνούς Συνεδρίου και για τις επιστημονικές ανακοινώσεις τους.

Τέλος ο πρόεδρος της Οργανωτικής Επιτροπής Δρ. Δημ. Καραμπερόπουλος αφού ευχαρίστησε τον Δήμαρχο και το Δημοτικό Συμβούλιο για την όλη συμπαράσταση στην επιτυχή διοργάνωση το Ζ΄ Διεθνούς Συνεδρίου καθώς και όλους του Συνέδρους για την συμμετοχή τους και την προσφορά των γνώσεών τους. Ευχαρίστησε ιδιαίτερα για την αμέριστη βοήθεια και συμπαράσταση κατά την προετοιμασία και λειτουργία των εργασιών του Συνεδρίου τους κ. Βασίλη Χατζηθεοδώρου, Στάθη Πολίτη και Γεώργιο Παπαϊωάνου. Έκλεισε τις εργασίες με την ευχή της συνάντησης και πάλι στη γενέτειρα του Ρήγα, μετά πέντε χρόνια στο Η΄ Διεθνές Συνέδριο, τον Οκτώβριο του 2022.

Χαιρετισμός και κήρυξη έναρξης των εργασιών του Ζ΄ Συνεδρίου
υπό του Δημάρχου Δ. Νασίκα

Χαιρετισμός του Γ. Κίτσιου εκπροσώπου του Περιφερειάρχη Κώστα Αγοραστού

Χαιρετισμός της Ανθής Μπάτζιου, Προϊσταμένης της Εφορείας Αρχαιοτήτων Μαγνησίας

Χαιρετισμός της Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, Προέδρου της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας των Θεσσαλών

Χαιρετισμός της Χρ. Κοντογεωργάκη, προέδρου της Φιλαρχαίου Εταιρείας Αλμυρού

Χαιρετισμός του Δρ. Δ. Καραμπερόπουλου,
προέδρου Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα

Μερική άποψη των Συνέδρων κατά την εναρκτήρια Συνεδρίαση

Ο καθ. Δ. Παντελοδήμος αναφερόμενος στο έργο του τιμωμένου καθ. Αστέριου Αργυρίου

Ο καθηγητής, νυν Μητροπολίτης Περιστερίου, Γρ. Παπαθωμάς
μιλώντας για το έργο του Α. Αργυρίου

Αντιφώνηση του καθ. Αστέριου Αργυρίου

Στο βήμα ο Σ. Πήλιουρας και μέρος του ακροατηρίου

Στο βήμα ο Στ. Παπαγεωργίου

Οι μαθητές του Λυκείου Βελεστίνου στο βήμα

Ο Χ. Μηνάογλου ανακοινώνοντας το θέμα του

Ο Γ. Μύαρης στο βήμα της πρωινής Συνεδρίασης

Η καθ. Ελ. Κουρμαντζή στο βήμα

Ο Χρ. Ξενάκης ανακοινώνοντας τα καινούργια ευρήματα για το *Φυσικής απάνθισμα*

Στο βήμα ο Χαρ. Καρανάσιος

Ο καθ. Αθ. Καραθανάσης στο βήμα

Ο καθ. Π. Νούτσος στο βήμα

Στο βήμα η αρχαιολόγος Ολγα Κακαβογιάννη

Μέρος του ακροατηρίου στη συνεδρίαση την αφιερωμένη στον Ευάγ. Κακαβογιάννη

Στο βήμα η αρχαιολόγος Αργ. Ιντζεσίλογλου

Μέρος του ακροατηρίου στη μία αίθουσα συνεδρίασης το Σάββατο 7 Οκτωβρίου 2017

Οι αρχαιολόγοι Πολ. Αραχωβίτη και Πολ. Έλληνα παρουσιάζοντας την ανακοίνωσή τους

Μέρος από την Έκθεση Βιβλίων για τον Ρήγα Βελεστινλή.

Αναμνηστική φωτογραφία μερικών Συνέδρων στον ανδριάντα του Ρήγα μετά την επιμνημόσυνη δέηση και την κατάθεση στεφάνων

Ο καθ. †Θ. Νάκας στο βήμα

Στο βήμα ο Παν. Καμηλάκης

Στο βήμα ο Βασ. Παππάς

Ο J. Calvié παρουσιάζοντας την ανακοίνωσή του

Στο βήμα η Χαρ. Δημακοπούλου

Στο βήμα η καθ. Γ. Γκότση

Ο Χ. Μερεντίτης κατά τη συζήτηση της Καταληκτήριας Συνεδρίασης

Ο καθ. Γ. Λεοντσίνης κατά τη συζήτηση της Καταληκτήριας Συνεδρίασης

Μέρος των Συνέδρων χειροκροτώντας το κλείσιμο του Ζ΄ Διεθνούς Συνεδρίου

Ο χώρος πριν από την έναρξη των εργασιών του Ζ΄ Συνεδρίου
στο Πνευματικό Κέντρο Βελεστίνου

Μέρος από την έκθεση τοπικών προϊόντων

Μέρος από την έκθεση τοπικών προϊόντων

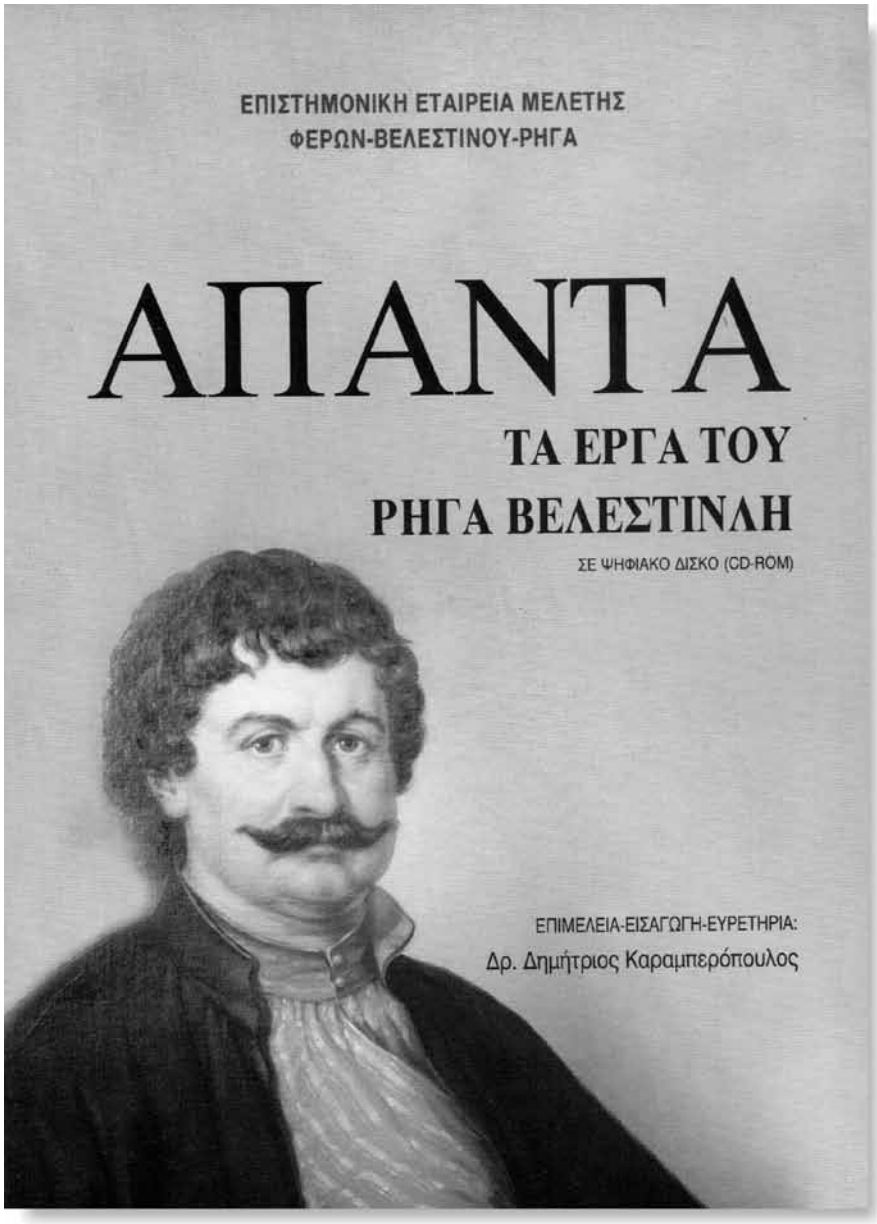

Ο ψηφιακός δίσκος (CD-ROM) 2007
με τα ΑΠΑΝΤΑ τα έργα του Ρήγα ολοκληρωμένα, με ευρετήρια και σχόλια

Τα 30χρονα
της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης
Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα
(1987-2017)

Η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα ιδρύθηκε από επιστήμονες το 1987 ένα χρόνο μετά τη διοργάνωση του Α΄ Συνεδρίου για τον Ρήγα Βελεστινλή. Στους σκοπούς της ήταν η μελέτη και προβολή της ζωής και του έργου του Ρήγα καθώς και της γενέτειράς του, με την γύρω περιοχή, από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα.

Επισημαίνεται ότι Συνέδριο για τον Ρήγα Βελεστινλή δεν είχε διοργανωθεί και ούτε τα έργα του είχαν εκδοθεί ολοκληρωμένα και με ευρετήρια. Χαρακτηριστικά το 1891 ο Αιμίλιος Λεγράν παρατηρούσε στον πρόλογο του βιβλίου Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή, 1891, σελ. ζ΄, «...Ευχής δ' έργον θα ήτο αν εδημοσιεύετο νέα έκδοσις των έργων του Ρήγα. Είθε δε να ευρεθή πλούσιος τις και μεγάθυμος Έλλην, όστις να ιδρύση δαπάναις αυτού τοιούτο μνημείον εις την μνήμην του επιφανούς πατριώτου». Και τελικά βρέθηκε η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, εμείς οι Βελεστινιώτες, ένα αιώνα και πλέον από τότε, που τα έγραψε ο Γάλλος Ελληνιστής Λεγράν, και 210 χρόνια από τότε που τα εξέδωσε ο Ρήγας, να τα επανεκδώσουμε αναστατικά, ολοκληρωμένα, με ευρετήρια και σχόλια, ακόμη και σε ψηφιακό δίσκο το 2007.

Επίσης, κατά αποκαλυπτήρια το 1980 του ανδριάντα του Ρήγα στη γενέτειρά του, το Βελεστίνο, επί δημαρχίας Βασίλη Κ. Καραμπερόπουλου, ο κύριος ομιλητής, ο καθηγητής Πολυχρόνης Ενεπεκίδης, κατέληγε στην ομιλία του με την ευχή όπως διοργανωθεί Συνέδριο για τον Ρήγα, που δεν είχε μέχρι τότε διοργανωθεί, και εκδοθούν όλα τα έργα του Ρήγα. Και αυτά άρχισε να τα πραγματοποιεί η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα λίγα χρόνια αργότερα με τη διοργάνωση των Διεθνών Συνεδρίων, που τώρα το 2017 φθάσαμε στο έβδομο Διεθνές Συνέδριο, και με την έκδοση των ΑΠΑΝΤΩΝ του.

***

Στα 30 χρόνια της δραστηριότητας της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα οι ακόλουθες επιτεύξεις της καταγράφονται συνοπτικά:

1). Διοργάνωσε με τη συμμετοχή επιστημόνων από την Ελλάδα και το Εξωτερικό τα Διεθνή Συνέδρια «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», με τις τρεις θεματικές ενότητες, τη μελέτη της ζωής και του έργου του Ρήγα Βελεστινλή, και για τις αρχαίες Φερές καθώς και την τοπική Ιστορία του Βελεστίνου και της γύρω περιοχής, που περιλαμβάνεται στο Δήμο Ρήγα Φεραίου. Μετά το Α΄ Συνέδριο του 1986, διοργάνωνε κάθε σχεδόν πέντε χρόνια ένα πολυπληθές Διεθνές Συνέδριο, ως ακολούθως Β΄ 1992, Γ΄ 1997, Δ΄ 2003, Ε΄ 2007, ΣΤ΄ 2012 και Ζ΄ 2017.

2). Έχει εκδώσει τα Πρακτικά των 6 προηγούμενων Συνεδρίων με τίτλο ΥΠΕΡΕΙΑ. Στους έξι αυτούς τόμους έχουν δημοσιευθεί συνολικά 339 μελέτες, εκ των οποίων 54 εργασίες είναι για τις αρχαίες Φερές, 95 για το νεώτερο Βελεστίνο και 190 εργασίες για τον Ρήγα Βελεστινλή. Πλούσια συγκομιδή, η οποία αυξάνεται πλέον και με τις ανακοινώσεις του Ζ΄ Διεθνούς Συνεδρίου.

3). Συνέβαλε με τα Διεθνή Συνέδριά της στην ανάδειξη των αρχαιολογικών ερευνών των αρχαίων Φερών και στη μελέτη της Τοπικής Ιστορίας του Βελεστίνου και της ευρύτερης περιοχής του Δήμου Ρήγα Φεραίου. Εμπλουτίσθηκε κατ' αυτόν τον τρόπο η σχετική βιβλιογραφία της Τοπικής Ιστορίας με βιβλία για το νεώτερο Βελεστίνο και της περιοχής του Δήμου Ρήγα Φεραίου.

4). Για την επέτειο των 200 χρόνων από το μαρτυρικό θάνατο του Ρήγα το 1998, η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης έγκαιρα είχε δραστηριοποιηθεί, ώστε ανάλογα να γιορταστεί το σημαντικό αυτό ιστορικό γεγονός. Για το σκοπό αυτό δύο χρόνια πιο πριν, το 1996, προκάλεσε ιδιαίτερη σύσκεψη στο Γραφείο του υπουργού Πολιτισμού (υπουργός τότε ο Σταύρος Μπένος) καταθέτοντας και σχετικές προτάσεις, οι οποίες εκδόθηκαν σε έντυπο, τονίζοντας επί πλέον τα χαρακτηριστικά της πολύπτυχης φυσιογνωμίας του Ρήγα Βελεστινλή: Διαφωτιστής, επαναστάτης, πολιτικός νους, στρατιωτικός νους, εθνεγέρτης, μάρτυρας και οραματιστής μιας δημοκρατικής πολιτείας στο Βαλκανικό χώρο. Τα χαρακτηριστικά αυτά πολλές φορές μνημονεύτηκαν έκτοτε σε σχετικές εκδηλώσεις κατά το έτος του 1998. Επίσης, με τη διοργάνωση τον Οκτώβριο του 1997 του Γ΄ Διεθνούς Συνεδρίου, η Επιστημονική Εταιρεία μας άνοιξε τις εορταστικές επετειακές εκδηλώσεις, συμμετέχοντας παράλληλα σε πολλά συνέδρια και ημερίδες.

5). Εξέδωσε όλα τα έργα του Ρήγα, τα ΑΠΑΝΤΑ, για πρώτη φορά ολοκληρωμένα, σε αναστατική μορφή, με ευρετήρια και σχόλια: το Φυσικής απάνθισμα το 1991, Τα Επαναστατικά το 1994, τη Χάρτα της Ελλάδος το 1998 από το αντίτυπο της Γενναδείου Βιβλιοθήκης, και τα υπόλοιπα βιβλία, Ο Ηθικός Τρίπους το 2001, τους Χάρτες της Βλαχίας και της Μολδαβίας το 2005, Νέος Ανάχαρσις, Σχολείον των ντελικάτων εραστών και την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου το 2006. Και όλα αυτά τα έργα, τα ΑΠΑΝΤΑ, τα εξέδωσε και σε ψηφιακό δίσκο (CD-ROM) το 2007.

Μάλιστα, τη δωδεκάφυλλη Χάρτα, την εξέδωσε σε σμίκρυνση σε ένα φύλλο, ώστε να κορνιζάρεται σε γραφεία και σπίτια σα γκραβούρα και να παρουσιάζεται ο συνολικός Βαλκανικός χώρος, για τον οποίο ο Ρήγας ενδιαφέρονταν για την απελευθέρωση των σκλαβωμένων από τον τυραννικό ζυγό της σκλαβιάς.

6). Έχει αναρτήσει τα ΑΠΑΝΤΑ του Ρήγα Βελεστινλή σε PDF στην Ιστοσελίδα της www.rhigassociety.gr ώστε να είναι προσβάσιμα στους μελετητές.

7). Ο ψηφιακός δίσκος με τα ΑΠΑΝΤΑ του Ρήγα διανεμήθηκε με την εφημερίδα *Ελευθεροτυπία* σε 120.000 και πλέον αντίτυπα μία εβδομάδα μετά το Ε΄ Διεθνές Συνέδριό μας, τον Οκτώβριο του 2007.

8). Τα βιβλία *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή* των Αιμιλίου Λεγράν-Σπ. Λάμπρου, 1891, και Κων. Αμάντου, 1930, τα οποία ήταν δυσεύρετα και αποκείμενα στις μεγάλες βιβλιοθήκες, τα εξέδωσε αναστατικά με την προσθήκη ευρετηρίων το 1996 και 1997 αντίστοιχα, εκδόσεις που βοήθησαν σημαντικά τους μελετητές περί Ρήγα. Επίσης, εξέδωσε στα ελληνικά το βιβλίο του Σέρβου καθηγητού Ντούσαν Πάντελιτς, *Η Εκτέλεση του Ρήγα,* που είχε εκδοθεί το 1930, και στο παράρτημα περιέχονται μερικά έγγραφα για την σύλληψη και θανάτωση του Ρήγα.

9). Σε 10 γλώσσες εξέδωσε του Ρήγα Βελεστινλή *Τα Επαναστατικά (Επαναστατική Προκήρυξη, Δίκαια του Ανθρώπου, Σύνταγμα, Θούριος).* Η έκδοση άρχισε το επετειακό έτος 1998 με τη μετάφραση και έκδοση του Συντάγματος του Ρήγα στα Βουλγαρικά. Έκτοτε εκδόθηκαν κατά σειρά στα Ρουμανικά, Σερβικά, Αλβανικά, Ρωσικά. Ιταλικά, Αγγλικά, Γαλλικά, Ισπανικά και Γερμανικά. Αντίτυπα αυτών των βιβλίων στάλθηκαν

σε 1000 και πλέον Εθνικές και Πανεπιστημιακές Βιβλιοθήκες 150 κρατών του κόσμου. Επίσης σε PDF αναρτήθηκαν στην ιστοσελίδα της www.rhigassociety.gr

10). Εξέδωσε το 1997 σε ψηφιακό δίσκο τον Θούριο σε πέντε παραδοσιακές μουσικές παραλλαγές, σύμφωνα με την αναφορά του Ρήγα πως ο Θούριος θα τραγουδιέται στον ήχο του διαδεδομένου τότε τραγουδιού «Μια προσταγή μεγάλη», που αναφέρονταν στα κατορθώματα του Λάμπρου Κατσώνη. Ήταν προσφορά της χορωδίας «Βυζαντινή Κυψέλη», υπό τη διεύθυνση του καθηγητού της ελληνικής μουσικής π. Χρίστου Κυριακόπουλου. Ο Θούριος του δίσκου παρουσιάστηκε πολλές φορές σε Δήμους της Αθήνας και της υπόλοιπης χώρας, και είναι αναρτημένος στην Ιστοσελίδα της Επιστημονικής Εταιρείας www.rhigassociety.gr

11). Προσέφερε τις εκδόσεις της σε Βιβλιοθήκες της Ελλάδος και του Εξωτερικού, σε Κέντρα Νεοελληνικών Σπουδών καθώς και σε Σχολικές Βιβλιοθήκες.

12). Πραγματοποιήθηκαν οι τρεις σημαντικότερες έρευνες των τελευταίων δεκαετιών για τον Ρήγα:

α). Τεκμηριώθηκε ότι πρότυπο του *Φυσικής απάνθισμα* ήταν η Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία των Diderot και D'Alembert,

β). Πρότυπα της *Χάρτας της Ελλάδος,* ήταν ο χάρτης της αρχαίας Ελλάδος του Guil. Delisle και ο χάρτης του Rizzi Zannoni,

γ). Τεκμηριώθηκε ότι ο Ρήγας ήταν ο μεταφραστής των *Ολυμπίων* του Μεταστάσιο.

Προστίθενται και μερικά άλλα αποτελέσματα των σχετικών ερευνών:

-Χρήση της Εγκυκλοπαιδείας του Diderot από τον Ρήγα το 1797,

-Τελική σειρά των πρώτων σελίδων του *Ηθικού Τρίποδος* του Ρήγα,

-Οι χάρτες του Ρήγα ήταν τελικά πολιτικοί χάρτες του κράτους του,

-Το ρόπαλο του Ηρακλέους στην Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως και στους χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας.

13). Εξέδωσε ιδιαίτερες μελέτες για συγκεκριμένα θέματα περί Ρήγα:

-Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή,

-Η συνωμοτική δράση του Ρήγα Βελεστινλή,

-Η άδικη κρίση του Ιωάννη Φιλήμονος για τον Ρήγα Βελεστινλή,

-Ένας όψιμος, άδικος επικριτής του επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή.

-Ήταν τελικά ο Ρήγας εκδότης του ΄΄Αγαθάγγελου΄΄,

-Ρήγας και Ορθόδοξη πίστη,

-Μηνύματα και διδάγματα του Ρήγα Βελεστινλή μέσα από τα έργα του,

-Ρήγα Ρήσεις,

- Ο Ιερός Ναός του Αγίου Αθανασίου Βελεστίνου στην εποχή του Ρήγα και σήμερα,

-Δεν είναι τελικά ο Ρήγας ο συγγραφέας των ΄΄Ανέκδοτων κειμένων΄΄ με την κωμωδία ΄΄Το σαγανάκι της τρέλλας΄΄,

-Ρήγας Βελεστινλής και το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του, κ.ά.

14). Τα σωζόμενα πρωτότυπα αντίτυπα της Χάρτας της Ελλάδος του Ρήγα στην Ελλάδα και το Εξωτερικό καταγράφονται και μέχρι σήμερα πάνω από τα πενήντα πρωτότυπα αντίτυπα έχουν καταγραφεί.

15). Εξέδωσε ειδικές μελέτες:

α) του Νέστορος Καμαριανού, Ρήγας Βελεστινλής. Συμπληρώσεις και διορθώσεις για τη ζωή και το έργο του, μετάφραση από τα γαλλικά από τον καθηγητή Αθαν. Καραθανάση, β) του καθηγητού Κίριλ Τοπάλοβ, Ρακόβσκι και Ρήγας, μετάφραση από τα βουλγαρικά, γ) του Νικολάου Πανταζόπουλου, Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή, δ) του

Λέανδρου Βρανούση, Ρήγας Βελεστινλής και ε) της Μαρίας Μαντουβάλου, Ο Ρήγας στα βήματα του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

16). Ένα ακόμη επίτευγμα της Επιστημονικής Εταιρείας μας ήταν η διαγραφή του ανιστόρητου ονόματος του Ρήγα «Αντώνιος Κυριαζής» από τα Σχολικά Βιβλία Ιστορίας της ΣΤ΄ Δημοτικού και της Α΄ και Β΄ Λυκείου και η αποκατάσταση του πραγματικού ονόματος «Ρήγας». Μάλιστα ως αποτέλεσμα των Συνεδρίων μας, το βιβλίο Ιστορίας της ΣΤ΄ Δημοτικού αναγράφει πλέον το πραγματικό όνομά του, όπως υπέγραφε, «Ρήγας Βελεστινλής».

17). Τεκμηρίωσε την ντόπια καταγωγή του Ρήγα από το Βελεστίνο με τη συγγραφή της μελέτης Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή, καθώς και αρκετών σχετικών άρθρων σε περιοδικά και εφημερίδες.

18). Ψηφιοποίησε τα έργα του Ρήγα για τη δημιουργία του Λεξιλογίου του.

19). Εξέδωσε την Ενδεικτική Βιβλιογραφία για τον Ρήγα Βελεστινλή και την ανάρτησε στην Ιστοσελίδα www.rhigassociety.gr

20). Δημοσίευσε το 2003 την πρόταση για τη δημιουργία Μουσείου του Ρήγα στο Βελεστίνο, αναγράφοντας το περιεχόμενο των τμημάτων που θα αναδεικνύουν το έργο του Ρήγα και την απήχησή του.

21). Συνέβαλε κατά το 2001 να ονομαστεί ως επίσκοπος Βελεστίνου ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης κ. Δαμασκηνός και έτσι να ακούγεται η ποτέ διαλάμψασα (το 1252) επισκοπή Βελεστίνου.

22). Διοργάνωσε τιμητικές εκδηλώσεις με παρουσίαση του έργου τους, του ιδρυτικού μέλους της Επιστημονικής Εταιρείας και φιλολόγου Θεοφάνη Λαϊνά, και του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Βελεστίνου κ. Δαμασκηνού.

23). Ανακήρυξε επίτιμα μέλη της Επιστημονικής Εταιρείας τους ιστορικούς C.M. Woodhouse το 1996 και Johannes Irmscher το 2000. Επίσης τίμησε τους ιστορικούς Αικ. Κουμαριανού και Γρηγόρι Αρς το 2007.

24). Τίμησε την Τριμελή Επιτροπή δημιουργίας κατά το 1952 του Γυμνασίου Βελεστίνου, το οποίο συνέβαλε σημαντικά στη μόρφωση των νέων του Βελεστίνου και της γύρω περιοχής.

25). Εξέδωσε σχετικές μελέτες για τους Θεσσαλούς διδασκάλους του Γένους τον Μηλιώτη Άνθιμο Γαζή και τον εκ Τυρνάβου Στέφανο Δούγκα, και για το νεώτερο Βελεστίνο της Νίτσας Κολιού, Τα Βελεστινιώτικα. Χρονικά του Δήμου Φερών.

26). Ανέδειξε το ιστορικό γεγονός της «Βουλής Θετταλομαγνησίας, Βελεστίνο 11 Μαϊου 1821», (πρόεδρος ο Άνθιμος Γαζής και Γραμματέας ο Φίλιππος Ιωάννου), με την ανέγερση σχετικού Μνημείου σε συνεργασία με τον τότε Δήμο Φερών το 2000. Δυστυχώς το Μνημείο αυτό το 2008 κατά τη διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου γκρεμίστηκε από χαλαστήδες της ιστορικής μνήμης, εκδίδοντας σχετικό έντυπο για το αποτρόπαιο αυτό γεγονός.

27). Ανέδειξε τον εκ Βελεστίνου καταγόμενο λόγιο Νικόδημο Μαζαράκη Φεραίο, ο οποίος έζησε ένα αιώνα πριν από τον Ρήγα και είχε διδάξει στην Αθήνα, την Άρτα και τα Ιωάννινα. Συνέγραψε μια «Γραμματική», που φιλοδοξούμε να την εκδώσουμε.

28) Η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα ήταν βασικός συντελεστής (Έρευνα-Κείμενα-Αρχειακό υλικό) της ταινίας του Γιώργου Λάγδαρη, με τίτλο «Ρήγας Βελεστινλής (1757-1798)», η οποία παρουσιάστηκε το 2007 και επιχορηγήθηκε από την Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Μαγνησίας.

ΤΙΜΗΤΙΚΗ ΕΚΔΗΛΩΣΗ
ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΑΣΤΕΡΙΟ ΑΡΓΥΡΙΟΥ

Η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, με την ευκαιρία της διοργάνωσης του Ζ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας περιοχής Δήμου Ρήγα Φεραίου», τιμά τον συμπατριώτη, από το Μεγάλο Μοναστήρι, Αστέριο Αργυρίου, Ομότιμο Καθηγητή του Πανεπιστημίου του Στρασβούργου, ιδρυτικό μέλος της και συμμετέχοντα στα Διεθνή Συνέδριά της, για το επιστημονικό έργο του με την τιμητική πλακέτα και την ανάλογη περγαμηνή.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ
ΦΕΡΩΝ-ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ-ΡΗΓΑ

Η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα

τιμά

τον ΑΣΤΕΡΙΟ ΑΡΓΥΡΙΟΥ

συμπατριώτη από το Μεγάλο Μοναστήρι, ιδρυτικό Μέλος της και Ομότιμο Καθηγητή του Πανεπιστημίου του Στρασβούργου για το αξιόλογο συγγραφικό επιστημονικό έργο του.

Βελεστίνο, 6 Οκτωβρίου 2017

Ο Πρόεδρος	Ο Γ. Γραμματέας
Δρ. Δημ. Καραμπερόπουλος	Δημ. Κογκούλης

Επί πλέον, διοργανώνει κατά τις ημέρες του Ζ΄ Διεθνούς Συνεδρίου έκθεση των δημοσιευμάτων του τιμωμένου καθηγητού Αστέριου Αργυρίου, συνοδευόμενη με το παρόν έντυπο, που περιέχει τον σχετικό κατάλογο της πλούσιας πνευματικής συγκομιδής του ώστε οι Σύνεδροι να έχουν μια ολοκληρωμένη εικόνα της σημαντικής επιστημονικής προσφοράς του. Για την προσωπικότητα και το επιστημονικό έργο του τιμώμενου καθηγητού θα μιλήσουν οι καθηγητές του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών Δημήτριος Παντελοδήμος και ο νυν Μητροπολίτης Περιστερίου Γρηγόριος Παπαθωμάς.

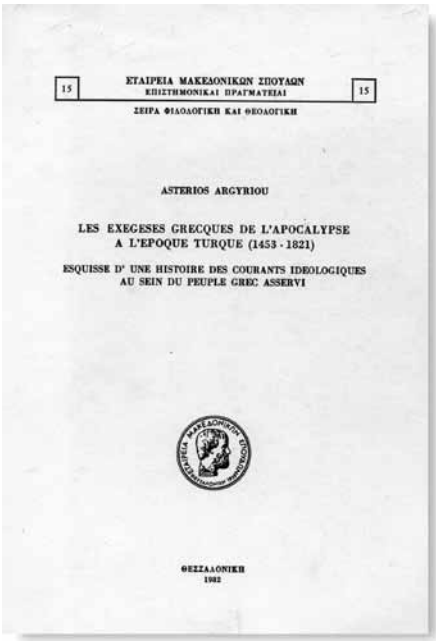

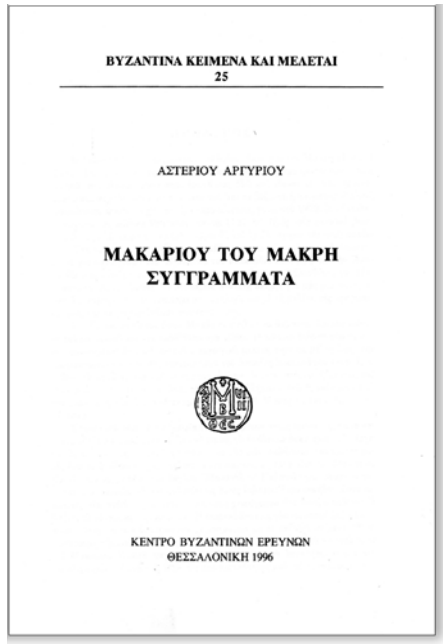

Οι τίτλοι τεσσάρων βιβλίων του καθηγητού Αστέριου Αργυρίου

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΑΝΤΕΛΟΔΗΜΟΣ

Ἀστέριος Ἀργυρίου

Laus sapientiae

Στὸ 5ο ἄρθρο του Συντάγματός του ὁ Ρήγας ὁρίζει ὅτι «εἶναι γενναῖος πολίτης, ἀξιέπαινος κάτοικος καὶ φίλτατος θνητός ἐπί γῆς εἰς τοὺς συμπολίτας του ἐκεῖνος, ὅστις, διατρίψας εἰς ξένους τόπους, ἔμαθε μίαν τέχνην ἤ ἐσπούδασε μίαν ἐπιστήμην...καὶ ἐπιστρέφει εἰς τὴν Πατρίδα. Ἐκείνου τὸ ὄνομα, καὶ ἡ πόλις, ὁποῦ τὸν ἔδωκε τὸ εἶναι...νὰ καταγράφεται εἰς τὸν δημόσιον κώδικα, ὄχι μόνον ὡς πολίτου, ἀλλά καὶ ὡς εὐεργέτου τῆς πατρίδος».

Νομίζω ὅτι ἡ σημερινή τιμητική ἐκδήλωση γιὰ τὸν Ἀστέριο Ἀργυρίου ταιριάζει ἀπόλυτα στὸ πνεῦμα τῆς διάταξης αὐτῆς.

Δὲν εἶναι εὔκολο μέσα σὲ ἀσφυκτικῶς περιορισμένα χρονικὰ ὅρια ὄχι νὰ ἀναλύσει κανείς, ἀλλὰ ἔστω νὰ σκιαγραφήσει ἀδρομερῶς τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἀστέριου Ἀργυρίου, γιατὶ ὅσο ἁπλὸς καὶ σεμνός φαίνεται στοὺς τρόπους τῆς καθημερινῆς του ζωῆς, τόσο πολυσύνθετο καὶ πολυδιάστατο εἶναι τὸ ἔργο του, συγγραφικό, διδακτικό, ἐρευνητικό καὶ κοινωνικό. Ἡ ζωή του ἀπὸ τὶς Παιδοπόλεις τῆς Λάρισας, τοῦ Βόλου καὶ τῆς Θεσσαλονίκης ὥς τὰ πνευματικά καὶ ἐπιστημονικά σαλόνια τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ἄν ἦταν θέμα μυθιστορήματος ἤ κινηματογραφικῆς ταινίας δὲν θὰ διέθετε ἀληθοφάνεια. Ἀντίθετα ὅμως ἀπὸ τὴν τέχνη, εἶναι γνωστό πὼς ἡ ζωή συχνά δημιουργεῖ τὶς πιὸ ἀπίθανες ἱστορίες ποὺ ξεπερνοῦν κατὰ πολὺ τὰ κοινὰ μέτρα.

Γεννήθηκε στὸ γειτονικό Μεγάλο Μοναστήρι τὸ 1935 καὶ ἡ παιδικὴ καὶ ἐφηβική του ἡλικία δοκιμάστηκε ἀπό τὶς κακουχίες τοῦ Πολέμου, τὶς στερήσεις τῆς Κατοχῆς καὶ τὶς περιπέτειες τοῦ ἐμφυλίου σπαραγμοῦ. Ὁπλισμένος ὅμως μὲ ἀδάμαστη θέληση, ὁ νεαρὸς τρόφιμος τῶν Παιδοπόλεων κατόρθωσε νὰ ἐγγραφεῖ στὴ Θεολογική Σχολή τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, νὰ πραγματοποιήσει λαμπρὲς σπουδὲς καὶ στὴ συνέχεια μὲ ὑποτροφία τῆς Γαλλικῆς Κυβέρνησης νὰ ἀκολουθήσει μεταπτυχιακὸ κύκλο σπουδῶν στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Στρασβούργου, ὅπου ἔμελλε νὰ ριζώσει καὶ νὰ διαπρέψει.

Ἐπέλεξε προφανῶς τὴν πρωτεύουσα τῆς Ἀλσατίας, γιατὶ τὸ Πανεπιστήμιό της εἶναι τὸ μόνο δημόσιο στὴ Γαλλία ποὺ διαθέτει Θεολογική Σχολή λόγω διαχωρισμοῦ Ἐκκλη-

σίας καὶ Κράτους μετὰ τὴν Γαλλική Ἐπανάσταση. Γιὰ τὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Στρασβούργου οἱ Γάλλοι διατήρησαν τὴν γερμανική του παράδοση, μετὰ τὴν προσάρτησή του στὴ Γαλλία. Ἐκεῖ ὅμως δὲν περιορίστηκε στὶς θεολογικές μελέτες, ἀλλὰ διεύρηνε τὸν κύκλο τῶν ἐπιστημονικῶν του ἀναζητήσεων, πραγματοποιώντας ἐπί πλέον φιλολογικές, παιδαγωγικές καὶ ἐθνολογικές σπουδές.

Καρπός τῶν μεταπτυχιακῶν του σπουδῶν ὑπῆρξαν τρία διδακτορικά καὶ μεταδιδακτορικά διπλώματα: Τὸ πρῶτο τὸ 1963 στὸ γνωστικό ἀντικείμενο τῆς θρησκειολογίας, τὸ δεύτερο τὸ 1967 στὸν τομέα τῆς Μεταβυζαντινῆς Γραμματείας καὶ τὸ τελευταῖο τὸ 1977 μὲ τὴν περισπούδαστη διατριβή «Οἱ ἑλληνικές ἑρμηνεῖες γιὰ τὴν Ἀποκάλυψη στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας (1453-1821)», ποὺ εἶχε ὡς ὑπότιτλο «Προσχεδίασμα μιᾶς ἱστορίας τῶν ἰδεολογικῶν ρευμάτων στοὺς κόλπους τοῦ ὑποδούλου ἑλληνικοῦ λαοῦ» καὶ ποὺ τοῦ ἐπέτρεψε νὰ γίνει τακτικός καθηγητής στὴν ἕδρα τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Στρασβούργου.

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἀπὸ τὸ 1962 ἕως τὴν καθηγεσία του, δίδαξε ἀνελλιπῶς τὴ νεοελληνική γλῶσσα, λογοτεχνία, ἱστορία καὶ πολιτισμό καὶ κατέστη πρωτεργάτης τῆς ἵδρυσης καὶ τῆς ἀνάπτυξης τοῦ Νεοελληνικοῦ Ἰνστιτούτου, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ σημαντικό κέντρο διάδοσης τῶν Νεοελληνικῶν Σπουδῶν ὄχι μόνο στη Γαλλία ἀλλά καὶ σὲ ὁλόκληρη τὴ Δυτική Εὐρώπη.

Κατά τὴν τετραετία 1970-1974 δίδαξε μὲ εἰδική ἀποστολή στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Ἀλγερίου «Μεσαιωνική Ἱστορία τοῦ Ἀνατολικοῦ χώρου», ἐνῶ καὶ μετὰ τὴν καθηγεσία του στὸ Στρασβούργο διατέλεσε καθηγητής στὴν κενή ἕδρα τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας στὴ Σχολή Ἀνατολικῶν Γλωσσῶν στὸ Παρίσι ἀπὸ τὸ 1979 ἕως τὸ 1981, ὅπως καὶ στὸ Πανεπιστήμιο Paul Valéry τοῦ Montpellier, ὡς ὑπεύθυνος τοῦ Προγράμματος Νεοελληνικῶν Σπουδῶν πρώτου καὶ δεύτερου κύκλου, κατὰ τὸ Ἀκαδημαϊκὸ Ἔτος 1981-1982.

Συγχρόνως μετεῖχε σὲ ἐπιτροπές ἐκπόνησης διδακτορικῶν διατριβῶν σὲ πολλὰ Πανεπιστήμια καὶ συντόνιζε τὶς ἐργασίες τοῦ Συνδέσμου τῶν Νεοελληνιστῶν τῆς Γαλλίας ποὺ διοργάνωνε ἐπιστημονικά Συνέδρια σὲ διαφορετικό κάθε φορά Πανεπιστήμιο. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ ἐκλογή του τὸ 1983 ὡς Κοσμήτορα τὴς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Στρασβούργου, τιμητική διάκριση, τῆς ὁποίας λίγοι πανεπιστημιακοί δάσκαλοι ἀξιώνονται στὴ διάρκεια τῆς καθηγεσίας τους. Ἀπὸ τὴν κορυφαία αὐτή διοικητική θέση ἐνίσχυσε ἔτι περισσότερο τὶς ἑλληνικές σπουδές, ἀλλά καὶ στάθηκε ἀρωγός πολλῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν σὲ προπτυχιακό καὶ μεταπτυχιακό ἐπίπεδο.

Διατέλεσε ἐπίσης ἀπὸ τὸ 1993 ὥς τὴ συνταξιοδότησή του ὑπεύθυνος τοῦ Κέντρου Σπουδῶν Ἀνατολικῶν, Σλαβικῶν καὶ Νεοελληνικῶν τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Στρασβούργου καὶ πρῶτος Πρόεδρος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑταιρείας Νεοελληνικῶν Σπουδῶν ἀπό τῆς ἱδρύσεώς της το 1996 ἕως τὸ 2002. Καὶ θὰ ἦταν ἀκόμη πρόεδρός της, ἄν το Καταστατικό της δὲν περιόριζε τὴν εκλογή προέδρου γιὰ δύο μόνο θητεῖες. Πάντως καὶ σήμερα φέρει τὸν τίτλο τοῦ ἐπιτίμου προέδρου.

Πολίτης τῆς Διασπορᾶς στὸ κέντρο τῆς Εὐρώπης, εἶχε πάντα στὴν καρδιά του τὴν Πατρίδα καὶ τὴν Ὀρθοδοξία καὶ φρόντισε ἡ φλόγα αὐτὴ νὰ κρατηθεῖ ἄσβεστη καὶ στὶς καρδιές τῶν ὁμογενῶν στὴν πρωτεύουσα τῆς Ἀλσατίας.

Διετέλεσε ἐπὶ δέκα ἑπτά ἔτη Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος στὸ Στρασβοῦργο καὶ γιὰ ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα διεκπεραίωνε ἀμισθὶ τὶς διοικητικές ὑποθέσεις τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν καὶ τῶν μελῶν τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητας, συγκρότησε ἐκ τοῦ μηδενός ἑλληνικὴ ὀρθόδοξη ἐνορία, κατώρθωσε χάρις στὸ κῦρος του καὶ στὶς γνωριμίες του νὰ ἀποκτηθεῖ

Ἱερὸς Ναὸς καὶ πρωτοστάτησε στὴν ἵδρυση ἑλληνικοῦ Σχολείου, τὸ ὁποῖο εὐημερεῖ σήμερα.

Πλουσιότατο ὑπῆρξε καὶ τὸ διδακτικό ἔργο τοῦ Ἀστέριου Ἀργυρίου στὸ Νεοελληνικὸ Ἰνστιτοῦτο, τόσο σὲ προπτυχιακὸ ὅσο καὶ σὲ μεταπτυχιακὸ ἐπίπεδο. Πέραν ὅμως ἀπὸ τὸ ὑποχρεωτικὸ αὐτό πρόγραμμα καὶ παρὰ τὶς αὐξημένες διοικητικὲς ὑποχρεώσεις του, ἀνέλαβε τὴ διδασκαλία γλωσσικῶν μαθημάτων στὸ Ἀνοικτὸ Εὐρωπαϊκὸ Πανεπιστήμιο, καθὼς καὶ ἐτήσιο κύκλο διαλέξεων στὰ πλαίσια τοῦ Πανεπιστημίου τῆς 3ης ἡλικίας, μὲ θέματα τὶς σχέσεις τοῦ Χριστιανισμοῦ μὲ τὸ Ἰσλάμ, τοῦ Ἀνατολικοῦ μὲ τὸν Δυτικό κόσμο καὶ τὴ Συμβολή τῆς Ἑλλάδος στὴ διαμόρφωση τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ μακροχρόνια ἐπιστημονική του ἔρευνα ἀπέφερε ἄφθονους καρπούς. Τὸ συγγραφικό του ἔργο στρέφεται γύρω ἀπὸ τοὺς ἑξῆς ἄξονες:

1. Βυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ ἐσχατολογικὴ Γραμματεία.

2. Ἑλληνορθόδοξη σκέψη σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν μουσουλμανικὸ κόσμο καὶ τὸν δυτικὸ πολιτισμό.

3. Βυζαντινὴ καὶ Μεταβυζαντινὴ Γραμματεία ποὺ ἀναφέρεται στὸ Ἰσλάμ.

Ἀπὸ τὴ συνοπτικὴ αὐτή κατάταξη καὶ κυρίως ἀπὸ τὴν ἁπλῆ ἀνάγνωση τῶν τίτλων τῶν 15 μονογραφιῶν καὶ τῶν 120 μελετημάτων καὶ ἄρθρων του, διαπιστώνουμε ὅτι τὸ συγγραφικό του ἔργο χαρακτηρίζεται ἀπὸ πρωτοτυπία, ὄχι μόνον γιατί βασίζεται σὲ ἀρχειακὲς πηγὲς καὶ ἀνέκδοτα κείμενα, ἀλλὰ καὶ διότι ἐξετάζει μὲ διεπιστημονικὸ τρόπο ἐνδιαφέρουσες πτυχὲς τῆς Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Γραμματείας.

Ἕνα δεύτερο γνώρισμα εἶναι ὅτι τὰ συγγράμματα αὐτὰ εἶναι δημοσιευμένα στὴ Γαλλία, στὴν Ἑλλάδα καὶ σὲ ἄλλες χῶρες, εἴτε αὐτοτελῶς, εἴτε σὲ ἔγκυρα ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ καὶ σὲ τόμους Πρακτικῶν Ἐπιστημονικῶν Συνεδρίων, συμβάλλοντας ἔτσι στὴ διάδοση ἀνὰ τὸν κόσμο τῆς πλούσιας ἑλληνο-χριστιανικῆς κληρονομιᾶς καὶ στὴν προβολή τῆς προσπάθειας τοῦ ὑπόδουλου ἑλληνισμοῦ νὰ ἀνακτήσει τὴν ἐλευθερία του καὶ νὰ ἐνταχθεῖ στὴ χορεία τῶν πολιτισμένων λαῶν τῆς Εὐρώπης.

Πρὸς τὸν σκοπύ αὐτὸ πολλές ἐργασίες του ποὺ δημοσιεύθηκαν στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, μεταφράζονται στὴ γαλλικη καὶ ἀναδημοσιεύονται, ὥστε ἡ ἐμβέλειά τους νὰ στοχεύει ἐκτὸς τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ἕνα εὐρύτερο κοινό. Τὰ θρησκειολογικοῦ καὶ ἐσχατολογικοῦ περιεχομένου ἔργα του, γιὰ τὰ ὁποῖα θὰ μᾶς μιλήσει ἐκτενέστερα ὡς ἁρμόδιος ὁ συνάδελφος καθηγητής τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν πανοσιολογιότατος ἀρχιμανδρίτης κ. Γρηγόριος Παπαθωμᾶς, παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον καὶ ἀπὸ ἱστορικῆς πλευρᾶς, γιατὶ ἐξετάζουν καὶ τὶς πολιτικὲς, κοινωνικὲς καὶ πολιτισμικὲς συνθῆκες τῆς μακραίωνης πορείας τοῦ βυζαντινοῦ καὶ μεταβυζαντινοῦ κόσμου στὸ σταυροδρόμι συνάντησης καὶ ἀλληλεπίδρασης διαφόρων ἰδεολογικῶν ρευμάτων.

Παρακολουθεῖ ἰδιαίτερα τὶς σχέσεις τῆς Ὀρθοδοξίας μὲ τὸ Ἰσλάμ καὶ ἄλλες θρησκεῖες, ἀπὸ τὴ σύγκρουση τῶν πρώτων αἰώνων καὶ τὴν ἀντιρρητικὴ Γραμματεία, ὥς τὴν σύγχρονη προσπάθεια διαλόγου, ἄν ὄχι προσέγγισης, τοὐλάχιστον ἀλληλοκατανόησης καὶ σεβασμοῦ τῶν ἰδιαιτεροτήτων. Πλῆθος δημοσιευμάτων, ἀνακοινώσεων σὲ ἐπιστημονικὰ Συνέδρια καὶ ὁμιλιῶν του ἀναφέρονται στὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα, γραμματεία, ἱστορία καὶ πολιτισμό.

Στὴ δραστηριότητα του αὐτὴ ἀνήκουν μελετήματα:

1). Γιὰ τοὺς ἰδεολογικοὺς προσανατολισμοὺς τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅπως

-«Οἱ πολιτικὰς ἰδέες τῶν Ἑλλήνων μετά τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση» (1994),

-«Ἱστορία, Ἰδεολογία, Γραφή: Σχετικὰ μὲ τοὺς θρήνους γιὰ τὴν Ἅλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως» (1996),

-«Ἐπιδράσεις τῆς Δυτικῆς Σκέψης στοὺς συντηρητικοὺς κύκλους τῶν Ἑλλήνων λογίων», και

-«Νεοέλληνες πνευματικοὶ ὁδηγοί».

2). Γιὰ σημαντικὲς πτυχὲς τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, ὅπως

-«Ἡ Μεταπολεμικὴ Ἑλληνικὴ Λογοτεχνία»,

-«Τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα στὴ Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία»,

-«Οἱ Ἕλληνες Πεζογράφοι ἔναντι τῶν ὁλοκληρωτικῶν Καθεστώτων»,

-«Ἡ Μεγάλη Ἰδέα στὴν ποίηση τοῦ Βαλαωρίτη.

3). Γιὰ τὴν Ἱστορία καὶ τὸ πολιτισμὸ τῆς Μεταβυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς περιόδου, ὅπως

-«Ἡ Ἀνώτατη Παιδεία στὶς Ἑλληνικὲς Σχολὲς στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας»,

-«Πολιτικὴ ἐξουσία καὶ Θρησκεῖες στὰ Βαλκάνια»,

-«Ὁ δάσκαλος Πανταζῆς ὁ Λαρισαῖος, ἕνας ὁραματιστὴς τῆς Ἀνάστασης τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας»,

-«Οἱ Νεοελληνικὲς Σπουδὲς στὴν Εὐρώπη»,

-«Ἡ Νεότερη Ἑλλάδα καὶ ἡ κληρονομιὰ τοῦ παρελθόντος».

4). Γιὰ τὸν Ρήγα καὶ τὴν ἐποχή του, ὅπως

-«Ἡ ἰδεολογική σημασία τῶν κρίσεων τοῦ Κυρίλλου Λαυριώτη ἐναντίον τοῦ Ρήγα»,

-«Ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς καὶ τὰ ἰδελογικά ρεύματα τῆς ἐποχῆς του»,

-«Ὁ Βαλαωρίτης, ὁ Ρήγας καὶ οἱ ἰδεολογικές ζυμώσεις στὴν Ἑπτανησιακὴ Ποίηση», καὶ

-«Τὰ πατριωτικὰ ἔργα τοῦ Ρήγα στὸ χρησμολόγιο τοῦ Νικολάου Παρπαρίγου».

Ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ ἔργου τοῦ Ἀστέριου Ἀργυρίου διαπιστώνουμε τὴν ὕπαρξη θεματικῶν κύκλων ποὺ ἀπασχολοῦν γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα τὸν συγγραφέα-ἐρευνητή, μέχρις ὅτου ἐξαντλήσει τὸ θέμα. Θὰ ἀναφέρω γιὰ παράδειγμα τὴν ἐνασχόλησή του μὲ τὸν Ἀριστοτέλη Βαλαωρίτη.

Τὸ 2003 παρουσιάζει τὴν ἀνακοίνωσή του στὸ Συνέδριο τῶν Νεοελληνιστῶν τῆς Ἰταλίας μὲ τίτλο «Ἡ Κυρά Φροσύνη τοῦ Ἀρ. Βαλαωρίτη νεομάρτυς». Τὸ 2005 δημοσιεύει στὸ Δελτίο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν τὸ ἄρθρο «Ἡ Μεγάλη Ἰδέα στὴν ποίηση τοῦ Ἀρ. Βαλαωρίτη» καὶ τὸν ἑπόμενο χρόνο μετέχει σὲ Συνέδριο στὴν Besanson μὲ τὴν ἀνακοίνωση «Ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες ἐνσαρκωτὲς τῆς Μεγάλης Ἰδέας στὴν ποίηση τοῦ Ἀρ. Βαλαωρίτη».

Τὰ τρία αὐτὰ εὐκαιριακὰ κείμενα στάθηκαν ἀφορμὴ νὰ μελετήσει εὐρύτερα καὶ βαθύτερα τὸ συνολικὸ λογοτεχνικὸ ἔργο του-ποιητικό καὶ πεζογραφδικό-καθώς καὶ τὴν πολιτική του δράση καὶ νὰ μᾶς παρουσιάσει τὸ 2008 μιὰ ἐμπεριστατωμένη, ὑποδειγματικὴ ἐξ 188 σελίδων μελέτη μὲ τὸν τίτλο «Ἡ Μεγάλη Ἰδέα στὸ ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλη Βαλαωρίτη», συμπληρώνοντας ἔτσι ἕνα κενὸ στὴ Βιβλιογραφία γιὰ τὸ ἐθνικό πιστεύω καὶ τὰ Μεγαλοϊδεατικὰ ὁράματα τοῦ πιὸ ἑλληνικοῦ ἀπὸ τοὺς ποιητές μας, ὅπως τὸν χαρακτήρισε ὁ Κωνσταντῖνος Τσάτσος.

Πλούσιο, πρωτότυπο καὶ ἔγκυρο συγγραφικὸ ἔργο, ἐπιτυχημένη καὶ καρποφόρα πανεπιστημιακὴ διδασκαλία, διαρκὴς διοικητικὴ προσφορὰ, ἀφιλοκερδὴς κοινωνικὴ δράση. Αὐτὰ εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ συνθέτουν τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἀστέριου

Ἀργυρίου. Ἀγωνίσθηκε τὸν ἀγώνα τὸν καλό. Γι'αὐτὸ καὶ εἶναι δίκαιη ἡ γενικὴ ἀναγνώριση καὶ ὁ ἔπαινος τῶν εἰδικῶν-τοῦ Δήμου καὶ τῶν Σοφιστῶν-ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ ποιητής.

Τίποτε ἀπολύτως δὲν τοῦ χαρίσθηκε στὴν μακρὰ πορεία του πρὸς τὶς δύσβατες κορυφὲς τῆς ἐπιστήμης. Ἀντίθετα, μᾶς χάρισε ἁπλόχερα καὶ τοῦ εὔχομαι νὰ μᾶς χαρίζει γιὰ πολλὰ ἀκόμη χρόνια ἐκλεκτὰ ἄνθη εὐωδίας πνευματικῆς.

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΠΕΡΙΣΤΕΡΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Δ. ΠΑΠΑΘΩΜΑΣ

Λόγος Προσφωνητικός στον Ομότιμο Καθηγητή Αστέριο Αργυρίου (Προσωπική μαρτυρία)

«Πώς να *δικάσω* μια ζωή κι ένα αστέρι την αυγή που τρεμοσβήνει»...
(Κρητική Μαντινάδα)

Αφιερώνουμε σήμερα εδώ μία από τις επετειακές συνεδρίες της παρούσας συνάντησης, για να «*δικάσουμε* μια ζωή» και να αποτιμήσουμε την τροχιά ενός *αστεριού*, ονόματι Αστέριος, που αύγασε και αυγάζει στην Ευρωπαϊκή Δύση, όπως εκείνα τα επιβλητικά αυτόφωτα αστέρια που *τρεμοφέγγουν* στους αχανείς κόλπους του κτιστού Στερεώματος. Αποτιμητικός, λοιπόν, και τιμητικός είναι ο λόγος μας εδώ μπροστά στον τιμώμενο Ομότιμο Καθηγητή Πανεπιστημίου του Στρασβούργου Αστέριο Αργυρίου, γέννημα της Θεσσαλίας, από το Μέγα Μοναστήρι της Λάρισας ορμώμενο και σπουδάσαντα στην εκπάγλου ομορφιάς πόλη του γειτονικού Βόλου.

Εάν βρίσκομαι σήμερα εδώ ενώπιόν σας, είναι για να καταθέσω μια μαρτυρία εμπειρική για το πώς άκουσα πρώτα, γνώρισα και έζησα στην συνέχεια τον αγαπητό Καθηγητή κ. Αργυρίου, ιδρυτικό μέλος της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα. Η πρώτη μου επαφή με τον τιμώμενο ήταν *επαφή μακρινού ακούσματος*, όταν, ευρισκόμενος ως φοιτητής στην Θεολογική Σχολή Θεσσαλονίκης και αναζητώντας νέους ορίζοντες σπουδών στις λεωφόρους της Οικουμένης, απευθύνθηκα στον μακαριστό Καθηγητή μου Βασίλειο Στογιάννο, για να με κατευθύνει στις ενδόμυχες αναζητήσεις μου. Τον *τόπο* και το *πρόσωπο* που μου πρότεινε φάνταζαν αποκλειστικά: «Στρασβούργο και Αργυρίου». Ήταν στα 1982.

Ο Καθηγητής Αργυρίου μόλις είχε συμπληρώσει τότε μια 20ετία ακαδημαϊκής διαδρομής στο Πανεπιστήμιο του Στρασβούργου (1962-1982), αλλά μια 20ετία ικανή για να τον κάνει γνωστό σε πολλά ακαδημαϊκά και εκκλησιαστικά περιβάλλοντα, πέρα από τα όρια της Αλσατίας και στο επέκεινα της Γαλλίας, καθώς και σε αντίστοιχα κέντρα του απόδημου Ελληνισμού.

Για να αναδείξω καλύτερα ενώπιόν σας την πολυσχιδή προσωπικότητα και το λαμπρό έργο του τιμωμένου Καθηγητή, θα χωρίσω την σύντομη παρουσίασή μου σε τρία (3) διακριτά μέρη, τα οποία θα αντιστοιχούν στην τριμερή σημαντική καταγεγραμμένη προσφορά του. Θα τιτλοφορούσα τα τρία αυτά είδη προσφοράς με τρεις κωδικοποιημένες λέξεις: 1) Απόδημος Ελληνισμός, 2) Εκκλησία και 3) Παιδεία. Προτείνω, όμως, να ξεκινήσουμε ανάστροφα, από την Παιδεία πρώτα και ιδιαίτερα από τον Ακαδημαϊκό χώρο που τον υπηρέτησε και τον ανέδειξε.

1) Παιδεία και Ακαδημαϊκά Δρώμενα

Ο κ. Αργυρίου υπήρξε πριν από όλα Ακαδημαϊκός Δάσκαλος με όλη την σημασία της λέξεως. Με την τριπλή ιδιότητα και δυνατότητα που του προσφερόταν (καθηγητής της Νεοελληνικής Γλώσσας, υπεύθυνος της ενορίας, προξενείο), ήταν γνωστός, ανθρώπινος και αγαπητός σε όλους τους φοιτητές, τους οποίους βοηθούσε και εξυπηρετούσε με όλες του τις δυνάμεις: εγγραφή στο Πανεπιστήμιο, τακτοποίηση προβλημάτων με τις γαλλικές Αρχές (ιδιαίτερα επί χούντας), μετάφραση και στις δύο γλώσσες όλων των δικαιολογητικών τους (πιστοποιητικών, διπλωμάτων κ.λπ.). Μαζί τους οργάνωσε πολλές εκδηλώσεις (διαλέξεις, συζητήσεις, εκθέσεις, γιορτές) τόσο στο Πανεπιστήμιο ή στην ενορία όσο και σε εξωτερικούς χώρους. Έτσι τον συνάντησα και εγώ πριν από 30 χρόνια, το Πάσχα του 1987 στο Στρασβούργο. Όλους αυτούς έκτοτε και σήμερα τους συναντά συχνά στην Ελλάδα και χαίρονται που τον βλέπουν ενθυμούμενοι τους καιρούς εκείνους. Πόσοι καθηγητές Πανεπιστημίου ή της Μέσης Εκπαίδευσης, πόσοι ανώτεροι υπάλληλοι, πόσοι δικηγόροι, ..., αλλά και πόσοι διδάκτορες των οποίων διηύθυνε ο ίδιος την διδακτορική τους διατριβή!

Η ακαδημαϊκή του ιδιότητα χαρακτηρίζεται από την ευρεία συμβολή του στην διάδοση της Ελληνικής γλώσσας και από άλλες πτυχές, οι οποίες δεν είναι πάντοτε εμφανείς και προφανείς. Ένα μόνον παράδειγμα, ως προσώπου ανοιχτών οριζόντων, αρκεί. Λόγω των επιστημονικών του ενδιαφερόντων, ενδιαφέρθηκε για το ζωντανό Ισλάμ και τους Μουσουλμάνους. Γι' αυτό άλλωστε και ζήτησε να πάει στο Αλγέρι, όπου και δίδαξε στο εκεί Πανεπιστήμιο επί τέσσερα χρόνια (1970-1974). Στο Στρασβούργο, με χριστιανούς και μουσουλμάνους φοιτητές ίδρυσε, το 1964-5, έναν «Κύκλο Ισλαμο-χριστιανικής φιλίας» («Cercle d'Amitié Islamo-chrétien»), ο οποίος λειτούργησε μέχρι το 1971, το επόμενο δηλ. έτος της αναχώρησής του για το Αλγέρι. Συγκεντρώνονταν στο Μοναστήρι των Δομινικανών σε τακτά χρονικά διαστήματα, και κάθε φορά ένας μουσουλμάνος ή ένας χριστιανός έκανε μια διάλεξη (exposé) πάνω σε ένα θέμα της πίστης του, το οποίο συζητούσαν όλοι μαζί. Ύστερα, δειπνούσαν επί τόπου με φαγητά άλλοτε γαλλικά, αλσατικά, και άλλοτε αφρικανικά ή ανατολίτικα. Έχει σημασία να αναφέρουμε εδώ ότι τον Κύκλο επανέλαβε κάποιος από τα χριστιανά μέλη αυτού του παλαιού Κύκλου ύστερα από έξι χρόνια (1977). Πολλοί από τους μουσουλμάνους αυτού του Κύκλου, επιστρέφοντας στην πατρίδα τους, κατέλαβαν θέσεις υπεύθυνες και μετέδωσαν το πνεύμα φιλίας που καλλιεργήθηκε και αναπτύχθηκε σε εκείνες τις συναντήσεις. Πολύ αργότερα, ο κ. Αργυρίου συνάντησε τρείς από αυτούς που ήταν Καθηγητές Πανεπιστημίου και έναν που ήταν Υπουργός Υγείας στο Κονγκό!... Φυσικά, συμμετείχε ή οργάνωσε πλείστα όσα συνέδρια ισλαμο-χριστιανικού διαλόγου και επισκέφτηκε έτσι όλες τις χώρες της Β. Αφρικής και της Μέσης Ανατολής. Θετικότερα, όμως, εργάστηκε στον τομέα αυτό με τους φοιτητές του Μεταπτυχιακού και Διδακτορικού Κύκλου, όπου, στο πλαίσιο του Groupe d'Études Orientales (GÉO) του Master (DEA), έκανε, επί μια 12ετία, ένα σεμινάριο μεθοδολογίας. Εκεί, συνάντησε όλους τους μεταπτυχιακούς φοιτητές των αραβικών, τουρκικών και

ισλαμικών σπουδών του Πανεπιστημίου του Στρασβούργου. Γνωριστήκαν καλά, και ο ίδιος κατέκτησε την εμπιστοσύνη τους, και συζητούσαν σε βάθος τα προβλήματα που συναντά το Ισλάμ στον σύγχρονο κόσμο. Όλοι σχεδόν οι ιθύνοντες της αραβο-μουσουλμανικής Κοινότητας του Στρασβούργου σήμερα, μαζί και το Μεγάλο Τέμενος, υπήρξαν φοιτητές του και φίλοι του και δεν διστάζουν να το ομολογούν παντού.

2) Εκκλησία-Ενορία του Στρασβούργου

Ο κ. Αργυρίου αφικνείται στο Στρασβούργο ως φοιτητής τον Δεκέμβριο του 1959. Από το 1949, υπάρχει στο Στρασβούργο μια ορθόδοξη εκκλησία σε αίθουσα εγκαταλελειμμένου σχολείου (rue de la Glacière), η οποία ανήκει στους Ρώσσους. Οι Έλληνες είναι ελάχιστοι. Συναντήθηκαν 8 έλληνες φοιτητές στο Διεθνές Σεμινάριο, όπου έμενε και ένας έλληνας ιερέας ως υπότροφος, και αρχίζουν θ. Λειτουργίες στο σαλόνι του Σεμιναρίου, χρησιμοποιώντας το μπιλιάρδο ως Αγία Τράπεζα. Στα 1962/3 έρχεται ο π. Arnoud, ηλεκτρονικός μηχανικός, παντρεμένος με πέντε μικρά παιδιά, ως ιερέας που ανήκει στο Πατριαρχείο της Ρωσσίας, και προσπαθεί να οργανώσει σε μια ενορία όλους τούς Ρώσσους. Έρχεται σε επαφή μαζί του και μετέβησαν στην θ. Λειτουργία και οι Έλληνες εκεί, όπου εν τέλει οργάνωσαν μια κοινή ενορία, στην οποία εκλέχθηκε μέλος του ενοριακού Συμβουλίου. Η πρωτοβουλία του και η εκλογή του αυτή φανερώνουν ότι ήταν ανέκαθεν άνθρωπος πρωτοβουλιών με πνεύμα ανοιχτό και με υπευθυνότητα στην ανάληψη ευθυνών και αποτελεσματικότητα στην υλοποίησή τους.

Το 1963/4 ήρθε στο Στρασβούργο ως φοιτητής, υπότροφος θεολογίας, ο Θεοχάρης Χρόνης, που είχε χρηματίσει μέλος της αδελφότητας ΖΩΗ. Εξέφρασε την επιθυμία να γίνει ιερέας, και ο Μητροπολίτης Γαλλίας Μελέτιος τον χειροτόνησε και άρχισε να οργανώνει την ελληνική ορθόδοξη ενορία. Ο Ρ/Κ αρχιεπίσκοπος του Στρασβούργου παραχώρησε τότε στον Μητροπολίτη Μελέτιο το παρεκκλήσιο του Lycée St-Étienne. Οι Ρώσσοι του Πατριαρχείου Ρωσσίας ζήτησαν να πάνε μαζί τους και να κάνουν όλοι μαζί μια κοινή ορθόδοξη ενορία. Ο Μητροπολίτης στάθηκε ανένδοτος, γιατί ήθελε δική του, ελληνική ενορία· όλες οι προσπάθειες του κ. Καθηγητή στάθηκαν μάταιες. Έτσι ιδρύθηκε η ελληνική ορθόδοξη ενορία του Στρασβούργου, στην οποία δόθηκε το όνομα «Οι Τρεις Ιεράρχες», προμηνύοντας με την ονοματική επιλογή την φοιτητική ιδιότητα και αποστολή της. Μάλιστα ο αρχιεπίσκοπος του Στρασβούργου, για να επισημοποιήσει το γεγονός της παραχωρήσεως του ναού, παρέθεσε γεύμα στον Μητροπολίτη Μελέτιο και στον κ. Αργυρίου, ως τον πρωταρχικό υπεύθυνο της ενορίας.

Δύο χρόνια όμως μετά, η ενορία αυτή αναγκάστηκε να εγκαταλείψει το παρεκκλήσι του Lycée St-Étienne, γιατί το σχολείο το είχε ανάγκη. Τότε φρόντισε ο ίδιος και πέτυχε δύο σωτήρια για την ενορία πράγματα. **α)** Ο Δήμος παραχώρησε στην αυλή του σχολείου École de l'Académie, όπου βρίσκεται τώρα, έναν χώρο με δύο αίθουσες, που χρησίμευε μέχρι τότε ως νηπιαγωγείο· η μία αίθουσα μετατράπηκε σε εκκλησία, και η άλλη παραχωρήθηκε το 1981 στο νεοϊδρυθέν Ελληνικό σχολείο. Τύχαινε ο τότε Δήμαρχος κ. Rudloff να είναι φίλος του από τα φοιτητικά τους χρόνια. Αυτός ο φίλος του Δήμαρχος διαμόρφωσε τον χώρο, με έξοδα του Δήμου, όπως είναι σήμερα η εκκλησία και το σχολείο. **β)** Επειδή οι σχέσεις του με τις δύο Θεολογικές Σχολές, την Ρ/Κ και την Προτεσταντική, ήταν άριστες, τους παρακάλεσε ώστε μια από τις 10 ετήσιες υποτροφίες τους, που το Κράτος διέθετε για «τις Ανατολικές Εκκλησίες», να δίδεται σε έλληνα ορθόδοξο ιερέα, ο οποίος θα έρχεται να κάνει την διατριβή του στο Στρασβούργο και να εξυπηρετεί συγχρόνως και την ενορία. Το αίτημά του έγινε ασμένως δεκτό. Έκτοτε, από το 1965/6 και μέχρι την χειροτονία του νυν εφημερίου

π. Χρήστου Φιλιώτη (2003), η ορθόδοξη ελληνική ενορία του Στρασβούργου λειτούργησε κατ' αυτόν τον τρόπο μέχρις εφέτος, που συμπληρώνει 50 χρόνια ζωής (*ιωβηλαίο*).

Στο Στρασβούργο υπάρχουν σήμερα 8 ή 9 ορθόδοξες ενορίες. Με την κοινωνική του θέση στην πόλη του Στρασβούργου (καθηγητής Πανεπιστημίου, Προξενείο, Οικουμενική Επιτροπή, Συμβούλιο των Εκκλησιών), βοήθησε καταλυτικά για την εξεύρεση λειτουργικού χώρου και ομαλής λειτουργίας τους. Για να διαφανεί η μεγάλη του συμβολή και προσφορά, ας τονισθεί μόνον ότι στις αρχές της δεκαετίας του '60, η Ορθοδοξία ήταν εντελώς άγνωστη στο Στρασβούργο. Σήμερα, όμως, είναι γνωστή και σεβαστή σε όλους...

Επίσης, από το 1974/5, προσκλήθηκε να γίνει μέλος, ως το ορθόδοξο μέλος, της *Οικουμενικής Επιτροπής της Αλσατίας* (Commission Oecuménique d'Alsace), όπου παρέμεινε επί 36 συναπτά έτη, καθώς επίσης και μέλος του *Συμβουλίου των Εκκλησιών* (Conseil des Églises Chrétiennes) του Στρασβούργου, όπου παρέμεινε 11 χρόνια. Στάθηκε και στους δύο αυτούς θεσμούς μέλος δυναμικό και συνεπές, μη διστάζοντας να λέει την γνώμη του, να εκφράζει την ορθόδοξη θέση, να κάνει διάφορες διαλέξεις (exposés), να συμμετέχει σε διάφορες επιτροπές, να αναλαμβάνει διάφορες αποστολές, να ενημερώνει όλες τις ορθόδοξες ενορίες για κάθε απόφαση ή κοινή εκδήλωση των δύο άλλων ομολογιών. Πέτυχε μάλιστα να συμπεριληφθούν και οι ορθόδοξοι ιερείς στην ετήσια ολοήμερη ποιμαντική σύναξη των παστόρων και των καθολικών ιερέων. *Από την πείρα του στο Πανεπιστήμιο, είχε μάθει ότι, για να επιβληθεί κανείς, όταν είναι σε θέση μειονότητας, πρέπει να μοχθήσει περισσότερο από τους άλλους.*

Κατά τον ίδιο τρόπο εργάστηκε στους κόλπους της Μητροπόλεως Γαλλίας. Είχε, από την φύση των πραγμάτων, την ευθύνη της ενορίας στο Στρασβούργο (ο Μητροπολίτης Μελέτιος τον είχε διορίσει μόνιμο πρόεδρο) και φρόντιζε ώστε να λειτουργεί κάθε Κυριακή και στις μεγάλες γιορτές, και να είναι γνωστή σε όλους, ιδιαίτερα στους φοιτητές που άλλαζαν συνεχώς. Ήταν επί 40 και πλέον χρόνια μέλος του Κληρικο-λαϊκού Συμβουλίου της Μητροπόλεως και συμμετείχε σε όλες τις συνεδριάσεις του. Φρόντιζε να είναι πάντοτε συνεπής στους λόγους του και πιστός στην αποστολή του, ιδιαίτερα σε δύσκολες στιγμές της ζωής της Μητρόπολης. Γνώριζε όλους τους ιερείς και τους αντιπροσώπους των ενοριών από όλη την Γαλλία και προσκλήθηκε σε διάφορες ενορίες ή ελληνικές κοινότητες για διαλέξεις. Έτσι συνεργαστήκαμε μαζί και γνώρισα καλύτερα την δράση του εγώ προσωπικά, με τον θεσμικό ρόλο του Πρωτοσύγκελου της Ιεράς Μητροπόλεως Γαλλίας για μια 5ετία και του καθηγητή του Θεολογικού Ινστιτούτου «Αγίου Σεργίου» Παρισίων για μια 20ετία. Το «ιωβηλαίο ζωής» της ενορίας ταυτίζεται με την διαδρομή και την παραμονή του Καθηγητή Αργυρίου στο Στρασβούργο, ο οποίος πρωτοστάτησε στην σύσταση και την συγκρότησή της, ενώ οι πρωτοβουλίες του έγιναν χιονοστιβάδα, για να φθάσει τελικά να συσταθεί εκεί μόνιμη ενορία ενταγμένη στην Μητρόπολη Γαλλίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Χάρη στις δικές του ενέργειες, η ενορία αυτή υπάρχει, βρίσκεται και θάλλει σήμερα και στο διηνεκές.

Η περίπτωση του κ. Αργυρίου, σχετικά με την ανάληψη πρωτοβουλιών από λαϊκούς μέσα στην Εκκλησία, είναι αυτή, στην οποία προσωποποιείται υποστατικά η συμβολή του λαϊκού στοιχείου στην διακονία της Εκκλησίας. Κάποιες φορές τα γεγονότα συντελούσαν στο να μην δείχνουν αυτό που ο κ. Καθηγητής ήταν και που είναι... Εμείς οι νεώτεροι, φοιτητές τότε, λέγαμε χαρακτηριστικά: «Όποια πέτρα κι αν σηκώσεις, τον Αργυρίου θα ανταμώσεις»!... Γι' αυτό και του προσδώσαμε την προσωνυμία: «ο *πατριάρχης* του Στρασβούργου»!... Έτσι, άφησε μία άριστη εικόνα και μια φτερωτή μαρτυρία της Ορθοδοξίας, και πέτυχε πολλά πράγματα για την ορθόδοξη Εκκλησία.

3) Πρωτοβουλίες στον χώρο του Απόδημου Ελληνισμού

Θα έπρεπε να είχαμε αρκετό χρόνο, για να εκτυλίξουμε, δίκην ειληταρίου, όλη την δράση που ανέπτυξε ο κ. Καθηγητής και σε αυτόν τον τομέα. Με την επιστροφή του από το Αλγέρι (Ιούνιος 1974), κατά την πρώτη του επίσκεψη στον τότε Μητροπολίτη Γαλλίας κ. Μελέτιο, εκείνος του ανέθεσε να πάει στο Bischwiller, μία κωμόπολη όχι πολύ μακριά από το Στρασβούργο, με Ίμβριους και Τενεδιώτες μετανάστες, για να ενημερωθεί δεόντως και να τον κατατοπίσει για την εκεί κατάσταση. Πράγματι, από το Οικουμενικό Πατριαρχείο τον είχαν πληροφορήσει ότι στην κωμόπολη αυτή είχαν καταφύγει και εγκατασταθεί ορισμένοι Τενεδιώτες. Έτσι, πήρε επαφή και έκανε την πρώτη του γνωριμία με τους αφιχθέντες στην περιοχή αυτή Τενεδιώτες. Έκτοτε γίνανε φίλοι στενοί και αγαπηθήκανε ειλικρινά. Οι άνθρωποι εκεί είναι υπέροχοι, φιλότιμοι, εργατικοί και ειλικρινείς. Όλες οι οικογένειες, μετά από αιματηρές θυσίες, έχουν η κάθε μια το σπίτι της. Εργάζονται όλοι, άνδρες και γυναίκες, και υπάρχει μεγάλη αλληλεγγύη μεταξύ τους. Όλα τα παιδιά τους προοδεύουν στο σχολείο και αρκετά από αυτά στις ανώτερες και ανώτατες σπουδές.

Βοηθούσε τον καθένα που κατέφθανε σε ό,τι μπορούσε σαν Προξενείο, για να μην έχουν στο εξής να κάνουν με τις Τουρκικές Προξενικές Αρχές. Για ένα πολύ μεγάλο διάστημα φρόντιζε να αποκτήσουν γρήγορα άδεια εργασίας, εγγραφή των παιδιών τους στο κατάλληλο σχολείο. Ζήτησε μάλιστα από τον εκεί Δήμαρχο, ο οποίος τους παραχώρησε μια αίθουσα παλαιού σχολείου, και οι ίδιοι την μετέτρεψαν σε ένα όμορφο παρεκκλήσι. Έκανε αίτηση στο Υπουργείο Παιδείας της Ελλάδος, και το πέτυχε ύστερα από δύο χρόνων διαβήματα, να στείλουν έλληνα διδάσκαλο στο Στρασβούργο, κατά κύριο λόγο για τους απόδημους Έλληνες του Bischwiller. Φρόντισε και για την λειτουργική τους ζωή, έτσι ώστε ο ιερέας της ενορίας του Στρασβούργου να πηγαίνει κάθε Σάββατο και να τους κάνει θ. Λειτουργία ή άλλες εποχικές ακολουθίες. Έτσι, οι Γάλλοι κάτοικοι του Bischwiller έμαθαν σιγά-σιγά ότι εκτός από τους Τούρκους υπήρχαν στην κωμόπολή τους και χριστιανοί ορθόδοξοι, διωγμένοι από την πατρίδα τους, μόνο και μόνο γιατί ήταν Έλληνες και Ορθόδοξοι. Μετά την πρώτη οικονομική κρίση στην Ευρώπη, ο ίδιος φοβήθηκε μήπως η Γαλλία τους διώξει πίσω στην πατρίδα τους. Γι' αυτό και έκανε πολλά διαβήματα, για να τους δοθεί η ελληνική υπηκοότητα (πήγε προσωπικά τρεις φορές στο Υπουργείο Εξωτερικών στην Αθήνα), ώστε να μην ξαναγυρίσουν στην Τουρκία. Το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών στάθηκε ανένδοτο, γιατί «δεν ήθελε την αποδυνάμωση του ελληνικού στοιχείου στην Τουρκία». Τελικά απευθύνθηκε στον Δήμαρχο του Bischwiller κ. Claus, που ήταν και συγκλητικός (sénateur), και έκαναν για όλους μαζί (περί τα 100 άτομα, 25 οικογένειες) μια κοινή αίτηση, για να αποκτήσουν την γαλλική υπηκοότητα, πράγμα που επέτυχαν μέσα σε λίγους μήνες. Πολύ αργότερα, παρουσιάστηκε η ευκαιρία να αγοράσουν την εκκλησία που έχουν σήμερα. Δεν ήταν εύκολο, γιατί υπήρχαν και άλλοι ενδιαφερόμενοι και γιατί ο ιδιοκτήτης (το εργοστάσιο Βέστρα) ζητούσε 70.000 ευρώ. Χρειάστηκε να χρησιμοποιήσει ο ίδιος όλη την υπάρχουσα νομοθεσία, όλες του τις γνωριμίες στο Πανεπιστήμιο, στην Καθολική Εκκλησία και στην Νομαρχία του Στρασβούργου, να πιέσει τον Δήμαρχο του Bischwiller, να επιστρατεύσει τις τοπικές εκκλησίες, να κάνει έκκληση στους Έλληνες του Στρασβούργου για οικονομική συνδρομή. Έτσι, κατάφεραν και αγόρασαν την εκκλησία, αντί για 70.000, 7.000 ευρώ μόνο (στο 1/10 ουσιαστικά της ονομαστικής της τιμής). Οι Ομογενείς στο Bischwiller, συγκινημένοι και ενθουσιασμένοι, ρίχτηκαν στην δουλειά, για να την καθαρίσουν και να την ευπρεπίσουν. Ίδρυσαν Μορφωτικό Σύλλογο, που ήταν απαραίτητος για την αγορά ενώπιον Συμβολαιογράφου, αλλά και για να την φροντίζει και να έχει την ευθύνη έναντι των Γαλλικών

Αρχών. Από την Θεσσαλονίκη (Δήμος και Εκκλησία) τους έστειλαν δωρεάν όλες σχεδόν τις εικόνες του ναού.

Ολοκληρώνοντας, θα ήθελα να μοιραστώ αυτήν την τιμητική παρουσίαση ενώπιόν σας με μία λακωνική αποτίμηση του έργου και της προσφοράς του τιμώμενου εδώ σήμερα και καταξιωμένου διεθνώς Ομότιμου Καθηγητή (συγγραφέας 15 βιβλίων και 120 επιστημονικών άρθρων) από έναν συνάδελφό μου, ο οποίος γνώρισε από κοντά τον ίδιο και το πολυσχιδές έργο του. Πρόκειται για τον Αν. Καθηγητή του ΑΠΘ και νυν εφημέριο της ενορίας των Τριών Ιεραρχών του Στρασβούργου π. Χρήστο Φιλιώτη, ο οποίος μας καταθέτει εν συντομία τα εξής.

«Μέ ἰδιαίτερη χαρά ἀνταποκρίνομαι στήν παράκληση τοῦ π. Γρηγορίου Παπαθωμᾶ νά καταθέσω κάποιες σκέψεις γιά τό πρόσωπο τοῦ καθηγητῆ κ. Ἀργυρίου. Γνώρισα τόν κ. Ἀργυρίου, ὅταν πρίν ἀπό εἴκοσι καί πλέον χρόνια βρέθηκα στήν πόλη τοῦ Στρασβούργου ὡς μεταπτυχιακός φοιτητής καί ἀσφαλῶς ἔγινα αὐτομάτως και ἐγώ δέκτης τῆς δικῆς του ὑποστήριξης, ὑποστήριξης πού προσέφερε οὔτως ἤ ἄλλως χωρίς καμμία διάκριση σέ κάθε Ἕλληνα φοιτητή πού περνοῦσε ἀπό τήν πόλη τοῦ Στρασβούργου. Μέ τήν πρωτοβουλία του νά ἱδρύσει τόν σύλλογο γαλλοελληνικῆς φιλίας, μεταλαμπάδευσε τόν ἑλληνικό πολιτισμό σέ πολλούς Γάλλους καί ἔκανε πολλούς νά ἀγαπήσουν τήν Ἑλλάδα καί νά γίνουν οἱ καλύτεροι πρεσβευτές της. Ἡ προσφορά τοῦ κ. Καθηγητῆ στόν ἑλληνισμό τοῦ Στρασβούργου εἶναι ἀδιαμφισβήτητη. Τό πολυσχιδές ἔργο του τόσο στόν τομέα τόν ἀκαδημαϊκό, ὅσο καί στόν θεολογικό-ἐκκλησιαστικό μαρτυρεῖται ἀπό ὅλους ὅσους πέρασαν ἀπό τήν πόλη αὐτή τῆς Ἀλσατίας. Γιά νά εἶμαι σύντομος, τό παρακάτω τρίπτυχο: **εὐγνωμοσύνη**, **ἀναγνώριση** καί **ἀγωνία**, περιγράφει τά συναισθήματα πολλῶν ἀπό ἐμᾶς πού τόν γνωρίσαμε ὡς πανεπιστημιακό δάσκαλο καί ὡς ἐνεργό μέλος τῆς ἑλληνικῆς Κοινότητας τοῦ Στρασβούργου. Χρωστᾶμε **εὐγνωμοσύνη**, γιατί πάμπολλες φορές μᾶς πρόσφερε οἰκογενειακή θαλπωρή, ὄντας ἐμεῖς μακρυά ἀπό τίς οἰκογένειές μας καί γιατί προσπαθοῦσε νά μᾶς δίνει λύσεις στίς ὅποιες δυσκολίες μας. Ἐκφράζουμε **ἀναγνώριση** στό πρόσωπό του, γιατί ἀποτελοῦσε σημεῖο ἀναφορᾶς γιά τούς πάντες στά θέματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ και τῆς Ὀρθοδοξίας, μαζί μέ ἕναν μεγάλο σεβασμό καί ἐκτίμηση, γιατί ἡ ὅλη του προσφορά γινόταν ἀφιλοκερδῶς μέ μόνη στόχευση τήν προβολή τοῦ πολιτισμοῦ μας, τόν ὁποῖο γνωρίζει στίς διάφορες ἐκφάνσεις του τόσο καλά, ὅσο λίγοι σήμερα σύγχρονοι Ἕλληνες. Καί τέλος, τοῦ πιστώνουμε ἕναν **ἀγώνα** καί μιά **ἀγωνία** γιά τίς διορθόδοξες καί τίς διαχριστιανικές σχέσεις στίς ὁποῖες πρωτοστάτησε. Εὐχόμενοι, ἐμεῖς ἀπό τό Στρασβοῦργο σήμερα μακροημέρευση καί ὑγεία στόν ἀγαπητό μας κύριο Καθηγητή, τοῦ ἐκφράζουμε τήν ἀγάπη μας καί τίς εἰλικρινεῖς μας εὐχαριστίες. Καί ἕναν ἀκόμη τελευταῖο λόγο: εὐχόμαστε αὐτός ὁ τόπος τῆς Ρωμηοσύνης νά βγάλει καί ἄλλους σάν τόν Καθηγητή κ. Ἀστέριο Ἀργυρίου. Ταπεινά, π. Χρῆστος Φιλιώτης-Βλαχάβας».

Ταπεινά και εγώ με την σειρά μου συγχαίρω από τα μύχια της καρδιάς τον τιμώμενο εδώ σήμερα Καθηγητή κ. Αργυρίου, ως ένας μικροσυνάδελφος, για την τριμερή πολυσχιδή του δράση στους χώρους της ελληνικής Διασποράς και όχι μόνον, και αυτό *όχι στην δύση, αλλά στην ...αυγή της σοδειάς και του αμητού μιας δραστήριας ζωής...* (πρβλ. τον αποφθεγματικό και ανακεφαλαιωτικό λόγο της ανωτέρω Μαντινάδας), και ευχαριστώ όλους εσάς για την όμορφη επικοινωνία που είχα μαζί σας και για την προσοχή σας.

Astérios ARGYRIOU
Professeur émérite
Université de Strasbourg

Ἀστέριος ΑΡΓΥΡΙΟΥ
Ὁμότιμος καθηγητής
Πανεπιστήμιο τοῦ Στρασβούργου

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ

Α΄. ΒΙΒΛΙΑ

1. – Remarques sur quelques aspects théologiques de la conception coranique de l'Histoire [Παρατηρήσεις πάνω σὲ μερικὲς θεολογικὲς ὄψεις τῆς περὶ Ἱστορίας ἀντίληψης τοῦ Κορανίου] (Διδακτορικὴ διατριβὴ τρίτου κύκλου στὴν Καθολικὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Στρασβούργου), Στρασβοῦργο 1963, 140 σελίδες δακτυλογραφημένες.

2. – "Sur Mahomet et contre les Latins", un traité inédit d'Anastassios Gordios (1656-1729), religieux et professeur grec. Edition critique du texte grec, accompagné d'une traduction française, d'une introduction et de notes ["Περὶ Μωάμεθ καὶ κατὰ Λατείνων". Ἕνα ἀνέκδοτο ἔργο Ἀναστασίου τοῦ Γορδίου (1656-1729), Ἕλληνος κληρικοῦ καὶ διδασκάλου. Κριτικὴ ἔκδοση τοῦ κειμένου, γαλλικὴ μετάφραση, εἰσαγωγὴ καὶ σχόλια] (Διδακτορικὴ διατριβὴ τρίτου κύκλου στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Στρασβούργου). Στρασβοῦργο 1967, 2 τόμοι, 122 (εἰσαγωγὴ)+438 (κείμενο) σελίδες πολυγραφημένες.

3. – Les Exégèses grecques de l'Apocalypse à l'époque turque (1453-1821). Esquisse d'une histoire des courants idéologiques au sein du peuple grec asservi [Οἱ ἑλληνικὲς Ἑρμηνεῖες στὴν Ἀποκάλυψη στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας (1453-1821). Προσχεδίασμα μιᾶς ἱστορίας τῶν ἰδεολογικῶν ρευμάτων στοὺς κόλπους του ὑπόδουλου ἑλληνικοῦ λαοῦ] (Ἐπὶ καθηγησίᾳ διδακτορικὴ διατριβὴ στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Στρασβούργου). Στρασβοῦργο 1977, 2 τόμοι, 942 σελίδες πολυγραφημένες.

4. – Saint Maxime le Confesseur ou la Voie du Salut [Ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ ὁμολογητὴς ἢ ἡ ὁδὸς τῆς σωτηρίας] (Ἐπιλογή, παρουσίαση καὶ γαλλικὴ μετάφραση τῶν κειμένων, μὲ εἰσαγωγὴ τοῦ J.-M. Dalmais o.p.). Namur-Belgique, Les Editions du Soleil Levant, 1965, 192 σελίδες.

5. – Spirituels néo-grecs (XVe-XXe siècles) [Νεοέλληνες πνευματικοὶ ὁδηγοὶ (15ος-20ος αἰ.). (Ἐπιλογὴ τῶν κειμένων, γαλλικὴ μετάφραση, παρουσίαση τῶν συγγραφέων καὶ εἰσαγωγή), Namur-Belgique, Les Editions du Soleil Levant, 1967, 192 pages.

6. - Ἰδεολογικὰ ρεύματα στοὺς κόλπους τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς Ὀρθοδοξίας κατὰ τὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, Λάρισα, Λαογραφικὴ Ἑταιρεία Λαρίσης, 1980, 42 σελίδες.

7. - Les Exégèses grecques de l'Apocalypse à l'époque turque (1453-1821). Esquisse d'une histoire des courants idéologiques au sein du peuple grec asservi [Βλ. ἀριθμ. 3] Θεσσαλονίκη, Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν-Ἐπιστημονικαὶ Πραγματεῖαι 15-, 1982, 763 σελίδες (ἔντυπη ἔκδοση τοῦ ὑπ᾽ ἀριθ. 3).

7b.- Οἱ ἑλληνικὲς Ἑρμηνεῖες στὴν Ἀποκάλυψη στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας (1453-1821). Προσχεδίασμα μιᾶς ἱστορίας τῶν ἰδεολογικῶν ρευμάτων στοὺς κόλπους τοῦ ὑπόδουλου ἑλληνικοῦ λαοῦ [Ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ ὑπ᾽ ἀριθ. 7 σὲ νέα μορφή: προσαρ-

μογὴ σ᾽ ἕνα ἑλληνόφωνο ἀναγνωστικὸ κοινό, νέα πορίσματα τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας μετὰ τὸ 1978, ἐμπλουτισμὸς τῆς βιβλιογραφίας, αἰσθητὴ σύμπτυξη τῶν φιλολογικῶν προβλημάτων: γλώσσα τῶν κειμένων, χειρόγραφα κλπ.]. Ἐν ἀναμονῇ ἐκδότη.

8. - Ἀναστασίου τοῦ Γορδίου (1654/5-1729) "Σύγγραμμα περὶ τοῦ Μωάμεθ καὶ κατὰ Λατείνων". Κριτικὴ ἔκδοση τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου μὲ εἰσαγωγὴ καὶ σχόλια στὰ γαλλικά (βλ. τὸ ὑπ᾽ ἀριθ. 2). Ἀθήνα, Ἑταιρεία Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν – Κείμενα καὶ Μελέται 3 - 1983, 138 σελίδες. (Ἀνατύπωση ἀπὸ τὸ Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν, Ἀθήνα 6 (1976-1977) 285-404, κατὰ πολὺ ἐπευξημένη.

9. – Coran et Histoire [Κοράνιο καὶ Ἱστορία] (ἀνατύπωση ἀπὸ τὸ περιοδικὸ Θεολογία, τ. 54 καὶ 55, 1983 καὶ 1984), Ἀθήνα 1984, 168 σελίδες.

10. – Macaire Makrès et la polémique contre l'Islam [Ὁ Μακάριος Μακρῆς καὶ ἡ κατὰ τοῦ Ἰσλὰμ πολεμικὴ] (Κριτικὴ ἔκδοση πέντε ἀνεκδότων ἀντιισλαμικῶν κειμένων Μακαρίου τοῦ Μακρῆ καθὼς καὶ ἑνός, ἀνεκδότου ἐπίσης, "Ἐγκωμίου εἰς τὸν ὅσιον Μακάριον", ἀγνώστου συγγραφέως, τῆς ἴδιας ἐποχῆς (ΙΕ΄ αἰ.), μὲ ἐκτενέστατη εἰσαγωγὴ στὰ γαλλικά. Cité du Vatican, Studi e Testi 314, 1986, 346 σελίδες.

11. – Κοράνιο καὶ Ἱστορία, Ἀθήνα, Ἀποστολικὴ Διακονία, 1992, 218 σελίδες (ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ ὑπ᾽ ἀριθ. 9).

12. – Ζαχαρία τοῦ Γεργάνου ἀπὸ τὴν Ἄρτα "Ἐξήγησις εἰς τὴν τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ὑψηλοτάτου θεολόγου Ἀποκάλυψιν". (Κριτικὴ ἔκδοση τοῦ ἀνέκδοτου κειμένου μὲ εἰσαγωγὴ καὶ σχόλια). Ἀθήνα, Ἄρτος Ζωῆς, 1992, 302 σελίδες.

13. – Μακαρίου τοῦ Μακρῆ Τὰ Συγγράμματα (Κριτικὴ ἔκδοση τῶν Ἁπάντων Μακαρίου τοῦ Μακρῆ (ἐκτὸς ἀπὸ τὰ τοῦ ὑπ᾽ ἀριθ. 10 κείμενα) μὲ εἰσαγωγή). Θεσσαλονίκη, Κέντρο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν, 1996, 247 σελίδες.

14. – Ἡ "ΜεγάληΙδέα" στὸ ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλη Βαλαωρίτη. Ἰωάννινα, Ἑταιρεία Ἠπειρωτικῶν Μελετῶν, 2008, 188 σελίδες.

15. – Georges Amiroutzès: "Entretients avec Mahmet II, sultan des Turcs, sur la foi chrétienne" [Γεώργιος Ἀμοιρούτζης, "Περὶ τῆς πίστεως τῶν Χριστιανῶν διάλογος" μετὰ τοῦ σουλτάνου τῶν Τούρκων]. (Κριτικὴ ἔκδοση τῆς διασωθείσης λατινικῆς παραλλαγῆς τοῦ κειμένου, γαλλικὴ μετάφραση, εἰσαγωγὴ καὶ σχόλια· μὲ τὴ συνεργασία τοῦ συναδέλφου G. Lagarrigue). Amsterdam, Byzantinische Forschungen XI, 1987, 192 σελίδες.

16. – Juifs, Chrétiens et Musulmans en dialogue [Ἰουδαῖοι, Χριστιανοὶ καὶ Μουσουλμάνοι σὲ διάλογο]. (Σὲ συνεργασία μὲ 4 ἀντιπροσώπους τῶν ἄλλων θρησκειῶν καὶ χριστιανικῶν ὁμολογιῶν), Strasbourg, Les Editions du Signe, 2002, [2]2010.

17. – Chemins de la christologie orthodoxe [Κατευθύνσεις τῆς ὀρθόδοξης Χριστολογίας] (Τόμος συλλογικός· ἐπιλογὴ τῶν συγγραφέων, συγκέντρωση τῶν κειμένων, ἐπιμέλεια· μὲ πρόλογο τοῦ Mgr Joseph Doré, καθολικοῦ ἀρχιεπισκόπου τοῦ Στρασβούργου). Paris, Desclé, Jésus et Jésus-Christ 91, 2005, 395 σελίδες.

18. – La littérature grecque de l'après-guerre [Ἡ μεταπολεμικὴ ἑλληνικὴ λογοτεχνία]. (Πρακτικὰ τοῦ ΙΒ΄ Διεθνοῦς Συνεδρίου Νεοελληνιστῶν τῶν Γαλλοφώνων Πανεπιστημίων· ὀργάνωση τοῦ συνεδρίου, συγκέντρωση τῶν κειμένων, ἐπιμέλεια τῆς ἔκδοσης, εἰσαγωγή), Paris, Colloques Langues 'O, 1992, 216 σελίδες.

19. – Le sentiment religieux dans la littérature néo-grecque [Τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία]. (Πρακτικὰ τοῦ ΙΣΤ΄ Διεθνοῦς Συνεδρίου Νεοελληνιστῶν τῶν Γαλλοφώνων Πανεπιστημίων· ὀργάνωση τοῦ συνεδρίου, συγκέντρωση τῶν κειμένων, ἐπιμέλεια τῆς ἔκδοσης, εἰσαγωγή), Paris, Colloques Langues 'O, 2001, 432 σελίδες.

20. – Tradition et Modernité en Orient et dans les mondes slave et néo-hellénique: l'inspiration française [Παράδοση καὶ Νεοτερικότητα στὴν Ἀνατολή, στὶς σλαβικὲς χῶρες καὶ στὸν νεοελληνικὸ κόσμο: ἡ γαλλικὴ ἐπίδραση]. (Πρακτικὰ Συνεδρίου τοῦ Κέντρου Ἀνατολικῶν Σπουδῶν τοῦ Στρασβούργου· ὀργάνωση τοῦ συνεδρίου, συγκέντρωση τῶν κειμένων, ἐπιμέλεια, εἰσαγωγή). Paris, Colloques Langues 'O, 2002, 268 σελίδες.

21. - Ἡ Ἑλλάδα τῶν νησιῶν (Πρακτικὰ Β΄ Εὐρωπαϊκοῦ Συνεδρίου Νεοελληνικῶν Σπουδῶν· ὀργάνωση τοῦ συνεδρίου, συγκέντρωση τῶν κειμένων, ἐπιμέλεια τῆς ἔκδοσης, εἰσαγωγή). Ἀθήνα, Ἑλληνικὰ Γράμματα, 1552 σελίδες, 2 τόμοι.

22. – Γερασίμου Βλάχου τοῦ Κρητὸς (1607-1685), Περὶ τῆς τοῦ Μωάμεθ θρησκείας καὶ κατὰ Τούρκων (Κριτικὴ ἔκδοση τοῦ ἀνέκδουτου κειμένου, εἰσαγωγὴ καὶ σχόλια). Ἑταιρία Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν, Ἡράκλειο 2017.

23. – Ἀναστασίου τοῦ Γορδίου (1654/5-1729) "Σύγγραμμα περὶ τοῦ Μωάμεθ καὶ κατὰ Λατείνων". Ἐπανέκδοση τοῦ ὑπ' ἀριθ. 8 (Κριτικὴ ἔκδοση τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου μὲ νέα, ἐκτενέστατη, εἰσαγωγὴ στὰ ἑλληνικὰ καὶ μὲ σχόλια βελτιωμένα καὶ ἐπηυξημένα ἐπίσης στὰ ἑλληνικά) Ὑπὸ ἔκδοση στὴ Θεσσαλονίκη ἀπὸ τὸ Ostracon Publishing.

Β΄. ΑΡΘΡΑ

24. – «Ἰωσὴφ τοῦ Βρυεννίου "Μετά τινος Ἰσμαηλίτου διάλεξις"» (Κριτικὴ ἔκδοση τοῦ ἀνέκδοτου κειμένου μὲ εἰσαγωγὴ καὶ σχόλια), Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντῶν Σπουδῶν, 35 (1967) 141-195.

25. – Une "Controverse entre un Chrétien et un Musulman" inédite [Μιὰ ἀνέκδοτη "Διάλεξις Χριστιανοῦ μετὰ Ἰσμαηλίτου"], Revue des Sciences Religieuses, Strasbourg, 41 (1967) 237-245.

26. – «Anastassios Gordios et l'Islam» [Ὁ Ἀναστάσιος Γόρδιος καὶ τὸ Ἰσλάμ], Revue des Sciences Religieuses, Strasbourg, 43 (1969) 58-87.

27. – «Aristote rendu aux Grecs» (à propos du livre de Cl. Tsourkas sur Théophile Corydalée) [Ἐπιστροφὴ τοῦ Ἀριστοτέλη στοὺς Ἕλληνες (μὲ ἀφορμὴ τὸ βιβλίο τοῦ Κλ. Τσούρκα πάνω στὸ Θεόφιλο Κορυδαλέα], Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuses, Strasbourg, 49 (1969) 61- 68.

28. – «Remarques sur un "Traité contre les hérésies latines" attribué à Anastassios Gordios» [Παρατηρήσεις πάνω σὲ μιὰ ἀνέκδοτη "Πραγματεία κατὰ τῶν λατινικῶν αἱρέσεων" ἀποδιδόμενη στὸν Ἀναστάσιο Γόρδιο]. Revue des Etudes Byzantines, Paris, 27 (1969) 229-234.

29. – Ἀναστάσιος ὁ Γόρδιος καὶ τὸ σύγγραμμά του "Περὶ τοῦ Μωάμεθ καὶ κατὰ Λατείνων". Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν, Ἀθήνα, 2 (1969) 305-324.

30. – «Μακάριος Μακρῆς ἢ Ἀσπρόφρυς», Γρηγόριος Παλαμᾶς, Θεσσαλονίκη, 53 (1970) 1-16.

31. – «Pachomios Roussanos et l'Islam» [Ὁ Παχώμιος Ρουσσᾶνος καὶ τὸ Ἰσλάμ], Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuses, Strasbourg, 51 (1971) 143-164.

32. – «Remarques sur quelques listes grecques du XIIIe siècle énumérant les hérésies latines» [Παρατηρήσεις πάνω σὲ μερικὲς ἑλληνικὲς λίστες τοῦ 13ου αἰ. ποὺ ἀπαριθμοῦν τὶς λατινικὲς αἱρέσεις], Byzantinische Forschungen, Amsterdam, 4 (1972) 9-30.

33. – «Ἐξήγησις εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν Ζαχαρία τοῦ Γεργάνου» Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν, Ἀθήνα 4 (1973) 367-400.

34. – «Ἡ Μαξίμου τοῦ Πελοποννησίου Ἑρμηνεία τῆς Ἀποκαλύψεως ὡς ἀπαρχὴ τοῦ "ἑρμηνευτικοῦ κινήματος" κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας». Στὸ Πεπραγμένα τοῦ Α΄ Διεθνοῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, Ἀθήνα 1976, τόμ. 3, σ. 1-8.

35. – «Saint Nicodème l'Hagiorite. Sa doctrine spirituelle et mystique» [Ὁ ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης. Ἡ πνευματικὴ καὶ μυστικὴ διδασκαλία του], Revue des Sciences Religieuses, Strasbourg, 50 (1976) 38-51.

36. – «La littérature grecque post-byzantine de polémique et d'apologétique à l'adresse de l'islam» [Ἡ μεταβυζαντινὴ ἑλληνικὴ πολεμικὴ καὶ ἀπολογητικὴ γραμματεία ἔναντι τοῦ Ἰσλάμ]. Στὸ Πεπραγμένα τοῦ Β΄ Διεθνοῦς Συνεδρίου Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης, Ἀθήνα 1978, τόμ. 5, σ. 747-755.

37. – «Δυνατότητες ἑνὸς νέου διαλόγου μεταξὺ χριστιανισμοῦ καὶ μουσουλμανισμοῦ», Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 24 (1979) 383-413.

38. – «Οἱ ἑλληνικὲς ἑρμηνεῖες στὴν Ἀποκάλυψη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας»,Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκη, Θεσσαλονίκη, 24 (1979) 359-380.

39. – «L'enseignement supérieur dans les Ecoles grecques à l'époque turque (à propos du livre de A. Camariano-Cioran sur Les Académies princières de Bucarest et de Jassy» [Ἡ ἀνώτατη παιδεία στὶς ἑλληνικὲς Σχολὲς στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, μὲ ἀφορμὴ τὸ βιβλίο τῆς A. Camariano-Cioran, Οἱ πριγκιπικὲς Ἀκαδημίες τοῦ Βουκουρεστίου καὶ τοῦ Ἰασίου], Balkan Studies, Θεσσαλονίκη, 20 (1979) 168-176.

40. – «Possibilités d'un nouveau dialogue entre l'islam et le christianisme», Contacts, Paris, 110 (1980) 111-141 καὶ Unité Chrétienne, Lyon, 82 (1986) 65-87 (γαλλικὴ μετάφραση τοῦ ὑπ᾽ ἀριθμ. 35).

41. – Nationalisme et supranationalisme dans l'Eglise orthodoxe à l'époque turque [Ἐθνικισμὸς καὶ ὑπερεθνικισμὸς στοὺς κόλπους τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας] Στὸν συλλογικὸ τόμο Aspects de l'Orthodoxie [Ὄψεις τῆς Ὀρθοδοξίας], Paris, PUF., 1981, p. 135-152.

42. – Ὁ διδάσκαλος Πανταζῆς ὁ Λαρισαῖος, ἕνας ὁραματιστὴς τῆς ἀνάστασης τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, προσεκτικὸς παρατηρητὴς καὶ ἐπίμονος ἑρμηνευτὴς τῶν ρωσοτουρκικῶν πολέμων (1767-1792). Στὸ Πρακτικὰ τοῦ Β΄ Διεθνοῦς Συνεδρίου Θεσσαλικῶν Σπουδῶν, Λάρισα 1981.

43. – «L'attitude des Grecs face à la Russie orthodoxe et aux Etats occidentaux (1767-1821), telle qu'elle apparaît à travers les textes eschatologiques de l'époque» [Ἡ στάση τῶν Ἑλλήνων ἔναντι τῆς ὀρθοδόξης Ρωσσίας καὶ τῶν Δυτικῶν Κρατῶν, ὅπως παρουσιάζεται στὰ ἐσχατολογικὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς]. In Cahiers de l'Institut des Langues Vivantes de Louvain, Louvain 30 (1982) 9-28.

44. –«Eléménts biographiques du prophète Muhammad dans la littérature grecque des trois premiers siècles de l'Egire» [Βιογραφικὰ στοιχεῖα τοῦ προφήτη Μωάμεθ στὴν ἑλληνικὴ γραμματεία τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων τῆς Ἐγείρας]. Στὸν συλλογικὸ τόμο La vie du prophète Mahomet [Ὁ βίος τοῦ προφήτη Μωάμεθ], Paris, PUF., 1983, p. 159-182.

45. – «Un "roman grec" de la vie de Mahomet inédit» [Ἕνα ἀνέκδοτ "ἑλληνικὸ μυθιστόρημα" τοῦ βίου τοῦ Μωάμεθ»] (κριτικὴ ἔκδοση ἀνέκδοτου ἑλληνικοῦ κειμένου τοῦ ΙΗ΄αἰ., γαλλικὴ μετάφραση, σχόλια καὶ εἰσαγωγή). Graeco-Arabica, Ἀθήνα, 2 (1983) 139-190.

46. – «L'image de la Grèce à travers le "miroire brisé" de quelques romanciers grecs de la Diaspora» [Ἡ εἰκόνα τῆς Ἑλλάδας μέσα ἀπὸ τὸν "σπασμένο καθρέφτη" μερικῶν ἑλλήνων συγγραφέων τῆς Διασπορᾶς]. Στὸ Actes du VIIIe colloque international des Néo-Hellénistes des Universités francophones [Πρακτικὰ τοῦ Η΄ Διεθνοῦς Συνεδρίου Νεοελληνιστῶν τῶν Γαλλοφώνων Πανεπιστημίων, Paris, Colloques Langues 'Ο, 1984, p. 233-250.

47. – «Ἕλληνες μυθιστοριογράφοι καὶ ὁλοκληρωτικὰ καθεστῶτα», Πολιορκία, Ἀθήνα, 31 (1986) 151-163.

48. – «La Bible dans l'Eglise orthodoxe aux XVe-XVIe siècles» [Ἡ Βίβλος στὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία στοὺς ΙΕ΄ καὶ ΙΣΤ΄ αἰ.]. Στὸ συλλογικὸ ἔργο Bible de tous les temps [Ἡ Βίβλος ἀνὰ τοὺς αἰῶνες], Paris, Editions Beauchesne, 1986, vol. 5, p. 385-400.

49. – «Les prosateurs Grecs face aux régimes totalitaires» [Οἱ Ἕλληνες πεζογράφοι ἔναντι τῶν ὁλοκληρωτικῶν καθεστώτων], Bulletin de liaison du Centre des Etudes Balakaniques, Paris-INALCO, 6 (1987) 37-52 (γαλλικὴ μετάφραση τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 45, ἐπευξημένο).

50. – «La littérature grecque de polémique et d'apologétique à l'adresse de l'islam au XVe siècle. Examen de quelques problèmes d'ordre philologique» [Ἡ πολεμικὴ καὶ ἀπολογητικὴ γραμματεία ἔναντι τοῦ Ἰσλὰμ στὸν ΙΕ΄ αἰώνα. Ἐξέταση μερικῶν φιλολογικῶν προβλημάτων]. Στὸ συλλογικὸ Χαριστήριος τόμος (Mélanges) à Fr. Thiriet, Amsterdam, Byzantinische Forschungen, 1987, p. 253-277.

51. – «Ἐσχατολογικὴ γραμματεία καὶ σκέψη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας», Θεολογία, Ἀθήνα, 59 (1988) 308-322.

52. – «Ἰδεολογικὴ σημασία τῶν κρίσεων τοῦ Κυρίλλου Λαυριώτη ἐναντίον τοῦ Ρήγα». Στὸ ΥΠΕΡΕΙΑ. Πρακτικὰ τοῦ Α΄ Συνεδρίου Φεραὶ - Βελεστίνο – Ρήγας, Ἀθήνα 1990, τόμ. Α΄, σ. 407-415.

53. – «La Bible dans l'Eglise orthodoxe au XVIIe siècle» [Ἡ Βίβλος στὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία κατὰ τὸν ΙΖ΄ αἰ.] , Revue des Sciences Religieuses, Strasbourg, 64 (1900) 141-168.

54. – «Zacharie Gerganos et J.-M. Karyophyllos: un cas typique d'aliénation de la pensée orthodoxe grecque dans la première moitié du XVIIe siècle» [Ὁ Ζαχαρίας Γεργάνος καὶ Ἰωάννης Ματθαῖος Καρυόφυλλος: μιὰ τυπικὴ περίπτωση ἀλλοτρίωσης τῆς ἑλληνορθόδοξης σκέψης στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 17ου αἰώνα] Στὸν συλλογικὸ τόμο Ἀνακοινώσεις Ἑλλήνων στὸ ΣΤ΄ Διεθνὲς Συνέδριο Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου, Ἀθήνα 1990, σ. 183-192.

55. – «L'épopée de Dighénis Akritas et la littérature de polémique et d'apologétique islamo-chrétienne» [Ἡ ἐποποιΐα τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα καὶ ἡ ἰσλαμο-χριστιανικὴ πολεμικὴ καὶ ἀπολογητικὴ γραμματεία], Βυζαντινά, Θεσσαλονίκη, 16 (1991) 7-34.

56. – Education religieuse et société: le modèle grec [Θρησκευτικὴ παιδεία καὶ κοινωνία: τὸ ἑλληνικὸ μοντέλο], Supplément, Paris, 181 (1992) 39-51.

57. – «Κοράνιο καὶ χριστιανικὴ πίστη. Σκέψεις πάνω στὸν ἰσλαμοχριστιανικὸ διάλογο χτὲς καὶ σήμερα», Καθ' ὁδὸν, Θεσσαλονίκη, 3 (1992) 37-42.

58. – «La littérature grecque de l'après-guerre» [Ἑλληνικὴ μεταπολεμικὴ λογοτεχνία]. Εἰσαγωγὴ στὸν συλλογικὸ τόμο La Littérature grecque de l'après-guerre, Paris, Colloques Langues 'Ο, 1992, p. 9-28 (βλ. ὑπ' ἀριθμ. 18).

59. – «Ὀρθόδοξοι καὶ μουσουλμανικοὶ λαοὶ στὰ Βαλκάνια», Καθ' ὁδὸν, Θεσσαλονίκη, 6 (1993) 109-120.

60. – «Ἡ χρήση τῆς ἱστορικῆς μεθόδου ὡς κατ᾽ ἐξοχὴν μεθόδου ἑρμηνείας τῆς Ἀποκαλύψεως κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας». Στὸν συλλογικὸ τόμο (Πρακτικὰ διεθνοῦς συνεδρίου) Ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννου. Προβλήματα φιλολογικά, ἱστορικά, ἑρμηνευτικά, θεολογικά, Λευκωσία 1993, σ. 65-77.

61. – «Peuples orthodoxes et musulmans dans les Balkans» [Ὀρθόδοξοι καὶ μουσουλμανικοὶ λαοὶ στὰ Βαλκάνια], Contacts, Paris, 168 (1994) 243-258 (γαλλικὴ μετάφραση τοῦ ὑπ᾽ ἀριθ. 57).

62. – «Les intelletuels Grecs émigrés en Italie à l'époque de la Renaissance et leur contribution à la découverte par l'Occident des Pères grecs de l'Eglise» [Οἱ Ἕλληνες λόγιοι στὴν Ἰταλία τὴν ἐποχὴ τῆς Ἀναγέννησης καὶ ἡ συμβολή τους στὴν ἀνακάλυψη ἀπὸ τὴ Δύση τῶν ἑλλήνων πατέρων τῆς Ἐκκλησίας]. Στὸν συλλογικὰ τόμο ΒΟΥΚΟΛΕΙΑ, Mélanges offerts (Χαριστήριος τόμος) à Bertrand Bouvier, Paris, Les Belles Lettres, 1994, σ. 123-136.

63. – «Les idées politiques du monde grec après la Révolution française» [Οἱ πολιτικὲς ἰδέες τῶν Ἑλλήνων μετὰ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση], Revue des Etudes Néo-helléniques, Paris-Athènes, III, 1 (1994) 77-91.

64. – Patrimoine littéraire européen [Εὐρωπαϊκὴ λογοτεχνικὴ κληρονομιὰ], vol. VI: 1400-1515. Bruxelles, Ed. De Boeck-Larcier, 1955, 902 pages (Ἐπιλογὴ καὶ παρουσίαση τῶν ἑλληνικῶν κειμένων τοῦ τόμου, περὶ τὶς 60 σελίδες).

65. – Patrimoine littéraire européen [Εὐρωπαϊκὴ λογοτεχνικὴ Κληρονομιά], vol. VII: 1515-1616. Bruxelles, Ed. De Boeck-Larcier, 1955, 994 pages. (Ἐπιλογὴ καὶ παρουσίαση τῶν ἑλληνικῶν κειμένων τοῦ τόμου, περὶ τὶς 60 σελίδες).

66. – «L'image de l'Occident à travers quatre textes grecs de polémique anti-latine et anti-islamique» [Ἡ εἰκόνα τῆς Δύσης μέσα ἀπὸ τέσσερα κείμενα τῆς ἑλληνικῆς ἀντιλατινικῆς καὶ ἀντιισλαμικῆς γραμματείας], Byantinische Forschungen, Amsterdam, XXII (1996) 193-211.

67. – «L'étrange discours d'un maître d'école athénien, rapporté par le Sieur De la Guilletière (1669)» [Ὁ παράδοξος Λόγος ἑνὸς Ἀθηναίου διδασκάλου, ὅπως τὸν μετέφερε ὁ Sieur De la Guilletière (1669)], Ἑλληνικά, Θεσσαλονίκη, 46 (1996) 95-114 (καὶ ἑλληνικὴ μετάφραση).

68. – «La reception des Lumières par le monde orthodoxe asservi aux Turcs» [Ἡ ὑποδοχὴ τοῦ Διαφωτισμοῦ ἀπὸ τὸν ὑπόδουλο στοὺς Τούρκους ἑλληνικὸ λαό], Social Compass, London, 44 (1997) 247-260 (καὶ ἑλληνικὴ μετάφραση).

69. – "Les Colloques des Néo-hellénistes des Universités Francophones". Στὸν τόμο Autour de la langue grecque moderne (Πρακτικὰ Συνεδρίου), Cahiers Balkaniques, Paris-INALCO 26 (1997) 17-22.

70. – «Ἱστορία - Ἰδεολογία - Γραφή. Σχετικὰ μὲ τοὺς Θρήνους γιὰ τὴν ἅλωση τῆς Κωνσταντινούπολης». Στὸν συλλογικὸ τόμο Ἱστορία καὶ Λογοτεχνία. Πρακτικὰ Διεθνοῦς Συνεδρίου τοῦ Τμήματος Γαλλικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἀθήνα 1996, σ. 15-29· καὶ στὸ Ἐπίσημοι Λόγοι τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστρίου Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τόμ. 31ος, Ἀθήνα 2003, σ. 17-30.

71. – «Regards sur l'Orthodoxie» [Ματιὲς στὴν Ὀρθοδοξία], Chroniques Grecques, Paris, τόμ. 7, χ.χ., σ. 11- 18.

72. – «La vie religieuse et spirituelle du peuple orthodoxe grec sous domination ottomane» [Θρησκευτικὴ καὶ πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ὀρθόδοξου ἑλληνικοῦ λαοῦ ὑπὸ ὀθω-

μανικὴ κυριαρχία]. Στὸν συλλογικὸ τόμο La Grèce moderne et l'héritage du passé [Ἡ Νεότερη Ἑλλάδα καὶ ἡ κληρονομιὰ τοῦ παρελθόντος], Nice, Presses Universitaires, 1997, σ. 147-163.

73. – «La via religiosa e spirituale del popolo ortodosso-greco solo la dominazione ottomana». Στὸν συλλογικὸ τόμο Storia religiosa della Grecia [Θρησκευτικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδας] (Πρακτικὰ συνεδρίου), Milano, Centro Ambrosiano, 2002, p. 187-205 (ἰταλικὴ μετάφραση τοῦ προηγουμένου κειμένου ἐλαφρῶς παραλλαγμένου).

74. – «Au siècle des Lumières grecques. Renouveau intellectuel et conscience orthodoxe dans les Balkans» [Στὸν αἰώνα τῶν Φώτων. Πνευματικὴ ἀναγέννηση καὶ ὀρθόδοξη συνείδηση στὰ Βαλκάνια] Στὸ συλλογικὸ ἔργο Histoire du Christianisme, τόμ. 10, σ. 132-150, Paris, Desclée, 1997.

75. – «Eglise orthodoxe et insurrections nationales dans les Balkans» [Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία καὶ ἐθνικὲς ἐξεγέρσεις στὰ Βαλκάνια]. Στὸ συλλογικὸ ἔργο Histoire du Christianisme [Ἱστορία τοῦ Χριστιανισμοῦ], τόμ. 10, σ. 759-771, Paris, Desclée 1997.

76. – «Ἡ στάση τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας ἔναντι τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ». Στὸν συλλογικὸ τόμο Estudioz Neogriegoz en Espana e Iberoamerica [Νεοελληνικὲς Μελέτες στὴν Ἰσπανία καὶ στὶς χῶρες τῆς Ἰσπανόφωνης Ἀμερικῆς] (Πρακτικὰ Συνεδρίου), τόμ. II, σ. 451-461, Granada, Editions Athos-Pergamos, 1997.

77. – Τὸ ἰδεολογικὸ περιεχόμενο τῶν ἑρμηνειῶν στὴν Ἀποκάλυψη κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Διαφωτισμοῦ. Στὸν συλλογικὸ τόμο 1900ετηρὶς τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰωάννου. Πρακτικὰ διεθνοῦς διεπιστημονικοῦ Συνεδρίου, Ἀθήνα 1999, σ. 163-181.

78. – «La situation du dialogue islamo-chrétien dans le monde orthodoxe et en Grèce» [Ἡ κατάσταση τοῦ ἰσλαμο-χριστιανικοῦ διαλόγου στὶς ὀρθόδοξες χῶρες καὶ στὴν Ἑλλάδα]. Στὸν συλλογικὸ τόμο Islam and Christianity. Mutuals Perceptions since the Mitd-20th Century [Ἰσλὰμ καὶ Χριστιανισμός. Ἀμοιβαία ὑποδοχὴ ἀπὸ τὸν Μεσαίωνα ἕως τὸν 20ο αἰ.] (Πρακτικὰ Συνεδρίου), Louvain, Peeters, 1998, p. 97-105.

79. – «La conversion comme motif littéraire dans l'épopée byzantine de "Dighénis Akritas" et dans "La conférence des oiseaux" de Farîd Uddîn Attar: étude comparative» [Ἡ μεταστροφὴ ὡς λογοτεχνικὸ μοτίβο στὴ βυζαντινὴ ἐποποιΐα τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα καὶ στὴ Σύναξη τῶν πουλιῶν τοῦ Φαρίδ Οὐντίν Ἀττάρ: συγκριτικὴ μελέτη], Byzantinische Forschungen, Amsterdam, XXV (1999) 143-151.

80. – «Ὁ Ρήγας Βελεστινλὴς καὶ τὰ ἰδεολογικὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς του». Στὸν συλλογικὸ τόμο Πρακτικὰ τοῦ διεθνοῦς συνεδρίου Ρήγας Φεραῖος διακόσια χρόνια μετά. Βρυξέλλες 1999, σ. 81-100.

81. – «Ἕνας Γεωργιανὸς αὐτοκράτορας γιὰ τὴ μέλλουσα νὰ ἀναστηθεῖ Ὀρθόδοξη Ἀνατολικὴ Αὐτοκρατορία;». Στὸ περιοδικό, Phasis, Greek and Roman Studies (Πρακτικὰ ἑλληνογεωργιανοῦ Συνεδρίου), Tbilisi, University Press, 2-3 (2000) 41-50.

82. – «Ἐπιδράσεις τῆς δυτικῆς σκέψης στοὺς συντηρητικοὺς κύκλους τῶν Ἑλλήνων λογίων». Στὸν συλλογικὸ τόμο ITALOELLINICA, Rivista di cultura greco-moderna. Atti del V Convegno Nazionale di Studi Neoellenici [ΙΤΑΛΟΕΛΛΗΝΙΚΑ, Δελτίο Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ. Πρακτικὰ τοῦ Ε΄ Συνεδρίου Νεοελληνικῶν Σπουδῶν τῶν Ἰταλοφώνων Πανεπιστημίων], Napoli, VI (1997-8) 39-53.

83. – «Les Eglises Orientales de 1517 à 1650» [Οἱ Ἀνατολικὲς Ἐκκλησίες ἀπὸ τὸ 1517 ἕως τὸ 1650]. Στὸ συλλογικὸ ἔργο Histoire des Eglises Orientales, chapitre XX, p. 605-630 τῆς ἀγγλικῆς ἔκδοσης) [Ἱστορία τῶν Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν, κεφ. 20, σ. 605-630 τῆς

ἀγγλικῆς ἔκδοσης], Beyrouth-Genève-Conseil Œcuménique, 1991 (ἀραβικά), 2005 (ἀγγλικά).

84. – «Διαμόρφωση μιᾶς ἑλληνορθόδοξης συνείδησης μέσῳ τῶν ἑρμηνειῶν στὴν Ἀποκάλυψη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας». Στὸν συλλογικὸ τόμο Ἁγία Γραφὴ καὶ σύγχρονος κόσμος. Τιμητικὸς τόμος στὸν καθηγητὴ Ἰωάννη Καραβιδόπουλο, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 57-74.

85. – «Résistances religieuses orthodoxes aux Lumières» [Ἀντιστάσεις τῆς Ὀρθοδοξίας στὸ Διαφωτισμό]. Στὸν συλλογικὸ τόμο Tradition et Modernité [Παράδοση καὶ Νεοτερικότητα], Paris, Colloques Langues 'O, 2002, p. 137-157 (βλ. ὑπ' ἀριθμ. 20).

86. – «Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης καὶ Ἀδαμάντιος Κοραής: Δυὸ διαφορετικοὶ δρόμοι, ἕνας κοινὸς σκοπός», Σύναξη, Ἀθήνα, 97 (2006) 72-83 καὶ στὸν συλλογικὸ τόμο (Πρακτικὰ Συνεδρίου) Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης καὶ ἡ διδασκαλία του. 250 χρόνια ἀπὸ τὴ γέννησή του, 190 χρόνια ἀπὸ τὴν κοίμησή του, 2 τόμοι. Γουμένισσα, Ἱερὰ Μονὴ Ὁσίου Νικοδήμου, 2006, τόμ. Α΄, σ. 189-206.

87. – «Nicodème l'Hagiorite et Adamantios Koray: deux itinéraires différents pour un but commun», Contacts, Paris, 212 (2000) 332-350 (γαλλικὴ μετάφραση τοῦ προηγουμένου).

88. – «Le sentiment religieux dans la littérature néo-hellénique». Εἰσαγωγὴ στὸν συλλογικὸ τόμο Le sentiment religieux dans la littérature néo-hellénique (βλ. ὑπ' ἀριθ. 19), Paris, Colloques Langues 'O , 2001, σ. 11-17.

89. – «L'ivresse dans la littérature homilétique grecque à l'époque ottomane» [Ἡ μέθη στὰ ἑλληνικὰ Ὁμιλητάρια τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας]. Στὸν συλλογικὸ τόμο (Πρακτικὰ Συνεδρίου) La vigne et le vin dans la littérature néo-hellénique [Ἡ ἄμπελος καὶ ὁ οἶνος στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία], Paris, Colloques Langues 'O, 2002, p. 301-317.

90. – Donna Frosini di Aristotelis Valaoritis, una neomartire [βλ. ἑπόμενο]. Στὸν συλλογικὸ τόμο La presenza femminile nella letteratura neogreca. Atti del VI Convegno Nazionale di Studi Neogreci [Ἡ παρουσία τῆς γυναίκας στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία. Πρακτικὰ ΣΤ΄ Συνεδρίου Νεοελληνικῶν Σπουδῶν τῶν Ἰταλοφώνων Πανεπιστημίων], Roma, Universita di Roma "La Sapienza", 2003, p. 109-125.

91. – «Ἡ Κυρὰ Φροσύνη τοῦ Ἀριστοτέλη Βαλαωρίτη νεομάρτυς». Στὸ Ἠπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο, Ἰωάννινα, ΚΓ΄ (2004) 29-45) (ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ προηγουμένου).

92. – «Le pouvoir politique et les religions dans les Balkans» [Πολιτικὴ ἐξουσία καὶ θρησκεῖες στὰ Βαλκάνια]. Στὸ Δελτίον τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Μελετῶν, Ἀθήνα, 13 (1999-2000) 363-366 (τὸ κείμενο συμμετοχῆς σὲ Στρογγυλὴ Τράπεζα σὲ Διεθνὲς Συνέδριο Βαλκανικῶν Σπουδῶν, Βουκουρέστι, 1998).

93. – «Συμβολὴ τῆς Ἀργοναυτικῆς Ἐκστρατείας στὴ διαμόρφωση μιᾶς ἑλληνοκεντρικῆς συνείδησης στοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας». Στὸν συλλογικὸ τόμο (Πρακτικὰ Συνεδρίου) Grecia y Tradition clasica [Ἑλλάδα καὶ κλασικὴ παράδοση], La Laguna, Universidad Press, 2002, vol. I, p. 347-359.

94. – «Ἡ Μεγάλη Ἰδέα στὴν ποίηση τοῦ Ἀριστοτέλη Βαλαωρίτη». Στὸ Revue des Etudes Néo-helléniques [Δελτίο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν], Paris-Athènes, n. s. 1 (2005) 85-132.

95. – «Le sens de la langue] [Ἡ ἔννοια τῆς γλώσσας]. Στὸν συλλογικὸ τόμο Φιλόπατρις.Tomo en honor a Alexis Solà, Granada, 2004, p. 513-520 (κείμενο Συνάντησης διανοουμένων στοὺς Ἁγίους Σαράντα, Ἀλβανία).

96. – «Angélologie et démonologie à Byzance: formulations théologiques et représentations populaires» [Ἀγγελολογία καὶ δαιμονολογία στὸ Βυζάντιο. Θεολογικὲς διατυπώσεις καὶ λαϊκὲς δοξασίες]. Στὸν συλλογικὸ τόμο (Πρακτικὰ Συνεδρίου) Cuadernos del CEMYR, Universidad de La laguna, 11 (2003) 157-184.

97. – «Οἱ Νεοελληνικὲς Σπουδὲς στὴν Εὐρώπη». Στὸν συλλογικὸ τόμο (Πρακτικὰ Συνεδρίου) Ἡ συμβολὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας στὸ εὐρωπαϊκὸ καὶ παγκόσμιο γίγνεσθαι. Μέθοδοι καὶ ἐργαλεῖα γιὰ τὴν ἐκμάθησή της, Ἡράκλειο 2008, σ. 61-73.

98. – «Attitudes de quelques intellectuels de Thessalonique des XIIe et XIIIe siècles face à l'islam» [Ἡ θέση ἔναντι τοῦ Ἰσλάμ ὁρισμένων λογίων τῆς Θεσσαλονίκης στὸν ΙΓ΄- ΙΔ΄ αἰ.], Byzantinische Forschungen, Amsterdam, XXIX (2007) 15-32.

99. – «L'Eglise byzantine du XII au XIVe siècles» [Ἡ Βυζαντινὴ Ἐκκλησία στοὺς αἰῶνες ΙΒ΄-ΙΔ΄] (Εἰσαγωγὴ στὰ Πρακτικὰ τοῦ Η΄ Βυζαντινολογικοῦ Συμποσίου τοῦ Στρασβούργου) στὸ Byzantinische Forschungen, Amsterdam, XXIX (2007) 5-13.

100. – «Perception de l'Islam et traductions du Coran à Byzance» [Ἀντίληψη τοῦ Ἰσλὰμ καὶ μετάφραση τοῦ Κορανίου στὸ Βυζάντιο], Byzantion, Bruxelles, LXXV (2005) 25-69.

101. – «La réception de la christologie par les fidèles à travers deux textes liturgiques populaires» [Ἡ ὑποδοχὴ τῆς χριστολογίας ἀπὸ τοὺς πιστοὺς μέσῳ δυὸ λαϊκῶν λειτουργικῶν κειμένων]. Στὸν συλλογικὸ τόμο Chemins de la christologie orthodoxe (βλ. τὸ ὑπ' ἀριθ. 17), Paris, Desclée, 2005, p. 255-278.

102. – «Modernisme et conservatisme à l'époque des Lumières grecques: le cas de Théodoret de Jannina» [Νεοτερικότητα καὶ συντηρητισμὸς στὴν ἐποχὴ τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἡ περίπτωση τοῦ Θεοδώρητου ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα]. Στὸν συλλογικὸ τόμο Le feu sur la terre. Mélanges offerts au père Boris Bobrinskoy pour son 80e anniversaire [Πῦρ ἐπὶ γῆς. Χαριστήριος τόμος στὸν π. Μπόρις Μπομπρισκόϊ γιὰ τὸ 80ὸ γεννέθλιό του], Paris, Presses Saint-Serge, 2005, p. 223-234.

103. – «Ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες ἐνσαρκωτὲς τῆς Μεγάλης Ἰδέας στὴν ποίηση τοῦ Ἀριστοτέλη Βαλαωρίτη». Στὸν συλλογικὸ τόμο (Πρακτικὰ Συνεδρίου) Ἱστορία καὶ Λογοτεχνία. Ὁ δυϊσμὸς στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία, Besançon, Editions Praxandre, 2006, p. 77-100.

104. – «Problèmes de rencontre de l'Islam et de l'Orthodoxie avec la Modernité» (βλ. τὸ ἑπόμενο], Contacts, Paris, 217 (2007) 62-74.

105. – Προβλήματα συνάντησης τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ Ἰσλὰμ μὲ τὸν σύγχρονο κόσμο, Σύναξη, Ἀθήνα, 104 (2007) 72-81 (μετάφραση τοῦ προηγουμένου).

106. – «Τρία κείμενα γιὰ μιὰ ἀπάντηση ἢ σκέψεις πάνω στὸν διάλογο τῆς Ὀρθοδοξίας μὲ τὸν ἔξω κόσμο». Στὸ συλλογικὸ τόμο Ἐκκλησία – Οἰκουμένη – Πολιτικὴ. Χαριστήρια στὸν Μητροπολίτη Ἀδριανουπόλεως Δαμασκηνό (Παπανδρέου, Μητροπολίτη Ἑλβετίας), Ἀθήνα 2007, σ. 109-137.

107. – «Le "Thrène sur la prise de l'infortunée île de Chypre": une approche idéologique» [Διήγησις εἰς τὸν Θρῆνον τοῦ αἰχμαλωτισμοῦ τῆς εὐλογημένης Κύπρου. Μιὰ ἰδεολογικὴ προσέγγιση]. Στὸν συλλογικὸ τόμο (Πρακτικὰ Συνεδρίου) L'épopée dans le monde grec. Hommage à René Hodot. Besançon, Editions Praxandre, 2007, p. 137-150.

108. – «Le "Thrène sur la prise de l'infortunée île de Chypre": une approche idéologique». Στὸν συλλογικὸ τόμο Polyptychon. Τιμητικὸς τόμος στὸν καθηγητὴ Γιάννη Χασιώτη, Granada 2008, p. 35-48 [Βελτιωμένη παραλλαγὴ τοῦ προηγουμένου].

109. – «Unité des Chrétiens – Unité de l'Eglise» [Ἑνότητα τῶν Χριστιανῶν - Ἑνότητα τῆς Ἐκκλησίας] (κείμενο συμμετοχῆς σὲ Στρογγυλὴ Τράπεζα, Στρασβοῦργο, Ἰανουάριος 2006), Connaissance des Pères de l'Eglise, Strasbourg, 104 (2006) 13-19.

110. – «Κριτικὲς παρατηρήσεις στὸ βιβλίο τοῦ Gerard Podskalsky "Ἡ ἑλληνικὴ θεολογία ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Ἡ Ὀρθοδοξία στὴ σφαίρα ἐπιροῆς τῶν δυτικῶν ρευμάτων μετὰ τὴ Μεταρρύθμιση"» (Ἀθήνα, ΜΙΕΤ, 2005), Σύναξη, Ἀθήνα 99 (2006) 81-83.

111. – «L'histoire longue du christianisme oriental à l'époque ottomane XVe-XIXe siècles« [Ἡ μακραίωνη ἱστορία τῶν Χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τὴν Τουρκοκρατία. 15ος-19ος αἰ.]. Στὸ συλλογικὸ ἔργο Histoire du Christianisme [Ἱστορία τοῦ Χριστιανισμοῦ], Paris, Seuil, 2007, p. 432-440.

112. – «Αἰμὲ Σεζαὶρ ἢ ὁ ἀπόπλους ἑνὸς γίγαντα τῆς λογοτεχνίας τῆς νεγροσύνης», Σύναξη, Ἀθήνα, 108 (2008) 53-58.

113. – «Ὁ Βαλαωρίτης, ὁ Ρήγας καὶ οἱ ἰδεολογικὲς ζυμώσεις στὴν Ἑπτανησιακὴ ποίηση». Ὑπέρεια, Ἀθήνα 5 (2010) 1121-1135 (Πρακτικὰ τοῦ Γ΄ Συνεδρίου Φεραὶ - Βελεστίνο - Ρήγας).

114. – «Ἡ ἐσχατολογικὴ σκέψη τοῦ ἁγίου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου». Στὸν συλλογικὸ τόμο Πρακτικὰ τοῦ Α΄ Διεθνοῦς Συνεδρίου Ἅγιος Νεόφυτος ὁ Ἔγκλειστος. Ἱστορία - Θεολογία - Πολιτισμός, Πάφος, Μονὴ Ἁγίου Νεοφύτου, 2010, σ. 217-260.

115. – «Οἱ ἐπεμβάσεις τοῦ Θεοδωρήτου ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα στὴν πρώτη ἔκδοση (1800) τοῦ "Πηδαλίου"», Ἀνακοινώσεις τοῦ Α΄ Διεθνοῦς Συνεδρίου τῆς Ἁγιορειτικῆς Ἑστίας γιὰ τὸν Νικόδημο τὸν Ἁγιορείτη (ὑπὸ ἐκτύπωση;).

116. – «Διαλέξεις μὲ τὸν Μωάμεθ τὸν Πορθητὴ Περὶ τῆς πίστεως τῶν Χριστιανῶν ἢ Ἀναζήτηση νέων ταυτοτήτων μετὰ τὴν Ἅλωση», Ἐγνατία 15 (2011) 35-42. Μνημόσυνο στὸν Καθηγητὴ Χρ. Πατρινέλη.

117. – « La place de la philosophie dans la littérature islamo-chrétienne de polémique et d'apologétique aux trois premiers siècles de l'Egire» [Ἡ θέση τῆς φιλοσοφίας στὴν ἰσλαμοχριστιανικὴ πολεμικὴ καὶ ἀπολογητικὴ γραμματεία στοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνες τῆς Ἐγείρας]. Στὸν συλλογικὸ τόμο Polychronion, [Χαριστήριος τόμος] Mélanges offerts au Professeur N. S. Tanasoca, Bucarest, Académie Roumaine 2012, σ.. 39-52 (καὶ ἑλληνικὴ μετάφραση).

118. – «Ἡ ἔννοια τῆς "πνευματικῆς πατρότητας" καὶ τοῦ "πνευματικοῦ πατέρα" στὴ μουσουλμανικὴ θρησκεία». Στὸ Ἡ πνευματικὴ πατρότητα κατὰ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο, ΙΖ΄ ΠΑΥΛΕΙΑ Βέροια 2011, σ. 95-115 (Πρακτικὰ Συνεδρίου).

119. – «Ὁ ἐκ Θεσσαλονίκης ὁρμώμενος Ἀθωνίτης ἱερομόναχος Μακάριος ὁ Μακρῆς (1382/3-1431) ἀκολουθώντας τὰ ἴχνη τοῦ Ἡσυχασμοῦ». (Εἰσήγηση στὸ Διεθνὲς Συνέδριο «Τὸ Ἅγιον Ὄρος: 15ος–16ος αἰώνας (Θεσσαλονίκη, 25-28 Νοεμβρίου 2011). Δημοσιεύτηκε στὸν τόμο Τὸ Ἅγιον Ὄρος στὸν 15ο καὶ 16ο αἰῶνα, Θεσσαλονίκη, Ἁγιορειτικὴ Ἑστία, 2012, σ. 201-212.

120. – «Ὁ κῶδιξ ὑπ᾽ ἀρ. 71 τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας Ἀθηνῶν: Μιὰ Ἱστορία τοῦ Μωάμεθ σὲ προσπάθεια μερικῆς ἑρμηνείας τῆς Ἀποκάλυψης τοῦ Ἰωάννη», Δελτίον Βιβλικῶν Μελετῶν, 29Β (2011) 131-172.

121. – «Εἰσαγωγὴ στὴν ἑλληνικὴ πολεμικὴ καὶ ἀπολογητικὴ γραμματεία ἔναντι τοῦ Ἰσλὰμ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας», Νέος Λόγιος Ἑρμῆς 5-6 (2012) 227-248.

122. – «Ἡ ἑλληνικὴ πολεμικὴ καὶ ἀπολογητικὴ γραμματεία ἔναντι τοῦ Ἰσλὰμ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας», στὸ Θεολογία 84,1 (2013) 133-166.

123. – «Τὸ Χρησμολόγιον τοῦ Νικολάου Παρπαρίγου ἐκ νήσου Λέσβου», Δοδώνη ΛΗ΄-ΛΘ΄ (2009-2010) 200-236 (Εἰς μνήμην καθ. Ἐμμανουὴλ Παπαθωμοπούλου).

124. – «Τὰ Πατριωτικὰ ἔργα τοῦ Ρήγα Φεραίου στὸ Χρησμολόγιον τοῦ Νικολάου Παρπαρίγου. Ἡ ἰδεολογικὴ διάσταση τοῦ γεγονότος», Ὑπέρεια, Ἀθήνα ΣΤ΄ (2012) 695-708 (Πρακτικὰ Στ΄ Διεθνοῦς Συνεδρίου Ρήγας - Φεραὶ - Βελεστίνο).

125. – «Ἡ ἀλληλογραφία Ἀναστασίου τοῦ Γορδίου: Μιὰ προσεκτικὴ ἀνάγνωση», Ἠπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο ΛΒ΄ (2013) 189-226.

126. – «Ὅπλα ἀντίστασης καὶ ἐπιβίωσης τῆς Ὀρθοδοξίας στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας» (Δημοσιεύτηκε τὴ Δευτέρα, 18 Μαρτίου 2013 στὸ Romfea.gr. Βλ. Romfea.gr., ἄρθρα).

127. – «Γύρω ἀπὸ τὸ μεταφραστικὸ ἔργο Ἀναστασίου τοῦ Γορδίου», στὸ συλλογικὸ Τιμητικὸς τόμος στὸν Καθηγητὴ Jacques Bouchard: Mélanges en l'honneur du professeur Jacques Bouchard. Textes réunis et présentés par Henri Tonnet, Editions Del Busso, Montréal 2015, p. 11-23.

128. – «Οἱ δυνατότητες θεολογικοῦ διαλόγου μὲ τὸ ἰσλάμ στοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας. Μαρτυρίες ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἀντιισλαμικὴ γραμματεία» (Πρακτικὰ Β΄ Συνεδρίου: Ἡ ζωὴ τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Ἀθήνα, Ἀρχονταρίκι, 2014, σ. 153-167.

129. – «Ἐσχατολογικοὶ προσανατολισμοὶ καὶ ἑρμηνεῖες στὴν Ἀποκάλυψη στὶς παραμονὲς τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου (Ὁ Κώδ. ἀρ. 639 τῆς Ι. Μ. Παντελεήμονος)», Θεολογία 85,4 (2014) 263-302.

130. – «Ἡ Τουρκοκρατία ὡς περίοδος ἄσκησης ὑπομονῆς καὶ καρτερίας». Στὸ ΚΑ΄ ΠΑΥΛΕΙΑ, Βέροια 2015, σ. 133-150 (Πρακτικὰ Συνεδρίου).

131. – «Σημεῖα ἐπαφῆς τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ τῆς νεοελληνικῆς ἐσχατολογικῆς καὶ ἀποκαλυπτικῆς σκέψης», Στὸ Ἑλληνικὸς καὶ Εὐρωπαϊκὸς Διαφωτισμός. Πρακτικὰ Συνεδρίου, Ἀθήνα, Ἀρχονταρίκι, 2016, σ. 189-213.

132. – «Mehmet II le Conquérant de Constantinople et la foi chrétienne» [Μωάμεθ Β΄ ὁ Κατακτητὴς τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ ἡ χριστιανικὴ πίστη], Revue des Sciences Religieuses, Strasbourg 90, 3 (2016) 583-602.

133. – «Ὁ ὅσιος Μακάριος ὁ Μακρῆς (1382/7 – 7 Ἰανουαρίου 1431)». Εἰσαγωγὴ στὴν τρίτομη ἐπανέκδοση τῶν Ἁπάντων Μακαρίου τοῦ Μακρῆ, συνοδευομένων ἀπὸ νεοελληνικὴ μετάφραση (52 πληκτογραφημένες σελίδες).

134. – «Τὸ Χρησμολόγιον τοῦ Παϊσίου Λιγαρίδη (1656): Περιεχόμενα καὶ ἱστορικοἐσχατογικὲς προσεγγίσεις» (ἐν ἐπεξεργασίᾳ μὲ βάση τὰ δυὸ διασωζόμενα χειρόγραφα).

ΜΕΡΟΣ Α΄
ΦΕΡΑΙ

ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΑΡΑΧΩΒΙΤΗ, ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΕΛΛΗΝΑ, ΚΕΡΑΣΙΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, ΑΡΓΥΡΟΥΛΑ ΔΟΥΛΓΕΡΗ-ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

Η Υπέρεια Κρήνη του χθες και του σήμερα. Ανάδειξη ενός διαχρονικού Μνημείου των Φερών και του Βελεστίνου

Αφιερώνεται στην Μνήμη των αγαπημένων Βελεστινιωτών συναδέλφων μας Στέλιου Γιαννακόπουλου και Θανάση Πατουσιά που «έφυγαν» από κοντά μας την Άνοιξη του 2021...

Εισαγωγή

Η Υπέρεια Κρήνη, γνωστή και ως «Κεφαλόβρυσο» στα νεώτερα χρόνια, αποτελεί το πλέον γνωστό και προβεβλημένο Μνημείο της αρχαίας πόλης των Φερών[1] και της διαδόχου της ιστορικής κωμόπολης του Βελεστίνου[2], χαρακτηριστικό σημείο αναφοράς και διαχρονικό σύμβολο του σημαντικού αυτού θεσσαλικού τόπου που διαπερνά τις χιλιετίες της ιστορίας του, φορτισμένο με τους μύθους, τους θρύλους και τις παραδόσεις του. Η θέση της πανάρχαιας αυτής πηγής, που απροσδόκητα σταμάτησε να αναβλύζει στα τέλη της δεκαετίας του 1990, βρίσκεται σήμερα κοντά στις βορειοδυτικές παρυφές του πολεοδομικού ιστού του Βελεστίνου, στα δεξιά της οδού προς τον οικισμό της Χλόης και στις ανατολικές υπώρειες του «Πλατώματος» που εκτείνεται στα ΒΑ της γνωστής «Μαγούλας Μπακάλη» (εικ. 1). Ο επιβλητικός αυτός λόφος υπήρξε η θέση της εγκατάστασης των πρώτων κατοίκων κατά τους προϊστορικούς χρόνους, στις αρχές πιθανότατα της πρώιμης εποχής του χαλκού ή στην προηγούμενη, μεταβατική φάση από την νεολιθική εποχή, και

1 Γενικά για την αρχαία πόλη των Φερών βλ. Béquignon 1937. Kirsten 1940. Κακαβογιάννης 1977. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1994α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου – Αραχωβίτη 2006. Αραχωβίτη 2014. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2016. Στις μελέτες αυτές περιλαμβάνεται και η παλαιότερη βιβλιογραφία. Αρχαιολογικές μελέτες σχετικά με την περιοχή των Φερών υπάρχουν και στα Πρακτικά των Συνεδρίων «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», στους τόμους ΥΠΕΡΕΙΑ I-VI (1990-2014).

2 Σχετικά με το Βελεστίνο και την περιοχή του υπάρχει πλουσιότατη πρόσφατη βιβλιογραφία, επίσης στους τόμους ΥΠΕΡΕΙΑ I-VI (1990-2014).

απετέλεσε τον πυρήνα του οικισμού των Φερών, καθώς και έναν από τους δύο λόφους της ακρόπολης της αρχαίας πόλης κατά τους ιστορικούς χρόνους.

Η ικανοποίηση της πρωτεϊκής ανάγκης για το αγαθό του νερού ήταν προφανώς ένας από τους βασικούς λόγους που οδήγησαν στην επιλογή αυτής της θέσης εγκατάστασης, κοντά στην πηγή. Όπως προκύπτει από τις αρχαίες γραμματειακές πηγές, αλλά και από τις γραπτές μαρτυρίες και την προφορική παράδοση των πιο πρόσφατων ιστορικών περιόδων, η δυναμική εξέλιξη των Φερών και αργότερα του Βελεστίνου συνδέθηκε άρρηκτα με την ύπαρξη των πλούσιων και ζωογόνων υδάτων της Υπέρειας Κρήνης.

Αρχαίες και νεώτερες μαρτυρίες σχετικά με την Υπέρεια Κρήνη - Κεφαλόβρυσο

Η «Υπέρεια Κρήνη» ή απλώς «Υπέρεια» ή «Υπερείη» περιλαμβάνεται ως λήμμα σε γνωστά λεξικά της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, καθώς και σε αρχαιολογικά και ιστορικά λεξικά και εγκυκλοπαίδειες[3], όπου καταγράφεται η παρουσία του ονόματος σε διάφορες περιοχές του αρχαίου ελληνικού κόσμου, συμπεριλαμβανομένων των Φερών, και επιχειρείται η ετυμολογία και η ερμηνεία του. Τα θέματα αυτά, όμως, δεν θα μας απασχολήσουν στην παρούσα εργασία, καθώς θα επικεντρωθούμε στην παράθεση και στον σχολιασμό των αναφορών των γραμματειακών πηγών, αρχαίων και νεώτερων, στην Υπέρεια Κρήνη-Κεφαλόβρυσο των Φερών και του Βελεστίνου. Ενδεικτικά μόνον παραθέτουμε ένα απόσπασμα από το σχετικό λήμμα στο Λεξικό του Σ. Ι. Βουτυρά (1890), που συνδέει χαρακτηριστικά την πηγή των νεώτερων χρόνων με την κρήνη της αρχαιότητας: *«...Η τοποθεσία... είναι τερπνή, κατάφυτος και καλλίρρυτος... εν τω νυν Κεφαλοβρύσω, περικυκλουμένω υπό κυπαρίσσων, πλατάνων, αιγείρων και ελαιών, αναγνωρίζεται η κρήνη Υπέρεια...».*

Οι αρχαιότερες αναφορές στην Υπέρεια Κρήνη, δύο φορές συνολικά, απαντούν στην «*Ιλιάδα*» του Ομήρου, αλλά χωρίς να υπάρχει συσχετισμός της με τις Φερές. Στην μια περίπτωση (*Ιλιάς*, Β 734) αναφέρεται στον «Κατάλογο των Πλοίων» και των αρχηγών τους που έλαβαν μέρος στην Τρωική Εκστρατεία, αλλά περιλαμβάνεται στην περιοχή του Ευρυπύλου, γιού του Ευαίμονος, και όχι στην περιοχή των Φερών που ανήκε στην δικαιοδοσία του Ευμήλου, γιού του Αδμήτου και της Αλκήστιδος. Στην άλλη περίπτωση (*Ιλιάς*, Ζ 457) αναφέρεται στους λόγους του Έκτορος προς την Ανδρομάχη, ο οποίος «προβλέπει» την τραγική μοίρα της συζύγου του, εάν κυριευθεί η Τροία, ότι σαν δούλη θα την στέλνουν να φέρνει νερό από την Μεσσηίδα και την Υπέρεια, χωρίς ωστόσο να προσδιορίζεται σαφώς ο τόπος, όπου βρίσκονταν αυτές οι κρήνες[4]. Κατά πάσα πιθανό-

3 H. G. Liddell - R. Scott, *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης* (μετάφραση Ξ. Π. Μόσχου, έκδοση Μ. Κωνσταντινίδου), λ. *Υπέρεια* και *Υπερείη*. Πανταζίδης 1888, *Λεξικόν Ομηρικόν*, λ. *Υπέρεια, η, 1) κρήνη της εν Θεσσαλία πόλεως Φερών Β 734, Ζ 457*... Βουτυράς 1890, λ. *Υπέρης* και λ. *Φεραί (Βελεστίνος)*. Ραγκαβής 1891, Τόμος Β΄, λ. *Υπέρεια, 1) κρήνη περίφημος κειμένη εντός της πόλεως των Φερών εν Θεσσαλία,* και λ. *Φεραί, ...Εν τω μέσω της πόλεως ανέβρυε και η νυν έτι ρέουσα πλουσία κρήνη, η Υπέρεια*... Βλ., επίσης, *Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, Band IX, 1, λ. *Hypereia*. Stillwell (ed.) 1976, *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*, σελ. 702-703, λ. *Pherai* [T. S. MacKay], καθώς και Béquignon 1937, σελ. 22. Σχετικά με το όνομα της Υπέρειας και την ετυμολογία του βλ. και Rapti-Caputo – Helly 2008, ειδικά σελ. 72-73.

4 Η αναφορά του Άργους στον προηγούμενο στίχο (*Ιλιάς*, Ζ 456) πιθανόν επιδέχεται διάφορες ερμηνείες. Βλ. Πανταζίδης 1888, *Λεξικόν Ομηρικόν*, λ. *Άργος*. Πρβλ. και την τραγωδία «*Ανδρομάχη*» του Ευριπίδη, η υπόθεση της οποίας διαδραματίζεται στην Θεσσαλία.

τητα, ήδη από την εποχή των ομηρικών επών το όνομα της Υπέρειας Κρήνης θα είχε λάβει συμβολικό χαρακτήρα, ως μιας αντιπροσωπευτικής ελληνικής Κρήνης.

Στον 5ο αι. π.Χ., πιθανότατα γύρω στα μέσα ή στο δεύτερο ήμισυ του αιώνα αυτού, τοποθετούνται χρονολογικά οι πρώτες αναφορές της αρχαίας Γραμματείας που συνδέουν την Υπέρεια Κρήνη με την πόλη των Φερών. Στον τέταρτο «*Πυθιόνικο*» του Πινδάρου, στον οποίον εξυμνείται ο Αρκεσίλας ο Κυρηναίος για την νίκη του σε αρματοδρομία στα Πύθια (462/1 π.Χ.), περιλαμβάνονται στίχοι που αναφέρονται στον Ιάσονα και στην Αργοναυτική Εκστρατεία. Σύμφωνα με την διήγηση αυτή (*Πυθιόνικοι* IV, 125-130 [220-230])[5], όταν ο Ιάσων κατέβηκε από το Πήλιο και πήγε στην Ιωλκό, ήλθαν να τον υποδεχθούν οι θείοι του, οι αδελφοί του πατέρα του Αίσονος: ο Φέρης, ο μυθικός ιδρυτής των Φερών, αφήνοντας την «*κράναν Υπερηίδα*», και ο Αμυθάων από την Μεσσήνη, καθώς και οι εξάδελφοί του, ο Άδμητος, γιος του Φέρητος, και ο Μελάμπους, γιος του Αμυθάονος. Αξιοπρόσεκτο είναι ότι κατά τον Πίνδαρο η ύπαρξη της Υπέρειας Κρήνης, το όνομα της οποίας αναφέρεται με τον τύπο «*Υπερηίς*» (πρβλ. κρήνη *Μεσσηίς*, λίμνη *Βοιβηίς*), ανάγεται στους μυκηναϊκούς χρόνους, επιβεβαιώνοντας την αρχαιότατη φήμη της. Στα Σχόλια που αφορούν τους συγκεκριμένους στίχους του Πινδάρου διασώζεται και το γνωστό απόσπασμα από κάποιο χαμένο έργο του Σοφοκλέους (Απόσπασμα 825)[6]. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι το απόσπασμα αυτό ίσως προέρχεται από την χαμένη τραγωδία «*Εύμηλος*» του ποιητή. Στους σοφόκλειους αυτούς στίχους κάποιο πρόσωπο, ίσως ο ίδιος ο Εύμηλος, χαιρετίζει την Φεραία γη, καθώς και την Υπέρεια Κρήνη, αποκαλώντας την «*σύγγονον ύδωρ*» και «*νάμα θεοφιλέστατον*». Οι φράσεις αυτές ασφαλώς υποδηλώνουν τους «συγγενικούς» δεσμούς του προσώπου αυτού με την Κρήνη, αλλά και την ιερότητά της, ιδιότητα που γενικότερα απέδιδαν κατά την αρχαιότητα στους χώρους του νερού, θεωρώντας τους ως τόπους αποκάλυψης του θείου, καθαρμού και αναζωογόνησης, προστατευόμενους από τους θεούς και τις νύμφες.

Ίσως δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι αυτοί οι δύο σπουδαίοι ποιητές του 5ου αι. π.Χ. συνδέουν για πρώτη φορά την πόλη των Φερών με την Υπέρεια Κρήνη. Ίσως, επίσης, δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι κατά τον πρώιμο 5ο αι. π.Χ. κυκλοφορούν τα πρώτα αργυρά νομίσματα των Φερών, στον οπισθότυπο των οποίων απεικονίζεται και ένας κρουνός σε μορφή λεοντοκεφαλής, από όπου τρέχει νερό, ο οποίος θεωρείται ότι παριστά συμβολικά την Υπέρεια Κρήνη (εικ. 2)[7]. Τα δεδομένα αυτά οδηγούν στην υπόθεση ότι πιθανόν την εποχή αυτή αναγνωρίστηκε και παγιώθηκε η σύνδεση της Υπέρειας Κρήνης με τις Φερές, ως ενός σημαντικού ή και του κύριου συμβόλου της πόλης, το οποίο καταδεικνύει την σημασία της πηγής για την ζωή και την ευημερία των Φερών, χωρίς να αποκλείεται ότι ίσως υποδεικνύει και την πραγματική εικόνα της Κρήνης. Γενικά, η παράσταση κρουνού σε μορφή λεοντοκεφαλής είναι συχνότατη στα νομίσματα των Φερών των κλασικών

5 Βλ. και Σχόλια, Drachmann 1910, σελ. 128-129.

6 Nauck 1889, σελ. 323. Drachmann 1910, σελ. 128. Βλ. και Meineke 1863, σελ. 188-189, σχολιασμός του στίχου 1333 της τραγωδίας του Σοφοκλέους «*Οιδίπους επί Κολωνώ*», όπου ο Πολυνείκης κάνει λόγο περί «*...κρηνών και θεών ομογνίων...*». Οι λέξεις *σύγγονος* και *ομόγνιος* είναι συνώνυμες. Βλ. επίσης *Sophocles Fragments* (Loeb Classical Library, έκδ. 1996 και 2003), σελ. 82-83, 392.

7 Το αργυρό νόμισμα της εικ. 2 βρέθηκε στο Βελεστίνο από τον Γ. Γαμβέττα και παραδόθηκε στο «Αθανασάκειο» Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου, όπου και φυλάσσεται (αριθ. κατ. ΒΕ 3816). Βλ. *ΑΔ* 36 (1981), Χρονικά Β2, σελ. 253, πίν. 155α [Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου]. Πρβλ. Sear 1978, σελ. 210, αρ. 2198 και 2199.

χρόνων, αργυρά και χάλκινα, που κόβονται από τις αρχές του 5ου έως πιθανότατα το τέλος του 4ου αι. π.Χ.[8], κυρίως κατά την περίοδο της διακυβέρνησης της πόλης από τους τυράννους (τέλος 5ου – πρώτο ήμισυ 4ου αι. π.Χ.). Σε ορισμένα νομίσματα ο κρουνός-λεοντοκεφαλή συνυπάρχει με παράσταση κεφαλής της Νύμφης Υπέρειας, ενώ σε αργυρό νόμισμα του 4ου αι. π.Χ. (εικ. 3) απεικονίζεται ολόσωμη η Νύμφη Υπέρεια, η οποία με το δεξί της χέρι ακουμπά επάνω στον κρουνό της Κρήνης σε μορφή λεοντοκεφαλής[9]. Παράσταση λεοντοκεφαλής με ανοικτό το στόμα και με προεξέχουσα την γλώσσα, αλλά χωρίς ροή νερού, υπάρχει σε κάποια φεραϊκά νομίσματα του 4ου αι. π.Χ., η οποία ίσως παραπέμπει και σε άλλους συμβολισμούς.

Ένα μικρό απόσπασμα από τα «*Αργοναυτικά*» του Απολλωνίου Ροδίου (Α΄, 49-50), που έζησε τον 3ο αι. π.Χ. και ύμνησε στο έπος του αυτό την Αργοναυτική Εκστρατεία, παραθέτει ο Ρήγας Βελεστινλής στο υπόμνημα της «*Επιπεδογραφίας της Φεράς, λεγομένης νυν Βελεστίνος*» (εικ. 4), σχετικά με την οποία θα γίνει εκτενέστερα λόγος πιο κάτω. Στους δύο αυτούς στίχους, όπως καταγράφονται από τον Ρήγα, αναφέρεται ως Αργοναύτης ο Άδμητος «*...Φεραίς εὔκρήνεσσιν ανάσσων...*», φράση που παραπέμπει προφανώς στην Υπέρεια Κρήνη. Ωστόσο, σε γνωστές εκδόσεις των «*Αργοναυτικών*»[10], στον συγκεκριμένο στίχο υπάρχει η λέξη «*εὔρρήνεσσιν* = με καλά/πολλά πρόβατα» και όχι «*εὔκρήνεσσιν* = με καλή/ωραία κρήνη ή κρήνες». Το θέμα αυτό αξίζει να διερευνηθεί περισσότερο, επειδή, εάν δεν πρόκειται για λανθασμένη αναγραφή της λέξης, τότε ίσως ο Ρήγας να είχε χρησιμοποιήσει μιαν άλλη έκδοση των «*Αργοναυτικών*», όπου πράγματι στον συγκεκριμένο στίχο υπήρχε η λέξη «*εὔκρήνεσσιν*». Πάντως, στην αρχαία Γραμματεία απαντά, αν και σπάνια, η λέξη «*εὔκρηνος* = έχων κρήνας ωραίας, καλούς πίδακας, καλώς αρδευόμενος», όπως και, εξ ίσου σπάνια, η λέξη «*εὔρρηνος* = έχων άφθονα πρόβατα», και μάλιστα πάλι στα «*Αργοναυτικά*» (Γ΄, 1086)[11].

Ο Πολύβιος, που έζησε τον 2ο αι. π.Χ., περιγράφοντας στο έργο του «*Ιστορίαι*» τις κινήσεις των στρατευμάτων των Μακεδόνων και των Ρωμαίων πριν από την μάχη στην θέση «Κυνός Κεφαλαί» (197 π.Χ.), κατά την διάρκεια του Δευτέρου Μακεδονικού Πολέμου, αναφέρει ότι οι τόποι γύρω από τις Φερές ήταν κατάφυτοι, γεμάτοι με μικρούς κήπους και με τοιχάρια από ξερολιθιά, μάλλον φράχτες (*Ιστορίαι,* XVIII, 20, I). Η εικόνα αυτή δεν μπορεί παρά να οφείλεται στα ύδατα της Υπέρειας Κρήνης, τα οποία θα διοχετεύονταν με αγωγούς και αύλακες για το πότισμα των κήπων και των περιβολιών, όπως συνέβαινε και στα νεώτερα χρόνια, μέχρι πολύ πρόσφατα, πριν στερέψει η πηγή.

Παρόμοια εικόνα σχετικά με τις ίδιες πολεμικές επιχειρήσεις γύρω από τις Φερές περιγράφει και ο Τίτος Λίβιος (1ος αι. π.Χ. – αρχές 1ου αι. μ.Χ.) στο έργο του «*Ab Urbe*

8 Rogers 1932, σελ. 161-165. Dunkley 1935/1936, σελ. 143. Biesantz 1965, σελ. 204, πίν. 70. Helly 1968, ειδικά σελ. 273. Sear 1978, σελ. 210-211. Moustaka 1983, σελ. 110-111, 140, πίν. 9 και 10, αρ. 67, 68, 69, 70, 71, 72, 194. Κακαβογιάννης 1990, ειδικά σελ. 432-433. Wartenberg 1994, ειδικά σελ. 154 και πίνακας στην σελ. 159. Χρυσοστόμου 1998, σελ. 141-146, πίν. 12.

9 Sear 1978, σελ. 210, αρ. 2204. Moustaka 1983, σελ. 111, πίν. 10, αρ.72. Wartenberg 1994, σελ. 154 και πίνακας στην σελ. 159, αρ. 8. Χρυσοστόμου 1998, σελ. 142-143, πίν. 12, αρ. 8. Οι περισσότεροι μελετητές χρονολογούν το νόμισμα αυτό στο πρώτο ήμισυ του 4ου αι. π.Χ., ωστόσο αναφέρεται και χρονολόγησή του την περίοδο 302-286 π.Χ. (Moustaka 1983, σελ. 111, αρ.72).

10 Βλ. π.χ. στην έκδοση Loeb, 1912 (επανέκδοση 1919), Α΄, 49. Βασίλαρος 2004, σελ. 34, 129-130.

11 Βλ. H. G. Liddell - R. Scott, *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης* (μετάφραση Ξ. Π. Μόσχου, έκδοση Μ. Κωνσταντινίδου), λέξεις: *εὔκρηνος, εὔρρην/εὔρην, εὔρρηνος.*

Condita» (XXXIII, 6), αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι τα στρατεύματα και των δύο αντιμαχόμενων πλευρών, των Μακεδόνων και των Ρωμαίων, παρεμποδίζονταν πολύ στις κινήσεις τους από την φύση του εδάφους που ήταν πυκνοφυτεμένο με δένδρα και από τους κήπους που υπήρχαν στις προαστιακές περιοχές, όπως και από τους δρόμους που ήταν περίφρακτοι μεταξύ τοίχων και σε μερικές περιπτώσεις αποκλεισμένοι.

Ο Στράβων (1ος αι. π.Χ. - 1ος αι. μ.Χ.) στα *«Γεωγραφικά»* του (IX, 5, 6) καταγράφει πρώτα μια μαρτυρία των Φαρσαλίων, οι οποίοι «*δεικνύουσιν*» στην περιοχή τους μια «*κατεσκαμμένην πόλιν*», που όπως πίστευαν ήταν η Ελλάς, και κοντά σε αυτήν δύο κρήνες, την Μεσσηίδα και την Υπέρεια. Στην συνέχεια ο Στράβων (*Γεωγραφικά*, IX, 5, 15) σχολιάζει τους ομηρικούς στίχους που αναφέρονται στην περιοχή δικαιοδοσίας του Ευμήλου (*Ιλιάς,* Β 711-715), όπου περιλαμβάνονται οι Φερές, κοντά στην λίμνη Βοιβηίδα, η Βοίβη, οι Γλαφυρές και η Ιωλκός, χωρίς ωστόσο να γίνεται λόγος για την Υπέρεια Κρήνη. Όμως, σε επόμενο χωρίο (*Γεωγραφικά*, IX, 5, 18), σχολιάζοντας τους ομηρικούς στίχους που αναφέρονται στην περιοχή δικαιοδοσίας του Ευρυπύλου (*Ιλιάς,* Β 734-737), όπου περιλαμβάνεται και η Υπέρεια Κρήνη, όπως προαναφέρθηκε, ο Στράβων διευκρινίζει με έμφαση ότι η Υπέρεια Κρήνη βρίσκεται στο μέσον της πόλης των Φεραίων, η οποία ανήκει στον Εύμηλο, επομένως είναι άτοπον να αποδίδεται στον Ευρύπυλο[12]. Θεωρούμε ότι είναι προφανής η πρόθεση του γεωγράφου να αποκαταστήσει μιαν ανακρίβεια του ομηρικού έπους σχετικά με την πραγματική θέση της Υπέρειας Κρήνης, για την οποία, όπως προκύπτει και από την καταγεγραμμένη μαρτυρία των Φαρσαλίων, πρέπει να υπήρχε αμφιβολία ακόμη και στην εποχή του[13].

Ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος (1ος αι. μ.Χ.) στο έργο του *«Naturalis Historia»* (IV, 8 [29-31]) καταγράφοντας πόλεις, τόπους και γεωγραφικά στοιχεία της Θεσσαλίας αναφέρει την κρήνη (πηγή) Υπέρεια (*«fons Hyperia»*) και την πόλη των Φερών, χωριστά, αλλά συνεχόμενα, χωρίς κάποια άλλη πληροφορία[14]. Στο ίδιο χωρίο αναφέρονται επίσης η κρήνη (πηγή) Μεσσηίς και η λίμνη Βοιβηίς. Θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι στο κείμενο του Πλινίου τόσο οι δύο κρήνες όσο και η λίμνη δεν συσχετίζονται άμεσα με τις Φερές.

Την εποχή του Στεφάνου Βυζαντίου (τέλη 5ου – πρώτο τέταρτο 6ου αι. μ.Χ.) φαίνεται ότι υπήρχε και πάλι σύγχυση σχετικά με την Υπέρεια Κρήνη. Στο έργο του «*Εθνικά*» ή «*Περί Πόλεων*»[15] και στον σχολιασμό του ονόματος της πόλης «*Υπερησία*» της Αχαΐας ο Στέφανος επισημαίνει ότι «*...κακώς δε Θέων*[16] *Υπέρειαν αυτήν καλεί. Υπέρεια γαρ πηγή Μεσηίδος...*». Στην συνέχεια, στο ίδιο λήμμα, υπάρχουν κάποια σχόλια γύρω από

12 Στο αρχαίο κείμενο υπάρχει *lacuna* στο σημείο αυτό και η φράση που αναφέρει τον Ευρύπυλο είναι συμπληρωμένη, ωστόσο η συμπλήρωση είναι αποδεκτή από τους φιλολόγους (βλ. Έκδοση Loeb, 1968, σελ. 436-437, υποσ. 2).

13 Για σχετικό σχολιασμό βλ. και Leake 1835 (1967), σελ. 433-435. Αρβανιτόπουλλος 1915, σελ. 134-135. Béquignon 1937, σελ. 20-25. Rapti-Caputo – Helly 2008, ειδικά σελ. 72-73.

14 Ο Πλίνιος χρησιμοποιεί την λέξη *"fons"*, που σημαίνει: πηγή και κρήνη. Βλ. και Bostock - Riley 1855, Vol. I, σελ. 294-296, Βιβλ. IV, Κεφ. 15 (8). Στα σχόλια των μεταφραστών (σελ. 294, σημ. 11) το Βελεστίνο αναφέρεται ως *"Valestina"*.

15 Βλ. Stephanus Byzantinus I, ή Στεφάνου, *Περί Πόλεων*, έκδοση Λειψίας, 1825, λέξεις: *Υπερησία* και *Φεραί*. Stephani Byzantii, *Ethnicorum quae supersunt*, I, ή *Εκ των Εθνικών Στεφάνου, κατ' Επιτομήν*, έκδοση Βερολίνου, 1849 (A. Meineke), λέξεις: *Υπερησία* και *Φεραί*.

16 Ο Θέων πιθανότατα ήταν κάποιος γραμματικός και σχολιαστής, τον οποίον ο Στέφανος Βυζάντιος μνημονεύει και σε άλλα λήμματα, π.χ. στο λ. *Κορώπη*. Βλ. Smith 1867, III, σελ. 1081, λ. *Theon*.

το όνομα της Υπέρειας Κρήνης, χωρίς κανέναν συσχετισμό με τις Φερές. Επίσης, στο λήμμα «*Φεραί, πόλις Θεσσαλίας*», στο ίδιο έργο του Στεφάνου, δεν γίνεται καμία αναφορά στην Υπέρεια Κρήνη. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι στο λεξικό «*Γλώσσαι*» του σχεδόν σύγχρονου με τον Στέφανο γνωστού λεξικογράφου Ησυχίου του Αλεξανδρέως δεν περιλαμβάνονται οι λέξεις «*Υπέρεια*» και «*Φεραί*».

Στο βυζαντινό λεξικό του «*Σουΐδα*» (γνωστό και ως «*Σούδα*»)[17], του 10ου αιώνα, καταγράφονται τα σύντομα λήμματα: «*Υπέρεια όνομα κρήνης*» και «*Φεράς πόλις*», χωρίς να συνδέονται μεταξύ τους και χωρίς άλλον σχολιασμό.

Ο Ευστάθιος, Αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης (2ο ήμισυ του 12ου αιώνα), στο έργο του «*Παρεκβολαί εις την Ομήρου Ιλιάδα*» σχολιάζοντας τους στίχους 734-737 της ραψωδίας Β, που αφορούν την περιοχή δικαιοδοσίας του Ευρυπύλου, όπως προαναφέρθηκε, περιλαμβάνει σχόλια και για την Υπέρεια Κρήνη, που βασίζονται στα κείμενα του Στράβωνος και του Στεφάνου Βυζαντίου, προτάσσοντας την άποψη ότι «*Υπέρεια δε, κρήνη εν μέση τη των Φεραίων πόλει...*».

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, για το χρονικό διάστημα μετά την εγκατάλειψη της αρχαίας πόλης των Φερών κατά τους ρωμαϊκούς αυτοκρατορικούς χρόνους[18] και μέχρι την εμφάνιση των πρώτων πληροφοριών για το Βελεστίνο, περί τον 13ο αιώνα[19], η σχετική μαρτυρία των γραμματειακών πηγών είναι πενιχρή. Η μελέτη κάποιων αρχαιολογικών στοιχείων που εντοπίζονται κατά καιρούς στο Βελεστίνο και σε άλλες θέσεις στο ευρύτερο περιβάλλον του ίσως προσφέρει στο μέλλον περισσότερη γνώση για την ανθρώπινη δραστηριότητα στην περιοχή αυτή, αλλά και για την ίδια την πηγή Υπέρεια, κατά την «σκοτεινή» αυτή περίοδο.

Σποραδικές, όμως, είναι οι πληροφορίες και μετά τον 13ο αιώνα, μέχρι το δεύτερο ήμισυ του 18ου αιώνα. Στο οδοιπορικό του Οθωμανού περιηγητή Εβλιγιά Τσελεμπή[20], ο οποίος επισκέφθηκε την Θεσσαλία το έτος 1668, αναφέρεται σύντομα το Βελεστίνο, με το όνομα «*Volasin*», και με ιδιαίτερη μνεία σε «...έναν τόπο με καλόν αέρα, όπου κυλάνε ζωογόνα νερά...», που προφανώς είναι η περιοχή της Υπέρειας Κρήνης. Ο Σουηδός φιλόλογος J. J. Björnståhl στο δικό του «*Οδοιπορικό της Θεσσαλίας*»[21] αναφέρει ότι έφθασε στο Βελεστίνο στις 17 Μαρτίου 1779 και διανυκτέρευσε σε ένα χάνι, όπου άκουσε την πληροφορία ότι το χωριό ονομαζόταν «Μικρή Βενετία», επειδή παλαιότερα οι Βενετοί είχαν εδώ ένα υφαντουργείο... Δεν αποκλείεται τόσο η ονομασία αυτή όσο και η λειτουργία του υφαντουργείου να σχετίζονται με τα ύδατα της Υπέρειας και με τα «κανάλια» της. Λίγα χρόνια αργότερα, στο μνημειώδες έργο των Δημητριέων Δ. Φιλιππίδη και Γρ.

17 Λεξικόν *Σουΐδα*, Εκδόσεις 'Θύραθεν' (Εισαγωγή – Επιμέλεια: Β. Κατσαρός), Θεσσαλονίκη 2002, λέξεις: *Υπέρεια* και *Φεράς*.

18 Βλ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1994α, σελ. 82-83, όπου και παλαιότερη βιβλιογραφία. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2016.

19 Βλ. ενδεικτικά Miklosich – Müller 1871, σελ. 399-411, έγγραφα χρονολογούμενα τα έτη 1271 και 1272 που αφορούν αγοραπωλησίες αμπελώνων στην περιοχή του Βελεστίνου, και σελ. 423-424, έγγραφο δωρεάς στην Μονή Προδρόμου - Νέας Πέτρας ενός «*μυλοτοπίου*» «...*εν τω θέματι του Βελεστίνου*...» προκειμένου να ανεγερθεί «*μυλικόν εργαστήριον*». Τόσο οι αμπελώνες όσο και το «*μυλοτόπιον*» ίσως σχετίζονται με την χρήση των υδάτων της Υπέρειας... Βλ. και Λάμπρος 1905, σελ. 355-361. Λάμπρος 1921, σελ. 58.

20 Παλιούγκας 2001, σελ. 6-18, ειδικά σελ. 56.

21 Björnståhl 1779/1979, ειδικά σελ. 58-59.

Κωνσταντά «*Γεωγραφία Νεωτερική*», που εκδόθηκε το 1791[22], αναφέρεται επιγραμματικά: «*Βελεστίνος, χώρα ερχόμενος εις τον Γόλο*»...

Μετά από πολλούς αιώνες σχεδόν πλήρους σιγής, ο Ρήγας Βελεστινλής επαναφέρει στο προσκήνιο την αρχαία πόλη των Φερών και, φυσικά, την Υπέρεια Κρήνη. Από την «*Επιπεδογραφία της Φεράς, λεγομένης νυν Βελεστίνος*» (εικ. 4), δηλαδή το τοπογραφικό διάγραμμα της ιδιαίτερης πατρίδας του που, ως γνωστόν, περιλαμβάνεται στο 4ο Φύλλο της «*Χάρτας της Ελλάδος*», την οποία εξέδωσε ο ίδιος στην Βιέννη το 1797[23], μαθαίνουμε για πρώτη φορά την ακριβή θέση της Κρήνης, καθώς και αρκετά στοιχεία σχετικά με την μορφή και την λειτουργία της. Η θέση της επισημαίνεται με τον αριθμό *4*, στον οποίο, στο υπόμνημα της «*Επιπεδογραφίας*», υπάρχει η επεξήγηση «*η Υπερεία Κρήνη λεγομένη Κεφαλόβρυσον*». Η Υπέρεια Κρήνη βρισκόταν, όπως και σήμερα, κοντά στις βορειοδυτικές παρυφές του πολεοδομικού ιστού του Βελεστίνου της εποχής του Ρήγα (βορειοανατολικές, σύμφωνα με το σύμβολο του Βορρά που σημειώνεται στην «*Επιπεδογραφία*»). Έχει σχεδιαστεί συμβολικά με την μορφή μιας μικρής λίμνης και ενός κρουνού-λεοντοκεφαλής στραμμένης προς τα δεξιά, από το στόμα της οποίας ρέει νερό, που παραπέμπει απ' ευθείας στις αντίστοιχες παραστάσεις στα αρχαία νομίσματα των Φερών, τα οποία ο Ρήγας είχε υπ' όψιν του, όπως θα αναφερθεί στην συνέχεια. Η διπλή αυτή σχεδιαστική απεικόνιση της Υπέρειας Κρήνης στην «*Επιπεδογραφία*» πιθανότατα αντιστοιχεί αφ' ενός στην αρχαιότητα (κρουνός-λεοντοκεφαλή) και αφ' ετέρου στην εποχή του Ρήγα (λίμνη), ο οποίος προφανώς συνειδητά επέλεξε να αποτυπώσει την διαχρονική υπόσταση της Κρήνης, αλλά και να τονίσει την σημασία της στην αρχαία εποχή. Το συμπέρασμα αυτό ενισχύεται και από το υπόμνημα της «*Επιπεδογραφίας*», συγκεκριμένα από την επεξήγηση του αριθμού *4* που αναφέρει το αρχαίο και το νεώτερο όνομα της πηγής, αλλά και από την παράθεση αποσπασμάτων έργων του Σοφοκλέους και του Στράβωνος που κάνουν λόγο για την Υπέρεια Κρήνη. Από τον κρουνό-λεοντοκεφαλή και από την μικρή λίμνη, όπως έχει σχεδιαστεί στην «*Επιπεδογραφία*», ξεκινούν χωριστά δύο ρυάκια που ρέουν προς τα ΒΑ και στην συνέχεια ενώνονται σχηματίζοντας ένα ρυάκι, το οποίο συνεχίζει την ροή του προς την ίδια κατεύθυνση. Στην πορεία των ρυακιών σημειώνονται με αστερίσκους οι θέσεις δώδεκα «*μύλων με μαρμαρόκτιστα υδραγωγεία*», όπως αναγράφεται στο σημείο αυτό της «*Επιπεδογραφίας*», οι οποίοι προφανώς θα λειτουργούσαν την εποχή του Ρήγα. Σύμφωνα πάντα με την «*Επιπεδογραφία*», στα ΒΑ, Α και ΝΑ του Βελεστίνου εκτείνονται περιβόλια, ενώ στα ΒΒΑ υπάρχει «*Ιερόν δάσος δρυών*» που επισημαίνεται με τον αριθμό *12*. Η εικόνα αυτή θυμίζει την περιγραφή των κατάφυτων στην αρχαιότητα τόπων γύρω από τις Φερές που, όπως προαναφέρθηκε, μας δίνουν οι ιστορικοί Πολύβιος και Τίτος Λίβιος και η οποία φαίνεται ότι διατηρήθηκε διά μέσου των αιώνων, χάρις στα ύδατα της Υπέρειας Κρήνης.

Στην ίδια την «*Χάρτα*» του ο Ρήγας, στην περιοχή της Θεσσαλίας (5ο Φύλλο), σημειώνει την θέση της γενέτειράς του με το σύμβολο που χρησιμοποιεί για να δηλωθεί «*πόλις οπού ήτον το πάλαι με τείχη*»[24] και αναγράφει ταυτόχρονα το αρχαίο και το νεώτερο όνομά της: «*Φερά Βελεστίνος*», όπως και στην «*Επιπεδογραφία*». Αξιοπρόσεκτο είναι ότι στην «*Χάρτα*» σημειώνεται επίσης, με μια έντονη κυματιστή γραμμή, ο ρους των υδά-

22 Φιλιππίδης – Κωνσταντάς 1791, σελ. 210.

23 Κακαβογιάννης 1990, ειδικά σελ. 431-433. Καραμπερόπουλος Δ. 1998, ειδικά σελ. 44-45.

24 Στο 3ο Φύλλο της «*Χάρτας*» υπάρχει «*Εξήγησις των εν τω Χάρτη Σημείων*», δηλαδή υπόμνημα με επεξήγηση των συμβόλων που χρησιμοποιεί ο Ρήγας.

των της Υπέρειας Κρήνης από τον οικισμό του Βελεστίνου προς τα ΒΑ, προς την λίμνη Βοιβηίδα (αναγράφεται με το αρχαίο και με το νεώτερο όνομά της: «*Βοιβίη Κάρλας Λ.*»), όπου και καταλήγουν. Μάλιστα, στην πορεία των υδάτων υπάρχει και μια γέφυρα. Στο σημείο αυτό αναγράφονται και τα δύο ονόματα της Κρήνης: «*Υπερία Κεφαλόβρυσον*», αλλά ο ρους των υδάτων χαρακτηρίζεται με το γράμμα *Π.* που σημαίνει «ποταμός». Η ύπαρξη όλων αυτών των στοιχείων στην «*Χάρτα*» υποδεικνύουν, χωρίς αμφιβολία, την μεγάλη σημασία που απέδιδε ο Ρήγας στην Υπέρεια Κρήνη και στα ύδατά της. Μάλιστα, πάντα στην «*Χάρτα*» και στην περιοχή της Θεσσαλίας, σημειώνεται η «*Μεσσεΐς Πηγή*» στα ΒΔ της Φαρσάλου, όχι όμως και η Υπέρεια κατά την μαρτυρία των αρχαίων Φαρσαλίων, όπως προαναφέρθηκε, ώστε, ακολουθώντας και τον Στράβωνα, ο Ρήγας τεκμηριώνει και παγιώνει την θέση της Υπέρειας Κρήνης στην γενέτειρά του. Η τεκμηρίωση αυτή ενισχύεται και από τα δύο ιχνογραφημένα αρχαία νομίσματα των Φερών, «*του Βελεστίνου*», όπως σημειώνεται, τα οποία περιλαμβάνονται μεταξύ άλλων στην «*Χάρτα*»[25]. Στο ένα νόμισμα, μια αργυρή δραχμή Φερών, με τον κρουνό-λεοντοκεφαλή στον οπισθότυπο, υπάρχει η επεξήγηση: «*...η Υπερεία διαιρουμένη εις πολλούς ρύακας, τους κήπους αρδεύουσα...*». Στο άλλο, ένα χάλκινο νόμισμα Φερών, επίσης με τον κρουνό-λεοντοκεφαλή στον οπισθότυπο, υπάρχει η επεξήγηση: «*Η Υπερεία πηγή το Κεφαλόβρυσον*».

Από τα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα αρχίζουν να πληθαίνουν οι αναφορές στις Φερές και στο Βελεστίνο και, βέβαια, στην Υπέρεια Κρήνη[26]. Περιηγητές και λόγιοι (γεωγράφοι, φιλόλογοι, ιστορικοί, αρχαιολόγοι) επισκέπτονται την περιοχή, καταγράφουν τις παρατηρήσεις τους, διενεργούν έρευνες και μελέτες και, δημοσιεύοντας τις εντυπώσεις και τα πορίσματά τους, αναφέρονται ιδιαίτερα στην πηγή «Υπέρεια ή Κεφαλόβρυσο» με γλαφυρές και αρκετά παραστατικές περιγραφές. Παράλληλα εμφανίζονται οι πρώτες πραγματικές απεικονίσεις της Υπέρειας, πρώτα σε χαρακτικά και πολύ αργότερα, στα τέλη του 19ου αιώνα, σε φωτογραφίες. Στην διάρκεια δύο αιώνων έχουν συγκεντρωθεί πολλά τεκμήρια, περιγραφές, εικόνες και άλλα, στα οποία βασίζεται η μελέτη της εξέλιξης της μορφής της πηγής, της χρήσης των υδάτων της και των λειτουργιών γύρω από αυτήν στην νεώτερη εποχή, μέχρι σήμερα.

Οι πρώτες περιγραφές και απεικονίσεις της πραγματικής μορφής της Υπέρειας οφείλονται στον Ιρλανδό περιηγητή, αρχαιολόγο και ζωγράφο Edward Dodwell και στον Ιταλό ζωγράφο Simone Pomardi, οι οποίοι επισκέφθηκαν μαζί το Βελεστίνο για μερικές ώρες, στις 2 Ιουνίου 1805, ο δεύτερος ως συνοδός και βοηθός του πρώτου. Σύμφωνα με την διήγηση του Ε. Dodwell[27], μόλις έφθασαν στο Βελεστίνο (στο κείμενο αναγράφεται ως «*Belestina*»), πήγαν αμέσως ανυπόμονοι να δουν την Υπέρεια Κρήνη, «*...the Hyperian fountain...*», η οποία τώρα ονομάζεται «*Κεφαλο βρυσι*», όπως χαρακτηριστικά σημειώνει. Ο ίδιος περιγράφει με γλαφυρό τρόπο τις εντυπώσεις του από την πηγή, που «βρίσκεται στα προάστια του Βελεστίνου, στους πρόποδες της αρχαίας ακρόπολης. Μια μικρή λίμνη με διάμετρο περίπου 100 υάρδες (=91,50μ.) σχηματίζεται από νερό εξαιρετικά κρυστάλ-

25 Βλ. Πέννα 1998, σελ. 112, αρ. 47 και σελ. 118, αρ. 69 (το χάλκινο αυτό νόμισμα αναφέρεται στην «*Χάρτα*» ως αργυρό), καθώς και Καραμπερόπουλος Δ. 2016/2020, σελ. 290-291. Βλ., επίσης, παραπάνω την σχετική παράγραφο για τα αρχαία νομίσματα των Φερών.

26 Βλ. και Μοράρος 1994. Παντελοδήμος 2006. Στουρνάρας 2006. Συρεγγέλας 2014. Οι μεταφράσεις στην ελληνική γλώσσα των αποσπασμάτων των κειμένων που ακολουθούν έγιναν από τις υπογράφουσες την εργασία αυτή.

27 Dodwell 1819, II, σελ. 93-96. Βλ. και Σαμακίδης 2019, σελ. 17-18 (βιογραφικό Ε. Dodwell).

λινης καθαρότητας που πηγάζει από το έδαφος. Περιβάλλεται από πολλά ωραία δένδρα, κυρίως πλατάνια, λεύκες, κυπαρίσσια, ελιές και λίγους μικρούς φοίνικες, η συνεχής σκιά των οποίων διακόπτεται από ενδιάμεσα κτίρια ιδιαίτερα καλαίσθητης μορφής, ενώ η γύρω πρασινάδα έρχεται σε ζωηρή αντίθεση με τους ψηλούς, λευκούς μιναρέδες μερικών τζαμιών. Η λίμνη δεν είναι βαθιά και μια σειρά από μεγάλους λίθους διατρέχει το μέσον της, που χρησιμεύουν ως «πατήματα» («*stepping stones*»)[28]. Όμως, καθώς οι λίθοι είναι αρκετά μακριά ο ένας από τον άλλον και καλυμμένοι με συνεχή υγρασία, το πόδι μου γλίστρησε όταν προσπαθούσα να διασχίσω την λίμνη και έπεσα στο νερό, προς μεγάλη διασκέδαση των Τούρκων που βρίσκονταν ολόγυρα, οι οποίοι, χαλαρώνοντας την συνηθισμένη μόνιμη σοβαρότητά τους γέλασαν με όλη τους την καρδιά με το ατύχημά μου...».

Στην συνέχεια ο E. Dodwell παραθέτει πολλές από τις γνωστές πληροφορίες, με τις αντίστοιχες παραπομπές στις γραμματειακές πηγές, σχετικά με την Υπέρεια Κρήνη της αρχαιότητας, αναφέροντας ακόμη και την παράσταση της λεοντοκεφαλής-κρουνού, από το στόμα της οποίας τρέχει νερό, σε νομίσματα των Φερών θεωρώντας την ως απεικόνιση της Κρήνης. Μάλιστα, σημειώνει ότι είδε ένα τέτοιο σπάνιο ασημένιο νόμισμα στην συλλογή του συνταγματάρχη W. Leake. Αναζητώντας ίχνη των Φερών ο E. Dodwell εκπλήσσεται, καθώς διαπιστώνει την πλήρη καταστροφή των καταλοίπων αυτής της πόλης. Από την ακρόπολη, προφανώς την «Μαγούλα Μπακάλη», απολαμβάνει την θέα του Βελεστίνου μέσα σε δένδρα και πλούσιους κήπους, ανακαλώντας στην μνήμη του τις ανάλογες περιγραφές του Πολυβίου και του Τίτου Λιβίου για την αρχαία πόλη. Η επίσκεψη ολοκληρώνεται με λίγη ώρα αναψυχής στην όμορφη όχθη της πηγής Υπέρειας, στην σκιά ενός μεγάλου πλατάνου, όπου, όπως σημειώνει ο E. Dodwell, «ο σπόνδυλος ενός δωρικού κίονα μας χρησίμευσε σαν τραπέζι, ο οποίος, μαζί με μερικά ακόμη κατάλοιπα, υποδηλώνει την θέση ενός ναού», δεν παραλείπει μάλιστα να δώσει και ακριβείς διαστάσεις αυτού του σπονδύλου: διάμετρος 3 πόδια, 4 ίντσες και μισή (=1,03μ. περίπου), πλάτος ραβδώσεων 6 ίντσες (=0,152μ. περίπου). Τελειώνοντας την διήγησή του για την Υπέρεια Κρήνη συμπληρώνει: «Αφού είχαμε κάνει μερικά σχέδια αυτού του γοητευτικού τόπου, τον αφήσαμε απρόθυμα το απόγευμα...».

Ο S. Pomardi δημοσίευσε τις δικές του εντυπώσεις από την επίσκεψη στο Βελεστίνο (στο κείμενο αναγράφεται ως «*Vellestino*») και στην Υπέρεια Κρήνη[29]. Μη διαθέτοντας την αρχαιογνωσία του συνοδοιπόρου του E. Dodwell και μάλλον παρανοώντας το όνομά της, ο S. Pomardi κάνει λόγο για την περίφημη πηγή Πιερία, «*...la celebre fonte Pieria...*», αφιερωμένη στις Μούσες, που για τον λόγο αυτόν ονομάστηκαν Πιερίδες... Η σχετική διήγησή του είναι πολύ σύντομη, ουσιαστικά μια περίληψη της διήγησης του E. Dodwell, ωστόσο προσδιορίζει ακριβώς τον χρόνο που διήρκεσε η επίσκεψή τους, στις 2 Ιουνίου 1805: από ώρα μισή έως ώρα πέντε μετά το μεσημέρι, δηλαδή συνολικά μόνον τέσσερις και μισή ώρες...

Εκτός από τις περιγραφές, τα χαρακτικά που δημοσίευσαν στα βιβλία τους οι δύο περιηγητές αποτυπώνουν για πρώτη φορά την πραγματική εικόνα της Υπέρειας Κρήνης,

28 Οι λίθοι αυτοί πιθανότατα είναι τα ερείπια ενός επιμήκους αρχαίου κτιρίου που αποκαλύφθηκε εμπρός από το κύριο κρηναίο οικοδόμημα. Βλ. πιο κάτω, στο μέρος της παρούσας εργασίας που αφορά την ανασκαφική έρευνα και την αποκάλυψη του κρηναίου οικοδομήματος της Υπέρειας.

29 Pomardi 1820, II, κεφ. XIX, σελ. 34. Το βιβλίο είναι εμπλουτισμένο με χαλκογραφίες, όπως αναγράφεται στους τίτλους του. Βλ. και Σαμακίδης 2019, σελ. 14-17 (βιογραφικό S. Pomardi) και σελ. 35-37, 83.

όπως ήταν το 1805. Πρόκειται για την πασίγνωστη έγχρωμη λιθογραφία του E. Dodwell[30] και για την λιγότερο γνωστή ασπρόμαυρη χαλκογραφία του S. Pomardi[31], που παρουσιάζουν το ίδιο τοπίο από το ίδιο περίπου σημείο θέασης, αλλά η πρώτη από λίγο πιο μακριά και με πιο ειδυλλιακή μορφή και η δεύτερη από πιο κοντά και με περισσότερη ευκρίνεια (εικ. 5). Ο σπόνδυλος του δωρικού κίονα στα δεξιά, διάσπαρτοι λιθόπλινθοι και άλλα αρχαία κατάλοιπα που αναφέρονται στην περιγραφή έχουν σχεδιαστεί, επίσης, και στις δύο εικόνες. Στον S. Pomardi οφείλουμε και την πρώτη απεικόνιση του οικισμού του Βελεστίνου σε ασπρόμαυρη χαλκογραφία που παρουσιάζει μιαν άποψή του προφανώς από την κορυφή της «Μαγούλας Μπακάλη»[32]. Στο μέσον της εικόνας διακρίνεται η θέση της Υπέρειας Κρήνης με το τζαμί.

Μάλλον την ίδια χρονιά (1805) ήλθε στην Θεσσαλία και ο Βρετανός αρχαιοδίφης και περιηγητής W. Gell[33], συνεργάτης κατά καιρούς του E. Dodwell, ο οποίος στο δικό του οδοιπορικό περιλαμβάνει μια σύντομη αναφορά στο Βελεστίνο και στην Υπέρεια Κρήνη: «...Στο Βελεστίνο, κοντά στο τζαμί, υπάρχει μια πολύ ωραία πηγή που ρέει μέσα από ένα πολύ γοητευτικό καφενείο ή κιόσκι. Κοντά στην πηγή υπάρχουν κάποια θραύσματα δωρικών κιόνων σημαντικού μεγέθους. Μερικοί έχουν ονομάσει αυτόν τον τόπο 'Υπέρεια πηγή' και θεώρησαν ότι το Βελεστίνο βρισκόταν στην θέση των Φερών...».

Ο Βρετανός στρατιωτικός και περιηγητής W. M. Leake επισκέφθηκε την περιοχή του Βελεστίνου (σε υποσημείωση υπάρχει στα ελληνικά το όνομα: «*Βελεστίνος*») στις 27 με 31 Δεκεμβρίου 1809 και δημοσιεύοντας τις εντυπώσεις του[34] παραθέτει σημαντικά αρχαιολογικά δεδομένα για τις Φερές, τα οποία περιέργως δεν είδε ο E. Dodwell, καθώς και λεπτομερή περιγραφή της Υπέρειας Κρήνης της εποχής του, συμπεριλαμβάνοντας και τα σχετικά αποσπάσματα του Πινδάρου, του Σοφοκλέους και του Στράβωνος: «...Στους πρόποδες του υψώματος... βρίσκεται η Υπέρεια Κρήνη, περιτριγυρισμένη από ωραία πλατάνια, στο μέσον της Τουρκικής συνοικίας... Το νερό πηγάζει ορμητικά από αρκετά ανοίγματα στον βράχο και αμέσως σχηματίζει ένα ρυάκι, το οποίο διοχετεύεται σε ένα αυλάκι επενδεδυμένο με κατεργασμένους λίθους, που άλλοτε ανήκαν σε αρχαία ελληνικά κτίρια. Αφού γυρίζει αρκετούς μύλους ενώνεται με ένα άλλο ρυάκι που τρέχει από μια μικρή λίμνη στα νότια της κύριας πηγής και έτσι αυξημένο ακολουθεί μια πορεία τριών μιλίων προς τον Ριζόμυλο μέσα από κήπους..., τους διαδόχους των φυτειών κοντά στις Φερές, που αναφέρονται από τον Πολύβιο... Από τον Ριζόμυλο η Υπέρεια διασχίζει την πεδιάδα προς την λίμνη Κάρλα. Το νερό (της πηγής) είναι λαμπερό και καθαρό, κρύο το

30 Βλ. Dodwell 1819/1821. Η έγχρωμη λιθογραφία της Υπέρειας Κρήνης είναι βασισμένη σε σχέδιο του ίδιου του E. Dodwell. Η εγχάραξη και ο χρωματισμός της εικόνας έγιναν από τον R. Havell, ενώ ως ημερομηνία δημοσίευσής της από τους Rodwell and Martin, London, αναγράφεται η 1η Φεβρουαρίου 1821. Η εικόνα συνοδεύεται από σύντομο κείμενο στην αγγλική και στην γαλλική γλώσσα, που αποτελεί περίληψη του κειμένου στο Dodwell 1819, II, σελ. 93-96. Βλ. και Camp II 2013, σελ. 94, πίν. 22. Επίσης, βλ. Σαμακίδης 2019, σελ. 83-84, εικ. 3.

31 Pomardi 1820, II, κεφ. XIX, σελ. 34. Η εικόνα φέρει δίγλωσση λεζάντα, στην ιταλική και στην γαλλική γλώσσα: «*Fontana delle Muse a Vellestino*» - «*Fontaine des Muses à Vellestin*». Ως χαράκτης(;) της εικόνας σημειώνεται ο P. Parboni. Βλ. και Σαμακίδης 2019, σελ. 101, εικ. 6.

32 Pomardi 1820, II, κεφ. XIX, σελ. 34. Βλ. και Σαμακίδης 2019, σελ. 100, εικ. 5. Οι δύο εικόνες του S. Pomardi αναδημοσιεύονται και στον Τόμο με *Μελέτες για τον Ρήγα Βελεστινλή – 30 χρόνια (1990-2020)* του Δ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 2020, σελ. 178.

33 Gell 1819, σελ. 265-266.

34 Leake 1835 (1967), IV, Κεφ. XLII (Θεσσαλία), σελ. 435-444, ειδικά σελ. 440-441.

καλοκαίρι, και γενικά πηγάζει σε μεγαλύτερη ποσότητα αυτήν την εποχή παρά τον χειμώνα. Ωστόσο, οι Έλληνες του Βαρουσιού προτιμούν να πίνουν το νερό των πηγαδιών τους και δεν πολυχρησιμοποιούν την Υπέρεια για άλλους σκοπούς, καθώς η άνοδος στον λόφο με γεμάτα δοχεία είναι κοπιαστική και οι γυναίκες φοβούνται τις προσβολές των Τούρκων». Ο W. M. Leake αναφέρει ακόμη την ύπαρξη του τζαμιού στις όχθες της Υπέρειας, καθώς και αρκετών αρχαίων ερειπίων γύρω από αυτήν, μεταξύ των οποίων και ενός καμπύλου τοίχου επάνω από την πηγή, που τον ερμηνεύει ως κατάλοιπο ενός μικρού κυκλικού ναού, χωρίς να παραλείψει να σημειώσει και την παρουσία του σπονδύλου δωρικού κίονα, του γνωστού από τους E. Dodwell και S. Pomardi, δίνοντας μάλιστα και την διάμετρό του: 3 πόδια και 3 ίντσες (=0,990μ. περίπου).

Ο Βρετανός, επίσης, ιατρός και περιηγητής Henry Holland, που ταξίδεψε στην Θεσσαλία τα έτη 1812 και 1813, πέρασε με πλοίο έξω από τον Παγασητικό Κόλπο γύρω στα μέσα Δεκεμβρίου του 1812 πηγαίνοντας προς το Ζητούνι (Λαμία), αλλά μάλλον δεν επισκέφθηκε το Βελεστίνο. Στο ταξιδιωτικό οδοιπορικό του[35] παραθέτει κάποια στοιχεία για την ιστορία των Φερών και μια σύντομη αναφορά στο Βελεστίνο, πλέκοντας το εγκώμιο του Ρήγα και του συντρόφου του Αντωνίου Κορωνιού, χωρίς καμία άλλη πληροφορία.

Σε αντίθεση με τους ξένους, οι Έλληνες λόγιοι των νεώτερων χρόνων, εκτός του Ρήγα, θα αργήσουν να κάνουν λόγο για την Υπέρεια Κρήνη στα κείμενά τους που αφορούν το Βελεστίνο. Ο Αργύρης Φιλιππίδης από τις Μηλιές του Πηλίου, αδελφός του Δανιήλ, στην δική του «*Μερική Γεωγραφία*», την οποία συνέγραψε το 1815, αλλά εκδόθηκε μετά από ενάμισι αιώνα[36], αναφέρει ιδιαιτέρως τα πλούσια γεωργικά προϊόντα του Βελεστίνου, «*...επειδή έχουν ένα νερόν αρκετόν, όπου τρέχει χρονικόν πολύ...*».

Ο Ιωάννης Οικονόμου Λαρισσαίος (Λογιώτατος) στην «*Ιστορική τοπογραφία ενός μέρους της Θετταλίας*» (1817)[37] κάνει λόγο για «*...ένα πλούσιον και αξιόλογον αναβρυστικόν νερόν, Κεφαλόβρυσον ονομαζόμενον, και ελληνικά Υπέρειαν...*», το οποίο «*...κάμνει ονομαστόν και ευτυχισμένον τον Βελεστίνον...*», μνημονεύοντας στην συνέχεια τον Ρήγα και την «*Χάρτα*» του, από όπου αντλεί αρκετά στοιχεία, καθώς και άλλα έργα του Βελεστινλή, ενώ προσθέτει και πληροφορίες για την ιστορία των αρχαίων Φερών.

Μια από τις πρώτες εκτενείς αναφορές στην Υπέρεια Κρήνη σε ελληνική έκδοση, μετά την «*Χάρτα*» του Ρήγα, περιλαμβάνεται στο βιβλίο του Θεσσαλού «*απλοελληνοδιδασκάλου*» Ι. Α. Λεονάρδου (1836)[38], στην παράγραφο που αφορά «*την μικράν Πόλιν Βελεστίνον*», η οποία ονομάζεται «*Γενίτζαρι*» από τους Τούρκους και βρίσκεται στην θέση «*των παλαιών Φερών*». Αφού παραθέτει λίγα ιστορικά στοιχεία για την αρχαία

35 Holland 1815, ειδικά σελ. 349-350 (βλ. και μετάφραση στην ελληνική γλώσσα από τον Γ. Καραβίτη (1989), σελ. 235-238). Στο άρθρο του π. Ι. Π. Συρεγγέλα, 2014, σελ. 627, προφανώς εκ παραδρομής αποδίδεται στον H. Holland ένα απόσπασμα του κειμένου του W. M. Leake, 1835, σελ. 435-438.

36 Σπεράντσας 1978, σελ. 129. Βλ. και Κορδάτος 1960, σελ. 516-517. Πολυμέρου-Καμηλάκη 1990, σελ. 167-168.

37 Οικονόμου Λαρισσαίος 1817/1989, σελ. 185-187, 203. Βλ. και Καραμπερόπουλος Δ. 2016/2020.

38 Λεονάρδος 1836, σελ. 127-129 (βλ. και επανέκδοση 1992, σελ. 91-92). Η περιγραφή της πηγής Υπέρειας από τον Ι. Α. Λεονάρδο θυμίζει την περιγραφή του E. Dodwell. Ο Ι. Α. Λεονάρδος στην περιοχή των Φαρσάλων (σελ. 47 και 80) αναφέρει επίσης: «*πηγή Μεσσηίς και Υπηρία*», μάλλον ακολουθώντας τις συγκεχυμένες πληροφορίες παλαιότερων πηγών.

πόλη, ο Ι. Α. Λεονάρδος περιγράφει την πηγή Υπέρεια: «*Εις εν Προάστειον του Βελεστίνου περί τα τέλη της παλαιάς Ακροπόλεως, φαίνεται ακόμη η Υπηρική Πηγή (Κεφαλόβρυσον). Αυτή σχηματίζει μίαν μικράν καθαράν Λίμνην, την οποίαν περικυκλώνουσι Κυπαρίσσια, Πλάτανοι, Λεύκαι και Ελαίαι. Η πρασινάδα αυτών των δένδρων μεμιγμένη με ωραία Οσπίτια και άσπρους μιναρέδας των Τζαμίων, συνδεδεμένη εν ταυτώ και με ενύδρους της Λίμνης καθρέπτας, προξενεί μίαν μαγικήν θεωρίαν...*». Στην συνέχεια, μνημονεύοντας τις αναφορές της Υπέρειας από τον Όμηρο, τον Σοφοκλή και τον Πίνδαρο, καθώς και τα νομίσματα των Φερών, ο Ι. Α. Λεονάρδος καταλήγει: «*...ο πεπαιδευμένος Οδοιπόρος πρέπει να λάβη εις βοήθειάν του την Υπηρικήν Πηγήν, δια να γνωρίση, όπου αύτη η Πόλις* (ενν. αι Φεραί) *το πάλαι έκειτο...*».

Ο Δανός φιλόλογος και αρχαιολόγος J. L. Ussing, που επισκέφθηκε το Βελεστίνο στις 16 Ιουνίου 1846, παραθέτει στο βιβλίο του[39] μερικές πληροφορίες για τις αρχαιότητες των Φερών και για την «περίφημη πηγή Υπέρεια», αλλά και για τον Ρήγα, επιβεβαιώνοντας ότι συνεχίζεται το ενδιαφέρον των Ευρωπαίων περιηγητών και λογίων για την περιοχή.

Το 1862 ο Γερμανός φιλόλογος J. Liebinger δημοσίευσε την διδακτορική του διατριβή «*Περί των Φεραϊκών πραγμάτων*»[40], την πρώτη συνθετική τοπογραφική και ιστορική μελέτη για τις Φερές που βασίζεται κυρίως στην αρχαία Γραμματεία και στις πληροφορίες του W. M. Leake. Στο κείμενο υπάρχει σύντομη αναφορά και στην Υπέρεια Κρήνη. Το τοπογραφικό διάγραμμα των Φερών που περιλαμβάνεται στο βιβλίο είναι το πρώτο που έχει εκπονηθεί και «στο μέτρο του δυνατού, παρουσιάζει την εικόνα της αρχαίας πόλης», όπως σημειώνει στον πρόλογο ο J. Liebinger, ο οποίος μάλλον δεν ήλθε ποτέ στο Βελεστίνο. Στο «φανταστικό» αυτό τοπογραφικό, όπου επιχειρείται μια σύνθεση των υπαρχουσών περιγραφών και πληροφοριών, σημειώνεται η θέση της Υπέρειας Κρήνης, καθώς και ο καμπύλος τοίχος επάνω από την πηγή, τον οποίον είδε ο W. M. Leake και ο J. Liebinger τον ερμηνεύει ως πιθανό ναό των Διοσκούρων.

Την ίδια εποχή, από ελληνικής πλευράς, στο βιβλίο του Θεσσαλού Ν. Ι. Μάγνητος, «*Νομαρχιακού Δημοδιδασκάλου Χαλκίδος*» (1860)[41], σε μια σύντομη, αλλά περιεκτική παράγραφο με σχετικές παραπομπές στον Όμηρο και στον Στράβωνα, αναφέρεται ο «*Βελεστίνος, αι πάλαι Φεραί...*», όπου σώζονται «*...πολλά λείψανα της αρχαίας λαμπρότητος, και Υπέρεια κρήνη, τανύν κεφαλόβρυσον...*».

Ο Μητροπολίτης Δωρόθεος Σχολάριος σε κείμενό του, που δημοσιεύεται το 1877 και αφορά την «Επαρχία Δημητριάδος»[42], δίνοντας στοιχεία για τα χωριά του «Ναχιγέ[43] Βελεστίνου» αναφέρει: «*Βελεστίνος, (αι πάλαι ποτέ περίφημοι Φεραί), χωρίον... τερπνόν, κατάφυτον και καλλίρρυτον, εκ της αρχαίας καλλονής σώζει την θέσιν και την αναβρύουσαν πηγήν, εστρωμένην διά μαρμάρων και ελεεινώς έχουσαν διά την αβελτερίαν...*».

Λίγο αργότερα, ο «*Θετταλομάγνης*» ιατρός Ν. Γεωργιάδης, ο οποίος διετέλεσε και Δήμαρχος Παγασών (Βόλου), στο βιβλίο του για την Θεσσαλία που δημοσιεύθηκε για

39 Ussing 1857, I, Thessalien (1846), σελ. 94-95. Βλ. και την μετάφραση του Τ. Αλεξόπουλου, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 45 (2004), ειδικά σελ. 83-85.

40 Liebinger 1862. Ειδικά για την Υπέρεια Κρήνη, βλ. σελ. 10, 16 και τοπογραφικό διάγραμμα *Pherae*: *J. Hyperia fons*.

41 Μάγνης 1860, σελ. 20-21.

42 Σχολάριος 1877, ειδικά σελ. 233. Βλ. και Κολιού 1993/2001, σελ. 23-24.

43 Ο *ναχιγές* ή *ναχιγιές* ήταν μονάδα της οθωμανικής διοικητικής διαίρεσης μικρότερη από τον *καζά*(=επαρχία), ο οποίος με την σειρά του ήταν μικρότερη διοικητική μονάδα του *σαντζακίου*(=περιφέρειας). Βλ. Παλιούγκας 2001, σελ. 8-18.

πρώτη φορά το 1880, έναν χρόνο πριν από την προσάρτησή της στο Ελληνικό Κράτος (1881), παραθέτει αρκετές πληροφορίες για το σύγχρονό του Βελεστίνο, αλλά και για την αρχαία πόλη των Φερών, χωρίς να παραλείψει να αναφέρει και την Υπέρεια Κρήνη[44]: «... *Και τοιαύτα μεν μικρά και άσημα είνε (sic) τα εκ της αρχαιότητος λείψανα της διασήμου Πελασγιακής ταύτης πόλεως* (ενν. των Φερών), *αλλ' εισέτι περιβάλλουσι το χωρίον τα κηπία και αι φυτείαι και αι αιμασιαί, αι υπό του Πολυβίου μνημονευόμεναι, διαρρεόμεναι υπό των διαυγών και καλλίστων ναμάτων της Υπερείας κρήνης, της οποίας αι πηγαί άφθονοι ρηγνύμεναι εκ των ποδών του παρακειμένου λόφου σχηματίζουσιν εν τη αναβλύσει των μικράν τινα λίμνην, εν η εγκατοπτρίζεται το επί των οχθών τουρκικόν τέμενος. Ρέοντα δε πορρωτέρω τα ύδατα διαρρέουσι τερπνότατον δάσος...*».

Παρόμοια εικόνα της Υπέρειας Κρήνης περιγράφει και ο Γάλλος ιστορικός Paul Monceau, ο οποίος ταξίδεψε στην Θεσσαλία και δημοσίευσε τις εντυπώσεις του στο γαλλικό ταξιδιωτικό περιοδικό «*Le Tour du monde*», σε τεύχος του έτους 1887[45]. Την επόμενη χρονιά, ο ίδιος δημοσίευσε την μελέτη του «Ο θρύλος και η ιστορία στην Θεσσαλία»[46], όπου αναφέρεται και ο μύθος του Αδμήτου και της Αλκήστιδος των Φερών.

Ο περίφημος ταξιδιωτικός Οδηγός «*Baedeker's Greece*» (1889)[47] περιλαμβάνει μια μικρή, αλλά περιεκτική παράγραφο για το Βελεστίνο, μνημονεύοντας ότι «...ήταν η πατρίδα του Έλληνα ποιητή και πατριώτη Ρήγα, ο οποίος εκτελέστηκε από τους Τούρκους τον Μάιο του 1798...». Στην συνέχεια του κειμένου αναφέρεται: «Η κύρια πηγή, η αρχαία Υπέρεια, αναβλύζει εμπρός από ένα τζαμί στο μέσον της κωμόπολης και ρέει μέσα σε μια μεγάλη δεξαμενή, εν μέρει καλυμμένη με μαρμάρινες πλάκες...». Υπάρχουν, επίσης, κάποιες πληροφορίες για την ιστορία της αρχαίας πόλης των Φερών και για τα ορατά κατάλοιπά της, ιδιαίτερα για τα τείχη και την ακρόπολη. Στην ελληνική έκδοση του Οδηγού αυτού, από τους Τ. Ε. Ευαγγελίδη και Γ. Σ. Μαυρογένη (1901), το κείμενο έχει εμπλουτιστεί με περισσότερες ιστορικές πληροφορίες σχετικά με τις Φερές και το Βελεστίνο, αλλά και με μια πιο εκτενή και άκρως συγκινητική αναφορά στον Ρήγα. Η περιγραφή της Υπέρειας Κρήνης, που παρατίθεται, είναι προφανώς δανεισμένη, με μικρές παραλλαγές, από το βιβλίο του Ν. Γεωργιάδη «*Θεσσαλία*» (1880/1894).

Εκτός, όμως, από την ειδυλλιακή εικόνα της που μονίμως προβάλλεται από τους συγγραφείς του 19ου αιώνα, η Υπέρεια Κρήνη συνδέεται και με τραγικές μνήμες. Ο Αδάμ Ανακατωμένος, δημοσιογράφος και συγγραφέας από το Μοναστήρι, στο βιβλίο του που εκδόθηκε το 1887[48] καταγράφει το φρικαλέο γεγονός της σφαγής των Χριστιανών του Βελεστίνου από τους Τούρκους στην σκιά των δένδρων γύρω από την Υπέρεια Κρήνη, κατά την Επανάσταση του 1821, το οποίο διηγούνταν στην εποχή του κάποιοι γέροντες...

Συνεχίζονται και οι επισημάνσεις για την άσχημη κατάσταση του χώρου της πηγής την περίοδο αυτήν, που είχαν ήδη αρχίσει τα προηγούμενα χρόνια (Δ. Σχολάριος, 1877). Σε ένα ιστορικό για τον Δήμο Φερών που δημοσιεύεται τον Ιανουάριο του 1891 στο περι-

44 Γεωργιάδης 1880, κυρίως σελ. 231-233 και σελ. 195-196: σχολιασμός σχετικά με την αναφερόμενη 'Υπέρεια Κρήνη' στην περιοχή της Φαρσάλου. Γεωργιάδης 1894, κυρίως σελ. 40, 151-152 και σελ. 37-38, 127, 213: σχολιασμός σχετικά με την αναφερόμενη 'Υπέρεια Κρήνη' στην περιοχή της Φαρσάλου.

45 Monceau 1887, ειδικά σελ. 430-432.

46 Monceau 1888, ειδικά σελ. 132-133.

47 Baedeker 1889, σελ. 214. Ευαγγελίδης/Μαυρογένης 1901, σελ. 306-307.

48 Ανακατωμένος 1887, σελ. 87. Βλ. και Πολυμέρου-Καμηλάκη 1990, σελ. 168-169. Κολιού 1993/2001, σελ. 34.

οδικό «*Προμηθεύς*» του Βόλου[49], το οποίο εκδιδόταν από τον Πηλιορείτη λόγιο μοναχό Ζωσιμά Εσφιγμενίτη, διαβάζουμε: «*Βελεστίνος... σώζεται δε και η Υπέρεια Κρήνη εστρωμένη διά λευκών μαρμάρων, αλλά χρήζει καθαρίσεως και διορθώσεως. Διά των υδάτων ταύτης της κρήνης αρδεύονται πάμπολλοι κήποι και αλέθουσιν ουκ ολίγοι υδρόμυλοι αλληλοδιαδόχως... Προσέτι δε σώζονται και δύο ετοιμόρροποι μιναρέδες, ο μεν παρά τη κρήνη...*».

Ο Σπυρίδων Λάμπρος, ιστορικός και πολιτικός που διετέλεσε και Πρωθυπουργός της Ελλάδος, επισκέφθηκε την Θεσσαλία για πρώτη φορά την άνοιξη του 1884 και δέκα χρόνια αργότερα, μάλλον τον Σεπτέμβριο του 1894, ήλθε και στο Βελεστίνο[50]. Όπως ο ίδιος σημειώνει[51], «*ο άριστος οδηγός μου κατά την επίσκεψιν της πολίχνης*» υπήρξε η «*Επιπεδογραφία της Φεράς...*» του Ρήγα, την μεγάλη ακρίβεια της οποίας διαπιστώνει σε σχέση με τα στοιχεία που στάθηκε δυνατόν να ελέγξει, εκατό σχεδόν χρόνια μετά την έκδοση της «*Χάρτας*». Ο Σπ. Λάμπρος στα σχετικά κείμενά του[52] επιχειρεί μια σοβαρή τοπογραφική και ιστορική προσέγγιση των Φερών και του Βελεστίνου, βασιζόμενος στην «*Επιπεδογραφία της Φεράς...*» και στην δική του «αυτοψία», έχοντας επίσης υπ' όψιν του και τα στοιχεία που κατέγραψε ο W. M. Leake. Παράλληλα, περιγράφει με γλαφυρό τρόπο τις εντυπώσεις του: «*Η όασις εκείνη είνε ο Βελεστίνος... είνε αληθής παράδεισος... Το χλοερόν εκείνο άλσος, αι γοητευτικαί εκείναι αιμασιαί και οι καλλίρρυτοι κήποι..., ους αρδεύει διά των αφθόνων αυτής ναμάτων η Υπέρεια κρήνη... Δεξιόθεν της οδού της σήμερον αγούσης από του σταθμού εις το πόλισμα ρέουσι τάφθονα ύδατα της Υπερείας. Επί του διαγράμματος του χαραχθέντος υπό του Ρήγα εύρηται εν τούτω τω μέρει η επιγραφή 'Μύλοι με μαρμαρόκτιστα υδραγωγ[εία]'...*». Στην συνέχεια κάνει λόγο για τους μύλους και για άλλες υδροκίνητες βιοτεχνίες της εποχής του. Σχετικά με «*...το επιφανέστερον σημείον της πολίχνης, την Υπέρειαν κρήνην...*» παραθέτει κάποια ιστορικά στοιχεία και δίνει εκτενή περιγραφή της αναφέροντας τις συστάδες των δένδρων που περιβάλλουν την σχεδόν τετράγωνη λίμνη, πλευράς 40μ. περίπου, την οποία σχηματίζει το νερό πηγάζοντας από αρκετές οπές από τους βράχους και που είχε βάθος γύρω στα 60 εκατοστά, όταν επισκέφθηκε τον χώρο. Δεν παραλείπει να αναφέρει και τον μιναρέ «*...αλειτουργήτου την σήμερον τζαμίου...*», όπως σημειώνει με νόημα. Μας πληροφορεί ότι με μέριμνα της δημοτικής αρχής η λίμνη περιβάλλεται από κρηπίδωμα αποτελούμενο «*εξ αρχαίων μαρμάρων*». Και συμπληρώνει την εικόνα με κάποια λαογραφικά στοιχεία: « *Αυξάνει δε το γραφικόν του θεάματος η ποικίλη στολή των γυναικών του Βελεστίνου ερχομένων να*

49 *Προμηθεύς* ΛΒ΄ (1891), σελ. 208. Βλ. και Κολιού 1993/2001, σελ. 51-54.

50 Όπως αναφέρεται σε δημοσίευμα στο *AJA* 1895, 10, 4 (Oct.-Dec. 1895, «Archaeological News»), σελ. 528, στην Γερμανική Σχολή Αθηνών (προφανώς εννοείται το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αθηνών), στην συνάντηση του Ιανουαρίου του 1895, ο Σπ. Λάμπρος εξήγησε την τοπογραφία των αρχαίων Φερών σύμφωνα με το σχέδιο του Βελεστίνου που δημοσιεύθηκε από τον Ρήγα το 1797 στην "*Χάρτα*" και τις δικές του παρατηρήσεις που είχε κάνει πρόσφατα επί τόπου. Στο σύντομο αυτό δημοσίευμα γίνεται ιδιαίτερη μνεία στην Υπέρεια Κρήνη. Τα στοιχεία της «*Επιπεδογραφίας της Φεράς...*» φαίνεται ότι δεν είχαν αξιοποιηθεί μέχρι τότε από τους μεταγενέστερους του Ρήγα μελετητές, ορισμένοι από τους οποίους διατύπωσαν κάποιες επιφυλάξεις για την επιστημονική αξία της. Βλ. και Κακαβογιάννης 1990, καθώς και ο ίδιος, *ΑΔ* 32 (1977), Χρονικά Β1, σελ. 123.

51 Λάμπρος 1921, σελ. 55-56.

52 Λάμπρος 1905, σελ. 355-361 (πρόκειται για απόσπασμα της μελέτης με τίτλο «Η πατρίς του Ρήγα», που αναγνώσθηκε στον «Παρνασσό», και το οποίο απόσπασμα δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά στην «*Εικονογραφημένη Εστία*» του έτους 1895, σελ. 100 και εξής). Λάμπρος 1921, σελ. 49-80, ειδικά για την Υπέρεια Κρήνη: σελ. 57-62.

πληρώσωσι τας στάμνους αυτών εκ της λίμνης. Ουδ' έχουσί τι να φοβηθώσιν... Ο περίοικος λαός της σήμερον ελησμόνησε... την Υπέρειαν και καλεί την κρήνην Κεφαλόβρυσον», καταγράφοντας επίσης την νεώτερη παράδοση για την ανακάλυψη «*της μυστηριώδους αρχής της πηγής*» που ανάγεται στην εποχή της Τουρκοκρατίας. Τέλος, με συγκίνηση και πατριωτικό ενθουσιασμό, προτείνει την ανέγερση ανδριάντα του Ρήγα με αφορμή την εκατονταετηρίδα από τον θάνατό του: « *Τον ανδριάντα φαντάζομαι χαλκούν και ως αρίστην θέσιν, όπως στηθή, προτείνω την ωραίαν λίμνην της Υπερείας...*»[53].

Ο Αλέξανδρος Φιλαδελφεύς, Έφορος Αρχαιοτήτων και Υφηγητής Αρχαιολογίας, δημοσιεύοντας τις εντυπώσεις του από το ταξίδι του στην Θεσσαλία το έτος 1896 μνημονεύει το Βελεστίνο: «*...τοποθεσία μοναδική, όασις αληθής, μπομπονιέρα μέσα εις την μονότονον θεσσαλικήν πεδιάδα...*» και την Υπέρεια Κρήνη: «*...εις τα δροσερά νάματα της οποίας υδρεύεται ολόκληρος η κωμόπολις...*»[54].

Ο σπουδαίος Πηλιορείτης φωτογράφος και ζωγράφος Στέφανος Στουρνάρας, στα τέλη του 19ου αιώνα (μάλλον πριν από το 1898), φωτογραφίζει το τζαμί της Υπέρειας Κρήνης (εικ. 6), καθώς και την τοποθεσία «Ταμπάχανα» του Βελεστίνου, όπου υπάρχει ένα ρυάκι με τα ρέοντα ύδατα της πηγής[55]. Πρόκειται για τις πρώτες φωτογραφίες της, μετά από τις προ εκατονταετίας περίπου απεικονίσεις της σε χαρακτικά από τους E. Dodwell και S. Pomardi (1805).

Την ίδια εποχή, στο περιοδικό «*Le Tour du monde*», σε τεύχος του έτους 1898, δημοσιεύονται δύο εικόνες-σχέδια με απόψεις του Βελεστίνου και της Υπέρειας Κρήνης. Οι εικόνες αυτές, μεταξύ άλλων, πλαισιώνουν το εκτενές άρθρο του δημοσιογράφου και συγγραφέα H. M. Turot σχετικά με την Κρητική εξέγερση και τον Ελληνοτουρκικό πόλεμο κατά το 1897, στο οποίο, μάλιστα, περιλαμβάνεται αναφορά για τις μάχες του Βελεστίνου, τις μοναδικές, ως γνωστόν, νικηφόρες μάχες αυτού του πολέμου[56]. Στην μία εικόνα της Υπέρειας Κρήνης φαίνεται ο μιναρές, αλλά όχι και το τζαμί, το οποίο προφανώς είχε στο μεταξύ κατεδαφιστεί. Αυτές οι εικόνες-σχέδια έγιναν από τον σχεδιαστή L. Boudier με βάση φωτογραφίες του συγγραφέα H. M. Turot, όπως ο ίδιος σημειώνει στην πρώτη σελίδα του άρθρου του, και για τον λόγο αυτόν έχουν «φωτογραφική» ακρίβεια[57].

Όπως καταγράφεται στον τοπικό τύπο της εποχής[58], κατά την διάρκεια του πολέμου του 1897 ο χώρος της Υπέρειας Κρήνης είχε μεταβληθεί σε «*νοσηρόν έλος*». Ο τότε Υπουργός Εσωτερικών Γεώργιος Κόρπας, που επισκέφθηκε το Βελεστίνο στις 19 Ιουνίου 1898, έδωσε εντολή καθαρισμού και περίφραξής της και στην συνέχεια γευμάτισε με την συνο-

53 Λάμπρος 1921, σελ. 80.

54 Φιλαδελφεύς 1897, σελ. 39-40. Βλ. και Κολιού 1993/2001, σελ. 75.

55 Για τις φωτογραφίες του Στ. Στουρνάρα βλ. Κολιού 1993/2001, σελ. 20 (τζαμί), εξώφυλλο και σελ. 63 («Ταμπάχανα»). Οι φωτογραφίες αυτές κυκλοφορούσαν και ως καρτ-ποστάλ της εποχής. Βλ. και Κλιάφα 2006, σελ. 106 (χρωματισμένη φωτογραφία του τζαμιού στην Υπέρεια Κρήνη). Καραμπεροπούλου 2007, σελ. 12 («Ταμπάχανα»).

56 Turot 1898, ειδικά παράγρ. IV, σελ. 37 και εξής (Οι μάχες του Βελεστίνου), σελ. 43 (Απόψεις του Βελεστίνου). Για τις εικόνες βλ. και Κολιού 1993/2001, σελ. 69, 85, 147. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου – Καραμπερόπουλος Β. – Καραγιάννης 1998, σελ. 38. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 45 (2004), σελ. 83, όπου η εικόνα πλαισιώνει την μετάφραση μέρους του βιβλίου του Ussing 1857 από τον Τ. Αλεξόπουλο.

57 Την εποχή αυτή για τεχνικούς λόγους συχνά οι φωτογραφίες αντιγράφονταν από σχεδιαστές και μετατρέπονταν σε χαρακτικά που τυπώνονταν μαζί με τα κείμενα. Βλ. και Παλιούρα 2011.

58 Εφημερίδα «*ΘΕΣΣΑΛΙΑ*», 20-06-1898 και 25-01-1900. Βλ. και Κολιού 1993/2001, σελ. 81-82, 88-89.

δεία του κοντά στην πηγή, η οποία ωστόσο φαίνεται ότι στις αρχές του 1900 ήταν ακόμη «*πλήρης βορβόρου και μικροβίων...*». Όμως, παρά την άσχημη κατάστασή της η Υπέρεια Κρήνη διατηρούσε την αίγλη της: στον «*Οδηγό*» που εξέδωσε το 1901 ο Εμπορικός Σύλλογος Βόλου περιλαμβάνεται ένα κείμενο για το Βελεστίνο, όπου γίνεται μνεία και της «*θαυμαστής Υπερείας πηγής, εν ή ελούετο η θεά Ήρα και ανέκτα την παρθενίαν της...*»![59].

Το έτος 1904, κατά την διάρκεια «ανασκαφών» που διενήργησε ο Στέργιος Ντόντος, τότε Δήμαρχος Φερών, στην περιοχή της Υπέρειας Κρήνης, πιθανότατα στο πλαίσιο της εκτέλεσης κάποιου δημοτικού έργου, βρέθηκε η γνωστή μαρμάρινη επιτύμβια στήλη του Κινέα και της Φρασιμήδας με την εξαίρετη ανάγλυφη παράσταση, η οποία χρονολογείται στο δεύτερο ήμισυ του 5ου αι. π.Χ. [60]. Η στήλη τοποθετήθηκε αρχικά στο Δημαρχείο του Βελεστίνου, όπου την είδε πρώτος και την δημοσίευσε ο πρωτοπόρος αρχαιολόγος Νικόλαος Ι. Γιαννόπουλος, από την εποχή του οποίου (τέλη 19ου με αρχές 20ού αιώνα) αρχίζει πιο συστηματικά η επιστημονική έρευνα και μελέτη των αρχαιοτήτων των Φερών.

Ο Γερμανός φιλόλογος και αρχαιολόγος Friedrich Stählin, ο οποίος επισκέφθηκε την Θεσσαλία τα έτη 1904 και 1912, στην σχετική μελέτη που δημοσίευσε επιχειρεί μια συνθετική γεωγραφική και ιστορική περιγραφή του θεσσαλικού χώρου κατά την αρχαιότητα. Σε ό,τι αφορά την αρχαία πόλη των Φερών[61], παραθέτει μια σύντομη σύνθεση των μέχρι τότε γνωστών δεδομένων, καθώς και ένα τοπογραφικό σκαρίφημα του Βελεστίνου με τα ερείπια των Φερών[62], όπου με τον αριθμό *4* σημειώνει την θέση της Υπέρειας Κρήνης, η οποία αναφέρεται πολύ σύντομα στο κείμενο, με την επισήμανση ωστόσο ότι «...η πηγή είναι το καμάρι της πόλεως...». Σημαντικό νέο στοιχείο στο βιβλίο αυτό είναι ότι δημοσιεύεται ίσως για πρώτη φορά μια αυθεντική φωτογραφία της Υπέρειας, παρέχοντάς μας την αληθινή εικόνα της στις αρχές του 20ού αιώνα, με την διαίρεσή της σε τρεις δεξαμενές και με τον μιναρέ, χωρίς το τζαμί, προφανώς μετά τα πρώτα έργα ανάπλασης που είχαν πραγματοποιηθεί εκεί από την Δημοτική Αρχή.

Ο Γάλλος αρχαιολόγος Yves Béquignon, ο οποίος συνεργάστηκε με τον Απόστολο Αρβανιτόπουλο, τον πρώτο Έφορο Αρχαιοτήτων Θεσσαλίας, στις συστηματικές ανα-

---

59 *Οδηγός Βόλου Νομού Μαγνησίας*, Στατιστικόν Τμήμα Εμπορικού Συλλόγου Βόλου, 1901, σελ. 67. Βλ. και Κολιού 1993/2001, σελ. 89-91.

60 Ανάμεσα στα πεπραγμένα του Στ. Ντόντου αναφέρονται και έργα ανάπλασης στην Υπέρεια Κρήνη. Βλ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου – Καραμπερόπουλος Β. – Καραγιάννης 1998, σελ. 46. Ειδικότερα για την ανεύρεση της στήλης βλ. Ν. Ι. Γιαννόπουλος, *BCH* XXVIII (1904), σελ. 263-264. Ν. Ι. Γιαννόπουλος και Αθ. Ι. Σπυριδάκις, *Δελτίον της εν Αλμυρώ Φιλαρχαίου Εταιρείας της «Όθρυος» (ΔΑΦΕΟ),* 6 (1903-1905), 1906, σελ. 24-26, αρ. 37 και σελ. 45-46, Γ΄, πίν. Β (εικ. 7). Βλ. και Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2000, σελ. 122-124. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2007. Η στήλη μάλλον θα είχε μεταφερθεί στην Υπέρεια Κρήνη από τα αρχαία νεκροταφεία των Φερών. Σήμερα εκτίθεται στο «Αθανασάκειο» Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου, στην Αίθουσα 'Ταφικών Εθίμων' (αριθ. κατ. Λ 402).

61 Stählin 1924/1967, σελ. 104-108, πίν. V, 2, και Μετάφραση στα ελληνικά, 2002, σελ. 194-201 και 391, όπου ο πίν. V, 2.

62 Ο Fr. Stählin στον πρόλογο του βιβλίου του δεν αναφέρει ρητά ότι επισκέφθηκε ο ίδιος το Βελεστίνο, αλλά ότι πέρασε από την περιοχή με τραίνο προς Βόλο. Στο σκαρίφημα αυτό, όπως και στην περιγραφή των αρχαίων καταλοίπων, υπάρχουν αρκετές ανακρίβειες, για τις οποίες ίσως θέλει να απολογηθεί σημειώνοντας ότι δεν μπόρεσε να χρησιμοποιήσει το σχέδιο του Βελεστίνου που δημοσιεύθηκε από τον Ρήγα το 1797, εννοώντας προφανώς την «*Επιπεδογραφία της Φεράς...*», το οποίο, όπως ο ίδιος αναφέρει, είχε παρουσιάσει ο Σπ. Λάμπρος σε μια εισήγησή του στο Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αθηνών. Βλ. *AJA* 1895, 10, 4 (Oct.-Dec. 1895, «Archaeological News»), σελ. 528, καθώς και παραπάνω, στην παράγραφο που αφορά τον Σπ. Λάμπρο.

σκαφές που διενεργήθηκαν στον ναό του Θαυλίου Διός και της Εννοδίας κατά την δεκαετία του 1920, στην συνέχεια δημοσίευσε την διδακτορική του διατριβή για τις αρχαιολογικές έρευνες στην πόλη των Φερών[63]. Στην μελέτη αυτή ο Y. Béquignon αναφέρεται και στην Υπέρεια Κρήνη περιγράφοντας τις προσωπικές του εντυπώσεις: «...Η πηγή, όπου η παράδοση αναγνωρίζει την περίφημη Υπέρεια Κρήνη («*la fameuse fontaine Hypérie*»), είναι ασφαλώς ο τόπος όπου οι μνήμες του παρελθόντος διατηρούνται καλύτερα. Έπαιζε έναν ρόλο σημαντικό στην ζωή των κατοίκων. Πότιζε, άλλοτε όπως και τώρα, την πεδιάδα των Φερών, η οποία της όφειλε την γονιμότητά της. Τώρα η κρήνη χωρίζεται σε τρεις δεξαμενές και μια πηγή αναβλύζει στο κέντρο κάθε μιας απ' αυτές. Το όριο των δεξαμενών προστατεύεται από έναν μεταγενέστερο τοίχο. Ο πυθμένας θα αποτελείτο από λιθόστρωτο μεταγενέστερης εποχής, αλλά είναι δύσκολο να το διαπιστώσω. Η πληροφορία μου δόθηκε από τους κατοίκους. Δεν μπόρεσα να παρευρεθώ σε έναν καθαρισμό της πηγής, αλλά τον Νοέμβριο του 1925 ανακάλυψα σε μια από τις δεξαμενές της μία αναθηματική στήλη στον Δία Θαύλιο[64] (εικ. 28α, 28β)... Από κάθε δεξαμενή φεύγει ένα ρυάκι που περιβάλλεται από αρχαία μάρμαρα και οι τρεις βραχίονες έτσι σχηματισμένοι ενώνονται για να αποτελέσουν ένα μόνον ποταμάκι, που κατευθύνεται προς τα Βορειοανατολικά και του οποίου το ρεύμα είναι αρκετά δυνατό, ώστε να γυρίζει έναν μύλο. Το μέσο βάθος των τριών αυτών ρυακιών είναι 1μ. έως 1,50μ. Το νερό παραμένει καθαρό και δροσερό ακόμη και το κατακαλόκαιρο... Η πηγή ξαναβρήκε την αρχαία της όψη μετά την κατεδάφιση του μιναρέ, το 1929, που παρέμενε ακόμη το 1925 ως ο μόνος μάρτυρας του παλιού τζαμιού. Στην βορειοανατολική πλευρά η κρήνη περιβάλλεται από ωραία δένδρα, κυρίως ακακίες, και εκεί φυσά σχεδόν πάντα μια δροσερή αύρα... Μια από τις δεξαμενές χρησιμεύει ως ποτίστρα και τα άλογα που ορμούν μέσα στο νερό κάθε βράδυ φέρνουν στην μνήμη το περίφημο θεσσαλικό ιππικό...». Ο Y. Béquignon στην συνέχεια αναφέρει την ύπαρξη μιας ακόμη Κρήνης στα ανατολικά της πόλης και σχολιάζει εκτενώς τις αναφορές της αρχαίας Γραμματείας και των νεώτερων μελετητών σχετικά με τις Κρήνες «Υπέρεια» και «Μεσσηίδα», καταλήγοντας ότι μάλλον και οι δύο θα βρίσκονταν στις Φερές. Επίσης, περιγράφει τον ισχυρό καμπύλο τοίχο στα βόρεια της πηγής και, απορρίπτοντας τις παλαιότερες ερμηνείες του, τον θεωρεί ως αναλημματικό τοίχο για την προστασία της. Στο βιβλίο του ο Y. Béquignon περιλαμβάνει και ένα ακριβές τοπογραφικό σκαρίφημα του Βελεστίνου, που εκπόνησε το 1929 σε συνεργασία με τον M. H. Ducoux, αρχιτέκτονα της Γαλλικής Σχολής Αθηνών, όπου σημειώνονται τα μνημεία των αρχαίων Φερών παράλληλα με τοπογραφικά στοιχεία της εποχής του και, βέβαια, η Υπέρεια Κρήνη, της οποίας δημοσιεύει, μεταξύ πολλών άλλων, και δύο φωτογραφίες που τραβήχτηκαν το 1925.

Ο Γερμανός ιστορικός Ernst Kirsten, που ασχολήθηκε με την ιστορική γεωγραφία της Θεσσαλίας, συνέταξε το λήμμα «Φεραί» στην γνωστή «*Paulys-Wissowa Realencyclopädie*» (1940)[65], το οποίο περιλαμβάνει μια λεπτομερή σύνθεση όλων των γνωστών μέχρι τότε δεδομένων, γεωγραφικών και τοπογραφικών, αρχαιολογικών και ιστορικών, σχετικά με

63 Béquignon 1937, ειδικά σελ. 20-25, πίν. I, V 2 και 3, Τοπογραφικό σχέδιο: *PHÈRES (VELESTINO).*

64 Η στήλη βρέθηκε στις 5 Νοεμβρίου 1925, όπως σημειώνει ο Y. Béquignon, 1937, σελ. 92, αρ. 66 (βλ. και Béquignon 1937, σελ. 87, αρ. 52). Βλ. επίσης παρακάτω, στο μέρος της παρούσας εργασίας που αφορά την Υπέρεια Κρήνη ως τόπο λατρείας στην αρχαιότητα.

65 Kirsten 1940, ειδικά για την Υπέρεια Κρήνη: στ. 985, 994-996 και 989-990, όπου το τοπογραφικό σχέδιο 1: «Φεραί».

την αρχαία πόλη των Φερών, καθώς και μια σύντομη αναφορά στο Βελεστίνο, στον Ρήγα και στην «*Επιπεδογραφία της Φεράς...*». Η παράγραφος 5 του λήμματος είναι αφιερωμένη στην Υπέρεια Κρήνη της αρχαιότητας με εκτενή σχολιασμό των στοιχείων που απορρέουν από την αρχαία Γραμματεία, τα φεραϊκά νομίσματα και τα κείμενα των νεώτερων μελετητών, αλλά και με την σημείωση ότι ο μιναρές που εικονίζεται στις φωτογραφίες του F. Stählin και του Y. Béquignon έχει καταστραφεί. Επίσης, στο συνοπτικό τοπογραφικό σκαρίφημα 1 της αρχαίας πόλης η θέση της Υπέρειας σημειώνεται με τον αριθμό *4*.

Ο Γερμανός γεωλόγος και γεωγράφος Alfred Philippson στο έργο του για τα *«Ελληνικά Τοπία»*[66], που δημοσιεύθηκε το 1950, περιλαμβάνει μια παράγραφο για τις Φερές και το Βελεστίνο και αναφέρεται σύντομα στην «μεγάλη πηγή Υπέρεια», η οποία «κινεί μύλους και αρδεύει μιαν όαση κήπων πλούσια σε δένδρα... Έτσι θα πρέπει να ήταν και στην αρχαιότητα...». Η ανακριβής πληροφορία που μας δίνει ότι «...μόνον ένας ψιλόλιγνος μιναρές δίπλα στην πηγή θυμίζει ακόμη τους αιώνες της ισλαμικής κυριαρχίας...» μάλλον οφείλεται στο ότι δεν είχε ενημερωθεί για την κατεδάφισή του.

Στον πασίγνωστο «*Αρχαιολογικό και Τουριστικό Οδηγό Θεσσαλίας*» των ερευνητών της ιστορίας και του πολιτισμού Β. Σκουβαρά και Κ. Μακρή, που εκδόθηκε το 1958 στον Βόλο, υπάρχει ένα αρκετά εκτενές κείμενο για την ιστορία των Φερών και του Βελεστίνου, αλλά και για τον Ρήγα, στο οποίο περιλαμβάνεται και μια χαρακτηριστική παράγραφος για την Υπέρεια Κρήνη: «*Στη θέση Κεφαλόβρυσο του Βελεστίνου σώζονται ακόμα τοίχοι από κυανόλιθους μιας πολυτελέστατης αρχαίας κρήνης που ονομαζόταν Υπέρεια. Η κρήνη αυτή, με κρουνούς από λεοντοκεφαλές, εικονίζεται και σε νομίσματα των Φεραίων*»[67].

Ο Γ. Κορδάτος στην ογκώδη ιστορική μελέτη του για την Επαρχία Βόλου και Αγιάς (1960)[68] περιλαμβάνει κεφάλαιο σχετικό με την αρχαία ιστορία των Φερών, όπου γίνεται μνεία της Υπέρειας Κρήνης και της παράδοσης για την θεά Ήρα που ανακτά την παρθενία της, όταν λούζεται στα νερά της, η οποία όμως δεν επιβεβαιώνεται από τις αρχαίες πηγές. Επίσης, υπάρχει κεφάλαιο για το νεώτερο Βελεστίνο, όπου «*...το Κεφαλόβρυσο (Υπέρεια Κρήνη) είναι και σήμερα το πιο χαρακτηριστικό μέρος..., που όχι μόνο θυμίζει... τις μυθολογικές παραδόσεις των Φερών, αλλά και δίνει ζωή στην παραγωγή...*» και «*...δίνει ξεχωριστό χρώμα στην πατρίδα του Ρήγα...*».

Στην γεωγραφική ανάλυση της Θεσσαλίας που επιχειρεί το 1975 ο Γάλλος γεωγράφος M. Sivignon[69] αναφέρεται επιγραμματικά και η πηγή του Βελεστίνου, η οποία περιλαμβάνεται ανάμεσα στις κύριες πηγές των θεσσαλικών περιοχών.

Σημαντικά έργα στον περιβάλλοντα χώρο της Υπέρειας Κρήνης έγιναν επί του Δημάρχου Αντωνίου Πάντου (1959-1972)[70], όπως πλατεία, πάρκο και παιδική χαρά, αλλά και έργο ύδρευσης του Βελεστίνου με εγκατάσταση αντλιοστασίου στην θέση της πηγής.

66 Philippson 1950, ειδικά σελ. 121-122.

67 Σκουβαράς – Μακρής 1958, σελ. 51-56, ειδικά για την Υπέρεια σελ. 53 και 93 (εικόνα). Στην επανέκδοση του 1998, σελ. 28-31, ειδικά για την Υπέρεια σελ. 30 και 45 (εικόνα, Φωτο-Ζημέρης). Την συνάδελφο Θ. Μακρή, Αρχιτέκτονα και Τοπογράφο Μηχανικό, ευχαριστούμε θερμά για τον δανεισμό του βιβλίου.

68 Κορδάτος 1960, ειδικά σελ. 53, 112-117, 508, 515-521. Στο κεφάλαιο για το Βελεστίνο περιλαμβάνονται και πολλά αποσπάσματα από κείμενα συγγραφέων του 19ου αιώνα, όπου αναφέρεται η Υπέρεια Κρήνη.

69 Sivignon 1975, ειδικά σελ. 60-66.

70 Κολιού 1993/2001, σελ. 137-141. Σιουμουρέκης 2010, ειδικά σελ. 672-673.

Επίσης, επί του Δημάρχου Βασιλείου Καραμπερόπουλου (1975-1986) έγιναν κάποιες συμπληρωματικές εργασίες ανάπλασης και βελτίωσης της εικόνας του ίδιου χώρου[71].

Η Υπέρεια Κρήνη - Κεφαλόβρυσο στα νεώτερα χρόνια περιβάλλεται από θρύλους, δοξασίες και παραδόσεις, που καταγράφονται από τους μελετητές του τόπου, όπως προαναφέρθηκε[72], ενώ σε άλλα πιο πρόσφατα ντοκουμέντα, κυρίως του 20ού αιώνα (αφηγήσεις, κείμενα, δημοσιογραφικές ειδήσεις, φωτογραφικό υλικό)[73] η πηγή αποτελεί το βασικό πλαίσιο διαφόρων περιστατικών, εκδηλώσεων, θρησκευτικών εορτών και εθίμων (Θεοφάνεια (εικ. 7), Κλήδονας, γαμήλια έθιμα και γλέντια). Περιγράφεται, ακόμη, ως εκδρομικός προορισμός και τόπος αναψυχής, αλλά και ως γενεσιουργός δύναμη της οικονομικής ευμάρειας που απέφερε στους κατοίκους η αξιοποίηση των υδάτων της για το πότισμα των κήπων, την λειτουργία των μύλων και των νεροτριβών, αλλά και για την ύδρευση του οικισμού. Όλες αυτές οι μαρτυρίες και οι εικόνες παρέχουν επί πλέον πολύτιμες πληροφορίες για την μελέτη της ιστορικής εξέλιξης της Υπέρειας, αλλά και για την αρχαιολογική έρευνα στον χώρο της που πρόσφατα ξεκίνησε...

Δραστηριότητες των τελευταίων σαράντα χρόνων γύρω από την Υπέρεια Κρήνη

Πριν από σαράντα και πλέον χρόνια η τότε ΙΓ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών αρχαιοτήτων (ΙΓ΄ ΕΠΚΑ) εγκαινίασε μια νέα περίοδο εντατικών αρχαιολογικών ερευνών και ανασκαφών στην αρχαία πόλη των Φερών και στην ευρύτερη περιοχή της, οι οποίες ξεκίνησαν το 1976 από τους αρχαιολόγους Ευάγγελο Χ. Κακαβογιάννη και Όλγα Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη[74] και συνεχίζονται μέχρι σήμερα από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Μαγνησίας. Τότε ακόμη η Υπέρεια Κρήνη, όπως την έχουμε διατηρήσει στην μνήμη μας και σε κάποιες φωτογραφίες (εικ. 8), ήταν μια μικρή λίμνη με κρυστάλλινα νερά και με μεγάλα πλατάνια στην ΒΔ όχθη της, όπου εξακολουθούσε να βρίσκεται και ο σπόνδυλος δωρικού κίονα που είχαν απεικονίσει το 1805 ο E. Dodwell και ο S. Pomardi[75], με σκάλες και διαδρόμους πρόσβασης σε αυτήν, με ορατές τις ανάβρες, από όπου παίρναμε και πίναμε νερό κατ' ευθείαν από το σημείο που πήγαζε, με ένα μετάλλινο τάσι δεμένο με αλυσίδα στερεωμένη στον τοίχο με ένα καρφί, για να μην χάνεται... Αν και δεν

71 Κολιού 1993/2001, σελ. 142-145. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου – Καραμπερόπουλος Β. – Καραγιάννης 1998, σελ. 50-52.

72 Βλ. ενδεικτικά: Λάμπρος 1905, σελ. 355-361. Λάμπρος 1921, σελ. 61-62. Κορδάτος 1960, σελ. 115. Πολυμέρου-Καμηλάκη 1990, σελ. 297-299. Κλιάφα 2006, σελ. 106.

73 Βλ. ενδεικτικά: Κολιού 1993/2001. Καραμπερόπουλος Β. 2010, ειδικά σελ. 207-208: φωτογραφίες της δεκαετίας του 1930 με στιγμιότυπα στην Υπέρεια Κρήνη. Καραμπερόπουλος Β. 2013. Λόγω του πλήθους των υπαρχουσών αναφορών σχετικά με την Υπέρεια Κρήνη δεν είναι δυνατή η πλήρης καταγραφή τους στην παρούσα εργασία.

74 Βλ. ενδεικτικά τις εργασίες των Ό. Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη - Π. Χρυσοστόμου, «Αρχαιολογικές έρευνες σε αρχαίες πόλεις της Πελασγιώτιδος και της Θεσσαλιώτιδος. 'ΕΡΓΑ ΚΑΙ ΗΜΕΡΑΙ' του αρχαιολόγου Ευάγγελου Κακαβογιάννη και των συνεργατών του στα χρόνια 1976-1980» και της Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, «Το Έργο του Ευάγγελου Χ. Κακαβογιάννη ως αφετηρία και βάση της νεώτερης περιόδου των αρχαιολογικών ερευνών στην αρχαία πόλη των Φερών», που δημοσιεύονται στον παρόντα Τόμο.

75 Βλ. παραπάνω. Ο σπόνδυλος έχει πράγματι τις διαστάσεις που δίνουν οι E. Dodwell και W. M. Leake, αλλά είναι αρκετά φθαρμένος στην μια πλευρά του και στην επάνω επιφάνειά του φέρει μια μεταγενέστερη μεγάλη κυκλική βάθυνση, διαμέτρου 0,45μ. και βάθους επίσης 0,45μ. περίπου, που μάλλον χρησίμευε για το 'κοπάνισμα' καρπών.

είχε αποτελέσει μέχρι πρόσφατα αντικείμενο συστηματικής αρχαιολογικής έρευνας, η Υπέρεια Κρήνη τύγχανε συνεχούς μέριμνας και εύρισκε πάντα την θέση της στα κείμενα[76] και στα έντυπα[77] που δημοσιεύονταν σχετικά με τις Φερές και το Βελεστίνο, αλλά και σε διάφορες δραστηριότητες που οργανώνονταν στην γενέτειρα του Ρήγα.

Τα Συνέδρια με θέμα: «*Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας*», οι Τόμοι των Πρακτικών των οποίων φέρουν, όχι τυχαία, το όνομα «*ΥΠΕΡΕΙΑ*» (I-VI, 1990-2014), έδωσαν την ευκαιρία να παρουσιαστούν και να δημοσιευθούν αρκετές μελέτες που αφορούν την Υπέρεια Κρήνη, αλλά και σχετικές προτάσεις αναπτυξιακού χαρακτήρα. Ο Ευ. Κακαβογιάννης στο Α΄ Συνέδριο[78] προσεγγίζοντας την «*Επιπεδογραφία της Φεράς...*» του Ρήγα από αρχαιολογική άποψη παραθέτει μια σύνοψη των γνωστών στοιχείων για την Υπέρεια. Η Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, επίσης στο Α΄ Συνέδριο[79], διαπραγματεύεται εκτενώς και αναλυτικά το θέμα των υδροκίνητων βιοτεχνιών του Βελεστίνου, οι οποίες λειτουργούσαν με τα ύδατα της Υπέρειας - Κεφαλόβρυσου, αφιερώνοντας αρκετές σελίδες της μελέτης της στην ίδια την πηγή. Ακόμη, στο Β΄ Συνέδριο[80], η ίδια παρουσιάζει την προμελέτη σκοπιμότητας για την αξιοποίηση των υδροκίνητων εργαστηρίων.

Η Νίτσα Κολιού με αφετηρία την σχετική ανακοίνωσή της στο Β΄ Συνέδριο[81] δημοσίευσε το βιβλίο της «*Τα Βελεστινιώτικα*»[82], όπου περιλαμβάνονται πολλές αναφορές στην Υπέρεια Κρήνη, αποσπάσματα από κείμενα συγγραφέων του 19ου αιώνα, δημοσιογραφικές πληροφορίες από τον τοπικό τύπο μετά την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας στο Ελληνικό Κράτος το 1881, που προβάλλουν το Βελεστίνο ως τόπο εκδρομών και αναψυχής με επίκεντρο την Υπέρεια, αλλά δίνουν και διάφορες ειδήσεις, π.χ. σχετικά με τις διενέξεις των κατοίκων για την χρήση των υδάτων της, την κοπή των πλατάνων της για να γίνουν καυσόξυλα, την μέριμνα των δημοτικών αρχόντων για τον καθαρισμό και τον ευπρεπισμό της, τις εντυπώσεις από επισκέψεις επισήμων, τα γεύματα που δόθηκαν προς τιμήν τους στην σκιά των πλατάνων της...

Στην πρόταση για την δημιουργία του «Αρχαιολογικού-Ιστορικού Πάρκου Φερών-Βελεστίνου» που παρουσιάστηκε για πρώτη φορά στο Β΄ Συνέδριο[83], καθώς και στην πρόταση για την δημιουργία «Αρχαιολογικού Μουσείου Φερών-Βελεστίνου» που παρουσιάστηκε στο Δ΄ Συνέδριο[84], η Υπέρεια Κρήνη κατέχει σημαντική θέση ως εξέχον αρχαιολογικό και ιστορικό Μνημείο. Στο ίδιο πνεύμα, ο Τ. Χ. Παπαδόπουλος κατέθεσε στο

76 Βλ. ενδεικτικά: Κακαβογιάννης 1977. Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη 1979, ειδικά σελ. 175. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1990. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1994α, ειδικά σελ. 74, 75, 80. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2013. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου – Αραχωβίτη 2006, ειδικά σελ. 241. Στις μελέτες αυτές περιλαμβάνονται και παλαιότερες βιβλιογραφικές αναφορές.

77 *Φεραί/Pherai*, Μικρό φυλλάδιο δίγλωσσο (στα ελληνικά και στα αγγλικά), έκδοση Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων (2003) [κείμενο: Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου].

78 Κακαβογιάννης 1990, ειδικά σελ. 431-433.

79 Πολυμέρου-Καμηλάκη 1990, ειδικά σελ. 167-171, όπου καταγράφονται και επί πλέον μαρτυρίες για την Υπέρεια Κρήνη κατά τον 19ο αιώνα, καθώς και σελ. 297-299, όπου περιλαμβάνονται παραδόσεις για το «Κεφαλόβρυσο». Στις σελ. 303-304 υπάρχουν και τέσσερις εικόνες της πηγής.

80 Πολυμέρου-Καμηλάκη 1994.

81 Κολιού 1994.

82 Κολιού 1993/2001, σελ. 13-27, 34, 48-52, 56-58, 62-66, 72, 74-75, 81-82, 88-91, 119-120, 133 (φωτογραφίες επισκεπτών), 140-141, 144, 148 (φωτογραφία).

83 Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1994γ, ειδικά σελ. 43-44, 48. Βλ. και Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2002, ειδικά σελ. 40-41, 43-44.

84 Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2006, ειδικά σελ. 103, 107.

Δ΄ Συνέδριο[85] μια πιο εξειδικευμένη πρόταση ανάπλασης του αστικού περιβάλλοντος της Υπέρειας Κρήνης σε συνδυασμό με το συγκρότημα των αλευρομύλων του Πάντου. Ο Στ. Απ. Σιουμουρέκης στην εκτενή μελέτη του για την αστική κατανάλωση νερού στον Δήμο Φερών, που παρουσιάστηκε στο Ε΄ Συνέδριο[86], αναφέρεται και στην αξιοποίηση των υδάτων των πηγών της Υπέρειας.

Ωστόσο, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 άρχισε να παρατηρείται σταδιακή μείωση των υδάτων που πήγαζαν στον χώρο της Υπέρειας Κρήνης και μάλιστα ο Δήμος Βελεστίνου για να βελτιώσει την άσχημη εντύπωση της πτώσης της στάθμης της μικρής λίμνης εγκατέστησε πίδακες νερού μέσα σε αυτήν (1990-1991). Το ανησυχητικό αυτό φαινόμενο έδωσε την αφορμή για την συνδιοργάνωση από την τότε ΙΓ΄ ΕΠΚΑ και τον τότε Δήμο Βελεστίνου ενός ειδικού διεπιστημονικού Συμποσίου, το οποίο πραγματοποιήθηκε στο Βελεστίνο τον Σεπτέμβριο του 1996, με θέμα την μελέτη, την διάσωση και την ανάδειξη τη**ς** πηγής και του άμεσου περιβάλλοντός της[87]. Με την ευκαιρία του Συμποσίου εκδόθηκε ένα τρίπτυχο φυλλάδιο αφιερωμένο αποκλειστικά στην Υπέρεια Κρήνη[88]. Τα Πρακτικά του Συμποσίου δεν στάθηκε δυνατόν να εκδοθούν, όμως κάποιες ανακοινώσεις που παρουσιάστηκαν σε αυτό δημοσιεύθηκαν αλλού, όπως η σημαντική εργασία των Δ. Ράπτη-Caputo και Br. Helly[89]. Δυστυχώς, το έτος 1998 σημειώθηκε για πρώτη φορά πλήρης απώλεια των υδάτων της Υπέρειας Κρήνης, τα οποία επανήλθαν για μικρό χρονικό διάστημα, όμως το έτος 2000 η πηγή στέρεψε εντελώς... (εικ. 9).

Στο πλαίσιο των εκδηλώσεων, που πραγματοποιήθηκαν στο Βελεστίνο το έτος 1998 για να τιμηθεί η επέτειος των διακοσίων χρόνων από τον μαρτυρικό θάνατο του Ρήγα, οργανώθηκε στο Πνευματικό Κέντρο από την τότε ΙΓ΄ ΕΠΚΑ Έκθεση με πινακίδες (posters) και με θέμα: «*Η Επιπεδογραφία της Φεράς, λεγομένης νυν Βελεστίνος. Διακόσια χρόνια μετά...*»[90], όπου παρουσιάστηκαν, φυσικά, και όψεις της διαχρονικής διαδρομής της Υπέρειας Κρήνης. Στο ίδιο πλαίσιο εκδόθηκε από τον τότε Δήμο Βελεστίνου ένα Λεύκωμα αφιερωμένο στην πατρίδα του Ρήγα[91], όπου η Υπέρεια Κρήνη προβάλλεται ανάμεσα στα πιο σημαντικά Μνημεία του τόπου και στην οποία αναφέρεται κείμενο

85 Παπαδόπουλος 2006.

86 Σιουμουρέκης 2010, ειδικά σελ. 670-673.

87 Βλ. *ΑΔ* 51 (1996), Χρονικά Β1, σελ. 362, «Συμπόσιο στο Βελεστίνο για την Υπέρεια Κρήνη» [Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου], όπου περιγράφεται σύντομα η θεματολογία του Συμποσίου. Βλ. και Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2002, ειδικά σελ. 43-44.

88 Πρόκειται για το Φυλλάδιο «*Υπέρεια Κρήνη. Το θεοφιλέστατο νάμα των Φερών και του Βελεστίνου*» (σε συνεργασία Δ. Καραμπερόπουλου και Αργ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου), έκδοση της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης «Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα», Αθήνα - Βελεστίνο 1996. Περιλαμβάνει αποσπάσματα κειμένων αρχαίων και νεώτερων συγγραφέων σχετικά με την Υπέρεια Κρήνη, καθώς και μερικές εικόνες της.

89 Rapti-Caputo – Helly 2008. Στην εργασία αυτή περιλαμβάνεται και συνοπτική έκθεση ιστορικών παρατηρήσεων.

90 Βλ. *ΑΔ* 53 (1998), Χρονικά Β2, σελ. 410 [Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου]. Βλ., επίσης, στην εργασία της Αργ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου για τον Ευ. Κακαβογιάννη, στον παρόντα Τόμο, ειδικά εικ. 10. Το 1999 η Έκθεση μεταφέρθηκε και παρουσιάστηκε στο κτίριο του Συλλόγου Ελλήνων Αρχαιολόγων, στην Αθήνα.

91 Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου – Καραμπερόπουλος Β. – Καραγιάννης 1998, σελ. 18-19, 23, 34, 36-38, 43, 59, 60-61. Στο Λεύκωμα περιλαμβάνονται και αρκετές εικόνες της Υπέρειας Κρήνης. Βλ., επίσης, σελ. 50-52 σχετικά με την περίοδο Δημαρχίας του Β. Καραμπερόπουλου, ο οποίος έκανε και κάποια έργα ανάπλασης στην Υπέρεια Κρήνη, όπως προαναφέρθηκε.

με σκέψεις του πρώην Δημάρχου Β. Καραμπερόπουλου, που συντάχθηκε με αφορμή την απώλεια των υδάτων της...

«*Τα παραμύθια της Υπέρειας Κρήνης*» είναι ο τίτλος ενός εκπαιδευτικού εντύπου της Βελεστινιώτισσας Αγγελικής Καραμπεροπούλου[92], το οποίο εκδόθηκε το 2007 και αφηγείται επεισόδια από την αρχαία και την νεώτερη ιστορία των Φερών και του Βελεστίνου, με αναφορές στους θρύλους, στις παραδόσεις και στα έθιμα γύρω από το «Κεφαλόβρυσο», αλλά και στους νερόμυλους που κινούνταν από τα νερά της πηγής.

Κατά την τελευταία δεκαετία η Υπέρεια Κρήνη απετέλεσε το επίκεντρο ποικίλων εκπαιδευτικών και ενημερωτικών δράσεων, οι οποίες οργανώθηκαν και υλοποιήθηκαν από αρχαιολόγους της τότε ΙΓ΄ ΕΠΚΑ και απευθύνονταν κυρίως σε μαθητές, αλλά και σε πολίτες του Βελεστίνου[93]. Συγκεκριμένα, στο πλαίσιο του θεσμού «Περιβάλλον και Πολιτισμός» του Υπουργείου Πολιτισμού και σύμφωνα με το κεντρικό θέμα «Φωνές Νερού Μυριάδες» της εκστρατείας για την διετία 2010-2011, ετοιμάστηκε το Πρόγραμμα «Υπέρεια Κρήνη, Νάμα Θεοφιλέστατον» με στόχο αφ' ενός να ευαισθητοποιήσει την μαθητική κοινότητα, αλλά και το ευρύτερο κοινό, σχετικά με την απώλεια των υδάτων της πανάρχαιας πηγής και αφ' ετέρου να τους ενημερώσει για την προγραμματιζόμενη ανάδειξη του Μνημείου. Εκδόθηκε ειδικό ενημερωτικό έντυπο[94] που διανεμήθηκε δωρεάν και πραγματοποιήθηκαν εκπαιδευτικές παρουσιάσεις σε σχολεία της Α/βάθμιας και Β/βάθμιας Εκπαίδευσης του Βελεστίνου, καθώς και επισκέψεις στην Υπέρεια Κρήνη (Οκτώβριος 2010 και 2011) (εικ. 10). Ακόμη, στο πλαίσιο άλλης πανελλήνιας δράσης του Υπουργείου Πολιτισμού με τίτλο «Πράσινες Πολιτιστικές Διαδρομές», οργανώθηκαν στις 29 και 30 Απριλίου 2014, με την συμμετοχή μαθητών των σχολείων του Βελεστίνου, θεματικές περιηγήσεις σε συνδυασμό με εκπαιδευτικές δράσεις σε επισκέψιμα Μνημεία του αρχαιολογικού χώρου Φερών-Βελεστίνου, μεταξύ των οποίων και στην Υπέρεια Κρήνη. Τέλος, τα έτη 2013 και 2014, κατά τις «Ημέρες Δράσης και Προβολής του Έργου της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας», που καθιερώθηκαν με πρωτοβουλία του Συλλόγου Ελλήνων Αρχαιολόγων για τις 20 και 21 Οκτωβρίου κάθε έτους, πολλοί επισκέπτες συνοδευόμενοι από αρχαιολόγους σε οργανωμένες περιηγήσεις ενημερώθηκαν για τα Έργα ανάδειξης Μνημείων στον αρχαιολογικό χώρο Φερών-Βελεστίνου, τα οποία υλοποιούνταν στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ (2007-2013), και ιδιαιτέρως στην Υπέρεια Κρήνη.

Αμέσως μετά την περάτωση του Έργου ανάδειξης, με την ευκαιρία της λήξης της σχολικής χρονιάς (17-06-2016), πραγματοποιήθηκε στην Υπέρεια Κρήνη θεατρική παράσταση από τους μαθητές του 2ου Δημοτικού Σχολείου Βελεστίνου με την κωμωδία του Αριστοφάνη «*Εκκλησιάζουσες*» και με μεγάλη προσέλευση του κοινού, που «ζωντάνεψε» τον χώρο του Μνημείου. Η εκδήλωση διοργανώθηκε από τον Πολιτιστικό Σύλλογο Βελεστίνου «Άλκηστις»[95]. Επίσης, με αφορμή την Αυγουστιάτικη Πανσέληνο (07-08-2017), ο Σύλλογος Νέων Βελεστίνου «Ενοδία» διοργάνωσε μουσική εκδήλωση στον χώρο της Υπέρειας Κρήνης, με μουσικές της Σμύρνης, της Κωνσταντινούπολης και νέων συνθετών

92 Καραμπεροπούλου 2007, ειδικά σελ. 19-34.

93 Για όλες αυτές τις δράσεις βλ. *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 69 (2014), Χρονικά [Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου] (υπό έκδοση).

94 Το τρίπτυχο έντυπο με τίτλο: «*Υπέρεια Κρήνη, Νάμα Θεοφιλέστατον*» εκδόθηκε το 2010 από την τότε ΙΓ΄ ΕΠΚΑ, με επιμέλεια της Αρχαιολόγου Αιμ. Καλογιάννη, και περιλαμβάνει κείμενα των Αργ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου και Π. Αραχωβίτη, καθώς και μερικές εικόνες.

95 Βλ. *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 2016, Χρονικά [Π. Αραχωβίτη] (υπό έκδοση).

της Ανατολικής Μεσογείου, από το μουσικό σχήμα «Ανατολικά Ζητήματα», με μεγάλη επιτυχία και μεγάλη συμμετοχή του κοινού.

Εν τω μεταξύ, όλο αυτό το χρονικό διάστημα των σαράντα ετών η Υπέρεια Κρήνη συνέχιζε και συνεχίζει να αποτελεί, όπως και παλαιότερα, προσφιλή τόπο διαφόρων δραστηριοτήτων και εκδηλώσεων, παιδικών παιχνιδιών (εικ. 11), οργανωμένων επισκέψεων μαθητών σχολείων και ομάδων επισκεπτών από διάφορες περιοχές της Ελλάδας και από το εξωτερικό, καθώς και συνέδρων και επισήμων προσώπων, τους οποίους κατά κανόνα συνοδεύουν και ενημερώνουν αρχαιολόγοι της άλλοτε ΙΓ΄ ΕΠΚΑ και νυν ΕΦΑ Μαγνησίας. Θα αναφέρουμε ενδεικτικά την συμβολική και ιδιαίτερα συγκινητική επίσκεψη του «θρυλικού» Βρετανού ιστορικού και πολιτικού Chr. M. Woodhouse, στις 3 Νοεμβρίου 1996[96].

Η Υπέρεια Κρήνη προβάλλεται στην Έκθεση της νέας πτέρυγας του «Αθανασάκειου» Αρχαιολογικού Μουσείου Βόλου, στην ενότητα «Φεραί»[97], καθώς και στον «Εκθεσιακό Χώρο Φυσικής Ιστορίας και Πολιτισμού Λίμνης Κάρλας και Μαυροβουνίου», στα Κανάλια Μαγνησίας[98]. Προβάλλεται, επίσης, στο Διαδίκτυο: στην ιστοσελίδα «ΟΔΥΣΣΕΥΣ» του Υπουργείου Πολιτισμού, ανάμεσα στα σημαντικά Μνημεία των Φερών, στην ιστοσελίδα της «Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα», αλλά και στις ιστοσελίδες «Μουσικό Βαγόνι, από το Βελεστίνο για όλο τον κόσμο...» και «Η Μαγνησία στο πέρασμα του χρόνου», με συνεχείς αναρτήσεις και αρκετές εικόνες. Ακόμη, έχουν δημοσιευθεί κατά καιρούς πολλά άρθρα για την Υπέρεια Κρήνη στον τοπικό και στον αθηναϊκό τύπο.

Το Έργο της ανάδειξης της Υπέρειας Κρήνης

Στον χώρο της πηγής, όπως προαναφέρθηκε, υπήρχαν λίγα ορατά αρχαία αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, τα οποία καλύπτονταν εν μέρει από τα νερά της μικρής λίμνης (εικ. 12), καθώς και μεταγενέστερες κατασκευές που σχετίζονταν με την διαχείριση του αναβλύζοντος νερού για την χρήση του από τους κατοίκους, με την διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου περιμετρικά της λίμνης και με την διευκόλυνση πρόσβασης σε αυτήν.

Μετά το 1998, η απώλεια των υδάτων της Υπέρειας Κρήνης είχε ως επακόλουθο την σταδιακή εγκατάλειψή της, με αποτέλεσμα να επιδεινώνεται η εικόνα της υποβάθμισης που είχαν προκαλέσει στο ίδιο το Μνημείο και στον περιβάλλοντα χώρο του ορισμένα δημοτικά έργα των δεκαετιών 1960 και 1970[99], κυρίως με την κατασκευή ενός αντλιοστασίου του υδραγωγείου και ενός μικρού πρόχειρου κτίσματος στην βόρεια πλευρά

96 Ο Chr. M. Woodhouse, γνωστός για την συμμετοχή του στην επιχείρηση για την ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοποτάμου (25-11-1942) και για την συγγραφή του βιβλίου «*Rhigas Velestinlis. The Proto-martyr of the Greek Revolution*» (1995), την ημέρα αυτή τιμήθηκε από τον Δήμο Βελεστίνου. Βλ. και Καραμπερόπουλος Δ. 2004/2020.

97 Η Έκθεση στην νέα πτέρυγα του Μουσείου εγκαινιάστηκε στις 10-07-2009. Βλ. Ιντζεσίλογλου – Μακρή-Σκοτινιώτη – Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2009, ειδικά σελ. 544-545. Βλ. επίσης Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου κ.ά., «Η νέα Μόνιμη Έκθεση στην Νέα Πτέρυγα του «Αθανασάκειου» Αρχαιολογικού Μουσείου Βόλου και οι θεματικές της ενότητες», στο περιοδικό *ΜΑΓΝΗΣΙΑ* 13 (Νοέμβριος 2009), σελ. 8-43, ειδικά σελ. 19-25.

98 Η Έκθεση αυτή, που εγκαινιάστηκε στις 05-10-2018, περιλαμβάνει ιδιαίτερη πινακίδα για την Υπέρεια Κρήνη.

99 Βλ. παραπάνω, καθώς και Παπαδόπουλος 2006, ειδικά σελ. 425-429.

της λίμνης, καθώς και τσιμεντένιων πεζογεφυρών που εδράζονταν επάνω στους ορατούς αρχαίους λίθους και διευκόλυναν τους διαβάτες να διασχίσουν τον χώρο της λίμνης (εικ. 12, 13, 14).

Η νέα αυτή κατάσταση, αν και δυσάρεστη, έδωσε στην τότε ΙΓ΄ ΕΠΚΑ την δυνατότητα να πραγματοποιήσει κάποιες πρώτες εργασίες καθαρισμού, έρευνας, μελέτης, καθώς και τοπογραφικής και σχεδιαστικής αποτύπωσης των ορατών αρχαίων αρχιτεκτονικών καταλοίπων στον στεγνό πλέον πυθμένα της μικρής λίμνης και στον περιβάλλοντα χώρο της[100], ενώ παράλληλα άρχισαν να διαμορφώνονται οι στόχοι για την μόνιμη προστασία και την ανάδειξη του Μνημείου, καθώς και την σύνδεσή του με τα άλλα επισκέψιμα Μνημεία του ήδη αναπτυσσόμενου «Αρχαιολογικού-Ιστορικού Πάρκου Φερών-Βελεστίνου». Στο πλαίσιο αυτό, το 2009 εκπονήθηκε σχετική μελέτη, η οποία εγκρίθηκε από το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο, και στην συνέχεια το Έργο της ανάδειξης της Υπέρειας Κρήνης προτάθηκε και εντάχθηκε στο Πρόγραμμα ΕΣΠΑ, «Ε.Π. Θεσσαλίας - Στερεάς Ελλάδας - Ηπείρου, 2007-2013», με προϋπολογισμό 450.000 Ευρώ[101]. Οι εργασίες πραγματοποιήθηκαν από την πρώην ΙΓ΄ ΕΠΚΑ και μετέπειτα Εφορεία Αρχαιοτήτων Μαγνησίας, από το τέλος του 2012 μέχρι το τέλος του 2015, και είχε την αποδοχή και, όποτε χρειάστηκε, την βοήθεια της Δημοτικής Αρχής, καθώς και την στήριξη των Βελεστινιωτών.

Οι παρεμβάσεις στην Υπέρεια Κρήνη έγιναν με στόχο α) την αποκάλυψη, συντήρηση, προστασία και ανάδειξη των αρχαίων κτισμάτων που υπάρχουν στην βόρεια πλευρά του πυθμένα της λίμνης, β) την αποκατάσταση και αισθητική αναβάθμιση των υπαρχουσών κατασκευών, κυρίως των παλαιών λιθόκτιστων αναλημματικών τοίχων, που την οριοθετούν περιμετρικά, και γενικότερα του άμεσου περιβάλλοντος χώρου της και γ) την βελτίωση της λειτουργικότητας του Μνημείου, ώστε αυτό να είναι επισκέψιμο και προσβάσιμο σε όλους (εικ. 15). Γενικά, στο σκεπτικό του Έργου ήταν η ενοποίηση του αρχαιολογικού χώρου με την λιγότερη δυνατή επέμβαση σε αυτόν, απομακρύνοντας κάποιες μεταγενέστερες κατασκευές που τον επιβάρυναν και διατηρώντας κάποιες υπάρχουσες λειτουργίες. Αρχικά καθαρίστηκε συστηματικά όλος ο χώρος και στην συνέχεια πραγματοποιήθηκαν εργασίες βελτίωσης, όπως υδροβολή των λίθων των περιμετρικών αναλημματικών τοίχων, επιδιόρθωση και αντικατάσταση των αρμολογήσεών τους, ανακατασκευή μικρών κατεστραμμένων τμημάτων τους, επιχρίσματα τοίχων, κλιμάκων, στηθαίων κλπ. Ανάλογες εργασίες επιδιόρθωσης και βελτίωσης έγιναν και στις υπάρχουσες περιμετρικές πλακοστρώσεις με σχιστολιθικές πλάκες στα δυτικά και ανατολικά του χώρου της λίμνης, καθώς και στην υπάρχουσα τσιμεντένια εξέδρα στην ΒΑ πλευρά του χώρου με την τοποθέτηση ξύλινου δαπέδου και πέργκολας από μεταλλικό σκελετό και ξύλινη επικάλυψη. Παράλληλα καθαιρέθηκαν το εγκαταλελειμμένο αντλιοστάσιο-

100 Βλ. *ΑΔ* 53 (1998), Χρονικά Β2, «Υπέρεια Κρήνη», σελ. 437-438 [Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου]. Χαρακτηριστική για τις δοξασίες που περιβάλλουν την Κρήνη ήταν η παρέμβαση του τότε Δημάρχου Βελεστίνου Κ. Κανάρη για να σταματήσει η έρευνα, «επειδή δεν πρέπει να πειράζουμε την πηγή...», όπως μας είπε.

101 Βλ. και *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 2016, Χρονικά [Π. Αραχωβίτη, Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Κ. Γεωργίου, Π. Έλληνα] (υπό έκδοση). Το Έργο πραγματοποιήθηκε με την συμμετοχή του μόνιμου προσωπικού της Εφορείας και του προσωπικού που προσλήφθηκε στα πλαίσια του Έργου, καθώς και εξωτερικών συνεργατών. Στα Χρονικά του *ΑΔ* 2016 αναφέρονται ονομαστικά όλοι οι συνάδελφοι, όλων των ειδικοτήτων, μόνιμοι και συμβασιούχοι, που συμμετείχαν στην υλοποίηση του Έργου. Τους ευχαριστούμε όλους θερμά και από την θέση αυτή.

υδραγωγείο στην βόρεια πλευρά του χώρου της λίμνης και οι παλαιές τσιμεντένιες πεζογέφυρες που εδράζονταν εν μέρει επάνω στα αρχαία αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, οι οποίες αντικαταστάθηκαν από μία μεταλλική πεζογέφυρα με ξύλινο δάπεδο που επιτρέπει στους επισκέπτες να διασχίζουν τον χώρο της λίμνης. Η νέα πεζογέφυρα σχεδιάστηκε σε σχήμα αμβλείας γωνίας, ώστε η κορυφή της να είναι το πλησιέστερο σημείο προσέγγισης του επισκέπτη στα αρχαία κτίσματα, και με σημειακή έδραση επάνω σε τσιμεντένιους φρεατοπασσάλους. Για την σωστή επιλογή των σημείων έδρασης της πεζογέφυρας, αλλά και για την καλύτερη γνώση του χώρου, είχαν προηγηθεί ορισμένες απαραίτητες διερευνητικές εργασίες στον πυθμένα της λίμνης, συγκεκριμένα γεωφυσική διασκόπηση για τον εντοπισμό και άλλων τυχόν αρχαίων κατασκευών, καθώς και γεωλογικός έλεγχος του υπεδάφους. Επίσης, με την κατασκευή μικρού πλατώματος και περιμετρικού διαδρόμου με ξύλινο δάπεδο στην συνέχεια της νέας πεζογέφυρας και προς τα ΝΝΑ της εξασφαλίστηκε η απρόσκοπτη κυκλική περιήγηση του Μνημείου και η δυνατότητα να απολαμβάνει κανείς τον χώρο από κάθε σημείο του. Πραγματοποιήθηκαν, τέλος, εργασίες συντήρησης λίθων των αρχαίων κτισμάτων και αρχαιολογικών ευρημάτων, που είχαν υποστεί φθορές από την μακροχρόνια παραμονή τους μέσα στο νερό, καθώς και εργασίες τεκμηρίωσης του Μνημείου (τοπογράφηση, σχεδιαστική αποτύπωση, φωτογράφιση, αεροφωτογράφιση). Στο πλαίσιο του Έργου, για την ενημέρωση των επισκεπτών και της μαθητικής κοινότητας, αναρτήθηκαν στον χώρο πινακίδες με πληροφοριακό υλικό και εκδόθηκαν ενημερωτικό φυλλάδιο[102] και εκπαιδευτικό έντυπο[103].

Από τους πρώτους επισκέπτες της Υπέρειας Κρήνης μετά την ανάδειξή της ήταν οι σύνεδροι του Ζ΄ Συνεδρίου "Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα", στις 7 Οκτωβρίου 2017.

Η ανασκαφική έρευνα και η αποκάλυψη του κρηναίου οικοδομήματος της Υπέρειας[104]

Όπως προαναφέρθηκε, ένας από τους στόχους του Έργου της ανάδειξης ήταν και η αποκάλυψη της εικόνας της φημισμένης Υπέρειας Κρήνης, που υποδήλωνε την παρουσία της με τα λιγοστά ορατά τμήματά της στον πυθμένα της μικρής λίμνης, πριν ακόμη στερέψουν τα νερά της πηγής. Έτσι, μέσα στα περιορισμένα οικονομικά και χρονικά πλαίσια του Έργου, άρχισε η ανασκαφική έρευνα στον χώρο, αποδίδοντας τα πρώτα

102 Πρόκειται για τρίπτυχο φυλλάδιο με τίτλο: «*Η Υπέρεια Κρήνη των Φερών – Το Κεφαλόβρυσο του Βελεστίνου*» που εκδόθηκε το 2015 στον Βόλο από την ΕΦΑ Μαγνησίας. Περιλαμβάνει κείμενα των Αργ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου και Π. Αραχωβίτη, καθώς και αρκετές εικόνες του Μνημείου. Το ίδιο έντυπο εκδόθηκε και στην αγγλική γλώσσα, σε μετάφραση των Αρχαιολόγων Ι. Γεωργίου και Β. Ροντήρη.

103 Το πολυσέλιδο εκπαιδευτικό έντυπο για μαθητές του Γυμνασίου και του Λυκείου με τίτλο: «*Ω γη Φεραία, χαίρε, σύγγονόν θ' ύδωρ, Υπερεία Κρήνη, νάμα θεοφιλέστατον*» δημιουργήθηκε από την Αρχαιολόγο Αιμ. Καλογιάννη και εκδόθηκε το 2015 στον Βόλο από την ΕΦΑ Μαγνησίας. Περιλαμβάνει και αρκετές εικόνες της πηγής Υπέρειας.

104 Πιο αναλυτική παρουσίαση του κρηναίου οικοδομήματος και των πρώτων πορισμάτων της μελέτης του γίνεται από τις Π. Αραχωβίτη, Π. Έλληνα και Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου στην εργασία τους με τίτλο: «Υπέρεια Κρήνη Φερών-Βελεστίνου. Νέα αρχαιολογικά δεδομένα», η οποία έχει κατατεθεί για δημοσίευση στα Πρακτικά του 6ου *ΑΕΘΣΕ* (*Αρχαιολογικού Έργου Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας*) που πραγματοποιήθηκε στον Βόλο το 2018. Στην παρούσα εργασία στον Τόμο ΥΠΕΡΕΙΑ VII περιλαμβάνεται μια συνοπτική αναφορά στο κρηναίο οικοδόμημα και στα βασικά συμπεράσματα της μέχρι τώρα μελέτης του.

στοιχεία για την αναγνώριση της μορφής και την κατανόηση της λειτουργίας του κρηναίου οικοδομήματος και των περί αυτό διαμορφώσεων διαχρονικά, γεννώντας όμως ταυτόχρονα πολλά ερωτηματικά που καθιστούν επιτακτική και ελκυστική την συνέχιση των ερευνών[105].

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε κυρίως στο βόρειο τμήμα του χώρου και, όπως αναμενόταν, αποκάλυψε το βασικό ορθογώνιο κτίσμα της Κρήνης (εικ. 15, 16, 17), μέσα στο οποίο θα συγκεντρωνόταν ένα μέρος των πηγαίων υδάτων που κατά την αρχαιότητα θα πρέπει να ανέβλυζαν σε πολλά σημεία («αναύρες» ή «μάτια») πλημμυρίζοντας την περιοχή, όπως συνέβαινε και μέχρι την δεκαετία του 1990. Στην συνέχεια με ελεγχόμενη ροή μέσω εκροών (ενός ή περισσότερων κρουνών και εγκοπών) το νερό θα έρρεε από το εσωτερικό της Κρήνης προς τα έξω διευκολύνοντας την πρόσληψή του από τους κατοίκους. Το κρηναίο οικοδόμημα της Υπέρειας έχει προσανατολισμό ΒΔ-ΝΑ, με την πρόσοψή του στα ΝΑ, και συνολικές διαστάσεις 13,56μ. Χ 6,40μ. Αποτελείται από δύο κύρια μέρη ορθογώνιου σχήματος: την βορειοδυτική μεγαλύτερη δεξαμενή συγκέντρωσης του νερού, εμβαδού 40τ.μ. περίπου (με εσωτερικό μήκος 11μ. και εσωτερικό πλάτος 3,56/3,70μ.), και την συνεχόμενη σε αυτήν νοτιοανατολική μικρότερη στενή λεκάνη απορροής του, μήκους 11μ. και εσωτερικού πλάτους 0,65μ. περίπου. Σε γενικές γραμμές, η αρχιτεκτονική μορφή του βρίσκει παράλληλα σε αρκετά κρηναία κτίσματα κυρίως των κλασικών και των πρώιμων ελληνιστικών χρόνων που έχουν ανασκαφεί στον ελλαδικό χώρο[106]. Τα μέχρι τώρα ανασκαφικά δεδομένα οδηγούν στην διαπίστωση ότι το κρηναίο οικοδόμημα της Υπέρειας έχει δεχθεί ορισμένες μεταγενέστερες μετασκευές, ωστόσο η αρχική μορφή του δεν είναι δυνατόν προς το παρόν να αναγνωριστεί με ακρίβεια, καθώς η ανασκαφή δεν έχει προχωρήσει μέχρι το επίπεδο θεμελίωσης σε κανένα από τα μέρη του. Συγκεκριμένα, θα πρέπει να διασαφηνιστεί εάν το βασικό κρηναίο οικοδόμημα δομήθηκε εξ αρχής ως ενιαία κατασκευή ή εάν κατασκευάστηκε τμηματικά, με προσθήκες στο αρχικό κτίσμα, δεδομένου ότι χρησιμοποιήθηκαν διαφορετικά είδη λίθων για την δόμηση των επί μέρους τμημάτων του.

---

105 Βλ. *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 2016, Χρονικά [Π. Αραχωβίτη, Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Κ. Γεωργίου, Π. Έλληνα] (υπό έκδοση), καθώς και παραπάνω, σημ. 101. Στα Χρονικά του *ΑΔ* κατατίθεται μια πρώτη ερμηνευτική προσέγγιση του κρηναίου κτίσματος, η οποία στο μεταξύ με την πρόοδο της μελέτης έχει διαφοροποιηθεί.

106 Βλ. ενδεικτικά: Κρήνη στο Ιερό της Αρτέμιδος στην Αυλίδα, 5ου αι. π.Χ. (Glaser 2000, σελ. 417-419). Κρήνη 'Μινώα' της Δήλου, τέλους 5ου αι. π.Χ. (Dunkley 1935/1936, σελ. 180-181. Glaser 2000, σελ. 419-420). Κρήνη στην ΝΑ γωνία της Αγοράς των Αθηνών, αρχαϊκών χρόνων (Glaser 2000, σελ. 421-422, εικ. 6). Κρήνη στην ΝΔ γωνία της Αγοράς των Αθηνών, 4ου αι. π.Χ. (Glaser 2000, σελ. 423). Κρήνη Ιαλυσού Ρόδου, 4ου αι. π.Χ. κατά τον ανασκαφέα (Maiuri 1928, σελ. 79-82. Dunkley 1935/1936, σελ. 183-184, εικ. 15-16. Glaser 2000, σελ. 425-427, εικ. 9, ο οποίος την χρονολογεί στον 3ο αι. π.Χ.). Κρήνη στην Αγορά του Ιερού του Θερμίου Απόλλωνος, πρώιμης ελληνιστικής εποχής (Σωτηριάδης 1899, σελ. 61-62. Παπαποστόλου 1984, σελ. 125-128, πίν. 103-105). Κρήνη Επιδαύρου, χρονολογείται νωρίς μέσα στο δεύτερο ήμισυ του 4ου αι. π.Χ. (Λαμπρινουδάκης – Καζόλιας - Ζώνας 2016). Κρήνη Φιγαλείας, τέλους 4ου – 3ου αι. π.Χ. (Ορλάνδος 1927/1928. Dunkley 1935/1936, σελ. 186-187, εικ. 18). Κρήνη Στυμφάλου, 4ου – 3ου αι. π.Χ. (Ορλάνδος 1925, σελ. 51-52, εικ. 1-2, πίν. 1. Dunkley 1935/1936, σελ. 188). Κρήνη Λυκοσούρας, 'Μακεδονικών' χρόνων, μάλλον 4ου – 3ου αι. π.Χ. (Ορλάνδος 1911. Dunkley 1935/1936, σελ. 188, σημ. 3, όπου χρονολογείται στον 3ο – 2ο αι. π.Χ.).

Η βορειοανατολική στενή και το μεγαλύτερο μέρος της βορειοδυτικής μακριάς πλευράς της δεξαμενής συγκέντρωσης του νερού διαμορφώνονται με τοίχο κατασκευασμένο με μεγάλους γωνιολίθους από γκριζοπράσινο ασβεστολιθικό πέτρωμα, χωρίς συνδετικό υλικό, συνολικού πλάτους 1,50μ.-1,60μ. Ο τοίχος σώζεται σε τρεις σειρές δόμων, μέγιστου συνολικού ύψους 0,90μ., αλλά η ύπαρξη μοχλοβοθρίων στην επάνω επιφάνειά του υποδηλώνει μεγαλύτερο αρχικό ύψος. Η νοτιοδυτική στενή και εν μέρει η βορειοδυτική μακριά πλευρά της δεξαμενής διαμορφώνονται με μια συνεχόμενη κλίμακα γωνιακής μορφής από το ίδιο υλικό, εκτεινόμενη επίσης στην νοτιοδυτική στενή πλευρά της λεκάνης απορροής (εικ. 16, 17, 18, 19). Από την κλίμακα σώζονται τέσσερις βαθμίδες, πλάτους η κάθε μία 0,30μ. και ύψους 0,20μ.-0,22μ., και σύμφωνα με τις ενδείξεις θα είχε και αυτή μεγαλύτερο ύψος. Η ύπαρξή της θα εξυπηρετούσε την κάθοδο προς το εσωτερικό και των δύο χώρων του κρηναίου κτίσματος, για την υδροληψία και τον καθαρισμό τους, αλλά και για τις ανάγκες ιερών τελετουργιών που πιθανότατα τελούνταν στον χώρο, όπως θα γίνει λόγος πιο κάτω. Στην νοτιοδυτική πλευρά του εσωτερικού της δεξαμενής, κάτω από την κλίμακα και από μικρό τμήμα του συνεχόμενου σε αυτήν τοίχου, όπου προχώρησε η έρευνα, αποκαλύφθηκαν εν μέρει δώδεκα επιμήκεις γωνιόλιθοι από λευκόγκριζο ή πρασινωπό ασβεστολιθικό πέτρωμα, πλάτους ο κάθε ένας 0,50μ.-0,60μ. και μέσου ύψους 0,40μ. (εικ. 16, 17, 20). Οι γωνιόλιθοι είναι τοποθετημένοι στην σειρά, εγκάρσια στον κατά μήκος άξονα της κλίμακας και του τοίχου, και μεταξύ τους έχουν αφεθεί μικρά κενά, πλάτους 0,12μ.-0,15μ., από τα οποία θα εισέρρεε το νερό που ανέβλυζε εκτός της δεξαμενής[107]. Κατά πάσα πιθανότητα, ολόκληρο το κτίσμα θα εδράζεται επάνω σε όμοιους γωνιολίθους με την ίδια διάταξη. Στην επάνω επιφάνεια των τμημάτων των γωνιολίθων αυτών που προεξέχουν κάτω από την κλίμακα, όπως και στην επιφάνεια των βαθμίδων της ίδιας της κλίμακας, παρατηρούνται αβαθείς κοιλάνσεις και φθορές ακανόνιστης μορφής, οι οποίες προκλήθηκαν από την φυσική διάβρωση, αλλά και από την μακροχρόνια χρήση τους[108].

Η πρόσοψη της δεξαμενής προς τα νοτιοανατολικά διαμορφώθηκε με ένα στηθαίο, στο οποίο διαπιστώθηκαν δύο επάλληλες φάσεις (εικ. 21, 23). Από την αρχαιότερη φάση του στηθαίου αποκαλύφθηκε η επάνω πλευρά σε όλο το μήκος του (11μ.), που διαμορφώνεται με έξι όρθιες πλάκες από λευκόγκριζο ασβεστόλιθο, μήκους 1,80μ. και πάχους 0,14μ. η κάθε μία, τοποθετημένες σε σειρά. Στο κεντρικό μόνον τμήμα του στηθαίου η έρευνα προχώρησε σε μεγαλύτερο βάθος, έως 0,80μ. από την επάνω πλευρά του, όχι όμως μέχρι το επίπεδο έδρασής του. Στο μέσον του στηθαίου, στο επάνω σημείο επαφής των δύο κεντρικών πλακών, υπάρχει τριγωνικό άνοιγμα, στο οποίο πιθανότατα θα προσαρμοζόταν ένας κρουνός για την εκροή του νερού από την δεξαμενή προς την λεκάνη απορροής εμπρός από το στηθαίο (εικ. 22). Η υπόθεση για την ύπαρξη κρουνού στηρίζεται στην παρουσία δύο τόρμων ένθεσης συνδέσμων στην επάνω επιφάνεια των όρθιων πλακών, εκατέρωθεν του ανοίγματος. Είναι πιθανόν, λοιπόν, να υπήρχε στο σημείο αυτό ένας

107 Παρόμοια κατασκευή που εξυπηρετούσε την ίδια λειτουργία υπήρχε και στην Κρήνη της Αγοράς του Ιερού του Θερμίου Απόλλωνος, η οποία επίσης κτίστηκε στην θέση φυσικής πηγής. Βλ. Σωτηριάδης 1899, σελ. 61-62. Παπαποστόλου 1984, σελ. 125-128. Προφανώς στα νεώτερα χρόνια τον ίδιο ρόλο θα έπαιζαν και τα ανοίγματα στην βάση του αναλημματικού τοίχου που ορίζει την βόρεια πλευρά της μικρής λίμνης της Υπέρειας (βλ. εικ. 14, 21).

108 Παρόμοιες φθορές αναφέρεται ότι υπάρχουν και σε άλλες κρήνες, όπως στην Κρήνη των Μεγάρων, αρχαϊκών χρόνων. Βλ. Dunkley 1935/1936, σελ. 146.

μαρμάρινος ή χάλκινος κρουνός σε μορφή λεοντοκεφαλής[109], εάν μάλιστα συνεκτιμηθεί η συχνή παράσταση ενός κρουνού-λεοντοκεφαλής, από το στόμα της οποίας τρέχει νερό, στα νομίσματα των Φερών, αργυρά και χάλκινα, που κόβονται από τις αρχές του 5ου έως πιθανότατα το τέλος του 4ου αι. π.Χ., όπως ήδη προαναφέραμε[110]. Θα τονίσουμε για μια φορά ακόμη ότι, σύμφωνα με την άποψη των περισσότερων μελετητών, η παράσταση του κρουνού-λεοντοκεφαλής στα φεραϊκά νομίσματα αποτελεί συμβολική απεικόνιση της Υπέρειας Κρήνης.

Στην νοτιοανατολική πλευρά του κρηναίου κτίσματος, εμπρός από το στηθαίο της δεξαμενής συγκέντρωσης του νερού, διαμορφώνεται μια λεκάνη απορροής, εσωτερικού πλάτους 0,65μ., όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, της οποίας προς το παρόν αποκαλύφθηκε μόνον το μεσαίο τμήμα στο ανώτερο επίπεδό του (εικ. 16, 17, 21, 23). Η εξωτερική (νοτιοανατολική) πλευρά της λεκάνης απορροής οριοθετείται με ένα άλλο στηθαίο, κατασκευασμένο από μια σειρά μεγάλων όρθιων πλακών από λευκόγκριζο ασβεστόλιθο, μέσου πάχους 0,21μ. Η επάνω επιφάνεια των πλακών αυτών βρίσκεται σε χαμηλότερο επίπεδο κατά 0,80μ. σε σχέση με εκείνη του στηθαίου της δεξαμενής. Οι πλάκες φέρουν ευμεγέθεις εγκοπές σε ισομήκεις μεταξύ τους αποστάσεις για την εκροή του νερού εξωτερικά της Κρήνης. Στο εσωτερικό της λεκάνης απορροής, στο επίπεδο του χείλους της, βρέθηκαν σε τρία σημεία χονδρές ασβεστολιθικές πλάκες κάθετα τοποθετημένες ανάμεσα στα δύο στηθαία και σε ισομήκη μεταξύ τους διαστήματα, οι οποίες χρησίμευαν πιθανότατα για να πατούν οι χρήστες της Κρήνης ή να ακουμπούν τα αγγεία τους για την πρόσληψη του νερού. Ωστόσο, σε αυτήν την φάση της έρευνας, δεν ήταν εφικτή η ανασκαφή εξωτερικά (νοτιοανατολικά) της λεκάνης απορροής, λόγω υπερκείμενων αρχιτεκτονικών καταλοίπων, οπότε παραμένουν προς το παρόν αναπάντητα τα ερωτήματα για την μορφή της πρόσοψης της Κρήνης και για την περαιτέρω διαχείριση του νερού.

Η μελέτη των καταλοίπων του κρηναίου οικοδομήματος της Υπέρειας, όπως επισημάναμε προηγουμένως, καταδεικνύει ότι στην μακρόχρονη λειτουργία του δέχτηκε αρκετές μετασκευές, πράγμα που συμβαίνει και σε ορισμένα από τα γνωστά κρηναία κτίσματα που ερευνήθηκαν στον ελλαδικό χώρο[111]. Σημαντική μετασκευή αποτελεί η υπερύψωση, κατά 0,80μ., του αρχικού στηθαίου στην νοτιοανατολική πλευρά της δεξαμενής

109 Χαρακτηριστικό παράδειγμα κρήνης με χάλκινους κρουνούς σε μορφή λεοντοκεφαλής που σώζονται στην θέση τους αποτελεί η 'Ιερή' Κρήνη στην Αγορά της Κορίνθου, που χρονολογείται στα τέλη του 6ου ή στις αρχές του 5ου αι. π.Χ. Βλ. Dunkley 1935/1936, σελ. 173-175, 195-196, πίν. 24α και 25. Hill 1964, σελ. 157-177. Pfaff 2003, ειδικά σελ. 132-133. Γενικότερα, οι λιγοστοί πραγματικοί ζωόμορφοι κρουνοί, χάλκινοι ή λίθινοι, που έχουν βρεθεί μέχρι τώρα στον ελλαδικό χώρο καταδεικνύουν ότι η λεοντοκεφαλή μάλλον αποτελούσε την επικρατέστερη, εάν όχι την αποκλειστική επιλογή. Βλ. παραδείγματα από τους Δελφούς (Dunkley 1935/1936, σελ. 196, εικ. 19), από την Κρήνη της Σάμου (Dunkley 1935/1936, σελ. 151-152, 194), από την Κρήνη της Ιαλυσού Ρόδου (Maiuri 1928, σελ. 79-82. Dunkley 1935/1936, σελ. 183-184, 196. Glaser 2000, σελ. 425-427).

110 Βλ. παραπάνω, στο μέρος της παρούσας εργασίας που αφορά τις αρχαίες μαρτυρίες για την Υπέρεια Κρήνη, καθώς και στις σημ. 7, 8, 9. Βλ., επίσης, στην εργασία που θα δημοσιευθεί στο *ΑΕΘΣΕ* 6 και η οποία περιλαμβάνει εκτενέστερη παρουσίαση του κρηναίου οικοδομήματος, όπως αναφέρεται στην σημ. 104.

111 Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Κρήνη 'Πειρήνη' της Κορίνθου (βλ. Hill 1964, σελ. 1-109. Robinson 2011, ειδικά σελ. XIX-XX, όπου γίνεται συνοπτική αναφορά στην ιστορική εξέλιξή της). Ενδεικτικά αναφέρουμε, επίσης, την Κρήνη 'Μινώα' της Δήλου (Dunkley 1935/1936, σελ. 180-181. Glaser 2000, σελ. 419-420), την Κρήνη της Λυκοσούρας (Ορλάνδος 1911, ειδικά σελ. 202), την Κρήνη της Επιδαύρου (Λαμπρινουδάκης – Καζόλιας - Ζώνας 2016).

συλλογής του νερού, με την προσθήκη οκτώ όρθιων πλακών από γκρίζο ασβεστόλιθο σε σειρά και σε συνολικό μήκος 11,90μ. που δημιούργησαν ένα δεύτερο καθ' ύψος στηθαίο (εικ. 21, 23). Οι πλάκες, κάθε μία από τις οποίες έχει ύψος 0,65μ., πλάτος 1,50μ. και πάχος 0,12μ.-0,14μ., συγκρατούνταν μεταξύ τους με συνδέσμους, όπως προκύπτει από την ύπαρξη τόρμων στην επάνω επιφάνειά τους. Για την στήριξη των πλακών αυτών στην κάτω πλευρά τους 'αξιοποιήθηκαν' ορισμένα αρχιτεκτονικά μέλη από κιτρινωπό πωρόλιθο, σε δεύτερη χρήση, τα οποία τοποθετήθηκαν σε σειρά δημιουργώντας μια συνεχόμενη βάση, ύψους 0,40μ. και πλάτους 0,35μ. περίπου, σε όλο το μήκος του δεύτερου στηθαίου και σχεδόν σε επαφή με την επάνω πλευρά των όρθιων πλακών του αρχικού στηθαίου (εικ. 18, 19, 23). Σε λαξευμένη συνεχόμενη αύλακα στην επάνω πλευρά της σειράς αυτών των αρχιτεκτονικών μελών-βάσεων τοποθετήθηκαν οι πλάκες του δεύτερου στηθαίου και στερεώθηκαν με μολυβδοχόηση. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι τα αρχιτεκτονικά μέλη από κιτρινωπό πωρόλιθο, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν σε δεύτερη χρήση, είναι δωρικού ρυθμού και προέρχονται πιθανότατα από παλαιότερη πρόσοψη της Κρήνης ή από κάποιο κατεστραμμένο κτίριο μικρών διαστάσεων, ίσως μικρό ναό.

Ως προς την στέγαση του κρηναίου οικοδομήματος της Υπέρειας, κάποιες πληροφορίες παρέχουν οι στρώσεις κεραμίδων λακωνικού τύπου από τον χώρο της λεκάνης απορροής, αλλά και της δεξαμενής, μεταξύ των οποίων υπάρχουν και ορισμένες ενσφράγιστες με τα ονόματα των κεραμέων ΚΛΕΟΔΗΜΟΥ και ΕΥΑΡΧΟΥ[112]. Οι κεραμίδες αυτές μάλλον συσχετίζονται με την φάση της μετασκευής της Κρήνης, με την προσθήκη του δεύτερου στηθαίου, η οποία βάσει των ευρημάτων μπορεί να χρονολογηθεί στην ελληνιστική περίοδο, πιθανόν στον 2ο αι. π.Χ.

Αμέσως έξω από την ΝΔ πλευρά του κρηναίου κτίσματος, όπου βρίσκεται η κλίμακα καθόδου της δεξαμενής, αποκαλύφθηκε συμπαγής και επίπεδη λιθορριπή (εικ. 16, 24), η οποία συγκρατείται και οριοθετείται προς Β και προς Ν από δύο μικρούς λιθόκτιστους αναλημματικούς τοίχους, ενώ ανάμεσά τους ένας τρίτος τοίχος παράλληλος προς αυτούς ενισχύει την συνοχή του ενδιάμεσου χώρου. Η λιθορριπή αυτή πιθανόν διαμορφώθηκε σταδιακά, δημιουργώντας ένα εκτεταμένο σταθερό και στεγανό επίπεδο πρόσβασης στην Κρήνη που θα διευκόλυνε τους κατοίκους να την προσεγγίσουν αποφεύγοντας τα νερά και τις λάσπες.

Εμπρός από την κύρια όψη στα ΝΑ του κρηναίου οικοδομήματος της Υπέρειας, στο ίδιο περίπου επίπεδο με την επάνω σωζόμενη πλευρά των τοιχωμάτων της δεξαμενής του και παράλληλα με το στηθαίο της, σχηματίζεται ένα στενό επίμηκες κτίσμα από μεγάλους λατυποπαγείς γωνιολίθους, που αποκαλύφθηκε σε μήκος 20,40μ. και σώζεται προφανώς σε επίπεδο θεμελίωσης (εικ. 16, 19, 21, 25). Ο προσανατολισμός του είναι ΒΑ-ΝΔ, δηλαδή συμβαδίζει με τον κατά μήκος άξονα του κρηναίου οικοδομήματος. Η «κάτοψη» του επιμήκους αυτού κτίσματος ήταν εν μέρει εμφανής πριν από την έναρξη της ανασκαφικής έρευνας, ενώ κάποιοι από τους γωνιολίθους διακρίνονταν μέσα στα νερά της πηγής μέχρι που αυτή στέρεψε (εικ. 12). Η διάταξη των γωνιολίθων είναι διαφορετική στα επί μέρους τμήματα του επιμήκους κτίσματος, παρουσιάζοντας αντιστοιχίες σε σχέση με το κυρίως κρηναίο οικοδόμημα. Σε σημείο αντίστοιχο με το μέσον της δεξαμενής της Κρήνης οι γωνιόλιθοι διατάσσονται ημικυκλικά σε μορφή εξέδρας, που προεξέχει με ακτίνα 2μ. περίπου, ενώ σε απόσταση 10μ. από αυτήν προς τα ΒΑ διαμορφώνουν μια τετράπλευρη προς τα ΝΑ προεξοχή της «κάτοψης» σε μορφή πτέρυγας, πλάτους 1,50μ. περίπου. Η νοτιοδυτική πλευρά του επιμήκους κτίσματος προφανώς έχει καταστραφεί, με αποτέλεσμα να μην γνωρίζουμε

112 Doulgeri-Intzesiloglou 1998.

εάν είχε ανάλογη μορφή με την βορειοανατολική. Πιθανότατα, η «κάτοψη» αυτή σχετίζεται με την διαμόρφωση μνημειώδους πρόσοψης στα ΝΑ της Κρήνης. Το σχέδιό της παραπέμπει σε μιαν απλή μορφή «νυμφαίου» με ευθύγραμμη πρόσοψη[113], με μικρές προεξέχουσες πτέρυγες στα άκρα και με ημικυκλική εξέδρα στο μέσον. Προς το παρόν δεν είναι δυνατόν να διασαφηνιστεί περισσότερο η αρχιτεκτονική μορφή του επιμήκους αυτού κτίσματος και η ακριβής χρονολόγησή του, ωστόσο παρουσιάζει χαρακτηριστικά που θυμίζουν το πνεύμα της ρωμαϊκής αρχιτεκτονικής, αλλά που συνδέονται και με την ελληνιστική παράδοση[114].

Η Υπέρεια Κρήνη ως τόπος λατρείας στην αρχαιότητα

Σε χώρο εκτός του κτίσματος της Κρήνης, αλλά σε επαφή με την ΒΔ πλευρά του, όπου εντοπίστηκαν πρόχειροι τοίχοι από πώρινους γωνιολίθους μάλλον σε δεύτερη χρήση (εικ. 16, 18, 24), βρέθηκαν συγκεντρωμένα χαρακτηριστικά αντικείμενα που συνήθως απαντούν σε αποθέτες αρχαίων Ιερών. Τα σημαντικότερα μεταξύ αυτών είναι: 1) Πήλινο ειδώλιο καθιστής γυναικείας μορφής (εικ. 26) που ανήκει σε έναν γνωστό τύπο της αρχαϊκής εποχής με ανατολικοϊωνική προέλευση, παραδείγματα του οποίου από την Θάσο, την Σίνδο, την Άκανθο και αλλού χρονολογούνται κυρίως στον 6ο αι. π.Χ.[115], 2) Πήλινα ειδώλια γυμνών γυναικείων μορφών με ιμάτιο ριγμένο στην πλάτη (εικ. 27), που ανήκουν σε έναν διαδεδομένο τύπο (της Αναδυομένης), ο οποίος εμφανίζεται τον 4ο αι. π.Χ. και με πολλές παραλλαγές επιβιώνει έως την πρώιμη ρωμαϊκή αυτοκρατορική περίοδο. Θεωρείται από τους μελετητές ότι τα ειδώλια αυτά εικονίζουν την θεά Αφροδίτη. Αρκετά παράλληλά τους προέρχονται από την Πέλλα, την Θεσσαλονίκη, την Αμφίπολη και άλλες περιοχές[116], 3) Μικρή μαρμάρινη κεφαλή γενειοφόρου ανδρός, η οποία ίσως ανήκει σε αγαλμάτιο του Διός ή άλλης ανδρικής θεότητας, με κοντινό παράλληλο την κεφαλή ενός μερικώς σωζόμενου χάλκινου αγαλματιδίου του Διός από τις Φερές, που χρονολογείται στα μέσα του 5ου αι. π.Χ.[117]. Αξιοσημείωτη είναι η παρουσία στον χώρο της Υπέρειας μιας λίθινης στήλης που φέρει την επιγραφή: ΔΙΟΣ/ΘΑΥΛΙ (εικ. 28α, 28β), την οποία είχε ανακαλύψει ο Y. Béquignon[118], 4) Πήλινοι λύχνοι, τροχήλατοι (εικ. 29), αρκετοί των

113 Πρβλ. Αριστοδήμου 2012, σελ. 37-38, 41-43, 45-46, 53-56.

114 Βλ. και Glaser 2000, σελ. 437-439, 443-446.

115 Για παράλληλα βλ. Ειδώλιο 2017, από την Θάσο: σελ. 238-241, αρ. 137-144 [Δ. Μαλαμίδου], από την Σίνδο: σελ. 289, αρ. 252-253 [Ευ. Στεφανή], από την Άκανθο: σελ. 296, αρ. 272 [Κ. Μπεχτσή]. Για την ερμηνεία αυτού του τύπου των ειδωλίων βλ. Kokkorou-Alevras 2014, ειδικά σελ. 116-117.

116 Για παράλληλα βλ. Ειδώλιο 2017, από την Πέλλα: σελ. 251, αρ. 170-171 [Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη], από την Θεσσαλονίκη: σελ. 277-278, αρ. 226, και σελ. 344, αρ. 377 [Η. Ζωγράφου], σελ. 415-416, αρ. 533-536, και σελ. 418-419, αρ. 540-541 [Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη], από την Αμφίπολη: σελ. 355-356, αρ. 407-408 [Π. Μάλαμα].

117 Biesantz 1965, σελ. 35, 141, αρ. L 111, πίν. 63. Το χάλκινο αγαλματίδιο του Διός βρίσκεται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών, αριθ. κατ. ΝΜ 15418.

118 Béquignon 1937, σελ. 92, αρ. 66. Βλ. επίσης παραπάνω, στο μέρος της παρούσας εργασίας που αφορά τις μαρτυρίες για την Υπέρεια Κρήνη. Η στήλη φυλάσσεται στο «Αθανασάκειο» Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου (αριθ. κατ. Ε 904, διαστάσεις: σωζ. ύψος 1,10μ., μέγ. πλάτος 0,35μ., πάχος 0,08μ.). Η ερμηνεία της μορφής, της λειτουργίας και της παρουσίας της στην Υπέρεια Κρήνη, καθώς και η χρονολόγησή της είναι υπό μελέτη. Σύμφωνα με μια πρώτη εκτίμηση, πρόκειται πιθανόν για όρο και χρονολογείται στον πρώιμο 4ο αι. π.Χ. Την συνάδελφο Αιμιλία Καλογιάννη, Αρχαιολόγο της ΕΦΑ Μαγνησίας, ευχαριστούμε θερμά για την βοήθειά της στον εντοπισμό της στήλης.

φεραϊκών εργαστηρίων, αλλά και κατασκευασμένοι με μήτρα (εικ. 30α, 30β, 30γ), που χρονολογούνται από τον 2ο αι. π.Χ. έως τον 3ο-4ο αι. μ.Χ.[119], 5) Μαρμάρινη ορθογώνια βάση (εικ. 31), μήκους 0,44μ., πλάτους 0,35μ. και ύψους 0,15μ., στην κάτω πλευρά της οποίας έχει αφεθεί άπεργος ο όγκος του μαρμάρου. Επάνω στην βάση διατηρείται το κάτω τμήμα μαρμάρινης στήλης στερεωμένης με μολυβδοχόηση, σωζ. ύψους 0,17μ., πλάτους 0,24μ. και πάχους 0,04μ. Η ερμηνεία και η χρονολόγηση του ευρήματος αυτού είναι προς το παρόν αβέβαιη.

Η ύπαρξη όλων αυτών των ευρημάτων στον συγκεκριμένο χώρο αποτελεί ισχυρότατη ένδειξη ότι στο άμεσο περιβάλλον της Υπέρειας Κρήνης λειτουργούσε κάποιο Ιερό, από την αρχαϊκή τουλάχιστον περίοδο μέχρι τους ύστερους ρωμαϊκούς αυτοκρατορικούς χρόνους. Η παρουσία κυρίως των πήλινων γυναικείων ειδωλίων παραπέμπει σε λατρεία μιας γυναικείας θεότητας, πιθανότατα της Αφροδίτης, η οποία είναι ήδη γνωστή στην πόλη των Φερών τόσο από επιγραφές όσο και από έργα γλυπτικής[120]. Δεν αποκλείεται, ακόμη, στον ίδιο χώρο να λατρεύονταν και άλλες θεότητες, όπως ο Δίας και η Νύμφη Υπέρεια.

Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας τα δεδομένα της πρόσφατης μερικής ανασκαφικής έρευνας και της σχετικής με τα γνωστά και παρόμοια κρηναία οικοδομήματα βιβλιογραφίας καταλήγουμε στα εξής συμπεράσματα:

Η Υπέρεια Κρήνη των Φερών, με βάση τις γνωστές μέχρι τώρα πληροφορίες, αποτελεί ένα μοναδικό δείγμα αρχαίου κρηναίου οικοδομήματος στην ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλίας και το γεγονός αυτό προσδίδει ακόμη μεγαλύτερη σημασία στην αποκάλυψή του. Βασικό χαρακτηριστικό του είναι ότι κατασκευάστηκε στο σημείο, όπου ανέβλυζαν τα νερά της πηγής Υπέρειας. Η αρχική κατασκευή του κτίσματος, πιθανότατα με δημόσια μέριμνα, τοποθετείται χρονολογικά στην κλασική περίοδο, χωρίς προς το παρόν να είναι δυνατή η ακριβέστερη χρονολόγησή του[121]. Τόσο η συμβολική απεικόνιση της Κρήνης ως κρουνού σε μορφή λεοντοκεφαλής στα νομίσματα των Φερών, ήδη από τις αρχές του 5ου αι. π.Χ., όσο και οι σχετικές με την Υπέρεια Κρήνη αναφορές του Πινδάρου και του Σοφοκλέους, που προαναφέρθηκαν, παρέχουν ένα χρονικό όριο, πριν από το οποίο, όπως φαίνεται, υπήρχε κάποια κρηναία κατασκευή στον χώρο της πηγής[122].

Το κρηναίο κτίσμα της Υπέρειας συνδυάζει τα χαρακτηριστικά των δύο βασικών τύπων κρηνών, αφ' ενός εκείνων με λιθόκτιστη δεξαμενή συγκέντρωσης του νερού και

119 Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1994β. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2016, σελ. 330, 334. Πρβλ. Perlzweig 1961, α. (με έλικες): σελ. 138, αρ. 1224, 1233, 1242, πίν. 25, β. (με τσαμπιά σταφυλιών και φύλλα): σελ. 145-146, αρ. 1512, πίν. 12, και αρ. 1499, 1544, 1552, 1562, πίν. 28, γ. (με ρόδακα): σελ. 150-151, αρ. 1681, 1713, πίν. 30.

120 Βλ. Miller 1974. Κακαβογιάννης 1994. Χρυσοστόμου 1998, σελ. 48-50, πίν. 7. Mili 2015, σελ. 48-49, 174. Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, «Μαρμάρινα γυναικεία αγάλματα από την αρχαία πόλη των Φερών. Μικρή συμβολή στην μελέτη της θεσσαλικής πλαστικής», στον *Τόμο στην Μνήμη του Αλέξανδρου Μάντη* (υπό έκδοση).

121 Πρβλ. Glaser 2000, σελ. 436.

122 Πρβλ. την 'Ιερή' Κρήνη στην Αγορά της Κορίνθου, με τους χάλκινους κρουνούς σε μορφή λεοντοκεφαλής, που χρονολογείται στα τέλη του 6ου ή στις αρχές του 5ου αι. π.Χ. (Dunkley 1935/1936, σελ. 173-175, 195-196, πίν. 24α και 25. Hill 1964, σελ. 157-177. Pfaff 2003, σελ. 132-133), καθώς και ένα πήλινο ομοίωμα κρήνης από την Ηφαιστία της Λήμνου, που χρονολογείται στο δεύτερο ήμισυ του 6ου αι. π.Χ. (Dunkley 1935/1936, σελ. 174-175, εικ. 11).

βαθμίδες που συνηθέστερα οδηγούσαν στην φυσική πηγή, τύπος πιο πρώιμος που εμφανίζεται από την πρωτο-ιστορική περίοδο[123], και αφ' ετέρου εκείνων με τετράπλευρη λιθόκτιστη δεξαμενή και με στηθαίο στην μια πλευρά για την εκροή του νερού κυρίως μέσω κρουνών, οι οποίες συνήθως έφεραν στέγη και συχνά είχαν πρόσοψη με κιονοστοιχία. Οι κρήνες του δεύτερου αυτού τύπου πρωτοεμφανίζονται στην αρχαϊκή εποχή, αλλά είναι επικρατέστερες κατά τον 5ο και κυρίως τον 4ο αι. π.Χ., έως και τους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους, και είτε κατασκευάζονται στο σημείο της πηγής είτε τροφοδοτούνται από πηγή μέσω δικτύου αγωγών[124]. Ακριβές παράλληλο της αρχιτεκτονικής μορφής της Υπέρειας Κρήνης δεν έχει εντοπιστεί μεταξύ των αρχαιότερων γνωστών κρηναίων κτισμάτων του ελλαδικού χώρου, αλλά κοντινά παράλληλά της αναγνωρίζονται στις Κρήνες της Λυκοσούρας, της Φιγαλείας, της Στυμφάλου, της Αγοράς του Ιερού του Θερμίου Απόλλωνος, ενώ η Κρήνη 'Μινώα' της Δήλου είναι ένα αρκετά κοντινό παράλληλο για το κρηναίο κτίσμα της Υπέρειας ως προς το χαρακτηριστικό της δεξαμενής με κλίμακα[125]. Ο σύνθετος χαρακτήρας της Υπέρειας Κρήνης υποδηλώνει και την σύνθετη λειτουργία της, αφ' ενός ως ροοκρήνης (από το *ρέω/ρόος*=ρους/*ροή*), λόγω της εκροής του νερού μέσω κρουνού ή κρουνών(;) και εγκοπών, και αφ' ετέρου ως αρυκρήνης (από το *αρύω*=αντλώ), λόγω της δυνατότητας προσέγγισης στο επίπεδο του νερού μέσω κλίμακας για την άντλησή του.

Η πρόσοψη, η ανωδομή και γενικότερα η πλήρης μορφή του κρηναίου κτίσματος της Υπέρειας προς το παρόν δεν μας είναι γνωστές για καμία από τις χρονικές περιόδους της μακροχρόνιας ύπαρξής του, επειδή δεν έχουν εντοπιστεί ή δεν έχουν μελετηθεί ακόμη λεπτομερώς σχετικά στοιχεία. Η παρουσία κάποιων στρώσεων κεραμίδων μικρής έκτασης αποτελεί ένδειξη ότι πιθανότατα η Κρήνη θα ήταν στεγασμένη, τουλάχιστον στην φάση της μετασκευής της κατά την ελληνιστική περίοδο. Επίσης, τα αρχιτεκτονικά μέλη δωρικού ρυθμού που υπάρχουν σε δεύτερη χρήση σε διάφορα μέρη του κρηναίου κτίσματος πιθανόν προέρχονται από την πρόσοψή του σε μια προηγούμενη φάση της, χωρίς να αποκλείεται και το ενδεχόμενο να ανήκουν σε κάποιο άλλο κτίριο. Μια ιδέα για την πιθανή μορφή της πρόσοψης αυτής αποκομίζουμε από απεικονίσεις κρηνών με πρόσοψη και θριγκό δωρικού, κατά κανόνα, ρυθμού που απαντούν στην αττική αγγειογραφία, κυρίως την μελανόμορφη, η οποία αποτελεί την σημαντικότερη πηγή σχετικών πληροφοριών[126], δεδομένου ότι τα περισσότερα γνωστά αρχαιότερα κρηναία κτίσματα δεν σώζονται ολόκληρα[127]. Το επίμηκες κτίσμα, κατάλοιπα του οποίου αποκαλύφθηκαν στα ΝΑ της Υπέρειας Κρήνης, πιθανόν σχετίζεται με την διαμόρφωση μνημειώδους πρόσοψής της σε μια επόμενη φάση της, ωστόσο παραμένουν αμφίβολες τόσο η αρχιτεκτονική μορφή όσο και η ακριβής χρονολόγηση αυτού του κτίσματος.

Η διαπίστωση της ύπαρξης λατρειών στον χώρο της Υπέρειας Κρήνης, πιθανόν σε κάποιο υπαίθριο Ιερό, προσθέτει ένα ιδιαίτερα σημαντικό νέο στοιχείο στην μελέτη της. Λατρευόμενη θεότητα μάλλον θα ήταν η Αφροδίτη, ίσως και άλλες θεότητες, όπως ο Δίας, η Νύμφη Υπέρεια κ.ά. Οι λατρείες τελούνταν τουλάχιστον από την αρχαϊκή περίοδο

123 Dunkley 1935/1936, σελ. 175-176, 180-181. Glaser 2000, σελ. 416-420.

124 Dunkley 1935/1936, σελ. 182-188. Glaser 2000, σελ. 420-429. Βλ. και την σχετική συζήτηση του θέματος στο Καϊάφα 2008, Τόμος ΙΙ, σελ. 197-207.

125 Βλ. και παραπάνω, σημ. 106.

126 Ορλάνδος 1916. Dunkley 1935/1936, σελ. 153-172. Glaser 2000, σελ. 414-416.

127 Σε πιο πλήρη μορφή σώζεται η Κρήνη της Ιαλυσού Ρόδου, του 4ου αι. π.Χ. Βλ. Maiuri 1928, σελ. 79-82. Dunkley 1935/1936, σελ. 183-184, εικ. 15-16. Glaser 2000, σελ. 425-427, εικ. 9.

έως και τους ρωμαϊκούς αυτοκρατορικούς χρόνους, επιβεβαιώνοντας τον χαρακτηρισμό «*νάμα θεοφιλέστατον*» που αποδίδουν στην Υπέρεια Κρήνη οι στίχοι του Σοφοκλέους.

Με τα στοιχεία που απέδωσε η ανασκαφική έρευνα δεν προσδιορίζεται προς το παρόν ο τρόπος και ο χρόνος της οριστικής καταστροφής του κρηναίου οικοδομήματος της Υπέρειας. Σποραδικά ευρήματα, κυρίως νομίσματα διαφόρων περιόδων, η παρουσία των οποίων ίσως οφείλεται στην συνήθεια των κατοίκων και των επισκεπτών να τα ρίχνουν με συνοδεία ευχών στα νερά της, υποδηλώνουν ότι ο ιερός χαρακτήρας της πηγής Υπέρειας διατηρήθηκε ακόμη και μετά την εγκατάλειψη της αρχαίας πόλης των Φερών κατά την ύστερη αρχαιότητα[128], μέχρι και την σημερινή εποχή. Αξίζει να αναφερθεί ότι ανάμεσα στα ευρήματα υπάρχει και ένα βυζαντινό χρυσό νόμισμα της εποχής του αυτοκράτορα Θεοφίλου (829-842)[129]. Στα νεώτερα χρόνια, όπως είναι γνωστό και ήδη προαναφέρθηκε, ο χώρος της Υπέρειας, όσο υπήρχε το νερό, αποτελούσε τόπο τέλεσης διαφόρων θρησκευτικών εορτών και εθίμων από τους κατοίκους του Βελεστίνου.

128 Βλ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2016.

129 Το νόμισμα φυλάσσεται στο «Αθανασάκειο» Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου, αριθ. κατ. ΒΕ 52375. Πρβλ. Sear 1974, σελ. 317, αρ. 1653. Ευχαριστούμε πολύ για την βοήθειά της την συνάδελφο Ευ. Σταμέλου, Αρχαιολόγο της ΕΦΑ Μαγνησίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Καθιερωμένες συντομογραφίες

***ΑΑΑ*:** Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών
***ΑΔ*:** Αρχαιολογικόν Δελτίον
***ΑΕ*:** Αρχαιολογική Εφημερίς
***AJA*:** The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts
***BCH*:** Bulletin de Correspondance Hellénique
***BSA*:** The Annual of the British School at Athens
***CSCA*:** University of California Studies in Classical Antiquity
***ΠΑΕ*:** Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας
***REA*:** Revue des Études Anciennes
***REG*:** Revue des Études Grecques

Βιβλιογραφία - Συντομογραφίες για την παρούσα εργασία

Ανακατωμένος 1887: Α. Κ. Ανακατωμένος, *Τα νέα όρια της Ελλάδος, ήτοι, Τοπογραφικαί και εθνολογικαί σημειώσεις περί της Θεσσαλίας*, Αθήναι 1887.

Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη 1979: Ό. Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη, «Τοπογραφία της περιοχής των Φερών Θεσσαλίας κατά την Προϊστορική περίοδο», *ΑΔ* 34 (1979), Μέρος Α΄ - Μελέτες, σελ. 174-206.

Αραχωβίτη 2014: Π. Αραχωβίτη, «Ανιχνεύσεις στην ιστορία των αρχαίων Φερών μέσα από το έργο κατασκευής του αποχετευτικού δικτύου Βελεστίνου-Χλόης», στο Δ. Καραμπερόπουλος (επιμ.), *ΥΠΕΡΕΙΑ VI, Πρακτικά Στ΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο 2012,* Αθήνα 2014, Μέρος Α΄, σελ. 95-113.

Αρβανιτόπουλλος 1915: Α. Σ. Αρβανιτόπουλλος, «Ανασκαφαί και έρευναι εν Θεσσαλία το 1913», *ΠΑΕ* 1915, σελ. 134-135.

Αριστοδήμου 2012: Α. Αριστοδήμου, *Ο γλυπτός διάκοσμος νυμφαίων και κρηνών στο ανατολικό τμήμα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας*, Θεσσαλονίκη 2012.

Baedeker 1889 – Ευαγγελίδης/Μαυρογένης 1901: K. Baedeker, *Greece. Handbook for Travellers* (Αγγλική Έκδοση), Leipsic/London 1889 (2η αναθεωρημένη έκδοση, Leipsic 1894). Ελληνική Έκδοση: Τ. Ε. Ευαγγελίδης – Γ. Σ. Μαυρογένης, *Ελλάς, ήτοι Ιστορική, γεωγραφική και τοπογραφική περιγραφή της Ελλάδος και οδηγός των ταξειδιωτών και περιηγητών (κατά τον Μπέντεκερ)*, Αθήναι 1901 (2η έκδοση, υπό Τ. Ε. Ευαγγελίδου, κατά το Γερμανικόν του Καρόλου Μπέδεκερ και το Γαλλικόν του Αλφρέδου Ζωάν, Αθήναι 1907).

Βασίλαρος 2004: Γ. Βασίλαρος, *Απολλωνίου Ροδίου, Αργοναυτικών Α΄, Εισαγωγή, αρχαίο κείμενο, μετάφραση, σχόλια*, Αθήνα 2004.

Béquignon 1937: Y. Béquignon, *Recherches archéologiques à Phères de Thessalie,* Paris 1937.

Biesantz 1965: H. Biesantz, *Die thessalischen Grabreliefs. Studien zur nordgriechischen Kunst,* Mainz am Rhein 1965.

Björnståhl 1779: J. J. Björnståhl, *Το οδοιπορικό της Θεσσαλίας 1779* (μετάφραση, προλεγόμενα, σημείωσες: Μεσεβρινός, Θεσσαλονίκη 1979).

Bostock - Riley 1855: J. Bostock – H. T. Riley, *The Natural History of Pliny (σχολιασμένη μετάφραση)*, Vol. I, London 1855.

Βουτυράς 1890: Σ. Ι. Βουτυράς, *Λεξικόν Ιστορίας και Γεωγραφίας*, Τόμος 9ος, Κωνσταντινούπολις 1890.

Camp II 2013: J. McK. Camp II (επιμ.), *In Search of Greece: Catalogue of an Exhibit of Drawings at the British Museum by Edward Dodwell and Simone Pomardi from the Collection of the Packard Humanities Institute,* London 2013.

Γεωργιάδης 1880/1894: Ν. Γεωργιάδης, *Θεσσαλία,* Αθήναι (1η έκδοση, 1880), Βόλος (2η έκδοση, 1894), Λάρισα (3η έκδοση, 1995: επανέκδοση της έκδοσης του 1894).

Dodwell 1819: E. Dodwell, *A Classical and Topographical Tour through Greece, during the years 1801, 1805 and 1806,* Vol. II, London 1819.

Dodwell 1819/1821: E. Dodwell, *Views in Greece, from Drawings by Edward Dodwell,* London 1819/1821.

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1990: Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, «Φεραί», στο *Περιοδικό «Αρχαιολογία»* 34 (1990), σελ. 58-64.

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1994α: Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, «Οι νεότερες αρχαιολογικές έρευνες στην περιοχή των αρχαίων Φερών», στο *«Θεσσαλία»: Δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας (1975-1990). Αποτελέσματα και προοπτικές, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Λυών 1990,* Αθήνα 1994, Τόμος Β΄, σελ. 71-92.

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1994β: Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, «Τα ελληνιστικά λυχνάρια των Φερών», στο *Πρακτικά της Γ΄ Επιστημονικής Συνάντησης για την Ελληνιστική Κεραμική, Θεσσαλονίκη 1991,* Αθήνα 1994, σελ. 363-388.

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1994γ: Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, «Το Αρχαιολογικό-Ιστορικό Πάρκο Φερών-Βελεστίνου. Μια εφαρμόσιμη πρόταση», στο Δ. Καραμπερόπουλος, Ευ. Κακαβογιάννης (επιμ.), *ΥΠΕΡΕΙΑ ΙΙ, Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο 1992,* Αθήνα 1994, Μέρος Α΄, σελ. 39-60.

Doulgeri-Intzesiloglou 1998: A. Doulgeri-Intzesiloglou, «Quelques “artisans éponymes” de l’ “industrie” de l’argile à Phères (Thessalie)», στο F. Blondé, A. Muller (επιμ.), *L’artisanat en Grèce ancienne: les artisans, les ateliers, Πρακτικά Συνεδρίου, Lille 1997, TOPOI* 8/2 (1998), σελ. 607-623.

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2000: Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, *Θεσσαλικές επιγραφές σε τοπικό αλφάβητο*, Θεσσαλονίκη 2000 (Διδακτορική Διατριβή, ΑΠΘ, ηλεκτρονική δημοσίευση στο Διαδίκτυο, Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών).

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2002: Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, «Το Αρχαιολογικό-Ιστορικό Πάρκο Φερών-Βελεστίνου. Δέκα χρόνια μετά», στο *Μνημεία της Μαγνησίας, Πρακτικά του Συνεδρίου «Ανάδειξη του διαχρονικού μνημειακού πλούτου του Βόλου και της ευρύτερης περιοχής», Βόλος 2001*, Βόλος 2002, σελ. 40-47.

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2006: Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, «Αρχαιολογικό Μουσείο Φερών-Βελεστίνου. Σχεδίασμα μιας Μουσειολογικής Μελέτης», στο Δ. Καραμπερόπουλος (επιμ.), *ΥΠΕΡΕΙΑ IV, Πρακτικά Δ΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο 2003,* Αθήνα 2006, σελ. 97-109.

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2007: Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, «Ο Νικόλαος Ι. Γιαννόπουλος στην αρχαία πόλη των Φερών», στο *Αχαιοφθιωτικά Γ΄ (Πρακτικά του Γ΄ Συνεδρίου Αλμυριώτικων Σπουδών, Αλμυρός 2000)*, Αλμυρός 2007, Τόμος Α΄, σελ. 499-514.

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2013: Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, «Αρχαιότητες των Φερών και αρχαιολογική έρευνα στο προπολεμικό Βελεστίνο», στο Β. Καραμπερόπουλος, *Βελεστίνο. Περιπλάνηση στα προπολεμικά χρόνια,* Βελεστίνο 2013, σελ. 51-84.

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2016: Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, «Η αρχαία πόλη των Φερών, από τους ελληνιστικούς στους αυτοκρατορικούς χρόνους. Μερικά ιστορικά, επιγραφικά και αρχαιολογικά δεδομένα», στο Μ. Γιαννοπούλου, Χρ. Καλλίνη (επιμ.), *Ἠχάδιν, Τιμητικός Τόμος για τη Στέλλα Δρούγου,* Αθήνα 2016, Μέρος Ι, σελ. 320-340.

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου – Καραμπερόπουλος Β. – Καραγιάννης 1998: Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου – Β. Καραμπερόπουλος – Η. Καραγιάννης, *Στα βήματα του Ρήγα... Από τις Φερές του χθες στο Βελεστίνο του σήμερα (Λεύκωμα για τα διακόσια χρόνια από τον θάνατο του Ρήγα Βελεστινλή)*, έκδοση Δήμου Βελεστίνου, 1998.

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου – Αραχωβίτη 2006: Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου – Π. Αραχωβίτη, «Η αρχαία πόλη των Φερών: Πορίσματα ερευνών της τελευταίας εικοσιπενταετίας (1980-2005)», στο *Πρακτικά 1ου Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας, Λάρισα 2006,* Λάρισα 2006, Τόμος Ι, σελ. 232-243.

Drachmann 1910: A. B. Drachmann, *Scholia Vetera in Pindari Carmina*, Vol. II, *Scholia in Pythionicas*, Lipsiae 1910 (επανεκδόσεις: 1964 (επιμ. A. M. Hakkert) και 2018).

Dunkley 1935/1936: B. Dunkley, «Greek Fountain-Buildings before 300 B.C.», *BSA* 36 (1935/1936), σελ. 142-204.

Ειδώλιο 2017: *Ειδώλιο. Ένας μικρόκοσμος από πηλό. Κατάλογος Περιοδικής Έκθεσης στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης* (επιμέλεια Π. Αδάμ-Βελένη, Η. Ζωγράφου, Α. Κουκουβού, Ου. Πάλλη, Ευ. Στεφανή), Θεσσαλονίκη 2017.

Gell 1819: W. Gell, *The Itinerary of Greece, containing one hundred Routes in Attica, Boeotia, Phocis, Locris and Thessaly*, London 1819 (Μετάφραση: Αλ. Γαλανούλης, «Gell W., Οδοιπορικό στη Θεσσαλία το 1805», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 46 (2004), σελ. 199-208).

Glaser 2000: F. Glaser, «Fountains and Nymphaea», στο Ö. Wikander (επιμ.), *Handbook of Ancient Water Technology,* Leiden 2000, σελ. 413-451.

Helly 1968: B. Helly, «Des lions dans l'Olympe!», *REA* 70, 3/4 (1968), σελ. 271-285.

Hill 1964: B. H. Hill, *The Springs Peirene, Sacred Spring, Glauke, Corinth* I, VI, Princeton, New Jersey 1964.

Holland 1815: H. Holland, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, etc. during the years 1812 and 1813*, London 1815. Βλ. και H. Holland, *Ταξίδι στη Μακεδονία και Θεσσαλία (1812-1813),* Μετάφραση: Γ. Καραβίτης, Πρόλογος – Επιμέλεια: Τ. Βουρνάς, Αθήνα 1989.

Ιντζεσίλογλου – Μακρή-Σκοτινιώτη – Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2009: Μπ. Γ. Ιντζεσίλογλου – Θ. Μακρή-Σκοτινιώτη – Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, «Η νέα μόνιμη Έκθεση στη Νέα Πτέρυγα του Αθανασάκειου Αρχαιολογικού Μουσείου Βόλου», *ΑΔ* 64 (2009), Χρονικά Β1, σελ. 541-546.

Καϊάφα 2008: Α. Γ. Καϊάφα, *Συστήματα ύδρευσης και αποχέτευσης κατά την ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο στη Μακεδονία* (Διδακτορική Διατριβή, ΑΠΘ, ηλεκτρονική δημοσίευση στο Διαδίκτυο, ΕΑΔΔ) Τόμοι Ι και ΙΙ (Κείμενο και Πίνακες), Θεσσαλονίκη 2008.

Κακαβογιάννης 1977: Ευ. Κακαβογιάννης, «Ανασκαφικές έρευνες στις Φερές της Θεσσαλίας το 1977», *ΑΑΑ* Χ, 2 (1977), σελ. 174-187.

Κακαβογιάννης 1990: Ευ. Κακαβογιάννης, «Η 'Επιπεδογραφία της Φεράς' του Ρήγα Βελεστινλή από άποψη αρχαιολογική», στο Π. Καμηλάκης, Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη (επιμ.), *ΥΠΕΡΕΙΑ Ι, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο 1986,* Αθήνα 1990, σελ. 423-448.

Κακαβογιάννης 1994: Ευ. Κακαβογιάννης, «Κεφάλι μαρμάρινου αγάλματος Θεάς από τις Φερές της Θεσσαλίας», στο Δ. Καραμπερόπουλος, Ευ. Κακαβογιάννης (επιμ.), *ΥΠΕΡΕΙΑ ΙΙ, Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο 1992,* Αθήνα 1994, Μέρος Α΄, σελ. 61-78.

Καραμπερόπουλος Β. 2010: Β. Καραμπερόπουλος, «Περιπλάνηση στο προπολεμικό Βελεστίνο», στο Δ. Καραμπερόπουλος (επιμ.), *ΥΠΕΡΕΙΑ V, Πρακτικά Ε΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο 2007,* Αθήνα 2010, σελ. 201-208.

Καραμπερόπουλος Β. 2013: Β. Καραμπερόπουλος, *Βελεστίνο. Περιπλάνηση στα προπολεμικά χρόνια,* Βελεστίνο 2013.

Καραμπερόπουλος Δ. 1998: Δ. Απ. Καραμπερόπουλος, «Η 'Χάρτα της Ελλάδος' του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία», στο Δ. Καραμπερόπουλος (επιμ.), *Η «Χάρτα» του Ρήγα Βελεστινλή,* Αθήνα 1998, σελ. 13-90.

Καραμπερόπουλος Δ. 2004/2020: Δ. Απ. Καραμπερόπουλος, «Αναφορά στον C. M. Woodhouse για τον Ρήγα Βελεστινλή», στα *Πρακτικά Ημερίδας της Διεθνούς Επιστημονικής Εταιρείας Πληθωνικών και Βυζαντινών Μελετών (19 Δεκεμβρίου 2001): Τρεις Βρεταννοί μελετητές της αίγλης του Βυζαντίου...,* Αθήνα 2004, σελ. 43-46 (αναδημοσίευση στον Τόμο με *Μελέτες για τον Ρήγα Βελεστινλή – 30 χρόνια (1990-2020)* του Δ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 2020, σελ. 993-998.

Καραμπερόπουλος Δ. 2016/2020: Δ. Απ. Καραμπερόπουλος, «Χρήση της *Χάρτας* του Ρήγα το 1817 από τον Ιωάννη Οικονόμο-Λογιώτατο στην *Ιστορική Τοπογραφία της Τωρινής Θετταλίας*», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 69 (2016), σελ. 33-48 (αναδημοσίευση στον Τόμο με *Μελέτες για τον Ρήγα Βελεστινλή – 30 χρόνια (1990-2020)* του Δ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 2020, σελ. 285-300).

Καραμπεροπούλου 2007: Α. Β. Καραμπεροπούλου, *Τα παραμύθια της Υπέρειας Κρήνης*, Αθήνα 2007.

Kirsten 1940: E. Kirsten, Λήμμα «Pherai», στην *Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft – Neue Bearbeitung begonnen von Georg Wissowa*, Suppl. VII, Stuttgart 1940, στ. 984-1026.

Κλιάφα 2006: Μ. Κλιάφα, *Μύθοι και θρύλοι της Θεσσαλίας*, Αθήνα 2006.

Kokkorou-Alevras 2014: G. Kokkorou-Alevras, «A Terracotta Figurine from Ancient Halasarna. Cos and Coan Coroplastic Production during the Archaic - Classical Period», στο Α. Γιαννικουρή (επιμ.), *Κοροπλαστική και μικροτεχνία στον αιγαιακό χώρο από τους γεωμετρικούς χρόνους έως και τη ρωμαϊκή περίοδο, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου στη Μνήμη της Ηούς Ζερβουδάκη, Ρόδος 2009,* Αθήνα 2014, Τόμος Ι, σελ. 111-118.

Κολιού 1993/2001: Ν. Κολιού, *Τα Βελεστινιώτικα. Χρονικά του Δήμου Φερών*, Βόλος 1993 (επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης «Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα», 2001).

Κολιού 1994: Ν. Κολιού, «Δήμος Φερών και Βελεστίνο στα τέλη του 19ου αιώνα», στο Δ. Καραμπερόπουλος, Ευ. Κακαβογιάννης (επιμ.), *ΥΠΕΡΕΙΑ ΙΙ, Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο 1992*, Αθήνα 1994, Μέρος Α΄, σελ. 267-287.

Κορδάτος 1960: Γ. Κ. Κορδάτος, *Ιστορία της Επαρχίας Βόλου και Αγιάς. Από τα αρχαία χρόνια ως τα σήμερα*, Αθήνα 1960.

Λαμπρινουδάκης - Καζόλιας - Ζώνας 2016: Β. Λαμπρινουδάκης – Ευ. Καζόλιας – Λ. Ζώνας, «Κρήνη κλασικών χρόνων στην αρχαία Επίδαυρο», στο Κ. Ζάμπας, Β. Λαμπρι-

νουδάκης, Ευ. Σημαντώνη-Μπουρνιά, Α. Ohnesorg (επιμ.), *ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ, Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Μανόλη Κορρέ,* Αθήνα 2016, σελ. 369-382.

Λάμπρος 1905: Σπ. Π. Λάμπρος, «Η Υπέρεια εν Φεραίς», στο *Μικταί Σελίδες,* Αθήναι 1905, σελ. 355-361.

Λάμπρος 1921: Σπ. Π. Λάμπρος, «Η πατρίς του Ρήγα», *Νέος Ελληνομνήμων,* 15, Α΄ (31-03-1921), σελ. 49-80 (εκ των καταλοίπων του Σπ. Π. Λάμπρου).

Leake 1835: W. M. Leake, *Travels in Northern Greece,* Vol. IV, London 1835 (επανέκδοση, Amsterdam 1967).

Λεονάρδος 1836: Ι. Α. Λεονάρδος, *Νεωτάτη της Θεσσαλίας Χωρογραφία,* Πέστη της Ουγγαρίας 1836 (βλ. και επανέκδοση, Λάρισα 1992, με εισαγωγή, σχόλια και επιμέλεια Κ. Σπανού).

Liebinger 1862: J. Liebinger, *De rebus Pheraeis,* Berolini 1862.

Μάγνης 1860: Ν. Ι. Μάγνης, *Περιήγησις ή Τοπογραφία της Θεσσαλίας και Θετταλικής Μαγνησίας,* Αθήναι 1860.

Maiuri 1928: A. Maiuri, «Jalisos e l'agro Jalisio – La fontana monumentale», στο A. Maiuri, G. Jacopich (επιμ.), *Clara Rhodos,* Vol. I, Rodi 1928, σελ. 79-82.

Meineke 1863: A. Meineke, *Sophoclis Oedipus Coloneus, cum scholiis graecis*, Berolini 1863.

Miklosich – Müller 1871: F. Miklosich – J. Müller, *Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi, Sacra et Profana*, Vol. IV, Tom. I, Vindobona (Vienna) 1871.

Mili 2015: M. Mili, *Religion and Society in Ancient Thessaly,* Oxford 2015.

Miller 1974: S. G. Miller, «The Altar of the six Goddesses in Thessalian Pherai», *CSCA* 7 (1974), σελ. 231-256.

Monceau 1887: P. Monceau, «Voyage en Thessalie», *Le Tour du monde, Journal des voyages et des voyageurs*, 1887, σελ. 417-432 (Μετάφραση: H.-P. Corrieu, «Monceau Paul, Ταξίδι στη Θεσσαλία του 1887», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 36 (1999), σελ. 39-63).

Monceau 1888: P. Monceau, «La légende et l'histoire en Thessalie», *REG* 1, fasc. 2 (1888), σελ. 129-153.

Μοράρος 1994: Κ. Α. Μοράρος, «Το Βελεστίνο τον 18ο και 19ο αιώνα κατά τους Έλληνες γεωγράφους της εποχής», στο Δ. Καραμπερόπουλος, Ευ. Κακαβογιάννης (επιμ.), *ΥΠΕΡΕΙΑ ΙΙ, Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο 1992,* Αθήνα 1994, Μέρος Α΄, σελ. 289-313.

Moustaka 1983: A. Moustaka, *Kulte und Mythen auf thessalischen Münzen,* Würzburg 1983.

Nauck 1889: A. Nauck, *Tragicorum Graecorum Fragmenta*, (2η έκδ.), Lipsiae 1889.

Οικονόμου Λαρισσαίος 1817/1989: Ι. Οικονόμου Λαρισσαίος (Λογιώτατος), *Ιστορική τοπογραφία ενός μέρους της Θετταλίας* – 1817 (επανέκδοση Δήμου Λάρισας, Αθήνα 1989, με εισαγωγή και επιμέλεια του Μ. Μ. Παπαϊωάννου). Βλ. και άλλη επανέκδοση με εισαγωγή-σχόλια-επιμέλεια του Κ. Σπανού, Λάρισα 2005.

Ορλάνδος 1911: Α. Ορλάνδος, «Η Κρήνη της Λυκοσούρας», *ΑΕ* 1911, σελ. 200-206.

Ορλάνδος 1916: Α. Ορλάνδος, «Παραστάσεις κρηνών επί αγγείων», *ΑΕ* 1916, σελ. 94-107.

Ορλάνδος 1925: Α. Ορλάνδος, «Ανασκαφαί εν Στυμφάλω», *ΠΑΕ* 1925, σελ. 51-55.

Ορλάνδος 1927/1928: Α. Ορλάνδος, «Η Κρήνη της Φιγαλείας», *ΑΔ* 11 (1927/1928), σελ. 1-7.

Παλιούγκας 2001: Θ. Παλιούγκας, *Η Θεσσαλία στο οδοιπορικό του περιηγητή Εβλιγιά Τσελεμπή (1668). Εισαγωγή, Μετάφραση, Σχόλια*, Λάρισα 2001.

Παλιούρα 2011: Μ. Παλιούρα, «Η εικονογραφική απόδοση της κρητικής εξέγερσης (1897) στο περιοδικό *Le Tour du Monde*», στο *Πεπραγμένα του ΙΑ΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ρέθυμνο, Οκτώβριος 2011* (υπό έκδοση;). Ηλεκτρονική δημοσίευση στο Διαδίκτυο).

Πανταζίδης 1888: *Λεξικόν Ομηρικόν υπό Κρουσίου και Σέϊλερ, ελληνική έκδοση υπό Ι. Πανταζίδου,* Αθήναι 1888.

Παντελοδήμος 2006: Δ. Παντελοδήμος, «Το Βελεστίνο με τη ματιά των ξένων περιηγητών», στο Δ. Καραμπερόπουλος (επιμ.), *ΥΠΕΡΕΙΑ IV, Πρακτικά Δ΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο 2003,* Αθήνα 2006, σελ. 329-335.

Παπαδόπουλος 2006: Τ. Χ. Παπαδόπουλος, «Η σύνδεση της Υπέρειας Κρήνης του Βελεστίνου με το διατηρητέο συγκρότημα των αλευρομύλων του Πάντου. Μια πρόταση λειτουργικής-αισθητικής και περιβαλλοντικής ανάπλασης για την πόλη», στο Δ. Καραμπερόπουλος (επιμ.), *ΥΠΕΡΕΙΑ IV, Πρακτικά Δ΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο 2003,* Αθήνα 2006, σελ. 419-433.

Παπαποστόλου 1984: Ι. Α. Παπαποστόλου, «Ανασκαφή Θέρμου», *ΠΑΕ* 1984, Τεύχος Α΄, σελ. 125-128.

Πέννα 1998: Β. Πέννα, «Τα νομίσματα της Χάρτας του Ρήγα», στο Δ. Καραμπερόπουλος (επιμ.), *Η «Χάρτα» του Ρήγα Βελεστινλή,* Αθήνα 1998, σελ. 91-148.

Perlzweig 1961: J. Perlzweig, *Lamps of the Roman Period. First to seventh Century after Christ, The Athenian Agora*, VII, Princeton, New Jersey 1961.

Pfaff 2003: C. A. Pfaff, «Archaic Corinthian Architecture, ca. 600 to 480 B.C.», *Corinth* XX, *Corinth, The Centenary 1896-1996*, Princeton 2003, σελ. 95-140.

Philippson 1950: A. Philippson, *Die griechischen Landschaften*, Band I, Teil 1, *Thessalien und die Spercheios-Senke*, Frankfurt am Main 1950.

Πολυμέρου-Καμηλάκη 1990: Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, «Υδροκίνητες βιοτεχνίες στο Βελεστίνο», στο Π. Καμηλάκης, Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη (επιμ.), *ΥΠΕΡΕΙΑ Ι, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο 1986,* Αθήνα 1990, σελ. 161-325.

Πολυμέρου-Καμηλάκη 1994: Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, «Προμελέτη σκοπιμότητας αξιοποίησης των υδροκίνητων εργαστηρίων του Βελεστίνου», στο Δ. Καραμπερόπουλος, Ευ. Κακαβογιάννης (επιμ.), *ΥΠΕΡΕΙΑ ΙΙ, Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο 1992*, Αθήνα 1994, Μέρος Α΄, σελ. 439-448.

Pomardi 1820: S. Pomardi, *Viaggio nella Grecia fatto da Simone Pomardi negli anni 1804, 1805, e 1806,* Tomo II, Roma 1820 (Μετάφραση: Χρ. Polese, «Pomardi Simone, Ταξίδι στη Θεσσαλία το 1806», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 50 (2006), σελ. 33-48).

Ραγκαβής 1891: Α. Ρ. Ραγκαβής, *Λεξικόν της Ελληνικής Αρχαιολογίας*, Αθήναι 1891 (αναστατική έκδοση, Αθήνα 1996).

Rapti-Caputo – Helly 2008: D. Rapti-Caputo – B. Helly, «Yperia Krini spring (Central Greece): inferences on climatic changes from its 2000 years of history», στο *Geological Society, London, Special Publications*, Vol. 288 (2008), σελ. 63-77.

Robinson 2011: B. A. Robinson, *Histories of Peirene. A Corinthian Fountain in three Millennia,* Princeton 2011.

Rogers 1932: E. Rogers, *The Copper Coinage of Thessaly*, London 1932.

Σαμακίδης 2019: Ευ. Α. Σαμακίδης, *Ερμηνευτική και μεταφραστική προσέγγιση του έργου του Σιμόνε Πομάρντι «Viaggio nella Grecia fatto da Simone Pomardi negli anni 1804, 1805, e 1806», Τόμος ΙΙ – Κεφάλαια XIX & XX,* Θεσσαλονίκη 2019 (Διπλωματική Μεταπτυχιακή Εργασία, ΑΠΘ, ηλεκτρονική δημοσίευση στο Διαδίκτυο).

Sear 1974: D. R. Sear, *Byzantine Coins and their Values,* London 1974.

Sear 1978: D. R. Sear, *Greek Coins and their Values,* Vol. I (Europe), London 1978.

Σιουμουρέκης 2010: Σ. Α. Σιουμουρέκης, «Σημερινή κατάσταση και μελλοντικές τάσεις αστικής κατανάλωσης νερού στο Δήμο Φερών Ν. Μαγνησίας», στο Δ. Καραμπερόπουλος (επιμ.), *ΥΠΕΡΕΙΑ V, Πρακτικά Ε΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο 2007,* Αθήνα 2010, σελ. 667-704.

Sivignon 1975: M. Sivignon, *La Thessalie. Analyse géographique d'une province grecque*, Lyon 1975.

Σκουβαράς – Μακρής 1958/1998: *Αρχαιολογικός και Τουριστικός Οδηγός Θεσσαλίας*, Βόλος 1958 (επανέκδοση με τον τίτλο: *Αρχαιολογικός και Ιστορικός Οδηγός Θεσσαλίας*, Βόλος 1998).

Smith 1867: W. Smith (ed.), *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, Vol. III (έκδοση: Boston 1867).

Σπεράντσας 1978: Θ. Κ. Σπεράντσας, *Τα περισωθέντα έργα του Αργύρη Φιλιππίδη. Μερική Γεωγραφία – Βιβλίον Ηθικόν*, Αθήνα 1978.

Stählin 1924/1967: Fr. Stählin, *Das Hellenische Thessalien*, Stuttgart 1924 (επανέκδοση, Amsterdam 1967) και «*Η αρχαία Θεσσαλία*», μετάφραση στα ελληνικά από τους Γ. Παπασωτηρίου και Α. Θανοπούλου, με φιλολογική επιμέλεια του Θ. Α. Νημά, έκδοση Φ.Ι.ΛΟ.Σ. Τρικάλων, Θεσσαλονίκη 2002 (2η έκδοση διορθωμένη, 2008).

Stillwell (ed.) 1976: R. Stillwell (ed.), W. L. MacDonald, M. H. McAllister (ass. eds), *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*, Princeton, New Jersey 1976.

Στουρνάρας 2006: Γ. Ι. Στουρνάρας, «Το Βελεστίνο κατά τους Έλληνες γεωγράφους της Οθωμανικής Εποχής. Χωρογραφία. Πατριδογνωσία. Αρχαιογνωσία», στο Δ. Καραμπερόπουλος (επιμ.), *ΥΠΕΡΕΙΑ IV, Πρακτικά Δ΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο 2003,* Αθήνα 2006, σελ. 457-469.

Συρεγγέλας 2014: Ι. Π. Συρεγγέλας, «Αι Φεραί, το Βελεστίνον εις τα χρυσόβουλλα, οδοιπορικά και εκκλησιαστικά έγγραφα», στο Δ. Καραμπερόπουλος (επιμ.), *ΥΠΕΡΕΙΑ VI, Πρακτικά Στ΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο 2012,* Αθήνα 2014, Μέρος Α΄, σελ. 623-628.

Σχολάριος 1877: Δ. Σχολάριος, «Ενεστώσα Περιφέρεια ή σύντομος στατιστική της Επαρχίας Δημητριάδος και των εν αυτή χωρίων των υπαγομένων τη πνευματική δικαιοδοσία του Μητροπολίτου αυτής», στο *Έργα και Ημέραι* του ιδίου, Αθήναι 1877, σελ. 204-238.

Σωτηριάδης 1899: Γ. Σωτηριάδης, «Αι εν Θέρμω ανασκαφαί», *ΠΑΕ* 1899, σελ. 57-66.

Turot 1898: H. M. Turot, «L'insurrection crétoise et la guerre Gréco-Turque. Notes et impressions d'un reporter», *Le Tour du monde, Journal des voyages et des voyageurs*, janvier 1898, σελ. 1-60 (Μετάφραση: Λ. Αβαγιανού, Αθήνα 1991 και 2010).

Ussing 1857: J. L. Ussing, *Griechische Reisen und Studien,* Kopenhagen 1857 (Μετάφραση: Τ. Αλεξόπουλος, «J. L. Ussing, Ταξίδι στη Θεσσαλία το 1846. Βελεστίνο-Βόλος-Αλμυρός», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 45 (2004), σελ. 83-96).

Wartenberg 1994: U. Wartenberg, «The History and Coinage of Alexander of Pherae», στο Δ. Καραμπερόπουλος, Ευ. Κακαβογιάννης (επιμ.), *ΥΠΕΡΕΙΑ ΙΙ, Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο 1992,* Αθήνα 1994, Μέρος Α΄, σελ. 151-159.

Φιλαδελφεύς 1897: Α. Θ. Φιλαδελφεύς, *Ακτίνες εκ της Θεσσαλίας: εντυπώσεις ταξειδιώτου*, Αθήναι 1897.

Φιλιππίδης – Κωνσταντάς 1791: Δ. Φιλιππίδης – Γρ. Κωνσταντάς, *Γεωγραφία Νεωτερική*, Τόμος Α΄, Βιέννη 1791.

Χρυσοστόμου 1998: Π. Χρυσοστόμου, *Η θεσσαλική θεά Εν(ν)οδία ή Φεραία θεά,* Αθήνα 1998.

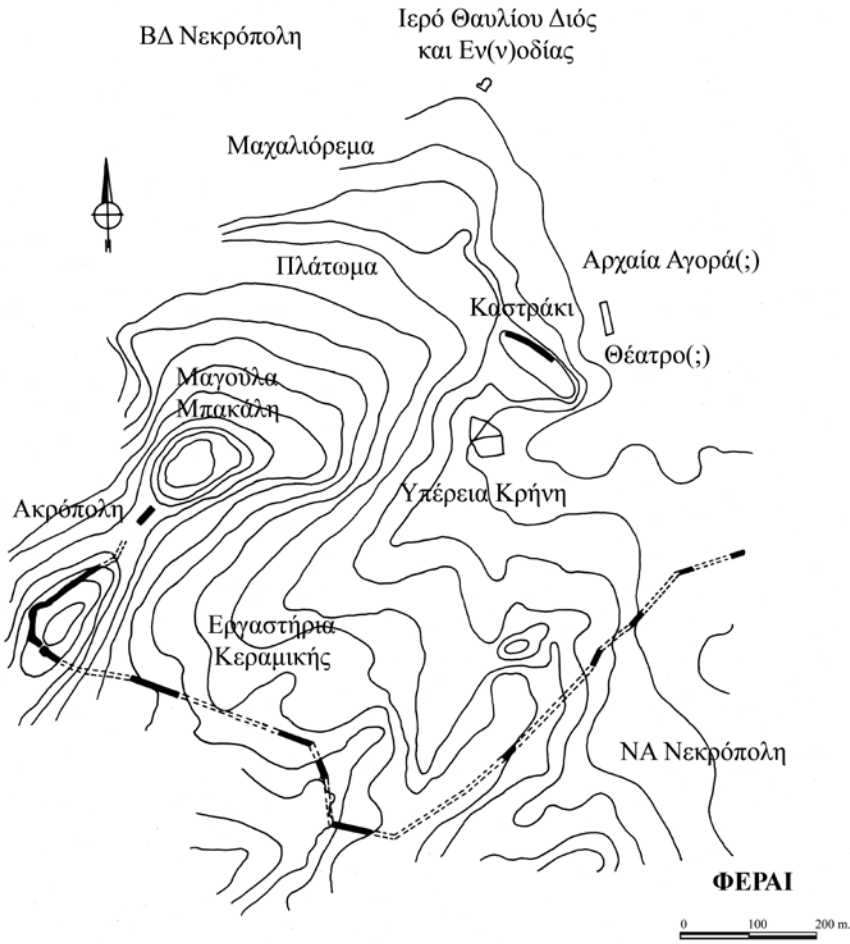

Εικ. 1. Τοπογραφικό Διάγραμμα των Φερών,
όπου σημειώνεται η θέση της Υπέρειας Κρήνης.

Εικ. 2. Αργυρό νόμισμα (δραχμή) Φερών, 480-450 π.Χ. Εμπροσθότυπος: Νέος δαμάζει ταύρο. Οπισθότυπος: Άλογο που αναπηδά και κρουνός σε μορφή λεοντοκεφαλής, από το στόμα της οποίας τρέχει νερό (Sear 1978, αρ. 2198 και 2199).

Εικ. 3. Αργυρό νόμισμα Φερών, 4ος αι. π.Χ. Εμπροσθότυπος: Κεφαλή Νύμφης Υπέρειας(;). Οπισθότυπος: Η Νύμφη Υπέρεια με το δεξί της χέρι ακουμπά επάνω στον κρουνό-λεοντοκεφαλή της Κρήνης (Sear 1978, αρ. 2204).

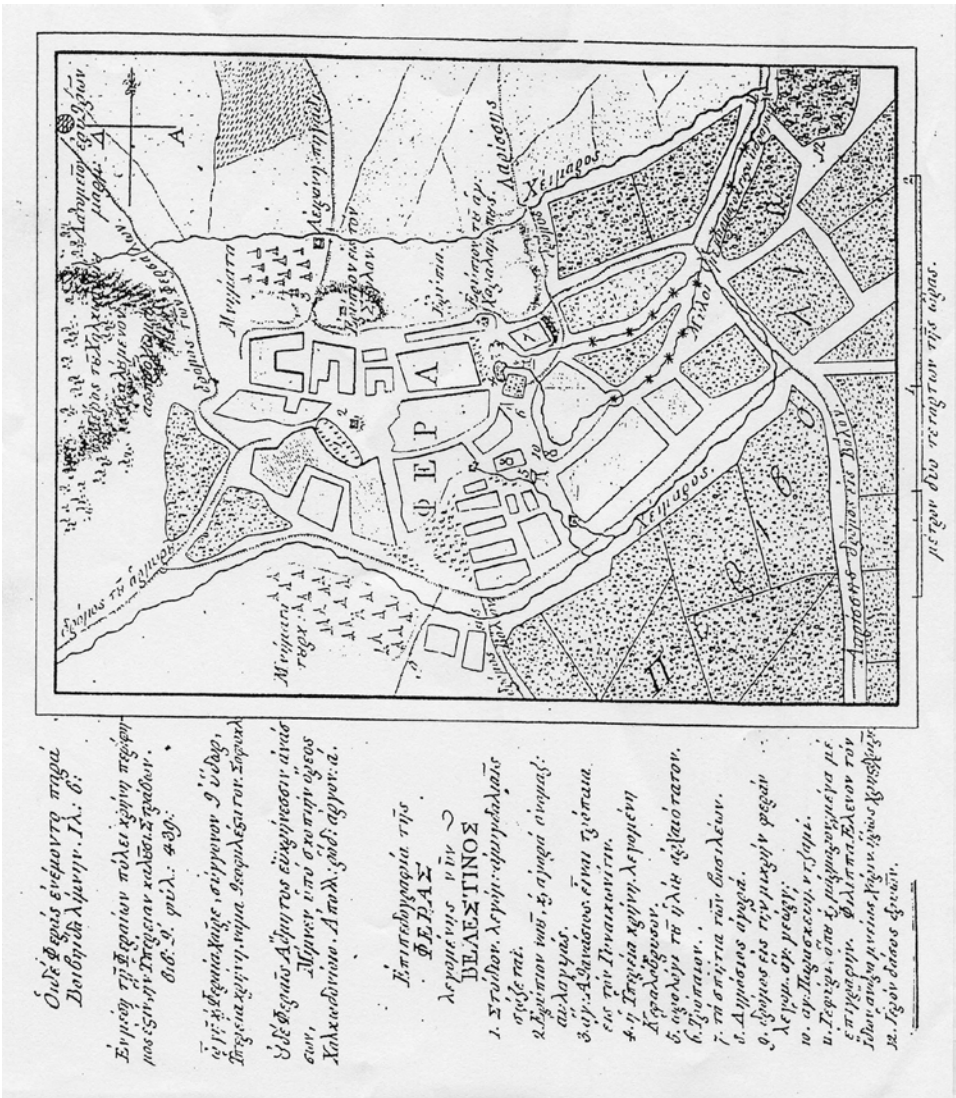
Ε Π Ι Π Ε Δ Ο Γ Ρ Α Φ Ι Α
Ε Π Ι Τ Η Σ
Φ Ε Ρ Α Σ
Λ Ε Γ Ο Μ Ε Ν Η Σ Ν Υ Ν
Β Ε Λ Ε Σ Τ Ι Ν Ο Σ
Ο Ρ Ο Σ Φ Ε Ρ Α Σ
Ο Ρ Ο Σ Β Ε Λ Ε Σ Τ Ι Ν Ο Υ
Ο Ρ Ο Σ Τ Ο Υ Α Γ Ι Ο Υ Β Α Σ Ι Λ Ε Ι Ο Υ
Ο Ρ Ο Σ Τ Ο Υ Α Γ Ι Ο Υ Ν Ι Κ Ο Λ Α Ο Υ
Ο Ρ Ο Σ Τ Ο Υ Α Γ Ι Ο Υ Ε Λ Ι Ο Υ
Ο Ρ Ο Σ Τ Ο Υ Α Γ Ι Ο Υ Γ Ε Ω Ρ Γ Ι Ο Υ
Ο Ρ Ο Σ Τ Ο Υ Α Γ Ι Ο Υ Δ Η Μ Η Τ Ρ Ι Ο Υ
Ο Ρ Ο Σ Τ Ο Υ Α Γ Ι Ο Υ Π Ε Τ Ρ Ο Υ
Ο Ρ Ο Σ Τ Ο Υ Α Γ Ι Ο Υ Π Α Ν Τ Ε Λ Η ΜΟΝΟΣ
Ο Ρ Ο Σ Τ Ο Υ Α Γ Ι Ο Υ Π Α Ν Τ Ο Κ Ρ Α Τ Ο Ρ Ο Σ
Ο Ρ Ο Σ Τ Ο Υ Α Γ Ι Ο Υ Π Ο Λ Υ Κ Α Ρ Π Ο Υ
Ο Ρ Ο Σ Τ Ο Υ Α Γ Ι Ο Υ Σ Π Υ Ρ Ι Δ Ω Ν Ο Σ
Ο Ρ Ο Σ Τ Ο Υ Α Γ Ι Ο Υ Φ Ω Τ Ι Ο Υ
Ο Ρ Ο Σ Τ Ο Υ Α Γ Ι Ο Υ Χ Ρ Η Σ Τ Ο Υ
Ο Ρ Ο Σ Τ Ο Υ Α Γ Ι Ο Υ Ε Υ Α Γ Γ Ε Λ Ι Σ Τ Ο Υ
Ο Ρ Ο Σ Τ Ο Υ Α Γ Ι Ο Υ Α Θ Α Ν Α Σ Ι Ο Υ
Ο Ρ Ο Σ Τ Ο Υ Α Γ Ι Ο Υ Ε Υ Σ Τ Α Θ Ι Ο Υ
Ο Ρ Ο Σ Τ Ο Υ Α Γ Ι Ο Υ Ν Ε Κ Τ Α Ρ Ι Ο Υ
Ο Ρ Ο Σ Τ Ο Υ Α Γ Ι Ο Υ Ε Υ Δ Ο Κ Ι Μ Ο Υ
Ο Ρ Ο Σ Τ Ο Υ Α Γ Ι Ο Υ Ε Υ Δ Ο Ξ Ο Υ
Ο Ρ Ο Σ Τ Ο Υ Α Γ Ι Ο Υ Ε Υ Π Ρ Α Ξ Ο Υ
Ο Ρ Ο Σ Τ Ο Υ Α Γ Ι Ο Υ Ε Υ Π Ρ Ε Π Ο Υ Σ
Ο Ρ Ο Σ Τ Ο Υ Α Γ Ι Ο Υ Ε Υ Π Ρ Ο Σ Ω Π Ο Υ

Εικ. 5. Η Υπέρεια Κρήνη σε χαρακτικό του S. Pomardi (1805).

Εικ. 6. Καρτ-ποστάλ (φωτογραφία) της Υπέρειας Κρήνης με το τζαμί, που εστάλη από τον Πειραιά στις 22/1/1905. Σε ένθετη φωτογραφία μια Βελεστινιώτισσα με τοπική ενδυμασία. Η εικόνα προέρχεται από το Φωτογραφικό Αρχείο Φερών της πρώην ΙΓ΄ ΕΠΚΑ (Ευ. και Ό. Κακαβογιάννη), όπου υπάρχει η σημείωση: «Χωρίς αρνητικό. Το αρνητικό βρίσκεται στην συλλογή του Κ. Μακρή. 29-9-78».

Εικ. 7. Θεοφάνεια στην Υπέρεια Κρήνη (1992).

Εικ. 8. Η Υπέρεια Κρήνη γύρω στο 1990. Άποψη από Α.

Εικ. 9. Η Υπέρεια Κρήνη γύρω στο 1998-1999, λίγο πριν από την οριστική απώλεια των υδάτων της. Άποψη από ΒΔ.

Εικ. 10. Επίσκεψη στην Υπέρεια Κρήνη (11-10-2010) με ομάδα μαθητών του ΕΠΑΛ Βελεστίνου, στο πλαίσιο του θεσμού «Περιβάλλον και Πολιτισμός» του Υπουργείου Πολιτισμού. Άποψη από Β.

Εικ. 11. Τελευταία παιγνίδια των παιδιών στα λιγοστά νερά της Υπέρειας Κρήνης μετά το τέλος της σχολικής χρονιάς (Ιούνιος 1998), αλλά και καθαρισμός από υπαλλήλους του Δήμου Βελεστίνου. Άποψη από Ν.

Εικ. 12. Αρχαία αρχιτεκτονικά κατάλοιπα μέσα στην Υπέρεια Κρήνη, ορατά λίγο πριν από την απώλεια των υδάτων της (1998). Άποψη από Α.

Εικ. 13. Άποψη από ΝΑ της Υπέρειας Κρήνης, δέκα χρόνια μετά την απώλεια των υδάτων της (18-08-2009).

Εικ. 14. Άποψη από Ν της Υπέρειας Κρήνης και των αρχαίων αρχιτεκτονικών καταλοίπων μέσα σε αυτήν, δέκα χρόνια μετά την απώλεια των υδάτων της (18-08-2009).

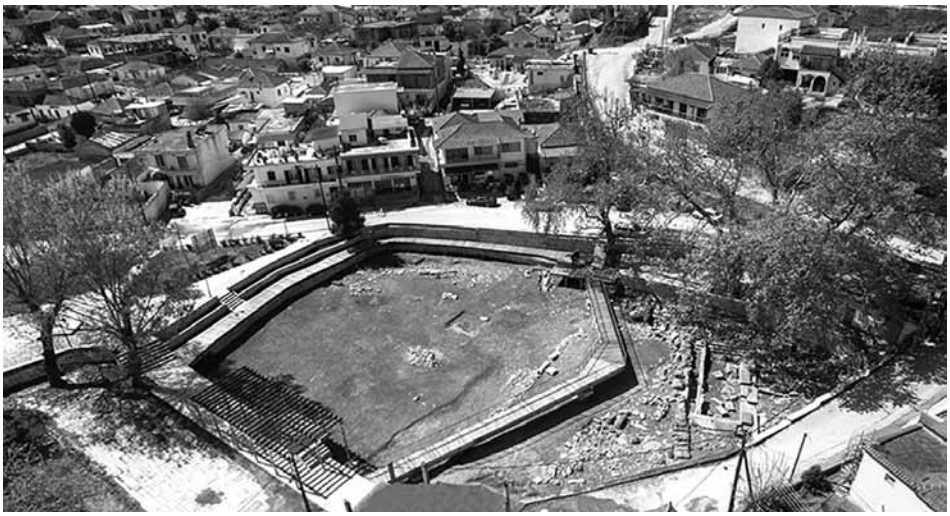

Εικ. 15. Γενική άποψη από ΒΑ του αρχαιολογικού χώρου της Υπέρειας Κρήνης Φερών-Βελεστίνου μετά τις εργασίες ανάδειξής του.

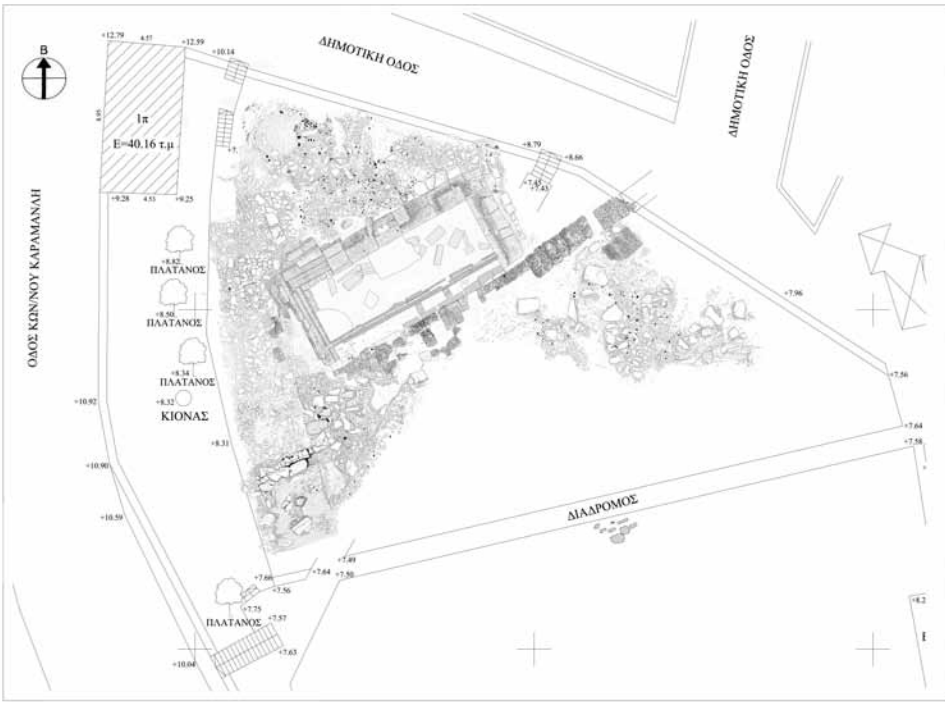

Εικ. 16. Υπέρεια Κρήνη Φερών. Κάτοψη του κρηναίου οικοδομήματος. Κλίμακα 1:50.

Εικ. 17. Υπέρεια Κρήνη Φερών. Το κρηναίο οικοδόμημα.

Εικ. 18. Υπέρεια Κρήνη Φερών. Άποψη του κρηναίου οικοδομήματος από ΒΔ.

Εικ. 19. Υπέρεια Κρήνη Φερών. Άποψη του κρηναίου οικοδομήματος από ΔΝΔ.

Εικ. 20. Υπέρεια Κρήνη Φερών. Η κλίμακα καθόδου στο εσωτερικό της δεξαμενής του κρηναίου οικοδομήματος. Άποψη από Α.

Εικ. 21. Υπέρεια Κρήνη Φερών. Άποψη του κρηναίου οικοδομήματος από Ν.

Εικ. 22. Υπέρεια Κρήνη Φερών. Άποψη από Ν του αρχικού στηθαίου της δεξαμενής του κρηναίου οικοδομήματος με την υποτιθέμενη θέση κρουνού.

Εικ. 23. Υπέρεια Κρήνη Φερών. Άποψη από ΒΑ των στηθαίων και της λεκάνης απορροής του κρηναίου οικοδομήματος.

Εικ. 24. Υπέρεια Κρήνη Φερών. Άποψη από ΔΒΔ του κρηναίου οικοδομήματος και της λιθορριπής έξω από αυτό.

Εικ. 25. Υπέρεια Κρήνη Φερών. Το κρηναίο οικοδόμημα και το επίμηκες κτίριο στα ΝΑ του.

Εικ. 26. Υπέρεια Κρήνη Φερών. Πήλινο ειδώλιο καθιστής γυναικείας μορφής.

Εικ. 27. Υπέρεια Κρήνη Φερών. Πήλινο ειδώλιο γυμνής γυναικείας μορφής.

Εικ. 28α, 28β. Υπέρεια Κρήνη Φερών. Λίθινη ενεπίγραφη στήλη
και λεπτομέρεια με την επιγραφή.

Εικ. 29. Υπέρεια Κρήνη Φερών. Πήλινος λύχνος ελληνιστικής εποχής.

Εικ. 30α

Εικ. 30β

Εικ. 30γ

Εικ. 30α, 30β, 30γ. Υπέρεια Κρήνη Φερών. Πήλινοι λύχνοι ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων.

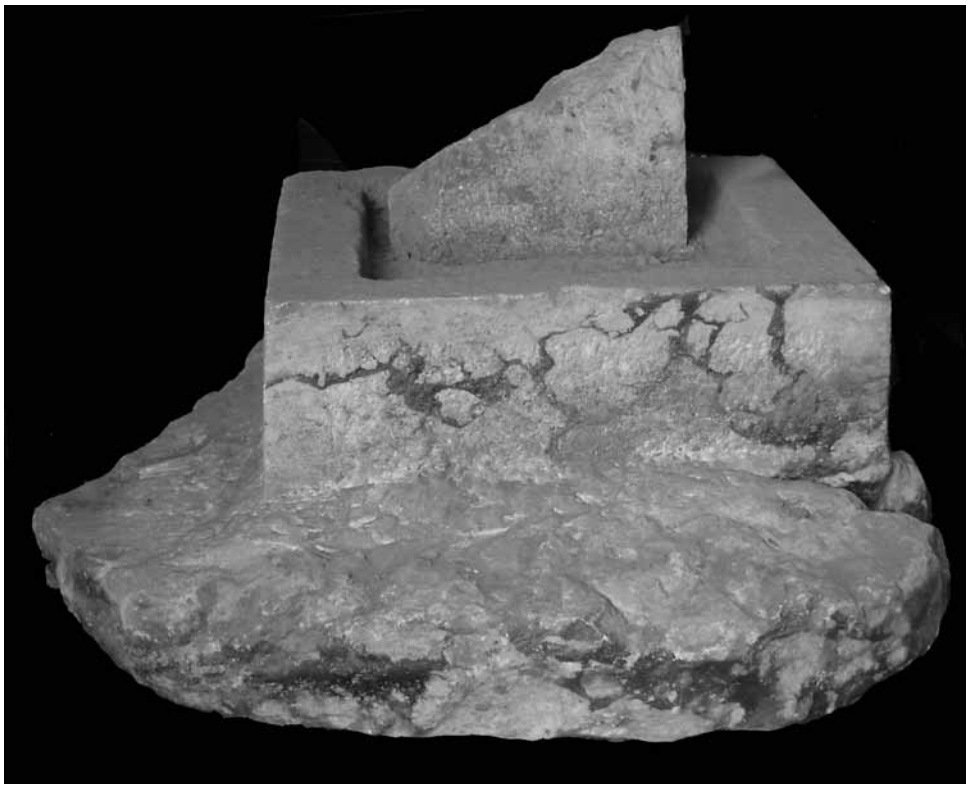

Εικ. 31. Υπέρεια Κρήνη Φερών. Μαρμάρινη βάση με τμήμα μαρμάρινης στήλης που σώζεται στερεωμένο στην θέση του.

ΚΩΣΤΑΣ ΔΗΜΟΥΛΑΣ

Οι αρχαίοι σφαιροχωροί και το φεγγάρι στην ευρύτερη περιοχή των Φερών

Η σύνδεση των αρχαίων σφαιροχορών (και όχι μόνον στην ελληνική πραγματικότητα, της ευρύτερης περιοχής των Φερών, που μας ενδιαφέρει[1]) με το φεγγάρι είναι παραπάνω, σχεδόν, και από σαφής. Οι Pawnees ιστορούν, με μεγάλη ασφάλεια, ότι οι σφαιροχοροί τους είχαν καθιερωθεί από το Μεγάλο Λαγό στη μνήμη του αδελφού του, Λύκου, που ήταν το φεγγάρι στη χάση του· οι Καλλιφόρνιοι χόρευαν για να παρατείνουν τη ζωή του φεγγαριού και να αποτρέψουν, όσο αυτό γίνεται, το σβήσιμό του, ενώ οι Ιροκέζοι το τιμούσαν χορεύοντας στην υγειά του, σαν βλέπανε πως αρχίζει και σβήνει, μεταφράζοντάς το, αυτό, πως αρρωσταίνει· οι Dieguenos (Ν. Καλλιφόρνια) καταγίνονταν σε αγώνες δρόμου, στο νέο φεγγάρι, για να το βοηθήσουν να γιομίσει[2]! Σ' όλα αυτά, το παιχνίδι με τη σφαίρα είναι παιχνίδι με το σύμβολο του φεγγαριού, μες στη νύχτα, σε μια ιεροτελεστική προσπάθεια να κρατήσουν το ίδιο το φεγγάρι στη ζωή ...

Αυτό το μεγάλο ενδιαφέρον των παλαιών, για ζωντανή και θάλλουσα παρουσία του φεγγαριού στη ζωή, μόνον στη σχέση του με τους χορευτές, που μεσολαβούσαν μεταξύ αυτού και των ομάδων – φυλών, που το λάτρευαν, μπορεί να εξηγηθεί: κατά κάποιον τρόπο, οι χορευτές θα ήσαν οι μεσάζοντες για να προσποριστεί η λατρεύουσα ομάδα όλα αυτά που αυτή περίμενε από το φεγγάρι, όπως το ζούσαν και στον θεσσαλικό κάμπο και γύρω από τις Φερές[3]. Οι πολύ συνηθισμένοι στο αρχαιοελληνικό ιεροτελεστικό τυπικό σφαιροχοροί ποικίλλουν στο θέμα αυτό: η σφαιρομαχία παιζόταν στην αρχαία Σπάρτη από αγόρια στη μύηση[4], που περιλάμβανε τη δοκιμασία της μαστίγωσης, για εξέταση της

1 H.R. Hall, *The Civilisation of Greece in the Bronze Age, London*, 1928, 248, H.D. Hansen, *Early Civilisation in Thessaly*, Baltimore, 1933, 22-76, George Thomson, *Η Αρχαία Ελληνική Κοινωνία / Το Προϊστορικό Αιγαίο*, μτφρ., από την αγγλική έκδοση (1949), Γιάννη Βιστάκη, Εκδοτικόν Ινστιτούτον Αθηνών, Αθήνα, Ιούνης 1948, Γενάρης 1954, 134, 268.

2 R. Briffault, *The Mothers*, London, 1927, 746-9.

3 Ό.π. Hall, Hansen, Thomson.

4 Ο Ευστάθιος για Οδύσσειας η 376 = *Fragmenta Historicorum Graecorum (FHG)*, [ed. C. Müller, Paris 1841 – 70, 69], Παυσανίας 3, 14, 6, πρβλ. Καρύστιον 14 - *FHG* 4, 359, Αθήναιος, 14 d. Όπως,

αντοχής και της δύναμης, ενώπιον της ιέρειας, που κρατούσε το ιερό είδωλο της Όρθιας Άρτεμης[5]. Το ότι για την τελετή χρησιμοποιούσαν την ευνοϊκή - καθώς οι αρχαίοι πίστευαν[6] - για την εμμηνορροή λυγαριά μάς παραπέμπει στην ανάλογη πανομοιότυπη τελετή στην Αλέα της Αρκαδίας για γυναίκες[7]. Πραγματικά, η σφαιρομαχία ήταν θέμα γυναικών

όμως, εκτίθεται το θέμα παρακάτω (5-8), αυτό είναι μια ύστερη κατάληξη μιας καθαρά γυναικείας υπόθεσης, όπως, άλλωστε, ήταν και κάθε θρησκευτικός χορός, από την αυγή της ανθρωπότητας.

5 Η Όρθια Άρτεμη και τα μαστιγώματα. Παυσανίας, 3, 16, 11. Ειδικά, για την Ορθία ή Ορθωσία (Βορσέα ή Fορθασία) Άρτεμη, που ταυτίστηκε με την Ολυμπιακή (Νικόλαος Παπαχατζής, *Η Θρησκεία στην Αρχαία Ελλάδα*, Εκδοτική Αθηνών, Α.Ε., Αθήνα 1987, 218, α΄ στήλη, «Ορθία»), βλ. Παπαχατζής, 168-72, όπου περισσότερα για την τελετή της διαμαστίγωσης (170-1). Η Άρτεμη, που φέρθηκε, εδώ, με τον Ορέστη από την Ταυρίδα, «ἐμμεμένηκεν ἀνθρώπων αἵματι ἡδεσθαι» (Παυσανίας, 16,11), και μόνον - κατά το χρησμό – με ανθρώπινο αίμα θα εξευμενιζόταν· μόνον στα χρόνια του Λυκούργου αντικαταστάθηκαν οι ανθρωποθυσίες, με κλήρο (Παυσανίας, 3,16,9-10), στη θεά, με την τελετουργική μαστίγωση των εφήβων, αλλά, και, έτσι, πάλι, ο βωμός «ἐμπίπλαται ἀνθρώπων αἵματι» (Παυσανίας, 16,10), αργότερα με τη μορφή «αγώνα καρτερίας» (Λουκιανός, μέχρι θανάτου, *Λακεδαιμονίων Επιτηδεύματα,* 39, με την ενθάρρυνση και των γονέων, Ανάχαρσις, 38), με τον «βωμονίκη» να μπορεί να 'δεί να στήνεται η εικόνα του στο τέμενος ως «ἐπιφανῶς» καρτερήσας (βάθρο γλυπτής εικόνας βωμονίκη), σπάνια, όμως, έφτανε στο θάνατο (Παπαχατζής, 170). Το χτύπημα με το «κλαδί της ζωής» ήταν «για να μεταβιβαστεί στον άνθρωπο η φυτική δύναμη» (Παπαχατζής, ό.π.· λαϊκή μαγεία), και, έτσι, θ' αποφεύγονταν και οι «ἄγονοι τόκοι τῶν γυναικῶν» (Σοφοκλή, *Οιδίπους Τύραννος*, 27), αποτέλεσμα της οργής της Ορθίας (πρβλ., για την Κόρινθο, πριν την πτώση, την εξοντωτική δράση των Μέρμερου και Φέρητα, νεαρών δαιμόνων του Κάτω Κόσμου: Σχόλ. στην Ευριπίδη, *Μήδεια*, 264 και 273). [Για την Άρ/τεμη αυτή, βλ., παρακάτω, 8].

6 Ξεγεννήματα στις αλλαξοφεγγαριές! Plinius, *Naturalis Historia*, 24, 59-60. Το ξόανο της Άρτεμης στη Σπάρτη (Λυγοδέσμα) είχε βρεθεί σ' ένα σύθαμνο από λυγαριές: Παυσανίας 3,16,11, και R.M. Dawkins, *The Sanctuary of Artemis Orthia at Sparta*, London, 1929, 145-62, ενώ στην Άγρα της Αττικής στόλιζαν το άγαλμά της με γιρλάντες λυγαριάς: Ευριπίδης, *Ιππόλυτος*, 73 Σχόλ. (διάβασε «λύγῳ» αντί «λόγῳ») - και η (Βραυρώνεια) Άρτεμη είναι η Μουνυχία (Αριστοφάνης, *Λυσιστράτη,* 645 Σχόλ.), δηλαδή *μονFονυχία [στη Μουνυχία της Αττικής γιορτάζονταν στις δεκαέξι του Μουνυχιώνα (Απριλομάης) (Πλούταρχος, *Ηθικά*, 349f) (που πήρε απ' αυτή τ' όνομά του), όταν η φύση ξανάνθιζε και γονιμοποιόταν (C. Picard, *Ephèse et Claros*, Paris 1922, 377), με τη βοήθεια του μήνα, δηλαδή του φεγγαριού (όπως παρακάτω), θεά φεγγαρίσια (Paul Decharme, *Ελληνική Μυθολογία*, μτφρ. Ανδρ. Φραγκιά, επιμ. Νικηφόρου Βρεττάκου «και επιτελείου καθηγητών της φιλολογίας», εκδόσεις «Ιστορικών Βιβλίων», (19842), τόμ. Α΄, 154]. Η Άρτεμη - Φεγγάρι είναι Σωοδίνα [(σώτειρα από τους πόνους της γέννας) (Χαιρώνεια: *Inscriptiones Graecae [Inscriptiones Siciliae et Italiae additis Graecis Galliae Hispaniae Britaniae Germaniae inscriptionibus*, ed. G. Kaibel et A. Lebègue, 1890] (*Inscriptiones Graecae*) (*IG*) 7, 3407)], Σώτειρα (Μαγνησία: George Thomson, 191, και παραπομπή), Σοωδίνα και Σώτειρα (Θίσβη: J. Schmidt, «Reisefrüchte», *Mitteilungen des deutschen archäologischen Instituts: Athenische Abteilung (MDA)*, Berlin, 1876-, 5.115, 129, B. Latischew, «Zur Epigraphik von Böotien und Lamia», *MDA*, 7.349, 357, L.R. Farnell, *Cults of the Greek States*, Oxford, 1896-1909, 2.586, Μέγαρα, Τροιζήνα, νότιες Κυκλάδες,: Παυσανίας, I, 40.2, 1.44.4, 2.31.1, 3.22.12, *Compulational Intelligence and Games (CIG)*, 2841, E. Legrand «Inscriptions de Trézène», *Bullétin de correspondance hellénique*, Paris 1877-, 16.84, 93, Παλλήνη, Αθήναι, Φιγαλεία, Μεγαλόπολη: Παυσανίας, 7.27.3, 8.30.10, 8.39, 5, Farnell, ό.π.), Ειλείθυια (Χαιρώνεια, Θίσβη, Θεσπιές, Ορχομενός: *CIG*, 1596, Farnell, Schmidt, Latischew, ό.π.) ως Λοχεία (Πλούταρχος, *Ηθικά*, 659α, πρβλ. *CIG* 1768, 3562, Αισχύλος, *Ικέτιδες*, 684-5). Μα και η Ήρα, που, επίσης, είναι θεά των τοκετών «των νομίμων ενώσεων των φίλων», με βοηθό, σ' αυτό, την κόρη της Ειλείθυια, «θεάν της μητρότητος», με έργο «μαίας» (Decharme, 88), γεννήθηκε κάτω από μια λυγαριά (Παυσανίας, 7,4,4). Όχι αργά, η Ειλείθυια υποκαταστάθηκε από την Άρτεμη (Παπαχατζής, 131).

7 Παυσανίας, 8.23.1. Η εξειδίκευση της τελετής σε φύλα καταδεικνύει τον σεξουαλικό χρωματισμό της: στους Nandi, οι μυούμενοι δέρνονται στα γεννητικά τους όργανα με τσουκνίδες (A.

παρθένων με προεξάρχουσα την ιέρεια[8], ενώ η επιβίωση του έθιμου, όπως φαίνεται να ξετυλισσόταν, τις νύχτες, κύρια, με το φεγγάρι, αχνό, στα παχιά χωράφια της Θεσσαλίας στη Σπάρτη είναι νεώτερο, καθώς το μαρτυρεί και η τέλεση της τελετουργίας από ιερείς[9]

C. Hollis, *The Nandi, their Language and Folklore,* Oxford 1909, 54). Πιθανώς, στα Θεσμοφόρια της Δήμητρας, γυναίκες αλληλοδερνόντουσαν με το φυτό μόροττον (Ησύχιος, λ.).

8 Θεές, πάνω στο άχτι τους, αλλάζουν και γίνονται θεοί!! Παυσανίας, 3.16.11. Οι αργοτερινοί αρσενικοί ιερείς δεν είναι παρά αντιπρόσωποι της ιέρειας, που, παλαιότερα, ιερουργούσε αυτή μόνη (P.R.T. Gurdon, *The Khasis*, London, 1914, 120-1), εκπροσωπώντας, προφανώς [αφού πρόκειται για το αυτό φύλο· πρβλ. τα της γ΄ παραγράφου του κειμένου με Κ.Β. Δημουλά, *Αρχέγονος Συμβολισμός – η ηλικία του Θεού (Ο συμβολισμός της Προϊστορικής Εποχής)* εργασία στο πλαίσιο Μεταπτυχιακού Κύκλου Σπουδών Κλινικής Ψυχολογίας Φιλοσοφικής Σχολής Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (Γ. Χουρμουζιάδης, της Προϊστορικής Αρχαιολογίας, Θεσσαλονίκη 14.4.86), στα περί Θεοφανείας, ιδίου «Θεοφάνεια» (εφημερίδα Λάρισας *Ημερήσιος Κήρυκας*, 6.1.91, 6, 3-6)], την θεότητα, αφού «από τις γυναίκες βλάστησε το γένος» (παροιμία των Khasis, Thomson, 102), καθώς «η Μητέρα όλων των Ζωντανών (Εύα) είναι εκείνη που (δημιουργεί τον Αδάμ και ύστερα) τον διώχνει από τις γόνιμες περιοχές της επειδή σφετερίστηκε κάποιο δικό της προνόμιο» (Robert Graves, *The White Goddes*, New York, Farrar, 1948, 215), αλλά, με την εκθρόνιση της θηλυκιάς θεότητας (βλ. την κακή μεταχείριση της θεάς - βασίλισσας Σίτα από τον Ράμα στο *Ραμαγυάνα*· βλ., Κ.Β. Δημουλάς, *Συμβολισμός*, τα περί αλλαγής στην εξουσία), οι θεές αναγκάζονταν και «άλλαζαν φύλο και γίνονταν θεοί», ακόμα και στην ιστορική εποχή [στους Σημίτες: Γ.Ρ. Σμιθ, όπως αναφέρθηκε στο Theodor Reik, *Pagan Rites in Judaism*, New York, Farrar, 1964, 70· στους Πολυνήσιους αυτό έγινε για τον μεγάλο θεό Αλέα μόλις πριν πεντακόσια χρόνια (Peter N. Buck, *Vikings of the Pacific*, Chicago, University of Chicago Press, 1959, 73) και το ίδιο θα είχε γίνει και με τον Ποσειδώνα, αρχικά, ίσως, Τιαμάτ - Πότνια (Elisabeth Gould Davis, *Το πρώτο φύλο*, μτφρ. - πρόλογος Αγγέλας Βερυκοκάκη - Αρτέμη, εκδ. Αντ. Λιβάνης - «Νέα Σύνορα», Αθήνα 1982, 64)], που, όμως, παραμένουν, στην ουσία, γυναικείοι θεοί («μια φορά κάθε χρόνο, ο ανώτατος ιερέας» των Εβραίων «έλεγε το θείο όνομα, προφέροντάς το γράμμα-γράμμα: Jod, He, Vau, He»: ο γιος της Εύας, που, έτσι, «αποτελεί τα τρία τέταρτα της ουσίας του Θεού»: Eduard Schuré, *The Greet Initiates*, Vol. I, New York, McKay, 1913, 251).

9 Ο θηλυκός ως ο μόνος δρόμος για το Θεό! Thomson, 189. Με την επικράτηση των αντρών στις κοινωνίες, το ιερατείο πέρασε, στις πιο πολλές περιπτώσεις, στα χέρια των αντρών. Οι άντρες ιερείς, όμως, θα έπρεπε, πλέον, να υποδύονται τις γυναίκες, στον ρόλο αυτό (βλ., γενικά, Κ.Β. Δημουλάς, *Συμβολισμός*, σχετικά). «Στα μητριαρχικά χρόνια, αφού οι άντρες τελικά έγιναν δεκτοί στην ιερατική τάξη, προφανώς (.....) οι ευνούχοι», που το πέος τους είχε θυσιαστεί στη (θηλυκή) θεότητα, «ήταν εκείνοι που επιλέγονταν για να μοιραστούν τη φύλαξη των ναών με τις ιέρειες της θεάς, με τα μακριά τους φορέματα» (Davis, 128). Αρχήθεν, υιοθετήθηκε η γυναικεία ένδυση «από ιερείς, σαμάνους και μάγους - γιατρούς» (Ernest Crawley, *The Mystic Rose*, Vol. II, New York, Meridian Books, 1960, 107)· ειδικά για τους ιερείς της θεάς Χουλιγκάμμα και το ιερατείο των Βαλλαμπαχάρ του θεού Κρίσνα της Ινδίας, για τα της Βεγγάλης, για τους μάγους – γιατρούς «νγκανγκά» των Μπαγκάλα του Κογκό, για τους ιερείς («αρρέοϊ») της Ταϊτής, 109 ff.. Γενικά, από τους ιερείς του Ηρακλή στην Κω του 5ου π.Χ. αιώνα μέχρι τους Βορειοαμερικανούς σαμάνους του 19ου μ.Χ. αιώνα (James G. Fraser, *The Golden Bough*, New York, Mackmillan, 1958, τόμος 6ος εκ 12) μέχρι παρενδυσίας [Γκραίηβς, για ιερείς, κυρίως Δία και Απόλλωνα και άλλων αντρών θεών (Davis, 129· Καρλ Γκ. Γιουνγκ, (γενική διεύθυνση μετά το θάνατό του) Μαρί-Λουίζ φον Φραντς, και (στη σύλληψη και εκτέλεση) Γιόζεφ Χέντερσον, Γιολάντ Γιακόμπι, Ανιέλα Ζαφφέ, *Ο άνθρωπος και τα σύμβολά του*, επιμ. Τζων Φρήμαν, μτφρ. Αντιγόνη Χατζηθεοδώρου, εκδ. Αρσενίδη, Αθήνα, 177, κυρίως β΄ στήλη), για μάγους Εσκιμώων και αρκτικών φυλών], έστω μη σκόπιμα αλλοφυλοφιλικής (π.χ. Καθολική Εκκλησία· πρβλ. Εμμ. Ροΐδη, *Πάπισσα Ιωάννα*, κρίση Χαλκοκονδύλη, για την επιτυχία της), αλλά, πάντως, μέχρι τον έκδηλο ερμαφροδιτισμό ή ομοφυλοφιλισμό («μπαρντάς» των βορειοαμερικανών ινδιάνων), καθώς (συνήθως οι σαμάνοι στην Σιβηρία και στην Αρκτική και οι μάγοι - γιατροί των ινδιάνων

και ο ερχομός της Άρτεμης στη Σπάρτη[10]. Αναμφίβολα, το παιχνίδι με τη σφαίρα, σε οποιαδήποτε εκδοχή του, είναι θέμα των γυναικών έναντι της σελήνης[11].

Κρω, Σιου, Ιροκουά και Τσουκτσί της Αμερικής) «φτάνουν να ζουν σαν γυναίκες» (Crawley, ό.π.˙ ειδικά για τους «αρρέοϊ», ό.π., 109 ff.), μέχρις αλλαγής φύλου (Robert Lowrie, *Primitive Religion*, New York, Grosset and Dunlap, 1952, 245, για τον ανώτατο σαμάνο των Ντυάκ της Βόρνεο). Δεν είναι χώρος, εδώ, να αναπτυχθεί η ψυχολογία του φαινομένου (Herodotus, *The Histories*, Bk. I, trans. by George Rawlinson, New York, Tudor, 1944, 41˙ Edward Westermarck, *The Origin and Development of the Moral Ideas*, Vol. II, 2d ed., London, Mcmillan, 1917, 456˙ Crawley, 107˙ Lowie, 243˙ Δημουλάς, ό.π.˙ κ.ά..).

10 Τα πνεύματα των βάλτων, και οι λυγαριές... Η σπαρτιατική Άρτεμη, με έδρα το Λιμναίον [από την κώμη Λίμναι, στα σύνορα με τη Μεσσηνία, όπου ιερό της Λιμνιάτιδος (Λιμναίας) θεάς των βάλτων: Στράβων, 362, Παυσανίας, 3.16.7, 4.4.2, 4.31.3, Tacitus, Annales, 4.43], (*CIG* 1064: Μέγαρα: Πίνδαρου *Ολυμπιόνικος*, 3.54, Σχόλ.˙ Αθήνα: D. M. Robinson «Inscriptions from Olynthus», *Transactions of the American Philological Association*, Hartford, 1871-, 65. 103: Όλυνθος: Ηρόδοτος, 4. 87. 2: Βυζάντιο, μεγαρική αποικία), ως Ορθία (κώμη ηλειακή) και Ορθωσία (κώμη καρική) (Παυσανίας, 5. 16. 6, Στράβων, 650), είναι, γενικότερα, πελοποννησιακή, πλην τεσσάρων περιπτώσεων, ταξιδεμένη [Παυσανίας, 2.7.6: Σικυώνα, 7.20.7-8: Πάτραι, 3.23.10: Επίδαυρος Λιμηρά, 8.5.11: Τεγέα, 4.31.3: Καλάμαι, 3.14.2 ως (καθώς στην Τευθρώνη: Παυσανίας, 3.25.4) Ισσωρία: Σπάρτη], οντότητα (Πίνδαρος, *Ολυμπιόνικος*, 3.54, Σχόλ., πρβλ. Παυσανίας, 5.16.6, Ησύχιος, λήμμα «Ορθία»: Ηλεία, Αρκαδία˙ Παυσανίας, 2.24.5 : βουνό Λυκώνη, παρά το Άργος˙ L. R. Farnell, 2. 572: Επίδαυρος), κάπου με πιο ειδικά ονόματα [Στυμφαλία και (Παυσανίας, 6.22.9, πρβλ. Τελέσιλλα 1) Αλφειαία: στους Λετρίνους (Παυσανίας, 8.22.7, 6.22.8) και στην Ολυμπία (Παυσανίας, 5,14.6, Στράβων, 343)], όπως, σχεδόν (Ξενοφών, Ελληνικά, 4.2.20: Λακωνία˙ Παυσανίας, 5.15.8: Ολυμπία, 2.29.1: Επίδαυρος, 1.41.3: Μέγαρα, 7.26.3: Αίγειρα, 1.19.6: Άγραι, H.G.Lolling, «Aufgrabung am Artemision auf Nord - Euboia», *MDA*, 8.200: Εύβοια˙ *Suppol. Epigr. Gr.*, 1.213 : Ακαρνανία, *CIG* 2117: Φαναγόρεια), και η παρόμοια Αγροτέρα (Decharme, A΄, 158. Βλ. Ξενοφών, *Κυνηγετικός*, E, 14. Βλ., σχετικά, Thomson, ως εκτίθεται παραπάνω: 4) της αγριοτοπιάς (Thomson, 189 και σχ.), παντού, όμως, πελοποννησιακή, όπως, δηλαδή, τη φέρανε εδώ οι Κάρες [Αριστοτέλης, Απ. 491 = Στράβων, 374: η Επίδαυρος και η Τροιζήνα καρικές εγκαταστάσεις, Παυσ., 1.40.6: ο Καρ βασιλιάς των Μεγάρων άφησε Καρία την ακρόπολη˙ η λατρεία του Κάριου Δία στην εκεί πρωτεύουσα Μύλασα και πέριξ μεταφέρθηκε στην Βοιωτία (Ηρόδοτος, 1.171.6, Στράβων, 659, Φώτιος, λήμμα «Κάριος Ζευς») και στην Αττική (Ηρόδοτος, 5.66)˙ ξαπλωμένοι νότια των Πελασγών από Λευκάδα – Λαμία - Χίο (Thomson, 115), ξετοπίστηκαν, απ' τις Κυκλάδες, από τον Μίνωα, όπως φάνηκε απ' τον οπλισμό τους, σε πολλούς τάφους, στη Δήλο, που ανασκάφηκαν επί Θουκυδίδη (1.4.8) ακόμα] και οι Λέλεγες [Λέλεξ, παλαιός βασιλιάς στα Μέγαρα, απ' όπου ιδρύθηκε η Πύλος (Παυσανίας, 1.39.6, 4.36.1)˙ Λέλεγες απ' την Πήδασο φτιάξανε την νοτιομεσσηνιακή Πήδασο (Όμηρος, Θ 152, σε συνδυασμό με: Στράβων, 321, 605-10, και πρβλ. Όμηρος, Φ 85-8, και με: Στράβων, 611) και από την Χίο τις μεσσηνιακές Χίο (Θουκυδίδης, 8.24.3) και Καρδαμύλη (Όμηρος, Θ 150)˙ Λέλεξ ήταν ο πρώτος βασιλιάς της Σπάρτης, που ήταν Λελεγική (Παυσανίας, 3,1.1, πρβλ. 3.12.5), πατέρας του ιδρυτή της Ανδανίας (Παυσανίας, 4.1.2), της ονοματοθέτριας της Θεράπνης (Παυσανίας, 3.19.9), του Μύλη, στην χώρα Αλεσίας και του Ευρώτα (Ευριπίδης, Ορέστης, 626, Σχόλ.)˙ Λέλεγες υπήρχαν στην Λευκάδα, στην Ακαρνανία, στην Λοκρίδα και στην Βοιωτία (Αριστοτέλης, Απ. 560 = Στράβων, 321-2˙ Thomson, 306-9)]. Οι Δωριείς ήρθαν στην Σπάρτη αργότερα... .

11 Πελώρια φεγγάρια – πίσω απ' τα 'τσίνορα... Thomson, 188-9. Αυτό συμπλέει με την γενικότερη παραδοχή ότι το ιερατείο εξαρχής ήταν θηλυκού γένους (βλ., π., 7) και θα 'ταν εξαίρεση να δεχτούμε το αντίθετο. «Χόρευε υπέροχα το βράδυ στην ακτή, μπρος στην έρημη θάλασσα, με μια μαγνολία στα μαλλιά, υπό τους ήχους βαρυφώνου ανδρικού χορού, ρυθμίζοντας τα βήματά της με τα κτυπήματα των χεριών.» (Pierre Croidys, *Ανάμεσα στους Λεπρούς / Το θύμα της αγάπης (ο πατήρ Δαμιανός)*, «κατά μετάφρασι» Κ. Βογιατζή - Αντ. Νικηφόρου Βαμβακάρη, Αθήναι, 66): τέτοιες σκηνές θα είχαν λάβει χώρα αρκετές φορές στην αρχαιότητα. Από ένα σημείο και μετά, το

Ο σύνδεσμος αυτών των γυναικών, και στην Θεσσαλία μας, με το φεγγάρι είναι, μερικές φορές, τόσον επίμονος, που θα 'λεγε κανείς ότι το φεγγάρι μόνο γυναίκες προτιμά για τη σχέση του με τους ανθρώπους! Στην Ακρόπολη της Αθήνας υπήρχε σφαιρογήπεδο για τις Αρρηφόρους[12], τις παρθένες, που κατέβαζαν το μυστικό κουτί στο

ίδιο το φεγγάρι είναι «γυναίκα εκτυφλωτικής ομορφιάς», που «συνήθιζε να λούζεται γυμνή στα νερά του Ωκεανού, να φοράει λευκές εσθήτες, να καβαλάει το άρμα της με τ' άσπρα άλογα / και να πετάει στον ουρανό», και, «τότε πια», «ήταν πανσέληνος...» (Λίνας Στεφάνου, «Η «άλλη» νύχτα..!», με φωτογραφίες Images Bank, στο *«Έψιλον»* (19, 18.8.91) της αθηναϊκής εφημερίδας «*Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*» (18.8.91), 58-61, 58, α΄ στήλη, για την «ωριοπλέξουδη» (Όμηρος) Σελήνη...). Στην συνέχεια, εξηγείται η σύνδεση Σελήνης - Γυναίκας.

12 Η Μεγάλη Παρθένος - και τα ερωτικά... Πλούταρχος, *Ηθικά*, 839 b. Βλ. L. Deubner, *Attische Feste*, Berlin 1932, II: ἀρρηφόρια = ἀρρητοφόρια (Μέγα Ετυμολογικό Λεξικό, λ. ἀρρηφόροι), που θα 'πεί «μεταφορά μυστικών», όχι «ερρηφόρια» (Ησύχιος, λ. «ἀρρηφόροι», *IG*, 2.1379-85, 3.902, 916), από την λατρεία της Πανδρόσου (δρόσος = έρση), της μεγαλύτερης από τις τρεις κόρες του Κέκροπα, στην οποία η Αθηνά είχεν εμπιστευθεί, κλεισμένον σ' ένα κουτί, τον Εριχθόνιο (γιο του Ήφαιστου και της Γαίας: Απολλόδωρου Γ΄, 14, 6΄ πρβλ., Σχόλ., Ευριπίδης, *Μήδεια*΄ κ.α.) και υπέρ της οποίας το Πανδρόσειον, όπου ο ναΐσκος αμέσως δυτικά του Ερέχθειου της Πανδρόσου. Στο ειδικό οίκημα «οἶκος τῶν ἀρρηφόρων» [σε μικρή απόσταση βορειοδυτικά του Ερέχθειου, μεταξύ του Πανδρόσειου και του βόρειου τείχους της ακρόπολης), έμεναν οι αρρηφόρες (βλ., Αριστοφάνης, *Λυσιστράτη*, 648, *Μέγα Ετυμολογικόν Λεξικόν*, 6.149, σ. 48, Αρποκρατίων. «Αι λέξεις «ἄρρη ή ἔρρη εκ των οποίων συντίθεται το όνομα των νεανίδων (.....) είναι ίσως ταυτόσημοι προς το ἔρση, το οποίον σημαίνει δρόσος» (Decharme, 112), (πρβλ. το ομηρικό ἐέρση, το κρητικό ἄερσε: Cortius, Ελληνική Ετυμολογία)], εξ ου και η ερσηφορία, αφού οι νεάνιδες «συνώδευον» την Έρση ή «έφερον την δρόσον» στην Έρση (Decharme, 112. Σχόλ., Αριστοφάνης, Λυσικράτη, 642, Μοίρις, Αττικόν Λεξικόν, Αρποκρατίων, 6. 141) και έπαιζαν, με σφαίρα (τόπι ή μικρή μπάλλα), στον συνεχόμενο μικρό ύπαιθρο χώρο («σφαιρίστρα τῶν ἀρρηφόρων»), που περιβαλλόταν με τοίχο, για να μην φαίνονται, «πράγμα που μπορούσε να επηρεάσει την όλη μυστικότητα της αποστολής τους» (Παπαχατζής, 151). Αλλά η - κατά κύριον λόγο αυτή - τιμώμενη Πάνδροσος, καθώς και η Έρση (τα ονόματα της δρόσου), όπως και η Άγλαυρος ή Άγραυλος ή Άγραυρος (αν και «η ετυμολογία» της «δεν είναι καθαρή», Thomson, 181, «έχει σχέσιν είτε προς το καλλιεργημένον έδαφος, είτε προς την λάμψιν του ουρανίου φωτός», Decharme, 111), πρώτες ιέρειες της Αθηνάς, που κατοικούσαν στο ιερό της, πιθανότατα δεν ήσαν, στην αρχή, παρά (Πρέλλερ, *Ελληνική Μυθολογία*, I, σ. 159) επίθετα της Αθηνάς, ως θεάς της αστραπής, «εξ αιτίας της ουρανίας δρόσου ή της καταιγιστικής βροχής, η οποία, διαβρέχουσα το έδαφος της Αττικής κάνει τον Εριχθόνιον να αυξάνη» («ἔριον» πήρε, και το πέταξε στην «χθόνα», η Αθηνά για να σκουπίσει το σπέρμα του Ήφαιστου, που, κατά την απόπειρα βιασμού της, έπεσε στον μηρό της: Πλούταρχος, Απολλόδωρος, και Σχ., ό.π.), «συντελεί», «δηλαδή, εις την ανάπτυξιν πλουσίας βλαστήσεως εις την κοιλάδα του Κηφισσού» (Decharme, 111), αφού «το όνομά του (.....) σημαίνει αναμφιβόλως την γονιμότητα του εδάφους και κατά συνέπειαν, αν ανήκη και αυτός εις την κατηγορίαν των ηρώων της θυέλλης, θα εκφράζη την ευεργετικήν επενέργειαν, την οποίαν το φαινόμενον αυτό, λόγω της βροχής που επακολουθεί, ασκεί επί της γης» (Decharme, 641). Η ίδια η (κατά το άνοιγμα του κρυφού κουτιού, όπου τον είχε εναγκαλισμένο ο δράκοντας) τρελλή παραφορά των Κεκροπίδων και πτώση των στο γκρεμό «είναι ίσως η εικών της πτώσεως των υδάτων των βροχών, που τα φαντάζονται ως νύμφας, αι οποίαι τρομάζουν εις την θέαν του όφεως - αστραπής και πίπτουν από τα ουράνια ύψη» (Decharme, 641-2). Αρχικά (άποψη του Schwartz), η προσωποποίηση της αστραπής ήταν η Αθηνά! «Η Έρση εξέφραζε ασφαλώς μίαν από τας ιδιότητας της Αθηνάς και επομένως η θρησκευτική αυτή εθιμοτυπία θα υπενθύμιζε την ευεργετικήν επενέργειαν της Αθηνάς η οποία, από τους κόλπους του θυελλώδους νέφους, χύνει τας σταγόνας της θείας δρόσου εις την διψασμένην γην» (Decharme, 112). Λοιπόν, η σφαιρηβολία γινόταν για την Αθηνά, στης οποίας το όνομα, συνήθως, προστίθεται το «Παλλάς», με το οποίο είχεν εκφρασθεί, ίσως στην αρχή, «η ιδέα της ανθούσης νεότητος» (Decharme, 109) [το «Π ά λ λ α ς φαίνεται ταυτόσημον με

σπήλαιο στους πρόποδες του λόφου[13], με το φίδι που θύμιζε τη γέννηση του Εριχθόνιου, που έστειλε στον γκρεμό τις κόρες του Κέκροπα[14]. Αλλά το φίδι έχει, για τις

το π ά λ λ α ξ, νέος ή νέα»˙ πρβλ. «παλληκάρι», «που σημαίνει έναν άνδρα εις το άνθος της ηλικίας του» (Decharme, 109, υποσημείωση)], ίσως λόγω της απαραβίαστης αειπαρθενίας της (Decharme, 108, Thomson, 181-2). Γενικά, όμως, χάρη στην αμβροσία και το νέκταρ, ειδική τροφή γι' αυτούς, «οι θεοί διατηρούνταν αιώνια νέοι, όντας αθάνατοι» (Εμμ. Γιαροσλάβσκι, *Πώς γεννιούνται, ζουν και πεθαίνουν οι θεοί και οι θεές*, εκδ. «Γνώσεις», Αθήνα, 153). Πράγματι, μεταγραφόμενη, η «Παλλάδα», με ένα λ, στην ιδιότυπη προφορά των δύο α, σχηματίζεται Baalat, που είναι το θηλυκό (at) του Baal, που σημαίνει θεός (πρβλ. Ηρόδοτο, για Αλιλάτ των Αραβίων) (Αθανάσιος Θεοδ. Φλώρος, *Γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης*, εκδ. οίκος Ιω. Καμπανά Ο.Ε., Αθήναι, 482). Παλλάς Αθηνά, που «ήτο πάντοτε μία και μοναδική θεότητα» (Decharme, 110), σημαίνει θεά Αθηνά, η (Decharme, 95) κυρίως θεά! Αλλ' οι επισκιασμένες θεές δεν είναι παρά διαφοροποιήσεις της ίδιας με την Αθηνά θεότητας (Apuleius, *The Golden Ass*, trans. by W. Adlington, London, Heinemann, 1915, 545-7): ο Λούκιος την ακούει να αυτοπροσαγορεύεται, πλην άλλων, και Αθηνά και Άρτεμη!! Για την Άρτεμη, όμως, και τους σφαιροχορούς γράφω παρακάτω (σχετ.).

13 Αρχαία έκλαψη, και το μαγικό κουτί. Παυσανίας, 1.27.2-3. Decharme, 112. Thomson, 152. Παπαχατζής, 151. Η ιέρεια παρελάμβανε (από ποιους;) δυο επιμελημένες συσκευασίες, από δυο μικρά καλάθια (με ζυμωτά ομοιώματα φιδιών και φαλλών και κωνοφόρα κλαδιά κουκουναριάς, «διά τό πολύγονον του φυτού»: μεταγενέστερο αρχαίο σχόλιο), και τα 'δινε, την νύχτα της γιορτής, στις δυο (7-11 ετών: στην ηλικία «της αθωότητας», Παπαχατζής, ό.π.), γνωστών οικογενειών των Αθηνών, «αρρηφόρες παρθένες», που είχαν απομονωθεί, πριν την γιορτή, για λίγο, στο ναό της πολιάδας Αθηνάς, κοντά στον ναΐσκο της Πανδρόσου. Αυτές κατέβαιναν, την ίδια νύχτα, μες στο σκοτάδι, από μικρή δίοδο, κάτω του βόρειου τείχους, στην βόρεια πλαγιά της ακρόπολης, και, 150 – περίπου - μέτρα πιο κάτω, παρέδιναν τα «ἄρρητα ἱερά» στο – εδώ - μικρό τέμενος της Αφροδίτης, απ' όπου παρελάμβαναν ίδια πράγματα, για, πίσω, την ιέρεια της Αθηνάς. Εδώ τελείωνε το έργο τους και τις διαδέχονταν άλλες. Το μυστικό αυτό τελετουργικό διατηρήθηκε μέχρι τα χρόνια του Παυσανία (*Αττικά*, 27, 3).

14 Είδαν τα φίδια γύρω απ' το αίμα τους και γκρεμίστηκαν! Απολλόδωρος, 3.14.6, αττικό αγγείο. Ο Εριχθόνιος δεν είναι ο Ερεχθεύς, ως Ιλ., Β 547 (πρώτος ο Πλάτων, Κριτίας, σ. 110, διαχώρισε τα δύο πρόσωπα, που, και τα δύο, γεννήθηκαν από το έδαφος και περισυνελέγησαν από την Αθηνά, κρυφά απ' τους θεούς) και τελείωνε ως ο Κέκρωψ (αττικό ανάγλυφο) σε ουρά φιδιού: Απολλόδωρος, 3,14.1. W.H. Roscher, *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, Leipzig, 1884-937, 2.1019. Ειδικά για Εριχθόνιο: Παυσανίας, Α, 24,7. Η Αθηνά τον εμπιστεύτηκε στις Κεκροπίδες (Απολλόδωρος, 3.14.6). Από αυτές, οι δυο μικρότερες αψήφισαν την εντολή να μην ανοίξουν το κουτί, όπου τον είχε εκείνη βάλει˙ όταν είδαν τον δράκο τυλιγμένο στο κορμί του βρέφους, πανικοβλήθηκαν και έπεσαν στον γκρεμό. Η αρρώστια απ' την θέα ιερών αντικειμένων (Παυσανίας, 3.16.9, 7.19.7, Δέρκυλος 7 [= FHG, IV, 387]) είναι κατάλοιπο προθεϊστικής μαγείας (βλ., Κ.Β. Δημουλάς, *Συμβολισμός*, σχετικά). Roscher, *Selene und Verwandtes*, Leipzig, 1890, 71, J.G. Frazer, *Pausanias's Description of Greece*, London, 1988, 5. 381-3, E. Bleuler, *Lehrbuch der Psychiatrie*, Berlin 19203, 105.*\ Η θέαση ιερών αντικειμένων (Παυσαν. κ.λπ., ό.π.) είναι μαγεία προθεϊστική, που επιβιώνει και σήμερα, σε διάφορους θρύλους. Όπου δεν επισυμβαίνει η αρρώστια, επιβάλλεται σκληρή τιμωρία (π.χ., η θέαση του αυτοκράτορα στο «εναέριο χωριό» του Ιούλιου Βερν). Πρβλ. στην απόκρουση του Δράκουλα με τον σταυρό. «Το όνομα του Εριχθονίου μας φέρει εις τον νουν την ιδέαν της γονιμότητος της γης, της οποίας είναι το ευεργετικόν πνεύμα» (Decharme, 111). Έτσι δικαιολογείται η συνύπαρξη φιδιών και φαλλών με κωνοφόρα κουκουναρόκλαδα στα Αρρηφόρια για την Αφροδίτη και τανάπαλιν στην Αθηνά (παραπάνω, 10): «Ο μύθος στην μορφή που έφτασε ίσαμε μας, είναι μια μοναδικά αξιοθρήνητη παραχώρηση στην υστερότερη αθηναϊκή θεωρία πως η θεά τους είταν παρθένα. Η ανάγκη της επινόησής του δύσκολα θα μπορούσε να προβάλει αν οι δυο θεότητες» (Αθηνά και Ήφαιστος) «δεν είχαν σμίξει κάποτε σε κάποια μορφή ιερογαμίας.» (Thomson, 181-2). / Γυρνώντας σ' αυτό που 'φεραν οι δυο τους (Εριχθόνιος) και στο τι είδαν οι κό-

αρχαίες δοξασίες, τόσα πλευροκόκκαλα, όσες μέρες έχει ο μήνας[15]! Και το μηνολόγιο

ρες: Η κατοχή από κάποιο ζώο έφερνε επιληψία [Ιπποκράτης, *Περί «ἱερῆς νούσου»*, 4, έκδ. W.H.S. Jones, στο Loeb, *Classical Library*, London 1959, 146-8 (για το έργο, βλ. M.P. Nilsson, *Greek Popular Religion*, New York 19472, ελλ. μτφρ. Ι.Θ. Κακριδή, *Ελληνική Λαϊκή Θρησκεία*, Αθήνα 1966, / 108-9), Αρεταίος Καππαδόκης, III, *Περί αἰτίων καί σημείων χρονίων παθῶν*, βιβλ. A, IV, «Περί ἐπιληψίης», *Corpus Medicorum Graecorum*, έκδ. Car Hude, Berlin 1958, 38, η «θεϊκή αρρώστια»: H.A. Junod, *Life of a South African Tribe*, London 19272, 2.479]. Αλλά τα συμπτώματα της επιληψίας είναι όμοια μ' αυτά της υστερίας, και σ' αυτήν θα μπορούσε να οδηγήσει το φράξιμο της μήτρας, που εμπόδιζε την εμμηνορροή (βλ., Γαληνός, 11, 165) (ὑστέρα, Αριστοτοτέλης, Περί ζώων γεν., 4.7.6, Ιπποκράτης). Η θέα του φιδιού έφερε απότομο σταμάτημα της εμμηνορροής τους!!

15 Το φίδι, το ρόδι, η κύπειρος,...,... Αριστοτοτέλης, *Περί τά ζῶα ἱστορία = Περί ζώων ἱστορίας*, 2.17.23, Plinius, 11, 82. Το φίδι φυλάει τα νερά (Ομηρικός Ύμνος, 3.300-3, πρβλ. Απολλόδωρος, 3.6.4, Παυσανίας, 9.10.5, Briffault, 2.664-73), όπου πάνε οι γυναίκες να πάρουν νερό (βλ., Κ. Β. Δημουλάς, «ο Άη Γιώργης στο λαϊκό θεσσαλικό παραμύθι», εισήγηση στο *Α΄ Συνέδριο Λαρισαϊκών Σπουδών* (Λάρισα 1991), *Πρακτικά*, Όμιλος Φίλων της Θεσσαλικής Ιστορίας, Βιβλιοθήκη Θεσσαλικών Μελετών, Δαπάνη - Διαχείριση Πολιτιστικού Οργανισμού Δήμου Λάρισας, Λάρισα 1992, 273-85, λαϊκή παραμυθολογία και, γενικά, λαϊκή ιστοριολογική παράδοση, λαϊκή μούσα). Οι γυναίκες γητεύονται απ' το φίδι (πρβλ., Γένεσις, Α΄, αρχή), που γίνεται ο εκμαυλιστής των γυναικών (SIG 1169, 19, πρβλ.: 1168˙ 112. Βλ., Πλούταρχος, Αλέξανδρος, 2, πρβλ.: Suetonius, *Oct.*, 94, Συμβολισμούς, ό.π., Π. Διαθήκης, εξ.. Briffault, 2.667, J. Roscoe, *The Bakitara or Banyoro*, Cambridge, 1923, 43-4.¦ Για να φοβίζουν τα φίδια και να εμποδίζουν την γενετήσια ορμή, οι Θεσμοφοριάζουσες γυναίκες (Αθήνα) κοιμόνταν πάνω σε στιβάδες από λυγαριά (Κλήμης, *Προτρεπτικός*, 2.16, Plinius, 24.59, Αιλιανός, *Περί ζώων ἰδιότητος*, 9.26, πρβλ., Ησύχιος, λ. *κνέωρον*, Ovidius, *Metamorpfoses*, 10.431-5). Στην γέννα και στην εμμηνορροή: πέρα από άλλα, όπως δίκταμνον (που βοηθούσε στο ξεγέννημα: Θεόφραστος, Φυτ. Ιστ., 9.16.1, Άρατος, 33, Σχόλ.), μυρτιά και κρίνος, που εμπόδιζε την εμμηνορροή (Plinius, *Naturalis Historia*, 23.159-60, 24.50, 21.126), φυτά της Αφροδίτης, κύπειρος (cyperus longus: Hort., 2.461), για το άνοιγμα της μήτρας (Plinius, 21.118 - ψητοί οι σπόροι του κρατούσαν την εμμηνορροή), και ἐλίχρυσον, που βοηθούσε τα καταμήνια (τα Σπαρτιατοκόριτσα έφτιαχναν στεφάνια στην Ήρα: Plinius, 21.148, Αθήναιος, 678α, Αλκμάν, 24, η Juno βοηθούσε την εμμηνορροή: Varro, αρ., Augustinus, *De civitate dei*, 7.2), οι γιατροί σύσταιναν ρίζα παιωνίας (μήνιον ή σεληνογόνον = η δύναμή της πήγαζε απ' το φεγγάρι!: Διοσκορίδης, 3.157, Plinius, 26.151. Αλλά το πιο σίγουρο, πως επηρέαζε την εμμηνορροή, ήταν ο λύγος (είδος λυγαριάς) ή αγνος (Plinius, 24.59) (vitex agnus castus: Hort., 2.437). Διοσκορίδης, 1.134, Plinius, 24. 59-60: μέσα στο σύθαμνο λυγαριών βρέθηκε το ξόανο της Άρτεμης (Λυγοδέσμα της Σπάρτης, Παυσανίας, 3, 16.2) και με γιρλάντες λυγαριάς στόλιζαν το άγαλμα της θεάς στην Άγρα της Αττικής (Ευριπίδης, *Ιππόλυτος*, 73, Σχόλ.), όπως και η Ήρα της Σάμου (κάτω από μια λυγαριά, στο ιερό της, η γέννα της, Παυσανίας, 7.4.4). Ήρα, Άρτεμη, Αφροδίτη, θεές της γέννας: Farnell, CGS, 1.196, 2.444, 665-6. Πριν από την γέννα, διεγερτικά του έρωτα θεωρούνταν το ρόδι (οι Θεσμοφοριάζουσες (ό.π.) έπρεπε να απέχουν από την γενετήσια ομιλία και τα ρόδια, απαγορευμένα στα Ελευσίνια Μυστήρια και στα Αρκαδικά Μυστήρια της Δέσποινας (Περσεφόνης) (Πορφύριος, *Περί ἀποχῆς*, 4.16, Παυσανίας, 8.37.7), σύμβολα γονιμότητας, όπως και η παπαρούνα, στοιχεία της Δήμητρας (Ευσέβιος, *Ευαγγελική Προπαρασκευή*, 3.11.6, πρβλ. Καλλίμαχος, *Εἰς Δήμητρα*, 45, Θεόκριτος, 7, 155-7. Roscher, *LGRM*, 2.1342-3, 1345, A.S. Evans, *The Palace of Minos*, London, 1921-35, 3.458), όπως και για την Ήρα (Παυσανίας, 6.14.6, Φιλόστρατος, Απολλόδωρος, *Τ.*, 4.28, Παυσανίας, 2.17.4. U. Zanotti - Bianco, «Archaeological Discoveries in Sicily and Magna Graecia», *Journal of Helenic Studies*, London, 1880-, 57. 238, για αγάλματά της Ηραίου στομίου Sele στην Λευκανία˙ βλ. και G.W. Elderkin, «The Marriage of Zeus and Hera», *American Journal of Archaeology*, Concord, 1897-, 41. 424, 429-31, H.T. Bossert, «Die Beschwörung einer Krankheit in der Sprache von Kreta», *Orientalische Literaturzeitung*, Leipzig, 1897-, 34, 303, 327), έτσι καθώς σχετίζονται με τη μυρτιά (ό.π.) (στεφάνια για τους ιεροφάντες των Ελευσινίων: Σοφοκλής, *Οἰδίπους ἐπί Κολωνῷ*, 683, Σχόλ., πρβλ. Αριστοφάνης, Βάτραχοι, 330, Σχόλ.). Η ίδια η Αθηνά Νίκη (Αθήνα) κρατούσε ασπίδα στο δεξί και

είναι – αρχήθεν[16] - υπόθεση καθαρά σεληνιακή[17]. Την εξάρτηση αυτή, από το φεγγάρι, του ημερολόγιου μαρτυράει και το λεξιλόγιο πολλών περιοχών: π.χ., moon (φεγγάρι) και month (μήνας)[18], από το μην (αρχαία ελληνικά), που ο Μην ήταν ο αρσενικός φεγγαρίσιος θεός όλης, σχεδόν, της Μικρασίας, κατακλυσμένης από έποικους από την δώθε, αιγαιοπελαγίτικη, μεριά[19].

ρόδι στο αριστερό της χέρι (Ηλιόδωρος, Απ. 2 = *F.H.G.*, 4.425, πρβλ. Farnell, *CGS*, I, 327)! Το ρόδι ήταν θεραπευτικό για εμμηνορροή και εγκυμοσύνη: Plinius, 23.107, 112.

16 Κ. Δημουλάς, *Συμβολισμός*, γενικά, και: M.P. Nilsson, *Primitive Time Reckoning*, Lund / Oxford, 1920, 148-9, πρβλ. Briffault, 2.577-83. Το ότι ο χωρισμός έγινε με βάση το φεγγάρι και όχι τον ήλιο, βεβαίως, πρέπει να συναφθεί στο ότι ο ήλιος δεν είχε διακυμάνσεις στην πορεία του, όπως το φεγγάρι. Η απορία γιατί το φεγγάρι δέθηκε τόσον πολύ με τον κόσμο παραμένει. Όταν λέμε να δημιουργήσουμε (ερωτική) ατμόσφαιρα, εννοούμε μια κάποια συσκότιση (ημίφως). (Βλ. Nilsson, *PTR*, 173, 231-2). Βλ. παρακάτω.

17 Αρχικά, η πανσέληνος χώριζε στα δύο το 28νυχτο ή 27ήμερο (σεληνιακός μήνας) (Nilsson, *PTR*, 155), και, αργότερα, στα τρία (Nilsson, ό.π., 167-70), και, τελικά, οι Βαβυλώνιοι το χώρισαν σε τέσσερα τμήματα (ό.π., 171, S. Langdon, *Babylonian Menologies and Semitic Calendares*, London, 1935, 86-7), προείκασμα των εβδομάδων μας (Π. Διαθήκη), που, παρά τους οιουσδήποτε κλονισμούς (Γαλλική Επανάσταση), παρέμειναν ως αριθμός ημερών σταθερός.

18 «Πούθ' έρχεσαι; / - Απ' τη Βαβυλώνα!» Month (μήνας), απ' το measure (μέτρο), απ' το moon (φεγγάρι). Το φεγγάρι φορούσε μισοστεφανωτά, ως διάδημα, η θεά Ιστάρ (άγαλμά της του 3ου π.Χ. αιώνα) στη Βαβυλώνα (Γιουνγκ, *Σύμβολα*, 277 α΄, λεζάντα). Η Ιστάρ (Ίσταρ) ή Αστάρτη ή Ανάτ ήταν, στη Σουμερία, στη Βαβυλώνα και στην Ασσυρία, «βασίλισσα του ουρανού» (Γιαροσλάβσκι, 287), «σύζυγος και αδερφή του θεού του ουρανού Βάαλ» (Γιαροσλάβσκι, 280), «που θεωρούνταν κυρίαρχος του Σύμπαντος» (Γιαροσλάβσκι, 282), ταυτιζόμενος με τον Ήλιο, στις δόξες του («ήλιος, ο < ιαπετ. ς(α)vel (= λάμπειν), / πρβλ. δωρ. ἀέλιος και ἃλιος, Κρητ. ἀβέλιος τ.έ. ἀFέλιος < σαFέλιος»: Δημητρίου Κάρκου, Αγαθής Κορμικιάρη - Κάρκου, *Ετυμολογικόν Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης*, Βοήθημα διά τους μαθητάς του Γυμνασίου και τους υποψηφίους των Θεωρητικών Επιστημών, Λάρισα 1968, 64, σε παραβολή με Αθανασίου Θεοδ. Φλώρου, *Γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης*, εκδοτικός οίκος Ιω. Καμπανά Ο.Ε., Αθήναι, 482, Μπααλ-πμέκ = Ηλιούπολη του Λιβάνου!!), ούτως ή άλλως, το ζεύγος που κυριαρχούσε στον ουρανό μέρα - νύχτα. Ο ήλιος είναι ο ζωοδότης (βλ., Γιάννη Κορδάτου, *Η Παλαιά Διαθήκη στο φως της Κριτικής*, 35-45, 65-9, Γιάννη Π. Φουράκη, *Εβραίοι: Οι πλαστογράφοι της Ελληνικής Ιστορίας*, βιβλίο πρώτο - ημίτομος Β΄, Ελληνισμός – Εβραιοσιωνισμός / 1, Εκδόσεις Γραμμή, Αθήνα, 19832, 326-7, κ.ε.) και η Ιστάρ-Σελήνη «θεά της γονιμότητας και της μητρότητας» (Γιαροσλάβσκι, 280, 287). Το ινδοευρωπαϊκό *mater έλκει την αρχή του απ' το ψέλλισμα ma-ma-ma (βλ. Lallwort, από τους A. Walde και J. Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprache*n, Leipzig, 1928-332, σχετικά, αλλά και, πιο σύγχρονα, Δήμητρας Θεοφανοπούλου - Κοντού, *Ζητήματα Ψυχογλωσσολογίας*, Μέρος Α΄, Αθήνα 1978, 33-4, *Εισαγωγή εις την Ψυχογλωσσολογίαν*, Αθήναι 1974, 63-71, και *Μαθήματα Ψυχογλωσσολογίας, Γλώσσα και Διανόησις*, Αθήναι 1975, γενικώς, σε συνδυασμό με R. Fester, «Το πρωτόκολλο της γλώσσας», 93-126, στο Richard Fester, Marie E.P. König, Doris F. Jonas, και A. David Jonas, *Γυναίκα και Εξουσία, πέντε εκατομμύρια χρόνια γυναικοκρατίας*, μτφρ. Δημοσθ. Κούρτοβικ, σειρά Επιστημονική Υποδομή, εκδ. Πορεία, Αθήνα 1984΄ βλ., Κ.Β. Δημουλάς, *Σχέσις αυθορμήτου ομιλίας και ψυχοσωματικής υποστάσεως του ομιλούντος*, Έπαινος με Βράβευση στον Πανευρωπαϊκό Διαγωνισμό Επιστημονικής Επιδόσεως των Νέων, 1973, *Σημεία και Σήματα του Σωσύρ*, Σχολή Επιμόρφωσης Λειτουργών Μέσης Εκπαίδευσης Λάρισας, 1985, «Ψυχολογικές υποθέσεις στη γλωσσική δουλειά του Τζάρτζανου», υπό έκδοση *Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου Τυρναβίτικων Σπουδών*, Τύρναβος, 1991, κ.λπ.). Φαίνεται πως η σύνδεση mother-moon / έγινε με τη θηλυκοποίηση του φεγγαριού (βλ. κατωτέρω).

19 «εὕδουσιν δ' ὀρέων κορυφαί τε και φάραγγες...». Roscher, *LGRM*, 2.2687. Το όνομα φαί-

Το φεγγάρι είναι, και σήμερα, «αρσενικό», για τους Σλαυόνους, τους Γερμανούς και, κάποτε, τους Κέλτες, τους Λατίνους και τους Έλληνες, - γενικά, στην προωτόγονη σκέψη, το φεγγάρι είναι αρσενικό[20], κυρίως ειπείν ο αληθινός άντρας των γυναικών[21], ο ξεπαρθενευτής των γυναικών[22]. Στους Μπαντού, ο ερχομός της περιόδου, στο νέο κορίτσι, πρέπει να κρατηθεί μυστικός από τους άντρες, σε απομόνωση, με άλλες γυναίκες μεγαλύτερες, για ένα μήνα[23]. Η περίοδος αυτή αποτελεί και το μπάσιμο της κόρης στη σεξουαλική

νεται πως πέρασε και σε επιφανή πρόσωπα, τουλάχιστον (υποσημείωση 16) ακουστικά, π.χ. στον παλαιότερο βασιλιά της Αιγύπτου Μήνη (Μανέθων, Ηρόδοτος, 2,4, βλ. Χρύση Πελεκίδη, *Αρχαία Ιστορία*, Μέρος Α΄: *οι Ανατολικοί λαοί*, Ιωάννινα 1977, 11-2, Άνω Αίγυπτος (Μίνια), 19, κ.α.. Στην Μικρασία, το φεγγάρι ανεξαρτητοποιήθηκε, ως Μην (αρσενικός θεός), μια και, στην Ελλάδα, την χώρα του φωτός (συν τοις άλλοις, Φρειδερίκου Νίτσε, *Η γέννηση της τραγωδίας*, μτφρ. Ν.Α. Κεφαλά, Βιβλιοθήκη, Το Παγκόσμιο Πνεύμα, «Μια έκδοση Γκοβόστη», γενικώς για το απολλώνειο και το διονυσιακό πνεύμα΄ Απόλλων, θεός του φωτός, Decharme, 119-52), το φεγγάρι υπερκεράστηκε από τον Ήλιο και υποκαταστάθηκε, ακόμα και ως όνομα (σελήνη: «<σελάσ-να < σέλας (= φως)»: Κάρκου και Κορμικιάρη - Κάρκου, 126, ετερόφωτη, δηλαδή, όπως και είναι). Το «μην» ξέμεινε, μόνον ως απομεινάρι ενθυμήσεων, στη γλώσσα, κύρια ως παράγωγο εννοιών που σχετίζονται με το φεγγάρι. Αργότερα, το φεγγάρι θα εξυπονοεί, σχεδόν μόνιμα, την ησυχία της νύχτας (Αλκμάν, *Βουκολικό*, κ.ά.).

20 Thomson, 145. Βλ. Fester-, ό.π., Σημειώσεις μου στα μαθήματά μου της Γλώσσας του Γυμνασίου, Σίγκμουντ Φρόυντ, *Η τεχνική της ερμηνείας των ονείρων*, μτφρ. Δ.Π. Κωστελένου, Εκδ. Ν. Δαμιανού, Αθήναι, Ο Συμβολισμός στα όνειρα, 61-78. Ετοιμάζω έρευνα με μαθητές και σπουδαστές μου, σχετικώς.

21 Για τους Μαορί, Briffault, 2.432, Nilsson, *PTR*, 2. 583-97. Βλ., 16 πρ., Fester, ό.π., έρευνά μου 18 πρ., κ.λπ.. Οι πρωτόγονοι «μιλούν» για τον Αφέντη των γυναικών, που είναι το φεγγάρι (ό.π.).

22 Κόκκινα σπόρια - για την ανάσταση! Briffault, 2.583-4. Η εμμηνορροή (αντίθετο της σύλληψης, αφού το αίμα της είναι το υλικό απ' το οποίο φτιάχνεται το έμβρυο, Αριστοτέλης, Περί ζώων γενῶν, 2.4, Περί ζώων Μορφῆς, 2.6.1, Plinius, 7, 64, μτφρ. Holland) είναι έκτρωση (moon-calf), για την οποία ευθύνεται το φεγγάρι, ο άντρας των γυναικών (ό.π.). Το κόκκινο χρώμα, εδώ, βγαίνει, έτσι, από το κόκκος (σπόρος ροδιού): Στράβων, 630. Γενικά, τα κόκκινα λουλούδια παρακινούν (δοξασία Βαλκανίων) το αίμα: Kemp, 37, βλ. και: D. Mckenjie, *The Infancy of Medicine*, London, 1927, 247-9, Κ.Β. Δημουλάς, *Συμβολισμός*. Η Περσεφόνη, πριν φύγει από τον Κάτω Κόσμο, δέχτηκε, κατ' επιταγήν, να φάει σπόρους ροδιού (Ομηρικός Ύμνος, 2. 371. 4). Έτσι, το ρόδι πέρασε σε σύμβολο βίαιου θάνατου (Frazer, *PDG*, 3.184-5) και ρόδια στα όνειρα προμηνούσαν τραύματα (Αρτεμίδωρος, 1.73). «ΡΟΔΙΑ: Όπως και να τα ιδής, δυσάρεστο τ' όνειρο» [Μέγας Καζαμίας - ο Δορυφόρος, 1970, εκδόσεις Δαρεμά, (Αθήνα), 70α΄], «όπως και να το δεις, δυσάρεστο το όνειρο» (Καζαμίας, 1978, 60 β΄). Αλλά η τάση ήταν πάντα να θυμίζει τη ζωή: ροδιά ξεφύτρωσε απ' το αίμα του Διόνυσου, που σφάχτηκε απ' τους Τιτάνες (Κλήμης, 2.16), άνθησε πάνω στο πτώμα του αυτόχειρα Μενοικέα (Thomson, 150) και φύτεψαν το ρόδι πάνω στον τάφο του Ετεοκλή οι Εριννύες, που τον σκότωσαν (Παυσανίας, 9.25.1, Φιλόστρατος, *Εικόνες*, 2.29.4). Τα οστά παλαιο(νεο)λιθικών χρόνων είναι βαμμένα κόκκινα (Κ.Β. Δημουλάς, *Συμβολισμός*). Η ανάσταση ελπίζονταν να 'ρθει με το ξεκίνημα του νέου φεγγαριού (Briffault, 2.651-2)! // M.C. Burkitt, *Prehistory*, Cambridge, 19252, 163, 184, 191, V.G. Childe, *The Dawn of European*, Civilisation, London, 19393, Index s.v. Ochre.

23 Junod, *LSAT*, 1.177. Βλ., Ευριπίδης, *Ιφιγένεια η εν Ταύροις*, 381-3, πρβλ.: Πλούταρχος, *Ηθικά*, 170b, Θεόφραστος, *Χαρακτήρες*, 16.9, Αριστοφάνης, *Λυσιστράτη*, 912-3, E.J. Krige, *Social System of the Zulus*, London, 1936, 82: κατά σειράν: έγκυες, εμμηνορροούσες, μάνες νηπίων, μόλις που σεξουαλίστηκαν, που παραστάθηκαν σε ταφή, που άγγιξαν λείψανο!! (Ηροδότεια αντίληψη: ήταν καλά να μη γεννηθείς, μια και γεννήθηκες θα πεθάνεις!). Πορφύριος, *Π. αποχ.*, 4.16, Θέων Σμυρν., 14, πρβλ.: Απολλόδωρος, 2.5.12, Ησιόδου / *Έργα καί Ήμέραι*, 753 – *SIG*, 982-3, 1042 – Plinius, 7.64, μτφρ. Holland, Briffault, 2.412-7, Hollis, *NLF*, 58, Burkitt, P., 222-3, E.D. Earthy, *Valenge Women*, Oxford, 1941, 123, και: 73, 76, βλ. και: Θεόκριτος, 2.12, Σχόλ..

ζωή και χρειάζεται η κοπέλλα να είναι «του φεγγαριού»[24]. Απ' τη στιγμή, λοιπόν, που πιστεύεται, και εδώ, στον θεσσαλικό κάμπο[25] ότι το αίμα, που, παύοντας η εμμηνορροή, κρατιέται στη μήτρα, σχηματίζει το έμβρυο, στην πίστη αυτή, το φεγγάρι είναι που καθιστά έγκυο τη γυναίκα[26].

Πραγματικά, το φεγγάρι φαίνεται άμεσα αιτιωδώς εμπλεγμένο στην αναπαραγωγική διαδικασία και, αν και δεν έχει βρεθεί τίποτε έγκυρο μέχρι στιγμής[27], η εμμηνορροή της γυναίκας συμπέφτει τόσο στενά με την περίοδο του φεγγαριού, που ο λαός πιστεύει στον εκμαυλισμό της γυναίκας από το φεγγάρι. Βέβαια, στην πιο «επιστημονική» λαϊκή άποψη, το φεγγάρι δεν είναι, το ίδιο, ο «άντρας» της γυναίκας, αλλά αυτό που φέρνει τον «αντιπρόσωπό» του σ' αυτήν. Ο λαϊκός ονειροκρίτης θα 'πεί : «Αν δης το φεγγάρι και βρίσκεται στη γιόμισι, από το πρώτο τέταρτο στην πανσέληνο, ο έρως σου θα αυξάνη διαρκώς. Αν δης φεγγάρι στο χάσιμο, από την πανσέληνο προς το τελευταίο τέταρτο, θα έχης ελπίδες ερωτικής συνεννοήσεως. Αν δης έκλειψιν σελήνης, σημαίνει διαζύγιον.»[28] Είναι φανερό, πως το φεγγάρι κρατάει το κλειδί, ως η αποχρώσα αιτία, στη διαιώνιση της ζωής.

Έμμεσα ή άμεσα, το φεγγάρι είναι ο πατέρας κάθε ανθρώπου! Όταν το φεγγάρι αποφασίσει να επιτρέψει την εμμηνορροή σε μια ύπανδρη γυναίκα, αυτό θεωρείται ως έκτρωση με αυτουργό το ίδιο το φεγγάρι (moon-calf)[29]. Η «φεγγαρόπετρα» θα

---

24 Κ. Δημουλά, «Η νύχτα με τη δεκάτη πληγή», περιοδικό *ο Δάοχος*, τόμ. Η΄, τεύχ. 1-2 (29-30), Λάρισα 1990, 45-57, 52-3, 53. Βλ. Λογοτεχνία, κύρια ερωτική. Τα νεογέννητα μωρά τα 'βγαζαν έξω οι (μάνες) που τα βύζαιναν και «τα 'δειχναν στο φεγγάρι» (Πλούταρχος, *Ηθικά*, 658f, πρβλ.: Αθήναιος, 139α, Διόδωρος, 5.73, Briffault, 2.590-1, Nilsson, *PTR*, 149-54. Βλ., σε πρβλ., Junod, *LSAT*, 1.177.

25 Ό.π., Αριστοτέλης και Πλίνιος, αλλά και πολλές από τις έως εδώ παραγράφους, που δεν απέχουν απ' την πραγματικότητα. Σε πιο πολύ προχωρημένο στάδιο, η σύγχρονη επιστήμη είναι πιο επιβεβαιωτική. Βλ., και: Κ.Β. Δημουλάς, *Συμβολισμός*.

26 Πάμε στον Άδωνι... Πανσπέρτης. Αυτό πίστευαν κατ' επιταγή του Φαραώ Αμένωφι του Δ΄ για τον Ατόν (Ήλιο) οι Αιγύπτιοι (Κορδάτος, Φουράκης, ό.π.). Αλλ' Ατόν είναι ο σημιτικός Adon (Άδωνις) (A. Moret, *Histoire de l' Orient*, τ. Β΄, σ. 523, *Nil et la civilisation égyptienne*, Paris 1926, σ. 369, W.F. Petrie, *A. history of Egypt*, τ. Β΄, Νέα Υόρκη 1896, σ. 212), ηλιακή θεότητα (βλ. λεξικό «Σουίδα», λ. *Διαγνώμων*, και Ηραΐσκος, για Άδωνι και Όσιρι, βλ. και Πελεκίδη, 60-2), μάλιστα πολυλατρεμμένη (A. Maury, *Religion de la Grèce*, τ. Γ΄, 264). «ΑΔΟΝΙΣ (κύριος, θεός) - συριο-φοινικική θεότητα της βλάστησης» (Γιαροσλάβσκι, 279). Ο γνωστός (ό.π.) υπερκερασμός της Σελήνης από τον Ήλιο... .

27 D.L. Gunn, P.M. Jenkin, και A.L. Gunn, «Menstrual Periodicity», *Journal of Obstetrics and Gynaecology*, London, 1902-, 44.839, πρβλ. H.M. Fox, *Selene, or Sex and the Moon*, London, 1928, 75, 80, *Lunar Periodicity in Reproduction*, 547, *Proceedings of the Royal Society*, London, 1903-, B. 95.526. Βλ., επιπλέον, Κ.Β. Δημουλάς, «Μαγιάτικα του Γριζάνου», στο περιοδικό *Μετέωρα*, τ. 46-7, Τρίκαλα 1992-3, 170-4, κύρια 171-3α΄. Η (Σ. Φρόυντ) *Ερμηνευτική των Ονείρων* είναι, στο θέμα, ίσως, πιο κατατοπιστική... .

28 Καζαμίας, 1972, 61α΄. Ο ύπνος και τα όνειρα αποτελούν τους ανέκαθεν στόχους μου, μεταδιδακτορικά. Αντί άλλης βιβλιογραφίας, βλ. Αργύρης Β. Καραπέτσας, *Νευροψυχολογία του αναπτυσσομένου ανθρώπου - Πώς θα κατανοήσουμε τη συμπεριφορά Παιδιού – Εφήβου - Ενήλικα*, Σμυρνιωτάκης, εκδ. επιχειρήσεις Α.Ε., Αθήνα 1988, 118-26

29 [Γενεά:] Γέννα με την πανσέληνο... . Στην Αγγλία, Μεγ. Βρεταννία. Το θέμα, με άλλες παραλλαγές, πάντα, όμως, μ'αυτόν τον πυρήνα, είναι πιο γενικό. Η έκτρωση είναι μορφή πρόωρου τοκετού (το ίδιο, γέννα με εμμηνορροή, Briffault, 2.366), την διευκόλυνση του οποίου και αναλαμβάνει η Ειλείθυια [Ειλήθυια, Ειλύθυια, Ειλύθεια, Decharme, 344, υποσημείωση (*), (το σημείο είναι και στον απ'τον οποίο και είναι το λήμμα)], Παυσανίας, Ζ΄, 23,6. Ειλείθυια είναι στην Αττική και

χρησιμοποιηθεί ως ερωτικό φίλτρο[30]. Ακόμα και σήμερα, το φεγγάρι παραμένει κύριος εμπνευστής της μαύρης μαγείας για ερωτικά – κυρίως - μπλεξίματα[31]. Στις Ινδίες, το φεγγάρι είναι αυτός που θρέφει το σπέρμα και τα φυτά[32]. Ο χυμός των φυτών, στο Ρίο Γκράντε, ρέει πάντα και άφθονα όσο το φεγγάρι παίρνει να γεμίζει[33]. Στη Βαβυλωνία, το φεγγάρι είναι η αρχική πηγή όλης της φυτικής ζωής (το ταύτιζαν με ιερό φυτό ή δέντρο που 'μοιαζε το αραποσίτι ή το ινδικό σόμα)[34]. «Το χάρισμα που έχει το ρητίνι της Ακακίας σαν φυλαχτό», στους Σημίτες, «συνδέεται με την ιδέα πως είναι θρόμβος από εμμηνορροϊκό αίμα, παναπεί, πως το δέντρο είναι γυναίκα», ευνοούμενη του φεγγαριού[35]. Η πανσέληνος ήταν η πιο κατάλληλη εποχή για σπορά ή φύτεμα[36]

στην Αργολίδα η Ήρα και (Decharme, 345-6) η Άρτεμη. Η Ήρα είναι η θεά «που προστατεύει τους γονίμους γάμους» (Decharme, 344), η δε Άρτεμη «πρέπει να ήταν προστάτιδα των τοκετών» (Δ. Τσουγκαράκη - Στεφ. Πατάκη, *Ευριπίδη Ιφιγένεια η εν Ταύροις*, για την Γ΄ Γυμνασίου, εκδ. Πατάκη, Αθήνα, 9-11, 10). Ήρα και Άρτεμη είναι θεές της γέννας (Farnell, *CGS*, 1.196, 2. 444, 655-6). Έχει, ήδη, εξηγηθεί ο σύνδεσμός των ως θεατών της γέννας με το φεγγάρι (βλ. πρ.), ο και προφανής (ό.π.). Η γέννηση σε πανσέληνο είναι ευκολότατη: Cicero, *Natura deorum*, 2.46.119, Πλούταρχος, *Ηθικά*, 282d, 658f, 939f, Όμηρος, Φ 483, Σχόλια Α..

30 Ο οίστρος της γυναίκας, σαν πάντοτε. Και για την επιληψία! Διοσκουρίδης, 5.159, Ησύχιος, λ. *σεληνίς*, πρβλ.: Γαληνός, 9. 859, Αιλιανός, *Περί ζώων*, 14.27, Plautus, *Epid*., 5.1.33, Πλούταρχος, *Ήθικά*, 282α, 287f-8β. Τα συμπτώματα της οποίας, ως έχει π. εξηγηθεί, μοιάζουν με τα της υστερίας, που θα μπορούσε να προκαλέσει εμπλοκή στην εμμηνορροή (βλ.π.). Λίγο πριν την εμμηνορροή, ο οίστρος της γυναίκας ανεβαίνει ψηλά [Καραπέτσας, 132, Δήμητρα Παπαδοπούλου - Διομήδης Μαρκουλής, *Θετικές και αρνητικές μορφές κοινωνικής συμπεριφοράς*, εκδ. οίκος αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1986, 71, με: Κ.Β. Δημουλάς, *Ψυχοπαθολογία, Ι. Οι Αιτίες, ΙΙ τα Πάθη* (το επιφαινόμενο), έκδ. ΤΕΙ Λάρισας, Φθινόπωρο - Χειμώνας 1990, Χειμώνας - Άνοιξη 1991, αντίστοιχα, και επανέκδοση 1992, Άνοιξη προς Καλοκαίρι, Λάρισα] και πιθανή εμμηνορροϊκή ανωμαλία είναι ευνόητη.

31 Εγχειρίδια Μαύρης Μαγείας, Briffault, 2.620-3, Λογοτεχνία σχετική. Βλ. το τραγούδι της εποχής μας: «Στη Μακεδονία του παλιού καιρού / γνώρισα τη μάνα του Αλέξαντρου,/...».

32 Λιγκάμ. Thomson, 145. Ο ερωτισμός στην ινδική θρησκεία, φιλοσοφία, κουλτούρα γενικώς, είναι διάχυτος. Λατρεία του Λιγκάμ (βλ., πλην άλλων, και: Κ.Β. Δημουλάς, *Ψυχοπαθολογία ΙΙ*, ό.π., κύρια 69, έκδ.: Περικλής Πετρακόπουλος, *Kama Sutra (αφορισμοί για τον έρωτα)*, του Βατσιαγιάνα, Ινδική Σκέψη, μοναδική ολοκληρωμένη έκδοση χωρίς περικοπές (Αθήνα 1975[2]) βελτιωμένη, εγχειρίδιον της Ινδικής Ερωτολογίας. Αποκαλυπτικότατη είναι η τέχνη των Ινδών πάνω στο θέμα.

33 Συνειρμοί με βάση το προπατορικό αμάρτημα. Briffault 2.624-38. Αυτό θυμίζει τη δεντροποίηση των γυναικών (Φρόυντ, Ερμηνευτική: «το ξύλο είναι ένα θηλυκό μητρι/κό σύμβολο», 70,... . Πρβλ. Γιουνγκ, *Σύμβολα*, 80, σχόλιο εικόνας κάτω. Συνειρμοί με βάση το προπατορικό αμάρτημα. Καταγωγή του Χριστού «ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί» (*Καινή Διαθήκη*). Νάρθηκας - Πρόναος της γνωστής βυζαντινής εκκλησίας στην Καστοριά, στη λίμνη. «Το δέντρο της ζωής», λέμε. Κ.λπ.).

34 Thomson, 145. Βλ., πρ., Γιαροσλάβσκι, Ιστάρ, επιγειοποίησή της, ως φυτού. Βλ. 31 και πρβλ. με έκδ. Μελετητών της Βίβλου, *Η Αρχαιολογία πιστοποιεί την Γραφή*, Τυπογραφεία Χαραυγής, Dawn Publications, East Rutherford, New Jersey 07073, U.S.A., γενικώς, και, φυσικά, Woolley και Langdon (Palmer Hall London), του Ιδρύματος Μετάλλων του Λονδίνου, *Εύρομεν τον Κατακλυσμόν*, Τάιμς Λονδίνου, 1929, κ.ά. σχετικά.

35 Robertson Smith, Religion of the Semites, London, 1927[3], 133. Βλ. 32.

36 Λαμπρές γιορτές κάτω από τον αττικό ουρανό... Pallad., 1.6.12, Γεωπονικά, 1.6.1, 5.10.1, Λυδός, 2.8. Βλ. τις αμέσως πιο πάνω παραπομπές. Πρβλ. Decharme, 111-2. Η γαλήνη των φωτεινών νυκτών της Αττικής ήταν η Πανδία, η κόρη της Σελήνης και του Ήλιου, των προπατόρων της ζωής (ό.π.), (Decharme, 286), και γιορταζόταν, εδώ, κατά την εαρινή ισημερία (οπότε ξανάρχιζε η ζωή, βλ. Decharme κ.ά., για τα της Περσεφόνης, που ο Επίχαρμος την ταύτιζε με το Φεγγάρι), μαζί με τον Δία (Πολύδ., Ονομ., Α, 37, βλ. Πρέλλερ, Ι, σ. 363), η γέννηση και ο θάνατος, αλληλοδιάδοχα,

και για γάμο[37], με την πλουσιοπάροχη δροσιά, που συνεπαγόταν[38] (την μάζευε από τις πηγές και τα ρυάκια[39]) και με την οποία αύξανε τη ζωή[40].

Οι γυναίκες, ως «σύζυγοι» του φεγγαριού, είναι αυτές που θα βοηθήσουν, με τον «ευλογημένο καρπό της κοιλίας» των (την εμμηνορροή)[41], τη γονιμοποίηση της γης. Ακόμα και μη εμμηνορροούσες, οι γυναίκες[42], κάτοχοι της εύνοιας του φεγγαριού ως δυναμικής αναπαραγωγικής ενέργειας, περιτριγυρίζουν τα χωράφια, ξυπόλυτες, άζωνες, με τα φουστάνια σηκωμένα ψηλά και με λυτά μαλλιά, για το καλό των χωραφιών[43], κύρια για την καταπολέμηση των ζιζανίων, των εντόμων ή των σκουληκιών[44], μέχρι και πρόσφατα[45]. Θυμόμαστε, εδώ, τι γινόταν στις ιερουργίες της Δήμητρας[46], έθιμα που κράτησαν, αργότερα, και σε άλλες λατρείες[47], αλλά και σε πιο γενικές περιπτώσεις[48]. Οι κοπέλλες, που έπαιρναν

του οποίου ήσαν «η έκφρασις της ετησίας αναγεννήσεως και καταστροφής της φυτικής ζωής εις την φύσιν» (Decharme, 60), πράγμα που δηλωνόταν, στην Κρήτη, με εαρινές και χειμερινές γιορτές, προς τιμήν του, ως ουράνιου και καταχθόνιου, αντίστοιχα, σε εναλλαγή (Ευριπίδης, Αποσπάσματα, κατά Κλήμεντα Αλεξανδρέα, *Στρωματείς*, V, σελ. 581), όπως, περίπου, και ο Άττις της Φρυγίας (Decharme, 60) και, γενικώς, της Ασίας (Decharme, 229), που έχει την ίδια – ακριβώς - ιστορία (Decharme, 441-2) με τον Άδωνι, «τον οποίον αγαπά η Αστάρτη Αφροδίτη, αυτή που έχει την δύναμιν να ζωογονή ολόκληρον το φυτικόν βασίλειον» (Decharme, 229). Η Αστάρτη είναι θεά της Βαβυλώνος (βλ. πρ.).

37 Ευριπίδης, *Ιφιγένεια η εν Αυλίδι*, 716-7, Πίνδαρος, *Ίσθμια*, 8.44-5, Δίων Χρυσόστομος, *Λόγ.*, 7.245 R. Βλ. προηγούμενες παραπομπές.

38 Βλ., παραπάνω, Decharme, 111-2, και σχετι/κά. Η δροσιά είναι κόρη του φεγγαριού, πυκνότατη, καθώς, στο γεμάτο φεγγάρι (Πλούταρχος, *Ηθικά*, 367d, 659b, Αλκμάν, Απ. 43, πρβλ.: Θεόφραστος, *Περί φυτ. αιτ.*, 4.14.3, Macrobius, *Saturnalia*, 7.16.31, Γαληνός, 9.903, Ομηρικός Ύμνος, 32.11-2, Vergilius, *Georgica*, 3.337, Νόννος, *Διονυσιακά*, 40.376, 44.221, Όμηρος, Ψ 597-9, Αισχύλος: Απ. 44, Αγαμέμνων, 1390-1, Απολλώνιος Ρόδιος, 3.1019-21): Λογοτεχνία Ελληνική, μα και γενικότερη.

39 Στωική διδασκαλία. Πορφύριος, *Περί Νυμφῶν ἀντρων*, 11, πρβλ.: Πλούταρχος, *Ἠθικά*, 659b, Plinius, 2.223, Αριστοτέλης, *Μετεωρολογικά*, 1.10. Πρβλ. με το ποίημα του Φεντερίκο Γκαρθία Λόρκα «Γυμνή η νύχτα τραγουδάει...» (*Από έρωτα πεθαίνουν τα κλαριά*). Πρβλ. το δημώδες: «Το φεγγάρι κάνει βόλτα / στης αγάπης μου την πόρτα, /...».

40 Το φεγγάρι φέρνει την υγρασία και την ρουφάει ο ήλιος (Plinius, 20.1) (εδώ, ο γάμος Ήλιου και Σελήνης, στην Ανατολή, ό.π.), κι ακόμα πιο πολύ ξεχύνει κύματα υγρασίας, που μεγαλώνει, θρέφοντας, τα ζωντανά όντα και μεστώνει τα φυτά (Cicero, 2.19.50).

41 Βλ., π., Smith, αλλά, κύρια, επόμενα (:42 κ.ε.)

42 Krige, *Ζουλού*, 200.

43 Δημόκριτος, κατά Columella, *De re rustica*, 11.3.64,

44 Όπως σύστηνε ο Πλίνιος, 28.78΄ Β. Αμερική, H.J. Schoolcraft, *Indian Tribes of the United States*, Philadelphia, 1853-6,

45 Briffault 2.389, 410,

46 Κλήμης, 2.20-1, Ηρόδοτος, 2.60-2, Διόδωρος, 1.85,

47 «Τά ἐξ ἀμάξης». Καλλίμαχος, *Εἰς Δήμητρα*, 1-6, 125-6, SIG, 736.4, Νόννος, *Διονυσιακά*, 9.243-8, Vergilius, *Aeneis*, 4.509, Ovidius, *Fasti*, 3.257. Το γύρισμα των λατρειών της Δήμητρας σε αισχρολογίες, Ομηρικός Ύμνος, 2.203-5, Διόδωρος, 5.4, Λουκιανός, *Ἑταιρικοί Διάλογοι*, 7.4, Σχόλ., Ηρόδοτος, 5.83.3, Παυσανίας, 7.27.10, Ησύχιος, λ. *γεφυρίς*, Σούΐδας, λ. *τά ἐκ τῶν ἁμαξῶν σκώμματα*, Πλούταρχος, Ἠθικά, 417c, Απολλώνιος Ρόδιος, 4. 1701-30, Απολλόδωρος, 1.9.26, 2.5.11, Θεόφραστος, *Φυτική Ἱστορία*, 7.3.3, 9.8.8. Βλ. και Briffault, 3.204,

48 Καλλίμαχος, *Εἰς Δήμητρα*, 124-5, Βίων, 1.21-2, Οππιανός, *Κυνηγετικός*, 1.497-8, Αχ. Τάτ., 1.1.7, Λόγγος, 1.4.2.23, Νόννος, *Διονυσιακά*, 5.374, 405-7, 8.16-9, 9.248, 14.382. Πρβλ.: Σοφοκλής, *Οἰδίπους ἐπί Κολωνῷ*, 348-9, Θεόκριτος, 19 (24) 36, Αισχύλος, *Προμηθεύς Δεσμώτης*, 140, Αλκμάν, 1.15, Πολίτης, *Εκλ. Τραγ.*, 74.113-5.

μέρος, στις εκδηλώσεις αυτές (πλούσιες στον θεσσαλικό κάμπο μας, επιβιωμένες ως πολύ πιο μεταγενέστερα, και εδώ), για την Δήμητρα, εις μνήμην του χαμού της Περσεφόνης[49], ήσαν, συμβολικά, οι ακόλουθες της Περσεφόνης[50]. Αυτές τις ακόλουθες, στην Ολυμπία, τις παρίσταναν, όχι να μαζεύουν - καθώς ήταν ο μύθος[51] – λουλούδια, αλλά να παίζουν το τόπι[52]! Αυτό ήταν φυσικό, καθώς η αρπαγή έγινε το τελευταίο τρίτο της περιόδου του φεγγαριού που σωνότανε[53] και η Δήμητρα πλανιόταν, στα τυφλά, για να τη ’βρεί[54], ως που βγήκε η Εκάτη (στο καινούργιο φεγγάρι[55]) για να δώσει τη λύση[56]. Η Περσεφόνη, αναστημένη, γίνεται υπηρέτριά της[57], - ο Επίχαρμος ταυτίζει την Περσεφόνη με το Φεγγάρι[58].

Απ’ την εποχή που εγκαταστάθηκε το ελληνικό δωδεκάθεο[59] και έγινε η μοιρασιά του κόσμου (ήδη έχουν αναλάβει έργο ο Δίας, ο Πλούτωνας, η Δήμητρα)[60], με το που θρο-

49 Π.χ. τα ἠροσάνθεια, / βλ. λ. Ησύχιο, πρβλ.: Παυσανίας, 2.35.5, στην Πελοπόννησο, ή το πανηγύρι της Κάτω Ιταλίας, που περιγράφει ο Στράβωνας (256), για τις γυναίκες που μάζευαν λουλούδια για τα μαλλιά τους, ή αυτά όπως 44 κ.ε..

50 F.M. Cornford, *The Απαρχαί and the Eleusinian Mysteries*, Quiggin, 153, 166, σε συνδυασμό με ό.47.

51 Η αρπαγή. Ομηρικός Ύμνος, 2.5-18. Όλες οι Μυθολογίες (Decharme, Ρισπέν κ.ά.) για το θέμα. Λογοτεχνία. Βλ.: Παυσανίας, 1.39.1, Διόδωρος, 5.4. Ο μύθος αυτός κράτησε γερά, παρά τις αμφιβολίες αν η αρπαγή έγινε άνοιξη ή τον θεριστή μήνα (Πλούταρχος, Απ. 11.23, Πρόκλος, *εἰς Ησιόδου Ἔργα καί Ἡμέραι* 389 = Carm. Pop. 50 [=E. Diehl, *Anthologia Lyrica Graeca*, Leipzig, 1925, 2.207]: με βάση τη χρονολόγηση των Ελευσίνιων Μυστηρίων, Οκτώβριος προς Σεπτέμβρη προς Ιούνιο,: Cornford, ό.π., 157-91).

52 Παυσανίας, 5.20.3. Παίζανε το φεγγάρι; Βλ. αρχή εργασίας κ.ε..

53 Εννιά μέρες και [ειρωνικές:] εννιά νύχτες. Αυτό βγαίνει από συνειρμούς, όπως το εννιαήμερο της αποχής, που επιβάλλονταν στις γυναίκες, στα Θεσμοφόρια της Δύσης (Ovidius, *Metamorphoses*, 10.431-5, πρβλ.: Διόδωρος, 5.4, *Orphica Fragmenta*, 47 [Kern]). Βλ., σχετικά με το θέμα αυτό των 9 ημερών, και: Ομηρικός Ύμνος, 2.398-400. Ο αριθμός 9 κατέληξε από τους λεγόμενους μαγικούς αριθμούς, οι οποίοι, όμως, δεν είναι οι λεγόμενοι τυπικοί αριθμοί (βλ. Ομήρου Ιλιάδα, μτφρ. Ν. Καζαντζάκη - Ι.Θ. Κακριδή, Εισαγωγή - Ερμηνευτικές Σημειώσεις Ελένης Κακριδή, Β΄ Γυμνασίου, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, Αθήνα, 21, υποσημ. για τον στίχο 53). Τα «εννιάημερα».

54 Γυναίκες και κλάματα στο φεγγάρι... Την πενθούσα θεά / (αν και: Αριστοφάνης, *Ἀχαρνῆς*, Σχόλ. 708, αχαϊκή,\ Αχαία – «ἄχος» = λύπη- Δήμητρα, Γαληνός, 11.165), που απόκαμε απ’ τους θρήνους κι έκατσε στην Αγέλαστη Πέτρα (Ιπποκράτης, *Περί ἱερής νούσου*, 4, και: ιερή = θεία, Αρεταίος, *Περί αιτ. κ. σημ. χρον. παθῶν*, 1.4, θεϊκιά, Junod, *LSAT*, 2.479), μιμούνταν οι γυναίκες στις Κελεές (κέλομαι, καλέω, Παυσανίας, 5.5.10), μα και, πιο γενικά (Παυσανίας: 8.18.8, πρβλ. 2.7.8): Ιταλία (Σέρβιος, Ιπποκράτης, *Περί ἱερής νούσου*, 4), Μέγαρα (Αισχύλου Χοηφόρες, 277-95, Roscher, *SV*, 71, Frazer, *PDG*, 5.381-3, Bleuler, 105, για τους θρήνους της), \ Βοιωτία (Πλούταρχος, Ἴσις καί Ὄσιρις, 69)./ Μια φορά το μήνα οι γυναίκες έβγαι/ναν στα σταυροδρόμια και φώναζαν στο φεγγάρι (Παυσανίας, 8.18.8, ό.π.).

55 Ό. ακριβώς π.. Βλ., πρ., για το συνήθιο της Ολυμπίας: το φεγγάρι, μιμητικό σύμβολο (Thomson, 147).

56 Ομηρικός Ύμνος, 2: 25, 51. 2, βλ. 2.398-400, και, πρ., για τα Θεσμοφόρια της Δύσης. «ΕΚΑΤΗ – στην ελληνική μυθολογία, στην αρχή ήταν θεά της σελήνης» (Γιαροσλάβσκι, 284). Όντως, ταυτολογία, που εξηγεί και τον παραπάνω σύνδεσμο των γυναικών με το φεγγάρι. Βλ.,

57 Ομηρικός Ύμνος, 2, 24-6, 47-8, 438-40. Ταύτιση Περσεφόνης με την Εκάτη = το Φεγγάρι. Επίχαρμος, ό.π..,

58 54, πρβλ. Servius, *Ad Vergilii Georgica*, 1.39, Cicero, *De natura deorum*, 2.27.68. Αυτά, ήδη, απ’ την Ομηρική Εποχή (ο Επίχαρμος ζει τον 6ο π.Χ. αιώνα).

59 Βλ., γενικά, αντί άλλης βιβλιογραφίας, Decharme, 1-15, αλλά κ.ε..

60 Ό.π., σχετικώς.

νιάστηκε ο Απόλλωνας στον Όλυμπο και καθιερώθηκε ως ο Θεός του ήλιου[61] (πράγμα που έγινε πολύ ενωρίς[62]), το φεγγάρι αποδόθηκε στην δίδυμη, θεά, επίσης, ομογάλακτη, αγαπημένη αδελφή του, Άρτεμη[63]. Ήλιος και Φεγγάρι ρίχνουν από μακριά τις σαΐτες της

61 [Οι λύκοι και ο Απόλλωνας.] Στη δούλεψη των θεών, κι ύστερα ο Δράκοντας... Ό.π.. Λύκειος Απόλλων. Παρά τις αντιρρήσεις του Μπλοκ «Ο Λύκος εις την την μυθολογίαν της αρχαίας Ελλάδος και της Ιταλίας», το ότι η ρίζα λύκ- (λύκη, λυκαυγές, λυκόφως, Λυκαβηττός, Λυκάβας,...) σημαίνει «φως» είναι ισχυρό. Φως και φλόγα βγάζουν απ' τα ρουθούνια τους τ' άλογα του Ήλιου στον ουρανό (βλ. Εύμηλος, παρ. *Υγίν. Μυθ.*, 183, Decharme, 279). Στη γη /(στο νησί Ερυθία)\, η περιουσία του Ήλιου είναι τα περίφημα βόδια του (Απολλόδωρος, Α, 6, 1, πρβλ. Β, 5, 10, - 12, όσοι και οι μήνες: Θεόκριτος, *Εἰδύλλια*, Α, 119, βλ. Όμηρος, Οδύσσεια, α και ειδικώς), που τα βοσκούν οι κόρες του Φαέθουσα και Λαμπετώ (Όμηρος, ό.πρ.), όπως και του Απόλλωνα (Decharme, 281), που, όμως, δεν είναι δικά του, αλλά υποχρεώθηκε – είναι του Άδμητου (Decharme, 126-8)- από τους θεούς να τα φυλάει, ύστερα από το φόνο του Πύθωνα (Σχόλ., Ευριπίδης, Άλκηστις, 1) ή την συνέργεια στον φόνο του Ασκληπιού (Ευριπίδης, Άλκηστις, 1-10). Ήδη, όμως, με τον φόνο του Πύθωνα, ο Απόλλων αυτοανακηρύχτηκε παιδί του Δία (Ομηρικός Ύμνος, 3.480), σε πείσμα των κατηγοριών που του απέδιδαν οι κάτοικοι των Δελφών για το φόνο του δράκου (Ευριπίδης, *Άλκηστις*, 1). Όταν, όμως, τέλειωσε η τιμωρία του, ανέβη στον Όλυμπο ως Φοίβος (Αισχύλος, *Προμηθεύς*, 22: «ἡλίου φοίβη φλογί»), δηλαδή ως ο φωτεινός και λάμπων θεός, δίπλα στη Φοίβη αδελφή του (Άρτεμις – Σελήνη), ως αυτός που δίνει τη φώτι/ση και τη σοφία (Decharme, σχετικώς), ύστερα, ιδίως, από το φόνο του δράκου (Decharme, 123-6) (Κ.Β. Δημουλάς και Ομάδα Εργασίας Γυμνασίου Κοιλάδας, «Ο Δράκος και το Φίδι στο λαϊκό θεσσαλικό παραμύθι, Λαοψυχολογική έρευνα μεθοδευμένη στην ανακατασκευή του μνημονικού υλικού, με στοιχεία προβολικών τεστς, σε αναφορά προς τους αρχέτυπους του Karl Young», 1987-, μέρος της οποίας έχει δημοσιευθεί [*Επιθεώρηση Παιδικής Λογοτεχνίας*, Ετήσια Έκδοση Έρευνας και Μελέτης, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1988, 246-53, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, έκδ. – δ/νση Κ. Σπανού, Λάρισα, 16 (1989), 3-5, 17 (1990), 198-202, 18 (1990), 145-9, περιοδικό πνευματικού προσανατολισμού Πολιτιστικού Οργανισμού Δήμου Λάρισας *Γραφή*, 5 (1989), Λάρισα, 334β΄-5α΄, εφημερίδες Λάρισας: *Ελευθερία*, 25.6.89, 2, 4-7, 2.6.90, 2, 6, *Ημερήσιος Κήρυκας*, 21.11.89, 2 (3-6) και 21 (1-2), 15.8.90, 11, 3-6, 16.3.89, 2, 3-5, 1, 24.6.89, 11, 4, 3.6.90, 2, 2, *Λαρισαϊκή Ηχώ*, 26.6.89, 4, 3, *Ελεύθερη Γνώμη*, 26.6.89, 9, 5-6, κ.λπ. κ.λπ. κ.λπ.. Βλ., Κ.Β. Δημουλάς, «Η ιστορία των Δράκων», *Ημερήσιος Κήρυκας*, 15. 8. 90, 9, 1-6].

62 Οι λύκοι και ο Απόλλωνας. Ομηρικός Ύμνος, 3.480. Βλ. και Όμηρος, Β, 826, Δ, 101, 109, όπου ο Απόλλων είναι ήδη Λ υ κ η γ ε ν ή ς, λατρευόμενος απ' τον γιο του Λυκάονα (αρχηγό των Λυκίων) Πάνδαρο. Οι Λύκιοι (Τερμίλαι, Trmmli) ονομάστηκαν έτσι από πάρα πολύ παλιά [ήδη, στα αιγυπτιακά αρχεία, φέρονται ως Luka, απ' τον καιρό ακόμα - 13ος π.Χ. αι. – που με τους Αιγαίους ληστοπείραζαν την Αίγυπτο: βλ., Thomson, 110, εκδ. οργ/σμού Κ. Εμμανουήλ – Δ. Κίτσια Α.Ε., «Ελλάς», 26: χιττιτικά αρχεία: Λούκα ή Λούκκι: Lugga = Λυκίη (P. Kretschmer, «Die Stellung der lykischen Sprache», *Glotta*, Göttingen, 1907-, 27.256.28.101, 102, «Der Name der Lykier und andere Kleinasiatische Völkernamen», *Kleinasiatische Forschungen*, Weimar, 1930-, 1.1, 14-7)], απ' το ότι ο εθνικός τους θεός, ο Λύκιος Απόλλων, γιορταζόταν και λατρευόταν, εδώ, ως λύκος (*Scriptores Mythographi Graeci*, 77), αφού η μάνα του, πριν τον γεννήσει, είχε γίνει λύκαινα (Αιλιανού, *Περί ζώων*, 10.26, Αντώνιος Λιβεράλης, 35) ή έτσι φάνηκε αφού οδηγήθηκε από λύκους στη θέση όπου τον γέννησε (ό.π.˙ σε νομίσματα της Ταρσού παρουσιάζεται με λύκους ως παραστάτες!, βλ. F. Imhoof – Blumer «Coin Types of Kilikian Cities », *Journal of Hellenic Studies*, London, 1880-, 18.161,171). Για τον λύκο, βλ. Ν. Κ. Γερμανός, *Ο βίος των ζώων*, εκδ. οίκος «Ελευθερουδάκης» Α.Ε., Εν Αθήναις, 1932, 499 -/ 501˙ «λύκος, ο, λατ. Lupus, < luquvos (ιαπετ.)» (Κάρκος -, 89, βλ. 88). Το «luqu» θυμίζει, ανάστροφα, το αρχέτυπο «Kall» (Fester,ό.π.), τα παράγωγα του οποίου, σ' όλες τις γλώσσες, σημαίνουν, σε μια μεγάλη ομοταξία λέξεων (ό.π., 114-5), φως – φωτιά!, βλ. και 123-4 (ό. π.), όπου φαίνεται η αντιστοιχία γυναίκας και ζώου (πλην ψαριών και πουλιών).

63 Τα δείπνα της Εκάτης. Βλ. προηγούμενα, μα και: «Η θεότητα η πιο πολύ ανοιχτά συσχετισμένη με το φεγγάρι, είταν η Εκάτη» (Thomson, 157), αλλά Εκάτη είναι η Άρτεμη (ως θεά του

ενέργειάς των[64]. Στο φεγγάρι κατοικεί, τώρα, η αδελφή του Εκάτου Απόλλωνος Άρτεμις Εκάτη[65]. Τώρα, δεν μπορεί το Φεγγάρι να είναι ο σπερμοδότης Θεός!, τώρα είναι η θεά που «ρίχνει από μακριά», ως σαΐτες, τους πόνους του τοκετού[66]. Κι όταν, αργότερα, θα ξεχωριστεί η Εκάτη από την Άρτεμη[67], και οι δυο θεές θα εξακολουθήσουν να είναι θεές

τοκετού: Αισχύλου Απ. 170, πρβλ., Ευριπίδης, *Φοίνισσαι*, 109-10, Αισχύλος, *Ἱκέτιδες*, 684-5)· οι ίδιες προσφορές (ἀμφιφῶντες, βλ. Φώτιος, λ. *ἀμφιφῶν*, Αθήναιος, 645α, σε ενθύμηση της Ναυμαχίας της Σαλαμίνας: Πλούταρχος, Ηθικά, 349f) ήσαν και για την Άρτεμη (Πολυδ., 6.76), με σκοπό το κράτημα του φεγγαρόφωτος (οι πίτες που προσφέρονταν είχαν το σχήμα φεγγαριού και λέγονταν φεγγάρια): «φεγγάρια» προσφέρονταν και στη Σελήνη (στο πρόσωπο της οποίας Εκάτη και Άρτεμις ταυτίζονταν: Αριστοφάνης, *Πλοῦτος*, 594, Σχόλ.), αλλά και στον Απόλλωνα (βλ. Πολυδ., 6.76), που ήταν ο Ήλιος και, έτσι, Σελήνη η Άρτεμις (ό.π. και προηγούμενα). Το φεγγάρι είναι «το μάτι της θυγατέρας της Λητούς» (Αισχύλος, Απ. 170). Το ότι κάπου θα φανεί ως κόρη της Δήμητρας (Περσεφόνη: Αισχύλος, Απ. 333, πρβλ. Ευριπίδης, *Ἴων*, 1048) είναι γιατί η Περσεφόνη σχετίστηκε τόσο πολύ με το φεγγάρι.

64 [Τα εκατόν] Νεκροί άταφοι χρόνους εκατόν. Ομηρικός Ύμνος, 3.277, 9.2.6, Όμηρος, Α 14, Ε 53, Η 83, κ.α.. Πρβλ. Θεόκριτος, 27.27.: Άρτεμις Εκάτη και Απόλλων Έκατος, απ' το εκάς, κατά παρετυμολογίαν (που, όμως, δεν αντέβαινε), αφού το όνομα είναι, ίσως, μη ελληνικό, είναι μικρασιατικό (M.P. Nilsson, *Griechische Feste von religiöser Badeutung mit Ausschluss der altischen*, Leipzig 1906, 397, *PTR*, 368), ίσως από το φοινικικό έκα = μόνος, «επειδή και η σελήνη είναι μία και μόνη» (Κάρκος-, 52), εξ ου «εκατόν», διότι εξιλεωνόταν με εκατό θυσίες ή διότι φύλαγε τους νεκρούς άταφους εκατό χρόνια (ό.π.). Αλλά το εκάς ήταν πιο εύκολο να συνταιριαστεί μαζί τους (εκάς = μακράν, εκατηβόλος ή εκηβόλος Απόλλων, βλ. Όμηρος, Α, λοιμός). Τοξοβολία παιδιών Νιόβης (Μυθολογία, σχετικά).

65 Φεγγάρι – το «μάτι» της Άρτεμης. Ό.π.. Αλλά και 61, «το μάτι» της Άρτεμης: φεγ/γάρι. Η επιμονή του επιθέτου «Εκάτη» παραπέμπει στο φως της σελήνης και στα δαδιά της Εκάτης (βλ. πρ. για το ψάξιμο για την Κόρη: Decharme, 159-61. Κόρη της Αστερίας («ίσως της αστροφεγγούς νυκτός», ό.π. 160) και του Περσέα, θεού της φωτιάς (Ησίοδος), κόρη της μεγαλόκολπης Νύχτας (Βακχυλίδης, *Λυρ. Ελλην.*, Αποσπ., 40, έκδ. Bergk: «Εκάτη είναι εκείνη που λάμπει εις τα βάθη του ουρανού και στέλνει από μακράν το φως της, όπως ο Ήλιος, ο θεός ήλιος» (Decharme, 160), με τον οποίον και συσχετίζεται (Ομηρικός Ύμνος *προς Δήμητρα*, στ. 24 κ.ε.), αφού πρόκειται για το φεγγάρι. Η Εκάτη είναι η προσωποποίηση της Σελήνης, όπως και η Άρτεμις (Decharme, 160).

66 [Θ:] Η ώρα των τοκετών. Βλ., πρ., Ομηρικός Ύμνος, 9.2.6, 3.277, Όμηρος, Α 14, Ε 53, Η 83, κ.λπ.. Βλ., πρ., Πατάκης, 9-11, 9: όπου η Άρτεμη ταυτίζεται με την Ιφιγένεια, που είχε αρπάξει από την Αυλίδα (Ευριπίδης), «είτε σαν θνητή (ιέρεια) είτε σαν θεά, προστάτιδα των τοκετών και της γονιμότητας (Ίφι + γένω (γίγνομαι) = γεννιέμαι με δύναμη, προκαλώ τοκετό με ισχύ κτλ.)». Βλ., πρ., και τα συσχετιστικά με την Ειλείθυια. Στις επιγραφές της Χαιρώνειας, η Άρτεμις αναφέρεται ως Ειλείθυια και Σωοδίνη. «Η Λοχία Άρτεμις, θεά των τοκετών», «δύναται να ασκήση αποφασιστικήν επίδρασιν εις την τύχην των ανθρώπων. Όλαι αι δεισιδαιμονίαι αυταί είχαν την πηγήν των εις μίαν δοξασίαν, ευρύτατα διαδεδομένην εις τους αρχαίους, η οποία απέδιδε εις την σελήνην θαυματουργόν δύναμιν και μυστηριώδη επίδρασιν επί ολοκλήρου της φύσεως» (Σελήνη = Άρτεμις, Decharme, 156).

67 Σκυλιά στην όρεξη της βαρβαρικής θεάς... Βλ. Decharme, 160, 163. Βλ. και Thomson, 186-94. Η Εκάτη παρέμεινε ξενική θεά, όπως αποδεικνύει και η αβεβαιότητα για τη γενεαλογία της (Preller, Mythologia, I, 246), και μόνον χάρις εις τους Ορφικούς έγινε ό,τι έγινε (στ. 411-52), βλ. σημείωση Göttling στο στίχο 41 της έκδοσής του της Θεογονίας. Η Εκάτη δεν έχασε τον βαρβαρικό της χαρακτήρα (Decharme, 159), σε αντίθεση με την ωραία μορφή της Άρτεμης (ό.π., αλλά και αλλού). Ήταν η Βένδις (Κρατίνος, Θρασ. αποσπ. 12, Παλαίφατος, 32: Βενδεία Άρτεμις, βλ. άρθρο Lenormant / «Bendis» (Dictionaire des Antiquitès) του βάθους των σπηλαίων (π.χ., Ζέρινθος στην Σαμοθράκη, βλ., Λυκόφρων, 77, Σχόλ. Αριστοφάνους *Εἰρήνη* 272, όπου θυσίαζαν σκυλιά, βλ., πρ., τα σχετικά με το λύκο, που είναι canis (=σκύλος, κύων) lupus, Γερμανός, ό.π.), των Θρακών (π.χ., των Αττικών, στον Πειραιά, Ξενοφών, Ελληνικά, Β, 4, 11.

της γέννας[68]. Και, βέβαια, η Εκάτη «εκπαραθύρωσε» την Άρτεμη, ως η πιο κατάλληλη να εκδηλώσει, με την προσωπικότητά της, τις φάσεις του φεγγαριού[69]. «Το φεγγάρι είναι η Εκάτη που συμβολίζει τις παραλλάζουσες φάσεις της και τις δυνάμεις που βγαίνουν απ' αυτές: γι' αυτό η επιρροή της εκδηλώνεται σε τρεις μορφές.»[70]

Λοιπόν, αυτές οι τρεις μορφές του φεγγαριού (που, τώρα, είναι Μήνη, θηλυκό του Μην) συστοιχίζονται με την αύξουσα «διεισδυτικότητα» (επιρροή - σχηματικά ομιλώ) της σεληνιακής περιόδου στον άνθρωπο. «Τις πρώτες τρεις 'μέρες το φεγγάρι κράζεται Σελήνη· την έκτη γίνεται Άρτεμις· την δέκατη Πέμπτη Εκάτη.»[71] «Όταν είναι πάνου από τη γη, είναι Σελήνη· όταν μέσα της, Άρτεμις· όταν αποκάτου της, Περσεφόνη.»[72] Η ονομασία «Σελήνη» υπενθυμίζει «την λάμψιν του φωτός (σέλας)»[73]. Η λαμπρή καλλονή της νύχτας κάνει τα άστρα να ωχριούν, καθώς προβάλλει, στον ουρανό, το χαριτωμένο της πρόσωπο με την ασημένια ανταύγεια[74]. Ως Μήνη, φορεί μεγάλα φτερά και χρυσό στεφάνι και ακτινοβόλα ενδύματα και λούζει το ωραίο σώμα της στον Ωκεανό, με ρωμαλέους και λαμπερούς ίππους να σέρνουν το άρμα της[75]. Το χρονικό διάστημα που καλύπτει εκατέρωθεν τις μέρες της γιόμισης είναι η Άρτεμη που είναι μέσα στη γη: εδώ, να θυμηθούμε πως ο Αισχύλος έβλεπε το μεδούλι σαν μια φεγγαρίσια προέκταση στο στήθος κάθε ανθρώπου, κάτι που παίρνει η αστρολογία για να εξηγήσει την επιρροή των ουρανίων σωμάτων[76], κι αυτό, βέβαια, ισχύει, κατά μείζονα λόγο, στις γυναίκες[77]. Τέλος, η Εκάτη, που η απεριόριστη εξουσία της φτάνει σ' όλες τις συνθήκες και σ' όλες τις λειτουργίες της ανθρώπινης ζωής[78], «δεν είναι το καθαρόν και λαμπρόν άστρον που φωτίζει με την λάμψιν του τας διαυγείς ελληνικάς νύκτας, αλλά είναι η σελήνη που περιβάλλεται από ατμούς και

68 Όπερ έδει δείξαι! Βλ., πρ., Πατάκης. Η τραγωδία του Ευριπίδη «Ἰφιγένεια ἡ ἐν Ταύροις» παιζόταν, στην Αθήνα και στην Ελλάδα, πολύ – πολύ μετά τον ξεχωρισμό των δύο θεαινών... Decharme, 163: η Εκάτη έζησε έως το τέλος της ειδωλολατρίας και, μάλιστα, εξημερωμένη, πια, πολύ προσφιλής μεταξύ των γυναικών. Το κοινό σημείο των δύο θεαινών ήταν ο τοκετός και το φεγγάρι (όπερ έδει δείξαι)!

69 Τον αντιθετικό αυτό χωρισμό, βλ. Decharme, 159, 160, 163. Το ότι η Εκάτη επέζησε, δείχνει ότι, ναι, μεν, εξημερώθηκε, αλλά, πάντως, επέζησε ως η κυρίαρχη της ζωής (Ησίοδος, 411-52), ως «η πιο πολύ ανοιχτά συσχετισμένη με το φεγγάρι» και, έτσι, «θεά της μαύρης μαγείας» (Thomson, 157). Βλ.,

70 Πορφύριος, στον Ευσέβιο, *Ευαγγελική Προπαρασκευή*, 3,11.32. Πριν, βλ.: Ορφικός Ύμνος, *Μαγ.*, 3.7, 5.25 Abel, Αθήναιος, 325a, Χαρικλείδης, 1, T. Bergk, *Veber das älteste Vermaass der Griechen*, Freiburg 1854, *PLG*, 3.682: εικ. 14. Αλλά και,

71 Ευριπίδης, *Μήδεια*, 396 Σχόλ.. Ό. πρ..

72 Servius *ad Vergilii Aeneis*, 4.511. Βλ. πρώτο τρίμορφο άγαλμά της απ' τον Αλκαμένη, Παυσανίας, Β, 30, 2. Βλ.: 68· Decharme, 285-6· πκ..

73 Decharme, ό.π.· «σέλας, το (= φεγγοβολή), εκ ρίζ. σελ- (σFελ-) συγγ. τη σερ- εξ ης Σειρ, Σείριος» και «σείριος, α, ον (= καυστικός) < σειρός (= καυστικός)». Για την σχέση καίω και φωτός, ήδη, από την προϊστορική εποχή: Fester, ό.π., και ειδικά: 114-5.

74 Σαπφώ, απόσπ. 3. Λογοτεχνία παγκόσμια. Αντίθεση με όσα για Εκάτη: Decharme, 160, 163..

75 Ομηρικός Ύμνος, ΛΒ. Βλ. λαϊκό ελληνικό τραγούδι: «το φεγγάρι, το φεγγάρι, το χαμίνι τ' ουρανού». Η ίδια – περίπου - εικόνα για τον Ήλιο, αμέσως μετά (π.χ., Μίμνερμος). Ο Φειδίας την παρέστησε (Παρθενών) πάνω σε ημίονο.

76 G. Thomson, Aeschylus, *Oresteia*, Cambridge 1938, 2.13, αλλά και: Αριστοτέλης, *Περί ζώων Μορφής*, 2.6.1.

77 Μπαίνουμε ακριβώς στο θέμα μας. Βλ., εδώ: Γιουνγκ, *Σύμβολα*, 177 κ.ε., Κ.Β. Δημουλάς, *Συμβολισμός*, όπως και, πρ., για το πέρασμα της ιεροσύνης στους άντρες.

78 Ό.π., Ησίοδος, 411-52. Πάντα με την άποψη ότι η Εκάτη είναι η Σελήνη.

διασχίζει αιφνιδίως τα νέφη που την καλύπτουν διά να τρομάξη τους ανθρώπους»[79], για να καταλήξει ίχνος Σελήνης. Όταν χάνεται, η Σελήνη παριστάνεται πάνω σ' ένα –μόνο-άλογο που κατέρχεται[80]. Ήρεμο, στην αρχή, αναταρακτικό, ύστερα, ξεσηκωτικό, τέλος, το φεγγάρι συνείρει, ολοένα αυξανόμενη, επιθετική συμπεριφορά στη γυναίκα, κατά τη διάρκεια του καταμήνιου κύκλου της[81]. Με το περπάτημα του γυναικείου κύκλου προς το τέλος του, παράγονται, από τους οικείους αδένες, οι σεξουαλικές (γεννητικές) ορμόνες του φύλου, καθώς και, σε μικρότερη ποσότητα, αυτές του αντίθετου φύλου, σε προϊούσα ένταση[82]. Οι θηλυκές ορμόνες (προγεστερόνη, οιστρογόνα κ.ά.) μειώνουν τα ποσοστά των αναστολέων της μονοαμινοξειδάσης (ΜΑΟ), με αποτέλεσμα την αύξηση νευρομεταβιβαστικών ουσιών (π.χ., νοραδρεναλίνης, ντοπαμίνης κ.ά.), που φέρνουν υπερδιέγερση, πράγμα που εξηγεί γιατί οι γυναίκες είναι, γενικά, ευκολότερο, απ' τους άντρες, ν' αναταραχτούν, να αγχωθούν ή να διεγερθούν, ειδικά πριν από το πέρας του περιοδικού κύκλου, οπότε και παρουσιάζουν, οι γυναίκες, σημαντική συναισθηματική αστάθεια (κατάθλιψη, υπερδιέγερση)[83]: «σ' αυτό το χρονικό διάστημα, οι γυναίκες είναι πολύ πιο εύκολο να κάνουν ένα έγκλημα απ' ό,τι θα έκαναν σε οποιαδήποτε στιγμή του κύκλου τους»[84]! Για την παρατηρούμενη αύξηση της επιθετικότητας, δεν ευθύνεται, τόσον, η παραγόμενη τεστοστερόνη (η οποία και συνεπάγεται επιθετικότητα, κύρια στους άντρες[85]),

79 Decharme, 163. Εδώ, η Σελήνη είναι η Άρτεμις, βλ. Decharme, 159.

80 Απεικόνισή της στον Παρθενώνα. Σύγχρονη λαϊκή ζωγραφική, που τον Ήλιο τον παρασταίνει ως αρχήθεν.

81 Κ. Δημουλάς, *Ψυχοπαθολογία Ι*, σχετ., Α. Καραπέτσας, 132, Παπαδοπούλου και Μαρκουλής, κυρίως 71, δημοσίευμα «*Ελευθεροτυπίας*» για τις γυναίκες ΗΤ (μέσα σχολικής χρονιάς 1991-2, αρχείο μου, συζήτηση με μαθηματικό Δημήτριο Γκάσιο, που μου το ενεχείρησε, εντυπωσιασμένος, που όσα σχετικά, στα έως τότε, του έλεγα του επιβεβαιώνονται), κ.λπ. κ.λπ..

82 Για τις Ορμόνες... Ό.π., Σ.Ν. Δερβίσης, *Ψυχολογία και Οδηγητική της Προσωπικότητας του αναπτυσσομένου ανθρώπου*, Θεσσαλονίκη 1984, κύρια 199 και πέριξ, Γ.Β. Ηλιόπουλος, *Βιοχημεία*, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1991, 99-128, Α.Β. Ζαφρανάς - Μ. Κάτσιου - Ζαφρανά, *Φυσιολογία της Μάθησης Ι: Ύλη και Εγκέφαλος*, εκδ. οίκος αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη '89, γενικώς, Σοφία Αναγνωστοπούλου, *Συνοπτική Ανατομική του Ανθρώπου, Κεντρικό Νευρικό Σύστημα*, Ιατρικές εκδόσεις Π.Χ. Πασχαλίδης, Αθήνα 1989, σχετικά με τους νευροδιαβιβαστές, κ.λπ. κ.λπ.. Βλ. και: Ν.Γ. Μελανίτης, *Η εφηβική ηλικία και τα προβλήματα αυτής, μετά συντόμου επισκοπήσεως της εξελίξεως από της αρχής της ζωής μέχρι της εφηβείας*, εν Αθήναις 1975, 15 κ.ε., Ε.Ε. Maccoby - C.N. Jacklin, *The Psychology of Sex Differences*, Stanford, Calif: Stanford University Press, 1974, 246, Παπαδοπούλου και Μαρκουλής, 68, υσ..

83 Καραπέτσας, ό.π.. Βλ. *DSM III*, *DSM IIIR*, *ICD-9*, *ICD-10*, περιπτωσιολογία. Βλ. σχετικές εργασίες με την κατάθλιψη και τη μανία, όπως και με τνη μανιοκαταθλιψία (π.χ., στο σχετικό έργο, για τις ψυχικές παθήσεις, του Μάνου).

84 Καραπέτσας, ό.π.. Συνδυασμός με τα σχετικά, προς επιβεβαίωση. Πρβλ., Καραπέτσας, 40-1. Βλ. D.R. Owen: «The 47 XYY Male: a review», *Psychological Review*, 78, 209-33, 1972, με Ε.Β. Hook, «Behavioral implications of the Human XYY genotype», *Science*, 179, 139-50, 1973, Κ. Δημουλάς, ό.π., όπου και σχετικά, για βιβλιογραφία, *Ψυχοπαθολογία ΙΙ*, αρχή.

85 Το σεξ είναι η συμβολική έκφραση της επιθετικότητας! Olwews-, 1980, Mattson-, 1982: R.D. Parke - R.G. Slaby, «The development of aggression», στο Ε.Μ. Hetherington (ed.), *Carmichael's Manual of Child Psychology*, Vol. IV, New York: Wiley, 1983, σελ.. 561, T.C. Scamarella - W.A. Brown, «Serym testosterone and aggressiveness in hockey players», *Psychosomatic Medicine*, 40, 1978, 262-5. Τα του Η. Persky, «Reproductive hormones, moods, and the menstrual cycle», στο R.C. Friedman, R.M. Richard και R.L. Vande Wiele (eds), *Sex Differences in Behavior*, New York: Wiley, 1974, πρβλ. με την όλη φιλολογία για επιθετικότητα και καταπίεση (γενικά: Παπαδοπούλου και Μαρκουλής, ό.π.,

όσον, ασφαλώς, η αυξημένη έκκριση προγεστερόνης[86]. Αυτά, περισσότερο στην εφηβική ηλικία, που αποτελεί μια τρικυμιώδη εποχή του ανθρώπου[87]. Η παραπάνω αυξομείωση της αντικοινωνικής συμπεριφοράς συστοιχίζεται με την αυξομείωση του μεγέθους της σελήνης!

Φαίνεται (και είχε παρατηρηθεί από την αρχαιότατη εποχή[88]), έτσι, ότι η γυναίκα είναι περισσότερον, από τον άνδρα, ευάγωγη στις «θελήσεις» του φεγγαριού. Η παρατηρημένη αυξομείωση συμπτωμάτων ασθενειών, κατά τις σεληνιακές φάσεις, θα πρέπει να ίσχυε επί γυναικών, το περισσότερο[89]. Τη «φεγγαρόπετρα» τη χρησιμοποιούσαν ως γιατρικό για την επιληψία (σεληνιασμό)[90], που, επίσης, όπως και άλλες συγγενικές αρρώστιες, αποδίδονταν στην επίδραση του φεγγαριού[91]. Ασφαλώς, η επιληψία (ιερή

Αρνητικές μορφές κοινωνικής συμπεριφοράς): Κ.Β. Δημουλάς, *Ψυχοπαθολογία Ι*, Τ. Tieger, «On the biological basis of sex differences in aggression», *Child Development*, 51, 1980, 943-63, J.M. Reinisch, «Prenatal exposure to synthetic progestins increases potential for aggression in humans», *Science*, 211, 1981, 1173-4, G.G. Eaton, «The social order of Japanese macaques», *Scientific American*, 235, 1976, 97-106, με R.B. Cairns, *Social Development, The Origins and Plasticity of Interchanges*, San Francisco: W.H. Freeman, 1979, σ. 178.)

86 Είναι κάτι φορές... Persky, ό.π., Παπαδοπούλου και Μαρκουλής, 71, Κ. Β. Δημουλάς, *Ψυχοπαθολογία: Ι*, γεν., *ΙΙ*, αρχή. Συνδύασε με: Καραπέτσας, 131, και Κ.Β. Δημουλάς, *Ψυχοπαθολογία Ι*, κι αυτά με: F.A. Beach, «Sexual attractivity, proveptivity and receptivity in female mammals», *Hormones and Behavior*, 7, 1976, 105-38, G. Bermant - J.M. Davidson, *Biological Bases of Sexual Behavior*, New York, Harper and Row, 1974, Y. Arai, «Synaptic Correlates of sexual differentiation», *Trends Neurosciences*, 4, 1981, 291-3, R.A. Gorski, *Long-term hormonal modulation of neuronal structure and function, in the neurosciences: Fourth study program* (F.A. Schmidt και F.C. Worden, eds), Cambridge, Mass: MIT Press, 1979, σς 969-82, J.P. Changeux, *Ο νευρωνικός άνθρωπος, Πώς λειτουργεί ο ανθρώπινος εγκέφαλος*, μτφρ. Β. Μπρίκα, εκδ. Ράππα, Προβλήματα του καιρού μας, από τις εκδόσεις Κέδρος, 1986²... .

87 Ό.π., κύρια 84, αλλά και: Χρ. Φράγκος, *Ψυχοπαιδαγωγική, Θέματα παιδαγωγικής, ψυχολογίας, παιδείας, διδακτικής και μάθησης*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 1977, σελ. 181, Ν. Παπαδόπουλος, *Εφηβεία, ηλικία των προβλημάτων*, Αθήναι 1978, σελ. 13, Β. Χαρώνης, *Ψυχολογία και αγωγή των εφήβων*, Αθήνα 1976, σελ. 19, κ.λπ. κ.λπ. κ.λπ. (η βιβλιογραφία είναι, στην ουσία, απέραντη!).

88 Όπως, ήδη, έχει δειχτεί. Αρχής γενομένης απ' όσα παρατηρήθηκαν για τις πρωτόγονες - ακόμα - εποχές (Κ.Β. Δημουλάς, *Συμβολισμός*).

89 Πρβλ., Γιουνγκ, *Σύμβολα*, ό.π., και όλα όσα, παραπάνω, έχουν γραφεί, για τα επιληπτικά, και άλλα, φαινόμενα, που αφορούσαν, έτσι κι αλλιώς, κύρια τις γυναίκες (συνειρμοί στα παραπάνω).

90 Βλ., πρ., για τη σχέση σελήνης - σεληνιασμού. Διοσκουρίδης, 5.159, Ησύχιος, λ. *σεληνίς* (φεγγαρόπετρα), πρβλ.: Αιλιανός, *Περί ζώων*, 14.27, Γαληνός, 9.859, Πλούταρχος, *Ἠθικά*, 282a, 287f-288b, Plautus, *Epid.*, 5.1.33.

91 Χρησμολογίες με αίμα από πρόβατο... Γαληνός, 19.188, Plinius, 28.44. Μην > μανία > μαντική, «επιληπτικό ισοδύναμο» (Dämmerzustand), Bleuler, 338, προσβολή επιληπτική, χωρίς απώλεια της συνείδησης και βίαιους σπασμούς. Στο Άργος, η μία - μηνιαίως - χρησμολογούσα γυναίκα, στο ιερό του Απόλλωνα, έπινε, πρώτα, αίμα προβάτου (Παυσανίας, 2. 24.1). «Τα μέλη του σώματος σχηματίζονται από το αίμα˙ και κατά τον ίδιο τρόπο το μεδούλι αντιπροσωπεύει το στοιχείο του αίματος στα κόκκαλα.» (Αριστοτέλης, *Περί ζώων Μορφῆς*, 2.6.1). Το μεδούλι βασιλεύει στο στήθος της γυναίκας (G.Thomson, O, 2.13)! έτσι, η γυναίκα καταλαμβανόταν ολόκληρη απ' το φεγγάρι... Στην ίδια επίδραση οφείλονταν ένα σωρό τέτοιες ασθένειες: Γαληνός, 9.903, Macrobius, *Saturnalia*, 1,17,11, Ορφέως *Λιθ.*, 50, 474-84, Αρτεμίδωρος, *Ὀνειροκριτικά*, 104, 14, πρβλ.: Αριστοφάνης, *Νεφέλαι*, 397 Σχόλ., Ησύχιος, λ. *βεκκεσέληνος*. Βλ.: Ψαλμοί, 121.6, J. Roscoe, *The Baganda*, London, 1911, 24, E.D. Earthy, Oxford, 1933, 73, Αναστάσιος Γιαννουλάτος, *Μορφαί Αφρικανικού Τελε-*

νόσος[92]), από τις συχνότερες χρόνιες αρρώστιες του Κεντρικού Νευρικού Συστήματος (5%, με ετήσια επίπτωση 0,4%, σε κάθε ηλικία, αν και το 50% παρουσιάζεται πριν τα 10 και τα 2/3 πριν τα 20 χρόνια, ως το 5% με έκδηλα επιληπτικά επεισόδια και με ακόμα ένα 5% του πληθυσμού με αυξημένη προδιάθεση για επιληπτική αντίδραση)[93], δεν είναι νόσος του φεγγαριού, παρά μόνον σε ό,τι του αναλογεί[94], αλλά, σ' αυτό, δεν δίνει ευδιάκριτες επιδημιολογικές διαφορές, μεταξύ των φύλων[95]. Με την ίδια έννοια, δεν πρόκειται, επίσης, πάντα, για ιερή, καθώς ελέγετο, νόσο[96]. Γεγονός, όμως, είναι ότι, συχνά, οι αρχαίοι μπέρδευαν την επιληψία με τους ιεροδιάμεσους, οι οποίοι είναι διαφορετική περίπτωση[97], και, σ' αυτήν την περίπτωση, υπερέχουν, πράγματι, οι γυναίκες[98]. Μάλιστα, καθώς «οι γυναίκες είναι επιδεκτικότερες στην εξωλογική πλευρά της ζωής από τους άντρες»[99], και «δεν είναι τυχαίο που κάποτε διάλεγαν ιέρειες (οι Έλληνες τη Σίβυλλα) για να βολιδοσκοπούν τη βούληση των θεών και να επικοινωνούν μαζί τους»[100], οι άντρες ιεροδιάμεσοι υποδύονται το γυναικείο φύλο[101], «για να εκδηλώσουν την εσωτερική θηλυκή τους πλευρά, που τους επιτρέπει να επικοινωνούν με τη «χώρα των πνευμάτων» (δηλαδή μ' αυτό που ονομάζουμε ασυνείδητο)»[102], με το συλλογικό ασυνείδητο[103], μέσω του προσωπικού τους πνευματικού κόσμου[104].

τουργικού – μύησις και πνευματοληψία ανατολικώς του «Ρουενζόρι» (Ruwenzori), έρευνα θρησκειολογική, Θρησκειολογικαί και Ιεραποστολικαί Μελέται, 6, Έκδοσις Κέντρου «Πορευθέντες», Αθήναι 1981[3], κύρια σς 129-56, Κ.Β. Δημουλάς, ««Πνευματοληψία» στους Αναστενάρηδες και στο Ruwenzori (συνοπτική νευροψυχολογική και άλλη συγκριτική έρευνα)», Περιοδική Έκδοση της Ένωσης Επιστημόνων Νομού Καρδίτσας, *Γνώση και Γνώμη*, Καρδίτσα 1990, τόμ. Η΄, 87-9, «Έκσταση», *Πρακτικά 3ου Παγκόσμιου Συνεδρίου «Λαϊκός Χορός και Εκπαίδευση»*, Λάρισα, 17-21 Μαΐου 1989, έκδ. Ά. Ράφτη και Α. Αναστασοπούλου, 18-37, «Ekstasis», αγγλική έκδοση του ιδίου («*Folk Dance and Education*»), 18-48, 1. «Πνευματοληψία» κ.λπ., ό.π., στο «Λαϊκός Ψυχισμός σε μουσική – χορό του λαϊκού πολιτισμού», *Πρακτικά 4ου ό.π. Συνεδρίου*, 16-20 Μαΐου 1990, «Χορός - Μουσική στον λαϊκό πολιτισμό», 21-58, ειδικά: 26-31, *Ψυχοπαθολογία Ι*.

92 Βλ., κύρια, στον Ιπποκράτη. Έχουν, ήδη, εξηγηθεί αρκετά περί αυτού.

93 Σιδ. Μπακούρας, *Σημειώσεις Ψυχοπαθολογίας ΙΙ*, 1-2, Ευ. Δημητρίου, *Θέματα Ψυχοπαθολογίας, Σημειώσεις μαθημάτων*, Θεσσαλονίκη, Πανεπιστημιακό Έτος 1979-80, 3-7.

94 Όπως, ήδη, έχει δειχτεί.

95 Από τα στατιστικά μας δεδομένα.

96 Βλ., πρ., Κ.Β. Δημουλάς, *Έκσταση*, *Ekstasis*, *Ψυχισμός*, Πνευματοληψία (*ΓΓ*), Πνευματοληψία (*Συνέδριο*), *Ψυχοπαθολογία Ι*.

97 Κύρια, Γιαννουλάτος, ό.π., αλλά και: Γιουνγκ, *Σύμβολα*, ό.π., Έριχ φον Νταίνικεν, *Θαύματα, φαινόμενα που ερεθίζουν τον κόσμο*, εκδ. Νότος. Παραψυχολογία – μέντιουμς (με τα θέματα αυτά ευελπιστώ να ασχοληθώ στο εγγύς μέλλον).

98 Κύρια, Γιουνγκ, ό.π., αλλά και Κ.Β. Δημουλάς, *Συμβολισμός*. Στα αρχικά μέρη των εδώ υποσημειώσεων έχει, ήδη, εκτεθεί η εξήγηση.

99 Γιουνγκ, ό.π., 177, σχόλιο εικόνων. Ό.π..

100 Γιουνγκ, ό.π. 177, α΄ στ..

101 Κύρια, εδώ, ως 96.

102 Γιουνγκ, ό.π., στ. β΄.

103 Γι' αυτό, μιλάει, κύρια, ο Γιουνγκ, στην όλη ψυχοφιλοσοφία του. Καρπός αυτού του συστήματος είναι τα αρχέτυπα. Πάνω σ' αυτά ξετυλίχτηκε η ό.π. έρευνά μας «*Ο Δράκος και το Φίδι*». Στις δημοσιεύσεις μου, που αναφέρονται σ' αυτήν, ομιλώ για μη κληρονομικά αρχέτυπα (βλ. σ' αυτές).

104 Εξατομίκευση. Ως φυσικόν. Με όλα αυτά, τα τελευταία, ευελπιστώ ν' ασχοληθώ σύντομα. Σημειωτέον, ότι ο ίδιος ο Γιουνγκ μιλάει για την λεγόμενη εξατομίκευση των αρχετύπων: βλ.

Η ικανότητα του «θηλυκού» να μεσολαβήσει με τη θεότητα προς την ομάδα έκανε την ομάδα σχεδόν υποχείριά του. Η γυναίκα φαίνεται να κανόνιζε τη «ζωή» σύμφωνα με τις επιταγές του φεγγαριού[105]. Στις δεκαέξι κάθε μήνα, μόλις, δηλαδή, το φεγγάρι είχε περάσει την πανσέληνο, οι γυναίκες πήγαιναν στις τριόδους (τρίστρατα, καθώς οι τρεις φάσεις τής - τριπρόσωπης (έτσι)- θεάς[106]), για να προσφέρουν στην Εκάτη στρογγυλές πίτες με κεράκια («ἀμφιφῶντας»), παρακαλώντας την να μη σβήσει το φως της[107]. Ο ψυχολόγος, εδώ, όπως φαίνεται και από το ότι το ίδιο γινόταν και για την Άρτεμη, θεά του φεγγαριού, αρχικά, επίσης[108], θα 'βλεπε μια εσωτερική βιολογική ανάγκη να μην έλθει η βασανιστική φάση της εμμηνορροής των, πράγμα που υπονοεί ότι δεν επρόκειτο για ένα θεωρητικό κατασκεύασμα, αλλ' ότι η σχέση εμμηνορροής - φεγγαριού ήταν πραγματική[109]. Οι αρχαίοι ήσαν σίγουροι ότι η εμμηνορροή συμβαίνει μαζί με το σβήσιμο του φεγγαριού[110]! Και, ίσως γι' αυτό, επειδή καταμηνύει το θάνατο του φεγγαριού, όσο και αν υπάρχει η σιγουριά για την ανάστασή του (όλοι οι πρωτόγονοι είχαν δέσει την πίστη τους για ανάσταση των νεκρών στην ανατολή του νέου φεγγαριού[111] κι όχι του ήλιου[112]!), είναι και, (θαυματουργή μεν[113], αλλά) ανίερη, για τον άλλον κόσμο: η γυναίκα θα πρέπει

(Γιουνγκ, ό.π.) Μαρί-Λουίζ φον Φραντς, «Η διαδικασία της εξατομίκευσης», 158-229. Στην αδυναμία της εξατομίκευσης των συμβόλων τους είναι που χάνουν και το τελευταίο ίχνος της αξιοπιστίας των οι αστρολόγοι!

105 Οι φεγγαροβιορρυθμοί της γυναίκας. Έχει εξηγηθεί, ότι η γυναίκα ζούσε υπό την επήρρεια του φεγγαριού. Και με τη σύγχρονη, νευροψυχολογική και βιοψυχολογική, επιστήμη εξηγείται ότι η ζωή της γυναίκας προς τα έξω (εργασία, επάγγελμα, σχέσεις,...) υπαγορεύεται από τις βιοψυχολογικές εσωτερικές της επιταγές. Ενδεικτικά, αναφέρω την εμμηνόπαυσή της, που την επηρεάζει έντονα. Αντί άλλης βιβλιογραφίας, βλ. Λήονορ Τίφερ, *Η ανθρώπινη σεξουαλικότητα*, μτφρ. Ιω. Κωστόπουλος, εκδ. Αθ. Ψυχογιός - Ο κύκλος της ζωής, Αθήνα 1982, 76-81. Οι βιορρυθμοί έχουν τη βάση τους στις κανονικότητες της ζωής με βάση τους «εσωτερικούς» μας ρυθμούς: Bernard Gittelson, *Βιορυθμοί, Πίνακες 1900-1984*, μτφρ. Ε. Φριλίγγου, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1982.

106 Ό.π.. Ορφικός Ύμνος, *Μαγ.*, 3.7, 5.25 Abel, Αθήναιος, 325α, Χαρικλείδης, 1, Bergk, PLG, 3. 682, εικόνα θεάς σε εγχάρακτο λίθο. Ελληνικό λαϊκό τραγούδι: «Στη Μακεδονία του παλιού καιρού...».

107 Ό.π., για τους ἀμφιφῶντας. Η 16η ημέρα (συγκεκριμένα, του Μουνυχιώνος, οπότε έγινε και η ναυμαχία της Σαλαμίνας, Πλούταρχος, ό.π.) στάθηκε ικανή να συνδέσει το εμπαρένθετο γεγονός με τις φεγγαρίσιες τελετές, που τύχαιναν τέτοια μέρα, έτσι ώστε η όλη γιορτή να καταλήξει επέτειος.

108 Όπως, ήδη, έχει προλεχθεί. Τελικά, καμιά τους δεν μονοπώλησε την ταυτότητά του! Βλ. Decharme, 159-63.

109 Έχω αναφερθεί πολλαπλώς σ' αυτό. Όμως, η αιτία δεν είναι καθόλου μαγική! Προφανώς, η γυναίκα, αρχήθεν, συνήθισε να ζει κατά το φεγγάρι, και η αποστασιοποίησή της είναι αυτό που χάλασε το σύνδεσμό τους! Βλ., Κ. Δημουλάς, *Συμβολισμός*, κ.ά., ό. πα..

110 Αριστοτέλης, *Περί τά ζῶα ἱστορία = Περί ζώων ἱστορίας*, 7.2 (582b), *Περί ζώων γεν.*, 2.4.9, Soranus, *Gyn.*, 21 (Rose 185). Πρβλ., Γαληνός, 9.903, Roscoe, B. (1911), 24.

111 Briffault, 2.651-2, (για Αυστραλούς και Μελανήσιους, που νομίζουν ότι / το φεγγάρι αλλάζει δέρμα, μήνα το μήνα, σχεδόν σαν το φίδι:), 2.664-73.

112 Όλοι οι τάφοι κυττάζουνε την ανατολή... Η Χριστιανική θρησκεία έδοσε εξέχουσα θέση στον Ήλιο (βλ., Τροπάριο: *«Ἡ γέννησίς Σου...»*), δίνοντας τη θέση του (ποίηση Οδυσσέα Ελύτη *Το Άξιον Εστί*: «Της δικαιοσύνης Ήλιε Νοητέ...») στο Χριστό. Η ανατολή, πλέον, είναι το σημείο προς όπου κυττάζουν οι ναοί και οι τάφοι, ο δε Χριστός είναι «τό Φῶς τοῦ κόσμου» (ευαγγελική ρήση). Οι ενταφιασμοί γίνονται με το φως της ημέρας (Κανονισμός Νεκροταφείων).

113 Έχω, ήδη, γράψει γι' αυτά. Εδώ, να σημειώσω, μόνον, για τις νεώτερες ανακαλύψεις περί ευεργετικότητας του υλικού του πλακούντα στην ιατρική - φαρμακευτική.

αυτή μόνη να την υποφέρει[114]... Η προκατάληψη αυτή επεκτεινόταν στο γυναικείο φύλο, γενικότερα, κάτι, που φαίνεται να φτάνει, σχεδόν, ως τα χρόνια μας, στην επαρχία, τουλάχιστον, ανεξάρτητα της εμμηνορροής[115]!

Ο θάνατος του φεγγαριού έφερνε και την τελευταία συνήθεια: η γυναίκα του σπιτιού σκούπιζε επιμελώς τα πατώματα και κουβαλούσε τα σκουπίδια σε κάποιο από τα σταυροδρόμια (κατοικία της Εκάτης) και τα πετούσε αποστρέφοντας το πρόσωπό της και, έτσι, με την αποστροφή αυτή στο πρόσωπό της, γυρνούσε στο σπίτι, χωρίς να κοιτάξει, ούτε στιγμή, πίσω[116]. Όλος αυτός ο σωρός των σκουπιδιών αποτελούσε «τά δεῖπνα τῆς Ἑκάτης»[117]. Γυρνούσε στο Φεγγάρι ό,τι του ανήκε, μέσα από την διαγιαστική του λειτουργία των ανθρώπων!... Αυτή η «αυτοκαταβρόχθιση» θα έπρεπε να μείνει κρυφή από τα μάτια των ανθρώπων: σίγουρα θα επρόκειτο για ιεροσυλία το να γυρίσει η νοικοκυρά και να 'δεί τα γινόμενα[118]! Η ιερότητα του γεγονότος, ο θεός να τρώει τις «αμαρτίες» των ανθρώπων, που αυτός έκανε έτσι ώστε να γίνουν αυτές οι «αμαρτίες» (σχηματικά, και εδώ, ομιλώ)[119], έκανε τους αρχαίους να θεωρούν ανίερο να πετάξουν τα περιττώματα,

114 Σκουπίδια ιερά και αποσώματα στα σταυροδρόμια... Briffault, 2.365-90. Η εμμηνορροή είναι σημάδι ακαθαρσίας, στη γυναίκα, και απαγορεύεται να μπαίνει, διαρκούσας της, σε εκκλησία, - στο ιερό της εκκλησίας απαγορεύεται να εισέρχεται, έτσι κι αλλιώς (Κανονικό Δίκαιο, Πηδάλιο κ.λπ.). Earthy, 69-70, 75, Roscoe, B. (1911), 21,54, πρβλ. *The Bakitara or Banyoro*, Cambridge, 1923, 159: «όλα τα σαρώματα ρίχνουνται σε κάποια μεριά όπου δεν θα μπορούσαν να πατηθούν ή ν' αναστατωθούν, κι όπου μελλοντικά σαρώματα από το σπίτι κι όλα τα περιττώματα του παιδιού θα μπορούσανε να πεταχτούνε». Τα σταυροδρόμια όπου θα πετιόντουσαν τα πτώματα των φονιάδων θα 'πρεπε να 'ναι έξω απ' τα σύνορα της πολιτείας (Πλάτων, *Νόμοι*, 873b, βλ. και J. Hastings, *Encyclopaedia of Ethics and Religion*, Edinburgh, 1908-18, s.u. crossroads, Junod, 1.200-1, πρβλ. 2.478, Petronius, 134. Έχει, ήδη, γραφεί για τα μιάσματα στους Ζουλού. Βλ. στην παραπομπή και: Briffault, 2.371-2, Ευριπίδης, *Ιφιγένεια η εν Ταύροις*, 381-3, Πλούταρχος, *Ηθικά*, 170b, Θεόφραστος, *Χαρακτήρες*, 16.9, Χριστόφ., *Λυσ.*, 912-3, Πορφύριος, *Περί ἀποχῆς*, 4.16, Θέων Σμυρναίος, 14, Απολλόδωρος, 2.5.12, Ησίοδος, *Ἔργα καί Ἡμέραι*, 753, Plinius, 7.64, μτφρ. Holland, *SIG*, 982-3, 1042, Junod, *LSAT*, 1.117.

115 Γυνή, άνδρας, άνθρωπος. Ό.π., στους Ζουλού, ή όπως η θέση της Εκκλησίας για τη γυναίκα, απ' όπου και οι προκαταλήψεις για το «δεύτερο φύλο». Παλαιά Διαθήκη, Κ.Β. Δημουλάς, Σχολικές Παραδόσεις (Αιανή, Κοιλάδα, Λάρισα): ἀνήρ, ἄνδρ-ωπος = ἄνθρωπος. Όλες σχεδόν οι γλώσσες / του κόσμου έχουν την ίδια λέξη για τις έννοιες άνδρας και άνθρωπος και χωριστή για τη γυναίκα (homo - femina, man - woman, home - fame, κ.λπ. κ.λπ.)!!

116 Χριστούγεννα, τα μεσάνυχτα... Αρποκρατίων, λ. *ὀξυθύμια* (για «τά δεῖπνα τῆς Ἑκάτης»), Αισχύλος, *Χοηφόροι*, 97, Σχόλ., Αριστοφάνης, *Πλοῦτος*, 594, Σχόλ., Αθήναιος, 325α, Πλούταρχος, *Ἠθικά*, 708-9, Θεόφραστος, *Χαρακτήρες*, 16.7, Πολυδ., 5.163. Εδώ, να σημειώσω μια συνήθεια απ' το χωριό μου (Γριζάνο Τρικάλων): το βράδυ των Χριστουγέννων, δεν τινάζουμε το τραπέζι, θαρρώ πως δεν το σηκώνουμε καν!

117 Αυτό, το άπαξ του μηνός, μας θυμίζει την άπαξ του μηνός Χρησμοφορία εν ονόματι του Απόλλωνα, ό.π.. Αυτό, ίσως, εντείνει τον σύνδεσμο Εκάτης - Απόλλωνα.

118 Στήλη άλατος. Πρβλ. την ιστορία με τη γυναίκα του Λωτ («Παλαιά Διαθήκη», *Γένεσις*), την ιστορία του Ορφέα και της Ευρυδίκης στον Άδη κ.λπ.. Αυτό, επίσης, μας θυμίζει τον θρύλο, από το χωριό μου, πως, αν ονειρευτείς θησαυρό, δεν θα πρέπει να το(ν) μαρτυρήσεις πουθενά, γιατί «γίνεται στάχτη»!

119 Η αίρουσα τας αμαρτίας του κόσμου... Η χριστιανική άποψη (Θεολογία) είναι πως ο Θεός δεν ζητάει από τον κόσμο του παρά τις αμαρτίες του («ὁ αἴρων τάς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου»). Αυτό θα είχε την εξήγησή του μόνον σε μια σπινοζική θεώρηση του θέματος (Σπινόζα, *Ηθική*, αποδειγμένη με γεωμετρική τάξη και διαιρεμένη σε πέντε μέρη, μτφρ. Μίνας Ζωγράφου, εκδ. Πέλλα, Αθήναι

που η Εκάτη ήθελε δικά της, στους τάφους των ανθρώπων, που είναι νεκροί και μη αναστάσιμοι, βορά του χώματος. Στην Ιουλίδα (Κέω), νόμος (που φαίνεται να ήταν γενικός) περί κηδειών απαγόρευε τη ρίψη σκουπιδιών, από τα προοριζόμενα για «τά δεῖπνα τῆς Ἑκάτης», πάνω στους τάφους και, παραπέρα, κάθε νεκρική λειτουργία στο τέλος του (σεληνιακού) μήνα (το «Τριανταήμερο» των Καθολικών)[120], ως ασέβεια στο θάνατο του Φεγγαριού...

Ο χορός, λοιπόν, με το φεγγάρι ως σύμβολο δεν είναι καθόλου μια διασκεδαστική (με την έννοια του πανηγυριού, όπως το ξέρουμε απ' τα σημερινά χρόνια) υπόθεση, δεν είναι χορός ρουτίνας, ούτε συστηματικός χορός, βασισμένος σε κάποιο τυπικό, που κανείς δεν ξέρει την ιστορία του ούτε την αιτιολογία του[121]!... Οι σφαιροχοροί ήταν μια λειτουργία (με την αρχαία έννοια του όρου) της ομάδας, που αισθανόταν ότι έπαιρνε τη ζωή της από το φεγγάρι[122]. Το δίχως άλλο, επρόκειτο για μια συνεχή εκζήτηση της ζωής από την ίδια της την πηγή! Σαφώς, αν μπορούσαμε να απομονώσουμε τη λατρεία (διότι για λατρεία, όντως, επρόκειτο) αυτή από το πλαίσιό της, θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε την προσπάθεια αυτή για γνήσια συνέχιση της ζωής μια από τις πιο αγνές προσπάθειες του ανθρώπου να βαδίσει και να ζήσει «κατ' αλήθειαν». Τηρουμένων, πάντα, των αναλογιών, επρόκειτο, για τα μέτρα της εποχής, περί αληθούς μονοθεϊστικής βίωσης του είναι[123]. Αναμφίβολα, ήταν η λατρεία του αγωνιώντος να διαιωνιστεί ανθρώπου, σε μια παγκόσμια δίψα για το αύριο...

1970): Κ.Β. Δημουλάς, *Το νόημα της ελευθερίας στον Spinoza και το αυτεξούσιο (προσπάθειες για ψυχολογιστικές αλήθειες στον Σπινόζα)*, Λάρισα 1987-8, (στην εργασία συναπτόταν και η σχετική *«Μικρή παρέμβαση για τον Roger Garaudy»*), για το περιοδικό του Πολιτιστικού Οργανισμού Δήμου Λάρισας Γραφή, απ' όπου, όμως, το απέσυρα, για δημοσίευση αλλού (σύντομα, ελπίζω, να συστηματοποιήσω σε ενιαίο corpus τις σχετικές μου απόψεις για την Φυσική). Βλ. Μέγας Φαράντος, *Η περί Θεού διδασκαλία, προ-θεολογικά κεφάλαια*, Αθήναι 1981, 42-84.

120 Τα Τριαντάημερα. *SIG*, 1218.22. Το 30ήμερο των Καθολικών είναι, ίσως, εβραϊκή απόληξη, όπως και πολλά, ακόμη, της Καθολικής Εκκλησίας (π.χ., το μικρό στρογγυλό κάλυμμα της κεφαλής από τους ιερωμένους). Να θυμηθούμε, εδώ, τη διαφωνία ως προς τη ρύθμιση του γιορτασμού του Πάσχα, μεταξύ Ορθοδόξων – Καθολικών, με βάση το φεγγάρι...

121 Βλ., Κ.Β. Δημουλάς, *Ψυχισμός*, ό.π., εναρκτικό κεφάλαιο. Λαογραφικές περιγραφές για κάθε τόπο.

122 «λειτουργέω –ώ, παρασύνθ., < λειτουργός < λέιτος ή λεῖτος (= δημόσιος) + ἔργον» και «λεώς (= λαός) (Κάρκος και Κορμικιάρη – Κάρκου, 87).

123 Προσωπική άποψη!

ΑΡΓΥΡΟΥΛΑ ΔΟΥΛΓΕΡΗ-ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

Το Έργο του Ευάγγελου Χ. Κακαβογιάννη ως αφετηρία και βάση της νεώτερης περιόδου των αρχαιολογικών ερευνών στην αρχαία πόλη των Φερών

Με μεγάλη συγκίνηση, αλλά και με βαθύ αίσθημα ευθύνης, αναφέρομαι στον αείμνηστο συνάδελφο Ευάγγελο Χ. Κακαβογιάννη, στα ίχνη του οποίου βάδισα, όταν ήλθα για πρώτη φορά στο Βελεστίνο, το 1980, ως νεαρή Επιμελήτρια Αρχαιοτήτων. Μπορεί η φυσική του παρουσία να μην είναι πια κοντά μας, όμως η σκιά του θα πλανάται για πάντα ανάμεσα στα ερείπια των αρχαίων Φερών...

Δεν θα μπορούσε να προχωρήσει κανείς στην αποτίμηση του «φεραϊκού» Έργου του Ευ. Κακαβογιάννη χωρίς να συνεκτιμήσει την συμβολή της αρχαιολόγου Όλγας Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη[1], συζύγου και συνεργάτιδάς του, καθώς και άλλων συνεργατών του, όπως του αρχαιολόγου Παύλου Χρυσοστόμου[2], και βέβαια του αείμνηστου Φύλακα Αρχαιοτήτων Βελεστίνου Αντώνη Βουλκούδη. Η συγκρότηση μιας ικανής και αφοσιωμένης ομάδας έρευνας, μελέτης, συντήρησης και προστασίας των αρχαιοτήτων, στην οποία εκτός των προαναφερθέντων περιλαμβάνονταν και άξιοι εργατοτεχνίτες, όπως ο αείμνηστος Αριστείδης Συρούκης, ο Κώστας Κοσκινιώτης και άλλοι, αλλά και ο αείμνηστος συντηρητής αρχαιοτήτων Μάρκος Νικολαράκης, ήταν μια βασική ενέργεια του Ευ. Κακαβογιάννη για την έναρξη της νεώτερης περιόδου των αρχαιολογικών ερευνών στην αρχαία πόλη των Φερών[3]. Όμως, για να γίνει περισσότερο κατανοητή η αξία του Έργου του θα πρέπει να προηγηθεί μια σύντομη αναφορά στις παλαιότερες αρχαιολογικές έρευνες των Φερών.

1 Βλ. ενδεικτικά Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη 1979. Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη 1992.

2 Βλ. ενδεικτικά Χρυσοστόμου 1983. Χρυσοστόμου 1998.

3 Ο Ευ. Κακαβογιάννης αναφέρει τους συνεργάτες του στις δημοσιεύσεις του. Βλ. πιο κάτω.

Η παλαιότερη περίοδος των αρχαιολογικών ερευνών στην περιοχή των Φερών είχε ουσιαστικά σταματήσει στα μέσα της δεκαετίας του 1920, μετά τις ανασκαφές του Εφόρου Αρχαιοτήτων Θεσσαλίας Απ. Αρβανιτόπουλου[4] και του Γάλλου αρχαιολόγου Υ. Béquignon[5] στο Ιερό του Θαυλίου Διός και της Εννοδίας. Εκτός από την κατά καιρούς παρουσία του Επιμελητή Αρχαιοτήτων Ν. Ι. Γιαννόπουλου[6] μέχρι το 1945, κυρίως για την περισυλλογή αρχαιοτήτων, και τις μικρής διάρκειας έρευνες του Δ. Ρ. Θεοχάρη, Εφόρου Αρχαιοτήτων Θεσσαλίας, σε προϊστορικές θέσεις της ευρύτερης περιοχής του Βελεστίνου, καθώς και την δημοσίευση από κάποιους μελετητές ορισμένων αρχαιολογικών ευρημάτων[7], καμία άλλη αρχαιολογική έρευνα δεν πραγματοποιήθηκε στην πόλη των Φερών για πενήντα ολόκληρα χρόνια! Δυστυχώς, στις αρχές της δεκαετίας του 1970 προκλήθηκε εκτεταμένη καταστροφή του ΝΑ Νεκροταφείου των Φερών, όταν υπό το καθεστώς της Δικτατορίας σκαπτικά μηχανήματα του Στρατού διενήργησαν εκσκαφές για την κατασκευή του Δημοτικού Σταδίου του Βελεστίνου, καθώς και καταστροφή, με τον ίδιο τρόπο, ενός μεγάλου τμήματος του αρχαίου τείχους στην Ακρόπολη των Φερών, στην θέση του οποίου κτίστηκε ο νέος Ι. Ν. Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Οι καταστροφές αυτές των φεραϊκών αρχαιοτήτων ήταν πολύ πρόσφατες, όταν το έτος 1976 ο Ευ. Κακαβογιάννης ανέλαβε υπηρεσία στην τότε Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (ΕΠΚΑ) Βόλου[8], ως αναπληρωτής Προϊστάμενος, και μαζί του η Ό. Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη (εικ. 1).

Από την πρώτη στιγμή κίνησε το ενδιαφέρον του η αρχαία πόλη των Φερών, συνυφασμένη άρρηκτα με την ιστορική κωμόπολη του Βελεστίνου[9]. Αρχίζει αμέσως συστηματικές ανασκαφές στον λόφο του «Αγ. Αθανασίου» ή της «Παναγίας» για την αποκάλυψη της οχύρωσης της Ακρόπολης, παράλληλα με άλλες έρευνες. Στο πρώτο άρθρο του με τίτλο «Ανασκαφικές έρευνες στις Φερές της Θεσσαλίας το 1977», που δημοσιεύθηκε στο περιοδικό «*Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών*», αλλά και στην πρώτη Έκθεση στα Χρονικά του «*Αρχαιολογικού Δελτίου*» της ίδιας χρονιάς[10], ο Ευ. Κακαβογιάννης επιχειρεί αφ' ενός μια σύντομη ανασκόπηση των μέχρι τότε γνωστών δεδομένων για την αρχαία Ακρόπολη, κυρίως σχετικά με τα τοπογραφικά σχέδια που είχαν δημοσιευθεί από παλαιότερους μελετητές, και αφ' ετέρου εκθέτει τα πρώτα συμπεράσματα των δικών του ερευνών, μόλις έναν χρόνο μετά την διενέργειά τους. Το βασικότερο, όμως, είναι ότι θέτει ως στόχο «την ευρύτερη μελέτη των Φερών» με τον προγραμματισμό συστηματικών ανασκαφών «για να εξακριβωθεί (α) η πορεία του κλασικού τείχους, συνεπώς η έκταση και το σχήμα της πόλης στα χρόνια της μεγάλης ακμής της, και β) για να επισημάνουμε τα διάφορα μνημεία και τις φάσεις της εξέλιξής της». Για τα αποτελέσματα των

4 Βλ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2013.

5 Béquignon 1937.

6 Βλ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2007.

7 Βλ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1994, ειδικά σελ. 86-88, Βιβλιογραφία.

8 Μετονομάστηκε σε ΙΓ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, βάσει του πρώτου Οργανισμού του Υπουργείου που τέθηκε σε εφαρμογή το 1977 (ΠΔ 941/1977 «Περί Οργανισμού του Υπουργείου Πολιτισμού και Επιστημών», ΦΕΚ 320/Α΄/17-10-1977).

9 Βλ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1994, ειδικά σελ. 71 (συνοπτική αναφορά στο Έργο του Ευ. Κακαβογιάννη), σελ. 73 και 87 (δημοσιεύσεις του σχετικά με τις Φερές και το Βελεστίνο).

10 Κακαβογιάννης 1977α. Στις σελ. 179-181, σημ. 11, ο Ευ. Κακαβογιάννης αναφέρει την καταστροφή τμήματος του τείχους λόγω της ανέγερσης του Ι. Ν. Κοιμήσεως της Θεοτόκου, όπως φαίνεται και στην εικ. 4, στο ίδιο άρθρο. Βλ. και Κακαβογιάννης 1977β, σελ. 119-122.

ανασκαφών στην Ακρόπολη των Φερών ενημερώνει με έγγραφα[11] τόσο το (τότε) Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών, όσο και τις τοπικές Αρχές, δηλαδή τον Δήμο Βελεστίνου και τον Σταθμό Χωροφυλακής Βελεστίνου (εικ. 2)[12], γνωστοποιώντας την αποκάλυψη «σημαντικών ερειπίων της οχυρώσεως» με προοπτική την δημιουργία «ενός αξιόλογου αρχαιολογικού χώρου» και ζητώντας τους να τον «θέσουν υπό την μέριμνά τους». Με δική του πρωτοβουλία, όπως προκύπτει και από σχετική αναφορά που απέστειλε στο Υπουργείο (εικ. 3)[13], εκπονούνται από την Υπηρεσία νέα τοπογραφικά διαγράμματα του ανασκαφέντος τείχους στην Ακρόπολη[14], αλλά και της ευρύτερης περιοχής των Φερών.

Ιδιαίτερα σημαντικά είναι τα αποτελέσματα της δοκιμαστικής ανασκαφής που διενεργεί ο Ευ. Κακαβογιάννης τα έτη 1979-1980 σε δημοτικό οικόπεδο του Βελεστίνου, στην οδό Φερών, όπου ο Δήμος επρόκειτο να ανεγείρει ένα μεγάλο κτίριο. Μεταξύ άλλων αρχαιοτήτων εντοπίζεται εδώ για πρώτη φορά και ανασκάπτεται ένας λαξευτός θαλαμοειδής τάφος των μυκηναϊκών χρόνων, ένα πραγματικά σπουδαίο εύρημα που επιβεβαίωνε την ύπαρξη νεκροταφείου της εποχής αυτής με αυτό το είδος τάφων στις Φερές[15].

Παράλληλα ο Ευ. Κακαβογιάννης καθιερώνει «τον έλεγχο όλων των σκαπτικών εργασιών που πραγματοποιούνται στο Βελεστίνο για οικοδομήσεις κλπ.», «και με την ανασκαφική έρευνα που γίνεται κάθε φορά, όπου αποκαλύπτονται αρχαιότητες, προσπαθούμε να 'γνωρίσουμε' και το τμήμα εκείνο των Φερών, που κατέχεται από την σημερινή διάδοχο πόλη», σημειώνει χαρακτηριστικά ο ίδιος[16], εγκαινιάζοντας ουσιαστικά την διενέργεια σωστικών ανασκαφών. Τα παραπάνω επιβεβαιώνονται και από το Διοικητικό Αρχείο της Εφορείας, όπου υπάρχουν πολλά έγγραφα αδειοδότησης οικοδομικών και λοιπών εργασιών «...με απαραίτητη προϋπόθεση ότι, κατά την διάρκεια εκσκαφής, σε περίπτωση ευρέσεως αρχαίων, θα σταματήσουν αμέσως οι σκαπτικές εργασίες, οι οποίες θα γίνονται με την επίβλεψη του Φύλακα Αρχαιοτήτων Βελεστίνου» (εικ. 4)[17].

Η εκπαίδευση του Φύλακα Αρχαιοτήτων Αντώνη Βουλκούδη (εικ. 5), που υπηρέτησε από το 1969 έως το 1992, και η πραγματική μύησή του στην αγάπη και στον ζήλο για

11 Ευχαριστώ θερμά την Προϊσταμένη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Μαγνησίας Ανθή Μπάτζιου και την συνάδελφο Π. Αραχωβίτη για την διευκόλυνση της πρόσβασής μου στο Διοικητικό Αρχείο, στους Φακέλους των εγγράφων που υπογράφονται από τον Ευ. Κακαβογιάννη, καθώς και στο Φωτογραφικό Αρχείο Φερών. Στην παρούσα εργασία θα αναφερθούν ενδεικτικά ορισμένα μόνον από τα πάρα πολλά έγγραφα που έχει υπογράψει.

12 Έγγραφο της Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Βόλου με αριθ. Πρωτ. 1102/10-11-1977. Στις πληροφορίες αναγράφεται το όνομα της Ο. Κακαβογιάννη.

13 Έγγραφο της Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Βόλου με αριθ. Πρωτ. 1023/21-10-1977.

14 Βλ. Κακαβογιάννης 1977α, σελ. 177, και Κακαβογιάννης 1977β, σελ. 121, Τοπογραφικό Διάγραμμα που εκπονήθηκε από την Θ. Μακρή.

15 Κακαβογιάννης 1980α, σελ. 277, σημ. 40. Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη 1979, σελ. 182. Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη 1992, σελ. 312-313. Ο τάφος παρουσιάστηκε από τον Ευ. Κακαβογιάννη σε ανακοίνωση κατά το Γ΄ Συνέδριο «Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα», αλλά τελικά η μελέτη αυτή δημοσιεύθηκε στο περιοδικό «*Αρχαιογνωσία*». Βλ. Κακαβογιάννης 2003. Νεκροταφείο με όμοιους λαξευτούς θαλαμοειδείς τάφους της μυκηναϊκής εποχής ανασκάφηκε τα έτη 1989-1990 σε άλλο σημείο των Φερών, στα ΒΔ της Υπέρειας Κρήνης. Βλ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1994, σελ. 77-78 και 89, σημ. 42.

16 Κακαβογιάννης 1977α, σελ. 175. Κακαβογιάννης 1977β, σελ. 122-126.

17 Βλ. ενδεικτικά το έγγραφο της Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Βόλου με αριθ. Πρωτ. 452/27-05-1977.

τις αρχαιότητες αποτελεί έργο του Ευ. Κακαβογιάννη, αλλά και της Ο. Κακαβογιάννη, με άκρως θετικά αποτελέσματα για την προστασία της περιοχής των αρχαίων Φερών. Πολλά αρχαία διασώθηκαν χάρις στην συστηματική, ευσυνείδητη και με επαρκή γνώση του αντικειμένου παρακολούθηση των εκσκαφών, στον έλεγχο και στις αυτοψίες που πραγματοποιούσε και κυρίως στην αφοσίωση στο καθήκον και στο υψηλό φρόνημα του Αντώνη Βουλκούδη, ο οποίος στα επόμενα χρόνια με κάθε ευκαιρία ανέφερε τον «κύριο Κακαβογιάννη» και την «κυρία Όλγα».

Με ενέργειες του Ευ. Κακαβογιάννη, αφού προφανώς δεν καρποφόρησε η προσπάθεια ενοικίασης χώρου στο Βελεστίνο από το Υπουργείο[18], μια μικρή Αρχαιολογική Συλλογή δημιουργήθηκε τελικά σε ένα παλιό ισόγειο οίκημα (εικ. 6) που παραχωρήθηκε για τον σκοπό αυτόν το έτος 1978 από τον τότε Δήμο Βελεστίνου και βρισκόταν στην πλατεία Υπέρειας Κρήνης, στην θέση όπου πρόσφατα κτίστηκε το νέο Πολιτιστικό Κτίριο «Ρήγας Βελεστινλής». Στην Συλλογή αυτή άρχισαν να συγκεντρώνονται κυρίως μεγάλα λίθινα και πήλινα αρχαία αντικείμενα, καθώς και κεραμική από ανασκαφές και περισυλλογές, ενώ καταρτίστηκε για πρώτη φορά Κατάλογος των αντικειμένων της Συλλογής. Παράλληλα, ο Ευ. Κακαβογιάννης και η Ό. Κακαβογιάννη δημιούργησαν για πρώτη φορά Κατάλογο Ευρημάτων των Φερών (ΚΕΦ) που περιελάμβανε όλα τα νέα και πολλά παλαιά ευρήματα, καθώς και Φωτογραφικό Αρχείο Φερών (ΦΑΦ) με εικόνες από ανασκαφές, αυτοψίες, αρχαιολογικές θέσεις (εικ. 7) και ευρήματα (εικ. 8 και 9), που συνοδεύονταν από σχετικό κατατοπιστικό σχολιασμό. Εγκαινίασαν, επίσης, το Βιβλίο Εισαγωγής Ευρημάτων (ΒΕ) του Αρχαιολογικού Μουσείου Βόλου για την πρώτη καταγραφή των νέων ευρημάτων, όχι μόνον από τις Φερές, αλλά και από όλες τις περιοχές που περιελάμβανε τότε η ΕΠΚΑ Βόλου (από το 1977 ΙΓ΄ ΕΠΚΑ), στους Νομούς Μαγνησίας και Καρδίτσας. Το Βιβλίο Εισαγωγής λειτουργεί μέχρι και σήμερα, αριθμώντας αισίως 60 και πλέον Τόμους. Όπως ήδη αναφέρθηκε προηγουμένως, στο Διοικητικό Αρχείο της Εφορείας φυλάσσονται τα έγγραφα, τα οποία τεκμηριώνουν όλες τις ενέργειες του Ευ. Κακαβογιάννη για την διάσωση και προστασία των αρχαιολογικών χώρων στους δύο Νομούς, συμπεριλαμβανομένων και των νησιών των Βορείων Σποράδων, παρέχοντας ταυτόχρονα σημαντικές πληροφορίες.

Όπως γίνεται κατανοητό, όλη αυτή η υποδομή που δημιουργήθηκε από τον Ευ. και την Ό. Κακαβογιάννη, με την βοήθεια και των συνεργατών τους, απετέλεσε την βάση, επάνω στην οποία στηριχθήκαμε εμείς οι νεώτεροι αρχαιολόγοι της Υπηρεσίας που αναλάβαμε να συνεχίσουμε το έργο τους στην αρχαία πόλη των Φερών από το 1980 και εξής, μετά την μετάθεσή τους στην ΚΒ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (Ρόδος). Η υποδομή αυτή ήταν ιδιαιτέρως πολύτιμη, εάν λάβει κανείς υπ' όψιν του ότι ήμασταν ακόμη πολύ νέοι και άπειροι, στα πρώτα χρόνια της σταδιοδρομίας μας[19]. Συστηματικές ανασκαφές δεν στάθηκε δυνατόν να διενεργήσουμε μέχρι σήμερα, ωστόσο η πληθώρα των σωστικών ανασκαφών μεγάλης και μικρής κλίμακας, εν όψει εκτέλεσης δημόσιων και ιδιωτικών Έργων, που πραγματοποιήθηκαν και συνεχίζουν να πραγμα-

18 Ο Ευ. Κακαβογιάννης είχε αποστείλει στο Υπουργείο σχετική αναφορά, με αριθ. Πρωτ. 1125/15-11-1977.

19 Ήδη από την δεκαετία του 1980 η υπογράφουσα μοιράζεται το αρχαιολογικό έργο στην περιοχή των Φερών κυρίως με την αρχαιολόγο Π. Αραχωβίτη και, κατά καιρούς, με πολλούς άλλους συναδέλφους.

τοποιούνται εδώ και σαράντα χρόνια με συστηματικό τρόπο, συντελούν στην σταδιακή αποκάλυψη των αρχαίων Φερών, εκπληρώνοντας το όραμα του Ευ. Κακαβογιάννη.

Οι αρχαιολογικές δημοσιεύσεις του Ευ. Κακαβογιάννη, παρά το σύντομο χρονικό διάστημα της παρουσίας του στην Θεσσαλία, ήταν θεμελιώδεις για την προώθηση της επιστημονικής έρευνας των αρχαίων Φερών[20]. Στο άρθρο του «Φεραίοι Υλουρείσαντες»[21], δημοσιεύοντας δύο επιγραφές της ελληνιστικής εποχής, αναθήματα στον Ηρακλή, μελετά για πρώτη φορά το σπουδαίο λειτούργημα των Φεραίων Υλωρών ή Υλουρών (κατά την θεσσαλική διάλεκτο), οι οποίοι ήταν αξιωματούχοι επιφορτισμένοι με την φροντίδα των δασών και των αγρών, φέρνοντας παράλληλα στο προσκήνιο την ήδη γνωστή λατρεία του Ήρωα στην πόλη των Φερών. Με το άρθρο του «Ὁμηρικοί σκύφοι' Φερών Θεσσαλίας»[22] ανέδειξε για πρώτη φορά την πόλη των Φερών όχι μόνον ως τόπο χρήσης, αλλά και ως τόπο παραγωγής «ομηρικών» σκύφων, μιας γνωστής κατηγορίας αγγείων της ελληνιστικής εποχής με ανάγλυφες παραστάσεις εμπνευσμένες από τα ομηρικά έπη και τις τραγωδίες.

Ο Ευ. Κακαβογιάννης συνέχισε να μελετά θέματα των Φερών ακόμη και μετά την αποχώρησή του από την Θεσσαλία. Μάλιστα, συμμετείχε στα Συνέδρια «Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα» ως μέλος της Οργανωτικής Επιτροπής, παρουσιάζοντας αρχαιολογικές ανακοινώσεις στο Α΄ Συνέδριο το 1986[23], στο Β΄ Συνέδριο το 1992[24] και στο Γ΄ Συνέδριο το 1997, κατά την διάρκεια του οποίου του απενεμήθη από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης «Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα» τιμητική διάκριση για την επιστημονική προσφορά του στην έρευνα των αρχαίων Φερών[25].

Στα Πρακτικά του Β΄ Συνεδρίου δημοσιεύθηκε η μελέτη του «Κεφάλι μαρμάρινου αγάλματος Θεάς από τις Φερές της Θεσσαλίας»[26], στην οποία ασχολείται με ένα τυχαίο εύρημα του 1969 από την «Μαγούλα Μπακάλη» (εικ. 9), προτείνει την ταύτισή του με κεφάλι της θεάς Αφροδίτης και το συνδέει με τον γνωστό «Βωμό των έξι θεαινών» (εικ. 8), που βρέθηκε επίσης στην «Μαγούλα Μπακάλη».

Οι προαναφερθείσες τρεις μελέτες του Ευ. Κακαβογιάννη, ειδικότερα, απετέλεσαν το έναυσμα για την συνέχιση της έρευνας από εμάς τους νεώτερους στους τομείς του δημόσιου βίου και της λατρείας των θεοτήτων στην αρχαία πόλη των Φερών, καθώς και της βιοτεχνικής δραστηριότητας των Φεραίων κεραμέων, ιδιαίτερα κατά την ελληνιστική εποχή. Τα θέματα αυτά αναδείχθηκαν στην Έκθεση της Νέας Πτέρυγας στο «Αθανασά-

20 Κατάλογος με τις δημοσιεύσεις του Ευ. Κακαβογιάννη που αφορούν τις αρχαιότητες των Φερών παρατίθεται στην Βιβλιογραφία, στο τέλος του παρόντος κειμένου. Βλ. σχετικά και Καραμπερόπουλος Δ. 2016/2020.

21 Κακαβογιάννης 1978.

22 Κακαβογιάννης 1980α.

23 Βλ. *ΥΠΕΡΕΙΑ Ι, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο 1986,* Αθήνα 1990, σελ. 8, 12, 423-448.

24 Βλ. *ΥΠΕΡΕΙΑ ΙΙ, Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο 1992,* Αθήνα 1994, Μέρος Α΄, σελ. 10, 21, 61-78. Ο Ευ. Κακαβογιάννης ήταν συνεπιμελητής του Τόμου των Πρακτικών του Β΄ Συνεδρίου, μαζί με τον Δ. Καραμπερόπουλο.

25 Βλ. *ΥΠΕΡΕΙΑ ΙΙΙ, Πρακτικά Γ΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο 1997,* Αθήνα 2002, σελ. 12, 17, 20, 21, 30. Στην σελ. 35 δημοσιεύεται φωτογραφία του Ευ. Κακαβογιάννη κατά την διάρκεια του Συνεδρίου, μεταξύ της Ό. Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη, της Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου και του Π. Χρυσοστόμου, στους οποίους επίσης απενεμήθη τιμητική διάκριση κατά το Γ΄ Συνέδριο.

26 Κακαβογιάννης 1994.

κειο» Αρχαιολογικό Μουσείο του Βόλου που εγκαινιάστηκε το 2009[27], συγκεκριμένα στην ενότητα που αφιερώθηκε στην αρχαία πόλη των Φερών, και η τεκμηρίωσή τους βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό στα πορίσματα των ερευνών του Ευ. Κακαβογιάννη.

Η σημασία της «Επιπεδογραφίας της Φεράς, λεγομένης νυν Βελεστίνος», που περιλαμβάνεται στην «Χάρτα της Ελλάδος» του Ρήγα Βελεστινλή (Βιέννη 1797), για την Αρχαιολογική Επιστήμη είχε ήδη επισημανθεί από τον Σπυρίδωνα Λάμπρο το 1895[28], ωστόσο η μνημειώδης παρουσίαση του Ευ. Κακαβογιάννη στο Α΄ Συνέδριο «Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα» με θέμα: « Η 'Επιπεδογραφία της Φεράς' του Ρήγα Βελεστινλή από άποψη αρχαιολογική», που δημοσιεύθηκε στα Πρακτικά του[29], αναδεικνύει με τον πλέον τεκμηριωμένο τρόπο ότι αυτή «αποτελεί μιαν ανεκτίμητη πηγή πληροφοριών και για τα μνημεία των αρχαίων Φερών και για το Βελεστίνο του τέλους του 18ου αιώνα» και καταλήγει στην διαπίστωση ότι ο Ρήγας «υπήρξε αληθινά ένας από τους πρώτους Αρχαιολόγους του Νεώτερου Ελληνισμού». Στην μελέτη αυτή του Ευ. Κακαβογιάννη βασίστηκε μια Έκθεση με πινακίδες (posters) και με θέμα: «Η Επιπεδογραφία της Φεράς, λεγομένης νυν Βελεστίνος. Διακόσια χρόνια μετά...» που ετοιμάστηκε από την τότε ΙΓ΄ ΕΠΚΑ και παρουσιάστηκε στο Βελεστίνο το έτος 1998 (εικ. 10), στο πλαίσιο των εκδηλώσεων για τα διακόσια χρόνια από τον μαρτυρικό θάνατο του Ρήγα[30].

Η προαναφερθείσα μελέτη του Ευ. Κακαβογιάννη είναι σημαντική και για την γνώση της νεώτερης ιστορίας του Βελεστίνου, στην οποία, εκτός από την ερμηνευτική προσέγγιση της «Επιπεδογραφίας», συμβάλλει και με την ανάδειξη ανασκαφικών ευρημάτων που αποκαλύπτουν άγνωστες πτυχές της[31]. Τα άρθρα του «Ένας δρόμος της εποχής του Ρήγα στο Βελεστίνο»[32] και «Η παλιά εκκλησία της Παναγίας στο Βελεστίνο και η παράδοση για το Ρήγα»[33], που δημοσιεύθηκαν στο περιοδικό «*Κείμενα του Βόλου*», αποτελούν την λεπτομερή και τεκμηριωμένη κατάθεση αυτών των νέων δεδομένων.

Τα όσα ενδεικτικά αναφέρθηκαν ως μια προσπάθεια αποτίμησης του Έργου του Ευάγγελου Χ. Κακαβογιάννη (εικ. 11) καταδεικνύουν, πιστεύουμε, και όπως εμείς το βιώσαμε, ότι πράγματι αυτό υπήρξε αφετηρία και βάση του δικού μας έργου, ως συνεχιστών του, και θα συνεχίζει να αποτελεί Έργο αναφοράς για όλους τους νεώτερους μελετητές, ώστε δικαίως θα τον ονομάζαμε πρωτοπόρο της νεώτερης περιόδου των αρχαιολογικών ερευνών στην αρχαία πόλη των Φερών.

---

27 Ιντζεσίλογλου – Μακρή-Σκοτινιώτη – Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2009, ειδικά σελ. 544-545. Βλ. επίσης Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου κ.ά., Η νέα Μόνιμη Έκθεση στην Νέα Πτέρυγα του «Αθανασάκειου» Αρχαιολογικού Μουσείου Βόλου και οι θεματικές της ενότητες, *ΜΑΓΝΗΣΙΑ* 13 (Νοέμβριος 2009), σελ. 8-43, ειδικά σελ. 19-25.

28 Βλ. *American Journal of Archaeology* 1895, 10, 4 (Oct.-Dec. 1895, Archaeological News), σελ. 528, και Λάμπρος 1921.

29 Κακαβογιάννης 1990.

30 Βλ. *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 53 (1998), Χρονικά Β2, σελ. 410 [Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου]. Το έτος 1999 η Έκθεση μεταφέρθηκε και παρουσιάστηκε στο κτίριο του Συλλόγου Ελλήνων Αρχαιολόγων, στην Αθήνα. Στην παρουσίαση αυτή συμμετείχε και ο Ευ. Κακαβογιάννης.

31 Βλ. και Κακαβογιάννης 1977β. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1994, σελ. 76.

32 Κακαβογιάννης 1979.

33 Κακαβογιάννης 1980β.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη 1979: Ό. Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη, «Τοπογραφία της περιοχής των Φερών Θεσσαλίας κατά την Προϊστορική περίοδο», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 34 (1979), Μελέτες, σελ. 174-206.

Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη 1992: Ό. Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη, «Ευρήματα της πρωτογεωμετρικής και γεωμετρικής περιόδου από τις Φερές», στα *Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου για την Αρχαία Θεσσαλία, στη Μνήμη του Δημήτρη Ρ. Θεοχάρη, Βόλος 1987*, Αθήνα 1992, σελ. 312-320.

Béquignon 1937: Y. Béquignon, *Recherches archéologiques à Phères de Thessalie,* Paris 1937.

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1994: Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, «Οι νεότερες αρχαιολογικές έρευνες στην περιοχή των αρχαίων Φερών», στο *«Θεσσαλία»: Δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας (1975-1990). Αποτελέσματα και προοπτικές, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Λυών 1990,* Αθήνα 1994, Τόμος Β΄, σελ. 71-92.

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2007: Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, «Ο Νικόλαος Ι. Γιαννόπουλος στην αρχαία πόλη των Φερών», στο *Αχαιοφθιωτικά Γ΄ (Πρακτικά του Γ΄ Συνεδρίου Αλμυριώτικων Σπουδών, Αλμυρός 2000)*, Αλμυρός 2007, Τόμος Α΄, σελ. 499-514.

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2013: Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, «Αρχαιότητες των Φερών και αρχαιολογική έρευνα στο προπολεμικό Βελεστίνο», στο Β. Καραμπερόπουλος, *Βελεστίνο. Περιπλάνηση στα προπολεμικά χρόνια,* Βελεστίνο 2013, σελ. 51-84.

Ιντζεσίλογλου – Μακρή-Σκοτινιώτη – Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2009: Μπ. Γ. Ιντζεσίλογλου – Θ. Μακρή-Σκοτινιώτη – Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, «Η νέα μόνιμη Έκθεση στην Νέα Πτέρυγα του «Αθανασάκειου» Αρχαιολογικού Μουσείου Βόλου», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 64 (2009), Χρονικά Β1, σελ. 541-546.

Καραμπερόπουλος Δ. 2016/2020: Δ. Απ. Καραμπερόπουλος, «Ο αρχαιολόγος Ευάγγελος Κακαβογιάννης και οι αρχαίες Φερές Θεσσαλίας», *Εφημερίδα Βόλου «Η ΘΕΣΣΑΛΙΑ»,* 31-08-2016 (αναδημοσίευση στον Τόμο με *Μελέτες για τον Ρήγα Βελεστινλή – 30 χρόνια (1990-2020)* του Δ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 2020, σελ. 975-978).

Λάμπρος 1921: Σπ. Π. Λάμπρος, «Η πατρίς του Ρήγα», *Νέος Ελληνομνήμων* 15, Α΄ (31-03-1921), σελ. 49-80 (εκ των καταλοίπων του Σπ. Π. Λάμπρου).

Χρυσοστόμου 1983: Π. Χρυσοστόμου, «Το Πανδοχείο και το Διοσκούρειο των Φερών», *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών* XVI (1983), σελ. 95-106.

Χρυσοστόμου 1998: Π. Χρυσοστόμου, *Η θεσσαλική θεά Εν(ν)οδία ή Φεραία θεά,* Αθήνα 1998.

ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Χ. ΚΑΚΑΒΟΓΙΑΝΝΗ ΓΙΑ ΤΙΣ ΦΕΡΕΣ

Κακαβογιάννης 1977α: «Ανασκαφικές έρευνες στις Φερές της Θεσσαλίας το 1977», *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών* X, 2 (1977), σελ. 174-187.

Κακαβογιάννης 1977β: «Βελεστίνο (Φερές)», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 32 (1977), Χρονικά Β1, σελ. 119-126.

Κακαβογιάννης 1978: «Φεραίοι Υλουρείσαντες», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 33 (1978), Μελέτες, σελ. 318-324.

Κακαβογιάννης 1979: «Ένας δρόμος της εποχής του Ρήγα στο Βελεστίνο», *Κείμενα του Βόλου* 5 (1979), σελ. 415-429.

Κακαβογιάννης 1980α: «'Ομηρικοί σκύφοι' Φερών Θεσσαλίας», *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών* XIII (1980), σελ. 262-283.

Κακαβογιάννης 1980β: «Η παλιά εκκλησία της Παναγίας στο Βελεστίνο και η παράδοση για το Ρήγα», *Κείμενα του Βόλου* 7 (1980), σελ. 619-627.

Κακαβογιάννης 1990: «Η 'Επιπεδογραφία της Φεράς' του Ρήγα Βελεστινλή από άποψη αρχαιολογική», στο Π. Καμηλάκης, Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη (επιμ.), *ΥΠΕΡΕΙΑ Ι, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο 1986,* Αθήνα 1990, σελ. 423-448.

Κακαβογιάννης 1994: «Κεφάλι μαρμάρινου αγάλματος Θεάς από τις Φερές της Θεσσαλίας», στο Δ. Καραμπερόπουλος, Ευ. Κακαβογιάννης (επιμ.), *ΥΠΕΡΕΙΑ ΙΙ, Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο 1992,* Αθήνα 1994, Μέρος Α΄, σελ. 61-78.

Κακαβογιάννης 2003: «Ένας μυκηναϊκός τάφος στο Βελεστίνο», *Αρχαιογνωσία* 12, 1-2 (2003), σελ. 167-179.

Εικ. 1. Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου, Αποθήκη Β – Γραφεία Εργασίας (1976-1979). Ο Ευ. Κακαβογιάννης, αριστερά, και στην συνέχεια προς τα δεξιά οι συνάδελφοί του: Τιτίκα Παπαζαφείρη (Αρχαιολόγος), Δ. Γούλας (Φύλακας Αρχαιοτήτων και Φωτογράφος), Ό. Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη (Αρχαιολόγος), Ζ. Δήμου-Μαλακασιώτη (Αρχαιολόγος), Κ. Λιαπής (Φύλακας Αρχαιοτήτων και Λογιστής), Γ. Χουρμουζιάδης (Έφορος Αρχαιοτήτων) και Α. Χριστοπούλου (Αρχαιολόγος).

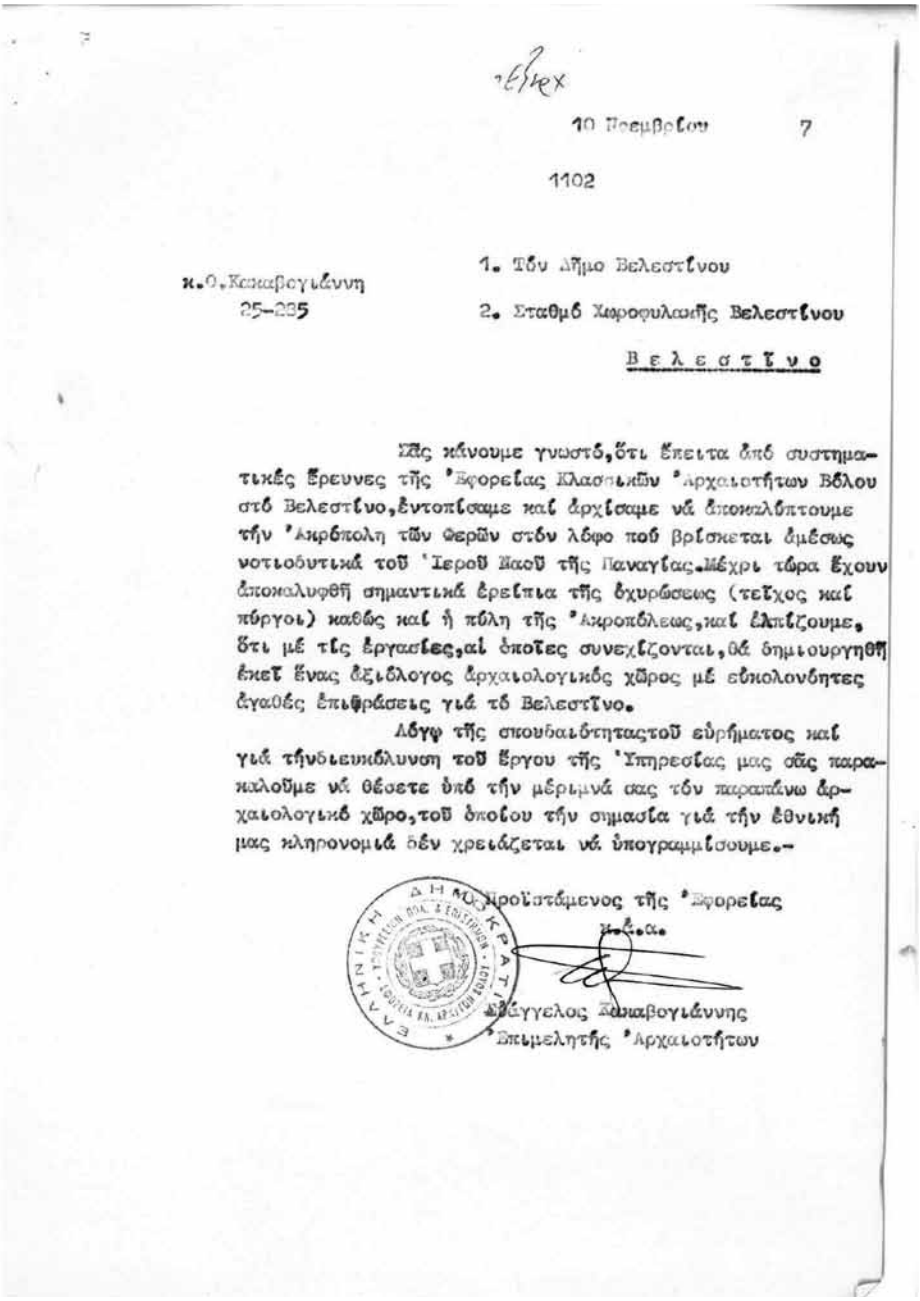

Εβρεχ

10 Νοεμβρίου 7

1102

1. Τὸν Δῆμο Βελεστίνου

κ.Ο.Καβαβογιάννη
25-235

2. Σταθμὸ Χωροφυλακῆς Βελεστίνου

Β ε λ ε σ τ ί ν ο

Σᾶς κάνουμε γνωστό,ὅτι ἔπειτα ἀπὸ συστηματικὲς ἔρευνες τῆς Ἐφορείας Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Βόλου στὸ Βελεστίνο,ἐντοπίσαμε καὶ ἀρχίσαμε νὰ ἀποκαλύπτουμε τὴν Ἀκρόπολη τῶν Φερῶν στὸν λόφο ποὺ βρίσκεται ἀμέσως νοτιοδυτικὰ τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ τῆς Παναγίας.Μέχρι τώρα ἔχουν ἀποκαλυφθῆ σημαντικὰ ἐρείπια τῆς ὀχυρώσεως (τεῖχος καὶ πύργοι) καθὼς καὶ ἡ πόλη τῆς Ἀκροπόλεως,καὶ ἐλπίζουμε, ὅτι μὲ τὶς ἐργασίες,αἱ ὁποῖες συνεχίζονται,θὰ δημιουργηθῆ ἐκεῖ ἕνας ἀξιόλογος ἀρχαιολογικὸς χῶρος μὲ εὐνοϊκὲς ἀγαθὲς ἐπιδράσεις γιὰ τὸ Βελεστίνο.

Λόγῳ τῆς σπουδαιότητας τοῦ εὑρήματος καὶ γιὰ τὴν διευκόλυνση τοῦ ἔργου τῆς Ὑπηρεσίας μας σᾶς παρακαλοῦμε νὰ θέσετε ὑπὸ τὴν μέριμνά σας τὸν παραπάνω ἀρχαιολογικὸ χῶρο,τοῦ ὁποίου τὴν σημασία γιὰ τὴν ἐθνική μας κληρονομιὰ δὲν χρειάζεται νὰ ὑπογραμμίσουμε.-

Ο Προϊστάμενος τῆς Ἐφορείας
κ.λ.π.

Εὐάγγελος Καβαβογιάννης
Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων

Εικ. 2. Έγγραφο της ΕΠΚΑ Βόλου προς τον Δήμο Βελεστίνου και τον Σταθμό Χωροφυλακής Βελεστίνου σχετικά με την αποκάλυψη της οχύρωσης στην Ακρόπολη των Φερών.

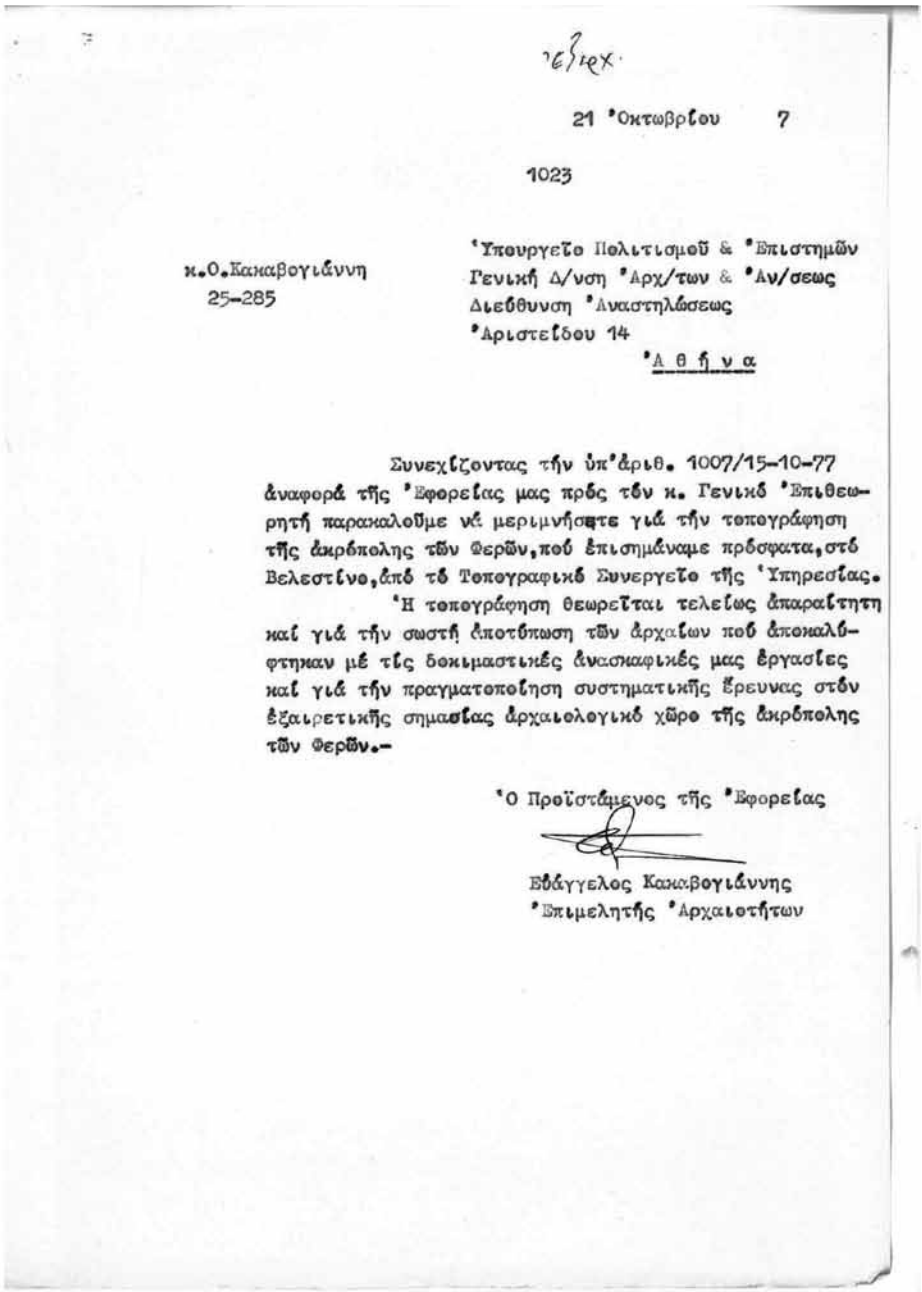

Εβρεχ.

21 Ὀκτωβρίου 7

1023

Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ & Ἐπιστημῶν
Γενική Δ/νση Ἀρχ/των & Ἀν/σεως
Διεύθυνση Ἀναστηλώσεως
Ἀριστείδου 14
Ἀθήνα

κ.Ο.Καβαβογιάννη
25-285

Συνεχίζοντας τήν ὑπ'ἀριθ. 1007/15-10-77 ἀναφορά τῆς Ἐφορείας μας πρός τόν κ. Γενικό Ἐπιθεωρητή παρακαλοῦμε νά μεριμνήσετε γιά τήν τοπογράφηση τῆς ἀκρόπολης τῶν Φερῶν, πού ἐπισημάναμε πρόσφατα, στό Βελεστίνο, ἀπό τό Τοπογραφικό Συνεργεῖο τῆς Ὑπηρεσίας.

Ἡ τοπογράφηση θεωρεῖται τελείως ἀπαραίτητη καί γιά τήν σωστή ἀποτύπωση τῶν ἀρχαίων πού ἀποκαλύφτηκαν μέ τίς δοκιμαστικές ἀνασκαφικές μας ἐργασίες καί γιά τήν πραγματοποίηση συστηματικῆς ἔρευνας στόν ἐξαιρετικῆς σημασίας ἀρχαιολογικό χῶρο τῆς ἀκρόπολης τῶν Φερῶν.-

Ὁ Προϊστάμενος τῆς Ἐφορείας

Εὐάγγελος Καβαβογιάννης
Ἐπιμελητής Ἀρχαιοτήτων

Εικ. 3. Έγγραφο της ΕΠΚΑ Βόλου προς το Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών σχετικά με την τοπογράφηση της Ακρόπολης των Φερών.

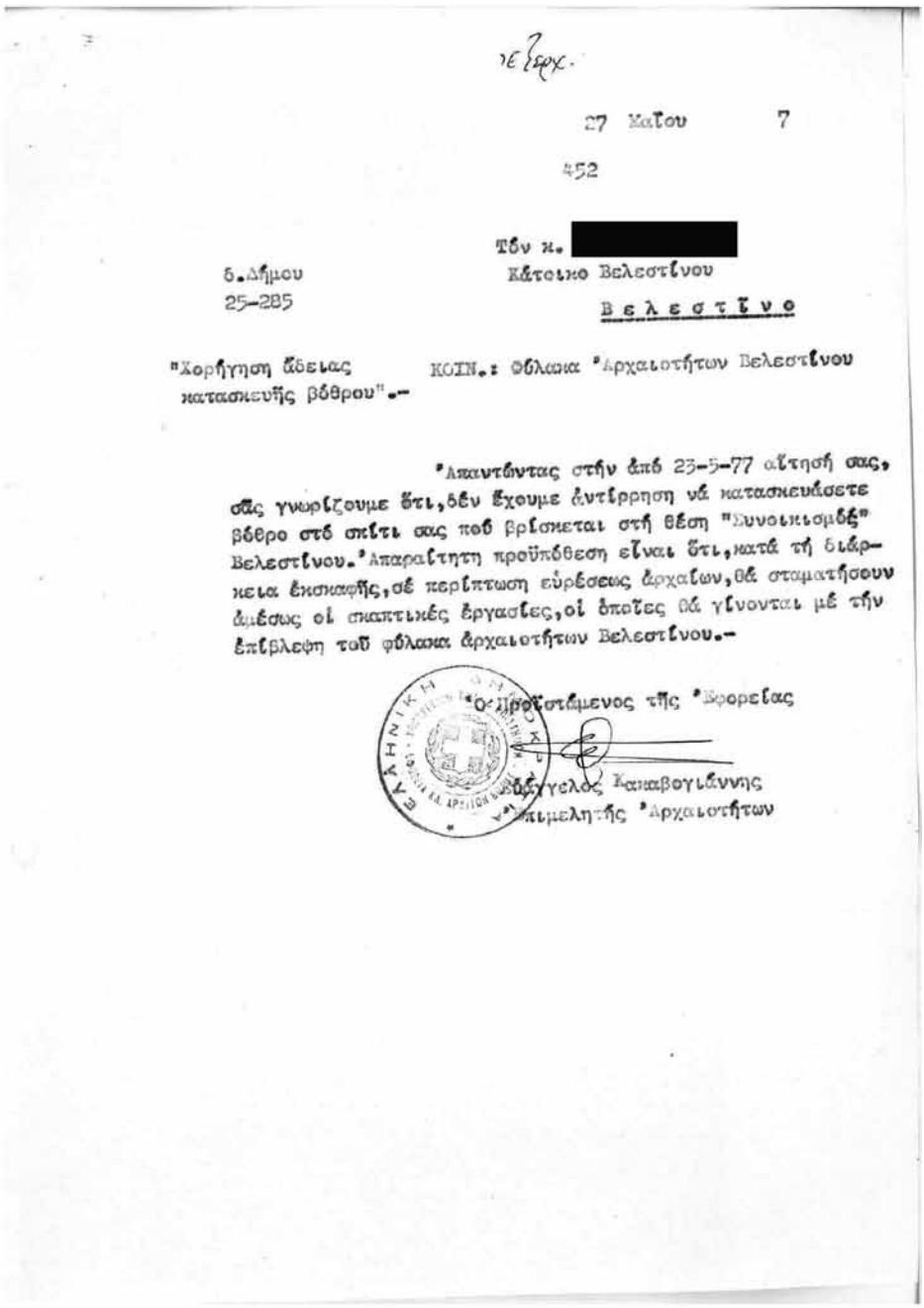

Νε Ξφχ.

27 Μαΐου 7

452

Τόν κ. [redacted]
Κάτοικο Βελεστίνου
Β ε λ ε σ τ ί ν ο

Δ.Δήμου
25-285

"Χορήγηση άδειας κατασκευής βόθρου".-

ΚΟΙΝ.: Φύλακα Αρχαιοτήτων Βελεστίνου

Απαντώντας στήν από 23-5-77 αίτησή σας, σάς γνωρίζουμε ότι, δέν έχουμε αντίρρηση νά κατασκευάσετε βόθρο στό σπίτι σας πού βρίσκεται στή θέση "Συνοικισμός" Βελεστίνου. Απαραίτητη προϋπόθεση είναι ότι, κατά τή διάρκεια έκσκαφής, σέ περίπτωση εύρέσεως αρχαίων, θά σταματήσουν άμέσως οί σκαπτικές έργασίες, οί οποίες θά γίνονται μέ τήν επίβλεψη τού φύλακα αρχαιοτήτων Βελεστίνου.-

Ο Προϊστάμενος τής Εφορείας

Ευάγγελος Κακαβογιάννης
Επιμελητής Αρχαιοτήτων

Εικ. 4. Έγγραφο της ΕΠΚΑ Βόλου προς κάτοικο του Βελεστίνου για «Χορήγηση άδειας κατασκευής βόθρου».

Εικ. 5. Ο Φύλακας Αρχαιοτήτων Βελεστίνου Α. Βουλκούδης δίπλα σε αρχαίο τοίχο στον χώρο της Υπέρειας Κρήνης. Την φωτογραφία τράβηξε ο Ευ. Κακαβογιάννης τον Δεκέμβριο του 1977 (Φωτογραφικό Αρχείο Φερών, αρ. 193).

Εικ. 6. Το οίκημα που παραχώρησε το 1978 ο Δήμος Βελεστίνου στην ΙΓ΄ ΕΠΚΑ για την στέγαση Αρχαιολογικής Συλλογής (Φωτογραφικό Αρχείο Φερών, αρ. 344).

Εικ. 7. Η Υπέρεια Κρήνη και οι υπώρειες του υψώματος «Καστράκι», Βελεστίνο 1979 (Φωτογραφικό Αρχείο Φερών, αρ. 509).

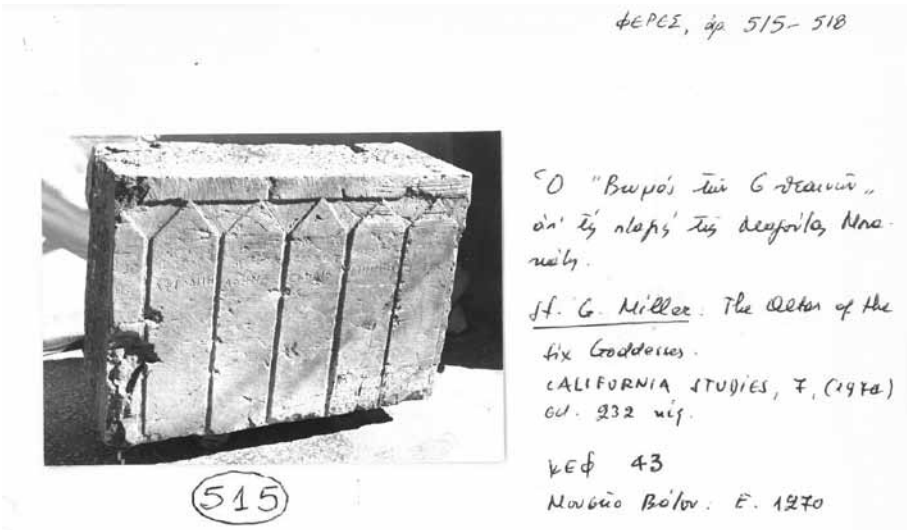

Εικ. 8. Ο «Βωμός των έξι θεαινών» από την «Μαγούλα Μπακάλη» Βελεστίνου (Φωτογραφικό Αρχείο Φερών, αρ. 515, με σημειώσεις του Ευ. Κακαβογιάννη).

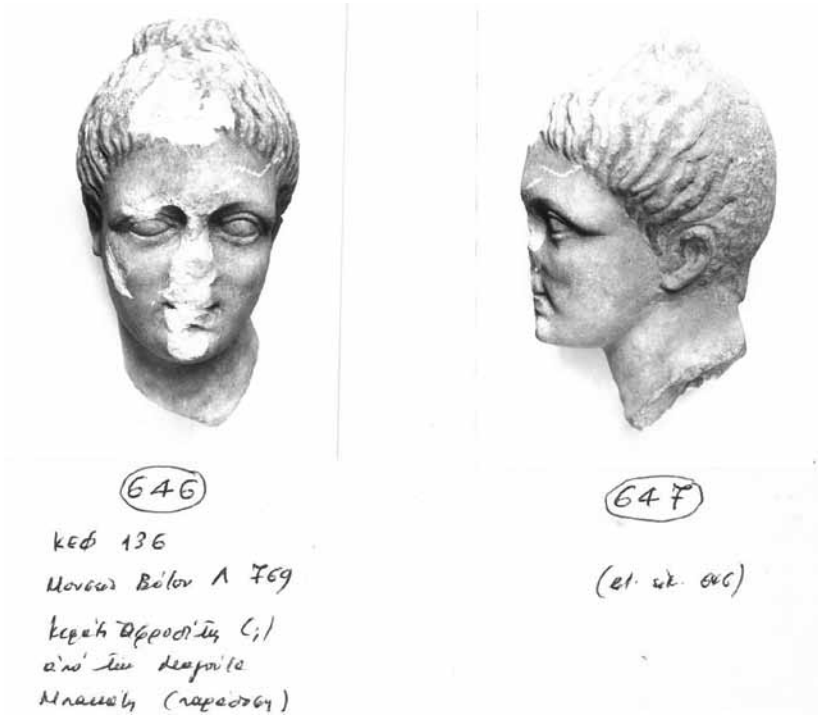

Εικ. 9. Κεφάλι Αφροδίτης (;) από την «Μαγούλα Μπακάλη» Βελεστίνου (Φωτογραφικό Αρχείο Φερών, αρ. 646 και 647, με σημειώσεις του Ευ. Κακαβογιάννη).

Εικ. 10. Μια πινακίδα (poster) που αφορά την Υπέρεια Κρήνη, από την Έκθεση που ετοίμασε η ΙΓ΄ ΕΠΚΑ το 1998, με βάση μελέτη του Ευ. Κακαβογιάννη για την «Επιπεδογραφία της Φεράς...» του Ρήγα Βελεστινλή.

Εικ. 11. Ο Ευ. Κακαβογιάννης στην Ακρόπολη των Φερών τον Οκτώβριο του 1997, είκοσι χρόνια μετά τις ανασκαφές που διενήργησε εκεί. Μαζί του οι αρχαιολόγοι Β. Πέννα, Ό. Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη και Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου.

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ,
ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΑΡΑΧΩΒΙΤΗ,
ΑΡΓΥΡΟΥΛΑ ΔΟΥΛΓΕΡΗ-ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

Μια αστική φεραϊκή οικία των ελληνιστικών και ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων

Οι σωστικές ανασκαφές στην αρχαία πόλη των Φερών[1], στην θέση της σημερινής κωμόπολης του Βελεστίνου, που υπαγορεύονται κατά κύριο λόγο από τις ανάγκες της σύγχρονης ανοικοδόμησης, αλλά και της εκτέλεσης δημόσιων έργων, έχουν φέρει στο φως μεταξύ άλλων σημαντικά μνημεία και οικιστικά κατάλοιπα των ελληνιστικών χρόνων[2], τα οποία τις περισσότερες φορές αποτελούν αδιάσπαστη συνέχεια αυτών της κλασικής εποχής. Όμως, για τις Φερές, το να ανιχνευθεί η συνέχιση της κατοίκησης από την ελληνιστική στην ρωμαϊκή αυτοκρατορική περίοδο σε ένα συγκεκριμένο κτίριο είναι κάτι σπάνιο, αφού μόνον σποραδικά ευρήματα μαρτυρούσαν μέχρι πρόσφατα την ανθρώπινη παρουσία στην πόλη κατά την ύστερη αρχαιότητα.

Το έτος 2001 οι εκσκαφές για την ανέγερση οικίας σε ιδιωτικό οικόπεδο σε κεντρικό σημείο του Βελεστίνου έφεραν στο φως ένα κτίριο της ελληνιστικής εποχής που συνέχισε να χρησιμοποιείται και στους ρωμαϊκούς αυτοκρατορικούς χρόνους[3]. Πρόκειται για το οικόπεδο ιδιοκτησίας Βασιλείου Χατζηθεοδώρου, στην συμβολή της κεντρικής οδού

1 Για την αρχαία πόλη των Φερών βλ. Béquignon 1937. Kirsten 1940. Κακαβογιάννης 1977. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1994α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου – Αραχωβίτη 2006. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2016. Στις μελέτες αυτές περιλαμβάνεται και η παλαιότερη βιβλιογραφία. Αρχαιολογικές μελέτες σχετικά με την περιοχή των Φερών υπάρχουν και στα Πρακτικά των Συνεδρίων «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», στους τόμους *ΥΠΕΡΕΙΑ I-VI* (1990-2014).

2 Βλ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1994α, σελ. 80-82. Αραχωβίτη 2014, σελ. 101. Ευσταθίου 2014 και ειδικότερα σελ. 176, τοπογραφικό σχέδιο.

3 Σύντομες αναφορές με εικόνες σχετικά με το κτίριο αυτό και τα ευρήματα έχουν δημοσιευθεί στο Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου – Αραχωβίτη 2006, σελ. 239 (εικόνα) και στο Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2016, ειδικά σελ. 330-334, εικ. 4-9.

Ρήγα Φεραίου με την οδό Υπέρειας Κρήνης, μεταξύ των οικοπέδων ιδιοκτησίας Μ. Αγροκώστα-Γεωργούδη και Ι. Γεωργούδη[4] προς τα δυτικά, Γ. Παπαζήση[5] προς τα βόρεια και Αγροτικής Τράπεζας[6] προς τα ανατολικά, στα οποία είχαν διενεργηθεί σωστικές ανασκαφές τα αμέσως προηγούμενα χρόνια. Η περιοχή αυτή εμπίπτει στην ανατολική πλευρά του πολεοδομικού ιστού των αρχαίων Φερών (εικ. 1), όπου, μάλιστα, επιβεβαιώθηκε ανασκαφικά η ύπαρξη ενός αρχαίου δρόμου στο οικόπεδο της Αγροτικής Τράπεζας.

Μετά τον εντοπισμό των αρχαίων αρχιτεκτονικών καταλοίπων, σε βάθος 2μ. περίπου από την σημερινή επιφάνεια του εδάφους, διενεργήθηκε στο οικόπεδο Β. Χατζηθεοδώρου σωστική ανασκαφή τα έτη 2001-2004[7] (εικ. 2). Κατά την ανασκαφική έρευνα διαπιστώθηκε κατ' αρχήν η διαχρονική, αλλά μάλλον ασυνεχής χρήση του χώρου αυτού, από τους προϊστορικούς έως και τους μεταβυζαντινούς και νεώτερους χρόνους. Πιο συγκεκριμένα, στα βαθύτερα στρώματα (σε βάθος 3μ.-3,50μ.) οι επιχώσεις περιείχαν κεραμική της μέσης εποχής του χαλκού, της μυκηναϊκής και της πρωτογεωμετρικής περιόδου. Αξίζει να σημειωθεί και η ανεύρεση ενός μεμονωμένου κιβωτιόσχημου τάφου της πρωτογεωμετρικής περιόδου (τάφος 27), ο οποίος περιείχε την ταφή μάλλον ενός νηπίου, καθώς και πέντε μικρά αγγεία και άλλα μικροαντικείμενα ως κτερίσματα.

Ωστόσο, η ανασκαφή επικεντρώθηκε στην διερεύνηση των οικοδομικών λειψάνων του αρχαίου κτιρίου, το οποίο προφανώς ήταν αρκετά μεγάλων διαστάσεων (εικ. 3, 4, 5). Ο σωστικός χαρακτήρας της ανασκαφής περιόρισε τον χώρο της έρευνας στα όρια του οικοπέδου, σε μια έκταση εμβαδού 165 τ.μ. Έτσι, στάθηκε αδύνατη η πλήρης αποκάλυψη του κτιρίου και ήλθε στο φως μόνον μέρος της νότιας και της νοτιοδυτικής πλευράς του, διαστάσεων 17,50μ. Χ 13μ. περίπου. Το μεγαλύτερο τμήμα του υπόλοιπου κτιρίου βρίσκεται, δυστυχώς, κάτω από την προς Β όμορη οικοδομή, ιδιοκτησίας Γ. Παπαζήση. Κατά την ανασκαφή που είχε πραγματοποιηθεί εμπρός από την οικοδομή αυτή[8] εντοπίστηκε σε βάθος 1,90μ. – 2μ. ισχυρός τοίχος, σωζόμενου ύψους 1,30μ., ο οποίος μάλλον ανήκε στο ίδιο κτίριο.

Το κτίριο που ανασκάφηκε στο οικόπεδο Β. Χατζηθεοδώρου είχε προσανατολισμό ΒΒΔ-ΝΝΑ (με απόκλιση του άξονά του κατά 15 μοίρες από Β προς Δ), ακολουθώντας τον γενικό προσανατολισμό του πολεοδομικού ιστού της αρχαίας πόλης των Φερών.

4 Η ανασκαφή εδώ πραγματοποιήθηκε κατά τα έτη 1995-1997. Βλ. *ΑΔ* 52 (1997), Χρονικά Β2, σελ. 467-468, πίν. 181δ-ε και 182α-β [Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου]. Βλ. και Ευσταθίου 2014, σελ. 164, σημ. 6 (αρ. 2).

5 Το οικόπεδο Γ. Παπαζήση είναι όμορο με το οικόπεδο Β. Χατζηθεοδώρου. Περιορισμένης κλίμακας ανασκαφή πραγματοποιήθηκε εδώ το έτος 1999, με αφορμή την διάνοιξη βόθρου εμπρός από υπάρχουσα παλαιά οικοδομή. Βλ. *ΑΔ* 54 (1999), Χρονικά Β1, σελ. 404 [Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου].

6 Η ανασκαφή εδώ πραγματοποιήθηκε κατά τα έτη 1998-2000. Βλ. Ευσταθίου 2014, σελ. 164, σημ. 6 (αρ. 3), 166, 177, εικ. 2.

7 Ευχαριστούμε θερμά όλους τους συναδέλφους, όλων των ειδικοτήτων, μόνιμους και συμβασιούχους, αλλά και εθελοντές, που συμμετείχαν με οποιονδήποτε τρόπο στην διενέργεια της ανασκαφικής έρευνας. Η αναφορά των ονομάτων τους δεν είναι δυνατή στο παρόν κείμενο. Θα αναφέρουμε ονομαστικά μόνον τους αγαπημένους Βελεστινιώτες συναδέλφους μας Στέλιο Γιαννακόπουλο και Θανάση Πατουσιά, που «έφυγαν» από κοντά μας την Άνοιξη του 2021. Πολλές ευχαριστίες οφείλουμε και στον ιδιοκτήτη κ. Β. Χατζηθεοδώρου για την κατανόηση, την υπομονή και την στήριξή του στο έργο μας. Τέλος, ευχαριστούμε πολύ τον συνάδελφο αρχαιολόγο Χαρ. Ιντζεσίλογλου για την ηλεκτρονική επεξεργασία ορισμένων εικόνων.

8 Βλ. *ΑΔ* 54 (1999), Χρονικά Β1, σελ. 404 [Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου].

Πρόκειται για μια μεγάλη οικία με εσωτερική τετράγωνη(;) περίστυλη αυλή[9]. Συγκεκριμένα, η αυλή περιβαλλόταν από στοά με πεσσοστοιχία, η οποία εδραζόταν σε μαρμάρινο στυλοβάτη, πλάτους 0,55μ. Αποκαλύφθηκε πλήρως η νότια πλευρά του στυλοβάτη, συνολικού μήκους 9,40μ., επάνω στην οποία θα ήταν τοποθετημένοι πέντε πώρινοι πεσσοί, όπως προκύπτει από τα ευδιάκριτα ίχνη των θέσεών τους (εικ. 3, 4, 6). Μερικώς αποκαλύφθηκε και η δυτική πλευρά του στυλοβάτη, σε μήκος 3,15μ., επάνω στην οποία υπήρχαν τα ίχνη της θέσης ενός ακόμη πεσσού, καθώς και η ανατολική πλευρά του, σε μήκος 0,60μ. Το κατώτερο τμήμα του ΝΔ γωνιακού πεσσού σωζόταν στην θέση του (εικ. 6, 7), ενώ τμήματα άλλων πεσσών βρίσκονταν πεσμένα στον χώρο της αυλής και της στοάς ή σε δεύτερη χρήση στο ίδιο κτίριο. Σημειώνεται ότι κάτω από το επίπεδο της θεμελίωσης του στυλοβάτη ερευνήθηκαν οικοδομικά λείψανα προγενέστερων κτισμάτων, πιθανότατα κλασικών χρόνων, που σώζονταν αποσπασματικά λόγω της κατασκευής της οικίας επάνω σε αυτά.

Αποκαλύφθηκε, επίσης, πλήρως η νότια πτέρυγα της στοάς και μερικώς η δυτική (ΝΔ μέρος) και η ανατολική (ΝΑ μέρος) (εικ. 3, 4, 6). Η στοά δεν είχε το ίδιο πλάτος σε όλες τις πλευρές της: στην δυτική πλευρά το εσωτερικό πλάτος ήταν 4,40μ., στην νότια πλευρά 2,10μ. και στην ανατολική πλευρά 2,55μ. Γύρω από την στοά διατάσσονταν οι διάφοροι χώροι της οικίας, τέσσερις από τους οποίους ανασκάφηκαν μερικώς στην νότια και στην νοτιοδυτική πλευρά της (εικ. 3, 4, 5). Πρόκειται για τέσσερα δωμάτια ή χώρους άλλης χρήσης, που επικοινωνούσαν με τον χώρο της στοάς μέσω θυραίων ανοιγμάτων, σε δύο από τα οποία τουλάχιστον υπήρχαν λίθινα κατώφλια, και μάλιστα διπλά, δηλαδή ένα κατώφλι σε ψηλότερο επίπεδο και ένα σε χαμηλότερο, που μάλλον έπαιζε τον ρόλο βαθμίδας. Χαρακτηριστικές είναι οι εγκοπές στα κατώφλια αυτά, όπου προσαρμοζόταν η ξύλινη επένδυση των παραστάδων της θύρας (εικ. 8).

Τα κατώτερα τμήματα των τοίχων του κτιρίου, μέσου πλάτους 0,50μ. - 0,60μ., σώζονταν σε ύψος από 0,25μ. έως 1,10μ. (στην ανατολική πλευρά του οικοπέδου διατηρούνταν σε μικρότερο ύψος, ενώ στην δυτική πλευρά του σε μεγαλύτερο). Ο δυτικός τοίχος της στοάς ήταν ισχυρότερος, πλάτους 0,70μ. – 0,80μ., και αποκαλύφθηκε σε ύψος 1,25μ. Γενικά, η τοιχοδομία του κτιρίου ήταν πολύ αμελής. Όλοι οι τοίχοι είχαν κατασκευαστεί με αργούς ή μερικώς κατεργασμένους λίθους μικρού και μέτριου μεγέθους, με χρήση παλαιότερου οικοδομικού υλικού σε κάποια σημεία και με ενδιάμεσα τμήματα κεράμων και πίθων. Ως συνδετικό υλικό είχε χρησιμοποιηθεί λάσπη από χώμα. Η ανωδομή των τοίχων θα αποτελείτο από ωμές πλίνθους. Λίγα σπαράγματα κονιαμάτων με χρωματιστή διακόσμηση που βρέθηκαν διάσπαρτα πιθανόν να προέρχονται από την επένδυση των τοίχων κάποιων δωματίων. Τα δάπεδα σε όλα τα μέρη του κτιρίου (αυλή, στοά, δωμάτια) ήταν διαμορφωμένα με καλά πατημένο χώμα. Η οικία στεγαζόταν με κεραμίδες λακωνικού τύπου, ορισμένες από τις οποίες έφεραν σφραγίσματα με ανδρικά ονόματα σε γενική πτώση: ΜΕΝΩΝΙΔΟΥ, ΕΥΑ[ΡΧΟΥ], ΟΝΑ[ΣΟΥ], ΠΕΤΑΛ[----][10].

9 Για τον τύπο της οικίας και για σχετική βιβλιογραφία βλ. Ευσταθίου 2014, σελ. 169-171.

10 Το όνομα θα μπορούσε να συμπληρωθεί π.χ. ως ΠΕΤΑΛ[ΙΟΥ] ή ΠΕΤΑΛ[ΛΙΟΥ] ή ΠΕΤΑΛ[ΟΥ] με βάση αρχαία ονόματα που απαντούν στις Φερές και σε άλλες περιοχές της Θεσσαλίας. Βλ. Fraser-Matthews, LGPN, III.B, *Πεταλίας, Πεταλλίας, Πέταλος, Πετάλων*. Σύμφωνα με τις μελέτες, τα ονόματα στα σφραγίσματα των κεραμίδων μάλλον ανήκουν σε ιδιοκτήτες εργαστηρίων κεραμοποιΐας που δραστηριοποιούνταν στις Φερές κατά την ελληνιστική εποχή. Βλ. Doulgeri-Intzesiloglou 1998.

Μέσα στα δωμάτια της οικίας, δίπλα σε τοίχους, εντοπίστηκαν ορισμένοι λάκκοι σκαμμένοι στο δάπεδο, που χρησίμευαν πιθανόν για την συγκέντρωση οικιακών απορριμμάτων κατά την περίοδο χρήσης της, τα οποία στην συνέχεια καλύπτονταν με χώμα. Η παρουσία δύο μεγάλων πίθων στο εσωτερικό της οικίας, τα κατώτερα μέρη των οποίων σώζονταν στην θέση τους, πιθανότατα σχετίζεται με την ύπαρξη ενός αποθηκευτικού χώρου. Οι πίθοι είχαν τοποθετηθεί σε όρθια θέση, ο ένας δίπλα στον άλλον, με το κάτω μέρος τους μέσα σε λάκκους σκαμμένους στο δάπεδο του χώρου (εικ. 3 (δεξιά), 9α). Στο εσωτερικό του ενός πίθου υπήρχαν μολύβδινοι σύνδεσμοι που συνέδεαν τα ραγισμένα τοιχώματά του (εικ. 9β), μαρτυρώντας την επισκευή του κατά την διάρκεια της μακροχρόνιας, προφανώς, χρήσης του. Αποθηκευτικά αγγεία στην θέση τους βρέθηκαν και σε άλλα σημεία της οικίας.

Στην ΝΔ πλευρά της στοάς της οικίας και σε επαφή με τον δυτικό τοίχο της υπήρχε μια τετράπλευρη κατασκευή εν μέρει λιθόκτιστη, εσωτερικών διαστάσεων 1,65μ. Χ 0,90μ. (εικ. 3, 10), που περιβαλλόταν στις τρεις πλευρές της από ορθογώνιες λίθινες πλάκες. Από την διερεύνησή της, η οποία δεν ολοκληρώθηκε λόγω δύσκολων ανασκαφικών συνθηκών, δεν στάθηκε δυνατόν να προσδιοριστεί με βεβαιότητα η χρήση της. Μια υπόθεση είναι ότι ίσως πρόκειται για πηγάδι που σχετίζεται με την υδροδότηση της οικίας[11].

Η ερμηνεία του ανασκαφέντος κτιρίου ως ιδιωτικής οικίας, όπως ήδη προαναφέρθηκε, βασίζεται στην αρχιτεκτονική του μορφή, αλλά τεκμηριώνεται και από τα κινητά ευρήματα, κυρίως κεραμική και μικροαντικείμενα καθημερινής χρήσης, καθώς και νομίσματα. Τα ευρήματα αυτά, επίσης, θέτουν και το χρονολογικό πλαίσιο χρήσης της οικίας: κτίστηκε κατά την ελληνιστική εποχή (μάλλον τον 2ο αι. π.Χ.) και κατοικήθηκε συνεχώς και στην διάρκεια των ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων, τουλάχιστον μέχρι το τέλος του 3ου αι. μ.Χ. Ωστόσο, το βασικό αρχιτεκτονικό σχέδιο της οικίας των ελληνιστικών χρόνων, με την εσωτερική αυλή που περιβάλλεται από την στοά και την διάταξη των δωματίων και των χώρων γύρω από αυτήν, καθώς και ο τρόπος και τα υλικά δόμησης, φαίνεται ότι παραμένουν ίδια και κατά την ρωμαϊκή αυτοκρατορική περίοδο. Μόνον μικρές αλλαγές στην διαμόρφωση των χώρων παρατηρούνται, προφανώς για να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες των εκάστοτε νέων ενοίκων, καθώς οι καθημερινές τους δραστηριότητες θα διαφοροποιούνταν ή θα αναδιοργανώνονταν. Η παρουσία διπλών κατωφλιών σε διαφορετικά επίπεδα στα θυραία ανοίγματα, το κλείσιμο μέρους της στοάς στην ΝΔ πλευρά με τμήματα πώρινων πεσσών για την δημιουργία ενός νέου χώρου, η ύπαρξη επάλληλων δαπέδων από καλά πατημένο χώμα, παλαιότερο οικοδομικό υλικό σε δεύτερη χρήση, μαρτυρούν διάφορες επισκευές, μετασκευές και νέες διαμορφώσεις που συντελέστηκαν κατά την μακροχρόνια χρήση της οικίας σε διαδοχικές περιόδους.

Τα πολυπληθή κινητά ευρήματα από την ανασκαφή της οικίας θα παρουσιαστούν στην παρούσα εργασία συνοπτικά, σε δύο χρονολογικές ομάδες: των ελληνιστικών και των ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων.

Ελληνιστικοί χρόνοι: Τα νομίσματα, αργυρά και χάλκινα, είναι αρκετά και ποικίλα. Βρέθηκαν νομίσματα του Κοινού των Θεσσαλών (2ου – 1ου αι. π.Χ.)[12], μεταξύ των οποίων δύο αργυρά, με παράσταση κεφαλής του Διός στον εμπροσθότυπο και της Ιτωνίας Αθηνάς με την επιγραφή ΘΕΣΣΑ-ΛΩΝ στον οπισθότυπο[13], του Κοινού των Μαγνήτων

11 Για τετράπλευρα πηγάδια βλ. Καϊάφα 2008, ΙΙ, σελ. 140-142, πίν. XC, XCI, XCII.

12 Rogers 1932, σελ. 20-25.

13 Sear 1978, σελ. 212-213, ειδικά αρ. 2232.

(2ου αι. π.Χ.)[14], του Κοινού των Αιτωλών (3ου – 2ου αι. π.Χ.)[15], Μακεδόνων Βασιλέων, όπως του Κασσάνδρου (319-297 π.Χ.), του Αντιγόνου Γονατά (277-239 π.Χ.)[16], κ.ά. Αξιοσημείωτη είναι και η εύρεση χάλκινων νομισμάτων πόλεων του 4ου αι. π.Χ. (Αλεξάνδρου Φερών, Λαρίσης, Φάλαννας(;), Μαλιέων/Λαμιέων(;), Πεπαρήθου κ.ά.), η παρουσία των οποίων είναι συχνή σε ελληνιστικές οικίες των Φερών[17].

Η κεραμική[18], ως επί το πλείστον αποσπασματική, κυρίως αβαφής και σε μικρότερο ποσοστό μελαμβαφής και ερυθροβαφής, περιλαμβάνει και κάποια όστρακα χαρακτηριστικών αγγείων που ανήκουν σε βασικές κατηγορίες διακοσμημένης κεραμικής της ελληνιστικής εποχής, όπως όστρακα με διακόσμηση «Δυτικής Κλιτύος» (3ου - 2ου αι. π.Χ.), όστρακα ανάγλυφων σκύφων (κυρίως 2ου αι. π.Χ.) με διάφορα διακοσμητικά θέματα και με διακόσμηση «μακριών πετάλων» (σε μια περίπτωση το μετάλλιο στην κάτω πλευρά του σκύφου διακοσμείται με το θέμα της «μακεδονικής ασπίδας»)[19]. Από τα άλλα γνωστά ελληνιστικά σχήματα αγγείων θα αναφερθεί η παρουσία ατρακτόσχημων ληκυθίων. Οι λύχνοι αντιπροσωπεύονται με λίγα παραδείγματα, ορισμένα από τα οποία προέρχονται από φεραϊκά εργαστήρια[20], ενώ βρέθηκε και ένας σπάνιος μεγάλος λύχνος ορθογώνιου σχήματος, μήκους 0,12μ., πλάτους 0,075μ. και ύψους 0,035μ. (εικ. 11).

Τα μικρά αντικείμενα που σχετίζονται με οικιακές εργασίες είναι πήλινες αγνύθες, πυραμιδόσχημες και στρογγυλές, μολύβδινες αγνύθες, πήλινα πηνία, σφονδύλια πήλινα και λίθινα, οστέινα κοχλιάρια, οστέινες και χάλκινες βελόνες, λίθινα εργαλεία, σιδερένια καρφιά. Από τα άλλα ευρήματα αξίζει να αναφερθούν τα τμήματα μαρμάρινων αγαλματιδίων και πήλινων ειδωλίων, που ίσως σχετίζονται με κάποιον οικιακό χώρο λατρείας ή με κάποια άλλη χρήση.

Σημαντικό εύρημα αποτελεί το άνω τμήμα μιας μαρμάρινης στήλης ελληνιστικής εποχής, σωζόμενου ύψους 0,49μ., με αετωματική επίστεψη (εικ. 12), που βρισκόταν σε τυχαία θέση στον χώρο του ανασκαφέντος οικοπέδου, πιθανόν σε δεύτερη χρήση, χωρίς να αποκλείεται η πιθανότητα να μεταφέρθηκε εδώ από άλλο σημείο των Φερών προκειμένου να χρησιμοποιηθεί ως υλικό σε μεταγενέστερες κατασκευές. Η στήλη φέρει αναθηματική επιγραφή στην Αρτέμιδα Φωσφόρο. Η λατρεία της Αρτέμιδος είναι γνωστή στην πόλη των Φερών και συχνά ταυτίζεται με εκείνη της Εννοδίας ή Φεραίας Θεάς, ωστόσο η επίκληση της θεάς ως «Φωσφόρου» απαντά, από όσο γνωρίζουμε, για πρώτη φορά στις Φερές, αν και δεν είναι άγνωστη σε άλλες πόλεις της Θεσσαλίας (Συκύριον/Μόψιον, Πύθιον) και αλλού[21].

Ρωμαϊκοί αυτοκρατορικοί χρόνοι: Ιδιαίτερη σημασία για την τεκμηρίωση της διάρκειας χρήσης της οικίας κατά την ρωμαϊκή αυτοκρατορική περίοδο έχουν τα πολλά και χαρακτηριστικά χάλκινα νομίσματα, που ανήκουν σε δύο κύριες ομάδες: α) νομίσματα Ρωμαίων αυτοκρατόρων, όπως του Βεσπασιανού (69-79 μ.Χ.[22]: ένας as του Βεσπασιανού

14 Rogers 1932, σελ. 106-113. Sear 1978, σελ. 205.

15 Sear 1978, σελ. 220.

16 Sear 1979, σελ. 627 (Κάσσανδρος), σελ. 630 (Αντίγονος Γονατάς).

17 Θα πρέπει να σημειωθεί ότι παρόμοια είναι η σύνθεση των συνόλων των νομισμάτων που έχουν βρεθεί και σε άλλες φεραϊκές οικίες των ελληνιστικών χρόνων. Βλ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου – Μουστάκα 2004.

18 Η κεραμική, των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, από την ανασκαφή του οικοπέδου Β. Χατζηθεοδώρου αποτελεί αντικείμενο ιδιαίτερης μελέτης των υπογραφουσών.

19 Για την ελληνιστική κεραμική των Φερών βλ. ενδεικτικά Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2004.

20 Βλ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1994β.

21 Βλ. Χρυσοστόμου 1998, σελ. 187-207, ειδικά σημ. 681.

22 Sear 1981, σελ. 112-116.

χρονολογείται το έτος 76 μ.Χ. ακριβώς)[23], του Αδριανού (117-138 μ.Χ.: ένας dupondius)[24], του Μάρκου Αυρηλίου (161-180 μ.Χ.)[25], του Γορδιανού ΙΙΙ (238-244 μ.Χ.)[26] β) νομίσματα του Κοινού των Θεσσαλών, που εξακολουθούσε να λειτουργεί την περίοδο αυτή, τα οποία κατά κανόνα φέρουν στον εμπροσθότυπο την κεφαλή του εκάστοτε αυτοκράτορα και στον οπισθότυπο διάφορες παραστάσεις, μεταξύ των οποίων και της Ιτωνίας Αθηνάς, καθώς και ελληνικές επιγραφές. Συγκεκριμένα, υπάρχουν νομίσματα της εποχής του Αυγούστου(;) (27 π.Χ.-14 μ.Χ.)[27], του Νέρωνος (54-68 μ.Χ.)[28] (εικ. 13α-β), του Μάρκου Αυρηλίου (161-180 μ.Χ.)[29], του Μαξιμίνου (235-238 μ.Χ.)[30], του Γαλλιηνού (261-268 μ.Χ.)[31], της Κορνηλίας Σαλωνίνας (251-268 μ.Χ.)[32]. Βρέθηκε, ακόμη, ένα νόμισμα του Κοινού των Μαγνήτων, της αυτοκρατορικής περιόδου, πιθανόν της εποχής του Αντωνίνου Πίου (138-161 μ.Χ.)[33]. Αξιοπρόσεκτο είναι το γεγονός ότι και στις δύο κύριες ομάδες υπάρχουν νομίσματα του 1ου, του 2ου και του 3ου αι. μ.Χ., τα οποία αποτελούν και την πλέον αδιάψευστη μαρτυρία για την συνεχή χρήση της οικίας κατά τους τρεις πρώτους αιώνες της αυτοκρατορικής περιόδου.

Η κεραμική, αποσπασματική στο μεγαλύτερο ποσοστό της, περιλαμβάνει κυρίως αβαφή αγγεία, αλλά και χαρακτηριστικά ερυθροβαφή, ορισμένα με ερυθρό στιλπνό επίχρισμα (sigillata), που συνήθως χρονολογούνται στον 1ο αι. π.Χ. - 1ο αι. μ.Χ. ή και αργότερα[34]. Στην βάση ενός κλειστού ερυθροβαφούς αγγείου, μάλλον οινοχόης, υπάρχει εγχάρακτη επιγραφή: ΜΑΡΚΟ[Σ] ή ΜΑΡΚΟ[Υ](;), πιθανόν το όνομα του ιδιοκτήτη του αγγείου (εικ. 14). Επίσης, αναγνωρίζονται σχήματα αγγείων του 2ου και του 3ου αι. μ.Χ., με τις χαρακτηριστικές χονδρές αραιές οριζόντιες ραβδώσεις στο σώμα, όπως χύτρες, χυτρίδια, τριφυλλόστομες οινοχόες κ.ά.[35] Βρέθηκαν και αρκετά τμήματα λύχνων κατασκευασμένων με μήτρα, μερικά από τα οποία στην επάνω πλευρά φέρουν ανάγλυφες παραστάσεις στον δίσκο και/ή ανάγλυφα διακοσμητικά θέματα στον ώμο, περιμετρικά του δίσκου. Ενδεικτικά θα αναφερθούν ένα τμήμα λύχνου με παράσταση του Διός (τέλος 2ου – αρχές 3ου αι. μ.Χ.)[36], ένα άλλο με παράσταση Κενταύρου (3ος αι. μ.Χ.)[37], μερικά

23 Βλ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2016, σελ. 332 και σημ. 27, εικ. 5.

24 Sear 1981, σελ. 134-140, ειδικά σελ. 138, αρ. 1026.

25 Sear 1981, σελ. 152-159.

26 Sear 1981, σελ. 222-226.

27 Rogers 1932, σελ. 28-31.

28 Rogers 1932, σελ. 34-37. Ειδικά, για το νόμισμα της εικ. 13α-β βλ. σελ. 35, αρ. 79, εικ. 23.

29 Rogers 1932, σελ. 41-42.

30 Rogers 1932, σελ. 50-51, ειδικά αρ. 119, εικ. 47.

31 Rogers 1932, σελ. 54-55.

32 Rogers 1932, σελ. 55-56.

33 Rogers 1932, σελ. 116-117.

34 Πρβλ. Robinson 1959, σελ. 12-13, 25-26.

35 Βλ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2016, σελ. 332 και σημ. 28. Πρβλ. ενδεικτικά Robinson 1959, σελ. 56, πίν. 11 (αρ. J55, J56), σελ. 99, πίν. 25 (αρ. M166, M168). Ευσταθίου-Τριανταφυλλοπούλου 2006. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου-Αραχωβίτη 2013, ειδικά σελ. 623-626.

36 Βλ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2016, σελ. 333 και σημ. 29, 30, εικ. 6, όπου και βιβλιογραφικές παραπομπές. Βλ. επίσης στο *Αθανασάκειο Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου 1909-2019, Κατάλογος Έκθεσης, Νοέμβριος 2019* (επιμ. Α. Μπάτζιου, Ε. Νικολάου, Ευ. Σταμέλου), Βόλος 2019, σελ. 33 [Π. Αραχωβίτη].

37 Βλ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2016, σελ. 333-334 και σημ. 31, εικ. 7, όπου και βιβλιογραφικές παραπομπές.

τμήματα λύχνων με αρκετά συνηθισμένη φυτική διακόσμηση στον ώμο (βλαστός με εναλλασσόμενα τσαμπιά σταφυλιών και φύλλα) και με ακτινωτή διακόσμηση στον δίσκο, γύρω από την οπή πληρώσεως (κυρίως 3ος αι. μ.Χ.)[38], καθώς και ένα μάλλον σπάνιο παράδειγμα λύχνου (εικ. 15), πιθανόν κορινθιακού εργαστηρίου, με ελάχιστη ανάγλυφη διακόσμηση στον ώμο (δύο μικροί δακτύλιοι εκατέρωθεν του μυκτήρα και μερικά μικρά ημισφαιρικά εξογκώματα) (3ος αι. μ.Χ.)[39].

Από τα άλλα ευρήματα των ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων αξίζει να αναφερθούν τα γυάλινα αγγεία διαφόρων σχημάτων, τα οποία σώζονται ως επί το πλείστον σε αποσπασματική κατάσταση. Χαρακτηριστικό εύρημα αποτελεί ένα μικρό ακέραιο γυάλινο σωληνοειδές μυροδοχείο, που ανήκει σε έναν τύπο συνηθισμένο σε όλη την διάρκεια της αυτοκρατορικής περιόδου[40].

Η απουσία χαρακτηριστικής κεραμικής, νομισμάτων και άλλων ευρημάτων που θα μπορούσαν με βεβαιότητα να χρονολογηθούν στον 4ο αι. μ.Χ. οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η οικία πιθανότατα εγκαταλείφθηκε στα τέλη του 3ου αι. μ.Χ.

Μετά την εγκατάλειψη της οικίας ο χώρος χρησιμοποιήθηκε ως νεκροταφείο. Ανασκάφηκαν 27 τάφοι, οι οποίοι είχαν κατασκευαστεί επάνω και ανάμεσα στα οικοδομικά κατάλοιπα της οικίας (εικ. 16). Η θέση και ο τρόπος κατασκευής των τάφων αποτελούν σοβαρή ένδειξη ότι τα ερείπια της οικίας, εάν δεν ήταν ορατά επιφανειακά, οπωσδήποτε βρίσκονταν αμέσως κάτω από την επιφάνεια του εδάφους την εποχή χρήσης του χώρου ως νεκροταφείου. Οι τάφοι καλύπτονταν με μεγαλύτερες και μικρότερες λίθινες πλάκες και ήταν απλοί λακκοειδείς ή κιβωτιόσχημοι, κατασκευασμένοι μάλλον αμελώς με ακατέργαστους ή ελαφρά κατεργασμένους λίθους, λίθινες πλάκες και αρχαιότερο υλικό σε δεύτερη χρήση. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του τάφου 28 (εικ. 17), για την κατασκευή του οποίου χρησιμοποιήθηκε μια μαρμάρινη επιτύμβια στήλη ελληνιστικής εποχής με ανάγλυφους ρόδακες και εγχάρακτη ερμαϊκή στήλη, αλλά και μια λίθινη βάση(;) με μια μεγάλη ορθογώνια βάθυνση. Σε ορισμένες περιπτώσεις οι υπάρχοντες τοίχοι της οικίας χρησίμευσαν εν μέρει ως πλευρικά τοιχώματα των τάφων. Όλοι οι τάφοι είχαν προσανατολισμό Α-Δ και περιείχαν έναν ή δύο νεκρούς ενταφιασμένους σε ύπτια θέση με το κεφάλι στα δυτικά και με τα χέρια τοποθετημένα παράλληλα στο σώμα ή επάνω στο στήθος ή στην κοιλιακή χώρα, δηλαδή παρουσίαζαν εικόνα χριστιανικών ταφών. Στην πλειονότητά τους οι τάφοι περιείχαν και οστά νεκρών παλαιότερων ταφών, που είχαν παραμεριστεί προκειμένου να δημιουργηθεί χώρος για την απόθεση νέων ταφών. Οι περισσότεροι τάφοι ήταν ακτέριστοι, ενώ σε ελάχιστες περιπτώσεις τους νεκρούς συνόδευαν κάποια μετάλλινα κοσμήματα (ενώτιο, δακτύλιοι, μικρός σταυρός). Εξαίρεση αποτελούσε ο τάφος 26 (εικ. 18) που περιείχε ως κτερίσματα δύο χαρακτηριστικά πήλινα αγγεία: ένα ακέραιο χειροποίητο άωτο αγγείο (κύπελλο;), ύψους 0,11μ. (εικ. 19), το οποίο μάλλον ανήκει στην ομάδα της λεγόμενης «σλαβικής» κεραμικής[41], και μια τροχήλατη

38 Βλ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2016, σελ. 334 και σημ. 32, εικ. 8 και 9, όπου και βιβλιογραφικές παραπομπές.

39 Πρβλ. Perlzweig 1961, σελ. 136, αρ. 1152, πίν. 12 και 24.

40 Πρβλ. Παπαγεωργίου 2014, σελ. 469 και 480 (αρ. 172), σελ. 489 και 498 (αρ. 203).

41 Πρβλ. Αναγνωστάκης-Πούλου-Παπαδημητρίου 1997, ειδικά σελ. 241-253, Μεσσήνη, ταφή 31Β με πήλινο χειροποίητο αγγείο ως κτέρισμα, εικ. 5 και 8. Οι μελετητές διευκρινίζουν ότι προτιμούν να χρησιμοποιούν τον χαρακτηρισμό «χειροποίητη» αντί του «σλαβική» κεραμική. Poulou-Papadimitriou - Tzavella - Ott 2012, σελ. 394, 402, εικ. 9.1. Βλ. επίσης ενδεικτικά Μουτζάλη 2000, εικ. 3, 5, 6, 7, 9, η οποία διατυπώνει την άποψη ότι «...απλουστευμένη είναι η σύνδεση της χειροποίητης κεραμικής μόνο με Σλάβους».

οινοχοΐσκη, σχεδόν ακέραιη, ύψους 0,14μ.[42] (εικ. 20). Τα δύο αγγεία χρονολογούνται από τα τέλη του 6ου έως και τον 7ο αι. μ.Χ. Μερικά τροχήλατα αγγεία της ίδιας εποχής βρέθηκαν, επίσης, σε διάφορα σημεία του ανασκαφέντος χώρου και ίσως αποτελούσαν κτερίσματα άλλων ταφών. Με βάση τα ευρήματα αυτά, αλλά και τον τρόπο ενταφιασμού των νεκρών, το νεκροταφείο στο οικόπεδο Β. Χατζηθεοδώρου θα πρέπει να χαρακτηριστεί ως χριστιανικό και να τοποθετηθεί χρονικά στην πρωτοβυζαντινή περίοδο[43].

Στο προς Δ οικόπεδο ιδιοκτησίας Μ. Αγροκώστα-Γεωργούδη και Ι. Γεωργούδη[44] ανασκάφηκε μεταξύ άλλων και μεγάλο τμήμα νεκροταφείου με 55 τάφους που παρουσίαζαν τα ίδια ακριβώς χαρακτηριστικά και το οποίο κατ' αρχήν θεωρήθηκε ότι ανήκει στους υστεροβυζαντινούς ή μεταβυζαντινούς χρόνους. Άλλοι δύο όμοιοι τάφοι, ένας κιβωτιόσχημος και ένας λακκοειδής, ανασκάφηκαν στην προς Β όμορη ιδιοκτησία Γ. Παπαζήση[45], καθώς και πέντε ακόμη όμοιοι τάφοι στο προς Α οικόπεδο ιδιοκτησίας της Αγροτικής Τράπεζας. Πιο πρόσφατα στην ίδια περιοχή, κατά την διάρκεια του Έργου κατασκευής του αποχετευτικού δικτύου Βελεστίνου-Χλόης, συγκεκριμένα μεταξύ των οδών Υπέρειας Κρήνης και Αγ. Κωνσταντίνου, αλλά και πιο ΒΑ επί της κεντρικής οδού Ρήγα Φεραίου, εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν ακόμη 33 όμοιοι κιβωτιόσχημοι και λακκοειδείς τάφοι ανάμεσα σε αρχαιότερα οικιστικά κατάλοιπα[46]. Η συνολική και συστηματική μελέτη των πέντε ομάδων των τάφων, που προφανώς ανήκουν στο ίδιο νεκροταφείο, θα οδηγήσει σε ασφαλέστερα συμπεράσματα.

Στις ανώτερες επιχώσεις του οικοπέδου Β. Χατζηθεοδώρου βρέθηκαν, επίσης, τμήματα αγγείων, νομίσματα και άλλα μικροαντικείμενα των υστεροβυζαντινών, μεταβυζαντινών και νεώτερων χρόνων, ενώ υπήρχαν και κάποιες μεταγενέστερες κατασκευές.

Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας την παρουσίαση των αποτελεσμάτων της ανασκαφής στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Β. Χατζηθεοδώρου καταλήγουμε για μια φορά ακόμη στην διαπίστωση ότι και στο συγκεκριμένο σημείο των Φερών υπάρχει κατά την αρχαιότητα διαχρονική κατοίκηση, από τους προϊστορικούς χρόνους έως το τέλος της ελληνιστικής εποχής και την αρχή της ρωμαϊκής αυτοκρατορικής περιόδου, μια εικόνα που επαναλαμβάνεται κατά

42 Το αγγείο αυτό ονομάζεται από τους μελετητές και προχοΐσκη. Για ένα πολύ κοντινό παράλληλο βλ. Θέμος - Ζαββού - Pickersgill - Τσούλη 2010, ειδικά σελ. 754, αρ. 19, σελ. 759 (σχ. 5, αρ. 19) και σελ. 762 (εικ. 12, αριστερά). Πρόκειται για κτέρισμα τάφου μιας ανάλογης περίπτωσης νεκροταφείου του 7ου αι. μ.Χ. που δημιουργήθηκε σε θέση παλαιότερου κτίσματος, στην περιοχή της κώμης της Πιτάνης στην Σπάρτη. Μεταξύ των κτερισμάτων των τάφων μια διακριτή ομάδα αποτελούν αγγεία αυτού του σχήματος. Βλ. Θέμος - Ζαββού - Pickersgill - Τσούλη 2010, ειδικά σελ. 745, 749-750, 759 (εικ. 1). Πρβλ. επίσης Τζαβέλλα 2010, ειδικά σελ. 658, αρ. Α8117, εικ. 3β. Poulou - Papadimitriou - Tzavella - Ott 2012, ειδικά σελ. 387, εικ. 3. Ελευθερίου - Σκάγκος 2016, ειδικά σελ. 7-8, τάφος 6, εικ. 9.

43 Βλ. και Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2016, σελ. 332, σημ. 26. Κατ' αρχήν είχε θεωρηθεί ότι το νεκροταφείο ανήκε στους υστεροβυζαντινούς-μεταβυζαντινούς χρόνους. Πρβλ. Poulou - Papadimitriou - Tzavella - Ott 2012, ειδικά σελ. 379-406, για τις ταφικές πρακτικές της πρωτοβυζαντινής περιόδου (4ος - 7ος αι. μ.Χ.) και της «σκοτεινής» ή μεταβατικής περιόδου (7ος - 9ος αι. μ.Χ.).

44 Βλ. *ΑΔ* 52 (1997), Χρονικά Β2, σελ. 467-468, πίν. 181δ-ε και 182α-β [Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου].

45 Βλ. *ΑΔ* 54 (1999), Χρονικά Β1, σελ. 404 [Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου].

46 Βλ. Αραχωβίτη 2014, σελ. 102 και 111, εικ. 18.

την ανασκαφή πολλών οικοπέδων μέσα στην σημερινή κωμόπολη του Βελεστίνου. Όμως, το ιδιαίτερα σημαντικό για τα μέχρι τώρα δεδομένα που παρουσιάζει η συγκεκριμένη ανασκαφή είναι η αποκάλυψη, για πρώτη φορά, ενός μοναδικού δείγματος μιας μεγάλης οικίας της ελληνιστικής εποχής που συνεχίζει να κατοικείται και στους προχωρημένους ρωμαϊκούς αυτοκρατορικούς χρόνους, έως το τέλος, τουλάχιστον, του 3ου αι. μ.Χ. Το γεγονός ότι δεν στάθηκε δυνατόν να ανασκαφεί ολόκληρη η οικία, λόγω του περιορισμένου χώρου του οικοπέδου, δεν μειώνει την σημασία της για την μελέτη των τελευταίων φάσεων της ιστορίας των Φερών[47]. Στα τεκμήρια της μελέτης αυτής έρχεται να προστεθεί και η περίπτωση της Υπέρειας Κρήνης, όπου πρόσφατα επιβεβαιώθηκε η ύπαρξη λατρειών θεοτήτων, που συνεχίζονταν έως το τέλος του 3ου ή τις αρχές του 4ου αι. μ.Χ.[48]

Επιχειρώντας την ερμηνεία του ευρήματος αυτού, θα πρέπει να έχουμε υπ' όψιν μας ότι, ενώ κατά την ελληνιστική εποχή παρατηρείται οικοδομική έκρηξη στην αρχαία πόλη των Φερών, με πολλά ανεσκαμμένα δείγματα οικιών και άλλων κτιρίων, που σχετίζεται με την επανίδρυση του Κοινού των Θεσσαλών (196/5 π.Χ.) υπό την ηγεσία σημαντικών Φεραίων Στρατηγών, από την αρχή των ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων φαίνεται ότι η πόλη αρχίζει να παρακμάζει και να εγκαταλείπεται σταδιακά. Η ύπαρξη κατοίκησης των προχωρημένων ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων σε μια μεμονωμένη έως τώρα περίπτωση οικίας, που θα μπορούσαμε να την χαρακτηρίσουμε ως «αστική έπαυλη» ("villa urbana"), μέσα στον πολεοδομικό ιστό της αρχαίας πόλης αποτελεί σαφή ένδειξη περιορισμένης, ίσως και περιστασιακής κατοίκησης κατά την εποχή αυτή. Οι λόγοι της γενικής εγκατάλειψης του αστικού χώρου ενδεχομένως να οφείλονται στις νέες πολιτικο-οικονομικές συνθήκες που επικράτησαν εξ αιτίας της νέας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορικής Διοίκησης και στις πιθανές αλλαγές στην οργανωτική δομή της πόλης, που συνδέονται ίσως με την αναδιανομή των ιδιοκτησιών και με την μετατόπιση του κέντρου βάρους και του ζωτικού χώρου από το άστυ στην ύπαιθρο χώρα[49]. Πολλές μικρές αγροτικές εγκαταστάσεις έχουν εντοπιστεί στην ευρύτερη περιοχή των Φερών, οι οποίες εμφανίζονται ήδη από την ελληνιστική εποχή και συνεχίζουν να υπάρχουν και κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την λεγόμενη «ρωμαϊκή αγροικία» του 3ου αι. μ.Χ., που ανασκάφηκε στην περιοχή του Κόμβου του Βελεστίνου[50]. Εάν, όμως, υπάρχει ή όχι μια πιο εκτεταμένη οικιστική εγκατάσταση των ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων μέσα στην ίδια την πόλη των Φερών, μένει να διαπιστωθεί από την μελλοντική αρχαιολογική έρευνα.

Η ύπαρξη νεκροταφείου του 7ου αι. μ.Χ. ανάμεσα στα ερείπια κτισμάτων της ελληνιστικής και ρωμαϊκής εποχής τεκμηριώνει για μια φορά ακόμη την διαπίστωση ότι η πόλη των Φερών κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο δεν υφίστατο πλέον ως αστικό κέντρο, θέτει ωστόσο το θέμα της ύπαρξης κάποιας οικιστικής εγκατάστασης της εποχής αυτής σε κοντινή θέση, οι κάτοικοι της οποίας έθαβαν τους νεκρούς τους σε αυτό το αρκετά μεγάλο, όπως φαίνεται, νεκροταφείο. Καθώς δεν έχει έλθει στο φως μέχρι τώρα τέτοιος οικισμός στην περιοχή, ο εντοπισμός του θα αποτελέσει, επίσης, έναν από τους στόχους των μελλοντικών αρχαιολογικών αναζητήσεων.

47 Βλ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1994α, σελ. 82. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου-Αραχωβίτη 2006, σελ. 241-242. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2016.

48 Βλ. στον παρόντα τόμο την εργασία των Π. Αραχωβίτη - Π. Έλληνα - Κ. Γεωργίου - Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, «Η Υπέρεια Κρήνη του χθες και του σήμερα. Ανάδειξη ενός διαχρονικού Μνημείου των Φερών και του Βελεστίνου».

49 Βλ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2016.

50 Βλ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου - Αραχωβίτη 2013.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΑΑ: Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών
ΑΔ: Αρχαιολογικόν Δελτίον

Αναγνωστάκης - Πούλου-Παπαδημητρίου 1997: Η. Αναγνωστάκης - Ν. Πούλου-Παπαδημητρίου, «Η πρωτοβυζαντινή Μεσσήνη (5ος - 7ος αιώνας) και προβλήματα της χειροποίητης κεραμικής στην Πελοπόννησο», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 11, 1997, σελ. 229-322.

Αραχωβίτη 2014: Π. Αραχωβίτη, «Ανιχνεύσεις στην ιστορία των αρχαίων Φερών μέσα από το έργο κατασκευής του αποχετευτικού δικτύου Βελεστίνου-Χλόης», στο Δ. Καραμπερόπουλος (επιμ.), *ΥΠΕΡΕΙΑ VI, Πρακτικά Στ΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο 2012,* Αθήνα 2014, Μέρος Α΄, σελ. 95-113.

Béquignon 1937: Y. Béquignon, *Recherches archéologiques à Phères de Thessalie,* Paris 1937.

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1994α: Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, «Οι νεότερες αρχαιολογικές έρευνες στην περιοχή των αρχαίων Φερών», στο *«Θεσσαλία»: Δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας (1975-1990). Αποτελέσματα και προοπτικές, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Λυών 1990,* Αθήνα 1994, Τόμος Β΄, σελ. 71-92.

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1994β: Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, «Τα ελληνιστικά λυχνάρια των Φερών», στο *Πρακτικά της Γ΄ Επιστημονικής Συνάντησης για την Ελληνιστική Κεραμική, Θεσσαλονίκη 1991,* Αθήνα 1994, σελ. 363-388.

Doulgeri-Intzesiloglou 1998: A. Doulgeri-Intzesiloglou, «Quelques “artisans éponymes” de l’ “industrie” de l’argile à Phères (Thessalie)», στο F. Blondé, A. Muller (επιμ.), *L’artisanat en Grèce ancienne: les artisans, les ateliers, Πρακτικά Συνεδρίου, Lille 1997, TOPOI* 8/2, 1998, σελ. 607-623.

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2004: Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, «Ελληνιστική κεραμική Φερών: Πρώτα αποτελέσματα και προοπτικές της έρευνας», στο *Πρακτικά της Στ΄ Επιστημονικής Συνάντησης για την Ελληνιστική Κεραμική, Βόλος 2000,* Αθήνα 2004, σελ. 67-72.

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2016: Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, «Η αρχαία πόλη των Φερών, από τους ελληνιστικούς στους αυτοκρατορικούς χρόνους. Μερικά ιστορικά, επιγραφικά και αρχαιολογικά δεδομένα», στο Μ. Γιαννοπούλου, Χρ. Καλλίνη (επιμ.), *Ἠχάδιν, Τιμητικός Τόμος για τη Στέλλα Δρούγου,* Αθήνα 2016, Τόμος Ι, σελ. 320-340.

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου - Αραχωβίτη 2006: Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου - Π. Αραχωβίτη, «Η αρχαία πόλη των Φερών: Πορίσματα ερευνών της τελευταίας εικοσιπενταετίας (1980-2005)», στο *Πρακτικά 1ου Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας, Λάρισα 2006,* Λάρισα 2006, Τόμος Ι, σελ. 232-243.

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου - Αραχωβίτη 2013: Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου - Π. Αραχωβίτη, «Αγροικία αυτοκρατορικών χρόνων στην περιοχή των αρχαίων Φερών», στο A. D. Rizakis, I. P. Touratsoglou (eds), *Villae Rusticae. Family and Market-Oriented Farms in Greece under Roman Rule, Proceedings of an international congress held at Patrai, 23-24 April 2010, Μελετήματα* 68, Αθήνα 2013, σελ. 616-631.

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου – Μουστάκα 2004: Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου - Α. Μουστάκα, «Συμβολή στη μελέτη της νομισματικής κυκλοφορίας στην πόλη των Φερών κατά την ελληνιστική εποχή», στο *Ὀβολός 7 (Πρακτικά της Γ΄ Επιστημονικής Συνάντησης: «Το νόμισμα στο Θεσσαλικό Χώρο», Βόλος 2001),* Αθήνα 2004, σελ. 491-514.

Ελευθερίου – Σκάγκος 2016: Ε. Π. Ελευθερίου – Ν. Ι. Σκάγκος, «Βουτιάνοι Λακωνίας, Εκκλησιές: Η ανασκαφική έρευνα. ΙΙ Η πρωτοβυζαντινή εγκατάσταση», *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, Περίοδος Δ΄, Τόμος 37, 2016, σελ. 1-24.

Ευσταθίου – Τριανταφυλλοπούλου 2006: Α. Ευσταθίου – Π. Τριανταφυλλοπούλου, «Ρωμαϊκό κτιριακό συγκρότημα στην αρχαία Δημητριάδα. Πρώτη παρουσίαση», στο Α. Μαζαράκης Αινιάν (επιμ.), *ΑΕΘΣΕ 1 (Πρακτικά 1ου Αρχαιολογικού Έργου Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας, Βόλος 2003)*, Βόλος 2006, Τόμος Ι (Θεσσαλία), σελ. 193-205.

Ευσταθίου 2014: Δ. Ευσταθίου, «Ελληνιστικές οικίες των Φερών», στο Δ. Καραμπερόπουλος (επιμ.), *ΥΠΕΡΕΙΑ VI, Πρακτικά Στ΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο 2012,* Αθήνα 2014, Μέρος Α΄, σελ. 163-182.

Fraser – Matthews, LGPN, III.B: P. M. Fraser – E. Matthews (eds), *A Lexicon of Greek Personal Names (LGPN), III.B. Central Greece: From the Megarid to Thessaly*, Oxford 2000/2004.

Θέμος – Ζαββού – Pickersgill – Τσούλη 2010: Α. Θέμος – Ε. Ζαββού – C. Pickersgill – Μ. Τσούλη, «Ύστερη ρωμαϊκή κεραμική από την περιοχή της κώμης της Πιτάνης στη Σπάρτη», στο Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή, Ντ. Κουσουλάκου (επιμ.), *Κεραμική της Ύστερης Αρχαιότητας από τον Ελλαδικό Χώρο (3ος – 7ος αι. μ.Χ.), Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης, Θεσσαλονίκη 2006*, Θεσσαλονίκη 2010, Τόμος Β΄, σελ. 743-762.

Καϊάφα 2008: Α. Γ. Καϊάφα, *Συστήματα ύδρευσης και αποχέτευσης κατά την ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο στη Μακεδονία* (Διδακτορική Διατριβή), Τόμοι Ι και ΙΙ (Κείμενο και Πίνακες), Θεσσαλονίκη 2008.

Κακαβογιάννης 1977: Ε. Κακαβογιάννης, «Ανασκαφικές έρευνες στις Φερές της Θεσσαλίας το 1977», *ΑΑΑ* Χ, 2 (1977), σελ. 174-187.

Kirsten 1940: E. Kirsten, «Λήμμα Pherai», στην *Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft – Neue Bearbeitung begonnen von Georg Wissowa*, Suppl. VII, Stuttgart 1940, στ. 984-1026.

Μουτζάλη 2000: Α. Γ. Μουτζάλη, «Σλάβοι στη Βυζαντινή Πελοπόννησο», *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 74, Μάρτιος 2000, σελ. 64-72.

Παπαγεωργίου 2014: Μ. Παπαγεωργίου, *Αρχαιολογική και αρχαιομετρική ανάλυση υαλίνων αντικειμένων της ύστερης αρχαιότητας από την Δυτική Πελοπόννησο* (Διδακτορική Διατριβή), Αθήνα 2014.

Perlzweig 1961: J. Perlzweig, *Lamps of the Roman Period. First to seventh Century after Christ, The Athenian Agora*, VII, Princeton, New Jersey 1961.

Poulou-Papadimitriou – Tzavella – Ott 2012: N. Poulou-Papadimitriou – E. Tzavella – J. Ott, «Burial practices in Byzantine Greece: archaeological evidence and methodological problems for its interpretation», στο M. Salamon, M. Wołoszyn, A. Musin, P. Špehar (eds), *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe. Archaeological and Historical Evidence*, I, Kraków – Leipzig – Rzeszów – Warszawa 2012, σελ. 377-428.

Robinson 1959: H. S. Robinson, *Pottery of the Roman Period. Chronology, The Athenian Agora,* V, Princeton, New Jersey 1959.

Rogers 1932: E. Rogers, *The Copper Coinage of Thessaly*, London 1932.

Sear 1978: D. R. Sear, *Greek Coins and their Values*, I (Europe), London 1978.

Sear 1979: D. R. Sear, *Greek Coins and their Values*, II (Asia and North Africa), London 1979.

Sear 1981: D. R. Sear, *Roman Coins and their Values* (3rd revised edition), London 1981.

Τζαβέλλα 2010: Ε. Τζαβέλλα, «Κεραμική από αθηναϊκούς τάφους του τέλους της Αρχαιότητας και οι μαρτυρίες της για τον 7ο αι. στην Αττική», στο Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή, Ντ. Κουσουλάκου (επιμ.), *Κεραμική της Ύστερης Αρχαιότητας από τον Ελλαδικό Χώρο (3ος – 7ος αι. μ.Χ.), Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης, Θεσσαλονίκη 2006*, Θεσσαλονίκη 2010, Τόμος Β΄, σελ. 649-670.

Χρυσοστόμου 1998: Π. Χρυσοστόμου, *Η θεσσαλική θεά Εν(ν)οδία ή Φεραία θεά,* Αθήνα 1998.

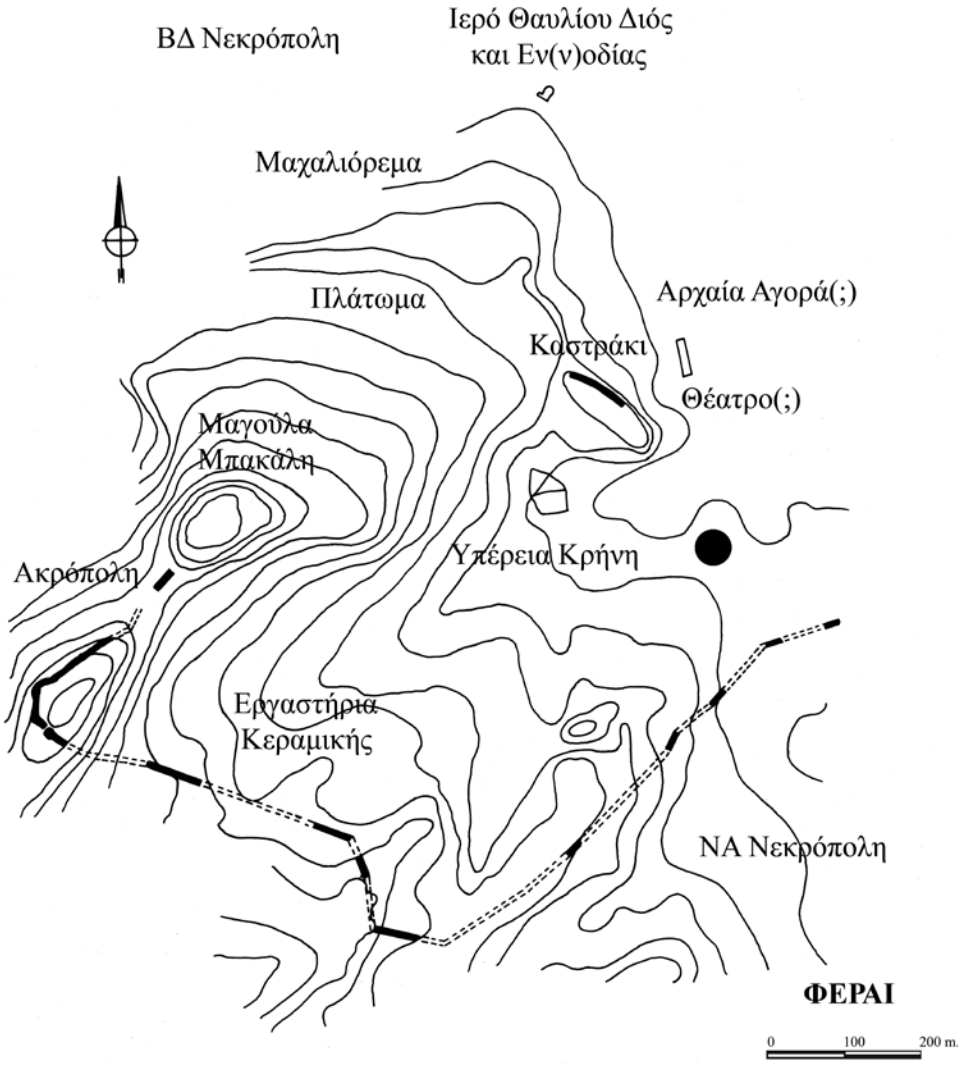

Εικ. 1. Τοπογραφικό Διάγραμμα των Φερών. Με μαύρο κυκλικό σύμβολο σημειώνεται η θέση του ανασκαφέντος οικοπέδου ιδιοκτησίας Β. Χατζηθεοδώρου.

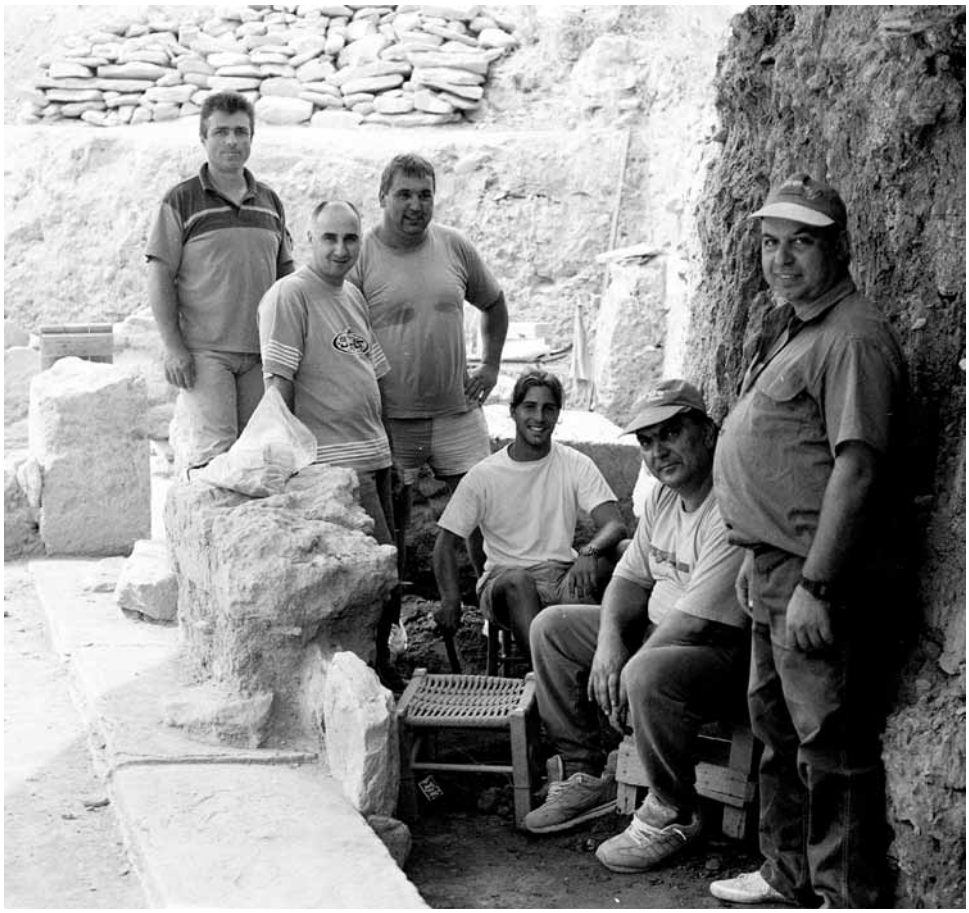

Εικ. 2. Βελεστίνο. Ανασκαφική ομάδα στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Β. Χατζηθεοδώρου. Μεταξύ των συναδέλφων ο Θ. Πατουσιάς (πρώτος από δεξιά) και ο Στ. Γιαννακόπουλος (δεύτερος από δεξιά) που μας «έφυγαν» πρόωρα.

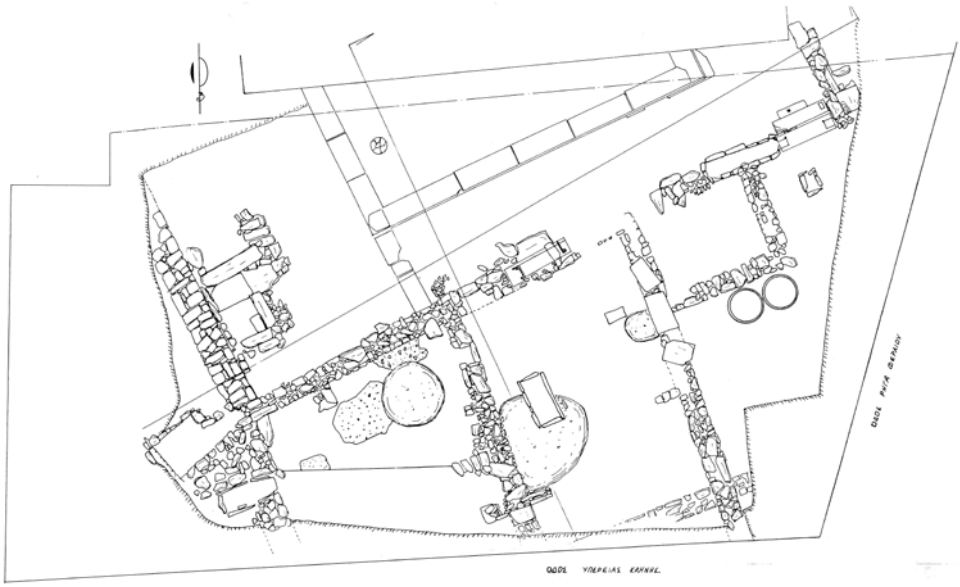

Εικ. 3. Κάτοψη της φεραϊκής οικίας που ανασκάφηκε στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Β. Χατζηθεοδώρου, στο Βελεστίνο. Κλίμακα 1:50 (Σχέδιο: Γ. Κιάσσας και Ελ. Ρίνη).

Εικ. 4. Βελεστίνο. Οικόπεδο Β. Χατζηθεοδώρου.
Γενική άποψη από ΒΔ της φεραϊκής οικίας.

Εικ. 5. Βελεστίνο. Οικόπεδο Β. Χατζηθεοδώρου. Άποψη από Α της φεραϊκής οικίας.

Εικ. 6. Βελεστίνο. Οικόπεδο Β. Χατζηθεοδώρου. Ο στυλοβάτης
της πεσσοστοιχίας της φεραϊκής οικίας. Άποψη από ΝΔ.

Εικ. 7. Βελεστίνο. Οικόπεδο Β. Χατζηθεοδώρου. Το κατώτερο τμήμα του ΝΔ γωνιακού πεσσού στην θέση του, επάνω στον στυλοβάτη της πεσσοστοιχίας της φεραϊκής οικίας. Άποψη από ΒΑ.

Εικ. 8. Βελεστίνο. Οικόπεδο Β. Χατζηθεοδώρου. Λίθινο κατώφλι της φεραϊκής οικίας. Άποψη από ΔΝΔ.

Εικ. 9α. Βελεστίνο. Οικόπεδο Β. Χατζηθεοδώρου. Τα κατώτερα τμήματα δύο πίθων στην θέση τους, σε αποθηκευτικό(;) χώρο της φεραϊκής οικίας. Άποψη από Δ.

Εικ. 9β. Βελεστίνο. Οικόπεδο Β. Χατζηθεοδώρου. Το εσωτερικό του ενός πίθου της εικ. 9α, όπου διακρίνονται οι μολύβδινοι σύνδεσμοι.

Εικ. 10. Βελεστίνο. Οικόπεδο Β. Χατζηθεοδώρου. Τετράπλευρη κατασκευή στην ΝΔ πλευρά της στοάς της φεραϊκής οικίας. Άποψη από ΝΝΑ.

Εικ. 11. Βελεστίνο. Οικόπεδο Β. Χατζηθεοδώρου. Φεραϊκή οικία. Πήλινος λύχνος ελληνιστικής εποχής (μήκος 0,12μ.).

Εικ. 12. Βελεστίνο. Οικόπεδο Β. Χατζηθεοδώρου. Φεραϊκή οικία. Μαρμάρινη στήλη ελληνιστικής εποχής, ανάθημα στην Αρτέμιδα Φωσφόρο (σωζ. ύψος 0,49μ.).

Εικ. 13α-β. Βελεστίνο. Οικόπεδο Β. Χατζηθεοδώρου. Φεραϊκή οικία.
Χάλκινο νόμισμα του Κοινού των Θεσσαλών, επί Νέρωνος. Εμπροσθότυπος:
Κεφαλή του Νέρωνος. Οπισθότυπος: Απόλλων κρατώντας κιθάρα.

Εικ. 14. Βελεστίνο. Οικόπεδο Β. Χατζηθεοδώρου. Φεραϊκή οικία.
Βάση αγγείου ρωμαϊκών χρόνων με εγχάρακτη επιγραφή:
ΜΑΡΚΟ[Σ] ή ΜΑΡΚΟ[Υ](;) (σωζ. μήκος 0,07μ.).

Εικ. 15. Βελεστίνο. Οικόπεδο Β. Χατζηθεοδώρου. Φεραϊκή οικία.
Πήλινος λύχνος ρωμαϊκών χρόνων (σωζ. μήκος 0,11μ.).

Εικ. 16. Βελεστίνο. Οικόπεδο Β. Χατζηθεοδώρου.
Άποψη από ΒΑ μέρους του νεκροταφείου του 7ου αι. μ.Χ.
ανάμεσα στα οικοδομικά κατάλοιπα της φεραϊκής οικίας.

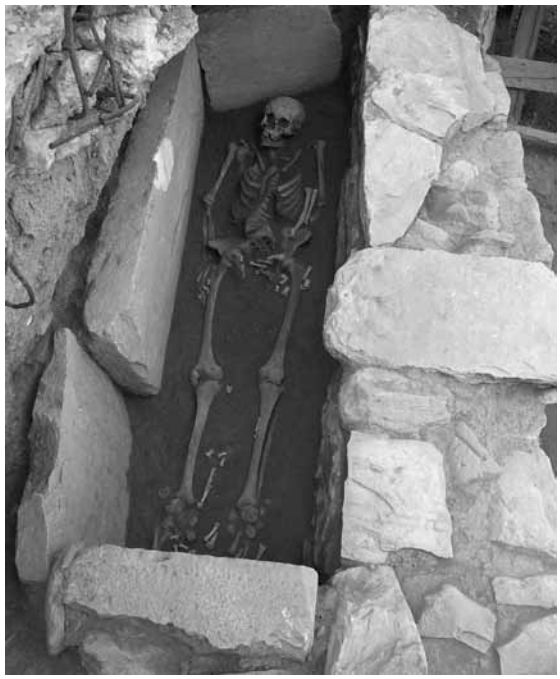

Εικ. 17. Βελεστίνο. Οικόπεδο Β. Χατζηθεοδώρου.
Ο τάφος 28 του νεκροταφείου του 7ου αι. μ.Χ. Άποψη από Α.

Εικ. 18. Βελεστίνο. Οικόπεδο Β. Χατζηθεοδώρου. Ο τάφος 26 του νεκροταφείου του 7ου αι. μ.Χ. με το πήλινο χειροποίητο αγγείο-κτέρισμα δίπλα στο κρανίο του νεκρού. Άποψη από Α.

Εικ. 19. Βελεστίνο. Οικόπεδο Β. Χατζηθεοδώρου. Το πήλινο χειροποίητο αγγείο, κτέρισμα του τάφου 26 (ύψος 0,11μ.).

Εικ. 20. Βελεστίνο. Οικόπεδο Β. Χατζηθεοδώρου. Η πήλινη οινοχοΐσκη, κτέρισμα του τάφου 26 (ύψος 0,14μ.).

ΟΛΓΑ ΚΑΚΑΒΟΓΙΑΝΝΗ, ΠΑΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

Αρχαιολογικές έρευνες σε αρχαίες πόλεις της Πελασγιώτιδος και της Θεσσαλιώτιδος. «ΕΡΓΑ ΚΑΙ ΗΜΕΡΑΙ» του αρχαιολόγου Ευάγγελου Κακαβογιάννη και των συνεργατών του στα χρόνια 1976-1980

Πριν δύο χρόνια έφυγε από τη ζωή ο Βαγγέλης Κακαβογιάννης, ακάματος εργάτης της Αρχαιολογίας, μαχητικός και με ευρύ πνεύμα. Είχε αποχωρήσει από το Υπουργείο Πολιτισμού ως Επίτιμος Διευθυντής Αρχαιοτήτων, αφού είχε διανύσει μια μακρά πορεία σε όλες τις υπηρεσιακές βαθμίδες και σε πολλές περιοχές της Ελλάδας, αρχίζοντας από τα βόρεια σύνορα, την Ανατολική Μακεδονία το 1961 και αργότερα την Έδεσσα, την Κέρκυρα, μέχρι τα νότια νησιά του Αιγαίου, τις Κυκλάδες και την Ρόδο. Πάντα επέδειξε τον ίδιο ζήλο, την ίδια αγάπη για την προστασία των αρχαιοτήτων[1] και τη μελέτη τους και γενικότερα για τη μελέτη και προάσπιση του Πολιτισμού και της Ιστορίας, από τα βάθη των αιώνων έως τις ημέρες μας. Παράλληλα με τα υπηρεσιακά του καθήκοντα, θεωρούσε υποχρέωση τη μετάδοση της γνώσης για την Ιστορία και τον Πολιτισμό στα ευρύτερα κοινωνικά στρώματα, για αυτό πραγματοποιούσε πολλές ομιλίες και δημοσιεύσεις σε τοπικά περιοδικά[2] και εφημερίδες, ενώ πρωτοστάτησε στην ίδρυση Επιστημονικών-Πολιτιστικών φορέων, όπως με τον Δημήτρη Καραμπερόπουλο και άλλους το 1987, της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Ρήγα-Βελεστίνου[3]. Υποστηρικτής της χρηστής διοίκησης με τις αξίες της αμεροληψίας, της ισότητας, της νομιμότητας και του δημόσιου

1 Την πεποίθησή του ότι το κυρίαρχο πνεύμα που πρέπει πρωταρχικά να διέπει τον αρχαιολόγο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας είναι της προστασίας των αρχαιοτήτων, όπως άλλωστε απορρέει απο το άρθρο 24 του Συντάγματος, διατύπωσε στο σχόλιό του με τον τίτλο, *«Τι έσωσε»*, που δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *ΔΕΛΤΟΣ* του Συλλόγου Ελλήνων Αρχαιολόγων (2008).

2 Στο περιοδικό *ΔΡΥΟΠΗ* του Εκδρομικού και Επιμορφωτικού Συλλόγου Λαυρίου, στα *ΕΔΕΣΣΑΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ* και στα *ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ.*

3 Το 1984 ίδρυσε την Εταιρεία Μελετών Λαυρεωτικής.

συμφέροντος συγκρούστηκε πολλές φορές με την εξουσία και τα μεγάλα ιδιωτικά συμφέροντα[4].

Γεννήθηκε στο Λαύρειο το 1938 και στην πείνα της Κατοχής έχασε τα δίδυμα αδέρφια του και λίγο μετά τον πατέρα του από ναυτικό ατύχημα. Αγωνίστηκε σε δύσκολα χρόνια, να ολοκληρώσει τις εγκύκλιες και τις πανεπιστημιακές του σπουδές, εργαζόμενος συγχρόνως, πράγμα που σημάδεψε την στάση του απέναντι στη ζωή και διαμόρφωσε την ποιότητα του χαρακτήρα του. Τα προτερήματα της ευθύτητας, της ευαισθησίας, της ποιητικής του φλέβας και του πηγαίου χιούμορ, τον έκαναν αγαπητό στους φίλους και τους συνεργάτες του.

Θήτευσε καταρχήν, κατά την ολιγόχρονη εργασία του (1961-1962), κοντά σε άριστους δασκάλους, τον Δημήτρη Λαζαρίδη στην Καβάλα και τον Νίκο Ζαφειρόπουλο στις Κυκλάδες, και κατά το διάστημα 1964-1968 στην πληρέστερα οργανωμένη, (εκείνη την εποχή), Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρόδου, με την μεγαλύτερη Αρχαιολογική Βιβλιοθήκη και διοικούμενη με άριστο τρόπο από τον Γρηγόρη Κωνσταντινόπουλο, ερευνώντας μια πλούσια αρχαία πόλη με εκπληκτικά ευρήματα (εικ. 1), σκάβοντας με τα ίδια του τα χέρια, όπου διαμόρφωσε τον υπαλληλικό και επιστημονικό χαρακτήρα του.

Στη συνέχεια υπηρέτησε στην Αττική (1969-1973), στην Έδεσσα (1973-1975), στην Κεντρική Υπηρεσία ΥΠΠΟ (1975-1976), στον Βόλο (1976-1980), πάλι στην Ρόδο (1980-1983) και τέλος πάλι στην Αττική (1983-2001), όπου, παντού, άφησε τη «σφραγίδα» του. Το μεγαλύτερο διάστημα εργάστηκε στην Αττική, κυρίως στο Λαύριο, τη γενέτειρά του, όπου ήδη από τα φοιτητικά του χρόνια είχε αρχίσει να μελετά τα αρχαία μεταλλεία και με τη διδακτορική του διατριβή[5] απέδειξε, ότι η εμπνευσμένη εκμετάλλευσή τους από το Αθηναϊκό κράτος, μετά την εγκαθίδρυση της Αθηναϊκής Δημοκρατίας, υπήρξε η βάση για την οικονομική ακμή και τη ναυπήγηση του αθηναϊκού στόλου, ο οποίος πέτυχε να καταναυμαχήσει τον περσικό στη Σαλαμίνα, και στην συνέχεια να δημιουργηθεί το Αθηναϊκό Θαύμα της κλασικής εποχής. Συνδυάζοντας την γνώση από τις σημαντικές μελέτες για την αρχαία και τη νεότερη μεταλλευτική και μεταλλουργική τεχνολογία του πρωτοπόρου μελετητή του 19ου αι. Ανδρέα Κορδέλλα[6] και τις πρόσφατες του Κωνσταντίνου Κονοφάγου, απέκτησε μια στέρεη επιστημονική υποδομή, που τον κατέστησε έτοιμο να κατανοήσει και να ερμηνεύσει σωστά τα νέα στοιχεία που αποκάλυπταν οι αρχαιολογικές έρευνες στην Λαυρεωτική.

Ευτυχέστερη υπήρξε η πρώτη αττική του θητεία, όταν Έφορος ήταν ο Ευθύμιος Μαστροκώστας. Κατά την ανασκαφή του μεγάλου δημοτικού νεκροταφείου του αρχαίου δήμου του Μυρρινούντος στην Μερέντα, (1972), είχε την τύχη να αποκαλύψει τη διάσημη κόρη Φρασίκλεια[7] και τον κούρο της Μερέντας (εικ. 2). Στην δεύτερη θητεία του, εκτός

4 Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της επιστροφής «επιχειρηματικού δώρου», που του απεστάλη από Εταιρεία, που είχε ζητήσει άδεια για πραγματοποίηση μεγάλου Εξορυκτικού Έργου σε μικρό νησί, μια Πρωτοχρονιά στις αρχές της δεκαετίας του ΄80, το οποίο επέστρεψε με έγγραφο, «διά της Εφορείας».

5 Ε. Χ. Κακαβογιάννης, *Μέταλλα Εργάσιμα και Συγκεχωρημένα. Η οργάνωση της εκμετάλλευσης του ορυκτού πλούτου της Λαυρεωτικής από την Αθηναϊκή Δημοκρατία.* Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Δελτίου, αρ. 90. Αθήνα 2005.

6 Α. Κορδέλλας, *Από Πειραιώς μέχρις Ολύμπου: Ορυκτολογική και γεωλογική μελέτη,* Αθήνα, 1883 (αντίτυπο στη Γεννάδιο Βιβλιοθήκη).

7 Αναμνήσεις από την Φρασίκλεια. Στο:Π. Βαλαβάνης (επιμ). *Μεγάλες στιγμές της Ελληνικής Αρχαιο λογίας,* Αθήνα 2007, σ. 332-337 (Εκδόσεις Καπόν).

από άλλες σωστικές ανασκαφές σε διάφορες θέσεις στη ΝΑ. Αττική, σημαντικότερες ήταν ο εντοπισμός το 1991 και η έναρξη έρευνας του νεκροταφείου της Παλλήνης των μυκηναϊκών χρόνων, στο Φούρεσι Γλυκών Νερών (εικ. 3), καθώς και η άριστη οργάνωση το 1999 της έρευνας στον αρχαιολογικό χώρο της Μερέντας, όπου κατασκευάστηκε το Ολυμπιακό Ιππικό Κέντρο και ο Ιππόδρομος (εικ. 4). Στη δική του οργάνωση στηριχθήκαμε, όσοι συνεχίσαμε την ανασκαφική έρευνα. Η αρχαιολογική αυτή έρευνα, που παρά τα απολύτως ασφυκτικά χρονοδιαγράμματα, ήταν πλήρης, αποκάλυψε σχεδόν 100 θέσεις αρχαίων μνημείων, - προϊστορικούς οικισμούς (7ης- 3ης χιλιετ. π. Χ.), έναν αρχαίο ναό με την κρήνη του, ιερά, δημόσια κτίρια, νεκροταφεία) -, και έγινε σε άριστη συνεργασία με τους «κυρίους» των Έργων, τον ΟΔΙΕ και τη Γενική Γραμματεία Αθλητισμού, ακόμη και όταν χρειάστηκε να μετακινήσουμε περίπου 100 μ. τον στίβο του Ιπποδρόμου, για να διατηρηθεί το ιερό της Αφροδίτης. Αυτά βέβαια χάρη στη σκληρή δουλειά όλων (τα θυμούνται οι ...νέοι Βολιώτες αρχαιολόγοι, ο Άκης Γεωργίου και ο Μιχάλης Ανετάκης), αλλά και στην άριστη διαχείριση των διαφόρων διαδικαστικών θεμάτων από τον Γενικό Γραμματέα Ολυμπιακών Έργων, τον Κώστα Καρτάλη[8].

Εκτός λοιπόν από τη σωστική ανασκαφή στο μεγάλο μυκηναϊκό νεκροταφείο της Παλλήνης, στη Λαυρεωτική ερεύνησε κυρίως μεταλλουργικές εγκαταστάσεις, με επιστέγασμα την εκτεταμένη ανασκαφή στην κοιλάδα της Σούριζας, που είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία του μεγάλου επισκέψιμου Αρχαιολογικού Χώρου στον Εθνικό Δρυμό Σουνίου (εικ. 5), όπου αποκαλύφθηκε μία σειρά από «πλυντήρια» καθαρισμού του τριμμένου μεταλλεύματος, προκειμένου αυτό να ριχτεί στα μεταλλουργικά καμίνια για την εξαγωγή του αργυρούχου μολύβδου και ακολούθως να γίνει η απόληψη του αργύρου.

Η θητεία του στην ΙΓ΄ Εφορεία Αρχαιοτήτων στον Βόλο (1976-1980)

Τα πλούσια αρχαιολογικά κατάλοιπα της Θεσσαλίας με τη βαριά ιστορική κληρονομιά από την βαθιά προϊστορία, προσήλκυσαν ήδη από τον 18ο αι. το ενδιαφέρον αρχικά των περιηγητών και στην συνέχεια των ιστορικών και των αρχαιολόγων. Πρωτεύουσα θέση μεταξύ αυτών κατέχει ο Ρήγας Βελεστινλής, ο οποίος κατά τη σύνταξη της *Χάρτας* του ενσωμάτωσε σε αυτήν πλήθος τοπογραφικών πληροφοριών, που φανερώνουν τη συστηματική ενασχόλησή του με το ιστορικό παρελθόν και τα κατάλοιπά του, όχι μόνο της Θεσσαλίας, αλλά και όλου του γεωγραφικού χώρου, όπου αναπτύχθηκε ο ελληνικός πολιτισμός. Για την ιδιαίτερη πατρίδα του, το Βελεστίνο, που είχε αναπτυχθεί πάνω σε τμήμα της πόλης των αρχαίων Φερών, συνέταξε και την «*Επιπεδογραφία της Φεράς, λεγομένης νυν Βελεστίνος*»[9].

Από τον 19ο αι. πολλοί μελετητές άρχισαν να καταγράφουν τις αρχαίες πόλεις και θέσεις με λείψανα προϊστορικών χρόνων, και η Θεσσαλία ήταν η πρώτη περιοχή στην Ελλάδα, που τόσο νωρίς είχε επιχειρηθεί μια ακριβής τοπογραφική τεκμηρίωση από τον Χρήστο Τσούντα, τους A.J. B. Wace και M. S. Thompson, καθώς και τον Fr. Stählin. Η συστηματική ανασκαφική έρευνα άρχισε από τον Χρ. Τσούντα στους προϊστορικούς

8 Η υλοποίηση αυτού του τεράστιου έργου, σε έκταση 2.550 στρεμμάτων, στον πυρήνα του αρχαίου δήμου, στον ασφυκτικό χρόνο των 5 ετών, και η μετέπειτα άριστη συνεργασία με τον ΟΔΙΕ και τώρα με τον ΟΠΑΠ, είναι η απάντηση στους κραυγάζοντες για την κήρυξη των σημαντικών αρχαιολογικών χώρων στο Ελληνικό και αλλού. Τα αρχαία δεν εμποδίζουν την Ανάπτυξη, την εμπλουτίζουν.

9 Ε. Κακαβογιάννης 1990.

οικισμούς του Διμηνίου και του Σέσκλου, ενώ πενήντα χρόνια αργότερα άξιος συνεχιστής του έργου αυτού αναδείχθηκε ο Δημήτρης Θεοχάρης, ο ερευνητής του Σέσκλου και άλλων προϊστορικών οικισμών της Θεσσαλίας[10].

Η μελέτη των πόλεων της αρχαίας Θεσσαλίας, λόγω έλλειψης προσωπικού, για πολλά χρόνια περιορίσθηκε σε περισυλλογή αρχαίων, κυρίως επιτύμβιων μνημείων από τα νεκροταφεία των αρχαίων πόλεων και μόνο στην Λάρισα και την Τρίκκη (Τρίκαλα), που είχαν διαδεχθεί στην ίδια θέση τις αρχαίες, γίνονταν σωστικές ανασκαφές. Η έρευνα των αρχαίων ελληνικών πόλεων συστηματοποιήθηκε μετά το 1960, με την αναδιοργάνωση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Ήδη με πρότυπο την έρευνα και την δημοσίευση της ανασκαφής της Ολύνθου από την Αμερικανική Αρχαιολογική Σχολή και της Δήλου από τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή, είχε αρχίσει συστηματική έρευνα στην Αθήνα, την Πάτρα, το Άργος, την Θεσσαλονίκη και την Ρόδο, όπου εργαστήκαμε μαζί με τον Βαγγέλη Κακαβογιάννη και τον Κώστα Γαλλή.

Όταν το Φθινόπωρο του 1976 ο Βαγγέλης Κακαβογιάννης, ως Επιμελητής Αρχαιοτήτων, ήρθε στον Βόλο, είχαν ωριμάσει οι συνθήκες για να αρχίσει η συστηματική έρευνα και μελέτη των αρχαίων πόλεων στην περιοχή της Εφορείας, κυρίως όσων κινδύνευαν από τις σύγχρονες δραστηριότητες, οικοδόμηση ή καλλιέργεια. Όπως ήταν φυσικό αυτή άρχισε με τις Φερές, τη*ν Uralte Stadt, την πανάρχαια πόλη,* όπως την είχε χαρακτηρίσει ο μεγάλος ερευνητής της προϊστορίας Milojcic, με την πλούσια μυθολογική παράδοση και το ένδοξο ιστορικό παρελθόν, που διαδραμάτισε ηγεμονικό ρόλο στην Θεσσαλία με τους «τυράννους» Λυκόφρονα, Ιάσονα και Αλέξανδρο (α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.), οι οποίοι επιδίωξαν την πανθεσσαλική και πανελλήνια κυριαρχία[11].

ΦΕΡΕΣ

Οι Φερές είχαν ελκύσει το ενδιαφέρον των μελετητών ήδη από τα μέσα του 19ου αι., όπως δείχνει η εκ του μακρόθεν «μελέτη» του Liebinger[12]. Τις πρώτες ανασκαφές είχε αρ-

10 Για τη ζωή και το έργο του Δ. Θεοχάρη βλ. τα *Πρακτικά Συνεδρίου στη μνήμη του Δ. Θεοχάρη,* Αθήνα, 1992. Καταθέτουμε εδώ μια επιπλέον μαρτυρία για το έργο του, όσον αφορά για την πέραν της προϊστορίας ενασχόλησή του, την διοικητική και την επιστημονική εργασία του. Όταν το 1979, σε περίοδο που απουσίαζαν με άδεια ο Γ. Χουρμουζιάδης και ο αναπληρωτής του Ε. Κακαβογιάννης, μετά από επείγουσα εντολή της Διεύθυνσης Αρχείου Μνημείων του ΥΠΠΟ, καταρτήσαμε πίνακες με τους κηρυγμένους αρχαιολογικούς χώρους των νομών Μαγνησίας και Καρδίτσας, διαπιστώσαμε με έκπληξη τον μεγάλο αριθμό θέσεων προϊστορικών και κλασικών χρόνων, τις οποίες είχε κηρύξει προστατευτέες. Διακρίνουμε εδώ την αναμφισβήτητη επίδραση που είχε δεχθεί από την «ιδεολογία» περί προστασίας των αρχαίων του αναμορφωτή της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας Ιωάννη Παπαδημητρίου, όταν, κατά τους πρώτους χρόνους της δεκαετίας του ’50, ως νέος Επιμελητής Αρχαιοτήτων είχε υπηρετήσει στην Εφορεία Αττικής. Αυτές οι κηρύξεις αποτέλεσαν το ισχυρό όπλο στην προσπάθεια όλων των μεταγενεστέρων για την προστασία των αρχαιολογικών χώρων. Άλλη διαπίστωση ήταν ότι στους παλαιούς καταλόγους του Μουσείου Βόλου είχαν καταγραφεί πολλά αρχαία, κυρίως γλυπτά και επιγραφές, πάρα πολλά από το χέρι του ίδιου, αλλά και της Μαρίας Θεοχάρη. Στα χρόνια της θητείας μας στην Αρχαιολογική Υπηρεσία μάθαμε να κρίνουμε τον αρχαιολόγο, όχι μόνο από το απαραίτητα δημοσιευμένο έργο του, αλλά και από την προαπαιτούμενη άσκηση προστασίας και την επιβεβλημένη τεκμηρίωση των αρχαίων θέσεων και των μνημείων, ακινήτων και κινητών. Σημειώνουμε, ότι ο Δ. Θεοχάρης δημοσίευσε και ευρήματα ιστορικών χρόνων.

11 Γ. Παπαντωνίου, *Αρχαία Ελληνική Ιστορία,* τόμος Γ΄ (1979) 202, 274, 287, 372 κ.ε.

12 Liebinger, J., *De rebus Pheraeis* (διδακτορική διατριβή. Πανεπιστήμιο Cincinnati, 1862).

χίσει από τις αρχές του 20ου αι. ο Απόστολος Αρβανιτόπουλος, ενώ συστηματικότερα εργάστηκε ο Yves Bequignon[13], κυρίως στο ιερό του Θαυλίου Διός, που όπως διαπιστώθηκε από τα ευρήματα του αποθέτη και τις επιγραφές, ανήκε σε μια γυναικεία τοπική θεότητα, την Ενοδία, ή Φεραία θεά, ενώ ο Δίας Θαύλιος ήταν ο πάρεδρός της.

Έκτοτε σποραδικά τυχαία ευρήματα που βρέθηκαν στη Μαγούλα Μπακάλη και στις παρυφές της, όπως ο μαρμάρινος αυστηρορρυθμικός κορμός αγάλματος της Αθηνάς[14], ο Βωμός των Έξι Θεαινών[15], το κεφάλι μιας νεανικής θεάς, που ο Β. Κακαβογιάννης συνέδεσε με τον βωμό των Έξι Θεαινών[16] και η πρώτη επιγραφή των Φεραίων «υλουρεισάντων»[17] πιστοποίησαν ότι η αρχαία πόλη υπήρξε και σημαντικό θρησκευτικό κέντρο. Ο έλεγχος των εκσκαφικών εργασιών, στον χώρο που κατελάμβανε η πόλη και τα νεκροταφεία της, άρχισε αμέσως[18]. Εντοπίσθηκε το τείχος στη νότια πλευρά (εικ. 6) και τη δυτική της πόλης, ενώ άρχισε η αποκάλυψη της οχύρωσης στην ακρόπολη, στον λόφο του Αγίου Αθανασίου ή της Παναγίας (εικ. 7). Παράλληλα, έγινε η τοπογράφηση των ορατών αρχαίων λειψάνων εντός του Βελεστίνου, καθώς και αυτών που είχαν πρόσφατα αποκαλυφθεί[19]. Και ενώ το ισχυρό τείχος άρχισε να αναδεικνύεται, η έρευνα στο Βελεστίνο περιοριζόταν στη μικρή έκταση των οικοπέδων, όπου αποκαλύπτονταν μόνο σπαράγματα των θεμελίων των αρχαίων οικιών και των άλλων κτιρίων.

Σημαντικότατη όμως υπήρξε η έρευνα των βόθρων των νέων κατοικιών, που στην πραγματικότητα ήταν τομές στην προϊστορία και την ιστορία της πόλης. Διαπιστώθηκε ότι η έναρξη της κατοίκησης στα πόδια της Μαγούλας, βορειοδυτικά της Υπέρειας κρήνης, ανάγεται στο τέλος της Νεολιθικής εποχής και της αρχής της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού (τέλη 4ης χιλ. π.Χ.)[20]. Εντυπωσιακά όμως ήταν τα παχιά και πλούσια σε ευρήματα στρώματα της Μέσης Εποχής του Χαλκού και της Μυκηναϊκής Εποχής (2η χιλ. π.Χ.), όπως άλλωστε συμβαίνει και στους γειτονικούς οικισμούς στις όχθες της λίμνης Βοιβηίδας (σημερινή Κάρλα), που ανήκαν στην επικράτειά της. Η έρευνα όμως του μεγάλου Δημοτικού οικοπέδου στα δυτικά της Υπέρειας έδωσε την δυνατότητα να αποκαλυφθεί τμήμα ενός μυκηναϊκού νεκροταφείου με σημαντικά πρώιμα ευρήματα[21], καθώς και τάφων της Πρωτογεωμετρικής περιόδου (περί το 900 π.Χ.)[22].

Στα στρώματα της πόλης των ιστορικών χρόνων βρέθηκαν ενδιαφέροντα ευρήματα: ειδώλια, μετάλλινα μικροτεχνήματα, νομίσματα, συνήθης κεραμική οικιακών αγγείων, αλλά και μία ομάδα σκύφων με ανάγλυφες παραστάσεις μυθολογικών σκηνών από τα ομηρικά έπη και την αρχαία τραγωδία, τα οποία, όπως διαπίστωσε, παράγονταν στις

13 Y. Bequignon, *Recherches archéologiques à Phères de Thessalie*, 1937.

14 Μπακαλάκης Γ., «Φεραία Αθηνά». *Αρχείον Θεσσαλικών Μελετών, Β΄, (1973)*, 1 κ.ε.

15 Miller St. G., « Altar of the Six Godesses in Thessalian Pherai», *Callifornian Studies in Classical Antiquity 7 (1974)* 231κ.ε.

16 Ε. Κακαβογιάννης, 1994.

17 Ε. Κακαβογιάννης, 1978.

18 Στις έρευνες των Φερών και στις παράλληλες εργασίες τεκμηρίωσης του υλικού, εκτός από τους υπογράφοντες, έλαβαν μέρος και οι αρχαιολόγοι Άννα Θεοφίλου-Μήτρου, Θεοδώρα Μουκατάση και Λεωνίδας Χατζηαγγελάκης, ενώ πολύτιμος βοηθός υπήρξε ο φύλακας Αντώνης Βουλκούδης, απαρέγκλιτα ταγμένος στο καθήκον της προστασίας των μνημείων της περιοχής.

19 *ΑΔ 32 (1977), Χρονικά Β΄ 1*, 119 κ.ε.

20 Ο. Κακαβογιάννη 1979.

21 Ε. Κακαβογιάννης 2003-4.

22 Ο. Κακαβογιάννη 1992.

Φερές, καθώς βρέθηκε μήτρα του αγγείου, και τμήμα του σκύφου που είχε προέλθει από αυτήν, με παράσταση της «Αρπαγής της Ελένης από τον Θησέα»[23]. Αργότερα η Αργ. Ιντζεσίλογλου εντόπισε τον «φεραϊκό Κεραμεικό» και πολλά ακόμη όστρακα παρόμοιων σκύφων, τα οποία και έκανε ευρύτερα γνωστά με τις δημοσιεύσεις της.

Στον σημαντικό τομέα της δημόσιας λατρείας, εκτός από το άγαλμα της Αθηνάς, το Βωμό των Έξι Θεαινών με το κεφάλι της θεάς και την παλαιότερη στήλη των Φεραίων *υλουρών* προστέθηκαν δύο σημαντικά νέα ευρήματα. Μία νέα στήλη αφιερωμένη στον Ηρακλή[24] από τους *υλουρούς*, τοπικούς αξιωματούχους, αρμόδιους για την προστασία των δασών, βρέθηκε στην εσωτερική πλευρά του βόρειου σκέλους του τείχους, στο δυτικό λόφο της ακρόπολης, όπου εντοπίστηκαν θεμέλια του μικρού ιερού δίπλα σε αυτό, μέσα στα πεύκα, χωρίς όμως να προχωρήσει η ανασκαφική έρευνά του.

Στις Αλεπότρυπες (αγρός Μπατακόγια), σε χαμηλό λόφο στα ΒΔ. της ακρόπολης, είχε γίνει ισοπέδωση της περιοχής, που κατέστρεψε νεκροταφείο της Πρώϊμης Εποχής του Σιδήρου και μικρό ιερό της Κλασικής Εποχής. Σώθηκε το δυτικό τμήμα του ιερού[25] με σημαντικά ευρήματα: Το μισό τμήμα μαρμάρινης αμφίγλυφης στήλης, όπου από την μία πλευρά εικονίζεται, η Ενοδία, θεά του «κατω κόσμου», ενώ στην πίσω όψη η Δήμητρα, η μητέρα της Ενοδίας σύμφωνα με τον Ευριπίδη (Ίων, στ. 1048-1057). Σημαντικό είναι πήλινο κεφάλι, σχεδόν φυσικού μεγέθους[26], του παρέδρου της Δήμητρας Δία Μειλίχιου, επίσης θεού των νεκρών, αρχικά στημένο σε ξύλινο στύλο, ένα κουλουριασμένο πήλινο φίδι, που και αυτό σχετίζεται με τον θάνατο, πήλινο ειδώλιο ίππου και πολλά άλλα μικρότερα αναθήματα[27].

Τα ευρήματα αυτά ήταν αρκετά για να βρεθεί ο μίτος, που οδήγησε στη συνολική μελέτη αυτής της ιδιόμορφης φεραϊκής θεάς[28]. Η λατρεία της διαδόθηκε σε όλη την Θεσσαλία, την Μακεδονία και αλλού, ενώ οι επιγραφικά γνωστές προσωνυμίες της πιστοποιούν το εύρος των ιδιοτήτων της (Αλεξεάτις, Αστικά, Ιλιάς, Κόριλλος, Κορουτάρρα, Οσία, Πατρώα, Πολιάς, Σταθμία, Φωσφόρος και Φεραία). Το μικρό αυτό ιερό ήταν αφιερωμένο στην Ενοδία και τον Δία Μειλίχιο, χθόνιους θεούς, των ταφικών εθίμων και των καθαρμών.

Τα σημαντικά αυτά ευρήματα επιστεγάστηκαν με τη διαπίστωση ότι η «Επιπεδογραφία της Φεράς», την οποία ο Ρήγας είχε απεικονίσει στη Χάρτα του, ήταν στην πραγματικότητα μία χαρτογραφική αποτύπωση υπό κλίμακα, όλων των αρχαίων καταλοίπων που σώζονταν κατά την νεανική του ηλικία στην περιοχή του Βελεστίνου[29]. Η ιστορικότητα της Επιπεδογραφίας τεκμηριώθηκε με την αντιπαραβολή σωζόμενων μνημείων, τα οποία σημειώνονται ή απλά αναφέρονται σε αυτήν, όπως π.χ. ο δρόμος πάνω στο δυτικό σκέλος του τείχους (στον αγρό του Βασ. Σαββανάκη) ή το μαρμάρινο τρόπαιο που βρέθηκε στους νότιους πρόποδες του αυχένα της ακρόπολης, κάτω από την εκκλησία της Παναγίας, (η οποία κτίσθηκε στην θέση του Αγίου Αθανασίου, στο νάρθηκα του οποίου ο Ρήγας σημειώνει ότι φυλάσσονταν παρόμοια τρόπαια), καθώς και η τούρκικη επιτύμβια στήλη από τα «Τούρκικα Μνήματα», που τα σημειώνει αμέσως

23 Ε. Κακαβογιάννης 1980β.

24 Ε. Κακαβογιάννης 1978.

25 Ο. Κακαβογιάννη 1986

26 Η συγκόλλησή τους είχε γίνει από τον ηρωϊκό συντηρητή Μάρκο Νικολαράκη.

27 Στα μεταφερμένα απο τον εκσκαφέα στην πλαγιά χώματα θα πρέπει πάντα να αναζητούνται τα σημαντικά χαμένα αντικείμενα.

28 Π. Χρυσοστόμου 1998, 2002α και 2006.

29 Ε. Κακαβογιάννης 1990.

προς τα ΝΑ. του Βελεστίνου. Νομίζουμε ότι πολύ δίκαια ο Βαγγέλης Κακαβογιάννης τον είχε χαρακτηρίσει ως τον πρώτο Έλληνα Αρχαιολόγο. Η μεγάλη σημασία της πόλης των Φερών επιβεβαιώνεται συνεχώς από τις ανασκαφές που από το 1980 και μετά διεξήγαγε η Αργυρούλα Ιντζεσίλογλου και συνεχίζονται από τους νεώτερους αρχαιολόγους. Έχουν βρεθεί μυκηναϊκοί τάφοι, δρόμοι, οικίες κλασικών χρόνων, η Αγορά της πόλης και ο Κεραμεικός της.

ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΑ

Η άλλη πόλη, στην οποία άρχισε παρακολούθηση των εκσκαφικών εργασιών, ήταν η Δημητριάδα, όπου ήδη ο Δ. Θεοχάρης είχε αποκαλύψει την *οικία της Δαμοκρατίας*, ενώ ομάδα Γερμανών αρχαιολόγων υπό τον Milojcic ερευνούσε το μεγάλο συγκρότημα, που είχε χαρακτηρισθεί ως Ανάκτορο. Την μελέτη της πολεοδομίας και της αρχιτεκτονικής είχε αναλάβει ο P. Marzolff[30].

Έγιναν περιορισμένες σωστικές έρευνες με σημαντικότερη του τείχους στον λόφο του Προφήτη Ηλία[31]. Ερευνήθηκε επίσης τμήμα του προτειχίσματος στη ΝΑ. πλευρά της αρχαίας πόλης, καθώς και στην οικιστική νησίδα, την Insula XI/7. Δυτικά της λεωφόρου Παγασών σε μικρό οικόπεδο αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίας οδού, που είχε τον ίδιο προσανατολισμό με τις οδούς στο ανατολικό τμήμα της πόλης. Είχε κατεύθυνση από Β προς Ν και δίπλα σε αυτήν υπήρχαν αρχαία κτίρια, οικίες ή εργαστήρια, όπως πιστοποιούν τα παχιά στρώματα κελυφών πορφύρας που υπήρχαν στα δυτικά της οδού. Ίσως στην περιοχή αυτή είχε χωριστά χωροθετηθεί ο βιοτεχνικός τομέας της πόλης, όπως συμβαίνει και σε άλλες αρχαίες πόλεις, όπως π.χ. στην Ρόδο. Στη νοτιοδυτική πλευρά της Δημητριάδας, δίπλα στο Αλιγαρόρεμα και στην δυτική πλευρά της λεωφόρου Παγασών (οικ. Δενελάβα), σε απλό τάφο βρέθηκε εκτός των άλλων ένας ομηρικός σκύφος με ανάγλυφες παραστάσεις[32], που σχετίζονται με τον Αυτόλυκο, γιό του Ερμή και παππού του Οδυσσέα, αλλά ίσως και τον θεσσαλό Αυτόλυκο, που έλαβε μέρος στην Αργοναυτική Εκστρατεία. Η συνέχιση των ερευνών στην πόλη και το Ανάκτορο από την Ανθή Μπάτζιου ήταν ιδιαίτερα καρποφόρα[33].

30 P. Marzolff, P. Marzolff. «Η πολεοδομική εξέλιξη και τα κυριότερα έργα της περιοχής». στο *Αρχαία Δημητριάδα. Η διαδρομή της στον χρόνο. Πρακτικά ημερίδας, 9 Νοεμβρίου 1994* (επιμ. Ελ. Κονταξή), Βόλος 1996,. 47-70. Ο ίδιος, «Zentrum und Peripherie im Wandel der Besiedlungsstruktur an der Bucht von Iolkos». Στο: *Stadt und Umland. Neue Ergabnische der Archaeologischen Bau- und Siedlungsforschungs-Kolloquium, in Berlin vom 7. bis 10. Mai 1997*, 168-185.

31 *ΑΔ 32 (1977), Χρονικά, Β΄ 1*, 130-132.

32 Α. Ιντζεσίλογλου. «Ομηρικός σκύφος απο τα εργαστήρια της Πέλλας (;) στη Δημητριάδα. Παρατηρήσεις και προβληματισμοί». *Πρακτικά Θ΄Επιστημονικής Συνάντησης για την Ελληνιστική κεραμική. Θεσσαλονίκη 5-9 Δεκεμβρίου 2012, Αθήνα 2018*, 335-341.

33 Α. Μπατζιου-Ευσταθίου, Π. Τριανταφυλλοπούλου. «Νεώτερα δεδομένα από τον Αρχαιολογικό χώρο της Δημητριάδας». *Το Εργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων και Νεωτέρων Μνημείων του ΥΠΠΟ στην Θεσσαλία και την ευρύτερη περιοχή της (1990-1998). 1η Επιστημονική Συνάντηση , Βόλος, Μάης 1998.* Βόλος 2000, 301-307.

Συνολική Βιβλιογραφία για τις έρευνες στην Δημητριάδα βλ. M. Stamatopoulou. Demetrias: The Archaeology of a Cosmopolitan Macedonian H.arbour. στο *Βορειοελλαδικά. . Tales from the lands of the ethne. Essays in honour of Miltiadis B. Hatzopoulos.* (eds M. Kalatzi, P. Paschidis, Cl. Antonetti, A.-M. Guimier-Sorbets). ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 78 (Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών/ Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών), Athens, 2018, 343-376.

Η νέα έκθεση στο Μουσείο Βόλου προβάλλει τα σημαντικότερα ευρήματα.

ΦΘΙΩΤΙΔΕΣ ΘΗΒΕΣ

Μαζί με την έναρξη των ανασκαφών στις Φερές και τη Δημητριάδα άρχισε η προετοιμασία για έρευνες και σε άλλες αρχαίες πόλεις. Στις Φθιώτιδες Θήβες, όπου η άροση έφερνε συνέχεια στο φώς αρχαιότητες, κυρίως επιτύμβια μνημεία απο το νότιο νεκροταφείο της, αλλά και αναθηματικές στήλες της Άρτεμης και της Εννοδίας, συντάχθηκε το γενικό τοπογραφικό της περιοχής της πόλης και του περίγυρού της[34].

ΦΥΛΑΚΗ

Η σημασία της Φυλάκης, έδρας του ομηρικού βασιλείου του Πρωτεσίλαου (στον *Νηών Κατάλογο*, των πλοίων που έπλευσαν στην Τροία, αναφέρεται ότι έλαβε μέρος με 40 πλοία) και τα διάσπαρτα οικοδομικά λείψανα στο λόφο της «ακρόπολης» και γύρω από αυτήν, οδήγησε στην προσπάθεια της συνολικής χαρτογράφησής τους, σχέδιο όμως που τελικά για διάφορους λόγους δεν υλοποιήθηκε.

ΘΕΣΣΑΛΙΩΤΙΣ

Έως το 1977, εκτός από τις παλαιές ανασκαφές στο μυκηναϊκό θολωτό τάφο του Γεωργικού και στο ιερό της Αθηνάς στην Φίλια από τον Δ. Θεοχάρη, η Εφορεία της Λάρισας είχε κάνει μικρές σωστικές ανασκαφές στην Μητρόπολη, το Καλλίθηρο, καθώς και περισυλλογές αρχαιοτήτων κυρίως από τον Άτραγα. Ο έλεγχος των οικοδομικών εκσκαφικών έργων άρχισε από το Καλλίθηρο και την Μητρόπολη.

Στο Καλλίθηρο ερευνήθηκε μικρό οικόπεδο, (ιδιοκτησίας Καντερέ), όπου είχε λειτουργήσει αρχαίο σιδηρουργείο. Το σημαντικότερο εύρημα ήταν μεγάλος πήλινος σφραγιστικός δίσκος, στην μία πλευρά του οποίου απεικονίζεται γυναικεία θεότητα και εκατέρωθεν δύο μορφές σε μικρότερο μέγεθος (εικ. 8). Ενδεχομένως πρόκειται για την Αφροδίτη Καστνηίτιδα, που λατρευόταν στην γειτονική Μητρόπολη[35].

Τις τελευταίες δεκαετίες με τις σημαντικές ανασκαφές και τα αντίστοιχα ευρήματα του Χαράλαμπου Ιντζεσίλογλου, κυρίως στον αρχαϊκό δωρικό περίπτερο ναό του Απόλλωνα, όπου βρέθηκε και το λατρευτικό του άγαλμα, στην Μητρόπολη, στον θολωτό μυκηναϊκό τάφο του Γεωργικού (με το Ηρώο του μυθικού ήρωα και γενάρχη των Θεσσαλών *Αιάτου*[36]) και αλλού, καθώς και του Λεωνίδα Χατζηαγγελάκη σε άλλες θέσεις, η Θεσσαλιώτις εμφανίζεται ισάξια με την πλουσιότατη αρχαιολογικά περιοχή της Πελασγιώτιδος.

Αλλά αυτό που αποτελεί επιστέγασμα των ερευνών των αρχαίων πόλεων στα όρια της πρώην ΙΓ΄ Εφορείας είναι οι εκθέσεις στο νέο Μουσείο της Καρδίτσας και στο Μουσείο του Βόλου με ευρήματα από τις Φερές, την Ιωλκό και τη Δημητριάδα. Απομένει όμως ως αίτημα η συνολική παρουσίαση και των ευρημάτων της εξίσου σημαντικής Εποχής του Χαλκού από την περιοχή του Παγασητικού, του Βελεστίνου, της Κάρλας και του Αερινού.

---

34 *ΑΔ 32 (1977) Χρονικά Β΄ 1*, 126-129 και σχ. 2. Τις έρευνες συνέχισε η Β. Αδρύμη-Σισμάνη.

35 Στράβων, IX, 5.17.29.

Ζωντανή παραμένει η ανάμνηση του φύλακα Αρχαιοτήτων «πάσης Θεσσαλιώτιδος», Δημήτρη Αραμπατζή, ο οποίος, ταγμένος και αυτός στο υπηρεσιακό καθήκον, εργαζόταν χωρίς ωράριο, άδειες κτλ.

36 Ch. Intzesiloglou 2002, "Aiatos et Polycleia. Du mythe à l'histoire.", *Kernos* 15, 289-295.

ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
(για τα ευρήματα των Φερών της περιόδου 1976-1980)

Ευάγγελου Κακαβογιάννη (Επίτιμου Γενικού Διευθυντή Αρχαιοτήτων)

. Ε. Κακαβογιάννης 1977α. «Ανασκαφικές έρευνες στις Φερές της Θεσσαλίας το 1977». Στο *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΕΞ ΑΘΗΝΩΝ Χ*, 174-187.

. Ο ίδιος 1977β. «Νομός Μαγνησίας (Χρονικά)». Στο *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ 32 (1977), Χρονικά Β΄ 1,* 119-132.

. Ο ίδιος 1978. «Φεραίοι υλουρείσαντες». Στο *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ 33, Μέρος Α΄, Μελέτες,* 318-324.

. Ο ίδιος 1979. «Ένας δρόμος της εποχής του Ρήγα στο Βελεστίνο», *ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ, τεύχος 5 (άνοιξη 1979),* 415-429.

. Ο ίδιος 1980α. «Η παλαιά εκκλησία της Παναγίας στο Βελεστίνο και η παράδοση για τον Ρήγα», *ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ τεύχος 7,* 619-627.

. Ο ίδιος 1980β. «Όμηρικοί σκύφοι' Φερών Θεσσαλίας», *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΕΞ ΑΘΗΝΩΝ XIII*, 262-284.

. Ο ίδιος 1980γ. «Από τη δράση της αρχαιοκαπηλίας στη Θεσσαλία». Στο *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ 198, Χρονικά,* 1-9.

. Ο ίδιος 1990. «Η «Επιπεδογραφία της Φεράς» του Ρήγα Βελεστινλή από άποψη αρχαιολογική», *ΠΡΑΚΤΙΚΑ Α΄ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ «ΦΕΡΑΙ-ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ-ΡΗΓΑΣ», Βελεστίνο 30-31 Μαΐου-1 Ιουνίου 1986, ΥΠΕΡΕΙΑ τ. Α΄*, Αθήνα, 423-448.

. Ο ίδιος 1994. «Κεφάλι μαρμάρινου αγάλματος θεάς από τις Φερές της Θεσσαλίας», *ΠΡΑΚΤΙΚΑ Β΄ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ «ΦΕΡΑΙ-ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ-ΡΗΓΑΣ», Βελεστίνο 2-4 Οκτωβρίου 1992, ΥΠΕΡΕΙΑ, τ. Β΄, Μέρος Α΄*, Αθήνα, 61-78.

. Ο ίδιος 1996. «Pherai». Στο *ENCYCLOPEDIA DELL'ARTE ANTICA CLASSICA E ORIENTALE, SECONDO SUPPLEMENTO 1971-1994, IV, ROMA 1996,* 349 κεξ.

. Ο ίδιος 2003-2004. «Ένας Μυκηναϊκός τάφος στο Βελεστίνο». Στο *ΑΡΧΑΙΟΓΝΩΣΙΑ 12,* 167-178.

Όλγας Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη (Επίτιμης Διευθύντριας Αρχαιοτήτων)

. Ο. Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη 1979. «Τοπογραφία της περιοχής των Φερών κατά την προϊστορική περίοδο». Στο *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ 34, Μελέτες,* 174-206.

. Η ίδια 1986. «Ένα νέο ιερό στις Φερές». Στο *Πρακτικά Α Διεθνούς Συνεδρίου: ΦΕΡΑΙ-ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ-ΡΗΓΑΣ, Βελεστίνο 30 Μαΐου-1 Ιουνίου 1986, ΥΠΕΡΕΙΑ, τ. Α,* 57-70.

. Η ίδια 1992. «Ευρήματα της Πρωτογεωμετρικής και Γεωμετρικής περιόδου από τις Φερές». Στο *Μνήμη Δημήτρη Θεοχάρη. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου για την Αρχαία Θεσσαλία,* Αθήνα, 312-320.

Παύλου Χρυσοστόμου (Επίτιμου Διευθυντή Αρχαιοτήτων)

. Π. Χρυσοστόμου 1982. «Το Πανδοχείο και το Διοσκούρειο των Φερών». Στο *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΕΞ ΑΘΗΝΩΝ XVI*, 10-20.

. Ο ίδιος 1989-1991. «Η λατρεία του Δία ως καιρικού θεού στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία». Στο *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ 44-46, Μελέτες,* 21-72.

. Ο ίδιος 1994α. «Η λατρεία του Διονύσου στη Θεσσαλία και ειδικότερα στις Φερές». Στο *Πρακτικά του Β΄ Συνεδρίου 'Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας', Βελεστίνο 1-4 Οκτωβρίου 1992. Στο ΥΠΕΡΕΙΑ, τ. Β΄*, Αθήνα, 113-149.

. Ο ίδιος 1994β. «Οι θεσσαλομακεδονικοί θεοί των καθαρμών και η μακεδονική γιορτή Ξανδικά». Στο *Μακεδονικά 29*, 175-208.

. Ο ίδιος 1998. *Η Θεσσαλική θεά Εν(ν)οδία ή Φεραία θεά.* (διδ. διατριβή), Αθήνα.

. Ο ίδιος 2000. «Νέα εκαταία από τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία». Στο *Π. Αδάμ-Βελένη (επιμ.), Μύρτος. Μελέτες στη μνήμη της Ιουλίας Βοκοτοπούλου,* Θεσσαλονίκη, 243-267.

. Ο ίδιος 2002α. «Νέα στοιχεία λατρείας για τη θεσσαλική θεά Εν(ν)οδία». Στο *Γ΄ Διεθνές Συνέδριο «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», 2-5 Οκτωβρίου 1997, ΥΠΕΡΕΙΑ, τ. Γ΄,* Αθήνα, 203-228.

. Ο ίδιος 2002β. «Μια αναθηματική στήλη στην Εννοδία Κορουτάρρα. Συμβολή στη μελέτη της θεσσαλικής θεάς Εννοδίας ή Φεραίας». Στο *Μουσείο Μπενάκη 1*, 11-20.

. Ο ίδιος 2006. Η «Θεσσαλική θεά Εννοδία ή Φεραία: τα νέα αρχαιολογικά δεδομένα της τελευταίας δεκαπενταετίας (1991-2006)». Στο *Α΄ Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας, Λάρισα 9-11 Νοεμβρίου*, Αθήνα, Ι, 245-257.

Εικόνες

1. Ρόδος. Σε δωμάτιο οικίας με ψηφιδωτή παράσταση Κενταύρου (οικ. Σκάρου)

2. Μερέντα Μεσογείων. Από την αποκάλυψη του κούρου και της κόρης Φρασίκλειας.

3. Γλυκά Νερά. Ερευνώντας τον μεγάλο μυκηναϊκό τάφο
(με το βολιώτη αρχαιολόγο Χρήστο Τσιρογιάννη –τον γνωστό διεθνώς κυνηγό αρχαιοκαπήλων και κλεπταποδόχων-, και την τυρναβίτισσα, Μίνα Τσιάκα).

4. Μερέντα, ο χώρος κατασκευής του ΟΙΚ και του Ιπποδρόμου.

5. Ο Αρχαιολογικός χώρος στην Σούριζα, στον Εθνικό Δρυμό Σουνίου.

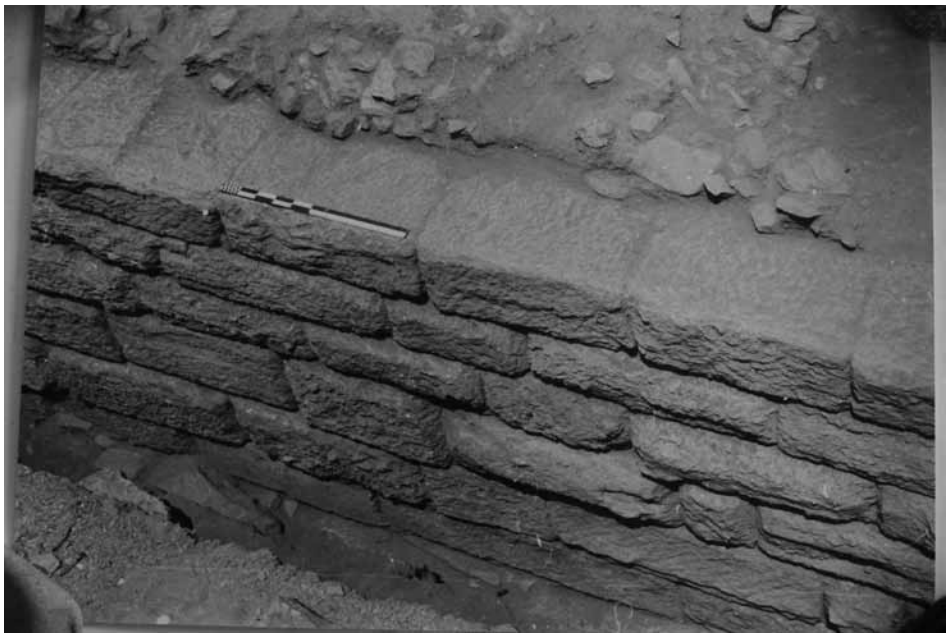

6. Τμήμα του νότιου τείχους των Φερών.

7. Ο Β. Κακαβογιάννης και ο Π. Χρυσοστόμου στο τείχος,
στον δυτικό λόφο της ακρόπολης.

8. Καλλίθηρο, οικ. Καντερέ. Πήλινος δίσκος με παράσταση *Αφροδίτης Καστνηίτιδας(;)*

ΑΙΜΙΛΙΑ ΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗ

Ξαναγράφοντας την ιστορία για παιδιά: Εκπαιδευτικά έντυπα για τον Αρχαιολογικό Χώρο Χλόης και της Υπέρειας Κρήνης των Φερών

Οι προσανατολισμοί του σύγχρονου μουσείου συνοδοιπορούν με τις εξελίξεις στον χώρο της Εκπαίδευσης και της κοινωνίας, όπως η ανάγκη για δια βίου μάθηση και η αναγνώριση της συμβολής της άτυπης στην τυπική εκπαίδευση. Από την ίδρυση του θεσμού και την επικέντρωση του ενδιαφέροντος στη μοναδικότητα των αντικειμένων και στην κυρίαρχη, κεντρική αφήγηση για αυτά, σήμερα πια η έρευνα έχει στραφεί στην πολλαπλότητα των ερμηνειών και, συνακόλουθα, των αφηγήσεων που θα μπορούσαν να διαμορφωθούν για τα κατάλοιπα του υλικού πολιτισμού, ιδωμένα σαν φορείς μαρτυριών και ιστοριών για διαφορετικές πτυχές της ζωής των ανθρώπων που τα δημιούργησαν και κατά τα καιρούς και σε διαφορετικά πλαίσια τα χρησιμοποίησαν. Η ιστόρηση, έντυπη ή προφορική, έμμεση ή άμεση, στα ερμηνευτικά μέσα που συνοδεύουν τις μουσειακές εκθέσεις και στις δράσεις προσέγγισης που τα μουσεία υλοποιούν για να επικοινωνήσουν με το κοινό τους αντίστοιχα (Νικονάνου 2002 και 2015), χρησιμοποιείται καταρχήν σαν εργαλείο μεταφοράς κωδικοποιημένων πληροφοριών για τα εκθέματα κι έπειτα και παράλληλα σαν μέσο προσέλκυσης του ενδιαφέροντος και ψυχικής ανακούφισης των επισκεπτών τους (Παπαζάκα, 2010).

Ειδικά σε ό,τι αφορά στις δράσεις με παιδαγωγική διάσταση, αυτές συνδυάζουν ποικίλα εκπαιδευτικά εργαλεία και διάφορες μεθόδους, κυρίαρχο ρόλο μεταξύ των οποίων παίζει η αφήγηση, αποσκοπώντας σε μαθησιακά οφέλη. Ο λόγος των εμψυχωτών στην περιορισμένη χρονικά διάρκειά τους, προφορικός ή έντυπος, δρα καταλυτικά ως προς αυτό, καθώς η διαχείριση των δεδομένων, περισσότερο ή λιγότερο συνεπής επιστημονικά, σκιαγραφεί τη μορφή και το περιεχόμενό του και συνακόλουθα τις αναγνώσεις που θα προκύψουν, επιφορτίζοντας παράλληλα τα αντικείμενα με το κύρος της ερμηνείας που οι «ειδικοί», οι επαγγελματίες των μουσείων, θέλησαν να τους προσδώσουν.

Στην Ελλάδα, ειδικά σε ό,τι αφορά στο παιδικό κοινό των μουσείων, που κατέχει τη μερίδα του λέοντος μεταξύ των επισκεπτών τους, εδώ και χρόνια υλοποιούνται δράσεις

για την προσέγγιση της πολιτιστικής κληρονομιάς από τα παιδιά, σχεδιασμένες για διαφορετικές ηλικιακές ομάδες και με διαφορετικές θεματικές, ανάλογα με τις εκθέσεις τους. Τα αρχαιολογικά μουσεία, όπως είχε διαπιστωθεί και παλιότερα (Κουβέλη, 2000·Νικονάνου, 2002· Καλογιάννη και Ζαβός, 2012), παραμένουν ψηλά στη λίστα των σχολικών προορισμών, πιθανόν λόγω της σύνδεσης των σχολικών επισκέψεων με διδασκόμενα γνωστικά αντικείμενα, κυρίως της Ιστορίας.

Σε συνάρτηση με αυτές τις εκπαιδευτικές δράσεις και, συνήθως, για την προετοιμασία των παιδιών ενόψει της μουσειακής επίσκεψης ή σαν παιδαγωγικό εργαλείο κατά τη διάρκεια της, σχεδιάζεται και διατίθεται από τα μουσεία ποικίλο εκπαιδευτικό υλικό (Σακαλή, 2012), για να χρησιμοποιηθεί εντός και εκτός του μουσειακού χώρου. Αυτό, ανάλογα με τη μορφή, το περιεχόμενό του και τους επιδιωκόμενους στόχους, ομαδοποιείται σε ξεχωριστές κατηγορίες. Οι μουσειοσκευές στηρίζονται στη λογική του κλεισμένου κουτιού που περιέχει δώρα, όπου τα κείμενα συνδυάζονται με εικόνες και τα αντικείμενα μετατρέπονται σε παιχνίδια κι έτσι σε χρηστικά εργαλεία στην εξερεύνηση της γνώσης (Χατζηασλάνη, Καϊμάρα και Λεοντή, 2010), με «στόχο να φέρουν πιο κοντά τον κόσμο του μουσείου στα παιδιά και τους εκπαιδευτικούς» (Πλατή, 2010: 390). Η χρήση τους βασίζεται στην παραδοχή ότι τα παιδιά, όταν επεξεργάζονται αντικείμενα και εικόνες, μεταφράζουν τις οπτικές αναπαραστάσεις σε εννοιολογικές και λεκτικές, χωρίς να δεσμεύονται, έτσι, σε κάτι επιφανειακό, αλλά κατακτώντας αντίστοιχες έννοιες και δομώντας αντίστοιχο λόγο (Νάκου, 2001 και 2004). Οι εκπαιδευτικοί φάκελοι περιλαμβάνουν υλικό τόσο για τα παιδιά όσο και για τους εκπαιδευτικούς, έντυπα, διαφάνειες και χειροτεχνίες, που αναφέρονται σε συγκεκριμένη θεματική κάθε φορά (Κανάρη, 2008· Πλατή, 2010). Τέλος, τα μεμονωμένα εκπαιδευτικά έντυπα, ανάλογα με τον θεωρητικό προσανατολισμό του σχεδιαστή τους αφενός και, αφετέρου, το πλαίσιο στο οποίο σχεδιάζονται και αξιοποιούνται παιδαγωγικά, έχουν την αφετηρία τους σε συγκεκριμένα εκθέματα, εκθεσιακές ενότητες, μεμονωμένα μνημεία, ολόκληρους επισκέψιμους χώρους ή ευρύτερες θεματικές. Ουσιαστικά ανήκουν στα παιδικά βιβλία γνώσεων, οι συγγραφείς των οποίων, προκειμένου να σκιαγραφήσουν τις αιτιατές σχέσεις μεταξύ των γεγονότων, επιλέγουν να παρουσιάσουν μια από τις πιθανές θεωρήσεις της πραγματικότητας, χρησιμοποιώντας συχνά λογοτεχνικά εργαλεία, έτσι που η πλοκή των βιβλίων μοιάζει αρκετές φορές με αυτή των μυθιστορημάτων (Πανάου, 2010). Αυτή η ενσωμάτωση και αξιοποίηση αφηγηματικών στοιχείων και εργαλείων στα βιβλία γνώσεων έχει κάνει κάποιους να μιλούν για ένα νέο είδος, τα πληροφοριακά αφηγηματικά κείμενα (Πανάου, 2010). Διακρίνονται σε οδηγούς αρχαιολογικών χώρων ή μουσείων, θεματικά βιβλία, βιβλία με έμφαση σε συγκεκριμένες εποχές και βιβλία μυθοπλασίας, όπου παρεμβάλλεται το αρχαιολογικό υλικό (Ντεκάστρο, 2010α). Ουσιαστικά, πρόκειται για συμπληρωματικό υλικό που εμπλέκεται στη σχέση σχολείου και μουσείου είτε ως εργαλείο προετοιμασίας των μαθητών και των εκπαιδευτικών είτε ως προέκταση της βιωμένης αρχαιολογικής εμπειρίας τους.

Η Εφορεία Αρχαιοτήτων Μαγνησίας ασχολείται συστηματικά τα τελευταία χρόνια με την παραγωγή εκπαιδευτικών βιβλίων για παιδιά και νέους. Η αρχή έγινε κι εδώ με το «Πρόγραμμα ΜΕΛΙΝΑ», οπότε και σχεδιάστηκαν οι εκπαιδευτικοί φάκελοι «Το νεολιθικό χωριό στο Διμήνι» (Αδρύμη-Σισμάνη, 1998) και «Η διήγηση ενός κιονόκρανου» για την ιστορία του ναού του Απόλλωνα στην αρχαία Θεσσαλική πόλη της Μητρόπολης, στην Καρδίτσα (Ιντζεσίλογλου, 1999). Ακολούθησαν διάφορες εκδόσεις, η συστηματική

εφαρμογή, όμως, εκπαιδευτικών προγραμμάτων για σχολικές ομάδες, καθημερινά από το 2004 έως σήμερα στο «Αθανασάκειο» Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου παρείχε το πλαίσιο για συστηματοποίηση του σχεδιασμού τους.

Εδώ, επιλέχθηκαν και θα παρουσιαστούν δύο από αυτά, για τον Αρχαιολογικό Χώρο της Χλόης και για την Υπέρεια Κρήνη των Φερών, που δημιουργήθηκαν στο πλαίσιο των αντίστοιχων Έργων Ανάδειξης, για να αξιοποιηθούν από τους εκπαιδευτικούς και τα παιδιά, σαν παιδαγωγικό εργαλείο στο πλαίσιο πιθανών σχεδίων εργασίας στη σχολική τάξη και σαν κίνητρο για να γνωρίσουν τους αρχαιολογικούς χώρους και τα μνημεία, αρχικά μέσα από τις σελίδες τους κι έπειτα με τη φυσική τους παρουσία, πραγματοποιώντας εκεί οι ίδιοι εκπαιδευτικές δράσεις. Για τον λόγο αυτό, τα έντυπα αυτά έχουν ήδη αποσταλεί σε όλα τα σχολεία της Μαγνησίας. Το περιεχόμενο και η μορφή τους καθορίστηκε από τις ασφαλείς, διαθέσιμες αρχαιολογικές πληροφορίες και τις διασταυρωμένες κι επομένως σε μεγάλο βαθμό έγκυρες δευτερογενείς πηγές.

«Ο Γιάννης, ο γιος του Άρη του σιδερά» είναι ένα 16σέλιδο έντυπο, αφιερωμένο στο νεκροταφείο Γεωμετρικών Χρόνων που αποκαλύφθηκε στη διάρκεια των Έργων Διαπλάτυνσης του Οδικού Άξονα Π.Α.Θ.Ε. στη Χλόη. Το λογοπαίγνιο στον τίτλο του διόλου τυχαίο. Το όνομα του πατέρα του κεντρικού ήρωα του εντύπου, Άρης, αντλεί την καταγωγή του από τον Θεό του Πολέμου, στον οποίο τα όπλα ήταν απαραίτητα. Το επάγγελμα του Άρη; Σιδεράς κι ο λόγος προφανής, αφού πολλά από τα όπλα της αρχαιότητας ήταν σιδερένια, ιδίως στην Εποχή στην οποία χρονολογείται το νεκροταφείο της Χλόης, στους Γεωμετρικούς Χρόνους, όπως είναι γνωστή στα παιδιά από την Ιστορία του σχολικού βιβλίου του Δημοτικού, ή αλλιώς στην Εποχή του Σιδήρου, όρος που τους είναι σχεδόν άγνωστος, αφού δεν αναφέρεται πουθενά στο σχολικό βιβλίο. Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι η συγκεκριμένη ιστορική περίοδος διδάσκεται στην Δ΄ Δημοτικού, με τη σχετική ύλη να καλύπτει 10 σελίδες του Βιβλίου και τον όρο «Γεωμετρική» να αποσαφηνίζεται, τελικά, σε μία πρόταση, σε παράθεμα στο τέλος της ενότητας που αναφέρεται στην Κάθοδο των Δωριέων και σε όσα επακολούθησαν. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε το κίνητρο για να ξαναγραφτεί η ιστορία του νεκροταφείου της Χλόης για παιδιά 10 ετών, που φοιτούν στη Δ΄ Δημοτικού. Ο κεντρικός ήρωας έπρεπε επομένως να τους μοιάζει κι έτσι... γεννήθηκε ο Γιάννης, ένα παιδί από το Βελεστίνο, που περιμένοντας να ανοίξουν τα σχολεία, Σεπτέμβρη πια, μακριά από τη θάλασσα και τα παιχνίδια, και μην ξέροντας πώς να περάσει την ώρα του βάλθηκε να ...σκαλίζει το παρελθόν. Στα χέρια του πέφτει ένα παλιό τεύχος του «Αστερίξ» που μιλούσε για τη δύναμη και τις ικανότητες του σιδερά του γαλατικού χωριού, του Αυτοματίξ, κάτι που ο Γιάννης δεν μπορεί με τίποτα να δεχτεί. Ο ίδιος ξέρει ότι καλοί σιδεράδες ήταν, φυσικά, ο παππούς και ο πατέρας του, στον οποίο και σπεύδει για να ...αποκαταστήσει την αλήθεια. Κι ο Άρης, σε μια συζήτηση ανάμεσα σε πατέρα και γιο, εξιστορεί όσα ο ίδιος θυμόταν και είχε διαβάσει για το χρονικό των ανασκαφών στη Χλόη. Και μάλλον πείθει τον Γιάννη για τους ...σιδεράδες της αρχαιότητας τόσο που τον κάνει να θέλει να δει κι εκείνος με τα μάτια του ότι έχει μείνει από αυτούς. Φυσικός προορισμός το Αρχαιολογικό Μουσείο του Βόλου, όπου εκτίθενται τα ευρήματα των ανασκαφών κι όπου ο ίδιος ζητά από το παιδικό αναγνωστικό κοινό βοήθεια για να σχεδιάσει ένα Γεωμετρικό αγγείο σαν κι αυτά που βρίσκονται μπροστά στα μάτια του.

Ουσιαστικά πρόκειται για ένα βιβλίο ανάπλασης εποχών, που συνδυάζει τη μυθοπλασία με το ντοκουμέντο, μέσα από ένα κείμενο με λογοτεχνική μορφή που λειτουργεί ως πηγή γνώσης και παράλληλα ενθαρρύνει τον αναγνώστη να αναζητήσει περισσότε-

ρες και διαφορετικές πηγές πληροφόρησης, οδηγώντας παράλληλα σε συσχετισμούς με το σήμερα (Ντεκάστρο, 2010α), με τη μυθοπλασία να παρουσιάζεται ως μια εκδοχή της πραγματικότητας (Ράπτου και Βέμη, 2013). Η δραματοποίηση των γεγονότων μέσα από τις ιστορίες των ηρώων, σε συνδυασμό με το χιούμορ αλλά και παραμυθιακές εκφράσεις που επιστρατεύτηκαν σε κάποιες περιπτώσεις, είχαν σαν αποτέλεσμα το απόμακρο να γίνεται κοντινό στα μάτια του παιδικού αναγνωστικού κοινού και το απρόσωπο προσωπικό, μέσα από την ενεργοποίηση της περιέργειας και της απορίας, της έκπληξης και του θαυμασμού, που φιλοδοξεί να εμπλέξει βιωματικά τα παιδιά στη διαδικασία της ανάγνωσης, δίνοντας τους κίνητρα για περαιτέρω ενασχόληση (Πανάου, 2010· Παπαντωνάκης και Κώτη-Παπαντωνάκη, 2010). Η τεχνική της μυθοπλασίας έδωσε τη δυνατότητα να αξιοποιηθούν τα αρχαιολογικά ευρήματα, οι τάφοι με τα κτερίσματά τους, για να παρουσιαστούν στα παιδιά τα ταφικά έθιμα των Γεωμετρικών Χρόνων κι έμμεσα πτυχές της ζωής των ανθρώπων της Εποχής αυτής, όπως αποτυπώνονται στα υλικά κατάλοιπα του πολιτισμού τους. Η εικονογράφηση του εντύπου έγινε με το σκεπτικό να υποστηρίξει το παραμύθι και να λειτουργήσει παράλληλα με αυτό, παρέχοντας στοιχεία στους αναγνώστες, βασισμένα στις ασφαλείς αρχαιολογικές μαρτυρίες. Η σύντομη εργασία που προτείνεται στο τέλος του εντύπου φιλοδοξεί να προσεγγίσει το θέμα με παιγνιώδη μορφή, στηρίζεται στην έμφυτη περιέργεια των παιδιών και την ενισχύει προκαλώντας αφενός τη συναισθηματική τους εμπλοκή και ασκώντας, αφετέρου, την παρατηρητικότητα τους, με στόχο την ανάκληση γνώσεων μέσα από δραστηριότητες ευχάριστες για τα παιδιά.

Στη δεύτερη περίπτωση, το 16σέλιδο εκπαιδευτικό έντυπο για την Υπέρεια Κρήνη των Φερών έχει δανειστεί τον τίτλο του από έργο του Σοφοκλή, που αποδίδεται στο εξώφυλλο σε πολυτονικό, ευελπιστώντας ότι θα προκαλέσει την αντίδραση κι έτσι την περιέργεια των αναγνωστών του για να περιεργαστούν το εσωτερικό του. Η αποσπασματική κατάσταση διατήρησης του αρχαίου μνημείου δεν επέτρεπε την ασφαλή αναπλαισίωσή του, τουλάχιστον όχι για τις εκπαιδευτικές ανάγκες που το συγκεκριμένο έντυπο καλείται να καλύψει. Από την άλλη, ο κομβικός ρόλος που το συγκεκριμένο μνημείο διαδραμάτισε στη ζωή των Φερών διαχρονικά ήταν κάτι αδιαμφισβήτητο, όπως αποτυπώνεται από τα υλικά κατάλοιπα αλλά κυρίως τις δευτερογενείς πηγές. Αυτά τα δύο δεδομένα καθόρισαν, τελικά, τη μορφή που έλαβε το έντυπο και το αναγνωστικό κοινό στο οποίο απευθύνεται. Πρόκειται για ένα βιβλίο γνώσεων και ειδικότερα για έναν αρχαιολογικό οδηγό, γραμμένο για μαθητές Γυμνασίου και Λυκείου, με έμφαση σε θέματα Τοπικής Ιστορίας μέσα από τη μελέτη πηγών, κάτι που αποτελεί άλλωστε ζητούμενο από τη μελέτη της Ιστορίας στις συγκεκριμένες εκπαιδευτικές βαθμίδες.

Στην περίπτωση του εντύπου της Υπέρειας, η αφήγηση σε λογοτεχνικό ύφος τοποθετήθηκε στην αρχή, για να λειτουργήσει σαν εισαγωγή στη θεματική του και να σκιαγραφήσει πτυχές από τις χρήσεις και τους συμβολισμούς του νερού της πηγής στη ζωή των κατοίκων των Φερών κι αργότερα του Βελεστίνου. Η αίγλη του μνημείου, όπως αποτυπώνεται στους θρύλους και τις παραδόσεις της περιοχής ή στην αχλή του μύθου, δίνει τη σειρά της στις περιορισμένες αλλά ασφαλείς αρχαιολογικές μαρτυρίες. Ακολουθούν επιστημονικά έγκυρα και σύντομα κείμενα, κυρίως αποσπάσματα Περιηγητών και Γεωγράφων, που σκιαγραφούν τον ρόλο της Υπέρειας στο πέρασμα του χρόνου. Πρόκειται, ουσιαστικά, για ένα βιβλίο γνώσεων που υιοθετεί την πραγματογνωστική αφήγηση, όπου οι συγκεκριμένες αναγνώσεις των αυθεντικών αντικειμένων παρουσιάζουν ανάλο-

γες πτυχές των γεγονότων, με απώτερο σκοπό να βοηθήσει τους νεαρούς αναγνώστες να ανακαλύψουν πράγματα και έννοιες και να εξοικειωθούν με μια γνωστική περιοχή που δεν καλύπτεται από την τυπική εκπαίδευση, αναπτύσσοντας δεξιότητες κριτικής σκέψης κι ερευνητικής εργασίας (Ράπτου και Βέμη, 2013). Τα παρακείμενα στο τέλος του εντύπου, γλωσσάρι και βιβλιογραφία, φιλοδοξούν να καλύψουν πιθανές απορίες του νεαρού αναγνωστικού κοινού, αναφορικά με την απόδοση στα νέα ελληνικά αρχαίων όρων που φειδωλά χρησιμοποιούνται ή με προσωπικότητες που μνημονεύονται στο εσωτερικό του, προτρέποντάς τους να αναζητήσουν επιπλέον πληροφορίες, μέσα από επιπρόσθετες πηγές (Καρπόζηλου, 2010· Παπαντωνάκης και Κώτη-Παπαντωνάκη, 2010). Ως προς τα τυπογραφικά του χαρακτηριστικά, το κείμενο οργανώθηκε στις σελίδες ώστε να μη «φορτώνεται» ο αναγνώστης, με γραμματοσειρά κατάλληλη και ευδιάκριτη για την ηλικιακή ομάδα για την οποία είναι γραμμένο (Καρπόζηλου, 2010· Ράπτου και Βέμη, 2013· Παπαντωνάκης και Κώτη-Παπαντωνάκη, 2010). Σε επίπεδο οργάνωσης του περιεχομένου του, διευθετήθηκε σε ξεχωριστές σελίδες ανά ενότητα, για να υποβοηθά την κατανόηση εκ μέρους των παιδιών, ενώ η εικονογράφηση, που έγινε με χάρτες, σχέδια και κυρίως φωτογραφίες του μνημείου σε διάφορες εποχές, έχει ρόλο επεξηγηματικό και προσθετικό του κειμένου, αποσαφηνίζοντάς το και λειτουργώντας παράλληλα με αυτό, με την προσθήκη επεξηγηματικών κειμένων όπου ήταν αναγκαίο (Καρπόζηλου, 2010· Κανατσούλη, 2002· Ράπτου και Βέμη, 2013· Παπαντωνάκης και Κώτη-Παπαντωνάκη, 2010).

Αντιμετωπίζοντας αναστοχαστικά τις παραπάνω περιπτώσεις εκπαιδευτικών εντύπων, θα πρέπει καταρχήν να σημειωθεί ότι αυτά δεν σχεδιάστηκαν για να λειτουργήσουν σαν απλά φυλλάδια εργασίας στη διάρκεια μιας μουσειακής επίσκεψης. Φιλοδοξούν να αξιοποιηθούν τόσο στη διάρκεια αντίστοιχων προγραμμάτων που θα σχεδιαστούν από τα παιδιά και τους δασκάλους τους, ως ένα από τα στάδιά τους, όσο και μετά το πέρας τους, από τα παιδιά κατά μόνας αλλά και στη σχολική τάξη μαζί με τον εκπαιδευτικό, ως αφετηρία για περεταίρω έρευνα και συζήτηση πάνω στο θέμα που πραγματεύονταν.

Συνοψίζοντας το πώς ξαναγράφτηκε η Ιστορία για τα παιδιά, θα δανειστώ μια απάντηση της Μαρίζας Ντεκάστρο (2010β) στην ερώτηση που της είχε γίνει για τα κριτήρια συγγραφής παιδικών βιβλίων γνώσεων: «Δεν είναι μόνο αυτά που εγώ θέλω να πω! Είναι η έκφραση μιας υποθετικής συνομιλίας με κάποια παιδιά...». Ο Χρόνος θα δείξει τελικά αν αυτές οι φιλοδοξίες βγουν αληθινές κι αν όντως, παραφράζοντας τον στίχο, μιλώντας με παραμύθια και παραβολές, κάνεις τους άλλους να ακούν γλυκότερα όσα έχεις να πεις...

Βιβλιογραφία

Αδρύμη-Σισμάνη, Β. (1998). Το Νεολιθικό χωριό στο Διμήνι. Βόλος, ΥΠΕΠΘ-ΥΠΠΟ (Πρόγραμμα ΜΕΛΙΝΑ).

Ιντζεσίλογλου, Μπ. Γ. (1999). Η διήγηση ενός κιονόκρανου για την ιστορία του ναού του Απόλλωνα στην αρχαία Θεσσαλική πόλη της Μητρόπολης. Βόλος, ΥΠΕΠΘ-ΥΠΠΟ (Πρόγραμμα ΜΕΛΙΝΑ).

Καλογιάννη, Α., Ζαβός, Θ. (2012). «Διερευνώντας τις αντιλήψεις των παιδιών για το Μουσείο». Στο Α. Μαζαράκης (επιμ.) Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας, Στερεάς Ελλάδας 3. Βόλος, Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού – Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, σελ. 523-530.

Κανάρη, Χ. (2008). Εκπαιδευτικό υλικό μουσείων και εκπαιδευτικοί: μία έρευνα κοινού σε εκπαιδευτικούς Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης του Νομού Μαγνησίας. Αδημοσίευτη Διπλωματική εργασία. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας – Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης – Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών σπουδών «Σύγχρονα περιβάλλοντα μάθησης και παραγωγή εκπαιδευτικού υλικού».

Κανατσούλη, Μ. (2002). Εισαγωγή στη θεωρία και κριτική της παιδικής λογοτεχνίας. Σχολικής και προσχολικής ηλικίας. Αναθεωρημένη έκδοση. Θεσσαλονίκη. Ανάκτηση 12.2.2014 από http://nrd02w3.nured.auth.gr/Uploads/NewsFiles/eisagogi%20theoria-kritiki.doc

Καρπόζηλου, Μ. (2010). «Τα παιδικά βιβλία γνώσεων. Ένα παράθυρο στα ορατά και αόρατα πράγματα του κόσμου». Κείμενα 11. Ανάκτηση 18.2.2014 από http://keimena.ece.uth.gr/main/index.php?option=com_content&view=article&id=182:enapara8urostaoratakiaorata-karpozhlou&catid=55:tefxos11&Itemid=91

Κουβέλη, Α. (2000). Η σχέση των μαθητών με το μουσείο: θεωρητική προσέγγιση, έρευνα στην Αθήνα και στην Ικαρία, εκπαιδευτικά προγράμματα. Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

Νάκου, Ε. (2001). Μουσεία: Εμείς, τα πράγματα και ο πολιτισμός. Αθήνα: Νήσος.

Νάκου, Ε. (2004). Η χρήση υλικών καταλοίπων στο μάθημα της Ιστορίας. Στο Κ. Αγγελάκος & Γ. Κόκκινος (επιμ.). Η διαθεματικότητα στο σύγχρονο σχολείο και η διδασκαλία της Ιστορίας με τη χρήση πηγών. Αθήνα: Μεταίχμιο, 159-183.

Νικονάνου, Ν. (2002). Αρχαιολογικά Μουσεία και Σχολείο. Εκπαιδευτικά προγράμματα μουσειακής αγωγής για την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση στην Ελλάδα. Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης – Παιδαγωγική Σχολή / Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης.

Νικονάνου, Ν. (2015). (επιμ.). Μουσειακή μάθηση και εμπειρία στον 21ο αιώνα. Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα. Ανάκτηση 4.1.2018 από https://repository.kallipos.gr/handle/11419/712

Ντεκάστρο, Μ. (2010α). «Το αρχαιολογικό βιβλίο για παιδιά». Στο Μπ. Βέμη και Ει. Νάκου (επιμ.). Μουσεία και Εκπαίδευση. Αθήνα, Νήσος, σελ. 393-400.

Ντεκάστρο, Μ. (2010β). «Γράφοντας παιδικά βιβλία γνώσεων». Κείμενα 11. Ανάκτηση 18.2.2014 από http://keimena.ece.uth.gr/main/index.php?option=com_content&view=article&id=183:paidikovivliognwsewn-dekastro&catid=55:tefxos11&Itemid=91

Πανάου, Π. (2010). «Αφήγηση και ιδεολογία στο παιδικό βιβλίο γνώσεων». Κείμενα 11. Ανάκτηση 18.2.2014 από http://keimena.ece.uth.gr/main/index.php?option=com_content&view=article&id=179:paidikovivliognwsewn-panaou&catid=55:tefxos11&Itemid=91

Παπαζάκα, Α. (2010). Τα Μουσεία ως Τόποι Αφηγήσεων και Αναμνήσεων. Η χρήση της Προφορικής Ιστορίας από τα Μουσεία. Αδημοσίευτη Διπλωματική Εργασία. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης /Διαπανεπιστημιακό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Μουσειολογίας.

Παπαντωνάκης, Γ., Κώτη-Παπαντωνάκη, Δ. (2010). «Βιβλίο γνώσεων για παιδιά και νέους. Θεωρητική προσέγγιση». Κείμενα 11. Ανάκτηση 18.2.2014 από http://keimena.ece.uth.gr/main/index.php?option=com_content&view=article&id=184:bibliognwsewngiapaidia-papantwnakh&catid=55:tefxos11&Itemid=91

Πλατή, Μ. (2010). «Η Εκπαίδευση στο Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης: παιδιά και ενήλικες». Στο Μπ. Βέμη και Ει. Νάκου (επιμ.). Μουσεία και εκπαίδευση. Αθήνα, Νήσος, σελ. 387-392.

Ράπτου, Θ., & Βέμη, Μπ. (2013). «Βιβλία αρχαιογνωστικού περιεχομένου για παιδιά». Τα Εκπαιδευτικά, 107-108, σελ. 211-226.

Σακαλή, Ό. (2012). Έντυπα των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων στα ελληνικά αρχαιολογικά μουσεία και μνημεία (1985-2010): ιδεολογικές και παιδαγωγικές παράμετροι. Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης – Παιδαγωγική Σχολή / Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης.

Χατζηασλάνη, Κ., Καϊμάρα, Ε., και Λεοντή, Α, (2010). «Ακρόπολη και εκπαίδευση: εκπαιδευτικοί και εκπαιδευτικό υλικό». Στο Μπ. Βέμη & Ει. Νάκου (επιμ.). Μουσεία και εκπαίδευση. Αθήνα, Νήσος, σελ. 379-386.

Παράρτημα

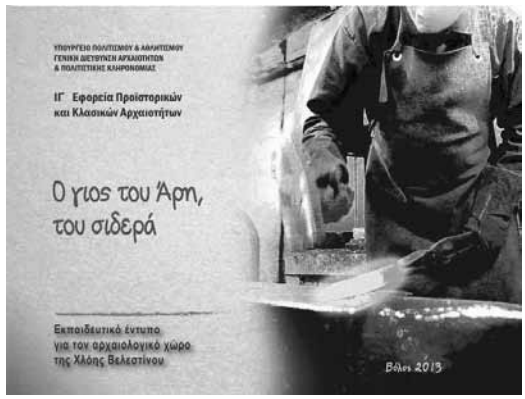

Εικ. 1 Εκπαιδευτικό έντυπο για τον αρχαιολογικό χώρο Χλόης Βελεστίνου

Εικ. 2 Εκπαιδευτικό έντυπο για την Υπέρεια Κρήνη των Φερών

ΑΣΠΑΣΙΑ ΝΤΙΝΑ

Βυζαντινό Νεκροταφείο στο Αερινό περιοχής Βελεστίνου

Με αφορμή το μεγάλο έργο κατασκευής του αυτοκινητοδρόμου Πατρών – Αθηνών – Θεσσαλονίκης – Ευζώνων (Π.Α.Θ.Ε.) στον κόμβο του Αερινού 1,5 χλμ. νότια της σημερινής ομώνυμης κοινότητας (εικ. 1) στη θέση Δερβίσι, όπου βρίσκεται ο αρχαιολογικός χώρος Περσουφλί Μαγούλα ή Κάστρο Αερινού (εικ. 2) και στο βορειοδυτικό ρείθρο, δοκιμαστικές τομές με μηχανικό εκσκαφέα αποκάλυψαν κτηριακά λείψανα: τοιχώματα λακκοειδών τάφων και αργούς ή ημίεργους λίθους σε φαινομένη κυκλική διάταξη.

Η έρευνα έγινε σε δύο τομείς (εικ. 3):

-τον **τομέα ΙΔ΄** στον οποίον με μηχανικό εκσκαφέα διανοίχθηκε ορθογώνιο σκάμμα διαστάσεων 15Χ15 μ., προσανατολισμένο από ΝΔ. προς ΒΑ. με απόκλιση 52° προς ΒΑ. και ορίστηκε κάνναβος από τομές 3Χ3 μ. Η γενική εκσκαφή έφθασε σε βάθος 0,40 εκ. και

-τον **τομέα ΙΑ΄**, στο ανατολικό ρείθρο, διαστάσεων 48Χ24 μ. ίδιου προσανατολισμού με τον προηγούμενο. Και εδώ ορίστηκε κάνναβος από τομές 3Χ3 μ., ο οποίος αποτελεί την βορειοανατολική συνέχεια του καννάβου του τομέα ΙΔ΄. Η γενική εκσκαφή έφθασε σε βάθος 1,00 μ.

Η έρευνα στην περιοχή του Αερινού επ' ευκαιρία του έργου διαπλάτυνσης της Νέας οδού (άξονας Π.Α.Θ.Ε.), άρχισε το έτος 1995 από την ΙΓ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων στις βορειοανατολικές υπώρειες της μαγούλας «Περσουφλί», με την αποκάλυψη κτηριακών λειψάνων μεγαροειδούς οικίας και διαταραγμένες επιχώσεις που περιείχαν όστρακα από τη μεταβυζαντινή έως και τη μεσοελλαδική περίοδο, δείχνοντας προφανώς και τη διαχρονική χρήση του χώρου[1].

Συνεχίστηκε το έτος 1996 από την ίδια Εφορεία και όταν άρχισε η αποκάλυψη κιβωτιόσχημων τάφων μεταγενεστέρων της αρμοδιότητάς της, ανέλαβε η 7η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων την επίβλεψη των εργασιών, την διερεύνηση των τάφων και κατά το έτος 1997[2], με ολοκλήρωση το 1998. Η δαπάνη αντιμετωπίστηκε κατά το μεγαλύτερο μέρος της από τις πιστώσεις του έργου.

1 Πολυξένη Αραχωβίτη, ΑΔ 50 (1995): Χρονικά Β΄$_1$, σελ. 363.

2 Ασπασία Ντίνα, ΑΔ 52 (1997): Χρονικά Β΄$_2$, σελ. 547-548, πιν. 204β.

Στην ανασκαφή συμμετείχαν οι επί συμβάσει αρχαιολόγοι Αθ. Καράμπελιας, Κ. Σταυρακούδη, Ελ. Τσιμπίδα και Ελ. Γλώσσα.

Τα αποτελέσματα της έρευνας ήταν η αποκάλυψη σε βάθος 0,63-0,83 μ. και στους δύο τομείς δεξιά και αριστερά του σημερινού αυτοκινητοδρόμου **237 τάφων**[3] (εικ. 4), στην ίδια περιοχή με το νεκροταφείο της μυκηναϊκής και πρωτογεωμετρικής περιόδου[4].

Ο προσανατολισμός τους ήταν ΝΔ.-ΒΑ. με 60° ΒΑ. απόκλιση και η κάλυψη τους από ημίεργες σχιστολιθικές πλάκες διαφόρων σχημάτων και διαστάσεων, όπως ακριβώς και τα τοιχώματα (εικ. 5). Το πάχος των πλακών των τοιχωμάτων είναι 0,05 μ. Στις μακρές πλευρές τοποθετήθηκαν ανά τρεις πλάκες και ανά μία στις στενές. Στην κάλυψη γίνεται χρήση περίπου έξι πλακών.

Οι τάφοι ήταν κιβωτιόσχημοι πλακοσκεπείς (εικ. 6), λακκοειδείς και κεραμοσκεπείς. Πρόκειται για ταφές ενηλίκων, ερευνήθηκαν όμως και αρκετές παιδικές. Οι διαστάσεις των τάφων των ενηλίκων είναι 1,72Χ0,50 μ. περίπου και των παιδικών 0,75Χ0,40 και 0,90Χ0,40 μ.

Οι τάφοι που ερευνήθηκαν περιείχαν από ένα σκελετό (εικ. 7) σε ύπτια θέση με τα χέρια σταυρωμένα και ανήκαν σε άνδρα ή γυναίκα ή σε παιδιά. Οι σκελετοί ήταν σε θέση χριστιανικής ταφής (εικ. 8). Οι περισσότεροι τάφοι περιείχαν κοσμήματα κυρίως χάλκινα (εικ. 9), ενώ απουσιάζουν τα νομίσματα και τα πήλινα και γυάλινα αγγεία.

Από την έρευνα των τάφων περισυνελέγησαν τα εξής κοσμήματα:

100 χάλκινα δακτυλίδια
1 αργυρό και 1 σιδερένιο δακτυλίδι
34 χάλκινα βραχιόλια
2 σιδερένια βραχιόλια
3 γυάλινα βραχιόλια
40 χάλκινα και 2 αργυρά ενώτια
6 σιδερένια ενώτια
36 χάλκινοι κρίκοι
1 αργυρό περιδέραιο
24 ψήφοι χάλκινων περιδεραίων
81 ψήφοι περιδεραίων
1 πόρπη
8 επιρράμματα
14 σιδερένια αντικείμενα
1 κλειδί σιδερένιο
1 χάλκινη βελόνη

3 Ασπασία Ντίνα, «Το ανασκαφικό έργο της 7ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων κατά την οκταετία 1990-1997 στο Νομό Μαγνησίας», *Πρακτικά 1ης Επιστημονικής Συνάντησης για το Έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων και Νεωτέρων Μνημείων του ΥΠΠΟ στη Θεσσαλία και την ευρύτερη περιοχή της (1990-1998)*, Βόλος 2000, σελ. 205-214.

4 Πολυξένη Αραχωβίτη, «Στοιχεία αρχαιολογικής δράσης στις Φερές και στην ευρύτερη περιοχή τους τα τελευταία οκτώ χρόνια», *Πρακτικά 1ης Επιστημονικής Συνάντησης για το Έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων και Νεωτέρων Μνημείων του ΥΠΠΟ στη Θεσσαλία και την ευρύτερη περιοχή της (1990-1998)*, Βόλος 2000, σελ. 355-372 και Πολυξένη Αραχωβίτη, «Τα μνημεία του άξονα της Εθνικής οδού στα όρια του Δήμου Φερών – Αερινό», Μνημεία της Μαγνησίας, Πρακτικά Συνεδρίου *Ανάδειξη του διαχρονικού μνημειακού πλούτου του Βόλου και της ευρύτερης περιοχής*, Βόλος 11-13 Μαΐου 2001, σελ. 48-55.

1 αργυρή βελόνη

1 περίαπτο

2 οστέινα κομβία

Από την επίχωση που κάλυπτε τους τάφους περισυλλέχτηκε αρκετή ποσότητα οστράκων με χαράξεις.

Από τα δακτυλίδια τα περισσότερα είναι χάλκινα και ελάχιστα τα αργυρά.

Ξεχωρίζει **ακέραιο χυτό χάλκινο δακτυλίδι**[5] (εικ. 10), του οποίου η στεφάνη είναι ημικυκλικής διατομής. Οι ώμοι φέρουν από δύο εγχάρακτους σταυρούς και ένα «Πι».

Η σφενδόνη είναι επίπεδη, ωοειδής και σχηματίζει πλαστικά εξάρματα στα πλάγια. Κοσμείται με μπλε επιγραφή CEBAC/ΤΝΠΡΓ που ορίζεται περιμετρικά από ερυθρή ταινία.

Διάμ. 2 εκ., διάμ. σφενδόνης 1,3 εκ., πάχ. 0,2 εκ.

Χάλκινο ακέραιο δακτυλίδι[6] (εικ. 11), του οποίου η κυκλική στεφάνη σχηματίζεται από πέντε σύρματα, με τα δύο ακριανά στρεπτά. Η σφενδόνη είναι κολλημένη στη στεφάνη και σχηματίζει υποδοχή ένθεσης δακτυλιόλιθου που ορίζεται περιμετρικά από στρεπτό σύρμα. Ως δακτυλιόλιθος χρησιμοποιήθηκε επίπεδο θραύσμα γυαλιού.

Διάμ. στεφάνης 1,9 εκ., διάμ. σφενδόνης 1,1 εκ., πάχ. 0,1 εκ.

Τρία δακτυλίδια[7] (εικ. 12): α. **ακέραιο χάλκινο δακτυλίδι**, αποτελούμενο από στρεπτή συρμάτινη στεφάνη, στην οποία επικολλάται η χαμηλή κυλινδρική σφενδόνη. Σώζεται μόνο η υποδοχή του δακτυλιόλιθου που ορίζεται από λεπτό στρεπτό σύρμα.

Διάμ. στεφάνης 1,8 εκ., διάμ. σφενδόνης 1,2 εκ., πάχ. 0,3 εκ.

β. **ακέραιο δακτυλίδι από κράμα χαλκού και αργύρου**, αποτελούμενο από στρεπτή συρμάτινη στεφάνη, στην οποία επικολλάται η χαμηλή κυλινδρική σφενδόνη. Σώζεται μόνο η υποδοχή του δακτυλιόλιθου που ορίζεται από λεπτό στρεπτό σύρμα.

Διάμ. στεφάνης 2,2 εκ., διάμ. σφενδόνης 1,1 εκ., πάχ. 0,3 εκ.

γ. **σχεδόν ακέραιο αργυρό δακτυλίδι** με λεπτή στεφάνη κυκλικής διατομής, η οποία επικολλάται στην ορθογώνια σφενδόνη από την οποία σώζεται μόνο η υποδοχή του δακτυλιόλιθου κοσμούμενη με συρματερό διάκοσμο.

Διάμ. στεφάνης 2,1 εκ., διάμ. σφενδόνης 1,15 εκ., πάχ. 0,2 εκ.

Όμοιου τύπου είναι και τα **τρία δακτυλίδια** (εικ. 13) σε σχεδιαστική απόδοση.

Δύο ακέραια χυτά δακτυλίδια χάλκινα[8] (εικ. 14): του ενός (α) η στεφάνη είναι ημικυκλικής διατομής με υπερυψωμένη, ωοειδή σφενδόνη με τριγωνικά εξάρματα στις πλευρές. Η επιφάνεια της σφενδόνης δημιουργεί εσοχή, την οποία καταλαμβάνει μπλε σφραγιδόλιθος από γυαλί που κοσμείται με ψαροκόκκαλο.

Διαμ. στεφάνης 1,9 εκ., διάμ. σφενδόνης 1 εκ., πάχ. 0,15 εκ.

του άλλου (β) η στεφάνη είναι ημικυκλικής διατομής και υπερυψωμένη ωοειδή σφενδόνη με πλάγια εξάρματα που της προσδίδουν εξαγωνική όψη. Κοσμείται με γαλάζιο γυάλινο δακτυλιόλιθο με δυσδιάκριτη παράσταση, πιθανώς ζώου.

Διαμ. στεφάνης 1,95 εκ., διάμ. σφενδόνης 1,2 εκ., πάχ. 0,2 εκ.

---

5 Ασπασία Ντίνα, Ώρες Βυζαντίου, Έργα και Ημέρες στο Βυζάντιο, Αθήνα-Θεσσαλονίκη-Μυστράς, Καθημερινή Ζωή στο Βυζάντιο, Θεσσαλονίκη, Λευκός Πύργος. Οκτώβριος 2001-Ιανουάριος 2002, Αθήνα 2002, σελ. 442, αρ. 579.

6 Ασπασία Ντίνα, ό.π., σελ. 444, αρ. 586.

7 Ασπασία Ντίνα, ό.π., σελ. 444-445, αρ. 587, 588, 589.

8 Ασπασία Ντίνα, ό.π., σελ. σελ. 445, αρ. 590, 591.

Όμοιου τύπου είναι και τα **τρία δακτυλίδια** (εικ. 15) σε σχεδιαστική απόδοση.

Χάλκινο ακέραιο δακτυλίδι[9] (εικ. 16α) με στεφάνη κατασκευασμένη από κολλημένα σύρματα, λεία και στρεπτά και σφενδόνη ημισφαιρική με κοκκιδωτό και συρματερό διάκοσμο.

Διάμ. στεφάνης 2,3 εκ., διάμ. σφενδόνης 1,3 εκ., πάχ. 0,1 εκ.

Στην ίδια κατηγορία ανήκουν τα δύο δακτυλίδια της εικ. 16 (β, γ) που προέρχονται από νεκροταφείο στην Άζωρο Ελασσόνας, στη θέση Παλιοκκλήσι[10].

Όμοιου τύπου είναι και τα **δύο δακτυλίδια** (εικ. 17) σε σχεδιαστική απόδοση.

Χάλκινο ακέραιο χυτό δακτυλίδι[11] (εικ. 18). Η ημικυκλικής διατομής στεφάνη στο ύψος των ώμων δημιουργεί έντονα εξάρματα που ορίζουν την πυραμιδοειδή σφενδόνη. Τριγωνικής διατομής μικρότερα εξάρματα εμφανίζονται στο μέσο των πλαγίων πλευρών της σφενδόνης.

Διάμ. στεφάνης 1,5 εκ., διάμ. σφενδόνης 0,8 εκ., πάχ. 1,5 εκ.

Όμοιου τύπου είναι και τα **τρία δακτυλίδια** (εικ. 19) σε σχεδιαστική απόδοση.

Χάλκινο ακέραιο χυτό δακτυλίδι[12] (εικ. 20). Ημικυκλικής διατομής στεφάνη και ελαφρά υπερυψωμένη ωοειδής σφενδόνη που ορίζεται στις γωνίες από μικρά εξάρματα και φέρει εγχάρακτο διάκοσμο.

Διάμ. στεφάνης 2 εκ., διάμ. σφενδόνης 1 εκ., πάχ. 0,2 εκ.

Χάλκινο ακέραιο χυτό δακτυλίδι[13] (εικ. 21). Στεφάνη ημικυκλικής διατομής. Σφενδόνη ελαφρά υπερυψωμένη που ορίζεται από στικτή ταινία και φέρει εγχάρακτη σχηματοποιημένη παράσταση πτηνού.

Διάμ. στεφάνης 2,2 εκ., διάμ. σφενδόνης 1,1 εκ., πάχ. 0,15 εκ.

Τρία χάλκινα δακτυλίδια[14] (εικ. 22): α. **ακέραιο χυτό δακτυλίδι**. Στεφάνη ημικυκλικής διατομής. Οι ώμοι ορίζονται από δύο κάθετες εγχαράξεις και στικτό κύκλο. Η σφενδόνη, που είναι ορθογωνική με μικρά τριγωνικά εξάρματα στις πλευρές, κοσμείται με τέσσερις εμπίεστους ένστιγμους κύκλους.

Διάμ. στεφάνης 2,4 εκ., διάμ. σφενδόνης 0,9 εκ., πάχ. 0,2 εκ.

β. **ακέραιο χυτό δακτυλίδι**. Ημικυκλικής διατομής στεφάνη και ελαφρά υπερυψωμένοι ώμοι που φέρουν στικτό διάκοσμο απολήγουν σε ορθογώνια σφενδόνη που κοσμείται με αβακωτό εγχάρακτο διάκοσμο.

Διάμ. στεφάνης 2,3 εκ., διάμ. σφενδόνης 0,9 εκ., πάχ. 0,25 εκ.

γ. **ακέραιο χυτό δακτυλίδι**. Ημικυκλικής διατομής στεφάνη και κολουροπυραμιδοειδής σφενδόνη που φέρει στικτό και εγχάρακτο διάκοσμο.

Διάμ. στεφάνης 2 εκ., διάμ. σφενδόνης 0,85 εκ., πάχ. 0,2 εκ.

Όμοιου τύπου είναι και τα **τρία δακτυλίδια** (εικ. 23) σε σχεδιαστική απόδοση.

Δύο χάλκινα δακτυλίδια[15] (εικ. 24): α. **ακέραιο ανοικτό, ταινιωτό δακτυλίδι**. Κοσμείται με εγχάρακτο γεωμετρικό διάκοσμο.

---

9 Ασπασία Ντίνα, ό.π., σελ. 447, αρ. 596.

10 Λάζαρος Δεριζιώτης, Σπύρος Κουγιουμτζόγλου, «Χριστιανική Περραιβία. Τοπογραφικές και ανασκαφικές έρευνες», *1ο ΑΕΘΣΕ, Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης*, Βόλος 27.2-2.3.2003, τόμ. Ι Θεσσαλία, Βόλος 2006, σελ. 389-401.

11 Ασπασία Ντίνα, ό.π., σελ. 448, αρ. 599.

12 Ασπασία Ντίνα, ό.π., σελ. 448, αρ. 600.

13 Ασπασία Ντίνα, ό.π., σελ. 450, αρ. 608.

14 Ασπασία Ντίνα, ό.π., σελ. 450, αρ. 609, 610, 611.

15 Ασπασία Ντίνα, ό.π., σελ. 452, αρ. 619, 620.

Διάμ. 1,8 εκ., πάχ. 0,1 εκ.

β. **ακέραιο ανοικτό ταινιωτό δακτυλίδι** πλατύτερο στη σφενδόνη και στενότερο στα άκρα. Καλύπτεται από ποικίλο γεωμετρικό διάκοσμο αποδοσμένο με εγχάραξη. Επάνω του διατηρήθηκαν ίχνη υφάσματος.

Διάμ. στεφάνης 2 εκ., διάμ. σφενδόνης 1 εκ., πάχ. 0,1 εκ.

Χάλκινο ακέραιο, χυτό, ταινιωτό δακτυλίδι[16] (εικ. 25) που φέρει σε ίσες αποστάσεις τέσσερα ορθογώνια εξάρματα και κοσμείται με εγχάρακτο διάκοσμο.

Διάμ. 1,9 εκ., πάχ. 0,1 εκ.

Χάλκινο ακέραιο χυτό δακτυλίδι[17] (εικ. 26). Στεφάνη ημικυκλικής διατομής. Σφενδόνη σταυρόσχημη. Φέρει στικτό διάκοσμο.

Διάμ. στεφάνης 2,35 εκ., διάμ. σφενδόνης 1,45 εκ., πάχ. 0,2 εκ.

Όμοιου τύπου είναι και τα **τρία δακτυλίδια** (εικ. 27) σε σχεδιαστική απόδοση.

Περισυλλέχτηκαν επίσης και άλλα χάλκινα δακτυλίδια που ανήκουν σε άλλους τύπους. Ενδεικτική εικόνα παρέχουν τα **10 δακτυλίδια** (εικ. 28, 29, 30) σε σχεδιαστική απόδοση.

Ξεχωριστή θέση μεταξύ των κοσμημάτων που περισυλλέχτηκαν από τους τάφους κατέχουν τα **βραχιόλια**. Περιγράφονται τα σημαντικότερα.

Δύο χάλκινα βραχιόλια[18] (εικ. 31): α. **ανοικτό, χυτό, ακέραιο βραχιόλι**. Ημικυκλικής διατομής στο μεγαλύτερο μέρος του, γίνεται επίπεδο στα άκρα του, όπου φαρδαίνει, δημιουργώντας πεπλατυσμένες τριγωνικές απολήξεις. Στην επιφάνειά του εντοπίστηκαν ίχνη από ίνες υφάσματος.

Διάμ. 6,1 εκ., διάμ. στελέχους 0,9 εκ., πλ. 2,3 εκ.

β. **ακέραιο ανοικτό βραχιόλι** κυκλικής διατομής που δημιουργεί από ένα έξαρμα πριν τα άκρα του που διαμορφώνονται ως επίπεδα τρίγωνα κοσμημένα με στικτούς κύκλους.

Διάμ. 6,9 εκ., πάχος σύρματος 0,9 εκ., πλ. τριγωνικής απόληξης 0,22-0,25 εκ.

Χάλκινο ακέραιο ταινιωτό βραχιόλι[19] (εικ. 32). Αποτελείται από απλό ταινιωτό έλασμα, το οποίο στη μία του άκρη φέρει έναν και στη δεύτερη δύο συμφυείς με το σώμα κρίκους, μέσα από τους οποίους διερχόταν πείρος που κρατούσε το βραχιόλι κλειστό. Κοσμείται, κατά την έννοια του μήκους του, με διπλή σειρά κύκλων που έχουν στιγμή το κέντρο τους.

Διάμ. 6 εκ., διάμ. στελέχους 6,8 εκ., πλ. στελέχους 1,8 εκ.

Παρόμοιου τύπου είναι και τα **πέντε χάλκινα βραχιόλια** σε σχεδιαστική απόδοση. Τα τρία ακόσμητα (εικ. 33) και τα δύο φέρουν στικτό και γεωμετρικό διάκοσμο (εικ. 34).

Τρία χάλκινα βραχιόλια[20] (εικ. 35): α. **ακέραιο ανοικτό βραχιόλι**. Οξύληκτο, ημικυκλικής διατομής. Κοσμείται με χυτό, εγχάρακτο και στικτό διάκοσμο.

Διάμ. 6,1 εκ., διάμ. στελέχους 7-12 εκ.

β. **ακέραιο ανοικτό βραχιόλι** ημικυκλικής διατομής. Κοσμείται με στικτό και εγχάρακτο διάκοσμο.

---

16 Ασπασία Ντίνα, ό.π., σελ. 452, αρ. 621.

17 Ασπασία Ντίνα, ό.π., σελ. 453, αρ. 622.

18 Ασπασία Ντίνα, ό.π., σελ. 414-415, αρ. 522, 525.

19 Ασπασία Ντίνα, ό.π., σελ. 414, αρ. 523.

20 Ασπασία Ντίνα, ό.π., σελ. 415, αρ. 524 α, β, γ.

Διάμ. 5,3-5,6 εκ., πάχ. 0,85 εκ.

γ. **ακέραιο ανοικτό βραχιόλι** ημικυκλικής διατομής που φέρει εγχάρακτο και στικτό διάκοσμο.

Διάμ. 6,1 εκ., πλ. στελέχους 0,8 εκ.

Χάλκινο ανοικτό στρεπτό βραχιόλι[21] (εικ. 36) κατασκευασμένο από δύο συστρεφόμενα σύρματα.

Διάμ. 5,4-5,6 εκ., πάχ. σύρματος 0,3 εκ.

Σε άλλους τύπους ανήκουν τα **έξι χάλκινα βραχιόλια**, τα οποία αποδίδονται σχεδιαστικά (εικ. 37, 38).

Ιδιαίτερη κατηγορία αποτελούν τα **τρία γυάλινα βραχιόλια** που περισυλλέχτηκαν από τους τάφους και έχουν αποδοθεί σχεδιαστικά (εικ. 39). Είναι ακέραια, βαθυκύανα, επίπεδα εσωτερικά και κυρτά εξωτερικά και σώζουν γραπτό διάκοσμο, συνιστάμενο από απλά γεωμετρικά σχέδια (ελισσόμενες και θλαστές γραμμές) και σχηματοποιημένα φυτικά (βλαστόσπειρες).

Άλλο είδος καλλωπισμού της εποχής που ανήκει το νεκροταφείο που ερευνήσαμε, αποτελεί η ανεύρεση ενωτίων χάλκινων αλλά και αργυρών.

Ζεύγος χάλκινων ενωτίων[22] (εικ. 40). Το καθένα αποτελείται από σύρμα που σχηματίζει κρίκο, του οποίου το ένα άκρο έχει μορφή θηλιάς και το άλλο γάντζου. Στο κατώτερο τμήμα του φέρει τρία σφαιρίδια.

Ύψ. 4,5 εκ., πλ. 3,5 εκ., διάμ. σφαιριδίου 0,1 εκ.

Ζεύγος χάλκινων ενωτίων[23] (εικ. 41). Πρόκειται για σύρματα που σχηματίζουν κρίκους των οποίων το ένα άκρο έχει μορφή θηλιάς και το άλλο γάντζου. Στο κατώτερο τμήμα τους φέρουν τρία σφαιρίδια το καθένα, τα οποία διατηρούνται στη θέση τους χάρη σε λεπτό σύρμα περιελιγμένο γύρω από το σύρμα του σώματος.

Ύψ. 4,6 εκ., πλ. 3,4 εκ., διάμ. σφαιριδίου 0,1 εκ.

Ζεύγος χάλκινων ενωτίων[24] (εικ. 42). Αποτελούνται από σύρμα που σχηματίζει κρίκο, του οποίου το ένα άκρο έχει μορφή θηλιάς και το άλλο αγκίστρου. Στο κατώτερο τμήμα του φέρει τρεις σφαιρικές χάντρες κοσμημένες με συρματερή τεχνική, οι οποίες διατηρούνται στη θέση τους με τη βοήθεια λεπτού σύρματος που ελίσσεται γύρω από το σύρμα του σώματος.

Ύψ. 4,9 εκ., διάμ. κρίκου 4,4 εκ., διάμ. σφαιρ. 0,1 εκ.

Ζεύγος χυτών χάλκινων ενωτίων (εικ. 43). Το κάθε ενώτιο αποτελείται από μεγάλο κρίκο ανάρτησης από χοντρό σύρμα, που εκφύεται από ένα σφαιρίδιο και καταλήγει σε ένα όμοιο για να κλείνει. Από τον κάτω πόλο των σφαιριδίων ξεκινά ωοειδές στέλεχος με κεντρική νεύρωση που καταλήγει σε σφαιρίδιο με κομβίο κάτω και σε δύο απολήξεις με μικρότερα σφαιρίδια άνω.

Ζεύγος ενωτίων από κράμα αργύρου και χαλκού (εικ. 44). Το κάθε ενώτιο αποτελείται από μεγάλο κρίκο ανάρτησης από χοντρό σύρμα, που εκφύεται από ένα σφαιρίδιο από συρματερό και κοκκιδωτό διάκοσμο και καταλήγει σε ένα όμοιο για να κλείνει. Από τον κάτω πόλο των σφαιριδίων ξεκινά καμπυλωτό στέλεχος με κεντρική συρμάτινη νεύρωση. Το κάτω τμήμα του τέμνεται από κάθετο στοιχείο που ορίζεται από σφαίρα με κομβίο όμοιας τεχνικής και διακόσμου με τα πλαϊνά σφαιρίδια. Εκατέρωθεν του κάθετου

21 Ασπασία Ντίνα, ό.π., σελ. 561, αρ. 777.

22 Ασπασία Ντίνα, ό.π., σελ. 434, αρ. 562.

23 Ασπασία Ντίνα, ό.π., σελ. 434, αρ. 563.

24 Ασπασία Ντίνα, ό.π., σελ. 562, αρ. 779.

στελέχους, σώζονται από 2 τμήματα αλυσίδων τα οποία ήταν αναρτημένα στο καμπυλωτό στέλεχος με κρίκο και κατέληγαν σε κομβίο.

Σημαντικό εύρημα θεωρείται **περιδέραιο από κράμα αργύρου και χαλκού** (εικ. 45), από επιμήκη στοιχεία, το καθένα από τα οποία αποτελείται από λεπτό κύλινδρο, διακοσμημένο με εγχάρακτες επάλληλες γραμμές κατά την έννοια της περιφέρειας, ο οποίος καταλήγει στα δύο άκρα σε δύο κοίλα σφαιρίδια, που φέρουν οπές κατά την οριζόντια διάμετρο για τη διέλευση νήματος. Τα άκρα του περιδεραίου διαμορφώνονται τριγωνικά. Στα σφαιρίδια ήταν ανηρτημένες σταγόνες μέσω κρίκων και κυκλικών ελασμάτων. Διατηρήθηκαν τρεις.

Όμοια περιδέραια έχουν βρεθεί στο νεκροταφείο της Αζώρου Ελασσόνας, στη θέση Παλιοκκλήσι και στο νεκροταφείο Μηλέας Ελασσόνας[25] και σε κιβωτιόσχημο τάφο στη Ρεντίνα[26].

Οι τάφοι που περιγράφηκαν ανήκουν, από τη μορφή τους και από τα κοσμήματα που περιείχαν σε βυζαντινό νεκροταφείο. Εξετάζοντας τα ευρήματα και συγκρίνοντάς τα με παρόμοια άλλων περιοχών (Άζωρο- Μηλέα Ελασσόνας[27], Κάρλα[28] -θέση Κακόρεμα), το βυζαντινό νεκροταφείο στο Αερινό μπορεί να χρονολογηθεί με μεγάλη πιθανότητα στον 11ο ή 12ο αι. μ.Χ. Στο συμπέρασμα αυτό συνηγορεί και η εύρεση στην περιοχή των ανασκαφών (τομέας ΙΑ΄) χρυσού νομίσματος (υπέρπυρου) του Αλεξίου Α΄ Κομνηνού (1081-1118).

Σημειώνομε ότι η συντήρηση των κοσμημάτων[29] έγινε από την συντηρήτρια αρχαιοτήτων και έργων τέχνης της 7ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Αναστασία Ντίνα στο εργαστήριο μετάλλων του αρχαιολογικού χώρου Νέας Αγχιάλου.

Με την ολοκλήρωση των εργασιών συντήρησης αποκαλύφθηκαν πολλά και ενδιαφέροντα στοιχεία της μικροτεχνίας της βυζαντινής περιόδου.

Η μεθοδολογία συντήρησης των κοσμημάτων από το βυζαντινό νεκροταφείο του Αερινού αλλά και άλλων περιοχών (Ν. Αγχίαλο, Κάρλα Νομού Μαγνησίας και Άζωρο, Μηλέα Νομού Λάρισας) παρουσιάστηκε από την Αναστασία Ντίνα σε συνέδριο στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας[30].

Η αποκάλυψη ενός νεκροταφείου της Μεσοβυζαντινής περιόδου στην ίδια περιοχή με το νεκροταφείο της Μυκηναϊκής και Πρωτογεωμετρικής περιόδου που ερευνήθηκε

25 Λάζαρος Δεριζιώτης, Σπύρος Κουγιουμτζόγλου, ό.π., σελ. 389-401, εικ. 6.

26 6000 χρόνια Παράδοσης, Το Ελληνικό Κόσμημα, Θεσσαλονίκη Βίλα Bianca, 21 Δεκεμβρίου 1997-21 Φεβρουαρίου 1998, Αθήνα 1997, σελ. 209, αρ. 242.

27 Λάζαρος Δεριζιώτης, Σπύρος Κουγιουμτζόγλου, ό.π., σελ. 389-401.

28 Ασπασία Ντίνα, «Ευρήματα ανασκαφών παλαιοχριστιανικής και βυζαντινής εποχής στην περιοχή της Κάρλας», *1ο ΑΕΘΣΕ, Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης*, Βόλος 27.2-2.3.2003, τομ. Ι Θεσσαλία, Βόλος 2006, σελ. 371-387.

29 Ασπασία Ντίνα, ΑΔ 53 (1998): Χρονικά Β΄$_2$, σελ. 472, πιν. 189 α-β και ΑΔ 54 (1999): Χρονικά Β΄$_1$, σελ. 432-433, εκ. 11-13 και Ασπασία Ντίνα, «Το ανασκαφικό έργο της 7ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων κατά την οκταετία 1990-1997 στο Νομό Μαγνησίας», *Πρακτικά 1ης Επιστημονικής Συνάντησης για το Έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων και Νεωτέρων Μνημείων του ΥΠΠΟ στη Θεσσαλία και την ευρύτερη περιοχή της (1990-1998)*, Βόλος 2000, σελ. 205-214, εκ. 22, 23, 24 και Ασπασία Ντίνα, ΑΔ 55 (2000): Χρονικά Β΄$_1$, σελ. 517 και ΑΔ 56-59 (2001-2004): Χρονικά Β΄$_2$, σελ. 663-664, εικ. 86.

30 Αναστασία Ντίνα, «Συντήρηση κοσμημάτων στο εργαστήριο μετάλλων της 7ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων», *2ο ΑΕΘΣΕ, Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης*, Βόλος 16.3-19.3.2006, τόμ. Ι Θεσσαλία, Βόλος 2009, σελ. 749-754.

από την ΙΓ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων υποδηλώνει την επανίδρυση του οικισμού. Οι 237 τάφοι που ερευνήθηκαν, κιβωτιόσχημοι, λακκοειδείς και κεραμοσκεπείς, ήταν σε πυκνή διάταξη και είχαν διανοιχτεί μέσα στις αρχαιότερες επιχώσεις, πολλές φορές σε επαφή ή πάνω στη λιθοδομή των θολωτών τάφων.

Οι ανασκαφικές και επιφανειακές έρευνες στην περιοχή δεν εντόπισαν κατάλοιπα του οικισμού αυτής της περιόδου.

Τελευταίες ενδείξεις χρήσης του χώρου αποτελούν **κυκλικοί λάκκοι**[31] με απορρίμματα τα οποία ερευνήθηκαν στις βόρειες υπώρειες του «Κάστρου» προς την όχθη του «Λαχανορέματος». Οι λάκκοι δεν σχετίζονται με αρχιτεκτονικά οικιστικά κατάλοιπα και χρονολογούνται στη Μεταβυζαντινή περίοδο (15ος -18ος αι. μ.Χ.).

Προκειμένου να συνεχιστούν οι εργασίες διαπλάτυνσης του αυτοκινητοδρόμου Πατρών -Αθηνών-Θεσσαλονίκης- Ευζώνων (Π.Α.Θ.Ε.) στο Αερινό, οι τάφοι του βυζαντινού νεκροταφείου μετά την έρευνα, περισυλλογή κοσμημάτων, σχεδιαστική και φωτογραφική τεκμηρίωση, διαλύθηκαν μετά από σχετική απόφαση του Υπουργείου Πολιτισμού και οι καλυπτήριες πλάκες καθώς και οι πλάκες των πλευρικών τοιχωμάτων τους μεταφέρθηκαν και φυλάσσονται στον αρχαιολογικό χώρο Φθιωτίδων Θηβών – Νέας Αγχιάλου[32].

Ευχαριστίες οφείλονται στους συμμετέχοντες στην έρευνα του Βυζαντινού Νεκροταφείου στο Αερινό περιοχής Βελεστίνου, αρχαιολόγους που προαναφέρθηκαν, το εργατοτεχνικό και φυλακτικό προσωπικό, την συντηρήτρια αρχαιοτήτων και έργων τέχνης Αναστασία Ντίνα για τη συντήρηση των κοσμημάτων, την σχεδιάστρια Β. Σιούρα για την σχεδίαση των τάφων, την σχεδιάστρια Γ. Παρδάλη για τη σχεδίαση των κοσμημάτων, την τότε ΙΓ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων για την άψογη συνεργασία κατά την διεξαγωγή των ανασκαφικών εργασιών, καθώς και την Εφορεία Αρχαιοτήτων Μαγνησίας για τις διευκολύνσεις που μου παρείχε.

31 *Κάστρο Αερινού, Ένας διαχρονικός οικισμός*, Ενημερωτικό φυλλάδιο, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, ΙΓ΄ ΕΠΚΑ, ΕΣΠΑ 2007-2013, Βόλος 2013, σελ. 19.

32 Ασπασία Ντίνα, ΑΔ 53 (1998): Χρονικά Β΄$_2$, σελ. 481-482.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

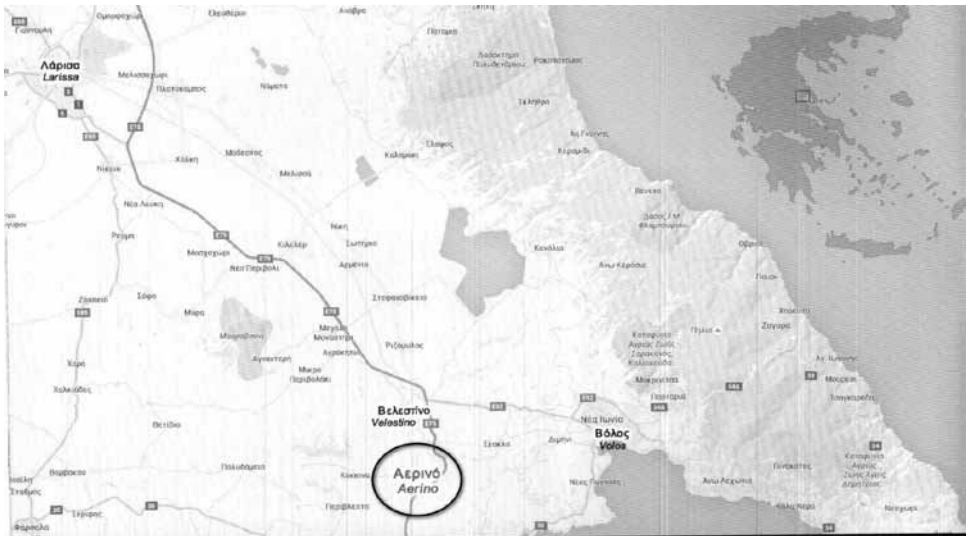

Εικ. 1 Χάρτης

Εικ. 2 Το Κάστρο Αερινού από βόρεια

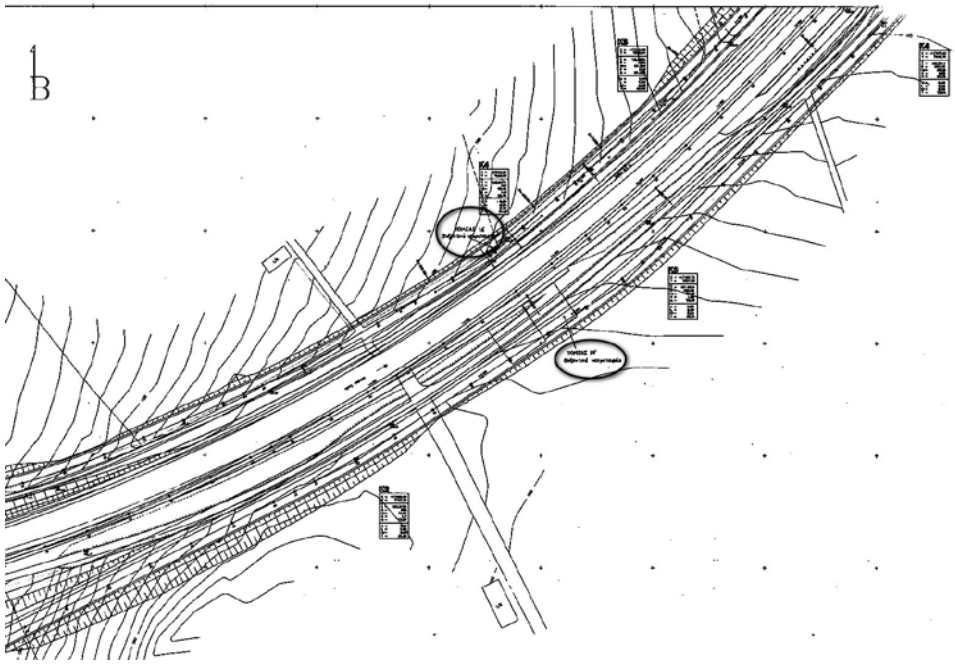

Εικ. 3 Οι τομείς ΙΔ΄ και ΙΑ΄ στον Κόμβο Αερινού

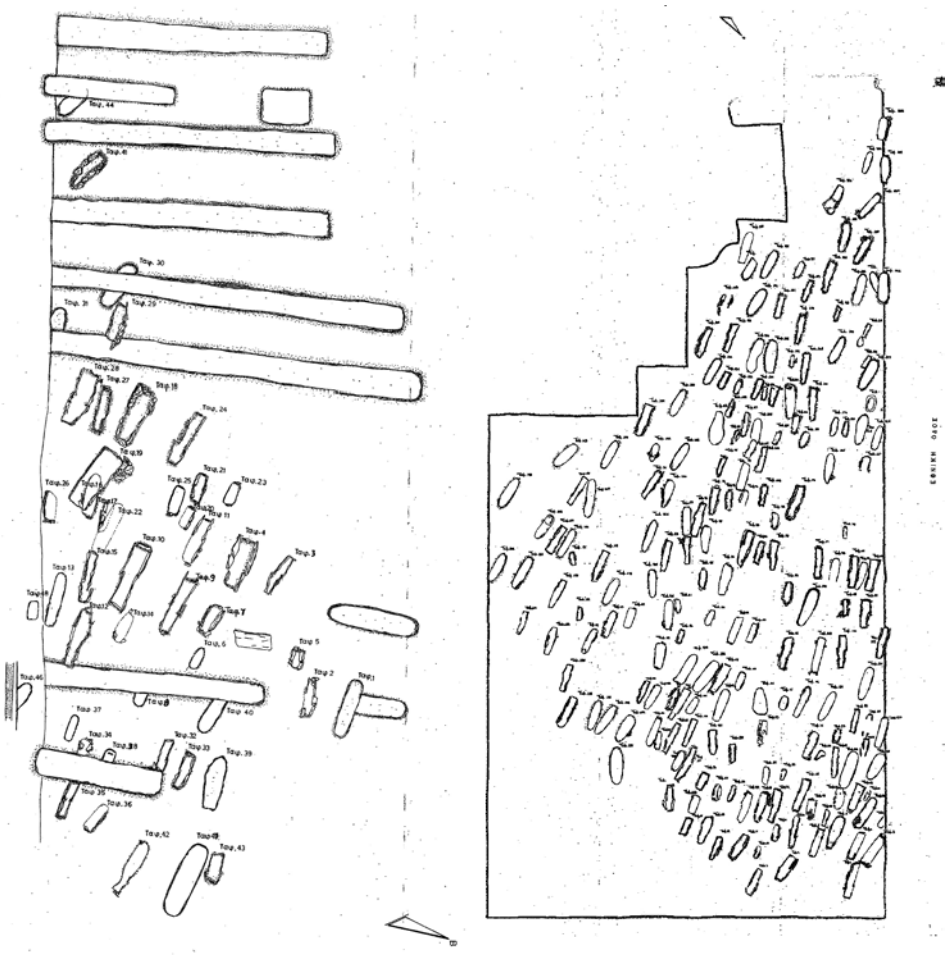

Εικ. 4 α, β Βυζαντινό Νεκροταφείο στο Αερινό. Σχέδιο κάτοψης των τομέων ΙΔ΄ και ΙΑ΄

Εικ. 5 Βυζαντινό Νεκροταφείο στο Αερινό. Μερική άποψη

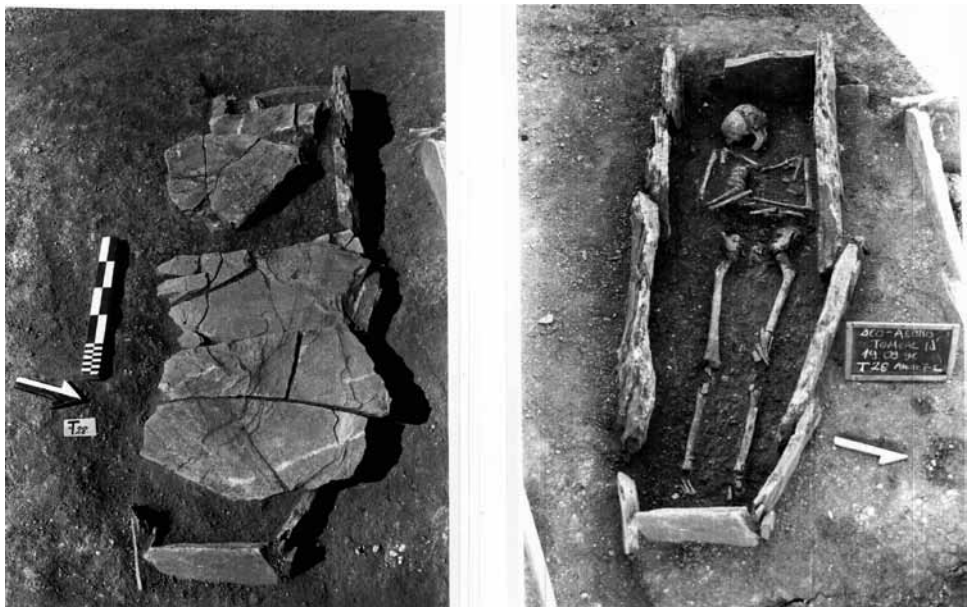

Εικ. 6 Κιβωτιόσχημος τάφος πλακοσκεπής αρ. 28 του βυζαντινού νεκροταφείου στο Αερινό

Εικ. 7 Κιβωτιόσχημος τάφος αρ. 27 του βυζαντινού νεκροταφείου στο Αερινό

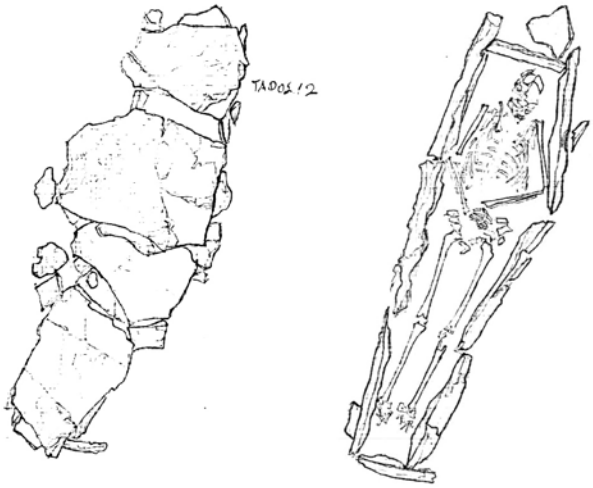

Εικ. 8 α, β Κιβωτιόσχημος τάφος αρ. 12 του βυζαντινού νεκροταφείου στο Αερινό. Σχέδιο

Εικ. 9 Χάλκινα κοσμήματα κατά την ανεύρεσή τους σε κιβωτιόσχημο τάφο

Εικ. 10 Χάλκινο δακτυλίδι με επιγραφή

Εικ. 11 Χάλκινο δακτυλίδι

Εικ. 12 Τρία δακτυλίδια: α, β. χάλκινα με στρεπτή στεφάνη γ. αργυρό

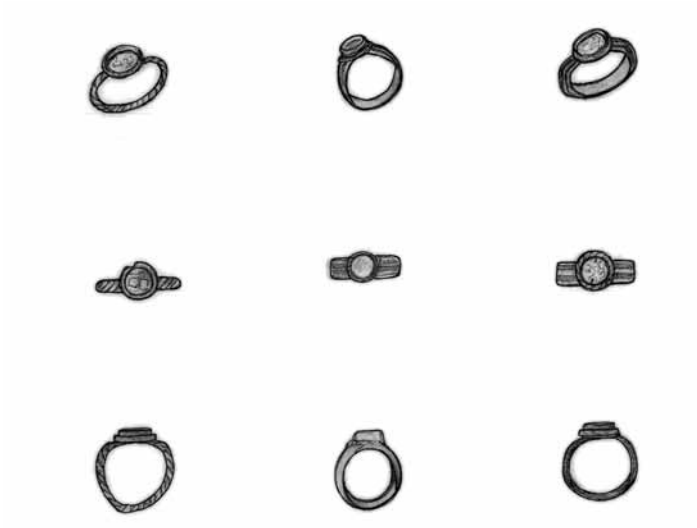

Εικ. 13 Τρία χάλκινα δακτυλίδια. Σχέδιο

Εικ. 14 Δύο χάλκινα δακτυλίδια (α, β)

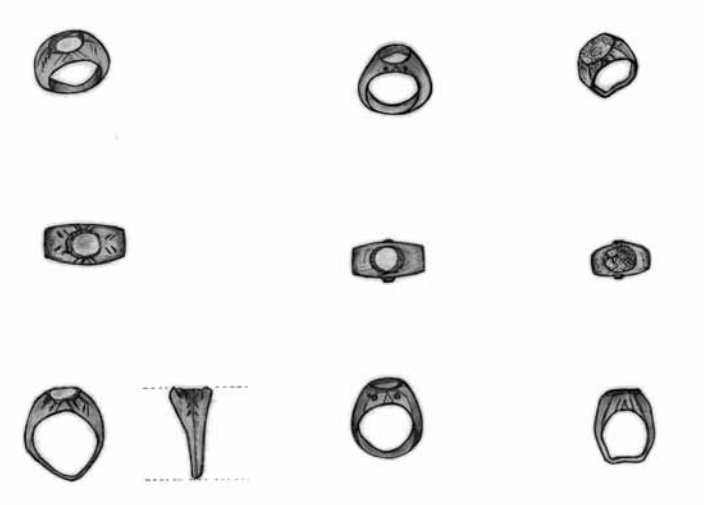

Εικ. 15 Τρία χάλκινα δακτυλίδια. Σχέδιο

Εικ. 16 Χάλκινα δακτυλίδια (α, β, γ)

Εικ. 17 Δύο χάλκινα δακτυλίδια. Σχέδιο

Εικ. 18 Χάλκινο δακτυλίδι

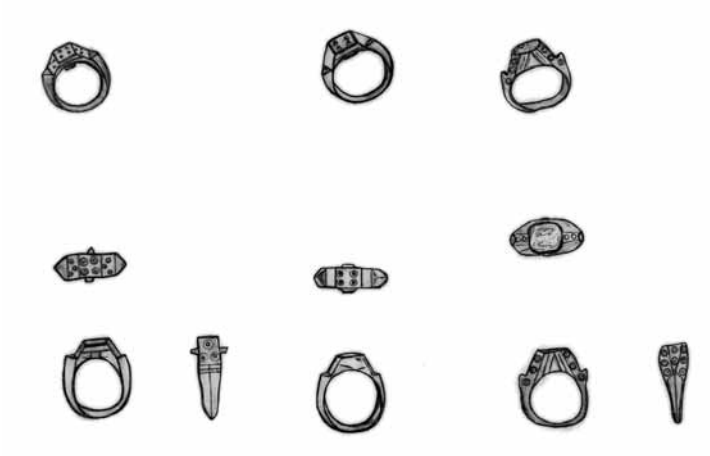

Εικ. 19 Τρία χάλκινα δακτυλίδια. Σχέδιο

Εικ. 20 Χάλκινο δακτυλίδι

Εικ. 21 Χάλκινο δακτυλίδι με παράσταση πτηνού στη σφενδόνη

Εικ. 22 Τρία χάλκινα δακτυλίδια α, β, γ

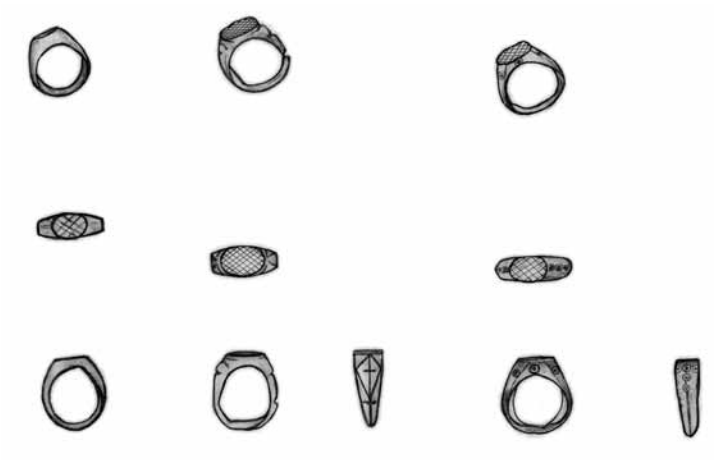

Εικ. 23 Τρία χάλκινα δακτυλίδια. Σχέδιο

Εικ. 24 Δύο χάλκινα δακτυλίδια (α, β)

Εικ. 25 Χάλκινο ταινιωτό δακτυλίδι

Εικ. 26 Χάλκινο δακτυλίδι με σταυρόσχημη σφενδόνη

Εικ. 27 Τρία χάλκινα δακτυλίδια. Σχέδιο

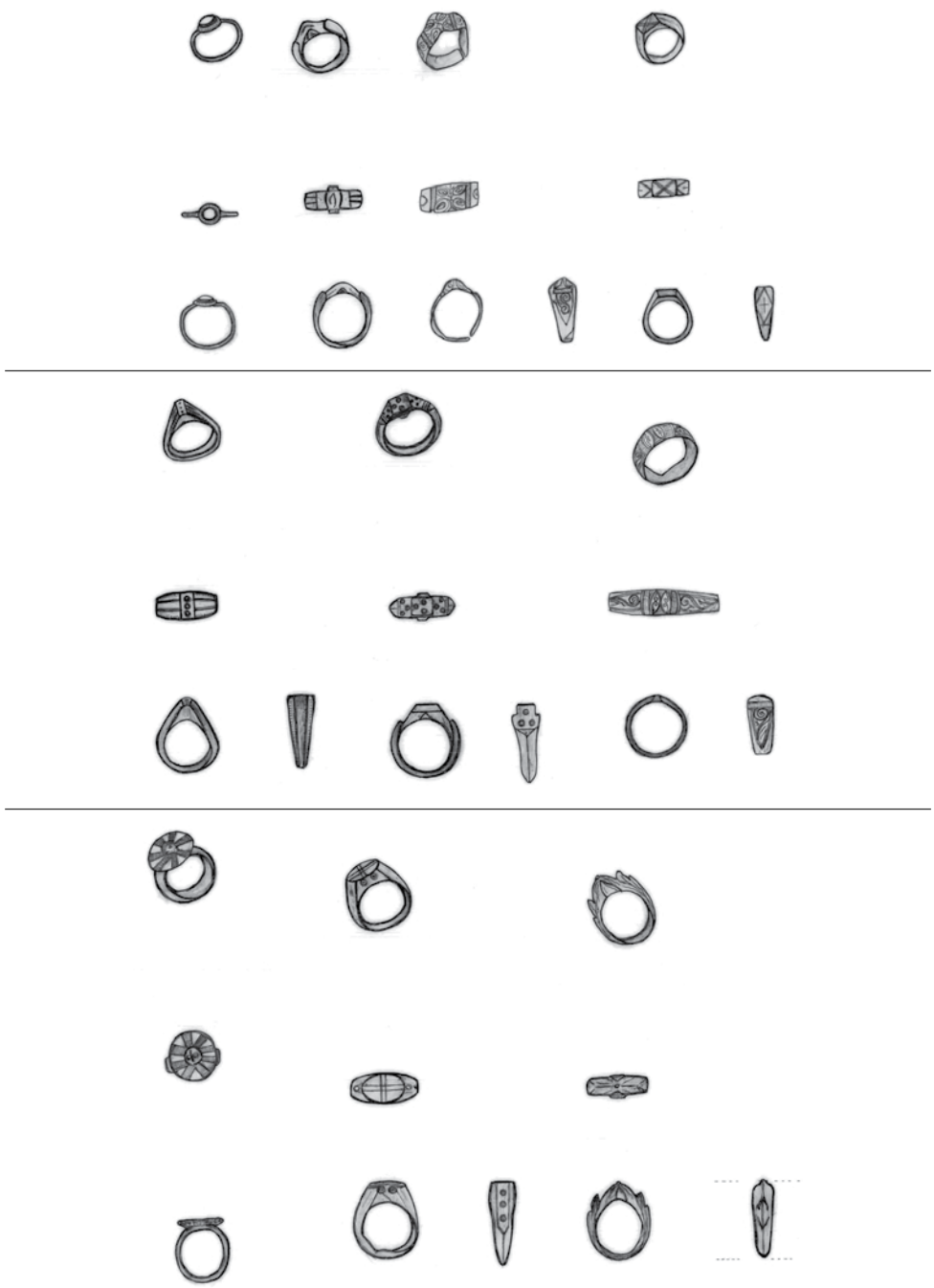

Εικ. 28, 29, 30 Δέκα χάλκινα δακτυλίδια. Σχέδιο

Εικ. 31 Δύο χάλκινα βραχιόλια (α, β)

Εικ. 32 Χάλκινο ταινιωτό βραχιόλι

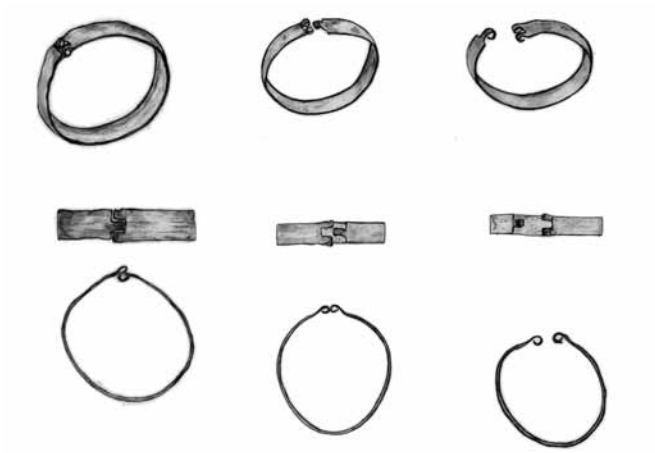

Εικ. 33 Τρία χάλκινα βραχιόλια ακόσμητα. Σχέδιο

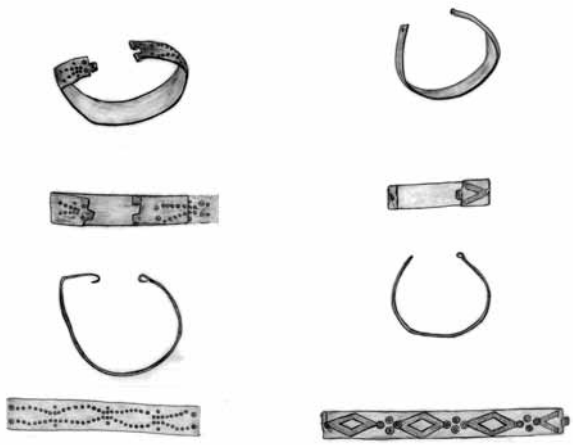

Εικ. 34 Δύο χάλκινα βραχιόλια με γεωμετρικό διάκοσμο. Σχέδιο

Εικ. 35 Τρία χάλκινα βραχιόλια (α, β, γ)

Εικ. 36 Χάλκινο στρεπτό βραχιόλι

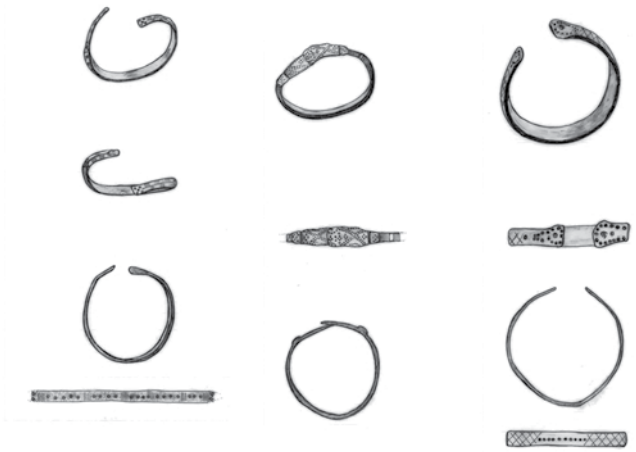

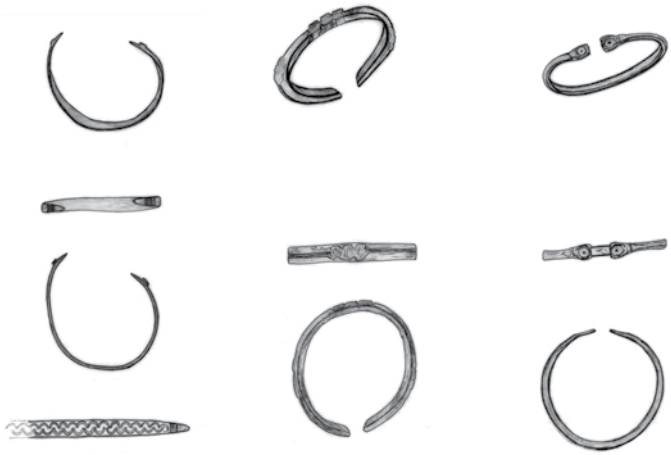

Εικ. 37, 38 Έξι χάλκινα βραχιόλια. Σχέδιο

Εικ. 39 Τρία γυάλινα βραχιόλια

Εικ. 40 Ζεύγος χάλκινων ενωτίων

Εικ. 41 Ζεύγος χάλκινων ενωτίων

Εικ. 42 Ζεύγος χάλκινων ενωτίων

Εικ. 43 Ζεύγος χυτών χάλκινων ενωτίων

Εικ. 44 Ζεύγος ενωτίων από κράμα αργύρου και χαλκού

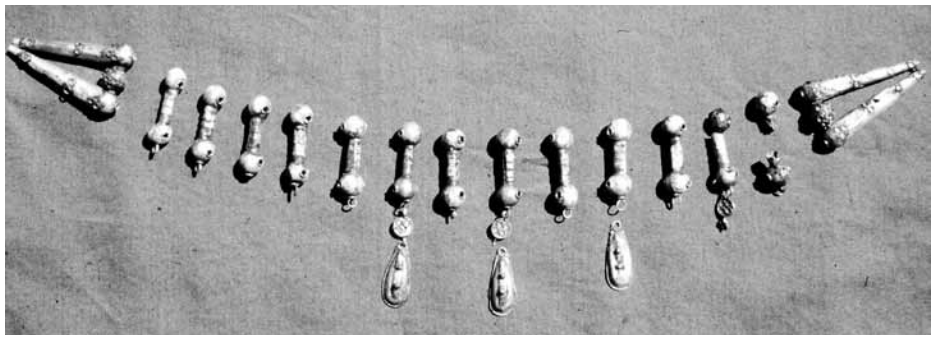

Εικ. 45 Περιδέραιο από κράμα αργύρου και χαλκού

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΠΑΠΠΑΣ

Οι Φερές στον Λίβιο

Ι. Εισαγωγή: Φερές και αρχαίοι συγγραφείς

α. Αρχαίοι Έλληνες και Ρωμαίοι

Οι Φερές υπήρξαν περίφημη αρχαία θεσσαλική πόλη, που ανήκε στην Πελασγιώτιδα επαρχία. Το όνομά τους το έλαβαν μάλλον από τον Φέρητα, τον γιο του Κρηθέα.[1] Σημαντικότατο κέντρο της περιοχής ήδη από τη μυκηναϊκή περίοδο έφθασε στο απόγειο της ακμής της κατά το πρώτο ήμισυ του 4ου αι. π.Χ., εποχή της διακυβέρνησης από τους τυράννους Λυκόφρονα, Ιάσονα και Αλέξανδρο. Κατά την ελληνιστική εποχή και κυρίως κατά τον 2ο και 1ο αιώνα π.Χ. η πόλη των Φερών ήκμασε σημαντικά όταν ηγήθηκε του Κοινού των Θεσσαλών με την επανίδρυση του το έτος 196/195 π.Χ. και την εκλογή του Φεραίου Παυσανία Εχεκράτους ως πρώτου στρατηγού του. Το 191 π.Χ. η πόλη καταλήφθηκε από τον Ρωμαίο ύπατο Μάνιο Ακίλιο Γλαβρίωνα.[2]

Η σπουδαία αυτή πόλη είναι, φυσικά, παρούσα σε αρχαίους Έλληνες συγγραφείς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, ο Όμηρος που την αναφέρει στον κατάλογο των πόλεων που έλαβαν μέρος στον Τρωικό πόλεμο.[3] Επίσης, ο Πλούταρχος αναφέρει για τον τύραννο των Φερών Αλέξανδρο (369-358 π.Χ.) ότι παρακολουθούσε την τραγωδία *Τρωάδες* του Ευριπίδη στο θέατρο της πόλης· η ύπαρξη θεάτρου αποτελεί γεγονός που αποδεικνύει επιπλέον τη σπουδαιότητά της.[4]

---

1 Βλ. P. Grimal, *Λεξικό της ελληνικής και ρωμαϊκής μυθολογίας* (επιμέλεια ελλληνικής έκδοσης Β. Άτσαλος), Θεσσαλονίκη: University Studio Press 1991, σελ. 681-682.

2 Για τις αρχαίες Φερές, βλ. γενικότερα Αργ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, «Η εμβέλεια των Φερών και οι διεθνείς σχέσεις των Φεραίων κατά την αρχαιότητα», στο Δ. Καραμπερόπουλος (επιμ.), *Υπέρεια*, τόμος 6ος, *Πρακτικά ΣΤ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο, 4-7 Οκτωβρίου 2012*, Αθήνα 2014, σελ. 155-162 και Ι. Πίκουλας, «Από τις Φερές στη Σκοτούσα», στο Δ. Καραμπερόπουλος (επιμ.), *Υπέρεια*, τόμος 6ος, *Πρακτικά ΣΤ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο, 4-7 Οκτωβρίου 2012*, Αθήνα 2014, σελ. 223-230.

3 Βλ. *Ιλιάδα*, Β 711 κεξξ.

4 Βλ. *Βίοι*, Πελοπίδας 29.5.

Οι Φερές είναι παρούσες και στη λατινική γλώσσα, σε αρκετούς Ρωμαίους συγγραφείς. Ο πολιτικός, φιλόσοφος και ρήτορας Κικέρων την αναφέρει όταν κάνει λόγο για τον τύραννο Αλέξανδρο και τον Ιάσονα.[5] Ο βιογράφος Κορνήλιος Νέπως ασχολείται κι αυτός με τον Αλέξανδρο.[6] Επίσης, ο ελεγειακός ποιητής Οβίδιος αναφέρει τις Φερές σε διάφορα έργα του.[7] Ο εγκυκλοπαιδιστής Πλίνιος ο Πρεσβύτερος περιλαμβάνει σε διάφορα χωρία τις Φερές στη *Φυσική Ιστορία* του.[8] Τέλος, ο Σενέκας ο Νεότερος αναφέρει σε δύο του τραγωδίες τη θεσσαλική πόλη.[9]

β. Λίβιος

Ο Τίτος Λίβιος (59 π.Χ.-17 μ.Χ.) με το έργο του *Ab urbe condita* (= Από την ίδρυση της πόλης, δηλαδή της Ρώμης) σε 142 βιβλία αφηγείται την ιστορία της Ρώμης από τις μυθολογικές της καταβολές (753 π.Χ.) έως τον θάνατο του θετού γιου του Αυγούστου, Δρούσου, το 9 π.Χ. Σήμερα έχουμε στην κατοχή μας την πρώτη δεκάδα, που παρουσιάζει τη ρωμαϊκή ιστορία έως το έτος 293 π.Χ., καθώς και τα βιβλία 21-45, που εκτείνονται από τα γεγονότα του Β΄ Καρχηδονιακού πολέμου (από το 218 π.Χ.) μέχρι τον πόλεμο εναντίον της Μακεδονίας (167 π.Χ.). Το περιεχόμενο των υπόλοιπων βιβλίων το μαθαίνουμε από επιλόγους (*Periochae*), αγνώστου συγγραφέα. Πηγές του ήταν κυρίως έργα χρονογράφων (Valerius Antias, Licinius Macer, Claudius Quadrigarius) και ο Πολύβιος (*Ρωμαϊκή Ιστορία*). Τον Λίβιο τον ενδιαφέρει κυρίως η σκιαγράφηση των χαρακτήρων της ιστορίας. Γι' αυτόν, συγγραφή ιστορίας σημαίνει κυρίως να ανακαλέσει ο ιστοριογράφος στη ζωή τους πρωταγωνιστές.[10]

Τα αποσπάσματα από το έργο του Λιβίου που περιλαμβάνουν αναφορές στις Φερές είναι δεκατρία στον αριθμό και περιέχονται σε τέσσερα βιβλία: στο 32ο, όπου ο Ρωμαίος ιστορικός περιγράφει τον Δεύτερο Μακεδονικό Πόλεμο,[11] στο 33ο, όπου συνεχίζει την αφήγηση αυτού του πολέμου, στο 36ο, όπου ο Λίβιος περιγράφει την άφιξη του Αντιόχου στην Ελλάδα[12] και στο 42ο, όπου διηγείται τα γεγονότα του Τρίτου Μακεδονικού Πολέ-

5 Βλ. *De Inv.* 2.144.7-10, *N.D.* 3.70.13-16, *De Div.* 1.53.4-6.

6 Βλ. *De excellentibus ducibus exterarum gentium*, 5.1.4-6. Επίσης, βλ. Χ. Στεργιούλης, «Ένα σχόλιο του Νικηφόρου Γρηγορά (14ος αι.) για τον τύραννο των Φερών Αλέξανδρο», στο Δ. Καραμπερόπουλος (επιμ.), *Υπέρεια*, τόμος 6ος, *Πρακτικά ΣΤ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο, 4-7 Οκτωβρίου 2012*, Αθήνα 2014, σελ. 259-266.

7 Βλ. *Ars Amatoria* 2.239, *Ep. ex Ponto* 2.9.43, *Ibis* 321 κ.ά.

8 Βλ. *Nat. Hist.* 4.13.3, 4.16.3, 4.26.2 κ.ά.

9 Βλ. *Hercules Furens*, 451 και *Medea* 662.

10 Βλ. H. J. Rose (1994), *Ιστορία της Λατινικής Λογοτεχνίας* (ελληνική μετάφραση Κ. Χ. Γρόλλιος), 4η έκδοση, Αθήνα 1994: ΜΙΕΤ, σελ. 9-16; E. J. Kenney-W. V. Clausen, *Ιστορία της Λατινικής Λογοτεχνίας* (ελληνική μετάφραση Θ. Πίκουλας, Α. Σιδέρη – Τόλια), Αθήνα 1998: Παπαδήμας, σελ. 613-63.

11 Ο Δεύτερος Μακεδονικός Πόλεμος (200-197 π.Χ.) διεξήχθη ανάμεσα στους Μακεδόνες υπό τον Φίλιππο Ε΄ και τους Ρωμαίους με επικεφαλής τον ύπατο Τίτο Κόιντο Φλαμινίνο. Το αποτέλεσμα ήταν η ήττα των Μακεδόνων.

12 Πρόκειται για τον Αντίοχο Γ΄ τον Μέγα, βασιλιά των Σελευκιδών, ο οποίος κήρυξε πόλεμο κατά των Ρωμαίων το 192-188 π.Χ. Ηττήθηκε οριστικά σε δύο καίριες μάχες, στις Θερμοπύλες (191 π.Χ.) και στη Μαγνησία (190 π.Χ.).

μου.[13] Στην ενότητα που έπεται και αποτελεί το κύριο μέρος της εργασίας, θα παρουσιαστούν και θα σχολιαστούν τα εν λόγω αποσπάσματα στη λατινική και μεταφρασμένα στην ελληνική.[14]

ΙΙ. Φερές και *Ab urbe condita*

1. Στο 13ο κεφάλαιο του 32ου βιβλίου, ο Λίβιος περιγράφει την πορεία του Φιλίππου Ε΄ από την Ήπειρο στα Τρίκαλα και προς τον βορρά. Εκεί αναφέρει πως περνώντας από τις Φερές δεν τις πολιόρκησε, καθώς οι πύλες της πόλης ήταν κλειστές γι' αυτόν, δηλαδή οι πολίτες δεν ήταν διατεθειμένοι να συμμαχήσουν μαζί του, όπως άλλες θεσσαλικές πόλεις. Γι' αυτόν τον λόγο, ο βασιλιάς - παρόλο που ξεκίνησε την επιχείρηση πολιορκίας - τελικά δεν επιδόθηκε σε μάχη εναντίον της πόλης, καθώς η κίνηση αυτή θα του στοίχιζε σε χρόνο. Συνέχισε, λοιπόν την πορεία του προς τη Μακεδονία, μιας και οι σύμμαχοι των Ρωμαίων, Αιτωλοί, βρίσκονταν κοντά:

Ab urbe conita 32.13.9.3-5:

Pheras cum peteret exclusus, quia res egebat mora si expugnare uellet nec tempus erat, omisso incepto in Macedoniam transcendit; nam etiam Aetolos adpropinquare fama erat.

[Όταν έφτασε στις Φερές, οι πύλες ήταν κλειστές για εκείνον, και, καθώς μια πολιορκία θα τον καθυστερούσε αρκετά και δεν είχε καθόλου χρόνο για χάσιμο, παράτησε την προσπάθεια που είχε ξεκινήσει και βάδισε για την Μακεδονία. Γιατί υπήρχε η φήμη ότι οι Αιτωλοί βρίσκονταν κοντά].

Στο συγκεκριμένο χωρίο, ο Λίβιος τονίζει εμμέσως τη γεωγραφική σημασία της περιοχής των Φερών, καθώς βρίσκονται στο σταυροδρόμι δυτικής, νότιας και βόρειας Ελλάδας, αλλά και τον ηρωισμό των κατοίκων της πόλης, που δεν υποχώρησαν μπροστά στην προέλαση του Φιλίππου.

2. Στο 33ο βιβλίο, ο Λίβιος συνεχίζει να αφηγείται τα γεγονότα του Δεύτερου Μακεδονικού Πολέμου. Στο 6ο κεφάλαιο διηγείται ότι ο ρωμαϊκός στρατός, που με επικεφαλής τον στρατηγό Τίτο Κόιντο Φλαμινίνο καταδίωκε τον Φίλιππο, έφυγε από τη Θήβα και στρατοπέδευσε κοντά στις Φερές, σε απόσταση έξι μιλίων από την πόλη. Ο Φίλιππος, που βρισκόταν στην περιοχή της Λάρισας, αποφάσισε να κινηθεί εναντίον του εχθρού και γι' αυτό στρατοπέδευσε σε απόσταση τεσσάρων μιλίων από τις Φερές:

Ab urbe condita 33.6.2.1-4.1:

Quinctius postero die uallum secum ferente milite ut paratus omni loco castris ponendis esset, progressus modicum iter sex ferme milia a Pheris cum consedisset, speculatum in qua parte Thessaliae hostis esset quidue pararet misit. circa Larisam erat rex. certior iam factus Romanum ab Thebis Pheras mouisse, defungi quam primum et ipse certamine cupiens ducere ad hostem pergit et quattuor milia fere a Pheris posuit castra.

[Την επόμενη μέρα ο Κόιντος μείωσε την ταχύτητα της πορείας του, επειδή οι στρατιώτες κουβαλούσαν μαζί τους χαρακώματα για να είναι έτοιμοι να στρατοπεδεύσουν σε κάθε τόπο. Όταν στρατοπέδευσε σε απόσταση έξι μιλίων σπό τις Φερές, έστειλε κατασκόπους για να πληροφορηθεί σε ποιο μέρος της Θεσσαλίας βρισκόταν ο εχθρός και ποιες

13 Ο Τρίτος Μακεδονικός Πόλεμος (171-168 π.Χ.) διεξήχθη ανάμεσα στους Μακεδόνες υπό τον Περσέα και των Ρωμαίων. Η ήττα των Μακεδόνων σηματοδότησε και το τέλος του μακεδονικού βασιλείου.

14 Η έκδοση του Λιβίου που ακολουθήθηκε στην παρούσα εργασία είναι από τις εκδόσεις Loeb (βλ. Βιβλιογραφία της παρούσας εργασίας).

ήταν οι προθέσεις του. Ο βασιλιάς βρισκόταν γύρω από τη Λάρισα και γνώριζε ήδη ότι οι Ρωμαίοι είχαν αφήσει τη Θήβα για τις Φερές. Και εκείνος, επιθυμώντας να δοθεί ένα τέλος και να πολεμήσει εναντίον του εχθρού, στρατοπέδευσε σε απόσταση περίπου τεσσάρων μιλίων από τις Φερές].

Και στο συγκεκριμένο χωρίο, ο ιστορικός τονίζει τη γεωγραφική θέση των Φερών, που επιλέγονται ως το μέρος στρατοπέδευσης των δύο στρατών. Επίσης, αναφέροντας πως ο ρωμαϊκός στρατός εγκατέλειψε τη Θήβα για τις Φερές υπαινίσσεται ένα άλλο γεωγραφικό πλεονέκτημα της θεσσαλικής πόλης, την κοντινή της απόσταση από τη θάλασσα.

3. Στο 36ο βιβλίο του *Ab urbe condita* ο Λίβιος αφηγείται την εκστρατεία του Αντιόχου Γ΄ της Συρίας εναντίον των Ρωμαίων στην Ελλάδα. Οι θεσσαλικές πόλεις (μαζί με αυτές και οι Φερές) αποτελούσαν πλέον ρωμαϊκές κτήσεις, ενώ οι Αιτωλοί και οι Αθαμάνες με επικεφαλής τον Αμύνανδρο είχαν συμμαχήσει με τον Αντίοχο. Στο 8ο κεφάλαιο αναφέρει πως εκπρόσωποι του Σύρου βασιλιά επισκέφτηκαν το συμβούλιο των Θεσσαλών στη Λάρισα, ενώ οι Αιτωλοί και ο Αμύνανδρος όρισαν μία μέρα προκειμένου να συγκεντρώσουν τα στρατεύματά τους στις Φερές, όπου αμέσως πήγε και ο βασιλιάς Αντίοχος με τα δικά του στρατεύματα:

Ab urbe condita 36.8.2.1-3.1:

Legati Larisam ad concilium Thessalorum sunt missi, et Aetolis Amynandroque dies ad conueniendum exercitui Pheras est dictus; eodem et rex cum suis copiis confestim uenit.

[Απεσταλμένοι στάλθηκαν στο συμβούλιο των Θεσσαλών στη Λάρισα, και ορίστηκε από τους Αιτωλούς και τον Αμύνανδρο μία μέρα για να συγκεντρώσουν τον στρατό τους στις Φερές. Στο ίδιο μέρος πήγε αμέσως και ο βασιλιάς με τα δικά του στρατεύματα].

Η επιλογή των Φερών ως το κέντρο στρατοπέδευσης του στρατού του Αντιόχου και των συμμάχων του φυσικά δεν έγινε τυχαία αλλά με γνώμονα τη στρατηγικής σημασίας γεωγραφική τους θέση.

4. Στο 9ο κεφάλαιο του 36ου βιβλίου δεσπόζουν οι αναφορές του Ρωμαίου ιστορικού για τις Φερές. Γι' αυτόν τον λόγο θα παρουσιαστούν συγκεντρωμένα όλα τα αποσπάσματα που αναφέρονται στη θεσσαλική πόλη.

Α. Στην αρχή του κεφαλαίου ο Λίβιος διηγείται πως έφτασαν στις Φερές, όπου είχε στρατοπεδεύσει ο Αντίοχος μαζί με τους Αιτωλούς και τον Αμύνανδρο, Θεσσαλοί πρέσβεις από τη Λάρισα με σκοπό να τον μεταπείσουν για την κήρυξη πολέμου εναντίον τους. Τον παρακάλεσαν να αποσύρει τον στρατό του και να βρεθεί μια διπλωματική λύση:

Ab urbe condita 36.9.1.1:

Antiocho ad Pheras iam castra habenti, ubi coniunxerant ei se Aetoli et Amynander, legati ab Larisa uenerunt quaerentes, quod ob factum dictumue Thessalorum bello lacesseret eos, simul orantes, ut remoto exercitu per legatos, si quid ei uideretur, secum disceptaret.

[Ο Αντίοχος είχε πια στρατοπεδεύσει στις Φερές, όπου είχε ενώσει τις δυνάμεις του με τους Αιτωλούς και τον Αμύνανδρο. Εκεί πήγαν απεσταλμένοι από τη Λάρισα για να τον ρωτήσουν για ποια πράξη ή λόγο των Θεσσαλών τους απειλούσε με πόλεμο. Ταυτόχρονα, τον παρακαλούσαν να απομακρύνει τον στρατό του και οτιδήποτε θεωρούσε απαραίτητο να το συζητούσε μαζί τους, μέσω των πρεσβευτών τους].

Β. Ταυτόχρονα με την πρεσβεία τους, οι Θεσσαλοί έστειλαν απόσπασμα πεντακοσίων ανδρών υπό τον Ιππόλοχο ως ενίσχυση στις Φερές, το οποίο, όμως, βρίσκοντας όλους τους δρόμους φρουρούμενους από δυνάμεις του Αντιόχου, υποχώρησε στην Σκοτούσα:

Ab urbe condita 36.9.3.2:

[...] eodem tempore quingentos armatos duce Hippolocho Pheras in praesidium miserunt; ii exclusi aditu, iam omnia itinera obsidentibus regiis, Scotusam se receperunt.

[Την ίδια στιγμή έστειλαν πεντακόσιους ένοπλους άνδρες με αρχηγό τον Ιππόλοχο. Αυτοί βρίσκοντας όλους τους δρόμους αποκλεισμένους από τις φρουρές του βασιλιά, υποχώρησαν στη Σκοτούσα].

Γ. Ο Αντίοχος απάντησε στους πρέσβεις ότι δεν ήρθε στη Θεσσαλία με επιθετικούς σκοπούς, αλλά για να υπερασπιστεί και να εδραιώσει την ελευθερία της, ενώ το ίδιο ανακοίνωσε και στους Φεραίους μέσω απεσταλμένου του. Οι κάτοικοι των Φερών δεν του έδωσαν καμία απάντηση, αλλά οι ίδιοι έστειλαν πρέσβη σ' εκείνον, και μάλιστα τον αρχηγό της πόλης, Παυσανία:[15]

Ab urbe condita 36.9.5.1:

[...] legatis Larisaeorum rex clementer respondit, non belli faciendi, sed tuendae et stabiliendae libertatis Thessalorum causa se Thessaliam intrasse. similia his, qui cum Pheraeis ageret, missus; cui nullo dato responso Pheraei ipsi legatum ad regem principem ciuitatis Pausaniam miserunt.

[Στους απεσταλμένους των Λαρισαίων ο βασιλιάς απάντησε με επιείκεια, ότι δεν είχε εισβάλλει στη Θεσσαλία για να κάνει πόλεμο, αλλά για να διατηρήσει και να εδραιώσει την ελευθερία των Θεσσαλών. Παρόμοια με αυτά είπε και απεσταλμένος του στους Φεραίους. Σ' αυτόν οι ίδιοι οι Φεραίοι δεν έδωσαν καμία απάντηση και έστειλαν πρέσβη στον βασιλιά τον Παυσανία, τον αρχηγό της πόλης τους].

Δ. Ύστερα από συζήτηση μεταξύ των Φεραίων και του Αντιόχου, ο τελευταίος, αφού τους συμβούλευσε να συλλογιστούν τη θέση τους με μεγαλύτερη προσοχή, προκειμένου να μη λάβουν μια απόφαση που θα τη μετανιώσουν, τους έδιωξε. Όταν η πρεσβεία των Φεραίων ανήγγειλε στους κατοίκους της πόλης το αποτέλεσμα των συζητήσεων με τον βασιλιά, εκείνοι χωρίς να διστάσουν καθόλου αποφάσισαν να μείνουν πιστοί στη Ρώμη:

Ab urbe condita 36.9.5.2:

Rex etiam atque etiam deliberare eos iussos, ne id consilii caperent, cuius, dum in futurum nimis cauti et prouidi essent, extemplo paeniteret, dimisit. haec renuntiata Pheras legatio cum esset, ne paulum quidem dubitarunt, quin pro fide erga Romanos, quidquid fors belli tulisset, paterentur.

[Επιπλέον, ο βασιλιάς αφού τους διέταξε να το σκεφτούν περισσότερο, μήπως πάρουν κάποια απόφαση, για την οποία, ενώ ήταν πολύ προσεκτικοί και σώφρονες για το μέλλον, αμέσως το μετανιώσουν, στη συνέχεια τους έδιωξε. Όταν η πρεσβεία τα ανήγγειλε αυτά στις Φερές, οι πολίτες δεν δίστασαν καθόλου, καθώς ήταν αποφασισμένοι να υποστούν οτιδήποτε θα έφερνε η τύχη του πολέμου υπερασπιζόμενοι την πίστη τους στη Ρώμη].

Ε. Στη συνέχεια ο Λίβιος περιγράφει τη μαχητική προσπάθεια των Φεραίων να σώσουν την πόλη τους, τη σκληρή πολιορκία του Αντιόχου και την τελική παράδοση των Φερών στον τελευταίο:

Ab urbe condita 36.9.9.1-36.9.13.1:

Itaque et hi summa ope parabant se ad urbem defendendam, et rex ab omni parte simul oppugnare moenia est adgressus et, ut qui satis intellegeret—neque enim dubium

15 Πρόκειται για τον γνωστό Φεραίο Παυσανία Εχεκράτους, τον πρώτο στρατηγό του Κοινού των Θεσσαλών.

erat—in euentu eius urbis positum esse, quam primam adgressus esset, aut sperni deinde ab uniuersa gente Thessalorum aut timeri se, omnem undique terrorem obsessis iniecit. primum impetum oppugnationis satis constanter sustinuerunt; dein cum multi propugnantes caderent aut uulnerarentur, labare animi coeperunt. reuocati deinde castigationibus principum ad perseuerandum in proposito, relicto exteriore circulo muri, deficientibus iam copiis in interiorem partem urbis concesserunt, cui breuior orbis munitionis circumiectus erat; postremo uicti malis, cum timerent, ne ui captis nulla apud uictorem uenia esset, dediderunt sese.

[Και έτσι οι Φεραίοι ετοιμάζονταν με όλες τους τις δυνάμεις για να υπερασπιστούν την πόλη τους, ενώ ο βασιλιάς ξεκίνησε να επιτίθεται στα τείχη ταυτόχρονα από όλες τις πλευρές, μιας και γνώριζε αρκετά καλά - γιατί δεν υπήρχε καμία αμφιβολία γι' αυτό - ότι εξαρτιόταν από αυτή την πόλη στην οποία επιτέθηκε πρώτα το αν τον θα τον περιφρονούσε στη συνέχεια ή θα τον φοβόταν όλο το έθνος των Θεσσαλών· γι' αυτό επέφερε τον τρόμο στους πολιορκημένους. Στην αρχή άντεξαν την ορμή της πολιορκίας με αρκετή σταθερότητα. Έπειτα όμως, όταν πολλοί που υπερασπίζονταν την πόλη είτε πέθαιναν είτε τραυματίζονταν, άρχισαν να χάνουν το ηθικό τους. Όταν ανακλήθηκαν από τις αποδοκιμασίες των αρχηγών τους να μείνουν προσηλωμένοι στον στόχο τους, άφησαν τον εξωτερικό κύκλο του τείχους, καθώς η δύναμή τους μειωνόταν και αποσύρθηκαν στο εσωτερικό τμήμα της πόλης που περιβαλλόταν από ένα οχυρό πιο μικρό από τα άλλα. Τέλος νικημένοι από τις συμφορές τους και, επειδή φοβήθηκαν ότι δεν θα δοθεί καμία χάρη από τον νικητή, αν αυτοί κατακτιόντουσαν με τη βία, παραδόθηκαν.]

ΣΤ. Το άκουσμα της ταχύτατης και βίαιης κατάκτησης των Φερών έκανε τους κατοίκους της Σκοτούσας να παραδοθούν εκουσίως στον βασιλιά Αντίοχο:

Ab urbe condita 36.9.13.1:

[...] nihil deinde moratus rex quattuor milia armatorum, dum recens terror esset, Scotusam misit. nec ibi mora deditionis est facta cernentibus Pheraeorum recens exemplum [...]

[Έπειτα χωρίς καμία καθυστέρηση ο βασιλιάς έστειλε στη Σκοτούσα, όσο ήταν ακόμη πρόσφατος ο τρόμος, τέσσερις χιλιάδες στρατιώτες. Εκεί, οι κάτοικοι βλέποντας το πρόσφατο παράδειγμα των Φεραίων, παραδόθηκαν αμέσως].

Στο ένατο κεφάλαιο του 36ου βιβλίου, λοιπόν, ο Λίβιος τονίζει τη σπουδαιότητα της πόλης των Φερών, η οποία αποτελούσε ρωμαϊκή κτήση. Ο βασιλιάς Αντίοχος κατέβαλλε σημαντικές προσπάθειες για να κατακτήσει την πόλη και το κατάφερε. Μάλιστα χρησιμοποίησε ως παράδειγμα την κατάκτησή της για να κυριεύσει και τη Σκοτούσα.

5. Ακολούθησε η κατάκτηση της Σκοτούσας. Μάλιστα, ο Αντίοχος προκειμένου να κερδίσει τη συμπάθεια των Λαρισαίων άφησε τον Ιππόλοχο και τη φρουρά των Λαρισαίων ελεύθερους να γυρίσουν στην πατρίδα τους. Ο βασιλιάς είχε κατακτήσει τις Φερές και τη Σκοτούσα μέσα σε δέκα μέρες από την πρώτη εμφάνισή του στην πατρίδα του Ρήγα:

Ab urbe condita 36.10.1.1:

Intra decimum diem, quam Pheras uenerat, his perfectis [...]

[Μέσα σε δέκα μέρες, από τότε που ήρθε στις Φερές, κατόρθωσε όλα αυτά...]

6. Στο 14ο κεφάλαιο του 36ου βιβλίου ο Λίβιος περιγράφει την άφιξη του Μανίου Ακιλίου Γλαβρίωνα στη Θεσσαλία.[16] Αναφέρει πως έκανε μια στάση στη Λάρισα προ-

16 Για τον Μάνιο Ακίλιο Γλαβρίωνα, βλ. T. R. S. Broughton, *The Magistrates of the Roman Republic*, vol. 1, 509 B.C.-100 B.C., Cleveland/Ohio Western Reserve University Press, σελ. 352-355.

κειμένου να αναπαυτούν τα υποζύγια και στη συνέχεια πορεύτηκε προς την Κραννώνα. Καθώς προχωρούσε, παραδόθηκαν σε εκείνον τα Φάρσαλα, η Σκοτούσα, οι Φερές και φρουρές που ανήκαν στον Αντίοχο:

Ab urbe condita 36.14.11.1:

Consul ad reficienda maxime iumenta, quae et nauigatione et postea itineribus fatigata erant, paucos Larisae moratus dies, uelut renouato modica quiete exercitu Crannonem est progressus. uenienti Pharsalus et Scotusa et Pherae quaeque in eis praesidia Antiochi erant deduntur.

[Ο ύπατος, προκειμένου να αναπαυτούν τα υποζύγια, τα οποία είχαν εξαντληθεί από το ταξίδι στη θάλασσα και στη συνέχεια από τη πορεία στη στεριά, καθυστέρησε λίγες μέρες στη Λάρισα· έτσι με τον στρατό ανανεωμένο με αυτή τη σύντομη ξεκούραση πορεύτηκε προς την Κραννώνα. Όταν ήρθε, τα Φάρσαλα, η Σκοτούσα, οι Φερές και κάποιες φρουρές που ανήκαν στον Αντίοχο παραδόθηκαν.]

Οι Ρωμαίοι με επικεφαλής τον ύπατο Μάνιο Ακίλιο Γλαβρίωνα επανέκτησαν την πόλη. Οι συνεχείς διαμάχες για την κατάκτηση της πόλης των Φερών αποδεικνύουν τη σπουδαιότητά της κυρίως λόγω της σημαίνουσας γεωγραφικής της θέσης αλλά και του εύφορου εδάφους της.

7.

Α. Στο 56ο κεφάλαιο του 42ου βιβλίου ο Λίβιος περιγράφει τις κινήσεις των Ρωμαίων στρατηγών και του Μακεδόνα βασιλιά Περσέα κατά τον Τρίτο Μακεδονικό Πόλεμο. Στις παραγράφους 9 και 10 αναφέρει πως, ενώ οι Ρωμαίοι βρίσκονταν στην περιοχή της Βοιωτίας, ο Περσέας έχοντας στρατοπεδεύσει στο Συκούριο έδωσε εντολή να λεηλατηθούν οι αγροί των Φερών, για να αναγκάσει τους Ρωμαίους να έλθουν προς υπεράσπιση των πόλεων-συμμάχων τους. Εντούτοις, οι Ρωμαίοι δεν θορυβήθηκαν καθόλου και γι' αυτό ο Μακεδόνας βασιλιάς μοίρασε τη λεία στους στρατιώτες:

Ab urbe condita 42.56.9-10:

Cum hic status in Boeotia esset, Perseus, cum ad Sycurium, sicut ante dictum est, statiua haberet, frumento undique circa ex agris conuecto, ad uastandum Pheraeorum <agrum> misit, ratus ad iuuandas sociorum urbes longius a castris abstractos deprehendi Romanos posse. quos cum eo tumultu nihil motos animaduertisset, * * * * praedam quidem praeterquam hominum—pecora autem maxume omnis generis fuere—diuisit ad epulandum militibus * * * .

[Όταν ήταν έτσι η κατάσταση στη Βοιωτία, ο Περσέας είχε στρατοπεδεύσει στο Συκούριο, όπως ειπώθηκε παραπάνω. Αφού είχε συγκεντρώσει σιτάρι από όλους τους αγρούς ολόγυρα, έστειλε στράτευμα για να λεηλατήσει τους αγρούς των Φερών, θεωρώντας πως θα μπορούσε να εκπλήξει του Ρωμαίους που θα έρχονταν από τα στρατόπεδά τους από πιο μακριά, για να βοηθήσουν τις συμμαχικές πόλεις. Όταν όμως κατάλαβε ότι αυτοί δεν συγκινήθηκαν καθόλου από αυτή την ταραχή [χάσμα κειμένου], μοίρασε τη λεία - συμπεριλαμβάνοντας και κάποιους αιχμαλώτους - στους στρατιώτες. Στη λεία είχε πάρα πολλά κοπάδια κάθε είδους, με τα οποία έκαναν τραπέζι [χάσμα κειμένου].]

Β. Στο 57ο κεφάλαιο του 42ου βιβλίου ο Λίβιος παραθέτει την τελευταία μαρτυρία του για την πόλη των Φερών. Αναφέρει τις σκέψεις των αντίπαλων παρατάξεων μετά την καταστροφή της υπαίθρου των Φερών από τον Περσέα και τη μη αποστολή βοήθειας από τους Ρωμαίους προς τη συμμαχική πόλη. Οι Μακεδόνες σκεφτόντουσαν να επιτεθούν στο στρατόπεδο των Ρωμαίων, ενώ οι τελευταίοι ένιωθαν ντροπιασμένοι και με το κύρος τους προσβεβλημένο:

Ab urbe condita 42.57.1-2:

Regiis creuerant animi uastatione concessa sibi ab hoste Pheraei agri; itaque eundum inde ad castra nec dandum ultra spatium cunctandi censebant. et Romani sentiebant cunctationem suam infamem apud socios esse, maxume indigne ferentis non latam Pheraeis opem.

[Τα μυαλά των Μακεδόνων είχαν φουσκώσει μετά τη λεηλασία της υπαίθρου των Φερών χωρίς αντίσταση από τους εχθρούς. Γι' αυτό θεωρούσαν ότι έπρεπε να επιτεθούν κατευθείαν εναντίον του στρατοπέδου των Ρωμαίων και να μην τους αφήσουν χρόνο για άλλη καθυστέρηση. Από την άλλη πλευρά, οι Ρωμαίοι ένιωθαν ότι η αναβλητικότητά τους κατέστρεψε το κύρος τους στους συμμάχους τους και θεωρούσαν τους εαυτούς τους ανάξιους που δεν προσέφεραν βοήθεια στους Φεραίους.]

Συνεπώς, οι μαρτυρίες του Λιβίου για την πόλη των Φερών και στο 42ο βιβλίο καταδεικνύουν τη σπουδαιότητα της και κατά τον Τρίτο Μακεδονικό Πόλεμο. Ο Περσέας ερήμωσε την ύπαιθρό της προκειμένου να προκαλέσει τον ερχομό των Ρωμαίων από τη Βοιωτία στις Φερές για την υπεράσπισή τους. Από την άλλη, οι Ρωμαίοι αισθάνθηκαν μεγάλο όνειδος που δεν υπερασπίστηκαν μια τόσο σπουδαία πόλη.

III. Συμπεράσματα

Σύμφωνα με τον Λίβιο, οι Φερές αποτέλεσαν αρκετές φορές μήλον της έριδος για τους Ρωμαίους, τους Μακεδόνες και τον βασιλιά Αντίοχο. Η γεωγραφική τους θέση ήταν ιδανική, μιας και ένωναν τη νότια και τη βόρεια Ελλάδα και βρίσκονταν στο σταυροδρόμι Ηπείρου-Θεσσαλίας-Μακεδονίας. Επιπλέον ένα άλλο σημαντικό τους πλεονέκτημα είναι ύπαρξη της θάλασσας πολύ κοντά τους. Είχαν εύφορο έδαφος και γι' αυτό συχνά τα στρατεύματα στρατοπέδευαν σ' αυτές. Ενίοτε αποτελούσαν και μέσο πίεσης για λύση κάποιας διαμάχης ή για πρόκληση μάχης. Στο έδαφος τους αρκετές φορές πραγματοποιήθηκαν συναντήσεις για τη συνέχιση πολέμων, σύναψη ανακωχής κλπ. Η ιδιαίτερη σημασία τους φαίνεται κυρίως από το γεγονός ότι ο Αντίοχος ήθελε να τις κατακτήσει, προκειμένου – μέσω του παραδείγματος της κατάκτησης αυτής της περίφημης πόλης – να κάνει όλους τους Θεσσαλούς να υποταχθούν σε εκείνον. Συνεπώς, θα λέγαμε ότι οι Φερές διαδραματίζουν σπουδαιότατο ρόλο στην ιστορία του Λιβίου, καθώς είναι παρούσες σε τρεις πολέμους-σταθμούς για τον αρχαίο ελληνικό κόσμο· στον Δεύτερο Μακεδονικό Πόλεμο, στον πόλεμο του Αντιόχου κατά της Ελλάδας και στον Τρίτο Μακεδονικό Πόλεμο.

Βιβλιογραφία

Broughton, T.R.S. (1951). *The Magistrates of the Roman Republic*, vol. 1, 509 B.C.- 100 B.C., Cleveland/Ohio Western Reserve University Press

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Αργ. (2014). «Η εμβέλεια των Φερών και οι διεθνείς σχέσεις των Φεραίων κατά την αρχαιότητα», στο Δ. Καραμπερόπουλος (επιμ.), *Υπέρεια*, τόμος 6, *Πρακτικά ΣΤ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο, (4-7 Οκτωβρίου 2012)*, Αθήνα, σελ. 155-162.

Grimal, P. (1991). *Λεξικό της ελληνικής και ρωμαϊκής μυθολογίας* (επιμέλεια ελληνικής έκδοσης Β. Άτσαλος), Θεσσαλονίκη: University Studio Press.

Kenney, E. J. – Clausen, W. V. (1998). *Ιστορία της Λατινικής Λογοτεχνίας* (ελληνική μετάφραση Θ. Πίκουλας, Α. Σιδέρη – Τόλια), Αθήνα: Παπαδήμας.

Livy, Titus (2017). Livy. *History of Rome, Volume IX: Books 31–34.* Edited and translated by J. C. Yardley. Introduction by D. Hoyos. LCL, Cambridge, M.A.: Harvard University Press.

_____ , (1935) *Livy: History of Rome*, vol. IX, books 35-37. English translation by E.T. Sage. LCL, Cambridge, M.A.: Harvard University Press.

_____ , (1938). *Livy. History of Rome*, vol. XII: Books 40-42. Translated by E.T.

Sage, A.C. Schlesinger. LCL, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Πίκουλας, Γ., (2014). «Από τις Φερές στη Σκοτούσα», στο Δ. Καραμπερόπουλος (επιμ.), *Υπέρεια*, τόμος 6, *Πρακτικά ΣΤ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο, (4-7 Οκτωβρίου 2012)*, Αθήνα, σελ. 223-230.

Rose, H. J. (1994). *Ιστορία της Λατινικής Λογοτεχνίας* (ελληνική μετάφραση Κ. Χ. Γρόλλιος), 4η έκδοση, Αθήνα: ΜΙΕΤ.

Στεργιούλης, Χ. (2014). «Ένα σχόλιο του Νικηφόρου Γρηγορά (14ος αι.) για τον τύραννο των Φερών Αλέξανδρο», στο Δ. Καραμπερόπουλος (επιμ.), *Υπέρεια*, τόμος 6, *Πρακτικά ΣΤ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο, (4-7 Οκτωβρίου 2012)*, Αθήνα, σελ. 259-266.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Π. ΠΡΕΝΤΖΑΣ

*Φεραῖοι ἔδοσαν: Η πολιτική οργάνωση της πόλεως των Φερών στα τέλη του 5ου - αρχές 4ου αι. π.Χ. Μια «δημοκρατία» στα χρόνια των τυράννων;**

Η πολιτική ιστορία της πόλεως των Φερών έχει άρρηκτα συνδεθεί με τους τυράννους. Και όχι άδικα. Από τα τέλη του 5ου αι. έως και τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. η κυριαρχία των τυράννων σημαδεύει ανεξίτηλα την ιστορική πορεία των Φερών. Ωστόσο, μελετώντας τόσο τις επιγραφικές όσο και τις νομισματικές μαρτυρίες είμαστε σε θέση να προτείνουμε μια διαφορετική εικόνα της πολιτικής οργάνωσης της πόλης κατά το δεύτερο ήμισυ του 5ου, αλλά και στις αρχές του 4ου αι. π.Χ.

Η Θεσσαλία κατά το β΄ ήμισυ του 5ου αι. έως και τα μέσα του 4ου αι. π.Χ.

Η μάχη της Τανάγρας το 456 π.Χ. αποτέλεσε ένα ορόσημο, τόσο για την ιστορία των ελληνικών πόλεων - καθώς σηματοδοτεί το τέλος της εύθραυστης συνεργασίας μεταξύ των Ελλήνων και την έναρξη του ανταγωνισμού για την κυριαρχία επί της ηπειρωτικής Ελλάδας, η οποία θα κλιμακωθεί με την έναρξη του Πελοποννησιακού Πολέμου - όσο και για διάφορες περιφερειακές δυνάμεις, οι οποίες ενεπλάκησαν στη σύγκρουση. Στην

* Θερμές ευχαριστίες στον κ. Γεώργιο Καββαδία, προϊστάμενο του Τμήματος Συλλογών Αγγείων, Μικροτεχνίας και Μεταλλοτεχνίας / Φωτογραφικό Αρχείο, για την άμεση ανταπόκριση στο αίτημα παραχώρησης φωτογραφικού υλικού. Οι φωτογραφίες των ενεπίγραφων πλακιδίων Χ 15446, Χ 15447, Χ 15448, Χ 15454, Χ 15457 προέρχονται από το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο/ Φωτογραφικό Αρχείο (Copyright © ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ/ ΤΑΜΕΙΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ) και για τις Χ 15455 και Χ 15456 από το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο/ Φωτογράφος Ελευθέριος Γαλανόπουλος (Copyright © ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ/ ΤΑΜΕΙΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ). Ιδιαίτερες ευχαριστίες στην κ. Κατερίνη Λιάμπη, Καθηγήτρια Αρχαίας Ιστορίας του Τμήματος Ιστορίας-Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων για τη στήριξη και τις γόνιμες παρατηρήσεις.

προκειμένου να εκδηλωθούν εντός του Θεσσαλικού Κοινού διάφορες πολιτικές τάσεις, οι οποίες καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα, από την απαλλαγή της περιοχής από την πολιτική επιρροή των Αθηνών, έως αποσχιστικές τάσεις εντός του Θεσσαλικού Κοινού.

Οι αναταραχές αυτές υπονοούνται περισσότερο παρά τεκμαίρονται από τον Θουκυδίδη, ο οποίος σημειώνει την εκδίωξη του Φαρσάλιου Ορέστη, υιού του Εχεκρατίδα από την Θεσσαλία και την άμεση, αλλά αποτυχημένη, απόπειρα των Αθηναίων να τον αποκαταστήσουν στην εξουσία[1]. Η χρονολόγηση του επεισοδίου το 453 π.Χ., δηλαδή τρία μόλις χρόνια μετά τη μάχη παρά την Τανάγρα, υποδηλώνει τις σημαντικές συνέπειες της στο εσωτερικό της Θεσσαλίας. Οι αντίρροπες δυνάμεις, όπως αυτές αναδύθηκαν μέσα από την αποσκίρτηση του θεσσαλικού αποσπάσματος από την αθηναϊκή στη σπαρτιατική παράταξη - που έκρινε σε μεγάλο βαθμό την έκβαση της μάχης - εκφράστηκαν λίγα χρόνια αργότερα με μια πολιτειακή αλλαγή. Ωστόσο, πέραν της αποτυχημένης απόπειρας αποκατάστασης της εξουσίας του Ορέστη στη Θεσσαλία, δεν γίνεται καμία άλλη αναφορά στην κατάσταση, που επικράτησε στη Θεσσαλία κατά τα επόμενα έτη. Μόνο μέσα από επιγραφικές μαρτυρίες μαθαίνουμε ότι πιθανόν στην αρχή του Πελοποννησιακού Πολέμου, ο Φαρσάλιος Δάοχος αναρριχήθηκε στην ηγεσία του Κοινού, την οποία και κράτησε για είκοσι επτά χρόνια[2]. Ωστόσο, ειδικότερα για την κατάσταση στις Φερές δεν υπάρχει καμία αναφορά.

Για τον 4ο αι. τα περισσότερα στοιχεία που παραδίδονται αφορούν τους τυράννους των Φερών και την διαπάλη τους με τους υπόλοιπους Θεσσαλούς για την κυριαρχία. Το 404 π.Χ. εμφανίζεται για πρώτη φορά ο Λυκόφρων ως τύραννος των Φερών και διεκδικητής της εξουσίας επί της Θεσσαλίας[3]. Επανεμφανίζεται στις πηγές το 395 π.Χ., χωρίς ωστόσο αυτό να θεωρείται με βεβαιότητα και το τελευταίο έτος της εξουσίας του[4]. Είκοσι χρόνια μετά, το 375 π.Χ. θα κάνει την εμφάνισή του στις πηγές ο Ιάσων των Φερών, με τη στήριξη που προσέφερε στο Νεογένη προκειμένου να αναδειχθεί σε τύραννο της Ιστιαίας[5]. Για τα επόμενα είκοσι σχεδόν χρόνια - έως και το 352 π.Χ., οπότε ο Φίλιππος Β΄ εκδιώκει τους τυράννους από τις Φερές - η ιστορία της πόλεως συνδέεται άρρηκτα με την τυραννίδα των διαδόχων του Ιάσονος.

Μέσα από τη σύντομη αυτή ανασκόπηση της ιστορίας της Θεσσαλίας και ιδιαίτερα της πόλεως των Φερών γίνεται σαφές το κενό των ιστορικών πηγών σχετικά με την κατάσταση που επικρατούσε στην πόλη. Το κενό των φιλολογικών μαρτυριών, ωστόσο, είναι δυνατόν να καλυφθεί τόσο μέσα από μια νέα ανάγνωση επιγραφικών μαρτυριών από τις Φερές καθώς και από νομισματικές μαρτυρίες.

Τα ψηφίσματα των Φεραίων

Στις αρχές του 20ου αιώνα, κατά της ανασκαφές, που πραγματοποιήθηκαν στο δωρικό ναό της πόλεως των Φερών, εντός αποθετών, ήρθε στο φως μια σειρά από χάλκινα

1 Θουκ. 1.111. Η μετέπειτα επέμβαση των Αθηναίων στη Θεσσαλία για την αποκατάστασή του δεν έφερε τα προσδοκώμενα αποτελέσματα, καθώς το εκστρατευτικό σώμα, που απέστειλαν στην περιοχή οι Αθηναίοι, δεν μπόρεσε να προχωρήσει πέρα από τη Φάρσαλο, προτού αποχωρήσει οριστικά.

2 *SIG³ 274, FD* III.4 460.

3 Ξενοφ. *Ελλην.* 2. 3. 4.

4 Διοδ. 14. 38. 4.

5 Διόδ. 15. 30. 3.

ενεπίγραφα πλακίδια, φέρουν είτε ολόκληρες είτε αποσπασματικά, λόγω φθοράς, διατηρημένες επιγραφές[6]. Από τα εικοσιένα χάλκινα πλακίδια τέσσερα χρονολογήθηκαν στο δεύτερο μισό του 5ου αι., ενώ μια μεγαλύτερη ομάδα, αποτελούμενη από δεκαεπτά πλακίδια, κατά το πρώτο ήμισυ του 4ου αι. π.Χ.[7]. Πρόκειται για ψηφίσματα απόδοσης προξενίας και άλλων τιμών σε διάφορα πρόσωπα προερχόμενα από πόλεις τόσο της Θεσσαλίας όσο και της Κεντρικής Ελλάδας, ενώ σε μια περίπτωση το κείμενο της επιγραφής ερμηνεύτηκε ως κατάλογος *ἱερῶν χρημάτων*[8].

Οι επιγραφές, οι οποίες χρονολογήθηκαν κατά το δεύτερο ήμισυ του 5ο αι. π.Χ., είναι μόλις τέσσερεις. Πρόκειται για τρία ψηφίσματα των Φεραίων σχετικά με την απόδοση του τίτλου του προξένου και άλλων προνομίων που συνόδευαν τη θέση αυτή, καθώς και έναν κατάλογο *ἱερῶν χρημάτων*. Δύο επιγραφές χρονολογήθηκαν στο διάστημα μεταξύ 450 έως 425 π.Χ., ενώ το τρίτο ψήφισμα καθώς και ο κατάλογος χρονολογήθηκαν μεταξύ 5ου και 4ου αι π.Χ.[9].

Η πρώτη επιγραφή[10] αφορά στην απόδοση προξενίας στον Αριστόμαχο από τον Οπούντα της Ανατολικής Λοκρίδας (εικ. 1).

Ἀρισστόμαχος
Ὀπόντιο[ς πρό]ξ-
ενος ἀσ[φάλει]α
χαὐτοῖ καὶ το(ῖ)ς
κένο καὶ ἀσυλί-
α καὶ πολέμοιο
καὶ *h*ιρένας.

Αν και δεν αναγράφεται η εκδίδουσα αρχή, η επιγραφή έχει αποδοθεί σωστά στις Φερές, λόγω της ανεύρεσής της στον ίδιο χώρο με τις υπόλοιπες. Η προξενία συνοδεύεται από την παραχώρηση ασφαλείας και ασυλίας στον Αριστόμαχο και στους οικείους του. Χαρακτηριστική, επίσης, είναι η ρητή επισήμανση, στους δύο τελευταίους στίχους, ότι τα προνόμια ισχύουν στην περίπτωση πολέμου, αλλά και κατά την περίοδο ειρήνης.

Η δεύτερη επιγραφή[11] αποτελεί απόφαση των Φεραίων για την απόδοση προξενίας στον Επικρατίδα, ο οποίος καταγόταν από την πόλη Πρόερνα της Αχαΐας Φθιώτιδος (εικ. 2)

Φεραῖοι [ἐ]δό[κ]αι-
εν προξενίαν
κἀσυλίαν
Ἐπικρατίδα[ι]

6 Σχετικά με το δωρικό ναό βλ. Østby (1994), 139-142. Για την ταύτιση του ναού με το ιερό της Αρτέμιδος Εν(ν)οδίας βλ. Χρυσοστόμου (1998), 25-47. Στον ίδιο χώρο έχουν έρθει στο φως πάμπολλα χαλκά αντικείμενα, όπως πόρπες, τα οποία θεωρούνται προσφορές προς τιμή της λατρευόμενης θεότητας, βλ. Georganas (2008), 278-279 και Αραχωβίτη, Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου και Τσιγάρα (2012), 451-458.

7 Béquignon (1964), 400-412.

8 Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου (2000), 112-114.

9 Béquignon (1964), 400-412.

10 *SEG* 23, 415· Béquignon (1964), σ. 400-402, αρ. 1 (αρ. ευρ. ΕΑΜ: Χ 15448).

11 *IG* IX², 257· *SEG* 23, 416· Béquignon (1964), 402, αρ. 3· (J. & L.) Robert (1965), 214, αρ. 3 (αρ. ευρ. ΕΑΜ: Χ 15446).

[αὐτ]οῖ καὶ παί-
[δ]εσσι
Προελνίο[ις].

Η προξενία συνοδεύεται από ασυλία και επεκτείνεται, πέρα από τον ίδιο τον Επικρατίδα, και στα παιδιά του, από την Πρόερνα της Αχαΐας Φθιώτιδας[12]. Η επιγραφή χρονολογήθηκε, όπως και η προηγούμενη, μεταξύ 450 και 425 π.Χ.

Το ψήφισμα, το οποίο χρονολογήθηκε στο μεταίχμιο μεταξύ 5ου και 4ου αι. π.Χ.,[13] περιλαμβάνει ψήφισμα των Φεραίων για την απόδοση προξενίας στον Αρχέλαο, υιό του Σμικρίωνος, από τη Θήβα.

Ἀρχελάωι: Θηβαίωι
Σμικρίωνος υἱῶι
Φεραῖοι ἔδοσαν
προξενίαν καὶ ἀσυλίαν
αὐτῶι καὶ γενεᾶι
καὶ χρήμασιν.
Κρατεραῖος
Ἀγασικράτεος.

Στο ψήφισμα αυτό, πέραν της προξενίας και της ασυλίας, αναφέρεται ότι στον νέο πρόξενο παραχωρήθηκε από τους Φεραίους εγγύηση για την ασφάλεια (ασυλία) τόσο στον ίδιο όσο και στα μέλη της οικογενείας του, καθώς και για την περιουσία του. Η επιγραφή τελειώνει με την αναγραφή ενός ονόματος, το οποίο όμως προστέθηκε αργότερα.

Στο δεύτερο μισό του 5ου αι. π.Χ. χρονολογήθηκε το χάλκινο πλακίδιο, σπασμένο σε τρία μέρη και επιδιορθωμένο ήδη από την αρχαιότητα, το οποίο φέρει την ακόλουθη επιγραφή (εικ. 3)[14]:

[- - -]ΥΚ[-]ΟΝΤ[- -]Α
ἔχει Φάλαρις στ[ατέρας;]
μυρίῶς vacat
πὰρ τῶν ἀρχόντῶ[ν]
ἔχει Θεόζοτος μ[υρίῶς - -]
χελλίῶς Fεξέκο[ντα - - - -]
λος hὲν καὶ δέκα [- - - - -]

Η αποσπασματικότητα της επιγραφής δημιουργεί προβλήματα στην ανάγνωσή της, αν και η προτεινόμενη ερμηνεία της, ως κατάλογος ιερών χρημάτων πρέπει να είναι ορθή. Το σημαντικότερο στοιχείο που προσφέρει η συγκεκριμένη επιγραφή βρίσκεται στη φράση *πὰρ τῶν ἀρχόντῶ[ν]* του πέμπτου στίχου. Αναφέρεται σε μια ομάδα αρχόντων, χωρίς να διευκρινίζονται οι αρμοδιότητές τους. Η συσχέτιση της φράσης με αντίστοιχες, οι οποίες απαντούν σε επιγραφές από τον Άτραγα (οἱ ἀμφὶ Κόρρον, [οἱ κ]α[τ'] Ἀριθέος ἄρχοντες)[15], δεν είναι ορθή, διότι στη συγκεκριμένη περίπτωση γίνεται αναφορά γενικά

12 Για τη θέση της πόλης βλ. Στράβων 9.5.10. Πρβλ. Kip (1910), 70-71· Daux – de la Coste Messelière (1924), 356-359· Stählin (1924), 157-158· Ντάφφα-Νικονάνου (1973), 34-35· Παπακωνσταντίνου (1994), 236-238· *IACP* (2004), 716, αρ. 441.

13 *SEG* 23, 417· Béquignon (1964), 402, αρ. 2.

14 Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου (2000), 112-114 (αρ. ευρ. ΕΑΜ Χ 15447 α΄ όψη).

15 Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου (2000), 114, η οποία, για την ερμηνεία της φράσης, παραπέμπει, όπως θεωρούμε λανθασμένα, στις δύο επιγραφές του Άτραγος.

σε μία ομάδα αρχόντων, στους οποίους πιθανώς να είχε ανατεθεί το καθήκον να συγκεντρώσουν ή να διαχειριστούν τα ιερά χρήματα, και όχι σε ένα σώμα αρχόντων, το οποίο είχε επικεφαλής έναν επώνυμο πολίτη και, όπως προκύπτει από τα συμφραζόμενα, ήταν περιβεβλημένη με συγκεκριμένες πολιτικές εξουσίες (δικαστικές ή εκτελεστικές).

Η δεύτερη ομάδα ψηφισμάτων χρονολογήθηκε τον 4ο αι. π.Χ. Περιλαμβάνει δεκαεπτά ψηφίσματα - είτε ακέραια είτε αποσπασματικά - που αφορούν την απόδοση προξενίας[16].

Η πρώτη επιγραφή[17] περιλαμβάνει την απόφαση των Φεραίων για την απόδοση προξενίας και άλλων προνομίων σε πρόσωπα, των οποίων σώζονται μόνο τα ονόματα - Πραξιτέλης και Βαυκίδης -, όχι όμως και τα εθνικά τους (εικ. 4)[18].

[Π]ραξιτέλει [- - - - - -]
καὶ Βαυκίδει Φεραῖο[ι ἔδοσαν]
προξενίαν καὶ ἀσυλ[ίαν]
καὶ ἀτέ(λ)ειαν καὶ α[ὐτοῖς]
καὶ χρήμασιν καὶ γ[ενεᾶι]
τᾶι τούτων καὶ ὅσσ[ας γᾶς]
Φεραῖοι ἄρχοντι vacat

Σε αυτά τα πρόσωπα και στους απογόνους τους οι Φεραίοι, σύμφωνα με το ψήφισμα, απέδωσαν, πέραν της προξενίας, ασυλία και ατέλεια[19]. Ιδιαιτέρως σημαντική είναι η επέκταση του προνομίου της *ἀτέλειας* και στους απογόνους των τιμώμενων, αλλά και στην περιουσία τους. Η απόφαση επικυρώνεται με την αναφορά στον τελευταίο στίχο ως εγγυητών της απόφασης των Φεραίων αρχόντων, χωρίς όμως να είμαστε σε θέση να προσδιορίσουμε με ακρίβεια την εξουσία, που αυτοί ασκούσαν. Η συμπλήρωση του στίχου 6 της επιγραφής με τη λέξη *γᾶς* έγινε κατ' αναλογία προς το αττικό προξενικό ψήφισμα *IG* I^2 93, 14, όπου αναγράφεται η φράση *ὅσης Ἀθηναῖοι κρατοσι...*, εννοώντας την επικράτεια των Αθηναίων[20]. Σε συνάρτηση με τον ακόλουθο στίχο, όπου μνημονεύονται αόριστα οι Φεραίοι άρχοντες, μπορούμε να εξάγουμε το εύλογο συμπέρασμα ότι οι Φεραίοι άρχοντες εγγυώνται την ισχύ των προνομίων σε όλη την επικράτεια των Φερών. Η φράση *Φεραῖοι ἄρχοντι* αναμφίβολα αναφέρεται σε ένα σώμα αρχόντων, οι οποίοι κατείχαν την ανώτατη εξουσία στην πόλη, ως εκτελεστική εξουσία, και είχαν υπό την εποπτεία τους όλη την φεραϊκή επικράτεια, ενώ ήταν υποχρεωμένοι να σεβαστούν και να εφαρμόσουν τις αποφάσεις ενός ευρύτερου νομοθετικού σώματος, των *Φεραίων*. Επο-

16 Η εκδούσα αρχή δεν σώζεται σε όλα τα πλακίδια. Ωστόσο, η ανεύρεσή τους στον ίδιο χώρο κάνει βέβαιη την ταύτισή της με τους Φεραίους των υπόλοιπων ψηφισμάτων. Επίσης, δύο πλακίδια, τα οποία κατασχέθηκαν από αρχαιοκάπηλο στον Πειραιά, έχουν με βεβαιότητα αποδοθεί στο ίδιο σύνολο επιγραφών.

17 *SEG* 23, 418· Béquignon (1964), 404, αρ. 4· Robert (1965), 117, αρ. 214 (αρ. ευρ. ΕΑΜ Χ 15447 β΄ όψη).

18 *SEG* 23, 418, σ. 145-146, όπου στον πρώτο στίχο μετά το όνομα του Πραξιτέλη εικάζεται ότι υπήρχαν επιπλέον ένα ή δύο ονόματα, τα οποία δεν σώζονται. Βλ. και Klaffenbach (1967), 53, αρ. 1.

19 Το όνομα Πραξιτέλης ήταν διαδεδομένο στη Βοιωτία, απαντά, όμως, και σε θεσσαλικές πόλεις, όπως στη Λάρισα, τα Σπάλαθρα και μεταγενέστερα τη Δημητριάδα, βλ. *LGPN* III B, λ. *Πραξιτέλης*).

20 Klaffenbach, (1967), 53, σημ. 1.

μένως, η συσχέτιση της απονομής των προνομίων με τους Φεραίους τυράννους δεν είναι ορθή και πρέπει να απορριφθεί[21].

Στην απόδοση προξενίας στον Σκοτουσσαίο Αριστοκλέα[22] αναφέρεται η επόμενη επιγραφή του 4ου αι. π.Χ.[23], στον οποίο οι Φεραίοι απέδωσαν επίσης ασυλία, ατέλεια και για τον ίδιο αλλά και την περιουσία του.

Ἀριστοκλέαι Σκοτ-
οσσαίωι Φεραῖοι ἔδ-
ωκαν προξενίαν
κα[ὶ ἀ]σ[υλίαν]
κ[αὶ ἀτ]έ[λει]αν
[α]ὐτῶι [καὶ χρή]μασι.

Οι Φεραίοι απέδωσαν προξενία, κατά τον 4ο αι. π.Χ. σε έναν ακόμα Οπούντιο Λοκρό, τον Δάμυλλο[24]. Το συγκεκριμένο ψήφισμα ξεχωρίζει καθώς το πλακίδιο επί του οποίου αναγράφεται διαμορφώθηκε σε σχήμα μικρής ασπίδας (εικ. 5).

Δαμύλλω[ι]
Ὀποεντίω[ι]
Φεραῖοι ἔδ[οσ]-
αν προξενί[αν]
ἀτέλειαν ἀσυλ[ία]-
ν προδικία[ν]
αὐτῶι καὶ τοῖς [κεί]-
νου καὶ πολέμο-
υ καὶ ἰράνης.

Είναι ενδιαφέρον να τονιστεί ότι, εν συγκρίσει με την ανάλογη απόφαση των Φεραίων για απόδοση του τίτλου του προξένου σε έναν άλλον Οπούντιο, κατά τον 5ο αι. π.Χ., υπάρχουν αρκετές ομοιότητες, αλλά και διαφορές. Όπως και στο παλαιότερο ψήφισμα για τον Οπούντιο Αριστόμαχο, έτσι και σε αυτή την περίπτωση, χορηγείται στον συμπατριώτη του Δάμυλλο και τους οικείους του προξενία και ασυλία. Ενώ, όμως, απουσιάζει τον 4ο αι. η χορήγηση ασφάλειας, προστίθεται η παραχώρηση ατέλειας (απαλλαγής από φόρους) και προδικίας, είτε δηλαδή της υπεράσπισης των υποθέσεων του από την πόλη είτε της προτεραιότητας ακρόασης, που θα είχε ο τιμώμενος σε περίπτωση εκδίκασης κάποιας υπόθεσής του[25]. Χαρακτηριστική, επίσης, είναι η ομοιότητα των δύο ψηφισμάτων στους τελευταίους δύο στίχους, όπου επισημαίνεται η ισχύς των προνομίων αυτών σε περίοδο ειρήνης αλλά και πολέμου. Η επισήμανση αυτή είναι σημαντική, διότι καταδεικνύει μια ιδιαίτερη σχέση μεταξύ των δύο πόλεων και ενδεχομένως υποδηλώνει την ύπαρξη κάποιας αντιπαλότητας.

21 Την άποψη ότι η επιγραφή ανάγεται στην εποχή της εγκαθίδρυσης της τυραννίδας στις Φερές διατύπωσαν το ζεύγος Robert (1967), αρ. 330, την οποία αποδέχεται, λανθασμένα, και η Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου (2000), 116.

22 Το όνομα εμφανίζεται, επίσης, σε επιγραφή από τη Λάρισα (*SEG* 31, 579) του 2ου αι. π.Χ. και με τη μορφή *Αρισστοκλῆς* σε επιγραφή από την ίδια πόλη (SEG 33, 464), χρονολογημένη το 27 π.Χ. Βλ. Κοντογιάννης (2009), 32-33.

23 *SEG* 23, 419· Bérquignon (1964), 405, αρ. 5

24 *SEG* 23, 420· Bérquignon (1964), 405, αρ. 6 (αρ. ευρ. ΕΑΜ Χ 15456).

25 Lidell – Scot, λήμ. *προδικέω*.

Αποσπασματικά σώζεται ψήφισμα σε χάλκινο πλακίδιο[26] για την απόδοση προνομίων σε δύο Θεσσαλούς, τον Ευρύ[------] και τον Ιππόστρατο, καταγόμενους από την πόλη Κραννώνα (εικ. 6).

τοῖς Κρα[ννουνί]-
οις Εὐρυ[- - - -]
καὶ Ἱπποστρ[άτωι]
ἀσυλίαν καὶ [αὐτο]-
ῖς καὶ [χ]ρεμά[τεσσ]-
ιν καὶ ἐπινο[μίαν].

Στο ψήφισμα δεν αναγράφεται το εθνικό των Φεραίων, η επιγραφή όμως εκδόθηκε με βεβαιότητα από τις Φερές. Στους δύο Κραννώνιους, οι Φεραίοι απέδωσαν ασυλία και επινομία, δικαίωμα δηλαδή βόσκησης των κοπαδιών τους σε βοσκότοπους εντός της επικράτειας των Φερών. Τα προνόμια αυτά επεκτείνονται και στους οικείους των τιμώμενων προσώπων, αλλά και στα περιουσιακά τους στοιχεία, τα οποία βρίσκονταν προφανώς - εφόσον εννοούνται εδώ κοπάδια ζώων - στο έδαφος των Φερών. Η προτεινόμενη συμπλήρωση των ονομάτων των τιμώμενων, βάσει των σωζόμενων γραμμάτων, σε Ευρυδάμας και Ιππόστρατος πρέπει να γίνει αποδεκτή ως ορθή. Αντίθετα, η πρόταση[27] στον πρώτο στίχο αντί για *Κραννουνίοις* να διαβαστεί το εθνικό *Κροτωναίοις* δεν ευσταθεί, διότι ο τύπος αυτός δεν μαρτυρείται αλλού.

Σε ακόμα έναν Θεσσαλό, τον Ιππο[....] από τη Θήβα της Αχαΐας Φθιώτιδος, προσέφεραν οι Φεραίοι προξενία[28].

θεός
[- - - -] ωι Θηβαίωι Ἀχαίωι Ἱππο.[...]
[- - - -] φεραῖοι ἐδώκαιεν προξ[εν]-
[ίαν καὶ] ἀτέλειαν καὶ ἀσυλί[αν]
[καὶ ἐπιν]ομίαν καὶ πολέμοιο [καὶ]
[ἰράνης κ]αὶ αὐτο[ῖς κα]ὶ οἰκιά[ταις]
[- - - -]ασαν[- - - - - - - -]
[- - - - - - - - - - - - - -]

Ταυτόχρονα χορηγείται ατέλεια, ασυλία και επινομία στον ίδιο και στους οικείους του, με τη ρητή διαβεβαίωση ότι τα παραπάνω προνόμια ισχύουν σε περίοδο πολέμου και ειρήνης. Δεν μαρτυρείται κάποια σύγκρουση μεταξύ των δύο πόλεων ούτε κατά το παρελθόν, αλλά ούτε και κατά την εξεταζόμενη περίοδο. Η γειτνίαση, ωστόσο, των δύο πόλεων κάνει πιθανή την ύπαρξη κάποιας αντιπαλότητας σε σχέση ενδεχομένως με τη διανομή της γης. Μία επιπλέον ιδιαιτερότητα της επιγραφής είναι η επίκληση της θεότητας στον πρώτο στίχο, ως εγγυητή της τήρησης των προσφερόμενων προνομίων.

Στο επόμενο πλακίδιο δεν σώζεται το όνομα του τιμώμενου προσώπου, ούτε η προέλευσή του[29].

26 *SEG* 23, 421· Béquignon (1964), 406, αρ. 7· (J. & L.) Robert (1965), αρ. 214, 7 (αρ. ευρ. ΕΑΜ Χ15454).

27 Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου (2000), 109-111.

28 *SEG* 23, 422· Béquignon (1964), 407, αρ. 8.

29 *SEG* 23, 423· Béquignon (1964), 408, αρ. 9.

[Φ]εράοι ἔδω[καν]
. .αιο προξενίαν
καὶ ἀσυλίαν κ[αὶ]
[α]ὐτῶι καὶ γενε[ᾶι]
[πολέ]μο καὶ [ἱράνης].

Και σε αυτή την περίπτωση, οι Φεραίοι αποδίδουν στον ίδιο τον τιμώμενο και την οικογένειά του προξενία και ασυλία, τόσο σε εμπόλεμη όσο και σε ειρηνική περίοδο.

Στο επόμενο, επίσης αποσπασματικά διατηρημένο, χάλκινο πλακίδιο δεν σώζεται το όνομα και το εθνικό του τιμώμενου προσώπου (εικ. 7)[30].

[- - - - - -]
ωι [Φεραῖοι ἔδω]-
καν κα[ὐτῶι καὶ γενεᾶι κ]-
αὶ χρήμα[σιν προξενίαν ἐπ]-
ινομίαν [ἀτέλειαν ἀσυλ]-
ίαν ἀσφάλ[ειαν - - - -]
[ο]ἷσπερ τὰ ψε[φίσματα ἀφαιρε]-
[θῆι] ἢ κλεφθῆι [ὑ]π[ό τινος]
. . . αἴ κέ τις Φεραίων
κρ. . . . . καταγινώσκειν.

Οι Φεραίοι απέδωσαν στον άγνωστο τιμώμενο και την οικογένειά του, πέραν της προξενίας, επινομία, ατέλεια, ασυλία και ασφάλεια τόσο για τους ίδιους όσο και για τα περιουσιακά τους στοιχεία. Ιδιαίτερης μνείας χρήζει στο εν λόγω κείμενο η προσθήκη στους τελευταίους στίχους μιας προειδοποίησης για την περίπτωση που το έλασμα αφαιρεθεί ή κλαπεί από κάποιον. Η σημασία της προσθήκης έγκειται στο ότι το ψήφισμα, πέραν της έγκρισης των Φεραίων, τίθεται και υπό την προστασία μιας θεότητας, μετατρέποντας έτσι μια πιθανή καταστροφή του σε πράξη ιεροσυλίας[31].

Ακολουθεί μία σειρά επιγραφών, οι οποίες σώζονται αποσπασματικά λόγω της φθοράς των φορέων, ήτοι των χάλκινων πλακιδίων. Αποδίδονται, πάντως, με βεβαιότητα στην πόλη των Φερών.

Προξενία, ασυλία για τους ίδιους, τους οικείους και τα περιουσιακά τους στοιχεία χορηγούνται σε δύο άτομα, τα ονόματα των οποίων σώζονται μερικώς, όπως μνημονεύεται σε απότμημα πλακιδίου (εικ. 8)[32].

[- - - - - - - -]δρόμωι κα[ὶ - - - - -]
[- - - - - - - -]μενίοις [- - - - - - -]
[- - - - προξεν]ίαν καὶ [ἀσυλίαν - - - -]
[- - - - - αὐτο]ῖς καὶ γε[νεᾶι - - - - -]
[- - - - - - - -] καὶ χρή[μασιν - - - -]

30 *SEG* 23, 424· Béquignon (1964), 408, αρ. 10 (αρ. ευρ. ΕΑΜ Χ 15457).

31 Ο Béquignon [(1964), 408-410, αρ. 10] είχε εκφράσει την άποψη πως το ψήφισμα είχε τεθεί υπό την προστασία του Διός Θαϋλίου. Για το δωρικό ναό των Φερών, βλ. Østby (1994), 139-142, ο οποίος δεν διατυπώνει σαφή γνώμη για την ταυτότητα της λατρευομένης θεότητας. Για την ταύτιση του ναού με το ιερό της Αρτέμιδος Εννοδίας, βλ. Χρυσοστόμου (1998), 25-47. Σχετικά με τη σπουδαιότητα της λατρείας της Αρτέμιδος Εν(ν)οδίας και της σημασίας του ιερού της κατά την αρχαϊκή περίοδο βλ. Morgan (1997), 170-175.

32 *SEG* 23, 426· Béquignon (1964), 410, αρ. 12 (αρ. ευρ ΕΑΜ Χ15455)

Στον πρώτο στίχο της ελλιπούς επιγραφής, διαβάστηκε η λέξη *δρόμωι*, η οποία ερμηνεύθηκε ως το δεύτερο συνθετικό ενός κύριο ονόματος. Παράλληλα, η ύπαρξη του παρατακτικού συνδέσμου *καὶ* αμέσως μετά οδήγησε στην λογική υπόθεση ότι ακολουθούσε ένα δεύτερο κύριο όνομα. Το εθνικό των δύο τιμώμενων προσώπων, μέρος του οποίου ενδεχομένως διατηρήθηκε στο δεύτερο στίχο, δεν μπορεί να ταυτιστεί με ακρίβεια.

Αναλόγου περιεχομένου επιγραφικά κείμενα αναγνωρίστηκαν σε μια σειρά θραυσμάτων χάλκινων ελασμάτων, τα οποία αποδίδονται με βεβαιότητα στις Φερές, καθώς συμπληρώνεται δίχως δυσκολία το εθνικό των Φεραίων[33].

(α) [- - - - - - - - - -] β) [- - -]ιαιω[- - - - - - - -]
καὶ ἀ[σφάλειαν - - - ἀ] [- - -]σιοι Φ[εραῖοι - - - -]
συλία[ν - - - - - - -] [- - -] προξενί[αν - - - - -]
καὶ χρε[μασιν - - - -] [- - -] καὶ ἰρήν[- - - - -]
[- - -] καὶ γενεᾶι [- - - - -]

Στο πρώτο θραύσμα[34] (α) καταγράφεται η απόδοση ασφαλείας και ασυλίας για τα περιουσιακά στοιχεία, ενώ στο άνω τμήμα της επιγραφής το οποίο λείπει, είναι βέβαιο ότι θα αναφερόταν και η απόδοση προξενίας στον άγνωστο τιμώμενο. Στο δεύτερο θραύσμα[35] (β), όπου το εθνικό Φεραίων μπορεί να συμπληρωθεί μάλλον με ασφάλεια στο δεύτερο στίχο, αποδίδεται προξενία στον τιμώμενο και την οικογένειά του, ενώ, στον τέταρτο στίχο, η αποσπασματική φράση *και ἰρήν[ης...]* είναι βέβαιο ότι αναφερόταν στην ισχύ του ψηφίσματος τόσο σε καιρό ειρήνης όσο και πολέμου, ως είθισται σε αντίστοιχες περιπτώσεις.

γ) [- - - Φερ]άοι [- - -] δ) [- - -]ν προξ[ενίαν - - - -]
[- - - - -]αν[- - - -] [- - -εἰ]ρήνη[ς - - - - -]
[- - -αὐ]τοῖς [- - - -] [- - - - -]κοφρον[- - - -]
[- - - -γ]ενεᾶι [- - -] [- - - - -]σσον[- - - - -]
[- - - - -]ασ[- - - -] [- - - - - -]μν[- - - - -]
[- - - - -]υ[- - - -]
[- - - - -]στ[- - - -]

ε) [- - - - - - - - - - -] στ) [- - - - - - - - - - -]
θρα[- - - - - - - - - - -] ἀσυλίαν [- - - - - - -]
Φεραῖ[οι - - - - - - ἔδο]- καὶ Φε[- - - - - - - -]
σ[αν - - - - - - - - -] χιγ[- - - - - - - - - -]
καὶ χρή[μασιν - - - - -]

Στο επόμενο θραύσμα[36] (γ) το εθνικό Φεραίων συμπληρώνεται με ασφάλεια στον πρώτο στίχο, ενώ τα αποδιδόμενα προνόμια, τα οποία δεν σώζονται, επεκτείνονται όχι μόνο στο τιμώμενο πρόσωπο αλλά και στην οικογένειά του (*γ]ενεᾶι*). Προξενία σε περίοδο ειρήνης και πολέμου παραχωρείται και με το επόμενο θραύσμα[37] (δ), ενώ στο ακόλουθο[38](ε) μόνο το εθνικό μπορεί να αναγνωσθεί δίχως επιφύλαξη. Στο τελευταίο θραύσμα[39]

33 *SEG* 23, 427-432· Béquignon (1964), 411-412, αρ. 13a-f.
34 *SEG* 23, 427· Béquignon (1964), 411, αρ. 13a.
35 *SEG* 23, 428· Béquignon (1964), 411, αρ. 13b.
36 *SEG* 23, 429· Béquignon (1964), 411, αρ. 13c.
37 *SEG* 23, 430· Béquignon (1964), 411-412, αρ. 13d.
38 *SEG* 23, 431· Béquignon (1964), 412, αρ. 13e.
39 *SEG* 23, 432· Béquignon (1964), 412, αρ. 13f.

(στ) αναγνωρίσιμη είναι η απόδοση ασυλίας προφανώς στο τιμώμενο πρόσωπο, αλλά και στα περιουσιακά του στοιχεία από τους Φεραίους.

Στις αρχές του 4ου αι., χρονολογήθηκε ακόμη μια επιγραφή[40], η οποία αφορά την απόδοση προξενίας, ασυλίας και ατέλειας στον Λυκίδα και τον αδελφό του, του οποίου το όνομα δεν σημειώνεται στο κείμενο, από τον Οπούντα της Ανατολικής Λοκρίδας.

Λυκίδαι καὶ ἀ-
δελφεῶι Ὀπον-
τίοις καὶ οἰκ-
ιάταις ἔδωκα-
μ Φεραῖοι προ-
ξενίαν, ἀσυλ[ί-
αν, ἀτέλειαν.

Τα προνόμια αυτά εκτείνονται και στους οικείους των δύο αδελφών, σύμφωνα με την απόφαση των Φεραίων.

Για το τέλος αφήσαμε ένα ακόμη χάλκινο έλασμα ιδιαίτερου ενδιαφέροντος με αποσπασματικά σωζόμενη επιγραφή, η οποία καταγράφει την απόδοση ασυλίας, ατέλειας και ασφάλειας από τους Φεραίους σε κάποιο πρόσωπο και την οικογένειά του τόσο σε περίοδο ειρήνης όσο και πολέμου[41].

[- - - -]κ[- - -]
[Φερα]ῖοι ἔδω[καν]
[ἀσυλ]ίαν καὶ ἀτέλειαν καὶ ἀσφά]-
λειαν καὶ αὐτῶι [- - - - - - - -]
καὶ πολέμο κα[ὶ εἰρήνης],
ταγευόντων [- - - - - -]
[. . . .]υμῶνος [- - - - -]
[. . .]γετα ε[- - - - - -]
[. . .]ρενικοι[- - - - -]
[. . . .] Νικοκ[- - - - -]

Ένα στοιχείο που κάνει την επιγραφή αυτή να ξεχωρίζει από τις υπόλοιπες είναι η αναγραφή στον έκτο στίχο της μετοχής *ταγευόντων*, η οποία ακολουθείται από τέσσερα ονόματα μερικώς σωζόμενα. Το στοιχείο αυτό είναι καταλυτικό για την χρονολόγηση της επιγραφής, η οποία πρέπει να τοποθετηθεί στο δεύτερο μισό του 4ου αιώνα και συγκεκριμένα μετά την υποταγή της Θεσσαλίας στο Φίλιππο Β΄ της Μακεδονίας και την αναδιοργάνωση του Θεσσαλικού Κοινού[42].

Σχολιασμός

Από τις επιγραφές, που εξετάστηκαν, συνάγονται ενδιαφέροντα συμπεράσματα σχετικά με την πολιτική κατάσταση που επικράτησε κατά περιόδους στις Φερές τόσο κατά τον 5ο όσο και κατά τον 4ο αι. π.Χ. Και οι δύο ομάδες επιγραφών, όπως ταξινομήθηκαν χρονολογικά, αποδεικνύουν ότι και στις δύο περιόδους λειτούργησε στις Φερές

40 Peek (1934), 56-57, αρ. 14· Flacelière – Robert (1938), 439, αρ.189· McDevitt 206· Graninger (2003), 122-124.

41 *SEG* 23, 425· Béquignon (1964), 410, αρ. 11.

42 Πρέντζας (2013), 137.

ένα συλλογικό όργανο, βάσει της χρήσης του εθνικού *Φεραίων*. Η χρήση του εθνικού (*Φεραίοι*) καταδεικνύει την ύπαρξη ενός συλλογικού οργάνου, μιας συνέλευσης, η οποία είχε την εξουσία να αποφασίζει για τις διπλωματικές σχέσεις της πόλης και την απόδοση προνομίων σε άτομα, τα οποία στο εξής θα εξυπηρετούσαν τα συμφέροντα της πόλης στους τόπους καταγωγής τους. Η συνέλευση αυτή αποτελείτο, χωρίς αμφιβολία, από άτομα που κατάγονταν από την πόλη των Φερών ή και τα περίχωρά της. Πρέπει, όμως, να είμαστε επιφυλακτικοί στο χαρακτηρισμό αυτών των ατόμων ως πολιτών. Ο όρος έχει ταυτιστεί με τη πολιτική-κοινωνική θέση που κατείχαν στην Αθήνα οι πολίτες της, κάτι που δεν είναι απαραίτητο να ισχύει για μια θεσσαλική πόλη[43]. Η ύπαρξη μιας τέτοιας συνέλευσης αποτελεί απόδειξη λειτουργίας συλλογικών-δημοκρατικών θεσμών, χωρίς, ωστόσο, αυτό να δηλώνει και την ύπαρξη ενός δημοκρατικού - κατά τα αθηναϊκά πρότυπα - πολιτεύματος.

Από τα ψηφίσματα - με την εξαίρεση του καταλόγου ιερών χρημάτων - προκύπτουν ενδιαφέροντα συμπεράσματα για τις διπλωματικές σχέσεις της πόλης κατά τις εξεταζόμενες περιόδους. Οι επιγραφές, που χρονολογούνται κατά τον 5ο αι. π.Χ., μαρτυρούν μια διπλωματική δραστηριότητα της πόλης προς το νότο, καθώς οι προξενίες αποδίδονται σε άτομα καταγόμενα από τον Οπούντα της ανατολικής Λοκρίδας και τη βοιωτική Θήβα, ενώ μόνο μια περίπτωση αφορά σε άτομο καταγόμενο από μια θεσσαλική πόλη, την Πρόερνα της Αχαΐας Φθιώτιδος. Ο μικρός αριθμός τους δεν επιτρέπει την εξαγωγή απόλυτων συμπερασμάτων, ωστόσο αποτελούν ασφαλείς ενδείξεις του έντονου ενδιαφέροντος της πόλης για την περιοχή νοτίως των ορίων της. Αντίθετα, κατά τον 4ο αι. π.Χ., η διπλωματική δραστηριότητα της πόλης διευρύνεται προς περισσότερες θεσσαλικές πόλεις, όπως τη Σκοτούσσα, την Κραννώνα, μια αδιευκρίνιστη πόλη της Αχαΐας Φθιώτιδος, αλλά και τον Οπούντα της Λοκρίδος. Η αποσπασματικότητα αρκετών επιγραφών δεν επιτρέπει τη διαμόρφωση μιας συνολικής εικόνας της εξωτερικής πολιτικής των Φερών κατά την υπό εξέταση περίοδο. Μόνο ο αριθμός των σωζόμενων επιγραφών μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι η πόλη ανέπτυξε μια ιδιαίτερα δραστήρια εξωτερική πολιτική, η εμβέλεια της οποίας ξεπερνούσε τα στενά θεσσαλικά όρια.

Οι επιγραφές από τις Φερές αναγράφονται επί χάλκινων πλακιδίων, πράγμα που αποτελεί μία ιδιαιτερότητα, σε σχέση με τις επιγραφικές μαρτυρίες από άλλες θεσσαλικές πόλεις. Όπως προαναφέρθηκε, κάποια από αυτά φέρουν οπές ανάρτησης. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει ότι τα εν λόγω ενεπίγραφα χάλκινα πλακίδια είχαν αναρτηθεί σε δημόσιο κτίριο, ώστε να είναι ορατές και προσβάσιμες σε κάθε πολίτη ή επισκέπτη του χώρου. Η πρακτική της αναγραφής ψηφισμάτων σε *χαλκώματα* είναι γνωστή και από άλλες περιπτώσεις[44]. Επιπλέον, τα χάλκινα ελάσματα αναρτώνταν σε τοίχους, στήλες ή πεσσούς ναών, ενώ δεν ήταν σπάνια η περίπτωση της ανάρτησής τους στις θύρες ναών ή δημοσίων κτηρίων. Με τον τρόπο αυτό λειτουργούσαν ως δημόσιο αρχείο, προσιτό

43 Θα ήταν λάθος να αποπειραθεί κανείς να εντοπίσει στο όργανο αυτό, πέραν του συλλογικού του χαρακτήρα, άλλες ομοιότητες με όργανα, όπως η Εκκλησία του Δήμου της Αθήνας κατά την ίδια περίοδο, αφού δεν υπάρχει ένδειξη ότι το όργανο αυτό είχε ανάλογες αρμοδιότητες ή ισχύ με το αντίστοιχο ανώτατο όργανο της αθηναϊκής δημοκρατίας.

44 Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η ορειχάλκινη πινακίδα με τη συνθήκη Συβαριτών και Σερδαίων, η οποία ανάγεται στην αρχαϊκή εποχή (540-530 π.Χ.) και βρέθηκε στην Ολυμπία [Guarducci (1982), 1-7, 50 Guarducci (2008), 124-125] και το ψήφισμα από την Αγορά του Άργους, το οποίο αφορά το Γνώστα από τον Οινούντα και χρονολογείται το 475 π.Χ. [Guarducci (2008), 162-163].

σε κάθε πολίτη, ενώ ταυτόχρονα, όταν αναρτώνταν σε ναούς, οι αποφάσεις ετίθεντο υπό την προστασία του λατρευομένου στο χώρο θεού[45]. Αποτελούσαν ένα αρχείο των διπλωματικών σχέσεων της πόλης και πέραν των ιδίων των πολιτών της ήταν προσιτές σε κάθε επισκέπτη, ο οποίος θα είχε την ευκαιρία να διαπιστώσει τόσο το εύρος των εξωτερικών σχέσεων της πόλης, όσο και την γενναιοδωρία της προς όσους υπηρετούσαν τα συμφέροντά της[46].

Χρονολόγηση

Φτάνουμε τώρα στο σημαντικότερο ίσως προβληματισμό, ο οποίος γεννάται από την εξέταση των επιγραφών. Πότε ακριβώς μπορούν τα τοποθετηθούν χρονικά. Από το σύνολο των επιγραφών, μόνο για τρεις έχουμε μια σχετικά σίγουρη χρονολογική βάση. Δύο επιγραφές του 5ου αι. π.Χ. έχουν χρονολογηθεί με αρκετή ακρίβεια την περίοδο μεταξύ των ετών 450 έως 425 π.Χ.[47], ενώ μόνο μία επιγραφή του 4ου αι. π.Χ. χρονολογήθηκε με ακρίβεια, χάρη στην ταύτιση ενός των κατονομαζομένων ταγευόντων με ένα άτομο, το οποίο περιλαμβάνεται στον κατάλογο των ιερομνημόνων του Μαντείου των Δελφών του έτους 324 π.Χ.[48]. Για τις υπόλοιπες ο χρόνος είναι ασαφής. Το πρόβλημα, ωστόσο, γίνεται περισσότερο πολύπλοκο, όταν εντάσσουμε στη συζήτηση την πολιτική ιστορία της πόλεως των Φερών. Σε ποια περίοδο του τέλους του 5ου και του πρώτου μισού του 4ου αι. π.Χ. θα μπορούσαν να έχουν παραχθεί τέτοια ψηφίσματα; Σχεδόν καθ' όλη τη διάρκεια του 5ου αι. π.Χ., οι Φερές ανήκαν στη σφαίρα επιρροής της Λάρισας και των εκάστοτε δυναστών της, ενώ από το τέλος του 5ου έως και τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. κυριάρχησαν στην πόλη οι τύραννοι. Είναι, λοιπόν, δύσκολο να φανταστεί κανείς ότι μέσα σε αυτά τα πολιτικά πλαίσια στην πόλη των Φερών συστάθηκε και λειτούργησε ένα συλλογικό πολιτικό όργανο, αποτελούμενο από πολίτες, το οποίο είχε την εξουσία να σχεδιάζει την εξωτερική πολιτική της πόλης και να λαμβάνει ανάλογες αποφάσεις. Για να θεωρηθεί κάτι τέτοιο εφικτό θα πρέπει να αναζητηθούν περίοδοι, κατά τις οποίες οι Φερές θα απολάμβαναν κάποιας μορφής αυτονομία, η οποία θα επέτρεπε την αυτοδιαχείριση της εσωτερικής πολιτικής και κατ' επέκταση των εξωτερικών σχέσεων της πόλης.

Κατά τον 5ο αι. π.Χ. κάτι ανάλογο μπορούσε να συμβεί κατά την περίοδο που ακολούθησε την αποπομπή του Ορέστη, υιού του Εχεκρατίδα, το έτος 453 π.Χ. Η περίοδος, που ακολούθησε μέχρι το 431 π.Χ., οπότε και εμφανίστηκε στο θεσσαλικό προσκήνιο ως *ταγός* του θεσσαλικού Κοινού ο Φαρσάλιος Δάοχος, χαρακτηρίζεται από την έλλειψη οποιασδήποτε πληροφορίας για την εσωτερική πολιτική κατάσταση στις θεσσαλικές πόλεις. Παράλληλα, η ξαφνική εμφάνιση στις πηγές του Λυκόφρονος ως τυράννου των Φερών το 404 π.Χ. αφήνει ανοιχτό το ενδεχόμενο της πρωιμότερης εγκαθίδρυσης της τυ-

45 Και στις δύο περιπτώσεις που επισημάνθηκαν, τα χάλκινα ελάσματα που έφεραν τις επιγραφές έχουν οπές ανάρτησης. Και τα δύο ελάσματα είχαν τοποθετηθεί σε πολυσύχναστα σημεία, η μεν πρώτη εντός της ιερής Άλτιος, καθώς ως εγγυητής της συμμαχίας αναφέρεται ο Ολύμπιος Ζεύς, και η άλλη στην Αγορά του Άργους, όπου και εντοπίστηκε ανασκαφικά. Βλ. Guarducci (2008), 119-120.

46 Η Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου (2014), 156, υποστηρίζει ότι η εύρεση των ενεπίγραφων πλακιδίων πλησίον του ναού του Θαυλίου Διός και της Αρτέμιδος Εννοδίας καταδεικνύουν την πανελλήνια εμβέλεια του ιερού.

47 Béquignon (1964), 400-412, αρ. 415 και 416.

48 *CID* II 102. ii. A. 25.

ραννίδος στην πόλη. Οι ηγεμονικές επιδιώξεις του Λυκόφρονος προϋποθέτουν μια περίοδο κατά την οποία το νέο καθεστώς της πόλης σταθεροποιήθηκε και ισχυροποιήθηκε αρκετά προτού διεκδικήσει την ηγεμονία επί της Θεσσαλίας από την παραδοσιακή ηγέτιδα πόλη, τη Λάρισα. Ενδεχομένως, λοιπόν, η περίοδος της πολιτικής αφύπνισης των Φερών, όπως και άλλων θεσσαλικών πόλεων, να είναι ακριβώς το διάστημα μεταξύ 453 π.Χ. και της τελευταίας δεκαετίας του 5ου αι., περίοδος με την οποία και συμπίπτει η χρονολόγηση των τεσσάρων επιγραφών.

Ένα επιπλέον στοιχείο προκύπτει από την εξέταση της νομισματικής παραγωγής των Φερών κατά τον 5ο αι. π.Χ., η οποία ξεκινά μετά τους Περσικούς πολέμους. Τα νομίσματα των Φερών ακολουθούν τον αιγινητικό σταθμητικό κανόνα, οπότε παράγονται αργυρές δραχμές, τριώβολα, οβολοί και ημιωβόλια[49]. Στις πρώτες εκδόσεις αναγράφεται στην οπίσθια όψη των νομισμάτων το εθνικό *ΦΕΡΑΙΩΝ*. Από τα μέσα του 5ου αί. π.Χ. η νομισματική παραγωγή των Φερών εντάσσεται στη λεγόμενη ομοσπονδιακή νομισματοκοπία, δηλαδή την κοπή νομισμάτων με κοινούς - με άλλες θεσσαλικές πόλεις - τύπους[50]. Ωστόσο, κάποια στιγμή, η νομισματική αυτή παραγωγή διακόπτεται. Εγκαταλείπονται οι κοινοί τύποι και υιοθετούνται νέοι με καθαρά τοπικό χαρακτήρα. Στην πίσω όψη των νομισμάτων δε, εγκαταλείπεται η μέχρι τότε αναγραφή του εθνικού *ΘΕΣΣΑΛΩΝ* και επανέρχεται η αναγραφή του τοπικού εθνικού *ΦΕΡΑΙΩΝ*[51]. Τα στοιχεία αυτά κάνουν πολύ γοητευτική τη σκέψη ότι η νομισματική δραστηριότητα των Φερών ταυτίζεται με μια περίοδο πολιτικής αυτονομίας, περίοδο κατά την οποία η πόλη των Φερών επιχειρεί ένα διπλωματικό άνοιγμα για την εμπέδωση σχέσεων συνεργασίας με όμορες πόλεις. Ταυτόχρονα με την νεότερη νομισματική παραγωγή, η πολιτική ζωή των Φερών περνά σε μια φάση εκδημοκρατισμού, με τη συγκρότηση ενός συλλογικού οργάνου, μιας συνέλευσης των κατοίκων της πόλης. Η έλλειψη περισσότερων επιγραφών, συγχρόνων αυτής της περιόδου, καθώς και η σύντομη νομισματική παραγωγή των τύπων με την επιγραφή *ΦΕΡΑΙΩΝ*, καταδεικνύουν ότι η περίοδος της πολιτικής αυτονομίας της πόλης κατά το δεύτερο μισό του 5ου αι. π.Χ. δεν διήρκησε πολύ. Η επαναδραστηριοποίηση του Κοινού λίγο πριν την έναρξη ή κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου - με τον Δάοχο επικεφαλής -, αλλά και η μετέπειτα ανάδειξη του Λυκόφρονος ως τυράννου των Φερών, έβαλε τέλος στην πολιτική αυτονομία της πόλης.

Για τον 4ο αι. π.Χ. η ανασύσταση της πολιτικής ιστορίας των Φερών είναι ιδιαίτερα δύσκολη. Από τα τέλη του 5ου έως και τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. στην πολιτική σκηνή των Φερών κυριαρχούν οι τύραννοι. Ήδη το 404 π.Χ. γίνεται η πρώτη αναφορά στον Λυκόφρονα, τύραννο των Φερών[52], ο οποίος διατήρησε την εξουσία μέχρι το θάνατό του, το 395 π.Χ.. Το 375 π.Χ. εμφανίστηκε για πρώτη φορά στις πηγές ο τύραννος Ιάσων[53]. Μεταξύ των δύο ανδρών μεσολαβεί ένα κενό είκοσι ετών! Προκειμένου να καλυφθεί το μεγάλο αυτό διάστημα προτάθηκε η διαδοχή του Λυκόφρονος από κάποιον Ευάλκη ή Πολυάλκη, ο οποίος την κληροδότησε στη συνέχεια στον Ιάσονα[54]. Η πρόταση αυτή, ωστόσο, στηρίζεται σε μια υποθετική και μάλλον αβάσιμη συγγενική σχέση μεταξύ των

49 Franke (1970), 85-93· Liampi (1996), 107-108, 112.
50 Franke (1970), 85-93· Liampi (1996), 122-126.
51 *BMC* 46-47, πιν. 10, αρ. 12, 13· Liampi (1996), 107-108.
52 Ξενοφ. *Ελλην.* 2. 3. 4.
53 Ξενοφ. *Ελλην.* 6. 1. 2-19.
54 Sprawski (1999), 49-51.

τριών ανδρών, η οποία αφήνει πολλά περιθώρια αμφισβήτησης. Μετά τη δολοφονία του Ιάσονος, το 370 π.Χ., οι διάδοχοί του εξουσίασαν την πόλη αδιάλειπτα μέχρι την οριστική εκδίωξη των τυράννων από τον Φίλιππο Β΄ της Μακεδονίας το 352 π.Χ.

Είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς πως ηγέτες όπως ο Ιάσων ή ο Αλέξανδρος των Φερών, θα επέτρεπαν στην ίδια τους την έδρα την ύπαρξη πολιτικών οργάνων, τα οποία θα είχαν οποιαδήποτε ουσιαστική εξουσία, ιδιαίτερα σε θέματα εξαιρετικής βαρύτητας, όπως η εξωτερική πολιτική. Χαρακτηριστική είναι η έλλειψη επιγραφών, οι οποίες να ανάγονται στις περιόδους διακυβέρνησης της πόλης από τους τυράννους.

Πρέπει, ωστόσο, να επισημανθεί μια περίεργη λεπτομέρεια. Στις αρχές του 4ου αι. η πόλη των Φερών συνεχίζει τη νομισματική της παραγωγή, κόβοντας δραχμές, τριώβολα, ενώ από το 400 π.Χ. περίπου εμφανίζονται και χαλκά νομίσματα[55]. Όλες αυτές οι κοπές φέρουν στην οπίσθια όψη το εθνικό *ΦΕΡΑΙΩΝ*. Επομένως, την ίδια εποχή, κατά την οποία σημειώνεται η άνοδος και η εγκαθίδρυση της τυραννίας στις Φερές, η πόλη συνεχίζει να κόβει νομίσματα ως πολιτικός οργανισμός. Το συμπέρασμα ενισχύει η απουσία αποδείξεων νομισματικής παραγωγής από το Λυκόφρονα ή τον Ιάσονα στην πόλη. Η νομισματική παραγωγή της πόλης με την αναγραφή του εθνικού διακόπτεται το 369/68 π.Χ., όταν ο Αλέξανδρος των Φερών γίνεται τύραννος της πόλης και εκδίδει νομίσματα, τα οποία στην οπίσθια όψη φέρουν το όνομά του[56]. Επομένως, συμπεραίνουμε ότι η αναγραφή του εθνικού *ΦΕΡΑΙΩΝ* στην οπίσθια όψη των νομισμάτων καταδεικνύει ότι η πόλη για ένα σύντομο σχετικά διάστημα κατά το πρώτο μισό του 4ου αι. π.Χ., λειτούργησε ως αυτόνομος πολιτικός οργανισμός.

Για την περίοδο αυτή αξίζει να σημειωθεί μια ακόμα λεπτομέρεια. Στον κατάλογο, όπου αναγράφονται τα μέλη της Β΄ Αθηναϊκής Συμμαχίας[57], η οποία συστάθηκε το 378/77 π.Χ., έχει διαγραφεί μια καταχώρηση. Οι περισσότεροι μελετητές αποδέχθηκαν ότι η *rasura* αυτή πρέπει να αποκατασταθεί με την προσθήκη του ονόματος του Ιάσονος των Φερών[58]. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, ο Ιάσων έγινε αρχικά μέλος της Συμμαχίας, αλλά στη συνέχεια το όνομά του διεγράφη, όταν τα σχέδιά του για κυριαρχία εφ' όλης της Θεσσαλίας έγιναν γνωστά. Ωστόσο, κατά μια άλλη άποψη στη θέση αυτή υπήρχε η καταγραφή *Φεραίων ο δήμος*, δηλαδή ότι η πόλη των Φερών κατεγράφη ως μέλος της Συμμαχίας, με απόφαση των πολιτών της[59]. Αν η πρόταση αυτή γίνει δεκτή, σε συνδυασμό με την ύπαρξη των προαναφερθέντων επιγραφικών και νομισματικών μαρτυριών, τότε θα πρέπει να θεωρηθεί βέβαιο ότι για μια περίοδο κατά τη διάρκεια των είκοσι ετών που μεσολάβησαν μεταξύ του θανάτου του Λυκόφρονος (395 π.Χ.) και της ανάρρησης του Ιάσονος των Φερών στη θέση του τυράννου της πόλης (375 π.Χ.), μεσολάβησε ένα χρονικό διάστημα, κατά το οποίο η πόλη των Φερών διοικούνταν από ένα συλλογικό όργανο, μια συνέλευση των πολιτών της, χωρίς να αποκλείεται να επρόκειτο για ένα ολιγαρχικό σχήμα.

55 Rogers (1932), 162-168.

56 *BMC* 47, πι. X, αρ. 14-19· Wartenberg (1994), 120.

57 *IG* II^2 43 B 15.

58 *IG* II^2 43, στ. 111(= Tod *GHI* 123). Η συμπλήρωση του ονόματος έγινε από τον Fabricius (1891), 589-598, ο οποίος βασίστηκε στις μαρτυρίες του Ξενοφώντος (*Έλλην.* 6. 1. 7) και του Απολλόδωρου (ψευδο-Δημοσθένους 49. 10 και 22).

59 Mitchell (1984), 39-58.

Συμπεράσματα

Ανακεφαλαιώνοντας, η πολιτική ιστορία της πόλης των Φερών κατά τον 5ο αι. π.Χ. ταυτίζεται με εκείνη της ισχυρής, όμορης Λάρισας. Μόνη εξαίρεση αποτελεί η σύντομη περίοδος, κατά τα μέσα του 5ου αι., όταν η πόλη επιχείρησε να απεξαρτηθεί από αυτή την κηδεμονία με την παγίωση εσωτερικής πολιτικής οργάνωσης, επομένως και ανεξάρτητης εξωτερικής πολιτικής. Η επαναλειτουργία του Θεσσαλικού Κοινού, με την εκλογή του Φαρσάλιου Δαόχου στη θέση του ταγού το 431 π.Χ., έθεσε τέλος στην πολιτική αυτονομία της πόλης. Λίγο πριν το τέλος του 5ου αι. π.Χ. συντελέσθηκε στη Θεσσαλία μια μεγάλη κοινωνική και πολιτική επανάσταση, αποτέλεσμα της οποίας ήταν η εγκαθίδρυση της τυραννίας του Λυκόφρονος στην πόλη. Η διακυβέρνηση της πόλης από τον Λυκόφρονα διήρκησε μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 390 π.Χ. Στο διάστημα που ακολούθησε, μέχρι την εμφάνιση του διαδόχου του Ιάσονος των Φερών, μεσολάβησε μια σύντομη περίοδος κατά την οποία η πόλη γνώρισε ένα δημοκρατικό «πείραμα». Την διακυβέρνηση της πόλης ανέλαβε ένα συλλογικό όργανο, μια συνέλευση των Φεραίων. Η πόλη διέγραψε τη δική της εξωτερική πολιτική και αυτοδιαχειρίσθηκε τις υποθέσεις της. Το «πείραμα» αυτό τελείωσε με την ανάρρηση του Ιάσονος στην ηγεσία της πόλεως. Έκτοτε και μέχρι την ανατροπή του τυραννικού καθεστώτος από το Φίλιππο Β΄, η πόλη αποτέλεσε το κέντρο της απόλυτης εξουσίας των τυράννων.

Τα ψηφίσματα προξενίας των Φεραίων αποτελούν απόδειξη της αυτόνομης πολιτικής οργάνωσης της πόλης σε περιόδους για τις οποίες η ιστορική έρευνα είχε παγιώσει την εικόνα των Φερών ως κέντρου της εξουσίας των Φεραίων τυράννων. Η μελέτη των επιγραφών αυτών, σε συνδυασμό με τη νομισματική παραγωγή της πόλης κατά τις υπό εξέταση περιόδους, μας επιτρέπουν να διαμορφώσουμε μια αρκετά διαφορετική εικόνα για την πολιτική οργάνωση της πόλης. Η πόλη των Φερών, για σύντομα διαστήματα, αυτοδιοικείται από ένα συλλογικό όργανο, τη συνέλευση των Φεραίων. Η συνέλευση απονέμει προνόμια, χαράσσοντας κατ' επέκταση την εξωτερική πολιτική της πόλης και αποτελεί τον εγγυητή της εφαρμογής και του σεβασμού των αποφάσεών της. Η απόδοση προνομίων σε πρόσωπα προερχόμενα τόσο από θεσσαλικές πόλεις όσο και από περιοχές εκτός της θεσσαλικής επικράτειας φανερώνει το εύρος των διπλωματικών και οικονομικών σχέσεων που ανέπτυξαν οι Φεραίοι κατά τις περιόδους αυτές. Η αποσπασματικότητα πολλών ενεπίγραφων πλακιδίων δεν επιτρέπουν την απόκτηση μιας ολοκληρωμένης εικόνας των σχέσεων αυτών. Ωστόσο, αναμφίβολα η ύπαρξη και λειτουργία στην πόλη των Φερών ενός συλλογικού οργάνου με την εξουσία να χαράσσει επί της ουσίας την εξωτερική πολιτική της πόλης, αποδεικνύει την επικράτηση για σύντομα διαστήματα ενός συστήματος διακυβέρνησης με τη συμμετοχή των πολιτών της, μιας «δημοκρατίας» στα χρόνια των τυράννων.

Βιβλιογραφία

AA	*Archäologischer Anzeiger*
Αραχωβίτη, Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου και Τσιγάρα 2012	Π. Αραχωβίτη, Αργ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου και Μ. Τσιγάρα, «Ναός Θαυλίου Διός Φερών, Νέα Δεδομένα» εις *Πρακτικά 3ου ΑΕΘΣΕ (Αρχαιολογικού Έργου Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας, Βόλος 2009)*, Βόλος 2012, 451-458.
Babelon *Traité*	E. Babelon, *Traité des monnaies grecques et romaines II, Description historique, 1-4*, Paris 1907-1932 [II 4, Paris 1932].
BCH	*Bulletin Correspondance Hellenique*
Béquignon 1964	Y. Béquignon, *"Études thessaliennes IX"*, BCH 88 (1964), 400-412.
Berve 1967	H. Berve, *Die Tyrannis bei den Griechen*, München 1967.
BMC (Thessaly to Aetolia)	P. Gardner, *A Cataloge of the Greek Coins in the British Museum. Thessaly to Aetolia*, London 1883.
CID II	*Corpus des inscriptions de Delphes II, Les comptes du quatrième et du troisième siècle (εκδ. J. Bousquet)*, Paris 1977.
Decourt – Nielsen – Helly 2004	J.-C. Decourt – T. H. Nielsen – B. Helly, "Thessalia and adjacent regions", εις M. H. Hansen – Th. H. Nielsen (εκδ.), *Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Oxford 2004, 676-731.
Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2000	Αργ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, *Θεσσαλικές επιγραφές σε τοπικό αλφάβητο*, διδ. διατριβή, Θεσσαλονίκη 2000.
Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2014	Αργ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, «Η εμβέλεια των Φερών και οι διεθνείς σχέσεις των Φεραίων κατά την αρχαιότητα», εις *ΥΠΕΡΕΙΑ 6, Πρακτικά ΣΤ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, Αθήνα 2014, 155-161.
Fabricius 1891	E. Fabricius, "Zur Geschichte des Zweiten Athenishen Bundes", *RhM* 46 (1891), 589-598.
FdD III	*Fouilles de Delphes III (εκδ. J. Pouilloux)*
Franke 1970	P. R. Franke, "Φεθαλοί – Φεταλοί – Πετθαλοί – Θεσσαλοί. Zur Geschichte Thessaliens im 5. Jahrhundrert v. Chr.", *AA* 1970, 85-93.
Georganas 2008	I. Georganas, "Between Admetus and Jason: Pherai in the Early Iron Age", εις C. Gallou – M. Georgiades – G. M. Muskett (εκδ.) *Dioskouroi, Studies presented to W. G. Cavanagh and C. B. Mee on the anniversary of their 30-year joint contribution to Aegean Archaeology*, (BAR International Series 1889), Oxford 2008, 274-280.
Graninger 2009	D. Graninger, "Apollo, Ennodia, and fourth-century Thessaly", *Kernos 22 (2009)*, 109-124.
Guarducci 2008	M. Guarducci, *Ἡ ἑλληνικὴ ἐπιγραφική. Ἀπὸ τὶς ἀπαρχὲς ὡς τὴν ὕστερη ῥωμαϊκὴ αὐτοκρατορικὴ περίοδο* (μετ. Κ. Κουρεμένος), Αθήνα 2008.
Head 1912	B. V. Head, *Historia Numorum*, London 1912.
IG	*Inscriptiones Graecae.*

IACP	*An Inventory of Archaic and Classical Poleis. An Investigation Conducted by the Copenhagen Polis Centre for the Danish National Research Foundation* (εκδ. M. H. Hansen – Th. H. Nielsen), Oxford 2004.
Klaffenbach 1967	G. Klaffenbach, "Miscellanea epigraphica", *Klio 48* (1967), 53.
LGPN 2000	*A Lexicon of Greek Personal Names, Central Greece, from the Megarid to Thessaly* τόμ. III. B (εκδ. P. M. Fraser – E. Matthews), Oxford 2000.
Liampi 1996	K Liampi, "Das Corpus der Obolen und Hemiobolen des thessalischen Bundes und die politische Geschichte Thessaliens im 2. Viertel des 5. Jahrhunderts v. Chr.", εις *Hellas und der griechischen Osten. Studien zur Geschichte und Numismatik der griechischen Welt. Festschrift für Peter Robert Franke,* Saarbrücken 1996, 99-126.
Liddell – Scott – Jones 1996	H. G. Liddell – R. Scott – H. S. Jones, *A Greek-English Lexicon,* Oxford 1949.
Mitchell 1984	F. W. Mitchell, "The Rasura of IG II2 43: Jason, the Pheraian Demos and the Athenian League", *Ancient World 9* (1984), 39-58.
Østby 1994	E. Østby, "A Reconsideration of the Classical Temple at Pherai", εις *Θεσσαλία: Δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας, 1975-1990. Αποτελέσματα και προοπτικές,* Αθήνα 1994, 139-142.
Pahle 1986	F. Pahle, "Zur Geschichte der pheraïschen Tyrannis", *NJPhP 93* (1866), 532-550.
Πρέντζας 2013	Κ. Π. Πρέντζας, *Πολιτικοί Θεσμοί της αρχαίας Θεσσαλίας,* διδ. Διατριβή, Ιωάννινα, 2013.
Roberts 1965	J. and L. Robert, "Bulletin Épigraphique", *REG 78* (1965), 117.
Rogers 1932	E. Rogers, *The Copper Coinage of Thessaly,* London 1932.
SEG	*Supplementum Epigraphicum Graecum*
Sordi 1958	M. Sordi, *La Lega Tessala fino ad Alessandro Magno,* Roma 1958.
Sprawski 1999	S. Sprawski, *Jason of Pherae. A Study on History of Thessaly in the Years 431-370 B.C.,* Krakòw 1999.
Wartenberg 1994	U. Wartenberg, "The History and Coinage of Alexander of Pherae", εις *Υπέρεια,* τόμ. 2, *Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»,* Αθήνα 1994, 151-159.
Χρυσοστόμου 1998	Π. Χρυσοστόμου, *Η θεσσαλική θεά Εν(ν)οδία ή φεραία θεά,* Αθήνα 1998.

Πίνακας Εικόνων

Επιγραφές τέλους 5ου αι. π.Χ

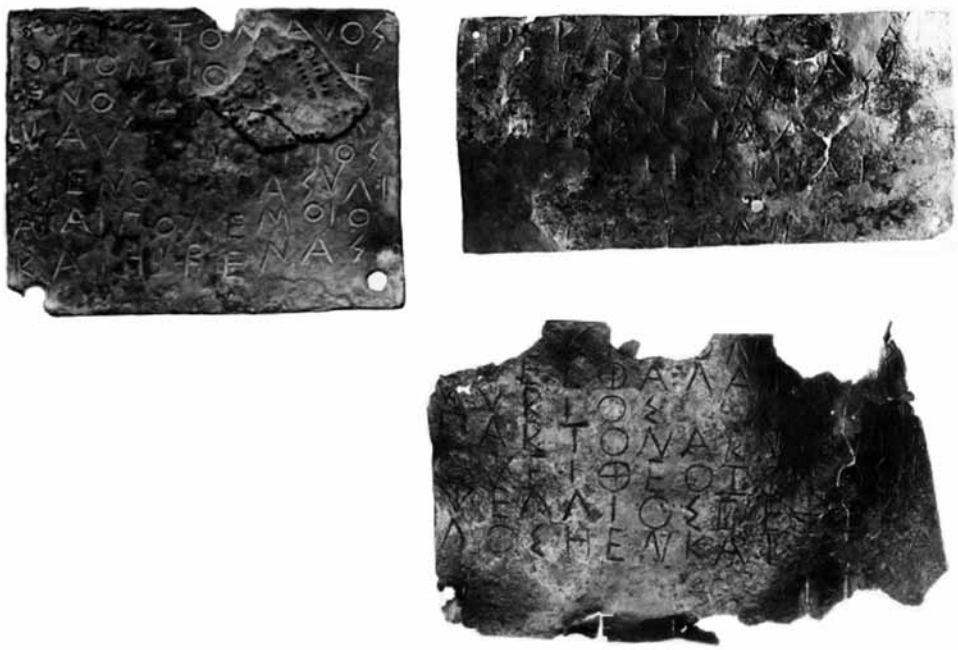

Επιγραφές 4ου αι. π.Χ

Επιγραφές 4ου αι. π.Χ

ΜΕΡΟΣ Α΄
ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΒΑΜΒΟΥΡΗ, ΒΑΣΙΛΗΣ ΜΕΣΣΗΣ

Το Βελεστίνο και η περιοχή του κατά το Μεσοπόλεμο. Εικόνες της τοπικής ιστορίας της περιοχής από τον πανελλήνιο και τοπικό Τύπο

Η μικρή και ήσυχη πόλη του Βελεστίνου και η περιοχή του δεν προκαλούσαν συχνά το ενδιαφέρον των εφημερίδων. Παρόλα αυτά, κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, τα στοιχεία που εντοπίζονται στον πανελλήνιο[1] και τοπικό Τύπο[2] αποκαλύπτουν αρκετές εικόνες από την ιστορία και την καθημερινότητα των κατοίκων του. Το Βελεστίνο, έδρα καζά του σαντζακίου των Τρικάλων, απελευθερώθηκε από τον Οθωμανικό ζυγό, όπως και η υπόλοιπη περιοχή, το 1881[3], με την υπογραφή ειδικής σύμβασης ανάμεσα στις Μεγάλες Δυνάμεις και την Οθωμανική αυτοκρατορία, στο πλαίσιο του Συνεδρίου του Βερολίνου του 1878. Στα τρία μεσολαβούντα χρόνια η Ελλάδα κατέβαλε έντονες διπλωματικές προσπάθειες για να κάμψει τις κωλυσιεργίες εκ μέρους της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Η νεότερη ιστορία του Βελεστίνου και της ευρύτερης περιοχής του, από την ενσωμάτωση του στο ελληνικό κράτος, είναι πρωτίστως στενά συνδεδεμένη με τους αγώνες των αγροτών της Θεσσαλίας, κυρίως για την αναδιανομή των τσιφλικιών. Οι χρόνιοι αυτοί αγώνες, συνδεόμενοι με την εκάστοτε λογική ιδιοκτησίας ή διεκδίκησης ιδιοκτησίας της γης, αντανακλούν εκτός των άλλων και τις σχέσεις ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις και τη συμμετοχή τους στη διανομή του εθνικού εισοδήματος[4].

---

1 Η έρευνα μας επικεντρώθηκε στις εφημερίδες *Μακεδονία*, *Εμπρός*, *Σκριπ* και *Ριζοσπάστης*.

2 Η έρευνα μας επικεντρώθηκε σε δημοσιεύματα της εφημερίδας *Θεσσαλία*.

3 Για το Βελεστίνο κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας βλ. ενδεικτικά, Γ. Στουρνάρας, «Το Βελεστίνο κατά τους Έλληνες γεωγράφους της Οθωμανικής εποχής. Χωρογραφία. Πατριδογνωσία. Αρχαιογνωσία», *Υπέρεια,* τόμ. 4, *Πρακτικά Δ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί – Βελεστίνο - Ρήγας» (Βελεστίνο 2003)*, Αθήνα 2006, σ. 457-469, όπου και η παλαιότερη σχετική βιβλιογραφία.

4 Δημήτρης Ψυχογιός, *Το ζήτημα των εθνικών γαιών*, Αθήνα 1994, σ. 21.

Μείζον ζήτημα λοιπόν για τους αγρότες της νεοαπελευθερωμένης περιοχής υπήρξε το Αγροτικό, το ζήτημα δηλαδή της απαλλοτρίωσης των τσιφλικιών και της διανομής τους στους ακτήμονες αγρότες[5]. Η λύση του προβλήματος δεν αποτέλεσε βασική μέριμνα των ελληνικών κυβερνήσεων της περιόδου και δεν γινόταν βήματα προς την επίλυσή του. Αντιθέτως, σε αρκετές περιπτώσεις η κατάσταση του αγροτικού κόσμου στη Θεσσαλία γινόταν ακόμη χειρότερη, συγκρινόμενη με την περίοδο της τουρκοκρατίας, και «γενικώς ειπείν αι μεγάλαι πιέσεις, αι εξαθλιώσεις και αι αφόρηται ταπεινώσεις, δίκην μαστιγίου, έπληττον τα νώτα των αγροτών»[6], καθώς με την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας στον ελληνικό κορμό, η γη απλώς άλλαξε χέρια, και πλούσιοι Έλληνες του εξωτερικού, κυρίως, αγόρασαν τα μεγάλα κτήματα από τους αναχωρήσαντες Οθωμανούς.

Έτσι, οι ακτήμονες κολίγοι εξακολούθησαν να καλλιεργούν τα μεγάλα κτήματα, να δίνουν μέρος της σοδειάς – τη λεγόμενη μορτή – στους τσιφλικάδες και να καταβάλλουν στο κράτος το λεγόμενο «*φόρον αροτριώντων*», που επέβαλε η κυβέρνηση Τρικούπη[7].

Η πολιτική αυτή της κωλυσιεργίας και της αδράνειας του ελληνικού κράτους προς αντιμετώπιση και επίλυση του Αγροτικού ζητήματος είχε σημαντικές οικονομικές συνέπειες για την ελληνική οικονομία, καθώς εξυπηρετούσε μόνον τους νέους εύπορους ιδιοκτήτες – οι οποίοι απολάμβαναν και πολλών άλλων προνομίων, σχετικών με την νέα τους ενασχόληση – και όχι την οικονομική ανάπτυξη της χώρας[8]. Η κατάσταση αυτή εξώθησε τους Θεσσαλούς σε εξεγέρσεις, όπως εκείνες του 1881, του 1895, του 1904, του 1905 με αποκορύφωμα την εξέγερση στο Κιλελέρ το Μάρτιο του 1910. Η εξέγερση του Κιλελέρ και τα αιματηρά γεγονότα, που ακολούθησαν, άνοιξαν τον δρόμο για την τελική επίλυση του αγροτικού ζητήματος της Θεσσαλίας. Το 1911 η κυβέρνηση Βενιζέλου στην αναθεώρηση του Συντάγματος επέβαλε ρυθμίσεις (όπως το άρθρο 17 που προέβλεπε τη δυνατότητα απαλλοτρίωσης ιδιοκτησιών όχι μόνο για λόγους «δημόσιας ανάγκης» αλλά και για λόγους «δημόσιας ωφέλειας»[9].

Μετά τους βαλκανικούς πολέμους, που πήγαν πίσω το ζήτημα, και μεσούντος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η κυβέρνηση Ελευθερίου Βενιζέλου ψήφισε τις 20 Μαΐου 1917 νόμο για την αναγκαστική απαλλοτρίωση των κτημάτων, των οποίων η έκταση ήταν μεγαλύτερη από 1.000 στρέμματα, αποζημιώνοντας τους ιδιοκτήτες. Ακόμη, κατοχύρωσε νομικά το δικαίωμα των κολίγων και των εργατών γης να αποκτήσουν αγροτικές εκτάσεις, είτε από απαλλοτριωμένα τσιφλίκια είτε από γαίες του Δημοσίου. Εντούτοις, τα αμέσως επόμενα χρόνια λίγα μόνον τσιφλίκια απαλλοτριώθηκαν[10].

5 Από την πλούσια βιβλιογραφία για το αγροτικό ζήτημα στη Θεσσαλία βλ. ενδεικτικά Γ. Χρ. Ζωγράφος, *Το αγροτικόν ζήτημα εν Θεσσαλία*, Αθήνα 1911. Κ. Βεργόπουλος, *Το Αγροτικό Ζήτημα στην Ελλάδα, Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας*, Αθήνα 1975. Κ. Αρώνη-Τσίχλη, *Αγροτικό Ζήτημα και Αγροτικό Κίνημα, Θεσσαλία 1881-1923*, Αθήνα 2005.

6 Δ. Μπούσδρας, *Η Απελευθέρωσις των σκλάβων αγροτών*, Αθήνα 1951, σ. 1-2.

7 Κ. Βεργόπουλος, «Το θεσσαλικό πρόβλημα», *ΙΕΕ*, τόμ. ΙΔ΄, Αθήνα 1977, σ. 69, και Μ. Περράκης, «Η αντικατάσταση της δεκάτης από το φόρο των αροτριώντων ζώων. Η πρώτη φορολογική αλλαγή του Χαρίλαου Τρικούπη», στο Κ. Αρώνη-Τσίχλη, Λ. Τριχά, *Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η εποχή του. Πολιτικές επιδιώξεις και κοινωνικές συνθήκες*, Αθήνα 2000, σ. 275-276.

8 Σ. Πετμεζάς, *Αγροτική οικονομία, Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα. 1900-1922. Οι απαρχές*, τ. Α1, Αθήνα 1999, κυρίως σ. 73-81.

9 Β. Πατρώνης, *Ελληνική Οικονομική Ιστορία Οικονομία, Κοινωνία και Κράτος στην Ελλάδα (18ος-20ος αιώνας)*, Αθήνα 2015, σ. 109.

10 Νόμος 1072, ΦΕΚ 305/29-12-1917: «Περί επεκτάσεως καθ' άπαν το κράτος των υπ' αριθμόν 2466, 2467, 2468, 2469 κι 2470 διαταγμάτων της προσωρινής κυβερνήσεως περί του αγροτικού

Αντιδρώντας σ' αυτή τη στασιμότητα στην επίλυση του ζητήματος, οι Θεσσαλοί διοργάνωσαν το Σεπτέμβριο του 1919, Πανελλήνια Γεωργική Συνέλευση, η οποία ήταν πρωτοβουλία της Ένωσης Γεωργικών Συνεταιρισμών της Λάρισας, προκειμένου να εξεταστούν όλα τα ζητήματα που αφορούσαν τους αγρότες. Στη συνέλευση έλαβαν μέρος και εκπρόσωποι του Βελεστίνου, τους οποίους οι κάτοικοι είχαν εκλέξει εξουσιοδοτώντας τους να διεκδικήσουν δυναμικά τα δικαιώματά τους[11]. Το ζήτημα των απαλλοτριώσεων των τσιφλικιών ανακινήθηκε ξανά επιτακτικά μετά το τέλος της Μικρασιατικής εκστρατείας και τη Μικρασιατική Καταστροφή, υπό την πίεση, πλέον, του ασφυκτικού προσφυγικού προβλήματος και της άμεσης επαγγελματικής αποκατάστασης των προσφύγων.

Έπειτα από πολλές πιέσεις και διαμαρτυρίες, η κυβέρνηση Στυλιανού Γονατά ψήφισε το Φεβρουάριο του 1923 διάταγμα, το οποίο συμπληρώθηκε και επεκτάθηκε τον Νοέμβριο του 1925 από την κυβέρνηση Θεόδωρου Πάγκαλου και το οποίο έδινε τη δυνατότητα να αρχίζει η απαλλοτρίωση των μεγάλων κτημάτων πριν από την καταβολή αποζημίωσης[12]. Οι Θεσσαλοί αγρότες προσπαθώντας να ασκήσουν πίεση στην κυβέρνηση Στυλιανού Γονατά, διοργάνωσαν συλλαλητήριο στο Βελεστίνο, διατυπώνοντας τα αιτήματα να απλουστευθούν και να επιταχυνθούν οι διαδικασίες της απαλλοτρίωσης και της εκτίμησης των αυτοκαλλιεργουμένων γαιών και να εξομοιωθούν οι κολίγοι με τους παρακεντέδες, τους βοηθητικούς, δηλαδή, έκτακτους εργάτες σε ξένα χωράφια[13]. Οι τελευταίοι ήταν ακτήμονες χωρικοί, οι οποίοι χρησιμοποιούνταν και από τους τσιφλικάδες, αλλά και από τους κολίγους, είτε ως εργάτες γης, είτε ως βοσκοί ή και για άλλες δουλειές. Μερικοί γίνονταν αγροφύλακες, τεχνίτες, αλλά στην πλειοψηφία τους ήταν εξαθλιωμένοι αγρότες που αμείβονταν σε είδος, όπως σιτάρι, υποδήματα κλπ[14]. Όπως φαίνεται, όμως, από τη γεωργική απογραφή του 1929, πάλι ένας πολύ μικρός αριθμός γαιοκτημόνων συνέχιζε ακόμη να ελέγχει τεράστιες καλλιεργήσιμες εκτάσεις στη Θεσσαλία. Πάντως, από το 1923 μέχρι το 1931, οι απαλλοτριώσεις μεγάλων ιδιοκτησιών πραγματοποιήθηκαν με ταχείς ρυθμούς, χάρη στη σχετική νομοθεσία. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία, μέχρι το 1932, είχαν διανεμηθεί οριστικά σε αυτόχθονες ακτήμονες 5.407.000 στρέμματα και σε πρόσφυγες αγρότες, 4.110.000 στρέμματα[15].

Η εγκατάσταση των προσφύγων οι οποίοι έφθαναν ακτοπλοϊκώς στο λιμάνι του Βόλου από το φθινόπωρο του 1922 και μετά, μετέβαλε άρδην τη φυσιογνωμία και την οικονομία του Βελεστίνου, αφού όσα δεν επέτυχαν οι συνεχείς κινητοποιήσεις των Θεσσαλών αγροτών υλοποιήθηκε, όπως προαναφέρθηκε, εξαιτίας της πιεστικής ανάγκης για την άμεση αγροτική αποκατάσταση των χιλιάδων προσφύγων. Γι' αυτό, η κυβέρνηση Νικολάου Πλαστήρα εξέδωσε το Φεβρουάριο του 1923 Νομοθετικό Διάταγμα «*Περί απο-*

ζητήματος. Τα διατάγματα αυτά, μετά την επικράτηση της Επαναστατικής Κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης, επεκτάθηκαν σε όλη την Ελλάδα και έλαβαν ισχύ, με τον Αγροτικό νόμο 1072/1917 «Περί μερικής απαλλοτριώσεως», που ψήφισε η ανακληθείσα βουλή των εκλογών της 31ης Μαΐου 1917, εξαιρουμένου του Νομού Τρικάλων.

11 *Εμπρός*, 11-9-1919, σ. 4. Βλ. και την σχετική ανακοίνωση στον παρόντα τόμο του Παν. Δεληγιάννη για τον Βελεστινιώτη Αγροτιστή Γιαννακό Οικονομίδη.

12 *Γ. Κορδάτος, Ιστορία του Αγροτικού Κινήματος στην Ελλάδα, Αθήνα 1973, σ. 284-285.*

13 *Μακεδονία*, 2/4/1923, σ. 2: «Η απαλλοτρίωσις των αυτοκαλλιεργουμένων».

14 Γ. Κορδάτος, *Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας*, τ. XII, Αθήνα 1959, σελ. 415, και Γιώργος Ρωμαίος, *Η Ελλάδα των δανείων και των χρεοκοπιών*, Αθήνα 2012, σ. 74.

15 Μ. Αλιβιζάτος, *La réforme agraire en Grèce, au point de vue économique et sociale, Librairie de Recuei Siray*, Παρίσι 1932, σ. 239.

καταστάσεως ακτημόνων καλλιεργητών», με το οποίο θεσπίστηκε η αναγκαστική απαλλοτρίωση ιδιωτικών κτημάτων και η παραχώρηση δημόσιων, δημοτικών και κοινοτικών κτημάτων για τη γεωργική αποκατάσταση των προσφύγων αλλά και των επίμορτων καλλιεργητών[16]. Επιπλέον, όριζε την άμεση εγκατάσταση των ακτημόνων στα κτήματα που απαλλοτριώθηκαν, πριν ακόμη την καταβολή της αποζημίωσης στους ιδιοκτήτες, όπως καθοριζόταν αυτή με βάση την προπολεμική αξία των κτημάτων. Αυτό το Νομοθετικό Διάταγμα συμπλήρωσε τον νόμο 1702/1917 της κυβέρνησης Ελευθερίου Βενιζέλου, ολοκλήρωσε την αγροτική μεταρρύθμιση στη χώρα και επέλυσε το χρονίζον και άλυτο μέχρι τότε Αγροτικό Ζήτημα της Θεσσαλίας.

Εκτός από τη συμμετοχή τους σε όλους τους αγώνες για την κατάκτηση του δικαιώματος καλύτερης ζωής με τη διανομή γης, οι κάτοικοι του Βελεστίνου ήταν παρόντες στις μεγάλες ώρες του έθνους. Στη διάρκεια της μακράς δεκαετίας του 1920, οι κάτοικοι της πόλης βίωσαν και τις συνέπειες που είχαν στην εθνική και τοπική οικονομία οι πολεμικές συγκρούσεις, οι πολιτικές αντιπαραθέσεις και ο εθνικός διχασμός, αλλά και την οδυνηρή απώλεια πολλών νέων συμπολιτών τους[17].

Ένα δημοσίευμα της εφημερίδας *Μακεδονία*, του Νοεμβρίου του 1932, δέκα χρόνια μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, με τη συγκλονιστική περιγραφή της επιστροφής και της υποδοχής ενός νέου από το Βελεστίνο, που είχε υπηρετήσει στις τάξεις του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία, αποκαλύπτει την οδύνη και τις θυσίες των ανθρώπων που έλαβαν μέρος στη Μικρασιατική εκστρατεία και τις πολλές παράπλευρες απώλειες: «*Μετά από πολλές περιπέτειες επέστρεψε στην ιδιαίτερη πατρίδα του, το Βελεστίνο, όπου και έγινε δεκτός με θερμές εκδηλώσεις ο στρατιώτης, Νικόλαος Ισμυρλής, ο οποίος είχε αιχμαλωτισθεί το Μάιο του 1922 από τους Τούρκους σε μάχη κοντά στο Αφιόν Καραχισάρ. Μαζί με άλλους αιχμαλώτους, μετά την υποχώρηση του ελληνικού στρατού είχε οδηγηθεί στο χωριό Κούλα της επαρχίας Σαλιχλί και είχε εργασθεί σε διάφορα δημόσια έργα. Μάλιστα, η ομάδα τους είχε υποχρεωθεί να κατεδαφίσει εκ θεμελίων τους ναούς της Παναγίας και του Αγίου Γεωργίου της περιοχής. Μάλιστα, οι Τούρκοι τους ανέθεσαν αμέσως να ανεγείρουν μεγαλοπρεπές μνημείο επάνω στα θεμέλια του δεύτερου ναού. Εξαιτίας των πολυετών κακουχιών, ο Ισμυρλής είχε καταστεί κωφάλαλος και συνεννοείτο μόνον γραπτώς. Γραπτώς, έκανε και την καταγγελία ότι, παρά τις διαβεβαιώσεις της τουρκικής κυβέρνησης, υπήρχαν κι άλλοι Έλληνες στρατιώτες αιχμάλωτοι στο χωριό Κούλα*»[18].

Η τραγική κατάληξη της εκστρατείας, η διάψευση των ελπίδων και η καταστροφή προκάλεσαν συναισθήματα θυμού, οργής στο πανελλήνιο, καθώς και το αίτημα να τιμωρηθούν οι υπαίτιοι. Η πλειονότητα των Ελλήνων πολιτών –μεταξύ αυτών και του Βελεστίνου– στην επιθυμία της να συγκροτηθεί μια κυβέρνηση εμπιστοσύνης, να αποδοθούν ευθύνες και να τιμωρηθούν οι θεωρούμενοι υπεύθυνοι, έσπευσε να στηρίξει το κίνημα του Σεπτεμβρίου του 1922 και την επαναστατική επιτροπή που είχε σχηματισθεί από το συνταγματάρχη Νικόλαο Πλαστήρα, ως εκπρόσωπο του στρατού της Χίου, τον, επίσης, συνταγματάρχη Στυλιανό Γονατά, ως εκπρόσωπο του στρατού της Λέσβου, και τον αντιπλοίαρχο Δημήτριο Φωκά, ως εκπρόσωπο του Ναυτικού[19]. Η επαναστατική επιτροπή

16 Νομοθετικό Διάταγμα της 15-2-1923.

17 *Εμπρός*, 12-10-1921, σ. 2: «Οι αθάνατοι νεκροί της ΙΙΙ Μεραρχίας».

18 *Μακεδονία*, 22-11-1932, σ. 4.

19 Βλ. σχετικά και Ι. Γιαννουλόπουλος, «Η επανάσταση του στρατού και του στόλου (Σεπτέμβριος 1922)», *ΙΕΕ*, τόμ. ΙΔ΄, Αθήνα 1977, σ. 251-253.

σχημάτισε κυβέρνηση το Νοέμβριο του 1922 η οποία διατηρήθηκε μέχρι τον Ιανουάριο του 1924.

Όπως διαβάζουμε στο *Εμπρός*, το οποίο υποστήριζε το κίνημα Πλαστήρα-Γονατά, ο πρόεδρος της Κοινότητας Βελεστίνου, εκφράζοντας τη βούληση των συμπολιτών του και ακολουθώντας το παράδειγμα πολλών άλλων επαρχιών, είχε στείλει τηλεγράφημα προς την επαναστατική επιτροπή δηλώνοντας ότι οι συμπολίτες του τάσσονταν στο πλευρό της, αναγνωρίζοντας τη νέα πολιτική κατάσταση[20]. Για τους ίδιους λόγους, δύο μήνες αργότερα, οι κάτοικοι του Βελεστίνου έστειλαν ψήφισμα πάλι διά του προέδρου τους, όπως έπραξαν και κάτοικοι από πολλές άλλες πόλεις ανά την επικράτεια προς την επαναστατική επιτροπή, με το οποίο επικροτούσαν την καταδίκη στην εσχάτη των ποινών των ενόχων της μικρασιατικής καταστροφής[21].

Οι κάτοικοι του Βελεστίνου απέδειξαν τη στήριξή τους, όπως ήταν επόμενο, και στην επαναστατική κυβέρνηση του Στυλιανού Γονατά, υποδεχόμενοι με «*ακράτητο ενθουσιασμό*», όπως γράφει η *Μακεδονία*, τον υπουργό Γεωργίας, Γεώργιο Σιδέρη, ο οποίος κατά την περιοδεία του στη Θεσσαλία το Μάιο του 1923, επισκέφθηκε το Βελεστίνο. Η υποδοχή του υπήρξε θερμότατη: «*Νεαρά κορίτσια πρόσφεραν λουλούδια εκφράζοντας τα συναισθήματα πίστης του αγροτικού κόσμου στην κυβέρνηση με συγκινητικούς χαιρετισμούς, ενώ οι εκπρόσωποι των αγροτικών πληθυσμών της περιοχής απηύθυναν θερμά λόγια ευγνωμοσύνης προς την επαναστατική κυβέρνηση για τη μέριμνα που είχε επιδείξει για τα ζητήματά τους για τη βελτίωση του βιοτικού τους επιπέδου και των συνθηκών εργασίας*»[22].

Μάλιστα, ο ενθουσιασμός τους δε μειώθηκε ούτε και όταν, κατά τη διάρκεια της ομιλίας του, ο υπουργός ανήγγειλε νέα επιπλέον φορολόγηση, την οποία χαρακτήρισε απαραίτητη, «*τόσο για να συγκροτηθεί αξιόμαχος στρατός, ο οποίος θα ήταν σε θέση να υπερασπισθεί την εδαφική ακεραιότητα της χώρας, όσο και για να εδραιωθεί στην Ευρώπη η πεποίθηση ότι ο ελληνικός λαός ήταν έτοιμος για κάθε θυσία προκειμένου να αναγνωριστούν τα δίκαιά του*»[23]. Όπως φαίνεται από την παραπάνω ανταπόκριση, οι Έλληνες πολίτες καλούνταν ακόμη μια φορά να πληρώσουν φόρους για να σωθεί η πατρίδα και να ανακάμψει η οικονομία, ανεξαρτήτως από τις οικονομικές τους δυνατότητες.

Νέες αναταράξεις στην καθημερινότητα των κατοίκων προκάλεσε η άφιξη των προσφύγων από τους οποίους 463 εγκαταστάθηκαν στο Βελεστίνο. Σ' αυτούς, τους Μικρασιάτες, κυρίως, διατέθηκαν οικόπεδα σε συγκεκριμένο χώρο, καθιερώνοντας έτσι το νέο τοπωνύμιο *Συνοικισμός*[24]. Παρά το γεγονός ότι οι νεοαφιχθέντες εγκαταστάθηκαν τελικά έξω από την πόλη, εν τούτοις, αναπόφευκτες ήταν οι αντιπαραθέσεις και οι συγκρούσεις των ντόπιων με τους πρόσφυγες για το ζήτημα της αποκατάστασής των τελευταίων σε γαίες τις οποίες δεν ήθελαν να παραχωρήσουν οι ντόπιοι[25].

---

20 *Εμπρός*, 17-9-1922, σ. 2: «Όλαι αι επαρχίαι υπέρ του κινήματος».

21 *Εμπρός*, 6-11-1922, σ. 4: «Ψηφίσματα προς την επαναστατικήν επιτροπήν».

22 *Μακεδονία*, 10-5-1923, σ. 4.

23 *Εμπρός*, 12-5-1923, σ. 4.

24 Στ. Παπαγεωργίου, «Τοπωνύμια περιοχής Βελεστίνου (τέως Φερών) σε συμβολαιογραφικές πράξεις», *Υπέρεια*, τόμ. 3, *Πρακτικά Γ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», (Βελεστίνο 1997)*, Αθήνα 2002, σ. 499-517.

25 Απογραφή προσφύγων διενεργηθείσα τον Απρίλιο του 1923, που επικυρώθηκε από Βασιλικό Διάταγμα της 18ης Οκτωβρίου 1923 (ΦΕΚ 302/22-10-1923).

Βέβαια, οι κάτοικοι της περιοχής είχαν γνωρίσει το φαινόμενο της συμβίωσης με πρόσφυγες, όταν κυνηγημένοι από τους Οθωμανούς, Αρμένιοι που είχαν εγκατασταθεί στην κοντινή Αμαλιάπολη[26]. Το κράτος έπρεπε να δείξει μέριμνα και για τους ανθρώπους εκείνους, οι οποίοι αντιμετώπιζαν πολλά και ποικίλα προβλήματα. Όταν, μάλιστα, αυτή η φροντίδα ήταν ελλιπής, οι Αρμένιοι ξεσηκώνονταν, όπως συνέβη το Μάιο του 1922. Αγανακτισμένοι από την ανεπάρκεια πρώτων ειδών διατροφής, επιτέθηκαν κατά του Επόπτη των προσφύγων, των Κοινοτικών αρχών και της αστυνομικής δύναμης, η οποία είχε παρέμβει για να αποφορτίσει την κατάσταση, απαιτώντας να τους διανεμηθούν επαρκείς ποσότητες αλεύρων[27].

Επιπλέον, η άφιξη και εγκατάσταση των προσφύγων οδήγησε στη διάθεση φθηνού και άφθονου εργατικού δυναμικού, η οποία σε συνδυασμό με την ανάδυση της εγχώριας διαφοροποιημένης βιομηχανίας έδωσε σημαντική ώθηση στην οικονομική ζωή της χώρας και της περιοχής του Βελεστίνου. Η πτώση, όμως, των τιμών των γεωργικών προϊόντων, που υπήρξε ένα από τα θεμελιώδη διεθνή συμπτώματα της κρίσης του 1929, έθιξε τον αγροτικό τομέα και η κατάσταση έγινε ακόμη χειρότερη εξαιτίας τριών διαδοχικών κακών εσοδειών, του 1929, 1930 και 1931. Οι πληθυσμοί, ιδίως των ορεινών περιοχών, αντιμετώπιζαν το φάσμα της πείνας, ενώ η χρέωση των αγροτικών νοικοκυριών κινδύνευε να οδηγήσει σε αδιέξοδο όλη την οικονομία. Ειδικά δε οι προσφυγικοί πληθυσμοί, των οποίων η αποκατάσταση δεν είχε ολοκληρωθεί, βρέθηκαν σε δεινή θέση[28]. Επιπλέον, η ανεργία υπερδιπλασιάστηκε και από 75.000 άτομα το 1928 ανήλθε το 1931 στα 165.000 άτομα (και το 1932 στα 218.000 άτομα)[29].

Οι δύσκολες αυτές συνθήκες έφεραν, σύντομα, τη μείωση του προαναφερθέντος αριθμού των προσφύγων που βρίσκονταν στο Βελεστίνο: Κατά την απογραφή του 1928 ο αριθμός των εγκατεστημένων στην πόλη προσφύγων είχε μειωθεί στους 284, αφού ορισμένοι από αυτούς, στην προσπάθειά τους να εξασφαλίσουν καλύτερη εργασία και καλύτερες συνθήκες ζωής, μετακινήθηκαν σε μεγάλα αστικά κέντρα[30]. Όσον αφορά το μόνιμο αγροτικό πληθυσμό, οι αγρότες εξακολουθούσαν να υφίστανται πίεση για την καταβολή των ολοένα αυξανόμενων φόρων, ενώ οι καλλιέργειές τους ήταν έκθετες στα στοιχεία της φύσης, την παρατεταμένη ξηρασία, τις καταρρακτώδεις και ορμητικές βροχοπτώσεις και στις επιθέσεις από σμήνη ακρίδων, για τις οποίες δεν είχαν ληφθεί έγκαιρα δραστικά μέτρα καταπολέμησής τους. Αυτή η κατάσταση οδηγούσε, όπως αναφέρει το *Σκριπ* της 3ης Ιουνίου του 1926, σε απόγνωση τους γεωργούς του Βελεστίνου για την κατεστραμμένη σοδειά όχι μόνον των πρώιμων αλλά και των όψιμων καρπών και των λαχανικών και τους μάταιους, τελικά, κόπους τους[31].

26 *Εμπρός*, 10-5-1922, σ. 4 «Εξέγερσις προσφύγων».

27 *Εμπρός*, 10-5-1922, σ. 4 «Εξέγερσις προσφύγων».

28 Κ. Κωστής, *Από την κρίση του 1929 στην κρίση του 2009*, Ημερίδα, 12-11-2009, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2009, σ. 9-10.

29 Θ. Κονδύλης, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Ελλάδα 1928-1932,* Αθήνα 2009, σ. 82.

30 Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 15-16/5/1928. Νόμιμος πληθυσμός, κυρωθείς διά του από 10 Δεκεμβρίου 1928 Διατάγματος. Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος.

31 *Σκριπ,* 3-6-1926, σ. 3: «Η κίνησις των επαρχιών. Εκ Βελεστίνου». Βλ. επίσης την σχετική ανακοίνωση σε προηγούμενο Συνέδριο, Βασιλείας Γιασιράνη-Κυρίτση, «Πληγές του κάμπου: ακρίδες και αρουραίοι. Βελεστίνο 1901-1931», *Υπέρεια* τόμ. 4, *Πρακτικά Δ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», (Βελεστίνο 2003),* Αθήνα 2005, σ. 233-249.

Εκείνη την περίοδο, όταν είχε ενσκήψει η λαίλαπα των ακρίδων, η καθημερινή εφημερίδα του Βόλου *Θεσσαλία* δημοσίευσε «*πρακτικάς οδηγίας διά την καταπολέμησιν της ακρίδος*» του διευθυντή του Φυτοπαθολογικού Σταθμού Πηλίου, Δημητρίου Καββάδα, για να διευκολύνει πολλούς αμπελουργούς, καπνοκαλλιεργητές και καλλιεργητές στην προστασία των καλλιεργειών τους, «*καίτοι αργά*». Τα μέτρα που προτείνονταν ήταν η χρήση δηλητηριώδους πίτουρου, το οποίο θα έπρεπε να σκορπίζεται στα πεταχτά, σαν να σπέρνεται και η χρήση μίγματος μελάσας με αρσενικό με το οποίο έπρεπε να ψεκαστούν οι αμπελοκαλλιέργειες. Όσο για τις υπόλοιπες καλλιέργειες κηπευτικών, θα έπρεπε να χρησιμοποιηθεί μίγμα σαπουνιού, νερού και αρσενικού. Σύμφωνα με τις διευκρινίσεις του ειδικού, αν οι καλλιεργητές εφάρμοζαν αυτές τις οδηγίες, θα απέφευγαν κάθε κίνδυνο από μελλοντικές επιθέσεις ακρίδων[32].

Σημαντικά στοιχεία για την εμπορική, βιομηχανική και γεωργική κατάσταση της ευρύτερης περιοχής, τα οποία αφορούν και την περιοχή του Βελεστίνου δημοσίευσε η ημερήσια πρωινή εφημερίδα του Βόλου, *Θεσσαλία*. Οι πληροφορίες προέρχονται από την έκθεση του Επιμελητηρίου Βόλου και αφορούν τον Απρίλιο του 1926. Σύμφωνα με την έκθεση, η οικονομική κρίση στην περιοχή συνεχιζόταν όλο και πιο έντονη, απονεκρώνοντας κάθε κίνηση. Αναγκαία προϋπόθεση για την ανάκαμψη στο βιομηχανικό, εμπορικό και αγροτικό τομέα ήταν η σταθεροποίηση με την αύξηση των εσόδων του κράτους και όχι με την υπερφορολόγηση και με την πλήρη είσπραξη των ισχυόντων φόρων στη βάση της ισότητας. Θα έπρεπε, επίσης, προκειμένου να μειωθεί ο τιμάριθμος, να αποσυρθεί το πλεονάζον χαρτονόμισμα, να μειωθεί η φορολογία, να ελαττωθούν τα κόμιστρα των προϊόντων, να κατασκευαστούν έργα κοινής ωφέλειας, κυρίως, αρδευτικά, αποξήρανσης ελών και λιμνών. Από την πλευρά τους, οι καλλιεργητές, έμποροι και βιομήχανοι έπρεπε να εργάζονται οργανωμένα και συστηματικά, με νέες μεθόδους, ώστε να μη σπαταλώνται άδικα δυνάμεις και κεφάλαια. Ειδικότερα, για τη γεωργία το συγκεκριμένο μήνα, αν συνεχιζόταν η ανομβρία και ο λίβας, σε συνδυασμό με τη μάστιγα των ακρίδων (για την οποία μάστιγα, όπως τονίζεται στην έκθεση, παρά τις συνεχείς εκκλήσεις, δεν είχε ληφθεί πρόνοια καταπολέμησής τους) κατέστρεφαν τις πρώιμες καλλιέργειες των δημητριακών και, κυρίως, του σίτου, της βρώμης, της κριθής, της σίκαλης και των κουκιών. Αντίθετα, η ελαιοπαραγωγή ήταν καλή, όπως και οι καλλιέργειες των οπωροφόρων δέντρων. Η βιομηχανική παραγωγή και το εμπόριο, ήταν, επίσης, σε άνθιση, παρά τους υπερβολικούς δασμούς στα εξαγώγιμα προϊόντα, που επιβάρυναν τις τιμές τους[33].

Εκτός από τα πολλά οικονομικά προβλήματα των αγροτών, τη δυσβάστακτη φορολογία και τις καταστροφές στις καλλιέργειες, η ληστεία αποτελούσε, κυριολεκτικά, ακόμη μια πληγή για τους χειμαζόμενους Θεσσαλούς και τους κατοίκους του Βελεστίνου. Αναφέρουμε, ενδεικτικά, κάποιες περιπτώσεις ληστειών, απαγωγών και συλλήψεις ληστών, που συγκλόνισαν τη μικρή τοπική κοινωνία της πόλης. Το Νοέμβριο του 1924, η εφημερίδα *Εμπρός*, ανέφερε ότι ο Βολιώτης αλευροβιομήχανος, Μαλαμάκης, είχε πέσει θύμα ληστρικής επιδρομής εννεαμελούς συμμορίας υπό το δραπέτη των φυλακών Τρικάλων, Κωνσταντίνο Μπαντέμη ή Μαλαντέμη. Ο Μαλαμάκης είχε αιχμαλωτισθεί μέσα από τον αλευρόμυλό του, στο Βελεστίνο, και απελευθερώθηκε μόνον αφού οι ληστές έλαβαν

32 *Θεσσαλία*, 19-6-1926, σ. 3.

33 *Θεσσαλία*, 20-5-1926, σ. 3: «Η εμπορική, βιομηχανική και γεωργική κατάστασις εν Θεσσαλία».

ως λύτρα 250.000 δρχ[34]. Το γεγονός ότι ο Μαλαμάκης δεν είχε εντοπισθεί αμέσως από την αστυνομία είχε προκαλέσει ανησυχία στους κατοίκους του Βελεστίνου και της ευρύτερης περιοχής για ενδεχόμενες παρόμοιες ληστρικές ενέργειες.

Τέσσερα χρόνια αργότερα, το Νοέμβριο του 1928, συνελήφθη ο διαβόητος στην περιοχή «αρχισυμμορίτης», κατά το *Εμπρός*, ληστής, Γεώργιος Κραμπάς, μέσα στην πόλη του Βελεστίνου, γεγονός που έφερε ανακούφιση στους κατοίκους που είχαν υποφέρει πολύ από τις ληστείες του, δημιουργώντας τους ταυτόχρονα και αισθήματα ικανοποίησης[35]. Επίσης στο Βελεστίνο, το Δεκέμβριο του ίδιου έτους, πραγματοποιήθηκε η σύλληψη ενός ακόμη ληστή, μετά από συντονισμένες καταδιωκτικές επιχειρήσεις της Χωροφυλακής, του Λιάκου Κουτσούβελου ή Κατσοβέλη, ο οποίος είχε καταφύγει στο ποιμνιοστάσιο του κτηνοτρόφου Τζατζάνη στις παρυφές της πόλης[36]. Ο Κουτσούβελος είχε διαπράξει σειρά ληστειών απογυμνώνοντας τα θύματά του ακόμη και από είδη πρώτης ανάγκης.

Τέλος στις αρχές του 1929, σημειώθηκε άλλη μια σύλληψη τριών ληστών, του αρχηγού άλλης μιας συμμορίας, Τσιμπουκλή, και των συνεργατών του, Λάιου και Τραχανά. Εκτός από τις ληστείες, στις οποίες είχε αρνηθεί τη συμμετοχή του[37], ο Τσιμπουκλής είχε προκαλέσει μεγάλη αναστάτωση στη μικρή κοινωνία του Βελεστίνου, όταν είχε αποπειραθεί να απαγάγει ανεπιτυχώς δύο φορές την εκ Βελεστίνου πρώην αρραβωνιαστικιά του, «*την πλουσιωτάτην και ωραιωτάτην κόρην καλής οικογενείας*», κατά το *Εμπρός*, Ελένη Λιάτσου. Ο Τσιμπουκλής ήταν αρραβωνιασμένος με την κοπέλα, αλλά όταν οι συγγενείς της έμαθαν το ποιόν του, διέλυσαν τη σχέση τους και την αρραβώνιασαν με άλλον, «*συμπολίτην εντίμου διαγωγής*», γεγονός το οποίο ο επίδοξος απαγωγέας έφερε βαρέως. Ο συλληφθείς, ηλικίας 40-45 ετών, καταγόμενος από το Βελεστίνο, διατηρούσε γαλακτοζαχαροπλαστείο στο κέντρο του Βόλου, στην παραλία και η είδηση ότι είχε οργανώσει συμμορία με σκοπό την απαγωγή αλευροβιομηχάνου του Βόλου, ο οποίος δεν κατονομάστηκε, καθώς και ότι είχε αποπειραθεί να απαγάγει την πρώην αρραβωνιαστικιά του είχε προκαλέσει μεγάλη εντύπωση τόσο στο Βόλο όσο και στο Βελεστίνο.[38] Οι αθρόες συλλήψεις σε διάστημα λίγων ετών περιόρισαν τα φαινόμενα των συνεχών ληστρικών επιθέσεων που είχαν ως συνέπεια οι κάτοικοι να φοβούνται ακόμη και να κυκλοφορούν χωρίς να σχηματίζουν μεγάλες ομάδες, για τη διαδρομή από τους αγρούς στα σπίτια τους και εξάλειψαν ή, έστω, ελάττωσαν το φόβο τους για τις ενέδρες ληστών.

Η παγκόσμια οικονομική κρίση δεν άφησε αλώβητους και τους κατοίκους του Βελεστίνου. Το 1930, η οικονομική κατάσταση των φτωχών χωρικών ήταν, σύμφωνα με το *Ριζοσπάστη*, άθλια, επειδή η απειλή των ανεξόφλητων χρεών και των ενταλμάτων πληρωμών των φόρων τους απειλούσε σε ημερήσια διάταξη, ενώ η κακή σοδειά δεν τους βοηθούσε να φέρουν σε πέρας τις υποχρεώσεις τους. Πολλές φορές επειδή βρίσκονταν σε αδυναμία να πληρώσουν τους συνεχείς και βαρύτατους φόρους κατά καιρούς εξεγείρονταν ή αναγκάζονταν να κρύβονται για να αποφεύγουν τις συλλήψεις ή προέβαιναν σε

34 *Σκριπ*, 5-11-1924, σ. 5: «Η περίφημος ληστρική εκστρατεία του σταθμού Δοξαρά, στη σιδηροδρομική γραμμή Θεσσαλονίκης-Αθηνών».

35 *Εμπρός*, 25-11-1928, σ. 6.

36 *Εμπρός*, 13-12-1928, σ. 6.

37 *Σκριπ*, 12-1-1929, σ. 2.

38 *Εμπρός*, 10-1-1929, σ. 6: «Νεώτεραι αποκαλύψεις διά την ληστοσυμμορίαν Βόλου». Επίσης, *Σκριπ*, 12-1-1929, σ. 2.

άλλες ενέργειες για να αντιμετωπίσουν το «*σκληρό κράτος*», όπως το να οργανώνονται για να αντιδράσουν ομαδικά στις αυθαιρεσίες των εργοδοτών τους[39].

Αυτήν την πιεστική κατάσταση των αγροτών του θεσσαλικού κάμπου και του Βελεστίνου ειδικότερα, η οποία, παρά το πέρασμα του χρόνου δεν είχε βελτιωθεί, κατήγγειλε συχνά ο *Ριζοσπάστης* με μια σειρά δημοσιευμάτων και ανταποκρίσεων από την περιοχή. Ορισμένα από αυτά είναι: Τον Ιούνιο του 1932 δημοσιεύθηκε καταγγελία πολλών εργατών του Βελεστίνου, που εργάζονταν στην κατασκευαστική εταιρεία ΓΕΤΕ, η οποία είχε αναλάβει την κατασκευή του οδικού άξονα Βόλου-Λάρισας. Σύμφωνα με το δημοσίευμα-καταγγελία, οι εργαζόμενοι απασχολούνταν καθημερινά κάτω από άθλιες συνθήκες επί 10-11 ώρες. Το ημερομίσθιό τους των 30-50 δρχ. καταναλωνόταν στην αγορά τροφίμων και άρτου από τα αντίστοιχα καταστήματα τα οποία είχαν συνάψει σύμβαση με την εταιρεία. Τα προϊόντα, όμως που προμηθεύονταν ήταν χειρίστης ποιότητας και σε υψηλότατες τιμές, με αποτέλεσμα ο μισθός τους να εξανεμίζεται εντελώς. Εκτός από αυτό, υπήρχε ο μόνιμος φόβος της απόλυσής τους από τους εργοδηγούς. Εξαιτίας αυτής της κατάστασης, οι εργαζόμενοι έκαναν σύσκεψη και εξέλεξαν τριμελή επιτροπή για να διαχειρισθεί τα προβλήματά τους και να έλθει σε συνεννοήσεις με την εργοδοσία. Το μόνο θετικό αποτέλεσμα της διαπραγμάτευσης, το οποίο είναι ενδεικτικό των άθλιων εργασιακών τους συνθηκών, ήταν η πρόσληψη ενός εργάτη για να τους εφοδιάζει με πόσιμο νερό από την πηγή η οποία βρισκόταν μια ώρα μακριά, ώστε να μην καθυστερούν από τη δουλειά τους[40]. Εξαιτίας των συνεχών αντιδράσεων των αγροτών και των εργατών, ο σταθμάρχης του Βελεστίνου αρνήθηκε το Φεβρουάριο του 1933 να τους χορηγήσει άδεια συγκέντρωσης, προκειμένου να αποφασίσουν τις μελλοντικές τους δράσεις[41].

Άλλη καταγγελία από εργάτες του Βελεστίνου ανέφερε ότι μετά τις εκλογές του Μαρτίου του 1933 και επί κυβερνήσεως Παναγή Τσαλδάρη, είχε αρχίσει «*άγριο φοροκυνηγητό*» και είχαν συλληφθεί πολλοί «*φτωχοί αγρότες που αναγκάστηκαν να στερήσουν ακόμη και το ψωμί από τα παιδιά τους για να εξοφλήσουν τα εντάλματα πληρωμών*»[42]. Στις παραπάνω καταγγελίες της εφημερίδας προστέθηκε και η αποκάλυψη στοιχείων που αποδείκνυαν τις καταχρήσεις και τις απάτες του τότε προέδρου του Βελεστίνου, Δημητρίου Γούλα. Συγκεκριμένα, η Πολιτεία είχε πιστώσει στο ταμείο της Κοινότητας 22.000 για την επισκευή του Ταμπακόμυλου[43]. Από αυτά τα χρήματα είχε πληρωθεί ένας εργάτης 125 δρχ. για να σβήσει ασβέστη, αλλά είχε υπογράψει για 300 δρχ., ενώ στο όνομα του ίδιου εργάτη ο πρόεδρος πλαστογράφησε απόδειξη 300, ακόμη, δρχ. για μεταφορά ξυλείας, η οποία δεν είχε γίνει. Στον οικοδόμο, Σταμάτη Ιωαννίδη, έδωσε 820 δρχ., ενώ η σχετική απόδειξη ανέγραφε το ποσόν των 1800 δρχ. Στο σιδηρουργό, Βασίλειο Περμεκώβ, για σιδηρουργικές εργασίες έδωσε αμοιβή 900 δρχ. ενώ η απόδειξη έγραφε 1900 δρχ. Ακόμη, το ημερομίσθιο έξι εργατών, οι οποίοι καθάρισαν το λάκκο του μύλου ήταν 50 δρχ., δηλαδή, η συνολική αμοιβή τους ήταν 900 δρχ., ενώ το ποσόν που είχε διατεθεί ήταν της τάξεως των 2.000 δρχ. Επίσης, η αμοιβή του μαραγκού ήταν 840 δρχ. αλλά η απόδειξη

39 *Ριζοσπάστης*, 19-6-1930, σ. 1.

40 *Ριζοσπάστης*, 30-6-1932, σ. 2: «Οι εργάτες οργανώνουν τον αγώνα τους».

41 *Ριζοσπάστης*, 26-2-1933, σ. 8.

42 *Ριζοσπάστης*, 10-4-1933, σ. 3.

43 Για τον Ταμπακόμυλο βλ. Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, «Υδροκίνητες βιοτεχνίες στο Βελεστίνο», *Υπέρεια*, τόμ. 1, *Πρακτικά Α΄Διεθνούς Συνεδρίου Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», (Βελεστίνο 1986)*, Αθήνα 1990, σ.173.

έγραφε 1800. Τέλος, το κοινοτικό συμβούλιο είχε αποφασίσει τη χορήγηση επιδόματος 500 δρχ. για την ασθενούσα θυγατέρα του Μίχου Μπραζιώτη, αλλά ο πρόεδρος έδωσε μόνον τις 200 δρχ. Ο κατάλογος των αυθαιρεσιών, όπως αυτές καταγράφονταν στο δημοσίευμα ήταν μεγάλος και περιλάμβανε και τα ονόματα επωνύμων του Βελεστίνου, οι οποίοι είχαν αποπειραθεί να στηρίξουν τον πρόεδρο καλύπτοντας τις συνεχείς αυθαιρεσίες του εις βάρος των συμπολιτών του.

Αν και διεξήχθησαν ανακρίσεις στο Βόλο, εν τούτοις ο πρόεδρος δεν καταδικάστηκε. Αντίθετα, εξακολουθούσε να υποστηρίζει την αθωότητά του, παρά τα αδιάσειστα στοιχεία που υπήρχαν και να διακηρύσσει ότι ήταν «*ο σωτήρας όλων των συμπατριωτών του*»[44]. Μάλιστα, «*ενώ οι φτωχοί κάτοικοι του Βελεστίνου και της γύρω περιοχής καταδιώκονταν για την καταβολή των φόρων, οι προύχοντες έκαναν έρανο για να σώσουν τον καταχραστή πρόεδρο*»[45].

Τον Ιούλιο του 1933, ο αστυνόμος και ο γιατρός του Βελεστίνου έκαναν επιθεώρηση στα καταστήματα του Βελεστίνου. Όπως κατήγγειλε ο ανταποκριτής του *Ριζοσπάστη* στο Βελεστίνο, οι υγειονομικές, κυρίως, παραβάσεις επέφεραν μια σειρά προστίμων που επιβάρυναν, την, ήδη, κακή οικονομική κατάσταση των καταστηματαρχών εξαιτίας της μικρής αγοραστικής αξίας των κατοίκων της πόλης[46]. Τον επόμενο μήνα, δημοσιεύθηκε επιστολή αγροτών από 14 χωριά της περιοχής Βελεστίνου οι οποίοι ζούσαν υπό τραγικές συνθήκες. Εξαιτίας της ξηρασίας, η σοδειά τους σε καλαμπόκι και σιτάρι ήταν φτωχή και ανεπαρκής για να επιβιώσουν μέχρι το τέλος της χρονιάς. Εν τούτοις, η Αγροτική Τράπεζα τους πίεζε στέλνοντας εντάλματα πληρωμών των δανείων, που είχαν συνάψει, ενώ το κράτος, από την πλευρά του, απαιτούσε τους χρωστούμενους φόρους μέσω φοροεισπρακτόρων, του αστυνόμου και των χωροφυλάκων.

Οι παραπάνω πιέσεις αποτελούσαν την καθημερινότητα των αγροτών μαζί με πλειστηριασμούς ακόμη και πολύ μικρών σε έκταση χωραφιών ή και καλυβιών. Εκτός από αυτά, οι ασθένειες και, κυρίως, η ελονοσία, «θέριζαν» τους ίδιους και τις οικογένειές τους, λόγω κακών συνθηκών διαβίωσης και ελλιπούς διατροφής. Όλα αυτές οι δυσκολίες είχαν οδηγήσει τους αγρότες στην απόφαση να ιδρύσουν μια ένωση μικροκαλλιεργητών και να διεκδικήσουν αναστολή πληρωμής των χρεών τους, τη διάθεση επαρκών ποσοτήτων σίτου από την Αγροτική Τράπεζα, τη χορήγηση μακροπρόθεσμων και χαμηλότοκων δανείων για να σωθούν από τους τοκογλύφους, την αποξήρανση των ελών και βασική ιατροφαρμακευτική περίθαλψη[47]. Τα προβλήματα στην καθημερινότητα των κατοίκων του Βελεστίνου και των περιοχής, τα οποία περιγράφηκαν παραπάνω αυξάνονταν συνεχώς και, σε συνάρτηση με τη διεθνή οικονομική κρίση, καθιστούσαν όλο και πιο δύσκολη την επιβίωσή τους, όπως, άλλωστε συνέβαινε και σε όλη τη χώρα.

Το όνομα του Βελεστίνου είναι άρρηκτα δεμένο με αυτό του εθνομάρτυρα Ρήγα. Οι κάτοικοι της πόλης τιμούσαν πάντοτε τη μνήμη του δείχνοντας την αγάπη τους στον πρόδρομο της ελευθερίας. Τιμώντας το συμπατριώτη τους, Ρήγα, οι κάτοικοι του Βελεστίνου υποδέχονταν με τιμές τον ποιητή Σπύρο Ματσούκα, όσες φορές επισκεπτόταν την πόλη και στήριζαν τις προσπάθειές του να συγκεντρώσει χρήματα για να στηθεί μνημείο για

44 *Ριζοσπάστης*, 18-5-1933, σ. 5: «Ο πρόεδρος Βελεστίνου καταχραστής».
45 *Ριζοσπάστης*, 20-6-1933, σ. 5: «Το φοροκυνηγητό στο Βελεστίνο».
46 *Ριζοσπάστης*, 3-7-1933, σ. 3.
47 *Ριζοσπάστης*, 31-8-1933, σ. 3: «Η αγροτιά ξεκληρίζεται».

τον εθναπόστολο[48], συμπατριώτη τους. Μια από τις επισκέψεις του Σπύρου Ματσούκα είχε πραγματοποιηθεί τον Ιανουάριο του 1925 για να επιλέξει τη θέση του μνημείου του Ρήγα, το οποίο ετοιμαζόταν «*να υψώσει μαζί με την ελληνική φιλοπατρία*». Οι ντόπιοι τον υποδέχθηκαν «*αδελφικότατα*», τον ονόμασαν επίτιμο πολίτη και συνεισέφεραν για τον ιερό σκοπό του να υψώσει μνημείο για τον ήρωα συμπατριώτη τους 4.060 δρχ., ενώ ο Δήμος ενέκρινε κονδύλι 25.000 δρχ. Με το ποσόν που είχε συγκεντρωθεί, θα πληρωνόταν ο καλλιτέχνης και θα ολοκληρωνόταν το βάθρο του μνημείου, τα εγκαίνια του οποίου είχαν προγραμματισθεί για τον Ιούνιο της ίδιας χρονιάς. Ο Ματσούκας πριν αναχωρήσει από το Βελεστίνο, απήγγειλε, σε ένδειξη ευχαριστίας για την προσφορά των κατοίκων, ένα μικρό ποίημα αφιερωμένο στο Ρήγα:

«*Κι αν δε βρεθεί το μάρμαρο*
στα βάθη της Πεντέλης
μαρμαροκόπος αν δε βγει για σένα ο Πραξιτέλης
θ' ανέβω εγώ πελεκητής
ψηλά στον Παρθενώνα
Να σε σκαλίσω, αθάνατε,
σε μια παλιά κολώνα»[49].

Ο Σπύρος Ματσούκας ύμνησε και την πατρίδα του Ρήγα, το Βελεστίνο. Στη *Θεσσαλία* της 20ης Ιουνίου του 1926, παροτρύνει τους Έλληνες αξιωματικούς, οι οποίοι κρατούσαν στα χέρια τους τα παιδιά της πατρίδας να καταστήσουν το Βελεστίνο Ακρόπολη του εθνισμού, έναν ιερό τόπο, όπου είχε γεννηθεί ο Ρήγας, του οποίου τα κάλλη της ψυχής και τους παλμούς της καρδιάς τραγούδησε η θεά Ελευθερία και σύμβολο της αναγεννώμενης από τη στάχτη πατρίδα[50]. Το Δεκέμβριο του 1926, ο Σπύρος Ματσούκας επισκέφθηκε ξανά το Βελεστίνο και δέχθηκε για άλλη μια φορά την πρόθυμη προσφορά των κατοίκων, παρά την οικονομική τους στενότητα, ως ένδειξη της ευγνωμοσύνης τους για τον αγώνα του να στήσει ανδριάντα του Ρήγα στη γενέτειρά του. Πάλι ο ποιητής τους χαιρέτισε με ένα ποίημα για το Ρήγα:

«*Απ' το Βελεστίνο το τρανό κι ωραίο*
παίρνω τη λαχτάρα, παίρνω τη χαρά
το τραγούδι παίρνω από τον Φεραίο
και πετιέμαι βάρδος μας στη συμφορά.
Κι είμαι τώρα σπίθα κάτω από τη στάχτη
και προσμένω αγέρα πέρα απ' τις στεριές
ήρωα για να κάνω κάθε λιποτάχτη
νικητής να τρέξω σ' όλες τις σκλαβιές.
Χαίρε Βελεστίνο και Βελεστινλήδες
Χαίρετε Ρηγάδες του παλιού καιρού,
που σκορποβολάτε στην Ελλάδα ελπίδες
και σας βλέπω αχτίδες του Λευκού Σταυρού»[51].

48 *Μακεδονία,* 3-1-1925, σ. 3.
49 *Μακεδονία,* 3-1-1925, σ. 3.
50 *Θεσσαλία,* 20-6-1926, σ. 2: «Το Βελεστίνον».
51 *Εμπρός,* 5-12-1926, σ. 3.

Τελικά, τα αποκαλυπτήρια της προτομής του Ρήγα στο Βελεστίνο πραγματοποιήθηκαν τον Οκτώβριο του 1930, επί κυβερνήσεως Ελευθερίου Βενιζέλου από τον υπουργό Γεωργίας, Κωνσταντίνο Σπυρίδη, παρουσία πλήθους κόσμου από το Βόλο και τη Λάρισα, τμημάτων του στρατού και του πυροβολικού[52], αντιπροσωπειών της Ένωσης Συνταχτών Θεσσαλονίκης, της Εταιρείας Φίλων της Ειρήνης και άλλων συλλόγων και φορέων οι οποίοι είχαν έλθει στο Βελεστίνο, προκειμένου να συμμετέχουν στις εορταστικές εκδηλώσεις προς τιμήν του Ρήγα Φεραίου[53]. Με την τελετή των αποκαλυπτηρίων πραγματοποιήθηκε ο σκοπός του Σπύρου Ματσούκα, ο οποίος, όπως τον είχε προαναγγείλει, έμμετρα το Σεπτέμβριο του 1926:

«*Και θα σε στήσω ζωντανόν*
στο Βελεστίνο πέρα
και θ' ανακράξουν οι λαοί
δόξα σε Σε, Πατέρα
Κι εγώ που χρόνια και καιρούς, Βελεστινλή, σε ψάλλω,
μαζί σου θα ονειρεύομαι/ τα' όνειρο πιο μεγάλο»[54].

Τη μνήμη του Ρήγα, όμως, τίμησαν την ίδια χρονιά στο Βελιγράδι σε μεγάλη εκδήλωση που σκοπό είχε την έκφραση ευγνωμοσύνης των απελευθερωθέντων Σέρβων τους οποίους με τους θούριους του είχε εμπνεύσει ο εθνομάρτυρας. Ο ανταποκριτής της *Μακεδονίας*, ο οποίος είχε επισκεφθεί το Βελιγράδι έστειλε λεπτομερή ανταπόκριση. Ο δημοσιογράφος είχε ταξιδέψει μαζί με μια επιτροπή Θεσσαλονικέων, που αποτελείτο από το δήμαρχο Μάνο, το μητροπολίτη Θεσσαλονίκης, Γεννάδιο, καθηγητές του Πανεπιστημίου της συμπρωτεύουσας, τους προέδρους του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου, των Εφέδρων υπαξιωματικών και άλλων οικονομικών παραγόντων της Θεσσαλονίκης. Η άφιξη της επιτροπής στο σημαιοστολισμένο και γεμάτο κόσμο, παρότι ήταν χαράματα, σταθμό της πρωτεύουσας της τότε Γιουγκοσλαβίας, ήταν εντυπωσιακή. Τους υποδέχθηκαν όλα τα μέλη της ελληνικής πρεσβείας, καθηγητές του πανεπιστημίου Βελιγραδίου και εκπρόσωποι εμπορικών και βιομηχανικών οργανώσεων. Όλοι μαζί μετέβησαν στον τάφο του Αγνώστου Στρατιώτη, όπου κατέθεσαν στεφάνια και τελέστηκε τρισάγιο.

Την επομένη τελέστηκε στο φρούριο Καλί-Μεγδάν, «*επιβλητική*» θρησκευτική τελετή στη μνήμη του Ρήγα παρουσία πολλών επισήμων και πλήθους κόσμου. Εκφωνήθηκαν λόγοι και, στη συνέχεια, ο μητροπολίτης Γεννάδιος σκόρπισε στον τόπο όπου είχε μαρτυρήσει χώμα από το Βελεστίνο. Ο δήμαρχος Θεσσαλονίκης στη μακρά ομιλία του αναφέρθηκε στη μόρφωση του εθνομάρτυρα και στην ικανότητά του να προσεταιρίζεται στα μεγαλόπνοα σχέδιά του άρχοντες, κλέφτες κι αρματολούς, διανοούμενους και εμπόρους. Δεν περιορίστηκε να αναφερθεί μόνον στα έργα του, τη *Χάρτα της Ελλάδος*, το *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον* και τον *Προσωρινόν πολιτικόν κανονισμόν*, αλλά τόνισε και την πνευματική του επίδραση ακόμη και στα κατώτερα λαϊκά στρώματα και στα πιο απομακρυσμένα χωριά με το θούριό του. Στη διάρκεια του επίσημου γεύματος που ακολούθησε, Έλληνες και Σέρβοι αναφέρθηκαν στους στενούς δεσμούς των δύο λαών και στη συνεργασία που έπρεπε να αναπτύξουν, δίνοντας το παράδειγμα τόσο στις επόμενες γενιές, όσο και στους υπόλοιπους Βαλκανικούς λαούς, ώστε να κάνουν πραγματικότητα

52 *Μακεδονία,* 27-10-1930, σ. 6.
53 *Μακεδονία,* 12-6-1930, σ. 6.
54 *Εμπρός,* 16-9-1926, σ. 3.

το όραμα του Ρήγα για τη συναδέλφωση όλων των λαών των Βαλκανίων. Τέλος στη μεγαλοπρεπή τελετή στην Ακαδημία του Βελιγραδίου, παρέστη μεταξύ των άλλων επισήμων και ο πατριάρχης Σερβίας, Βαρνάβας. Κατά τη διάρκειά της και μετά την ανάκρουση των δύο εθνικών ύμνων, εκφωνήθηκε λόγος από το Σέρβο καθηγητή του Πανεπιστημίου του Βελιγραδίου, Πόποβιτς, για τα εκατό χρόνια της ανεξαρτησίας της Ελλάδας και σερβική χορωδία έψαλλε τραγούδια[55].

55 *Σκριπ,* 4-6-1930, σ. 1: «Μία ωραία εορτή εις Βελιγράδιον προς τιμήν του Ρήγα Φεραίου».

ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ Π. ΓΕΩΡΓΑΝΟΠΟΥΛΟΣ

Πληροφορίες για το Βελεστίνο από Δυτικοευρωπαίους περιηγητές και Έλληνες γεωγράφους κατά την περίοδο της οθωμανοκρατίας και τα πρώτα χρόνια μετά την απελευθέρωση

Τα περιηγητικά κείμενα ασκούν συνήθως μία ιδιαίτερη γοητεία στον αναγνώστη, καθώς αποτελούν μία ιδιαίτερη κατηγορία συγγραφής που ισορροπεί, κυρίως, μεταξύ πληροφοριακού ταξιδιωτικού κειμένου και αυτοβιογραφίας με λογοτεχνικά στοιχεία, χωρίς ωστόσο να απουσιάζουν και άλλα στοιχεία που συμβάλλουν στη δημοφιλία των κειμένων αυτών, όπως οι παρατηρήσεις για τις τοπικές κοινωνίες, οι λαογραφικές πληροφορίες και οι ψυχογραφικές περιγραφές ανθρώπων και εθνών. Με αυτές τις πληροφορίες, με έμμεσο τρόπο, και, ακόμη περισσότερο, με τα άμεσα ιστορικά στοιχεία που μας παρέχουν, τα περιηγητικά κείμενα αρκετές φορές αναδεικνύονται σε μία σημαντική και ενδιαφέρουσα ιστορική πηγή. Η σημαντικότητά τους εδράζεται στο γεγονός ότι φωτίζουν περιόδους και περιοχές για τις οποίες συνήθως έχουμε περιορισμένες γνώσεις, αλλά και γιατί είναι μία, σε σημαντικό βαθμό, άμεση πηγή με όλες τις ιδιαιτερότητες, θετικές και αρνητικές, που έχει μία πηγή αυτού του είδους. Επιπλέον ενδιαφέρον στοιχείο είναι η φανέρωση του τρόπου με τον οποίο έβλεπε ένα μέρος των μορφωμένων ξένων των Μεγάλων Δυνάμεων τους Έλληνες, στοιχείο βοηθητικό, σε ένα βαθμό, στην ερμηνεία των πολιτικών επιλογών των Μ. Δυνάμεων έναντι των Ελλήνων.

Ωστόσο ως ιστορική πηγή τα περιηγητικά κείμενα έχουν κάποιες σημαντικές παραμέτρους που πρέπει να ληφθούν υπόψιν για να αξιολογηθούν καταλλήλως προκειμένου να συμβάλουν στη γνώση μίας ιστορικής περιόδου και μίας περιοχής. Επιγραμματικά μόνο μπορεί να γίνει αναφορά σε κάποιες από τις κυριότερες παραμέτρους, όπως είναι η χρονική περίοδος που πραγματοποιεί το ταξίδι του ο περιηγητής (π. χ. υπάρχει διαφορά οπτικής του περιηγητή πριν από την Γαλλική Επανάσταση με αυτήν του περιηγητή της περιόδου μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους), η εθνική καταγωγή, το χριστιανικό δόγμα στο οποίο ανήκει, (π. χ. οι περισσότεροι περιηγητές είναι Δυτικοί, άρα αλλόδο-

ξοι), η κοινωνική προέλευση, η οικονομική του επιφάνεια, το μορφωτικό του επίπεδο, ο σκοπός της παρουσίας του στον ελληνικό χώρο (π.χ. είναι απλός περαστικός προς άλλους τόπους, ή έχει ως στόχο την επίσκεψη στην Ελλάδα;) και τέλος η ιδιότητα με την οποία έρχεται (ως ιερέας, φιλόλογος, αρχαιολόγος, διπλωμάτης, έμπορος, συγγραφέας, τυχοδιώκτης ή απλώς ως περίεργος περιηγητής;).

Ζητήματα προς διερεύνηση ως προς την πιστότητα των πληροφοριών τους υπάρχουν και άλλα, όπως το εάν πράγματι όλοι αυτοί ήρθαν στην Ελλάδα ή αντιγράφουν άλλους περιηγητές ή ιστορικά βιβλία, ή το εάν μεταφέρουν σαν αληθινές φανταστικές διηγήσεις που άκουσαν ή κατασκεύασαν οι ίδιοι ή παρουσίασαν με υπερβολικό τρόπο, ενσωματώνοντας και δικές τους εκτιμήσεις. Αυτές και άλλες παράμετροι, όπως η ιδιοσυγκρασία και ο χαρακτήρας του συγγραφέα, πρέπει να προσμετρηθούν προκειμένου να αξιολογηθούν οι πληροφορίες τους, οι οποίες σε συνδυασμό με ήδη γνωστά στοιχεία μπορεί να μας οδηγήσουν σε νέες διαπιστώσεις. Όπως μπορεί να αντιληφθεί κανείς από την απλή απαρίθμηση αυτών των παραμέτρων, το έργο τής εξακρίβωσης όλων αυτών των στοιχείων δεν είναι εύκολο, διότι δεν μπορούμε, ιδίως όταν αναφερόμαστε σε παλαιότερες εποχές, να έχουμε όλες αυτές τις πληροφορίες για να εκτιμήσουμε το περιηγητικό έργο του κάθε συγγραφέα. Ακόμη πιο δύσκολη γίνεται η προσπάθεια αυτή όταν θέλουμε να διερευνήσουμε την τοπική ιστορία μιας περιορισμένης περιοχής ή ενός χωριού, πολλώ δε μάλλον όταν αυτά δεν είναι στις πρώτες προτεραιότητες των περιηγητών. Έτσι, σε αυτήν την περίπτωση, θα πρέπει ο ερευνητής να ψάξει σε μία ευρύτητα έργων για να βρει έναν περιορισμένο αριθμό πληροφοριών, οι οποίες πολλές φορές πέρα από τη μικρή τους έκταση μας δίνουν προβληματικές ή κοινότοπες πληροφορίες. Ωστόσο για να είναι πιο αποτελεσματική η προσπάθειά του, θα πρέπει να ερευνήσει και τις πληροφορίες των κοντινών περιοχών προκειμένου να φωτισθούν σημεία τής ιστορίας τής υπό μελέτη περιοχής ή αυτές οι πληροφορίες να συμβάλουν στην εξαγωγή υποθέσεων και αναγωγών για την ιστορία της περιοχής. Όλες αυτές όμως οι πληροφορίες θα πρέπει να ερμηνευθούν και όχι απλώς να παρατεθούν, εάν θέλει ο ερευνητής να υπάρξει πραγματική συμβολή της εργασίας του στην ιστορία της υπό μελέτη περιοχής. Μία τέτοια περίπτωση, δηλ. περιηγητικών πληροφοριών για έναν πολύ συγκεκριμένο τόπο και της ερμηνείας και σχολιασμού τους, είναι αυτή η οποία επιχειρείται να διερευνηθεί στο παρόν άρθρο και αφορά τις πληροφορίες, κυρίως Δυτικών περιηγητών, για το Βελεστίνο.

Η έως τώρα ειδική ενασχόληση για τις πληροφορίες που μπορούμε να αντλήσουμε από τα περιηγητικά κείμενα σε σχέση με το Βελεστίνο φαίνεται ότι περιορίζεται σε δύο κυρίως ανακοινώσεις που έγιναν κατά τη διάρκεια του Δ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» και δημοσιεύθηκαν στα αντίστοιχα πρακτικά. Αν και σκοπός του παρόντος άρθρου δεν είναι να σχολιάσει τις δύο αυτές ανακοινώσεις, ωστόσο κρίνεται σκόπιμο να επισημανθούν επιγραμματικά ορισμένα χαρακτηριστικά τους ώστε να φανεί η διαφοροποίηση και η συμβολή του παρόντος άρθρου στο θέμα. Η πρώτη ανακοίνωση είναι αυτή του Δημήτρη Παντελοδήμου[1] στην οποία παρατίθενται κυρίως κάποιες πληροφορίες περιηγητών, ως επί το πλείστον του τέλους του 18ου αι. και των αρχών του 19ου αι.,

1 Δημήτριος Παντελοδήμος, «Το Βελεστίνο με τη ματιά των ξένων περιηγητών», επιμ. Δημήτριος Α. Καραμπερόπουλος, *Υπέρεια, τ. 4, Πρακτικά Δ' Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», (Βελεστίνο 2-5 Οκτωβρίου 2003),* Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2006, σ. 329-335.

βάσει των στοιχείων που παρέχει ο Κυριάκος Σιμόπουλος στο γνωστό του έργο,[2] ενώ ο σχολιασμός και πολύ περισσότερο η ερμηνεία τους είναι αρκετά περιορισμένη. Η δεύτερη ανακοίνωση, που ανήκει στον Γρηγόρη Στουρνάρα, αναφέρεται περισσότερο σε γεωγραφικές πληροφορίες, οι οποίες όμως προσεγγίζονται με τη ματιά ενός κοινωνικού ανθρωπολόγου.[3] Στο παρόν άρθρο ακολουθείται μία διαφορετική προσέγγιση: επιχειρείται, πέραν του εμπλουτισμού των πληροφοριών με παράθεση και νέων πληροφοριών, να εκτιμηθεί η πιστότητα των πληροφοριών και κυρίως να ερμηνευθούν οι απόψεις των περιηγητών μέσα από μία πιο σφαιρική και πιο ομαδοποιημένη προσέγγιση, κατά χρονικές περιόδους.

Εισαγωγικά θα πρέπει να επισημανθούν δύο βασικές παράμετροι του ζητήματος, οι οποίες και εξηγούν σε ένα βαθμό την έλλειψη στοιχείων. Οι πληροφορίες από τους περιηγητές για την ευρύτερη περιοχή είναι πολύ περιορισμένες διότι το πλάνο των περιηγήσεων τους δεν περιελάμβανε την εν λόγω περιοχή ή και την ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλίας, αλλά τις πιο γνωστές και πιο φημισμένες περιοχές της αρχαίας Ελλάδας όπως η Αθήνα. Συνάμα υπήρχε και δυσκολία πρόσβασης αυτών των περιοχών, λόγω της ανομίας που υπήρχε και η οποία καθιστούσε ένα τέτοιο ταξίδι πολύ επικίνδυνο, σε τέτοιο βαθμό μάλιστα που οι επικίνδυνοι, λόγω πειρατείας, θαλάσσιοι δρόμοι θεωρούνταν πιο ασφαλείς από τους χερσαίους δρόμους και για αυτό προτιμούνταν.

Αν και ο αριθμός των περιηγητών που επισκέφθηκαν τον ελληνικό χώρο από τον 15ο έως τον 19ο αι. είναι μεγάλος, οι αναφορές στο Βελεστίνο είναι περιορισμένες. Ιδίως στην αρχή της οθωμανοκρατίας, κατά τον 15ο και 16ο αι., οι πληροφορίες είναι σχεδόν μηδενικές. Σε ένα βαθμό αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι τον 15ο αι., που ξεκινά ουσιαστικά ο περιηγητισμός, ή τουλάχιστον μία εκδοχή του, οι λίγοι ταξιδευτές από την Δύση είχαν ως στόχο να επισκεφθούν τους Αγίους Τόπους, οπότε η Ελλάδα αποτελούσε απλώς ένα πέρασμα.[4] Ο θαλάσσιος δρόμος που ακολουθούσαν, και τον προτιμούσαν από τον πιο επικίνδυνο χερσαίο, ξεκινούσε συνήθως από την Βενετία. Οι Δυτικοί ταξιδιώτες μετά από στάσεις στις βενετοκρατούμενες ελληνικές περιοχές της Κέρκυρας, της Μεθώνης, των Κυθήρων, της Κρήτης και της Κύπρου έφταναν στις ακτές της Παλαιστίνης.

Την ίδια εποχή στην Θεσσαλία ο κύριος δρόμος του εμπορίου και των επικοινωνιών παρέμενε ο ίδιος που ήταν και στο Βυζάντιο, δηλ. ο δρόμος που συνέδεε την βόρεια με τη νότια Ελλάδα και ξεκινούσε ως παρακλάδι της Εγνατίας από την περιοχή της Πιερίας, συνεχιζόταν στη Λάρισα και τέλος μέσω Φαρσάλων έφτανε στο Ζητούνι, τη σημερινή Λαμία. Το Βελεστίνο βρισκόταν σε έναν δευτερευούσης, για τότε, σημασίας δρόμο που χαρακτηριζόταν ως εσωτερικός και συνέδεε τον Βόλο με την Λάρισα.[5] Αυτό το δεδομένο

2 Βλ. κυρίως Κυριάκος Σιμόπουλος, *Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τ. 2, Αθήνα 1985², σ. 429 και τ. 3/1, σ. 500-502.

3 Γρηγόρης Ι. Στουρνάρας, «Το Βελεστίνο κατά τους Έλληνες γεωγράφους της Οθωμανικής Εποχής. Χωρογραφία. Πατριδογνωσία. Αρχαιογνωσία», *Υπέρεια ό. π.*, σ. 457-469.

4 Αυτό το ταξίδι το έκαναν, πέρα από τους ευκατάστατους πιστούς, όπως είναι ευνόητο, και φτωχοί προσκυνητές. Επειδή όμως αυτοί οι δεύτεροι είτε ήταν αγράμματοι και δεν κρατούσαν σημειώσεις είτε δεν είχαν χρήματα για να εκδώσουν το χειρόγραφο χρονικό τους, δεν μας έχουν αφήσει ή δεν έχουν σωθεί κάποια δικά τους περιηγητικά κείμενα.

5 Γ. Α. Κουλούρας, «Το οδικό δίκτυο της Θεσσαλίας κατά τους Μέσους Χρόνους», επιμ. Ευάγγελος Π. Δημητριάδης, Αλέξανδρος, Φαίδων Λαγόπουλος, Γεώργιος Π. Τσότσος, *Ιστορική γεωγραφία. Δρόμοι και κόμβοι της Βαλκανικής από την αρχαιότητα στην ενιαία Ευρώπη,* Διεθνές Συνέδριο Ιστορικής Γεωγραφίας, Θεσσαλονίκη 1995, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Τομέας Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 133-134, 138.

εξηγεί σε ένα βαθμό και τη μειωμένη παρουσία περιηγητών στο Βελεστίνο, όχι μόνο τον 15ο και 16ο αι. αλλά και τον 17ο και 18ο, παρά την ανάπτυξή του.

Είναι ενδεικτικό ότι η μόνη αναφορά που έχουμε τον 15ο αι. για την ευρύτερη περιοχή προέρχεται από τον Βενετσιάνο αιχμάλωτο των Οθωμανών Τζόβαν Αντζολλέλο και αφορά το πέρασμα από τα Φάρσαλα, που ήταν ο κεντρικός δρόμος, κατά την επιστροφή του Μεχμέτ Β΄ μετά την άλωση της Χαλκίδος.[6] Ούτως ή άλλως βεβαίως οι πρώτοι ταξιδευτές του 15ου αι., που κυρίως ήταν Ιταλοί στη συντριπτική τους πλειοψηφία, δεν είχαν ως στόχο την επίσκεψη της ηπειρωτικής Ελλάδος. Έτσι, είναι αναμενόμενο από τους ελάχιστους περιηγητές των νησιών, όπως ο πρωτοπόρος γεωγράφος των νησιών του Αιγαίου Φλωρεντίνος Χριστόφορος Μπουοντελμόντι,[7] ή τους σχεδιαστές πορτολάνων του Αιγαίου, όπως ο Μπαρτολομέο Σονέττι,[8] ή ακόμη και αυτούς που μετείχαν στις συγκρούσεις με τους Οθωμανούς, όπως ο Τζιανκόμο Ριζζάρντο[9] που περιγράφει την πτώση της Χαλκίδος στους Οθωμανούς, να μην έχουμε πληροφορίες για την ηπειρωτική Ελλάδα και πολύ περισσότερο για την περιοχή του Βελεστίνου. Ακόμη περισσότερο δεν περιμένουμε να βρούμε πληροφορίες σε ταξιδευτές που απλώς περνούν από το Αιγαίο, όπως ο Ισπανός απεσταλμένος στον Ταμερλάνο Γκονζάλες Κλαβίχο.[10] Ακόμη και ο πρώτος αρχαιολόγος-περιηγητής, όπως συχνά αναφέρεται, Κυριάκος Αγκωνίτης, που επισκέφθηκε την Στερεά Ελλάδα, την Πελοπόννησο και την Ήπειρο δεν παρέχει καμία πληροφορία για την Θεσσαλία, εξ όσων γνωρίζουμε από αυτά που έχουν σωθεί.[11] Είναι δε ενδεικτική η στάση του αυτή γιατί το επόμενο πολύ μεγάλο διάστημα, και έως τον 18ο αι., οι περιηγητές σαν και αυτόν, με αρχαιοδιφικό δηλ. ενδιαφέρον, δεν περιελάμβαναν στο πλάνο των περιηγήσεων τους τη Θεσσαλία, αλλά τις πιο γνωστές και πιο φημισμένες περιοχές της αρχαίας Ελλάδας όπως ήταν η Αθήνα και η Πελοπόννησος.

Κατά το πρώτο μισό του 16ου αι. συνεχίσθηκε το ενδιαφέρον των περιηγητών για τους Αγίους Τόπους, ενώ παράλληλα άρχισε να υπάρχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και για την Κωνσταντινούπολη. Οι αναφορές περιηγητών, κυρίως Ιταλών, περιορίζονταν στα νησιά του Αιγαίου και στις βενετικές κτήσεις, τις οποίες, αυτόν τον αιώνα, οι Βενετοί έχασαν σταδιακά στο μεγαλύτερο μέρος τους. Ελάχιστες ήταν οι περιπτώσεις κάποιων

6 Τζόβαν Μαρία Αντζολέλλο, *Ένας Ενετός του 15ου αιώνα στην αυλή του μεγάλου Τούρκου,* μετάφραση-εισαγωγή Δημήτρης Δεληολάνης, Αθήνα 1989, σ. 33.

7 Ο Μπουοντελμόντι (1386-1430) ήταν Φλωρεντίνος μοναχός που από το 1414 ως το 1430 διέμεινε στην Ρόδο, την Κρήτη, την Κύπρο και την Κωνσταντινούπολη, επισκεπτόμενος παράλληλα νησιά του Αιγαίου. Ήταν πιθανώς ο πρώτος γεωγράφος των περιοχών αυτών στα νεώτερα χρόνια και άφησε ένα χειρόγραφο (Christoforo Buondelmonti, *Liber Insylarum Archipelagi*, 1420) που έχει, πέρα από τις γεωγραφικές πληροφορίες, και πολύ καλούς χάρτες των νησιών του Αιγαίου και της Κωνσταντινούπολης, και το οποίο έγινε γνωστό και εκδόθηκε πολύ αργότερα στην Λειψία και στο Βερολίνο, το 1824, ενώ στα γαλλικά (E. Legrand, *Description des îles de l'archipel*) και στα ελληνικά εκδόθηκε το 1897 στο Παρίσι και στην Κωνσταντινούπολη. Η ελληνική μετάφραση ήταν ενός ανωνύμου του 16ου αι.. Βλ. και Αδαμάντιος Α. Σάμψων, *Περιηγητές και γεωγράφοι στις Βόρειες Σποράδες*, Σκόπελος 1997, σ. 36.

8 Bartolomeo Dalli Sonetti, [*Isolario*], Βενετία 1485. Ψευδώνυμο ενός σχεδιαστή πορτολάνου με καλούς χάρτες και με έμμετρες πληροφορίες για τα νησιά του Αιγαίου, Σάμψων, *ό. π.*, σ. 45.

9 Giacomo Rizzardo, *La pressa di Negreponte*, Βενετία 1470.

10 Ruy Gonzales Clavijo (Κλαβίχο), *Το ταξίδι στην αυλή του Ταμερλάνου: το ημερολόγιο της πορείας της ισπανικής αποστολής προς τη Σαμαρκάνδη (1403-1406)*, μετάφρ. Ίννα Μιρόκοβα, Αθήνα 1997.

11 Jean Colin, *Cyriaque d'Ancône. Le voyageur, le marchand, l'humaniste*, Παρίσι 1981.

αρχαιολατρών που αναζητούσαν στην ηπειρωτική Ελλάδα αρχαία κατάλοιπα.[12] Πέρα από τους Ιταλούς υπήρχαν και Γάλλοι, αλλά και από άλλα έθνη περιηγητές, που ακολουθούσαν τις ίδιες διαδρομές.[13] Ελάχιστοι ήταν οι Έλληνες περιηγητές της περιόδου αυτής, όπως ο Ιάκωβος Μηλοΐτης και ο κληρικός Θεοδόσιος Ζυγομαλάς, που όμως και αυτοί περιέγραψαν τα νησιά, την Πελοπόννησο και την Πόλη ο πρώτος, και τα νησιά και τα παράλια της Μ. Ασίας ο δεύτερος.[14] Στο γύρισμα του αιώνα ο μόνος περιηγητής που πέρασε από την περιοχή ήταν ο Άγγλος κατασκευαστής μουσικών οργάνων Τόμας Ντάλλαμ (Thomas Dallam) κατά την επιστροφή του από την Πόλη, όπου είχε πάει συνοδεύοντας ένα μουσικό όργανο που χάρισε η βασίλισσα της Αγγλίας Ελισσάβετ στον Οθωμανό σουλτάνο Μεχμέτ Γ΄ προκειμένου να εξασφαλίσει την φιλία του κατά των καθολικών εχθρών της. Έφτασε στον Βόλο, τον οποίο αναφέρει σαν *Βόλα*, στις 9 Δεκεμβρίου 1599 και εκεί αποφάσισε να περάσει μέσω Θεσσαλίας, Στερεάς και Πελοποννήσου στην Ζάκυνθο. Δεν παραθέτει όμως καμμία πληροφορία ή εντύπωση ούτε για την πόλη ούτε για την ευρύτερη περιοχή, παρά μόνο ότι δεν βρισκόταν μακριά από την Θεσσαλονίκη. Απλώς αναφέρει ότι πήρε άλογα από το Βόλο για το χερσαίο του ταξίδι και προχώρησε προς το Ζητούνι, όπου άφησε τα άλογα και τα μουλάρια για να επιστρέψουν στον Βόλο. Δεν παραθέτει όμως καμία πληροφορία ούτε και για τη διαδρομή προς τη Λαμία.[15]

Αυτόν τον αιώνα με την ανάπτυξη της χαρτογραφίας, αρκετοί Ιταλοί χαρτογράφοι σχεδίασαν χάρτες, κυρίως των ελληνικών νησιών, ή πορτολάνους, όπως ο Μπενεντέττο Μπορντόνε.[16] Οι περισσότεροι όμως από αυτούς τους χαρτογράφους δεν επισκέφθηκαν ποτέ την Ελλάδα, και όσοι το έκαναν δεν μας άφησαν κάποιες ιδιαίτερες πληροφορίες. Αρκετοί δε χάρτες τους ήταν αντίγραφα παλαιοτέρων χαρτών. Σχεδόν στο σύνολο των χαρτών της εποχής, που δεν είναι και τόσο λεπτομερειακοί, δεν αποτυπώνεται το Βελεστίνο, παρά μόνο σε ορισμένους ο Βόλος και περισσότερο η Λάρισα.[17] Η μόνη ίσως εξαίρεση είναι ο χάρτης που σχεδίασε ο Νικόλαος Σοφιανός, και αποτελούσε μέρος του παγκόσμιου χάρτη που είχε σχεδιάσει ο Φλαμανδός Αβραάμ Ορτέλιους το 1570, όπου αποτυπώνεται το Βελεστίνο ως Φεραί.[18]

---

12 Ωστόσο, μπορεί να υπάρχουν κάποιες πληροφορίες σε αρχεία που περιλαμβάνουν χειρόγραφα, συνήθως ημερολογιακού τύπου, τα οποία όμως δεν έχουν εκδοθεί, λόγω και δυσκολιών στη γλώσσα και συγχύσεων στις πληροφορίες που έχουν. Βλ. Σάμψων, *ό. π.*, σ. 5.

13 Για παράδειγμα ο P. Belon du Mans, (*Les observations des plusieurs singularités et choses mémorables trouves en Grèce*, Παρίσι 1553), ο οποίος φτάνει από την Λήμνο στον Άθω και στην Θεσσαλονίκη, αλλά μετά κατευθύνεται προς την Πόλη.

14 Ο Ιάκωβος Μηλοΐτης ήταν από την Πάτμο και κατέγραψε τις περιπλανήσεις του στα νησιά του Αιγαίου, στον Εύξεινο και σε άλλα μέρη της Μεσογείου σε ένα «Οδοιπορικό», επιμ. Wendy Bracewell, Alex Drace-Francis, *Balkan Departures. Travel Writing from Southeastern Europe*, Berghahn Books, 2009, σ. 32-34. Ο Θεοδόσιος Ζυγομαλάς ήταν κληρικός που γεννήθηκε στο Ναύπλιο το 1544 και έγινε νοτάριος στην Πόλη. Τον Οκτώβριο του 1576 εστάλη στα παράλια της Μ. Ασίας και στα νησιά του Αιγαίου για να εισπράξει τα πατριαρχικά δικαιώματα. Το ταξίδι του, που κράτησε ένα χρόνο, το περιέγραψε ο ίδιος λεπτομερώς. E. Legrand, *Notice biographique sur Jean et Theodose Zygomalas. Itinéraire de Theodose Zygomalas*, Παρίσι 1889.

15 James Theodore Bent, *Early voyages and travels in the Levant. Works issued by the Hakluyt Society*, Λονδίνο 1892 και [1964;], σ. 83.

16 Benedetto Bordone, *Isolario di Benedetto Bordone*, Βενετία 1528.

17 Βλ. για παράδειγμα G. Merkator, *The map of Greece*, Παρίσι 1590.

18 Ο χάρτης αυτός του Νικολάου Σοφιανού ονομάζεται Totius Graeciae Descriptio.

Κατά το μεγαλύτερο μέρος του 17ου αι. συνεχίσθηκε η ίδια με τον προηγούμενο αιώνα περιορισμένη παρουσία περιηγητών στον ελληνικό χώρο. Μόνο μετά το 1670, λόγω της ανάπτυξης του ενδιαφέροντος για την αρχαία Ελλάδα στη Δύση, άρχισαν να πυκνώνουν οι περιηγητές από τις δυτικές χώρες, κυρίως Γάλλοι και Βρετανοί, που αναζητούσαν αρχαιότητες. Ήταν πιο μορφωμένοι και τα περιηγητικά τους κείμενα πιο συστηματικά, αν και επέμεναν κυρίως στην ταύτιση τόπων με αρχαίες τοποθεσίες, χωρίς να παρουσιάζουν στοιχεία από τη σύγχρονη ζωή. Μολονότι στράφηκαν και προς την Αθήνα,[19] τα ταξίδια τους συνέχισαν να είναι κυρίως προς τα Επτάνησα, τα Κύθηρα, την Χίο, την Πόλη, την Κρήτη και την Ρόδο,[20] οπότε δεν περνούσαν από την Θεσσαλία. Χαρακτηριστικό είναι ότι ο γνωστότερος περιηγητής της περιόδου, ο Γάλλος γιατρός Τζέικομπ Σπον, ο οποίος θεωρείται ο πρώτος περιηγητής που κάνει επιστημονική περιγραφή, στα δύο ταξίδια που έκανε στην Ελλάδα, μεταξύ 1674 και 1676, με τον βοτανολόγο Τζώρτζ Γουέλερ, πέρασε από την Ήπειρο και τη Δυτική Στερεά αλλά όχι από τη Θεσσαλία.[21] Στοιχεία για την περιοχή θα περιμέναμε να υπάρχουν στα έργα του Γάλλου καπουκίνου Ρομπέρ Ντε Ντρε[22] και του Άγγλου γιατρού Έντουαρντ Μπράουν, οι οποίοι πήγαν στη Λάρισα κατά τη διάρκεια της πολιορκίας του Χάνδακα, αφού εκεί είχε εγκατασταθεί ο Οθωμανός σουλτάνος για να συντονίζει καλύτερα τις πολεμικές επιχειρήσεις. Υπάρχει όμως μόνο μία περιορισμένη αναφορά στον Βόλο από τον Μπράουν τον Σεπτέμβριο του 1669, στην οποία σημειώνει ότι ο *Βόλλα*, όπως τον αναφέρει, ήταν το πλησιέστερο λιμάνι στην Λάρισα από όπου έρχονταν οι ειδήσεις για την πολιορκία του Χάνδακος, αλλά και όλοι οι απεσταλμένοι, ακόμη και από την Αφρική, για να δούνε τον σουλτάνο. Ταυτίζει δεν τον Βόλο με τις αρχαίες *Παγασές* ή την πόλη «Δημητριακός» (sic), όπως αναφέρει, που βρίσκεται στον Παγασητικό Κόλπο ή Κόλπο του Αλμυρού, σημειώνοντας ότι από εκεί ξεκίνησαν οι αρχαίοι Αργοναύτες το ταξίδι τους προς την Κολχίδα.[23]

Ιδιαιτέρως λεπτομερής αναφορά για τον Βόλο, κυρίως ως προς την οχύρωσή του, γίνεται, πιθανόν για πρώτη φορά, από τον σημαντικό γεωγράφο και ιδρυτή της γεωγραφικής ακαδημίας στην Βενετία Φραγκισκανό μοναχό Βιτσέντζο Κορονέλλι, χωρίς όμως και αυτός να αναφερθεί στην ευρύτερη περιοχή.[24] Ωστόσο κάποιες πληροφορίες για το

19 André Georges Guillet, *Athènes ancienne et nouvelle*, Παρίσι 1675, όπου και αναφορά στον Βόλο, σ. 343. Ο ίδιος δεν πήγε ποτέ στην Ελλάδα και συγκέντρωσε αυθεντικά στοιχεία από άλλους.

20 Ενδεικτικά ο ανθέλληνας Albert Vandal, *L'odyssée d'un ambassadeur: Les voyages du Marquis de Nointel (1670-1680)*, avec quatre héliogravures, Παρίσι 1900, και Croix, *Mémoires de Sieur de la Croix, en Levant*, Παρίσι 1684, γραμματέας του Nointel.

21 Jacob Spon, *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce, et du Levant, fait aux années 1675 et 1676 par Jacob Spon et George Wheler[sic]*, τ. 2, 1678, σ. 346. Το βιβλίο του παρέμεινε ο βασικός οδηγός για τους μετέπειτα περιηγητές έως τις αρχές του 19ου αι. George Wheeler, *Journey into Greece*, Λονδίνο 1682. Ο Γουέλερ, όταν είδε ότι το έργο του Σπον είχε επιτυχία, το μεταγλώτισσε στα αγγλικά, προσθέτοντας ελάχιστα στοιχεία, και το πούλησε σε όλη την Ευρώπη σαν δικό του, γεγονός που έφερε την οικονομική καταστροφή στον Σπον. Βλ. Σιμόπουλος, *ό. π.*, τ. 2, σ. 698.

22 Robert De Dreux, *Voyage en Turquie et Grèce*, Παρίσι 1925.

23 Edward Brown, *A brief account of some travels in diverse parts of Europe. Hungaria, Serbia, Bulgaria, Macedonia, Thessaly, Austria, Shyria, Carinlhice, Carniole and Friuli*, Λονδίνο 1685 και 1865, σ. 37.

24 Vincenzo Coronelli, Abraham Wolfgang, *Mémoires, historiques & géographiques du royaume de la Morée, Negrepont, & des places maritimes, jusques a Thessalonique: Recueillis & enrichis des cartes des pais, & des plans des places*, Άμστερνταμ 1686, σ. 221-223.

Βελεστίνο της περιόδου αυτής έχουμε όχι από κάποιον Δυτικό περιηγητή, αλλά από έναν Οθωμανό περιηγητή, τον γνωστό Εβλιγιά Τσελεμπή, ο οποίος αναφέρει το Βελεστίνο σαν *Volasin*. Το Βελεστίνο σύμφωνα με τον Τσελεμπή ήταν έδρα καζά, είχε βοεβόδα, δηλ. αντιπρόσωπο των τιμαριούχων, είχε αρχηγό των σπαχήδων, είχε επικεφαλής των γενιτσάρων, αγορανόμο και χάσια. Όλα δε τα κοινωφελή ιδρύματα είχαν κτιστεί σε έναν ανοιχτό χώρο, όπου κυλούσανε «ζωογόνα νερά». Από αυτά τα λίγα στοιχεία συμπεραίνουμε ότι πρέπει να ήταν σημαντική η θέση του Βελεστίνου, με τα μέτρα της εποχής, στην ευρύτερη περιοχή. Δεν αναφέρει όμως στοιχεία για τον πληθυσμό που κατοικούσε και έτσι δεν μπορούμε να έχουμε μία εικόνα για την ζωή του χωριού και των Ελλήνων.[25] Ακόμη περισσότεροι χαρτογράφοι και συντάκτες πορτολάνων, που αφορούν όμως το Αιγαίο, εμφανίζονται αυτή την περίοδο και δεν είναι μόνο Ιταλοί[26], αλλά και αρκετοί Ολλανδοί[27] και κάποιοι Γερμανοί. Ωστόσο σε ένα χάρτη του Γερμανού Γιόχαν Λόρεμπεργκ (Johannes W. Lauremberg, 1590-1658), που κυρίως εξέδωσε χάρτες για την Αρχαία Ελλάδα, καταγράφεται το Βελεστίνο ως Φέρα.

Η ίδια έλλειψη μαρτυριών παρατηρείται και στο μεγαλύτερο μέρος του 18ου αι., μολονότι λόγω του ενδιαφέροντος για την αρχαία Ελλάδα οι περιηγητές όχι μόνο αυξήθηκαν σε αριθμό, αλλά είχαν ως τελικό προορισμό την Ελλάδα, επισκεπτόμενοι περισσότερες ελληνικές περιοχές από ό, τι οι προηγούμενοι περιηγητές. Ακόμη όμως και αυτοί που πέρασαν από τη Θεσσαλία,[28] όπως ο Άγγλος θεολόγος Ρίτσαρντ Πόκοκ και ο Γάλλος αρχαιοκάπηλος τυχοδιώκτης Πωλ Λούκας, πήγαν κυρίως στη Λάρισα και περιέγραψαν κυρίως αυτή. Ο Πόκοκ, αν και μεθοδικός παρατηρητής, κάνει μόνο κάποιες αναφορές για την περιοχή της Μαγνησίας σε σύγχρονά του τοπωνύμια ταυτίζοντάς τα με αρχαία συμβάντα, όπως η αναφορά που κάνει στους Αφέτες από όπου ξεκίνησαν οι Αργοναύτες.[29] Η μόνη ενδιαφέρουσα για το θέμα μας παρατήρηση που κάνει ο Λούκας είναι ότι ο δρόμος από την Λάρισα για την Λαμία ήταν πολύ επικίνδυνος.[30] Προς το τέλος του αιώνα, με την αύξηση της αρχαιολατρίας, πληθαίνουν οι περιπτώσεις περιγραφών από διπλωματικούς αντιπροσώπους δυτικών χωρών ή ανθρώπους που έχουν ως σκοπό την εμπορική ή επιχειρηματική δραστηριότητα και παρεμπιπτόντως αναφέρονται στην περιγραφή περιοχών που επισκέπτονται. Οι εκδόσεις τους είναι μνημειώδεις και ίσως για αυτόν τον λόγο μερικές κάνουν χρόνια, αν όχι δεκαετίες, για να εκδοθούν. Αρκετοί από

25 Θεόδωρος Παλιούγκας, *Η Θεσσαλία στο οδοιπορικό του περιηγητή Εβλιγία Τσελεμπή (1668)*, έκδ. Λαογραφικό Ιστορικό Μουσείο Λάρισας, Λάρισα 2001, σ. 8, 10, 12-13, 15, 56.

26 Βλ. ενδεικτικά Francesco Piacenza, *L' Egeo Redivivo, o' sia chorographia dell Archipelago, Grecia, Morea, o'Peloponnes, de Candia, E Cipri,* Modona 1688, Μάρκο Μποσκίνι, *Το Αρχιπέλαγος*, μετάφρ. Κώστας Τζαντάλια, Αθήνα 2007.

27 Ενδεικτικά ο Johannes Van Keulen (1654-1715) και ο Nicolas Visscher (1618-1679).

28 Ο Edward Wortley Montagu, (*The Life, travels and adventures of Edward Wortley Montague (1713-1776)*, σ. 41, 141) ταξίδεψε στην Θεσσαλία περί το 1769, αλλά δεν αναφέρει κάτι ιδιαίτερο για το Βελεστίνο. Σε χάρτη της αρχαίας Θεσσαλίας του Γάλλου γεωγράφου D. Barbie De Bocage (1760-1826) καταγράφονται οι Φερές.

29 Richard Pococke, *A description of the East, and some other countries*, τ. 2/2: *Observations on the islands of the Archipelago, Asia Minor, Thrace, Greece, and some other parts of Europe*, Λονδίνο 1743-45, σ. 152-154.

30 Paul Lucas, *Voyage du sieur Paul Lucas, fait par ordre du Roy dans la Grèce; Asie Mineure, la Macédoine et l'Afrique*, τ. 1, Άμστερνταμ 1720, σ. 278-9. Με εντολή του Γάλλου βασιλιά ο Πωλ Λουκάς πήγε τρεις φορές στην Ελλάδα στο διάστημα 1704-1723 με σκοπό να συγκεντρώσει αρχαία.

αυτούς τους περιηγητές είναι φιλέλληνες με έναν ιδιαίτερο τρόπο, καθώς αγαπούν μεν τους αρχαίους Έλληνες, αλλά περιφρονούν τους σύγχρονους.

Ο πρώτος που μας δίνει κάποιες πληροφορίες για το Βελεστίνο είναι ένας Σουηδός, ο Μπιόρνσταχλ Μπγέρνστωλ, ο οποίος, το 1779, με εντολή του βασιλιά της Σουηδίας είχε σταλεί στην Πόλη προκειμένου να βρει χειρόγραφα και βιβλία που θα αναφέρονταν στην Βίβλο και θα ενίσχυαν την ορθότητα των λεγομένων της.[31] Αναμένοντας να ετοιμαστεί το ταξίδι του για την Παλαιστίνη και τους Αγίους Τόπους, οργάνωσε ένα ταξίδι στη Θεσσαλία προκειμένου να πάει για τον ίδιο σκοπό στα μοναστήρια των Μετεώρων. Για την Θεσσαλία, που έως τότε ήταν ουσιαστικά άγνωστη στους ξένους, συγκέντρωσε πληροφορίες στον Βόλο όταν έφτασε εκεί στις 3 Φεβρουαρίου του 1779. Δεν ξεκίνησε όμως αμέσως το ταξίδι αλλά καθυστέρησε περίπου ένα μήνα, γιατί υπήρχε μεγάλη ανασφάλεια από τη δράση των Αλβανών, σε τέτοιο σημείο που είχε σκεφτεί να ματαιώσει το ταξίδι του και να γυρίσει πίσω στην Πόλη, αν και είχε μαζί του ως φύλακα έναν Γενίτσαρο, σουλτανική άδεια από την Πύλη και είχε ντυθεί τούρκικα. Οι Αλβανοί, σύμφωνα με τον Σουηδό περιηγητή, μετά τον τελευταίο πόλεμο, δηλ. τον ρωσοοθωμανικό (1768-1774), είχαν «λυσσάξει σε αυτά τα μέρη», όπως χαρακτηριστικά γράφει. Μάλιστα, πριν από τέσσερα χρόνια είχαν κάψει σπίτια και εκκλησίες στον Βόλο και στα γύρω χωριά, αφού πρώτα είχαν ληστέψει τους Έλληνες. Αλλά και εκείνη την περίοδο, όπως έμαθε, οι Αλβανοί ήταν και πάλι ξεσηκωμένοι και έρχονταν «προς τα εδώ με σκοπό να λεηλατήσουν και να καταστρέψουν όλα τα ελληνικά χωριά που συναντούν, προπαντός εδώ στην Θεσσαλία.»[32] Είχε δε μάθει αρκετά για την κατάσταση και γνώριζε την τακτική των Αλβανών για αυτούς που συνελάμβαναν, μη διστάζοντας να τους δολοφονήσουν, ακόμη και εάν ήταν μουσουλμάνοι.[33] Τους χαρακτηρίζει μάλιστα συφερτό που θυμίζουν τους παλαιούς Γότθους και τους Βανδάλους. Τα σπίτια στα γύρω χωριά από τον Βόλο ήταν χτισμένα σαν κάστρα με πολεμίστρες προκειμένου οι κάτοικοι να αμύνονται έναντι των αλβανικών επιδρομών.

Έτσι, οι Έλληνες προστατεύονταν μόνοι τους γιατί η οθωμανική διοίκηση, κατά τον Μπγέρνστωλ δεν παρείχε καμία ασφάλεια. Μάλιστα λόγω της δράσης των αλβανικών αυτών συμμοριών οι οθωμανικές αρχές είχαν επιτρέψει πριν από πέντε χρόνια τον εξοπλισμό των Ελλήνων του Βόλου.[34] Μην ξεχνάμε ότι βρισκόμαστε στο τέλος της περιόδου της αλβανοκρατίας που επικράτησε στην Πελοπόννησο μετά τα ορλωφικά το 1770 και οι Αλβανοί είτε επεκτείνοντας τη δράση τους είτε διωκόμενοι από εκεί από τον οθωμανικό στρατό είχαν στραφεί και στα χωριά της θεσσαλικής πεδιάδας. Το πρόβλημα, που είχε

31 J. J. Bjornstahl, *Το οδοιπορικό της Θεσσαλίας 1779*, μετάφρ., προλεγόμενα, σημειώσεις Μεσεβρινός, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 15. Το περιηγητικό του έργο, που περιελάμβανε και μεγάλο μέρος της Ευρώπης, εκδόθηκε σε έξι τόμους. Και οι δύο επιστολές που έστειλε από τον Βόλο είναι στον τρίτο τόμο, ενώ το οδοιπορικό στη Θεσσαλία βρίσκεται στον πέμπτο τόμο, σ. 26-27.

32 Bjornstahl, *ό. π.*, σ. 40, 51, 54. Έμεινε στο σπίτι του Σουηδού προξένου στον Βόλο από τις 7 έως τις 11 Φεβρουαρίου, σ. 43.

33 Είχε μάθει ότι ο ταχυδρόμος που ερχόταν από την Θεσσαλονίκη, αν και ήταν μουσουλμάνος, ληστεύτηκε από συμμορία 100 Αλβανών στον δρόμο από τη Λάρισα στον Βόλο. Οι Αλβανοί, σύμφωνα με τον Μπγέρνστωλ, είχαν το συνήθειο όταν πιάνουν μη μουσουλμάνο να του παίρνουν ό, τι είχε και μετά να τον οδηγούν στα βουνά ζητώντας λύτρα από τον κοντινότερο Γάλλο πρόξενο. Εάν δεν λάμβαναν τα λύτρα γρήγορα, έστελναν ένα αυτί ή ένα δάχτυλο του απαχθέντα. Εάν και πάλι δεν υπήρχε ανταπόκριση, ή τον σκότωναν ή τον πούλαγαν σκλάβο, Bjornstahl, *ό. π.*, σ. 51-52.

34 Bjornstahl, *ό. π.*, σ. 55-6.

ενταθεί, ήταν παλαιότερο, καθώς η δράση των Αλβανών είχε ξεκινήσει στην περιοχή μετά το 1750, οπότε και είχε ορίσει η οθωμανική κυβέρνηση παλαιότερους κατάδικους Αλβανούς να φυλάνε δερβένια. Αυτοί όμως συνέχισαν παράλληλα τη ληστρική τους δράση. Η αναφορά του στους Αλβανούς είναι ιδιαιτέρως ενδιαφέρουσα, γιατί μας παρουσιάζει την κατάσταση που επικρατούσε τότε στην γύρω περιοχή του Βόλου, και άρα και του Βελεστίνου. Πέρα όμως από το πρόβλημα της δράσης των Αλβανών, οι Έλληνες ήταν επιπλέον ανήσυχοι γιατί η οθωμανική κυβέρνηση φοβούμενη πιθανή νέα σύρραξη με τη Ρωσία είχε δώσει εντολή να σταλούν 200 ναύτες από αυτήν την επαρχία, και συγκεκριμένα 50 από τον Βόλο, 50 από τα Φάρσαλα, 50 από τη Λάρισα και 50 από τον Αλμυρό. Ο Μπγέρνστωλ συνάμα επεσήμανε και την καχυποψία που είχαν οι Έλληνες, αλλά και οι μουσουλμάνοι, έναντι των ξένων γιατί θεωρούσαν ότι είτε είχαν έρθει για να πάρουν αρχαία είτε ήταν Ρώσοι κατάσκοποι.[35]

Παρά το αρνητικό αυτό κλίμα τελικώς ο Μπγέρνστωλ αποφάσισε να κάνει το ταξίδι προς τα Μετέωρα. Έτσι, μετά από τρεις ώρες δρόμο από τον Βόλο έφτασε το βράδυ σε ένα τουρκικό, όπως το χαρακτηρίζει, χωριό, το Βελεστίνο, όπου φιλοξενήθηκε σε ένα τουρκικό χάνι και γνώρισε πολλούς Τούρκους. Για το χωριό το μόνο που σημειώνει είναι ότι οι άνθρωποι του χωριού, χωρίς να διευκρινίζει εάν ήταν Έλληνες ή Τούρκοι, του είπαν ότι παλιά το έλεγαν μικρή Βενετία, γιατί είχαν κάνει υφαντουργείο εκεί οι Βενετοί. Ο ίδιος όμως εκτιμά ότι το ονόμαζαν έτσι επειδή οι Βενετοί όταν εξουσίαζαν τον Βόλο έμεναν εδώ, χωρίς όμως να αναφέρει από πού είχε αυτή την πληροφορία. Σίγουρα αυτή αφορούσε γεγονότα τουλάχιστον τριών αιώνων και παραπάνω γιατί γνωρίζουμε ότι οι Βενετοί εκδιώχθηκαν από τους Οθωμανούς πλήρως από την Μαγνησία, και συγκεκριμένα από τον Πτελεό και τα Λεχώνια, περίπου το 1470.[36] Δεν μας μαρτυρείται όμως το Βελεστίνο να είναι έδρα των Βενετών και από εκεί να εξουσιάζουν τον Βόλο, πληροφορία αρκετά αμφισβητήσιμη, καθώς δεν γνωρίζουμε να είχε τέτοια ανάπτυξη το Βελεστίνο εκείνη την περίοδο για να κατέχει τέτοια θέση. Το επόμενο πρωί αναχώρησε προς τον προορισμό του, σχολιάζοντας θετικά το τοπίο γύρω από το Βελεστίνο και τα ωραία καλλιεργημένα χωράφια που βρίσκονταν τριγύρω. Επεσήμανε δε ακόμη ότι στα κοντινά χωριά που περάσανε, οι άνθρωποι βλέποντάς τους, επειδή φοβόντουσαν ότι ήταν Αλβανοί, κλείνονταν στα σπίτια τους, γεγονός που δείχνει ότι αυτά τα χωριά ήταν ελληνικά γιατί για το Βελεστίνο δεν σημειώνει ότι συνέβη κάτι τέτοιο.[37] Η αναφορά του στο Βελεστίνο είναι μεν μικρή και δεν μας δίνει πολλές πληροφορίες, ωστόσο η εκτενής παρουσίαση του φόβου που επικρατούσε στην ευρύτερη περιοχή λόγω της εγκληματικής δράσης των Αλβανών μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι το Βελεστίνο δεν εξαιρούνταν από αυτή την δυσχερή κατάσταση. Όσο για τον χαρακτηρισμό του σαν τουρκικού, είναι βέβαιο ότι η ολιγόωρη ουσιαστικά παραμονή του και μάλιστα σε τουρκικό χάνι δεν του επέτρεψε να έχει μία πιο ολοκληρωμένη εικόνα. Ούτως ή άλλως βεβαίως γνωρίζουμε ότι αυτή την περίοδο η πλειοψηφία των κατοίκων ήταν μουσουλμάνοι. Το γεγονός πάντως ότι σταμάτησαν εκεί και ότι είχε χάνι το χωριό φανερώνει ότι το Βελεστίνο είχε κάποια σημαίνουσα θέση στη διαδρομή τουλάχιστον Βόλου-Λάρισας. Ο Μπγέρνστωλ συνέχισε το ταξίδι του στα Μετέωρα και μελέτησε τα χειρόγραφα που ήθελε. Δυστυχώς όμως στη

35 Bjornstahl, *ό. π.*, σ. 53-54.

36 Λάζαρος Αρσ. Αρσενίου, *Η Θεσσαλία στην τουρκοκρατία*, Αθήνα 1984, σ. 17.

37 Bjornstahl, *ό. π.*, σ. 59-60.

διαδρομή για την Θεσσαλονίκη αρρώστησε από δυσεντερία και πέθανε τελικά στην Θεσσαλονίκη, όπου μεταφέρθηκε, τον Ιούλιο του 1779 σε ηλικία 48 ετών.

Τον αιώνα αυτό Έλληνες λόγιοι άρχισαν να ασχολούνται με την γεωγραφία. Ωστόσο οι αναφορές για το Βελεστίνο είναι επιγραμματικές, όπως αυτή του μητροπολίτη Αθηνών Μελετίου Μήτρου, ο οποίος γράφει στη *Γεωγραφία παλαιά και νέα* ότι οι «Φεραί είναι τα νυν Γενί Τζαρί ή κατ' άλλους Σίδρο» (που στα ιταλικά σημαίνει αλκοολούχο ποτό από μήλα, αχλάδια και κυδώνια),[38] ή αυτή των Πηλιορειτών Δανιήλ Φιλιππίδη και Γρηγορίου Κωνσταντά, οι οποίοι στη *Γεωγραφία Νεωτερική* δεν αναφέρουν παρά μόνο ότι το Βελεστίνο είναι «Χώρα ερχόμενος εις τον Γόλον» και το τοποθετούν, κατά την αρχαία διαίρεση στην Πελασγιώτιδα και όχι στην Μαγνησία.[39] Η ιταλική ονομασία, που δεν συναντάται σε άλλη πηγή, εάν συνδυαστεί με τις παραπάνω πληροφορίες περί παρουσίας παλαιότερα βενετικού υφαντουργείου, πιθανόν να υποδηλώνει κάποια μεγαλύτερη από την έως τώρα γνωστή σχέση με την Βενετία, μια και είναι αρκετά περίεργο να υπάρχει για το χωριό μία ιταλική ονομασία παράλληλα με την τουρκική δύο αιώνες μετά την αποχώρηση των Βενετών από την ευρύτερη περιοχή.

Τις δύο πρώτες δεκαετίες του 19ο αι., με την ανάπτυξη των κλασσικών σπουδών στην Δυτική Ευρώπη, ένα νέο κύμα ταξιδιωτών έρχεται στον ελληνικό χώρο τις δύο πρώτες δεκαετίες. Οι περισσότεροι είναι Βρετανοί, εύποροι, έχουν συνοδεία, μένουν περισσότερο χρόνο και έχουν συγκεκριμένη αποστολή με αποκλειστικό προορισμό την Ελλάδα. Στρέφονται μάλιστα περισσότερο στο εσωτερικό της ευρωπαϊκής ηπειρωτικής Ελλάδας. Οι σποραδικές αναφορές στο Βελεστίνο συνεχίζονται, όπως αυτή του Βρετανού Έντουαρντ Κλάρκ, ο οποίος επεσήμαινε ότι το πέρασμα στην θεσσαλική πεδιάδα από το Βελεστίνο, τις αρχαίες Φερές, δεν ήταν τόσο δύσκολη σε σχέση με το πέρασμα από τα Τέμπη[40] ή του ανθέλληνα Γουίλλιαμ Τζελ που ανέφερε ότι το Βελεστίνο με την πολύ ωραία κρήνη πιθανόν να είναι οι αρχαίες Φερές.[41] Ταξίδι από την Αθήνα προς τη Θεσσαλία πραγματοποίησε τον Μάιο του 1805 και ο Βρετανός Έντουαρντ Ντόντγουελ[42] ο οποίος δεν έκανε μεν αναφορά στο Βελεστίνο, αλλά συνοδευόταν από τον προσωπικό του ζωγράφο, τον Ιταλό Pomardi, ο οποίος στο δικό του οδοιπορικό όχι μόνο αναφέρει ότι επισκέφθηκαν το Βελεστίνο, όπου υπήρχαν ερείπια των αρχαίων Φερών, αλλά παραθέτει και δύο γκραβούρες από τις οποίες η μία απεικονίζει το Βελεστίνο και η άλλη την Υπέρεια Κρήνη.[43] Ωστόσο δεν μας παρέχει άλλη πληροφορία, ίσως γιατί ο σκοπός του ταξιδιού τους ήταν αρχαιογνωστικός και ενδιαφερόταν μόνο για αυτή την παράμετρο. Ενδεικτικό των αμφισβητήσιμων μαρτυριών των περιηγητών και του κριτικού τρόπου

38 Μητροπολίτης Αθηνών Μελέτιος Μήτρου, *Γεωγραφία παλαιά και νέα,* Παρά Νικολάω Γλυκεί τω εξ Ιωαννίνων, Βενετία 1728, σ. 389.

39 Δανιήλ Φιλιππίδης, Γρηγόριος Κωνσταντάς, *Γεωγραφία Νεωτερική,* επιμ. Αικ. Κουμαριανού, Αθήνα 1988 (=Βιέννη 1791), σ. 170. Σ. 210 στο πρωτότυπο.

40 Edward Daniel Clarke, *Travels in Various countries in Europe, Asia and Africa. Part second, Greece, Egypt*, Λονδίνο 1812, Robert Walpole, *Memoirs Relating to European and Asiatic Turkey and Other Countries of the East*, Λονδίνο 1818, σ. 517.

41 William Gell, *The Itinerary of Greece, containing one hundred roots in Attica, Boetia, Locris, and Thessaly*, Λονδίνο 1827.

42 Edward Dodwell, *Views in Greece, from Drawings by Edward Dodwell Esq. F.S.A &c.*, Λονδίνο 1819.

43 S. Pomardi, *Viaggio nella Grecia fatto negli anni 1804, 1805, e 1806...*, τ. 2, Ρώμη 1820, σ. 34.

με τον οποίο πρέπει να αντιμετωπίζονται οι πληροφορίες τους είναι η εικόνα που μας μεταφέρει ο Ντόντγουελ για τον Βόλο για τον οποίο τονίζει ότι είναι μια πολυάνθρωπη πόλη με καθαρά σπίτια και δρόμους που δεν είχε συναντήσει αλλού στην Ελλάδα.[44]

Ο ανθέλληνας Ιάκωβος Μπάρτολντυ, Πρώσος, εβραϊκής καταγωγής, λίγο νωρίτερα στο οδοιπορικό του είχε περιγράψει τον Βόλο ως βαλτότοπο και ανθυγιεινή πόλη, που είχε ένα κάστρο μία ασήμαντη οθωμανική φρουρά και Εβραίους, οι οποίοι στην Ελλάδα πάντα κατοικούσαν μέσα στα κάστρα με τους Τούρκους.[45] Ο Μπάρτολντυ δεν αναφέρει μεν για το Βελεστίνο κάτι ουσιώδες, αφού ούτε καν το σύγχρονο όνομά του δεν καταγράφει, παρά μόνο παρατηρεί ότι «διάφορα κτίσματα και χωριά υπάρχουν στο μέρος όπου ήταν κάποτε οι Φερές», μην ταυτίζοντας έτσι ουσιαστικά το Βελεστίνο με τις Φερές, ενώ επισημαίνει ότι η πόλη αυτή άλλοτε ήταν κέντρο της μαγείας.[46] Ωστόσο είναι ενδιαφέρον ότι τονίζει και αυτός με μελανά χρώματα τη συνεχή δράση των Αλβανών στην περιοχή γύρω από τον Βόλο, 25 περίπου χρόνια μετά τον Μπγέρνστωλ. Την πεδιάδα μετά τον Βόλο την χαρακτηρίζει άμορφη και άχαρη, αν και αμέσως παρακάτω αναφέρει ότι μόλις είχε γίνει ο θερισμός εκείνων των όμορφων κάμπων. Από την ευρύτερη περιοχή του κάνουν εντύπωση δύο κυρίως πράγματα, τα κάρα που τα σέρνουν βόδια και οι βράκες που φορούν οι χωρικοί, ενδεικτικό κατά τη γνώμη του, με μία αυθαίρετη αναγωγή, για την καταγωγή τους από τους αρχαίους δούλους της περιοχής, τους Πενεστές. Αντιθέτως οι Έλληνες των ανωτέρων τάξεων δεν είχαν τέτοια ενδυμασία, αλλά μία ενδυμασία παρόμοια με αυτή των μουσουλμάνων.[47]

Τις περισσότερες και μάλλον πιο έγκυρες πληροφορίες για το Βελεστίνο μας παρέχει ο Άγγλος Λοχαγός Μάρτιν Ληκ, που περιόδευσε για πέντε χρόνια σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας με μυστική διπλωματική και στρατιωτική αποστολή. Βεβαίως, η δραστηριότητά του δεν περιορίσθηκε σε αυτό το πλαίσιο, αλλά ήταν παράλληλα και άλλων ειδών, όπως αρχαιολογική και τοπογραφική. Θεωρείται ο σπουδαιότερος περιηγητής της προεπαναστατικής εικοσαετίας. Τα βιβλία του όμως κυκλοφόρησαν μετά την Ελληνική Επανάσταση και έτσι δεν προκάλεσαν την εντύπωση που θα έκαναν εάν κυκλοφορούσαν όταν τελείωνε το ταξίδι.[48] Ο Ληκ, αν και είχε ξαναπάει στην Θεσσαλία το 1805-6, δεν είχε ταξιδέψει στην Μαγνησία, την οποία και επισκέφθηκε στο δεύτερο ταξίδι του που ξεκίνησε στις 19 Νοεμβρίου 1809. Στον Βόλο, που έφτασε στις 15 Δεκεμβρίου, του έκανε ιδιαίτερη εντύπωση η αντίθεση ανάμεσα στην βρώμικη μικρή πόλη με τους μουσουλμάνους και στα όμορφα σπίτια των χωριών του Πηλίου, τα οποία όμως ήταν χτισμένα σαν φρούρια λόγω του φόβου των επιδρομών πειρατών, Αλβανών αλλά και Τούρκων.[49] Ένα

44 Edward Dodwell, *A classical and topographical tour through Greece during the years 1801, 1805, and 1806*, London 1819, σ. 172.

45 Jacob Levi Salomon Bartholdy, *Ταξιδιωτικές εντυπώσεις από την Ελλάδα*, μετάφρ. Φώντας Κονδύλης, Αθήνα 1993, σ. 211, 235.

46 Bartholdy, *ό. π.*, σ. 244.

47 Bartholdy, *ό. π.*, σ. 241, 243.

48 Αποστολή του ήταν να εξετάσει τις ακτές της δυτικής Ελλάδας, να εντοπίσει τα περάσματα στην ενδοχώρα και να καλλιεργήσει φιλικές σχέσεις με τον Αλή πασά, προκειμένου να είναι προετοιμασμένοι οι Βρετανοί σε περίπτωση απόβασης γαλλικών δυνάμεων. Είχε δουλέψει και με τον λόρδο Έλγιν και μάλιστα βρισκόταν στο πλοίο που βούλιαξε στα Κύθηρα με κλεμμένες αρχαιότητες του Έλγιν το 1805, Σιμόπουλος, *ό. π.*, τ. 3/1, σ. 318.

49 Σε ολόκληρη την Θεσσαλία οι Έλληνες του έλεγαν ότι τους είχαν καταστρέψει οι Αλβανοί., Σιμόπουλος, *ό. π.*, τ. 3/1, σ. 484, 490, 493-494.

μήνα ακριβώς μετά την παραμονή του στον Βόλο συνέχισε την περιήγησή του κατευθυνόμενος πρώτα προς την Αγιά,[50] και μετά προς τη λίμνη Κάρλα και τα Κανάλια, που τα χαρακτηρίζει ως το πλουσιότερο χωριό της περιοχής του Βελεστίνου, και για τα οποία έχει εκτενέστατη αναφορά.[51] Αμέσως μετά κατευθύνθηκε προς το Βελεστίνο για το οποίο μας αναφέρει σημαντικά και ενδιαφέροντα στοιχεία. Το βιλαέτι, όπως το χαρακτηρίζει, του Βελεστίνου περιελάμβανε 72 χωριά και αρχικά περιελάμβανε και την περιφέρεια του Βόλου, αλλά λόγω ερίδων μεταξύ των επικεφαλής μουσουλμάνων, σταδιακά τα κτήματά τους έπεσαν στα χέρια των μπέηδων της Λάρισας, και σε μουσουλμάνους των Φαρσάλων, των Τρικάλων και της Λάρισας. Στην περιοχή τώρα ανήκαν μόνο 12 χωριά, τα περισσότερα με 15-25 σπίτια. Στην πόλη, όπως τη χαρακτηρίζει, του Βελεστίνου, διέμεναν 250 μουσουλμανικές οικογένειες, αλλά τα μουσουλμανικά σπίτια ήταν πολύ περισσότερα, διαπίστωση που πιθανόν σημαίνει ότι το χωριό παλαιότερα βρισκόταν σε μεγαλύτερη ανάπτυξη, όπως αφήνει να εννοηθεί από τις προηγούμενες, αλλά και από επόμενες επισημάνσεις. Όσα από αυτά τα σπίτια ήταν κατοικήσιμα τα νοίκιαζαν Έλληνες από τα Άγραφα ή Βλάχοι από την Πίνδο, πληροφορία που δείχνει ότι δεν είχαν ακόμη εγκατασταθεί μονίμως Βλάχοι στο χωριό. Το κύριο εισόδημα των μουσουλμάνων προερχόταν από τα περιβόλια και τους μύλους, περιουσία που προτιμούσαν να έχουν γιατί απέδιδε καλό εισόδημα χωρίς κόπο. Τα μουσουλμανικά σπίτια ήταν χτισμένα σε περιβόλια και εκτείνονταν πέρα από τον οικισμό. Το νερό για τα περιβόλια και τους μύλους εξασφαλιζόταν από την Υπέρεια κρήνη για την οποία ο Ληκ εξέφρασε την αμφιβολία του κατά πόσο είναι αυτή που ανέφερε ο Όμηρος. Το Βελεστίνο ήταν το κέντρο της περιοχής, όπου κάθε Παρασκευή γινόταν λαϊκή αγορά στην οποία έρχονταν οι κάτοικοι των γύρω χωριών. Οι μουσουλμάνοι που καλλιεργούσαν δημητριακά εξαρτιόνταν από τους Έλληνες, γιατί αυτοί ήταν οι καλλιεργητές, δηλ. οι κολλήγοι, στους οποίους οι μουσουλμάνοι παρείχαν τον σπόρο για την καλλιέργεια και σπίτι για να μείνουν, ενώ οι Έλληνες με τη σειρά τους παρείχαν τα γεωργικά εργαλεία και τα ζώα. Οι μουσουλμάνοι έπαιρναν το μισό της παραγωγής, αφού πρώτα αφαιρούνταν η δεκάτη. Όμως στην περίπτωση που ανήκαν όλα στον μουσουλμάνο ιδιοκτήτη γης, ο Έλληνας καλλιεργητής ήταν ένας απλός εργάτης και έπαιρνε το 1/3 της παραγωγής και το μεροκάματο που τυχόν έκανε. Οι μουσουλμάνοι της κατώτερης τάξης ήταν τσαγκάρηδες, κουρείς, ράφτες, μάγειρες ή καλλιεργούσαν τους κήπους, αλλά όχι τα χωράφια στον κάμπο.[52]

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η αναφορά του στους Έλληνες του Βελεστίνου, αν και οι πληροφορίες του αφήνουν αρκετά ερωτήματα. Σύμφωνα λοιπόν με τον Ληκ η ελληνική συνοικία, το Βαρούσι,[53] που άλλοτε είχε τόσες οικογένειες όσες ήταν τώρα οι μουσουλμά-

50 Πηγαίνοντας προς την Αγιά πέρασε δύο μίλια από το Βελεστίνο το οποίο χαρακτήρισε ως πόλη, επισημαίνοντας παράλληλα ότι υπήρχε ένας τεχνητός λόφος που βρισκόταν μεταξύ δύο άλλων όμοιων, και οι οποίοι όλοι μαζί σχημάτιζαν μία ευθεία μεταξύ Βελεστίνου και των τελευταίων υψωμάτων, William Martin Leake, *Travels in Northern Greece*, τ. 4, Λονδίνο 1835, σ. 400.

51 Leake, *ό. π.*, σ. 421-428.

52 Leake, *ό. π.*, σ. 435-437.

53 Η ονομασία Βαρούσι (τουρκ.varoch), χρησιμοποιήθηκε σε πολλά μέρη του ελλαδικού χώρου για να δηλώσει τις χριστιανικές συνοικίες των τουρκοκρατουμένων πόλεων, όπως π.χ. στις Σέρρες, στα Τρίκαλα, στη Βέροια, στη Μεθώνη, στον Μυστρά κι αλλού, Σιμόπουλος, *ό. π.*, τ. 3, Αθήνα 1985², σ. 370. Όσον αφορά στη σημασία του όρου Βαρούσι υπάρχουν διαφορετικές ερμηνείες. Ο γλωσσολόγος Ντελόπουλος αναφέρει ότι προέρχεται από την ουγγρική λέξη varos, που σημαίνει προάστιο, Γεώργιος

νοι, δηλ. 250, ήταν πλέον σχεδόν κατεστραμμένο ή είχε ακατοίκητα σπίτια, ενώ ένα μέρος καλυπτόταν από κήπους ή χωράφια με καλαμπόκια. Η εντύπωση που δημιουργείται από αυτή την πληροφορία είναι ότι ουσιαστικά δεν υπήρχαν σχεδόν Έλληνες κάτοικοι, εκτός ίσως από τους περιοδικά ερχόμενους Έλληνες των Αγράφων και τους Βλάχους. Ωστόσο, φαίνεται σίγουρο ότι υπήρχε μόνιμη ελληνική παρουσία και δεν είχαν αφανισθεί οι ντόπιοι Έλληνες, αφού στη συνέχεια της αφήγησής του αναφέρεται στην επιθετικότητα των μουσουλμάνων έναντι των χριστιανών, ως παράμετρο αποδυνάμωσης του ελληνικού στοιχείου, αλλά όχι εξαφάνισής του. Έτσι, η παρακμή των Ελλήνων, σύμφωνα με τον Ληκ, οφειλόταν σε δύο παράγοντες, στην καταπίεση της οθωμανικής κυβέρνησης και σε ανόητες διενέξεις μεταξύ τους. Για τον ίδιο λόγο, δηλ. τις αντιπαλότητές που είχαν μεταξύ τους, είχαν παρακμάσει και οι μουσουλμάνοι του Βελεστίνου, όπως σημείωνε και προηγουμένως, αλλά όχι στον βαθμό που συνέβη αυτό στους Έλληνες. Οι διάφορες φατρίες στις οποίες είχαν χωριστεί οι Έλληνες κατηγορούσαν η μία την άλλη και από την μια κατέφευγαν για την επίλυση των διαφορών τους στα οθωμανικά δικαστήρια και από την άλλη προσέτρεχαν στους μπέηδες για να επιβληθούν η μία στην άλλη. Έτσι, όπως έγινε και στην Λάρισα, ανάλογα με τα συμφέροντά του κάθε μπέης υποδαυλίζοντας αυτήν την κατάσταση είχε υπό την προστασία του κάποια από τις ελληνικές ανώτερες οικογένειες, με αποτέλεσμα αυτές να αποδυναμωθούν.

Παράλληλα το Βελεστίνο φημιζόταν για την αγριότητα των Τούρκων κατοίκων του και την έλλειψη δικαιοσύνης, τόσο που ο Ληκ αναφέρει ότι δεν υπήρχε περίπτωση ένας ταξιδευτής σαν αυτόν να πραγματοποιούσε ένα τέτοιο ταξίδι λίγα χρόνια νωρίτερα. Αυτή η παρατήρηση για την έλλειψη δικαιοσύνης δείχνει πόσο άστοχη και καταστροφική ήταν για τους Έλληνες η προσφυγή στην τοπική οθωμανική δικαιοσύνη για την επίλυση των εσωτερικών τους διαφορών. Τα πράγματα όμως, την περίοδο που ο Ληκ βρισκόταν εκεί, είχαν αλλάξει κάπως, αν και οι Τούρκοι διατηρούσαν τους βάρβαρους τρόπους και το μίσος κατά των χριστιανών. Η αλλαγή της στάσης τους οφειλόταν στον φόβο που ένιωθαν έναντι του Αλή πασά, του οποίου η κυριαρχία στην περιοχή ήταν αδιαμφισβήτητη, αν και ακόμη δεν είχε εγκαταστήσει επίσημη διοίκηση στους απομονωμένους αυτούς Οθωμανούς. Μάλιστα, λόγω κάποιων διοικητικών αλλαγών, θεώρησαν ότι η επιρροή του Αλή πασά είχε περάσει και ότι μπορούσαν να δράσουν ανεξάρτητα, αλλά ο Αλή πασάς έστειλε μόνο 20 ιππείς που επέβαλαν την τάξη. Έτσι, λοιπόν οι κάτοικοι του Βελεστίνου είχαν δύο κυριαρχίες και έδιναν φόρους και στον Αλή πασά και στην οθωμανική κυβέρνηση. Ο Ληκ, ολοκληρώνοντας την αναφορά του στο Βελεστίνο, περιγράφει εκτενέστατα τα αρχαιολογικά ευρήματα της πόλης, την Υπέρεια Κρήνη και την πορεία του νερού της στον Ριζόμυλο και στη λίμνη Βοιβηίδα (Κάρλα), επισημαίνοντας ότι το Βελεστίνο στην ακμή του κάλυπτε τα 2/3 της αρχαίας πόλης. Αξιοσημείωτο

Α. Ντελόπουλος, «Τοπωνυμικά-ονοματολογικά Βελεστίνου Ιστορικογλωσσική επισκόπηση», επιμ. Δημήτριος Α. Καραμπερόπουλος, Ευάγγελος Κακαβογιάννης, *Υπέρεια. Τόμος Β΄, Πρακτικά Β' Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»: 2/4 Οκτωβρίου 1992,* Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης «Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα», Αθήνα 1994, σ. 406. Με αυτή τη σημασία συνάδει και η εκδοχή ότι ο όρος σημαίνει την έξω από το φρούριο συνοικία, Φανή Τσαπάλα-Βαρδούλη, «Τρίκαλα», *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική,* τόμος 6: Θεσσαλία-Ήπειρος, σ. 93. Αντιθέτως, ο Κορδάτος υποστηρίζει ότι το τοπωνύμιο Βαρούσι έλαβε την ονομασία του από τη σλαβική λέξη varos που σημαίνει αρχαία πόλη, Γιάννης Κορδάτος, *Ιστορία Επαρχία Βόλου και Αγιάς,* σ. 509. Ωστόσο κατά τον Λαζάρου η ονομασία της συνοικίας Βαρόσι προέρχεται από τη λέξη Βασιλική (Βασιλική-basilica-basiuika-basioche-basoche-baroche-Βαρόσι), Αχιλλέας Λαζάρου, «Η ιστορία του τοπωνυμίου ¨Βαρόσι¨», *Περραιβία,* 6 (1974), σ. 15.

είναι ότι σύμφωνα με τον Ληκ, οι Έλληνες, λόγω του ότι η Υπέρεια Κρήνη βρισκόταν στη μουσουλμανική συνοικία, δεν την χρησιμοποιούσαν φοβούμενοι για τις γυναίκες τους.[54]

Θα περίμενε κανείς μετά τον Ληκ να έχουμε κάποια μαρτυρία τουλάχιστον ανάλογη, αν όχι και με πολύ περισσότερες πληροφορίες, μια και οι περιηγητές αυξήθηκαν με το πέρασμα των δεκαετιών. Δυστυχώς, οι περιηγητές που ακολούθησαν την αμέσως επόμενη περίοδο δεν μας δίνουν ιδιαίτερες πληροφορίες είτε για να εμπλουτίσουμε τις γνώσεις μας γύρω από την ιστορία του χωριού είτε για να τις συγκρίνουμε με τις πληροφορίες του Ληκ. Οι μαρτυρίες τους περιορίστηκαν και πάλι είτε σε απλή αναφορά του Βελεστίνου είτε, στην καλύτερη περίπτωση, σε αναφορές συσχέτισής του με τις αρχαίες Φερές, όπως αυτές του Πουκεβίλ,[55] του Ροντ και του Γκόντελ.[56] Ο Άγγλος περιηγητής Χένρυ Χόλαντ, λίγο μετά τον Ληκ, απλώς αναφέρει το Βελεστίνο ως μία πόλη κοντά στον Βόλο και ως γενέτειρα του Ρήγα για τη δράση του οποίου δίνει κάποιες πληροφορίες.[57] Ο Ντέππιγκ, το 1823, προσθέτει μόνο ότι έχει χαριτωμένα σπίτια, λευκούς μιναρέδες και αρχαία υπολείμματα.[58] Ακόμη και έργα που έχουν ως στόχο την παρουσίαση οδοιπορικού στη Θεσσαλία, όπως αυτό του Εζέ το 1858, δεν κάνουν καμία αναφορά στο Βελεστίνο.[59]

Κάποιες ενδιαφέρουσες πληροφορίες βρίσκουμε για την περίοδο που πέρασε ο Ληκ από το Βελεστίνο σε ένα άλλο είδος πηγής, σε μία γεωγραφία του 1815, αυτή του Αργύρη Φιλιππίδη, που είναι και η πιο αναλυτική που έχουμε για το Βελεστίνο. Η σημαντικότερη πληροφορία που μας παρέχει ο Φιλιππίδης, πέρα από την επισήμανση ότι οι χριστιανοί εξακολουθούσαν να είναι σε άθλια κατάσταση, είναι ότι οι Τούρκοι σκοτώνονταν μεταξύ τους και για αυτό είχαν λιγοστέψει. Δεν διευκρινίζει όμως για ποιον λόγο γινόταν αυτό και έτσι μόνο υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε.[60] Πιθανόν η πληροφορία αυτή να αναφέρεται σε κάποια εξέλιξη που δεν γνωρίζουμε από άλλη πηγή ή εννοεί τις έριδες που αναφέρει και ο Ληκ. Ωστόσο η πληροφορία του Ληκ αναφέρεται σε γεγονότα που συνέβησαν παλαιότερα και κυρίως ο Ληκ δεν αναφέρεται σε σκοτωμούς. Ίσως ο Φιλιππίδης εννοεί συγκρούσεις Τούρκων και Αλβανών, αφού πίσω από τον όρο Τούρκο οι Έλληνες εννοούσαν τον οποιασδήποτε εθνικής καταγωγής μουσουλμάνο και αρκετές φορές δεν έκαναν εθνική διάκριση των μουσουλμάνων.

Δυστυχώς άλλοι Έλληνες γεωγράφοι της εποχής δεν μας δίνουν περισσότερα στοιχεία. Στην τοπική γεωγραφία του Οικονόμου της ίδιας περιόδου αναφέρεται ότι το Βελεστίνο έχει 300 σπίτια, ενώ γίνεται λόγος για το πλούσια νερά της περιοχής, τον Ρήγα και το παζάρι της Παρασκευής.[61] Ο αριθμός αυτός των 300 σπιτιών θα επαναλαμβάνεται

54 Leake, *ό. π.*, σ. 437-441.

55 François Pouqueville, *Ταξίδι στην Ελλάδα: Μακεδονία-Θεσσαλία*, μετάφρ. Νίκη Μοφέτα, Αθήνα 1995, σ. 291.

56 Rennel Rodd, «Επίσκεψη στην κοιλάδα των Τεμπών τον Μάρτιο του 1889», μετάφρ. Αλέξης Γαλανούλης, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 54 (2008), 130 και Thomas Dwight Goodell, *Ένα ταξίδι στη Θεσσαλία του 1897*, μετάφρ. Βασίλης Ε. Αργυρούλης, Λάρισα 1997, σ. 281, όπου επιπλέον αναφέρει ότι έχει μία θαυμάσια ακρόπολη και άφθονες πηγές.

57 Henry Holland, *Ταξίδι στη Μακεδονία και Θεσσαλία (1812-1813)*, μετάφρ. Γιώργος Καραβίτης, επιμ. Τάσος Βουρνάς, Αθήνα 1989, σ. 237.

58 G. B. Depping, *La Grèce*, τ. 1, Παρίσι 1823, σ. 191.

59 Léon Heuzey, *Οδοιπορικό στην τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία*, Αθήνα 2010.

60 Θεοδόσης Κ. Σπεράντσας, *Τα περισωθέντα έργα του Αργύρη Φιλιππίδη. Μερική γεωγραφία-Βιβλίον ηθικόν*, επιμ. Φιλάρετος Βιτάλης, Αθήνα 1978, σ. 129.

61 Ιωάννης Οικονόμος-Λογιώτατος, *Ιστορική τοπογραφία της τωρινής Θεσσαλίας (1817)*, επιμ. Κώστας Σπανός, Λάρισα 2005, σ. 121, 123.

για τις επόμενες δεκαετίες, παρά τις εξελίξεις με την Ελληνική Επανάσταση και την μετεπαναστατική περίοδο. Έτσι, σε χειρόγραφο του Κωνσταντά του 1838 για την ανατολική Θεσσαλία αναφέρεται ότι το Βελεστίνο «είναι μικρά κώμη μόλις έχουσα 300 οικίας» που κατοικείται από Τούρκους και λίγους χριστιανούς, χωρίς να αναφέρει συγκεκριμένο αριθμό Ελλήνων.[62] Τον ίδιο αριθμό, των 300 σπιτιών, αναφέρει και ο Λεονάρδος στην γεωγραφία του για την ίδια εποχή, σημειώνοντας ωστόσο ότι πριν από την Επανάσταση του 1821 οι Έλληνες ήταν περισσότεροι αλλά λόγω των εξελίξεων έφυγαν, χωρίς να προσδιορίζει προς τα πού πήγαν.[63]

Η τελευταία παρατήρηση βεβαίως έρχεται σε φαινομενική αντίθεση με την πληροφορία του Οικονόμου ότι το 1817 πάλι τα σπίτια ήταν 300. Ωστόσο η εξήγηση είναι απλή: ο Λεονάρδος απλώς αναπαράγει μία πληροφορία, περί των 300 οικιών άκριτα. Εξάλλου αναφέρεται σε οικίες και όχι σε συγκεκριμένο αριθμό πληθυσμού, οπότε γνωρίζοντας και από προαναφερθείσες πληροφορίες ότι αρκετά σπίτια ήταν ακατοίκητα, μπορούμε να εκλάβουμε ως ορθή την πληροφορία του ότι οι Έλληνες του Βελεστίνου ήταν πριν από την Ελληνική Επανάσταση περισσότεροι, αλλά υπέστησαν καταστροφές και διωγμούς λόγω της συμμετοχής τους στην Επανάσταση, όπως γνωρίζουμε και από άλλες πηγές.[64] Ο ίδιος αριθμός, των 300 οικιών, αναφέρεται και σε μία άλλη γεωγραφία της ίδιας περιόδου, αυτής του Γάλλου Βάλβι, η οποία μεταφράσθηκε και εμπλουτίσθηκε στα ελληνικά. Είναι φανερό ότι η πληροφορία περί των 300 οικιών αναπαραγόταν άκριτα χωρίς αναφορά στο χρόνο καταμέτρησής τους. Ωστόσο στην γεωγραφία αυτή προστίθεται μία νέα πληροφορία, ότι δηλ. ο «Βελεστίνος», όπως αναφέρεται, πριν από την Ελληνική Επανάσταση είχε 3.000 κατοίκους.[65] Ο αριθμός αυτός όμως έρχεται σε φανερή αντίθεση με την πληροφορία του Ληκ ότι το 1809, δηλ. 12 χρόνια μόλις πριν από την Ελληνική Επανάσταση, οι μουσουλμάνοι του Βελεστίνου ήταν 250 οικογένειες, άρα όχι περισσότεροι από 1.500 άτομα, και οι Έλληνες ελάχιστοι. Εντούτοις, σε συνδυασμό με την αντίθεση για τις 300 οικίες μετεπαναστατικά, επιβεβαιώνει την πληροφορία ότι πριν από την Επανάσταση ο πληθυσμός του Βελεστίνου, και ιδιαιτέρως ο ελληνικός, ήταν πολύ μεγαλύτερος. Το 1858 ο Μάγνης, που περιλαμβάνει το Βελεστίνο στην Πελασγιώτιδα και όχι στην Μαγνησία, επαναλαμβάνει τις πληροφορίες του Κωνσταντά, χωρίς να αναφέρει συγκεκριμένα στατιστικά πληθυσμιακά στοιχεία, προσθέτοντας μόνο τη γνωστή πληροφορία ότι κάθε Παρασκευή είχε μεγάλο πανηγύρι για το οποίο έρχονταν άνθρωποι από όλη την Θεσσαλία και ότι είχε πολλά κηπευτικά προϊόντα, μετάξι, σίτο και πολλά ζώα.[66] Αρκετές

62 Γιώργος Θωμάς, *Η ανέκδοτη χωρογραφία της Ανατ. Θεσσαλίας από το Γρηγόριο Κωνσταντά. Ένα χειρόγραφο του 1838*, Βόλος 1991, σ. 27-28.

63 Ιωάννης Αναστασίου Λεονάρδος, *Νεωτάτη της Θεσσαλίας χωρογραφία συνταχθείσα κατ' ιδιαιτέραν τινα μέθοδον γεωγραφικώς και περιηγητικών*, Πέστη 1836, σ. 127-128.

64 Στο κεφαλόβρυσο, στην Υπέρεια κρήνη της αρχαίας εποχής, οι Τούρκοι αποκεφάλιζαν τους Έλληνες κατά την επανάσταση του 1821. Βλ. Αδάμ Κ. Ανακατωμένος, *Τα νέα όρια της Ελλάδος ήτοι τοπογραφικαί και εθνολογικαί σημειώσεις περί της Θεσσαλίας*, Αθήνα 1887, σ. 87, όπου και αυτός αναφέρει τον αριθμό των 280 οικιών.

65 Αδριανός Βάλβι, *Γεωγραφία. Εκτεθείσα μεν γαλλιστί υπό Αδριανού Βάλβι Ερμηνευθείσα δε διά την χρήσιν των Ελλήνων υπό Κ. Μ. Κούμα. Μετά δε την αυτού αποβίωσιν αναθεωρηθείσα και με την γ' έκδοσιν του Γαλλικού πρωτοτύπου παραβληθείσα εξεδόθη επιστασία και διορθώσει των Αυταδέλφων Δ. και Ν. Αργυριαδών*, τ. 3, Βιέννη 1838-1839, σ. 144.

66 Νικόλαος Ι. Μάγνης, *Περιήγησις ή τοπογραφία της Θεσσαλίας και Θετταλικής Μαγνησίας και της μεν Θεσσαλίας εν επιτομή της δε Μαγνησίας εν εκτάσει*, Αθήνα 1860, σ. 20-21.

από τις γεωγραφίες που ακολούθησαν έως τουλάχιστον την απελευθέρωση, αλλά και όχι μόνο,[67] απλώς ανέφεραν το Βελεστίνο και κάποια γνωστά γενικά στοιχεία.[68]

Συναντούμε όμως κάποια ενδιαφέροντα πληθυσμιακά στοιχεία σε γεωγραφίες, αλλά και σε περιηγητικά κείμενα, την περίοδο λίγο πριν και κυρίως μετά την απελευθέρωση της περιοχής από τον οθωμανικό ζυγό το 1881. Λίγο πριν την απελευθέρωση, στα 1873, ο Γάλλος περιηγητής Ιζαμπέρτ αναφέρει ότι το Βελεστίνο κατοικούνταν από 100 οικογένειες Τούρκων και 25 οικογένειες Ελλήνων, στοιχείο που δείχνει συνεχή πληθυσμιακή παρακμή του χωριού, η οποία, ίσως να οφείλεται σε ένα βαθμό και στην παρουσία από το 1864 Κιρκασίων προσφύγων από τον Καύκασο, που δημιούργησαν πολλά προβλήματα όχι μόνο στο Βελεστίνο αλλά και σε ολόκληρη την Θεσσαλία, δολοφονώντας Έλληνες και καταλαμβάνοντας τα σπίτια και τα χωράφια τους.[69] Επισημαίνει όμως και αυτός ότι πριν από το 1821 ο πληθυσμός ήταν μεγαλύτερος, αλλά το χωριό υπέστη καταστροφή. Ενδιαφέρον είναι το στοιχείο που παραθέτει σε σχέση με τον συνολικό αριθμό των κατοίκων της ευρύτερης περιοχής, καθώς το Βελεστίνο ήταν έδρα του ναχιγιέ της επαρχίας Δημητριάδος και είχε 9 κώμες στην δικαιοδοσία του. Ο συνολικός λοιπόν αριθμός των κατοίκων της περιοχής ανερχόταν σε 3.250 Έλληνες και 500 Οθωμανούς.[70] Από τη μια αυτό το στοιχείο δείχνει ότι η πλειονότητα των κατοίκων της ευρύτερης περιοχής ήταν Έλληνες, και άρα οι μουσουλμάνοι κατοικούσαν κυρίως, αν όχι αποκλειστικά, στο Βελεστίνο, και από την άλλη το στοιχείο αυτό ίσως εξηγεί ότι ο πληθυσμός των 3.000 κατοίκων που ανέφερε στην γεωγραφία του ο Βάλβι 50 χρόνια νωρίτερα αφορούσε το σύνολο των κατοίκων της περιοχής και όχι μόνο του Βελεστίνου.

Ο ίδιος μάλιστα περίπου αριθμός αναφέρεται και σε δύο κατοπινές γεωγραφίες του 1892 και του 1904. Στην πρώτη, του Ιωαννίδη, αναφέρεται ότι το Βελεστίνο είχε 2.389 κατοίκους,[71] ενώ στην δεύτερη, του Μεταξά, ότι ο Δήμος Βελεστίνου, αποτελούμενος

67 Συνήθως ανέφεραν κάποια στοιχεία της αρχαίας ιστορίας, για τις πηγές της περιοχής και για το γεγονός ότι ήταν γενέτειρα του Ρήγα. Βλ. Μαργαρίτης Γ. Δήμιτσας, *Πολιτική Γεωγραφία: Πρός χρήσιν των γυμνασίων, Ελληνικών σχολείων και παρθεναγωγείων*, τ. 1, Αθήνα 1878, σ. 149, όπου μικρή αναφορά στο Βελεστίνο ότι είναι ήταν πόλη και τώρα είναι κώμη σε κατάφυτο μέρος, Σταύρος Ι. Βουτυράς, *Λεξικόν ιστορίας και γεωγραφίας διαλαμβάνον περίληψιν της ιστορίας, φυσικήν και πολιτικήν χωρογραφίαν, τους βίους των μεγάλων ανδρών, τούς μύθους και τας παραδόσεις παντών των εθνών από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του νυν*, τ. 9, Αθήνα 1890, σ. 164-165, όπου και αναφορά για παραγωγή σίτου, μεταξιού και λαχανικών, και Τρύφων Ευαγγελίδης, Μαυρογένης, *Ελλάς: Ήτοι ιστορική, γεωγραφική και τοπογραφική περιγραφή της Ελλάδος και οδηγός των ταξειδιωτών και περιηγητών*, (Κατά τον Μπέντεκερ), Αθήνα 1901, σ. 306-7.

68 Βλ. ενδεικτικά: Γεώργιος Α. Βακαλόπουλος, *Στοιχειώδης πολιτική, μαθηματική και φυσική γεωγραφία: ερανισθείσα από διαφόρων γεωγραφικών πραγματειών και συνταχθείσα προς χρήσιν της εν τοις ελληνικοίς σχολείοις διδασκομένης νεότητος*, Αθήνα 1862, σ. 125, Αναστάσιος Πολυζωΐδης, *Τα γεωγραφικά κατά το ενεστώς και παρελθόν: συγκριτικώς, ωσεπιτοπολύ, και εν συναφεία μετά της ιστορίας των εθνών*, τ. 2, εκ του τυπογραφείου της Αυγής, Αθήνα 1859, σ. 142.

69 Ανακατωμένος, *ό. π.*, σ. 5-6, 38, 84, 86-7. Οι Κιρκάσιοι αυτοί είχαν μεταφερθεί από τον οθωμανική κυβέρνηση από τις περιοχές του Καυκάσου που είχε απωλέσει η Οθωμανική Αυτοκρατορία από την Ρωσία και είχαν τοποθετηθεί σε ελληνικές κυρίως περιοχές για να ενισχυθεί το μουσουλμανικό στοιχείο.

70 Αντώνιος Μηλιαράκης, *Οδοιπορικά Μακεδονίας, Ηπείρου και Θεσσαλίας κατά τον Emile Isambert*, Αθήνα 1878, σ. 123-124.

71 Δημήτριος Ολύμπιος Ιωαννίδης, *Εγχειρίδιον γεωγραφίας*, Αθήνα 1892, σ. 418, όπου και αναφορά για πλούσιους κήπους και αμπελώνες,

από 10 χωριά, είχε 3.018 κατοίκους.[72] Με τις πληροφορίες του Ιζαμπέρτ ως προς το ίδιο το Βελεστίνο συμφωνεί περίπου η πρώτη επίσημη απογραφή μετά την απελευθέρωση σύμφωνα με την οποία το Βελεστίνο είχε το 1881 συνολικά 856 κατοίκους.[73] Σύμφωνα δε με άλλη στατιστική που δημοσιεύεται τέσσερα χρόνια αργότερα στη γεωγραφία του Μαργαρίτη Δήμιτσα, το Βελεστίνο είχε το 1885 συνολικό πληθυσμό 1.000 ανθρώπων.[74] Λίγα χρόνια αργότερα, το 1897, σε άλλη στατιστική αναφέρονται 2.500 κάτοικοι, εκ των οποίων, χωρίς να αναφέρεται ακριβής αριθμός, πολλοί Βλάχοι βοσκοί από την Ήπειρο που παραχειμώνιαζαν εκεί, αλλά δεν ήταν μόνιμοι κάτοικοι, και λίγοι μουσουλμάνοι. Αν και δεν διευκρινίζεται εάν ο αριθμός αφορά τον Δήμο Βελεστίνου ή μόνο το χωριό, λογικά συνάγεται από τα προαναφερθέντα στοιχεία ότι αφορούσε το σύνολο του Δήμου.[75]

Στοιχεία σε σχέση με τον πληθυσμό του Βελεστίνου μας δίνουν και δύο περιηγητές που επισκέπτονται το Βελεστίνο την δεκαετία μετά την απελευθέρωση του. Ο ένας είναι ο Πωλ Μονσώ που μας πληροφορεί ότι στο Βελεστίνο στα 1887 ζούσαν ακόμη 300 μουσουλμανικές οικογένειες, αλλά από την απελευθέρωση και μετά, το 1881, η ελληνική συνοικία, το Βαρούσι, ενισχυόταν συνεχώς με νέους κατοίκους. Ο αριθμός όμως αυτός για τους μουσουλμάνους είναι μάλλον υπερβολικός, συγκρινόμενος με τον αριθμό που αναφέρει ο Ιζαμπέρτ, ακόμη και εάν ο Μονσώ αναφέρεται στον Δήμο Βελεστίνου και όχι μόνο στο ίδιο το χωριό. Πιθανόν και αυτό να αναφέρεται στον γνωστό αριθμό των 300 οικιών, τις οποίες μετέτρεψε σε οικογένειες. Επισημαίνει δε ότι είχε πλούσιους κήπους, άφθονα νερά και μύλους, όπως πριν από 75 περίπου χρόνια που πέρασε ο Ληκ.[76] Ο άλλος είναι ο γλωσσολόγος Γκούσταβ Βέιγκαντ, που επισκέφθηκε το Βελεστίνο το 1890 και ο οποίος αναφέρει ότι τα 3/4 του χωριού ήταν Βλάχοι, κυρίως από το Περιβόλι Γρεβενών, αλλά το καλοκαίρι έμεναν μόνο 60 οικογένειες Βλάχων. Οι κάτοικοι, αν και ήταν πλούσιοι, έμεναν σε φτωχικά σπίτια.[77] Τα στατιστικά όμως αυτά στοιχεία του Βέιγκαντ είναι αποσπασματικά και ελλιπή, γιατί δεν μας δίνει ούτε τον συνολικό αριθμό των Ελλήνων και των μουσουλμάνων, ούτε τον αριθμό των Βλάχων. Εάν θα θέλαμε να διερευνήσουμε την εγκυρότητα των στοιχείων, θα έπρεπε, πέρα από την προσμέτρηση του δεδομένου ότι είχε θετική στάση υπέρ των Βλάχων, να προβούμε σε κάποιες αριθμητικές αναγωγές.

Έτσι, βάσει και της προηγούμενης μαρτυρίας για ύπαρξη 300 οικογενειών μουσουλμάνων στο χωριό πρέπει να υποθέσουμε ότι οι Βλάχοι ήταν 900 οικογένειες, αφού ήταν τα 3/4 του πληθυσμού, ή, σύμφωνα με τον Ιζαμπέρτ, θα έπρεπε να ήταν 300 οικογένειες, αριθμοί σίγουρα πολύ υπερβολικοί, ιδίως εάν προσμετρήσουμε και το δεδομένο ότι σε αυτόν τον αριθμό δεν περιλαμβάνονται και οι υπόλοιποι χριστιανοί. Δηλαδή, εάν η κάθε

72 Γ. Σ. Μεταξάς, *Γενική γεωγραφία-άτλας: προς χρήσιν παντός φιλομαθούς, περιέχουσα 76 λιθογράφους χάρτας και 93 καλλιτεχνικάς εικόνας και σχήματα*, Αθήνα 1904, σ. 190 και σ. 39 γενικά ιστορικά στοιχεία για Φερές-Βελεστίνο.

73 *Πίνακες των επαρχιών Ηπείρου και Θεσσαλίας κατά την απογραφήν του 1881*, Υπουργείον Εσωτερικών, Αθήνα 1884, σ. 18.

74 Μαργαρίτης Γ. Δήμιτσας, *Γεωγραφία φυσική και πολιτική προς χρήσιν των γυμνασίων*, Αθήνα 1885, σ. 61.

75 Συνεργασία των διασημοτέρων συγγραφέων της υφηλίου, *Το πανόραμα του κόσμου*, μετάφρ. και συμπλήρωσις Ηλία Ι. Οικονομοπούλου, Αθήνα 1897, σ. 169.

76 Paul Monceau, «Ταξίδι στη Θεσσαλία του 1887», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο,* 36 (1999), σ. 63.

77 Επιπλέον, αναφέρει, λανθασμένα, ότι και ο γνωστός ποιητής Ρήγας Φεραίος ήταν αρωμούνος, Gustan Weigand, *Οι Αρωμούνοι*, τ. 1, μετάφρ. Thede Kahl, Θεσσαλονίκη 1991 [=Λειψία 1895], σ. 239-240.

οικογένεια είχε τέσσερα μέλη, αριθμός πολύ μικρός για την εποχή, μόνο οι Βλάχοι έφταναν τον αριθμό των 3.600 ή των 1.200 αντίστοιχα κατά περίπτωση. Ακόμη περισσότερο είναι αμφισβητήσιμος ο αριθμός αυτός εάν προστρέξουμε στα στατιστικά στοιχεία που μας δίνουν οι απογραφές ή οι στατιστικές τής εποχής αυτής, όπως αναφέρθηκαν παραπάνω.

Ούτως ή άλλως όμως από την περίοδο αυτή και πολύ περισσότερο από τις αρχές 20ου αιώνα οι μαρτυρίες των περιηγητών περισσότερο ενδιαφέρουν για τον τρόπο που βλέπουν τους Έλληνες και την Ελλάδα και λιγότερο για τις πληροφορίες που μας παρέχουν, ιδίως σε πληθυσμιακά στοιχεία, αφού πλέον οι πηγές πληροφόρησης είναι και πολύ περισσότερες και, συνήθως, πολύ πιο έγκυρες.

ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΓΙΑΣΙΡΑΝΗ-ΚΥΡΙΤΣΗ

Εκδηλώσεις τιμής και μνήμης στο Βελεστίνο τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αι. μέσα από τον Τύπο

Οι Βελεστινιώτες, ένθερμοι πατριώτες και βαθιά θρησκευόμενα άτομα, πρωτοστάτησαν με τη συμμετοχή τους σε εκδηλώσεις τιμής και μνήμης. Τίμησαν πρόσωπα που θυσιάστηκαν για την ελευθερία του έθνους, ύμνησαν τις ευγενικές τους ιδέες και το υψηλό τους φρόνημα, απότισαν φόρο ευγνωμοσύνης στις σκιές των ηρώων και των μαρτύρων.

Αναπολώντας το ένδοξο παρελθόν, έφεραν στις μνήμες τους σημαντικά γεγονότα για παραδειγματισμό των νεότερων γενεών. Σε αντίθεση με την πόλη του Βόλου απότισαν φόρο τιμής ακόμη και στις επετείους θλιβερών γεγονότων των Άγγλων. Με την παρουσία τους ζωντάνεψαν τις εκδηλώσεις παριστάμενοι στους χορταριασμένους τάφους τους και στα ηρώα αφού η καρδιά τους δεν έπαψε να εκτιμά την ανδρεία και την αρετή τους. Θεωρούσαν ιερές τις μέρες των μνημοσύνων και των εν γένει εκδηλώσεων, επειδή ζωντάνευαν με τη σκέψη τους, τους προμάχους της εθνικής τιμής, τους ήρωες που αποτέλεσαν υποδείγματα γενναιότητας και αυταπάρνησης. Τιμούσαν όχι μόνο τους δικούς τους ήρωες αλλά και τους πεσόντες των συμμάχων. Ήταν εκδηλώσεις όπου ο θεσσαλικός κόσμος συνδύαζε στην καρδιά του το αίσθημα της θρησκείας και το αίσθημα της πατρίδας.

Έτσι από τις αρχές του 1900 προετοιμάστηκαν για το μνημόσυνο «*υπέρ των εν τη Νοτίω Αφρική πεσόντων Άγγλων*». Οι Μπόερς ήταν σκληροτράχηλος λαός, με έντονο το αίσθημα της ανεξαρτησίας και βαθιά πεποίθηση στη φυλετική τους ανωτερότητα έναντι των ιθαγενών, που μάθαινε από νεαρή ηλικία να παλεύει με τα στοιχεία της φύσης, να ιππεύει το άλογο, να χρησιμοποιεί τα όπλα και να δουλεύει τη γη. Μόνο στοιχείο πολιτισμού, που ποτέ δεν αποχωρίζονταν, ήταν η Βίβλος. Ο πρώτος πόλεμος των Μπόερς εκτυλίχθηκε από τις 20 Δεκεμβρίου 1880 έως τις 23 Μαρτίου 1883. Παρά τη συνεχή προώθηση των βρετανικών θέσεων, οι Μπόερς κατάφεραν να εγκαθιδρύσουν δυο ανεξάρτητα κράτη.

Το 1895, υπό τον λοχαγό Τζέϊμσον οι Βρετανοί προσπάθησαν να δημιουργήσουν προκλήσεις στο έδαφος του Τράνσβααλ, επιχείρηση που όμως κατέληξε σε φιάσκο με τη σύλληψη όλων των συμμετεχόντων. Το 1899 οι Βρετανοί απαίτησαν δικαίωμα ψήφου για

όλους τους ξένους στο έδαφος της δημοκρατίας του Τράνσβααλ. Οι Μπόερς αρνήθηκαν να υποκύψουν στις πιέσεις με αποτέλεσμα να ξεσπάσει ο δεύτερος πόλεμος των Μπόερς[1]. Το μνημόσυνο υπέρ των Άγγλων έγινε έγκαιρα και κλήθηκαν να παρευρεθούν μεταξύ των άλλων προσκεκλημένων ο νομάρχης και ο πρόξενος της Αγγλίας στο Βόλο, Μέρλεν[2]. «Ο Αύγουστος Μέρλιν έγινε υποπρόξενος της Αγγλίας στο Βόλο το 1880 και πρόξενος το 1917. Λίγα γεγονότα είναι γνωστά γι' αυτόν. Το πρώτο, με τον οδυνηρό πόλεμο του 1897, που οδήγησε στην ανακατάληψη του Βόλου από τους Τούρκους. Ο Μέρλιν μαζί με τους άλλους προξένους έπεισαν τον Εδέμ Πασά να σεβαστεί την πόλη του Βόλου και αποφεύχθηκαν οι καταστροφές. Το σπίτι του ήταν κοντά στα σημερινά Πευκάκια. Το δεύτερο γεγονός πως ήταν παθιασμένος με την αστρονομία. Μέλος της Βασιλικής Ακαδημίας από το 1893 είχε εγκαταστήσει ένα κατοπτρικό τηλεσκόπιο 8 1/2 ιντσών και άλλα αστρονομικά όργανα στην ταράτσα του προξενείου και έκανε παρατηρήσεις. Ο Μέρλιν χρησιμοποιούσε τις αστρονομικές παρατηρήσεις για να κάνει διορθώσεις στην ακριβή ώρα του ρολογιού της πόλης-πιθανότατα του Αγίου Νικολάου»[3].

Τα επίσημα πρόσωπα απουσίαζαν από το μνημόσυνο, ίσως γιατί είχε δημιουργηθεί ζήτημα από τον αρχιεπίσκοπο Πατρών, ο οποίος αντιλαμβανόμενος τον μάταιο σκοπό του, το απαγόρευσε και το θέμα έφθασε μέχρι τη βουλή «*αφού η Αγγλικανική εκκλησία δεν παραδεχόταν τα μνημόσυνα και την μετάνοιαν εν τω Άδη*»[4]. Τελικά το μνημόσυνο τελέστηκε με λίγους προσκεκλημένους, οι οποίοι πήραν νωρίς τις προσκλήσεις τους και όχι κατόπιν εορτής, το μεσημέρι της Κυριακής[5]. Τα αθάνατα ελληνικά ταχυδρομεία με την ολιγωρία τους κατέστρεψαν την εκδήλωση ευγνωμοσύνης και θαυμασμού «*προς τους σκαπανείς του Παγκοσμίου Πολιτισμού, προς τας ψυχάς των πιπτόντων υπό το δρέπανον του Αφρικανικού Άρεως*», όπως σχολίαζε κάποιος ομιλητής.

Σε αντίθεση με την πόλη του Βόλου, το Βελεστίνο ακολούθησε το παράδειγμα των άλλων πόλεων της Ελλάδος, οι οποίες η μια μετά την άλλη απότισαν φόρο θαυμασμού και τιμής[6]. 23 Μαΐου 1900 και ο Αλέξης Καραμπερόπουλος με τον δήμαρχο προετοιμάζονταν να τελέσουν και το μνημόσυνο υπέρ των Πεσόντων το 1897, το οποίο καθιερώθηκε από τότε. Στη Θεσσαλία, υπήρξε άτακτη υποχώρηση των ελληνικών δυνάμεων με αποτέλεσμα τη διαδοχική κατάληψη της Λάρισας, των Φαρσάλων και στην συνέχεια του Βόλου. Η μοναδική νικηφόρα έκβαση για τα ελληνικά όπλα στο θεσσαλικό μέτωπο, υπήρξε η μάχη στο Βελεστίνο για την υπεράσπιση του λιμένος του Βόλου, με συντελεστές τους ένδοξους ευζώνους και πρωταγωνιστή τον διοικητή τους συνταγματάρχη Σμολένσκη. Η παύση του πυρός έγινε στις 7 Μαΐου 1897 ύστερα από επέμβαση των ευρωπαϊκών δυνάμεων, αφού πρώτα - (λόγω της ήττας) - είχαν υποχρεώσει την ελληνική κυβέρνηση να αποδεχθεί όλους τους όρους που έθεταν οι Τούρκοι αλλά και οι ξένοι ομολογιούχοι[7].

Ετοιμάζοντας το, είχαν την πεποίθηση ότι η μνήμη των Πεσόντων για την Πατρίδα θα συγκέντρωνε εκεί στους χορταριασμένους τάφους όλους αυτούς που η καρδιά δεν έπαψε να εκτιμά την ανδρεία και την αρετή. Κλήθηκαν οι πολιτικές και στρατιωτικές

1 https://el.wikipedia.org

2 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 14 Ιανουαρίου 1900.

3 https://volosmagnisia.wordpress.com

4 Περ. *Προμηθεύς*, Νοέμβριος 1899, σελ. 490.

5 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 14 Ιανουαρίου 1900.

6 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 21 Ιανουαρίου 1900.

7 Ταλάντη Χαρ. Ευθυμιου, «1897: Η Μάχη του Βελεστίνου μέσα από τις στήλες της εφημερίδας΄Έμπρός΄΄, Αθήνα 2016.

αρχές της περιοχής του δήμου Φερών, του Βόλου και της Λάρισας. Η εταιρία των σιδηροδρόμων έβαλε για κείνη ειδικά τη μέρα έκτακτη αμαξοστοιχία και με ελαττωμένα ναύλα[8]. Ανήμερα την Κυριακή 30 Μαΐου του 1900 τελέστηκε η θρησκευτική επιμνημόσυνη τελετή για τους πεσόντες αξιωματικούς, υπαξιωματικούς και στρατιώτες. Η ατμόσφαιρα μυσταγωγική ενέπνευσε τους παρευρισκομένους. Οι ευχές τους δεν ήταν μόνο για την ανάπαυση των γενναίων ψυχών τους, οι οποίες κατέθεσαν το θνητό σώμα «*ίνα αναθάλη η αθάνατος ιδέα*», όσο για παραδειγματισμό. Να παραδειγματιστούν και να μιμηθούν οι νεότεροι και να προκινδυνεύσουν όπως αυτοί. Διότι όλοι αυτοί, είπε κάποιος ομιλητής, «*δεν απέθνησκον ενθουσιώδεις, αρχομένου πολέμου, και σπεύδοντες εις πλήρωσιν του Εθνικού πόθου, αλλ' υποχωρούντες αλλά αμυνόμενοι αλλά απέλπιδες πλέον του αβούλως επιχειρηθέντος αγώνος....Ήρως δε όντως ήτο ο περί τιμής και ουχί περί τιμών κέρδους θνήσκων....*».

Όμως αρετή πολεμική επέδειξε και ο εχθρός. Οι γεροντότεροι θυμούνταν πως πολέμησαν εκεί προτάσσοντας τα στήθη τους και οι μεν και οι δε.... συμπλέκοντας τα ξίφη τους και ανταλλάσσοντας σφαίρες. Ήταν όλοι τους γενναίοι, που απαίτησαν το θαυμασμό των επόμενων γενεών[9].

Ένα χρόνο αργότερα, στις 8 Μαΐου του 1901 η Φιλόπτωχη Αδελφότητα Βόλου τέλεσε το προαναγγελλόμενο μνημόσυνο για τους Πεσόντες στον πόλεμο του 1897. Παραβρέθηκαν οι αρχές της πόλης του Βόλου, όλοι οι αξιωματικοί της φρουράς και οι τοπικές αρχές. Από τη Λάρισα είχαν έρθει λίγοι προσκεκλημένοι, ανάμεσά τους και ο συνταγματάρχης Δούκας, ως εκπρόσωπος του μοιράρχου και ένας αξιωματικός. Πλήθος κόσμου από το Βόλο, τα κοντινά χωριά και το Βελεστίνο παρακολούθησε με σεβασμό και κατάνυξη τη λειτουργία και την κατάθεση των έξι στεφάνων από τις αρχές και τους συλλόγους[10]. Στην εκδήλωση, ανάμεσα στους παρευρισκομένους, ήταν και μια ομάδα νέων Βολιωτών, οι οποίοι αποφάσισαν να κάνουν έρανο, για να ανεγείρουν μνημείο στο Βελεστίνο αφιερωμένο στους Πεσόντες κατά τον τελευταίο πόλεμο. Αυτοί γνωρίστηκαν με την τοπική εξουσία η οποία πληροφορήθηκε πολλά για τις επιδιώξεις των νέων αυτών. Μάλιστα είπαν ότι το σχέδιο του μνημείου ανέλαβε ο φωτογράφος Στουρνάρας, ότι ο διευθυντής της εφημερίδας «Η Θεσσαλία» κρατούσε στα χέρια του 51 δραχμές, οι οποίες προέρχονταν από εισφορές που έγιναν για τον άγιο αυτό σκοπό και ήταν έτοιμος να τις παραδώσει στη νεοσύστατη επιτροπή. Βέβαια και την προηγούμενη χρονιά, με την ευκαιρία του μνημόσυνου κάποιοι άλλοι είχαν αποφασίσει την ανέγερση του μνημείου, αλλά η απόφαση αυτή δεν πραγματοποιήθηκε. Ίσως φέτος κατόρθωναν αυτοί οι νέοι περισσότερα[11].

Από τις 13 Μαΐου 1902 οι κάτοικοι του Βελεστίνου ετοιμάζονταν για το μνημόσυνο των πεσόντων το 1897 και περίμεναν να συγκεντρωθεί αρκετός κόσμος. Μάλιστα ο εκδρομικός όμιλος, για να παρευρεθεί στο μνημόσυνο, αν και προγραμμάτιζε εκδρομή στα Τέμπη, για τις 26 του μηνός, την ανέβαλε. Επίσης η εταιρία θεσσαλικών σιδηροδρόμων για να εξυπηρετηθεί το επιβατικό κοινό μείωσε τις τιμές των εισιτηρίων[12]. Ήταν μια σπουδαία εκδήλωση στην οποία ο θεσσαλικός κόσμος συνδύαζε στην καρδιά του το αί-

8 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 23 Μαΐου1900.
9 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 30 Μαΐου 1900.
10 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 8 Μαΐου 1901.
11 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 8 Μαΐου 1901.
12 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 13 Μαΐου 1902.

σθημα της θρησκείας και το αίσθημα της πατρίδας. Το αίσθημα της θρησκείας γιατί ευχόταν *«υπέρ αναπαύσεως των νεαρών ψυχών αίτινες απέλιπον εν πλήρει ακμή το φθαρτόν σώμα»* και το αίσθημα της Πατρίδας δεύτερον, για το φόρο ευγνωμοσύνης σε κείνους *«αίτινες ολίγοι εν πολλοίς, έπεσαν αγωνιζόμενοι αγώνα απεγνωσμένον και άπελπιν»*. Οι μάχες του Βελεστίνου διέφεραν από τις άλλες σε κείνο τον πόλεμο. Γιατί δεν ήταν μάχες νίκης και σωτηρίας της χώρας από τις εχθρικές επιδρομές. Ούτε μάχες αποτροπής της κατοχής της Πατρίδας. Ο σκοπός τους ήταν απλά και μόνο να *«παρακωλυθή η πρόοδος των βαρβαρικών ορδών, να προασπιστή σημαντικό τμήμα της χώρας επί τινα έτι χρόνον, να σωθή οπωσδήποτε η τιμή των όπλων και η τιμή του Έθνους»*.

Στην εκπλήρωση αυτή του υπέρτατου καθήκοντος άφησε στο πεδίο της μάχης στρατιώτες, τίμιους νεκρούς στους οποίους ταίριαζε το απόσπασμα του Θουκυδίδη *«Εμοι δ' αρκούν αν εδόκει είναι ανδρών αγαθών έργω γενομένων έργω και δηλούσθαι τας τιμάς οία και νυν περί τον τάφον τόνδε δημοσία παρασκευασθέντα οράτε»*. Δηλαδή εγώ όμως θα είχα τη γνώμη ότι είναι αρκετό σε άνδρες που δείχθηκαν γενναίοι με έργα, με έργα να εκδηλώνονται και οι τιμές, οποία (τιμητικά πράγματα) και τώρα βλέπετε, ότι ετοιμάστηκαν με δημόσια φροντίδα σχετικά με αυτήν εδώ την ταφή»[13].

Η συγκινητική τελετή τελούνταν επί πέντε χρόνια *«αποδίδοντας προσηκόντως τας τιμάς εις τους τάφους εκείνους , ων ουδαμώς παρασκευασθέντων, μέλανες μόνον υπέρκεινται σταυροί»*[14]. Την παραμονή του μνημοσύνου η διεύθυνση θεσσαλικών σιδηροδρόμων διέθεσε τακτικές και έκτακτες αμαξοστοιχίες από τη Λάρισα και από το Βόλο για το Βελεστίνο με τιμές πολύ χαμηλές. Έτσι τα εισιτήρια από Βόλο για Βελεστίνο κόστιζαν για την πρώτη θέση 2 δραχμές, για την τρίτη θέση 1 δραχμή με επιστροφή. Οι αμαξοστοιχίες ξεκινούσαν από το Βόλο στις 7 και στις 8.41 π. μ. από το Βελεστίνο, για τη Λάρισα στις 5.20 μ.μ. και για Βόλο στις 10.46 στις 11.30 στις 3.50 στις 6.45 και 7.15 μ.μ.[15].

Κυριακή 19 Μαΐου 1902**.** Από το πρωί μέχρι τις 10 η ώρα κατέφθαναν αμαξοστοιχίες από τη Λάρισα και από το Βόλο κατάμεστες από κόσμο κάθε ηλικίας και γένους. Ο δήμαρχος Γιαννακόπουλος (1899-1903) προκειμένου το μνημόσυνο να τελεστεί λαμπρό δεν λυπήθηκε έξοδα. Οι θύρες του Αγίου Κωνσταντίνου είχαν στολιστεί πένθιμα με υφάσματα και μωβ κορδέλες και στο σημείο που ήταν οι τάφοι των νεκρών του πολέμου είχε κτιστεί κενοτάφιο διακοσμημένο σεμνοπρεπώς με σημαίες και δάφνες ενώ στην πρόσοψη τονιζόταν με μαύρα γράμματα η επιγραφή: *«Τοις κατά τον τελευταίον πόλεμον πεσούσι ο δήμος Φερρών»*. Μπροστά από το κενοτάφιο ήταν τοποθετημένη μικρή τετραγωνική εξέδρα στολισμένη με κλαδιά δάφνης. Με την έκτακτη αμαξοστοιχία των 9.30 άρχισαν να καταφθάνουν οι πρώτοι καλεσμένοι : ο δήμαρχος Ν. Γεωργιάδης, ο αστυνόμος, οι πρόεδροι με τα μέλη των σωματείων του Βόλου και άλλοι. Έπειτα ήρθαν οι στρατιωτικές αρχές, ο στρατηγός Δημόπουλος με το επιτελείο του από τη Λάρισα. Ο δήμαρχος και ο στρατηγός ανέβηκαν στην εξέδρα και ακολούθησε ο σεβαστός επίσκοπος, ο οποίος άρχισε την ιεροτελεστία του μνημοσύνου. Το συγκεντρωμένο πλήθος δάκρυζε από τη συγκίνηση και ασκεπές ένωνε τις ευχές του με τους ιερείς.

Μετά το τρισάγιο, ο δήμαρχος Γιαννακόπουλος κατέθεσε στεφάνι με σύντομη προσφώνηση απευθυνόμενη προς το στρατηγό Δημόπουλο. Ακολούθησε ο Δημόπουλος και

13 *Επιτάφιος Περικλέους*, κεφ. 35.
14 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 16 Μαΐου 1902.
15 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 19 Μαΐου 1902.

έπειτα ο δήμαρχος Γεωργιάδης[16] εκ μέρους του δήμου Παγασών, ο οποίος κατέπληξε τους πάντες, λέγοντας τα εξής, *«Ανέσπερον και αμάραντον είναι το κλέος των υπέρ πατρίδος πεσόντων πολεμιστών, αιωνία δε παραμένει η μνήμη των κατορθωμάτων αυτών παρά τοις επιζώσιν και αθρόοι προσέρχονται πάντες εις τα τελούμενα υπέρ αυτών μνημόσυνα, την ανδρείαν και την αρετήν τιμώντες. Και είνε λίαν εύλογον το τοιούτον, διότι, αν το πολυτιμότερον πράγμα είνε η ζωή, μυρίων επαίνων άξιοι είνε εκείνοι οίτινες προσφέρουσιν αυτήν ολοκαύτωμα εις την τιμήν εις την δόξαν και εις την ευδαιμονίαν της πατρίδος των.*

Και υμνούμεν και γεραίρομεν τους ανθρώπους ουχί αποβλέποντες προς την τελικήν έκβασιν του αγώνος, διαρκούντος του οποίου εύρον τον ένδοξον θάνατον, καθόσον η έκβασις των πολέμων δεν ορίζεται μόνον από την ανδρείαν του στρατιώτου, αλλά και από πολλάς άλλας περιστάσεις ανεξαρτήτους της θελήσεως και της δυνάμεως αυτού. Όπως δε η ευτυχής έκβασις αγώνος τινός δεν εξαλείφη την αισχύνην και την ατιμίαν των φυγοστράτων και λιποτακτών, ούτω η αποτυχία πολέμου τινός ουδόλως αμαυροί την αξίαν και την δόξαν εκείνων οίτινες μένοντες πιστοί εις τας τάξεις των ευρίσκουσι τον ένδοξον υπέρ πατρίδος θάνατον επί του πεδίου της τιμής, μεταξύ των οποίων ήσουν και συ γενναίον τέκνον του Πηλίου, νεαρώτατε ανθυπολοχαγέ, Δημήτριε Δάμτσα.

Και αι μεν ψυχαί αυτών κούφαι και αμόλυντοι επέταξαν εις τον ουρανόν αναστρεφόμεναι μετά των ψυχών τοσούτων και τοιούτων ηρώων αποθανόντων υπέρ πατρίδος. Τα δε γήινα αυτών σκηνώματα καλύπτει ο τάφος πέριξ του οποίου ιστάμεθα. Κοιμηθείτε τον αιώνιον ύπνον ανδρείοι πολεμισταί υπό την ελαφράν του Βελεστίνου γην. Έαρ αιώνιον κοσμεί του τάφου σας το χώμα. Και αν οι κατατεθέμενοι επί του τάφου σας στέφανοι μαρανθώσιν, αμάραντος όμως και αειθαλής θα περιβάλη την μνήμη σας ο στέφανος της δόξης και της τιμής. Και ζώντες μεν δεν κατησχύνατε τα ιερά όπλα με τα οποία σας όπλισε η κινδυνεύσασα πατρίς αλλά και θανόντες εκ του βάθους του τάφου σας εκπέμπετε μιαν φωνήν λέγουσαν,» αν θέλετε να τιμήσετε επαξίως την μνήμην ημών μιμηθείτε την αρετήν και την ανδρείαν μας. Μη δειλιάσετε όταν επιστή η ώρα να αποθάνητε όπως ημείς απεθάναμεν. Είναι γλυκύς και ευπρεπής ο υπέρ της πατρίδος θάνατος. Αποσείσατε αφ υμών την νάρκην, ήτις παραλύει την ψυχή και το σώμα σας, και αποβάλλετε τον άκρατον εγωισμόν προς ον ρυθμίζετε πάσαν σκέψιν και πράξιν σας και ενστερνισθείτε την φλογεράν και μεγαλουργόν αγάπην προς την πατρίδαν ήτις εν τοις κινδύνοις είνε φιλτέρα και εν τη δυστυχία πλέον αγαπητή παρ' άλλοτε.

Εξέλθετε εκ της βορβορώδους μικροπολιτικής των ατομικών συμφερόντων και ατενίσατε ευθαρσώς προς την εθνικήν πολιτικήν, προς την πολιτικήν ην σας υπαγορεύει η καταγωγή και η ιστορία ημών. Καθήκον του στρατιώτου είνε να μένη πιστός όπου ετάχθη να δίδη και να δέχεται τον θάνατον και ο στρατιώτης ο πράξας τούτο το καθ' εαυτόν ενίκησε τους αντιπάλους του. Τοιούτοι ήσαν οι κατά τον Απρίλιον 1897 πεσόντες εις τας περί του Βελεστίνου μάχας. Δεν απεθαρρύνθησαν από τας πρώτας αποτυχίας του πολέμου ,δεν απογοητεύθησαν από το προεικαζόμενον απαίσιον τέλος της όλης εκστρατείας, αλλ' έμεινον στερεοί εις τας τάξεις των προτιμώντες τον ένδοξον θάνατον από την αισχράν και άτιμον ζωήν των δειλών και φυγομάχων...Έμεινον ούτοι ακλόνητοι και απτόητοι εις τας θέσεις των θερμαινόμενοι από τον ιερόν και άγιον ενθουσιασμόν

16 Βουλευτής 1890 και 1910, δήμαρχος 1899 και 1903, ρήτορας , συγγραφέας, επιστήμονας κύρους. Βλ. Βασ. Γιασιράνη-Κυρίτση, *Ιστορίες ζωής και θανάτου στο νεκροταφείο του Βόλου*, Δημοτική Βιβλιοθήκη Ν. Ιωνίας, Εκδόσεις ΄΄ΩΡΕΣ΄΄, Βόλος 1996, σελ. 316.

όστις θερμαίνει τα στήθη των μαχομένων υπέρ πατρίδος και ελευθερίας. Έμεινον...εμψυχούμενοι από την υπέρ τας κεφαλάς αυτών πτερυγίζουσαν μεγάλην ψυχήν του Ρήγα μας υπέρ της πατρίδος του οποίου προέταξαν τα ηρωικά αυτών στήθη κατά του εχθρού.

Την 24 Απριλίου ...η γενναία ταξιαρχία ηναγκάσθη να εγκαταλείψει το Βελεστίνο αφήσασα αυτό έρμαιον εις την λυσσώδη εκδίκησην των Τούρκων στρατιωτών, οίτινες εισελάσαντες εις αυτό ελεηλάτησαν, ήρπασαν ότι εύρον, και επυρπόλησαν απάσας τας οικίας του χωρίου. Και είνε Δευτέρα θυσία αύτη, Βελεστίνε, ην προσφέρεις εις τον βωμόν της πατρίδος. Κατά το 1797 προσέφερες το αίμα του μεγάλου τέκνου σου, του εις πάσαν την οικουμένην, ξακουσμένου Ρήγα σου. Και ένα αιώνα μετά ταύτα, το 1897 την τέφραν των πυρποληθέντων τέκνων σου άφησε η ταξιαρχία αποχωρούσα 35 ανδρείους»[17].

Κατά τη διάρκεια του λόγου τα μάτια όλων γέμισαν δάκρυα και στο τέλος ξέσπασαν θορυβώδη χειροκροτήματα. Ο δήμαρχος Παγασών ορμώμενος *«υπό του ιδίου αξιώματος, καρδίας και αισθήματος»* κατέθεσε το στεφάνι πάνω στους τάφους[18]. Ανάμεσα στους επίσημους βρισκόταν και ο συνταγματάρχης Δομέστιχας[19]. Με ύφος αξιοπρεπές και σοβαρό πλησίασε να αποτίσει φόρο ευγνωμοσύνης στους ανδρείους στρατιώτες του, που έπεσαν στη μάχη. Πρώτος ο ίδιος στη γραμμή του πυρός με το παράδειγμά του παρέσυρε τους γενναίως μαχομένους στρατιώτες. Σήμερα μπορούσε μόνο να παρασύρει τους παριστάμενους με τα λόγια του. Ακολούθησαν έπειτα ο Ιωάννης Καρτάλης, η εφημερίδα *Η Θεσσαλία,* ο όμιλος εκδρομέων Βόλου, το σωματείο των αλιέων και ιχθυοπωλών, οι αξιωματικοί Φρουράς Λαρίσης[20], ο πρόεδρος του φοιτητικού συνδέσμου[21], ο δικηγορικός σύλλογος Λαρίσης, η φιλαρμονική Λαρίσης και άλλοι[22]. Στην τελετή παραβρέθηκαν ακόμη οι μαθητές του «πλήρους Δημοτικού Σχολείου» με τους δασκάλους τους, οι οποίοι κατέθεσαν πολύτιμο στεφάνι από φυσικά άνθη. Ένας μαθητής απήγγειλε με σοβαρότητα και χάρη το ποίημα, που συνέθεσε ο Μαρίνος Αντύπας[23].

---

17 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 20 Μαΐου 1902.

18 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 16 Μαΐου 1902.

19 Δεμέστιχας ταγματάρχης, ο οποίος μπόρεσε να αντέξει την επίθεση για πολλές ώρες. Όμως, όταν ζήτησε ενισχύσεις γιατί οι στρατιώτες του ήταν κατάκοποι πλέον και ο κίνδυνος να διασπάσουν οι Τούρκοι τις γραμμές του ήταν ορατός, δεν βρέθηκαν στρατεύματα διαθέσιμα. Έτσι, η γραμμή έσπασε όταν ένας ουλαμός άνιππων ιππέων άρχισε την οπισθοχώρηση. (https://el.wikipedia.org)

20 Εφ. *Η Θεσσαλία,* 19 Μαΐου 1902.

21 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 20 Μαΐου 1902.

22 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 18 Μαΐου 1902.

23 Ο Μαρίνος Αντύπας γεννήθηκε στα Φερεντινάτα της Κεφαλλονιάς το 1872, όπου και τελείωσε το γυμνάσιο. Αργότερα μπήκε στη νομική σχολή των Αθηνών χωρίς τελικά να πάρει το δίπλωμά του, γιατί άρχισε τους κοινωνικούς του αγώνες. Επηρεασμένος από τους ριζοσπάστες της επτανησιακής αναγέννησης ήρθε σε επαφή με τις κοινωνιστικές αντιλήψεις και σύντομα έγινε οπαδός τους. Γ. Μουγογιάννη, «Μαρίνος Αντύπας» εφ. *Η Θεσσαλία,* 3 Μαρτίου 2002. Ήταν μαχητικός υπερασπιστής των κοινωνικά αδύνατων, ο οποίος προσπάθησε να προωθήσει την επίλυση στα προβλήματα των τσιφλικιών. *Ιστορία Ελληνικού Έθνους,* «Νεότερος Ελληνισμός» Εκδοτική Αθηνών, τόμ. ΙΔ΄, Αθήνα 1977 σελ. 196 και 406. Ο Μ. Αντύπας διέτρεξε τα χωριά του θεσσαλικού κάμπου και κινητοποίησε τους αγρότες για τα δίκαιά τους, με αποκορύφωμα το συλλαλητήριο στο Λασποχώρι στις αρχές του 1907. Οι τσιφλικάδες της Θεσσαλίας, βλέποντας πως με κανένα μέσο δεν μπορούσαν να τον κάμψουν, αποφάσισαν τη δολοφονία του στις 8 Μαρτίου 1907 στον Πυργετό Λάρισας. Ηθικός αυτουργός ο Ιωάννης Κυριακός. Οι τελευταίες λέξεις του Μαρίνου Αντύπα ήταν: «Ισότης, Αδελφότης, Ελευθερία». Η δολοφονία του προκάλεσε λαϊκές εκδηλώσεις και αντιδράσεις σε όλη την Ελλάδα.

«Νεκροί πατρίδος πρόμαχοι!
Επέσατε, ως ήρωες προτείνοντες τα στήθη .
Μη πτοηθέντες του εχθρού τον όγκον και τα πλήθη.
Η ιστορία ένδοξον ανέγραψε σελίδα
του τόσου σας ηρωισμού τιμώσαν την Πατρίδα.
Εδώ ! Σεις ανεστείλατε του Τούρκου την πορείαν
και εις φυγήν ετρέψατε επίθεσιν αγρίαν.
Η μνήμη σας αθάνατος να είναι ευλογημένη
Κι η δόξα σας αγήρατος δια παντός να μένη.
Κλίνοντες γόνυ προ υμών,ω ήρωες πεσόντες
Στέφανον καταθέτομεν την μνήμην σας τιμώντες»[24].

Έτσι σεμνοπρεπώς έληξε η τελετή του μνημόσυνου και όλοι οι παριστάμενοι συγχάρηκαν τον δήμαρχο και παρακάθησαν σε γεύμα πλησίον της Υπέρειας Κρήνης[25].

Ο Μάιος του 1903 πλησίαζε στο τέλος και οι κάτοικοι ετοιμάζονταν για το μνημόσυνο του πρωτοψάλτη της εθνικής ανεξαρτησίας Ρήγα και των πεσόντων στον πόλεμο του 1897. Στις 25 Μαΐου του 1903 κατατέθηκαν στέφανοι, ακούστηκαν πατριωτικά λόγια, αλλά ένα πρόσωπο έκλεψε την παράσταση. Ο λοχαγός πεζικού Θ. Λαλαγιάννης κατέθεσε στεφάνι από φυσικά λουλούδια μαζεμένα από την κορυφή της Πίνδου. Με απλές και ευαίσθητες φράσεις εξήρε τον Ρήγα και τους πεσόντες απαγγέλλοντας τα εξής:

Ω Ιεραί και ένδοξαι σκιαί!
Ω ανδρεία λεοντάρια και δαφνοστεφή της πατρίδος τέκνα,
Ρήγα Βελεστινλή και πεσόντες του 1897.
Φόρον ευγνωμοσύνης αποδίδων προς Σας
καταθέτω ευλαβώς τόνδε τον στέφανον
αναφωνών μετά συντετριμμένης καρδίας
Αιωνία σας η μνήμη»[26].

Και οι Βολιώτες δεν έμειναν μόνο στα λόγια, γιατί το Δημοτικό Συμβούλιο Βόλου στην τελευταία του συνεδρίαση ψήφισε το ποσό των 10.000 δραχμών, να χρησιμεύσει ως βάση για τον έρανο του ανδριάντα του Ρήγα, όρισε δε και την απαραίτητη Επιτροπή. Η απόφαση αυτή σχολιάστηκε στη Λαρισινή εφημερίδα *Όλυμπος* ως εξής: «*Οι εν παντί φιλοπρόοδοι Βολιώται μετά τινα έτη θα διοργανώσωσι εορτάς και πανηγύρεις Πανελληνίους στολίζοντες την πόλιν των με τον ανδριάντα του πρωτοψάλτου της Ελευθερίας ενώ ημείς κοιμώμεθα»*[27].

Ένα χρόνο αργότερα, το 1904 ο δήμαρχος Φερών και ο κοινοτάρχης πολλές μέρες πριν από τις 14 Μαΐου φρόντισαν τις λεπτομέρειες για το μνημόσυνο των Πεσόντων στον πόλεμο του 1897 και κατέβαλαν προσπάθειες για την καλύτερη εντύπωση, ελπίζοντας ότι κατά την ιερή εκείνη ημέρα ολόκληρη η Θεσσαλία ετοιμαζόταν να παραστεί στο μνημόσυνο των προμάχων εκείνων της εθνικής μας τιμής. Έστειλαν προσκλητήρια σε όλους τους δημάρχους και τις αρχές της Θεσσαλίας, οι οποίες θα κατέθεταν και τα καθιερωμένα στεφάνια. Το προσκλητήριο έγραφε τα εξής: «*Το αμφιετές μνημόσυνον υπέρ των*

24 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 19 Μαΐου 1902.
25 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 20 Μαΐου 1902.
26 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 27 Μαΐου 1903.
27 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 27 Μαΐου 1903.

ενδόξων ηρώων τελεσθήσεται εφέτος εν τω ναώ των ισαποστόλων[28], *χοροστατούντος του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Δημητριάδος. Φέροντες ταύτα υπόψει του Σεβαστού κοινού καλούμεν αυτό ίνα τιμήση δια της παρουσίας του την τελετήν»*[29].

Στις 24 Μαΐου 1904 με σεμνοπρέπεια, ανάλογη με την περίσταση, τελέστηκε επιβλητικό και μεγαλοπρεπές το ετήσιο μνημόσυνο. Ο δήμαρχος Ντόντος[30] εκπλήρωσε την επιθυμία του δημοτικού συμβουλίου και κατόρθωσε να συγκεντρώσει στα «αιματοβαφή πεδία» της πατρίδας του εθνομάρτυρα Ρήγα, κόσμο από όλες τις θεσσαλικές πόλεις. Οι έκτακτες αμαξοστοιχίες μετέφεραν από πολύ πρωί κόσμο από το Βόλο και τη Λάρισα κάθε κοινωνικής τάξης. Πάνω από 1500 επισκέπτες μεταφέρθηκαν με τρεις έκτακτες αμαξοστοιχίες στο Βελεστίνο[31]. Το μνημόσυνο τίμησαν όλοι οι ανώτεροι και κατώτεροι αξιωματικοί της Λαρίσης, όλων των όπλων, πολιτικές αρχές, ο νομάρχης Φαρμακόπουλος, και όλοι αυτοί κατέθεσαν στέφανο[32]. Ακόμη παραβρέθηκαν ο φρούραρχος με τους αξιωματικούς της φρουράς Βόλου, ο τελώνης, ο λιμενάρχης, ο διευθυντής της αστυνομίας Παπακυριαζής, ο αστυνόμος Τσακανίκας, ο πρόεδρος πρωτοδικών Ανδρουτσόπουλος, δικαστές, ο γραμματέας της νομαρχίας Πολυχρονόπουλος, ο μητροπολίτης Δημητριάδος Γρηγόριος, η φιλαρμονική Βόλου[33], η φιλαρμονική Λαρίσης με το μουσικοδιδάσκαλο Ρουζέρον με τα ενθουσιώδη εμβατήρια, ο δήμος Παγασών , πολλά σωματεία και ο σύλλογος εμποροϋπαλλήλων[34]. Τον επιμνημόσυνο λόγο εκφώνησε ο δικηγόρος Αλκιβιάδης Νικολαΐδης[35] μετά από παράκληση του δημάρχου Φερών[36].

Ακόμη παραβρέθηκαν και οι «εν Θεσσαλία Μακεδόνες». Ο Σωκράτης Γιαννόπουλος αντιπρόσωπος των αποκατεστημένων Μακεδόνων στο Βόλο εκφώνησε *«πατριωτικώτατον λόγον μεστόν υψηλών εμπνεύσεων και αγνού πατριωτισμού»*[37]. Μετά ο Περδίκης με ωραίες φράσεις *«εξήρε την ανδρείαν των ηρώων εκείνων του '97 χυσάντων εν τοις πεδίοις του Βελεστίνου το αίμα των υπέρ του γοήτρου της εθνικής τιμής»*[38]. «Αξιοπρεπώς παρίστατο και το αρτισύστατο Ηπειρωτικό τμήμα της Εταιρίας του ΄΄Ελληνισμού΄΄ το οποίον επιτυχώς διεύθυνε ο διακεκριμένος Αλ. Κούρτιος από τους πρώτους ιδρυτές της εταιρίας ΄΄Ελληνισμός΄΄». Κατέθεσε στεφάνι ανάλογο της περίστασης από φοίνικα και δάφνη και έκανε σύντομη προσφώνηση με λόγια μεγάλης έννοιας, *«Καταθέτω, είπε, εξ ονόματος του εν Βόλω Ηπειρωτικού τμήματος τον δε εκ φοίνηκος και δάφνης στέφανον. Και όπως ο φοίνηξ ανέθαλεν εκ της τέφρας του ας αναθάλλει και εκ των τάφων υμών*

28 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 14 Μαΐου1904.

29 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 15 Μαΐου 1904.

30 Στέργιος Ντόντος (1864-1928) διαδέχθηκε τον Δημ. Γιαννακόπουλο το 1903, χρημάτισε δήμαρχος επί τρεις θητείες και στη συνέχεια, μετά την κατάργηση του δήμου έγινε πρόεδρος της κοινότητας Βελεστίνου στις εκλογές της 9-2-1914 ως το 1917. Το 1921 ήταν η τελευταία του θητεία ως επιστέγασμα της προσφοράς του στο Βελεστίνο.

31 Εφ. *Η Θεσσαλία,* 24 Μαΐου 1904.

32 Εφ. *Η Θεσσαλία,* 21 Μαΐου και 24 Μαΐου 1904.

33 Εφ. *Η Θεσσαλία,* 24 Μαΐου 1904.

34 Εφ. *Η Θεσσαλία,* 21 Μαΐου 1904.

35 Δραστήριο μέλος του Δ. Σ του Δικηγορικού Συλλόγου Βόλου 1909 και 1911. Γ. Τσολάκη, *Ο Δικηγορικός Σύλλογος Βόλου 1882-1950*, τόμ. Α΄, έκδοση Δικηγορικού Συλλόγου Βόλου, 2012, σελ. 186 και 381.

36 Εφ. *Τύπος*, 26 Μαΐου 1904.

37 Εφ. *Τύπος*, 21 Μαΐου, εφ. *Η Θεσσαλία*, 24 Μαΐου 1904.

38 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 24 Μαΐου 1904.

των γενναίων προμάχων και ας διαδοθή ανά το Πανελλήνιον γενναιότης και αποφασιστικότης φρονημάτων, όπως οργανούμενοι στρατιωτικώς σώσωμεν τα κινδυνεύοντα δικαιώματα της προσφιλούς ημών πατρίδος περί ων ενδελεχώς μεριμνά και εργάζεται η ημετέρα εταιρία ο «Ελληνισμός»»[39]. Η εταιρεία ιδρύθηκε το 1898 και διατηρήθηκε ως το 1910. Τον Απρίλιο του 1900 ιδρύθηκε το Ηπειρωτικό τμήμα του Βόλου[40].

Τέλος πάνω στο κενοτάφιο των πεσόντων κατατέθηκαν πολλοί στέφανοι: του δήμου Παγασών, του δήμου Φερών, της Λαρίσης, της εταιρίας Θεσσαλικών Σιδηροδρόμων, της «Φιλοπτώχου Αδελφότητος», του Εμπορικού Συλλόγου Βόλου, του σωματείου Παντοπωλών Βόλου, του συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Βόλου, της Φρουράς Λαρίσης, του Ηπειρωτικού τμήματος Ελληνισμού Βόλου[41]. Από τις προσφωνήσεις, οι οποίες συνόδεψαν την κατάθεση στεφάνων εντυπωσίασαν ενός μικρού μαθητή του δημοτικού σχολείου Βελεστίνου και μιας μαθήτριας του εκεί παρθεναγωγείου[42].

Το μεσημέρι ο δήμαρχος Φερών κάτω από τα σκιερά πλατάνια της Υπερείας παρέθεσε γεύμα στις αρχές του Βόλου και της Λάρισας στο οποίο παρακάθησαν όλοι οι προσκεκλημένοι[43], με την εξέχουσα μορφή του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Δημητριάδος. Το μεγάλο τραπέζι είχε στηθεί από νωρίς σε μια κοντινή πλατεία κάτω από έναν ογκώδη πλάτανο για να δεξιωθούν οι επίσημοι και να ευχαριστηθούν κάτω από τη δροσιά του χώρου. Οι επίσημοι τρώγοντας σχολίασαν με κάθε τρόπο την απουσία του δημάρχου Γεωργιάδου και την ακαταλληλότητα του προσώπου που κατέθεσε το στεφάνι. Ακόμη δυσμενή σχόλια ακούστηκαν σε βάρος του διευθυντή της φιλαρμονικής Μπιφέρνο, ο οποίος ενώ καλέστηκε από τον Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη στο τραπέζι, αυτός αρνήθηκε να πλησιάσει και δεν πρόβαλε καμιά δικαιολογία. Παρά τα αρνητικά σχόλια όμως η ιερή μέρα πέρασε συγκινητική και γεμάτη πατριωτικά αισθήματα από τις αρχές και τους κατοίκους .[44]

Οι Βελεστινιώτες δεν τιμούσαν μόνο τους Πεσόντες στον πόλεμο του 1897. Τιμούσαν με πρωτοβουλία της δημοτικής αρχής και τον πρωτομάρτυρα της Μακεδονικής Ιδέας, τον Παύλο Μελά. Τρίτη 26 Οκτωβρίου 1904, γιορτή του Αγίου Δημητρίου, τελέστηκε πάνδημο και μεγαλοπρεπέστατο μνημόσυνο υπέρ αναπαύσεως της ελληνικότατης και τρισένδοξης ψυχής του Παύλου Μελά. Μετά το τρισάγιο παμψηφεί το Δημοτικό Συμβούλιο ετοίμασε ψήφισμα και τηλεγραφικά το διαβίβασε στη βαρυπενθούσα οικογένεια του ήρωα.[45] Ο Παύλος Μελάς, γεννημένος στη Μασσαλία από Βορειοηπειρώτες γονείς, σπούδασε στη στρατιωτική σχολή Ευελπίδων και συμμετείχε στο Μακεδονικό κομιτάτο. Διακρίθηκε στο Μακεδονικό αγώνα, γνωστός με το ψευδώνυμο Καπετάν Μίκης Ζέζας, και παρά τις διώξεις του Οθωμανικού στρατού, αποδεκάτισε τις βουλγαρικές ομάδες. Όμως στις 13 Οκτωβρίου του 1904, προδομένος από τη βουλγαρική συμμαχία του Μήτρου Βλάχου περικυκλώθηκε από τουρκικό απόσπασμα και μετά από λυσσαλέα μάχη τραυματίστηκε θανάσιμα και πέθανε. Γύρω από το σώμα του νεκρού Π. Μελά εκτυλί-

39 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 24 Μαΐου 1904.

40 Διπλωματική εργασία Νίκου Ποταμιάνου, «Υπέρ τάξεως και ευνομίας εξέγερσις». Η εταιρεία «ο Ελληνισμός» 1898-1910: η ριζοσπαστική δεξιά στην Ελλάδα την εποχή του κινήματος στο Γουδί, 1999.

41 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 24 Μαΐου 1904.

42 Εφ. *Τύπος*, 26 Μαΐου 1904.

43 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 24 Μαΐου 1904.

44 Εφ. *Τύπος,* 26 Μαΐου1904.

45 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 27 Οκτωβρίου 1904.

χθηκε μια διπλωματική επιχείρηση για την παραλαβή και ενταφιασμό του. Οι Έλληνες δεν ήθελαν να γίνει γνωστό στους Τούρκους ποιος ήταν ο νεκρός, και συγκεκριμένα ότι ήταν Έλληνας αξιωματικός, διότι αυτό θα δημιουργούσε διπλωματική κρίση. Ο Παύλος Μελάς αποτέλεσε υπόδειγμα γενναιότητας και αυταπάρνησης για την απελευθέρωση της πατρίδας στην ελληνική ιστορία[46].

Από τις αρχές Μαΐου 1905 ο Στέργιος Ντόντος, δήμαρχος Φερών ετοιμαζόταν και τέσσερις μέρες αργότερα, στις 8 Μαΐου δημοσίευσε στην εφημερίδα *Η Θεσσαλία* του Βόλου τη διακήρυξη για το μνημόσυνο των Πεσόντων στον πόλεμο του 1897. Καλέστηκαν όλες οι πολιτικές και στρατιωτικές αρχές, οι σύλλογοι και τα διάφορα σωματεία, όλοι οι Έλληνες και φιλέλληνες να τιμήσουν με την παρουσία τους την ιερή τελετή και να αποτίσουν φόρο ευγνωμοσύνης στις σκιές των πρωταγωνιστών και εθνομαρτύρων. Μάλιστα για να γίνει μεγαλύτερο το ενδιαφέρον ανήγγειλε ότι τον επιμνημόσυνο λόγο θα εκφωνήσει ο έγκριτος δικηγόρος Κωνσταντίνος Αιγειαλίδης[47].

Την Κυριακή της 15ης Μαΐου 1905 ο συννεφώδης καιρός προβλημάτισε τους διοργανωτές του μνημόσυνου των Πεσόντων του 1897[48]. Ωστόσο η εκδήλωση έγινε χωρίς βροχή με μεγάλη επιτυχία, μεγαλοπρέπεια και επιβλητικότητα. Στις 10 π. μ. ακριβώς χοροστάτησε ο μητροπολίτης στην εκκλησία των Ισαποστόλων Κωνσταντίνου και Ελένης, στο προαύλιο της οποίας βρισκόταν το κενοτάφιο. Πολύς κόσμος από το Βελεστίνο και τα γύρω χωριά του δήμου Φερών είχε συγκεντρωθεί από νωρίς στην αυλή του ναού αλλά και πολλοί από το Βόλο, τη Λάρισα και την υπόλοιπη Θεσσαλία[49]. Η διεύθυνση Σιδηρόδρομων είχε βάλει αμαξοστοιχίες από Βόλο και Λάρισα για το Βελεστίνο με τιμές εισιτηρίων χαμηλέ[50].

Εκτός από το Μητροπολίτη Γρηγόριο, παραβρέθηκαν πολλοί επίσημοι, ο νομάρχης Παγανέλης, ο αντιπρόσωπος του δήμου Παγασών Ιωάννης Νικολέττος[51],[52] που ήταν πρώτος πάρεδρος ασθενούντος του δημάρχου[53], οι αξιωματικοί της Φρουράς Βόλου, ο διευθυντής της Αστυνομίας Βόλου Βλαχώνης, ο αντισυνταγματάρχης του 4ου Ευζωνικού Συντάγματος Σιαρήκας, ο διευθυντής του Τηλεγραφείου Βόλου Γεννάδης, ο διευθυντής του Τηλεγραφείου Λάρισας Καράκαλος. Μετά το τέλος του μνημόσυνου ο σπουδαίος δικηγόρος Κωνσταντίνος Αιγειαλίδης εκφώνησε λαμπρό επιμνημόσυνο λόγο, ο οποίος εντυπωσίασε ιδιαίτερα γιατί δεν περιστράφηκε στις συνηθισμένες πομπώδης εξυμνήσεις των αποθανόντων και άλλους «ταρταρινισμούς»[54], αλλά περιεκτικός στα νοήματα, αποβλέποντας περισσότερο στην πρακτική ωφέλεια υπέδειξε την πραγματική κατάσταση του Έθνους και της εκκλησίας και παρότρυνε να τους μιμηθούν και να εργασθούν για

46 http://el.wikipedia.org

47 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 8 Μαΐου 1905.

48 Εφ. Η Θεσσαλία, 16 Μαΐου 1905.

49 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 16 Μαΐου 1905.

50 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 14 Μαΐου 1905.

51 Καταγόταν από το Κρανίδι Αργολίδος. Ήταν από τους πρώτους που ήρθαν στο Βόλο. Εργάστηκε με πολλή τιμιότητα και με δραστηριότητα απόκτησε τίμιο όνομα και περιουσία. Το 1899 διατηρούσε μεσιτικό γραφείο. Εμπορευόταν σιτηρά και διηύθυνε το πρακτορείο Τζων Μακ Δούαλ. Το 1901 ίδρυσε την εταιρεία Νικολέττος. Βασ. Γιασιράνη-Κυρίτση, *Ιστορίες ζωής και θανάτου στο νεκροταφείο του Βόλου,* Hellasprint , Βόλος 2019.

52 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 16 Μαΐου 1905.

53 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 14 Μαΐου 1905.

54 Ταρταρινισμός= ψευτοπαλικαρισμός, καυχησαρισμός.

την ανόρθωσή τους. Ακολούθησαν δυνατά χειροκροτήματα και εγκάρδια, ειλικρινή συγχαρητήρια. Μετά εκφώνησε ένα ενθουσιώδες ποίημα ο Α. Νικολαΐδης από τη Λάρισα και καταχειροκροτήθηκε και αυτός. Ακολούθησε η κατάθεση στεφάνων.

Κατέθεσαν ο Δήμος Φερών, οι πρόεδροι κοινοτήτων, ο δήμος Παγασών, η διεύθυνση σιδηροδρόμων Θεσσαλίας, η φρουρά αξιωματικών Βόλου, η «Φιλόπτωχος Αδελφότης», ο εμπορικός σύλλογος Βόλου, η πόλη της Λάρισας. Και ύστερα όλοι οι προσκεκλημένοι κατευθύνθηκαν στην πλατεία της Υπέρειας Κρήνης, όπου τους προσφέρθηκαν αναψυκτικά. Το μεσημέρι ο δήμαρχος Ντόντος, όπως τα προηγούμενα χρόνια, παρέθεσε πλούσιο γεύμα στο οποίο σύμφωνα με το πρωτόκολλο προϊστατο ο Μητροπολίτης Γρηγόριος. Κατά τη διάρκεια του γεύματος έγιναν πολλές και ενθουσιώδεις προπόσεις από πολλούς τοπικούς παράγοντες. Ξεχώρισε για το περιεχόμενο και τη ρίμα η ποιητική ευχή του Σταύρου Καραμπερόπουλου, ο οποίος με δυνατή φωνή απήγγειλε τους στίχους που έβγαιναν από την καρδιά του. Η απαγγελία αυτή κάλυψε το γεγονός της απουσίας όλων των αξιωματικών της Φρουράς Λάρισας. Όλοι έμειναν υπερευχαριστημένοι από τη θερμή δεξίωση και περιποίηση του δημάρχου. Τα σύννεφα, που σκίαζαν τον ουρανό, πύκνωσαν και ευτυχώς η βροχή ήρθε με το τέλος του γεύματος. Οι τελευταίοι καλεσμένοι έφυγαν βιαστικά και η πλατεία της Υπέρειας Κρήνης εγκαταλείφθηκε και πάλι στη μοναξιά της με εμφανή τα πρόσφατα σημάδια της ανθρώπινης παρουσίας. Η λεπτή βροχή αποτέλεσε τον επίλογο του μνημόσυνου των ηρώων και για δυο ώρες κατέκλυσε τα πάντα, όχι μόνο το Βελεστίνο, αλλά και όλη τη Θεσσαλία[55].

Οι μέρες κυλούσαν και στις αρχές του Ιουνίου, Πέμπτη ήταν, 2 Ιουνίου 1905 όταν το θλιβερό άγγελμα της στυγερής δολοφονίας του Δεληγιάννη έγινε γνωστό σε ολόκληρη την Πατρίδα. Η Ελληνική κοινωνία πένθησε τον «μεγάλο πολίτη».

Στο Βελεστίνο μετά το θλιβερό άγγελμα της στυγερής δολοφονίας του πρωθυπουργού Θεόδωρου Δεληγιάννη, ο δήμαρχος Στ. Ντόντος συγκάλεσε στο δημαρχείο το δημοτικό συμβούλιο το οποίο συνήρθε σε ολομέλεια, συσκέφθηκε και ψήφισε τα εξής: Να τελεστεί την Κυριακή «δημοτελές» μνημόσυνο για την ανάπαυση της ψυχής του δολοφονημένου πρωθυπουργού Θεοδώρου Δεληγιάννη στο οποίο να παραστεί «εν σώματι» το δημοτικό συμβούλιο, τα σχολεία, το κοινοτικό συμβούλιο και όλες οι τοπικές αρχές. Να κατατεθεί στεφάνι του δήμου από το δικηγόρο Παν. Γ. Πολίτη, που βρισκόταν στην Αθήνα, στο λείψανο του μεταστάντος, να διακοπούν για τρεις μέρες τα μαθήματα των δημοτικών σχολείων, να αναρτηθούν στο δημαρχείο και στα δημοτικά σχολεία για τρεις μέρες μεσίστιες οι σημαίες, να παρακληθεί ο λαός του Βελεστίνου να παραστεί στο μνημόσυνο και να συλλυπηθεί ο δήμαρχος τηλεγραφικώς τη βουλή δια του προέδρου της και τους οικείους του μεταστάντος[56].

Ο λαός του Βελεστίνου θρήνησε για την απώλεια του μεγάλου άνδρα και μαζεμένος έξω από το δημαρχείο θυμόταν την επίσκεψη του στο Βελεστίνο και συζητούσε για το τραγικό του τέλος. Το απόγευμα της 31ης Μαΐου 1905 ο Θεόδωρος Δηλιγιάννης, ως πρωθυπουργός, πήρε το δρόμο για τη Βουλή, προκειμένου να παραστεί σε μία συνεδρίαση ρουτίνας. Στις 5.5 μ.μ. έφθασε με την άμαξά του στην είσοδο του Βουλευτηρίου, στην οδό Σταδίου, συνοδευόμενος από τον σωματοφύλακά του Γιάννη Πάνο. Ένας άνδρας 35 περίπου ετών προθυμοποιήθηκε να του ανοίξει την πόρτα της άμαξας. Ήταν ψηλού αναστήματος, μαυριδερός, με ρούχα κόκκινα σχεδόν ξεβαμμένα. Ο ανύποπτος Δεληγιάν-

55 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 16 Μαΐου 1905.

56 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 4 Ιουνίου 1905.

νης τον ευχαρίστησε και κατευθύνθηκε προς τη μαρμάρινη κλίμακα της βουλής. Τότε, ο άγνωστος με μια αστραπιαία κίνηση έβγαλε ένα μαχαίρι και το βύθισε στην κοιλιά του άτυχου πολιτικού.

Ένεκα του πανηγυριού Σεπτεμβρίου 1906, που ήταν συγκεντρωμένος πολύς κόσμος από τα μέρη της Θεσσαλίας το Κοινοτικό Συμβούλιο αποφάσισε να κάνει μνημόσυνο υπέρ των Θεσσαλών ηρώων Κ. Γαρέφη και Γ. Αρκούδα[57], που πολέμησαν στο Βελεστίνο το 1897 για να γίνουν γνωστές οι πράξεις τους και το μνημόσυνο να πάρει Πανθεσσαλική χροιά.

Ο Κωνσταντίνος Γαρέφης υπήρξε από τις σημαντικότερες και λαοφιλέστερες μορφές του Μακεδονικού Αγώνα. Γεννήθηκε στις Μηλιές Πηλίου το 1874, γόνος ηρωικής γενιάς, που κρατούσε από την περιοχή του Σουλίου, ζώντας σε ένα τέτοιο οικογενειακό περιβάλλον, όπου κυριαρχούσε η λεβεντιά, ακολούθησε την οικογενειακή δόξα. Από μικρός φανέρωσε το ανυπότακτο φρόνημά του, τη βιαιότητα του χαρακτήρα του, την παροιμιώδη αφοβία του και τη δίψα για περιπέτεια και πατριωτική διάκριση. Πρώτη του ευκαιρία ήταν ένα πολεμικό επεισόδιο τις παραμονές του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897. Ακολουθώντας, ως καταδρομέας, το σώμα του Παναγιώτη Δημαρά, πήρε μέρος στη ριψοκίνδυνη αποστολή για την ανατίναξη της γέφυρας της Αγγίστας, στην καρδιά της τουρκοκρατούμενης Ανατολικής Μακεδονίας, με σκοπό την παρεμπόδιση σιδηροδρομικής μεταφοράς εφοδίων από τους Τούρκους στη Θεσσαλία, εγχείρημα που προδόθηκε και απέτυχε και που στοίχισε τη ζωή στους περισσότερους συντρόφους και στον πρώτο αρχηγό του. Ο ίδιος γλύτωσε με ένα ελαφρό τραύμα και μετά από περιπέτειες επέστρεψε στη γενέτειρά του. Η δίψα για εκδίκηση τον έκανε εθελοντή στον εθνικό στρατό που πολέμησε τους Τούρκους στον πόλεμο του 1897.

Στη μάχη του Βελεστίνου έδειξε την άφθαστη παλικαριά του και θάμπωσε ακόμη και τον στρατηγό Σμολένσκη. Απογοητευμένος από το άδοξο τέλος του πολέμου ξενιτεύτηκε στη χώρα του Νείλου, μα επέστρεψε μετά το θάνατο του Παύλου Μελά για να πάρει μέρος στο Μακεδονικό Αγώνα. Κατετάγη στο εκστρατευτικό σώμα του ανθυπολοχαγού Κώστα Μαζαράκη (καπετάν Ακρίτα) και με τα χαρίσματά του έγινε υπαρχηγός του σώματος (ψυχογιός). Έγινε ο τρόμος και ο φόβος των Βουλγάρων και των συνεργατών τους. Το χειμώνα του 1905-1906 επέστρεψε στις Μηλιές και περιέτρεξε τα χωριά του Πηλίου και του Αλμυρού διαλέγοντας 23 παλικάρια για το εκστρατευτικό του σώμα. Από την Πρόπαν του Πηλίου επιβιβάστηκε σε ιστιοφόρο ως το Τζάγεζι και μετά από μακρινή και επίπονη πορεία μέσα από τα χωριά του Βάλτου των Γιαννιτσών κατέληξε στα βουνά της Καρατζόβας και του Μοριχόβου, όπου είχε εντολή να δράσει. Με μαεστρία και με τους πολύτιμους συνεργάτες κατόρθωσε την εξόντωση δυο Βουλγαρικών συμμοριών, που με τους αρχηγούς τους καταδυνάστευαν την περιοχή της παλιάς Καρατζόβας. Κατά τη συμπλοκή της 5ης Αυγούστου του 1906 και ενώ ο Γαρέφης σκότωσε ο ίδιος τον Καρατάσο και πλήγωσε βαριά τον Λούκα, ενώ έβγαινε από την καλύβα και η μάχη είχε ανάψει, δέχθηκε μια σφαίρα στην κοιλιά και τραυματίστηκε, αλλά δεν είπε τίποτε για να μη ρίξει το ηθικό των παλικαριών του. Την επόμενη μέρα έσβησε στην καλύβα του Σαρακατσάνου Παλάσκα προφέροντας το όνομα της μητέρας του και της Μακεδονίας. Ο παλικαρίσιος θάνατός του προκάλεσε ρίγη συγκίνησης στους Πανέλληνες και ενέπνευσε τη δημοτική μούσα και εκπροσώπους του πνεύματος[58].

57 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 8 Σεπτεμβρίου 1906.

58 Κώστα Λιάπη, «100 χρόνια από το θάνατο του Μακεδονομάχου καπετάν Κώστα Γαρέφη», περ. *Μαγνησία*, τεύχ. 6, Μάιος 2006, σελ. 26-31. Κώστα Λιάπη, *Καπετάν Κώστας Γαρέφης*, έκδοση Εξωραϊστικού-Πολιτιστικού Συλλόγου Μηλεών «Γρηγόριος Κωνσταντάς», Βόλος 2008.

Ο Γεώργιος Λεπιντάτος ή Αλεπεντάτος του Νικολάου, γνωστός ως καπετάν Αρκούδας (1856-1906), ήταν σημαντικός Έλληνας Μακεδονομάχος οπλαρχηγός από τη Σαμαρίνα Γρεβενών. Ο πατέρας του Νικόλαος συμμετείχε στη Μακεδονική Επανάσταση του 1854. Ονομάστηκε καπετάν Αρκούδας (ή Ούρσας στα Βλάχικα), λόγω του σωματότυπού του, καθώς ήταν ψηλός και ιδιαίτερα επιβλητικός. Κατά τον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, συνεργαζόμενος με τα σώματα των Γ. Μαυρομιχάλη και Γιάγκου ανακατέλαβε τον μεθοριακό σταθμό της Ασπροκκλησιάς, που είχαν καταλάβει Οθωμανικά στρατεύματα υπό τον Ακήφ. Στη μάχη ο καπετάν Αρκούδας προσπάθησε ανεπιτυχώς να συλλάβει τον Ακήφ και στη συνέχεια κατέφυγε στην εκκλησία του χωριού. Από εκεί εξαπέλυσε επίθεση που έτρεψε τελικά σε φυγή τους Τούρκους. Λίγο αργότερα το ίδιο έτος, συναντήθηκε με τον οπλαρχηγό Ναούμ Σπανό από το Άργος Ορεστικό στο Δομοκό και τον Λάζαρο Βαρζή. Οι τρεις τους συναντήθηκαν με το διάδοχο Κωνσταντίνο και του ζήτησαν να τους αξιοποιήσει στο στράτευμα. Έτσι, συμμετείχαν στη Μάχη της Σκάρμιτσας με τον Οθωμανικό στρατό. Μετά το θάνατο του Παύλου Μελά, κατέφυγε στην Αθήνα, όπου προσπάθησε να στρατολογήσει εθελοντές για τη Μακεδονία. Για το σκοπό αυτό διοργάνωσε σειρά ομιλιών με νεαρό ακροατήριο (κυρίως φοιτητών). Σύμφωνα με την παράδοση η βασίλισσα Όλγα εντυπωσιάστηκε από τη φυσιογνωμία του και τον κάλεσε στα ανάκτορα. Στη συνάντηση αυτή ο καπετάν Αρκούδας ρωτήθηκε γιατί φορούσε μαύρη φορεσιά και εκείνος απάντησε ότι πενθούσε για τη σκλαβωμένη Σαμαρίνα. Την άνοιξη του 1905 επέστρεψε στη Μακεδονία για να συνεχίσει τη δράση του κατά Οθωμανών, Βουλγάρων αλλά και κατά της Ρουμανικής κίνησης. Κατά το Μακεδονικό αγώνα, ο Γεώργιος Λεπιντάτος έδρασε με το σώμα του στις περιοχές Γρεβενών και Βοΐου.

Την άνοιξη του 1906 έδωσε σκληρή μάχη με τον Οθωμανικό στρατό στην περιοχή Βοΐου, όπου καταστράφηκε σχεδόν ολοσχερώς το σώμα του. Ο καπετάν Αρκούδας με τους άνδρες του κατέλυσαν σε έναν έρημο μύλο έξω από το Δίλοφο. Το βράδυ μπήκε στο χωριό και παρέδωσε ένα σημείωμα στον πρόεδρο του Διλόφου, προοριζόμενο για τον Ιωάννη Αναστασιάδη προκειμένου να τον συναντήσει στο μύλο. Το γεγονός μαθεύτηκε στο χωριό και το πρωί της 6ης Αυγούστου του 1906 ο αγροφύλακας του Διλόφου, Λάμπρος Σπύρου αντιλήφθηκε την παρουσία αγνώστων στο μύλο. Νομίζοντας ότι πρόκειται για τους απαγωγείς του Καλέντζου, ξεκίνησε πυροβολισμούς. Οι άνδρες του καπετάν Αρκούδα ανταπέδωσαν. Οι πυροβολισμοί προκάλεσαν την άφιξη του Οθωμανικού αποσπάσματος. Ο Γεώργιος Λεπιντάτος, αναλογιζόμενος την κατάσταση, αποφάσισε να επιχειρήσει έξοδο, κατά την οποία πυροβολήθηκε ο ψυχογιός του, Γεώργιος Δημητρίου Δήλμας από τις Αμυγδαλιές Γρεβενών. Τότε, ο καπετάν Αρκούδας τον πήρε στην πλάτη και προχώρησε προς παρακείμενο γεφύρι, αλλά στην πορεία ο Γεώργιος Δήλμας ξεψύχησε. Στη συνέχεια ο καπετάν Αρκούδας έδωσε εντολή να χωριστούν οι άνδρες. Οι τρεις πήγαν προς τις πηγές του ποταμού, ενώ εκείνος με άλλους δυο άνδρες προχώρησαν προς τη ροή του ρέματος. Το μέρος όμως ήταν ανοικτό και οι Τούρκοι τον πυροβόλησαν στο κεφάλι, ενώ πλησίαζε προς το χωριό Κουκούλι, κοντά στο πέτρινο γεφύρι στην τοποθεσία Σκούρτη. Η σορός του Γεώργιου Λεπιντάτου, καθώς και του ψυχογιού του, Γεώργιου Δήλμα μεταφέρθηκε από τους Τούρκους στο Δίλοφο και στη συνέχεια στα Ιωάννινα. Τις παρέλαβε ο Μητροπολίτης και τάφηκαν στην αυλή της Αγίας Μαρίνας.

Ο θάνατος του καπετάν Αρκούδα συγκλόνισε την περιοχή του Ζαγορίου και έσπειρε υποψίες στους κατοίκους για το ρόλο του Λάμπρου Σπύρου και του Ιωάννη Αναστασιάδη. Η λαϊκή μούσα ύμνησε τον αδικοχαμένο Γεώργιο Λεπιντάτο με πλήθος δημοτι-

κών τραγουδιών. Το γεφύρι στο οποίο σκοτώθηκε ονομάζονταν παλαιότερα Γεφύρι του Οβριού ή του Λάβδα και έκτοτε ονομάζεται Γεφύρι του Αρκούδα[59].

Αυτούς τους ήρωες ήθελαν να τιμήσουν. Έτσι όσο και αν ο ουρανός ήταν συννεφιασμένος και οι σταγόνες της βροχής ήταν ψιλές και έπεφταν κατά αραιά διαστήματα οι Βελεστινιώτες τέλεσαν το μνημόσυνο επιβλητικότατο και τίμησαν τους δυο οπλαρχηγούς οι οποίοι αγωνίστηκαν στον τόπο τους και πέθαναν την ίδια σχεδόν μέρα ένδοξα υπέρ της Πατρίδος. Το πλήθος παρακολούθησε με μεγάλη συγκίνηση τον επιμνημόσυνο λόγο του δασκάλου Δημόπουλου. Αρχές και οργανώσεις πολιτικές και στρατιωτικές κατέθεσαν στεφάνια στη μνήμη των ηρώων αυτών, που θυσίασαν τον εαυτό τους για την πατρίδα[60].

Δύο χρόνια αργότερα, στις 11 Μαΐου 1908 τελέστηκε μνημόσυνο για τον Ρήγα και τους πεσόντες στον πόλεμο του 1897. Δεν ήταν όμως «εθνική πανήγυρις», η οποία οδήγησε στους τάφους των μαρτύρων για να ζηλέψουν οι κάτοικοι τη δόξα τους και να μιμηθούν την αυταπάρνησή τους. Τούτη τη χρονιά οι κοινοτικοί και δημοτικοί άρχοντες, Σταύρος Καραμπερόπουλος και Στέργιος Ντόντος, συνέλαβαν πολύ επιτυχημένα την ιδέα να γιορτάζεται ταυτόχρονα η μνήμη του Ρήγα με τη μνήμη των «*αγωνισθέντων ανάμεσα εις τας γηραιάς δρυς του αιωνοβίου δάσους του Βελεστίνου δια να αποπλύνωσιν ατιμωτικόν στίγμα όπερ ενεκόλαψεν η ειμαρμένη ή η αβελτηρία*», όπως έγραφε ο τοπικός τύπος του Βόλου και συνέχιζε. «*Η μόνη διαφορά ήταν ότι ούτοι μεν εμάχοντο και έπεσον αγωνιζόμενοι τον υπέρ βωμών και εστιών αγώνα ενώ εκείνος ετάφη εις τα θολά του Δουνάβεως κύματα, διότι εφαντάσθη και εκαλλιέργησε την απελευθέρωσιν απάντων των χριστιανών των πεσόντων υπό τον απαίσιον ζυγόν της φυλής του Ισλάμ. Γνήσιον τέκνον της Γαλλικής Επανάστασης ο Θεσσαλός Τυρταίος, ο πρώτος των Ελλήνων δημοσιογράφων, ο γλυκύμολπος της ελευθερίας ψάλτης δεν ωνειροπόλησεν μόνον την απελευθέρωσιν των Ελλήνων.*

Δια τον μέγα Φεραίον δεν υπήρξε Μαυροβούνιος ή Σέρβος, Βούλγαρος ή Έλλην Ρουμούνος ή Βόσνιος. Ήτο μέγας ο Θετταλός εκείνος και δια το μαρτύριον αυτού, το οποίον εβυσσοδόμησαν δύο αυτοκρατορίαι, η Αυστριακή και η Τουρκική έπρεπεν ημείς να σεμνυνόμεθα και να εορτάζομεν την μνήμην αυτού ως εμπρέπει εις τον πρώτον σχεδόν μάρτυρα της παλιγγενεσίας μας. Ποίος ήτο ο Ρήγας το ηννόησεν υπέρ πάντα άλλον το ανώτατον εκπαιδευτικόν ίδρυμα του κράτους. Δια τούτο δύο μόνον ανδριάντες κοσμούσιν αυτό το Πανεπιστήμιόν μας, ο του Ρήγα και ο του Πατριάρχου Γρηγορίου του Ε. Αλλά εάν το όνομα του Ρήγα εδόξασεν, εάν το έργον εξυμνήθη ου μόνον υπό των Ελλήνων, αλλά και υπό των ξένων και εάν οι πλείστοι Έλληνες γεραίρωσι και δοξάζωσι την μνήμην αυτού, ημείς οι Θεσσαλοί δεν απεδώσαμεν την δέουσαν τιμήν εις τον άνδρα. Η αδιαφορία αυτή αντανακλά και στους γηγενείς Θεσσαλούς συμπατριώτας του μεγάλου ανδρός ουχί όμως και ανταξίους εκείνου δυστυχώς αφού δεν ηδυνήθησαν ακόμη να εγείρωσιν εις αυτόν έναν ανδριάντα».

Και το γεγονός ότι δεν απέδωσαν την δέουσα τιμή αποδεικνυόταν από τη σημασία που απέδιδαν στο μνημόσυνο. Ποιοί έκλαψαν στους τάφους των Πεσόντων και ποιοί προσκύνησαν το χώμα στο οποίο ο Φεραίος αοιδός έκανε τα πρώτα του βήματα; Μόνο αρκετοί Βολιώτες και λίγοι, μετρημένοι στα δάκτυλα Θεσσαλοί. Οι δήμαρχοι Λάρισας, Τρικάλων, Καρδίτσας, Φαρσάλων έλαμψαν δια της απουσίας τους. Απογοητευμένες οι

59 http://el.wikipedia.org

60 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 11 Σεπτεμβρίου 1906.

αρχές του Βελεστίνου έλεγαν ότι *«Εις χώραν όπου εφύη το πρώτον η ιερά δάφνη δεν ευρέθη δυστυχώς κλώνος αυτής να στέψη το κενοτάφειον του Ρήγα και τους τάφους των πεσόντων»*. Εξαίρεση από τους δημάρχους αποτέλεσε ο Ιωάννης Καρτάλης και ο νομάρχης Γ. Παγανέλης, ο οποίος συναισθανόμενος το καθήκον του έφτασε από τη Ζαγορά για να παρευρεθεί στο μνημόσυνο[61].

Στις 10 η ώρα, μετά τη θεία λειτουργία, συγκεντρώθηκαν οι καλεσμένοι και όλο το πλήθος στην εκκλησία του Αγίου Κωνσταντίνου και Ελένης, όπου άρχισε η επιμνημόσυνη ακολουθία. Το εξωτερικό του ναού ήταν κατάλληλα διακοσμημένο με πένθιμο ύφασμα. Οι ιερείς με το εκκλησίασμα και τα εξαπτέρυγα μετέβησαν στον παρακείμενο χώρο, όπου ήταν θαμμένοι οι στρατιώτες του πολέμου του 1897. Πενιχρότατος ο τάφος τους. Τρεις-τέσσερις σταυροί λίθινοι έδειχναν στο διαβάτη ότι κάτω από κείνο το χώμα είχαν σβηστεί τόσα όνειρα, τόσες ελπίδες, τόση λεβεντιά και νιότη. Ιερή συγκίνηση και ρίγη ενθουσιασμού κατέλαβαν τον δήμαρχο, τον κοινοτάρχη και τους παρισταμένους, όταν ο ιερέας είπε «Αιωνία σας η μνήμη». Ένα παιδί ντυμένο με Ηπειρώτικη ενδυμασία, ο Δημήτριος Τσέγγης απήγγειλε ένα ποίημα με φωνή, η οποία έβγαινε από την καρδιά του σκορπώντας γύρω ιερή συγκίνηση, φανερή στα μάτια των παρευρισκομένων. Ύστερα με ένα στεφάνι δάφνης στεφάνωσε την επιτύμβια στήλη.

Στη μέση του προαύλιου χώρου του ναού είχε αναγερθεί κενοτάφιο, το οποίο ήταν σκεπασμένο με μαύρο ύφασμα. Μπροστά από το κενοτάφιο προσέρχονταν οι καλεσμένοι να καταθέσουν στεφάνι. Λίγες, μα ζωντανές ήταν οι λέξεις του δημάρχου Φερών Στ. Ντόντου και του προέδρου της Κοινότητας Στ. Καραμπερόπουλου[62], ο οποίος σοβαρός και μετρημένος, μίλησε αργά και με τα ανήσυχα μάτια του, οραματιζόταν την εικόνα της θυσίας τους. Μετά από αυτόν, ο μικρός μαθητής Νικόλαος Χανιώτης με έναν τόνο φωνής που σκόρπισε συγκίνηση και προκάλεσε δάκρυα στα μάτια των παρισταμένων κατέθεσε στεφάνι εκ μέρους του δημοτικού σχολείου Βελεστίνου. Ακολούθησε ο Νικόλαος Γκιουλέκας, ο οποίος μετά από σύντομη προσφώνηση, κατέθεσε στεφάνι εκ μέρους της Μακεδονικής ένωσης της Λάρισας. Έπειτα πλησίασε ο Παναγιώτης Πανόπουλος εκ μέρους του Συλλόγου των Εμποροϋπαλλήλων. Ακόμη κατατέθηκαν δύο στεφάνια. Το ένα ήταν από το Δήμο Παγασών και το άλλο από τη Διεύθυνση των Σιδηροδρόμων Θεσσαλίας[63]. Επιλήσμονες ήταν και η Φρουρά της Λάρισας, γιατί παραβρέθηκε μόνον ένας λοχαγός του Πεζικού και ένας ανθυπασπιστής του Μηχανικού, ενώ οι αξιωματικοί του Βόλου παρίσταντο όλοι.

Λησμονήθηκε λοιπόν ο *Θούριος* του Ρήγα και οι ήρωες του Βελεστίνου τόσο γρήγορα; Μετά τη στέψη της αναθηματικής στήλης η πομπή συνοδευόμενη από τα φιλότιμα παιδιά της μπάντας διευθύνθηκε στο οικόπεδο, που ήταν το σπίτι του Θεσσαλού Τυρταίου, του Ρήγα. Τίποτε όμως δεν έδειχνε ότι εκεί έζησε ο Ρήγας. Μόνο μια αναθηματική στήλη στο μέσον του οικοπέδου μισοτελειωμένη και αυτή με το βάθρο της ολοκληρωμένο. Το πλήθος ήταν ασκεπές και γεμάτο συγκίνηση που πατούσε στο μέρος, όπου άκουσε τα πρώτα κελαϊδίσματα των πουλιών ο Ρήγας, και ο κύκλος του μνημόσυνου ολοκληρώθηκε με την προσφώνηση του σχολάρχη του Άνω Βόλου Κ. Πιτσιλή.

61 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 12 Μαΐου 1908.

62 Εξελέγη για πρώτη φορά Πρόεδρος στις δημοτικές εκλογές του 1907 ως τις εκλογές του 1914, το 1914 έχασε ο συνδυασμός του και ήταν στο κοινοτικό συμβούλιο ως αντιπολίτευση, το 1921, το 1925 ηγήθηκε του Λαϊκού συνδιασμού και έχασε την Προεδρία, το 1926, 1927, 1928 κοινοτικός σύμβουλος, το 1929 Πρόεδρος,

63 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 12 Μαΐου 1908.

Έπειτα, ο δήμαρχος με όλο το επιτελείο των συμβούλων, κοινοτικών και δημοτικών, παρέθεσε στο μέσον της πλατείας, κάτω από ένα γεροπλάτανο, γεύμα σε όλους τους καλεσμένους, οι οποίοι ξεπέρασαν τους πενήντα. Θύελλα έπεφταν οι προπόσεις και οι ευχές. Ακολούθησαν τραγούδια και χοροί μέχρι τις 5 το απόγευμα, οπότε ο κόσμος ευχαριστημένος, διαλύθηκε και κατευθύνθηκε προς το σιδηροδρομικό σταθμό να προλάβει την αμαξοστοιχία. Όλοι διαπίστωσαν πως ήταν ανάγκη, η γιορτή αυτή να γινόταν μεγαλοπρεπέστερη και επιβλητικότερη και να της δινόταν Θεσσαλοπατριωτικό χαρακτήρα. Και αυτό μπορούσε να επιτύχει, αν ο δήμαρχος Φερών ανέγραφε μεγαλύτερες πιστώσεις[64].

Στις 4 Ιουνίου του 1908 το Δημοτικό και Κοινοτικό Συμβούλιο συνήρθε με την εισήγηση του δημάρχου Στέργιου Ντόντου να εκδόσει ψήφισμα αποδίδοντας «*χάριτας εις την πόλιν του Βελιγραδίου, η Δημοτική Αρχή του οποίου ψήφισε ίνα η οδός η φέρουσα εις το φρούριον ένθα εστραγγαλίσθη ο πρωτομάρτυρας της εθνικής Παλιγγενεσίας Ρήγας να λάβη το όνομα του Βελεστινλή*».

Το ψήφισμα αυτό γραμμένο σε πολυτελή μεμβράνη παραδόθηκε στον νομάρχη Παγανέλη να το στείλει στον πρεσβευτή της Ελλάδος στο Βελιγράδι Αργυρόπουλο, για να το επιδώσει στο δήμαρχο Βελιγραδίου. Στο ψήφισμα εκφραζόταν με αληθινή συγκίνηση η βαθύτατη ευγνωμοσύνη του συμβουλίου προς τον έντιμο δήμαρχο Βερισλάβ Βούλοβιτς και το συμβούλιό του «*διότι μνήμονες των υπέρ της απελευθερώσεως των χριστιανών αγώνων του Ρήγα και του εν τω φρουρίω του Βελιγραδίου μαρτυρικού αυτού θανάτου ,ωνόμασαν μίαν των οδών της πόλεως δια του ονόματος αυτού*».

Το δεύτερο μέρος του ψηφίσματος έγραφε όπως «*η προς τα ερείπια οδός της οικίας ένθα εγεννήθη ο πρωτομάρτυς συμπολίτης Ρήγας άγουσα οδός και ένθα ανηγέρθη η εις την ένδοξον μνήμην του αναθηματική στήλη, ονομασθή οδός Βελιγραδίου*»[65]. Ακόμη, το Δημοτικό συμβούλιο Φερών έστειλε ψήφισμα στον εν Βελιγραδίω πρόξενο της Ελλάδος Αντωνόπουλο και του εξέφρασε τις ευχαριστίες του προς το δημοτικό συμβούλιο του Βελιγραδίου για την ονομασία μιας των οδών της Σερβικής πρωτεύουσας με το όνομα του Ρήγα. Ο πρόξενος επρόκειτο να καλέσει προσεχώς το Δημοτικό Συμβούλιο για να του ανακοινώσει το ευχαριστήριο ψήφισμα[66].

Με την είδηση του θανάτου του δημάρχου Παγασών Ιωάννη Καρτάλη[67], «συντετριμμένο» το Δημοτικό Συμβούλιο του Δήμου Φερών αποτελούμενο από τα μέλη Σιών Γκανή, Στέργιο Τσιουμπέκο, Μιχάλη Μπομπότη, Ι. Παπαστεργίου, Γ. Κουτσορεβύθη, Παναγ. Τσιουμπέκο, Κούσιο Σκύφτη, συνήλθε σε έκτακτη συνεδρίαση στις 21 Ιουνίου, με προεδρεύοντα τον Αλέξανδρο Καραμπερόπουλο αποφάνθηκε παμψηφεί τα εξής: «*Να εκφρασθώσι τα εγκάρδια συλληπητήρια εις την οικογένειαν του μεταστάντος. Να αναρτηθή μεσίστιος επί τριήμερον η σημαία του δήμου. Να κατατεθή στέφανος επί της σωρού. Να δημοσιευτή το ψήφισμα εν τω εγχωρίω τύπω και ανατίθησι τω δημάρχω την περαιτέρω ενέργειαν*»[68].

64 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 12 Μαΐου 1908.

65 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 4 Ιουνίου 1908.

66 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 27 Ιουνίου 1908.

67 Ιωάν. Καρτάλης,1843-1908, Πηλιορείτης έμπορος στην Αίγυπτο και στο Βόλο. Δαπάνησε πολλά χρήματα για τους απελευθερωτικούς αγώνες του Έθνους και για κοινωφελή έργα. Πήρε μέρος στη μάχη του Βελεστίνου, εξελέγη 3 φορές βουλευτής, το 1905 πρόεδρος της Βουλής και δήμαρχος Παγασών. Βασ. Γιασιράνη-Κυρίτση, *Ιστορίες ζωής και θανάτου στο νεκροταφείο του Βόλου,* εκδόσεις «Ώρες», Δημοτική Βιβλιοθήκη Ν. Ιωνίας, Βόλο 1996, σελ. 76-78.

68 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 26 Ιουνίου 1908.

Στις αρχές του Μαΐου του 1910, ο δήμαρχος Φερών Στέργιος Ντόντος ανακοίνωσε την τέλεση μνημοσύνου στις 16 Μαΐου 1910 για τον πρωτομάρτυρα της ελληνικής Παλιγγενεσίας Ρήγα και των Πεσόντων κατά τον ατυχή πόλεμο του 1897. Χώρος ορίστηκε ο ιερός ναός του Αγίου Κων/νου και μετά τη θεία λειτουργία, όλοι με την παρουσία τους να τιμήσουν την εθνική μυσταγωγία, αποδίδοντας έτσι τον προσήκοντα φόρο στις ιερές αυτές ψυχές.[69] Οι τοπικές αρχές προετοιμάστηκαν για αυτή τη μέρα. Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στο χώρο, όπου ήταν στημένο το μνημείο των Πεσόντων. Αυτό ήταν μια παραλληλόγραμμη στήλη στην πρόσοψη της οποίας παριστάνονταν ανάγλυφα δύο κλωνάρια δάφνης δεμένα στο κάτω μέρος με κορδέλα της οποίας οι άκρες ανέμιζαν. Στην πρόσοψη της ήταν γραμμένη η χρονολογία 1897[70]. Ο δήμαρχος, ο κοινοτάρχης και το εκκλησιαστικό συμβούλιο φρόντισαν για τη διακόσμηση του χώρου. Ο ναός των Ισαποστόλων Κων/νου και Ελένης στολίστηκε με κλαδιά δάφνης και άσπρες κορδέλες. Τόπος και άρχοντες ετοιμάζονταν για τη μεγάλη μέρα[71].

Έτσι στις 16 Μαΐου 1910 οι Βελεστινιώτες, πιστοί στις παραδόσεις τους «*τέλεσαν μνημόσυνο εις την πατρίδα που εγέννησε τον γλυκόλαλο ποιητή της Ελευθερίας και με τα τραγούδια του, τα θούρια, ξύπνησε τες Ελληνικές ψυχές που χρόνια τόσα έστεκαν κρυμμένες και φοβισμένες από του Τούρκου την τρομάρα».*[72] Παραβρέθηκαν δάσκαλοι και δημοτικοί άρχοντες. Ο δήμαρχος Φερών, οι πρόεδροι των Κοινοτήτων, ο δήμαρχος Παγασών Γκλαβάνης[73], ο δήμαρχος Νηλείας Παπαποστόλου. Στην τελετή παρίστατο και ο σεβασμιότατος επίσκοπος Δημητριάδος[74]. ο οποίος *«προΐστατο της ιερουργίας αξιοπρεπώς και επιβλητικώς»* και ευλόγησε το πλήθος[75].

Ακόμη παρίσταντο ο νομάρχης της Λάρισας, σύλλογοι και σωματεία. Ο Εμπορικός Σύλλογος Βόλου, ο Πολιτικός Σύλλογος Λάρισας, η Εταιρία Σιδηροδρόμων, πολλοί αξιωματικοί της Φρουράς Λάρισας και Βόλου. Κατέθεσαν ένας-ένας το στεφάνι με τον δέοντα σεβασμό, συγκίνηση και κατάλληλη προσφώνηση[76]. Εντυπωσιακό ήταν το στεφάνι του δήμου Παγασών, το οποίο κατέθεσε ο δημοτικός πάρεδρος Ξένος με ανάλογη προσφώνηση. Το ίδιο έκαναν και οι Τσάμπαλης εκ μέρους του Εμπορικού Συλλόγου Βόλου και ο Καθηκούρης εκ μέρους του Σωματείου των Οπωροπωλών Βόλου. Μάλιστα μερικά μέλη του κρατούσαν την ελληνική σημαία[77]. Εκπρόσωπος των αξιωματικών κατέθεσε δάφνινο στεφάνι με συγκινητικά λόγια[78]. Το διοικητικό συμβούλιο του Πολιτικού Συλλόγου της πόλης του Βόλου «απώτισε» φόρο ευγνωμοσύνης προς τους μάρτυρες καταθέτοντας στεφάνι δάφνης και προσφωνώντας ωραιότατο λόγο[79].

69 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 8 Μαΐου 1910.

70 Αργότερα προστέθηκαν οι χρονολογίες 1912, 1913, 1922 και 1944.

71 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 17 Μαΐου 1910.

72 Εφ. *Πρωία*, Λάρισα 15 Μαΐου 1910.

73 Εργοστασιάρχης- έμπορος. Ασχολήθηκε με τα κοινά, ανέλαβε για πρώτη φορά δήμαρχος την 1η Σεπτεμβρίου 1908, διαδεχθείς τον Ιωάννη Καρτάλη που είχε πεθάνει. Η δημαρχία του ήταν μια φωτεινή περίοδος στην πόλη του Βόλου και μια εποχή αναδημιουργίας. Β. Γιασιράνη-Κυρίτση, *Ιστορίες ζωής και θανάτου στο νεκροταφείο του Βόλου*, εκδόσεις Hellasprint, Βόλος 2019.

74 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 17 Μαΐου 1910, εφ. *Πρωία,* 16 Μαΐου 1910.

75 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 18 Μαΐου 1910.

76 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 17 Μαΐου 1910, εφ. *Πρωία*, 16 Μαΐου 1910.

77 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 18 Μαΐου 1910.

78 Εφ. *Πρωία*, Λάρισα 16 Μαΐου 1910.

79 Εφ. *Πρωία*, Λάρισα 16 Μαΐου 1910.

Μακρότερη σε διάρκεια ήταν η προσφώνηση του Οικονόμου, ο οποίος κατέθεσε εκ μέρους του Πολιτικού Συλλόγου της Λάρισας, ο οποίος μίλησε εύγλωττα και με πατριωτικό ενθουσιασμό, προκαλώντας τα θερμά χειροκροτήματα του πλήθους[80]. Ακόμη επιμνημόσυνο λόγο εκφώνησε ο διδάκτορας της Θεολογίας Παπαδημητρίου[81]. Ο λόγος του δεν ήταν απλά ύμνος των ηρωικώς πεσόντων, αλλά και απεικόνιση της κακής κατάστασης της σύγχρονης κοινωνίας στην οποία «*ο ρήτορας με ευφράδεια συνιστούσε να επανέλθη εις τον ευθύν δρόμον και να μιμηθή τας αρετάς των προγόνων*». Επιτυχημένη ήταν και η ομιλία του ιεροκήρυκα Πολύκαρπου Ζάχου[82], ο οποίος μίλησε με έμπνευση πατριωτική και διδακτικά νοήματα[83]. Στο ίδιο περίπου πλαίσιο κινήθηκε και ο ιεροκήρυκας Παυλίδης[84]. Στα δοξασμένα χώματα, που τα πάτησαν τα πόδια του μεγαλόψυχου τραγουδιστή, ακούστηκαν λόγια πατριωτικά. Μετά όλοι πήγαν στο ερειπωμένο σπίτι, που γεννήθηκε ο ποιητής και προσκύνησαν σαν να βρίσκονταν σε εκκλησιά.

Ο αέρας γέμισε με τα τραγούδια των μαθητών[85] και τα ποιήματά τους. Οι ιδέες του Καρκαβίτσα βρίσκονταν εκεί, ταύτιζαν την εκκλησιά με το σπίτι του Ρήγα, το Βελεστίνο με τη Βηθλεέμ[86]. Στο οδοιπορικό έργο του «Η πατρίς του Ρήγα» περιέγραφε την επίσκεψή του στο Βελεστίνο και την προτίμησή του στο Ρήγα αντί για τον Ιησού, ιδέες που έδειχναν τη λατρεία και αφοσίωση στο πρόσωπό του. Και οι ιδέες αυτές ήταν διάχυτες παντού. Το πλήθος καιρό τώρα, άκουγε λόγια συνηθισμένα από ρήτορες. Όταν όμως ακούστηκαν οι μικροί μαθητές αισθάνθηκε ανέκφραστη συγκίνηση, ρίγος ιερό, παλμό ιερό. Όλα έδειχναν τη συγκίνηση και την τρικυμία που κουφόβραζε στα στήθη τους. Ιδιαίτερη ήταν η παρουσία ενός γέρου ασπρομάλλη, ο οποίος πνίγηκε στους λυγμούς. Ήταν ακουμπισμένος στο δίπηχο ραβδί του και στήριζε τα χέρια ανάμεσα στο κεφάλι. Η φωνή του ήταν βαθιά συγκινημένη. Ακούμπησε στον τοίχο, γιατί τα γόνατα του έγερναν. «*Αυτές οι στιγμές σκοτώνουν και δε μου κακοφαίνεται. Ο κόσμος θυμάται το γιο μου ας είναι και λίγος*» μονολογούσε. Ήταν ο πατέρας του Αντώνη Γρηγοράκη[87], ο Παναγιώτης

80 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 18 Μαΐου 1910.

81 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 17 Μαΐου 1910 και 18 Μαΐου 1910.

82 Πολύκαρπος Ζάχος, 1877-1923, γεννήθηκε στο Βόλο, αποφοίτησε από τη Θεολογική Σχολή της Χάλκης το 1901 και χειροτονήθηκε ιεροδιάκονος και διορίστηκε ιεροκήρυκας στην Μητρόπολη Δημητριάδος. Οι διαλέξεις του άφησαν εποχή στο Βόλο και όπου αλλού χρημάτισε ιεροκήρυκας. Το 1907 έθεσε πρώτος βάσεις της Λαϊκής Βιβλιοθήκης και την ίδια χρονιά χειροτονήθηκε αρχιμανδρίτης. Υπήρξε ο εισηγητής της εφαρμογής της Κυριακής ως αργίας και χάρη στις ενέργειές του εκδόθηκε το σχετικό διάταγμα του 1912. Πήρε μέρος στους Βαλκανικούς πολέμους και έγραψε πολλά θεολογικά και πατριωτικά έργα. Βασ. Γιασιράνη-Κυρίτση, *Ιστορίες ζωής και θανάτου στο νεκροταφείο του Βόλου*, εκδόσεις «Ώρες», Δημοτική Βιβλιοθηκη Ν. Ιωνίας, σελ. 300-302.

83 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 18 Μαΐου 1910.

84 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 17 Μαΐου 1910.

85 Εφ. *Πρωία*, Λάρισα 15 Μαΐου 1910.

86 Ανδρέα Καρκαβίτσα, «Η Πατρίς του Ρήγα», περιοδ. *Εστία,* 1892, σελ. 138-142.

87 Αντώνιος Ξηνταράκος Γρηγοράκης, 1866-1897, δικηγόρος, υφηγητής της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Όταν εξεράγη ο πόλεμος του 1897 και ενώ ήταν 31 ετών, κινούμενος από τη μεγάλη του φιλοπατρία -κοινή κληρονομιά από τους δυο γονείς- έσπευσε να καταταγεί εθελοντής. Οι αντιρρήσεις του πατέρα του και της θετής μητέρας του, αλλά και η υψηλή του μυωπία δεν τον εμπόδισαν. Κατατάχθηκε στην ταξιαρχία του συνταγματάρχη Σμολένσκη, ως έφεδρος απλός στρατιώτης. Έπεσε ηρωικώς μαχόμενος στις 23 Απριλίου 1897 στη μάχη του Βελεστίνου. Βλ. Παναγιώτη Ιω. Καμηλάκη, «Ο Μανιάτης εθελοντής στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και νεκρός της μάχης του Βελεστίνου Αντώνιος Π.Ξ. Γρηγοράκης και το μνημείο του», *Υπέρεια,* τόμ. 6, *Πρακτικά ΣΤ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» (Βελεστίνο 2012*), Αθήνα 2014, σελ. 327-341.

Ξηνταράκος Γρηγοράκης, που παρηγορούνταν στην αγκαλιά των απλών ανθρώπων και ήλπιζε στη συνάντηση με το γιο του στον ουρανό, που δεν θα αργούσε να έρθει[88]. Μετά την τελετή ο δήμαρχος Φερών με τον κοινοτάρχη του Βελεστίνου παρέθεσαν γεύμα στην Υπέρεια Κρήνη[89].

Οι επίσημοι, κάτω από τον ισκιερό και ιστορικό πλάτανο έκαναν προπόσεις και ήλπιζαν σε καλύτερη οργάνωση[90]. Βέβαια αυτή τη χρονιά φαινόταν πως η εκδήλωση είχε επιτυχία. Ευχής έργο ήταν να συστηματοποιηθεί και να καθιερωθεί κάθε χρόνο το μνημόσυνο. Η ιδέα των θεσσαλικών σιδηροδρόμων να εγκαταστήσουν λαϊκά τραίνα ήταν σημαντικός παράγοντας που συνέβαλε στην επιτυχία. Πήγαινε ο κόσμος και ίσως πήγαινε περισσότερο στο μέλλον[91] να αποτίσει φόρο μικρής ευγνωμοσύνης προς τον ψάλτη της Ελευθερίας και προς όλους αυτούς που προμάχησαν και έπεσαν για την Πατρίδα.[92] Οι ευχές τους έπαιρναν μεγαλύτερες διαστάσεις όταν επιθυμούσαν οι εκδηλώσεις του μνημοσύνου να γίνονταν σε πανελλήνιο τοπικό επίπεδο[93].

1 Μαρτίου 1911. Τις επόμενες μέρες ο γεωργικός σύλλογος ετοιμαζόταν για το θρησκευτικό μνημόσυνο στο Κιλελέρ. Αιματηρά επεισόδια, που συνέβησαν στις 6 Μαρτίου 1910 εντάσσονται στη μακρά ιστορία του αγροτικού ζητήματος στη Θεσσαλία. Παρότι έλαβαν χώρα κατά κύριο λόγο στην Λάρισα, πήραν το όνομά τους από το χωριό Κιλελέρ. Στις 6 Μαρτίου του 1910, ξέσπασαν τα αιματηρά επεισόδια στο χωριό Κιλελέρ, που εξαπλώθηκαν σε άλλες πόλεις της Θεσσαλίας και αποτέλεσαν την κορυφαία εξέγερση της ελληνικής αγροτιάς ενάντια στην εκμετάλλευση των τσιφλικάδων. Μία εξέγερση που προκάλεσε τη συμπάθεια όλου του λαού και οδήγησε σταδιακά στη λύση του αγροτικού ζητήματος[94]. Υπήρχαν όμως ακόμη κάποιες εκκρεμότητες σχετικές με τη διεξαγωγή της τελετής. Η Κυριακή της 6 Μαρτίου έπρεπε να ήταν διαφορετική. Έπρεπε όλοι, επισκέπτες και κάτοικοι, να θυμηθούν πως κάποιοι γεωργοί πέθαναν χάρη της Αγροτικής Ιδέας[95].

Κυριακή, 6 Μαρτίου 1911. Μετά τη θεία λειτουργία στο μητροπολιτικό ναό του Αγίου Κωνσταντίνου, όλο το εκκλησίασμα, οι αρχές, οι κάτοικοι των γύρω χωριών του δήμου Φερών κατευθύνθηκαν στο σιδηροδρομικό σταθμό του Κιλελέρ, άλλοι με τα κάρα. Η σιδηροδρομική γραμμή παρουσίαζε *«θεαματικωτάτην όψιν ανταυγαζωμένην υπό τας πρωϊνάς ακτίνας του ηλίου και ποικιλλομένην από τα ζωηρότατα και χαρακτηριστικά ενδύματα του πλήθους»* σχολίασαν οι ανταποκριτές των εφημερίδων.

Γύρω στις 11 η ώρα η κοσμοσυρροή μεγάλωσε και ο σταθμός του Κιλελέρ έγινε πολυθόρυβος. Είχε έρθει όλος ο κολιγικός κόσμος της Θεσσαλίας. Ήρθαν αντιπρόσωποι από διάφορους συλλόγους, σωματεία, διοικητικά συμβούλια γεωργικών συλλόγων. Ανάμεσά τους ο πρόεδρος του Γεωργικού Συνδέσμου Φερών Αντώνιος Ζάρας με τους συμβούλους, Σταύρο Καραμπερόπουλο, Α. Τριανταφυλλόπουλο, κατέθεσε στεφάνι, αφού προηγουμένως έκανε μεγάλη εισήγηση στο αγροτικό ζήτημα λέγοντας «*πως ηρπάγησαν αι γαίαι των χωρικών, πως η Ελληνική ελευθερία επέτεινεν επί τα χείρω την κατάστασιν*

88 Εφ. *Πρωία,* 15 Μαΐου 1910.
89 Εφ. *Η Θεσσαλία,* 17 Μαΐου 1910.
90 Εφ. *Η Θεσσαλία,* 18 Μαΐου 1910.
91 Εφ. *Η Θεσσαλία,* 18 Μαΐου 1910.
92 Εφ. *Η Θεσσαλία,* 17 Μαΐου 1910.
93 Εφ. *Πρωία,* Λάρισα 16 Μαΐου 1910
94 https://tvxs.gr/news/σαν-σήμερα
95 Εφ. *Η Θεσσαλία,* 1 Μαρτίου 1911.

των κολλίγων και τέλος κατεκεραύνωσε την Κυβέρνησιν Δραγούμη, ότι υπήρξε ηθική αυτουργός της δολοφονίας των άτυχων χωρικών»[96].

Οι μέρες κύλησαν ήσυχα στην κωμόπολη του Βελεστίνου. Οι κάτοικοι περίμεναν πάλι κανένα μεγάλο γεγονός για να ξεφύγουν από την καθημερινότητα. Το γεγονός δεν άργησε να έρθει και ήταν η γιορτή «Τα Ελευθέρια» στην πόλη του Βόλου.

Από τις 5 Μαρτίου ο δήμαρχος Στέργιος Ντόντος ζήτησε πίστωση εκατό δραχμές να προσφέρει για την τέλεση των Ελευθερίων[97], τα οποία πράγματι του χορηγήθηκαν, όπως αναφάνηκε από τον κατάλογο των δήμων που δημοσιεύτηκε, οι οποίοι πρόσφεραν ανάλογα ποσά[98]. Τα Ελευθέρια ήταν πανελλήνιες γιορτές προς τιμήν του Ελευθερίου Διός ως εθνικού θεού, προστάτη της εθνικής ελευθερίας από τους όποιους κατακτητές και σε ανάμνηση αγώνων ή περιστατικών τα οποία εξασφάλισαν την ελευθερία διαφόρων πόλεων. Τα επισημότερα των Ελευθερίων τελούνταν την 26 του μηνός Μεταγειτνιώνος σε ανάμνηση της μάχης των Πλαταιών, το 479 π.Χ. Η γιορτή καθιερώθηκε από τον Αριστείδη και κατά τη διάρκεια της, εκφωνούνταν πανηγυρικοί λόγοι στους αντιπροσώπους που έρχονταν από όλες τις πόλεις, ενώ μετά ακολουθούσαν γυμναστικοί και ιππικοί αγώνες. Ελευθέρια τελούνταν επίσης στη Λάρισα, σε ανάμνηση της απελευθέρωσης της Θεσσαλίας από τη Μακεδονική δυναστεία και στις Συρακούσες σε ανάμνηση της απελευθέρωσης από την τυραννία του Θρασυβούλου[99].

Αλλά και οι Σάμιοι είχαν τη γιορτή των Ελευθερίων προς τιμή του Έρωτα *«του ομού συνέχοντος κατά τας μάχας τους νεανίας εις τας τάξεις της τιμής και της ελευθερίας»*. Οι Βολιώτες τα γιόρταζαν *«εις μνήμην και ένδειξιν ευγνωμοσύνης προς τους υπέρ Πατρίδος πεσόντας»*. Στον Ελληνικό χώρο θεσπίστηκαν αμέσως μετά το τέλος των Περσικών πολέμων. Ο Δίκαιος Αριστείδης σε κοινή συνέλευση εισηγήθηκε ψήφισμα με το οποίο καθιερώθηκε ο εορτασμός στην Πλάταια, προς τιμήν του «Διός του Ελευθερίου». Η γιορτή ήταν ετήσια και κάθε πέντε χρόνια τελούνταν αγώνες. Και ενώ ήταν γιορτή πανελλήνια με το χρόνο κατάντησε τοπική. Οι Πλαταιείς τη γιόρταζαν πεντακόσια χρόνια μετά τη μάχη των Πλαταιών[100]. Τελούνταν και τα Ικάρια Ελευθέρια στα τέλη Ιουλίου, ως συνέχεια των εορτασμών για την απελευθέρωση του νησιού από τον Οθωμανικό ζυγό[101].

Όλα ετοιμάστηκαν στο Βόλο και η κίνηση στο πεδίο του Άρεως ήταν ζωηρότατη. Περατώθηκε το υπόστεγο, οι εξέδρες και τοποθετήθηκαν οι στοχαγωγοί, τα σήματα, οι σημαίες με τις οδηγίες του λοχαγού του μηχανικού Κουμουσόπουλου. Ομάδες σκοπευτών απεστάλησαν από όλα τα μέρη της Θεσσαλίας[102]. Έγιναν πολλά παραπήγματα και οι σκοπευτές ασκούνταν στη σκοποβολή. Τοποθετήθηκαν διάφορα είδη σκοποβολής σταλμένα από την κεντρική επιτροπή και συσκευασμένα σε 68 «κώλα»[103]. Οι τιμές των εισιτηρίων μειώθηκαν κατά 50 % και η τρίτη θέση από Βελεστίνο ήταν 1.20 δραχμές. Για να παρασυρθούν δε οι Βελεστινιώτες και οι γύρω περιοχές να κατέβουν στα Ελευθέρια ο Ανετόπουλος διαφήμιζε ότι στην παράγκα του πρόσφερε αρνιά ψητά, μπύρα, ποτά,

96 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 7 Μαρτίου 1911.
97 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 5 Μαρτίου 1911.
98 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 18 Μαρτίου 1911.
99 www.scribd.com, www.hellinon.net.
100 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 24 Μαρτίου 1911.
101 http://www.nikaria.gr
102 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 16 Μαρτίου 1911.
103 Κώλον σημαίνει κομμάτι, μέρος, τμήμα.

καφέ με όλες τις ευκολίες[104]. Οι προετοιμασίες ολοκληρώθηκαν στις 21 Μαρτίου και στήθηκε εξέδρα για την Α Β Υ τον διάδοχο,[105] ο οποίος ήρθε στο Βόλο το απόγευμα της 25 Μαρτίου σιδηροδρομικώς μέσω Δεμερλή και Βελεστίνου[106]. Παράλληλα τοποθετήθηκαν ξύλινα παραπήγματα για τα γραφεία της επιτροπής, τους σταθμούς πρώτων βοηθειών, τις αποθήκες υλικού και το τηλεφωνείο. Όλη η πόλη του Βόλου διακοσμήθηκε με μυρτιές, θυρεούς και σημαίες[107].

Ανήμερα 25 Μαρτίου ο θεσσαλικός κάμπος πλούσιος σε ζωή στολισμένος με τα δώρα της άνοιξης έγερνε ταπεινά το κεφάλι και χαιρέτιζε το διάβα του «Πολυφίλητου Διαδόχου». Η αμαξοστοιχία των αξιωματικών της Λάρισας[108] έχοντας μέραρχο τον Κουμουνδούρο με έκτακτη αμαξοστοιχία περίμενε στο Βελεστίνο την έκτακτη αμαξοστοιχία του διαδόχου[109]. Ο Σταθμός του Βελεστίνου άλλαξε όψη. Πλήθος χωρικών από τα γύρω χωριά συγκεντρώθηκαν σε ομάδες και περίμεναν να επευφημήσουν τον διάδοχο. Ο δήμαρχος Φερών Στέργιος Ντόντος, ο πρόεδρος της κοινότητας Βελεστίνου Σταύρος Καραμπερόπουλος, το δημοτικό συμβούλιο του δήμου Φερών, οι πολιτικές και στρατιωτικές αρχές περίμεναν την «Αυτού Υψηλότητα». Μαζί με τις ζητωκραυγές και τις επευφημίες τον υποδέχθηκε μια ανοιξιάτικη μέρα. Τα ενθουσιώδη συνθήματα γέμισαν τον αέρα. Οι φράσεις «*Ζήτω ο Διάδοχος, Ζήτω ο μέλλων Βασιλέας*» ακούστηκαν με ένα στόμα.

Ο στρατηγός Κουμουνδούρος[110] επιβλητικός στην εμφάνισή του, με τα παράσημα αραδιασμένα στη σειρά, ενθύμια της ανδρείας του, με ύφος σοβαρό, τόνισε στην ομιλία του τη σημασία της διέλευσης του διαδόχου από την πατρίδα του Ρήγα. «*Οι στρατιώται είναι έτοιμοι μιμούμενοι τον Ρήγαν να υποστηρίξωσι τα ιδεώδη της Πατρίδας και να επιβάλλουν τον σεβασμόν προς τα δίκαια αυτής*» είπε[111]. Μετά τον χαιρετισμό, αρχές και λαός, του ζήτησαν την άδεια να τον ακολουθήσουν μέχρι την πόλη του Βόλου,[112] όπου και τον αποθέωσαν. Η λαμπρή ανοιξιάτικη μέρα, ο ανέφελος ουρανός, ο χαρμόσυνος ήλιος που γιόρταζε και αυτός, όλα συντέλεσαν στη μεγάλη έξοδο των κατοίκων. Οι ανθρώπινοι χείμαρροι πυκνώθηκαν με ασφυκτικό συνωστισμό. Κατέβηκαν από όλους τους δρόμους, κόσμος κάθε ηλικίας, τάξεως και φύλου, άνδρες, γυναίκες, παιδιά με ρούχα κάθε είδους, από το επίσημο φράκο μέχρι τη βράκα του Πηλιορείτη.

Οι επίσημοι, πολιτικοί και επιστήμονες, τον συνόδεψαν στην εξέδρα των επισήμων. Οι άλλοι, οι ανεπίσημοι, οι έμποροι, εργάτες και χωρικοί αποτέλεσαν μέρος της απέραντης και ατέλειωτης πομπής, που περίμενε την έναρξη των αγώνων. Πολλοί Βελεστινιώτες πήραν μέρος στους αγώνες και μετά το τέλος, όλοι μαζί πήραν το τραίνο της επιστροφής. Οι προετοιμασίες της υποδοχής του διαδόχου, της συμμετοχής στους αγώνες τελείωσαν. Όλα γύρισαν πάλι στον κανονικό τους ρυθμό. Αφήνοντας πίσω το Βόλο, άφηναν και τις τελευταίες τους εντυπώσεις. Ξαναγύριζαν στην ρουτίνα της κωμόπολης του Βελεστίνου και στον δικό τους κόσμο[113].

104 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 20 Μαρτίου 1911.
105 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 21 Μαρτίου 1911.
106 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 20 Μαρτίου 1911.
107 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 21 Μαρτίου 1911.
108 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 25 Μαρτίου 1911.
109 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 24 Μαρτίου 1911.
110 Δεν έχει σχέση με τον πολιτικό Αλ. Κουμουνδούρο (1815-1883).
111 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 25 Μαρτίου 1911.
112 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 24 Μαρτίου 1911.
113 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 26 Μαρτίου 1911.

Την ίδια μέρα άλλο ένα γεγονός έπεσε σαν κεραυνός στο Βελεστίνο: Η είδηση του θανάτου του ιεράρχη Αιμιλιανού, ο οποίος δολοφονήθηκε και συγκεκριμένα κατακρεουργήθηκε από τους Νεότουρκους. Όλοι οι κάτοικοι και ιδιαίτερα οι καταγόμενοι από τα Γρεβενά και τα άλλα μέρη της Μακεδονίας, που ήταν εγκαταστημένοι στο Βελεστίνο αναστατώθηκαν[114]. Ο Αιμιλιανός Λαζαρίδης (1877-1911) ο από Πέτρας, ανέλαβε καθήκοντα μητροπολίτου σε ηλικία 33 χρονών. Γεννημένος το 1877 στα Πέρματα, ένα ελληνικό τουρκόφωνο χωριό του Ικονίου, από ευσεβείς και φιλοπάτριδες γονείς, τον Χαράλαμπο και τη Θεανώ, ανάμεσα σε άλλα οκτώ αδέλφια, έμαθε τα πρώτα γράμματα στην ιδιαίτερη πατρίδα του. Φοίτησε στη μεγάλη του Γένους σχολή και στη Θεολογική σχολή της Χάλκης. Νεοχειροτονήθηκε στην μητρόπολη Κυζίκου, έγινε πρωτοσύγγελος της μητροπόλεως Θεσσαλονίκης και επίσκοπος Πέτρας στη μητρόπολη Μοναστηρίου. Στα Γρεβενά τοποθετήθηκε ως μητροπολίτης, όταν οι Τούρκοι απαίτησαν την μετάθεση του προκατόχου του Αγαθαγγέλου. Σύσσωμος ο λαός των Γρεβενών ξεχύθηκε να υποδεχτεί με πανηγυρισμούς τον νέο ποιμενάρχη του και από τις πρώτες μέρες ξεσηκώθηκαν οι Τούρκοι να παρεμποδίσουν τις περιοδείες του στα χωριά με την πρόφαση ότι εισηγούνταν στους χωρικούς να μην παραδώσουν τα όπλα τους. Ο καϊμακάμης Γρεβενών τον κατηγόρησε ότι διέταξε τους ιερείς να μην δηλώνουν τους γάμους και τις γεννήσεις και τον απείλησε με πρόστιμα. Ακόμη οι Ρουμάνοι λεηλατούσαν και άρπαζαν αποθρασυμένοι όποια εκκλησία ή σχολείο ήθελαν, αφήνοντας τα Ελληνόπουλα στην ύπαιθρο ή εξαναγκάζοντάς τα να παρακολουθούν το Ρουμανικό σχολείο.

Ο πράος μα ανυποχώρητος δεσπότης περιερχόταν τα χωριά της επαρχίας του, λειτουργούσε, κήρυττε, παρηγορούσε, στήριζε και οργάνωνε με προσοχή τις εθνικές ομάδες για την ελευθερία. Με τις διαμαρτυρίες του πέτυχε την ίδρυση και συντήρηση των Ελληνικών σχολείων και των ορθόδοξων ναών. 1 Οκτωβρίου λειτούργησε στο Σνίχοβο (σήμερα Δεσπότης) και έφυγε με τον διάκονο Δημήτριο Αναγνώστου και τον αγωγιάτη Αθανάσιο Φασούλα να λειτουργήσουν την επαύριο Κυριακή στους Γριντάδες (σήμερα Αιμιλιανός), μια ώρα δρόμο με το υποζύγιο. Ειδοποιημένοι οι κάτοικοι βγήκαν σε προϋπάντηση και τον έβλεπαν να κατεβαίνει την πλαγιά, ώσπου η συνοδεία του κρύφτηκε στο ρουμάνι της χαράδρας, που χώριζε τα δυο χωριά. Το πέρασμα αυτό φοβούνταν οι χωρικοί και προσπάθησαν μάταια να τον εμποδίσουν. Η ώρα όμως περνούσε και η συνοδεία δεν ανέβαινε προς το χωριό. Αργά το απόγευμα ακούστηκαν κάποιοι πυροβολισμοί και πολύ καθυστερημένα κινήθηκαν οι αρχές, γιατί έπρεπε να χαθούν τα ίχνη μιας δολοφονίας, που βάραινε τις τουρκικές αρχές και το Ρουμανικό κατεστημένο.

Τέσσερις μέρες ζητούσαν άδεια οι χριστιανοί να αναζητήσουν τον δεσπότη τους. Σύμφωνα με την παράδοση τα σεπτά λείψανα ανακάλυψε κατά θεία υπόδειξη ένας βοσκός, που είδε τη νύχτα σαν καντήλι ένα φως μέσα στο δάσος. Όταν πλησίασαν οι χωριανοί, αντίκρισαν τρία μαρτυρικά λείψανα. Τους δυο τους βασάνισαν φρικτά, πήραν και τα έγγραφα που είχαν επάνω τους και τον αγωγιάτη τον σκότωσαν για να μην έχουν μάρτυρα των πράξεών τους[115]. Η φύση πανηγύριζε, μα ό λαός θρηνούσε εκείνη την Οκτωβριανή μέρα του 1911, που ο μαρτυρικός δεσπότης τους ευλογούσε όλους για στερνή φορά απ' τον θρόνο του, καθώς εξερχόταν νεκρός στους δρόμους των Γρεβενών. Τον συνόδευαν οι μητροπολίτες Καστοριάς, Σισανίου και Σιατίστης, Σερβίων και Κοζάνης, εξήντα ιερείς, σαράντα δάσκαλοι, φωτογράφοι και πλήθος πολύ, κι ας είχε απαγορεύσει η τουρκική κυβέρνηση να προσκληθούν όλοι οι χριστιανοί[116].

114 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 12,13 Οκτωβρίου 1911.

115 http://aktines.blogspot.gr

116 http://www.inewsgr.com

Κυριακή 17 Οκτωβρίου 1911. Σε όλα τα χωριά του Δήμου Φερών τελέστηκε μνημόσυνο υπέρ αναπαύσεως της ψυχής του μάρτυρος μητροπολίτου Γρεβενών Αιμιλιανού Λαζαρίδη. Στο Βελεστίνο, στο ναό των Αγίων Κων/νου και Ελένης, μετά τη θεία λειτουργία, την οποία παρακολούθησε με σεβασμό και κατάνυξη πλήθος εκκλησιάσματος, τελέστηκε μνημόσυνο *«Μεγαλοπρεπέστατον όμως και αντάξιον της γενέτειρας του παρόμοιον ευρόντος θάνατον υπό της αυτής φυλής εις τας όχθας του Δουνάβεως Ρήγα του Βελεστινλή».*

Το βαρύ φορτίο του επιμνημόσυνου λόγου ανέλαβε ο «ελληνοδιδάσκαλος» Χαρισιάδης, ο οποίος από τον ιερατικό άμβωνα συγκίνησε μέχρι δακρύων ιερείς και εκκλησίασμα. Ήταν ξέσπασμα ψυχής αυθόρμητο, που αντιπροσώπευε τα αισθήματα και τα ιδεώδη της Ελληνικής νεολαίας, του ελεύθερου και αδούλωτου Ελληνικού πνεύματος. Έπειτα στον αυλόγυρο του ναού, στο μνημείο των Πεσόντων του Βελεστίνου, κατετέθησαν στέφανοι. Πρώτος ο δήμαρχος Φερών Στέργιος Ντόντος ακούμπησε το δάφνινο στεφάνι και χαιρέτησε με τρεμάμενη φωνή. Ακολούθησε ο ειρηνοδίκης Δημήτριος Καπνουτζής, εκπρόσωπος της ειρηνοδικειακής υπηρεσίας. Έπειτα ο εκπρόσωπος των Μακεδόνων των εγκατεστημένων στο Βελεστίνο Στέργιος Ν. Μπίλλας με εμφανή συγκίνηση εναπόθεσε το στεφάνι. Και πίσω του ακολούθησε στητός και περήφανος ο πρόεδρος της κοινότητας Βελεστίνου Σταύρος Καραμπερόπουλος. Με σταθερά βήματα πλησίασε το μνημείο και σιωπηλά άφησε το στεφάνι των αναμνήσεων που ξετυλίγονταν μέσα του.

Στο τέλος πλησίασαν οι μαθητές του Ελληνικού σχολείου αλλά και των δημοτικών, ντυμένοι άσπρα-μπλε, στο χρώμα της ελληνικής σημαίας. Μικρόσωμες παρουσίες αλλά γεμάτες παιδικό ενθουσιασμό, νεανική τόλμη και ζωντάνια. Παρουσίες που έδειχναν πως ήταν σε θέση, με τα κλεφτοφάναρα των πόθων τους, να επωμιστούν το βάρος της αρχαίας ελληνικής κληρονομιάς[117]. Ιδιαίτερη εντύπωση προκάλεσε στον κόσμο ο λόγος του εμπορευόμενου Γεωργίου Μπύλα[118], ο οποίος είπε τα εξής: *«Οι ενταύθα παρεπιδημούντες και κατοικούντες Μακεδόνες, κατατίθησι τόνδε στέφανον τω Σεπτώ Ιεράρχη Αιμιλιανώ και Ιεροδιακόνω του, φόρο ευγνωμοσύνης αποτίοντες δια την οικτράν δολοφονίαν ην υπέστητε εν Γρεββενοίς της Μακεδονίας εκ των μεμολυσμένων χειρών των τε αγρίων Νεοτούρκων και Ρουμούνων.*

Δια του τοιούτου θανάτου, Σεπτά Ιεράρχα, εγένετο θύμα της του Χριστού θρησκείας και υπερασπιστής των τε δικαίων του υποδούλου και στενάζοντος Ελληνισμού. Την στυγεράν δολοφονίαν ενήργησαν και διέπραξαν τα γνωστά Μίσθαρνα και μέλη του Νεοτουρκικού και Ρουμανικού κομιτάτου Μπεκίρ Αγά και Τσακμάς. Αραί δις και τρις αραί επί των χειρών των τε τέκνων και απογόνων αυτών. Μετά δακρύων και καρδίαν συντετριμμένην προσελθόντες πάντες οι κάτοικοι Βελεστίνου ενώπιον του κενοταφίου υμείς ως και οι ενταύθα Μακεδόνες, ων την γην επότισας δια του αίματός σου. Γόνυ κλείνοντες συν τη ένθεν και ένθεν μαθητευούση νεολαία μετά των επισήμων παρισταμένων αρχών δεόμεθα υπέρ αναπαύσεως της ψυχής ημών»[119]. Μετά το μνημόσυνο ο δήμαρχος Στέργιος Ντόντος παρακάλεσε τηλεγραφικά τον πρόεδρο της Μακεδονικής αδελφότητας στο Βόλο, *«όπως επιδώση εκ μέρους του διαμαρτυρίαν των πατριωτών του προς τους Προξένους των Δυνάμεων δια την στυγεράν δολοφονίαν του Μητροπολίτου Γρεβενών και του διωγμού των Ελλήνων της ομόρου επικρατείας.»*[120]

117 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 17 Οκτωβρίου 1911.

118 Σύμφωνα με εφ. *Η Θεσσαλία*, 17 Οκτωβρίου Στέργιου Μπίλλα.

119 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 24 Οκτωβρίου 1911.

120 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 17 Οκτωβρίου 1911.

Και ο θάνατος του Βασιλιά Γεωργίου, τον Μάρτιο του 1913, δεν τάραξε απλά τα νερά, αλλά αναστάτωσε, όπως ήταν φυσικό, διότι δεν ήταν φυσιολογικός θάνατος, αλλά δολοφονία. Ο Γεώργιος ο Α΄ ήταν δευτερότοκος γιος του αποβιώσαντος βασιλέως της Δανίας Χριστιανού. Γεννήθηκε στις 12 Δεκεμβρίου 1845 και πέθανε 68 χρονών. Βασιλιάς στην Ελλάδα αναγορεύτηκε στις 25 Μαΐου 1863 συμπληρώνοντας 50 χρόνια στον ελληνικό θρόνο[121].

Ενώ συνεχίζονταν στη Θεσσαλονίκη οι διαπραγματεύσεις για τη συνθήκη ειρήνης του Λονδίνου στις 5 Μαρτίου 1913 ο βασιλιάς Γεώργιος, ο οποίος βρισκόταν εκεί από την απελευθέρωσή της σχεδίαζε να παραιτηθεί από το θρόνο υπέρ του διαδόχου Κωνσταντίνου. Πίστευε ότι είχε έρθει ο καιρός να αναλάβει τη βασιλεία ο γιος του, που μετά από τις ένδοξες νίκες του ελληνικού στρατού στους βαλκανικούς πολέμους είχε πλέον καταξιωθεί στη συνείδηση του Έθνους. Το απόγευμα της 5ης Μαρτίου, είτε θέλοντας να επισκεφτεί για λόγους εθιμοτυπικούς το Γερμανό ναύαρχο Γκόπφεν, είτε ακολουθώντας τη συνήθεια του καθιερωμένου απογευματινού περιπάτου του στην παραλία της πόλης, κατέβηκε στην αποβάθρα του Λευκού Πύργου. Ένα άτομο, που στεκόταν στην άκρη του δρόμου, έτρεξε πίσω του και πυροβόλησε με ένα μικρό μαύρο περίστροφο το βασιλιά στο μέρος της καρδιάς. Η δολοφονία του δημιούργησε πολλά ερωτηματικά.

Ο Έλληνας δολοφόνος του, ο Σερραίος Αλέξανδρος Σχινάς παρουσιάστηκε ως ψυχοπαθής, αφού αυτοκτόνησε λίγο αργότερα σε κεντρικό δρόμο της πόλης ή σύμφωνα με άλλες πηγές πήδησε από ένα παράθυρο του διοικητηρίου και σκοτώθηκε, θεωρήθηκε όργανο των Γερμανικών μυστικών υπηρεσιών, που επιδίωκαν την άνοδο του διαδόχου Κων/νου[122]. Η είδηση της δολοφονίας του βασιλιά, ενός από τους πιο αγαπητούς βασιλείς του ελληνικού έθνους, προκάλεσε ξάφνιασμα, παγωμάρα και οργή σε όλο το λαό. Στρατιώτες και χωροφύλακες πίστεψαν αρχικά ότι ήταν έργο Βουλγαρικό. Αν απλωνόταν και στο λαό αυτή η υποψία, τότε με την παραμικρή αφορμή όλοι θα στρεφόταν κατά των Βουλγάρων στρατιωτών, που από τη μέρα της απελευθέρωσης της πόλης είχαν στρατοπεδεύσει στη Θεσσαλονίκη, εποφθαλμιώντας πάντα την πόλη και ελπίζοντας σε μία νέα Βουλγαρική κατάκτησή της.

Την κατάσταση έσωσε ο πρίγκιπας Νικόλαος, στρατιωτικός διοικητής της Θεσσαλονίκης, που έδωσε εντολή να ανακοινωθεί στο λαό ότι ο δολοφόνος ήταν Έλληνας, κάποιος αναρχικός παράφρων, όπως έγραψε και στο ημερολόγιό του για τον θάνατο του πατέρα του. Και η ενέργεια του αυτή πρόλαβε τραγικές και μοιραίες εξελίξεις. Η είδηση της δολοφονίας του Γεωργίου έφτασε στην Αθήνα αργά το ίδιο βράδυ, με τηλεγράφημα του πρίγκιπα Νικολάου, προς τον πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο. Ο Βενιζέλος αμέσως, κάλεσε τους πρεσβευτές των μεγάλων δυνάμεων και τους ανακοίνωσε επίσημα το γεγονός. Σε ολόκληρη τη χώρα για πολλές μέρες επικράτησε θλίψη, συγκίνηση και αναστάτωση. Ο διάδοχος Κωνσταντίνος από τα Ιωάννινα, όπου βρισκόταν και ετοιμαζόταν να αναχωρήσει για το Αργυρόκαστρο, πληροφορήθηκε το θάνατο του πατέρα του από τον αρχηγό του επιτελείου Βίκτωρα Δούσμανη.

Ο Κωνσταντίνος ορκίστηκε βασιλιάς της Ελλάδος σε έκτακτη συνεδρίαση της βουλής το πρωινό της 8ης Μαρτίου και αμέσως αναχώρησε για τη Θεσσαλονίκη, με

121 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 6 Μαρτίου 1913.

122 Βασίλη Σφυρόερα, *Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη,* Αθήνα 1991, σελ. 285, *Ιστορία Ελληνικού Έθνους,* «Νεότερος Ελληνισμός 1881-1913», Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978 τόμ. ΙΔ΄, σελ. 335.

την «Αμφιτρίτη», τη βασιλική θαλαμηγό για να παραλάβει τη σορό του πατέρα του. Η σορός του Γεωργίου ταριχεύθηκε και για πολλές μέρες εκτέθηκε σε λαϊκό προσκύνημα στη Θεσσαλονίκη. Μεταφέρθηκε στον Πειραιά συνοδευόμενη από τον βασιλιά Κωνσταντίνο και τη βασιλική οικογένεια και στις 20 Μαρτίου κηδεύτηκε στο βασιλικό ανάκτορο του Τατοΐου.

Ο θάνατος του Γεωργίου συγκλόνισε τον ελληνικό λαό[123] και ιδιαίτερα τις επαρχιακές μάζες. Συλλυπητήρια απεστάλησαν από όλα τα διαμερίσματα της ελληνικής γης. Το Βελεστίνο έχοντας δεσμούς συγγενείας με τη βασιλική οικογένεια από τον πόλεμο του 1897 «συνεθλίβη και μέσω του δημάρχου Φερών Στ. Ντόντου εστάλησαν δύο συλλυπητήρια τηλεγραφήματα». Το ένα προς το βασιλιά Κων/νο και το άλλο προς τη βασίλισσα Όλγα αναγράφοντας τα εξής:

«Α Μ Βασιλέα Κων/νον ΑΘΗΝΑΣ
Διερμηνεύοντες ειλικρινές πένθος και βαθείαν ψυχικήν οδύνην λαού
του Δήμου Φερών επί θανάτω ενδόξου πατρός υμών και βασιλέως ημών
πεσόντως εν τη εκπληρώσει υπερτάτου προς την πατρίδα καθήκοντος,
υποβάλλομεν εγκάρδια συλληπητήρια τη Υμετέρα Μεγαλειότητι».

«Α Μ Βασίλισσαν Όλγαν. ΘΕΣ/ΝΙΚΗΝ.
Επί θανάτω ενδόξου και Σεπτού ημών Άνακτος πεσόντος εν τη
εκπληρώσει υπερτάτου προς την Πατρίδα καθήκοντος υποβάλλομεν
ευλαβώς Υμετέρα Μεγαλειότητι εγκάρδια συλληπητήρια»[124].

Βέβαια δεν παρέλειψαν να στείλουν τηλεγράφημα στον βασιλιά Κωνσταντίνο για την ανάληψη του θρόνου, ο οποίος γεννήθηκε στις 21 Ιουλίου 1868 και έγινε βασιλιάς σε ηλικία 45 χρονών[125]. Πήρε μέρος στον πόλεμο του 1897, στους βαλκανικούς πολέμους του 1912-1913 και στην απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης. Παντρεύτηκε τη πριγκίπισσα Σοφία στις 15 Οκτωβρίου 1889 σε ηλικία 19 χρονών, κόρη του Φρειδερίκου του Α΄, αδελφή του Γερμανού αυτοκράτορα (Κάιζερ) Γουλιέλμου Β΄[126]. Το γεγονός αυτό αύξανε καθημερινά την επιρροή της Γερμανίας στην Ελλάδα. Η ορκωμοσία του διαδόχου Κωνσταντίνου ως νέου βασιλιά έγινε πανηγυρικά παρ' όλο το βαρύ πένθος, ενώπιον της βουλής, στις 11 το πρωί της 8ης Μαρτίου 1913[127].

Το τηλεγράφημα του δημάρχου εστάλη την ίδια μέρα με τα άλλα και ανέγραφε τα εξής: *«Α Μ Βασιλέα Κων/νον, Αθήνας.*

Επί τη αναρρήσει Υ Μ θρόνον της Ελλάδος υπό ενδόξους οιωνούς υποβάλλομεν ευλαβώς διάθερμα συγχαρητήρια Δημοτικού και Κοινοτικού Συμβουλίου, συνδημοτών μας και εμών ευχόμενοι, ίνα ο υψιστος κρατείνη θρόνον δυναστείας Υμών προς αποπεράτωσιν μεγάλου έργου και αποκαταστάσεως ημετέρας μεγάλης πατρίδος»[128].

5 Μαρτίου 1913 και την Κυριακή τελέστηκε επιβλητικό και πάνδημο μνημόσυνο «*υπέρ της αναπαύσεως των ψυχών των πεσόντων συνδημοτών εις αμφοτέρους τους πο-*

123 Βασίλη Σφυρόερα, *Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη,* Αθήνα 1991, σελ. 284- 285. *Ιστορία Ελληνικού Έθνους* «Νεότερος Ελληνισμός» 1881-1913, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978, τόμ. ΙΔ΄, σελ. 335.

124 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 9 Μαρτίου 1913.

125 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 6 Μαρτίου 1913.

126 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 9 Μαρτίου 1913.

127 *Ιστορία Ελληνικού Έθνους,...*, ό.π., σελ. 335.

128 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 9 Μαρτίου 1913.

λέμους». Όλες οι αρχές της κωμόπολης παρευρέθηκαν. Ο τέως δήμαρχος, οι δημοτικοί σύμβουλοι, οι εκλεγμένοι πρόσφατα κοινοτικοί άρχοντες, ο αστυνομικός σταθμάρχης και οι χωροφύλακες. Ξεχώρισαν οι σεβάσμιες μορφές των ιερέων της περιφέρειας, οι δάσκαλοι με τους μαθητές τους από όλα τα σχολεία και σχεδόν όλοι οι κάτοικοι του Βελεστίνου. Συγκεντρωμένοι στην πλατεία του Αγίου Κωνσταντίνου στο μνημείο των Πεσόντων απότισαν φόρο τιμής με την παρουσία τους, τους λόγους και την κατάθεση στεφάνου. Στο κενοτάφιο κατέθεσε στεφάνι ο Στέργιος Ντόντος και προσφώνησε κατάλληλη ομιλία ο Στάμος Σταμόπουλος[129].

Ένθερμοι πατριώτες οι κάτοικοι του Βελεστίνου δεν παρέλειψαν να γιορτάσουν στις 29 Μαΐου το μνημόσυνο του ανδρείως πεσόντος τελευταίου Έλληνα αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Παραβρέθηκαν όλες οι αρχές της κωμόπολης: ο ειρηνοδίκης Γ. Κυριαζής, ο πρόεδρος του Κοινοτικού Συμβουλίου Στ. Ντόντος, ο γραμματέας του ειρηνοδικείου Χρ. Τρικκαλινός, ο σχολάρχης Γ. Προσελέντης[130], ο αστυνομικός σταθμάρχης Ι. Καρατζίκος, ολόκληρο το Κοινοτικό Συμβούλιο, όλοι οι δάσκαλοι με τους μαθητές και τις μαθήτριες καθώς και όλοι οι πολίτες. Και μέσα σε κείνο το πλήθος ξεχώρισε η «μορφή» του δημοτικού σχολείου αρρένων Σπύρου Μορφόπουλου, ο οποίος εξήρε «*δια της μελιρρήτου γλώσσης του τον ηρωισμόν και την αυταπάρνησιν του ανδρείως πεσόντος τελευταίου Έλληνος Αυτοκράτορος*». Το πλήθος ξέσπασε σε δυνατά χειροκροτήματα και διαλύθηκε σχολιάζοντας το λόγο[131].

Με μεγάλη λαμπρότητα τελέστηκε η επέτειος της Εθνικής Παλιγγενεσίας 25 Μαρτίου 1915 στην ιδιαίτερη πατρίδα του «*ενθουσιώδους της Ελευθερίας ψαλμωδού και μεγατίμου Ρήγα».* Από πολύ πρωί πλήθος κατοίκων κατέλαβε τον χώρο μέσα και έξω από την εκκλησία για να δει καλύτερα τις εκδηλώσεις. Εντυπωσίασε η επιμελημένη διακόσμηση του ηρώου των Πεσόντων του 1897 και το εξωτερικό μέρος του ναού του Αγίου Κωνσταντίνου. Από τις εννιά το πρωί σύμφωνα με το πρόγραμμα της Κοινότητας άρχισαν οι εκδηλώσεις. Κατέθεσαν στεφάνι οι μαθητές του δημοτικού σχολείου με επικεφαλής τον δάσκαλο Λυκούργο Μικρουλέα, με την υπόδειξη του οποίου οι περισσότεροι φορούσαν την πανάρχαια φουστανέλα και προσέδιδαν αίγλη στην εκδήλωση. Ύστερα ακολούθησαν οι μαθητές του Ελληνικού σχολείου παραταγμένοι πίσω από το ηρώο. Κατέφθασαν οι μαθήτριες με τις δασκάλες τους φορώντας ομοιόχρωμα ρούχα.

Στην ιερή λειτουργία παρευρέθη ο πρόεδρος της Κοινότητας και όλο το Κοινοτικό Συμβούλιο. Μετά την δοξολογία ακολούθησε το «Πολυχρόνιο» και ο διευθυντής του δημοτικού σχολείου Λυκούργος Μικρουλέας εκφώνησε τον πανηγυρικό της ημέρας και επαίνεσε τα κατορθώματα των ηρώων του ’21 και του 1912-13. Πολλοί μαθητές και μαθήτριες απήγγειλαν διάφορα πατριωτικά ποιήματα και η γιορτή τελείωσε για να συνεχιστεί το απόγευμα στις 6 μ. μ. όταν όλοι οι κάτοικοι με προπομπή τους μαθητές πήγαν στο «Σπίτι του Ρήγα».

---

129 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 5 Μαρτίου 1914.

130 Το κανονικό όνομα είναι Γρηγ. Προσαλέντης. Υπήρξε σημαντικό πρόσωπο στην ιστορία του σχολαρχείου Βελεστίνου. Παρέμεινε σχολάρχης επί 8 σχολ. έτη και η μακροχρόνια παραμονή του στο ίδιο σχολείο καθώς και η αγάπη του προς τους μαθητές, τον καταξίωσαν σαν άριστο σχολάρχη. Βλ. Στ. Νασίκα, «Τα σχολεία του Βελεστίνου μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας», *Υπέρεια*, τόμ. 2, *Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», (Βελεστίνο 1992),* Αθήνα 1994, σελ. 353.

131 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 1 Ιουνίου 1914.

Μετά τη συνηθισμένη δοξολογία ο φοιτητής της Ιατρικής Στέργιος Ν. Ντόντος έκανε ωραία προσφώνηση μπροστά στον εθνομάρτυρα και χειροκροτήθηκε από το πλήθος. Ο καταγόμενος από την Ήπειρο Γεώργιος Γεωργίου, φοιτητής της νομικής εκφώνησε εκ μέρους των Ηπειρωτών ωραίο λόγο. Από το σπίτι του Ρήγα ο κόσμος ξεχύθηκε προς την πλατεία και σκορπίστηκε. Οι μαθητές πήραν βεγγαλικά και επακολούθησε λαμπαδηφορία μέχρι τις 9 μ. μ . Ήταν μια εθνική επέτειος καλά οργανωμένη από τον διευθυντή του σχολείου Λ. Μικρουλέα και την διευθύντρια του δημοτικού Δεσποινίδα Πελαγία Βλασσοπούλου, τους οποίους συγχάρηκε όλο το Βελεστίνο[132].

Κυριακή 3 Μαΐου 1915 ο πρόεδρος των προσκόπων Νικόλαος Ζαρλής[133] έχοντας την αρχηγία των προσκόπων και των άλλων εκδρομέων αναχώρησαν σιδηροδρομικώς για το Βελεστίνο συνοδευόμενοι από τη φιλαρμονική του ορφανοτροφείου[134]. Από τον πρόεδρο της κοινότητας Βελεστίνου Στέργιο Ντόντο απεστάλη το ακόλουθο τηλεγράφημα προς το βασιλιά. «*Σήμερον Λαός Πατρίδος πρωτομάρτυρος Ρήγα Φεραίου ετέλεσε εν τω ενταύθα Ναώ κατανυκτικήν δέησιν υπέρ πολυτίμου υγείας ενδοξοτάτου Βασιλέως ημών καθ' ην έλαβον μέρος και Πρόσκοποι Βόλου επί τούτω εκδράμοντες υπό την οδηγίαν προέδρου των Ν. Ζαρλή και αντιπροέδρου Γυμνασιάρχου Βόλου. Κατά την δέησιν Λαός και πρόσκοποι γονυκλινείς εδεήθησαν υπέρ ταχείας αναρρώσεως και όπως ο Ύψιστος εσαεί διατηρεί Υγιά Α. Μεγαλειότητα επ' αγαθώ Έθνους*». Μετά το προσκύνημα αυτό ακολούθησε ζωηρότατη διασκέδαση και προσκοπικές ασκήσεις μέχρι τις 6.30 το απόγευμα, οπότε οι επισκέπτες αναχώρησαν πάλι σιδηροδρομικώς για το Βόλο[135].

Λίγες μέρες αργότερα, στις 11 Μαΐου 1915 ο πρόεδρος της Κοινότητας Στ. Ντόντος, επειδή κυκλοφόρησε η είδηση της ασθένειας του βασιλιά, τέλεσε κατανυκτική δέηση στον ιερό ναό της Κωμόπολης για την ταχεία ανάρρωση της «Α Μ του Βασιλέως». Παρευρέθηκαν όλες οι τοπικές Αρχές, το κοινοτικό συμβούλιο ιδιαίτερα όσοι ήταν φιλοβασιλικοί, οι δάσκαλοι και πλήθος κατοίκων. Αυτή όμως η δέηση είχε κάτι το διαφορετικό και εξέπληξε τους παρισταμένους. Η παράκληση έγινε πολύ σύντομη σε χρονική διάρκεια λόγω περικοπών στο μισό περίπου χρόνο και αποσιωπήθηκε το «Πολυχρόνιον»[136] από τους ιερείς του ναού του Αγίου Κωνσταντίνου. Το γεγονός αυτό θορύβησε μερικούς από τους παρισταμένους, οι οποίοι προέβησαν σε παρατηρήσεις . Οι ιερείς όμως απάντησαν αφοπλιστικά προς αυτούς ότι έτσι γίνονταν οι δεήσεις και «*της αυτής γνώμης είνε και ο Σ. Επίσκοπος*». Ύστερα από αυτό όλοι οι κάτοικοι προβληματίστηκαν και συζητούσαν, αν τελικά ο επίσκοπος επρόκειτο να τους επιβάλλει τιμωρία[137].

---

132 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 30 Μαρτίου 1915.

133 Νικόλαος Ζαρλής, 1874-1947. Σπούδασε νομικά στο πανεπιστήμιο της Αθήνας και ανακηρύχθηκε διδάκτωρ του δικαίου το 1893. Πολιτεύτηκε για πρώτη φορά το 1879, ως υποψήφιος δημοτικός σύμβουλος του δήμου Παγασών. Το 1902, πρόεδρος του τότε δημοτικού συμβουλίου. Το 1910 εκλέχτηκε για πρώτη φορά βουλευτής. Υπηρέτησε από τότε με αφοσίωση το κόμμα των Φιλελευθέρων και επανεξελέγη άλλες τρεις φορές. Βασ. Γιασιράνη-Κυρίτση, *Ιστορίες ζωής και θανάτου στο νεκροταφείο του Βόλου*, εκδόσεις HellasPrint 2019.

134 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 4 Μαΐου 1915.

135 Εφ. *Η Θεσσαλία,* 4 Μαΐου 1915.

136 Πολυχρόνιο =σύνθεση ψαλμού που αναφέρεται σε άρχοντες εκκλησιαστικούς και πολιτικούς με σκοπό την υγεία. Συνήθως ψάλλεται στο τέλος της θείας λειτουργίας (Μαρτυρία πρωτοπρεσβύτερου Ιωάννη Συρεγγέλα).

137 Εφ. *Η Θεσσαλία,* 12 Μαΐου 1915.

Επειδή τα νέα της υγείας του βασιλιά δεν ήταν καλά, τη Δευτέρα 25 Μαΐου 1915 στο ναό των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης έγινε πάλι δέηση για την ταχεία ανάρρωση του βασιλιά. Το γεγονός της αποσιώπησης του «Πολυχρονίου» που προηγήθηκε και δημιούργησε προβλήματα τώρα εψάλη και ο πρόεδρος της Κοινότητας μάλλον φρόντισε να ομαλοποιήσει την κατάσταση[138].

Σάββατο 30 Μαΐου. Παραμονές εκλογών αλλά ο πατριωτισμός των Αρχών δεν εξέλειπε και με την πρωτοβουλία του προέδρου της κοινότητας Στ. Ντόντου έγινε επιμνημόσυνη δέηση για τον αυτοκράτορα Παλαιολόγο. Ήταν μια από τις εκδηλώσεις τιμής και μνήμης των κατοίκων, στην οποία παραβρέθηκαν όλες οι αρχές του τόπου θρησκευτικές, πολιτικές, αστυνομικές και οι δάσκαλοι του Ελληνικού και δημοτικού σχολείου αρρένων και θηλέων. Οι μαθητές και οι μαθήτριες, σεμνές παρουσίες μιας μεγάλης ιστορικής στιγμής, διδάχθηκαν το παράδειγμα της αυτοθυσίας και οι κάτοικοι καμάρωσαν για το ένδοξο παρελθόν[139].

Στις 6 Μαρτίου 1916 τελέστηκε το ετήσιο μνημόσυνο για τους πεσόντες υπέρ της αγροτικής ιδέας στο Κιλελέρ. Με μοναδική και πρωτοφανή λαμπρότητα όλος ο γεωργικός θεσσαλικός πληθυσμός «συν γυναιξί και τέκνοις» και οι Γεωργικοί Σύλλογοι συγκεντρώθηκαν γύρω από το μαρμάρινο σταυρό που κάλυπτε τα οστά των θυμάτων της αγροτικής ιδέας. Επίσης, παρευρέθη ο κλήρος και τα σχολεία των γύρω χωριών και όλοι μαζί δεήθηκαν υπέρ αναπαύσεως της ψυχής των πεσόντων. Στο τέλος επιμνημόσυνο λόγο εκφώνησε ο Αδάμ Νικολαΐδης προσκληθείς από τους Γεωργικούς Συλλόγους. Το πέρας του λόγου του κάλυψαν χειροκροτήματα και αμέσως ακολούθησε από τον ίδιο η κατάθεση στεφάνου από φυσικά άνθη εκ μέρους του Γεωργικού Συλλόγου Αρμενίου[140].

Το κίνημα της «Εθνικής Άμυνας» στη Θεσσαλονίκη με το πραξικόπημα της 16 Αυγούστου ανάγκασε τον Βενιζέλο να ηγηθεί. Οι επαναστάτες στη Θεσσαλονίκη εδραίωσαν τις θέσεις τους και η ελληνική κυβέρνηση στην Αθήνα φοβήθηκε το ενδεχόμενο να στραφεί το κίνημα της Θεσσαλονίκης κατά του θρόνου. Στις 20 Αυγούστου 1916 οι σύμμαχοι υποστηρίζοντας το κίνημα ζήτησαν τον έλεγχο λιμανιών, σιδηροδρόμων, ταχυδρομείων και την εκδίωξη των πρακτόρων του εχθρού[141]. Την ίδια μέρα, οι φιλελεύθεροι κάτοικοι του Βελεστίνου, της κοιτίδας του ψάλτου της Ελευθερίας Ρήγα Φεραίου απέστειλαν προς τον Ελ. Βενιζέλο το ακόλουθο τηλεγράφημα εκφράζοντας την εμπιστοσύνη τους στο πρόσωπό του.

«Εξοχώτατον ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΝ ΑΘΗΝΑΣ

Οι κάτοικοι του Βελεστίνου συμμερίζονται πλήρως την των Αθηναίων και Πειραιωτών διαμαρτυρίαν επί τη εισβολή προαιωνίων εχθρών μας Βουλγάρων και συγχαίρομεν Υμάς δια την επαλήθευσιν απασών προφητειών σου και δια άγια λόγια λεχθέντα προς λαόν Αθηνών και Πειραιώς και εύχοντα ταχείαν ανάληψιν αρχής προς ευόδωσιν εθνικών ζητημάτων εν κρισίμοις περιστάσεσι». Ακολουθούν τα ονόματα: *Δ. Κοσιούρης*[142] *Σ. Παπατόλιας, Β. Παπαρίζος, Τ. Τσουμπέκος, Ι. Σταμούλης, Α. Νάστος, Δ. Δορουγιλιάς, Αθ. Πασχάλης, Σ. Τεμπέλης, Κ. Χριστοδούλου, Α. Καπενέκης, Ζ. Γεωρ-*

138 Εφ. *Η Θεσσαλία,* 31 Μαΐου 1915.

139 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 31 Μαΐου 1915.

140 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 7 Μαρτίου 1916.

141 *Ιστορία Ελληνικού Έθνους,* «Νεότερος Ελληνισμός», Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978, τόμ. ΙΕ΄, σελ. 37- 38...

142 Εσφαλμένη γραφή της εφημερίδας του ονόματος Δ. Κουντούρη.

γαλιός, Ε. Κερασιώτης, Α. Χαντζάρας, Α. Σακελλαρίου, Α. Βασιλόπουλος, Κ. Ιωάννου, Β. Μπομπότης, Α. Μαρούτης, Δ. Γραμμοστράνος, Τ. Αναγνώστου, Θ. Μπαλατσός, Ι. Γιάτσος, Σ. Κουτινόπουλος, Α. Καρασμάνογλους, Δ. Πρακαζάνας, Μ. Αντάκης, Ι. Πολυχρόνου, Ν. Μπομπότης, Ζ. Νάστος, Ι. Παπαρίζος, Α. Παϊπάης, Ε. Ρίζου, Σ. Σταμόπουλος, Α. Καρασμάνογλος, Ν. Μάιπας, Α. Κομματάς, Δ. Γκιόκας, Β. Κολοκοτρώνης, Τ. Γκιολέκας, Τ. Παπαδημητρίου, Δ. Κολοκοτρώνης, Β. Μαλιάκας, Α. Μουχταρέλος, Μ. Τσανάκας, Γ. Καλαμπακιώτης, Γ. Ακριβούσης, Σ. Παπαρίζος, Ν. Μπακάλης, Μ. Βουβουσιώτης, Γ. Ντόντος, Δ. Παπαζήσης, Σ. Γιάτσος, Α. Μπαλατσός, Κ. Βισβίκης, Β. Τσιμπουκλής, Ι. Κουγκούλης, Μ. Κοντούρης, Α. Νούσιου, Κ. Μπομπότης, Σ. Γκάγκουρας, Ζ. Ντόντος, Ν. Καρβέλης, Μ. Τέτσας, Ζ. Παπαθεοδώρου, Γ. Σίγουρας και άλλοι [143].

Οι μήνες περνούσαν αλλά η συμπεριφορά του Δ. Κουντούρη παρέμενε ίδια. Συνέχιζε να βοηθάει τους κατοίκους του Βελεστίνου και της γύρω περιοχής, οι οποίοι συχνά έκαναν κίνηση ευχαριστίας και ευγνωμοσύνης. Έτσι άλλη μια κίνηση έγινε στις 4 Νοεμβρίου από τους εξής: Αφοί Τσιανάκα, Δ. Καρασμάνογλος, Γ. Καλαμπακιώτης, Α. Καρασμάνογλος, Γ. Ντόβας, Γ. Μπαχτσιαβάνος, Θ. Αλεξίου, Θ. Αγγελής, Φ. Χρόνης, Φ. Ακριβούσης, Κ. Βισβίκης, Αθ. Αραμπατζής, Α. Μαρούσκος, Ν. Σαράντης, Ν. Βουλάγκας, Α. Μαργαριτόπουλος, Κ. Ιωάννου, Β. Σαμαράς, Γ. Χατζής, Α. Μαχαιρόπουλος, Α. Μουχταρέλος, Α. Βασιλόπουλος, Α. Τσιακαλέας, Ι. Τσέκος, Σ. Μιχολίτσης, Γ. Ήτης, Α. Ακριβούσης, Ι. Σκουφογιάννης, Γ. Καραβασίλης, Φ. Αραμπατζής, Ν. Καναλιώτης, Ζ. Χασιώτης, Δ. Μπαλαμώτης, Δ. Παπατόλιας, Σ. Κουγκούλης, Ζ. Τσιούτσης, Κ. Αγροκώστας, Ι. Πάνος, Δ. Καστανάς, Κ. Χρηστοδούλου, Α. Μακρής, Σ. Μακρονάσιος, Α. Παρίσσης, Χ. Καλαμπακιώτης, Κ. Μπαντέκας, Κ. Κρητικός, Β. Καφίδας, Γ. Ακριβούσης, Απ. Παπαστεργίου, Ι .Δρουμπογιάννης, Δ. Καζάς, Στ. Παπαρρίζος, Σ. Παπαπαύλος, Σ. Καραμπερόπουλος, Β. Παπαρρίζος, Γ. Καλόγηρος, Ι. Πολυχρόνου, Α. Μίνος, Α. Παπαγιώτου, Απ. Τριανταφυλλόπουλος, Δ. Φροξολιάς, Ι. Κουτσορεβίθης, Α. Κωνσταντέλος, Σ. Γιαννακόπουλος, Α. Ακρίβος, Α. Καρασμάνογλος, Ν. Μπακάλης, Α. Νάστος, Ν. Μπομπότης, Α. Μουστάκας, Ν. Χατζηκοτούλας, Α. Στιβαχτής, Ν. Χαλκινέας, Δ. Παρίσης, Α. Κοματάς, Γ. Παπαγεωργίου, Σ. Ντόντος, Ε. Παπαποστόλου, Μ. Μεγαλής, Π.Ν. Γαλανός, Ζ. Γεωργαλιός, Α. Βαζής, Δ. Κολοκοτρώνης, Μ. Τίτσιας, Α. Ζιόμπορος, Δ. Καλόγερος, Α. Κουσκορίδας, Ι. Κουσκορίδας, Ι. Παπαρρίζος, Β. Τσιουμπουκλής, Ν. Μπέλλας, Ι. Γιάτσος, Μ. Αντάκης, Σ. Παπατόλιας, Β. Τσιουμπέκας, Π. Τσιουμπουκλής, Α. Φιλίππου, Δ. Δακόπουλος, Ν. Παπαδήμιος, Γ. Αλεξίου, Σ. Νασίκας, Γ. Γιάτσος, Ζ. Ζιόμπορος, Ζ. Παπαρίζος, Σ. Παλάντζας, Γ. Ντουλίκας, Μ. Αγροκώστας, Γ. Κωνσταντινίδης, Γ. Τσιουκαντάνας, Κ. Λαΐτσος, Σ. Μιχολίτσης, Γ. Μιχολίτσης, Γ. Χατζάρας, Χ. Μουχταρέλος, Ν. Δακόπουλος, Θ. Τίτσιας, Κ. Μπούρας, Α. Τζήμας, Τ. Τσιουμπέκας, Μ. Γιαννότας, Γ. Αποστολίνας, Γ. Βράκας, Γ. Τζήμας, Κ. Αραμπατζής, Ζ. Καραμπερόπουλος, Μ. Μπαλαμώτης, Μ. Τέτσιος, Ζ. Παπαθεοδώρου, Π. Τσιουμπέκας, Σ. Μούχας, Α. Θεοδώρου, Ι. Κουβάτας, Στ. Παπατσιβιλίκας, Τ. Βισβίκης, Ε. Νικολάου, Π. Θεοδώρου, Μ. Σαράντης, Ν. Νημπής»[144].

Όλους τους μήνες τους δύσκολους, που οι άντρες επιστρατεύονταν και η καλλιέργεια στα χωράφια σταμάτησε, ο Δ. Κουντούρης βοηθούσε τους κατοίκους του Βελεστίνου και στις 14 Ιουλίου 1918 οι κάτοικοι, νιώθοντας μεγάλη ευγνωμοσύνη και ευχαριστία προς αυτόν, εξέφρασαν τις ευχαριστίες τους δημοσίως προς τον «*φιλελεύθερον,*

143 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 21 Αυγούστου 1916.

144 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 5 Νοεμβρίου 1917. Ακριβής παράθεση ονομάτων όπως είναι στην εφημερίδα.

τον επί παντί αφιλοκερδέστατον και ειλικρινέστατον» και τον παρακάλεσαν *«όπως μη παύση μετά του ιδίου ζήλου εργαζόμενον δηλούντες αυτώ ότι το όλον των κατοίκων της περιφερείας αναγνωρίζει τας υπηρεσίας αυτού όσον και του λευκού οίκου Σπυρίδου. Τους δε τυχόν ελαχίστους γαυριώντας εν κρυπτώ»* παρακαλούσαν να *«παραδώση εις την κοινήν περιφρόνησιν».* Οι κάτοικοι που υπόγραψαν ήταν: Χ. Σάππας ιατρός, Α. Φροξυλιάς, Α. Κυργιζές, Π. Γεωργίου, Χ. Τσάμπας, Ι. Πατακιούτος, Α. Τσουλούφας, Α. Κοστεφάνης, Β.Τσιουμπουκλής, Δ. Καζάς, Κ. Βισβίκης, Γ. Αλεξίου, Χ. Γ. Ντόντος, Σ. Παπατόλιας, Τ. Παπαδημητρίου, Ε. Ρίζος, Ρ. Ε. Ρίζου, Δ. Καστανάς, αφοί Αναγνώστου, Δ. Καλούδης, Α. Αραμπατζής, Β. Μαλιάκας, Μ. Σ. Τέτσιας, Γ.Τ. Γιάτσιος, Ν. Α. Ντόντος, Μ. Κόκκας, Α. Μπιζμπιρόπουλος, Ν. Πάσχος, Σ. Αρβανιτόπουλος, Γ. Σταύρου, Ν. Τσαμάκας, Α. Χριστοδούλου, Β. Πάσχος, Α. Χατζηκοτούλας, Δ. Γούσιος, Κ. Διακόσιας, Ν. Χατζηκοτούλας, Α. Τριανταφύλλου, Δ. Τσιούκας, Κ. Μπομπότης, Γ. Μπούρας, Σ. Σταύρου, Σ. Α. Γιάτσιος, Ν. Γιάτσιος, Σ. Κερασιώτης, Γ. Σκρίμπας, Χ. Χάιλε, Γ. Καραγιάννης, Σ. Παλαβάκης, Μ. Μπασμπανέλης, Σ. Πατακότας, Γ. Βουβουσιώτης, Μ. Μπακάλης, Π. Τσάκαλος, Λ. Καρκατσάς, Γ. Ντόντος, Α. Μπομπότης, Ι. Παπαρρίζος, Μ. Αγροκώστας, Ι. Κοντσίρης, Χ. Παρίσης, Π. Τσιομπέκας, Δ. Γιαννακόπουλος, Σ. Σκύφτης, Δ. Μπομπότης, Κ. Βισβίκης, Χ. Μπραβίτας, Σ. Γούσιος, Ι. Πολυχρόνου, Α. Μουστάκας, Μ. Κερασιώτης, Ν. Δακόπουλος, Α. Βισβίκη, Κ. Κυργιαζής, Γ. Αλεξάνδρου, Γ. Δ. Νάστος, Ζ. Νάστος, Α. Νάστος, Κ. Μπαντέκας, Ι. Ντελιβελής, Α. Παϊπάης, Χ. Τσιαπράζης, Βισβίκη χήρα, Χ. Τραμπουτζάς, Σ. Γιαννάκης, Σ. Οικονομίδης, Β. Καφίδας, Κ. Καλούδας, Γ. Α. Γιάτσος, Π. Βενέτης, Δ. Γεροβασίλης, Α. Αξιότης, Γ. Γεροβασίλης, Α. Χατζής, Α. Στιβαχτής, Αχ. Αραμπατζής, Κ. Ιατρού, Α. Καρασμάνογλος, Α. Μαρούσιος, Ι. Τσιάκαλος, Τ. Βολιώτης, Ν. Κοζιανίτης, Ν. Μπακάλης, Χ. Χάιλε, Α. Ιωάννου, Κ. Αρτινός, Γ. Μπαχτσιαβάνος, Αθ. Μπαργαριτόπουλος[145], Φ. Χρόνης, Απ. Καρασμάνογλος, Γ. Τσιούτσιος, Μ. Λαμπράκης, Ζ. Λαμπράκης, Σ. Δ. Μπομπότης, Α. Εμμανουήλ, Κ. Πατουσιάς, Ελ. Μακρογιανοπούλου, Ι. Καμαγιάνννης, Α. Κολοβός, Στ. Νούσιος, Γ. Καραβασίλης, Ντ. Σαράντης, Κ. Μουστακλής, Χ. Τσοκάλης, Κ. Σύρτας, Ν. Αδάμος, Κ. Μπούρας, Δ. Βελής, Π. Νιότας, Γ. Τσελεπής, Π. Τσιουμπουκλής, Ευ. Νασιώκας, Φ. Αραμπατζής, Κ. Πουσπουρίκας, Απ. Χατζάκος, Γ. Σκρίμπας, Αθ. Νάστος, Κ. Καραλής, Γ. Μίχος, Ζ. Αντάκης, Δ. Σαράντης, Αθ. Γιάτσιος, Ν. Γεροβασίλης, Α. Παλάντζας, Π. Αρχοντούλης, Μ. Μπούρας, Δ. Νημπής, Θ. Μπαλατσός, Φ. Προδρόμου, Ν. Κοντομήτρος, Ι. Μπακλούδης, Δ. Παπατριανταφύλλου, Α. Νάκος, Αλ. Μακρής, Ευαγ. Τσονανόγλου, χήρα Γουργούτη, Β. Ζιόγιας, Θ. Παπαθεοδώρου, Εμ. Γούλας, Δ. Θεοχάρης, Κ. Αποστόλου, Αρ. Καραγγελής, Γ. Γεωργίου, Ανδρ. Παπαστεργίου, Ν. Ζησόπουλος, Ζ. Γεωργαλιός, Ι. Μακρής, Δ. Κολοκοτρώνης, Ν. Μάιπας, Απ. Μακρόπουλος, Κ. Σαράντης, Δ. Κοτάκης, Αχ. Πατάρλας, Δ. Καρασμάνογλος, Γαρ. Χατζής, Χ. Τσιάμης, Απ. Καπινέκης, Ι. Ακριβόπουλος, Ν. Τσιρούκης, Γ. Χατζής, Α. Ν. Μπαουλάς, Δ. Γιζλακιώτης, Ν. Στεργίου, Κ. Γιάνκας, Λ. Αθανασίου, Στ. Μπατακότας, Δ. Παπαρρίζος, Β. Μπατάκας, Ν. Δαμιανός, Α. Τσιαντόπουλος, Κ. Χατζάκος, Δ. Αραμπατζής, Δ. Κ. Χατζηθεοδώρου, Κ. Κατρατζής, Αθ. Βολιώτης, Μ. Μελισσάς, Σ. Γκάγκουρας, Αθ. Χατζάκος, Αθ. Αλογάρης, Α. Καραγιάννης, Χ. Νικολαΐδης, Δ. Χατζηκοτούλας, Δ. Μούτσιος, Β. Πολίτης, Ζ. Τσιουμπέκας, Δ. Γ. Παπαγεωργίου, Π. Χρηστοδούλου, Δ. Γκιόκας, Ι. Συρταριώτης, Ι. Φούσκας, Κ. Ντόβας, Κ. Κοντομήτρος, Γ. Ζιόμπορος, Γ. Παπαζήσης, Σ. Παπαρρίζος, Αν. Αμουντζόπουλος, Κ. Μπούρας, Δ. Παϊπάης, Κ. Παπαθανασίου, Χ. Θεοδωρόπουλος, Γ. Παπαθανασίου, Αθ. Νικολόπουλος, Φ. Κ. Φωτίου, Στ. Παϊπάης, Σπ. Μπανταβάνος, Κ. Σπαθάρας, Κ. Ζωιόπου-

145 Ίσως Μαργαριτόπουλος.

λος, Κ. Παϊπάης, Δ. Μόσιος, Απ. Τσόλας, Θ. Παναγιωτόπουλος, Γ. Πίνας, Δ. Κωνσταντέλος, Ι. Σ. Κωνσταντέλος, Στ. Τσιουμάκας, Γ. Μπαταβάνος, Γ. Μαργαρίτης, Ζ. Περσοφλιώτης και έπονταν άλλες 150 υπογραφές[146].

5 Σεπτεμβρίου του 1918 και οι κάτοικοι του Βελεστίνου με αφορμή κάποια άρθρα απέστειλαν στην εφημερίδα «Η Θεσσαλία» συγχαρητήριο τηλεγράφημα που έγραφε τα εξής:

«Ομολογούμεν ότι η θαρραλέα αρθρογραφία σας μας ανακουφίζει. Διο δεχθήτε θερμά συγχαρητήρια.» Ακολουθούν τα ονόματα: Δ. Κουντούρης, Δ. Γούλας Πρόεδρος Γεωργικού Συλλόγου, Στ. Παπατόλιας Αντιπρόεδρος Κοινότητας, Δ. Φροξηλιάς Κοινοτικός Σύμβουλος, Γ. Βασιλάκης, Β. Παπαρίζος, Γ. Τσελεπής, Μ. Τίτσας, Αθ. Αραμπατζής, Τ. Γκουλέκας, Ι. Κουρίτας, Ν. Μάιπας, Σ. Θεοδώρου, Αρ. Πλάντζας, Γ. Καλαμπακιώτης, Τζήμας Τσέκος, Π. Τσουμπέκος, Γ. Κατσάνος, Κ. Βάζης, Δ. Μουχτάνης, Γ. Μούρας, Ι. Γούσιος, Β. Μπατακόιας, Σ. Μπατακόιας, Στ. Παπαρίζος, Ι. Παπαρίζος, Κ. Σαράντης. Ακολουθούσαν ακόμη πολλές υπογραφές.[147]

Οι αρχές του Βελεστίνου ενημερώνονταν άμεσα για τα γεγονότα που συνέβαιναν. Στις 13 Νοεμβρίου 1918, το θωρηκτό «Γεώργιος Αβέρωφ» με το θωρηκτό «Κιλκίς», μπήκε στα ανοιχτά της Κωνσταντινούπολης, έγινε δεκτό με ενθουσιασμό από τους Έλληνες της Κωνσταντινουπόλεως και αγκυροβόλησαν απέναντι στο Ανάκτορο Ντολμά Μπαχτσέ όπου διέμενε ο Σουλτάνος[148].

Το γεγονός αυτό ενθάρρυνε τους Βελεστινιώτες και στις 28 Νοεμβρίου στο Βελεστίνο τελέστηκε επιβλητικότατη δοξολογία για την είσοδο του συμμαχικού και του ελληνικού στρατού στην Κωνσταντινούπολη, στην οποία παραβρέθηκαν οι κάτοικοι με γυναίκες και παιδιά και όλες οι Αρχές. Μετά τη δοξολογία ο Δ. Κουντούρης εκφώνησε ενθουσιώδη λόγο, το δε πλήθος ζητωκραύγαζε έχοντας την ελληνική σημαία και την εικόνα του Βενιζέλου[149]. Συμπλήρωμα της όλης εικόνας ήταν το ποίημα του Σπύρου Ματσούκα, που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Η Θεσσαλία* με τίτλο «Στον Βενιζέλο».

«Στο Βελεστίνο ξύπνησα
στου Ρήγα την Πατρίδα
να νιώσω την Ελευθεριά
πούταν κρυφή μου ελπίδα.
Στου Πρωτοψάλτη το πλευρό
σε χρόνια περασμένα
μαζί με τον Βελεστινλή
μ' ακαίριο το Εικοσιένα»[150].

Ένα δε από τα θεσσαλικά τραγούδια, που λέγονταν για το μεγάλο ποιητή Σπύρο Ματσούκα γραμμένο από τον Αστέριο Αμιδάρη και που δημοσιεύτηκε αργότερα στο *Πανθεσσαλικό Λεύκωμα* ήταν και το εξής:

146 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 15 Ιουλίου 1918. Τα ονόματα είναι γραμμένα όπως στο κείμενο της εφημερίδας.

147 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 6 Σεπτεμβρίου 1918. Ακριβής παράθεση ονομάτων.

148 *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, «Νεότερος Ελληνισμός», *ό.π.*, σελ. 92-93.

149 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 29 Οκτωβρίου 1918.

150 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 28 Οκτωβρίου 1918.

«Χαίρε Εθναπόστολε
το έργο Σου ωραίο
που ανδριάντα έστησες
το Ρήγα μας Φεραίο.
Τρέξε για την Ελλάδα μας
πολύ να ξαπλωθή
η χάρτα του Βελεστινλή
για να εκπληρωθή»[151].

Ο καιρός περνούσε χωρίς να λείπουν τα δυσάρεστα γεγονότα. Η κοινοτική βοσκή και η κτηματική περιουσία της κοινότητας κινδύνεψε ,αλλά διασώθηκε. Έτσι στις 2 Νοεμβρίου του 1919 οι κάτοικοι του Βελεστίνου καθώς και τα μέλη της Κκοινότητας έδωσαν στη δημοσιότητα ένα ευχαριστήριο προς τον πρόεδρο της κοινότητας Κουντούρη υπογεγραμμένο σχεδόν από όλους, ως ένδειξη ευγνωμοσύνης στο μεγάλο αγώνα του, για να σώσει την κοινοτική βοσκή και την κτηματική περιουσία της Κοινότητας από «*τας αρπακτικάς διαθέσεις των πρώην αρχόντων και των πρώην διευθυνόντων την Κοινοτικήν Περιουσίαν*». Ο Δ. Κουντούρης υπερασπίστηκε τα μέρη, όπου βοσκούσαν τα ζώα από την εποχή της απελευθερώσεως της Θεσσαλίας μέχρι τελευταία και που πριν λίγο καιρό τα μέρη αυτά βρέθηκαν αγορασμένα «*παρ' εκείνων οίτινες ετάχθησαν φρουροί των συμφερόντων της Κοινότητας*».

Στη γενόμενη δίκη φάνηκε η δόλια προσπάθεια για αφαίρεση κοινοτικής περιουσίας χάρη στην αφιλοκέρδεια και ειλικρίνεια, προσόντα με τα οποία υποστήριξε ο Δ. Κουντούρης τα συμφέροντα της Κοινότητας και των κατοίκων. Πολλά συνέβαλαν και ο Στυλιανός Κουτνατζής[152], δικηγόρος και ο Μιλτιάδης Ρήγας, δικολάβος, οι οποίοι διαφώτισαν πλήρως την υπόθεση και διέσωσαν την κοινοτική περιουσία. Οι ευχαριστούντες κάτοικοι ήταν: Δ. Γούλας, Κ. Μπομπότης, Στ. Καραμπερόπουλος, Θ. Αλεξίου, Στέργ. Παπατόλιας, Αθ. Γιάτσος, Γ. Παπαζήσης, Αθ. Μαργαριτόπουλος, Χρ. Ντόντος, Κούσιος Πατακιούτας, Στέργ. Ν. Γούσης, Παπαϊωάννης Μπομπότης, Απ. Μαρούσιος, Αθ. Μπομπότης,Τ. Γ. Γκιολέκας, Κ. Μπαντέκας, Ι. Σκουφογιάννης, Στέργ. Τσούρικας, Γ. Τσανάκας, Γ. Σύγουρας, Αρ. Τσακαλέας, Απ. Τριανταφυλλόπουλος, Γ. Ντόντος, Ν. Καναλιώτης, Τ. Παπαδημητρίου, Αθ. Καρασμάνογλος, Σπ. Μπούρας, Β. Παπαρρίζος, Δ. Φροξιλιάς, Π. Τσουμπέκος, Ι. Μπεζιακίδης, Ν. Δακόπουλος, Μ. Τσαμπέκος, Π. Αποστολίνας, Δ. Παηπάης, Μ. Τέτσιας, Ι. Δ. Καλόγηρος, Στέργ. Μπατακόιας, Ζ. Παπαρρίζος, Νάκος Λαμπράκης, Ι .Παπαρρίζου, Νάκος Γιάτσος, Μ. Μπασμανέλας, Β. Τσιουμπουκλή, Ζ. Λαμπράκης, Γ. Τσελέπης, Μ. Αντάκης, Στέργ. Τώης, Δ. Αντ. Μπομπότης, Στ. Παπαρρίζος, Κ. Βαζής, Αθ. Αραμπατζής, Ν. Καρβέλης, Αχ. Κυριαζής, Στέργ. Παλάντζας, Απ. Βογιατζής, Ι. Σταμούλης, Αν. Σκουφουγιάννης, Αθ. Μουστάκας, Ηρ. Χατζάκος, Γ. Αναστασίου, Κ. Ιατρού, Τρ. Κανάρης, Αθ. Χατζάκος, Αθ. Παηπάης, Γ. Χατζηθεοδώρου, Γ. Γκιώκας, Ε. Νασιώκας, Γαρ. Καραβασίλης, Ι. Χριστοδούλου, Αθ. Μακρής, Κ. Παπαποστόλου, Αν. Αραμπατζής,

151 Θωμά Βινίκιου, *Πανθεσσαλικό Λεύκωμα*, Βόλος 1927, σ. 217.

152 «Εκ των εγκριτωτέρων Δημοσιογράφων του Βόλου. Διηύθυνε τας εφημερίδας *Πρόμαχος* και *Πανθεσσαλική* Βόλου. Υπήρξε συνεργάτης επί μακρόν χρόνον του Σοφοκλή Τριανταφυλλίδου. Γνώστης των Θεσσαλικών ζητημάτων και ήδη εις των εγκρίτων δικηγόρων του Βόλου, νομικός σύμβουλος της Καπνοβιομηχανίας ΄΄Αδελφοί Ν. Ματσάγγου΄΄και δικαστικός αντιπρόσωπος του Δημοσίου εν Βόλω», Β. Γιασιράνη-Κυρίτση, *Ιστορίες ζωής και θανάτου στο νεκροταφείο του Βόλου*, εκδόσεις HellasPrint 2019.

Γ. Γιάτσος, Γ. Σκρίμπας, Κούσιος Μπούρας, Στέργ. Σαράντης, Γ. Α. Τζήμας, Δ. Γούσης, Αχ. Αραμπατζής, Τ. Στ. Γκιουλέκας, Αντ. Αγροκώστας, Δ. Καρασμάνογλος, Απ. Τριανταφύλλου, Β. Χατζηκοτούλας, Ζ. Ντόντος, Σ. Μπομπότης, Δ. Πρακαζάνας, Δ. Μπούρας, Δανιήλ Χατζηαθανασίου, Β. Καφίδας, Φ. Ακριβούσης, Α. Τσεκούρας, Κ. Χριστοδούλου, Ι. Πολυχρόνου, Ε. Παηπάης, Ν. Σίγουρας, Γιούλης Μούχας, Δ. Γκέκας, Στέργ. Μπατακόιας, Δ. Γιάτσος, Ν. Καλούρος, Ν. Μάιπας, Γ. Ρουμπαξάνης, Ευθ. Καλόηρος, Κ. Παπακυριαζής, Θ. Αγγελής, Α. Θάνος, Ν. Τσιράκης, Δ. Μούσιος, Α. Παρίσης, Ι. Πάσχος, Ν. Πάσχος, Ντ. Σαράντης, Στέργ. Μιχολίτσης, Β. Πάσχος, Νασιούλης Γιάτσος, Στέργ. Κοντοβάς, Θεοδ. Αποστολίνας, Αν. Βισβίκης, Ζ. Γεωργαλιός, Κ. Βισβίκης, Ν. Κοζανίτης, Αθ. Χατζάρας, Ν. Ζησόπουλος, Κούσιος. Μ. Μούχας, Αθ. Βασιλόπουλος, Ι. Σαβανάκης, Δ. Αθ. Μπομπότης, Αθ. Κουσκουρίδας, Νάκος Μέρμηγκας, Ζ. Αντάκης, Αθ. Αλογάρης, Ι. Κογκούλης, Μ. Τρίγγας, Ι. Κουρίτας, Γ. Σκοιμπάς, Β. Καλόγηρος, Εμ. Κερασιώτης, Δ. Α. Τζήμας, Σπ. Γεωργίου, Μπούσιος Λαΐτσος, Β. Τσουμπέκος, Κούσιος Σαράντης, Σ. Γεωργίου, Δ. Μούτσιος, Ι. Τεμπέλης, Θεοχ. Μπαλατσός, Κ. Αποστόλου, Κ. Παηπάης, Στ. Γκαγκούρας, Μ. Αγροκώστας, Β. Αγγελής, Αθ. Μήνος, Στέργ. Μπριάζνας, Στέργ.Τάχου, Δ. Τσιούκας, Ζ. Καλόγηρος, Γ. Μπατακόιας, Β. Καλόγηρος, Απ. Γιάννης, Δ. Υφαντής, Αντ. Πατουσιάς, Π. Γεροβασίλης, Ν. Χατζηκοτούλας, Ζ. Χασιώτης, Κ. Κομματάς, Αθ Κώστα, Ι. Πάνου, Αθ. Χατζηκωτούλας, Αντ. Νίκου, Αντ. Γεωργίου, Δ. Κασιόρας, Δ. Καλές, Φ. Αραμπατζής, Ν. Βολιώτης, Αθ. Βολιώτης, Γ. Ντόβας, Κ. Παπαδημητρίου, Αχ. Αναγνώστου, Απ. Αποστολίνας, Δ. Χατζηκοτούλας, Π. Θεοδώρου, Γ. Κουσκουρίδας, Β. Μπομπότης, Σ. Τσιουμπουκλής, Αθ. Αλεξίου, Χρ. Χατζηκοτούλας, Αρ. Παλάντζας, Δ. Παπαδήμιος, Κ. Χατζάκος, Αθ. Ρήγας, Βάιος Χατζάκος, Αρ. Καραγγέλλης, Δ. Αγροκώστας, Π. Παηπάης, Νάκος Μπακάλης, Ζ. Γιαννακόπουλος, Τρ. Αναγνώστου, Π. Λαρισινός, Νάκος Παπαπαύλου, Μιλτ. Σίγουρας, Γ. Παπαρρίζος[153].

Η Μικρασιατική καταστροφή έφερε την εθνική αστάθεια και εξελίξεις στα πολιτικά γεγονότα. Στις 16 Σεπτεμβρίου 1922 ο λαός του Βελεστίνου «*διατελείτο εν ευλόγω εξεγέρσει λόγω αλλεπαλλήλων εθνικών συμφορών συνεπεία αστόχου πολιτείας μετανοεμβριανών Κυβερνήσεων*». Η ώρα ήταν 10 π. μ. η πλατεία ήταν γεμάτη και ολοένα προσέρχονταν και άλλοι για το συλλαλητήριο. Οι ομιλητές ο γιατρός Αντώνιος Ζάρας και Δημήτριος Κουντούρης στη σύντομη ομιλία τους τόνισαν τη σημασία του «Εθνοσωτηρίου Κινήματος» και τη συμμετοχή των τοπικών Αρχών. Έπειτα ο Κουντούρης συνέταξε συγχαρητήριο τηλεγράφημα το οποίο υπέγραψαν η «Λαϊκή Επιτροπή» και οι τοπικές Αρχές και συζητώντας βάδισαν όλοι προς το τηλεγραφείο. Το τηλεγράφημα έγραφε τα εξής:

«*Επαναστατικήν Επιτροπήν, ΑΘΗΝΑΣ*

Λαός γεννετείρας Ρήγα Φερραίου συνελθών πάνδημον συλλαλητήριον εκφράζει εγκάρδια και ευγνώμονα συγχαρητήρια επί εθνοσωτηρίω αποφάσει και δηλοί ότι τάσσεται ομοθύμως πλευρόν σας.

Λαϊκή Επιτροπή: Αντ. Ζάρας, Στ. Ντόντος, Αχ. Αραμπατζής, Δ. Παηπάης, Στ. Καραμπερόπουλος, Β. Παπαρρίζος, Χρ. Ντόντος, Αν. Αραμπατζής, Στ. Παπατόλιας, Β. Δεληγιώργης, Γ. Κουντούρης, Κ. Τριανταφύλλου.

153 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 2 Νοεμβρίου 1919. Τα ονόματα είναι γραμμένα όπως στο κείμενο της εφημερίδας.

Αρχαί: Απ. Τριανταφυλλόπουλος πρόεδρος Κοινότητος, Σ. Τολίδης, αστυνομικός σταθμάρχης, Γ. Παπαθεοδώρου ανθυπασπιστής, Ν. Γιαγκίνης ειρηνοδίκης, Παπαϊωάννου[154] *διδάσκαλος»*[155].

Τα χρόνια μετά το 1922 πέρασαν δύσκολα για τον τόπο, έγιναν πληθυσμιακές ανακατατάξεις, ήρθαν πρόσφυγες, όμως δεν βρέθηκαν στην εφημερίδα σχόλια εκδηλώσεων, ίσως δεν υπήρξε και ανταποκριτής, παρά μόνο τη χρονιά του 1928. Τον Αύγουστο, οι αρχές και οι κάτοικοι δεν λησμόνησαν τον κοινοτάρχη-δήμαρχο Στέργιο Ντόντο και την προσφορά του στον τόπο. Την Κυριακή, στις 26 Αυγούστου του 1928 τελέστηκε στον ιερό ναό του Αγίου Κωνσταντίνου μετά τη θεία λειτουργία μνημόσυνο υπέρ αναπαύσεως της ψυχής του τέως δημάρχου Στέργιου-Γούλα Ντόντου, στο οποίο συγκεντρώθηκε πλήθος κόσμου, φίλων και συγγενών να ενώσουν τις ευλογίες τους προς τον Κύριο για την ψυχή του αποθανόντα μαζί με τη γυναίκα του Ασημώ Ντόντου, την αδελφή Σταμούλου Γ. Ντόντου και τα παιδιά του Φανή Β. Δεληγεώργη, Ευαγγελή Θ. Μπέλλα, Μαρία Γ. Νασίκα, Βασίλειο Γ. Δεληγεώργη, Θεόδωρο Γ. Μπέλλα, Γεώργιο Νασίκα[156].

Κατά το 1930 οι εθνικές επέτειοι κατείχαν σημαίνουσα θέση: εμπέδωσαν το κοινωνικό status quo, συνέβαλαν στην αποκρυστάλλωση των εθνικών ιδεωδών, ενίσχυσαν το εκάστοτε κρατικό εθνικό αφήγημα. Όντας πολιτικές τελετουργίες μαζικού χαρακτήρα, αφορούσαν το συλλογικό παρελθόν και την σχέση της κοινωνίας με αυτό. Ήταν δηλαδή, νευραλγικοί δείκτες της ιστορικής κουλτούρας μιας εποχής και πολύτιμες ενδείξεις για την δημόσια χρήση της ιστορίας. Ο εορτασμός αυτός ήταν ουσιαστικά η κατάληξη της σχεδιαζόμενης, ως γιορτής για την εκατονταετηρίδα από την έναρξη της επανάστασης του 1821, ή σύμφωνα με άλλους από την ίδρυση του ελληνικού Κράτους 1830-1930: οι επιπλοκές όμως της Μικρασιατικής εκστρατείας, απέτρεψαν τον προγραμματισμένο εορτασμό του 1921, με αποτέλεσμα να μετατεθεί με τον νόμο 3009/1922 το μεγάλο γεγονός για το 1930. Μετά από μια μακροχρόνια αναμονή, ανασυστήθηκε τον Δεκέμβριο του 1928 η «Κεντρική Επιτροπή προς εορτασμόν της Εκατονταετηρίδος της Ελληνικής Παλιγγενεσίας». Επικεφαλής ετέθη συμβολικά ο πρόεδρος της Δημοκρατίας Αλέξανδρος Ζαΐμης, ενώ η θεματική του εορτασμού μετατοπίστηκε στην ελληνική ανεξαρτησία και όχι πλέον στην έναρξη της Επανάστασης.

Οι εορτασμοί ξεκίνησαν στις 25 Μαρτίου και διήρκεσαν καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. Στην πρωτεύουσα συγκέντρωσαν την μεγαλύτερη φροντίδα της βενιζελικής κυβέρνησης της «Μεγάλης Τετραετίας» 1928-1932. Παράλληλα, βέβαια, πραγματοποιήθηκαν και μικρότερης έκτασης εορτασμοί στην επαρχία, οι οποίοι συνίσταντο κυρίως στην δημιουργία συλλογικής μνήμης, που αφορούσε το 1821, τους πολέμους του 1897, τους Βαλκανικούς 1912-1913 και το Μακεδονικό Αγώνα με εκατοντάδες προτομές, ανδριάντες και άλλα μνημεία σε ολόκληρη την χώρα. Το τυπικό των εορτασμών στην Αθήνα περιλάμβανε κανονιοβολισμούς από τον Λυκαβηττό, στρατιωτικές παρελάσεις, θρησκευτικές πομπές. Έτσι πραγματοποιήθηκε μια ισχυρή σύνδεση του 1821 με τους πρόσφατους πολέμους, και δημιουργήθηκε μια γενεαλογία αγώνων υπέρ του έθνους.

154 Ο Γεώργιος Ι. Παπαϊωάννου δίδαξε στο Βελεστίνο από το 1918-1923. Έπειτα μετατέθηκε στον Άγ. Γεώργιο Φερών. Βλ. Στ. Νασίκα, «Τα σχολεία του Βελεστίνου μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας», *Υπέρεια*, τόμ. 2, *Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» (Βελεστίνο 1992)*, Αθήνα 1994, σελ. 351.

155 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 16 Σεπτεμβρίου 1922.

156 Εφ. *Σημαία*, 25 Αυγούστου 1928.

Η κυβέρνηση των φιλελευθέρων θέλησε εξαρχής να δώσει στον εορτασμό έναν τόνο θριαμβευτικό, ο οποίος σχετιζόταν τόσο με το ένδοξο παρελθόν, όσο και με το ένδοξο παρόν και μέλλον. Αντίθετα, η αντιβενιζελική μερίδα τόνισε τις αδυναμίες του κράτους, συμπλέκοντας το ζήτημα με την δικαίωση του αγώνα του 1821[157].

30 Σεπτεμβρίου του 1930 και ο εορτασμός της Εκατονταετηρίδος στην πόλη του Βόλου και στην περιφέρεια λησμονήθηκε παντελώς και παραμελήθηκε οικτρώς. Καμιά κίνηση δεν παρατηρήθηκε και κανείς ενδιαφερόμενος δεν υπήρξε που να πληροφορήσει τους υπεύθυνους των περιφερειών. Και έλεγαν με πικρία στις συζητήσεις τους πως κινδύνευαν να απομείνουν με τη φωτεινή ανάμνηση του δημαρχιακού Βολιώτικου πείσματος χάρις στο οποίο δαπανήθηκαν άσκοπα χιλιάδες δραχμές στην πόλη του Βόλου για μια άνευ σημασίας φωτοχυσία[158].

Όμως η τοπική Επιτροπή 100νταετηρίδος του Βελεστίνου δραστηριοποιήθηκε. Από τις 24 Οκτωβρίου η επιτροπή αποτελούμενη από τους Σταύρο Καραμπερόπουλο, Μπέλλα και Γούλα απέστειλε προσκλήσεις για τις γιορτινές εκδηλώσεις της κωμόπολης του Βελεστίνου, οι οποίες είχαν προγραμματιστεί για τις 26 Οκτωβρίου. Οι Μακεδονομάχοι ετοιμάστηκαν για τη συμμετοχή στα αποκαλυπτήρια της προτομής του Ρήγα, ο δε Σύλλογος των Μακεδονομάχων του Βόλου αντιπροσωπεύτηκε από τον Τσέγκο[159] και πολλά άλλα μέλη.

Το εμπορικό επιμελητήριο στις 25 του μηνός εξέλεξε την αντιπροσωπεία για τη συμμετοχή του στις γιορτές του Βελεστίνου. Σχετικά με τη συμμετοχή του Επαγγελματικού Επιμελητηρίου ο Πάνος Χατζηκωνσταντίνου[160] γερουσιαστής και εκδότης της εφημερίδας *Ελληνική,* δήλωσε ότι τόσο το επιμελητήριο όσο και ο ίδιος ως γερουσιαστής για άγνωστη αιτία δεν κλήθηκαν από την Επιτροπή. Γι' αυτό οι ιθύνοντες του Επαγγελματικού Επιμελητηρίου βρίσκονταν σε δίλημμα αν έπρεπε να συμμετάσχουν ή όχι στις γιορτές του Βελεστίνου[161].

Το Σάββατο 25 του μηνός με το «Σεμπλόν Οριάν» ήρθαν ο υπουργός γεωργίας Σπυρίδης[162], ο υποστράτηγος Ταρσούλης, ο πρόεδρος της «Κεντρικής Επιτροπής Εορτασμού της Εκατονταετηρίδος» Δαμβέργης[163] και ο λιμενάρχης Βόλου αντιπροσωπεύων το Πολεμικό Ναυτικό. Τους επίσημους αυτούς υποδέχθηκαν στο σταθμό την επομένη 26 Οκτωβρίου η Επιτροπή εορτασμού με τις άλλες πολιτικές και κοινοτικές Αρχές. Η κωμόπολη

157 http://enthemata.wordpress.com

158 Εφ. *Λαϊκή Φωνή,* 30 Σεπτεμβρίου 1930.

159 Τσέγγος, οπλαρχηγός Α΄ τάξης, υπαρχηγός Μακεδονομάχου.
(*thehistoryofgreece.blogspot.com)* Κ. Γαρέφη (http://entopios.gr)

160 Πάνος Χατζηκωνσταντίνου 1889-1949. Τελείωσε την Εμπορική σχολή και εργάστηκε ως τραπεζικός υπάλληλος. Η πρώτη δημόσια παρουσία ήταν συνδικαλιστική. Το 1925 υπήρξε από τους πρωτεργάτες της ίδρυσης του Επαγγελματικού και Βιοτεχνικού Επιμελητηρίου Βόλου και από τότε εκλεγόταν συνεχώς πρόεδρος. Το 1929 και το 1933 εξελέγη γερουσιαστής. Διετέλεσε πρόξενος της Νορβηγίας. Βλ. Ελ. Τριάντου, *Ο Βόλος μέσα από την ομίχλη του χρόνου*, Βόλος 1994, σελ. 271.

161 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 25 Οκτωβρίου 1930.

162 Κων/νος Δ. Σπυρίδης: Νομικός με δυο διδακτορικά ποινικού δικαίου. Φίλος του Ελευθερίου Βενιζέλου, έγινε πολιτικός στο συνδυασμό του στο Βόλο με το κόμμα των φιλελευθέρων. Διετέλεσε υπουργός οικονομικών και γεωργίας. Στις εκλογές του 1934 εκλέχθηκε δήμαρχος και υπηρέτησε μια τετραετία ως το 1938. Βασ. Γιασιράνη-Κυρίτση, *Ιστορίες ζωής και θανάτου στο νεκροταφείο του Βόλου*, εκδόσεις HellasPrint 2019.

163 Ιωάννης Δαμβέργης, κριτικός λογοτέχνης (el.wikipedia.org)

παρουσίαζε γιορταστική όψη με τις κυανόλευκες σημαίες, που στόλιζαν το Σταθμό και την κεντρική αγορά. Η ημερομηνία αυτή ήταν καθοριστική για τους αγώνες του Βελεστίνου τους σχετικούς με την προτομή του Ρήγα[164].

Το Κίνημα της 1ης Μαρτίου 1935 ήταν η συνισταμένη των συνωμοτικών ενεργειών διάφορων κύκλων και οργανώσεων της βενιζελικής παράταξης, που απέβλεπαν στην αποτροπή της παλινόρθωσης της βασιλευόμενης δημοκρατίας. Πίσω από το στόχο αυτό βρισκόταν η επιθυμία των απότακτων βενιζελικών αξιωματικών να ξαναγυρίσουν στο στράτευμα και να προχωρήσουν σε ριζικές εκκαθαρίσεις των αντιφρονούντων, καθώς και η επιδίωξη των πολιτικών της ίδιας παράταξης να επανέλθουν στην εξουσία. Το 1935 στρατιωτικοί τουφεκίστηκαν, αποτάχθηκαν, εξευτελίστηκαν, μετά από το αποτυχημένο κίνημα του Ναυτικού.

Στις 8 Μαρτίου 1935 το Κοινοτικό Συμβούλιο Βελεστίνου αποτελούμενο από τον πρόεδρο Μιχαήλ Τίτσια[165] και τα μέλη Ηρ. Χατζάκο, Οδυσ. Καραμανώλη, Αθ. Μπομπότη, Γ. Παπαζήση, Ν. Γιαλαγώτη[166], Αθ. Κωνσταντέλο, Δ. Βολάγκα, Θεόδ. Μπίλλη συνήλθε σε έκτακτη συνεδρίαση την Παρασκευή στις 6 μ.μ. στο Κοινοτικό Κατάστημα και πήρε την εξής απόφαση: Αποδοκίμασε αρχικά το «Εθνοκτόνο κίνημα» που ξέσπασε και έφερε τον ελληνικό λαό σε εμφύλιο σπαραγμό και ενέκρινε τα ληφθέντα από την κυβέρνηση μέτρα για την καταστολή του κινήματος. Συγχρόνως έστειλε τηλεγράφημα προς τον πρωθυπουργό Τσαλδάρη[167] και τον υπουργό στρατιωτικών Κονδύλη[168] στην Αθήνα με το οποίο τους ενημέρωνε ότι το Κοινοτικό Συμβούλιο του Βελεστίνου σε έκτακτη συνεδρίαση αποδοκίμασε το κίνημα, που έφερε τον ελληνικό λαό σε εμφύλιο σπαραγμό[169].

Μετονομασίες οδών. Στις 2 Νοεμβρίου 1937 το Κοινοτικό Συμβούλιο της Κοινότητας Βελεστίνου αποτελούμενο από τον πρόεδρο Γεώργιο Παπαζήση[170] και τα μέλη Θεόδωρο Μπέλλα, Νικόλαο Γελαγώτη, Δημήτριο Βουλάγκα, Ηρακλή Χατζάκο, Απόστολο Σίγουρα, Αθανάσιο Μπομπότη, Αθανάσιο Κωνσταντέλο, Μιχαήλ Τίτσια, μετά από πρόσκλη-

164 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 25 Οκτωβρίου 1930.

165 Στις εκλογές της 11 Φεβρουαρίου 1934 αναδείχθηκε ο συνδυασμός του Μιχ. Τίτσια, που ήταν έμπορος. Επί προεδρίας του τοποθετήθηκαν φανάρια πετρελαίου, να φωτίζονται οι λασπόδρομοι. Σε ηλικία 60 χρονών, το 1944, εκτελέστηκε από τους Γερμανούς. Νίτσας Κολιού, *Τα Βελεστινιώτικα. Χρονικά του Δήμου Φερών*, Β΄ έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001, σελ. 129-130.

166 Η ορθή γραφή του ονόματος είναι Γελαγώτης.

167 Ο Παναγής Τσαλδάρης (Κόρινθος 1868-Αθήνα 17 Μαΐου 1936) ήταν αρχηγός του Λαϊκού Κόμματος και πρωθυπουργός της Ελλάδας. Γεννήθηκε στο Καμάρι Κορινθίας, και ήταν γιος του Επαμεινώνδα Τσαλδάρη. Σπούδασε νομική στο πανεπιστήμιο Αθηνών. Αναμίχθηκε με την πολιτική όπου και εκλέχτηκε πρώτη φορά πληρεξούσιος Αργολιδοκορινθίας στην Αναθεωρητική Βουλή του 1910, καθώς και στην ανάδειξη της απλής Βουλής του 1912. Από τότε εκλεγόταν συνεχώς, με εξαίρεση τις εκλογές του 1923, στις οποίες αρνήθηκε να μετάσχει. Στη βουλή συμμετείχε ως ανεξάρτητος με τον Δημήτριο Γούναρη με τον οποίο συνδέονταν με στενή φιλία. Χρημάτισε υπουργός δικαιοσύνης το 1915, στην κυβέρνηση Γούναρη, εσωτερικών και συγκοινωνιών το 1920 και το 1926.

168 Η κυβέρνηση Γεωργίου Κονδύλη (10 Οκτωβρίου 1935-30 Νοεμβρίου 1935) προέκυψε μετά το Κίνημα Κονδύλη 10ης Οκτωβρίου 1935 που έριξε την Κυβέρνηση Τσαλδάρη. Το πραξικόπημα κατήργησε την αβασίλευτη δημοκρατία και επανάφερε την βασιλευόμενη δημοκρατία, επιλογή που κατοχύρωσε με το δημοψήφισμα του 1935.

169 Εφ. *Νέα Ελλάς,* 14 Μαρτίου 1935.

170 Αιρετός πρόεδρος της Κοινότητας. Νίτσας Κολιού*, Τα Βελεστινιώτικα, Χρονικά του Δήμου Φερών, ό.π.* σελ.130.

ση, συγκεντρώθηκε σε έκτακτη συνεδρίαση στο Κοινοτικό κατάστημα να πάρει αποφάσεις: Γνωρίζοντας ότι « *η Α Μ ο Βασιλεύς Γεώργιος Β΄ αναλογισθείς τον κίνδυνον εις ον ωδήγει την Πατρίδα ο Παλαιοκομματισμός, ανέθεσε τας τύχας της διακυβερνήσεως της κινδυνευούσης Πατρίδος εις τας στιβαράς χείρας του Εθνικού μας Κυβερνήτου Ιωάννου Μεταξά και είτα δια των ευεργετικωτάτων και προστατευτικωτάτων του μέτρων υπέρ των εν Ελλάδι εργαζομένων γεωργικών, εργατικών υπαλληλικών κ.λ.π. τάξεων ων τα αγαθά προδήλως απολαμβάνει και ο γεωργικός κόσμος της περιφερείας μας, εσημείωσεν νέον σταθμόν δόξης και αναγεννήσεως της φιλτάτης Ελληνικής Πατρίδος, βαδιζούσης ήδη γοργώς προς τα Εθνικά της ιδεώδη, εις ένδειξιν ευγνωμοσύνης και αφοσιώσεως προς τους Εθνικούς τούτους Ηγέτας την Α Μ Βασιλέα Γεώργιον και σιδηρούν Κυβερνήτην Ι. Μεταξάν*», αποφάσισε να μετονομάσει οδούς και πλατείες της κωμόπολης του Βελεστίνου. Έτσι την κεντρικότερη οδό που άρχιζε από τη σιδηροδρομική στάση Βελεστίνου μέχρι το χώρο της προτομής του Ρήγα και ονομαζόταν από το 1909 οδός Ρήγα Φεραίου και το 1921 οδός Κωνσταντίνου του Νικητού[171], την ονόμασε λεωφόρο Βασιλέως Γεωργίου Β΄ και την άλλη οδό η οποία άρχιζε από τις οικίες του Μιχ. Μπομπότη και Ανδρέα Παπαγιώτου μέχρι την πλατεία Ρήγα Φεραίου την ονόμασε οδό Ιωάννου Μεταξά και την πλατεία αγοράς σε πλατεία της 4ης Αυγούστου. Επιπλέον ανακήρυξε επίτιμο δημότη της ιστορικής κοινότητας Βελεστίνου, γενέτειρας του πρωτομάρτυρα της Ελευθερίας Ρήγα Φεραίου, τον εθνικό κυβερνήτη Ι. Μεταξά[172].

Με την πρωτοβουλία του προέδρου αντίγραφα των αποφάσεων αυτών εστάλησαν στους εθνικούς ηγέτες βασιλιά Γεώργιο και Ι. Μεταξά καθώς και στη νομαρχία Λαρίσης και στις εκδιδόμενες στο Βόλο εφημερίδες *Η Θεσσαλία* και *Ταχυδρόμος*[173].

Συμπέρασμα

Οι εκδηλώσεις αυτές ήταν σημαντικές για τη σκληρή καθημερινότητά τους, που εξωτερίκευαν τον εσωτερικό τους κόσμο, προσεγμένες και επιτυχημένες. Οι οργανωτές-συνήθως δάσκαλοι των σχολείων- παρουσίαζαν ποιότητα των ανθρώπων που μιλούσαν, πρόβαλαν τους φοιτητές και τους μορφωμένους επιστήμονες αλλά και τους δραστήριους συμπατριώτες που είχαν δυνατότητα να μιλούν με άνεση, σεβόμενοι το σκοπό των εκδηλώσεων. Ακόμη οι μαθητές και οι μαθήτριες ζωντάνευαν με τα ποιήματα και την ενεργή τους συμμετοχή στη λαμπαδηφορία την όλη εικόνα που γινόταν ιδιαίτερη και ξεχωριστή.

Οι εκδηλώσεις ήταν εθνικές πανηγύρεις που οδηγούσαν σε περιπτώσεις στους τάφους των μαρτύρων είτε ζωντάνευαν τη μορφή τους, για να ζηλέψουν οι μεταγενέστεροι κάτοικοι τη δόξα τους και να μιμηθούν την αυταπάρνησή τους. Ήταν όμορφες, συγκινητικές εκδηλώσεις αφιερωμένες στους πεσόντες ήρωες που αγωνίστηκαν για την ελευθερία

171 Όπως προκύπτει από τα συμβόλαια αρ.5132/1909 10876/21, αρχείο Σταύρου Παπαγεωργίου. Δημήτρη Σ. Παπαγεωργίου, «Τα Τοπωνύμια Αγίου Γεωργίου Φερών», *Υπέρεια*, τόμ. 5, *Πρακτικά Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», (Βελεστίνο 2007)*, Αθήνα 2010, σελ. 255-361.

172 Ο δικτάτορας Μεταξάς, ουσιαστικά, συνέχισε την εξωτερική πολιτική της τελευταίας τετραετίας του Βενιζέλου, τηρώντας τις ευαίσθητες ισορροπίες στις διμερείς σχέσεις της Ελλάδος και οδηγώντας με αξιοσημείωτη επιδεξιότητα μια μικρή χώρα ανάμεσα από τους σκοπέλους μιας ταραχώδους εποχής για τις διεθνείς σχέσεις στην Ευρώπη. Επίσης, διέβλεψε από νωρίς τον κίνδυνο και προετοίμασε στρατιωτικά τη χώρα, με τον καλύτερο δυνατό τρόπο για τα οικονομικά του κράτους. (http://www.kathimerini.gr)

173 Εφ. *Η Θεσσαλία*, 11 Νοεμβρίου 1937.

του τόπου, που έδωσαν το σώμα και την ψυχή τους για την Πατρίδα και τα εθνικά ιδεώδη. Που ανέτρεψαν τα σχέδια των εχθρών και με τη θυσία τους άλλαξαν τα γεγονότα και έγιναν θρύλος της Ελλάδος.

Ο δεσπότης Αιμιλιανός νεκρός περιφερόμενος στους δρόμους των Γρεβενών.
(http://aktines.blogspot.gr)

Ο δολοφόνος του βασιλιά Σχινάς
(http://greekworldhistory.blogspot.gr)

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ

Η ζωή και το έργο του αγροτιστή Γιαννακού Οικονομίδη κατά τις τέσσερις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα

Το 1878 ξεσπά στη Θεσσαλία εθνική εξέγερση. Παράλληλα, διεξήχθη το Συνέδριο του Βερολίνου και τα πράγματα έδειξαν καθαρά πως η περιοχή αυτή δεν μπορούσε να μείνει για πολύ καιρό ακόμα κάτω απ' την κυριαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι μπέηδες, μην ξέροντας τι χαρακτήρα θα έπαιρνε η προσάρτηση, ξεκίνησαν να πουλάνε τα τσιφλίκια τους σε πλούσιους Έλληνες τραπεζίτες και μεγαλέμπορους του εξωτερικού. Ένα από τα άρθρα της συνθήκης απαγόρευε με πολύ ακαθόριστο τρόπο την απαλλοτρίωση, χωρίς να κάνει διάκριση ανάμεσα στους τσιφλικούχους Έλληνες και τους Τούρκους γαιοκτήμονες, που είχαν μείνει στη Θεσσαλία. Έτσι, μετά την προσάρτηση του 1881, ενώ το καθεστώς των τσιφλικιών είχε διατηρηθεί, οι συνθήκες ζωής των κολλήγων άλλαξαν. Η αλλαγή οφείλονταν στο ότι οι νέοι τσιφλικάδες ισχυρίζονταν πως, μαζί με τη γη, αγόρασαν και τα σπίτια των κολλήγων και πως είχαν το δικαίωμα, αν και όταν ήθελαν, να τους διώξουν. Τα δικαστήρια δεν αναγνώριζαν το δικαίωμα της ιδιοκτησίας στους κολλήγους. Ο κανονισμός των σχέσεων, παρ' ότι δεν είχε σκοπό παρά να σταματήσει μερικές από τις αυθαιρεσίες των τσιφλικάδων κι άλλες να τις μονιμοποιήσει, ξέφτισε μέσα σε ατέρμονες συζητήσεις στη Βουλή. Άλλος δρόμος δεν έμενε στους αγρότες πια, παρά να πάρουν οι ίδιοι τις τύχες τους στα χέρια τους.

Η ανάγκη της αλλαγής είχε αρχίσει να γίνεται συνείδηση και στις 22 Μαΐου 1909 ιδρύθηκε στην Καρδίτσα ο πρώτος αγροτικός σύνδεσμος με την επωνυμία «Γεωργικός Πεδινός Σύνδεσμος». Μετά την ίδρυση του συνδέσμου αυτού, αγροτικοί σύλλογοι συγκροτήθηκαν σ' όλη τη Θεσσαλία: στα Τρίκαλα, στα Φάρσαλα, στην περιοχή της Λάρισας και του Βόλου. Δημιουργήθηκε μια πλατιά Πανθεσσαλική Επιτροπή για την οργάνωση συλλαλητηρίων, με κύριο αίτημα την αναγκαστική απαλλοτρίωση των τσιφλικιών. Από εκεί και πέρα αρχίζουν οι σκληροί αγώνες των αγροτών που κορυφώνονται με το

ένοπλο συλλαλητήριο της Καρδίτσας και τα αιματηρά γεγονότα του Κιλελέρ[1]. Μια από τις σημαντικές προσωπικότητες που πήραν μέρος στους αγώνες αυτούς για την αποκατάσταση και τη βελτίωση της ζωής των κολλήγων, σε επίπεδο τόσο τοπικό όσο και πανελλήνιο, ήταν ο Γιαννακός (Ιωάννης) Οικονομίδης.

Ο Γιαννακός Οικονομίδης γεννήθηκε το 1868 στο χωριό Άγιος Γεώργιος Φερών. Γονείς του ήταν ο ιερέας του χωριού, Παναγιώτης Οικονομίδης και η Ευαγγελία Οικονομίδη. Ήταν το μοναδικό παιδί της οικογένειας. Σύμφωνα με μαρτυρία του εγγονού του, Νίκου Οικονομίδη, ο πατέρας του Γιαννακού, ο ιερέας Παναγιώτης Οικονομίδης, ήταν απεσταλμένος του Πατριαρχείου για να συνδράμει στα οργανωτικά ζητήματα της εκκλησίας και είχε το αξίωμα του οικονόμου, από το οποίο προήλθε και το επώνυμο της οικογένειας. Το χωριό Αγ. Γεώργιος ήταν έκτασης 40.248 στρεμμάτων. Ιδιοκτήτης την περίοδο που γεννιέται ο Γιαννακός Οικονομίδης ήταν ο Σαλάχ Εφέντης Χουσεΐν Μπαϊρακτόπουλος, ο οποίος με το υπ' αριθμ. 14299/1893 συμβόλαιο του συμβολαιογράφου Βόλου Κ. Καραμανώλη, πούλησε το κτήμα του στο Γεώργιο Νικολαΐδη, οι κληρονόμοι του οποίου, πούλησαν το κτήμα (146 αγρούς, σπίτια και λιβάδια) στον Μαργαρίτη Αποστολίδη με το υπ.αριθμ.16474/1914 συμβόλαιο του συμβολαιογράφου Βόλου Κίμωνα Κασσιμάτη (τόμος 12, αριθμός 25)[2].

Όντας ακόμα νέος, ο Γιαννακός Οικονομίδης, έρχεται σε επαφή με τον ιδιοκτήτη των μεταλλείων του χωρίου Τσαγκλή (Ερέτρια) Χρήστο Αποστολίδη και αναλαμβάνει την τροφοδοσία των μεταλλεργατών, διατηρώντας ένα παντοπωλείο – «εστιατόριο». Πιο συγκεκριμένα, εκτός από την πώληση των προϊόντων, ασχολούνταν και με την παραγωγή ψωμιού και την παρασκευή φαγητού. Αποκτά καλές σχέσεις με τους εργάτες και τους βοηθά με όποιο τρόπο μπορεί. Ήδη από την εποχή εκείνη, γίνεται φανερός ο χαρακτήρας του. Σύμφωνα με μαρτυρία του εγγονού του, Παναγιώτη Οικονομίδη, αποκτά την εμπιστοσύνη του Αποστολίδη ο οποίος του αναθέτει να ταξιδέψει στην Κύπρο και να προμηθευτεί υποζύγια για τις ανάγκες των μεταλλείων. Πηγαίνοντας στην Κύπρο, συναντά δυο συνταξιδιώτες, οι οποίοι σχολιάζουν σε βλάχικη διάλεκτο και εκείνος, γνωρίζοντας τη βλάχικη γλώσσα, τους απαντάει. Εκπλήσσονται και αποκτούν φιλικές σχέσεις κατά τη διάρκεια του ταξιδιού. Τον βοηθούν στην Κύπρο, όντας καλύτεροι γνώστες της Κυπριακής αγοράς, να αποκτήσει σε καλύτερη τιμή τα υποζύγια και τον φιλοξενούν.

Ο Οικονομίδης, έχοντας λάβει χρήματα από τον Αποστολίδη, τόσο για τη διαμονή, όσο και για τα έξοδα του, γυρνώντας πίσω, του τα επιστρέφει, μαζί με τα χρήματα που κατάφερε να εξοικονομήσει από την αγορά των υποζυγίων. Ο Αποστολίδης μένει έκπληκτος με την εντιμότητά του και του ζητά να μείνει μαζί του, δίνοντας του κάποιο είδος προαγωγής. Αρνείται και του απαντά ότι, μόλις συμπληρώσει ένα ποσό από τη δουλειά του, θέλει να επιστρέψει στο χωριό του και να εργαστεί εκεί. Τελικά, όντως, επιστρέφει στον Άγιο Γεώργιο Φερών και εκεί ανοίγει το πρώτο παντοπωλείο του χωριού. Σύμφωνα με μαρτυρίες τόσο του εγγονού του, όσο και της κατοίκου του χωριού Χρυσούλας Βασιλείου, κατά την εποχή εκείνη φρόντιζε να παρέχει τετράδια στη δασκάλα του σχολείου

1 Ζήσης Σκάρος, «Οι κολλήγοι της Θεσσαλίας και ο πρώτος αγροτικός σύλλογος», *Θεσσαλικά Χρονικά,* Έκτακτος Έκδοσις, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία των Θεσσαλών, Αθήνα 1965, σελ. 593-594.

2 Βασίλης Κ. Καραμπερόπουλος, *Η Περιοχή Βελεστίνου Στο Αγροτικό Κίνημα*, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2003, σελ. 61-62.

για τα παιδιά και να στέλνει τρόφιμα σε οικογένειες των οποίων το οικονομικό επίπεδο γνώριζε ότι ήταν ιδιαίτερα χαμηλό. Παντρεύεται την Αικατερίνη Οικονομίδη και αποκτά τέσσερα παιδιά: τον Παναγιώτη, το Χρήστο, τον Κωνσταντίνο και την Ευαγγελία. Στις αρχές του αιώνα, διατελεί και πρόεδρος της κοινότητας Αγ. Γεωργίου Φερών[3]. Εκτός από το παντοπωλείο, το 1907, με την υπ. αριθμ. 15429/1907 πωλητήριο συμβόλαιο του συμβολαιογράφου Βόλου Απόστολου Καλτσογιάννη, αποκτά με το συνέταιρό του μικρή αγροτική ιδιοκτησία στην περιοχή Βελεστίνου και Αγίου Γεωργίου.

Ζώντας σε περιοχή αγροτική, όντας και ο ίδιος καλλιεργητής, κατανοεί από πολύ νέος τα προβλήματα του τότε αγροτικού κόσμου και αναμιγνύεται ενεργά στο Αγροτικό Κίνημα. Στις 8 Μαρτίου 1911, στο πρώτο μνημόσυνο για τους πεσόντες αγρότες στα γεγονότα του Κιλελέρ, που έγινε με πρωτοβουλία του Γεωργικού Συνδέσμου Φερών[4], ο Ιωάν. Οικονομίδης ήταν ένας από τους ομιλητές. Διαβάζουμε σε εφημερίδα της εποχής: «*Αλλά και ο κ. Οικονομίδης εξέφρασε με τόνον άλγους ψυχής την ευχήν των γεωργών, όπως η πολιτεία λάβη μέτρα υπέρ της επιλύσεως του αγροτικού ζητήματος, εξ ου θα εξαρτηθή και η αύξησις της παραγωγής και του εθνικού πλούτου*»[5] .

Ήδη από το 1911 υπήρχε η σκέψη δημιουργίας Πανθεσσαλικού Αγροτικού Συλλόγου, όπως διαβάζουμε σε άρθρο της εποχής: «*Η συνένωσις και η οργάνωσις των αγροτών της Θεσσαλίας εις τοπικούς γεωργικούς συλλόγους με έδραν κοινής ενεργείας αρχίζει από της σήμερον Κυριακής. Εις πλείστους αγροτικούς δήμους θα γίνωσι σήμερον αρχαιρεσίαι προς εκλογήν των διοικητικών συμβουλίων των τοπικών συλλόγων, οίτινες κατόπιν θ' αποτελέσουν ένα πανθεσσαλικόν γεωργικόν σύλλογον. Ο πανθεσσαλικός γεωργικός σύλλογος θα εδρεύη εν Καρδίτση ή εν Λαρίση, το δε διοικητικόν αυτού συμβούλιον θ' αποτελείται από τους προέδρους των κατά δήμων συλλόγων. Σήμερον εν Βελεστίνω γίνονται αι αρχαιρεσίαι του εκεί λειτουργούντος γεωργικού συνδέσμου. Ο πρόεδρος αυτού ιατρός κ.Ζάρρας θα προβή εις λογοδοσίαν επί των πεπραγμένων και της δράσεως του συλλόγου υπέρ της αποκαταστάσεως των αγροτών*»[6].

Από δημοσιευθείσα πρόσκληση για επικείμενη συνέλευση του Γεωργικού Συνδέσμου Βελεστίνου τον Νοέμβριο του 1912 μαθαίνουμε ότι ο Οικονομίδης είναι πρόεδρός της, πλέον[7]. Με το νόμο 1072 του 1917 καθιερώθηκε το πρόγραμμα απαλλοτρίωσης των τσιφλικιών, αλλά το πρόγραμμα συναντούσε πολλές και μεγάλες δυσκολίες. Οι αγρότες με υποτυπώδεις ακόμα Συνεταιρισμούς, Συλλόγους και Γεωργικές Ενώσεις εμφανιζόταν ανίκανοι να αντιμετωπίσουν, με μεμονωμένες κατά περιφέρειες ενέργειες, τις αντιδράσεις των γαιοκτημόνων, που υποστηρίζονταν και από τους κυβερνητικούς βουλευτές και από συμπολιτευόμενους αγροτιστές, που πάνω από το αγροτικό συμφέρον έθεταν την κομματική εξάρτηση.

Η ανάγκη αντιμετώπισης της κατάστασης αυτής, οδήγησε τους Θεσσαλούς αγρότες στη δημιουργία μιας ευρύτερης συσπείρωσης που θα κάλυπτε ολόκληρο το θεσσαλικό χώρο και θα συντόνιζε τον αγώνα. Έτσι, με επικεφαλής τον αγροτιστή δημοσιογράφο και εκδότη της εφημερίδας *Ταχυδρόμος* του Βόλου Αλέξανδρο Μέρο και τον Γιαννακό

3 Ν. Κολιού, *Τα Βελεστινιώτικα - Χρονικά του Δήμου Φερών*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001, σελ. 104.

4 Εφ. *Μικρά,* 10-3-1911 (Λάρισα).

5 Εφ. *Πρωία της Θεσσαλίας,* 8 Μαρτίου 1911 (Λάρισα).

6 Εφ. *Πρωία της Θεσσαλίας,* 4-9-1911.

7 Εφ. *Πρωία της Θεσσαλίας,* 13-11-1912.

Οικονομίδη, συγκροτήθηκε στις 15 Σεπτεμβρίου 1919 μεγάλη παναγροτική σύσκεψη στη Λάρισα. Στη σύσκεψη αυτή ο Οικονομίδης είπε: «*Θα εκθέσω εν ολίγοις τας ενεργείας της ενώσεως. Εις τας 18 Απριλίου (1919), όταν διήλθεν ο αξιότιμος κ. Υπουργός της Γεωργίας από την Θεσσαλίαν μας υπεσχέθη ότι εντός διετίας θα λυθή το αγροτικόν ζήτημα και θα αποκατασταθούν άπαντες οι ακτήμονες γεωργοί και μάλιστα ότι εις το τέλος της διετίας θα είναι απαλλοτριωμένον και το τελευταίον τσιφλίκιον της Θεσσαλίας. Εν τω μεταξύ δε όσα χωρία καταμετρούνται και γίνονται τα σχετικά σχεδιαγράμματα θα παραχωρούνται εις τους συνεταιρισμούς.*

Παραδόξως όμως είδαμε κατά τας αρχάς Αυγούστου ανακοινωθέν του κ. Υπουργού δια του κ. Νομάρχου Λαρίσσης δημοσιευθέν δια των εφημερίδων του Βόλου, ότι δεν θα εκδοθή η απόφασις δια τα τρία τσιφλίκια Μπουραζάν, Χατζόμπαση του νομού Λαρίσσης και Ηλιά του νομού Τρικκάλων, αλλά θα περιμένη να σταλούν εκθέσεις δια τριάκοντα τσιφλίκια, τας οποίας εκθέσεις θα μελετήση και θα εκδόσει μιαν απόφασιν εις τας 8 Αυγούστου (1919). Διήλθεν και πάλι ο κ. Υπουργός της Γεωργίας εκ Λαρίσσης μεταβαίνων εις Μακεδονίαν, αλλά δεν έδωκε σημασίαν.

Παρουσιάσθημεν εις αυτόν εν Λαρίσση μετά του προέδρου της ενώσεως [...] και εξεφράσαμεν την απορίαν μας δια τα ανωτέρω. Εις απάντησιν ο κ. Υπουργός μας είπεν ότι, μόλις θα επιστρέψει εκ Μακεδονίας αμέσως θα εκδόσει απόφαση δια 30 τουλάχιστον τσιφλίκια. Παρήλθον όμως ήδη τρείς εβδομάδες μετά την επιστροφήν του εις Αθήνας και μέχρι σήμερον δεν έγινεν τίποτα.

Όταν του είπομεν τότε ότι επέρχεται ο χειμών και αι οικίαι των γεωργών, οι σταύλοι και οι αχυρώνες είναι κατεστραμμένοι διότι οι τσιφλικάδες δεν τα επισκευάζουν, αφού γνωρίζουν ότι θα απαλλοτριωθούν τα κτήματά των, μας είπεν ότι είναι έτοιμον, υπογεγραμμένον και ότι μετά τρείς ημέρας θα εδημοσιεύετο το διάταγμα περί επισκευής των αγροτικών οικιών, καθ' ό ο συνεταιρισμός εκάστου χωρίου θα προσκαλή τον ιδιοκτήτην να επισκευάζη τας οικίας και αν δεν τας επισκευάζη ούτος, θα τας επισκευάζη ο Συνεταιρισμός ή οι κολλίγοι, έκαστος την οικίαν του και δια λογαριασμόν του ιδιοκτήτου. Αλλά δυστυχώς παρήλθεν παραπάνω από μήνας και ακόμα περιμένομεν το νομοθετικόν διάταγμα»[8]. Η σύσκεψη αυτή οδήγησε στην ίδρυση της Πανθεσσαλικής Αγροτικής Ένωσης[9].

Για τον Οικονομίδη γράφει ο Γιάννης Κορδάτος, στο βιβλίο του *Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας*: «*Ο Γιαννακός Οικονομίδης που ήταν επίτιμος πρόεδρος των γεωργικών συνεταιρισμών, δεν ήταν όργανο του Βενιζελισμού. Ήταν ένας αγρότης με μικροαστικές αντιλήψεις, αλλά στάθηκε τίμιος. Δεν ήταν έμπορος του αγροτισμού. Ό,τι έλεγε το πίστευε. Δεν αντιπροσώπευε βέβαια τα συμφέροντα της μεγάλης μάζας των κολλίγων. Νοικοκύρης ο ίδιος ήταν κολλημένος στην ιδέα της μικροϊδιοκτησίας. Πιο παραπέρα δεν πήγαινε. Ούτε επαναστάσεις ήθελε, ούτε επαναστατικά κηρύγματα. Ο αγροτισμός του πλησίαζε πολύ τον μικροαστικό σοσιαλισμό*»[10].

Στην επόμενη συνέλευση της Κυριακής 28 Ιουνίου 1920, που πραγματοποιήθηκε στο Βόλο, τέθηκε το θέμα της συνεργασίας των αγροτών με τους εργάτες και υπήρξε ομόφωνη επιδοκιμασία του θέματος με την επιφύλαξη της έγκρισης από τις κατά τόπους γεωρ-

8 Γιάννης Κορδάτος, *Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας*, τόμος 13, Εκδόσεις «Εικοστός Αιώνας», Αθήνα 1956, σελ. 517.

9 Γιάννης Γ. Μουγογιάννης, *Η Πανθεσσαλική Αγροτική Ένωση 1919-1925*, Εταιρία Θεσσαλικών Ερευνών, Βόλος 1990, σελ. 17-18.

10 Γιάννης Κορδάτος, *Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας*, *ό.π.*, σελ. 516.

γικές ενώσεις. Έγινε μάλιστα δεκτή η πρόταση σύστασης πενταμελούς επιτροπής που θα διεξήγαγε τις προκαταρκτικές συνεννοήσεις με την Πανεργατική Ένωση Βόλου στην οποία συμμετείχε ο Ιω. Οικονομίδης. Δύο μήνες αργότερα έγινε η επόμενη συνέλευση της Πανθεσσαλικής Αγροτικής Ένωσης, συζητήθηκαν τα θέματα της συκοφαντίας εναντίον της Πανθεσσαλικής, τις δυσχέρειες που παρουσιάζονταν στις Επιτροπές Απαλλοτριώσεων και την απροθυμία της κυβέρνησης να συμβάλει στην πληρέστερη λειτουργία τους. Κι αυτό γιατί οι βουλευτές των αγροτικών περιοχών ήταν όλοι τους τσιφλικούχοι και στάλθηκαν, υποτίθεται, στη Βουλή «*προς υποστήριξιν των συμφερόντων των γεωργών*». Στη δεύτερη συνεδρίαση της ίδιας συνέλευσης, την επομένη, τονίζεται η ανάγκη συνεργασίας με τους συνεταιρισμούς μικροϊδιοκτητών Πηλίου και προτείνεται από τον Ιωαν. Οικονομίδη να ανανεωθεί το συμβούλιο της Πανθεσσαλικής και από αυτό να εκλεγεί καινούρια Εκτελεστική Επιτροπή. Η εκλεγείσα επιτροπή αποτελέστηκε από τους: Ιω. Οικονομίδη, πρόεδρο και Χρ. Δημακόπουλο, Χρ. Καρρά, Ι. Φιλιππόπουλο και Αλ. Μέρο ως μέλη. Η Πανθεσσαλική Αγροτική Ένωση συνεδρίασε ξανά το Νοέμβριο του 1925, με προεδρεύοντα τον Ιω. Οικονομίδη. Στη διάρκεια της συνεδρίασης αυτής υπήρξε έντονος ο προβληματισμός για τη δημιουργία αγροτικής πολιτικής κίνησης, για να μπορεί να υποστηρίζει στη Βουλή τα συμφέροντα των αγροτών. Η συνέλευση τάχθηκε χωρίς επιφύλαξη υπέρ της ίδρυσης στη Θεσσαλία του Αγροτικού Κόμματος[11].

Στις 6 Δεκεμβρίου 1925 έγινε η επίσημη ανακήρυξη του Αγροτικού κόμματος στη συνέλευση των Τρικάλων. Τονίζεται η σημασία δημιουργίας κόμματος με πανελλήνιο χαρακτήρα, συντάσσεται το καταστατικό και εκλέγεται η πρώτη εκτελεστική επιτροπή, της οποίας μέλος είναι και ο Ιω. Οικονομίδης[12]. Στις γερουσιαστικές εκλογές του 1926 ο Ι. Οικονομίδης παίρνει μέρος ως υποψήφιος στην περιφέρεια Βόλου, Πηλίου, Αλμυρού, Σκιάθου και Σκοπέλου με το αγροτικό κόμμα[13]. Οι εκλογές τελικά δεν έγιναν. Ο Οικονομίδης είχε προταθεί από την Γεωργική Ένωση Βελεστίνου – Αλμυρού[14]. Κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου υπήρξε δραστήριος στη μετάδοση των λόγων που οδήγησαν στη σύσταση του αγροτικού κόμματος στους χωρικούς[15]. Στις 14 Φεβρουαρίου 1926 δημοσιεύεται από τον Οικονομίδη, που διατελούσε πρόεδρος της Πανθεσσαλικής Αγροτικής Ένωσης τότε, κείμενο που αναφέρει τα κοινά συμφέροντα των αγροτών όχι μόνο της Θεσσαλίας αλλά ολόκληρης της Ελλάδας και χαιρετίζει τη συμπόρευση των παραγωγών Πηλίου. Από την ανακοίνωση αυτή απευθύνεται επίσης έκκληση στην κυβέρνηση πέρα από το θέμα των απαλλοτριώσεων και για οδοποιητικά και υδρευτικά έργα στη Θεσσαλία[16]. Τον ίδιο μήνα απευθύνεται πρόσκληση από την Πανθεσσαλική Αγροτική Ένωση στα διοικητικά συμβούλια των αγροτικών ενώσεων και συλλόγων για εκλογή νέου διοικητικού συμβουλίου στην Πανθεσσαλική και συζήτηση για εκκρεμή γεωργικά ζητήματα[17] (τελικά αναβλήθηκε για το μήνα Μάρτιο λόγω αρχαιρεσιών του Γεωργικού Συλλόγου Καρδίτσας[18]).

---

11 Γιάννης Γ. Μουγογιάννης, *Η Πανθεσσαλική Αγροτική Ένωση..., ό.π.,* σελ. 19-22, 29, εφ. *Ταχυδρόμος* 20-12-1931.

12 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 27-6-1926, 20-12-1931.

13 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 1-1-1926.

14 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 3-1-1926.

15 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 4-1-1926.

16 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 14-2-1926.

17 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 17-2-1926.

18 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 24-2-1926.

Το μήνα Μάρτιο της ίδιας χρονιάς εξαγγέλλεται διαγωνισμός προμήθειας του στρατού για την απόκτηση 4.500 τόνων κριθαριού και βρώμης και η Πανθεσσαλική αποστέλλει στην κυβέρνηση τηλεγράφημα για να προκριθεί η εγχώρια παραγωγή[19]. Στις 24 Μαρτίου επιτροπή με επικεφαλής τον Οικονομίδη[20] παρουσιάστηκε στον τότε υπουργό Γεωργίας Χαριτάκη και υπέβαλε υπόμνημα που ζητούσε διευθέτηση των απαλλοτριώσεων, που εκκρεμούσαν ακόμα, εκτέλεση υδραυλικών έργων, ίδρυση Γεωργικού Επιμελητηρίου στη Λάρισα, απαλλοτρίωση του κτήματος της Λαζαρίνης υπέρ των τότε πλημμυροπαθών, δανεισμό με εγγυητή το κράτος στους αγρότες από την Εθνική Τράπεζα (πριν ιδρυθεί η Αγροτική), αλλά υπέβαλε και υπόμνημα κτηνοτρόφων με βασικό αίτημα τη ρύθμιση των μισθωμάτων των λιβαδιών[21]. Τελικά, στις 26 του μηνός η επιτροπή παρουσιάστηκε και στον Πάγκαλο υποβάλλοντάς του τα αιτήματά της[22].

Ο Απρίλιος ξεκινά με συνέλευση των αντιπροσώπων του Αγροτικού Κόμματος στο Βόλο μετά από πρόσκληση που δημοσίευσε ο Ιω. Οικονομίδης ως πρόεδρος της Πανθεσσαλικής[23]. Η συνέλευση της 6ης Απριλίου συζήτησε τα θεμελιώδη ζητήματα της κατεύθυνσης του Κόμματος και κατέληξε σε ψήφισμα το οποίο έστειλε στον Πάγκαλο τηλεγραφικά. Στο ψήφισμα τονίζεται η σταθερότητα των απόψεων του Αγροτικού κόμματος όσον αφορά το δημοκρατικό πολίτευμα: « *Θεωρεί ότι [...] η χώρα δικαιούται να εισέλθη εις ομαλόν πολιτικόν βίον, προκηρυσσομένων εις δυνατόν σύντομον χρόνον βουλευτικών και γερουσιαστικών εκλογών[...]*»[24].Το αγροτικό κόμμα συνεχίζει να είναι δραστήριο μέσα στο μήνα αποστέλλοντας προσκλήσεις για συνελεύσεις τόσο στους αντιπροσώπους των παραγωγών Πηλίου όσο και σε αυτούς των γεωργών Αλμυρού, Βελεστίνου, Φαρσάλων, Λαρίσης[25]. Μετά την εκλογή του Πάγκαλου στη θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας, αναμενόταν διεξαγωγή εκλογών και εν μέσω αυτής της κατάστασης το Αγροτικό Κόμμα ήταν αρκετά δραστήριο[26]. Στις 25 Απριλίου αντιπρόσωποι των περιφερειών Λαρίσης, Βελεστίνου, Φαρσάλων, Καρδίτσης, Τρικάλων, Αλμυρού και των χωριών του Πηλίου συνέρχονται στη συνέλευση του Αγροτικού Κόμματος στα Λεχώνια. Μεταξύ των ομιλητών της συνέλευσης ήταν και ο Ιωάν. Οικονομίδης. Το συνέδριο εξέδωσε και ψήφισμα, το οποίο έστειλε στην κυβέρνηση[27].

Ήδη από τον Απρίλιο η κυβέρνηση είχε εξαγγείλει την εφαρμογή και πάλι της φορολογίας της δεκάτης. Η Πανθεσσαλική στις 8 Μαΐου καλεί τους αγρότες σε συλλαλητήρια και σε συνελεύσεις οι οποίες θα έχουν ως σκοπό την έκδοση και αποστολή έντονων ψηφισμάτων διαμαρτυρίας προς την κυβέρνηση. Το δημοσίευμα υπογράφει ο τότε πρόεδρος της Πανθεσσαλικής Ιω. Οικονομίδης[28]. Στις 22 Μαΐου οι τοπικές επιτροπές του Αγροτικού Κόμματος στο Πήλιο, των οποίων μέλος ήταν ο Ιω. Οικονομίδης, σε συνεργασία με μέλη της εκτελεστικής επιτροπής του αγροτικού κόμματος, απέστειλαν τηλεγραφήματα τόσο στον Πάγκαλο όσο και στους τότε υπουργούς Οικονομίας και Γεωργίας[29].

19 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 19-3-1926.
20 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 23-3-1926.
21 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 17-2-1926.
22 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 27-3-1926.
23 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 4-4-1926.
24 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 7-4-1926.
25 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 17-4-1926.
26 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 19-4-1926, 23-4-1926.
27 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 26-4-1926.
28 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 8-5-1926.
29 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 23-5-1926.

Η εκτελεστική επιτροπή του αγροτικού κόμματος τον Ιούνιο δραστηριοποιείται και στα Τρίκαλα, στην Καρδίτσα και στους Σοφάδες ώστε να επικοινωνήσει με τους εκεί αντιπροσώπους των αγροτών[30]. Στις 18 του μήνα δημοσιεύεται επιστολή του στον *Ταχυδρόμο* η οποία αναλύει τα προβλήματα της εφαρμογής της δεκάτης και της έλλειψης αγροφυλακής[31]. Επιπλέον και κατά το μήνα Ιούλιο συνεχίζεται η αποστολή τηλεγραφημάτων προς την κυβέρνηση τόσο με προτάσεις για λύση στο πρόβλημα διάθεσης των σιτηρών όσο και με διαμαρτυρίες για έξωση καλλιεργητών από ιδιοκτήτη κτήματος του οποίου η απαλλοτρίωση είχε εγκριθεί αλλά δεν είχε ξεκινήσει ακόμη[32]. Στις 8 Αυγούστου πραγματοποιείται το πρώτο Συνέδριο του Πανελληνίου Ριζοσπαστικού Αγροτικού Κόμματος, στο Βόλο. Στο Συνέδριο παρευρέθηκαν περισσότεροι από διακόσιοι αντιπρόσωποι παραγωγών από τη Θεσσαλία και το Πήλιο. Το Συνέδριο εξέλεξε προέδρους τον Ιω. Οικονομίδη και τον Κ. Φιλιππίδη. Ο Οικονομίδης, που είχε επίσης εξουσιοδοτηθεί ως αντιπρόσωπος και των συνεταιρισμών αποκαταστάσεως καλλιεργητών Σούρπης και Αγίας Τριάδας Αλμυρού, εξελέγη αναπληρωματικό μέλος της εκτελεστικής επιτροπής του κόμματος[33].

Ο Σεπτέμβριος διατρέχεται από προσκλήσεις στα επαρχιακά συμβούλια του Κόμματος να αναδείξουν υποψηφίους για τις επικείμενες εκλογές (είχε ήδη πέσει η δικτατορική κυβέρνηση Πάγκαλου)[34]. Επίσης πραγματοποιείται συλλαλητήριο διαμαρτυρίας για τη φορολογία της δεκάτης στο Βελεστίνο, διοργανωμένο από την τοπική επιτροπή του Αγροτικού Κόμματος. Στους συγκεντρωμένους μίλησε ως εισηγητής των θεμάτων ο Ιω. Οικονομίδης[35]. Τον Οκτώβριο ο Οικονομίδης επισκέπτεται ως επικεφαλής επιτροπής του Αγροτικού κόμματος χωριά της επαρχίας (Κανάλια, Κάπουρνα, Φάρσαλα, Δουβλατά, Καραμπαϊράμ, Αϊβαλί, Ιρινί) και το Πανελλήνιο Ριζοσπαστικό Αγροτικό Κόμμα προσέρχεται σε ένωση με άλλα αγροτικά κόμματα ανά την Ελλάδα και με κοινό όνομα Αγροτικό Κόμμα της Ελλάδος[36]. Στις επικείμενες εκλογές της 7ης Νοεμβρίου 1926 ο Οικονομίδης παίρνει μέρος ως υποψήφιος βουλευτής[37]. Τελικά, το Αγροτικό Κόμμα πέτυχε να κερδίσει έδρα στο νομό σε εκείνες τις εκλογές. Βουλευτής εξελέγη ο Αλέξ. Μέρος[38] έχοντας 1286 ψήφους έναντι του Οικονομίδη που είχε 1095[39]. Μετά τις εκλογές η δραστηριότητα του κόμματος συνεχίζει να είναι έντονη με συνελεύσεις σε όλη τη Θεσσαλία και εξαγγελία πολιτικού αγροτικού συνεδρίου στην Αθήνα τον επικείμενο Ιανουάριο του 1927. Στις 20 Δεκεμβρίου διαβάζουμε άλλη μια επιστολή του Οικονομίδη στον *Ταχυδρόμο* με την οποία διαμαρτύρεται για την πίεση του ενοικιαστή της δεκάτης στην κοινότητα Βελεστίνου, μέσω κοινοποίησης πρωτοκόλλων κατά περισσότερων από 100 αγροτών, των οποίων μάλιστα η όψιμη σοδειά είχε καταστραφεί από την ακρίδα. Καλεί τον Οικονομικό Έφορο να επέμβει δείχνοντας την απαραίτητη ευαισθησία προς τους αγρότες[40].

30 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 1-6-1926.
31 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 26-6-1926.
32 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 17-7-1926.
33 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 9-8-1926, 11-8-1926.
34 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 2-9-1926.
35 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 7-9-1926.
36 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 26-9-1926.
37 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 28-10-1926.
38 Για τον Αλ. Μέρο βλ. την εργασία του καθηγητού Δημητρίου Ν. Παντελοδήμου, *Αλέξανδρος Μέρος 1890-1964. Ο δημοσιογράφος, ο πολιτικός, ο ιδεολόγος αγωνιστής,* Βόλος 1995.
39 Εφ. *Σημαία* 14-11-1926.
40 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 20-12-1926.

Ήδη από τον Ιανουάριο του 1927 το Αγροτικό Κόμμα είναι δραστήριο. Αρχικά συμμετέχει στη γενική συνέλευση της Ομοσπονδίας Γεωργικών αποκαταστάσεων του κάμπου με αντιπροσωπεία του[41]. Επίσης συστήνονται κατά τόπους επιτροπές του κόμματος ή ορίζονται άτομα στα οποία γεωργοί με προβλήματα νομικά που χρειαζόταν βουλευτική ενέργεια θα μπορούσαν να απευθυνθούν. Στο Βελεστίνο ορίζεται ο Ιωάν. Οικονομίδης[42]. Μέσα στον Φεβρουάριο στέλνει μια επιστολή στον *Ταχυδρόμο* στην οποία αναφέρει το πρόβλημα της γέφυρας στην τοποθεσία Λάμια και ζητά από την πολιτεία την επιδιόρθωσή της ώστε να μην αναγκάζονται οι καραγωγείς να παρακάμπτουν μέσω των αγρών[43]. Το θέμα που κυριαρχεί στα αγροτικά της εποχής είναι το αίτημα των τσιφλικούχων, κατά τις συζητήσεις για την επικείμενη ψήφιση του νέου άρθρου περί ιδιοκτησίας (η Βουλή ήταν αναθεωρητική), να αυξηθούν οι τιμές των τσιφλικιών[44], με το Αγροτικό κόμμα να καλεί τους αγρότες να στείλουν ψηφίσματα διαμαρτυρίας στην Βουλή[45]. Για το θέμα αυτό, για την κατάργηση της δεκάτης αλλά και με άλλα αιτήματα ο Οικονομίδης καλεί τους αγρότες σε συλλαλητήριο διαμαρτυρίας στο οποίο πάλι μίλησε στους συγκεντρωμένους και, τελικά, συντάχτηκε ψήφισμα και στάλθηκε με τηλεγράφημα προς την κυβέρνηση και τον πρόεδρο της Βουλής[46]. Ο Αλέξανδρος Μέρος, κρίνοντας ότι μεγάλο μέρος της Βουλής συμμερίζεται την άποψη αύξησης των τιμών καλεί τους αγρότες τόσο σε συλλαλητήρια όσο και σε αποστολή ψηφισμάτων διαμαρτυρίας[47]. Επί του θέματος το Αγροτικό Κόμμα κάλεσε τους αντιπροσώπους των γεωργών σε συνέλευση στη Λάρισα όπου αποφασίστηκαν περαιτέρω κινητοποιήσεις τόσο στη Λάρισα όσο και σε άλλες αγροτικές πόλεις και χωριά[48]. Συλλαλητήρια συνεχίζουν να γίνονται όλο το μήνα Μάρτιο συνοδευόμενα από αποστολή ψηφισμάτων. Στις 29 Μαρτίου συγκαλείται συνέλευση του Αγροτικού Κόμματος στο Αρμένιο[49], όπου συνήλθαν αντιπρόσωποι τόσο των παραγωγών των χωριών της περιοχής όσο και αντιπροσωπεία του κόμματος. Στη συνέλευση παρευρέθηκε και ο Οικονομίδης, όπου και μίλησε. Γράφεται στον *Ταχυδρόμο*: «*Μετά ταύτα ωμίλησε ο κ. Ιωαν. Οικονομίδης, ο τόσον αγαπητός πρόεδρος της Πανθεσσαλικής, ο οποίος συνεβούλευσε τους αγρότας να βάλουν βαθιά εις την ψυχή των όλα όσα ελέχθησαν εις την συνέλευσιν και, απολύτως αγαπημένοι όλοι οι χωρικοί, να τραβήξουν τον δρόμον ο οποίος θα φέρη την πλήρη νίκην και ευτυχίαν των*»[50].

Τον Ιούνιο του ίδιου χρόνου πραγματοποιούνται αρκετά συλλαλητήρια σε όλη τη Θεσσαλία αλλά και ένα στη Θεσσαλονίκη με θέμα τη μη εφαρμογή της φορολογίας της δεκάτης[51]. Τον ίδιο μήνα γίνονται τα εγκαίνια της πρώτης αλωνιστικής μηχανής που αγοράστηκε από τους εκεί αγρότες, με τον Οικονομίδη να παρίσταται και να ονομάζει την

41 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 12-1-1927.

42 Εφ. *Ταχυδρόμος* 15-1-1927.

43 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 16-2-1927.

44 Η αύξηση των τιμών αφορούσε τα ήδη απαλλοτριωμένα κτήματα, τα οποία οι αγρότες που είχαν αποκατασταθεί εξοφλούσαν.

45 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 17-2-1927.

46 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 18-2-1927, 23-2-1927.

47 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 20-2-1927.

48 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 24-2-1927.

49 Η ονομασία την εποχή εκείνη ήταν Γκερλή.

50 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 30-4-1927.

51 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 6-6-1927, 13-6-1927, 16-6-1927, 21-6-1927.

μηχανή «Γεωπόνο»[52]. Τον Αύγουστο, με πρωτοβουλία του «Γεωργικού Συλλόγου Καρδίτσης», θα συστήνονταν μια Πανθεσσαλική επιτροπή με σκοπό να μεταβεί στην Αθήνα και να εκφράσει στην Κυβέρνηση τα αιτήματα του αγροτικού κόσμου. Κύριο αίτημα ήταν η μη εφαρμογή της δεκάτης. Ο Οικονομίδης με πρόσκληση του στον «Ταχυδρόμο» συντονίζει τη σύσταση της επιτροπής στην οποία συμμετέχει και ο ίδιος[53]. Τελικά, οι γεωργικές επιτροπές συνεδρίασαν στο Θέατρο των Αθηνών με παρέμβαση του Αλ. Μέρου, ο οποίος κάλεσε στη συνέλευση τους διευθυντές των Υπουργείων, οι οποίοι και παρευρέθηκαν και εξήγησαν στις επιτροπές αγροτών τις αντιλήψεις της κυβέρνησης. Επίσης παρευρέθηκε αντιπρόσωπος της Εθνικής Τράπεζας ο οποίος μίλησε για τα θέματα των αγροτικών δανείων.

Στη συνέλευση, που μετατράπηκε σε επίσημο συνέδριο, συμμετείχαν επιτροπές από όλη την Ελλάδα (Μακεδονία, Θράκη, Ήπειρο, Εύβοια, Λαμία, Αττική και Θεσσαλία) και τράβηξε την προσοχή του Αθηναϊκού Τύπου. Πρόεδρος της συνέλευσης ήταν ο Ιω. Οικονομίδης. Το συνέδριο θα εξέλεγε την επιτροπή η οποία θα επισκεπτόταν τους πολιτικούς αρχηγούς και θα τους έδινε το ψήφισμα, που το συνέδριο αποφάσισε[54]. Επίσης για το συνέδριο διαβάζουμε, μετά την επιστροφή της αντιπροσωπείας: «*Επανήλθε εξ Αθηνών ο κ. Ιωάννης Οικονομίδης, ο οποίος επί κεφαλής της μεγάλης αγροτικής επιτροπής, ενήργησε εν Αθήναις μετά του βουλευτού κ. Μέρου δια το ζήτημα της δεκάτης. Σχετικώς με τας ενεργείας ταύτας δέον να τονισθή, ότι εάν δεν επετεύχθη πλήρης η άρσις της δεκάτης, πάντως εδόθη υπόσχεσις, ότι οι φόροι θα μετριασθούν εις όφελος των αγροτών. Ο κ. Οικονομίδης στο Γεωργικόν Συνέδριον των Αθηνών εξετιμήθη παρ' όλων των αντιπροσώπων δια την ορθολογίαν του*»[55]. Στη συνέχεια γίνεται ακόμα μια αγροτική συνέλευση, μετά από πρόσκληση του Οικονομίδη, στον Αλμυρό όπου συμμετείχαν αντιπρόσωποι Γεωργικών συνεταιρισμών και χωριών και ήταν είτε αγρότες είτε κτηνοτρόφοι. Στη συνέλευση συζητήθηκαν οι επόμενες κινήσεις των αγροτών και εκφράστηκαν οι ευχαριστίες προς τους δυο αγροτικούς βουλευτές μέσω των πιέσεων των οποίων η δεκάτη περιορίστηκε στο 3% και αποφασίστηκε από την κυβέρνηση η ίδρυση Γεωργικής Τράπεζας[56]. Στις 25 Σεπτεμβρίου συνεδριάζει η Πανθεσσαλική, η οποία εκλέγει και πάλι τον Οικονομίδη ως πρόεδρο[57]. Το Δεκέμβριο της ίδιας χρονιάς συνήλθε το συνέδριο του Αγροτικού Κόμματος στο οποίο επίσης συμμετείχε ο Οικονομίδης, όπου εκλέχτηκε τακτικό μέλος της εκτελεστικής επιτροπής του κόμματος[58].

Το 1928 συνεχίζεται η δραστηριότητα του Αγροτικού Κόμματος με την εκτελεστική επιτροπή, ενώ το δημοσιοϋπαλληλικό βρισκόταν σε έξαρση, να εκδίδει ανακοίνωση συμπαράστασης στους δημόσιους υπαλλήλους[59]. Στις 18 Μαρτίου γίνεται συνέλευση του Αγροτικού Κόμματος στα Φάρσαλα[60]. Το τριήμερο 24 με 27 Μαρτίου διοργανώνεται στη Θεσσαλονίκη Γεωργικό Συνέδριο με την παρουσία επιτροπής και από το Αγροτικό Κόμ-

52 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 2-7-1927.
53 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 7-8-1927, 11-8-1927.
54 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 15-8-1927.
55 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 19-8-1927.
56 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 26-8-1927.
57 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 28-10-1928.
58 Εφ. *Σημαία,* 19-12-1927, 20-12-1927.
59 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 12-3-1928.
60 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 19-3-1928.

μα[61]. Το καλοκαίρι του 1928 προκηρύσσονται και πάλι εκλογές στις οποίες το Αγροτικό Κόμμα λαμβάνει μέρος με αμιγή συνδυασμό[62]. Η εκτελεστική επιτροπή του Κόμματος ξεκινά να προετοιμάζει το έδαφος για τις επερχόμενες εκλογές στα αγροτικά κέντρα της επαρχίας[63]. Στις 16 Ιουλίου διαβάζουμε μια επιστολή του Οικονομίδη, η οποία αναφέρεται στην αναποτελεσματικότητα του μέτρου καταπολέμησης της ακρίδας[64]. Το Κόμμα συγκαλεί συνελεύσεις υπόδειξης υποψηφίων βουλευτών[65]. Στις 29 Ιουλίου πραγματοποιείται μεγάλο αγροτικό συνέδριο στη Λάρισα, με συμμετοχή περισσότερων των πεντακοσίων αντιπροσώπων από τα χωριά του νομού, με σκοπό την ανάδειξη υποψηφίων βουλευτών για το Αγροτικό Κόμμα. Οι υποψήφιοι που αναδεικνύονται από το συνέδριο είναι οι Μέρος και Χατζηγιάννης για την επαρχία Λάρισας με τον Οικονομίδη να λαμβάνει μέρος στο συνδυασμό επαρχίας Βόλου [66]. Δημοσιεύει και προκήρυξη αναφέροντας τη δημιουργία του Αγροτικού Κόμματος ως εξέλιξη της Πανθεσσαλικής, καλεί τους παραγωγούς να παραμείνουν ενωμένοι, αλλά απευθύνει έκκληση και στους κατοίκους των πόλεων οι οποίες όπως αναφέρει χαρακτηριστικά: «*χωρίς την ευτυχία του χωρικού δεν είναι εύκολο να υπάρξουν*». Σαν δύο βασικούς σκοπούς του Κόμματος αναφέρει τον εκπολιτισμό των χωριών και την αύξηση της παραγωγής[67]. Τελικά, το Αγροτικό Κόμμα στις εκλογές της 19ης Αυγούστου 1928 δεν καταφέρνει να εκλέξει υποψήφιο[68]. Με πρωθυπουργό τον Βενιζέλο, προκρίνεται κατά το φθινόπωρο η δημιουργία της Γεωργικής Τράπεζας[69], αν και τελικά ιδρύεται τον Σεπτέμβριο του 1929[70].

Το 1930 ξεκινά με κινητοποιήσεις και συζητήσεις για την κοινωνική ασφάλιση των αγροτών[71]. Το Μάρτιο γίνεται διήμερο συνέδριο του Αγροτικού Κόμματος στη Λάρισα από το οποίο εκδίδεται ανακοινωθέν με τα αιτήματα του. Ένα από τα βασικότερα είναι οι διώξεις και φυλακίσεις αγροτών για χρέη στο δημόσιο[72]. Το Μάιο του ίδιου έτους ψηφίζεται νόμος ο οποίος απαγορεύει την εκλογή σε διοικητική θέση γεωργικών συνεταιρισμών σε πρόσωπα που έχουν θέσει υποψηφιότητα σε βουλευτικές ή γερουσιαστικές εκλογές για τρία χρόνια[73]. Τον Νοέμβριο του 1930 δημοσιεύεται επιστολή του, η οποία αναφέρει την μη επαρκή λήψη μέτρων από την κυβέρνηση για την καταπολέμηση των αρουραίων αλλά και την ανεπάρκεια της Αγροτικής Τράπεζας που κατά την εποχή ήταν ενσωματωμένη[74]. Στο τέλος της χρονιάς, κατά το διεξαγόμενο συνέδριο στη Θεσσαλονίκη (14, 15, 16 Δεκεμβρίου 1930), το Αγροτικό Κόμμα διασπάται τόσο λόγω ιδεολογικών όσο και προσωπικών διαφωνιών της τότε εκτελεστικής επιτροπής. Τα γεγονότα είχαν σαν αποτέλεσμα να δημιουργηθούν δύο ομάδες που απαρτίστηκαν από επιτυχόντες στο

61 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 25-3-1928, 26-3-1928, 27-3-1928.
62 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 7-7-1928.
63 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 9-7-1928.
64 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 16-7-1928.
65 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 23-7-1928.
66 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 30-7-1928, 3-8-1928, εφ. *Σημαία,* 4-8-1928.
67 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 4-8-1928.
68 Εφ. *Ταχυδρόμος,* εφ. *Σημαία,* 21-8-1928.
69 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 24-10-1928.
70 Εφ. *Σημαία,* 23-9-1929.
71 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 12-3-1930.
72 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 16-3-1930.
73 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 23-5-1930.
74 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 9-11-1930.

Διοικητικό συμβούλιο του Κόμματος. Η πρώτη υποστήριζε τον Ι. Σοφιανόπουλο (πρώην Γραμματέα του Υπουργείου Οικονομίας) και περιλάμβανε τους: Παγκούτσο, Ανθρακόπουλο και Ματούση. Η δεύτερη ομάδα διαφωνούσε (και μειοψηφούσε) και περιλάμβανε τους: Χατζηγιάννη, Γαβριηλίδη και Τανούλα. Η δεύτερη ομάδα διέγραψε τους τρεις υποστηρικτές του Σοφιανόπουλου, τελικά[75].

Στις γερουσιαστικές εκλογές του Φεβρουαρίου του 1931 παρ' όλα τα προβλήματα ο αγροτικός υποψήφιος (Γαβριηλίδης), ήρθε τρίτος σε ψήφους[76]. Στη σύσκεψη της 21 Ιουνίου 1931 του Αγροτικού Κόμματος στο Πήλιο, ο Οικονομίδης εκλέχθηκε στο επαρχιακό συμβούλιο για το Πήλιο και ολόκληρη την επαρχία Βόλου[77]. Τον Αύγουστο από το γενικό συμβούλιο του Αγροτικού Κόμματος διαψεύδονται όποιες φήμες περί συνεργασίας με άλλα κόμματα είχαν ακουστεί[78]. Το Νοέμβριο της ίδιας χρονιάς, σε σύσκεψη των παραγωγών του Πηλίου, ως επικεφαλής αντιπροσωπείας των αγροτών Βελεστίνου έδωσε το παρόν και ο Ιω. Οικονομίδης. Όπως αναφέρει και το δημοσίευμα του *Ταχυδρόμου*: «*Ο σεβαστός πρεσβύτης Οικονομίδης κατέστη το αντικείμενο των θερμότερων εκδηλώσεων. –Ήλθαμε, είπεν η αντιπροσωπεία των αγροτών Βελεστίνου, για να ταχθούμε στο πλευρό σας. Είμαστε παραγωγοί, όπως είστε και σείς. Έχομαι κοινά συμφέροντα και κοινά ιδεώδη. Ας αγωνιστούμε από 'δω και πέρα μαζύ. Οι Πηλειορείται ακούουν με συγκίνησι τους λόγους αυτούς των χωρικών του κάμπου και ξεσπούν σε παρατεταμένα χειροκροτήματα. Είνε η πανηγυρική συναδέλφωσις των χωρικών του κάμπου και των παραγωγών του Πηλίου*»[79].

Στις 18 του μήνα Νοεμβρίου ο Οικονομίδης απευθύνει κάλεσμα στους χωρικούς των γύρω περιοχών (Αλμυρού, Φαρσάλων, Λαρίσης, Αρμενίου) για σύσταση συνέλευσης. Ο Οικονομίδης κήρυξε την έναρξη της συνέλευσης, στην οποία συζητήθηκαν επείγοντα γεωργικά ζητήματα, όπως η ένωση στους θεσσαλικούς γεωργικούς αγώνες, χρέη, δάνεια της αγροτικής, κ.λπ.[80]. Ο Βενιζέλος προκηρύσσει εκλογές για τον Απρίλιο του 1932. Αργότερα αλλάζει την ημερομηνία για τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους[81]. Το Αγροτικό Κόμμα ξαναενώνεται τον Δεκέμβριο του 1931 μετά τη διάσπασή του την προηγούμενη χρονιά[82].

Από τις αρχές του Ιανουαρίου του 1932 η δραστηριότητα του Αγροτικού Κόμματος υπήρξε έντονη. Με πρόσκληση του προς τους αγρότες Βελεστίνου, Ριζομύλου, Αρμενίου και Καναλίων, ο Ιω. Οικονομίδης, ως προσωρινός πρόεδρος του Γεωργικού συλλόγου Φερών-Βοίβης[83]-Αρμενίου, τους καλεί σε σύσκεψη στο Βελεστίνο με θέματα τα αγροτικά δάνεια, την καπνοκαλλιέργεια (η οποία είχε απαγορευθεί στην περιοχή[84]) και την κοινωνική ασφάλιση. Συζητήθηκε επίσης και η συνένωση ξανά του Κόμματος[85]. Στις 25 Φεβρουαρίου δημοσιεύεται επιστολή του Γεωργικού Συλλόγου Φερών-Βοίβης-Αρμενίου, στην οποία καταγράφεται η διαμαρτυρία των αγροτών για την αναλγησία του κράτους

75 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 20-12-1930, 21-12-1930, 22-12-1930, 29-12-1930.
76 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 9-2-1931.
77 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 23-6-1931.
78 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 8-8-1931.
79 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 16-11-1931.
80 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 18-11-1931, 23-11-1931.
81 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 10-12-1931, 11-12-1931.
82 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 13-12-1931.
83 Το σημερινό χωριό Κανάλια.
84 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 26-1-1932.
85 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 16-1-1932, 17-1-1932, 18-1-1932.

όσον αφορά την είσπραξη των δόσεων των κτημάτων που απαλλοτριώθηκαν. Η φυλάκιση τους (για χρέη στο δημόσιο) δεν τους επέτρεπε να εργαστούν ώστε να μπορέσουν να αποκτήσουν τα χρήματα της δόσης. Ο Σύλλογος πρότεινε αναβολή της είσπραξης δόσεων μέχρι τον Ιούλιο[86]. Στις 27 Μαρτίου, μετά από πρόσκληση του προσωρινού προέδρου Ιω. Οικονομίδη, ο Γεωργικός Σύλλογος Φερών-Βοίβης-Αρμενίου συνέρχεται σε συνέλευση για την ανάδειξη οριστικού Διοικητικού Συμβουλίου, ενώ είχε εγκριθεί από το πρωτοδικείο πλέον το καταστατικό του Συλλόγου, και τη συζήτηση επειγόντων αγροτικών θεμάτων. Πριν την ψηφοφορία η συνέλευση ομόφωνα αποφάσισε να ανακηρύξει τον Ιω. Οικονομίδη επίτιμο πρόεδρο του Συλλόγου «δια *τους μακρούς υπέρ της γεωργικής τάξεως αγώνας του*», όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά στη δημοσιευμένη στον *Ταχυδρόμο* ανταπόκριση. Το άρθρο συνεχίζει: «*Ο κ. Μέρος εξήρε την δράσιν του κ. Οικονομίδη και ουδενός αντιλέγοντος εγένετο η τιμητική ανακήρυξις αυτού ως επίτιμου προέδρου*»[87]. Ο Γεωργικός Σύλλογος Βελεστίνου υπήρξε τους επόμενους μήνες δραστήριος, συστήνοντας συνελεύσεις και αποστέλλοντας ψηφίσματα διαμαρτυρίας, υποστηρίζοντας γενικά τα συμφέροντα των αγροτών[88]. Τον Ιούλιο ο Οικονομίδης συμμετέχει στην επιτροπή εκλογικού αγώνα του Αγροτικού Κόμματος, η οποία συστήνεται με σκοπό την έκδοση προεκλογικών προκηρύξεων και γενικότερα την κατεύθυνση του προεκλογικού αγώνα[89].

Στη συνέχεια, μέσω των συνελεύσεων, επιλέγεται να είναι ένας από τους υποψήφιους Γερουσιαστές του Κόμματος κατά τις επερχόμενες εκλογές[90]. Ως υποψήφιος ο Οικονομίδης κινείται στα χωριά του κάμπου ζητώντας, μαζί με άλλους υποψηφίους τη στήριξη στο Αγροτικό Κόμμα[91]. Επίσης δημοσιεύει κάλεσμα προς τους αγρότες στον *Ταχυδρόμο* λίγες μέρες πριν τις εκλογές στο οποίο χαρακτηριστικά αναφέρει: «*Όπως ξέρετε, από του 1909 εφιέρωσα κι εγώ τις δυνάμεις μου για να λυτρωθήτε από τη σκλαβιά των τσιφλικάδων. Δεν είχα κανένα προσωπικό συμφέρο. Δεν είχα καν να πάρω κλήρο. Μπήκα στον αγώνα γιατί, σαν χωρικός που είμαι, ένιωσα τον πόνο και τη δυστυχία που συντρόφευε τη ζωή σας. [...] Αν με τιμήσετε με το σταυρό και επιτύχω ως γερουσιαστής, πιστεύω πως θα έχη μεγάλη σημασία η εκλογή μου. Δεν πρόκειται για το πρόσωπό μου. Πρόκειται για την Αγροτική τάξι, που θα στείλη μαζί με άλλους, ικανούς αγωνιστές και ένα ατόφιο αντιπρόσωπό της, που θα δείχνη με την παρουσία του στη Γερουσία, ότι οι αγρόται ξύπνησαν, ένιωσαν το προορισμό τους, κατάλαβαν τι προσφέρουν σε ολόκληρο την κοινωνία και έφθασαν τέλος στο ευχάριστο σημείο να φύγουν από τα τσελιγκάτα και τις στρούγγες των προσωπικών κομμάτων και να πάνε οι ίδιοι στη Βουλή και στη Γερουσία για να φροντίσουν αυτοί τόσο για τα Αγροτικά ζητήματα, όσο και για τα γενικά τοιαύτα με μια θέλησι: Να ευτυχήση και να ευημερήση όλος ο εργαζόμενος λαός της Ελλάδος[...]*»[92]. Από το Αγροτικό Κόμμα στο νομό Λαρίσης εξελέγησαν δύο βουλευτές αλλά όχι Γερουσιαστής, στις εκλογές της 25ης Σεπτεμβρίου 1932. Επιπλέον σε σταυρούς ο Οικονομίδης ήρθε τρίτος σε ψήφους[93]. Δεδομένης και της ρευστής, παρ' όλη την σύμπλευση των δύο διασπασθέντων ομάδων για τις εκλογές, στο Αγροτικό Κόμμα, γράφει

86 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 25-2-1932.
87 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 28-3-1932.
88 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 12-4-1932, 2-7-1932, 4-7-1932, 25-7-1932.
89 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 18-7-1932.
90 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 6-9-1932.
91 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 10-9-1932, 14-9-1932.
92 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 23-9-1932.
93 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 29-9-1932.

ο Οικονομίδης: «*[...]Είμαι χωρικός εκ γενετής και πάντα προσέφερα εις την αγροτικήν τάξιν όσας ηδυνάμην υπηρεσίας. Απετέλουν λοιπόν ένα από τα ΓΝΗΣΙΟΤΕΡΑ στελέχη του Αγροτισμού. Αλλ' εις τους συνδυασμούς του αγροτικού κόμματος μετείχον και άλλα πρόσωπα, μετείχον δικηγόροι και ιατροί μερικοί των οποίων κατέφυγον εις το Αγροτικόν Κόμμα, αφού είχον ΑΠΟΒΛΗΘΗ από τα άλλα κόμματα. Με το να έλθουν όμως εις το αγροτικόν κόμμα κάθε άλλο παρά ότι ήλλαξαν ιδέας σημαίνει.[...] Και είδομεν εκ της ψηφοφορίας, οι αγρόται να απαρνούνται τα γνήσια αγροτικά στελέχη και να προτιμούν τους άλλους που την πολιτικήν την μεταχειρίζονται μάλλον ως μέσον προσωπικών επιδιώξεων παρά προς εξυπηρέτησιν του λαού.[...] Ημείς ως τόσο αποτυχόντες δεν έχομε κανένα παράπονο. Δε φιλοδοξήσαμε αξιώματα. Αν δεχθήκαμε υποψηφιότητα, το κάναμε μόνο και μόνο, για να υπάρχη στους αγροτικούς συνδυασμούς και γνήσια αγροτική εκπροσώπησις.[...] Τελειώνω με την ευχή να πάει μπροστά ο Αγροτισμός και με τις πειό εγκάρδιες ευχαριστίες προς όσους έδειξαν προτίμησι στο πρόσωπό μου*»[94].

Λίγες ημέρες αργότερα, η κοινοβουλευτική ομάδα (11 βουλευτές) του Αγροτικού Κόμματος διασπάται. Γράφεται χαρακτηριστικά στον *Ταχυδρόμο*: «*[...] Η αλήθεια είναι, ότι μερικά πρόσωπα, τα οποία ΚΑΚΩΣ ευρέθησαν εις τους κόλπους του κόμματος, προκαλούν συχνά αυτά τα θαλασσώματα, ουχί εξ ιδεολογικών αντιθέσεων, αλλ' εξ ΑΝΟΗΤΩΝ ΕΓΩΙΣΜΩΝ και ΕΝΟΧΛΗΤΙΚΩΝ ΦΙΛΟΔΟΞΙΩΝ.[...]*»[95]. Τον Νοέμβριο ένας αγροτικός βουλευτής αποχωρεί από την κοινοβουλευτική ομάδα του Αγροτικού Κόμματος και προσχωρεί σε αυτή των Φιλελευθέρων. Οι υπόλοιποι έχουν σχηματίσει τρεις ομάδες[96]. Τελικά οι ομάδες καταλήγουν να είναι δύο: Μια υπό τον Χατζηγιάννη και μια υπό τον Σοφιανόπουλο[97].

Στο 6ο Συνέδριο του Αγροτικού Κόμματος της 22ης με 23ης Ιανουαρίου στο Βόλο παραβρέθηκε και ο Ιω. Οικονομίδης. Στο συνέδριο συζητήθηκαν τα θέματα της διάσπασης του κόμματος και εκλέχτηκε μια εκτελεστική επιτροπή με σκοπό την οργάνωση του κόμματος[98]. Τελικά ο Χατζηγιάννης προσχωρεί στο Λαϊκό Κόμμα[99]. Οι υπόλοιποι υποστηρικτές του διαγράφονται από το Αγροτικό Κόμμα[100]. Στις νέες εκλογές που κηρύχθηκαν λόγω αδυναμίας σύστασης κυβερνητικής πλειοψηφίας για την 5η Μαρτίου 1933, το Αγροτικό Κόμμα παίρνει μέρος και πάλι με αμιγή συνδυασμό[101]. Λίγες μέρες πριν τις εκλογές ο Οικονομίδης και πάλι με επιστολή του στον *Ταχυδρόμο* καλεί τους χωρικούς να ψηφίσουν το Αγροτικό Κόμμα (χωρίς να είναι υποψήφιος αυτή τη φορά) : «*Σαν παληός κ' εγώ αγωνιστής για την αγροτική ιδέα και από τους πρώτους ιδρυτάς του Αγροτικού κόμματος, που έγινε επίσημα εδώ στη Θεσσαλία το 1925, σας παρακαλώ να ακούσετε αυτά τα λόγια μου, βγαλμένα από μέσα απ' την αγροτική ψυχή μου: Όλοι οι αγρότες έχετε υποχρέωσι να ψηφίσετε στις εκλογές της ερχομένης Κυριακής με φανατισμό και ενθουσιασμό το γνήσιο Αγροτικό κόμμα, αυτό που ιδρύσαμε εδώ στη Θεσσαλία, αυτό που έχει ως σήμα του το σκέτο ΑΛΕΤΡΙ. [...] Το κίνημα έτσι των αγροτών έχει μεγάλη σημασία και γι' αυτό βάλθηκαν τα προσωπικά κόμματα πού αποτελούνται από πλούσι-*

94 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 2-10-1932.
95 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 15-10-1932.
96 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 2-11-1932.
97 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 20-11-1932.
98 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 21-1-1933, 22-1-1933, 24-1-1933, 25-1-1933.
99 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 7-2-1933.
100 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 8-2-1933.
101 Εφ. *Ταχυδρόμος,* 19-2-1933.

ους και προστατεύουν τους κεφαλαιοκράτες, γι' αυτό λέω, βάλθηκαν να το κλωνίσουν. Κύτταξαν με κάθε τρόπο να πάρουν με το μέρος τους στελέχη του Αγροτικού κόμματος. [...] Η προδοσία όμως του Χατζηγιάννη μη σας απογοητεύει, στο Αγροτικό κόμμα έχομε πολλά άλλα στελέχη, αγνά και τίμια. Και όσο πάει μπροστά το κόμμα, τόσο θα παίρνουν καλή θέσι εις αυτό, θα γίνονται στελέχη του και οι απλοί χωριάτες, τα παιδιά μας. Άλλως τε στις περασμένες εκλογές είχαν πετύχει σε άλλες περιφέρειες αγροτικοί βουλευταί και άνθρωποι του χωραφιού και του Αλετριού, που εδώ και λίγα χρόνια ήταν και αυτοί σκλάβοι, σαν κ' εμάς, στους αφεντάδες. Έχετε θάρρος. Η αγροτική τάξις θα προοδεύση, αρκεί να μη φύγει ούτε ρούπι από τον τίμιο δρόμο της αγροτικής ιδέας. Σκεφθήτε πώς είμαστε μπροστά από δέκα πέντε χρόνια και πόσα πράματα πετύχαμε με την αγροτική κίνησι.[...] Εγώ, σαν γέρος που είμαι, σας εξορκίζω να ψηφίσετε όλοι το ΑΛΕΤΡΙ. [...]»[102]. Στις εκλογές δεν εξελέγησαν στο νομό Λαρίσης αγροτικοί. Από τους 3 που εξελέγησαν πανελλήνια οι δύο ήταν από το Νομό Τρικάλων[103].

Τα επόμενα χρόνια το Αγροτικό Κόμμα, υπό τον Ι. Σοφιανόπουλο πλέον, αναδιοργανώνεται μετά από συνελεύσεις και παίρνει μια σοσιαλιστική κατεύθυνση[104]. Στις εκλογές της 9ης Ιουνίου 1935 το Αγροτικό Κόμμα, όπως και τα περισσότερα κόμματα της αντιπολίτευσης, απείχε από τις εκλογές[105]. Στη συνέχεια, κατά τις συζητήσεις για την επαναφορά του βασιλικού πολιτεύματος στη χώρα, το Αγροτικό Κόμμα εξέφρασε την αντίθεσή του, μένοντας πιστό στις δημοκρατικές πεποιθήσεις του[106]. Στις εκλογές της 26ης Ιανουαρίου 1936 το Αγροτικό Κόμμα (Σοφιανόπουλου), το οποίο είχε κατεβεί και πάλι με αμιγές ψηφοδέλτιο, δεν κατάφερε να εκλέξει βουλευτή[107]. Τελικά, τον Ιούλιο του 1936 αποφασίζεται η σύμπραξη Αγροτικού και Σοσιαλιστικού Κόμματος σε ένα ενιαίο Σοσιαλιστικό Κόμμα[108]. Μέσα στον ίδιο μήνα, από τον Σοφιανόπουλο υπογράφεται συμφωνία συνεργασίας και με το Κομμουνιστικό Κόμμα[109]. Στις 4 Αυγούστου 1936 εγκαθιδρύεται η δικτατορία του Μεταξά, η οποία καταλύει τα πολιτικά κόμματα[110].

Ο Γιαννακός Οικονομίδης απεβίωσε την 1η Μαΐου 1938[111]. Σύμφωνα με μαρτυρία της Χρυσούλας Βασιλείου, κατοίκου Αγίου Γεωργίου Φερών, που κατά την εποχή ήταν μαθήτρια, την ημέρα της κηδείας του το δημοτικό σχολείο παρέστη επίσημα στην τελετή. Ο *Ταχυδρόμος* της 3ης Μαΐου γράφει: «*Ο Οικονομίδης ήταν γνωστότατος εις ολόκληρον την Θεσσαλίαν εις την αγροτικήν κίνησιν από το έτος 1909 και εντεύθεν, ως και δια το ακέραιον αυτού χαρακτήρα, ένεκα του οποίου απήλαυσε ιδιαιτέρας όλως εκτιμήσεως. Κατά την έντασιν του αγροτικού αγώνος προς απελευθέρωσιν των κολλήγων υπήρξε εκ των ιδρυτών της «Πανθεσσαλικής Αγροτικής Ενώσεως» και διετέλεσε πρόεδρος αυτής, πολλάς εις τον αγροτικόν κόσμον παρασχών υπηρεσίας. Ήτο επιπλέον πρότυπον οικογενειάρχου και εκ των καλυτέρων της περιφερείας του παραγωγών καίτοι δε δια όκνου, σκληράς και εντίμου εργασίας και οικονομίας ηδυνήθη να ευημερήση υπό οικονομικήν*

102 Εφ. *Ταχυδρόμος*, 26-2-1933.
103 Εφ. *Ταχυδρόμος*, 9-3-1933.
104 Εφ. *Ταχυδρόμος*, 31-5-1934.
105 Εφ. *Ταχυδρόμος*, 24-5-1935, 26-5-1935.
106 Εφ. *Ταχυδρόμος*, 6-7-1935.
107 Εφ. *Ταχυδρόμος*, 28-1-1936.
108 Εφ. *Ταχυδρόμος*, 10-7-1936.
109 Εφ. *Ταχυδρόμος*, 23-7-1936.
110 Εφ. *Ταχυδρόμος*, 13-4-1938.
111 Εφ. *Ταχυδρόμος*, 4-5-1938.

έποψιν, εν τούτοις ουδόλως μετέβαλλε την ζωήν του η οποία παρέμεινε απλή και αυστηρώς αγροτική. Από πάσης απόψεως δύναται να λεχθή ότι ο Γιαννακός Οικονομίδης ήτο ο αντιπροσωπευτικότερος τύπος του χωρικού του Θεσσαλικού Κάμπου.

Η κηδεία του εγένετο χθες, περί ώραν τρίτην απογευματινήν παρακολουθούντων όλων των χωρικών Αγίου Γεωργίου συν γυναιξί και τέκνοις. Διότι ο θάνατός του δεν είχε γνωστεί και πέραν του Βελεστίνου δεν ηδυνήθησαν να παρευρεθώσι και χωρικοί εξ άλλων περιφερειών. Τον νεκρόν αποχαιρέτησαν δια συγκινητικών εκφράσεων εξάραντες την πολύτιμον αυτού δράσιν υπέρ της αγροτικής ιδέας, ο κ. Αλέξ. Μέρος, ο κ. Ζήσης Γιαννακόπουλος και ο κ. Νικ. Μαργαριτόπουλος, όστις και κατέθεσε εκ μέρους του γεωργικού συνεταιρισμού ωραιότατον στέφανον από ανοιξιάτικα λουλούδια. Κατά την κηδείαν ο Ιερός Κλήρος αντιπροσωπεύθη υπό 5 Ιερέων. Η συγκίνησις δια τον θάνατον του Γιαννακού Οικονομίδη ενός εκ των κυριωτέρων αγωνιστών της αγροτικής ιδέας είναι γενική εις την περιφέρειαν Βελεστίνου και σήμερον, ότε θα γνωσθή ευρύτερον η θλιβερά είδησις θα εξαπλωθή εις ολόκληρον την Θεσσαλίαν. Από χθες ήρχισεν από τους πλησιέστερους συνεταιρισμούς η αποστολή ψηφισμάτων δια των οποίων οι αγρόται εκφράζουν την θλίψιν των προς τους υιούς του αειμνήστου Μπαρμπαγιαννακού»[112].

Στο φύλλο της επόμενης μέρας επίσης αναφέρεται: «*Το άγγελμα του θανάτου του αλησμόνητου Γιαννακού Οικονομίδου ηκούσθη εκ μέρους ολόκληρου του αγροτικού κόσμου της Θεσσαλίας μετά θλίψεως βαθυτάτης. Το όνομα Οικονομίδης ήτο παντού γνωστόν και εσήμαινε τον έντιμον και ευθύν χαρακτήρα και τον αγνόν και ανιδιοτελή αγωνιστήν. Επάλαισεν όσον ολίγοι δια να προστατεύση τα συμφέροντα του χωριού του -πρόκειται περί του Αγίου Γεωργίου Βελεστίνου - και ακολούθως, αναμιχθείς εις την αγροτικήν κίνησιν χωρίς ο ίδιος να αποβλέπη στην απόκτησιν κλήρου, διότι είχε καταστεί εις το μεταξύ μικροϊδιοκτήτης, έδειξε σταθερότητα εις τας ιδέας του και συνέβαλε και αυτός τόσον εις την λύσιν του αγροτικού ζητήματος, όσον και δια να λάβη πολιτικόν χαρακτήρα η αγροτική κίνησις την οποίαν άλλοι ακολούθως έβλαψαν θανασίμως με τας αρριβιστικάς των τάσεις. Είναι γνωστοί αυτοί, οι αρριβίσται δηλαδή, όπως είναι γνωστός και ο σταθερός χαρακτήρ του Οικονομίδη, ο οποίος ήτο ένας βράχος της αρετής και του καθήκοντος. Εις την αγροτικήν κίνησιν ανεμείχθη από του 1909, μετά τους Βαλκανικούς πολέμους συνειργάσθη με άλλα έντιμα και αγνά στοιχεία δια την αναζωογόνησιν της αγροτικής ιδέας, εις το 1919 συμπτυχθείσης της Πανθεσσαλικής Αγροτικής Ενώσεως εγένετο πρόεδρος αυτής, προήδρευσε κατά κανόνα εις όλα τα αγροτικά συνέδρια, μετέσχη δε εν τέλει και εις την πολιτικήν κίνησιν του αγροτισμού, λαβών ως υποψήφιος σημαντικόν αριθμόν ψήφων και επιδείξας, όπως και κατά το παρελθόν, στάσιν εντιμοτάτην. Αι υπηρεσίαι του προς τον αγροτικόν κόσμον της Θεσσαλίας δεν ήτο δυνατόν να λησμονηθούν και δι' αυτό ο θάνατός του προυκάλεσε ειλικρινές πένθος εις ολόκληρον τον Θεσσαλικόν κάμπον. Πολλοί Γεωργικοί συνεταιρισμοί απηύθυναν ήδη συλληπητήρια ψηφίσματα προς την οικογένειαν αυτού εις «Άγιον Γεώργιον Βελεστίνου»*[113].

112 Βασ.Κ.Καραμπερόπουλος, *Η Περιοχή Βελεστίνου στο Αγροτικό Κίνημα*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών – Βελεστίνου – Ρήγα, Αθήνα 2003, σελ. 38-39.

113 Εφ. *Ταχυδρόμος*, 4-5-1938.

Ο Αγροτιστής Γιαννακός Οικονομίδης (1868-1938)
από το Αρχείο του Δρ. Δημητρίου Απ. Καραμπερόπουλου.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΙΩ. ΚΑΜΗΛΑΚΗΣ

Τα πατριδωνυμικά επώνυμα του Βελεστίνου

Μνήμη Κώστα Λιάπη (1935 -2019),
του φίλου λαογράφου - ιστοριοδίφη
του Πηλίου, ακαταπόνητου συγγραφέα

Η αξία της μελέτης των ονομάτων (βαπτιστικών, επωνύμων, παρωνυμίων, προσωνυμίων κ. ά.) έχει τονισθεί επανειλημμένα στο παρελθόν από σημαίνοντες γλωσσολόγους, ονοματολόγους κ.λπ. όχι μόνο γενικά, αλλά και ειδικότερα για επιμέρους κατηγορίες ονομάτων. Έτσι, προκειμένου για τα επώνυμα και μάλιστα αυτά που μας ενδιαφέρουν εδώ, τα εθνικά ή τοπικά, όπως είχε επικρατήσει να ονομάζονται ιδίως παλαιότερα, ή τοπωνυμικά ή πατριδωνυμικά (και πατριδωνύμια), όπως, σωστά, επικρατεί σήμερα ο τελευταίος όρος, έχει επισημανθεί η πολλαπλή επιστημονική αξία της μελέτης τους. Ο επιφανής βυζαντινολόγος, ιστορικός και γλωσσολόγος Κωνσταντίνος Άμαντος, για παράδειγμα, πριν από ένα σχεδόν αιώνα (το 1924) τόνιζε ότι τα εθνικά ονόματα μάς βοηθούν πολλές φορές στην εξακρίβωση του παλαιού ονόματος ενός τόπου, το οποίο έχει λησμονηθεί και χαθεί, της ονομασίας ενός συνοικισμού, μοναστηριού κ.λπ. Γι' αυτό και θεωρεί τα εθνικά «άξια ερεύνης και προσοχής».[1] Μέσω των πατριδωνυμίων μπορούμε να διαπιστώσουμε και να μελετήσουμε εγκαταστάσεις ανθρώπων και γενικά εποικισμούς και μεταναστεύσεις πληθυσμών ή και μεμονωμένων ατόμων και οικογενειών από περιοχή σε περιοχή, φαινόμενα που παρατηρούνται συχνά όχι μόνο σε περιόδους ανασφάλειας, πολέμων και ταραχών[2], αλλά και σε ειρηνικές εποχές για λόγους κυρίως δημογραφικούς,

1 Παναγ. Ιω. Καμηλάκης, «Πατριδωνυμικά (εθνικά) επώνυμα στη Φθιώτιδα (τέλος 19ου-αρχές 20ού αιώνα): Πατριδωνύμια Αμφίκλειας και Στυλίδας», *Ονόματα*, τόμ. 20 (2013) σ. 159-160, υποσημ. 12.

2 Για την σημασία των εγκαταστάσεων εποίκων-μετοίκων σε σχέση με τα επώνυμά τους και κυρίως για τους εποικισμούς ως συνέπεια πολέμων, επαναστάσεων και γενικά συνθηκών ανασφάλειας βλ. ενδεικτικά Μιχ. Αθ. Καλινδέρης, *Ο βίος της κοινότητας Βλάστης [Κοζάνης] επί τουρκοκρατίας εις το πλαίσιον του Δυτικομακεδονικού περιβάλλοντος*, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 52 κ.ε. Ο αείμνηστος πρόεδρος της Ελληνικής Ονοματολογικής Εταιρείας Ιωάννης Θωμόπουλος σε άρθρο

οικονομικούς, επαγγελματικούς, ασφαλείας, λόγω φαινομένων ληστείας, αστυφιλίας και άλλους. Διότι τα πατριδωνύμια μάς προσφέρουν σαφείς ενδείξεις και σημαντικά στοιχεία για την εθνολογική και πολιτιστική προέλευση και σύσταση του πληθυσμού ενός τόπου, που είναι απαραίτητα και προαπαιτούμενα της έρευνας για στέρεη και ασφαλή μελέτη τόσο του λαϊκού πολιτισμού και των θεμάτων της Λαογραφίας όσο και του τοπικού γλωσσικού ιδιώματος και του γλωσσικού θησαυρού των κατοίκων, ιδίως όταν ένα σημαντικό ποσοστό του πληθυσμού προέρχεται από άλλους τόπους, με συχνά διαφορετικά ιδιώματα.

Βέβαια δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις μετοίκων, αντίθετα μπορούν να θεωρηθούν κι αυτές συχνές, που το επώνυμό τους δεν δηλώνει την προέλευσή τους από άλλο τόπο, διότι προφανώς αυτοί διατηρούν το επώνυμο που είχαν στον τόπο καταγωγής τους, στην αρχική τους κοιτίδα, ή ενδεχομένως λαμβάνουν στον νέο τόπο εγκατάστασης κάποιο άλλο, που δεν είναι πατριδωνυμικό.[3]

Στην περίπτωση αυτή, που διατήρησαν δηλαδή τα αρχικά επώνυμά τους, τα οποία είχαν στην κοιτίδα τους, στο Περιβόλι Γρεβενών, ανήκουν και οι Βλάχοι του Βελεστίνου, γεγονός που οφείλεται πιθανότατα στην μαζική εγκατάστασή τους στο Βελεστίνο, σε μόνιμη βάση κυρίως μετά την απελευθέρωση του 1881. Αν οι εγκαταστάσεις τους στο Βελεστίνο ήταν αραιές και μεμονωμένες θα ήταν, νομίζουμε, ευκολότερο να τους αποδώσουν οι ντόπιοι Βελεστινιώτες (Καραγκούνηδες) το πατριδωνύμιο Περιβολιώτης, που, ενώ αρχικά θα λειτουργούσε κυρίως ως παρατσούκλι, σταδιακά θα εκτόπιζε και θα αντικαταστούσε το αρχικό επώνυμο του μετοίκου.

Όπως συμβαίνει γενικότερα στην ελληνική γλώσσα από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, έτσι και στην περίπτωση του Βελεστίνου ο σχηματισμός των πατριδωνυμικών οικογενειακών ονομάτων (επωνύμων) γίνεται με την προσθήκη ειδικού παραγωγικού επιθήματος (καταλήξεως), που τίθεται μετά το θέμα του αντίστοιχου τοπωνυμίου (του γεωγραφικού δηλ. ονόματος του τόπου προέλευσης του μετοίκου), από το οποίο προέρχεται το σχηματιζόμενο πατριδωνύμιο.

Αποδελτιώνοντας από ονοματολογική και λαογραφική άποψη το παλαιό Δημοτολόγιο (περιλαμβάνει τους γεννηθέντες από το 1842 και εξής) του τότε Δήμου Βελεστίνου (τέως Δήμου Φερών και νυν Δήμου Ρήγα Φεραίου)[4] πριν από τριάντα και πλέον χρόνια (τον Ιούλιο του 1987), εντοπίσαμε μεταξύ των επωνύμων των κατοίκων, στις 3.361 οικογενειακές μερίδες που διεξήλθαμε, και ορισμένα, μάλλον λίγα, πατριδωνύμια[5], είκοσι τρία συνολικά. Τα περισσότερα από αυτά σχηματίζονται με την παραγωγική κατάληξη –(ι)ώτης, η οποία είναι, ως γνωστόν, πανελλήνια και η πιο συνηθισμένη στα νεοελληνικά πα-

του («Τα Συμιακά επώνυμα», *Ονόματα*, τόμ. 12, 1988, σ. 937-938) επισημαίνει τις μεταλλαγές που προκαλούν συχνά οι μετοικεσίες στην διαχρονική ονοματολογική εικόνα κάθε τόπου, με την μεταφύτευση από ένα τόπο σε άλλον πολλών οικογενειακών ονομάτων, τα οποία σιγά σιγά εξαφανίζονται από τον τόπο της καταγωγής τους, ενώ εμφανίζονται και ριζώνουν στον τόπο της νέας εγκατάστασης- όταν βέβαια δεν τα αντικαθιστούν στον νέο τόπο πατριδωνύμια.

3 Παναγ. Καμηλάκης, *ό.π.*, σ. 160, υποσημ. 14.

4 Στο παλαιό Δημοτολόγιο του Βελεστίνου περιλαμβάνονται και οι κάτοικοι του γειτονικού οικισμού Χλόη, που ανήκει στον Δήμο Βελεστίνου (σήμ. Ρήγα Φεραίου).

5 Με τα επώνυμα των κατοίκων του Βελεστίνου ασχολήθηκε, στηριζόμενος σε παλιό εκλογικό κατάλογο, και ο Λαρισαίος μελετητής Κώστας Σπανός, «Τα επώνυμα των Βελεστινιωτών», *Υπέρεια,* τόμ. 2, μέρος Α', Αθήνα 1994, σ. 519-531, όπου γίνεται λόγος (σ. 525-526) και για τα πατριδωνύμια του εκλογικού καταλόγου, από τα οποία μερικά συμπίπτουν με αυτά του Δημοτολογίου, ενώ άλλα δεν απαντούν στο Δημοτολόγιο ή, αντίθετα, ορισμένα του Δημοτολογίου δεν υπάρχουν στο δημοσίευμα του Κ. Σπανού. Υπολογίζουμε ότι τα πατριδωνύμια του Βελεστίνου ήταν παλαιότερα και μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο 42 έως 45, ίσως και 50 συνολικά.

τριδωνύμια, πολύ γνωστή και διαδεδομένη τόσο στην αρχαιότητα (π.χ. Διόδωρος ο Σικελιώτης) όσο και στην βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο (π.χ. Γεράσιμος Σπαρταλιώτης).

Έτσι απαντούν στο Βελεστίνο τα εξής επώνυμα σε –(ι)ώτης:

Αξιώτης <Αξιά=Νάξος των Κυκλάδων (με αφαίρεση του αρχικού ν του τοπωνυμίου). Το επώνυμο απαντά και σε πολλά άλλα μέρη της Ελλάδος, όπως στην Λέσβο[6].

Βοβουσιώτης ή κατά τον βόρειο φωνηεντισμό *Βουβουσιώτης*[7] < Βοβούσα του Ανατολ. Ζαγορίου («Βλαχοζάγορου») Ιωαννίνων.

Βολιώτης[8] < Βόλος, η κοντινή στο Βελεστίνο πρωτεύουσα της Μαγνησίας, πατριδωνύμιο πολύ σύνηθες και αλλού.

Γιασλακιώτης[9] < Γιασλάς (ο), τουρκικός προελεύσεως τοπωνύμιο, στην ευρύτερη περιοχή του Βελεστίνου, στα νότιά του, μεταξύ Αερινού (τέως Περσουφλί), Αγίου Δημητρίου και Περιβλέπτου[10].

---

6 Γνωστός σήμερα συγγραφέας κ.λπ. της Λέσβου είναι ο Μάκης Αξιώτης.

7 Στο Δημοτολόγιο του Βελεστίνου απαντά ο τύπος Βουβουσιώτης (με ου αντί ο η πρώτη συλλαβή), σύμφωνα με τον βόρειο φωνηεντισμό, που υπάρχει και στα θεσσαλικά γλωσσικά ιδιώματα. Για την οικογένεια του μεγαλοκτηνοτρόφου του Βελεστίνου Βασιλάκη Βοβουσιώτη και το ενδιαφέρον υλικό του αρχείου της βλ. Στέλ. Α. Μουζάκης, «Τιμές αγαθών και πολιτισμικά στοιχεία για τους κινητούς κτηνοτροφικούς πληθυσμούς του Βελεστίνου: Μαρτυρίες από έγγραφα και δεφτέρια του τέλους του 19ου αι. Αρχείο Βασιλάκη Βοβουσιώτου, κατοίκου Βελεστίνου», *Υπέρεια,* τόμ. 2, μέρος Α΄, Αθήνα 1994, σ. 315-344. Βλ. και το αυτοτελές βιβλίο του ιδίου, *Συμβολή στην έρευνα της οργάνωσης και της οικονομίας της ημινομαδικής κοινότητας: Συμπληρωματικές δραστηριότητες των κτηνοτρόφων της Πίνδου,* Αθήνα, εκδ. Ηρόδοτος, 2017. Ας σημειωθεί εδώ ότι εκτός από τους πολυάριθμους Περιβολιώτες έχουν εγκατασταθεί κυρίως μεταπολεμικά στο Βελεστίνο και πολύ λίγοι βλαχόφωνοι Έλληνες και από άλλα βλαχοχώρια της Πίνδου, όπως από την Αβδέλλα Γρεβενών και την Βοβούσα, όπως προαναφέρθηκε (Παναγ. Ι. Καμηλάκης, «Επαγγελματικές και βιοτεχνικές δραστηριότητες των κατοίκων του Βελεστίνου μετά την απελευθέρωση (1881-1940», *Υπέρεια*, ό.π., σ. 177. Βλ. και σ. 173). Στην ίδια μελέτη (σ. 205, ιδίως υποσημ. 146) γίνεται σύντομη αναφορά και στα πατριδωνύμια του Βελεστίνου. Το Περιβόλι, όπως είναι γνωστό, βρίσκεται ανάμεσα στην Αβδέλλα και την Βοβούσα. Ίσως η γειτνίαση των δύο χωριών με το Περιβόλι να συνδέεται με τις εγκαταστάσεις κατοίκων τους στο Βελεστίνο. Το πατριδωνύμιο απαντά και σήμερα στο Βελεστίνο.

8 Σήμερα δεν απαντά πλέον το επώνυμο στο Βελεστίνο, ενώ απαντά στο Αερινό (*Τηλεφωνικός Κατάλογος Θεσσαλίας,* 1997, Αθήνα, έκδ. ΟΤΕ, χ.χρ., σ. 39).

9 Η λέξη γιασλάς (τουρκ.) σημαίνει τόπο όπου ξεχειμάζουν τα πρόβατα (πρβλ. κισλάς, μεράς ή μεριάς κ.ά.). Είναι πλάτωμα με λιβάδια (πληροφ. Φωτεινής Γιασλακιώτη, φιλολόγου, Βελεστίνο 7-10-2017, την οποία και ευχαριστώ).

10 Το πατριδωνύμιο Γιασλακιώτης παραθέτει και ανάγει σε άγνωστο οικισμό Γιασλάκι ο Κ. Σπανός, *ό.π.,* σ. 525. Γιασλακιώτες ήσαν πριν από τρεις-τέσσερις γενεές μετακινούμενοι (ημινομάδες ελληνόφωνοι, όχι βλαχόφωνοι) κτηνοτρόφοι, οι οποίοι προέρχονταν μάλλον από την Ήπειρο ή τη Δυτική Μακεδονία, περιοχές των οποίων οι κτηνοτρόφοι συνήθιζαν για αιώνες να ξεχειμάζουν στους κάμπους της Θεσσαλίας. Οι Γιασλακιώτες από την περιοχή του Γιασλά εγκαταστάθηκαν μόνιμα άλλοι στο Βελεστίνο και άλλοι στο Κρόκιο Αλμυρού, όπως ο Βασιλ. Κωνστ. Γιασλακιώτης, παππούς του γιατρού του Βόλου Βασίλ. Γιασλακιώτη. Μέχρι σήμερα διατηρούν συγγενικούς δεσμούς οι οικογένειες του Βελεστίνου και του Κροκίου. Οι τελευταίοι έχουν εγκατασταθεί πλέον και στις πόλεις του Αλμυρού και του Βόλου. Υπάρχει και άποψη για προέλευση του επωνύμου από τοπωνύμιο Giaslak ίσως περιοχής Αϊβαλί Μικράς Ασίας, που δεν θεωρούμε πιθανή. Για την λ. Giaslak βλ. Ami. Bouë, *La Tourquie d' Europe,* τόμ. ΙΙ, Παρίσι 1840, σ. 46. Οι Γιασλακιώτες Βελεστίνου και Κροκίου δεν είναι πρόσφυγες, ούτε έχουν κάποια απότερη Μικρασιατική καταγωγή. Κατά τον Βασίλειο Γιασλακιώτη υπάρχει και τρίτη άποψη του επωνύμου από την φράση «γειά, Λακκώτη»< (Λάκκα Σούλι)> Γιασλακιώτης, η οποία προφανώς αποτελεί λαϊκή παρετυμολογία. Ευχαριστώ το κ. Βασίλ. Γιασλακιώτη για τις τρεις εκδοχές προέλευσης του πατριδωνυμίου, τις οποίες μου ανέφερε.

Γριπιώτης[11] < Εγριπιώτης < Έγριπος, ονομασία της Εύβοιας επί τουρκοκρατίας < Εύριπος, η Εύβοια, γνωστή και ως Γριπονήσι, από τον πορθμό του Ευρίπου. Συχνά ως Έγριπος νοούνταν η Χαλκίδα.

Καλαμπακιώτης[12] < Καλαμπάκα Τρικάλων.

Καναλιώτης < Κανάλια, χωριό κοντινό, δίπλα στη λίμνη Κάρλα.[13]

Κορνιώτης[14] < Kornu (Cornu), η βλαχική ονομασία του χωριού Κρανιά Ασπροποτάμου Τρικάλων, από το ομώνυμο δένδρο (και όχι από το χωριό Κορνός, ο, της Λήμνου.

Κουλουριώτης[15] < Κούλουρη, μεταγενέστερη ονομασία της νήσου Σαλαμίνας.

Μουρουσιώτης[16], *Μουρεσιώτης* < Μούρεσι, χωριό του Ανατ. Πηλίου, στον ομώνυμο τέως Δήμο, σήμερα στον Δήμο Ζαγοράς-Μουρεσίου.

Μπελετσιώτης [17] < Μπελέτσι, το σημερινό Παλαιομονάστηρο των Τρικάλων.

Μωλιώτης [18] < Μώλος, κωμόπολη της Λοκρίδας στην Φθιώτιδα.

Σουπλιώτης[19] < Σουπλί, η σημερινή Αγία Τριάδα, οικισμός της τέως κοινότητας Σκοτούσσας Φαρσάλων.

Συρταδιώτης < Συρτάδες, οι, τελείως ερημωμένος σήμερα παλαιότερος, σχεδόν παρόχθιος, οικισμός της λίμνης Κάρλας (Βοιβηίδας)[20]. Το πατριδωνύμιο απαντά σήμερα και στα Λεχώνια Βόλου, στο Πήλιο και κυρίως στη Χλόη Βελεστίνου, όπου φαίνεται ότι εγκαταστάθηκαν αρχικά οι περισσότεροι από τους κατοίκους των Συρτάδων, όταν εγκατέλειψαν το χωριό τους, λόγω επιδημίας.[21]

---

11 Αλλού απαντά ως Γριπαίος (*Μεγ. Ελλην. Εγκυκλοπαιδεία,* τόμ. 8, 1929, σ. 736, καθώς και Ευριπιώτης (ό.π., τόμ. 11, 1929, σ. 770).

12 Παράλληλα με το Καλαμπακιώτης, που επιχωριάζει και σήμερα στο Βελεστίνο, σε άλλους τόπους επιχωριάζει το πατριδωνύμιο Καλαμπάκας, χωρίς παραγωγική κατάληξη (Μαν. Τριανταφυλλίδης, *Τα οικογενειακά μας ονόματα,* Θεσσαλονίκη 1982, σ. 33).

13 Είναι λιγότερο πιθανό το επώνυμο να προέρχεται από τα Κανάλια Καρδίτσας, από τα οποία πάντως έχουν εγκατασταθεί αρκετοί μέτοικοι στον νομό Μαγνησίας και κυρίως στην πόλη του Βόλου. Βλ. σχετικά την έκδοση του δραστήριου Συλλόγου Καναλιωτών Καρδίτσας στον Βόλο, *Κανάλια Καρδίτσης,* Βόλος 1976.

14 Σήμερα δεν απαντά στο Βελεστίνο αυτό το επώνυμο. Για την βοήθειά του στην ετυμολόγηση του πατριδωνυμίου ευχαριστώ τον συνάδελφο Σταμ. Μπέη, διαλεκτολόγο.

15 Σήμερα δεν υπάρχει στο Βελεστίνο οικογένεια με αυτό το επώνυμο.

16 Σήμερα δεν απαντά στο Βελεστίνο αυτό το επώνυμο.

17 Το πατριδωνύμιο απαντά και σήμερα στη Χλόη Βελεστίνου.

18 Το επώνυμο δεν απαντά σήμερα.

19 Σήμερα δεν απαντά πλέον στο Βελεστίνο αυτό το επώνυμο, αλλά στον Βόλο και τον Ριζόμυλο.

20 Σήμερα είναι ερειπωμένος οικισμός, όπως και πολλοί άλλοι οικισμοί στην περιοχή της Κάρλας, στον δρόμο από το Βελεστίνο προς τα Κανάλια, μετά το νταμάρι του Κοτοπουλέα, μόλις αντικρύσει κανείς τη λίμνη, λίγο προς τα αριστερά, στα νοτιοδυτικά της. Κατά μαρτυρία κατοίκων του Βελεστίνου (κυρίως του ιερά Αθαν. Συρταδιώτη, 7-10-2017), ο οικισμός εγκαταλείφθηκε πριν από τέσσερις γενιές, δηλαδή πριν από εκατόν πενήντα περίπου χρόνια, λόγω επιδημίας χολέρας που ενέσκηψε εκεί.

21 Το χωριό κατοικούνταν τουλάχιστον μέχρι τις δύο πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα. Ο Πηλιορείτης λόγιος Αργύρης Φιλιππίδης, λίγο πριν το 1821, περιγράφει στο Οδοιπορικό του ως εξής την περιοχή και το μικρό τότε χωριό: «Από εδώ [δηλ. από το τουρκικό χωριό Ντιλήχαλη, που απείχε μια ώρα από τον Ρυζόμυλο, πηγαίνοντας από την Λάρισα στον Βόλο, στα αριστερά του δρόμου και κοντά στην Κάρλα] εβγαίνεις κατά την τραμουντάνα και έρχεσαι όλο την άκριαν της λίμνης μια ώρα, ε υ ρ ί σ κ ε ι ς χ ω ρ ί ο ν Σ ι ρ τ ά δ ε ς. Έχει έως είκοσι φαμελίες χριστιανών και πύργον, όπου

Φαρσαρώτος[22]< Φαρσαριώτης < Φρασαριώτης< Φράσαρη, η, – Φράσιαρη ή Φράσερη, κωμόπολη περιοχής Πρεμετής Βορ. Ηπείρου-Νότιας Αλβανίας.

Τέλος, το επώνυμο *Χανιώτης* < Χανιά Κρήτης πιθανόν, από όπου ίσως είναι η απώτερη καταγωγή της. Πάντως η οικογένεια Χανιώτη (όπως και Βαζή και Κονοσπύρη) προέρχεται από τα βλαχοχώρια του Ασπροποτάμου. Τις οικογένειες αυτές οι άλλοι Βελεστινιώτες τις ξεχώριζαν με το προσωνύμιο Ασπροποταμίτες[23]. Στο Βελεστίνο είναι γνωστό, όμως, και απαντά μέχρι σήμερα το σχεδόν ομόηχο πατριδωνύμιο *Χασιώτης* < Χάσια, περιοχή της Β. Θεσσαλίας και των Γρεβενών και οροσειρά νοτίως των Καμβουνίων.

κάθεται ο αγάς των. Εδώ μερικοί δουλεύουν εις την λίμνην [ψαράδες], οι δε άλλοι είναι γεωργοί. Σιτάρι και κριθάρι και βαμβάκι ολίγο κάμνουν, επειδή και τον χειμώνα τα πατεί το νερό της λίμνης [πλημμυρίζουν τα χωράφια]. Απ' εδώ έρχεσαι μισή ώρα και βρίσκεις τη σκάλα Αϊράνι (...). Από τον Ρυζόμυλο κατά τον Σορόκο μια ώρα είναι η χώρα Βελεστίνος (Θεοδόσης Κ. Σπεράντσας, *Τα περισωθέντα έργα του Αργύρη Φιλιππίδη: Μερική Γεωγραφία-Βιβλίον ηθικόν*, πρόλογος-επιμ. Φιλαρέτου Βιτάλη, Αθήναι 1978, σ. 129). Αν λάβουμε υπ' όψιν ότι το χωριό εγκατέλειψε ο εγκατεστημένος στη Χλόη Βελεστίνου προπάππος του ιερέα Βελεστίνου Αθαν. Συρταδιώτη, τρεις-τέσσερις γενιές από τον πληροφορητή μας, πρέπει ο οικισμός να εκενώθηκε από τους λίγους κατοίκους του κατά την τελευταία περίοδο της τουρκοκρατίας στη Θεσσαλία (πιθανόν το 1860-70). Ο Νικόλ. Γεωργιάδης, *Θεσσαλία*, εν Αθήναις 1880, δεν αναφέρει την ύπαρξη του οικισμού Συρτάδες, όπως και άλλοι προγενέστεροι Έλληνες γεωγράφοι (Δημητριείς, Ιωάννης Οικονόμος Λογιώτατος, Αδάμ Ανακατωμένος κ.ά.) Σε πωλητήριο συμβόλαιο του τσιφλικιού- χωριού Χατζήμισι (Στεφανοβικείου) του 1888, με το οποίο το αγόρασε ο τραπεζίτης Π. Στεφάνοβικ-Σκυλίτσης, αναφέρεται ότι το τσιφλίκι συνορεύει και με «λιμώνα Συρτάδω», όπως και το 1920 ως «λιβάδι Συρτάδες του χωριού Χατζήμισι» (Δημ. Παπαγεωργίου, «Στεφανοβίκειο-λίμνη Κάρλα: Τοπωνύμια», *Υπέρεια*, τόμ. 6, μέρος Α΄, Αθήνα 2014, σ. 481-483. Βλ. και σ. 484-485, 502 - 503. Βλ. και Στ. Παπαγεωργίου, «Τοπωνύμια περιοχής Βελεστίνου (τέως Φερών) σε συμβολαιογραφικές πράξεις», *Υπέρεια,* τόμ. 3, Αθήνα 2002, σ. 508, 515, 517). Και από τη θέση αυτή θα ήθελα να ευχαριστήσω τον ιερέα Αθανάσιο Συρταδιώτη για τις πληροφορίες του για τη μετοίκηση των Συρταδιωτών στην περιοχή Βελεστίνου και σε άλλους τόπους της Μαγνησίας, που προαναφέρθηκαν. Ο Κ. Σπανός, *ό.π.,* σ. 526, δεν μπόρεσε να προσδιορίσει οικισμό Συρτάδες.

22 Το επώνυμο αυτό ανήκει σε εκείνα που είτε δεν ακούονται πια σήμερα ή μάλλον γράφονται και ακούονται παραλλαγμένα. Έτσι το Φαρσαριώτης, το οποίο αναφέρεται σε συμβόλαια, όπου το κτήμα Αθανασίου Φαρσαριώτη στην περιοχή Σταθμός Βελεστίνου (Στ. Παπαγεωργίου, «Τοπωνύμια περιοχής Βελεστίνου (τέως Φερών) σε συμβολαιογραφικές πράξεις», *Υπέρεια*, τόμ. 3, Αθήνα 2002, σ. 510), έχει γίνει Φαρσαρώτος (και στο Δημοτολόγιο) και Φαρσαλώτος (στην προφορική γλώσσα). Οι τελευταίοι φορείς του έχουν μετοικήσει στην Βέροια. Οι κάτοικοι της Φράσαρης ήταν Αρβανιτόβλαχοι, μιλούσαν βλάχικα, αρβανίτικα και γνώριζαν και τα ελληνικά. Ήταν κτηνοτρόφοι άγριοι και ληστρικοί. Σημαντικές εγκαταστάσεις Αρβανιτοβλάχων υπάρχουν στο Σέσκλο, τη Σούρπη Αλμυρού, την Πιερία κ.α. Η Φράσαρη, που είχε και Τουρκαλβανούς κατοίκους, εξίσου άγριους και πολεμικούς, είχε αναδείξει σπουδαίους μπέηδες και πασάδες στην Οθωμανική αυτοκρατορία, απογόνους σπαχήδων (Παναγ. Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου*..., τόμ. Β΄, εν Αθήναις 1856 [ανατ.: Αθήνα, εκδ. Κουλτούρα, 2004], σ.147. Βλ. και ο ίδιος, *Περιγραφή της Ηπείρου εις μέρη τρία: μέρος Α΄*, Εισαγωγή Κ. Θ. Δημαρά, [τόμ. 1], Ιωάννινα 1984, σ. 51-80.

23 Αν και βλαχόφωνοι διέφεραν πολύ από τους Περιβολιώτες Βλάχους του Βελεστίνου. Δεν συνήθιζαν να μιλούν τα βλάχικα και ήταν πολύ οικείοι με τους γηγενείς (Γκρέκους ή Καραγκούνηδες). Βλ. Παναγ. Ιω. Καμηλάκης, «Επαγγελματικές και βιοτεχνικές δραστηριότητες των κατοίκων του Βελεστίνου μετά την απελευθέρωση, ό.π., σ. 204. Η οικογένεια Χανιώτη ίσως εγκαταστάθηκε αρχικά στον Ασπροπόταμο προερχόμενη από την περιοχή Χανίων Κρήτης, μετά από κάποια από τις κρητικές επαναστάσεις του 19ου αιώνα.

Συνολικά τουλάχιστον 15 πατριδωνύμια του Βελεστίνου σχηματίζονται με το επίθημα –(ι) ώτης.[24]

Δεύτερα σε συχνότητα μεταξύ των πατριδωνυμίων του Βελεστίνου είναι όσα σχηματίζονται με το τουρκικής προελεύσεως επίθημα -λης (τουρκ. -li+ το πτωτικό -ς), γνωστό σε πολλές περιοχές του ελληνικού χώρου που γνώρισαν τουρκική κατοχή.[25] Έτσι έχουμε επώνυμα:

Μερμερελής[26] < τουρκ. τοπων. Μερμέρ = Μάρμαρα ή Μάρμαρο, απροσδιόριστη περιοχή που βρίσκεται. Στον Έβρο υπάρχει το συναφές τοπωνύμιο Μερμέργια.

Τσεσμελής < Τσεσμέ (τουρκ. και εξελληνισμένο ο Τσεσμές) = Κρήνη της Ερυθραίας στα δυτικά παράλια της Μ. Ασίας, απέναντι από τη Χίο, πασίγνωστη και από την φερώνυμη ναυμαχία.[27]

Ανάλογη σημασία έχουν δύο επίσης πατριδωνύμια Βελεστινιωτών με το επίθημα -ινός, σύνηθες σε όλη σχεδόν την Ελλάδα.

Αρτινός[28] < Άρτα της Ηπείρου και

Λαρισινός[29] < γειτονική Λάρισα.

Με το επίθημα -ίτης, σε χρήση από την αρχαιότητα και με μεγάλη διάδοση στην νεότερη Ελλάδα, έχουμε τα πατριδωνύμια:

Κοζανίτης[30] < Κοζάνη Δυτ. Μακεδονίας και

Σαρασίτης[31] < πιθανόν αρχικά Σαρατσίτης < Σαρατσί-Σαρατζί[32] το, σήμ. Περίβλεπτο Δήμου Ρήγα Φεραίου και όχι Σαράτσι, το, σήμ. Περιβολάκι Λαγκαδά Θεσσαλονίκης.

---

24 Ο Κ. Σπανός, *ό.π.,* σ. 525-526, καταγράφει 25 συνολικά πατριδωνύμια από τον εκλογικό κατάλογο του Βελεστίνου, από τα οποία τα 16 σχηματίζονται με το επίθημα –(ι)ώτης.

25 Για το επίθημα -λης/ λής των πατριδωνυμίων βλ. ενδεικτικά Ι. Α. Θωμόπουλος, *Τα πατριδωνύμιά μας,* Αθήνα 1991, παράρτ. αρ. 1 του περιοδικού *Ονόματα*, σ. 56, 85-86.

26 Σήμερα το επώνυμο δεν απαντά στο Βελεστίνο.

27 Από όσους έφεραν παλαιότερα το επώνυμο Τσεσμελής (πρόσφυγες Μικρασιάτες), μερικοί φέρουν σήμερα το επίσης πατριδωνύμιο Νέμτσας (παλαιότερα και Νέμπτας) < σλαβ. Nemec = Γερμανός, το οποίο ορισμένοι είχαν και παλαιότερα. Το τελευταίο απαντά και στον εκλογικό κατάλογο του Βελεστίνου, που χρησιμοποίησε ο Κ. Σπανός, *ό.π.*, σ. 526. Φαίνεται ότι το επώνυμο Τσεσμελής τελικά δεν επικράτησε, αν και χρησιμοποιήθηκε, όταν εγκαταστάθηκαν στο Βελεστίνο, όσοι πρόσφυγες το έφεραν. Νεμίτσοι ονομάζονταν Γερμανοί μισθοφόροι του Βυζαντίου από τον 10ο ήδη αιώνα (*Λεξικόν Εγκυκλοπαιδικόν,* έκδ. Ελευθερουδάκη, τόμ. 9, 1930, σ. 744). Για τα παράγωγα του Τσεσμελής επώνυμα βλ. Δημ. Τομπαΐδης, *Ελληνικά επώνυμα τουρκικής προέλευσης,* Αθήνα, Επικαιρότητα, 1990, σ. 175. Για τους πρόσφυγες του Βελεστίνου βλ. Βασ. Κ. Καραμπερόπουλος, *Οι Μικρασιάτες Βελεστίνου-Αερινού*, 2006. Βλ. και Δημήτρ. Κωνσταντάρας-Σταθαράς, «Μικρασιάτες πρόσφυγες στον διευρυμένο Δήμο Ρήγα Φεραίου», *Υπέρεια*, τόμ. 6 (2014), μέρος Α΄ (Φεραί-Βελεστίνο), σ. 421-433, ιδίως σ. 427-428. Σήμερα στο Βελεστίνο απαντά και το Τσεσμελής και το Νέμτσας. Οι φορείς των δύο πατριδωνυμίων αναγνωρίζουν την μεταξύ τους συγγένεια. Στο Βελεστίνο εγκαταστάθηκαν πενήντα περίπου οικογένειες Μικρασιατών.

28 Σήμερα το επώνυμο δεν απαντά στο Βελεστίνο.

29 Σήμερα το επώνυμο δεν απαντά στο Βελεστίνο.

30 Το επώνυμο Κοζανίτης, που δεν απαντά σήμερα πλέον στο Βελεστίνο, καθώς οι Βελεστινιώτες φορείς του κατοικούν στη Σκιάθο και αλλού, έχει και τον τύπο ο Κοζάνης (χωρίς παραγωγική κατάληξη).

31 Σήμερα το επώνυμο δεν απαντά στο Βελεστίνο.

32 Από το τοπων. Σαρατσί-Σαρατζί σχηματίζεται και ένα άλλο τοπωνύμιο, η «Σερατζόστρατα», ο παλιός δρόμος, που οδηγούσε από το Βελεστίνο στο χωριό Σαρατζί (Σταύρ. Π. Παπαγεωργίου, «Τοπωνύμια περιοχής Βελεστίνου (τέως Φερών) σε συμβολαιογραφικές πράξεις», *Υπέρεια*, τόμ. 3, 2002, σ. 511).

Με το επίθημα –(ι) άνος[33], ιταλικής προέλευσης σχηματίζεται το πατριδωνύμιο *Γραμμοστιάνος* < Γράμμοστα ή Γράμμουστα, ονομαστή στην τουρκοκρατία κωμόπολη του Γράμμου, σήμ. χωριό στον νομό Καστοριάς.

Τέλος, με την πτωτική κατάληξη -ς σχηματίζεται το πατριδωνύμιο Αϊβαλής[34] < Αϊβαλί, το, οι Κυδωνίες της Δυτ. Μικράς Ασίας στην Αιολίδα.

Από τα παραπάνω πατριδωνύμια άλλα απαντούν, όπως προαναφέρθηκε, και σήμερα στο Βελεστίνο, όπως τα Βουβουσιώτης, Γιασλακιώτης, Καλαμπακιώτης, Μπελετσιώτης, Νέμτσας, Συρταδιώτης, Τσεσμελής και άλλα όχι, καθώς οι φορείς τους είτε δεν άφησαν άρρενες απογόνου;, είτε μετώκησαν αλλού, όπως τα επώνυμα Αϊβαλής, Αρτινός, Γριπιώτης, Γραμμοστιάνος, Κοζανίτης, Κορνιώτης, Λαρισινός, Μερμερελής, Μωλιώτης, Μουρουσιώτης, Μπελετσιώτης, Σουπλιώτης, Φαρσαρώτος, Χανιώτης.

Η μελέτη των πατριδωνυμίων, των επωνύμων που δείχνουν τοπική προέλευση και καταγωγή, στην περίπτωση του Βελεστίνου μας δείχνει το πολυσύνθετο του πληθυσμού του, την ποικίλη προέλευση των μη γηγενών κατοίκων, επήλυδων από διάφορες περιοχές του ελληνικού χώρου, κυρίως του γειτονικού θεσσαλικού, δυτικομακεδονικού και ηπειρωτικού. Βέβαια έχουμε και μικρές εγκαταστάσεις - πέραν αυτής των Περιβολιωτών, η οποία ήταν μαζική - που οι έποικοι διατήρησαν, όχι πάντα, τα επώνυμά τους, όπως οι μαστόροι από τον Πεντάλοφο Βοίου,[35] ή το Λέχοβο της Φλώρινας[36] (οι τελευταίοι σιγά-σιγά έφυγαν από το Βελεστίνο). Επίσης έποικοι από το Ζαγόρι και άλλες περιοχές, με μεμονωμένες εγκαταστάσεις, διατήρησαν τα αρχικά τους επώνυμα. Γι' αυτό και είναι σχετικά μικρός ο αριθμός των πατριδωνυμίων στο σύνολο των επωνύμων των Βελεστινιωτών. Σε κάθε περίπτωση πάντως τα πατριδωνύμια μάς βοηθούν, πέραν του καθαρά θεωρητικού-επιστημονικού, δηλ. ονοματολογικού και ιστορικού ενδιαφέροντός τους, στην δημιουργία πληρέστερης εικόνας της προέλευσης και της σύνθεσης του πληθυσμού και τελικά καλύτερης γνώσης του τοπικού λαϊκού πολιτισμού και της πολιτισμικής ταυτότητας των κατοίκων.

Τα πατριδωνύμια των Βελεστινιωτών, παλαιότερα και νεώτερα, αποτελούν αψευδείς μάρτυρες μεμονωμένων και μικρών συνήθως ή και μεγαλύτερων μετοικεσιών και μονίμων εγκαταστάσεων και συγχρόνως σαφείς μαρτυρίες των κατά καιρούς εποικισμών[37]

33 Για τα επώνυμα σε –(ι)άνος, -ανός, τα οποία σχεδόν στο σύνολό τους είναι πατριδωνύμια, βλ. και Ι. Α. Θωμόπουλος, «Τα νεοελληνικά επώνυμα», *Ονόματα,* τόμ. 12 (1988), σ. 849, όπου διαχωρίζονται σε ιταλικής προελεύσεως, όσα τονίζονται στην παραλήγουσα, και σε ελληνικής καταγωγής, όσα τονίζονται στη λήγουσα. Το επώνυμο Γραμμοστιάνος δεν απαντά πλέον σήμερα στο Βελεστίνο.

34 Ο καθηγ. Μαν. Τριανταφυλλίδης, *Τα οικογενειακά μας ονόματα*, ό.π., σ. 25, παραθέτει τα παραγόμενα από το Αϊβαλί πατριδωνύμια Αϊβαλίτης και Αϊβαλιώτης. Σήμερα ουδείς πλέον φέρει στο Βελεστίνο το επώνυμο Αϊβαλής.

35 Κτίστες - μαστόροι από το Ζουπάνι (σήμ. Πεντάλοφο) Βοΐου Κοζάνης φαίνεται ότι δούλεψαν πολλοί στο Βελεστίνο παλαιότερα. Κάποιοι από αυτούς έλαβαν επώνυμο από το τοπωνύμιο της ιδιαίτερης πατρίδας τους, όπως οι αδελφοί Ζουπανιώτες, οικογένεια σπουδαίων μαστόρων της πέτρας, σύμφωνα με την συλλογική μνήμη των παλαιότερων Βελεστινιωτών. Βλ. σχετικά Παναγ. Καμηλάκης, «Επαγγελματικές και βιοτεχνικές δραστηριότητες των κατοίκων του Βελεστίνου», *ό.π.,* σ. 195.

36 Στο Βελεστίνο είχε σχηματιστεί, μέχρι τη δεκαετία του 1980 περίπου, μικρή παροικία Λεχοβιτών μαστόρων. Βλ. σχετικά Παναγ. Ι. Καμηλάκης, *ό.π.*

37 Για την σχέση των μετοικεσιών-εποικισμών με τα πατριδωνύμια βλ. κυρίως Μαν. Τριανταφυλλίδης, *Τα οικογενειακά μας ονόματα,* ό.π., σ. 23-25, όπου γίνεται λόγος (σ. 25 κεξ.) και για τις παραγωγικές καταλήξεις των πατριδωνυμίων.

του Βελεστίνου (που ήταν κυρίως τουρκοχώρι μέχρι τα πρώτα μεταπελευθερωτικά χρόνια). Οι εποικισμοί αυτοί από το 1881 και εξής μέχρι και τον 20όν αιώνα συνετέλεσαν στην ενδυνάμωση του ελληνικού στοιχείου μετά την αναχώρηση των Τούρκων και στην δημογραφική, σε ένα βαθμό, ανανέωση του πληθυσμού. Η ποικίλη ως προς την προέλευση σύνθεση του πληθυσμού (συμπεριλαμβανομένων και των αρκετών Μικρασιατών προσφύγων, μετά το 1923) υπήρξε παράγοντας που συνέβαλε στην διαμόρφωση της πολιτισμικής και οικονομικοκοινωνικής φυσιογνωμίας της κωμοπόλεως μέχρι σήμερα. Ας προστεθεί, τέλος, ότι το Βελεστίνο ήταν για τους ξένους, ιδίως αμέσως μετά την απελευθέρωση, τόπος ελκυστικός για εγκατάσταση, λόγω της πλούσιας γεωργικής προπαντός παραγωγής, των άφθονων πηγαίων υδάτων, χρήσιμων σε γεωργικές καλλιέργειες και βιοτεχνικές δραστηριότητες, και της επίκαιρης γεωγραφικής θέσεώς του[38].

38 Και από την θέση αυτή ευχαριστώ τον πρόεδρο της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης «Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα» φίλο γιατρό Δημ. Καραμπερόπουλο για τις πληροφορίες που μου έδωσε για παλαιότερα και σημερινά πατριδωνύμια του Βελεστίνου. Για τον ίδιο λόγο θα ήθελα να ευχαριστήσω και τον αγαπητό και πάντα πρόθυμο Βελεστινιώτη Φώτη Βαϊόπουλο.

ΧΡΥΣΟΥΛΑ Δ. ΚΟΝΤΟΓΕΩΡΓΑΚΗ,
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Θ. ΤΣΑΜΑΝΗΣ

Συνεισφορά Αλμυριωτών στην έρευνα για το Βελεστίνο, στα τέλη του 19ου αιώνα

Η συμμετοχή του Αλμυρού, διά της Φιλαρχαίου Εταιρείας Αλμυρού ΟΘΡΥΣ κυρίως, στις έρευνες για την ανάδειξη της ιστορίας του Βελεστίνου είναι γνωστή, και έχουν κατά καιρούς δημοσιευθεί αξιόλογες εργασίες γι' αυτό. Μέλη της Φιλαρχαίου Εταιρείας, με επικεφαλής τον Νικόλαο Ι. Γιαννόπουλο και τον Αθανάσιο Σπυριδάκη, από το 1896 πραγματοποίησαν «αρχαιολογικές εκδρομές», όπως τις αποκαλούσαν, στην περιοχή των αρχαίων Φερών, εντοπίζοντας, συλλέγοντας, καταγράφοντας και προσπαθώντας να διασώσουν ό,τι σημαντικό αρχαιολογικό εύρημα έκρυβε στα σπλάχνα της ή στην επιφάνειά της η Βελεστινιώτικη γή.

Όμως δεν είναι μόνον ο Νικόλαος Γιαννόπουλος εκείνος ο οποίος συνέβαλλε στην ιστορική έρευνα του Βελεστίνου. Υπήρξαν και άλλοι πριν από αυτόν, άλλοι πρωτοπόροι, άγνωστοι ίσως, και πριν από την Φιλάρχαιο Εταιρεία. Δύο από τις πρό επισήμου Φιλαρχαίου σημαντικές φυσιογνωμίες εξ Αλμυρού αποτελούν το αντικείμενο της εργασίας αυτής, η οποία ουσιαστικά αγγίζει δύο θεματικούς τομείς του Συνεδρίου: Ρήγα και Φερές-Βελεστίνο. Είναι ο Γεώργιος Βαγιατόπουλος και ο Χρήστος Βαλαμουτόπουλος

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΑΓΙΑΤΟΠΟΥΛΟΣ

Ο πρώτος Αλμυριώτης μελετητής του Ρήγα, και ένας από τους «πρώιμους» μελετητές της ιστορίας του Βελεστίνου με έμφαση στο Ρήγα, υπήρξε ο Ελληνοδιδάσκαλος Γεώργιος Βαγιατόπουλος. Πληροφορίες γι' αυτόν έχουμε από τον Ν. Γιαννόπουλο, ο οποίος τον αναφέρει με μεγάλο σεβασμό ως Ελληνοδιδάσκαλο του Αλμυρού και με ευγνωμοσύνη ως διδάσκαλό του το 1879[1] στις αναμνήσεις του απ' τα σχολεία του Αλμυρού επί Τουρκοκρατίας. «Τον είχον διδάσκαλόν μου ... Ας μοί επιτραπή να γράψω ολίγα περί αυτών εφ'

1Ν. Γιαννόπουλος, «Μορφαί του τόπου μας: Γεώργιος Βαγιατόπουλος», *Πρόοδος του Αλμυρού,* 13 Σεπτεμβρίου 1938, αρ. φ. 379.

όσον με βοηθεί η μνήμη αποτίων φόρον ευγνωμοσύνης και ως συμπολίτης και ως μαθητής του ...» Και πιό κάτω: «...Ο Γ. Βαγιατόπουλος υπήρξε τύπος ειλικρινούς και ακαμάτου διδασκάλου και πατριώτου, διότι δεν ειργάσθη ως μισθωτός, αλλ' ως πατριώτης ενδιαφερόμενος διά τα παιδιά της πατρίδος του. Οι μαθηταί του, εν οις και ο υποφαινόμενος, μετ' επαίνων εισήλθομεν άλλοι μεν εις το Γυμνάσιον Χαλκίδος, άλλοι δε εις το Γυμνάσιον Βόλου τω 1882...».

Η απελευθέρωση της Θεσσαλίας το 1881 τον βρήκε Ελληνοδιδάσκαλο στον Αλμυρό κι έτσι ήταν ο τελευταίος ελληνοδιδάσκαλος της τουρκοκρατίας και ο πρώτος στο ελεύθερο Ελληνικό κράτος, αλλά επίσης ο πρώτος Αλμυριώτης Ελληνοδιδάσκαλος που υπηρέτησε στον Αλμυρό. Τελείωσε τις γυμνασιακές του σπουδές στη Λαμία, όταν ακόμη η Θεσσαλία ήταν τουρκική επαρχία. Διορίσθηκε Ελληνοδιδάσκαλος στο Δομοκό και μετά από λίγα χρόνια στα Φάρσαλα. Το 1879 προσελήφθη στον Αλμυρό από την Κοινότητα Αλμυρού, όπου τότε δημιουργήθηκαν δύο Ελληνικά Σχολεία, επειδή κάποιοι γονείς ήθελαν να παραμείνει ο προηγούμενος ελληνοδιδάσκαλος και τον κράτησαν πληρώνοντάς τον οι ίδιοι. Ο Ν. Γιαννόπουλος φοίτησε στην τάξη του Βαγιατοπούλου, τον οποίον περιγράφει ως «εργαζόμενον υπερανθρώπως μέσα σε τρώγλη σκοτεινή και ανθυγιεινή». Από τον Αλμυρό μετατέθηκε στην Αργαλαστή, όπου παντρεύθηκε. Επανήλθε στον Αλμυρό ως Σχολάρχης, η υγεία του όμως είχε ήδη κλονισθεί εξ αιτίας των κακουχιών και αθλίων συνθηκών εργασίας στις διάφορες «τρώγλες», που χρησιμοποιούντο ως σχολεία, και αναγκάσθηκε να παραιτηθεί.

Πληροφορίες για τον Γ. Βαγιατόπουλο μας δίνει και ο Αλμυριώτης εκπαιδευτικός και λογοτέχνης Κώστας Γ. Καλαντζής, ο οποίος υπογράφει ως «Θεσσαλός»[2], και μας ενημερώνει πως: «Μεταξύ 1881-84 υπηρέτησε και στο Βελεστίνο. Όπου ο Νικόλαος Πολίτης του ανέθεσε να περισυλλέξει στο Βελεστίνο κάθετι που ζούσε ακόμη σαν παράδοση για τα παιδικά χρόνια του Ρήγα και, ή θα τού έγραψε από την Αθήνα, ή όταν πέρασε το 1882 ως έκτακτος ανώτερος επιθεωρητής της εκπαιδεύσεως θα του ανέθεσε τις έρευνες αυτές». Οι πληροφορίες αυτές του Κ. Καλαντζή επιβεβαιώνονται από το γεγονός πως ο Νικόλαος Πολίτης, από τον Απρίλιο του 1884 έως τον Μάιο του 1885 διετέλεσε Τμηματάρχης και από το 1886 έως το 1888 Γενικός Επιθεωρητής του Υπουργείου Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως[3]. Και από τη θέση αυτή, την εποχή που ασχολείτο με την εκπαίδευση συνέταξε έγγραφο, το οποίο απέστειλε προς όλους τους δασκάλους, προτρέποντάς τους να συλλέξουν λαογραφικό υλικό της περιοχής τους. Το κάλεσμα αυτό του μετέπειτα ιδρυτού της ελληνικής Λαογραφίας είχε βρεί θερμή ανταπόκριση από τους εκπαιδευτικούς. Το μεγαλύτερο μέρος του λαογραφικού υλικού, που δημοσιεύεται στα «Σύμμικτα» του *Δελτίου της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας* υπογράφεται από δημοδιδασκάλους, σχολάρχες, γυμνασιάρχες, επιθεωρητές των δημοτικών σχολείων, καθηγητές, εφόρους αρχαιοτήτων, τελειοφοίτους της φιλολογίας.

Το υλικό αυτό ο Ν. Πολίτης το αξιοποίησε στις μελέτες του μνημονεύοντας και το όνομα του συλλογέα, τιμώντας με τον τρόπο αυτό την προσφορά του καθενός. Και όντως ο ίδιος ο Ν. Πολίτης αναφέρει στο άρθρο του «Η νεότης του Ρήγα»[4], πως είχε συνεργα-

2 Κ. Καλαντζής,«Δύο Αλμυριώτες βιογράφοι του Ρήγα», *Πρόοδος του Αλμυρού*, 8-9-1940, αρ. φ. 374.

3 Ρέα Κακάμπουρα-Τίλη, «Ο Ν. Γ. Πολίτης και οι εκπαιδευτικοί ως συλλογείς λαογραφικού υλικού», *Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, «Ο Νικ. Γ. Πολίτης και το Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας»*, Ακαδημία Αθηνών, τ. Α΄, Αθήνα 2012.

4 Ν. Πολίτης, «Η νεότης του Ρήγα», περιοδ. *Εστία*, τόμ. 19, 1 Ιανουαρίου 1885, σελ. 13-16.

σθεί με τον Γ. Βαγιατόπουλο, με την έννοια πως του ζήτησε να συλλέξει πληροφορίες. Επί λέξει σημειώνει: «...ταύτας (τις διηγήσεις «των Φεραίων πρεσβυτών») παρακληθείς υπ' εμού συνέλεξεν ο εν Βελεστίνω δημοδιδάσκαλος κ. Γ. Βαϊουτόπουλος, εξετάσας πάντας τους γινώσκοντάς τι περί του Ρήγα Έλληνας και Οθωμανούς». Η παρατήρηση αυτή του Πολίτη, δεν έγινε μετά από δική του επιτόπια έρευνα στο Βελεστίνο, διότι ο ίδιος δεν επισκέφθηκε το Βελεστίνο. Τις πληροφορίες αυτές τις έδωσε ο δημοδιδάσκαλος, ο οποίος του προσέφερε και όλο το πληροφοριακό υλικό από το Βελεστίνο. Ο δημοδιδάσκαλος αυτός, που έκανε την επιτόπια έρευνα στο Βελεστίνο για λογαριασμό του Πολίτη ήταν ο Αλμυριώτης Γ. Βαγιατόπουλος και του έστειλε έτοιμο όλο το πληροφοριακό υλικό που συγκέντρωσε από την περιοχή. Όμως η πληροφορία αυτή αποσιωπάται, παραγνωρίζεται, όπως αναφέρει και ο Δημ. Καραμπερόπουλος, σύγχρονος μελετητής του Ρήγα, σε άρθρο του[5] σε Διεθνές Συνέδριο της Ακαδημίας Αθηνών.

Εδώ θα κάνω μια διευκρίνιση: Στο άρθρο του Πολίτη αναφέρεται ως *Βαϊουτόπουλος* και αλλού ως *Βαλαμουτόπουλος*. Το όνομά του είναι Βαγιατόπουλος όχι Βαϊουτόπουλος. Η προέλευση είναι από τα «βάγια» που οι λόγιοι της εποχής, αυθαιρέτως, μετέτρεψαν σε «βάια». Συνεργάτης του Πολίτη ήταν ο *Βαγιατόπουλος* ο δε Βαλαμουτόπουλος είναι ένα εντελώς διαφορετικό πρόσωπο, δεν είχε καμία σχέση ή επαφή με τον Πολίτη και είναι ο δεύτερος Αλμυριώτης με τον οποίο θα ασχοληθούμε στο δεύτερο μέρος της εργασίας μας.

Ο Γ. Βαγιατόπουλος εργάστηκε με ευσυνειδησία παραδειγματική. Πήγε από σπίτι σε σπίτι, ρωτούσε τους γέρους, κρατούσε σημειώσεις. Εκείνα τα χρόνια, με την απελευθέρωση της Θεσσαλίας είχε ανάψει πάλι το ενδιαφέρον για το Ρήγα και βρίσκονταν ακόμα εκεί πολλοί γέροι Τούρκοι κι Έλληνες, που θυμούνταν ή είχαν ακούσει για τη ζωή του. Τα «στοιχεία» που συγκέντρωσε - κι ήταν πολλά και σημαντικά - τά έστειλε, όπως προαναφέρθηκε, στον Νικόλαο Πολίτη. Έτσι το 1885 στο περιοδικό *Εστία*[6] είδε το φως το πολύκροτο άρθρο «Η Νεότης του Ρήγα» του Ν. Πολίτη. Με το άρθρο αυτό φωτίζονται πολλά σκοτεινά σημεία αυτής της περιόδου της ζωής του Ρήγα, για τα νεανικά χρόνια και τις σπουδές του, αλλά και λαογραφικά στοιχεία, παραδόσεις, έθιμα κλπ.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΒΑΛΑΜΟΥΤΟΠΟΥΛΟΣ

Ο δεύτερος Αλμυριώτης, που συμμετείχε και συνεισέφερε στην ιστορική έρευνα για το Βελεστίνο και για τον Ρήγα, είναι ο Χρήστος Βαλαμουτόπουλος,[7] καταγόμενος από την παλιά, γνωστή, αλμυριώτικη οικογένεια των Βαλαμουτοπουλέων. Ήταν Ελληνοδιδάσκαλος και δίδαξε, από φοιτητής ακόμη, στο Ελληνικό Σχολείο του Αλμυρού. Έπειτα σπούδασε και εργάσθηκε στο Βόλο ως δικηγόρος, «ο εξ Αλμυρού της Θεσσαλίας», όπως γράφει ο ίδιος, και μάλιστα επιτυχημένος ως δικηγόρος και εξαιρετικός ως άνθρωπος, όπως τον περιέγραφαν οι σύγχρονοί του. Το ενδιαφέρον του για την ιστορία και αρχαιολογία της Μαγνησίας ήταν μεγάλο, με ιδιαίτερη αγάπη και θαυμασμό προς το έργο του Ρήγα, αισθήματα που τον οδήγησαν στον άθλο να βιογραφήσει τον Ρήγα.

5 Δημήτριος Καραμπερόπουλος, «Νικολάου Γ. Πολίτη, ΄Ή νεότης του Ρήγα΄΄, 1885», Πρακτικά Συνεδρίου *Ο Νικόλαος Γ. Πολίτης και το Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας*, (Αθήνα 2003), *Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας* αρ. 23, τόμ. Α΄, Αθήνα 2012, σελ. 447-454.

6 τόμος ΙΘ΄, σελ. 13-16.

7 Ν.Ι.Γιαννόπουλος, «Χρήστος Βαλαμουτόπουλος», *Πρόοδος*, αρ. φύλ. 380/20-10-1940. Κώστας Καλαντζής (Θεσσαλός), *ό.π.*

Μελέτησε τις ελάχιστες τότε προηγούμενες εργασίες για τον Ρήγα, του Περραιβού, του Γούδα κ.τ.λ. και δεν ικανοποιήθηκε, αφού άφηναν ένα μεγάλο κενό στα νεανικά χρόνια της ζωής του. Αποφάσισε λοιπόν να συμπληρώσει ο ίδιος όσα κενά έβρισκε για τη ζωή του, όπως αναφέρει ο ίδιος στον γεμάτο πατριωτισμό και εθνική υπερηφάνεια πρόλογό του: «Μία μέχρι τούδε βιογραφία του Ρήγα (μειούσα μάλλον την αξίαν και τον θαυμασμόν του ανδρός) εξεδόθη, αλλ' η ποιότης αυτής είναι τοιαύτη, ώστε απαγορεύεται ημίν να ονομάσωμεν τον συγγραφέα... Άπασαι αι μέχρι τούδε εκδοθείσαι Ιστορίαι αναφέρουσι περί του Ρήγα ελάχιστα, και παραδέχονται το έξοχον μεγαλείον του ... δανειζόμεναι αυτό εκ του τέλους του βίου του... Κοπιάσαντες τα μέγιστα, παρέχομεν εις τας χείρας του αναγνώστου ουχί συρραφήν ιστορικής ύλης, αλλά βιογραφίαν εγκλείουσαν όλα τα δεινοπαθήματα των πατέρων μας επί τετρακόσια έτη... Ο αγών και ο πόνος εις το να λύσω πολλά σκοτεινά μέρη της βιογραφίας του Ρήγα μ' έκαμε να επισκεφθώ τρις τον Βελεστίνον, την Ζαγοράν, την Πορταρίαν και τας Πάτρας ένθα υπάρχει οικογένειά τις διαφυλάττουσα ως ιεράν παρακαταθήκην την καθ' εαυτό εικόνα του Ρήγα...».

Διαθέτοντας κατάρτιση, ταλέντο και όρεξη ασχολήθηκε πολύ, με ζήλο, με αγάπη και πατριωτισμό με το θέμα αυτό. Βρέθηκε παντού όπου πέρασε ο Ρήγας, Βελεστίνο, Ζαγορά, Κισσό, γενικά Θεσσαλία και αλλού, είτε γιατί τον φέρνανε οι δικηγορικές δουλειές του είτε κάνοντας ειδικά προς τούτο ταξίδια, αναζητώντας πληροφορίες, και κατάφερε να συγγράψει τη βιογραφία του Ρήγα σε ένα βιβλίο 88 σελίδων, πρωτότυπο για την εποχή του, με ιστορική και λογοτεχνική αξία, στο οποίο προσθέτει κάτι νέο για το Ρήγα. (αν και υπάρχουν κάποιες επιφυλάξεις για το εάν όλα όσα αναφέρει είναι ιστορική αλήθεια ή θρύλος). Το βιβλίο αυτό του Χ. Βαλαμουτοπούλου εκδόθηκε στην Αθήνα το 1891 με τον τίτλο «Ρήγας ο Φεραίος, Πρωτότυπος μονογραφία».

Ο Κ. Καλαντζής γράφει επί λέξει για το βιβλίο: «Όποιος διάβασε το βιβλίο αυτό αμέσως θα καταλάβει το συγγραφικό και λογοτεχνικό ταλέντο του συγγραφέα, την ιστορική όσφρησή του. Η βιογραφία αυτή ανήκει - μπορούμε να πούμε - στο είδος των «ρομανσέ», που στον καιρό μας ο Σπύρος Μελάς έδωσε τις μεγάλες δημιουργίες του. Καρδιά, φαντασία και ιστορική γνώση. Παρακολουθά τον Ρήγα δένοντας με τη φαντασία του τα κομμένα νήματα της γραφτής και προφορικής παράδοσης. Ζωντανεύει με απέριττες γραμμές την εποχή του, την ταπεινή χριστιανική συνοικία του Βελεστίνου, τον πρώτο δάσκαλο, τον Ρήγα. Από εκεί στην Ζαγορά την ειδυλλιακή φύση του βουνού, το ποιητικό ξύπνημα στην ψυχή του Ρήγα, τ' αγναντέματά του, το χάραγμα του μεγάλου και καταπληκτικού δρόμου του. Αναφέρει και περιγράφει ένα ταξίδι του Ρήγα στο Άγιον Όρος, Όλυμπο και Θεσσαλικό Κάμπο. Μ' αυτό προσθέτει κάτι νέο αλλά δεν ξέρουμε εάν είναι θρύλος ή ιστορική αλήθεια. Γενικά το βιβλίο είναι πρωτότυπο, έχει ιστορική και λογοτεχνική αξία. Ο Χρήστος Βαλαμουτόπουλος είναι μια ενδιαφέρουσα μορφή όχι μόνο για τον Αλμυρό μα γενικά για τα Θεσσαλικά Γράμματα».

Το βιβλίο του αυτό για το Ρήγα το είχε αφιερώσει στον μεγάλο εθνικό ευεργέτη Ανδρέα Συγγρό με ολοσέλιδη αφιέρωση κι ένα ιδιαίτερο ολοσέλιδο σημείωμα.

Το βιβλίο ασφαλώς είναι γνωστό στους σχετικούς επιστημονικούς και ιστορικούς κύκλους και υπάρχει σε πανεπιστημιακές βιβλιοθήκες καθώς και στη βιβλιοθήκη της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα. Ο δε Ν. Ι. Γιαννόπουλος γράφει: «Ένα βιβλίον είχον της βιογραφίας του Ρήγα υπό Χρ. Βαλαμουτοπούλου το οποίον μαζύ με άλλα πολλά εδώρησα εις την βιβλιοθήκην του Μουσείου Αλμυρού».

Ο Χρήστος Βαλαμουτόπουλος ως αρχαιόφιλος ανταποκριτής

Ως βιογράφος του Ρήγα είναι ίσως αρκετά γνωστός ο Χ. Βαλαμουτόπουλος. Εκείνο όμως που δεν είναι γνωστό για τον αξιόλογο αυτόν Αλμυριώτη, είναι το μέγιστον ενδιαφέρον του για τις αρχαιολογικές έρευνες. Και να επισημάνω πως βρισκόμαστε λίγα χρόνια μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας, μια εποχή με έντονα τα πατριωτικά και εθνικά ιδεώδη. Ο Βαλαμουτόπουλος παρακολουθούσε τις έρευνες και ανασκαφές που λάμβαναν χώρα σε όλη τη Μαγνησία, και έδινε δημοσιογραφικές ανταποκρίσεις στην γνωστή ημερήσια πολιτική αθηναϊκή εφημερίδα *Νέα Εφημερίς,* η οποία κυκλοφόρησε από το1881 ως το 1897. Πρώτος διευθυντής της ήταν ο Ιω. Καμπούρογλου. Στις 8 Ιανουαρίου 1893 δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα αυτή επιστολή, που είχε αποστείλει ο Χρ. Βαλαμουτόπουλος, με τίτλο «Αρχαιολογικά ευρήματα», η οποία απευθυνόταν στον διευθυντή Ιω. Καμπούρογλου και παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Τα δύο δημοσιεύματα που ακολουθούν, μού τα παραχώρησε ευγενώς, από το προσωπικό του αρχείο, ο ξεχωριστός συνεργάτης, συνοδοιπόρος και φίλος ακριβός, κ. Βίκτωρ Κοντονάτσιος, τον οποίο και ευχαριστώ θερμότατα. Όπως αναφέρει στο δημοσίευμά του ο Βαλαμουτόπουλος, πληροφορήθηκε πως στο Βελεστίνο γίνονταν ανασκαφές-ιδιωτικές ανασκαφές. Έσπευσε λοιπόν επί τόπου αυτοπροσώπως και εκεί βρέθηκε μπροστά σε μια λαμπρά ανασκαφική επιτυχία: Εργάτης έφερνε με την αξίνα του στο φως τρία πολύτιμα ευρήματα. Την εξαιρετικά ευχάριστη είδηση θεώρησε καλό να ανακοινώσει αμέσως, με χαρά και υπερηφάνεια, στην *Νέα Εφημερίδα.* Παρατίθεται ολόκληρο το δημοσίευμα[8]:

«*ΝΕΑ ΕΦΗΜΕΡΙΣ*, 8 Ιανουαρίου 1893. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ
Κύριε συντάκτα τῆς *Νέας Ἐφημερίδος*, Πρὸ ἡμερῶν ἐξωδίκως ἐπληροφορήθην ὅτι ἐν τῇ πατρίδι τοῦ Ρήγα ἐνεργοῦνται ἰδιωτικαὶ ἀνασκαφαὶ πρὸς εὕρεσιν ὀγκολίθων. Ἐπειδὴ δὲ εἶχον ἀνάγκην νὰ μελετήσω καὶ τὴν τοπογραφίαν τοῦ καθηγητοῦ κ. Σπύρου Λάμπρου, ὅσον ἀφορᾶ τὰς διαφόρους τοποθεσίας τοῦ Βελεστίνου, ἅς ἐχάραξεν ἡ ἀθάνατος γραφὴ τοῦ Ῥήγα μας, μετέβην ἐνταῦθα στεφθεὶς ὑπὸ λαμπρᾶς ἐπιτυχίας. Ἡ σκαπάνη τοῦ ἐργάτου ἐξήγαγεν εἰς φῶς τρία τιμαλφῆ τῆς ἀρχαιότητος. Ὑμεῖς κ. φίλτατε Καμπούρογλε, λάτρις τῆς ἐθνικῆς εὐκλείας, ἀείποτε ἐπεφάνητε ὑψοῦντες φωνὴν ὑπὲρ τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ ἤδη ἐντείνατε τὴν γραφῖδα σας ὑπὲρ τῶν εὑρημάτων αὐτῶν, ὅπως διασωθῶσι ταῦτα βεβήλων χειρῶν.

Τὸ πρῶτον εἶναι εὐμεγέθης ἐπιτύμβιος στήλη ἐφ' ἧς ἀναγινώσκονται τὰ γράμματα:
ΣΩΤΗΡΙΧΕ ΘΕΟΔΩΡΟΥ
..... ΕΙΔΕ ΣΩΤΗΡΙΧΟΥ
και κατωτέρω:
ΗΓΗΣΑΝΔΡΑ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΧΑΙΡΕ.

Τὸ δεύτερον εἶναι πλὰξ ἐπιτύμβιος, ἀλλὰ μικροτέρου σχήματος φέρουσα ἐν τοξοειδεῖ κοιλώματι προτομὴν νεανίου καὶ παρακάτω τὰ γράμματα:
ΘΕΟΔΩΡΕ ΑΡΙΣΤΟΜΕΝΟΥΣ
ΧΑΙΡΕ.

Τὸ τρίτον μοὶ φαίνεται τὸ κάλλιστον τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ εὑρεθέντων μνημείων τῆς ἀρχαιότητος. Εἰς μέγεθος ὀλίγον τοῦ φυσικοῦ ἀπολειπόμενον εἶναι ἀναγεγλυμμένη νεαρὰ γυνὴ κρατοῦσα ἐν μὲν τῇ ἀριστερᾷ μικρὸν κάτοπτρον τὴν δὲ δεξιὰν τείνουσα εἰς

8 Χρ. Βαλαμουτόπουλος, *Νέα Ἐφημερίς*, 8 Ιανουαρίου 1893.

πυξίδα, ἵνα λάβῃ ἀντικείμενον καλλωπισμοῦ. Τὴν πυξίδα, μυροθήκην, φέρει μικρὰ θεραπαινὶς, μόλις τὸ κάλυμμα ἀνοίξασα νὰ δεχθῇ νέον παράγγελμα. Ἡ κεφαλὴ τῆς γυναικὸς μόλις ἅπτεται τοῦ διαζώματος, ὅπερ χρησιμεύει ὡς βάσις τοῦ κατὰ μέγα μέρος τεθραυσμένου ἀετώματος, ἥ τε κεφαλὴ καὶ ἐπίλοιπον σῶμα σώζονται σχεδὸν εὐτυχῶς ἀβλαβῆ καὶ αἱ λεπτόταται τοῦ χιτῶνος καὶ τοῦ ὀλίγον κατωτέρω τῆς ὀσφύος καθήκοντος ἱματίου πτυχαί, διακρίνονται κάλλιστα. Τὰ κειμήλια ταῦτα τοῦ Ἀδμήτου καὶ Ἰάσονος μένουσιν ἤδη ἐρριμένα εἴς τινα γωνίαν τῆς δημαρχίας. Ἐν Βελεστίνῳ τῇ 4 Ἰανουαρίου 1893, Πρόθυμος φίλος σας, Χρ. Βαλαμουτόπουλος».

Στο δημοσίευμα γίνεται ακριβής περιγραφή των ευρημάτων με ιδιαίτερη έμφαση στο τρίτο, το οποίο χαρακτηρίζει ως το κάλλιστον, το ωραιότερο μνημείο, που είχε βρεθεί στη Θεσσαλία: Ανάγλυφη νεαρά γυναίκα, «αναγεγλυμμένη», λίγο μικρότερη από το φυσικό μέγεθος, που κρατούσε στο αριστερό της χέρι καθρέφτη και άπλωνε το δεξί για να πάρει ένα αντικείμενο καλλωπισμού από μια μυροθήκη, την οποία είχε μόλις ανοίξει η μικρή υπηρέτρια. Η κεφαλή και το σώμα σώζονται απείραχτα και οι λεπτότατες πτυχές του χιτώνα διακρίνονται θαυμάσια. Ενημερώνει τέλος πως τα ευρήματα αυτά είναι ριγμένα σε μια γωνιά του δημαρχείου και παράλληλα ζητά από τον Καμπούρογλου να χρησιμοποιήσει την επιρροή του δια της δημοσιογραφικής του γραφίδος, ώστε να διασωθούν τα ανευρεθέντα, από βέβηλα χέρια.

Μετά από δέκα ημέρες στην ίδια εφημερίδα δημοσιεύεται ιδιαίτερη ανταπόκριση για το ίδιο θέμα από τον Χρήστο Βαλαμουτόπουλο, με τίτλο: «ΤΑ ΕΝ ΒΕΛΕΣΤΙΝΩ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ»[9]. Στην ανταπόκριση αυτή ενημερώνει με ικανοποίηση τον συντάκτη της εφημερίδας, πως ήδη ο δήμαρχος Βελεστίνου ενδιαφέρθηκε, τακτοποίησε τα ευρήματα σε κατάλληλο χώρο και αποφάσισε να αναλάβει να κατασκευάσει μουσείο για να τοποθετήσει και αυτά, αλλά και όσα στο μέλλον ανακαλυφθούν σε μελλοντικές ανασκαφές.

Στη συνέχεια, ο αρχαιολάτρης Αλμυριώτης δάσκαλος και δικηγόρος, με περισσό ζήλο, μελετά και περιγράφει τα τρία ανάγλυφα με θαυμαστές λεπτομέρειες, προσπαθώντας μάλιστα να τεκμηριώσει και να τοποθετήσει χρονικά τα συμπεράσματά του και τονίζει πως αν και δεν είναι ειδικός αρχαιολόγος έκανε μερικές έστω και ατελείς μελέτες, το αποτέλεσμα των οποίων μπορεί να χρησιμεύσει ως αφετηρία για πιο ενδελεχή μελέτη από τους ειδικούς. Και οδηγείται στο συμπέρασμα πως η πρώτη επιγραφή τοποθετείται μετά τους ομηρικούς χρόνους. Η στήλη που φέρει «τὴν ἐπιγραφὴν ΣΩΤΗΡΙΧΕ ΘΕΟΔΩΡΟΝ ΧΑΙΡΕ δὲν εἶνε ἀκατέργαστος ἀλλὰ λελαξεμένη ἄκρως» και δείχνει ότι είναι της εποχής του 6ου π. Χ. αιώνος. Και παραθέτει τα αναλυτικά του επιχειρήματα για τα συμπεράσματά του.

Το πλήρες δεύτερο δημοσίευμα έχει ως εξής:

«*ΝΕΑ ΕΦΗΜΕΡΙΣ*, 18 Ιανουαρίου 1893, ΤΑ ΕΝ ΒΕΛΕΣΤΙΝΩ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

(Ἰδιαιτέρα ἀνταπόκρισις τῆς *Νέας Ἐφημερίδος*), Πρὸ ἡμερῶν διὰ συνοπτικωτάτης περιγραφῆς σᾶς ἀνήγγειλα τὴν κατὰ σύμπτωσιν ἀνεύρεσιν τῶν τριῶν ἀγαλμάτων, ἐφ' ὧν ἐπεκαλέσθην καὶ τὴν δημοσιογραφικὴν μέριμνάν σας περὶ τοῦ καταλλήλου τρόπου τῆς ἐξασφαλίσεως αὐτῶν ἐκ χειρῶν βεβήλων, τὰς ὁποίας προέλαβεν ἡ ἀγαθὴ μέριμνα τοῦ κ. Δημάρχου Βελεστίνου, τοποθετήσαντος αὐτὰ ἐν καταλλήλῳ χώρῳ καὶ ἀπὸ τοῦδε ἀναλαβόντος γενναίαν τὴν ἀπόφασιν τοῦ κατασκευᾶσαι μουσεῖον, ὅπως ἐναποθέσῃ ἐν αὐτῷ τὰ

9 Χρ. Βαλαμουτόπουλος, *Νέα Ἐφημερίς*, 18 Ιανουαρίου 1893.

εὑρεθέντα καὶ ὅ,τιδήποτε ἄλλο θέλει ἀνακαλυφθῇ διὰ μεταγενεστέρων ἐπὶ τούτῳ ἐνεργηθησομένων ἀνασκαφῶν ἐν τῇ πατρίδι τοῦ ἀθανάτου Ρήγα. Ἐκ τῆς προσαρτήσεως καὶ ἐντεῦθεν ἐγνώσθη πλέον ἡ ἀξία αὐτῶν καὶ παρὰ τοῦ ἀμαθεστάτου χωρικοῦ Θεσσαλοῦ καὶ ἕκαστος παραδέχεται, ὅτι ἡ ἐξεύρεσις αὐτῶν σπουδαιότατα ἐξυπηρετεῖ τὴν ἀρχαιολογίαν μας.

Ἐπὶ τῇ θέᾳ των, μαρτυρούσῃ ὡρισμένην ἐποχὴν γλυπτικῆς, καίτοι μὴ ὤν ἀρχαιολόγος εἰδικός, ἠθέλησα μόλοντοῦτο νὰ κάμω μελέτας τινάς, ἔστω καὶ ἀτελεῖς, ὧν τὸ ἀποτέλεσμα ἀποστέλλω ὑμῖν κ. Καμπούρογλε, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς ἀφετηρία βαθυτέρας μελέτης ἐκ τῶν εἰδικῶν περὶ τὰ τοιαῦτα ἀσχολουμένων καὶ οὕτω ἐξακριβωθῇ ἀληθέστερον ἡ ἀξία καὶ ἡ ἐποχὴ αὐτῶν. Τὸ πρῶτον, ὡς ἤδη ἔγραψα ὑμῖν, εἶναι στήλη, τὴν ὁποίαν ἀνάγω μετὰ τοὺς ὁμηρικοὺς χρόνους τιθεμένην ἐπὶ τῶν τάφων καὶ ἥτις δεικνύει μεταβολὴν ρυθμοῦ αὐτῶν, ἐφ' ἧς σεμνῶς εχαράσσετο τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωος. Ὁ Ὅμηρος ἐν Ἰλιάδι συχνὰ ἀναφέρει στήλας ἐπὶ τοῦ τύμβου καὶ δὲν ἦσαν αὗται ἄλλο τι ἢ μέγας λίθος ἀκατέργαστοςἐντελῶς. Ὁ Ἐλπήνωρ παραγγέλλει εἰς τὸν Ὀδυσσέα νὰ τῷ κατασκευάσῃ τύμβον καὶ εἰς τὴν κορυφὴν αὐτοῦ νὰ στήσῃ κώπην πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι ἦτο ναύτης, ἡ δὲ ἀξία τῶν στηλῶν αὐτῶν δὲν ἐκρίνετο ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῆς μορφῆς, ἀλλ' ἐκ τοῦ μεγέθους καὶ τοῦ ὕψους τοῦ τύμβου.

Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ὅμως στήλη, ἡ φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν ΣΩΤΗΡΙΧΕ ΘΕΟΔΩΡΟΝ ΧΑΙΡΕ δὲν εἶνε ἀκατέργαστος ἀλλὰ λελαξεμένη ἄκρως καὶ δεικνύει, ὅτι εἶνε ἐποχῆς τοῦ 6ου αἰῶνος πρὸ Χριστοῦ, χρόνους δηλαδὴ καλοὺς καὶ ἐλευθέρους τῆς Ἑλλάδος, καθ' οὕς ἀνεγράφετο ἐπ' αὐτοῦ μόνον τὸ κύριον ὄνομα τοῦ νεκροῦ καὶ μετ' αὐτὸ, ὡς ἀδιαφιλονίκητον σημεῖον τῶν ἐποχῶν, τὴν λέξιν ΧΑΙΡΕ, ἥτις ἕπεται τῆς λέξης ΘΕΟΔΩΡΟΝ. Ἡ περὶ ἧς ἔγραψα ὑμῖν στήλη ἔχει σχῆμα καὶ ὕψος ὅσον ἡ τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἀριστίωνος, ἥτις παριστᾶ τὸ παράστημα τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων τῶν νικησάντων τοὺς Πέρσας κατὰ τὸ 490 π.Χ.

Δεύτερον, τὸ καὶ σπουδαιότερον τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ εὑρεθέντων, εἶνε τὸ παριστῶν νεαρὰν γυναῖκα ἄγαλμα. Τὸ ὅλον σύμπλεγμα παριστᾷ, ὅτι εἶνε αὐτῆς τῆς ἐποχῆς ἀναμφιρήστως, καθ' ἣν αἱ γυναῖκες παρίσταντο ἐν ταῖς μᾶλλον ἐναερέτοις ἀσχολίαις των. Ὅ,τι διὰ τὸν ἄνδρα εἶναι τὰ ὅπλα διὰ τὴν γυναῖκα ἦσαν τὰ κοσμήματα, καὶ διὰ τοῦτο ἐνδείκνυται ὑπ' αὐτοῦ αὕτη κρατοῦσα διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς κάτοπτρον μικρὸν, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς μυροθήκην πυξίδα. Οὕτω, ὡς ἐνθυμοῦμαι, ἐν τῷ κεντρικῷ μουσείῳ παρίσταται ἡ Ἀμησάλεια φοροῦσα χιτῶνα καὶ ἱμάτιον μακρὸν καλύπτον καὶ μέρος τῆς κεφαλῆς της. Πρὸ αὐτῆς μία θαλαμηπόλος κρατεῖ κιβώτιον μικρὸν περιέχον κοσμήματα. Ἀπαραλλάκτως, ὡς σύγκρισις ἀλάνθαστος τῆς ἐποχῆς αὐτῆς καὶ ἐν τῇ ἐνταῦθα, παρατηρεῖται μικρὰ θεραπαινὶς μόλις τι κάλυμμα ἀνοίξασα νὰ δεχθῇ νέον παράγγελμα τῆς γυναικός. Ταῦτα μὲν ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐποχὴν αὐτῶν, τὴν ἐκ τῶν σημείων εὑρεθεῖσαν, τοῖς εἰδικοῖς δὲ πρόκειται ἤδη νὰ ἐξονυχίσωσιν αὐτοὶ καὶ κρίνωσι περὶ τῆς ἐποχῆς καὶ ἀξίας αὐτοῦ. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν ἐπ' αὐτῶν μέριμναν, προσεχῶς.».

Οι αρχαιολογικές μου γνώσεις δεν μού επιτρέπουν να γνωρίζω περισσότερα για τα «κάλλιστα» αυτά ευρήματα, ούτε για το τι απέγιναν, αν φυλάχθηκαν, αν καταγράφηκαν, αν μελετήθηκαν από αρχαιολόγους, αν βρίσκονται σε κάποιο μουσείο ή αν καταστράφηκαν, αν χάθηκαν. Θεωρώ όμως πως είναι ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον και πολύτιμο δημοσίευμα. Ο δε Χρήστος Βαλαμουτόπουλος είναι μια μεγάλη πνευματική μορφή για τον Αλμυρό, για τη Θεσσαλία και τα θεσσαλικά γράμματα γενικότερα, αλλά, δυστυχώς, παραγνωρισμένη, ξεχασμένη και άγνωστη, ακόμη και από τους ίδιους τους Αλμυριώτες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

α) Χρ. Βαλαμουτόπουλος, *Ρήγας ο Φεραίος,* Αθήνα, 1891.

β) Δημήτριος Τρ. Αργυρόπουλος, «Επαρχία Αλμυρού», *Θεσσαλικά Χρονικά,* έκτακτος έκδοσις 1935.

γ) Περιοδικό Εστία, τόμ. 19, 1885.

δ) Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, *Ο Νικ. Γ. Πολίτης και το Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας,* Ακαδημία Αθηνών, τ.Α΄, Αθήνα 2012.

ε) Εφημερίς *Πρόοδος του Αλμυρού,* 1940, αρ. φ. 374, 379, 380.

στ) *Νέα Ἐφημερίς,* 8-1-1893 και 18-01-1893.

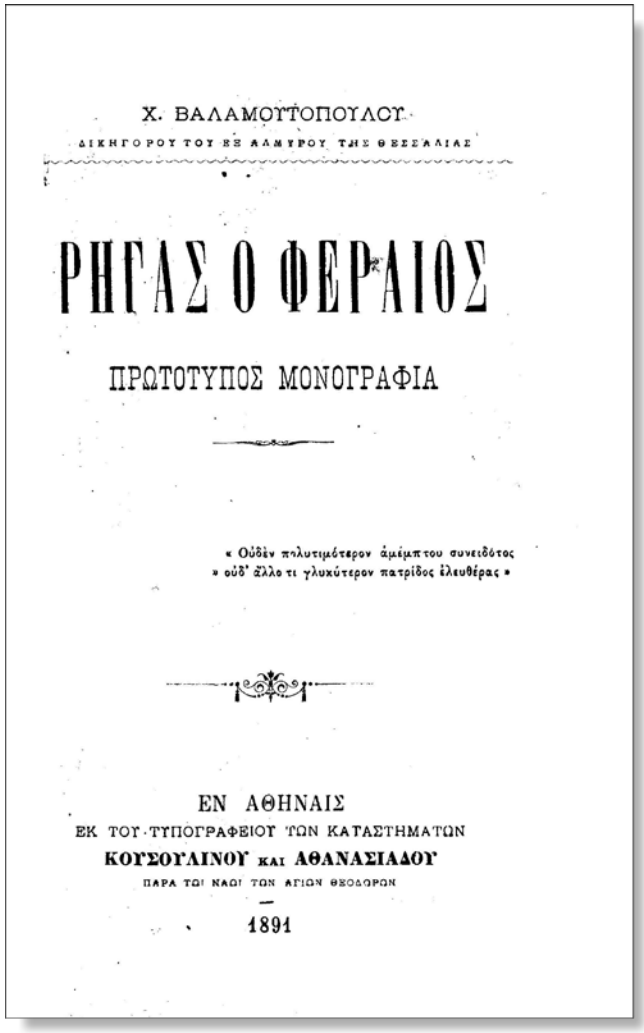

Χ. ΒΑΛΑΜΟΥΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΔΙΚΗΓΟΡΟΥ ΤΟΥ ΕΞ ΑΛΜΥΡΟΥ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΡΗΓΑΣ Ο ΦΕΡΑΙΟΣ

ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΣ ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΑ

« Οὐδὲν πολυτιμότερον ἀμέμπτου συνειδότος
» οὐδ' ἄλλο τι γλυκύτερον πατρίδος ἐλευθέρας »

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ
ΚΟΥΣΟΥΛΙΝΟΥ ΚΑΙ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΟΥ
ΠΑΡΑ ΤΩΙ ΝΑΩΙ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΘΕΟΔΩΡΩΝ

1891

Εικ. 1: Το εξώφυλλο του βιβλίου του Χρ. Βαλαμουτοπούλου.

ΑΝΔΡΕΑ ΣΥΓΓΡΩ.

ΕΘΝΙΚΩι ΕΥΕΡΓΕΤΗι

ΑΝΔΡΙ ΔΕ ΦΙΛΟΜΟΥΣΩΙ ΚΑΙ ΦΙΛΟΕΘΝΕΙ

ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΔΟΚΙΜΙΟΝ

ΑΝΘ' ΩΝ ΟΥ ΠΑΥΕΤ' ΕΥΕΡΓΕΤΩΝ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΑΝΑΤΙΘΕΤΑΙ

Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΥΣ

Εικ. 2: Η αφιέρωση στον Εθνικό Ευεργέτη Ανδρέα Συγγρό.

Μεγάτιμε ἄνερ.

Εἰς τίνα ἄλλον ἠδυνάμην ν' ἀφιερώσω τὴν βιογραφίαν τοῦ πρωτομάρτυρος τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ΡΗΓΑ ΤΟΥ ΦΕΡΑΙΟΥ, ἢ εἰς ΥΜΑΣ τὸν ἀφειδῶς καθ' ἑκάστην ἐκπλήσσοντα τὸν κόσμον καὶ τὰ τέκνα τῆς δούλης Ἑλλάδος μὲ τὰς εὐεργεσίας ΣΟΥ; Μὲ ποῖον ἄλλο ἐκλαμπρότερον ὄνομα ἠδυνάμην νὰ περικοσμήσω τὸ ὄνομα τοῦ ΡΗΓΑ μου, εἰμὴ μὲ τὸ ΣΟΝ, ὅπερ ἐγκλείει τὸν ἀκοίμητον πατριωτισμόν;

Ἐξαιτοῦμαι συγγνώμην, διότι πρὶν ζητήσω τὴν συναίνεσίν ΣΟΥ, τίθημι τὸ ΣΟΝ ὄνομα κόσμημα τοῦ πονήματός μου, καὶ διὰ τοσοῦτον σμικρᾶς προσφορᾶς παρίσταται ἡ πρός Σε μεγάλη εὐγνωμοσύνη μου.

Ὁ συγγραφεὺς
ΧΡ. ΒΑΛΑΜΟΥΤΟΠΟΥΛΟΣ

Εικ. 3: Το χαρακτηριστικό αφιερωματικό σημείωμα προς τον «Μεγάτιμον άνδρα».

ΧΡΗΣΤΟΣ ΜΕΡΕΝΤΙΤΗΣ

Η διδασκαλία της τοπικής ιστορίας του Βελεστίνου: Εκπόνηση διδακτικού υλικού για την ανάδειξη των τοπικών ιστορικών μνημείων

Το αίτημα της ανάδειξης της τοπικής ιστορίας και της διά αυτής σύνδεσης των τοπικών συμβάντων με τη γενική ιστορία έχει αναδειχτεί σε σημαντικό βαθμό τα τελευταία χρόνια. Πλέον είναι ευρέως αποδεικτό ότι η μελέτη της τοπικής ιστορίας μπορεί να συνδέσει τους μαθητές όχι μόνο γνωστικά, αλλά και συναισθηματικά με τον τόπο τους, ότι μέσω αυτής οι αυριανοί ακαδημαϊκοί πολίτες θα γνωρίσουν καλύτερα και ουσιαστικότερα την ιδιαίτερη πατρίδα τους και θα μεριμνήσουν ουσιαστικά γι' αυτήν, ενώ παράλληλα με την εγγύτητα των μνημείων που προσφέρει και με τη σχετική ευχέρεια πρόσβασης στις αρχειακές πηγές αποτελεί μια μέθοδο ευκολότερης πρόσβασης στο παρελθόν. Εν άλλοις λόγοις, με τη μελέτη της τοπικής ιστορίας οι μαθητές αναμένεται να γνωρίσουν ουσιαστικά τον τόπο τους, να έρθουν σε επαφή με τα ουσιαστικά αίτια που οδήγησαν στη διαμόρφωσή του (σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο) και να είναι σε θέση να προτείνουν λύσεις βελτίωσης των πραγμάτων έχοντας, ασφαλώς, μια βαθιά και ουσιαστική γνώση της ιστορικής πορείας την οποία αυτός ακολούθησε.

Ορισμός της τοπικής ιστορίας, στοχεύσεις, οφέλη από τη μελέτη της, μέθοδος και αξιολόγηση προγραμμάτων

Ας διευκρινιστεί, αρχικά, ότι ως τοπική ιστορία ορίζεται η «*έρευνα επιμέρους ιστορικών θεμάτων, που σχετίζονται με κάποια ιδιαίτερη περίοδο μιας κοινωνίας ή με κάποια σημαντικά γεγονότα*» (Χαρίτος στον Σμυρναίο, 2008: 46). Σύμφωνα με τον Γ. Λεοντσίνη με τη διδασκαλία θεμάτων τοπικής ιστορίας θα πρέπει «*να καλλιεργείται βαθμιαία, με βάση την αρχή της συνέχειας, της σταδιακής, δηλαδή, και εξελικτικής οργάνωσης των περιεχομένων μάθησης, η δεξιότητα στους μαθητές να ανάγονται από την τοπική στην εθνική και στην παγκόσμια εμπειρία και αντίστροφα. Η ανάπτυξη της*

δεξιότητας επιλογής, ανάλυσης και ανάπλασης του ιστορικού περιεχομένου των πληροφοριών, κατά τρόπο επαγωγικό, σε ενιαίο σύνολο ενισχύεται σημαντικά λόγω της δυνατότητας συνειδητής ανάκλησης από τους μαθητές εκείνων των βιωμάτων τους, τα οποία είναι συνδεδεμένα με την τοπική πραγματικότητα που ζουν και σε κάποιο βαθμό εμπειρικά γνωρίζουν» (Λεοντσίνης, 2003: 31). Από τα προαναφερθέντα συμπεραίνεται ότι η διερεύνηση τοπικών ιστορικών γεγονότων και η προσέγγιση τοπικών ιστορικών μνημείων μπορεί να βοηθήσει τους μαθητές να τοποθετήσουν τον εαυτό τους στο χώρο στον οποίο γεννήθηκαν και ζουν και κατόπιν να αναχθούν στο ευρύτερο εθνικό και διεθνές πλαίσιο εντός του οποίου θα πρέπει να κινηθούν.

Σε ό,τι αφορά στον συναισθηματικό τομέα ως στόχος ορίζεται ο προσδιορισμός τους περιεχομένου της εθνικής συνείδησης μέσα από την γνώση και την κατανόηση της ελληνικής ιστορίας και τη διάκριση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του ελληνικού πολιτισμού, ενώ ως ψυχοκινητικός στόχος αναφέρεται η ενίσχυση δεξιοτήτων κατασκευής ιστορικού υλικού, όπως χάρτες, εικόνες, προσωπογραφίες, ζωγραφικές απεικονίσεις, αναπαραστάσεις ιστορικών στιγμιότυπων, κατασκευή σχεδιαγραμμάτων και πινάκων με στατιστικά στοιχεία κ.ά. (*ό.π.* σελ. 32 - 34).

Επίσης, σύμφωνα πάλι με τον Λεοντσίνη, η προσφορότερη μέθοδος διερεύνησης της τοπικής ιστορίας είναι η εκπόνηση σχεδίων εργασίας (project). Άλλωστε, όπως αναφέρεται και στη βιβλιογραφία «*τα σχέδια εργασίας εκφράζουν την εποικοδομιστική αντίληψη, σύμφωνα με την οποία η μάθηση οικοδομείται μέσα από την ενεργό αλληλεπικοινωνία του ατόμου με το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον του. Τα σχέδια εργασίας εξασφαλίζουν ένα ελεύθερο πλαίσιο κίνησης και δραστηριοποίησης του μαθητή μέσα από αυθεντικές καταστάσεις, που κινητοποιούν το ενδιαφέρον του, διασφαλίζουν την ποιότητα και την ποσότητα της μάθησης και συμβάλλουν στην ανάπτυξη του αυτόνομου πολίτη*» (Ματσαγγούρας, 2004: 184). Αυτές οι επισημάνσεις επιτρέπουν να αντιληφθούμε ότι η μελέτη της τοπικής ιστορίας είναι ένα αντικείμενο που επιτρέπει την ενεργό αλληλεπικοινωνία ατόμου και κοινότητας παρέχοντας την ευκαιρία στενότερης και ουσιαστικότερης σύνδεσης των μελών μιας κοινωνίας.

Περαιτέρω, σύμφωνα με τον Karl Frey με την εφαρμογή ενός σχεδίου project ενθαρρύνονται οι μαθητές να εκφραστούν ελεύθερα και να αναπτύξουν τις ικανότητές τους, γεφυρώνεται το χάσμα ανάμεσα στους «*καλούς*» και στους «*κακούς*» μαθητές, καθώς παρέχεται σε όλους τους μαθητές η δυνατότητα να συμμετέχουν αναλαμβάνοντας διαφορετικά καθήκοντα, ενώ παράλληλα έρχονται σε επαφή με την τοπική κοινωνία. (Frey στην Κακούρου-Χρόνη, 2006: 108-109). Αυτό θα επιτευχθεί με την επίσκεψη των μαθητών σε επαγγελματικούς χώρους της συνοικίας τους, με την αναζήτηση ανθρώπων που έχουν συγκεκριμένες γνώσεις και δεξιότητες ή έχουν ζήσει ένα ιστορικό γεγονός το οποίο θα μπορεί να αξιοποιηθεί στη μελέτη την οποία εκπονούν, με την πρόσκληση στο σχολείο ανθρώπων οι οποίοι είναι σε θέση να συνδράμουν την έρευνα τους και με πολλούς άλλους τρόπους. Πραγματικά, αποτελεί πρώτιστο καθήκον του/της εκπαιδευτικού να βοηθήσει τους μαθητές, να έρθουν σε επαφή με την τοπική κοινωνία, να αντλήσουν όσα περισσότερα στοιχεία μπορούν από εκείνη, να συζητήσουν μαζί της και να μοιραστούν κοινούς προβληματισμούς, ανησυχίες, αγωνίες και προτάσεις διεξόδου.

Τα οφέλη τα οποία προκύπτουν από τη διενέργεια ενός σχεδίου εργασίας είναι ομολογουμένως πάρα πολλά. Κατ' αρχάς, η υλοποίηση ενός σχεδίου αναμένεται να συμβάλλει αποφασιστικά στην επικοινωνία μεταξύ των μαθητών, αλλά και μεταξύ του/της

εκπαιδευτικού και των μαθητών. Επίσης, οι μαθητές θα συμμετάσχουν ενεργότερα στην παιδευτική διαδικασία. Ακόμη, αναμένεται η ενίσχυση της αυτοπεποίθησης των μαθητών «*σχετικά με την αντιμετώπιση νέων σύνθετων καταστάσεων και προβλημάτων*» (Σταυρίδου στην Γαλανοπούλου, 2001: 51). Πραγματικά, η διαπραγμάτευση ενός – εκ πρώτης όψεως δύσκολου – ζητήματος είναι δυνατόν να ενδυναμώσει την πίστη των μαθητών στις δυνατότητές τους και να ενισχύσει την αυτοεικόνα τους.

Σε ό,τι αφορά στην επιλογή του θέματος αυτή θα γίνει από τους ίδιους τους μαθητές. Οι μαθητές, ανάλογα με την ύλη που πρέπει να διδαχτεί και με γνώμονα τα ιδιαίτερα ενδιαφέροντά τους, θα κληθούν να επιχειρηματολογήσουν υπέρ της μίας ή της άλλης επιλογής θέματος. Το θέμα, δηλαδή, θα επιλεγεί και θα συνδιαμορφωθεί από τους ίδιους τους μαθητές με τη διακριτική παρουσία του εκπαιδευτικού. Εξάλλου, «*το θέμα μπορεί να τροποποιηθεί κατά την εκτέλεση του προγράμματος ανάλογα με τα ενδιαφέροντα των μελών της ομάδας και το υλικό που θα διερευνηθεί στη βάση διαμορφωτικής αξιολόγησης των μελών κατά την πορεία των εργασιών*» (Λεοντσίνης, 2003: 39). Συνεπώς, η όποια απόφαση ληφθεί δεν θα είναι τελεσίδικη, αλλά μπορεί να υπόκειται σε αναθεωρήσεις.

Το κυριότερο, όμως, είναι ότι τα σχέδια εργασίας συμβάλλουν ενεργά στη μάθηση. Αποτελούν μέσα και τρόπους με τους οποίους οι μαθητές κατακτούν με αποτελεσματικό και κριτικό τρόπο τη γνώση, εφόσον σε μαθήματα, όπως αυτό της Ιστορίας, δεν αρκούνται στην απλή παράθεση των ιστορικών πηγών, αλλά προχωρούν και στην κριτική αντιμετώπισή τους. Γενικότερα, όμως, από έρευνες που διεξήχθησαν στη Μεγάλη Βρετανία διαπιστώθηκε ότι οι μαθητές οι οποίοι είχαν εκπονήσει σχέδια εργασίας εμφάνισαν και υψηλότερες βαθμολογίες στις εθνικές εξετάσεις σε σχέση με μαθητές οι οποίοι παρακολούθησαν μιας παραδοσιακού τύπου μετωπική διδασκαλία (Boaler στην Καλδή, 2008: 96). Σύμφωνα δε με άλλες έρευνες «*η διδακτική μέθοδος project θεωρείται ως ένας αποτελεσματικός τρόπος προσέγγισης και προσαρμογής της διδασκαλίας στα διαφορετικά μαθησιακά στυλ ή τους τύπους πολλαπλής νοημοσύνης σε σχέση με την παραδοσιακή διδασκαλία*» (Diehl στην Καλδή *ό.π.* 96).

Επίσης, στα σχέδια εργασίας οι μαθητές έχουν τον πρώτο λόγο. Αυτοί αποφασίζουν ποιο θέμα θα αναλύσουν ανάλογα με τα ενδιαφέροντά τους. Γενικότερα, η υλοποίηση ενός σχεδίου εργασίας συνεπάγεται την ενεργό εμπλοκή των ίδιων των μαθητών στην αναζήτηση της γνώσης και την εξοικείωσή τους με τις ερευνητικές μεθόδους. Με άλλα λόγια, οι μαθητές είναι αυτοί που θα πρέπει να έχουν την πρωτοβουλία των κινήσεων και ειδικότερα να αναζητήσουν πρόσωπα και αρχεία που μπορούν να συμβάλλουν στην έρευνά τους και να ορίσουν το πώς θα γίνει η παρουσίαση των τελικών πορισμάτων τους.

Όπως, μάλιστα, διαβάζουμε στη σχετική με το θέμα βιβλιογραφία «*ο δάσκαλος, πρέπει να συντονίζει και, ίσως, έμμεσα να καθοδηγεί τους μαθητές, λειτουργώντας ως υπεύθυνος έρευνας. Με την έννοια αυτή ο δάσκαλος πρέπει να καθορίσει με ακρίβεια και σαφήνεια το αντικείμενο της έρευνας, να διανείμει την ερευνητική εργασία στους μαθητές και να σχεδιάσει τα στάδια υλοποίησης αυτής. Στη συνέχεια, θα πρέπει να εξηγήσει στους μαθητές αναλυτικά τον τρόπο προσέγγισης των πηγών. Επομένως, η εξοικείωση των μαθητών με τις τεχνικές της έρευνας, αλλά και η εξάσκηση του δασκάλου στις τεχνικές συλλογής πληροφοριών είναι απαραίτητες προϋποθέσεις, ώστε να αναπτύξουν από κοινού κριτήρια για την αξιολόγηση των πληροφοριών ως προς συγκεκριμένα γνωστικά αντικείμενα*» (Τζόκας, 2002: 169). Ο/η εκπαιδευτικός αναλαμβάνει, λοιπόν, το ρόλο του καθοδηγητή και συνεργάτη των μαθητών. Παύει να έχει τον πρωτεύοντα ρόλο και ερευ-

νά, ερωτά, προβληματίζεται από κοινού με τους μαθητές του και τους διευκολύνει κατά την διερεύνηση του θέματος.

Ωστόσο, θα πρέπει να διευκρινισθεί ότι δεν είναι όλοι οι εκπαιδευτικοί πρόθυμοι να αναλάβουν την επίβλεψη και αξιολόγηση εργασιών με αντικείμενο την τοπική ιστορία. Είτε λόγω απροθυμίας να διαφοροποιήσουν τις γνωστές και καθιερωμένες διδακτικές πρακτικές είτε λόγω φόβου από την ανακάλυψη μιας διαφορετικής ιστορίας από αυτήν που όλοι μας διδαχτήκαμε στο σχολείο, αρκετοί εκπαιδευτικοί προβάλλουν σθεναρές αντιρρήσεις στη διδασκαλία θεμάτων που άπτονται των τοπικής κοινωνίας, της τοπικής οικονομίας και του τοπικού πολιτισμού.

Επανερχόμενοι στη διδασκαλία της τοπικής ιστορίας, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι αυτή θα πρέπει να γίνει πάλι μέσω της ανάλυσης πρωτογενών και δευτερογενών πηγών, όπως ακριβώς γίνεται και στην γενική ιστορία. Ωστόσο, θα πρέπει να διευκρινιστεί πως οι τοπικές μαρτυρίες τις οποίες οι μαθητές θα συλλέξουν και οι πηγές τις οποίες θα μελετήσουν θα γίνουν και αυτές αντικείμενο πλήρους και ενδελεχούς διερεύνησης και δεν πρόκειται να υιοθετηθούν τυφλά, απλά και μόνο επειδή μας τις ανέφερε κάποιος γνωστός, φίλος ή συγγενής μας (Stradling, 2002: 161).

Σε ό,τι αφορά το είδος των πηγών ο Λεοντσίνης επισημαίνει ότι «*αναγκαία συνθήκη για τη δημιουργία ενός πρόσφορου διδακτικού και ερευνητικού περιβάλλοντος αποτελούν οι πηγές καθώς και οι επιλεγόμενες μέθοδοι αξιοποίησής τους. Το διδακτικό αυτό περιβάλλον, το οποίο αποτελεί αντικείμενο φροντίδας του διδάσκοντος το μάθημα της τοπικής ιστορίας, οικοδομείται σε κάθε χώρο σχολικής εργασίας. Συγκεκριμένα, στη βιβλιοθήκη και στα αρχεία του σχολείου, στο μουσείο της περιοχής, στο ιστορικό αρχείο της πόλης και τη δημοτική ή άλλη βιβλιοθήκη, κατά τη μελέτη ενός μνημείου ή οποιασδήποτε άλλη ορατής μη ιστορικής πηγής της πόλης, κατά την παρακολούθηση μιας ταινίας ή άλλης πολιτιστικής εκδήλωσης*» (*ό.π.* σελ. 37). Κατά συνεπεία, και στη διδασκαλία της τοπικής ιστορίας η έννοια της ιστορικής πηγής διευρύνεται συμπεριλαμβάνοντας μια πλειάδα τεκμήριων.

Σε ό,τι αφορά στην αξιολόγηση ενός προγράμματος διδασκαλίας τοπικής ιστορίας σε αυτό ελέγχεται ο βαθμός επίτευξης των στόχων οι οποίοι ετέθησαν, η συμμετοχή των εμπλεκομένων προσώπων, η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και η ανάδειξη της δημιουργικότητας των μαθητών με τη εκπόνηση ενός πραγματικά πρωτότυπου έργου Επίσης, «*στη διδακτική πράξη και τη μεθοδολογική διαδικασία της σχολικής έρευνας αξιολογούνται η ερευνητική διάθεση του μαθητή για αναζήτηση πηγών και κριτική επεξεργασία τους, η επινοητικότητα, η ανάπτυξη δεξιοτήτων φαντασιακής αναπαράστασης πλευρών του ιστορικού σκηνικού και η κριτική διείσδυση στο περιεχόμενο της ιστορίας. Η αίσθηση που χρειάζεται να αποκομίζει ο δάσκαλος είναι ανάγκη να σχετίζεται με βιωμένες μορφές πρόσληψης από τους μαθητές της ιστορικής γνώσης*» (Λεοντσίνης, 2003: 53–54). Συνεπώς, όλες οι πλευρές της εργασίας η οποία έχει επιτελεστεί από τα αρχικά της στάδια μέχρι την ολοκλήρωσή της καθώς και το τελικό αποτέλεσμα θα αποτελέσουν το αντικείμενο της αξιολόγησης.

Στοιχεία, όπως τα ακόλουθα, θα πρέπει να αποτελέσουν τα βασικά κριτήρια βάσει των οποίων θα αξιολογηθεί μια εργασία η οποία έχει ως αντικείμενο είτε την τοπική ιστορία είτε αποτελεί ένα project ιστορίας. Πιο συγκεκριμένα, η αξιολόγησή θα πρέπει να εστιάσει:

➢ στην εκπλήρωση ή μη των στόχων οι οποίοι τέθηκαν,
➢ στην τήρηση του χρονοδιαγράμματος των εργασιών,
➢ στη συνεργασία μεταξύ των μαθητών/τριών,
➢ στην συμμετοχικότητα των μαθητών/τριων στην ολοκλήρωση της εργασίας,
➢ στον καινοτόμο χαρακτήρας της έρευνας τους,
➢ στο δημιουργικό ή μη τρόπο παρουσίασης της εργασίας τους,
➢ στην πληρότητα κατά την ανάλυση
➢ στην αξιοποίηση πληθώρας ιστορικών πηγών, όσο το δυνατόν πιο διευρυμένων (όχι μόνο χρήση γραπτών πηγών, αλλά και προφορικών μαρτυριών, λογοτεχνημάτων κ.ά.),
➢ στην αναφορά όχι μόνο σε γεγονότα της πολιτικής, στρατιωτικής ή διπλωματικής ιστορίας, αλλά και της καθημερινής ζωής (σύμφωνα και με τα πρότυπα της σύγχρονης ιστοριογραφίας) και
➢ στην αξιοπιστία των μαρτυριών και πηγών οι οποίες έχουν χρησιμοποιηθεί.

Γενικότερα, στόχος μας είναι να ελέγξουμε την τήρηση των μεθοδολογικών αρχών της ιστορικής έρευνας και όχι την κατοχή πληθώρας στοιχείων. Με άλλα λόγια, αξιολογείται το ταξίδι του Οδυσσέα και λιγότερο η αποθησαύριση μεγάλης ποσότητας πληροφοριών.

Η διδασκαλία της τοπικής ιστορίας του Βελεστίνου

Αντικείμενο του Συνεδρίου αποτελεί η ανάδειξη της ιστορίας του Βελεστίνου, οπότε κι εμείς νιώθουμε την ανάγκη να εστιάσουμε σε αυτή και να αναφερθούμε με συγκεκριμένα παραδείγματα στο πώς μπορεί να μελετηθεί. Η προσέγγιση της τοπικής ιστορίας του Βελεστίνου και της ευρύτερης περιοχής είναι δυνατόν, λοιπόν, να επιτευχθεί με ποικίλους τρόπους. Εν συνεχεία, προχωρούμε στην ανάλυση ορισμένων εξ αυτών.

α). Αρχικά, μπορούμε να εντοπίσουμε στο ίδιο το έργο του Ρήγα νομικές πρόνοιες, οι οποίες σχετίζονται με γεγονότα που είχαν λάβει χώρα στην ιδιαίτερη πατρίδα του. Ειδικότερα στα *Δίκαια του Ανθρώπου* και στο άρθρο 35 διαβάζουμε τα εξής: «τα χρέη των πόλεων, κωμοπόλεων και των πολιτών τα οποία είχαν ληφθεί πριν από 5 χρόνια και σε αυτό το διάστημα καταβαλλόταν τόκος, η Διοίκησις τα καταργεί και οι δανειστές δεν έχουν να ζητούν εις το εξής ούτε κεφάλαιον ούτε τόκον από τους οφειλέτες, διότι διπλασιάζουν τα κεφάλαια σε πέντε χρόνια». Φαίνεται ότι ο Ρήγας εμπνεύστηκε αυτή την πρόβλεψη από ένα περιστατικό που είχε συμβεί το 1769 στο χωριό Γλαφυρά Μαγνησίας (Κάπουρνα). Εκεί οι κάτοικοι έγιναν υποτελείς ενός τοκογλύφου, επειδή δεν κατόρθωσαν να αποπληρώσουν τον ετήσιο τόκο του δανείου. Μέσα από αυτή την αναφορά, συνεπώς, μπορούμε να μελετήσουμε τις δυσμενείς συνθήκες υπό τις οποίες ζούσαν οι υπόδουλοι τον καιρό της Τουρκοκρατίας, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο ένα περιστατικό έδωσε την αφορμή στον Ρήγα να αναχθεί σε μια ευρύτερη σύλληψη και να προχωρήσει σε μια πρόταση που αφορούσε στη διαχείριση των οικονομικών. Ακόμα, είναι δυνατόν – βάσει αυτού του άρθρου – να τεθούν μια σειρά από ερωτήματα στους μαθητές, όπως τα ακόλουθα:

1. Ποια είναι η αφορμή αυτής της πρόβλεψης του Συντάγματος του Ρήγα; Ο Ρήγας μπορεί να χαρακτηριστεί και ως κοινωνικός μεταρρυθμιστής;

2. Ποια προβλήματα δημιουργούσε η έλλειψη ενός οργανωμένου τραπεζικού συστήματος στα χρόνια της τουρκοκρατίας;

3. Ο δανεισμός με όρους τοκογλυφίας περιορίστηκε στην περίοδο της τουρκοκρατίας ή διατηρήθηκε και αργότερα; Αν ναι, για ποιο λόγο;

β). Επίσης, οι μαθητές μπορούν να διερευνήσουν τον τρόπο με τον οποίο οι ξένοι περιηγητές είδαν την περιοχή τους. Μπορούν, λοιπόν, να αξιοποιήσουν κείμενα που έχουν γράψει διάφοροι περιηγητές για την Ελλάδα, να μελετήσουν τις ασχολίες, τις συνήθειες, τον πληθυσμό και την κατάσταση των αρχαίων μνημείων. Προς αυτή την κατεύθυνση είναι δυνατόν να αξιοποιηθούν τα ακόλουθα που έχουν αναφερθεί από τον περιηγητή William Leake: «οι Έλληνες του Βαρουσιού προτιμούν το νερό των πηγαδιών τους ως πόσιμο και δεν κάνουν χρήση του νερού της Υπερείας, καθώς η ανάβαση στο ύψωμα με γεμάτα δοχεία είναι κοπιαστική και οι γυναίκες φοβούνται μη προσβληθούν από τους Τούρκους». Βασιζόμενοι σε αυτό το απόσπασμα και αξιοποιώντας και την εικόνα 1 μπορούμε να θέσουμε τα ακόλουθα ερωτήματα στους μαθητές:

Ποιες δυνατότητες άντλησης νερού υπήρχαν κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας στο Βελεστίνο;

Υπό ποιες συνθήκες ζούσαν οι Έλληνες εκείνης της περιόδου; Ποια κοινωνική ομάδα φαίνεται ότι αντιμετώπιζε περισσότερα προβλήματα και γιατί;

Ποια μουσουλμανικά μνημεία διακρίνουμε στην εικόνα 1; Πώς δικαιολογείται η ύπαρξή τους; Σήμερα υπάρχουν ακόμα; Αν όχι, γιατί;

γ). Στο πλαίσιο της διερεύνησης της τοπικής ιστορίας θα συνιστούσε παράλειψη η μη αξιοποίηση ενός χάρτη του Βελεστίνου. Ο χάρτης ο οποίος αντλήθηκε από την ιστοσελίδα www.rhigassociety.gr είναι δυνατόν να ενσωματωθεί σε ένα φύλλο εργασίας, στο οποίο θα εμπεριέχονται και γραπτές ιστορικές πηγές, και να ενταχθεί στη διδασκαλία μας με την υποβολή ορισμένων ερωτήσεων, όπως οι ακόλουθες:

Ποιοι δρόμοι και ποιοι δημόσιοι χώροι διασώζονται ακόμα και σήμερα στο Βελεστίνο; Ποιοι λόγοι επέβαλλαν τη διατήρησή τους και πού οφείλεται η καταστροφή των υπολοίπων;

Ποιες κοινωνικές ανάγκες εξυπηρετούσε η ρυμοτομία του Βελεστίνου εκείνη την εποχή;

Οι σχέσεις Ελλήνων και Οθωμανών αντικατοπτρίζονται στον χάρτη του Βελεστίνου;

δ). Ασφαλώς, σε αυτό το σημείο αναφύεται το εύλογο ερώτημα: «πού θα βρεθεί χρόνος για την υλοποίηση όλων αυτών των σχεδίων;». Η απάντηση είναι ότι θα πρέπει να επιχειρηθούν οι απαραίτητες διαθεματικές συνδέσεις στο πλαίσιο των σχεδίων εργασίας (project). Προχωρούμε δίνοντας μια σειρά από παραδείγματα.

1. Στο γλωσσικό μάθημα και εάν επιδιώκουμε να εξασκηθούν οι μαθητές στην περιγραφή κτηρίων (αποτελεί διδακτικό στόχο για την ΣΤ΄ Δημοτικού), μπορούμε να τους αναθέσουμε να περιγράψουν, βάσει των αρχών της κειμενοκεντρικής διδασκαλίας, ένα οικοδόμημα της περιοχής.

2. Επίσης, στο μάθημα της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής μπορούμε να διοργανώσουμε έναν αγώνα λόγου με το εξής θέμα: «Συμμετέχετε ως ομιλητής σε ένα συνέδριο για την ανάδειξη των μνημείων της Μαγνησίας. Με ποια επιχειρήματα θα πείθατε το ακροατήριό σας ότι τα μνημεία του Βελεστίνου έχουν ιδιαίτερη αξία και πρέπει επειγόντως να προστατευτούν και να αναδειχτούν;».

3. Ακόμη, στο μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας διερευνάται η σημασία και η ετυμολογία των τοπωνυμίων της ευρύτερης περιοχής π.χ. Βελεστίνο, Φεραί, Αερινό, Περίβλε-

πτο, Μαγούλα κ.ά. και συσχετίζονται αυτά με τις επαγγελματικές δράσεις, τα ιστορικά γεγονότα και το φυσικό περιβάλλον.

4. Επιπροσθέτως, στα Μαθηματικά παρέχουμε το σχεδιάγραμμα ενός αρχαιολογικού χώρου της περιοχής και ζητούμε να προσδιοριστεί το εμβαδόν του, το ύψος της εισόδου, η διάμετρός του κ.ά. Οι τόμοι της Υπερείας μπορούν να αποδειχτούν πολύτιμοι βοηθοί σε αυτό το έργο.

5. Στο μάθημα της γαλλικής γλώσσας καλούμε τους μαθητές να μεταφράσουν ένα σύντομο κείμενο για τον Ρήγα γραμμένο στα γαλλικά.

Επιπλέον ιδέες για τη διδασκαλία της τοπικής ιστορίας

Μπορούμε, ακόμα, να αναφερθούμε σε μια σειρά από διδακτικές πρωτοβουλίες με τις οποίες είναι δυνατόν να μεθοδευτεί η προσέγγιση στην τοπική ιστορία.

Οι μαθητές μπορούν να κληθούν να δημιουργήσουν ένα ντοκιμαντέρ στο οποίο θα αναφέρονται στο χρόνο και στις συνθήκες υπό τις οποίες δημιουργήθηκαν τα ποικίλα ιστορικά μνημεία του τόπου τους. Είναι ενδιαφέρον να σημειώσουμε πως στη δεκαετία του ’70 το Ελληνικό Κέντρο Κινηματογράφου «οργάνωσε ένα σεμινάριο μαγνητοσκόπησης για παιδιά. Από την αξιολόγηση των δραστηριοτήτων φάνηκε ότι, μόλις τα νεαρά παιδιά έμαθαν να χειρίζονται στοιχειωδώς τη βιντεοκάμερα, μαγνητοσκόπησαν καταπληκτικά πράγματα που μαρτυρούσαν τη μεγάλη τους ευαισθησία, τη φαντασία, αλλά και την πρωτοτυπία στη σκέψη και στη ματιά τους» (Σολομωνίδου, 1999: 189-190). Ακριβώς, αυτή την ευαισθησία των νεαρών μαθητών μπορούμε να αξιοποιήσουμε στη διδασκαλία μας και να μετατρέψουμε την τάξη μας σε ένα εργαστήριο ελεύθερης δημιουργίας και κριτικής σκέψης.

Επίσης, είναι δυνατόν να αναθέσουμε στους μαθητές να διερευνήσουν την ιστορία του ίδιου του σχολείου τους. Σύμφωνα με τους Λεοντσίνη και Ρεπούση η αναζήτηση της ιστορίας ενός σχολείου θεωρείται ιδανικό ως θέμα για την τοπική ιστορία διότι «διευθετεί με νέο τρόπο τη σχέση των μαθητών με το σχολείο· τα παιδιά αισθάνονται το σχολείο ως σχολείο τους και διαμορφώνουν πιο υπεύθυνη στάση απέναντι στη διατήρηση των κτηριακών του εγκαταστάσεων και στα προβλήματα των υλικοτεχνικών του ελλείψεων» (Λεοντσίνης και Ρεπούση, 2001: 53).

Η Μαρία Βαϊνά, από την πλευρά της, εισηγείται τη δημιουργία πακέτων τοπικής ιστορίας. Δηλαδή σε κάθε σχολείο, μετά τη ολοκλήρωση των σχεδίων εργασίας και την εν γένει διερεύνηση της τοπικής ιστορίας, το υλικό που έχει συγκεντρωθεί θα πρέπει να φυλάσσεται για περαιτέρω αξιοποίηση. Αυτή η αξιοποίηση θα μπορούσε να είναι είτε η χρησιμοποίηση του κατά την επόμενη σχολική χρονιά (αν και σε αυτήν την περίπτωση περιορίζεται ο διερευνητικός χαρακτήρας του μαθήματος, εφόσον παρέχεται έτοιμο υλικό) είτε η αξιοποίησή του από κάποιον ερευνητή κατά τη διεξαγωγή των δικών του ερευνών (Βαϊνά, 1997: 141).

Αξιόλογη είναι και η ιδέα της «υιοθεσίας» ενός ιστορικού μνημείου. Ο εκπαιδευτικός Σταύρος Γρόσδος σε άρθρο του στο περιοδικό *Αρχαιολογία και Τέχνες* εισηγείται την «υιοθεσία» ενός μνημείου (Γρόσδος, 2004: 130–134). Ο Γρόσδος αναφέρει ότι η συγκεκριμένη ιδέα «ξεκίνησε το 1992 στη Νάπολη της Ιταλίας [...]. Στο πλαίσιο της προσπάθειας αυτής 150 σχολεία έθεσαν υπό την προστασία τους ισάριθμα μνημεία, ανέλαβαν δηλαδή την πολύπλευρη μελέτη και στη συνέχεια ανάδειξη τους στην ευρύτερη τοπική κοινότητα. Η επιτυχία που γνώρισε η προσπάθεια αυτή μέσα από την βαθμιαία εμπλοκή

όχι μόνο των μαθητών και των εκπαιδευτικών τους, αλλά και των γονέων, συγγενών και περιοίκων οδήγησε στην ιδέα εφαρμογής της σε ευρωπαϊκό επίπεδο». Ο Γρόσδος θέτοντας, λοιπόν, μια σειρά από σκοπούς, όπως η προφορική έκφραση αυθόρμητων εντυπώσεων, η προφορική υποστήριξη μιας πρότασης, η γνωριμία με τα μνημεία της πόλης, η μύηση στην έρευνα, η άσκηση στη συνέντευξη και η επεξεργασία και παρουσίαση ερευνητικών δεδομένων, προτείνει μια σειρά από βήματα με τα οποία ένα σχολείο μπορεί να προσεγγίσει και να υιοθετήσει ερευνητικά ένα μνημείο.

Προς αυτήν την κατεύθυνση ο Robert Stradling αναφέρει πως «μπορούμε να αντιμετωπίσουμε μια πόλη σαν ένα ιστορικό ντοκουμέντο», ενώ ο Γ. Λεοντσίνης από την πλευρά του προσθέτει πως «οι μαθητές και ο δάσκαλος [...] έρχονται σε επαφή με έργα της ανθρώπινης δράσης και επινόησης, με ποικίλα κατάλοιπα του παρελθόντος και βιώνουν την ιστορική εμπειρία με άμεσο τρόπο, Μνημεία, πύργοι, κτήρια με ιστορική αξία, έπιπλα, μουσεία, νομίσματα, βιβλιοθήκες, σχεδιαγράμματα πόλεων, φωτογραφίες, αλλά και ποτάμια, λίμνες, δρόμοι, γραπτές αρχειακές και άλλες πηγές αποτελούν μέρη του φυσικού και του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος των μαθητών, όπου η ιστορία και η καθημερινή ανθρώπινη δραστηριότητα έχει αφήσει τα ίχνη της [...]. Σε κάθε περίπτωση η τοπική ιστορία μας φέρνει περισσότερο κοντά στον άνθρωπο με τις δραστηριότητές του, τα συναισθήματα του, τις ψυχολογικές όψεις των κινήσεών του και των επιλογών και αποφάσεών του» (Λεοντσίνης 2009: 54-55).

Προτάσεις για τη διδασκαλία της τοπικής ιστορίας

Η προσέγγισή μας θα ήταν ατελής εάν δεν προβαίναμε σε μια σειρά από προτάσεις σχετικά με την αξιοποίηση της τοπικής ιστορίας στον σχολικό χώρο. Ειδικότερα, λοιπόν, θα θέλαμε να εισηγηθούμε:

1). Την ενίσχυση της διδασκαλίας της τοπικής ιστορίας με επιμορφώσεις εκπαιδευτικών, παροχή εκπαιδευτικού υλικού, διοργάνωση συνεδρίων, ανταλλαγή καλών πρακτικών και προαγωγή της αριστείας. Πολλοί εκπαιδευτικοί δεν είναι πληροφορημένοι για τα οφέλη που προκύπτουν από την ένταξη της μελέτης της τοπικής ιστορίας στην διδακτική πράξη. Είναι ενδεδειγμένο, συνεπώς, να διοργανωθούν σχετικά προγράμματα επιμόρφωσης. Μια ακόμη ενδιαφέρουσα ιδέα θα ήταν να δημιουργηθεί μια ηλεκτρονική πλατφόρμα στην οποία θα αναρτάται υλικό τοπικής ιστορίας. Επίσης, θα ήταν δυνατόν σε εκδηλώσεις εκπαιδευτικής αριστείας να αναδεικνύονται και να βραβεύονται οι καλύτερες διδακτικές πρακτικές με αντικείμενο τη διδασκαλία της ιστορίας ενός χωριού, μιας κωμόπολης ή μιας πόλης.

2). Τη συμπερίληψη στοιχείων της τοπικής ιστορίας στα βιβλία γενικής ιστορίας. Σε κάθε σχολικό βιβλίο γενικής ιστορίας είναι δυνατόν να ενσωματωθεί ένα κεφάλαιο στο οποίο θα αναδεικνύεται η τοπική ιστορία κάθε περιφέρειας. Έτσι, όσα βιβλία της ιστορίας π.χ. Β΄ Γυμνασίου αποσταλθούν στην Κρήτη θα περιέχουν ένα κεφάλαιο σχετικά με την μεσαιωνική ιστορία της νήσου και τα μνημεία της συγκεκριμένης περιόδου. Το ίδιο θα πρέπει να συμβεί και για τις υπόλοιπες περιφέρειες της Ελλάδας.

3). Την ανάδειξη των τοπικών ιστορικών μνημείων (σχολικές εκδηλώσεις, εκδόσεις και παραγωγή αυθεντικού λόγου). Τα τοπικά μνημεία μπορούν να συμπεριληφθούν στην καθημερινή διδασκαλία και να συμβάλλουν στην εκπλήρωση ποικίλων διδακτικών στόχων π.χ. στο μάθημα της γλώσσας μπορούμε να γράψουμε και να αποστείλουμε μια επιστολή στον δήμαρχο της πόλης μας ή στην Εφορία Αρχαιοτήτων ζητώντας τους να με-

ριμνήσουν για τη διάσωση ενός ιστορικού μνημείου (παραγωγή αυθεντικού λόγου) ή στο μάθημα των αγγλικών να δημιουργήσουμε ένα δίγλωσσο φυλλάδιο (ελληνικά–αγγλικά) με τα μνημεία της περιοχής μας και να το διανέμουμε στους τουρίστες μέσω του τοπικού τουριστικού γραφείου, των αρχαιολογικών χώρων και των μουσείων.

Επιλογικά

Κοινή συνισταμένη όλων των πρωτοβουλιών που κινούνται στο χώρο της τοπικής ιστορίας δεν μπορεί παρά να είναι η συνεργασία με την τοπική κοινότητα. Από τις διδακτικές ιδέες οι οποίες προαναφέρθηκαν πρέπει να έγινε αντιληπτό ότι όποια διδακτική μορφή και αν λάβει η διδασκαλία, θα πρέπει να βρίσκεται σε συστοιχία με τις ανάγκες, τα βιώματα και τις επιθυμίες της τοπικής κοινότητας. Όπως αναφέρεται και από δύο μαθήτριες του Λυκείου Πλατυκάμπου Λάρισας «η ανάθεση αυτή της εργασίας (σ.σ. μιας εργασίας με αντικείμενο την ιστορία του τόπου τους) μας ανάγκασε - προκειμένου να συγκεντρώσουμε τα απαραίτητα στοιχεία - να ανατρέξουμε σε εργασίες άλλων δικών μου προσώπων, να καθίσουμε δίπλα από τον ογδοντάχρονο παππού και τη γιαγιά και ώρες ατελείωτες να τους ακούμε λες και ζούσαμε οι ίδιες τα γεγονότα» (Ντούλας, 1991: 144).

Πράγματι, η μελέτη της τοπικής ιστορίας μπορεί να συμβάλλει στην ενδυνάμωση των προσωπικών δεσμών, στην εξοικείωση με τα προβλήματα με τα οποία μια περιοχή έρχεται αντιμέτωπη, αλλά και στις προκλήσεις και στα πλεονεκτήματα που αυτή συγκεντρώνει. Συνδράμει, με άλλα λόγια, στην ανάπτυξη ενός τόπου, στην πληρέστερη κατανόηση των ζητημάτων του και στην ουσιαστική ενίσχυση των συναισθηματικών δεσμών μεταξύ των κατοίκων. Γίνεται, δηλαδή, το εφαλτήριο για τη συνολική κοινωνική και οικονομική πρόοδο.

Ας σημειωθεί δε ότι η συγκίνηση η οποία προκαλείται με την παρουσίαση εργασιών τοπικής ιστορίας μπορεί να δημιουργήσει ακόμη και προβλήματα υγείας (!). Χαρακτηριστικά είναι όσα αναφέρονται από τον εκπαιδευτικό Χαρίλαο Ντούλα σύμφωνα με τον οποίο «στο Λύκειο Συκουρίου Λάρισας οι κάτοικοι του χωριού φορτίσθηκαν τόσο πολύ συναισθηματικά, ώστε ενός παππού να ανέβει η πίεση, όταν τα ίδια τα παιδιά διαδήλωναν ανυπόκριτα την ελληνική τους ταυτότητα και αντέκρουαν με επιχειρήματα ότι δεν έχουν καμία σχέση με τους Ρουμάνους και την όποια κακόβουλη προπαγάνδα» (Ντούλας, 1991: 147).

Τέλος, στο Γυμνάσιο Αρμενίου, όπου παρουσιάστηκαν οι εργασίες των παιδιών σχετικά με τη λίμνη Κάρλα, μετά το πέρας της εκδήλωσης ακολούθησε δείπνο με εδέσματα που είχαν προετοιμάσει οι μητέρες των παιδιών και χορός με τη συμμετοχή όλης της κοινότητας. Πραγματικά, η τοπική ιστορία μπορεί να διαδραματίσει και αυτόν τον ρόλο. Όχι μόνο της διερεύνησης του ιστορικού παρελθόντος, αλλά και της ενίσχυσης των συναισθηματικών και διαπροσωπικών δεσμών μεταξύ των μελών της εκάστοτε κοινότητας.

Εξάγεται, συνεπώς, το συμπέρασμα πως η μελέτη της ιστορίας ενός τόπου και η υλοποίηση σχεδίων εργασίας μπορεί να συνεπάγεται μια πλειάδα από οφέλη τόσο σε αμιγώς διδακτικό όσο και σε ευρύτερα κοινωνικό επίπεδο.

Βιβλιογραφία

Βαϊνά, Μ. (1997), *Θεωρητικό πλαίσιο διδακτικής της τοπικής ιστορίας για τον εικοστό πρώτο αιώνα.* Αθήνα, εκδόσεις Gutenberg.

Γαλανοπούλου, Α. (2001), *Ερωτήματα που σχετίζονται με τα σχέδια εργασίας: προετοιμάζοντας το πρόγραμμα «Οι ξένοι περιηγητές στην Ελλάδα του 18ου – 19ου αιώνα»*, Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

Γρόσδος, Σ. (2004), «Δέκα βήματα για να υιοθετήσει το σχολείο ένα μουσείο». *Αρχαιολογία και Τέχνες*, τεύχος 93.

Καλδή, Σ. (2008), «Η διδακτική μέθοδος project στη σχολική τάξη: χαρακτηριστικά και τρόποι διεξαγωγής στο πλαίσιο της μαθητοκεντρικής διδασκαλίας». *Επιστήμες Αγωγής*, τεύχος 4/2008.

Κακούρου-Χρόνη, Γ. (2006), *Μουσείο και σχολείο: αντικριστές πόρτες στη γνώση.* 2η έκδοση, Αθήνα, εκδόσεις Πατάκη.

Λεοντσίνης, Γ. (2003), *Θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα διδακτικής της ιστορίας και του περιβάλλοντος.* Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα.

Λεοντσίνης, Γ. (2009), *Σχολική ιστορία και περιβάλλον.* Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα.

Λεοντσίνης, Γ. και Ρεπούση, Μ. (2001), *Η τοπική ιστορία ως πεδίο σπουδής στο πλαίσιο της σχολικής ιστορίας.* Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεων Σχολικών Βιβλίων.

Ματσαγγούρας, Η. (2004), *Ομαδοσυνεργατική διδασκαλία και μάθηση*, Αθήνα, εκδόσεις Γρηγόρη.

Ντούλας, Χ. (1991), «Η διδασκαλία της τοπικής ιστορίας». *Νέα Παιδεία*, τεύχος 58.

Σμυρναίος, Α. (2008), *Η Διδακτική της Ιστορίας. Συνταγογραφίες διδακτισμού ή στοχασμοί πάνω στην ιστορική επίγνωση.* Αθήνα, εκδόσεις Γρηγόρη.

Σολομωνίδου, Χ. (1999), *Εκπαιδευτική Τεχνολογία – Μέσα, υλικά: διδακτική χρήση και αξιοποίηση.* Αθήνα, εκδόσεις Καστανιώτη.

Stradling, R. (2002), *Teaching 20th-century European history*. Council of Europe Publishing.

Τζόκας. Σ. (2002), *Διδακτικές στρατηγικές στο μάθημα της Ιστορίας, εικαστικές και οπτικοακουστικές πηγές.* Αθήνα, εκδόσεις Σαββάλας.

Εικ. 1. Η Υπέρεια Κρήνη Βελεστίνου σε γκραβούρα του 1806.

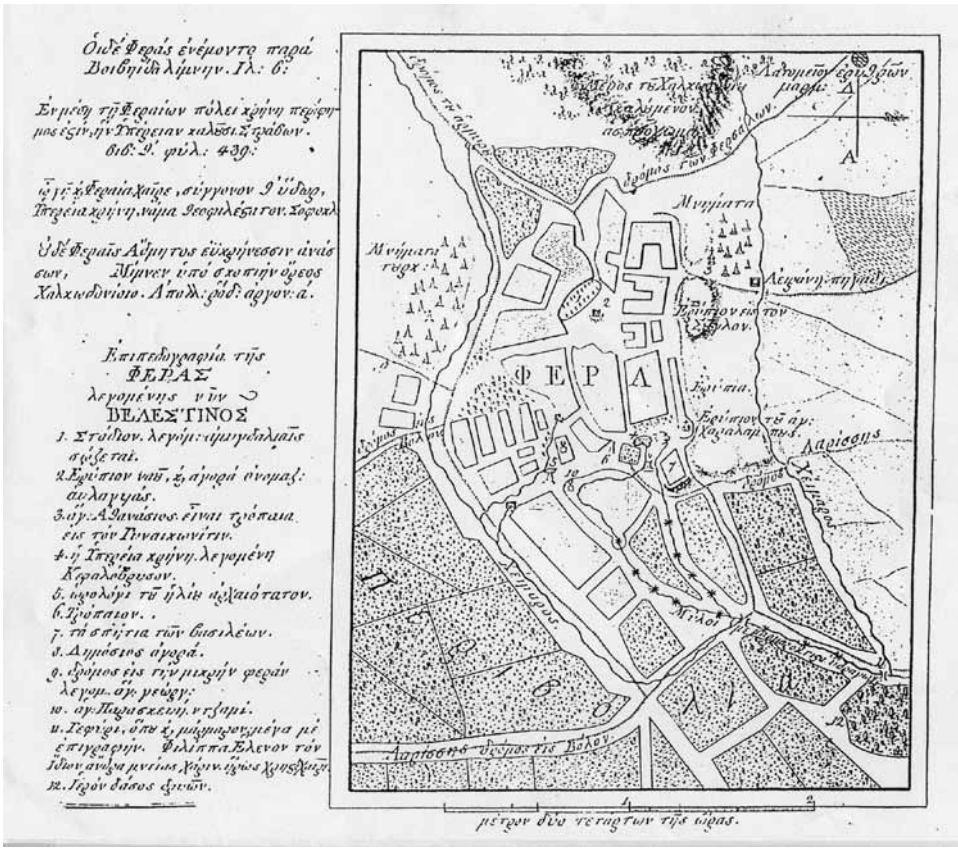

Εικ. 2. Το τοπογραφικό διάγραμμα του Βελεστίνου,
που σχεδίασε ο Ρήγας για το φύλλο 4 της *Χάρτας* του.

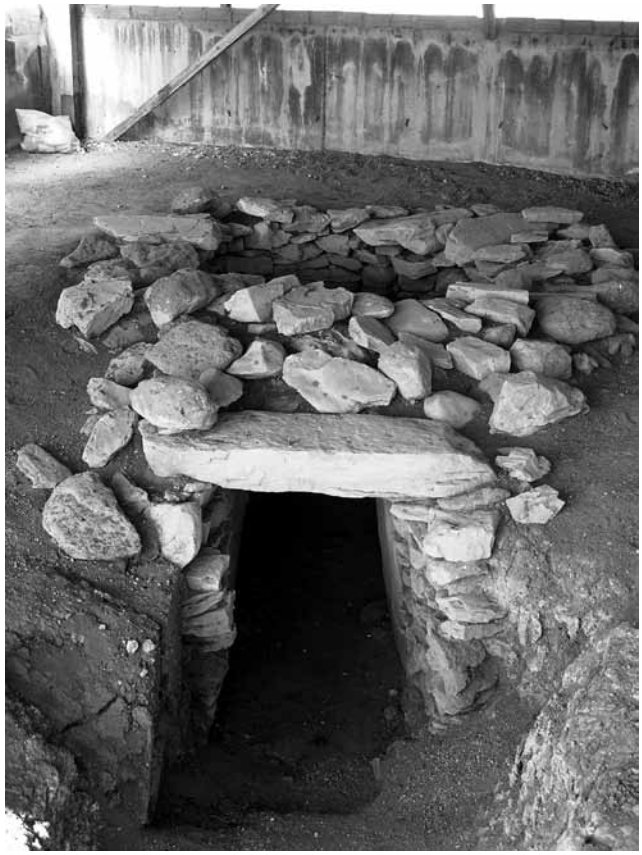

Εικ. 3. Πρωτογεωμετρικός τάφος στο Αερινό Βελεστίνου.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΗΤΣΙΑΣ-ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

Τοπωνύμια Ριζομύλου

Μέσα από τη καταγραφή των τοπωνυμίων, με την έρευνα, ανακαλύπτουμε και γράφουμε την ιστορία του τόπου μας. Όπου στο κείμενο αναφέρεται ότι το τάδε τοπωνύμιο συνορεύει με το τάδε τοπωνύμιο ή κείται στην τάδε περιοχή εννοούμε την περιοχή που καταλαμβάνει και περιλαμβάνει ένα τοπωνύμιο και ότι συνορεύει η περιοχή αυτή και όχι το τοπωνύμιο και αυτό χάριν συντομίας της έκφρασης του λόγου. Πολλοί ασχολήθηκαν με την ονομασία του τοπωνυμίου Ριζόμυλος:

1) Πρώτη εκδοχή ότι το χωρίο ευρίσκεται στα ριζά του βουνού σε συνάρτηση με τη λέξη μύλος, που πράγματι το δημοτικό διαμέρισμα Ριζομύλου ανέκαθεν είχε δύο μύλους εντός και έναν εκτός του χωρίου. Αυτή η εκδοχή δεν συμφωνεί με την πραγματικότητα καθ' όσον το χωρίο απέχει πολύ από το βουνό Ουβριά (ή Οβραίας Γάλα) ή Μαυροβούνι στην περαιτέρω οροσειρά περί τα δύο χιλιόμετρα αφενός και αφετέρου δεν έχει καμία σχέση με τους δύο μύλους, που υπήρχαν εντός του χωρίου. Στα ριζά του βουνού διέρχονταν μόνον τα όμβρια ύδατα, που κατέληγαν στη Λίμνη Κάρλα. Έχουν καταγραφεί οι δύο μύλοι εντός σχεδίου και ο ένας εκτός του οικισμού Ριζομύλου.

2) Δεύτερη εκδοχή ότι υπήρχαν μύλοι ορυζίου (ρύζι) (Βλ. Αργύρης Φιλιππίδης, *Μερική Γεωγραφία*, 1850, πιο κάτω) και Νικ. Μάγνης στο βιβλίο του *Περιήγησις ή Τοπογραφία της Θεσσαλίας*, Αθήναι 1860, ο οποίος σημειώνει ότι η ονομασία δόθηκε επειδή στο χωριό υπήρχαν «Μύλοι ορυζίου». Ούτε αυτή η εκδοχή είναι αληθής και ορθή καθ' όσον το ρύζι και το ορύζιον γράφεται με ύψιλον (υ) και το χωρίο Ριζόμυλος γράφεται με ιώτα (ι).

3) Τρίτη εκδοχή, που ασπαζόμαστε, είναι ότι το τοπωνύμιο και η ονομασία προέρχεται από τη φράση Κόκκινος Μύλος. Φαίνεται ότι κατά την Τουρκοκρατία ο ένας από του δύο μύλους εντός του χωρίου ήταν εντυπωσιακά βαμμένος κόκκινος. Στα Ιταλικά η λέξη r o s s o σημαίνει το κόκκινο χρώμα και προϊόντος του χρόνου το rosso μετετράπη σε r i z o - ρ ι ζ ο , όπως ο οικισμός «Κιοπέ Όμπασι» της κτηματικής περιφερείας Ριζομύλου μετετράπη κατά παραφθορά σε Κιμπόμπασι. Το τοπωνύμιο «Χατζή Αβδή» στην κτηματική περιφέρεια Αγίου Γεωργίου Φερών με το πέρασμα του χρόνου έγινε «Χατζημπτή. Ένας περιηγητής, ο Κωνσταντίνος Διοικητής (Έλληνας Λόγιος του 18ου))

μνημονεύει τον Πηνειό ποταμό το 1715 έτος με το όνομα Κιοστέμ. Έτσι ονομαζόταν ο ποταμός επί τουρκοκρατίας μαζί με το όνομα Σαλαμπριάς. Η λέξη αυτή προέρχεται από τη λέξη Λυκοστόμιο (μεσαιωνικό τοπωνύμιο) και κατέληξε Κοστόμιο-Κοστόμ-Κιοστέμ. (Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο,* τόμ. 23, σελ.14). Το χωρίο Άκετσι, ήτοι οι Μικροθήβες του νομού Μαγνησίας προέρχεται από τις λέξεις Ακ Κετζελί, που ήταν πριν η ονομασία του χωρίου επί τουρκοκρατίας. Και από Ακ Κετζελί κατέληξε προϊόντος του χρόνου Άκετσι. Το ίδιο ισχύει και για το νησί Καστελλόριζο που σημαίνει Κάστρο Κόκκινο ή Κόκκινο Κάστρο από τις λέξεις castello=κάστρο και rosso= Κ ό κ κ ι ν ο (στην αγγλική γλώσσα castle). Είναι άστοχο να υποστηρίζουμε ότι, κατά τα ανωτέρω, το χωρίο είναι στα ριζά του βουνού ή ότι οι μύλοι ήσαν στα ριζά του βουνού, αφού δεν ήσαν ποτέ.

Η βυζαντινή ονομασία Καστελλόριζο προέρχεται από τις λέξεις Castello Rosso που αποδίδεται στα ΚΟΚΚΙΝΑ ΒΡΑΧΙΑ, όπου χτίστηκε το κάστρο των Ιπποτών ή στο κόκκινο οικόσημο του 8ου Μεγάλου Μαγίστρου των Ιπποτών της Ρόδου, που κατέλαβαν το νησί τον 14ο αιώνα. Στο Καστελλόριζο υπάρχουν ευρήματα Ελληνιστικής και Ρωμαϊκής περιόδου, κατά την οποία το νησί ανήκε στους δήμους της Περαίας και είχε οικονομική εξάρτηση από τη Ρόδο. Στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Αθήνας φυλάσσεται χρυσό στεφάνι σε σχήμα φύλλων αμπελιού με σταφύλια, πιθανώς του 4ου π.Χ. αιώνα, το οποίο ανακαλύφθηκε σε σαρκοφάγο στην περιοχή του Αγίου Γεωργίου. Το 1306 το Καστελλόριζο κατελήφθη από τους Ιωαννίτες Ιππότες. Κατά τη διάρκεια της κατοχής των Ιπποτών χρησιμοποιήθηκε και ως τόπος εξορίας. Τότε οικοδομήθηκε το ΚΟΚΚΙΝΟ ΚΑΣΤΡΟ που αποτέλεσε στη συνέχεια το χαρακτηριστικό γνώρισμα του νησιού. Το 1440 το ακριτικό νησί λεηλατήθηκε από τον αιγυπτιακό στόλο. Πολλοί κάτοικοί του αιχμαλωτίστηκαν και πουλήθηκαν στα σκλαβοπάζαρα της Ανατολής. Και οι κατακτητές διαδέχονται ο ένας τον άλλον:

Οι μύλοι του Ριζομύλου ήσαν τρεις. Ο πρώτος μύλος έκειτο στην άκρη του χωριού και νοτιοανατολικά αυτού. Προ ετών, ο Ιερός Ναός του Αγίου Δημητρίου επώλησε το ακίνητο, όπου έκειτο ο μύλος, αφού το κατέτμησε σε άρτια οικοδομήσιμα οικόπεδα. Ο μύλος αυτός ήταν ακριβώς μπροστά από το σπίτι του πρώην Δημάρχου Αθανασίου Παπαδήμα, ιατρού. Ο δεύτερος μύλος ήταν μπροστά στο Σχολείο στη θέση «Αλεξανδρή» κατά τα ανωτέρω και ο τρίτος μύλος στη θέση «Παλιόμυλος», όμορος με τοπωνύμιο Σουμπέτι, ακριβώς πριν φθάσουμε στο Ριζόμυλο, αριστερά και δυτικά, χίλια μέτρα πίσω από το Βενζινάδικο[1].

Σε άλλο συμβόλαιο αναγράφεται ότι ο μύλος κείται στη θέση Παλιόμυλος (βλ. συμβόλαιο 9192/1916· αγρός στη θέση Παλιόμυλος, εκτάσεως στρεμμάτων οκτώ, συνορευόμενος γύρωθεν με αγρούς Παπαχρήστου, Νταχρή, Σιδέρη Δραγοϊδη και Δημητρίου Μπαλγκουράνου).

Αυτή είναι η ταπεινή μας γνώμη, όσον αφορά στην προέλευση του τοπωνυμίου Ριζόμυλος και πιστεύω ότι φθάσαμε στο παραπάνω συμπέρασμα μετά από έρευνα τεσσάρων ετών επειδή τα ως τώρα συμπεράσματα και επιχειρήματα δεν μας έπειθαν για το αντίθετο. Ανακαλύψαμε την προέλευση του τοπωνυμίου «Ριζόμυλος» μετά την παρέλευση διακοσίων και πλέον ετών.

Με τους νόμους ΓΣΒ΄/1907, ΓΤΘ΄/1908, ΓΤΞΘ΄/1909, ΓΦΚΑ΄/1910 και ΓΩΠΓ΄/1911 «Περί Συνοικισμού και διανομής γαιών εν Θεσσαλία και ιδρύσεως Θεσσαλικού Γεωργικού

1 Μαρτυρία Ακρίβου Σιδέρη Δραγοϊδη, κατοίκου Ριζομύλου.

Ταμείου»[2] διανεμήθηκαν τα Στεφανοβίκεια κτήματα ήτοι Μεγάλου Μοναστηρίου, Κιοπέ

2 Νόμος ΓΡΠΕ΄ της 29 Δεκεμβρίου 1906 /4 Ιανουαρίου 1907 «Περί της δια Β. διατάγματος απονομής της ελληνικής ιθαγενείας εις τους εξ Ανατολικής Ρωμυλίας, Βουλγαρίας και Ρουμανίας ομογενείς πρόσφυγας» και Νόμος ΓΣΒ΄ της 7/7 Απριλίου 1907 «Περί συνοικισμού της διανομής γαιών εν Θεσσαλία και περί ιδρύσεως Θεσσαλικού Γεωργικού Ταμείου»:
«Άρθρ. 1. Εγκρίνεται ο εν Θεσσαλία επί των καταλλήλων τόπων συνοικισμός των εξ Ανατολικής Ρωμυλίας, Βουλγαρίας και Ρουμανίας προσφύγων ομογενών από κοινού προς τους Θεσσαλούς εγκατοίκους κατά τους κατωτέρω υπέρ της κοινής αποκαταστάσεως αυτών κανονιζομένους όρους.
Άρθρ. 7. Εις τους εποίκους τους λαβόντας κλήρον καλλιεργησίμου γης παραχωρούνται, προς τούτω και τω κατά το άρθρον 13 οικοπέδω, προσέτι μέχρι δύο στρεμμάτων γης προς καλλιέργειαν λαχανοκήπου και α΄) προς ανέγερσιν οικίας κατά τα εν τω επομένω άρθρω 8 οριζόμενα δραχμαί 1000, β΄) προς αγοράν δύο ζώων αροτριώντων, γεωργικών εργαλείων, σπόρων και φυτών δραχ. 1100 και γ΄) προς ζωάρκειαν της οικογενείας και τροφήν των ζώων επί έν έτος δραχ. 900.- Εις τους εποίκους τους μη γεωργούς, όσοι δεν έλαβον παραχώρησιν γης άλλης πλην οικοπέδου παρέχονται: α΄) προς ανέγερσιν οικίας κατά τα εν τω επομένω άρθρω 8 οριζόμενα και κατά διάκρισιν επαγγελμάτων μέχρι δραχ. 1000, β΄) προς έναρξιν του επαγγέλματος αυτών κατά διάκρισιν επαγγελμάτων μέχρι δραχ. 100-200, και γ΄) προς ζωάρκειαν της οικογενείας επί έν έτος μέχρι δραχ. 600.- Τα του τρόπου της διαθέσεως των χορηγημάτων, της βεβαιώσεως της ολικής ή μερικής απορίας των εποίκων, του ορισμού των δόσεων και της αναγκαίας επιβλέψεως προς σκόπιμων αυτών χρήσιν κανονισθήσονται δια β. Διατάγματος, εκδιδομένου τη προτάσει του υπουργού των Οικονομικών.
Άρθρ. 9. Ο συνοικισμός και η προικοδότησις των κατά το 1 άρθρο ομογενών, όσοι δεν περιλαμβάνονται εις την κατηγορίαν των εν άρθρω 3 ειδικώς μνημονευομένων, γενήσονται κατά τα κατωτέρω οριζόμενα.
Άρθρ. 10. Αι καλλιεργούμεναι και καλλιεργήσιμοι γαίαι των εθνικών κτημάτων: Οξιράλ της επαρχίας Τυρνάβου, Καστρίου και Τσούξανης της επαρχίας Αγυιάς, Ακ Σεράϊ, Αμαρλάρ, Χατζημουσταφαλάρ, Ισαρλίκ, Μεγάλου Χαλίτση, Κοτζιπασάν, Νειαμάτων, Σαλασλάρ, Κιοπεόμπαση, Χατζή Μίση και Ριζομύλου της επαρχίας Λαρίσσης.
α) εξ Ανατολικής Ρωμυλίας και Βουλγαρίας και β) Ρουμανίας, κατά τοιάτην σειρά προτιμήσεως και κατά τους κατωτέρω ορισμούς και διακρίσεις.
Άρθρ. 2. Έργα εκτελούμενα δαπάναις του ταμείου τούτου και επιμελεία της υπηρεσίας αυτού είναι τα ακόλουθα: 1) Η εκτέλεσις εν γένει των νόμων περί συνοικισμού και διανομής γαιών εν Θεσσαλία, 2) Η εξαγορά γεωργικών κτημάτων εν Θεσσαλία και η εγκατάστασις εν αυτοίς ως ιδιοκτητών των επιμόρτων καλλιεργητών και εποίκων ομογενών εκ Βουλγαρίας και Ανατολικής Ρωμυλίας. 3) Η αποξήρανσις ελών και τελμάτων εν τοις άνω συνοικισμοίς , η ύδρευσις και εξυγίανσις αυτών και η καθοδήγησις των καλλιεργητών εις την γεωργίαν των κατανεμομένων αυτοίς κλήρων. 4) Η προμήθεια γεωργικών εργαλείων, ζώων και σπόρων προς πώλησιν εις τους γεωργούς των συνοικισμών, και η παροχή αυτοίς χρηματικών δανείων προς ζωάρκειαν και την πρώτην αυτών εγκατάστασιν. 5) Η ίδρυσις και κηδεμονία γεωργικών συνδέσμων μεταξύ των συνοικιζομένων εγχωρίων καλλιεργητών και εποίκων. 6) Η διαχείρισις εν γένει των πόρων του ταμείου και η εξόφλησις των προς αυτό δανείων και παν άλλο σχετικόν, όπερ ήθελε καθορισθή δια β. Διατάγματος, αποφάσει του συμβουλίου του γεωργικού ταμείου προς ωφέλειαν των συνοικισμών.
Άρθρ. 2. Αι γαίαι των συνεχομένων εθνικών κτημάτων Ριζομύλου και Κιοπεόμπασι, συνενουμένων, συνυπολογίζονται εις αποτέλεσιν ενός συνοικισμού και χωρίου υπό το όνομα Ριζόμυλος, και αι ήδη επί των γαιών του χωρίου Ριζομύλου υποβεβλημέναι και εγκεκριμέναι δηλώσεις επεκτείνονται και επί της συνενουμένης εκτάσεως.
Άρθρ. 2. Επιτρέπεται ο περιορισμός των κλήρων των εποίκων ομογενών δηλωτών των εθνικών χωριών Ριζομύλου και Κιοπέ Όμπασι λόγω ανεπαρκείας γαιών και κάτω των 120 στρεμμάτων. - Της διανομής των εν τη επαρχία Αλμυρού εθνικών κτημάτων πρώην Τοπάλη μετέχουσι και οι κατά τα άρθρα 3 και 4 του νόμου ΓΤΘ΄ δηλώσαντες έποικοι ομογενείς εξ Αίμου, Ραβδά, Τσίμου, Μπάνης και Αγίου Βλασίου.

Όμπασι, Ριζομύλου και Στεφανοβικείου στους καλλιεργητές των άνω χωριών[3].

Άρθρ. 5. Εάν η έκτασις των γαιών τούτων δεν είναι επαρκής δια πλήρεις κλήρους, επιτρέπεται ανάλογος μείωσις της εκτάσεως των κλήρων των ειρημένων, εκ της τοιαύτης όμως μειώσεως ή μη της υπάρξεως τοιούτων γαιών προς καταρτισμόν κλήρων ουδέν δικαίωμα δύναται να γεννηθή κατά του Δημοσίου εκ μέρους των εγχωρίων και παρακεντέδων τούτων.
Άρθρ. 9. Αι εις τα διανεμηθέντα εθνικά χωρία υπάρχουσαι και μη κατεχόμεναι υπό εγχωρίων καλλιεργητών και παρακεντέδων οικίαι του Δημοσίου δύνανται να παραχωρηθώσιν εις εποίκους ομογενείς κληρούχους, μη ανεγειρομένων νέων τοιούτων δι΄ αυτούς, εάν δια μεταρρυθμίσεως και επισκευής αυτών δύνανται να καταστώσι κατάλληλοι δια κατοικίαν των κληρούχων τούτων, και κατά τους τύπους περίπου των οικιών τους εγκριθέντας συμφώνως τω άρθρω 8 του νόμου ΓΣΒ΄. Η αξία όμως των οικιών τούτων μετά των εξόδων της μεταρρυθμίσεως και επισκευής αυτών δεν δύναται να είναι ανωτέρα των 1000 δραχμών».

Ο Νόμος ΓΦΚΑ' της 9/11 Ιανουαρίου 1910 «Περί μεταρρυθμίσεως, συμπληρώσεως και προσθήκης διατάξεων εν τοις περί συνοικισμού και διανομής γαιών εν Θεσσαλία και ιδρύσεως θεσσαλικού γεωργικού ταμείου νόμοις ΓΣΒ΄ της 7 Απριλίου 1907, ΓΤΘ΄ της 14 Μαΐου 1908 και ΓΤΞΘ΄ της 6 Οκτωβρίου 1909», έχων ούτω:
«Άρθρ. 1. Επιτρέπεται εις τον υπουργόν των Οικονομικών η παρά τας διατάξεις των άρθρων 3 9, 10, 12 και 20 του νόμου ΓΣΒ΄ της 7 Απριλίου 1907, 3 και 4 του νόμου ΓΤΘ΄ της 14 Μαΐου 1908, και 7 και 8 του νόμου ΓΤΞΘ΄ της 6 Οκτωβρίου 1909 εγκατάστασις εποίκων ομογενών εξ Ανατολικής Ρωμυλίας και Βουλγαρίας δηλωσάντων ή μη κυρίως γεωργών εις τους μεσογείους και παραθαλάσσιους συνοικισμούς. - Κατά της εγκαταστάσεως ταύτης ουδέν δικαίωμα δύνανται να προβάλωσι κατά του Δημοσίου οι κατά τους ανωτέρω νόμους δηλώσαντες ή και οι κατ΄ αυτούς δικαιούμενοι να δηλώσωσιν έποικοι ομογενείς, οι μη όντες κυρίως γεωργοί.
Άρθρ. 20. Παραχωρούνται επί εκτιμήσει οι δύο υδρόμυλοι του χωρίου Ριζομύλου και του χωρίου Κότζ-Μπασάν μετά της περιοχής αυτών και του ύδατος από κοινού εις τους εγχωρίους και πρόσφυγας κληρούχους των χωρίων τούτων πρός άρδευσιν των γαιών αυτών.- Επιτρέπεται να παραχωρηθώσιν επί εκτιμήσει τα εθνικά λιβάδια των χωρίων Τσιοτουλίου, Βοστιδίου, Μπάγιας, Τσούξανης, Σαλασλάρ, Καστρίου, Τσαμασίου, Μεγάλου Χαλίτσι, Ντελή Χαλή του Ριζομύλου και τα εν τη περιφερεία της Νέας Αγχιάλου Κάστρο και Λόγγος από κοινού εις τους εγχωρίους και πρόσφυγας κληρούχους των χωρίων τούτων, προς επίδοσιν αυτών προς τη γεωργία και εις την κτηνοτροφίαν, η χρησιμότης όμως της παραχωρήσεως του όλου ή μέρους του λιβαδίου του χωρίου Καστρίου θέλει κριθή υπό επιτροπής οριζομένης υπό του υπουργού των Οικονομικών.
Υπό του νόμου ΓΣΕ΄της 13/13 Απριλίου 1907 εκυρώθη σύμβασις μεταξύ Δημοσίου και των Τραπεζών Εθνικής, Αθηνών, Ιονικής και Ανατολής περί χορηγήσεως δανείου 10.000.000 εις εκπλήρωσιν των υποχρεώσεων ας δια του νόμου ΓΣΒ΄/1907 ανέλαβε το Ελληνικό Δημόσιο.
Επίσης δια του νόμου ΓΤΞΖ΄ της 5/6 Ιουνίου 1909 επετράπη εις τον υπουργόν των Οικονομικών η συνομολόγησις δανείου μέχρι του ποσού 5.000.000 ίνα το προϊόν του δανείου τούτου χρησιμεύση προς ολοσχερή εκπλήρωσιν των υποχρεώσεων ας ανέλαβε το Ελληνικόν Δημόσιον δια την αποκατάστασιν των εξ Ανατολικής Ρωμυλίας, Βουλγαρίας και Ρουμανίας ομογενών προσφύγων.
Άρθρ. 14. Επιτρέπεται εις τον υπουργόν των Οικονομικών, ως εκπροσωπούντα το Δημόσιον και το Θεσσαλικόν Γεωργικόν Ταμείον, να συνομολογήση εις βάρος του Θεσσαλικού Γεωργικού Ταμείου το υπό του άρθρου 13 του παρόντος νόμου γεωργικόν θεσσαλικόν δάνειον δραχμών εξ εκατομμυρίων και επτακοσίων πεντήκοντα χιλιάδων (6.750.000) είτε εξ ολοκλήρου, είτε τμηματικώς, αναλόγως των παρουσιαζομένων αναγκών, προς εκπλήρωσιν των υποχρεώσεων, ας το Δημόσιο ανέλαβε δια του νόμου ΓΩΠΓ΄ της 4 Αυγούστου 1911 προς αποκατάστασιν των εξ Ανατολικής Ρωμυλίας, Βουλγαρίας και Ρουμανίας προσφύγων ομογενών».

3 Βλ. Σταύρος Π. Παπαγεωργίου «Τοπωνύμια Περιοχής Βελεστίνου σε συμβολαιογραφικές πράξεις», *Υπέρεια,* τόμ. 3, *Πρακτικά Γ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», (Βελεστίνο 1997),* Αθήνα 2002, σελ. 513. Βασίλειος Κ. Καραμπερόπουλος, *Η περιοχή Βελεστίνου στο Αγροτικό Κίνημα,* έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα,

Στο με αριθμό 36.705/ 8.3.1888 πωλητήριο συμβόλαιο του τότε συμβολαιογράφου Αθηνών Γερασίμου Ι. Αφεντάκη, ο Παύλος Στεφάνοβικ Σκυλίτσης μαζί με τα αδέλφια του Δημήτριο και Ιωάννη αγοράζει ολόκληρο το Ριζόμυλο, που τότε ήταν τσιφλίκι μαζί με το Στεφανοβίκειο με την ονομασία Χατζή-Μίση ή Χατζή Μούς, όπως αναγράφεται στο συμβόλαιο μαζί και τους οικισμούς Σαρασλάρ (Μ. Μοναστήρι Λάρισας) και Κιοπέ Όμπασι, εκτάσεως του μεν Ριζομύλου 15.000 στρεμμάτων περίπου του δε οικισμού Κιοπέ Όμπασι 18.000 στρεμμάτων περίπου.

Τα σύνορα του δημοτικού διαμερίσματος Ριζομύλου περιγράφονται τότε ως εξής: με αγρούς των χωρίων Χατζή Μους, Κισυγγερή ή Κόνιαρι, Αγίου Γεωργίου Βελεστίνου, Αδάμπελη (το πρώην Νταμπεγλή) και Κιοπέ Όμπασι ή ακριβέστερον δια των εξής σημείων και θέσεων Μαγούλας Σουβλερής[4], Πρωτομαγούλας, Αμπέλια Χατζή Μισιώτικα, Τσατάλη, Παλαιό Κεραμιδαριό, αύλακας, λειμώνας Ντελή Χαλή, Στημένης Πέτρας, χωραφίων και αμπελίων Αγίου Γεωργίου και δάσους Βελεστίνου, του λειμώνος ονόματι Τσόλτουρερ ή Συρτάδες όσης εκτάσεως κι' αν είναι, συνορευόμενον γύρωθεν του όλου με αγρούς των χωρίων Χατζή Μους, Ντελή Χαλή και Καναλίων, με λειμώνας των χωρίων Καναλίων και Κάπρενας (Γλαφυραί), Ντελή Χαλή και με την λίμνην Κάρλαν και μεθ' ετέρου λειμώνος ονόματι Διβάν Χαλίλη ή Δελή Χαλίλη όσης εκτάσεως κι' άν είναι συνορευόμενον γύρωθεν με αγρούς των χωρίων, Αγίου Γεωργίου, Ριζομύλου, Χατζή Μους και με λειμώνα χωρίων Κάπρενας, Αγίου Γεωργίου και Παλαιοχωρίου Συρτάδων.

Τα σύνορα του ποτέ οικισμού Κιοπέ Όμπασι όπως περιγράφονται στο συμβόλαιο (8.12.1901) έχουν ως εξής: «....κείμενον εντός της περιφερείας του Ειρηνοδικείου Γκερλί, μεθ όλων των περιεχομένων και ανηκόντων αυτώ γαιών καλλιεργησίμων (αγρών), γαιών ακαλλιεργήτων, δένδρων ημέρων και αγρίων, λειμώνων θερινών και χειμερινών, αλωνοτόπων, κήπων, βάλτων και λοιπών εκτάσεων, παλαιών οικιών, ερειπίων, συνολικής εκτάσεως 18.000 στρεμμάτων περίπου, συνορευόμενον γύρωθεν του όλου τσιφλικίου, ανατολικώς με αγρούς χωρίου Ριζομύλου, δυτικώς με ομοίους του χωρίου Κόνιαρη και αρκτικώς με ομοίους του χωρίου Γκερλί, ακριβέστερον δε οριοθετούμενον δια των εξής σημείων και θέσεων Σουβλοκονιαρίτικη στράτα, Πλατειά Μαγούλα, Σουβλερή Μαγούλα, Παλιούρια Κοτρώνια, Λιανόστρατα, Μαγουλίτσα, Πηγάδι Παλαιόν, Καλύβια Λάκκου (γούρνα), ράχην και Γερμηνιώτικον σύνορον, Αγδάμπελη (Νταμπεγλή) σύνορο, Κο-

Αθήνα 2003, σελ. 48, Ρήγας Βελεστινλής, *Νέος Ανάχαρσις*, Βιέννη 1797, έκδ. Επιστημονική Εταιρία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2003 σ.121. Αλεξ. Δρακάκης-Στυλ. Κούνδουρος, *Αρχεία περί συστάσεως και εξελίξεως των Δήμων και κοινοτήτων 1836-1939 και της Διοικητικής διαιρέσεως του Κράτους*, Αθήναι 1939, σ.145. Με το νόμο Ν.Π.Μ΄, άρθρο 2, ο Ριζόμυλος υπάγονταν στην επαρχία Βόλου του νομού Λάρισας. Κατόπιν η επαρχία Βόλου καταργήθηκε και με το νόμο ΑΦΞΑ΄/1887 ο Ριζόμυλος υπάγονταν στη Νομαρχία Βόλου. Βλ. Δημήτριος Στ. Παπαγεωργίου, «Τοπωνύμια περιοχής Βελεστίνου», *Υπέρεια*, τόμ. 4, *Πρακτικά Δ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», (Βελεστίνο 2003)*, Αθήνα 2006, σ. 393. Η Θεσσαλία απελευθερώθηκε από τους Οθωμανούς και ενώθηκε με την Ελλάδα το 1881. Ο νεοϊδρυμένος νομός της Λάρισας διαιρέθηκε με το ΦΕΚ 126/1883 (31.3.1883) σε επαρχίες και σε Δήμους, ένας εκ των Δήμων ήταν και ο Δήμος Φερών στον οποίο υπάγονταν ο Ριζόμυλος.

4 Βλέπε Δημήτριος Στ. Παπαγεωργίου, «Τα Τοπωνύμια Αγίου Γεωργίου Φερών», *Υπέρεια*, τόμ. 5, *Πρακτικά Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», (Βελεστίνο 2007)*, Αθήνα 2010, σ. 267. «Οι περισσότερες Μαγούλες, (άλλες στην αρχαία εποχή χρησιμοποιήθηκαν ως ταφικά αναχώματα), στην περιοχή μας και συγκεκριμένα όλοι οι λόφοι που ήταν δίπλα σε οδικές αρτηρίες διαμορφώθηκαν και μετατράπηκαν σε οχυρά στην περίοδο των πολέμων».

νιαρίτικα Νταούλια, Στημένη Πέτρα[5] οδόν Βελεστίνου, Πέτρα, Γκορτζιά και Μονοπάτι Σουβάλα.[6] Με το άνω πωλητήριο συμβόλαιο παραδόθηκαν τα ταπιά [7] από τους πωλητές στο ελληνικό Δημόσιο. Στα θεσσαλικά τσιφλίκια του Αλή Πασά κατά τον αείμνηστο διδάσκαλο του γένους Φιλητά υπάγεται και το Λειβάδι άνευ γεωργικού συνοικισμού με την ονομασία Κιμπόμπασι.[8]

Τα τσιφλίκια στη Θεσσαλία
του Παύλου Στεφάνοβικ-Σκυλίτση

Λίγους μήνες πριν από την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας στο ελληνικό κράτος (1881), η οθωμανική κυβέρνηση πούλησε σε πλούσιους Έλληνες όλα τα κτήματα που περιήλθαν σ' αυτήν από δημεύσεις. Έτσι ο Παύλος Στεφάνοβικ-Σκυλίτσης αγόρασε 26 τσιφλίκια στη Θεσσαλία, έκτασης 600.000 στρεμμάτων, περίπου. Τα τσιφλίκια, κυρίως πεδινά και λίγα ημιορεινά χωριά, τα οποία αυτός αγόρασε στη Θεσσαλία, στα τέλη του 19ου αιώνα και αποτέλεσαν τα λεγόμενα στεφανοβίκεια κτήματα ήταν τα εξής:

Α). Νομός της Λάρισας

Νιάματα·Νάματα, νοτιοανατολικά της Λάρισας.

Σαρασλάρ-Μεγάλο Μοναστήρι, 40 χλμ. νοτιοανατολικά της Λάρισας.

Κιοπέ- Ομπασί (Κιόμπασι), διαλυμένος οικισμός στην περιοχή του Ριζομύλου του Βελεστίνου.

Χατζημουσταφαλάρ-Ρεύμα, συνοικία των Νέων Καρυών, 17 χλμ. νότια της Λάρισας.

Κοτσμπασάν-Νέα Λεύκη, 14 χλμ. νότια της Λάρισας.

Μεγάλο Χαλίτσι-Δίλοφος, 26 χλμ. νότια της Λάρισας.

Χισαρλίκ (Σαρλίκι), ο διαλυμένος οικισμός Παλαιοκκλήσι των Νέων Καρυών, 17 χλμ. νότια της Λάρισας.

Αμαρλάρ· Κοιλάδα, 14 χλμ. νοτιοδυτικά της Λάρισας.

Ακ-Σεράι, η συνοικία Φιλιππούπολη της Λάρισας.

Οκτσιλάρ-Αγία Σοφία του Τυρνάβου, 13 χλμ. βορειοδυτικά της Λάρισας.

Τσούξιανη-Δήμητρα της Αγιάς, 24 χλμ. βορειοανατολικά της Λάρισας.

Καστρί-Καστρί της Αγιάς, 33 χλμ. ανατολικά της Λάρισας.

Σέχι-Ρευματιά των Φαρσάλων, 44 χλμ. νότια της Λάρισας.

---

5 Είναι το ίδιο με το τοπωνύμιο Σουβλερή Μαγούλα.

6 Σουβάλα σημαίνει μπάρα με νερό. Είναι τουρκικής προέλευσης. Προέρχεται από την λέξη suvat, που σημαίνει χώρο όπου συγκεντρώνονται τα όμβρια ύδατα και ποτίζονται τα ζώα. Βλ. Μενέλαος Δημητριάδης, *Ελληνικό-Τουρκικό Λεξικό*, 2001, σ. 369. Από τη λέξη αυτή προέρχεται και το τοπωνύμιο Σοβάτι που υπάρχει στην κτηματική περιφέρεια Στεφανοβικείου. Κατά τον Κώστα Λιάπη η λέξη μάλλον θα πρέπει να προέρχεται από τη σλαβική λέξη σουβάλα, που σημαίνει νερόλακκος, τέλμα. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, «Τα παλιόκαστρα του Δήμου της Αργαλαστής», τόμ. 45, 2004, σελ. 160.

7 Τούρκικοι τίτλοι ιδιοκτησίας, που αποτελούσαν συστατικά έγγραφα της κυριότητας. Δηλωτικά έγγραφα της νόμιμης κτήσεως του δικαιώματος επί των δημοσίων γαιών. Τουρκιστί hocat = τίτλος κυριότητος + απόφαση Ιεροδικείου – tapu=τίτλος κυριότητος Βλ. Δημήτριος Στ. Παπαγεωργίου, *ό. π., Υπέρεια*, τόμ. 5, σ. 258. Για τη λέξη χοτζέτι, βλ. Ε. Μπόγκας, «Τουρκικές λέξεις σε παλιότερα ελληνικά κείμενα», *Θεσσαλικά Χρονικά*, τόμ, 7-8, Αθήναι 1959, σ. 219. Για τη λέξη Ταπί βλ. F. Tuncay - Λ. Καρατζάς, *Τουρκο-ελληνικό Λεξικό*, Αθήνα 2000, σ. 713.

8 Δ. Κ. Τσοποτός, *Γη και Γεωργοί Της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατίαν*, εκδ. Επικαιρότητα, 1993.

Επίσης στην ιδιοκτησία του Παύλου Στεφάνοβικ-Σκυλίτση ανήκαν και οι αλιακάδες (τσιφλικομερίδα):

Νεμπεγλέρ-Νίκαια, 9 χλμ. νότια της Λάρισας.

Μπεχτσιλέρ-Μοσχοχώρι, 21 χλμ. νοτιοανατολικά της Λάρισας.

Μικρό Χαλίτσι-Κοκκίνες του Κιλελέρ, 31 χλμ. νοτιοανατολικά της Λάρισας.

Β). Νομός της Μαγνησίας

Χατζήμησι-Στεφανοβίκειο, 28 χλμ. βορειοδυτικά του Βόλου. Το Στεφανοβίκειο έλαβε το όνομά

του από το όνομα του ιδιοκτήτη του χωριού Παύλου Στεφάνοβικ-Σκυλίτση.

Ρ ι ζ ό μ υ λ ο ς, 23 χλμ. βορειοδυτικά του Βόλου.

Το αγρόκτημα Ριζομύλου έχει έκταση 15.000 στρέμματα. Αγοράσθηκε από τα αδέλφια, Έλληνες τραπεζίτες στην Κωνσταντινούπολη, Παύλο Στεφάνοβικ Σκυλίτση, Δημήτριο Στεφάνοβικ-Σκυλίτση και Ιωάννη Στεφάνοβικ-Σκυλίτση με τα υπ΄ αριθμ. 1.554,554/4.26/27.3.1887 συμβόλαιο της εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικής Πρεσβείας παρά του Αβραάμ Πασά Καρακεχαγιά και υπ' αριθμ. 36.705/8.3.1888 πωλητήριο συμβόλαιο του συμβολαιογράφου Αθηνών Γερασίμου Αφεντούλη παρά των Μεχμέτ η Μωχαμέτ Σαχίπ Βέη και Φατμέ Δελχιζάρ Χανούμ. Μετά το θάνατο του αδελφών του ο Ιωάννης Στεφάνοβικ-Σκυλίτσης επώλησε στο Ελληνικό Δημόσιο με την από 8 Δεκεμβρίου σύμβαση του έτους 1901, που κυρώθηκε με το νόμο Β.Ω.Μ.Γ.΄ της 1ης Φεβρουαρίου 1902 μεταξύ άλλων και το αγρόκτημα Ριζομύλου και Κιοπέ Όμπασι αντί τιμήματος 80.000 χρυσών λιρών. Το ελληνικό Δημόσιο ανέλαβε την υποχρέωση να εξοφλήσει το τίμημα με την καταβολή του αμέσως μόλις δημοσιεύονταν ο νόμος για την επικύρωση της μεταβίβασης το αργότερον μέχρι τις 5-2-1902. Για το τρέχον διάστημα θα καταβάλλονταν τόκος 4% στον πωλητή Ιωάννη Στεφανάνοβικ-Σκυλίτση.[9] Με τους νόμους ΓΣΒ/1907, ΓΩΠΓ/1911, ΓΤΞΘ1909, ΓΦΚΑ/1910 και ΓΤΘ/1908 διανεμήθηκαν τα αγροκτήματα σε γηγενείς καλλιεργητές. Το αγρόκτημα Κιοπέ Όμπασι[10] έχει έκταση 18.000 στρεμμάτων. Η σύμβαση υπογράφτηκε 8-12-1901 με πληρεξούσιο του τον Αλκιβιάδη Κρασσά καθηγητή Πανεπιστημίου. Εκπρόσωποι του Ελληνικού Δημοσίου παρέστησαν οι Υπουργοί των Οικονομικών και Εσωτερικών Φωκίων Νέγρης και Νικόλαος Τριανταφυλλάκος. Οι αδελφοί Παύλος, Δημήτριος και Ιωάννης Σκυλίτσης-Στεφάνοβικ είχαν αγοράσει τα τσιφλίκια Χατζήμιση,

9 Τη σύμβαση υπέγραψε για λογαριασμό του Ελληνικού Δημοσίου ο Φωκίων Νέγρης, Υπουργός των Οικονομικών, ο υπουργός των Εσωτερικών Νικόλαος Τριανταφυλλάκης, ο Αλκιβιάδης Κρασσάς, καθηγητής Πανεπιστημίου και δικηγόρος ο οποίος εκπροσώπησε τον εν Λονδίνω κατοικούντα τραπεζίτη Ιωάννη Στεφάνοβικ-Σκυλίτση καθώς και ο Στέφανος Στρέϊτ, διοικητής της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, καθ' όσον το Ελληνικό Δημόσιο έλαβε δάνειο για να αποπληρώσει το τίμημα των 80.000 χρυσών στερλινών λιρών που καταβλήθηκε στο Λονδίνο.

10 Το Χ α τ ζ ι ό μ π α σ ι (Νίκη Λάρισας) προέρχεται από τις λέξεις Χατζή και Όμπασι. Το όνομα Όμπασι προέρχεται από το όνομα: Αγά Σουϊν Όμπασι, που είχε πολλά κτήματα στο Μικρό Περιβολάκι Μαγνησίας. Η λέξη Όμπασι ερμηνεύεται ως χωράφι των Χατζήδων-των προσκυνητών. Το χωριό Χατζιόμπασι μνημονεύεται το 1715 έτος ως Χατζή Όμπασι από τον περιηγητή Κωνσταντίνο Διοικητή (Έλληνας λόγιος του 18ου αι.). Το Καρατζά Νταγλί είναι το σημερινό Καστράκι της επαρχίας Αλμυρού. Το Ντουρμπέ Όμπασι είναι το σημερινό χωριό, στο νομό Λάρισας, Άγιοι Ανάργυροι. Η Χάλκη επί τουρκοκρατίας ονομαζόταν Χατζημαϊμούλι, από τον Τούρκο αγά Χατζή Μαϊμούλι. Στο Βελεστίνο έχουμε τοπωνύμιο με την ίδια ονομασία. Επί πλέον ο Χατζή Μαϊμούλι ήταν διοικητής επί τουρκοκρατίας στο Βελεστίνο. Το χωριό Σούμπασι είναι η σημερινή Χαρά νομού Λάρισας. Το Σοφόμπασι είναι το σημερινό χωριό Σοφό. Το χωριό Σατόμπασι είναι ο σημερινός Μαυρόλοφος.

Ριζόμυλος, Συρτάδες και Δελήχανη με το με αριθμό 36705/8.3.1882 πωλητήριο συμβόλαιο του συμβολαιογράφου Αθηνών Γερασίμου Αφεντάκη (τ. Α΄-2 και αριθμ.2 Ριζομύλου).

Ο συνταγματάρχης W.M. Leake στο *«Ταξίδι στη Θεσσαλία»* το 1809-1810 αναφέρει: Σε μία ώρα και ένα τέταρτο από τον Άγιο Γεώργιο περνούμε κοντά στη δεξιά πλευρά του χωριού Ριζόμυλος, που οι Τούρκοι το ονομάζουν Ντινγκί.[11] Ο Ιωάννης Λεονάρδος στη *Νεωτάτη της Θεσσαλίας Χωρογραφία* γράφει:[12] «Εις τον γενικόν δρόμον τούτον μέσον των χωρίων Ριζομύλου Γκιρλίου....χαίρει ο οδοιπόρος την θέαν πολλά ωραίας πεδινής τοποθεσίας όπου τω αντκρύζουν τα ακόλουθα αντικείμενα: Βλέπει αγρούς εν μέρει σκεπασμένους με γεννήματα, κήπους αμπελώνας, λειβάδια, των οποίων το έδαφος είναι λίαν καρποφόρον, ρίπτων με περιέργειαν το βλέμμα του δεξιόθεν εις την ωραίαν λίμνην Κάρλαν, βλέπει ποικίλους λόφους, οι οποίοι σύρονται βορειοτέρως εις την άλυσσον του Κισσάβου, επί της οποίας φαίνονται πετρώδεις επιφάνειαι».

«Το χωριό έλαβε την ονομασία «διότι ήτο ποτέ αυτού μύλος ορυζίου, ότε εκαλλιεργείτο καλλίτερα η Θεσσαλία. Επί της οδού αγούσης εις Λάρισαν είναι το Ριζόμυλον, χωρίον με περίπου 100 οικίας, υπό χριστιανών μεν οικούμενον, όν δε ζευγηλατείον[13] των

11 *Θεσσαλικό Ημερολόγιο,* τόμ. 34, σ. 115.

12 Ι ω ά ν ν η ς Λ ε ο ν ά ρ δ ο ς, *Νεωτάτη της Θεσσαλίας Χωρογραφία,*1992, σ. 92.

13 Δ. Κ. Τ σ ο π ο τ ό ς, *ό.π,* σ. 212: Το Τσιφλίκι υποδιαιρείτο σε μερίδια τα οποία εκαλούντο Αλιακάδες (Τσιφλικομερίδια) και σελ. 201: «Τα Τσιφλίκια δεν παριστώσι ισάριθμα χωρία αλλά πολλά εξ αυτών απλώς ιδιοκτησίας του Αλή πασά, μεγαλυτέρας ή μικροτέρας κειμένας εν τη κτηματική περιφερεία Θεσσαλικών Κεφαλοχωρίων ή Τσιφλικίων ανηκόντων από κοινού ή κατά μερίδας (Αλιακάδες είναι τουρκική λέξη) εις διαφόρους Τσιφλικούχους όπερ συνηθέστατον και νυν εν Θεσσαλία...». Δ. Κ. Τ σ ο π ο τ ό ς, *ό.π.,* σ. 140, «το άθροισμα ζευγαρίων εν τινι χωρίω ήτοι οικημάτων γεωργικών μετ' αναλόγων γεωργών και εν τη περιφερεία του χωρίου αναλόγων αγρών, απετέλει τον τουρκιστί λεγόμενον Αλιακάν (Ζευγηλατείον των Βυζαντινών). Τοιαύτα χωρία έχοντα ζευγηλατεία διαφόρων ιδιοκτητών η ζευγηλατεία και μικροιδιοκτήτας-κεφαλοχωρίτας- υπήρχον κατά τε την τουρκοκρατίαν και την Βυζαντινή εποχήν ως μαρτυρούσιν άλλως και οι λέξεις ζευγηλατείον και τουρκιστί Αλιακάς (τμήμα ενός τσιφλικίου που ανήκει σε άλλο ιδιοκτήτη), εν αντιθέσει προς τα ολόκληρα ιδιόκτητα χωρία υπάρχουσι δε και νύν πλείστα τοιαύτα εν τη πεδινή Θεσσαλία. Οι γεωργοί οι οποίοι εκαλλιέργουν την γήν ονομάζονται ζευγίται τουρκιστί τσιφτσήδες διότι εκαλλιέργουν με ένα ζεύγος βοών αροτήρων ή με ζεύγος αρότρων, ωνομάζετο δε και η εις αυτούς προς καλλιέργειαν παραδιδομένη έκτασις γής μετά των αναγκαίων οικημάτων προς οίκησιν του γεωργού, των κτηνών τούτου και αποθήκευσιν του αχύρου, με μίαν λέξιν ζευγάριον, τουρκιστί τσίφτ εξ ού και Τσιφλίκιον. Και η λέξις και η έννοια του ζευγαρίου απαντώσαι συχνότατα παρα Βυζαντινοίς, είναι ήδη από της εποχής Κωνσταντίνου του Πορφυρογεννήτου γνωσταί. Αλλά και κατά την αρχαιότητα εγίνετο χρήσις του όρου τούτου ως εκφραστικού εκτάσεως, όπως εξάγεται εκ του εξής χωρίου: και ουκ ίσθ΄ όπως ούχ εώρων τα μεν εν Βοιωτία πανδοκεία Δημάδην έχοντα και χωρία ζευγών είκοσιν αρούντα και χρυσάς έχοντα φιάλας-Αισχ. Ρητορ. Επιστολή ΙΒ». Δ. Α γ ρ α φ ι ώ τ η ς, «Τσιφλίκια και τσιφλικοχώρια στην Επαρχία Αγιάς», *Πρακτικά Α΄ Συμποσίου για το Αγροτικό Ζήτημα στη Θεσσαλία,* Λάρισα, 1992, σ. 39-49, Ν ι κ. Π α ν τ α ζ ό π ο υ λ ο ς, *Κοινοτικός βίος εις την Θετταλομαγνησίαν επί τουρκοκρατίας,* Θεσσαλονίκη, 1967, Λ. Α ρ σ ε ν ί ο υ, *Η Θεσσαλία κατά την τουρκοκρατία,* 1996,20. και σελ.7. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο,* τόμ.10, σ. 181 «Επί τουρκοκρατίας οι γεωργοί χωρίζονταν στους ζευγίτες η τσιφτσήδες και στους παρακεντέδες. Οι ζευγίτες καλλιεργούσαν μία έκταση την οποίαν μπορούσαν να οργώσουν δύο βόδια δηλαδή ένα ζευγάρι αροτριώντα βόδια. Γι' αυτό η έκταση λέγονταν «ζευγάρι». Για την οργάνωση της παραγωγής και τη μορφολογία των εγκαταστημένων γεωργών-οικογενειών και η σχέση τους με την παραγωγή στα τσιφλίκια. Ε υ ά γ γ ε λ ο ς Π ρ ό ν τ ζ α ς *ό.π,,* σ. 239-259. Ι. Γ. Γ ι α ν ν ό π ο υ λ ο ς, «Τα τσιφλίκια του Βελή πασά, υιού του Αλή πασά», *Μνήμων,* 2, Αθήναι 1972,145. Α π ό σ τ ο λ ο ς Ε. Β α κ α λ ό π ο υ λ ο ς, *Σύγ-*

Λαρισαίων Αγάδων. Οι δε χριστιανοί κάτοικοι εισίν κολλήγαι αυτών. Προϊόντα δε αυτού γεννήματα παντός είδους, βαμβάκια, υδροπέπονες (καρπούζια) πέπονες και λοιπά αξιόλογα κηπικά. Εχουσι τινές κολήγαι και αμπέλους,ών τους καρπούς νέμονται αυτοί χωρίς να μετέχουσιν οι κύριοι του χωρίου. Έχουσι δε οι χριστιανοί και ζώα ίδια».[14] Κείται βόρεια του Βελεστίνου περί τα πέντε χιλιόμετρα περίπου [15] Ο Άγιος Γεώργιος είναι τα μοναδικό χωριό που οι Τούρκοι δεν άλλαξαν την ονομασία του χωρίου τον δε Ριζόμυλο τον ονόμασαν Ντινγκί. Οι Τούρκοι δεν άλλαξαν την ονομασία του χωρίου Αγίου Γεωργίου γιατί σέβονται και ευλαβούνται τον Άγιο Γεώργιο. Η ονομασία του Βελεστίνου έγινε Γενιτζαρί, του Ριζομύλου Ντινγκί, του Μικρού Περιβολακίου Ταχταλασμάν, του Αερινού Περσουφλή, του Στεφανοβικείου Χατζή Μούς, της Χλόης Κόνιαρι, του Αγίου Γεδεών Νταμπεγλή, της Κοκκίνας Μουσαφακλή, του Περιβλέπτου Σαρατζή, του Αγίου Δημητρίου Ουζλάρ και του Ελευθεροχωρίου Αρντουάν. Βλ.Λάζαρος Αρσ. Αρσενίου, *Η Θεσσαλία στην Τουρκοκρατία*, 1984, σ. 31, «Τα χωριά που δημιούργησαν Κοινιάρηδες και Τούρκοι τσιφλικάδες με αποίκηση πήραν τούρκικες ονομασίες. Τα άλλα διατήρησαν τις παλιές. Από αυτές άλλες είναι ελληνικές, κυρίως στα πεδινά, άλλες σλαβικές, κυρίως στα ορεινά και ημιορεινά...λίγες αρβανίτικες σε ορεινά και ακόμη λιγότερες λατινικές. Τα τοπωνύμια σε λόφους σταυροδρόμια, δάση, κάμπους, βρύσες κ.λ.π. διατηρήθηκαν ελληνικά, σλαβικά η λατινικά στις περιοχές που κατοικούσαν Έλληνες αλλά με τον καιρό πήραν τούρκικη ονομασία. Στα Κονιαροχώρια και στα τσιφλίκια πήραν τούρκικες ονομασίες. Κρίνοντας από αυτά μπορούμε να συμπεράνουμε ότι στη Θεσσαλία οι ντόπιοι κατοικούν πριν από την τουρκοκρατία όλα τα ορεινά και ημιορεινά. Οι κάμποι αποικίσθηκαν από Τούρκους ή κατοικήθηκαν από Έλληνες μετά την τουρκοκρατία. Κονιάρηδες εγκαταστάθηκαν σε ρεβένια και σε πεδινά από τον Τύρναβο, Συκούριο, Βελεστίνο, Αλμυρό, Φάρσαλα, Σοφάδες και τέλος τσιφλίκια δημιούργησαν οι Τούρκοι στις ίδιες περιοχές».

Για όσους δεν γνωρίζουν, υπήρχαν μύλοι για το ρύζι, όπου γίνονταν η αποφλοίωση του, όπως υπήρχαν και μύλοι για το σιτάρι. Ο Ριζόμυλος συγκαταλέγεται στα γεωργικά χωρία της πεδινής Θεσσαλίας, που διατήρησαν τα ελληνικά αυτών ονόματα κατά την Τουρκοκρατία.[16]

Η τοποθεσία Λούνες είναι γνωστή στους κατοίκους του Ριζομύλου. Το τοπωνύμιο Καλιγέρια ή Καληγέρια το ανακαλύπτουμε για πρώτη φορά σε συμβόλαιο (10703/1920) και είναι περιφερείας Ριζομύλου˙ το τοπωνύμιο αυτό πιστεύουμε ότι είναι η σημερινή τοποθεσία Λούνες. Στο ίδιο συμβόλαιο μνημονεύονται και τα τοπωνύμια Συκιά, Παλιοπήγαδο. Η περιοχή αυτή κείται στην περιοχή με την ονομασία Κιμπόμπασι,[17] στο δε

χρονα Βαλακανικά Εθνολογικά Προβλήματα, 1992, εκδ. Βάνιας, σ. 87. Το μεγαλύτερο προσόν ενός γαμπρού ήταν τότε η κατοχή ενός ζευγαριού, διότι δεν επρόκειτο να πεινάσει ποτέ η οικογένεια του αφού θα μπορούσε να οργώσει τα χωράφια του. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 38, σ. 184.

14 Μάγνη: *Περιήγησις ή Τοπογραφία της Θεσσαλίας,* 1860.

15 Νίτσα Κολιού, *Τα Βελεστινιώτικα...*, όπ.π. 1993, σ. 22.

16 Δ.Κ.Τσοποτός, *Γη και Γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατία*, 1983, σ. 261.

17 Για την παραφθορά του ονόματος από Χατζή Μουσά σε Χατζή Μούς (όπως αναφέρεται στο συμβόλαιο αγοράς του τσιφλικίου Χατζή-Μίση) και μετέπειτα σε Χατζήμισι αναφέρουμε μερικά παραδείγματα. Ένας περιηγητής, ο Κωνσταντίνος Διοικητής, μνημονεύει τον Πηνειό ποταμό το 1715 έτος με το όνομα Κιοστέμ. Έτσι ονομαζόταν ο ποταμός επί τουρκοκρατίας μαζί με το όνομα Σαλαμπριάς. Η λέξη αυτή προέρχεται από τη λέξη Λυκοστόμιο (μεσαιωνικό τοπωνύμιο) και κατέληξε Κοστόμιο-Κοστόμ-Κιοστέμ. Το τοπωνύμιο Χατζημπτή όπως προφέρεται από τους κατοίκους του Αγίου Γεωργίου Φερών προέρχεται από τις λέξεις Χατζή και Αβδή. Το χωρίο Άκετσι ήτοι οι Μικρο-

10711/1920 συμβόλαιο μνημονεύονται τα τοπωνύμια Πετρωτός (πλησίον των τοπωνυμίων Σπηλιά, Πετρόγουρνα, Πεδιάς Σαριγκιόλ), Παλιάμπελα, Πλατειά Μαγούλα, Πετρόγουρνα, Κλήμα, τοπωνύμιο Ποντικοί, Προφήτης Ηλίας και Παλιοχώρι, όλα περιφερείας Ριζομύλου. Το τοπωνύμιο Πετρόγουρνα είναι όμορο με τα τοπωνύμια Κοκκινόλακες, Προφήτης Ηλίας, Ποντικοί και Σαριγκιόλ.[18] Το 10784/1920 επιβεβαιώνει τα τοπωνύμια της κτηματικής περιφερείας Ριζομύλου Σουβάλα, Αλώνια,[19] Παράγκες (βρίσκεται πλησίον των τοπωνυμίων Δελήχανι [20] ή Πενηντάρια, ανατολικά του χωρίου προς το βουνό), Κοκκινόλακες (επάνω στο βουνό κοντά στο τοπωνύμιο Σαριγκιόλ ή Πετρωτός).

Το τοπωνύμιο Ισιάδια κείται στην περιοχή Σαριγκιόλ. Εκεί είχε πηγές. Ανάβρυζε το νερό και οι κτηνοτρόφοι κατασκεύασαν μία κοπάνα για τον ποτισμό των ζώων, κυρίως αιγοπροβάτων. Τα τοπωνύμια Κατσαρή Μαγούλα και Νεκροταφείο[21] μνημονεύει το 10815/1921 συμβόλαιο. Στο 10816/1921 ανακαλύπτουμε για πρώτη φορά το τοπωνύμιο Καρατζιώλη Καλύβα, που δεν απαντάται στα επόμενα χρόνια. Μετά από έρευνα, ρωτώντας τους γεροντότερους του χωριού, διαπιστώσαμε ότι η θέση αυτή κείται και αυτή στο βουνό, βορειοδυτικά της Χλόης, της κτηματικής όμως περιφερείας του χωρίου Ριζομύλου. Στο αμέσως επόμενο συμβόλαιο συναντάμε το τοπωνύμιο Καρτάλη Καλύβα της ιδίας περιφερείας. Από την έρευνα προέκυψε ότι και αυτό το τοπωνύμιο κείται νότια του χω-

θήβες του νομού Μαγνησίας προέρχεται από τις λέξεις Ακ Κετζελί, που ήταν πριν η ονομασία του χωρίου επί τουρκοκρατίας και από Ακ Κετζελί κατέληξε προϊόντος του χρόνου Άκετσι. Ο οικισμός Κιοπέ Όμπασι που αναφέρεται στο παρακάτω πωλητήριο συμβόλαιο υπ' αριθμ. 36.705/8.3.1888 του τότε συμβολαιογράφου Αθηνών Γερασίμου Αφεντάκη κατέληξε σήμερα να αποκαλείται και να μνημονεύεται στα συμβόλαια, σαν τοπωνύμιο, ως Κιμπόμπασι. Με πρώτο συνθετικό το όνομα Χατζή αναφέρουμε τα ονόματα οικισμών Χατζηλάρ Κραννώνας, Χατζημουσταφάς=Ρεύμα, Χατζή Μπαϊράκι=τα Μύρα, Χατζήμπεη=ο Αγιος Κωνσταντίνος, το Χατζηχαλάρ=Ελευθεραί, Χατζιόμπασι=ο Ευαγγελισμός, Χατζιόμπασι=Υπέρεια (Φαρσάλων), Χατζή Εμίρ=διαλυμένος οικισμός Καρδίτσας και επί πλέον μερικά ονόματα Τούρκων μπέηδων ή αγάδων που έδωσαν τα ονόματα τους στα χωριά π.χ. Χασάν Τατάρ=Μεσορράχη, Ντελή-Πραϊμη (Ιμπραήμ)=Αγιοπηγή Καρδίτσας, Πασά Μαγούλα=Δενδράκια Λάρισας, Σελίμογλου =Λεπτοκαρυά Τρικάλων, κ.λ.π.

18 Σαριγκιόλ σημαίναι κίτρινη λίμνη από τις τουρκικές λέξεις Σαρι και γκιόλ.

19 Στα αλώνια αυτά κυρίως έφερναν με τα κάρα τα δεμάτια με τα στάχυα, έκαμαν με τα ξύλινα δικράνια ή δικούλες τις θημωνιές και αλώνιζαν οι πατόζες (βλ. και 7830/1914 συμβόλαιο) μέχρι το 1963. Το δικούλι είναι το ξύλινο εργαλείο με το οποίο φόρτωναν τα δεμάτια των σιτηρών στο κάρο. Στη λογία γλώσσα λέγεται αποδότης.

20 Προέρχεται από τις λέξεις Ντελή και χάνι. Στην τουρκική γλώσσα το πρώτο συνθετικό σημαίνει τον τρελλό η τρελλοαίματο και το δεύτερο συνθετικό οίκος και πανδοχείο. Η λέξη είναι τουρκική. Το τοπωνύμιο προέρχεται από τη λέξη han. Χάν προσφωνούνταν όλοι οι ηγεμόνες των τουρκικών και μογγολικών λαών. Είναι αρχαία τουρκομογγολική λέξη που προήλθε από τη σινική λέξη χαγγί που σημαίνει ηγεμόνας. Από τη λέξη αυτή προέρχεται και το χάνι δηλαδή το μεγάλο πανδοχείο το κτισμένο σαν φρούριο γιατί μόνο ο Χάν είχε τέτοια κατοικία. Από το Χάν δημιουργήθηκε στους Πέρσες και στους Τούρκους το Χανέ που σημαίνει οίκος. Βλ. Κ ω ν . Π α π α ρ η γ ό π ο υ λ ο ς , *Ιστορία Ελληνικού Εθνους*, εκδόσεις Φάρος, τόμ. 8, σ. 19. Τα χάνια προσέφεραν δωρεάν στέγη στους ταξιδιώτες σ' ένα δωμάτιο, που συνήθως εκτός από την πόρτα είχε ένα παράθυρο κι ένα τζάκι χωρίς όμως οποιαδήποτε έπιπλα. Όλα τα χάνια ήταν διόροφα. Το ισόγειο είχε προορισμό το σταυλισμό των ζώων. *Μακεδονικά,* τόμ. 35, 2006, σ. 68-70. Γ . Μ α κ ρ ή ς – Σ τ έ φ . Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ , *Το χερσαίο δίκτυο επικοινωνίας στο κράτος του Αλή πασά του Τεπενλελή,* Αθήνα 1990, σ. 116-7.

21 Στ. Παν. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ , *ό. π.,* σ. 501. Τουρκιστί Μεζαρλίκ-Mezarlik σημαίνει νεκροταφείο.

ρίου, περίπου ένα χιλιόμετρο. Το τελευταίο τοπωνύμιο χάθηκε στα υπόλοιπα χρόνια από τις συμβολαιογραφικές πράξεις. Το 10764/1920 μνημονεύει το τοπωνύμιο Παλιούρια Πέτρα· το τοπωνύμιο αυτό μνημονεύεται σε άλλα συμβόλαια και ως Παλιούρι (συμβόλαιο 7944/1914) Η περιοχή με την ονομασία «Παλιούρια Πέτρα» είναι η ίδια με την περιοχή με την ονομασία «Κατσαρή Μαγούλα». Το τοπωνύμιο Τσιατήρ της ίδιας περιφερείας (συμβόλαιο 10301/1919) δεν το βρήκαμε άλλη φορά. Από την έρευνα προέκυψε ότι η τοποθεσία αυτή είναι όμορη με το τοπωνύμιο Σουμπέτι ή Τσουμπέκου Μύλος, πριν φθάσουμε στο Ριζόμυλο, αριστερά. Το συμπέρασμά μας αυτό επιβεβαίωσε το με αριθμό 7849/1914 συμβόλαιο, με το οποίο εκμισθώθηκαν στην άνω θέση (Τσιατήρ) τα κτήματα ιδιοκτησίας του Ιερού Ναού του Αγίου Αθανασίου, όλοι δε στο Ριζόμυλο γνωρίζουν ότι ο Ιερός ναός του Αγίου Αθανασίου είχε τα κτήματά του σ' αυτήν την περιοχή. Το τοπωνύμιο Όργωμα αναφέρεται στο 10708/1920 συμβόλαιο. Νέο τοπωνύμιο ανακαλύπτουμε στο 8470/1915 συμβόλαιο με την ονομασία Μουλά Αβδουλά,[22] περιφερείας Ριζομύλου, έκτασης 10.500 τ.μ· ο αγρός αυτός κείται στα σύνορα των κτηματικών περιφερειών Βελεστίνου και Ριζομύλου και σήμερα το τοπωνύμιο αυτό δεν χρησιμοποιείται στις συμβολαιογραφικές πράξεις. Το ίδιο τοπωνύμιο αναφέρεται και στο 8078/1914 συμβόλαιο, με το οποίο ο Στέφανος Γούλας, ιερεύς, επώλησε μεταξύ άλλων και έναν αγρό στη θέση Μουλά Αβδουλά. Από τα συμβόλαια προκύπτει ότι το τοπωνύμιο έλαβε την ονομασία από κάποιον επίσημο Τούρκο, προφανώς Μπέη, της περιοχής Ριζομύλου, γιατί διαπιστώσαμε ότι στα σύνορα των αγρών, μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας, το παραπάνω όνομα μνημονεύεται συνεχώς· αυτό σημαίνει ότι ο Μπέης είχε πολλά ακίνητα κτήματα στο όνομά του (σχετικό και το 7934/1914 συμβόλαιο). Το τοπωνύμιο Βολιώστρατα (10.285/1919) δεν χρησιμοποιείται σήμερα στις συμβολαιογραφικές πράξεις. Το τοπωνύμιο Μαυρόες αναφέρεται στο υπ' αριθμ. 3107/1939 συμβόλαιο. Σε πολλά συμβόλαια ανακαλύπτουμε το τοπωνύμιο Βολιώστρατα. Το ίδιο τοπωνύμιο έχουν και οι κτηματικές περιφέρειες Αγίου Γεωργίου και Αγίου Γεδεών. Σε συμβόλαιο του 1949 ανακαλύπτουμε το τοπωνύμιο «Βιτλιάρια».[23] Στρέμματα 25 και σύνορα Ιωάννη Ράτα ή Μαυρόγιες. Τσίγκρα, Κων. Τσόγκαρη, αδελφούς Αγραφιώτη, Κερασίνα χήρα Κων. Γκαϊτατζούδη και με δρόμο. Η περιοχή με την ονομασία Κοκκίνες ή Πενηντάρια κείται ανατολικά του οικισμού. Νέο τοπωνύμιο με την ονομασία «Καληγέρια ή Καλιγέρια» βρήκαμε στο υπ' αριθμ. 10.708/1920 συμβόλαιο εκτάσεως 19.300 τ.μ. Στο σύνορο των κτηματικών περιφερειών Βελεστίνου και Ριζομύλου ανέκαθεν υπήρχε δάσος κυρίως από βελανιδιές. Προϊόντος του χρόνου με τη συνεχή ξύλευση το δάσος αυτό καταστράφηκε. Στον πόλεμο του 1897 το δάσος αυτό μνημονεύεται από τους πολεμικούς ανταποκριτές. Όπως και στην κτηματική περιφέρεια Βελεστίνου, επειδή οι περιφέρειες Βελεστίνου και Ριζομύλου εφάπτονται, συναντάμε το τοπωνύμιο Ορμάν, που στην τουρκική γλώσσα σημαίνει δάσος[24]. Εντός σχεδίου πόλεως

22 Ο Ιμάμης ήταν λειτουργός, ο καθοδηγητής της μουσουλμανικής λατρείας. Ο Μουλάς ήταν τίτλος που απονέμονταν στους αρχηγούς των θρησκευτικών ταγμάτων και ο Καδήρ ήταν δικαστικός που έλυνε τις διαφορές των αντιδίκων.

23 Έλαβε την ονομασία από τους γιδοβοσκούς. Το κατσίκι πριν χρονίσει λέγεται βιτούλι και οι γιδοβοσκοί βιτουλιάρηδες. Την ερμηνεία μας την «αφιέρωσε» ο φίλος της οικογενείας μου Κωνσταντίνος Παν. Κόκκας. Συνεπώς στην τοποθεσία αυτή θα ήταν κάποιο ποιμνιοστάσιο (μαντρί) με κατσίκια. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 26, σελ. 148: Ο βοσκοί αυτοί διακρίνονταν σε γιδάρηδες, βετουλιάρηδες, γελαδάρηδες και προβατάρηδες με αποκλειστικό σκοπό τη φύλαξη των ποιμνίων και των ζώων. Μαζί με αυτούς ας μη λησμονούμε τους βαλμάδες και τους μουλαράδες.

24 Βλ. Μ ε ν ε λ ά ο υ Δ η μ η τ ρ ι ά δ η, *Ελληνικό-Τουρκικό Λεξικό*, 2001, σελ. 338.

ανακαλύψαμε και το τοπωνύμιο Αλωνότοπος (συμβ. 13167/1961). Ο Ριζόμυλος έχει ένα λειβάδι με την ονομασία «Δελήχανη» εκτάσεως στρεμμάτων 2.810.[25]

Εντός σχεδίου πόλης συναντήσαμε το τοπωνύμιο «Πλατεία» του χωρίου Ριζομύλου (συμβόλαιο 1107/1934) και το τοπωνύμιο συνοικία Αγίου Αθανασίου (συμβόλαιο 964/1934). Το τοπωνύμιο Κουτσουλάμπρου, που βρήκαμε στο 4769/1909 συμβόλαιο δε χρησιμοποιείται πλέον. Ο αγρός έκειτο την εποχή εκείνη πλησίον του χωρίου Ριζομύλου και ανατολικά αυτού και συνόρευε με το τοπωνύμιο Αμπέλια. Όμορο τοπωνύμιο της τοποθεσίας Αμπέλια είναι και το τοπωνύμιο Ριζομυλίτης (συμβόλαιο 4792/1909). Στα κτήματα αυτά που ήταν πλησίον του οικισμού υπήρχαν αμπελοφυτείες μέχρι το 1970˙ τώρα δεν υπάρχουν πλέον. Στο Ριζόμυλο απέμειναν λίγα αμπέλια, όπως και σε όλη τη περιφέρεια. Ας μη λησμονούμε ότι τα τελευταία χρόνια δόθηκαν επιδοτήσεις στους γεωργούς για να καταστρέψουν τα αμπέλια που είχαν και αυτοί στο όνομα του χρήματος, εσκόπευσαν και εκτέλεσαν τον οίνο που ευφραίνει καρδίαν ανθρώπου και έχει καθαγιασθεί από την επίσημη Ορθόδοξη Ανατολική Εκκλησία. Τα τοπωνύμια Σκορδάδες, Κούμια, Παλιάμπελα και Παλιόμυλος (για το τοπωνύμιο Παλιόμυλος μιλήσαμε και πιο πάνω) μνημονεύονται στο 267/1899 συμβόλαιο. Το τοπωνύμιο Μεγάλος Δένδρος περιφερείας Ριζμύλου 1800 τ.μ. με όρια κληρονόμων Παπαχρήστου, Νταχρή, Χαλκιά και με δρόμο (10302/1919 διανεμητήριο συμβόλαιο) κείται νότια του χωρίου στα όρια των κτηματικών περιφερειών Βελεστίνου και Αγίου Γεωργίου. Το τοπωνύμιο Σκορδάδες στα νεώτερα χρόνια αναφέρεται και ως «Σκόρδα». Γνωστά εξ άλλου είναι και τα τοπωνύμια Υδρόμυλος, Στημένη Πέτρα, Καζέλο, Μαυρόϊα, Συκιά, Αγιος Αθανάσιος και Βολιώστρατα. Ο πληρεξούσιος των αδελφών Παύλου και Ιωάννου Στεφάνοβικ-Σκυλίτση, τραπεζιτών και κατοίκων του μεν πρώτου της Κωνσταντινουπόλεως, του δε δευτέρου του Λονδίνου, δυνάμει του υπ' αρίθμ. 22.324/1898 πληρεξουσίου συμβολαίου του Συμβολαιογράφου Λαρίσης Αγαθαγγέλου Ιωαννίδου, μίσθωσε στο Γρηγόριο Ζάχο, κτηνοτρόφο, κάτοικο Ριζομύλου, το εν τη περιφερεία του χωρίου Ριζομύλου κείμενο λειβάδιον, το καλούμενον Μεριάς[26]

25 Βλ. Δ. Κ. Τσοποτός, *Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατία,* Επικαιρότητα Αθήνα, 1974,σ. 123. Σχετικός φόρος που είχε σχέση με τους ποιμένες και τα πρόβατα ήταν και το τοπιάτικο. Ήταν ο φόρος που κατέβαλαν οι κτηνοτρόφοι για δικαίωμα βοσκής σε ξένο τόπο. Ο φόρος αυτός επιβίωσε μέχρι το 1970 στη Θεσσαλία. Οι κτηνοτρόφοι πλήρωναν αυτό το φόρο στις Κοινότητες για να βόσκουν τα ποίμνιά τους στα λειβάδια. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 26 σελ. 149-151. Σήμερα στην περιφέρειά μας, μόνο στην Αγναντερή Λάρισας οι κτηνοτρόφοι πληρώνουν για να βόσκουν τα ποίμνιά τους στα κοινοτικά ή δημοτικά βοσκοτόπια».

Βλ. Δημήτριος Παπαγεωργίου, *Υπέρεια,* τόμ. 5, σ. 269, «Στον αγροτικό κόσμο το φυτωνύμιο Δένδρο ονομάζεται η πλατύφυλλη βαλανιδιά ή βελανιδιά», και σ. 280, «Κοινοτικό λιβάδι όμορο του οικισμού. Προέρχεται από την τουρκική λέξη mera που σημαίνει βοσκή, νομή. Μεν. Δημητριάδης, *ό.π.*, σ. 317. Σταύρος Παπαγεωργίου, *ό. π.,* σ. 501. «Οι περιοχές με την ονομασία Μεριάδες και Ζευγαρολείβαδο παραχωρούνταν για την κοινή βοσκή των αροτριώντων ζώων». Βλ. Ευάγ. Πρόντζας, *ό,π.,* σ. 382 «Σύμφωνα με το άρθρο 103 του νόμου περί οθωμανικών γαιών οι μεριάδες είχαν χαρακτήρα εθιμικού δικαίου, αποτελούσαν συνεπώς αναπόσπαστο τμήμα του χωριού, ήταν δηλαδή εκτός συναλλαγής και εκποίησης».

26 Βλ. Δημήτριος Παπαγεωργίου, *Υπέρεια,* τόμ. 5, σ. 264. «Το τοπωνύμιο είναι τουρκικής προέλευσης. Τουρκιστί Μεζαρλίκ-Mezarlik σημαίνει νεκροταφείο. Συνεπώς στη θέση αυτή θα υπήρχε κάποιο τουρκικό Νεκροταφείο ή κατά τη γνώμη μας κάποιος τουρκικός τάφος. Πιο κάτω θα κάνουμε αναφορά στο τοπωνύμιο αυτό και θα επικεντρώσουμε την προσοχή μας στο τοπωνύμιο Τούρκικα Μνήματα. Βλ. Μενέλαος Δημητριάδης, *ό,π.,* σ. 319. Το τοπωνύμιο Μεραλίκι είναι και αυτό τουρκικής προέλευσης. Σημαίνει Μεριάς Πράγματι το Νεκροταφείο όπως και το το-

έχον τα ανέκαθεν ανεγνωρισμένα όριά του (δεν αναφέρεται η έκταση και τα σύνορα, συμβόλαιο 1112/1901).

Πολλές φορές ένα τοπωνύμιο έχει δύο ονομασίες. Το τοπωνύμιο Δελήχανι[27] με το τοπωνύμιο Παλιάμπελα είναι η ίδια περιοχή η οποία καλείται και Κομσάρι κατά το κατωτέρω (συμβόλαιο 2440/1937). Το τοπωνύμιο Παλιάμπελα καλείται και Αμπελάκια. Το τοπωνύμιο Αμπελάκια καταλαμβάνει την περιοχή που συνορεύει με την κτηματική περιφέρεια Στεφανοβικείου και η έκτασις των αγροτεμαχίων είναι ένα έως δύο στρέμματα. Το τοπωνύμιο Συκιά κείται ανατολικά του χωρίου περίπου 2,5 χλμ.. Στην περιοχή αυτή κάποτε από την ιλύ (λούνι) που είχε η περιοχή ένα γεωργικό ελκυστήρα το «κατάπιε η λούνι» και η λάσπη και φαίνονταν μόνο η κουκούλα.[28] Μετά στη συνέχεια προς βορράν συναντάμε το τοπωνύμιο Πασπαλιές της κτηματικής περιφερείας Στεφανοβικείου. Για το τοπωνύμιο Κεχαγιάδες βλ. 2598/1938 συμβόλαιο. Το τοπωνύμιο Μπαντεκέϊκα το βρήκαμε σε λίγα συμβόλαια, δεν υπάρχει πλέον ούτε χρησιμοποιείται στις συμβολαιογραφικές πράξεις (συμβόλαιο 9089/1916)˙ το τοπωνύμιο αυτό ήταν 200 μέτρα βόρεια από το Μαντάνι Παπαγιώτου. Το τοπωνύμιο Χατζημσιώτικα Αμπέλια χρησιμοποιείται και σήμερα στις συμβολαιογραφικές πράξεις (συμβόλαιο 9056/1916). Το τοπωνύμιο Μαγουλίτσα ειναι προφανώς το ίδιο με το τοπωνύμιο Μαγούλα (συμβόλαιο 9041/1916). Το τοπωνύμιο Αμπέλια Ριζομύλου, που αναγράφεται στο 9022/1916, δεν είναι άλλο παρά οι λαχανόκηποι του χωρίου που δόθηκαν με οριστικά παραχωρητήρια στους κληρούχους του χωρίου Ριζομύλου και τέλος το τοπωνύμιο Καναλιώτικα, που αναγράφει το με αριθμό 7810/1914 συμβόλαιο, κείται βόρεια του χωρίου. Το λειβάδι Ξυραργαλιάς δεν μας αφορά στην παρούσα ανακοίνωση αλλά το μνημονεύουμε για όσους ασχοληθούν κάποτε με τα τοπωνύμια της Κάπουρνας˙ το τοπωνύμιο αυτό υπάγεται εντός του κτήματος των αδελφών Χατζηλάζαρου και μισθώθηκε από το Γεώργιο Μήτρου Ζόμπουρα, ποιμένα, μαζί με άλλους μισθωτές (συμβόλαιο 8151/1914). Η περιοχή που καταλαμβάνει τα τοπωνύμιο Σουβάλα είναι η ίδια με την περιοχή που καταλαμβάνει το τοπωνύμιο Αλώνια. Το βρήκαμε σε μερικά συμβόλαια. Σουβάλα ή Αμπέλια. Σε αρκετά συμβόλαια διαβάσαμε «Παλιοκκλησιά Αγίου Αθανασίου» η τοποθεσία αυτή κείται. Νέο τοπωνύμιο ανακαλύπτουμε σε άλλο συμβόλαιο με την ονομασία «Παλαιό Γεφύρι». Η περιοχή αυτή κείται νότια του οικισμού περί 1500 μ.

Αμπέλια υπήρχαν παλαιά και στην περιοχή Δελήχανι. Έτσι στο με αριθμό 2.358/1937 συμβόλαιο διαβάζουμε αμπέλι στη θέση «Ντελήχανι.» Στο ίδιο συμβόλαιο βλέπουμε και το τοπωνύμιο «Σιδηροδρομική Γραμμή» η σε άλλα συμβόλαια σκέτο «Γραμμή». Σχετικό και το υπ' αριθμ. 1974/1936 συμβόλαιο που μνημονεύει το τοπωνύμιο Αμπέλια. Το ίδιο συμβόλαιο μνημονεύει και το τοπωνύμιο Σύνορα Χατζήμιση. Άγνωστο στους σημερινούς

πωνύμιο Τούρκικα Μνήματα κείνται στο Μεριά του χωριού. Την πληροφορία για την ερμηνεία του τοπωνυμίου Μεραλίκι την αντλήσαμε από τον Ιωάννη Κωνσταντίνου Παυλίδη ετών 96, πρόσφυγα, κάτοικο Ζωοδόχου Πηγής Φαρσάλων (Τατάρι), ο οποίος εγνώριζε άριστα την τουρκική γλώσσα».

27 Βλέπε Δ η μ ή τ ρ ι ο ς Σ τ. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, *ό.π.,* «Το Ντελήχανι παλαιά ήταν ένας μικρός οικισμός και ανήκε στην κτηματική περιφέρεια του χωρίου Ριζομύλου, έκειτο ανατολικά αυτού μνημονεύεται δε απ' όλους τους περιηγητές. Ο οικισμός αυτός κατοικούνταν μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα. Ο Δημήτριος Θεοχάρης, αρχαιολόγος, συνέλεξε στον οικισμό αυτό άφθονο και ωραίο υλικό της μέσης εποχής του χαλκού όπως μινυακά όστρακα, φιάλες, κάνθαροι, κρατήρες, υδρίες, όστρακα αμφορέων με διακόσμηση, υδρίες της Μεσο-Ελλαδικής εποχής, όστρακα αμαυρόχρωμης κεραμεικής κ.α.».

28 Πληροφορία: Δημήτριος Σταθόπουλος.

κατοίκους του Ριζομύλου είναι και το τοπωνύμιο 24 Φυλάκιον Σιδηροδρόμων Θεσσαλίας και το τοπωνύμιο «Βιτλιάρι», συμβόλαιο 3299/1939 του συμβολαιογραφείου Φερών.

Ανατολικά του χωρίου Ριζομύλου τα τοπωνύμια Γιαλούμικα (15022/1964 και 2891/1905 συμβόλαια), Δελήχανη, Πενηντάρια, Παράγκες και Παλαιάμπελα, γειτνιάζουν μεταξύ τους, με κατεύθυνση προς το βουνό. Το τοπωνύμιο Δελάχανι αναφέρεται σε πολλά συμβόλαια και ως Δελήχανι ή Μαγούλα. Το τοπωνύμιο «Χατζημσιώτικα» το ανακαλύψαμε στο υπ' αριθμ. 2663/1938 συμβόλαιο του συμβολαιογραφείου με όρια Βακούφικο, Άγγελο Λύτρα, Στάμο Ρομφαία και δρόμο (αμπελότοπος). Στα «Γιαλούμικα» έχει αγρούς ο Αθανάσιος Μπάτης. Στο με αριθμό 2598/1938 συμβόλαιο το τοπωνύμιο Δελήχανη ή Ντελήχανη ονομάζεται και Γελαδομάνδρι. Το τοπωνύμιο Κιμπόπασι είναι όμορο με το τοπωνύμιο Κοκκινόμυλος (14982/1964 συμβόλαιο), με την παρατήρηση ότι το τοπωνύμιο Κιμπόμπασι[29] περιλαμβάνει πολλές ειδικότερες τοποθεσίες· αυτό κείται νοτιοδυτικά της Χλόης-στις υπώρειες των λόφων- πριν φθάσουμε στο βουνό. Το τοπωνύμιο Μπούφος είναι το ίδιο με το τοπωνύμιο Ντελήχανη (15021/1964 συμβόλαιο). Ας σημειώσουμε ότι το τοπωνύμιο Κατσαρή Μαγούλα, από πληροφορίες που λάβαμε, είναι το ίδιο με το τοπωνύμιο Παλιούρια Πέτρα. Το δε τοπωνύμιο Σχισμένη Μαγούλα μαζί με το τοπωνύμιο Σκόρδα και τη Κονιαρίτικη Σουβάλα αναφέρεται στο υπ' αριθμ. 5445/1943 συμβόλαιο του πρώην συμβολαιογράφου Φερών Ιω. Σαμαρά. Το τοπωνύμιο Γελαδομάνδρια μνημονεύεται στο 5354/1910 συμβόλαιο, πλην όμως σήμερα έχει εκλείψει παντελώς.[30] Αλιεύσαμε νέο τοπωνύμιο με το όνομα Ασπρόγια (συμβόλαιο 656/1933 - για το τοπωνύμιο Ασπρόγια βλ. και το με αριθμό 8078/1914 συμβόλαιο) ή Ασπρόϊα (συμβόλαιο 2877/1905), που είναι σύνορο με το τοπωνύμιο Βολιώστρατα και με το τοπωνύμιο Ταμπούρι, στα σύνορα των κτηματικών περιφερειών Ριζομύλου και Αγίου Γεωργίου Φερών. Στην ίδια περίπου θέση, το ίδιο τοπωνύμιο (Ασπρόγια) έχει και η κτηματική περιφέρεια του χωρίου Αγίου Γεωργίου Φερών· σχετικό και το 3039/1905 συμβόλαιο. Το τοπωνύμιο Τοπέκι (συμβόλαιο 797/1933) δε χρησιμοποιείται πλέον· αυτό βρίσκεται 650 μέτρα πριν εισέλθουμε στο Ριζόμυλο, νοτιοδυτικά του χωρίου και αριστερά του δρόμου (όπως πηγαίνουμε για Ριζόμυλο από Βελεστίνο) και κοντά στον αύλακα που διοχέτευε το νερό του Κεφαλόβρυσου στη Λίμνη Κάρλα.

Ένα εργολαβικό συμβόλαιο μίσθωσης, 1052/1901, μνημονεύει ότι «ο Δημήτριος Αποστόλου, κτίστης, ανέλαβε να κατασκευάσει έναν υδρόμομυλον εις την θέσιν εις την οποίαν ήτο ο παλαιός υδρόμυλος Ριζομύλου, ασβεστολιθόκτιστον εις τους τοίχους και με βάθος θεμελίων ογδοήκοντα εκατοστών του μέτρου, πάχος εξήκοντα, ύψος από της επιφανείας μέτρων δύο και ημίσεος και πάχος πεντήκοντα πέντε, μήκος εξωτερικών δέκα πέντε μέτρων κ.λ.π». Το τοπωνύμιο αυτό λέγονταν και εξακολουθούν οι κάτοικοι Ρι-

29 Ο οικισμός Κιοπέ Όμπασι που αναφέρεται στο παρακάτω πωλητήριο συμβόλαιο υπ αριθμ. 36.705/8.3.1888 του τότε συμβολαιογράφου Αθηνών Γερασίμου Αφεντάκη κατέληξε σήμερα να αποκαλείται κα να μνημονεύεται στα συμβόλαια, σαν τοπωνύμιο, ως Κιμπόμπασι. Με πρώτο συνθετικό το όνομα Χατζή αναφέρουμε τα ονόματα οικισμών Χατζηλάρ=Κραννώνας, Χατζημουσταφάς = Ρεύμα, Χατζή Μπαϊράκι=τα Μύρα, Χατζήμπεη=ο Αγιος Κωνσταντίνος, το Χατζηχαλάρ=Ελευθεραί, Χατζιόμπασι=ο Ευαγγελισμός, Χατζιόμπασι=Υπέρεια (Φαρσάλων), Χατζή Εμίρ=διαλυμένος οικισμός Καρδίτσας και επί πλέον μερικά ονόματα Τούρκων μπέηδων η αγάδων που έδωσαν τα ονόματα τους στα χωριά π.χ. Χασάν Τατάρ=Μεσορράχη, Ντελή-Πραϊμη (Ιμπραήμ)=Αγιοπηγή Καρδίτσας, Πασά Μαγούλα=Δενδράκια Λάρισας, Σελίμογλου=Λεπτοκαρυά Τρικάλων, κ.λ.π.

30 Από μαρτυρίες που λάβαμε, αυτό έκειτο ανατολικά του χωρίου, κοντά στη θέση Δελήχανι ή Μπούφος. Μαρτυρία Ακρίβου Σιδέρη Δραγοϊδη κατοίκου Ριζομύλου.

ζομύλου να το ονομάζουν «Παλιόμυλος» - σε άλλο σημείο αναφέρουμε για τους δύο μύλους του Ριζομύλου, οι οποίοι μετά την έρευνα ανήλθαν σε τρείς. Από το συμβόλαιο 10300/1919 προκύπτει ότι οι Κων. Ιωάννου, Ιερέας, Βασίλειος Χατζόπουλος, γεωργός, Αναγν. Παπαδημητρίου, γεωργός, και Απόστολος Ιωάννου Τσίγκρας, γεωργός, αποτελούντες το Εκκλησιαστικόν Συμβούλιον του εν Ριζομύλω Ενοριακού Ναού Αγίου Αθανασίου, μισθώνουν τον Εκκλησιαστικόν υδρόμυλον, που ανήκε στον άνω Ιερό Ναό, ομού μετά των αγρών εκ τριών τεμαχίων, συνολικής έκτασης είκοσι στρεμμάτων, στον Γεώργιο Θεοχαρίδη, που αναδείχθηκε τελευταίος πλειοδότης. Από τη διακήρυξη του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου προκύπτει ακόμη ότι ο άνω Ιερός Ναός είχε στην κυριότητά του και έτερο υδρόμυλο και αυτός της κτηματικής περιφερείας Ριζομύλου. Οι μύλοι αυτοί,[31] από πληροφορίες που συλλέξαμε, ήσαν στη θέση Σουμπέτι, εκεί όπου σήμερα κείται ο αγρός των κληρονόμων Ιωάννου Ντόβα και ο αγρός του Ιερού Ναού Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης, έκτασης περίπου δέκα τεσσάρων στρεμμάτων, περιφερείας Ριζομύλου, χίλια μέτρα πριν από το χωριό Ριζόμυλο, που ήταν συνδεδεμένο με το Βελεστίνο με το νερό του Κεφαλόβρυσου. Σε μερικά συμβόλαια το τοπωνύμιο το βρήκαμε ως Σουμπέτι ή Κουρμπέτι. Εντός σχεδίου πόλεως βρήκαμε ακόμη και το τοπωνύμιο «Λαχανοκήπια». Στο με αριθμό 13970/1962 συμβόλαιο διαβάζουμε «Αλώνια ή Σπαλίκι».[32]

Στο υπ' αρ. 2439/1937 συμβόλαιο 84 άτομα και όλοι κάτοικοι Ριζομύλου, όντες συγκύριοι και συγκάτοχοι ενός υδρομύλου με «μίαν πέτραν», κειμένου εις θέσιν Αλεξανδρή (μπροστά από το Σχολείο), της κτηματικής περιφερείας Ριζομύλου, μετά της περιοχής του και των παραρτημάτων και εξαρτημάτων του και συνορευομένου γύρωθεν με Λαχαναγοράν και με δρόμον εκ τριών μερών, καθώς και ενός μπαξέ εις θέσιν Σουμπέτι, στρεμμάτων εξ περίπου, εδώρησαν στον Ιερό Ναό Αγίου Δημητρίου Ριζομύλου τα άνω ακίνητα· για τον Ιερό Ναό υπέγραψε στο συμβόλαιο ο Χρήστος Νικολάου Κωστούδης, ως διευθύνων την Ενοριακήν Επιτροπείαν του άνω Ιερού Ναού. Ο μύλος αυτός έκειτο στην άκρη του χωριού και νοτιοανατολικά αυτού. Προ ετών, ο Ιερός Ναός του Αγίου Δημητρίου επώλησε το ακίνητο, όπου έκειτο ο μύλος, αφού το κατέτμησε σε άρτια οικοδομήσιμα οικόπεδα. Ο μύλος αυτός ήταν ακριβώς μπροστά από το σπίτι του πρώην Δημάρχου, ιατρού, Αθανασίου Παπαδήμα. Ο δεύτερος Μύλος ήταν μπροστά στο Σχολείο και στη θέση Αλεξανδρή κατά τα ανωτέρω και ο τρίτος Μύλος στη θέση Παλιόμυλος, όμορος με

31 Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη, *Υπέρεια,* τόμ. 1, σ. 161, 171 και 183, ενώ στα χρόνια του Ρήγα, σύμφωνα με τη χάρτα του (Επιπεδογραφία), υπήρχαν 13 νερόμυλοι, και Σπ. Λάμπρος, «Η Υπέρεια εν Φεραίς», περιοδ. *Εστία Εικονογραφημένη,* 1895, σ. 100. Για τους μύλους και τις μυλόπετρες βλ. ΒΒΠ 2.1,204, πρβλ. L.A. Moritz, *Grain-mills and flour in classical antiquity*, Oxford 1958 και Δ.Β. Οικονομίδης, «Οι εν Ελλάδι παραδοσιακοί αλευρόμυλοι», *Επετηρίς Κέντρου Ερεύνης Λαογραφίας* 25 (1977-1980), σ. 10-167 με σχετική βιβλιογραφία. Βλ. Δ.Κ. Τσοποτός, *ό.π.*, σ. 28 «Κατά τας παραμονάς της τουρκικής κατακτήσεως... η Επισκοπή Δημητριάδος μνημονευομένη εν χρυσοβούλοις ως έχουσα εξ αμνημονεύτων χρόνων διάφορα κτήματα και Μονύδρια προς δε τούτοις υδρομύλους εν Βελεστίνω...», Acta et Diplom V 2 σ.271. Βλ. Βασ. Κ. Καραμπερόπουλος, *Η Κτηνοτροφία στην Περιοχή του Βελεστίνου,* εκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερ΄βν-Βελετσίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005, για τους μύλους, τα λανάρια μαντάνια και ντριστέλλες του Βελεστίνου, σελ. 111-113. Degirmeni στην τουρκική γλώσσα σημαίνει μύλος και su Degirmeni σημαίνει νερόμυλος, Μεν. Δημητριάδης, *ό,π.,* σ. 231.

32 Το τοπωνύμιο φανερώνει την ύπαρξη κάποιου Σπαχή στον οποίο ανήκε επί τουρκοκρατίας η όλη περιοχή. Σπαηλίκια τουρκιστί sipahilik σημαίνει τα κτήματα των Σπαχήδων, η ιδιοκτησία του σπαχή. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 18, σ. 118.

τοπωνύμιο Σουμπέτι, ακριβώς πριν φθάσουμε στο Ριζόμυλο, αριστερά και δυτικά, 1000 μέτρα πίσω από το Βενζινάδικο.[33]

Σε άλλο συμβόλαιο αναγράφεται ότι ο Μύλος κείται στη θέση Παλιόμυλος (βλ. συμβόλαιο 9192/1916· αγρός στη θέση Παλιόμυλος, εκτάσεως στρεμμάτων οκτώ, συνορευόμενος γύρωθεν με αγρούς Παπαχρήστου, Νταχρή, Σιδέρη Δραγοϊδη και Δημητρίου Μπαλγκουράνου), ενώ στη διακήρυξη του Ιερού Ναού για τη μίσθωσή του, αναγράφεται ότι κείται στην Αγορά Μυλόπετρα (συμβόλαιο 2591/1938). Το 1956 ο Μιχαήλ Αποστόλου Νάρης ως πρόεδρος του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου του Ιερού Ναού Αγίου Αθανασίου Ριζομύλου εκμίσθωσε στον Εμμανουήλ Νικολάου Τσαλάρη με εγγυητή τον Κυριάκο Δημητρίου Μαντζιάρη,για τέσσερα έτη έναν υδρόμυλο, ιδιοκτησίας του άνω Ιερού Ναού, μετά των πέρι αυτού αγρών εκτάσεως δεκατεσσάρων χιλιάδων στρεμμάτων (14) αντί 1530 οκάδων σίτου ετησίως και για ολόκληρο το τετραετές διάστημα το ποσόν των πέντε χιλιάδων τετρακοσίων οκάδων σίτου με τους εξής όρους: η μίσθωσις άρχεται την 26η Οκτωβρίου του 1956 έτους και λήγει την 26η Οκτωβρίου του 1960 έτους. Η πληρωμή του μισθώματος θα γίνεται την πρώτη (1) Ιουλίου εκάστου έτους, ήτοι μετά τον αλωνισμό εις είδος (σίτον) ή το αντίτιμο τούτου εις χρήμα κατά την ώραν της πληρωμής και με την τρέχουσα τιμή.

Το νερό της Υπέρειας Κρήνης «ακολουθεί δρομολόγιο τριών μύλων στο Ριζόμυλο, δια μέσου κήπων από οπωροφόρα δένδρα, πεπόνια και βότανα, ανάμικτα με βελανιδιές, φτελιές και λεύκες. Κοντά στο Ριζόμυλο είναι μερικά άλση από πλατύκορμες βελανιδιές, που λέγεται ότι έχουν λεπτύνει τα τελευταία χρόνια. Από το Ριζόμυλο η Υπέρεια διασχίζει την πεδιάδα προς τη λίμνη Κάρλα. Το νερό είναι λαμπερό και καθαρό, δροσερό το καλοκαίρι και γενικά βγαίνει σε μεγαλύτερες ποσότητες αυτήν την εποχή από ό,τι τον χειμώνα». Αυτή την περιγραφή κάνει ο Άγγλος περιηγητής ταγματάρχης Λήκ, που είχε περάσει το 1809.[34]

Παλαιά συναντήσαμε στην έρευνά μας το τοπωνύμιο «Καλύβα Τάκη» Από πληροφορίες που λάβαμε η Καλύβα αυτή βρίσκονταν το τοπωνύμιο Γεφυράκι, της κτηματικής περιφερείας του Χωρίου Ριζομύλου, είναι καινούριο και αφορά σε τοπωνύμιο που κείται δυτικά του χωρίου (συμβόλαιο 13133/1929). Το τοπωνύμιο Καλαμπαλικέϊκα, που ανακαλύψαμε στο 4643/1908 συμβόλαιο της κτηματικής περιφερείας Ριζομύλου, δεν υπάρχει πλέον και κείται κι αυτό δυτικά του χωρίου Ριζομύλου, σε απόσταση δύο χιλιομέτρων.

Νοτιοδυτικά της Χλόης, δύο έως τρία χιλιόμετρα στο βουνό, και πλησίον της θέσης Κιμπόμπασι ή Ποντικοί ή Προφήτης Ηλίας ή Σαριγκιόλ ή Κοκκινόπλακες ή Τυφλοπήγαδο (όλα τα ως άνω τοπωνύμια ευρίσκονται στο βουνό δυτικά της Χλόης και είναι όμορα μεταξύ τους), ανήκουν στην κτηματική περιφέρεια του χωρίου Ριζομύλου, κείται η θέση Σπηλιά. Το τοπωνύμιο Τσατάλι μνημονεύεται στο 12828/1928 συμβόλαιο· στο ίδιο συμβόλαιο βρίσκουμε το τοπωνύμιο Χατζημισιώστρατα. Νοτιοδυτικά του οικισμού αλιεύσαμε σε άλλο συμβόλαιο (736/1933) το τοπωνύμιο Καρακάξες. Το ίδιο τοπωνύμιο έχει και η κτηματική περιφέρεια Χλόης καθώς και η κτηματική περιφέρεια Βελεστίνου. Το τοπωνύμιο Κεραμιδαριό το βρίσκουμε (συμβόλαιο 664/1933) στην κτηματική περιφέρεια του χωρίου Ριζομύλου. Το τοπωνύμιο αυτό κείται δίπλα στον αύλακα, 200 μ. νοτιοδυτικά του οικισμού· εκεί «έκοβαν» και κατασκεύαζαν πλιθιά παλαιοί μαστόροι (Γεώργιος

33 Μαρτυρία Ακρίβου Σιδέρη Δραγοϊδη κατοίκου Ριζομύλου.

34 Περιγραφή του W i l l i a m M. L e a k e, *Travels in Northen Greece,* τόμ. 4, Άμστερνταμ 1967, που είχε περάσει το 1809 και αναφέρεται από την Νίτσα Κολιού, *Τα Βελεστινιώτικα. Χρονικά του Δήμου Φερών,* Βόλος 1993, σελ. 18.

Κουκουβίνος και Μιχαήλ Κατσίκας). Το τοπωνύμιο Αμπελάκια κείται δυτικά του χωρίου, σε απόσταση 500 μ. περίπου. Το τοπωνύμιο Δεκαπεντάρια κείται δυτικά του χωρίου σε απόσταση περίπου 800 μ. και εξικνείται μέχρι τη Σιδηροδρομική Γραμμή. Το τοπωνύμιο Εικοσάρια και αυτό είναι δυτικά του χωρίου αλλά επάνω από τη Σιδηροδρομική Γραμμή προς δυσμάς, περίπου 1000 μ. και πλέον. Το τοπωνύμιο Κομπλέκια ευρίσκεται νοτιοανατολικά του χωρίου σε απόσταση περίπου 500 μ. το τοπωνύμιο Ακούμια 500 μ. από τον οικισμό επίσης νοτιοανατολικά. Τα δύο αυτά τα τοπωνύμια συνορεύουν μεταξύ τους. Κατ' άλλους είναι η ίδια τοποθεσία.[35] Το τοπωνύμιο Κατσαρή Μαγούλα κείται βορειοδυτικά του χωρίου περίπου 2,5 χιλ. και η Σουβλερή Μαγούλα[36] περίπου 2 χιλ. στην ίδια κατεύθυνση. Το τοπωνύμιο Παλαιομάνες κείται σε μικρή απόσταση από το χωρίο και βόρεια αυτού (200μ.περίπου). Το τοπωνύμιο Καρασού ή Παράγκες είναι το ίδιο στην κτηματική περιφέρεια του χωρίου Ριζομύλου.[37] Εκεί η περιοχή, στο Σκοπευτήριο καλείται και Μάνα.[38] Είναι πλησίον της Πηγής Καρασπού. Στην ίδια θέση αναφέρονται και τα τοπωνύμια Αλώνια ή Αλμύρες˙ ομοίως τα ίδια ισχύουν και για τα τοπωνύμια Μαυρόγιες ή Κομπλέκια (συμβόλαιο 2718/1938). Στην ανίχνευση των συμβολαίων ανακαλύψαμε άλλα δύο τοπωνύμια, Συκιές και Μπαξέδες. Η κτηματική περιφέρεια Ριζομύλου διαχωρίζεται από την κτηματική περιφέρεια Σταφανοβικείου από μία αγροτική οδό κοντά στο κτίριο βιοτεχνίας επίπλων του Συτζάκη. Η περιοχή του τοπωνυμίου Κουτσουρά Μαγούλα βρίσκεται δυτικά του χωρίου.

Στην Αρχαιολογική Υπηρεσία είναι γνωστά τα τοπωνύμια Μαγούλα Υδραγωγείου Ριζομύλου, Παλιομαγούλες ή Πλατομαγούλες περίπου δύο χιλ. ΒΔ του χωριού, Σουγλερή Μαγούλα ή Σουβλερή Μαγούλα. Η Σουβλερή Μαγούλα ονομάζεται και Σχιστή Μαγούλα, Μαγούλα Ντελήχανι[39] που κείται 3 χιλ. ανατολικά του χωριού. Εκεί ανακαλύφθηκε νεκροταφείο του οικισμού. Το τοπωνύμιο Αυλάκι κείται πλησίον του χωριού Ριζόμυλος και στη συγκεκριμένη θέση Λαχανοκήπια. Οι αγροί αυτοί στην άνω θέση χρησιμοποιούνται από τους κατοίκους ως Αυλαγάδες[40], για τα οικόσιτα ζώα και πτηνά. (συμβόλαιο

35 Το τοπωνύμιο προέρχεται από την τουρκική λέξη kum, που σημαίνει άμμος. Από το τοπωνύμιο αντιλαμβανόμαστε ότι πρόκειται για εδάφη αμμουδερά.

36 Το τοπωνύμιο το βρίσκουμε σε πολλά συμβόλαια ως Σουβλερή Μαγούλα ή Στημένη Πέτρα.

37 Κατά τον διακεκριμένο επιστήμονα γλωσσολόγο Γεώργιο Α. Ντελόπουλο το τοπωνύμιο Καρασού σημαίνει Κρυονέρι μαύρο, στο κρύο νερό και ονομασία πηγαδιού *Υπέρεια*, τόμ. 2, Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», (Βελεστίνο 1992), Αθήνα 1994, σ. 405. Το ίδιο μας είπε και ο Βαϊος Κολοκοτρώνης από το Βελεστίνο, που πέθανε σε ηλικία 90 ετών.

38 Πληροφορία: ο φίλος Δημήτριος Σταθόπουλος, που με βοήθησε σημαντικά με τις γνώσεις του στο χωροταξικό προσδιορισμό των τοπωνυμίων

39 Το Ντελήχανι (η) παλαιά ήταν ένας μικρός οικισμός και ανήκε στην κτηματική περιφέρεια του χωρίου Ριζομύλου, έκειτο ανατολικά αυτού μνημονεύεται δε απ' όλους τους περιηγητές. Ο οικισμός αυτός κατοικούνταν μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα. Ο Δημήτριος Θεοχάρης, αρχαιολόγος, συνέλεξε στον οικισμό αυτό άφθονο και ωραίο υλικό της μέσης εποχής του χαλκού όπως μυκηνιακά όστρακα, φιάλες, κάνθαροι, κρατήρες, υδρίες, όστρακα αμφορέων με διακόσμηση, υδρίες της Μεσο-Ελλαδικής εποχής, όστρακα αμαυρόχρωμης κεραμικής κ.α. Βλ. στο παράρτημα χάρτη της εποχής όπου φαίνεται ο οικισμός με την ονομασία Ντελήχανι. Η λέξη είναι τουρκική. Προέρχεται από τις τουρκικές λέξεις deli που σημαίνει ο τρελλός, ο ανόητος και από τη λέξη Xane που σημαίνει οίκος. Τα χάνια εξυπηρετούσαν τους ταξιδιώτες και είχαν και σταύλους για τον καταυλισμό των ζώων.

40 Για το τοπωνύμιο Αυλαγάδες βλ. Δ η μ ή τ ρ ι ο ς Α π. Κ α ρ α μ π ε ρ ό π ο υ λ ο ς, *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2000, σ. 71, όπου ο Ζ ω σ ι μ ά ς Ε σ φ ι γ μ ε ν ί τ η ς στο περιοδικό *Προμηθεύς*

2359/1937). Στο υπ' αρ. 2722/1938 συμβόλαιο συναντάμε το τοπωνύμιο «Αυλαγάδες». Το τοπωνύμιο Ποταμιές κείται και αυτό στην κτηματική περιφέρεια Ριζομύλου σε απόσταση πεντακοσίων μέτρων από το χωριό και δυτικά αυτού (συμβόλαιο 2380/1937). Έτερα νέα τοπωνύμια στην ευρύτερη περιοχή της θέσης Κιμπόμπασι (έλαβε την ονομασία από τον παλαιό οικισμό Κιοπέ Ομπασι) είναι το τοπωνύμιο Παπαλάκκες[41] (αυτό συνορεύει με τα τοπωνύμια Σπηλιά Ποντικοί και Πετρωτός), το τοπωνύμιο Χαλκιδιά και το τοπωνύμιο Καρατζιώλη, που είναι επάνω στο βουνό σύνορο με τα τοπωνύμια Παλιοπήγαδο και Σπηλιά. Νέο τοπωνύμιο είναι το τοπωνύμιο Κρασάδες, που αναφέρεται στο υπ' αρ. 2097/1950 οριστικό παραχωρητήριο στο όνομα του Γεωργίου Αθ. Γκογκινούδη. Το τοπωνύμιο Κρασάδες το συναντήσαμε και σαν Λαχανόκηποι. Το τοπωνύμιο Καμπάκλες κείται δυτικά του οικισμού περίπου 1500 μ. Το τοπωνύμιο Όργωμα, που μνημονεύει το 562/1925 οριστικό παραχωρητήριο του Υπουργείου Γεωργικής Ανάπτυξης στο όνομα Γεωργίου Ευστ. Γκιντζούδη, το τοπωνύμιο Πικραμυγδαλιά που αναφέρεται στο 3233/1955 στο όνομα του Εμμανουήλ Εμμανουήλ (το τοπωνύμιο αυτό κείται στο βουνό ΝΔ του χωρίου στην ευρύτερη θέση Σαριγκιόλ), το τοπωνύμιο Καλλιέργεια, που αναφέρεται στο 2015/1950 οριστικό Παραχωρητήριο του τότε Υπουργείου Γεωργίας στο όνομα του Παναγιώτου Νικ. Εγγλέζου, το τοπωνύμιο Εξωχώραφο που αναφέρεται στο 2092/1950 οριστικό παραχωρητήριο του ιδίου Υπουργείου στο όνομα του Πασχάλη Δ. Κακαζιάννη, το τοπωνύμιο Ριζόμυλος (η Τοπογραφική Υπηρεσία του Υπουργείου Γεωργικής Ανάπτυξης εννοεί το τοπωνύμιο Παλαιομάνες) που αναφέρεται στο 1638/1939 οριστικό παραχωρητήριο του ιδίου Υπουργείου Γεωργίας στο όνομα Ιωάννου Αλκ. Κουτσοντάφου, το τοπωνύμιο Μνήματα αναφέρεται στο με αριθμό 9630/1967 οριστικό παραχωρητήριο του ιδίου Υπουργείου στο όνομα Αναστασίας συζ. Νικολάου Κυριακοπούλου. Το τοπωνύμιο Κοκκινόμυλος στο 2311/1953 οριστικό παραχωρητήριο του ιδίου Υπουργείου στο όνομα Παντελή Δ. Κακαζιάννη, το τοπωνύμιο Παλιούρια στο 2017/1950 συμβόλαιο του ιδίου Υπουργείου στο όνομα Κων. Γ. Κυρατσούδη, το τοπωνύμιο Παλιοχώρια στο 9549/1965 οριστικό παραχωρητήριο στο όνομα Γεωργίου Π. Λίλου, το τοπωνύμιο Αγδάμπελι στο 2644/1953 παραχωρητήριο του ιδίου Υπουργείου στο όνομα Στεργίου Χρ. Λαϊνάκου, το τοπωνύμιο Νταούλι στο 973/1928 παραχωρητήριο στο όνομα Δημητρίου Νικ. Σούρλα.[42] Στον πίνακα των σημείων Αναφοράς για το Ριζόμυλο στο έργο *Γεωγραφία Νεωτερική,*

γράφει για το Βελεστίνο το 1891: «Ο Βελεστίνος προς της Ελληνικής Επαναστάσεως του 1821 διηρείτο εις δύο συνοικίας εις μεν την ΒΔ την καλουμένην Βαρούσιον κατώκουν Χριστιανοί εις δε την ΑΜ Τούρκοι. Τω 1821 κατά Μάϊον η Χριστιανική συνοικία κατεστράφη υπό των Τούρκων όλως διόλου. Το μέρος δε εκείνο είναι σήμερα χωράφια περιτοιχισμένα άτινα καλούσιν Αυλαγάδες, ένα δε τούτων των αυλαγάδων διέκριναν ως πατρικήν οικίαν του ενδόξου Ρήγα». Το τοπωνύμιο Αυλαγάδες στο Τίρναβο καλείται Κισίκι.

41 Είναι το ίδιο με το τοπωνύμιο Κλήμα.

42 Από το τόμο Α΄-2 και αριθμό 2 των βιβλίων μεταγραφών του Υποθηκοφυλακείου Φερών σημειώνουμε ότι ο Ιωάννης Στεφάνοβικ-Σκυλίτσης επώλησε στο Ελληνικό Δημόσιο τα χωριά Σαρασλάρ 34.000 στρεμμάτων, τον οικισμό Κιοπέ Κιοπέ Ομπασι 18.000 στρεμμάτων και τα χωριά Χατζήμιση και Ριζόμυλο. Η σύμβαση υπογράφτηκε την 8η-12-1901 με πληρεξούσιό του τον Αλκιβιάδη Κρασσά καθηγητή Πανεπιστημίου. Εκπρόσωποι του Ελληνικού Δημοσίου παρέστησαν οι Υπουργοί των Οικονομικών και Εσωτερικών Φωκίων Νέγρης και Νικόλαος Τριανταφυλλάκος. Οι αδελφοί Παύλος, Δημήτριος και Ιωάννης Σκυλίτσης του Στεφάνοβικ είχαν αγοράσει τα τσιφλίκια Χατζήμιση, Ριζόμυλος, Συρτάδες και Δελήχανι με το με αριθμό 36705/8.3.1882 πωλητήριο συμβόλαιο του συμβολαιογράφου Αθηνών Γερασίμου Αφεντάκη (τ. Α-2 και αριθμ.. 2 Ριζομύλου)

Βιέννη 1791, λέγει ότι έχει μύλους και πηγές-νερά στο τοπωνύμιο Ουβριάς Γάλα[43] και επί πλέον από τα άλλα χωριά, Κονάκι όπου διέμενε ο Αγάς. Η θέση Σπηλιά Ουβριάς Γάλα, περιφερείας Αγίου Γεωργίου, αναφέρεται στο με αριθμό 1876/1936 συμβόλαιο[44] (βλ. και τόμο 7ο, αριθμ. 106 Υποθ. Φερών, συμβόλαιο 14789/1906). Σήμερα στην τοποθεσία αυτή δεν υπάρχει πλέον σπηλιά, γιατί αυτή καταστράφηκε από την εταιρία που εξορύσσει το χαλίκι από τα σπλάχνα του βουνού (Λατομείο Κοτοπουλέα). Το τοπωνύμιο αυτό είναι γνωστό και στον πόλεμο του 1897, στα στρατιωτικά αρχεία του Γενικού Επιτελείου Στρατού και στους χάρτες της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού.

Στο Ριζόμυλο συναντήσαμε και το τοπωνύμιο «Καπακλή», που αφορά σε συνοικία εντός σχεδίου πόλεως. Όσον αφορά τις Μαγούλες αναφέρουμε τη Μαγούλα Υδραγωγείου, την Πλατειά Μαγούλα, την Πλατομαγούλα, τη Μαγούλα Κιμπόμπασι και τη Μαγούλα Ντελίχανη.[45] Ανάμεσα στις θέσεις που εντοπίσθηκαν, στη δυτική πλευρά της λίμνης, βρίσκονται πολύ κοντά στην όχθη της σημερινής λίμνης, στα νοτιοανατολικά της πεδιάδας, οι μαγούλες του Ριζόμυλου και αυτή της Ντελίχανης στην ανατολική πλευρά

43 Βλ. Δημήτριος Στ. Παπαγεωργίου, *Υπέρεια*, τόμ. 5, *ό.π.* Το τοπωνύμιο αυτό έλαβε την ονομασία (μαρτυρία από τον επί πολλά χρόνια διατελέσαντα Πρόεδρο της Κοινότητος Αγίου Γεωργίου κ. Κωνσταντίνο Γεωργίου Αϋφαντή) από μία ευλαβή και σεβάσμια Εβραία γυναίκα, η οποία έχυνε το γάλα που περίσσευε μετά το τάϊσμα του μωρού σε μια πέτρινη λεκάνη· τη λεκάνη αυτή έξυναν τα κατοπινά χρόνια οι λεχώνες που δεν είχαν γάλα, έπιναν τη σκόνη και έτσι έλυναν το πρόβλημά τους· το γάλα της Εβραίας με την πάροδο του χρόνου έγινε Εβραίας γάλα, Οβραίας γάλα και κατέληξε Ουβριάς Γάλα. Στο λεξικό του Δημητρίου Δημητράκου Β΄ έκδοση 1959, η λέξη Οβριός και θηλ. Οβριά σημαίνει Εβραίος και Εβραία αντιστοίχως, επιβεβαιώνοντας την άποψη μας. Υπεστηρίχθη και η άποψη ότι η λέξη «Ουβριά» προήλθε από τη λέξη βρύο (χνοώδες χόρτο φυόμενο επί κορμού δένδρου ή πετρών, μούσκλο). Η άποψη αυτή είναι, κατά τη ταπεινή μας γνώμη, λανθασμένη καθ' όσον το τοπωνύμιο αναγράφεται στους χάρτες του πολέμου του 1897 και προγένεστερα σε άλλους με γιώτα (ι) και όχι με ύψιλον (υ) και σε άλλους χάρτες με η ως και στα προπολεμικά συμβόλαια ως Οβραίας Γάλα ή ως Οβρηάς Γάλα. Στην εφημερίδα «Ταχυδρόμος» Βόλου της 5ης Φεβρουαρίου 2010 σ. 18 διαβάζουμε για την Οβριακή συνοικία τη Ρόδου. Πρόκειται για τα εβραϊκής καταγωγής άτομα που θανατώθηκαν στο Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Ο Ν. Καζαντζάκης σε όλα του τα έργα τη λέξη «Εβραίος» την προφέρει ως Οβραίος. Βλ. Γράμμα στον αδελφό του Παπαστεφάνου το 1923 Βλ. Κυριάκος Μητσοτάκης *«Ο Καζαντζάκης μιλεί για Θεό»*...Εδώ βρήκα ένα πυρήνα με Οβραίους» Βλ. συμβόλαιο 16.474/1914 του ποτέ συμβολαιογράφου Βόλου Κίμωνος Κασιμάτη όπου το τοπωνύμιο αναγράφεται ως Ουβριά με (ι). Τέλος στην υποσημείωση 32, σελ. 283, του τόμ. 35 του *Θεσσαλικού Ημερολογίου* η λέξη Εβραιόκαστρο εξελίχθηκε σε Εβριόκαστρο, Οβρεόκαστρο, Οβριόκαστρο και Βριόκαστρο. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο,* τόμ. 9, σ. 90, «Το έτος 1878 (29.6.1878) ο υποπρόξενος Ι.Δ.Τζιώτης απευθυνόμενος προς το Υπουργό των Εξωτερικών γράφει «Την παρελθούσα εβδομάδα επτά εκ των φρουρούντων χωροφυλάκων ελιποτάκτησαν και κατέλαβαν την θέσιν Ουβρηάς Γάλα επί της οδού αγούσης εκ Βόλου εις Λάρισαν και εγύμνωσαν πάντας τους διαβάτας εκείθεν. Κατόπιν ετράπησαν προς άγνωστον οδόν».

44 Βλ. Δημήτριος Παπαγεωργίου, *Υπέρεια,* τόμ. 5, σ. 280, «Κοινοτικό λιβάδι όμορο του οικισμού. Προέρχεται από την τουρκική λέξη mera που σημαίνει βοσκή, νομή. Βλ. Μεν. Δημητριάδης, *ό.π.,* σ. 317. Σταύρος Παπαγεωργίου, *ό.π.,* σ. 501. «Οι περιοχές με την ονομασία Μεριάδες και Ζευγαρολείβαδο παραχωρούνταν για την κοινή βοσκή των αροτριώντων ζώων». Ευάγ. Πρόντζας, *ό,π.*, σ. 382, «Σύμφωνα με το άρθρο 103 του νόμου περί οθωμανικών γαιών οι μεριάδες είχαν χαρακτήρα εθιμικού δικαίου, αποτελούσαν συνεπώς αναπόσπαστο τμήμα του χωριού, ήταν δηλαδή εκτός συναλλαγής και εκποίησης».

45 Βλ. Κωνσταντίνος Γαλλής, «Άτλας Προϊστορικών Οικισμών της ανατολικής θεσσαλικής πεδιάδας», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ., .23, σ. 215.

του λόφου. Κοντά σ' αυτές τις δύο μαγούλες εκτείνεται μία ζώνη εδαφών λίγο ως πολύ πλημμυρισμένα, αποσαθρωμένα από τις πλημμύρες και από την καλλιέργεια. Η συνέχεια της επέκτασης τους, προσδιορισμένη από τα υψομετρικά σημεία, είναι 63 μ. Τα υψομετρικά αυτά σημεία οδηγούν από τον Ριζόμυλο προς τα νοτιοδυτικά.

Στα ιδιόκτητα Χωρία (Τσιφλίκια) της Βυζαντινής εποχής διατηρήσαντα καθ' όλην την Τουρκοκρατία τα ονόματα και την ιδιότητα των ως Τσιφλίκι απαντάται στη Θεσσαλία μεταξύ άλλων το χωρίο «Ριζόμυλος» και «Πέτρα».[46] Στον Άτλαντα [47] Προϊστορικών Οικισμών του Κ.Ι.Γαλλή, μνημονεύεται η Ντελίχανη Μαγούλα, οι Παλιομαγούλες ή Πλατομαγούλες.[48]

46 Δ. Κ. Τσοποτός, *ό,π.*, σ. 261.

47 Ο Άτλαντας χρησιμοποιείται σαν βασικό πλαίσιο για το αρχαιομετρικό πρόγραμμα τεκμηρίωσης της νεολιθικής κεραμεικής της Θεσσαλίας

48 Κωνστ. Γαλλής, *ό.π.*, σ. 215.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ Α. ΜΠΟΖΑΡΛΗ

Ο Ορθόδοξος Χριστιανικός Σύλλογος «Ο Άγιος Γεδεών» Βελεστίνου. Η ιστορία του και η προσφορά του

Στο Βελεστίνο στις αρχές της δεκαετίας του 60, όταν οι πληγές από τους σεισμούς του 1957 είχαν επουλωθεί ή έβαιναν προς επούλωση, η νεολαία είχε και άλλες αναζητήσεις πέραν της επιβίωσης. Οι αναζητήσεις της ήταν πνευματικές, καθώς προσπαθούσαν να συνειδητοποιήσουν από πού έρχονται και πού πηγαίνουν, δηλαδή να συνειδητοποιήσουν τα αίτια και τον σκοπό της ζωής τους και να μυηθούν περισσότερο στη μυστηριακή και λειτουργική ζωή της Εκκλησίας, την οποία βίωναν κατά τον τακτικό εκκλησιασμό τους. Η μόρφωση που προσφέρονταν στο σχολείο, στο Γυμνάσιο αλλά και στο Κατηχητικό, τόνωσε το ενδιαφέρον για βαθύτερη γνώση του Θείου.

Ευτυχής συγκυρία υπήρξε η φοίτηση ενός νέου στη Θεολογική Σχολή Αθηνών, του Ρήγα Καραμπερόπουλου. Ο Ρήγας Καραμπερόπουλος μερικά χρόνια νωρίτερα, από το 1957, όταν ήταν φοιτητής της Θεολογικής, κατά την διάρκεια των διακοπών, συγκέντρωνε γύρω του πολλούς νέους μαθητές κυρίως, του ευρύτερου οικογενειακού περιβάλλοντός του και τους εξηγούσε την Αγία Γραφή ή τους έλυνε διάφορες απορίες σχετικές με τη θεία διδασκαλία, δεδομένου ότι είχε περισσότερες θεολογικές γνώσεις. Επί πλέον, επειδή είχε διατελέσει και ομαδάρχης σε κατασκηνώσεις ήξερε να προσεγγίζει τους νέους. Πολλοί νέοι μυήθηκαν στο Χριστιανισμό και στη μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας από τον Ρήγα Καραμπερόπουλο και αποτέλεσαν ένα σημαντικό πυρήνα. Είχε και γνώσεις ψαλτικής και έτσι οργάνωσε χορωδία αποτελούμενη από τα μέλη της Χριστιανικής Συντροφιάς, ή Χριστιανικής Κίνησης Νέων Βελεστίνου, (οι ονομασίες ήταν κατά το δοκούν και ανεπίσημες) η οποία έψελνε Χριστουγεννιάτικους ύμνους πριν τη Θεία λειτουργία των Χριστουγέννων στους δρόμους του Βελεστίνου.[1] Τόποι συναντήσεων και συζητήσεων, ανάλογα βέβαια με τις επικρατούσες καιρικές συνθήκες, οι λόφοι: Μνήματα και

1 *Η ιστορία και η δράση του Ορθοδόξου Χριστιανικού Συλλόγου Βελεστίνου «Ο Άγιος Γεδεών», Ο βίος του Οσιομάρτυρος Γεδεών του Καρακαλλινού*, επιμέλεια Δημ. Αναγνώστου, έκδοση του ομωνύμου Συλλόγου, 1997, σελ. 23-24.

Ανδριάντας του Ρήγα καθώς και ο χώρος έμπροσθεν του Δημοτικού Σχολείου, οι οποίοι, προϊόντος του χρόνου, αποδείχθηκαν ακατάλληλοι πλέον για τέτοιου είδους συζητήσεις, ομιλίες και συναναστροφές, αφού η συντροφιά συνεχώς μεγάλωνε και τα υπάρχοντα καφενεία ήταν απρόσιτα γι αυτούς.

Έτσι δημιουργήθηκε μία συντροφιά νέων μαθητών, εργαζομένων αλλά και ενηλίκων, οι οποίοι εκκλησιάζονταν τακτικά στον Ιερό Ναό των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης, με την προτροπή του Χρήστου Καραγιάννη την πρώτη Κυριακή του Οκτωβρίου του 1961. Αυτοί με τις ευλογίες των τοπικών ιερέων, πατρός Αθαν. Καππή και πατρός Γεωργίου Τσιλιώνη, είχαν τόπο συνάντησης στο παράπηγμα όπου στεγάζονταν ο Ιερός Ναός[2], δεδομένου ότι ο κανονικός ναός είχε καταρρεύσει από τους σεισμούς, και συζητούσαν θέματα σχετικά ή ανέλυαν όσο βέβαια μπορούσαν και με βάσει διάφορα βοηθήματα, χωρία της Αγίας Γραφής.

Η Χριστιανική Συντροφιά μεγάλωνε, αφού οι μαθητές και οι εργαζόμενοι νέοι είχαν κοινά ενδιαφέροντα, ήτοι τη διδασκαλία του Χριστού. Στον Ιερό Ναό των Αγίων Κων/νου και Ελένης ήταν πια αδύνατον για τυπικούς και ουσιαστικούς λόγους να συγκεντρώνονται καθημερινά. Αποφάσισαν, λοιπόν, να αναζητήσουν στέγη αλλού. Δεν είναι απολύτως βέβαιο ποιος ζήτησε την παραχώρηση της αίθουσας των Προσκόπων κοντά στο Κεφαλόβρυσο ή Υπέρεια Κρήνη για τις συναντήσεις της Χριστιανικής Συντροφιάς. Πάντως η αίθουσα αυτή στέγασε και στερέωσε περισσότερο τη Χριστιανική Συντροφιά, παρά τις αρχικές δυσκολίες που αντιμετώπισαν τα μέλη της, από απόψεως φωτισμού, επίπλων, θέρμανσης κ.λπ.

Όλες αυτές οι δυσκολίες αντιμετωπίστηκαν. Στην αίθουσα των Προσκόπων γίνονταν πλέον οι συναντήσεις. Εκεί ο Ρήγας Καραμπερόπουλος από το 1963 συνέχισε να ομιλεί στη Χριστιανική συντροφιά. Στην αίθουσα αυτή από το 1964 άρχισε να έρχεται ο Θεολόγος της Αδελφότητος «Ζωής» Αλέξανδρος Βάμβας, ο οποίο ερχόταν από το Βόλο μία φορά την εβδομάδα και κήρυττε το Θείο Λόγο, φέρνοντας μαζί του και διάφορα έντυπα, τα οποία μοιράζονταν στα μέλη της συντροφιάς .

Κατά μαρτυρίες, ο Αλέξανδρος Βάμβας[3] προέτρεπε τα μέλη της Χριστιανικής Συντροφιάς να επισημοποιήσουν την κίνησή τους αναβαθμίζοντάς την, με την ίδρυση ενός σωματείου και εκείνος τους υποσχόταν, ότι θα τους παρείχε αμέριστη βοήθεια. Κανείς όμως από τους νέους, που συμμετείχαν στη Χριστιανική Συντροφιά δεν έπαιρνε τέτοια πρωτοβουλία ή τέλος πάντων δεν συγκεντρώνονταν ικανός αριθμός προθύμων για ένα τέτοιο εγχείρημα. Επιδίωξή του όμως ήταν να ιδρύσει και στο Βελεστίνο παράρτημα της «ΖΩΗΣ», κάτι που τελικά δεν κατόρθωσε.

2 *Ό.π.,* σελ. 23.

3 Πολλά χρόνια αργότερα, όταν στο Βελεστίνο μαθεύτηκε η εκδημία του Αλεξ. Βάμβα, στην Γεν. .Συνέλευση της 30 Δεκεμβρίου 1973, ο αντιπρόεδρος Χρ. Καραγιάννης εισηγείται να ανακηρυχθεί «ο Αλέξανδρος Βάμβας, Θεολόγος, ως επίτιμος πρόεδρος του Συλλόγου, για την εν γένει θεμελιωθείσα δράση εις τον Σύλλογον». Ο Αλέξανδρος Βάμβας Θεολόγος της Χριστιανικής Αδελφότητος «ΖΩΗΣ» είχε αποσταλεί από τα κεντρικά των Αθηνών στο παράρτημα του Βόλου με ιεραποστολικό καθήκον, την κατήχηση του πληθυσμού και την διδασκαλία του Ευαγγελίου. Πριν από την ίδρυση του Συλλόγου, αλλά και όταν αυτός βρισκόταν στα σπάργανά του, ο Αλέξανδρος Βάμβας ερχόταν στο Βελεστίνο κήρυττε το Ευαγγέλιο και έδινε τις κατάλληλες εξηγήσεις στις πνευματικές αναζητήσεις των νέων της εποχής, που διψούσαν να μάθουν κάτι περισσότερο από τα σχολικά βιβλία ή να τους λυθούν οι απορίες που τους είχαν γεννηθεί, σε ένα περιβάλλον περισσότερο ελεύθερο και πιο προσιτό από την σχολική αίθουσα, όπου φοβούνταν μήπως παρεξηγηθούν.

Σημαντικό γεγονός στην στερέωση της χριστιανικής συντροφιάς αποτέλεσε η επίσκεψη που πραγματοποίησαν στο Άγιον Όρος, τον Αύγουστο του 1963 κατά τον εορτασμό της Χιλιετηρίδας του Αγίου Όρους, με την καθοριστική συμβολή του Χρήστου Χρόνη[4].

Τον Σεπτέμβριο του 1964 τοποθετήθηκε στο Γυμνάσιο του Βελεστίνου ο Θεολόγος Ιωάννης Κολοβός. Αυτός πλαισίωσε αμέσως την Χριστιανική Συντροφιά και ανέλαβε το δύσκολο ρόλο της μετεξέλιξής της σε Ορθόδοξο Χριστιανικό Σύλλογο. Οι διεργασίες ξεκίνησαν και το επόμενο έτος ο Ορθόδοξος Χριστιανικός Σύλλογος ήταν στα σκαριά.

Στο πρώτο Πρακτικό ιδρύσεώς του στις 3 Ιανουαρίου 1965[5] που γράφτηκε στην αίθουσα των Προσκόπων, καταρτίζεται το πρώτο προσωρινό Διοικητικό Συμβούλιο με τους: ιερέα π. Γεώργιο Τσιλιώνη, Ιωάννη Κολοβό Θεολόγο καθηγητή Γυμνασίου Βελεστίνου, Κων/νο Μαλακασιώτη δάσκαλο, Χρίστο Καραγιάννη Παντοπώλη και Σόρογκα Γεώργιο κασσιτερωτή. Προφανής σκοπός και επιδίωξη του προσωρινού Δ.Σ. ήταν η αναγνώριση του σωματείου από το Πρωτοδικείο Βόλου, έργο το οποίο ανέλαβε ο δικηγόρος τότε Νικόλαος Σίγουρας, ο μετέπειτα δικαστικός λειτουργός.

Στις 19 Μαρτίου 1965 με την υπ' αρ. 53 απόφαση του Δικαστηρίου Βόλου, η οποία καταχωρήθηκε στο βιβλίο των αναγνωρισμένων σωματείων του Πρωτοδικείου Βόλου με αύξοντα αριθμό 1280/19-Μαρτίου 1965[6] εγκρίθηκε το Καταστατικό του ιδρυθέντος στο Βελεστίνο Ορθοδόξου Χριστιανικού Συλλόγου «Ο ΑΓΙΟΣ ΓΕΔΕΩΝ».[7] Μεταξύ των ιδρυτικών μελών που υπογράφουν το καταστατικό στις 6 Ιανουαρίου 1965 είναι και δύο ιερείς του Βελεστίνου, ο πατήρ Αθαν. Καππής και ο πατήρ Γεώργιος Τσιλιώνης και ακολουθούν άλλες 22 υπογραφές. Είναι οι Κολοβός Ιωάννης, Καραγιάννης Χρήστος, Χρόνης Χρήστος, Βουβουσιώτης Δημήτριος, Σιουμουρέκης Γεώργιος, Χαλκιάς Δημήτριος, Καζάς Γεώργιος, Παπαγεωργίου Παναγιώτης, Χολέβας Ευάγγελος, Σόρογκας Γεώργιος, Σαράντης Μιχαήλ, Γκόγκιας Κων/νος, Καραμπερόπουλος Ρήγας, Αλεξίου Πέτρος, Μακρής Αλέξανδρος, Παπαϊωάννου Γεώργιος, Μπούτσης Παναγιώτης, Ντόντος Γεώργιος, Μαλακατσόπουλος Κων/νος, Παπατόλιας Ιωάννης, Παϊπάης Ρήγας και Καραμπερόπουλος Σταύρος.

Στο Άρθρο 2 του Καταστατικού περιγράφεται με 8 σημεία ο σκοπός της ίδρυσης του Συλλόγου. Αυτά συνοπτικά είναι:

-η προφύλαξη των νέων εκ των πολλαπλών ηθικών κινδύνων,

-η καλλιέργεια του ηθικού και θρησκευτικού συναισθήματος

-η διέγερση της αγάπης προς την θρησκευτική γνώση και ζωή,

-ο σεβασμός και η αφοσίωση προς τα θέσμια και τις παραδόσεις

της Ορθοδόξου εκκλησίας,

η τόνωση και έξαρση της μυστηριακής και εκκλησιαστικής ζωής ,

η ανάπτυξη του πνεύματος της αλληλεγγύης, της φιλανθρωπίας και της αγαθοεργίας,

η προσήλωση στην ορθοδοξία και η άμυνα σε κάθε αντιορθόδοξη εκδήλωση και ο διαφωτισμός περί της αρμονίας επιστήμης και χριστιανικής θρησκείας και τέλος

4 *Η ιστορία και η δράση του Ορθοδόξου Χριστιανικού Συλλόγου Βελεστίνου «Ο Άγιος Γεδεών»*, *ό.π.* σελ 24 και σελ. 31 φωτο.

5 Πρακτικό 1/3-1-1965.

6 Πρωτοδικείο Βόλου 1280/19 Μαρτίου 1965.

7 Το Καταστατικό βρέθηκε στο προσωπικό αρχείο του Ιωάννη Κολοβού, χειρόγραφο με τον γραφικό χαρακτήρα του ιδίου.

η οργάνωση κοινωνικών εκδηλώσεων και η δραστηριοποίηση σε έργα εσωτερικής και εξωτερικής ιεραποστολής.

Για την πραγματοποίηση όλων αυτών των σκοπών θα γινόταν:

γενικές ομιλίες και διαλέξεις από δόκιμους ομιλητές,

θα γινόταν ειδικές εργασίες πνευματικής καλλιέργειας στους μαθητές και εργαζόμενους αμφοτέρων των φύλων,

θα ιδρύονταν αίθουσα για τη στέγαση των εκδηλώσεων του συλλόγου,

βιβλιοθήκη με το όνομα «Ο ΦΕΡΡΑΙΟΣ».

Θα ιδρύονταν χριστιανικό βιβλιοπωλείο και

θα επιδιωκόταν συνεργασία και με άλλους παρεμφερείς συλλόγους.

Στο άρθρο 31 υπήρχε η πρόνοια ότι «Εν περιπτώσει διαλύσεως του σωματείου το Αρχείον και η περιουσία αυτού περιέχονται εις τους δύο Ιερούς Ναούς του Βελεστίνου».[8]

Αυτά ήταν τα κύρια χαρακτηριστικά του νεοϊδρυθέντος Συλλόγου. Το έργο του οποίου κλήθηκε να υλοποιήσει το «μόνιμο» Δ.Σ. που εξελέγη στην αίθουσα των Προσκόπων κατά την Γενική συνέλευση των μελών του στις 4 Απριλίου 1965 ημέρα Κυριακή και ώρα 11 π.μ.[9] Κατά τις αρχαιρεσίες ψηφίστηκαν κατά σειρά οι: Κολοβός Ι. Μαλακασιώτης Κ., Σόρογκας Γ., Βουβουσιώτης Δ.. Σιουμουρέκης Γ., Καραγιάννης Χ., Χαλκιάς Δ., Τσιλιώνης Γ. ιερέας και Παπαϊωάννου Γ.

Στο συνταχθέν πρακτικό καταγράφεται και μία άκυρη ψήφος «εν' ονόματι Δημητρίου Αναγνώστου, λόγω ότι δεν είναι μέλος του συλλόγου». Ο Δημήτριος Αναγνώστου ήταν τότε μόλις 19 ετών κι ενώ συμμετείχε στις Χριστιανικές ομάδες δεν ήταν επίσημο μέλος κι ούτε ιδρυτικό μέλος του Συλλόγου, άρα δεν είχε δικαίωμα «εκλέγεσθαι». Πρόκειται για το άτομο που θα παίξει αργότερα ενεργό ρόλο στα πράγματα του Συλλόγου, ως μέλος του από 25/10/1966 [10] και θα διατελέσει πρόεδρός του αργότερα για τριάντα χρόνια, από τις 7 Ιανουαρίου 1974[11] έως και το θάνατό του την 1η Φεβρουαρίου 2004.

Μετά από μερικές ημέρες στις 8 Απριλίου 1965[12] στην ίδια αίθουσα των Προσκόπων, η οποία χαρακτηρίζεται προσωρινή, συγκεντρώθηκαν οι εκλεγέντες και κατήρτισαν το πρώτο επίσημο πλέον Δ.Σ. το οποίο αποτελούσαν οι: Πρόεδρος Κολοβός Ι., Αντιπρόεδρος Μαλακατσόπουλος Κ., Γ.Γραμματέας Σόρογκας Γ., Ταμίας Σιουμουρέκης Γ. και μέλη οι Καραγιάννης Χ., Βουβουσιώτης Δ. και Χαλκιάς Δ.

Μέλημα του Δ.Σ. ήταν, όπως καταγράφεται την 29 Δεκεμβρίου 1965[13] παραμονή της εορτής του Αγίου Γεδεών, να οργανωθούν τα μέλη και κυρίως οι νέοι αμφοτέρων των φύλων σε ηλικιακές ομάδες τις αποκαλούμενες στο εξής Χριστιανικές Μαθητικές ομάδες,

---

8 Το άρθρο αυτό με την τελευταία τροποποίηση του καταστατικού βάσει της αποφάσεως 257/ της 17-10-1997 του Πρωτοδικείου Βόλου έχει ως εξής: «Εν περιπτώσει διαλύσεως του Σωματείου το Αρχείον και η περιουσία αυτού περιέχονται εις τον μέλλοντα να ανεγερθεί Ιερόν Ναόν του προστάτου του Σωματείου μας Αγίου Γεδεών, εφ' όσον ούτος γίνει ενοριακός ναός Βελεστίνου, ή εάν τούτο δεν ευοδωθεί εις τον Ιερόν Ναόν των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης Βελεστίνου, με την υποχρέωσιν να λειτουργεί η βιβλιοθήκη και η αίθουσα δια τας πνευματικάς ανάγκας της Ορθοδόξου Χριστιανικής Εκκλησίας και με την δέσμευσιν να μην ενοικιαστεί ή εκποιηθεί το όλον ακίνητον του Σωματείου».

9 Πράξη 2α /4-4-1065, Έκτακτης Γεν. Συνέλευσης.

10 Πράξη10η/25-10-1966.

11 Πράξη 1η/ 7-1-1974.

12 Πράξη 3η/8-4-1965 του Δ.Σ.

13 Πράξη 4η/29-12-1965 του Δ.Σ.

(ΧΜΟ), να ενισχυθεί ο Σύλλογος οικονομικά και να συγκεντρωθούν βιβλία για την οργάνωση της βιβλιοθήκης. Για το σκοπό αυτό συντάχθηκε από τον πρόεδρο επιστολή, που απευθύνθηκε σε διαφόρους φορείς. Επίσης, αποφασίστηκε να εξευρεθεί άλλη αίθουσα για να γίνει διάλεξη για τον βίο του Αγίου Γεδεών[14], ο οποίος μέχρι τότε ήταν τελείως άγνωστος στο ευρύ κοινό του Βελεστίνου, και να γνωστοποιηθεί ευρύτερα η ύπαρξη του Συλλόγου και οι σκοποί του και να κληθούν όσοι συμφωνούν με αυτούς, να γίνουν μέλη του, σύμφωνα πάντα με τις προϋποθέσεις του καταστατικού του.

Επιδίωξη όμως του Δ.Σ. του Συλλόγου ήταν η κατασκευή ιδιόκτητης αίθουσας, όπου θα τελούνταν οι εκδηλώσεις του και θα λειτουργούσε η βιβλιοθήκη και το οραματιζόμενο βιβλιοπωλείο. Η επιστολή που απευθύνθηκε προς διαφόρους φορείς, οργανώσεις και άτομα επέφερε καρπούς. Οι προσφορές βιβλίων υπήρξαν αθρόες. Οι προσφορές προέρχονταν από διαφόρους πνευματικούς ανθρώπους και από συλλόγους. Οι άνθρωποι του Συλλόγου δηλ. το Δ.Σ. ήταν ευχαριστημένοι και προέβησαν στην οργάνωση της βι-

14 Γιατί όμως επελέγη η ονομασία του Συλλόγου να δοθεί το όνομα του Αγίου Γεδεών; Ενός αγνώστου μέχρι τότε αγίου; Θα πρέπει να αναφέρουμε εδώ εν συντομία μερικά στοιχεία από το βίο του Αγίου για να γίνει κατανοητή η ονοματοδοσία του Συλλόγου. Ο Άγιος Γεδεών κατά κόσμον Νικόλαος Νέμτσας γεννήθηκε κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας στο χωριό Κάπουρνα (σημερινό Γλαφυραί ή Γλαφυρές του Βορείου Πηλίου Ν. Μαγνησίας) το 1766 από γονείς ευσεβείς Ορθοδόξους Χριστιανούς αλλά φτωχούς και στάλθηκε, όταν ήταν παιδί δώδεκα ετών στο Βελεστίνο, σε έναν εξάδελφο της μητέρας του παντοπώλη να υπηρετεί στο κατάστημά του και να βγάζει προς τα το ζειν. Εκεί φάνηκε η εργατικότητα και η εξυπνάδα του Νικολάου. Αυτά εκτίμησε ο Αγάς του Βελεστίνου και με την βία τον πήρε στην υπηρεσία του σπιτιού του. Εκεί με κολακίες τον ξεγέλασε και τον έκανε μουσουλμάνο. Ο Νικόλαος μετά από καιρό κατάλαβε το σφάλμα του και απέδρασε απ' το σπίτι του Αγά και γύρισε στην Κάπουρνα στους γονείς του. Εκείνοι φοβούμενοι το μένος του Τούρκου Αγά τον έβαλαν σε ένα πλοίο από το λιμάνι Καμάρι και τον έστειλαν στην Κρήτη μαζί με οικοδόμους για να εργαστεί μαζί τους. Στην Κρήτη, ταλαιπωρήθηκε αρκετά και μετά από αρκετό καιρό αναχώρησε για το Άγιον Όρος και στην Ι.Μ. Καρακάλλου ενδύθηκε το μοναχικό σχήμα και πήρε το όνομα Γεδεών. Εκεί ασκήθηκε στην αρετή περί τα σαράντα χρόνια. Έφερε όμως βαρέως το στίγμα της απαρνήσεως του Χριστού κατά την παιδική του ηλικία. Έτσι με την άδεια και ευλογία των πατέρων της Ιεράς Μονής επέστρεψε στο Βελεστίνο για να «ομολογήσει Χριστόν». Δεν κατάφερε όμως να ταπεινώσει τους μωαμεθανούς οι οποίοι τον συνέλαβαν και τον έδειραν και τέλος τον ανάγκασαν να εγκαταλείψει το Βελεστίνο και να επιστρέψει στο Άγιον Όρος. Εκεί καθώς υπηρετούσε το Ναό άκουσε από την εικόνα του Παντοκράτορος μια φωνή να του λέγει: «Όποιος με αρνηθεί μπροστά στους ανθρώπους, θα τον αρνηθώ και εγώ μπροστά στον πατέρα μου στους ουρανούς». Αυτό ήταν το έναυσμα για τον μοναχό Γεδεών να επανέλθει στο Βελεστίνο και να ομολογήσει την πίστη του και να αντιπαρατεθεί με τους μουσουλμάνους, που τον ξεγέλασαν. Περιδιάβαινε όλα τα χωριά πέριξ του Βελεστίνου και κήρυττε κατηγορώντας τους Τούρκους και ομολογώντας Χριστό, ενώ διέμεινε σε μια σπηλιά δίπλα στο ρέμα του παλιού χωριού Νταμπεγλί, το οποίο βρισκόταν, όπου βρίσκεται σήμερα ο Ιερός Ναός Αγίας Παρασκευής Χλόης, δηλ μεταξύ Βελεστίνου και οικισμού Χλόης. Χολωμένος ο Αγάς του Βελεστίνου από τις διδασκαλίες και τις προσβολές του Γεδεών, ζήτησε από τον πασά Βελή του Τυρνάβου να τον συλλάβει και να τον δικάσει για τις διδασκαλίες του. Εκεί αποφασίστηκε η διαπόμπευσή του και η θανάτωσή του με φρικτό τρόπο, κόβοντας με τσεκούρι τα άνω και κάτω άκρα του. Ο Άγιος Γεδεών δοξολογώντας με ύμνους το Θεό παρέδωσε το πνεύμα του στις 30 Δεκεμβρίου 1818, τρία χρόνια πριν ξεσπάσει η Ελληνική Επανάσταση του 1821. Το άγιο και ακρωτηριασμένο σώμα του ενταφιάστηκε δίπλα στον Ι.Ν. των Δώδεκα Αποστόλων στον Τύρναβο και η ανακομιδή των λειψάνων του στην Ι.Μ. Καρακάλλου έγινε το 1837 από τον ιερομόναχο Γαβριήλ απεσταλμένο της Ι.Μ. Όμως κάποια από αυτά παρέμειναν και στον Ι.Ν του Τυρνάβου. Περισσότερα στην βιογραφία του Αγίου στο βιβλίο *Η ιστορία και η δράση του Ορθοδόξου Χριστιανικού Συλλόγου Βελεστίνου «Ο Άγιος Γεδεών»*, *ό.π.*, σελ.157-182.

βλιοθήκης με την αισιόδοξη σκέψη ότι «θέλει αποτελέσει, ως αι δημόσιαι, πρότυπον» και αποφάσισαν κάτωθι του τίτλου του συλλόγου, στην προμετωπίδα της αίθουσας γραφεί η επιγραφή «Δανειστική Βιβλιοθήκη ΄΄Ο ΦΕΡΡΑΙΟΣ΄΄ προς τιμήν του μεγάλου τέκνου του Βελεστίνου και πρωτεργάτου της ελευθερίας Ρήγα Βελεστινλή Φερραίου».[15]

Εν τω μεταξύ γινόταν συζητήσεις για την εξεύρεση οικοπέδου εντός της πόλεως του Βελεστίνου που να ανήκει στο Δήμο Βελεστίνου προκειμένου αυτό να παραχωρηθεί στο Σύλλογο και εκεί αυτός να κτίσει το Πνευματικό του Κέντρο. Έτσι στάλθηκε επιστολή (η πρώτη την 8ην Ιανουαρίου 1965) από το Προσωρινό Δ.Σ. προς το Κοινοτικό Συμβούλιο του Βελεστίνου[16] με την οποία ζητούνταν η παραχώρηση οικοπέδου, «δια την ανέγερσιν αιθούσης διαλέξεων μετά δανειστικής βιβλιοθήκης, ήτις θέλει αναδειχθεί Πνευματικός Φάρος εν Βελεστίνω και βοηθήσει τα μέγιστα εις την πνευματικήν και κοινωνικήν ανάπτυξιν και μόρφωσιν των κατοίκων του Βελεστίνου και των περιχώρων» και καταλήγει η επιστολή «ως τοιούτον ενδείκνυται το παρά την Αστυνομίαν και Κοινοτικού Γραφείου κείμενον οικόπεδον».

Την επιστολή υπογράφει ολόκληρο το προσωρινό Συμβούλιο με επικεφαλής τον π. Γεώργιο Τσιλιώνη. (Το οικόπεδο αυτό βρίσκεται δίπλα στον Ι.Ν. Αγίων Κων/νου και Ελένης Βελεστίνου, στην οδό Αγίου Κωνσταντίνου, την πρώτη παράλληλο δυτικά της Κεντρικής οδού Ρήγα Φεραίου, του Βελεστίνου όπου η αγορά, σήμερα είναι δημοτικός κήπος και αν τότε παραχωρούνταν στο σύλλογο, η αίθουσα θα τελείωνε ως έργο, αλλά και θα χρησιμοποιούνταν πολλαπλώς από την τοπική εκκλησία).

Προφανώς δεν ευοδώθηκε η προσπάθεια και νέα αίτηση (η δεύτερη) υποβάλλεται δια επιστολής[17], τέσσερις μήνες μετά από την Πρώτη αίτηση, την 2α Απριλίου 1965. Αυτή τη φορά προς το Δημαρχιακόν Συμβούλιον Βελεστίνου και ζητείται «όπως εγκρίνητε την χορήγησιν του παρά του Ρήγα (δηλαδή δίπλα στο χώρο όπου υπήρχε ήδη η προτομή του Ρήγα Βελεστινλή) ευρισκομένου οικοπέδου μετά του εκεί οικήματος» ενώ επισυνάπτεται και το εγκριθέν υπό του Πρωτοδικείου Βόλου καταστατικό για να βεβαιώσει την νομιμότητα του Συλλόγου.

Ακολουθεί και νέα επιστολή - αίτηση στις 10 Φεβρουαρίου 1966, (η τρίτη στη σειρά)[18], όπου και πάλι ζητείται η παραχώρηση του οικοπέδου «κάτωθεν του Ρήγα» και πληροφορεί το Δημ. Συμβούλιο ότι «ήρθαν σε επαφή με τον Νομάρχη, ο οποίος υποσχέθηκε ηθική και υλική υποστήριξη». Η επιμονή στο σκοπό τους φαίνεται απέδωσε καρπούς. Επί Δημαρχίας Αντωνίου Πάντου, ο Δήμος παραχώρησε στο Σύλλογο ένα οικόπεδο ευρισκόμενο στην οδό Ρήγα Φεραίου 106, (δηλ. αυτό που ζητούνταν με τη δεύτερη και τρίτη αίτηση) στην κεντρικότερη οδό του Βελεστίνου, μακριά βέβαια από την Κεντρική Αγορά αλλά πλησίον του λόφου, όπου βρίσκεται σήμερα ο ανδριάντας του Ρήγα. Στο εν λόγω οικόπεδο ιδιοκτησίας του Δήμου υπήρχε ένα παλιό κτίσμα, το οποίο έπρεπε να κρημνιστεί, όπως και έγινε τον Μάιο του 1965. Εκεί θα κτιζόταν πλέον η αίθουσα ή η λέσχη όπως αποκαλούνταν τα πρώτα χρόνια της ιδρύσεώς της.

15 Πράξη 5η/6 Ιανουαρίου 1966 του Δ.Σ.

16 Πρώτη επιστολή προς το Κοινοτικό Συμβούλιο Βελεστίνου με αριθ. πρωτ. 1/8-1-1965 για την παραχώρηση οικοπέδου. (Αρχείο Συλλόγου).

17 Δεύτερη αίτηση προς το Δημαρχιακό Συμβούλιο με αριθ. πρωτ. 2/2-4-1965 για την παραχώρηση οικοπέδου.

18 Τρίτη επιστολή-αίτηση προς Δημαρχιακό Συμβούλιο Βελεστίνου την 10-2-1966 για την παραχώρηση οικοπέδου «παρά του Ρήγα».

Η αίθουσα που θα κτιζόταν δεν θα ήταν ένα απλό κτίριο, άλλωστε τέτοιο υπήρχε. Ήταν η αίθουσα των προσκόπων απέναντι ακριβώς από την είσοδο του πάρκου του Κεφαλοβρύσου ή Υπέρειας Κρήνης, όπου σήμερα βρίσκεται το προσφάτως οικοδομηθέν κτίριο που επιγράφεται «Ρήγας Βελεστινλής Πνευματικό κέντρο πολιτισμού».

Αυτή, η νέα αίθουσα, που επρόκειτο να χτιστεί, θα είχε την μορφή θεάτρου, με θεωρείο, με χώρο για τη λειτουργία της βιβλιοθήκης, χώρο για εντευκτήριο για τις Χ.Μ.Ο., αναγνωστήριο και γραφείο. Η μελέτη ανέγερσης του Πνευματικού Κέντρου, όπως ονομάζεται επίσημα στα έγγραφα του Συλλόγου, από δω και πέρα, ανατέθηκε στον Πολιτικό Υπομηχανικό του Βόλου Μιλτιάδη Γιαλίδη.[19]

Πρέπει οπωσδήποτε εδώ, να μνημονευτεί η εθελοντική εργασία την οποία προσέφεραν με ζήλο και ενθουσιασμό οι μαθητές του Γυμνασίου μέλη των Χ.Μ.Ο καθώς και τα ενήλικα μέλη του Συλλόγου, για την διαμόρφωση του χώρου, την διάνοιξη των θεμελίων, την μεταφορά μπάζων ή και υλικών και των επιχωματώσεων για την κατασκευή του νέου κτιρίου. Ακόμη, πρέπει να τονιστεί και η συμμετοχή τους στην πώληση και διάδοση των καλών χριστιανικών βιβλίων, που διέθεταν οργανωμένοι σε ομάδες των πέντε ή οκτώ ατόμων, εντός του Βελεστίνου ή και στα γύρω χωριά, τα έσοδα δε από την πώληση των βιβλίων προοριζόταν για την κατασκευή της αίθουσας. Πρέπει επίσης να αναφερθεί και η αξιόλογη προσπάθεια των μαθητών του Γυμνασίου οι οποίοι έπαιξαν θεατρική παράσταση με το έργο του Λουκή Ακρίτα «Οι Όμηροι» την Άνοιξη του 1966, με σκοπό τα έσοδα από τα εισιτήρια να κατευθυνθούν στο σκοπό αυτό.

Μετά ταύτα ξεκινά ένας αγώνας συλλογής χρημάτων για την κατασκευή του Πνευματικού Κέντρου. Ο Ι. Κολοβός επιδόθηκε σε συγγραφή περίπου εκατό χειρόγραφων επιστολών προς διαφόρους φορείς και πρόσωπα για την επιτυχία του σκοπού, πέρα από την γενική επιστολή που έστειλε, όπως προαναφέρθηκε, δηλαδή τη συλλογή χρημάτων και την συγκέντρωση βιβλίων για τον εμπλουτισμό της βιβλιοθήκης. Σταχυολογήσαμε μερικές μόνο απ' αυτές και τις αναφέρουμε.

Την 15η Μαρτίου 1965 απευθύνεται επιστολή προς τον «Άγιο ηγούμενο και Σεβαστούς πατέρες της Ι.Μ. Καρακάλου Αγίου Όρους, απαντώντας στην από 26/2/1966 επιστολή της Ι.Μ. Καρακάλου, τους ευχαριστεί για την αποστολή βιβλίων και εκφράζει την πεποίθηση ότι το πρώτο 15νθήμερο του Ιουλίου «θα αξιοθώμεν ίνα προσκυνήσωμεν το Άγιον Όρος και γνωρίσωμεν ιδιαιτέρως τον τόπον της ασκήσεως του Αγίου Γεδεών και τους ερωτά «αν είναι εύκολον» να τους προμηθεύσουν μίαν εικόνα του Αγίου, «τον οποίον δυστυχώς ακόμη στερούμεθα». Εκ του βίου του Αγίου Γεδεών είναι γνωστό ότι ο Άγιος μόνασε στο μοναστήρι αυτό του Αγίου Όρους. Εισφορές, χορηγίες από τράπεζες και το Θεσμό των Κρατικών Λαχείων, λαχειοφόροι αγορές ακόμη και έρανος στις Ι.Μ. του Αγίου Όρους για την κατάκτηση του στόχου.

Πράγματι το Δ.Σ. αποφάσισε στις 2 Αυγούστου 1966[20] να συγκροτήσει επιτροπή αποτελούμενη από τους Κολοβό Ι., Καραμπερόπουλο Ρ., θεολόγους και Κουρέλη Ορέστη φιλολόγου, να μεταβούν στο Άγιον Όρος και να διενεργήσουν έρανο μεταξύ των Ι.Μ. για λογαριασμό του Συλλόγου. Η κίνηση αυτή πέρα από τους οικονομικούς καρπούς που επέφερε έδωσε και μεγάλη φήμη και αίγλη στο Σύλλογο. Έχοντας συστατική επιστολή και τις ευλογίες του οικείου Μητροπολίτη αφού αναγνωρίστηκε από την Ιερά Επιστασία του Αγίου Όρους, εξασφάλισε από αυτή «Ιεροκοινοσφράγιστον γράμμα» με ημερομηνία

19 Πράξη 8η/10 Ιουλίου 1966 του Διοικητικού Συμβουλίου.

20 Πράξη 9η/2- Αυγούστου 1966 του Δ.Σ.

22 Ιουλίου 1966 το οποίον «επιφέρων ο κ. Ιωάννης Κολοβός εκ Βελεστίνου (....) δύναται να διέλθει τας μονάς του Αγίου Όρους και να διενεργήσει έρανο προς ενίσχυσιν του Συλλόγου Άγιος Γεδεών» και παρακαλεί τας μονάς «όπως εν ευαρεστήσει συνδράμωσιν δια της προαιρετικής αυτών προσφοράς».

Σε άλλη επιστολή προς το Ηγουμενοσυμβούλιον της Ι.Μ. Βατοπεδίου την 11/11/1966 ζητά οικονομική βοήθεια για την επιτέλεση του σκοπού του Συλλόγου και αναφέρει ότι κατά την ερανική προσπάθεια που καταβλήθηκε στις Ι.Μ. του Αγίου Όρους οι κάτωθι Ι.Μ. προσέφεραν τα εξής ποσά και ακολουθεί σχετικός κατάλογος.[21]

Μεγάλο αριθμό επιστολών απευθύνει για παροχή ειδικής, όπως τη χαρακτηρίζει, έκπτωσης, σε εταιρείες για την αγορά τσιμέντων, στη χαλυβουργία για την αγορά σιδήρου, και στην εταιρεία Σκαπανεύς Α.Ε., που τότε δραστηριοποιούνταν στην κατασκευή της Εθνικής Οδού, για την παροχή ή μεταφορά οικοδομικών υλικών και της οποίας ο διευθυντής Λογγίδης αμέσως ανταποκρίθηκε. Ακόμη, επιστολές έστειλε σε όλα σχεδόν τα υπουργεία που θα μπορούσαν να βοηθήσουν και στους τοπικούς βουλευτές. Σε χριστιανικές οργανώσεις και εκδοτικούς οίκους. Επίσης σε άτομα που είχαν την οικονομική επιφάνεια να βοηθήσουν και βρίσκονταν εκτός της ιδιαιτέρας τους πατρίδας, το Βελεστίνο. Οι περισσότεροι βοήθησαν την προσπάθεια αυτή είτε με αποστολή χρημάτων είτε με αποστολή βιβλίων.

Αξίζει να σημειωθεί ότι επιστολή στάλθηκε στις 28/5/1966 και στην Αυτού Μεγαλειότητα τον Βασιλέα των Ελλήνων Κωνσταντίνο. Και από το Βασιλικόν Εθνικόν Ίδρυμα, ανταποκρίθηκαν και έστειλαν στο Σύλλογο δέματα με βιβλία. Επόμενη επιστολή απευθυνόταν στον Παναγιώτατον Πατριάρχη Ρώμης και Αρχηγόν της Καθολικής Εκκλησίας κ.κ. Παύλον τον ΣΤ΄, Βατικανόν Ρώμης Ιταλίαν[22] με την οποία ζητούσε να «ενισχύσητε την πνευματικήν μας προσπάθειαν, με βιβλία και χρηματικώς περισσότερον ώστε να κατορθωθεί και δημιουργηθεί μέσα στο παχύ σκοτάδι της αμαρτίας ένας ακόμη πνευματικός φάρος». Η απάντηση ήρθε από το CARITAS INTERNATIONALS (INTERNATIONAL CONFERENCE OF CATHOLIC CHARITIES) με υπογραφή του γενικού διευθυντή Mgr Carlo Bayer,[23] που έλεγε ότι παρόλο που έχουν περιορισμένες δυνατότητες εν τούτοις περιμένουν να λάβουν κατάλογο βιβλίων προκειμένου να τα αποστείλουν στο Σύλλογο. Νέα επιστολή στις 10/12/1966 με κατάλογο συγκεκριμένων βιβλίων εστάλη από το Σύλλογο αλλά και πάλι απαντητική επιστολή από τη Ρώμη [24] ζητάει περισσότερες διευκρινήσεις. Τέλος από τα αρχεία δεν διαπιστώνεται ότι υπήρξε αποστολή βιβλίων από το Βατικανό.

Άλλη επιστολή στις 28 Νοεμβρίου 1966 που πρέπει να μνημονευτεί, είναι αυτή[25] προς τον κ. Ιωάννην Ζηζιούλιαν Συνοδικόν Αντιπρόσωπον του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών στην Αθήνα και ζητείται από αυτόν η ενίσχυση του Συλλόγου. Στις 13/1/1967 απάντησε ο Ιωάννης Ζηζιούλας ως Γραμματέας της Συνοδικής επιτροπής Αλληλοβοήθειας και σχέσεων μετά των ξένων Εκκλησιών και έγραψε ότι για να υποστηρίξει το αίτημα

21 Ι.Μ Αγίου Διονυσίου 1000 δρχ., Ι.Μ. Αγ. Παντελεήμονος 150 δρχ., Ι.Μ. Ξηροποτάμου 1000 δρχ., Ι.Μ. Δοχειαρίου 500 δρχ., Ι.Μ. Εσφιγμένου 200 δρχ., Ι.Μ. Φιλοθέου 200 δρχ., Ι.Μ. Ξενοφώντος 500 δρχ., Ι.Μ. Κουτλουμουσίου 300 δρχ., Ι.Μ. Ζωγράφου 600 δρχ. και Ι.Μ. Μεγίστης Λαύρας 200 δρχ.

22 Με αριθ. πρωτ 250/13-6-1966.

23 Αρ. πρωτ. 2694/18-10-1966.

24 Αρ. πρωτ. 487/67 και ημερ. 17-2-1967.

25 Αρ.. πρωτ 350/28-11-1966.

στο Παγκόσμιο Συμβούλιο των Εκκλησιών για την αιτούμενη παροχή οικονομικής βοήθειας προς το Σύλλογο, έπρεπε να υποβληθεί αίτημα από τον τοπικό μητροπολίτη και όχι «από ιδιωτικάς πρωτοβουλίας».

Επόμενο βήμα για την κατασκευή του Πνευματικού Κέντρου ήταν η προκήρυξη μειοδοτικού διαγωνισμού. Ανταποκρίθηκαν δύο εργολάβοι και στις προσφορές που έδωσαν την 20η Οκτωβρίου 1966, μειοδότησε με 400 δραχμές κατά κυβικό και 25 δραχμές επί πλέον για το καλούπωμα, ο Κων/νος Στάνιος εργολάβος από την Ν. Αγχίαλο, ενώ ο Α. Κολοκοτρώνης έδωσε ακριβότερη τιμή 530 δραχμές κατά κυβικό. Έτσι ανατέθηκε στον Κ. Στάνιο η εκτέλεση των εργασιών για την ανέγερση του κτιρίου του Πνευματικού Κέντρου[26], ο οποίος έπρεπε να ακολουθήσει πιστά τα σχέδια και τις υποδείξεις του μηχανικού.

Σε φωτογραφία[27] αποτυπώνεται ο αγιασμός της τοποθέτησης του θεμελίου λίθου, και η έναρξη των εργασιών έγινε τον ίδιο μήνα, δηλαδή τον Οκτώβριο του 1966. Τον αγιασμό τέλεσαν ο π. Αθ. Καππής και ο π. Θεόδ. Λιακόπουλος, παρουσία του δημάρχου Αντ. Πάντου μελών του Δημοτικού Συμβουλίου του Διοικητικού Συμβουλίου του Συλλόγου και πλήθους κόσμου. Όμως πρέπει να τονίσουμε εδώ ότι η παραχώρηση του οικοπέδου έγινε με απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου και όχι διά συμβολαίου, πράγμα που θα συμβεί πολύ αργότερα.

Παράλληλα, η μέριμνα της διοίκησης του Συλλόγου ήταν αφενός το πνευματικό έργο που γινόταν στους νέους και στις νέες μέσω των Χ.Μ.Ο. όπως και ο κύκλος μελέτης της Αγίας Γραφής στους μεγάλους, αφετέρου η συγκέντρωση χρημάτων για την κατασκευή του κτιρίου. Ευθύς όμως ανακύπτει ένα σημαντικό πρόβλημα, καθώς ο εργολάβος Κων/νος Στάνιος που ανέλαβε την κατασκευή του κτιρίου αποδείχθηκε ότι δεν ακολουθούσε τις υποδείξεις του επιβλέποντος μηχανικού του έργου και το Δ.Σ. αναγκάζεται να τον αποβάλλει απ' αυτό.[28] Στην πράξη αποβολής περιγράφεται λεπτομερώς «η προχειρότης και η ασυνειδησία που χαρακτηρίζει όλους τους εργασθέντας εκεί (ήτοι στο έργο). Ο δε κ. Στάνιος ουδόλως επέβλεψεν εις την καθόλου εργασίαν». Και καταλήγει «Δια αυτό παύεται από του να συνεχίσει το έργον». Κατόπιν γίνεται αποτίμηση του κόστους της προσφερομένης εργασίας του, αποπληρώνεται και εγκαταλείπει το έργο οριστικά.

Εν συνεχεία το Δ.Σ. στις 15 Ιανουαρίου 1967[29], μετά δηλαδή 11 ημέρες από την αποβολή του εργολάβου Κ. Στάνιου, καταφεύγουν στον επόμενο εργολάβο Απόστολο Κολοκοτρώνη, από το Βελεστίνο, ο οποίος αναλαμβάνει να συνεχίσει το έργο με 550 δρχ. το κυβικό, άνευ των υλικών. Συγχρόνως οι εργασίες αποπεράτωσης του κτιρίου βρίσκονται σε εξέλιξη με πολλές καθυστερήσεις από την πλευρά του εργολάβου. Έχει κτισθεί μια αίθουσα περίπου 10Χ4 μέτρα δηλ 40 τετραγωνικών μέτρων, η αίθουσα της εισόδου, το φουαγιέ του θεάτρου θα λέγαμε σήμερα, και το υπόλοιπο θέατρο βρισκόταν στην επιφάνεια μετά την θεμελίωση, ενώ είχε κατασκευαστεί και το μέρος της μόνιμης σκηνής. Τότε ανατίθενται τα σοφατίσματα και οι ηλεκτρολογικές εγκαταστάσεις, όπως και η κατασκευή θυρών και παραθύρων σε τεχνίτες του Βελεστίνου. Τον Μάρτιο του 1968 υπογράφονται υπό του εξουσιοδοτηθέντος προέδρου οι συμβάσεις ηλεκτροδότησης του κτιρίου.

26 Πράξη 10η/25-10-1966 του Δ.Σ.

27 *Η ιστορία και η δράση του Ορθοδόξου Χριστιανικού Συλλόγου Βελεστίνου «Ο Άγιος Γεδεών»*, *ό.π.*, σελ. 30.

28 Πράξη 1η/ 4 Ιανουαρίου 1067 του Δ.Σ.

29 2η Πράξη της 15 Ιανουαρίου 1967 του Δ.Σ.

Το Πνευματικό Κέντρο λοιπόν του Συλλόγου Βελεστίνου «Ο ΑΓΙΟΣ ΓΕΔΕΩΝ» είναι έτοιμο. Όχι βεβαίως πλήρες σύμφωνα με τα σχέδια του μηχανικού, αλλά έχει γίνει μια αίθουσα και ο Σύλλογος εγκαθίσταται πλέον στο δικό του Πνευματικό Κέντρο. Νέο πρόβλημα αναφύεται όμως. Αυτή τη φορά με τον εργολάβο Α. Κολοκοτρώνη. Σύμφωνα με το Πρακτικό 6 της 11ης Απριλίου 1967, το οποίο συντάχθηκε μετά το έκτακτο Δ.Σ. που διεξήχθη αυτή τη φορά όχι στην αίθουσα των προσκόπων αλλά στη νεότευκτη επί της Οδού Ρ. Φεραίου 106, «εν τη αιθούση του Ορθοδόξου Συλλόγου Ο Άγιος Γεδεών Βελεστίνου» (όπως καταγράφεται στο πρακτικό) συζητήθηκε η ένσταση την οποία ήδη ο Σύλλογος είχε υποβάλλει στο ΙΚΑ «κατά την υπό του εργολάβου κ. Α. Κολοκοτρώνη κατατεθέντων καταστάσεων με ψευδή νούμερα». Εξουσιοδοτείται εν συνεχεία ο Πρόεδρος Κολοβός Ι. να εκπροσωπήσει το Σύλλογο «εις την γεννησομένην συζήτησιν και αποδείξεις τας υπέρ αυτού αληθείας. Επίσης δε, δύναται κατά την συζήτησιν να δεχθεί πάσαν λογικήν προσφοράν». Εδώ διαφαίνεται ξεκάθαρα ότι το Δ.Σ. δεν συμφωνεί με τις εργοδοτικές καταστάσεις που υπέβαλε στο ΙΚΑ ο εργολάβος Κολοκοτρώνης και αφορούσαν ένσημα του ΙΚΑ των εργατών για την κατασκευή του κτιρίου, αλλά διαφαίνεται επίσης και η πρόθεση να λυθεί η διαφορά μεταξύ Συλλόγου και εργολάβου, με κάποιο λογικό συμβιβασμό. Ο Σύλλογος δια του προέδρου του υποβάλλει ένσταση στο ΙΚΑ κατά της αναφοράς του με αριθ. πρωτ. 1297/31/10/1967. Εκεί εξιστορείται το χρονικό της κτίσεως της αιθούσης και λέει συγκεκριμένα, «Ενώ οι εργασίες αποπεράτωσης του κτιρίου ανατέθηκαν στον Απόστολο Κολοκοτρώνη δια της Πράξεως 2, του ΔΣ της 15ης Ιανουαρίου 1967, οι εργασίες άρχισαν παρά τις πιέσεις την 24η & 25η Φεβρουαρίου 1967 ενώ εν τω μεταξύ αυτός αναλάμβανε άλλες οικοδομές. Και έδινε συνεχώς υποσχέσεις από εβδομάδα θα αρχίσω...αλλά τίποτε. Στο τέλος Μαρτίου 1967 δημοσιεύτηκε νόμος επεκτάσεως του ΙΚΑ και στο Βελεστίνο με ισχύ εφαρμογής από 1ης Μαρτίου 1967. Ο Κολοκοτρώνης άρχισε τις εργασίες τον Μάιο. Όταν τελείωσε του καταβλήθηκαν τα οφειλόμενα και ενώ είπε ότι τα ένσημα θα τα έβαζε σε άλλη οικοδομή που ανήγειρε συγχρόνως, στο τέλος ζήτησε άλλες 2400 δρχ για το ΙΚΑ, το οποίο ο ίδιος βεβαίωνε ότι αυτός πλήρωσε. Τότε το Δ.Σ. τον κάλεσε να συζητήσουν και του είπαν ότι του έδωσαν τα πραγματικά ημερομίσθια που σημείωσαν όταν εργαζόταν στην οικοδομή τους. «Χολωθείς και μη δυνάμενος να αποδείξει τουναντίον, σηκώθηκε και έφυγε λέγοντας: τότε κανονίστε τα εσείς...». Αν και στην αρχική συμφωνία (μεταξύ Συλλόγου και εργολάβου) δεν συμπεριλαμβανόταν το ΙΚΑ δεδομένου ότι δεν ίσχυε στο Βελεστίνο η ασφάλεια του ΙΚΑ, εν τούτοις, όπως ισχυρίζεται ο Σύλλογος, δεν αρνήθηκε να καταβάλλει στο ΙΚΑ εισφορές για τα πραγματικά ημερομίσθια, ήτοι για 37 ημερομίσθια αντιστοιχούσαν εισφορές 1580 δρχ και όχι 2400. Όλα αυτά απασχολούν το Σύλλογο γιατί είχε προηγηθεί πράξη επιβολής προστίμου την 19ην Οκτωβρίου 1967 από το ΙΚΑ Βόλου εκ 2608+1639 δρχ σύνολον 4.247 δρχ έφτασε ειδοποίηση με ημερομηνία 31-10-1967. Και έπρεπε να εξοφληθεί μέσα σε τρεις ημέρες. Τελικώς η ένσταση συζητήθηκε και το ΙΚΑ αποφάσισε συμβιβαστικά, ότι ο Σύλλογος έπρεπε να πληρώσει εισφορές 2608 δρχ. σε 48 ισόποσες δόσεις κάτι που έγινε και έληξε η αντιπαράθεση Συλλόγου- εργολάβου και ΙΚΑ. Το γεγονός αυτό αλλά και άλλα, που καταμαρτυρούνται, αλλά δεν είναι δυνατόν να διασταυρωθούν και τεκμηριωθούν καταδεικνύει, ότι στο Βελεστίνο, δεν είχαν όλοι την ίδια φλόγα και ενθουσιασμό για το Σύλλογο και για το έργο που συντελούνταν σε αυτόν.

Από την άνοιξη του 1967 και μετά ο Σύλλογος και το Δ.Σ. επικεντρώνονται αποκλειστικά στην επίτευξη των σκοπών του Συλλόγου. Οργανώνεται η βιβλιοθήκη και κα-

θορίζονται ημέρες και ώρες λειτουργίας ήτοι Δευτέρα, Τρίτη και Πέμπτη από 3μ.μ. έως και 5μ.μ. και Παρασκευή και Κυριακή από 3μ.μ. έως και 7μ.μ. ενώ το Σάββατο μένει ελεύθερο. Ορίζεται δε και άτομο υπεύθυνο αποκλειστικά για την βιβλιοθήκη. Καθημερινώς στο Πνευματικό Κέντρο συχνάζουν μαθητές και μαθήτριες, που είτε δανείζονται βιβλία από την βιβλιοθήκη για να τα διαβάσουν στο σπίτι τους, είτε παρακολουθούν μαθήματα-διαλέξεις στα πλαίσια των Χ.Μ.Ο.

Από τις αρχαιρεσίες της Γ.Σ. της 31 Δεκεμβρίου 1967 εκλέχθηκαν νέα μέλη για να απαρτίσουν το Δ. Σ. και την 6ην Ιανουαρίου 1968 έχουμε νέο Δ.Σ του Συλλόγου αποτελούμενο από τους Κολοβό Ι Πρόεδρο, Καραμπερόπουλο Ρ. Αντιπρόεδρο, Αναγνώστου Δ. Γ,.Γραμματέα, Σιουμουρέκη Γ. Ταμία, και μέλη τους Παπαγεωργίου Σταύρο, Τάχο Στέργιο και Καραγιάννη Χρ.

Στις 19 Μαρτίου 1968 αποστέλλεται επιστολή στο Δήμο Βελεστίνου με την οποία ο Σύλλογος τον «ευχαριστεί για την παραχώρηση του οικοπέδου, (κάνει) θερμή παράκληση για συμβολαιογραφική παραχώρηση και οικονομική ενίσχυση», διότι το θέμα του συμβολαίου ήταν σε εκκρεμότητα. Φαίνεται ότι υπήρχε βούληση για την υπογραφή συμβολαίου παραχώρησης του οικοπέδου αλλά υπήρχαν κάποια εμπόδια.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι με την πράξη 1η της 1ης/12/1969, το Δ.Σ. εξουσιοδοτεί ομόφωνα «τον πρόεδρον αυτού κ. Ιωάν. Κολοβόν όπως υπογράψει το συμβόλαιον (με το Δήμο Βελεστίνο για την παραχώρηση του οικοπέδου) προς εκπλήρωσιν των υπό του καταστατικού προβλεπομένων σκοπών». Το πρακτικό αυτό δεν είναι καταγραμμένο στο Βιβλίο Πράξεων του Δ.Σ., υπάρχει όμως στο φάκελο αρχείου ως έγγραφο με την ένδειξη «ακριβές αντίγραφο». Αλλά και πάλι δεν υπογράφεται συμβόλαιο. Σύμφωνα με μαρτυρίες προσώπων, αλλά και αρχειοθετημένης επιστολής του Ι. Κολοβού προς τον Νομάρχη Μαγνησίας με αριθμ πρωτ. 16/15-10-1970, υπήρχε η εξής διαφωνία μεταξύ των δύο μερών Συλλόγου και Δήμου. Από τη Δημοτική αρχή για την υπογραφή συμβολαίου έμπαινε ο όρος «οσάκις ο Δήμος κρίνει ότι ευρίσκεται εν αδρανεία ο Σύλλογος, να διαλυθεί, και η περιουσία του να περιέλθει στο Δήμο». Τον όρο αυτό δεν δεχόταν επ' ουδενί ο Σύλλογος. Υπάρχει και έγγραφο του Δήμου Βελεστίνου προς το Σύλλογο[30], που έλεγε τα ίδια με την επιστολή Κολοβού προς την Νομαρχία, με τη διαφορά ότι δεν θα έκρινε ο Δήμος την αδράνεια του Συλλόγου, αλλά η Νομαρχία και ζητείται από το Σύλλογο να τροποποιήσει το άρθρο 31 του αρχικού καταστατικού του 1965 (όπου υπήρχε η πρόνοια για τη διάλυση του Συλλόγου και έλεγε επί λέξει, «Εν περιπτώσει διαλύσεως του σωματείου το αρχείον και η περιουσία αυτού περιέχονται εις τους δύο Ιερούς Ναούς του Βελεστίνου». Το έγγραφο υπογράφει ο Δήμαρχος Αντώνιος Πάντος. Για το λόγο αυτό παρατηρούνταν κωλυσιεργία στην σύνταξη του συμβολαίου παραχώρησης του οικοπέδου.

Κατά τις αρχαιρεσίες της 22ας Απριλίου 1971, επέρχονται αλλαγές στην κατάταξη των προσώπων του Δ.Σ. και μπαίνουν και νέα ονόματα σε αυτό. Έτσι το νέο Δ.Σ. που συγκροτείται τώρα στις 8 Απριλίου 1971 αποτελείται από τους Κολοβό Ι. Πρόεδρο, Καραμπερόπουλο Ρ. Αντιπρόεδρο, Αναγνώστου Δημ. Γραμματέα, Τσαπράζη Αλέξανδρο Κων/νο Ταμία, και μέλη τους Καραγιάννη Χρ., Τσιμπουκλή Βασ. και Παπαγεωργίου Σταύρο. Αναπληρωματικά μέλη Σιουμουρέκη Γ., Ντόντο Ευαγ. και Χριστοδούλου Φίλιπ-

30 Με αριθ. πρωτ. 319/12 Φεβρουαρίου 1970.

πο. Η Εξελεγκτική επιτροπή αποτελείται από τους Ιερέα Γεώργιο Αλεξίου[31] [32], Ιωάννη Μπέλλα και Κων/νο Γκόγκια.

Η λειτουργία της αίθουσας είχε απαιτήσεις. Δεν κατασκευάστηκε για να κλειδωθεί εκεί μέσα μια βιβλιοθήκη και τα αρχεία του Συλλόγου. Έπρεπε να γίνει ένα ζωντανό κύτταρο, τόπος πνευματικής συνάντησης των νέων και νεανίδων, αλλά και παιδιών του δημοτικού. Προς το σκοπό αυτό ορίζονται υπεύθυνοι για την λειτουργία της αίθουσας και της βιβλιοθήκης από τις 4 το απόγευμα μέχρι και τις 8 το βράδυ.

Αυτοί ήταν: ο Σταύρος Παπαγεωργίου κάθε Τρίτη, ο Δ. Αναγνώστου κάθε Τετάρτη, η Δήμητρα Τάχου κάθε Πέμπτη και ο Κων/νος Αλέξανδρος Τσαπράζης κάθε Παρασκευή. Υπεύθυνος της βιβλιοθήκης ορίζεται ο Βασ. Τσιμπουκλής.[33]

Αποφασίζεται ακόμη άπαξ του μηνός να δίνονται διαλέξεις από προσκαλεσμένους δόκιμους ομιλητές και άπαξ του μήνα να τελούνται θείες Λειτουργίες στα εξωκλήσια του Βελεστίνου για τις Χ.Μ.Ο. και ορίζεται υπεύθυνη γι αυτό η Δήμητρα Τάχου, η οποία «εν λευκώ θα ορίζει την ημερομηνία της Θείας Λειτουργίας». Πράγματι με πολύ μεγάλη συμμετοχή μαθητών των Χ.Μ.Ο. πραγματοποιούνται αυτές οι Θείες Λειτουργίες στα εξωκλήσια του Βελεστίνου, που βασικό τους σκοπό και επιδίωξη είχαν να φέρουν του νέους και τις νέες κοντά στο μυστηριακό και εκκλησιαστικό τρόπο της χριστιανικής ζωής όπως απαιτούσε και το καταστατικό του Συλλόγου. Πρέπει να σημειωθεί ότι οι Θείες Λειτουργίες για τις ΧΜΟ άρχιζαν στις 6 η ώρα το πρωί και στις 8 με 8.30 όλοι οι μαθητές και μαθήτριες, βρίσκονταν πίσω στα σχολεία τους. Σε πολλές από αυτές τις Θείες Λειτουργίες κυρίως προς το τέλος της σχολικής χρονιάς ιερουργούσε ο ίδιος ο Μητροπολίτης Δημητριάδος Ηλίας, ερχόμενος «ενδεδυμένος ως απλούς ιερεύς».

Αξίζει να σημειωθεί ότι μέχρι το 1972, δεν καταγράφεται κανένα θήλυ μέλος του Συλλόγου, επειδή τούτο δεν προβλεπόταν από το καταστατικό του. Υπάρχει μάλιστα και ακύρωση της 1ης πράξεως του Δ.Σ. της 9ης Νοεμβρίου 1972, όπου καταγράφονταν άνδρες και γυναίκες ως τακτικά μέλη του Συλλόγου, στις σελίδες 33-34 του βιβλίου Πράξεων του Δ.Σ. Το πρακτικό αυτό επαναλαμβάνεται στις σελ. 40-41 του ιδίου βιβλίου, χωρίς τα ονόματα των γυναικών, με την απαραίτητη διευκρίνιση. Από το επόμενο όμως έτος 1973

31 Ο π. Γεώργιος Αλεξίου, που ανέλαβε μέλος της εξελεγκτικής επιτροπής του Συλλόγου, ήρθε στο Βελεστίνο από την Αμαλιάπολη ή αλλιώς Μιτζέλα του Ν. Μαγνησίας λίγες μέρες μετά την ημέρα της εορτής του Αγίου Χαραλάμπους, 10 Φεβρουαρίου 1970 , και τοποθετήθηκε εφημέριος του Ι.Ν. Αγίων Κων/νου και Ελένης Βελεστίνου του μοναδικού εν λειτουργία ναού στο Βελεστίνο, αφού οι άλλοι ναοί της Κοιμήσεως της Θεοτόκου (Παναγίας) και του Αγίου Αθανασίου, που σήμερα αποτελούν ενορίες και λειτουργούν κανονικά, τότε θεωρούνταν εξωκλήσια, ενώ ο π. Θεόδωρος Λιακόπουλος μετετέθη στην Αμαλιάπολη ή Μιτζέλα.

32 Εδώ θα πρέπει να κάνουμε μία παρένθεση και να αναφέρουμε ότι ιερέας του Βελεστίνου την εποχή αυτή ήταν μόνο ο π. Θεόδ. Λιακόπουλος στον Ι.Ν. Αγ. Κων/νου και Ελένης, αφού ο π. Αθανάσιος Καππής είχε ήδη κοιμηθεί. Ενώ ο π. Γεώργιος Τσιλιώνης έφυγε για την Αθήνα και ο Ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου (Παναγίας) δεν λειτουργούσε. Ο νέος ναός των Αγίων Κων/νου και Ελένης είχε ήδη κτιστεί, αφού ο παλαιότερος είχε καταρρεύσει από τους σεισμούς του 1957 και μέχρι την ολοκλήρωσή του οι Θείες Λειτουργίες γίνονταν σε ένα πρόχειρο παράπηγμα. Πρέπει να σημειώσουμε ο π. Αθ. Καππής έστειλε επιστολή ως πρόεδρος της Επιτροπής ανεγέρσεως του ναού των Αγίων Κων/νου και Ελένης την 17/Φεβρουαρίου 1967 στο Σύλλογο, και ζητούσε οικονομική ενίσχυση από τα μέλη του, προκειμένου να κατασκευαστούν θύρες και παράθυρα του ναού για να τελεστούν οι ακολουθίες της Μεγάλης Εβδομάδος και του Πάσχα που θα ήταν στις 30 Απριλίου 1967 εντός αυτού καίτοι τούτος δεν είχε ακόμη στέγη.

33 Πράξη 2η της 13 Νοεμβρίου 1972.

και συγκεκριμένα στις 2/6/1973 το Δ.Σ. απεφάσισε την εγγραφή και γυναικών στο Σύλλογο, ως τακτικών πλέον μελών[34], αφού οι γυναίκες αυτές δραστηριοποιούνταν ήδη στο Σύλλογο ως ομαδάρχισσες των Χ.Μ.Ο. και είχαν υπεύθυνο ρόλο στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών. Ας αναφέρουμε μερικές, Βάϊα Ψαχούλα, Ιωάννα Χαρισοπούλου, Φωτεινή Δακοπούλου, Δήμητρα Τάχου, Στέλλα Μπακάλη, Βασιλική Χατζή.

Στις 10 Νοεμβρίου 1972[35] συγκαλείται Γενική Συνέλευση με μοναδικό θέμα την «Τροποποίηση του καταστατικού» του Συλλόγου κατόπιν του υπ αρθ. 6226/της 23-2-1971 εδώ πιθανόν η ημερομηνία να μην είναι σωστή και η σωστή να είναι 1972 εγγράφου της Νομαρχίας Μαγνησίας, που ανέφερε ότι για να συνεχιστεί η λειτουργία του Συλλόγου έπρεπε να τροποποιηθούν άρθρα και να προστεθούν νέα στο καταστατικό του και να τελεί εφεξής σύμφωνο με τις διατάξεις του Νομοθετικού Διατάγματος 795/του 1972. Η εποχή αυτή ως γνωστόν, χαρακτηρίζεται από την πολιτική της ιδιομορφία, από την οποία οι Ορθόδοξοι χριστιανοί δεν επηρεάζονται, διότι αποδίδουν «τα του καίσαρος τω καίσαρι και τα του Θεού τω Θεώ». Τροποποιείται το καταστατικό τους με απόφαση της Γενικής Συνελεύσεως και συνεχίζεται απρόσκοπτα η λειτουργία του Συλλόγου εξακολουθώντας τις ίδιες πάντοτε πρακτικές, με τις διαλέξεις τις Χ.Μ.Ο. και τη λειτουργία της βιβλιοθήκης.

Παραμένει όμως σε εκκρεμότητα η παραχώρηση του οικοπέδου από το Δήμο Βελεστίνου στο Σύλλογο μέσα στο οποίο οικόπεδο είχε ήδη κτιστεί το κτίριο του Πνευματικού Κέντρου. Μόλις το 1973[36], ο Σύλλογος «δέχεται ανεπιφυλάκτως την χορήγησιν του οικοπέδου, όπου υπάρχει η οικοδομή του Συλλόγου μας με τον όρον ως ορίζει το άρθρον 194 παράγραφος 2 του Δημοτικού και Κοινοτικού Κώδικος χωρίς προσθέτους όρους υπό του Δημοτικού Συμβουλίου Βελεστίνου». (Να σημειώσουμε εδώ ότι το άρθρον 194 παράγραφος 2 λέει ότι: «μεταβαλλομένης της χρήσεως του δωρουμένου κτήματος η κυριότης αυτού επανέρχεται εις τον Δήμον». Ασφαλώς ο Σύλλογος αποδέχτηκε τον όρο αφού διαφορετικά δεν θα μπορούσε να συνταχθεί συμβόλαιο, αλλά και επειδή δεν είχε ούτε σκοπό ούτε διάθεση να μεταβάλει τη χρήση του.

Δύο μήνες αργότερα και συγκεκριμένα στις 18 Μαΐου 1973 ο μέχρι τότε πρόεδρος του Συλλόγου Ιωάννης Κολοβός[37] με επιστολή του προς το Δ.Σ. του Συλλόγου ζητά την παραίτησή του από το Προεδρείο. Την ημέρα αυτή συμπληρώνει περίπου 8 1/2 έτη, συ-

34 Πράξη 5η Δ.Σ. της 2-6-1973.

35 Πράξη 3η της10-11-1972 της Γ.Σ.

36 με την Πράξη 2η της 15ης Μαρτίου 1973.

37 Ο Ιωάννης Κολοβός, θεολόγος καθηγητής, γεννηθείς το 1928, καταγόμενος από τα Κανάλια Καρδίτσας, εργαζόμενος στο Γυμνάσιο Βελεστίνου, από το 1964 μέχρι το 1967, ήταν σοβαρός, προσηνής, αρκετά δραστήριος, με ευχέρεια λόγου, φλογερός κήρυκας του Ευαγγελίου. Αποδείχθηκε επίσης αρκετά οργανωτικός, οραματιστής και στυλοβάτης του όλου εγχειρήματος δηλ. της δημιουργίας του Συλλόγου μεταλλάσσοντας την υπάρχουσα χριστιανική συντροφιά και της επίτευξης των σκοπών του. Στο εγχείρημα αυτό ενέπνευσε και ενέπλεξε και άλλους ανθρώπους ενήλικες, νεαρούς αλλά και νεαρές, οι οποίοι είχαν και το ζήλο και την πίστη στην Ορθοδοξία και πορεύτηκαν μαζί του στον αγώνα της Ορθοδοξίας και ορθοπραξίας. Η παραίτησή του το 1973 από το αξίωμα του προέδρου του Συλλόγου, ήταν η απόρροια της μετάθεσής του και της εγκατάστασής του στο Βόλο κι έτσι ο Σύλλογος στερήθηκε την τακτική επαφή που είχε μαζί του, παρ' ότι συνέχιζε να παραμένει στις επάλξεις του Συλλόγου και να επισκέπτεται το Βελεστίνο και στην αίθουσα κήρυττε τον λόγο του Θεού κατά τακτά διαστήματα. Για αρκετά χρόνια κατόπιν παρέμεινε ως απλό μέλος του Δ.Σ. και με νέα επιστολή του παραιτείται και από μέλος του ΔΣ στις 18-5-1973, αφού στο Βόλο ανέλαβε άλλα καθήκοντα εξωτερικής ιεραποστολής και πρόεδρος στο Σύλλογο των Τριών Ιεραρχών. Ως μέλος δε του Συλλόγου παρέμεινε ως το θάνατό του το 2004.

νεχούς προσφοράς ως πρόεδρος του Συλλόγου. Ο Ιωάννης Κολοβός ήδη από το 1967 είχε μετατεθεί και κατοικούσε στο Βόλο, όπου είχε αναλάβει αυξημένες υποχρεώσεις στη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Μετά 4 ημέρες το Δ.Σ ανασυγκροτείται και πρόεδρος αυτή τη φορά αναλαμβάνει ο Ρήγας Καραμπερόπουλος, ως τότε αντιπρόεδρος του συλλόγου[38]. Τότε συντάσσεται «ευχαριστήριο έγγραφο» προς τον απελθόντα πρόεδρο, «διά τας προσφερθείσας υπηρεσίας αυτού προς τον Σύλλογον», χωρίς να καταγράφεται στην συνταχθείσα πράξη του Δ.Σ. το περιεχόμενο του εγγράφου. Τούτο όμως βρίσκεται στο αρχείο και εγκωμιάζει το έργο του απελθόντος Προέδρου.

Ο ενθουσιασμός των μελών του Συλλόγου δεν κάμφθηκε διόλου από την αποχώρηση του Ι.Κολοβού και το έργο, που εκείνος άρχισε συνεχίζεται και τα επόμενα χρόνια. Νέα μέλη εγγράφονται στις τάξεις του και άλλα αποχωρούν γιατί φεύγουν από το Βελεστίνο, λόγω επαγγέλματος ή για διάφορους άλλους λόγους.

Το πνευματικό έργο του Συλλόγου περιγράφεται σαφέστατα πλέον στην 7η Πράξη της 19ης Νοεμβρίου 1973, όπου διαφαίνεται ότι λειτουργούν ΧΜΟ με επικεφαλής ομαδάρχες, που κάνουν διαλέξεις επί θεμάτων αναλόγων της ηλικίας των παιδιών, ότι συνεχίζονται οι μηνιαίες λειτουργίες στα εξωκλήσια του Βελεστίνου με υπεύθυνη τη Δήμητρα Τάχου και ότι για την εξομολόγηση των μελών αλλά και των μαθητών-μαθητριών των ΧΜΟ προσέρχεται τακτικά ο π. Τιμόθεος Τζιαβάρας αρχιμανδρίτης της Μητροπόλεως. Ενώ κάθε εβδομάδα πραγματοποιείται συνάντηση ανδρών για μελέτη της Αγίας Γραφής, με ομιλητή τον Θεολόγο και Πρόεδρο πλέον του Συλλόγου Ρήγα Καραμπερόπουλο. Την 30 Δεκεμβρίου 1973[39] ανήμερα της εορτής του Αγίου Γεδεών, τελούνται αρχαιρεσίες για την ανάδειξη νέου Δ.Σ. Αν και παρών, ο μέχρι τότε πρόεδρος Ρ. Καραμπερόπουλος[40] δεν θέτει υποψηφιότητα. Εκλέγεται νέο συμβούλιο και την[41] 7ην Ιανουαρίου 1974 το Δ.Σ. συγκροτείται σε σώμα ως εξής: Πρόεδρος Δ. Αναγνώστου[42], Αντιπρόεδρος Χρ. Καρα-

38 Πράξη 4η/ 22 Μαϊου 1973.

39 Πράξη 9η/30-12-1973 της Γ.Σ.

40 Ο Ρήγας Καραμπερόπουλος. υπήρξε ο ακρογωνιαίος λίθος του όλου οικοδομήματος του Συλλόγου. Και αυτό γιατί πάνω στο δικό του πυρήνα νέων στηρίχτηκε η χριστιανική συντροφιά του Βελεστίνου και στη συνέχεια ο Σύλλογος. Ο Ρήγας Καραμπερόπουλος γεννήθηκε και μεγάλωσε στο Βελεστίνο. Σπούδασε στη Θεολογική Σχολή των Αθηνών και στον ελεύθερο χρόνο του παρακολουθούσε στην Αθήνα τις εμπεριστατωμένες ομιλίες του Αυγουστίνου Καντιώτη, φλογερού ρήτορα και κήρυκα του ευαγγελίου, μαζί με τους Στέργιο και Δήμητρα Τάχου. Ευγενής και προσηνής χαρακτήρας κατάφερνε να φέρνει κοντά του τους νέους του οικείου περιβάλλοντος, τα ξαδέλφια του και στη συνέχεια και άλλους νέους, που διψούσαν για μάθηση καλύτερη ποιότητα ζωής και εισαγωγή στη μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας. Το δυστύχημα ήταν ότι εργαζόταν μακριά από το Βελεστίνο, δεν κατοικούσε σ΄ αυτό και έτσι ο Σύλλογος δεν είχε την καθημερινή του παρουσία.

41 1η Πράξη της 7ης Ιανουαρίου 1974 του Δ.Σ.

42 Ο επί κεφαλής του Συλλόγου πρόεδρος Δημήτριος Αναγνώστου, δεν είχε τις Θεολογικές γνώσεις των θεολόγων Κολοβού και Καραμπερόπουλου ούτε φυσικά την αίγλη του καθηγητή Γυμνασίου. Ο Δ. Αναγνώστου, ο νέος πρόεδρος, μυήθηκε στο χριστιανισμό από το Ρήγα Καραμπερεόπουλο, τον οποίο θεωρεί ως δάσκαλό του, όπως προκύπτει από τις επιστολές του προς αυτόν. Θήτευσε αρκετά χρόνια ως ομαδάρχης-κατηχητής των ΧΜΟ και ότι θεολογική γνώση απέκτησε, την απέκτησε αυτενεργώντας με πολύ θέληση και μεράκι μελετώντας αδιάκοπα τα βοηθήματα των κατηχητικών, την Αγία Γραφή και κάθε θρησκευτικό βιβλίο που του έδινε βαθύτερη γνώση. Όπως μαρτυρείται απ' όλους, είχε υπέρμετρο ζήλο για το έργο, που ανέλαβε και λόγω της γειτνίασης της οικίας του με το Πνευματικό Κέντρο του Συλλόγου ήταν καθημερινά παρών σε αυτό και τελικά ήταν η ψυχή του Συλλόγου. Σε αυτό πέρα από τους συνεργάτες του στο Δ.Σ. που τον βοήθησαν

γιάννης, Γραμματέας Γ. Σιουμουρέκης, Ταμίας Κων. Χολέβας και μέλη, οι Δημήτριος Καραμπερόπουλος, Δήμητρα Τάχου και Βασίλειος Τσιμπουκλής. Η Δήμητρα Τάχου είναι η πρώτη γυναίκα που γίνεται μέλος του Δ.Σ. Η συγκεκριμένη ήταν ενεργότατο μέλος, ως ομαδάρχης ΧΜΟ και ως υπεύθυνη για τον προγραμματισμό των εκκλησιασμών στα εξωκλήσια. Ωστόσο, παραιτείται αιφνιδίως με επιστολή της λίγες μέρες αργότερα στις 24 Ιανουαρίου του 1974 και τη θέση της στο Δ.Σ. αναλαμβάνει ο Νικ. Δακόπουλος.

Η εκκρεμότητα με το οικόπεδο συνεχίστηκε για ένα χρόνο ακόμη και τέλος με την Πράξη 5η της 1ης Μαρτίου 1974 εξουσιοδοτείται ο τότε Πρόεδρος του Συλλόγου Δημήτριος Αναγνώστου «όπως εκπροσωπήσει το Σύλλογο δια την πράξιν των συμβολαίων του παραχωρηθέντος οικοπέδου εκ μέρους του Δήμου Βελεστίνου και υπογράψει αυτό». Η υπογραφή του συμβολαίου παραχώρησης του οικοπέδου από το Δήμο Βελεστίνου στον Ορθόδοξο Χριστιανικό Σύλλογο «Ο Άγιος Γεδεών» πραγματοποιήθηκε την Μεγάλη Πέμπτη 11 Απριλίου 1974, προς μεγάλη ανακούφιση και ικανοποίηση των μελών του, δεδομένου ότι είχαν ήδη περάσει εννέα χρόνια από την ημερομηνία παραχώρησης και υπήρχε ανησυχία για το τι μέλει συμβεί.

Το συμβόλαιο υπογράφτηκε στο Συμβολαιογραφείο Φερών ενώπιον του συμβολαιογράφου Παναγιώτου Παπαγεωργίου, επιγράφεται «Δωρεά εν ζωή ακινήτου αξίας δρχ. 40.000» και φέρει αριθμό 21.331 της 11 Απριλίου 1974. Το ακίνητο εν προκειμένω οικόπεδο εκτάσεως 212,32 τετραγωνικών μέτρων, επί της οδού Ρήγα Φεραίου 106, περιγράφεται σαφώς. «Παρέστησαν ως μάρτυρες ο Νικόλαος Κων. Σίγουρας φοιτητής και Ιωάννης Γεωρ. Μπέλλας δημοδιδάσκαλος. Υπέγραψαν αφενός ο Κων/νος Μιχαήλ Μπαλαμώτης, βιομήχανος, κάτοικος Βελεστίνου, ενεργών με την ιδιότητα του Δημάρχου Βελεστίνου, εκπροσωπών το Δήμο Βελεστίνου και αφετέρου ο Δημήτριος Κων/νου Αναγνώστου τεχνίτης Μωσαϊκών, ενεργών εν προκειμένω ως πρόεδρος του Ορθοδόξου Χριστ. Συλλόγου «Ο ΑΓΙΟΣ ΓΕΔΕΩΝ» εξουσιοδοτηθείς δια της υπ αριθ 5/1-3-1974 πράξεως του Δ.Σ. Η δωρεά ενεκρίθη δια της υπ' αριθ. 78 της 16 Απριλίου 1973 αποφάσεως του Δημοτικού Συμβουλίου Δήμου Βελεστίνου και της εγκριτικής πράξεως υπ' αριθ. Πρωτ. ΕΣ 7223 της 3ης Απριλίου 1974 του Νομάρχου Μαγνησίας.» Μοναδικός όρος: Εκπλήρωση κοινωφελούς σκοπού «διά της ανεγέρσεως εν τω δωρουμένω, αιθούσης προοριζομένης δια την στέγασιν βιβλιοθήκης, αιθούσης διαλέξεων κ.λπ. και ότι εν περιπτώσει μη πληρώσεως του σκοπού της δωρεάς ή μεταβαλλομένης της χρήσεως του δωρουμένου ακινήτου, τούτο επανέρχεται αυτοδικαίως εις την κυριότητα του Δήμου Βελεστίνου».

πάρα πολύ γιατί ήσαν και περισσότερο μορφωμένοι, αφού είχαν τελειώσει πανεπιστήμιο, τον βοήθησε και η σύζυγός του Λαμπρινή Χαλίλη δασκάλα στο επάγγελμα, που ήταν αφιερωμένη στο έργο της κατήχησης και της χριστιανικής διαπαιδαγώγησης των παιδιών. Ο Δ. Αναγνώστου εργαζόταν ως τεχνίτης μωσαϊκών δαπέδων σύμφωνα με τη δήλωσή του κατά την υπογραφή των συμβολαίων παραχώρησης του οικοπέδου από το Δήμο Βελεστίνου στο Σύλλογο. Αργότερα εργάσθηκε στην Αρχαιολογική υπηρεσία Βόλου. Ήταν προσηνής και εύκολα κέρδιζε τον συνομιλητή του. Ήθελε πάντοτε να κάνει το καλό και το επιτύγχανε με την επιμονή του. Εκείνο όμως που του καταμαρτυρούν είναι ότι ασχολήθηκε με την τοπική αυτοδιοίκηση, έγινε Δημοτικός Σύμβουλος την περίοδο μετά το 1975, και εντάχθηκε στο κόμμα της Χριστιανικής Δημοκρατίας του Νικολάου Ψαρουδάκη, ο οποίος και έγραψε στα νεοελληνικά το βίο του Αγίου Γεδεών στο βιβλίο *Η ιστορία και η δράση του Ορθ. Χρισ. Συλλόγου Βελεστίνου «Ο ΑΓΙΟΣ ΓΕΔΕΩΝ»*, που εκδόθηκε αργότερα το 1997. Αυτό είχε σαν συνέπεια να απομακρυνθούν κάποιοι άνθρωποι από το Σύλλογο. Ο Δ. Αναγνώστου συνέχισε πάντως το έργο του, αποστέλλοντας επιστολές σε διαφόρους φορείς και Υπουργεία για την οικονομική ενίσχυση του Συλλόγου αλλά και την δωρεά βιβλίων για την επέκταση της βιβλιοθήκης, με απτά αποτελέσματα.

Παράλληλα, οι οικοδομικές εργασίες στο ημιτελές κτίριο συνεχίζονται. Κατασκευάζεται η τοιχοποιία ύψους 2,5 μέτρων καθόλην την περιφέρειαν της βάσης του κτιρίου και οι ομαδάρχες μαζί με τις ΧΜΟ προετοιμάζονται για την μεγάλη γιορτή, που θα γινόταν την Κυριακή των Βαΐων 7 Απριλίου 1974. Την εποχή αυτή καταγράφεται ότι ο αριθμός των μελών των ΧΜΟ είναι 180 παιδιά, αγόρια και κορίτσια. Αυτά κατανέμονταν σε 11 ομάδες με τους αντίστοιχους ομαδάρχες και ομαδάρχισσες. Οι μαθητές ΧΜΟ συνήθως κατανέμονται σε διάφορες βαθμίδες σύμφωνα με την ηλικία τους και οι ομάδες τους έχουν ονόματα όπως: Κυκλάμινα, Νικηφόροι, Φάροι της Αλήθειας, Μαχηταί, Ατρόμητοι Θαλασσοπόροι, Αγγελούδια της Γης, Αγωνίστριες, Ενωμένες Καρδιές, Ροδοδάφνες του Χριστού, Δραστήριοι, Ηλιαχτίδες, Τα αγνά νιάτα, Ιεραπόστολοι κ.α. Στη δημιουργία των ΧΜΟ συνετέλεσαν πολύ οι καθηγητές του Γυμνασίου όπως και οι δάσκαλοι του Δημοτικού που παρότρυναν τα παιδιά να συμμετάσχουν στην πνευματική κίνηση αυτή, από την οποία ωφελήθηκαν, γιατί πέρα από τις γνώσεις, που απέκτησαν εκεί, έμαθαν να διαβάζουν ωφέλιμα βιβλία, ατσάλωναν το χαρακτήρα τους και κοινωνικοποιούνταν σε πολιτισμένα πλαίσια, χωρίς διαγκωνισμούς και εγωκεντρισμούς. Αλλά και οι γονείς είναι ευχαριστημένοι από την ύπαρξη του Συλλόγου και το έργο του, γιατί αντιλαμβάνονται ότι τα παιδιά τους ωφελούνται από αυτόν. Τα χρόνια περνούν και οι γενεές εναλλάσσονται. Πολλοί νέοι ακολουθούν σπουδές σε Πανεπιστήμια άλλοι επιστρέφουν στο Βελεστίνο και άλλοι όχι. Έτσι έχουμε εναλλαγές και στο Δ.Σ. Κάποιοι όμως είναι σταθεροί.

Την 24η Ιανουαρίου 1975[43] το Δ.Σ. ανασυγκροτείται και αποτελείται πλέον από τους Δ. Αναγνώστου Πρόεδρο, Βάϊο Καρακώστα Αντιπρόεδρο, Ευάγγ. Δακόπουλο Γραμματέα, Απόστολο Παπαγεωργίου ταμία και μέλη τους Κων. Χολέβα, Γεώργιο Σιουμουρέκη και Στυλιανή Μπακάλη. Είναι η δεύτερη γυναίκα που συμμετέχει στο Δ.Σ., παλαιό ομαδόπουλο και ομαδάρχισσα των ΧΜΟ, συνεχίζει ακόμη να προσφέρει στο σύλλογο. Από τα πρώτα ιδρυτικά μέλη παραμένει στο Δ.Σ. μόνο ο Γ. Σιουμουρέκης αφού ο Χρ. Καραγιάννης είχε παραιτηθεί νωρίτερα την 1η Μαρτίου 1974 και τη θέση του κατέλαβε στο προεδρείο ο Δημήτριος Κ. Καραμπερόπουλος.[44]

Το έτος 1974-1975, ξεσπάει φοβερός λιμός στο Μπαγκλα-Ντες της Ν.Α. Ασίας. ΟΙ ΧΜΟ του Συλλόγου συγκινούνται από την οικτρή κατάσταση στην οποία βρίσκονται τα παιδιά αυτού του κράτους και κινούνται να προσφέρουν ότι μπορούν για την μικρή έστω ανακούφισή τους. Για να συγκεντρώσουν χρήματα και να τα αποστείλουν στο χειμαζόμενο λαό του Μπαγκλα-Ντες παίρνουν μέρος στη συγκομιδή του βαμβακιού το φθινόπωρο του 1974 κα με τα ημερομίσθιά τους συγκεντρώνουν χρήματα. Επίσης διοργανώνουν και λαχειοφόρο αγορά για το σκοπό αυτό. Ζήτησαν και τη βοήθεια άλλων ΧΜΟ από άλλες περιοχές της χώρας και από διαφόρους ιεροκήρυκες Μητροπόλεων χωρίς ωστόσο να διευκρινίζεται, εκ του αρχείου, από ποιους και τι ποσό συνεισέφεραν αυτοί. Κατ' αυτόν τον τρόπο συγκεντρώθηκε το ποσό των 40.000 δρχ. το οποίο εστάλη στην πρόνοια «ο ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΠΑΥΛΟΣ», Καρύτση 14 Αθήναι, για την προώθησή του στο κράτος του Μπάγκλα-Ντες «δια την βοήθειαν των πασχόντων εκ της πείνας και ασθενειών, εις ένδειξιν αλληλεγγύης και αγάπης»[45]. Η πράξη αυτή, που οργανώθηκε και πραγματοποιήθηκε από τους ομαδάρχες και τα μέλη των ΧΜΟ καθώς και τα μέλη του Συλλόγου Ο ΑΓΙΟΣ ΓΕΔΕΩΝ, καταδεικνύει τα βαθύτατα χριστιανικά αισθήματα, που

43 Πράξη 2α/24-1-1975 του Δ.Σ.

44 Πράξη 5/1ης Μαρτίου 1974 του Δ.Σ.

45 Πράξη 7η/17 Ιουνίου 1975 του Δ.Σ.

καλλιεργούνταν στα μέλη του Συλλόγου. Το Μπάγκλα-Ντες κατοικούσε ένας αλλόθρησκος λαός που χειμαζόταν από την πείνα και τις αρρώστιες εξ αιτίας φυσικών καταστροφών. Αν και βρισκόταν μακριά από το Βελεστίνο και την Ελλάδα εν τούτοις το «αγαπάτε αλλήλους» του Χριστού, τους οδήγησε να κάνουν αυτή την πράξη. Η κίνηση αυτή επαινέθηκε από δημοσιεύματα του Τύπου της εποχής.

Την 21η Σεπτεμβρίου 1975[46] το Δ.Σ. του Συλλόγου αποφασίζει να παρέμβει και σε κοινωνικά ζητήματα της εποχής. Αιτία η απόφαση της κυβέρνησης για την καθιέρωση του αυτομάτου διαζυγίου. Αποφασίζει λοιπόν να στείλει επιστολή διαμαρτυρίας προς τον πρόεδρο της Δημοκρατίας, και της αρμοδίους της Κυβερνήσεως για να εκφράσει τις αντιρρήσεις του. Με την ίδια πράξη αποφασίζεται και η αγορά οικοπέδου προκειμένου σ' αυτό να χτιστεί ιδιόκτητο εξωκλήσι αφιερωμένο στον Άγιο Γεδεών.

Το 1976 στις 6 Ιανουαρίου αποφασίζεται η νέα τροποποίηση του Καταστατικού του Συλλόγου, δηλαδή η επαναφορά του παλαιού με κάποιες τροποποιήσεις. Στη Γ.Σ. της 30ης Δεκεμβρίου 1976 ο πρόεδρος περιχαρής αναγγέλλει στους συμμετέχοντες ότι «ένας αδελφός κατετάγη στην στρατευομένη εκκλησία του Χριστού. Είναι ο αδελφός πατήρ Βάιος-Δημήτριος Καρακώστας, μέχρι προ ολίγων μηνών μέλος του Δ.Σ. και κατά καιρούς ομαδάρχης των ΧΜΟ». Εδώ είναι ευκαιρία να αναφέρουμε ότι ο πατήρ Δημήτριος (Βάϊος) Καρακώστας είναι σήμερα εφημέριος του Ι.Ν. της Κοιμήσεως της Θεοτόκου (Παναγίας) Βελεστίνου και ότι και άλλο μέλος του Συλλόγου και παλιός ομαδάρχης, ο Στέργιος Χικάρος έγινε ιερέας και πήρε το όνομα πατήρ Αιμιλιανός και σήμερα ασκεί τα ιερατικά του καθήκοντα στην πόλη του Αλμυρού ως εφημέριος. Επίσης και δύο γυναίκες η Παναγιώτα Κράβαρη από το Ελευθεροχώρι καθώς και η χηρεύσασα σύζυγος του Δημητρίου Αναγνώστου, Λαμπρινή Χαλίλη - Αναγνώστου ενδύθηκαν το μοναχικό σχήμα

Ο Πατήρ Δημήτριος(Βάιος) Καρακώστας με επιστολή του σταλμένη από την Σίνδο Θεσσαλονίκης, όπου τότε ήταν εφημέριος, μερικούς μήνες αργότερα συγκεκριμένα την 5η Ιουλίου 1977, ζητά την διαγραφή του από τον Σύλλογο προβάλλοντας προσωπικούς λόγους και ευχόμενος για ευόδωση των σκοπών του.

Στις 30 Δεκεμβρίου 1983 ο μέχρι πρότινος πρόεδρος του Συλλόγου και μέλος της διοίκησής του Ρήγας Καραμπερόπουλος, παραιτείται κι αυτού του αξιώματος, γιατί δεν κατοικεί πλέον στο Βελεστίνο και η τακτική ενασχόλησή του με το Σύλλογο είναι εξ αντικειμένου αδύνατη. Τη θέση του στο Δ.Σ. αναλαμβάνει ο Αντώνιος Φραγκούλης[47], πρώτος επιλαχών στις αρχαιρεσίες τις 6ης Ιανουαρίου 1983.

Τον Σύλλογο τώρα απασχολεί το θέμα της αγοράς οικοπέδου και κατασκευής εξωκλησίου αφιερωμένου στον Άγιο Γεδεών. Γι αυτό αποφασίζεται στο Δ.Σ.[48] να επισκεφτεί μια επιτροπή αποτελούμενη από τους Κολοβό Ι., Καραμπερόπουλο Ρ. και της συζύγου του επίσης καθηγήτριας, καθώς και της Λαμπρινής Χαλίλη-Αναγνώστου δασκάλας και ομαδάρχισσας ΧΜΟ και να εκθέσει στο Μητροπολίτη Χριστόδουλο τις απόψεις του Δ.Σ. επί του θέματος. Το θέμα που ανέκυψε ήταν ότι ο Μητροπολίτης πρότεινε προφορικά, σε ποιον δεν διευκρινίζεται, «την ανέγερσιν οικοδομήματος παραπλεύρως του ήδη υπάρχοντος» και για το σκοπό αυτό να «δοθεί κάποιο χρηματικό ποσό».

Ο Σύλλογος συνεχίζει την πορεία του, με νεαρά άτομα που εισέρχονται στις ΧΜΟ και νέοι ομαδάρχες και ομαδάρχισσες αναλαμβάνουν, αφού πολλά από τα ιστορικά του,

46 Πράξη 9η/21-9-1975 του Δ.Σ.

47 Πράξη 4η/30-12-1983 του Δ.Σ.

48 Πράξη 3η/26-5-1986.,

θα λέγαμε στελέχη, έχουν απομακρυνθεί απ' αυτό λόγω μετεγκατάστασης ή επαγγελματικών υποχρεώσεων, που τους κρατούσαν μακριά από το Βελεστίνο. Τα μαθήματα των ΧΜΟ συνεχίζονται τώρα κάθε Σάββατο και οι κύκλοι μελέτης Αγίας Γραφής ανδρών και γυναικών κάθε Πέμπτη ξεχωριστά. Κάθε πρώτη Πέμπτη του μηνός ο Ρ. Καραμπερόπουλος Θεολόγος κηρύττει επί αγιογραφικών θεμάτων.[49]

Άλλη αξιόλογη πράξη αλληλεγγύης είναι η έγκριση από το Δ.Σ. και η αποστολή χρηματικής βοήθειας 50.000 δρχ στους αδελφούς της Ρουμανίας.[50] Ενώ λίγες μέρες αργότερα το Δ.Σ. αποφασίζει τη σύγκλιση Γ.Σ. με θέμα «αγορά ακινήτου για την ανέγερση Ι.Ν. Αγίου Γεδεών».[51] Ο Σύλλογος διένυε 26 έτη λειτουργίας και προσφοράς στη νεολαία του Βελεστίνου και ωρίμασε η ιδέα μεταξύ των μελών να καταγραφεί η ιστορία του και η προσφορά του. Έτσι στο Δ.Σ.[52] αποφασίστηκε η έκδοση βιβλίου όπου θα καταγράφονταν η ιστορία του Συλλόγου με τις εξής προϋποθέσεις όπως αυτές καταγράφονται στα πρακτικά:

1. Να έχει την όλη επιμέλεια του βιβλίου το Δ.Σ. του συλλόγου

2. Να δοθεί προς μετάφραση στην νεοελληνική γλώσσα του κειμένου του βίου του Αγίου Γεδεών και του Πανηγυρικού λόγου της εορτής του Αγίου, καθ' υπόδειξιν της Ι.Μ. Καρακάλλου Αγίου Όρους, εις τον Νικόλαον Ψαρουδάκην συγγραφέα.

3. Εξουσιοδοτήθηκε ο Πρόεδρος Δ. Αναγνώστου να έχει τον όλον συντονισμό για την έκδοση του βιβλίου.

Για την έκδοση του βιβλίου αυτού έγινε ειδική συνεδρίαση του Δ.Σ. στην οποία τα μέλη αποδέχθηκαν την ιστορία του Συλλόγου, όπως αυτή γράφτηκε από τον Δ. Αναγνώστου και το φωτογραφικό και δημοσιογραφικό υλικό που συγκέντρωσε ο ίδιος επί σειρά ετών. Επί του προλόγου που έγραψε ο ίδιος εξέφρασε αντιρρήσεις ο Γραμματέας του Συλλόγου Νικόλαος Σίγουρας του Κων/νου. Τέλος αποφασίστηκε το θέμα του προλόγου να επανεξεταστεί στο προσεχές Δ.Σ.[53]

Μετά από δύο χρόνια[54] καθορίζεται ακριβώς ο τρόπος καταχωρήσεως των περιεχομένων του βιβλίου για την ιστορία του Συλλόγου. Τελικά το βιβλίο τυπώθηκε σε άγνωστο αριθμό αντιτύπων και πάρθηκε η απόφαση να σταλεί σε όλα τα μοναστήρια της Ελλάδος και σε πρόσωπα που έχουν σχέση με το Βελεστίνο και κατοικούν εκτός αυτού, τα δε χρήματα που θα συγκεντρωθούν από την πώλησή του θα αξιοποιηθούν για την επέκταση της αίθουσας και την κατασκευή μικρής κουζίνας.

Οι συζητήσεις για την οικοδόμηση ναού ή ναϊδρίου αφιερωμένου στον Άγιο Γεδεών συνεχίζονται και αποτυπώνονται και στις Γ.Σ. όπως σε αυτή της 6ης Ιανουαρίου 1991, όπου αποφασίζεται η σύσφιξη των σχέσεων με την Ι.Μ. Καρακάλλου Αγίου Όρους, όπου φυλάσσονται οστά του Αγίου Γεδεών και υπάρχει η δυνατότητα η Ι.Μ. να βοηθήσει τον Σύλλογο στην κατασκευή ναϊδρίου και επανέρχεται το θέμα της αγοράς οικοπέδου για το σκοπό αυτό. Προτείνεται επίσκεψη στην εν λόγω Μονή για τη συζήτηση του θέματος με τους γέροντες της Μονής.

49 Πράξη 4η/27-11-1088 του Δ.Σ.
50 Πράξη 1η/2 Ιανουαρίου 1991 του Δ.Σ.
51 Πράξη 2η/13-1-1991 του Δ.Σ.
52 Πράξη 5η/4-7-1991.
53 Πράξη 6η/16-7-1991 του Δ.Σ.
54 Πράξη 4η/16-9-1993.

Σε έκτακτη Γ.Σ. στις 23-3-1991[55] συζητείται το θέμα αγοράς οικοπέδου και ανέγερση Ι.Ν. Αγίου Γεδεών. Προτάθηκαν τρία οικόπεδα για το σκοπό αυτό. Το οικόπεδο που ανήκε στην ενορία της Κοιμήσεως Θεοτόκου (Παναγίας) που βρίσκεται κοντά στην πλατεία «Σμολένσκυ», ή κάποιο οικόπεδο του Δήμου, ή ο πίσω χώρος του Πνευματικού Κέντρου του Συλλόγου με ένα μικρό παρακείμενο οικόπεδο που πωλούνταν τότε και έπρεπε να αγοραστεί από το Σύλλογο. Διαφορετικά αν τίποτε δεν ευδοκιμούσε να χτιστεί ένα εξωκλήσι. Αποφασίστηκε να επισκεφτούν τον Μητροπολίτη και να του θέσουν το όλο ζήτημα.

Στην ίδια Γ.Σ.[56] αποφασίστηκε να ζητηθεί η άδεια από την Ι.Μ. Καρακάλου να επανεκδώσει ο Σύλλογος το βιβλίο με τον «Βίο του Αγίου Γεδεών». Φαίνεται πως πήρε την έγκριση, και χρηματική βοήθεια από το Μοναστήρι, αλλά δεν κατόρθωσε να εκδώσει το βιβλίο αυτό για άγνωστους λόγους και επέστρεψε τα χρήματα στο Μοναστήρι στις 6 Ιανουαρίου 1994. Το ίδιο έτος το Μοναστήρι εξέδωσε μόνο του το «Βίο του Αγίου Γεδεών» και απέστειλε αρκετά δέματα με αντίτυπα στο Σύλλογο, ο οποίος με τη σειρά του[57] αποφασίζει να τα διανείμει δωρεάν στις ενορίες του Βελεστίνου, Ριζομύλου, Στεφανοβικείου, Κάπουρνας και Αγίου Γεδεών Τυρνάβου. Αργότερα μοιράστηκαν και στην Ι.Μ. Παναγίας Κάτω Ξενιάς και στα Σχολεία του Βελεστίνου. Έτσι είχαν τη δυνατότητα οι πιστοί να μάθουν περισσότερα για το βίο του Αγίου Γεδεών, ο οποίος καταγόμενος από την Κάπουρνα, σήμερα Γλαφυραί, έζησε στο Βελεστίνο και στη Χλόη, εμόνασε στην Ι.Μ. Καρακάλου, μαρτύρησε δε στον Τύρναβο Λαρίσης κατά την διάρκεια της Τουρκοκρατίας.

Η 30η Δεκεμβρίου 1999[58] αποτελεί ξεχωριστή ημέρα για το Σύλλογο. Αφενός γιατί εορτάζει ο Άγιος Γεδεών προστάτης του αλλά και γιατί μετά τη Θεία Λειτουργία την οποία τέλεσε ο Μητροπολίτης κ.κ. Ιγνάτιος, πραγματοποίησε για πρώτη φορά επίσκεψη στην αίθουσα του Συλλόγου, όπου ενημερώθηκε για τη λειτουργία του και του ετέθη η θέληση των μελών του για την ανέγερση Ι.Ν. Αγίου Γεδεών στο Βελεστίνο και η εναλλακτική πρόταση για την κατασκευή παρεκκλησίου στον πρόναο του Ι.Ν. Αγίων Κων/νου και Ελένης Βελεστίνου.

Στα κατοπινά χρόνια το Σύλλογο απασχόλησε επανειλημμένα η κατασκευή λατρευτικού χώρου προς τιμήν του Αγίου Γεδεών. Υπήρχαν δύο προτάσεις. Η πρώτη αφορούσε την ανέγερση Ναού. Οικόπεδο όμως δεν υπήρχε ούτε παραχωρήθηκε κάποιο από τα προτεινόμενα από τον Σύλλογο. Επίσης και από τη Μητρόπολη δεν υπήρχε κάποιο έγγραφο-απάντηση στο αίτημα του συλλόγου και από την έρευνα των αρχείων δεν βρέθηκε κάτι σχετικό. Η δεύτερη παίρνοντας υπόψη την οικονομική δυσκολία και την έλλειψη οικοπέδου, πρότεινε την κατασκευή παρεκκλησίου του Αγίου Γεδεών εντός του Ι.Ν. Αγίων Κων/νου και Ελένης.

Τελικά αποφασίστηκε στην Γ.Σ. της 30ης Δεκεμβρίου 2001 η κατασκευή παρεκκλησίου στον νάρθηκα της δυτικής εισόδου του Ι.Ν. Αγίων Κων/νου και Ελένης Βελεστίνου όπου βρισκόταν μία μικρή αποθήκη και ακριβώς απέναντι από το υπάρχον παρεκκλήσι της Αγίας Παρασκευής. Αποφασίστηκαν δε και συγκεκριμένα βήματα και ενέργειες για το όλο εγχείρημα. Υπεύθυνος για την χωροθέτηση των εικόνων και την αγιογράφηση θα ήταν ο εφημέριος του Ι.Ν. π. Γεώργιος Αλεξίου με την σύμφωνη γνώμη του ιδίου. Ωστόσο

55 Πράξη 3/23 Μαρτίου 1991.
56 Πράξη 3/23 Μαρτίου 1991.
57 Πράξη 1η/15-3-1994) του Δ.Σ.
58 Πράξη 1η /30-12-1999 του Γ.Σ.

δεν ανευρίσκεται στο αρχείο επιστολή του προέδρου του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου του ως άνω Ναού, όπου να διατυπώνεται η άρνησή του ή η κατάφασή του γι αυτό, αν και από το 2001 έλαβε επιστολή από το Σύλλογο με κοινοποίηση στο Μητροπολίτη για το σκοπό αυτό. Από μαρτυρίες διαφόρων προσώπων προκύπτει ότι υπήρχε η θέληση απ΄ όλους για την κατασκευή του παρεκκλησίου. Φαίνεται επίσης ότι ο πρόεδρος συζητούσε με τον Μητροπολίτη για το παρεκκλήσι του Αγίου Γεδεών. Αυτό συνάγεται από το γεγονός της απόφασης[59] να σταλεί επιστολή στο Μητροπολίτη με το ανάλογο θέμα, η οποία έγραφε: «Σε συνέχεια των προφορικών επικοινωνιών επανερχόμαστε στο θέμα (...) και προτείνουμε: α. Την δημιουργία παρεκκλησίου προς τιμήν του Αγίου Γεδεών στο χώρο του πρόναου στα δεξιά απέναντι από το ήδη υπάρχον παρεκκλήσι της Αγίας Παρασκευής (...) και β. Ο Σύλλογος αναλαμβάνει τα έξοδα της δημιουργίας αυτού». Ουδεμία απάντηση ελήφθη από τη Μητρόπολη και παρεκκλήσι Αγίου Γεδεών δεν κατασκευάστηκε ποτέ. Το θέμα παρέμεινε ανοικτό.

Το 2002 ανακύπτει νέο πρόβλημα για το Σύλλογο (Γ.Σ. 30-12-2002), η νομιμοποίηση του κτιρίου. Τα παλαιά κτίσματα κτιζόταν με άδεια, η οποία εκδιδόταν από την αστυνομική αρχή του τόπου. Η άδεια αυτή αν και αναζητήθηκε στο αρχείο του Συλλόγου, όπως και τα σχέδια του πολ. μηχ. Γιαλίδη, δεν βρέθηκαν και γι αυτό θεωρήθηκε ότι το κτίριο ήταν αυθαίρετο. Την νομιμοποίησή του αλλά και τα νέα σχέδια για την επέκτασή της αίθουσας μαζί και την αδειοδότηση κατασκευής διεκπεραίωσε ο Πολ. Μηχ/κός Παύλος Κωνσταντάς. Η νομιμοποίηση από το Τμήμα Πολεοδομίας έγινε τρία (3) χρόνια αργότερα, το 2005 και φέρει τον αριθμό 233/13-5-2005. Η άδεια δε της προσθήκης στο υπάρχον κτίριο εκδόθηκε την 19η Μαΐου 2005 και φέρει αύξοντα αριθμό 246.

Το έτος 2004 ο Σύλλογος βρίσκεται σε πένθος και τούτο διότι ο εν ενεργεία πρόεδρος του κατά το χρονικό διάστημα, 1974-2004, Δημήτριος Αναγνώστου εκδημεί την 1η Φεβρουαρίου 2004, ενώ ο παλαιός πρόεδρός του και κυριολεκτικά ιδρυτής του, Ιωάννης Κολοβός, εκδημεί μερικούς μήνες αργότερα, την 28η Μαΐου 2004. Στους εκδημούντες, προσφέρθηκαν οι ανάλογες τιμές, έκτακτη συνεδρίαση, παράσταση στις κηδείες κατάθεση στεφάνου, επικήδειοι και δημοσίευση ψηφίσματος.

Στις 11 Μαρτίου 2004 το Δ.Σ. ανασυντάχθηκε και νέος πρόεδρός του εκλέγεται ο Αντώνιος Φραγκούλης, πρώην ομαδόπουλο των ΧΜΟ, ομαδάρχης και μέλος του Συλλόγου και ταμίας του Δ.Σ. από 7 Ιανουαρίου 1992.[60] Ο Αντώνιος Φραγκούλης είναι καθηγητής Αγγλικής γλώσσας και πτυχιούχος Θεολογίας. Εργάζεται στην Πρωτοβάθμια εκπαίδευση ως Σχολικός Σύμβουλος Αγγλικής γλώσσας.

Με την (πράξη 3η/15-9-2005 του Δ.Σ.) αποφασίστηκε η επέκταση της αίθουσας σύμφωνα με το σχέδιο του Πολιτικού Μηχανικού Παύλου Κωνσταντά και την εκδοθείσα άδεια οικοδομής. Στην κατασκευή της τοιχοποιίας αλλά και της κεραμοσκεπής σε ολόκληρο το κτίριο συνέβαλε τα μέγιστα ο οικοδόμος Βασίλειος Πάτας, μέλος του Συλλόγου και αντιπρόεδρος του Δ.Σ. όπως και πολλά μέλη του Συλλόγου προσφέροντας όλοι εθελοντική εργασία. Επίσης και πολλές γυναίκες μέλη συνέβαλαν στην καθαριότητα των αιθουσών και των επίπλων και βιβλίων των βιβλιοθηκών, τα οποία σκονίστηκαν από την διάνοιξη τοίχων. Καθοριστική επίσης ήταν και η συνεισφορά του Δήμου ο οποίος στα πλαίσια επιχορηγήσεων στα σωματεία του Δήμου πρόσφερε επιχορηγήσεις και στον Σύλλογο, ώστε να αγοραστούν τα απαιτούμενα υλικά για την αποπεράτωση του έργου. Πρέ-

59 Πράξη 5ης/10-12-2002 του Δ.Σ

60 Πράξη 1η /7-1-1992 του Δ.Σ.

πει να αναφερθεί επίσης και η ευγενική προσφορά του Πολ. Μηχ. Παύλου Κωνσταντά, ο οποίος πρόσφερε υπηρεσία άνευ αμοιβής και του εμπειροτέχνη Ιωάννη Χολέβα, ο οποίος με το συνεργείο του πρόσφερε δωρεάν εργασία για την κατασκευή των επιχρισμάτων. Η πλακόστρωση της νέας αίθουσας οφείλεται στην προσωπική εργασία του προέδρου Αντωνίου Φραγκούλη και του μικρού υιού του Ευαγγέλου. Η αίθουσα κατ' αυτόν τον τρόπο διπλασιάστηκε και αποκτήθηκε και χώρος κουζίνας για την παροχή διαφόρων μικροεξυπηρετήσεων.

Αξίζει να σημειωθεί ότι και στο παρελθόν έγιναν βελτιώσεις στο κτίριο, όπως η ανακατασκευή των βοηθητικών χώρων, η πλακόστρωση της αίθουσας και η εγκατάσταση κεντρικής θέρμανση (Πράξη 3η του Δ.Σ. της 22ας Μαΐου 2000). Παραλλήλως όλων αυτών ο Σύλλογος τώρα ασχολείται αποκλειστικά με το πνευματικό του έργο. Λειτουργούν κύκλοι μελέτης της Αγίας Γραφής αποτελούμενοι από άνδρες και αντίστοιχοι γυναικών, καθώς και ΧΜΟ. Ομιλητής τακτικός ο Αντώνιος Φραγκούλης συνεπικουρούμενος από τον Δημήτριο Μακρονάσιο δάσκαλο και θεολόγο και τον πατέρα Γεώργιο Αλεξίου. Κατά καιρούς λειτουργούσε και κύκλος νέων μητέρων. Συνεργάζεται πάντοτε με τη Μητρόπολη Δημητριάδος και δέχεται από αυτήν ομιλητές κατά τακτά χρονικά διαστήματα, ενώ ανά δεκαπενθήμερο ομιλητής είναι ο πατήρ Θεόδωρος Παπασακελαρίου. Πέραν αυτών άλλοι ομιλητές οι οποίοι ομίλησαν στην αίθουσά του κατ' επανάληψη, τα τελευταία χρόνια, ήταν: ο σεβασμιότατος κ.κ. Ιγνάτιος, ο γέρων Γρηγόριος Χατζηνικολάου της Ι.Μ. Αγίας Τριάδος Άνω Γατζέας, πνευματικός αρκετών μελών του Συλλόγου, ο π. Αθανάσιος Κολλάς, ο οποίος πάντοτε κλείνει με την ομιλία του, τις κατ' έτος εργασίες των κύκλων μελέτης Αγίας Γραφής, ο π. Θεόδωρος Μπαλτάκας, ο π. Μιχαήλ Βαΐου, πνευματικός του Βελεστίνου, ο π. Χαρίλαος Παπαγεωργίου, ο π. Αιμιλιανός Καζαντζίδης και οι λαϊκοί Ρήγας Καραμπερόπουλος θεολόγος, Βασίλειος Παπανικολάου θεολόγος, Σταύρος Παπαγεωργίου συμβολαιογράφος και Δημήτριος Καραμπερόπουλος ιατρός ενώ παλαιότερα ο ιατρός Μ. Μηλίγκος εξ Αθηνών.

Η προσφορά του Συλλόγου στην κοινωνία του Βελεστίνου από την εποχή της ιδρύσεώς του μέχρι σήμερα αποτιμάται θετικότατα. Γιατί προσέφερε στους νέους καλή συναναστροφή και διαπαιδαγώγηση, η οποία ελεγχόταν από άτομα μορφωμένα, εθίζονταν οι νέοι στην ανάγνωση βιβλίων με χριστιανικό, λογοτεχνικό ή ιστορικό περιεχόμενο αλλά ανέτρεχαν και σε εγκυκλοπαιδικά λεξικά, τα οποία διαθέτει η βιβλιοθήκη του για εμπλουτισμό των γνώσεών τους. Μάθαιναν και μαθαίνουν να ασκούνται στην αρετή και την προκοπή και διαμορφώνουν ισχυρούς χαρακτήρες. Εξασκούνται σε πράξεις αλληλεγγύης και φιλανθρωπίας. Επίσης κατηχούνται στην Ορθοδοξία και ορθοπραξία. Αυτό έχει σαν συνέπεια τη σωστή ηθική και κοινωνική τους διαπαιδαγώγηση, η οποία αντανακλάται στην κοινωνική ζωή του Βελεστίνου.

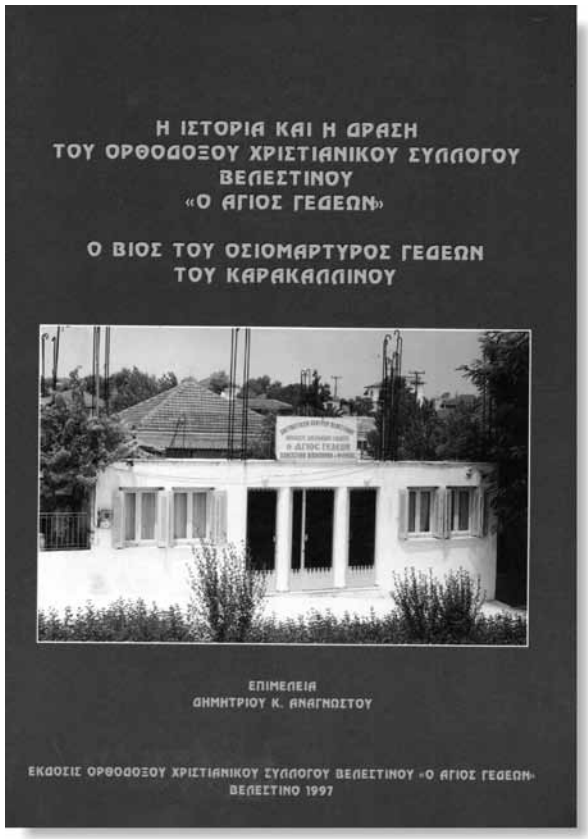

Ο τίτλος του βιβλίου για το ιστορικό του Συλλόγου «Άγιος Γεδεών» Βελεστίνου.

Αναμνηστική φωτογραφία νέων του Βελεστίνου το 1966 στο χώρο όπου ανεγείρονταν το πνευματικό Κέντρο του Ορθόδοξου Συλλόγου «Άγιος Γεδεών».

ΣΤΑΥΡΟΣ Π. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

Τοπωνύμια Μικρού Περιβολακίου (Ταχταλασμάν)

«Τούτο το χωρίον ήτο τουρκικό, ήδη ηγοράσθη υπό χριστιανών οίτινες ωκοδόμησαν ναόν, αλλά εισέτι δεν εγκαινιάσθη και οι μεν έχουσι την εικόνα της αγίας Αικατερίνης οι δε βλαχοποιμένες την εικόνα του Αγίου Μοδέστου, τούτου ένεκα ευρίσκονται εις διαφωνίαν περί του εγκαινιασμού του ναού. Τελικώς επικράτησε και κατασκευάσθηκε η εκκλησία του Αγίου Μοδέστου. Κατοίκους έχει 305, οι δε κάτοικοι εισί γεωργοί και ποιμένες».[1]

Τοπωνύμια της περιοχής του χωρίου Ταχταλασμάν, σημερινού Μικρού Περιβολακίου: αγρός στη θέση Ζάλα, Ισκί Μπακαλάρ, Μυγδαλιές, Κουζλότ, Χεϊντί Αλτί, Κόντζια Τσεκούρ, Καραϊτζίρ Κάτω, Μεζάρ Τεπέ, Κεζά-Τεάρ, Ιντζί Ταρλά[2] και Μαυρόγια (συμβόλαιο 529/1899) Τζαμί, Γκερίζ, Απέναντι του Τζαμίου, Πλατάνια, Παλαιοκόπρι, Σαϊρ Τάσι, Σύνορο Γερμή, Βρωμόξυλα, Κοι Λοϊ, Μαγούλα Τζιουβρέντζ, Ντε Τσικουρού, Πικραμυγδαλιά, Μπάς[3] Τσϊρ, Καρά Ιντζήρι, Αλαταργιά Κρανόρευμα, Γκουντζιαμπέτ Αναύρα, Γκουτζαμίτα, Μακρυά Λάκκα, Ράχη Ζάλα-Λυγαριά, Μνήματα, και Αμπέλια (συμβόλαιο 1003/1900)˙ για το τοπωνύμιο Μνήματα σχετικό και το με αριθμό 9234/1916 συμβόλαιο. Ζάλα, Ισκί Μπακαλάρ, Μυγδαλιές, Κουζλότ, Χεϊντί Αλτίν,[4] Κόντζια[5] Τσεκούρ Καραϊτζίρ Κάτω, Μεζάρ Τεπέ,[6] Κεζά-Τεάρ, Ιντζί Ταρλά και Μαυρόγια (συμβόλαιο 529/1899) Τζαμί, Γκερίζ,[7] Απέναντι του Τζαμίου, Πλατάνια, Παλαιοκόπρι, Σαϊρ Τάσι,[8]

1 Περιοδικό *Προμηθεύς,* 1891, αρ. ΚΗ΄, Περί του Δήμου Φερών, σελ. 221-224, εδώ 223-224.

2 Στην τουρκική γλώσσα σημαίνει αγρός Μαργαριτάρι, δηλαδή εξαιρετικός αγρός Α΄ κατηγορίας.

3 Στην τουρκική γλώσσα η λέξη bas σημαίνει κεφάλι, κορυφή

4 Στην τουρκική γλώσσα altin σημαίνει χρυσός.

5 Στην τουρκική γλώσσα η λέξη Koca σημαίνει μεγάλος.

6 Στην τουρκική γλώσσα Mezar Tepe σημαίνει λόφος με τάφους, δηλαδή το αντίστοιχο τοπωνύμιο Μνήματα στα ελληνικά.

7 Στην τουρκική γλώσσα geriz σημαίνει τόπος με ακαθαρσίες.

8 Στην τουρκική γλώσσα η λέξη Sair Tas σημαίνει κινούμενη πέτρα.

Σύνορο Γερμή, Βρωμόξυλα, Κόϊ [9] Λοϊ, Μαγούλα Τζιουβρέντζ, Ντε Τσικουρού, Μπάς[10] Τσαϊρ, Καρά Ιντζήρι, Αλαταργιά Κρανόρευμα, Γκουντζιαμπέτ Αναύρα, Γκουτζαμίτα, Μακρυά Λάκκα, Ράχη Ζάλα-Λυγαριά, Μνήματα, και Αμπέλια.(συμβόλαιο 1003/1900). Προφανώς είναι τα ίδια ακίνητα με το παραπάνω συμβόλαιο. Για το τοπωνύμιο Μνήματα σχετικό και το με αριθμό 9234/1916 συμβόλαιο και για το τοπωνύμιο Μπαγλάρ το 6697/1911.

Με το 1005/1900 συμβόλαιο, ο Νικόλαος Ντζατζάφης, κάτοικος Ταχταλασμάν, κτηνοτρόφος, αγοράζει μεταξύ άλλων από το Βασίλειο Π. Βασιλάκη, δικηγόρο, κάτοικο Βόλου, αντί 1150 δραχμών, τους αγρούς με τα παρακάτω τοπωνύμια: Γκοτζιά, Κουζουλότι, Μπελή Τσαϊρ, Ιντίκ Ζαρλά. τοπωνύμια Παλιόκαστρο - αγρός πέντε στρεμμάτων με σύνορα Στέργιο Ταχούλα Νικόλαο Μπαλαμούτη και δρόμο - Μεγάλο Κρανόρευμα, Καλαντζή Βρύση, Κόρ Κουγιού[11] (συμβόλαιο 10906/1921). Με το επόμενο συμβόλαιο ο Μιχαχαήλ Ζήση Παπαζήσης αγοράζει τους παρακάτω αγρούς από το Μιχαήλ Ιωάννου Τσουμπέκο, με τα αντίστοιχα τοπωνύμια: Μανδραλίκι, Μπουρτζέκι, Τζαλτή, Καραυτολή, Κατζά, Σαράντα Στρέμματα, Τζαϊρτζί, Σαριγκιόλ Γερεντέ, Κάρα Ιντζέφ, Γεφύρια, Παρασπόρι Τσίκ, Ιντζέρ, Ορμάνι, Καρακατσάνη, Κορ-Κουγιού, Σγουρδού-Κράν, Ορτά–Παρά, Χωράφι Νταιαμπλίκι, Καρά, Νιομπλάκη, Κουσαλτί, Μπεκίρ Μπαμπά, Γκοντζιά Τεπέ, Τζουντίν Μπουρνού, Γκορτζιά Τσιμπούρι, Μποστανοτόπι, Ιντζίρι Αυλού, Ορμάν Αυλασί (συμβόλαιο με αριθμό 103831919). Αυλαγάς στη θέση Συκιά εντός του χωρίου, ενός περίπου στρέμματος, με σύνορα ιδίου πωλητού και Σουϊν Όμπασι (συμβόλαιο 571/1899). Αγροί στη θέση Προσήλιο και Κρεββάτι Προσήλιο (το τοπωνύμιο Προσήλιο είναι το ίδιο με το τοπωνύμιο Γεφυράκι) αναφέρονται στο συμβόλαιο 10515/1920. Αγρός στη θέση Άγιος Αθανάσιος με όρια Γεώργιο Παπαστεργίου, Νικόλαο Πρασσοδήμο, ράχη, δρόμο και με Πούλιο Στρούλια, Αρντί-Ταλτί, Πουρνάρι, Γκουτζιά-Πουρνάρι (συμβόλαιο 10579/1920). Τοπωνύμια Κεραμιδαριό, Ποταμιά, Περιφέρεια, (10810/1921). Με το 10753/1920 συμβόλαιο ο Γεώργιος Τέγου Γιάτσιος, κτηματίας, κάτοικος Ταχταλασμάν, επώλησε στο Ζήση Τέγου Γιάτσιο, κτηματία, κάτοικο Βελεστίνου, αντί 4.000 δραχμών, τα παρακάτω ακίνητα: -Κοντζιά Μπασλάρ με όρια Χατζή Χαμήτ Ζεϊν Σαλή Μουσταφά, -Επάνω Μαυροσυκιά με όρια Πασά Ζενετί Ουσεϊν Όμπασι και Χατζή Χαμέτ, Κοτζιά Αχμέτ, -Ανάβρα, με όρια Σεϊνταλή Μουσταφά Αχμέτ, Ιμβραήμ και ρέμα, -Τυφλοπήγαδο, τεσσάρων στρεμμάτων, με σύνορα Σουρχάν Μουσταφά, Ιμβραήμ Μουσταφά, Σαλή Αχμέτ και δρόμο, -Κοζλή Νταμπασί, στρεμμάτων πέντε, με σύνορα Αμπτουραμάν Χασάν, Μπος Βελή και δρόμο, -Γιαϊκίν Σουκουρού, στρεμμάτων είκοσι, με σύνορα Σεϊν Ταλή Μουσταφά Αρίφ και Χατζή Χαμέτ, -Επάνω Αυλαγά, τεσσάρων στρεμμάτων, με σύνορα Αχμέτ Ιμβραήμ Σαλή Ισμαήλ και δρόμο, -Ταρσί Αρδί, τεσσάρων στρεμμάτων, με σύνορα Μαχμούτ Ιβραήμ Δαλίλ Μετσί και ράχη, -Μπεσίκι Τεπέ Αλή, στρεμμάτων τεσσάρων, με σύνορα Σεϊνταλή Μουσταφά, Αβδουλά Αλή, Αρίζ και ράχη, -Μποστανλίκι, ενός στρέμματος, με σύνορα Αχμάτ Ιβραήμ, Μουσταφά Ισεϊν, Βελή Ισούφ και δρόμο, -Μπαχανί, στρεμμάτων επτά, περιφερείας Σαρασλάρ, -Νταϊτσίκ Τσαρδά, περιφερείας του χωρίου Γερμή, στρεμμάτων τεσσάρων, με σύνορα Σιλίμ Αγά Σεϊνταλή Μουσταφά και Ρουμάνι, -Αγρός στη θέση Τούρκα, 500 τ.μ., με σύνορα Αρίζ Χουσεϊν, χάνδακα και Αχμέτ Ιμβραήμ. Τοπωνύμια Ριντζιπλή (το ίδιο έχει και η κτηματική περιφέρεια Μεγάλου Μοναστηρίου), Μπάρα Μα-

9 Σημαίνει χωρίο στην τουρκική γλώσσα.

10 Στην τουρκική γλώσσα σημαίνει κορυφή, αρχή, κεφαλή.

11 Kor Kuyu, στην τουρκική γλώσσα σημαίνει τυφλό πηγάδι ή τυφλοπήγαδο.

σιακό, Μανδριά, Κάτω Μαχαλά, Σεβρή, Ρόπετρα, Μαύρη Συκιά (συμβόλαιο 669/1900). Τοπωνύμια Ίσωμα Γιάννου, Αρναούτ Γενή, Μπαλή Τσαϊρι, Τουρκάν Τουρουσού, Κος Καϊσέ, Τσιτσέκ Γιντζίρ, Τεπέ Τσικουρού, Καρά Ιντζίρ, Μικρό Κρανόρεμα, Κοτζιά Μπελέτ, Μπουζάν Γερί (συμβόλαιο 721/1900 και 1379/1901). Τοπωνύμιο Κομνού Μπαϊρέ, Κονσούλ Γερ, Σκορτούς Αμαντίν Γιαννί (συμβόλαιο 667/1900). Τοπωνύμια Μικρό Ντουλάπι, Ρεύμα Στόμα, Αλώνια, Ταήρ Μεσί, Γερμή Σουϊτί, Σαί Σαρλή, Γκιουζούνι, Κουρί Καρδοπί, Αυλαγάδες, Μετζίτ Γιαννού, (συμβόλαιο 532/1900). Τοπωνύμια Λωρίδες, Αυλαγάς άνωθεν του Σχολείου, Τρανή Γούρνα, Πρώτη Περιφέρεια, (συμβόλαιο 503/1900). Τοπωνύμια Κουτλούκι Ποταμιά, Γούρνα Τρανή, Κάτω Αγριελιά, Παλιά Μανδριά, Καλαμάκι, Αμαξόστρατα, Μεγάλη Μαγούλα, Μικρή Μαγούλα, Καραγάτσι Πλαγιά, Μπάκα Ανάβρα, Καβάκι, Κολτσιδιά Καραλύμπου, Κουτλούκ Γερ, Παλιάμπελα, Κουζλότι, Τσιφλίκι, Ντουλάπι, Αμπέλια Αυλαγά, Τζαμί Αυλαγά, Καραούλι, μία οικία στη θέση Μεσοχώρι με σύνορα Παπαστεργίου Οικονόμου, δρόμο και Βαϊτση Σταθόπουλο (συμβόλαιο 263/1899). Τα τοπωνύμια Χούστα, Γκορτζιά-Ντερέ, Καζαλότ, Καλακάμπα, Καραλώμπα, Γκοζί-Καϊσέ, Κοζαλντάτα, Καϊρ-Γιολά, Καργκέν-Ντερέ, Ντερεκλή στο 4761/1909 συμβόλαιο. Εκτός από το Μεγάλο Μοναστήρι και το Μικρό Περιβολάκι έχει το τοπωνύμιο Στημένη Πέτρα. Προφανώς θα είναι το ίδιο στα όρια των κτηματικών περιφερειών των δύο χωρίων. (βλ. συμβόλαιο 7263/1951). Το τοπωνύμιο Λωρίδες συνορεύει με το τοπωνύμιο Τσαρδάκαλι.

Τα τοπωνύμια Σιβρί Γρέκι, Καϊνάτι, Σκεντέρια Μπαρ Λενί, Κουρί Κιουτένι, Οτούρ, Γιουκαρί Γκιουρντζή, Γκλουργκή, Σειρά Μπαντή, Καραλόμπα, Γάμπη, Γιουκαρί Αυλού, Επάνω Κλουϊ Αρκά, Τσεσμέ Τασί, Κιζί Λοτ, Γκλου Γκεντουρουσί, Αναζί, Άμπελο στη θέση Ρεύμα (συμβόλαιο 44/1898), Ζεϊτή Μπορνού, Μεζαρέλ Αλτή, Οτζάϊνα, Καρκάτι, Μαντραλιά, Ντερμή Καμπισί, Σμαήλ Πασιά, Γιολ Γενί, Ντερί Αζιντί, Κόμνου Μπαϊρί, Χόντζα Γερί, Γκουρνιτζή Ντερέ, Κουτσούκ Γερεντζή, Τσαρδακράκι, Καλκαμάκ, Ντάγ-Ντιμπή, Ντεριγκλή Ισουϊν, Καρά-Νταλίπ, Γιοκαρή Κλόρ Κοϊου, Κιόρ Κουϊου,[12] Μπιν Τέμ Γιασί, Ορμάν Αυλουσού, Κιντζίρ Αυλουσοντάπ, Παμπούκ Γερί, Γκοτζά Τσικούρι, Μποστανοτόπι, Βαμβακοτόπι, Μποστανλίκι, Κορού[13] Κισσέ, Ναρ Αλτίν[14] (συμβόλαιο 225/1899). Με το συμβόλαιο αυτό έγινε αγοραπωλησία 58 ακινήτων αξίας 3080 δραχμών. Πωλητής ο Νάκος Αποστολόπουλος, γεωργός και αγοραστές οι αδελφοί Κωνσταντίνος και Δημήτριος Μπουτζιάκας, αγωγείς, κάτοικοι Ταχταλασμάν. Τα τοπωνύμια Βρυσούλα, Κρανιές, Σπηλιά, Ράχη, Οδός Δεδέργιαννη, αναφέρονται στο συμβόλαιο 990/1900. Για το τοπωνύμιο Τυφλοπήγαδο βλέπε το 936/1900 συμβόλαιο. Το τοπωνύμιο Σβέντζα ή Καραγάτσι ή Πλαγιά αναφέρεται στο 263/1899 συμβόλαιο και στο 14970 συμβόλαιο. Έχει έκταση 36 στρεμμάτων, ιδιοκτησίας τότε Γεωργίου Μπαλαμώτη του Νικολάου και της Ζώης (το έδωσε προίκα στην κόρη του Γιαννούλα) και συνορεύει με κτήματα Παναγιώτου Γκόμα, Δημητρίου Ντόντου, Γεωργίου Τσουμπέκου, πρώην Γεωργίου Αποστολίνα, κληρονόμων Ζήση Πράσσου και Ζήση Γιάτσιου. Τα τοπωνύμια Μπάρα, Συκιά, Χαντάκι Αμπέλια Μανδριά, Κάτω Μαχαλά (αγρός), Μαύρη Συκιά και Μποστάνια, μνημονεύονται στο 8419/1915 συμβόλαιο. Το τοπωνύμιο Παντελή Γέφυρα, περιφερείας Μικρού Περιβολακίου, μνημονεύεται στο 859/1934 συμβόλαιο, εκτάσεως 28 στρεμμάτων και συνορεύει γύρωθεν με ιδιοκτησίες Στεργίου Ιωάννου Σκρίμπα, Δημητρίου Ιωάννου

12 Στην τουρκική γλώσσα σημαίνει σκούρος.

13 Στην τουρκική γλώσσα σημαίνει άλσος.

14 Στην τουρκική γλώσσα σημαίνει ρόδι (Νάρ) μαλαματένιο ή χρυσαφένιο.

Σκρίμπα, Αδελφών Δ. Αποστολίνα, Γεωργίου Αγροκώστα, Παναγ. Τσουκαντάνα και κληρονόμων Στεργίου Παπαστεργίου˙ στο ίδιο συμβόλαιο αναφέρεται και το τοπωνύμιο Κλούρι Προσήλια με όρια Κουσίου Ταχούλα και Κωνσταντίνου Πουτσιάκα. Για το τοπωνύμιο Γιδομαντριά βλ. συμβ. 16692/1992. Σ.Π.Π.

Για τα τοπωνύμια Καλκάμπα, Χούσιου, Γκοτρτζιά Ντερέ, Καραλούμπα, Γκοζί Καϊσή, Χιούσα, Κοζαλητάντα, Γισλά, Γκαρντί Ντερέ, Ντερεκλή τα οποία σήμερα δεν χρησιμοποιούνται στις συμβολαιογραφικές πράξεις, κάνει μνεία το 4761/1909 συμβόλαιο και για το τοπωνύμιο Κάρ[15]-Γιολά που έχει περιέλθει και αυτό σε αχρησία κάνει λόγο το 4773/1909 συμβόλαιο. Τέλος τα τοπωνύμια Ντιντί Χασαντά, Κιουριντζί, Σανσαλή Ντιρεντί, Σαϊρ Ταλά Ταρλαντιντά, Γκόρ Ντεριντί, Αντζί, Χασμά Αλτί, Καρασουλούκι, Μπεκίρ Μπαμπά, Μετζίτ Καρσί Σαντά, Σερικλή Γιάς, Κός Αντιντά, Γκρόλ Ντερέ, Κουμνού, Καλαϊτζή, Ορμάνι Μπαντά Μπανάρ Γρεντή, Τζαμί Γιανιντά, Μπαλντατά, Μπαγλάρ Ιντζιτί, Τουτούν Γρεντί, Ζάρα Γιοδί, Γερλί[16] Σουτιντίμ, Αρτίνδι Λαντά, Τσαρλίκι Γιανιντά, Πουρνάρ Γιαννή, Κάρα Ντιλιμντή, Ερίκ Γιαννή, Κάρα Ισμαήλ Ασκουσού, Κοντά Τεπέ Μπαϊρι, Τσαϊρ Μπασιντά, Χαρμάν Αγλοσού, Τσαμάρ Γεριντή, Καλέτ Γιουλενέ, Τσισμεντέ, Καλκαμαντά, Τζαμάρ Γεριντί Σαρή Γιόλ Μπασιντά, Ασμά Αλταντά, Κιζιλστά, Ζελταλιντά, Μιζαρλίκι Γιαννιντά, Σάρη Γεριντί, Γκιόλ Γιανιντά, Κούρτ Γεριντί, Νταά Ταρλασαντά, Χόντζα Γιαρεντί, Καντάμ Γιαρεντί,Καρά Ιντζιρτί, Κοτζά Τεπέ Γιανιντά, Κούρτ[17] Γεριντά, Κιζιλέρ Μπαγερντά, Οζού Γέρ Μπασιντά, Πιντέ Αλτιντά, Τζαμί Αρτιντά, Ντιολουμντί αναφέρονται στο τόμο 10ο.

Στο σημείο αυτό θα κάνουμε μία αναφορά στον προσανατολισμό των τοπωνυμίων. Το τοπωνύμιο Ζάλα κείται ανατολικά του χωρίου, περίπου 800 μέτρα και είναι σύνορο με το τοπωνύμιο Περιφέρεια. Το τοπωνύμιο Μυγδαλιές κείται δυτικά του χωρίου 900 μέτρα και είναι σύνορο με την τοποθεσία Βρυσούλα. Το τοπωνύμιο Πλατάνια κείται δυτικά του χωρίου, 750 μέτρα περίπου και είναι σύνορο με το τοπωνύμιο Μυγδαλιές. Το τοπωνύμιο Μαγούλα κείται νότια του χωρίου, περίπου δύο χιλιόμετρα και είναι σύνορο με την κτηματική περιφέρεια Γερμή. Το τοπωνύμιο Κρανόρεμα κείται νότια του χωρίου, περίπου χίλια πεντακόσια μέτρα (πριν από τοπωνύμιο Μαγούλα) και είναι σύνορο με το τοπωνύμιο Προσήλιο. Το τοπωνύμιο Αμπέλια κείται βόρεια του χωρίου, τετρακόσια μέτρα περίπου. Το τοπωνύμιο Λυγαριά κείται νότια του χωρίου, 1200 μέτρα περίπου και είναι σύνορο με το τοπωνύμιο Παλαιόκαστρο. Το τοπωνύμιο Μπελή Τσαϊρ κείται δυτικά του χωρίου, τέσσερα χιλιόμετρα περίπου (προς την κτηματική περιφέρεια του χωρίου Μεγάλου Μοναστηρίου˙ το ίδιο τοπωνύμιο έχει και η κτηματική περιφέρεια του Μεγάλου Μοναστηρίου). Το τοπωνύμιο Βρυσούλα κείται εξακόσια (600) μέτρα δυτικά του χωρίου και είναι σύνορο με το τοπωνύμιο Μυγδαλιές. Έτερο τοπωνύμιο με την ονομασία Βρυσούλα κείται νότια του χωρίου, σε απόσταση πεντακοσίων μέτρων περίπου και είναι σύνορο με το τοπωνύμιο Πουρναλίκι ή Πουρναρούσια. Το τοπωνύμιο Παλαιόκαστρο (από το Κάστρο σώζονται μόνο οι πέτρες σκορπισμέρνες εδώ κι εκεί και οι πλάκες από τα Μνήματα) κείται βόρεια του χωρίου, 1200 μέτρα και είναι σύνορο με το τοπωνύμιο Αγριελιά. Στο υπ' αριθμ. 2336/1937 μνημονεύεται και ως Πλαιόκαστρο ή Περιφέρεια. Το τοπωνύμιο Παρασπόρια κείται νότια του χωρίου σε απόσταση περίπου δύο χιλιομέτρων και είναι όμορο με το τοπωνύμιο Χάβο. Το τοπωνύμιο Προσήλιο κείται 1800 μέτρα νοτι-

15 Στην τουρκική γλώσσα σημαίνει χιόνι.

16 Yerli, στην τούρκικη γλώσσα σημαίνει ο ντόπιος, αυτόχθων, ο ιθαγενής.

17 Kurt, στην τούρκικη γλώσσα σημαίνει λύκος.

οδυτικά του χωρίου και είναι όμορο με το τοπωνύμιο Κρανόρεμα. Το τοπωνύμιο Πουρναρόραχη ή Κρεββάτια Προσήλιο είναι όμορο με το τοπωνύμιο Καβάκι ή Κιούγκι και κείται δυτικά του χωρίου, περίπου χίλια πεντακόσια μέτρα (Κιούγκι σημαίνει Ανάβρα, δηλαδή πηγή ύδατος). Σε πολλά συμβόλαια το τοπωνύμιο Καβάκι καλείται και Πουρνάρι (19186/1971 Π.Δ.Π.).

Το τοπωνύμιο Άγιος Αθανάσιος είναι όμορο με το τοπωνύμιο Ζάλα και ευρίσκεται βόρεια του χωρίου περί τα χίλια μέτρα. Το τοπωνύμιο Κεραμιδαριό κείται βόρεια του χωρίου και είναι σύνορο με το τοπωνύμιο Αμπέλια. Το τοπωνύμιο Περιφέρεια είναι όμορο με το τοπωνύμιο Αγριελιά και είναι σύνορο με το τοπωνύμιο Παλαιόκαστρο. Το τοπωνύμιο Συκιά είναι σύνορο με το τοπωνύμιο Παρασπόρια (νότια του χωρίου). Το τοπωνύμιο Τυγφλοπήγαδο ή Ξηροπήγαδο κείται βόρεια του χωρίου και είναι σύνορο με το τοπωνύμιο Άγιος Αθανάσιος. (τόμος 9ος αριθμ.148). Το τοπωνύμιο Ρουμάνι κείται δυτικά του χωρίου σε μικρή απόσταση (300μ. περίπου) και είναι σύνορο με το τοπωνύμιο Νεκροταφείο. Το τοπωνύμιο Μικρό Κρανόρεμα κείται νοτιοδυτικά του χωρίου και απέχει από το χωριό περίπου 1200 μέτρα και είναι σύνορο με το τοπωνύμιο Αμπέλια ή Πλυθάρι. Το τοπωνύμιο Αλώνια ευρίσκεται δυτικά του χωρίου σε απόσταση εκατόν μέτρων· ομοίως και το τοπωνύμιο Αυλαγάδες, που κείται σε πολύ μικρή αποσταση από το χωριό και κυρίως βορειοδυτικά αυτού. Το τοπωνύμιο Λωρίδες κείται στο δρόμο προς το Γερμή, περίπου επτακόσια (700) μέτρα νοτιοδυτικά του χωρίου. Το τοπωνύμιο Τρανή Γούρνα είναι σύνορο με το τοπωνύμιο Αγριελιά και κείται νότια του χωρίου περί τα χίλια μέτρα. Το τοπωνύμιο Αγριελιά κείται περί τα χίλια μέτρα νότια του χωρίου. Το τοπωνύμιο Παλιά Μανδριά κείται ανατολικά του χωρίου, περί τα πεντακόσια μέτρα περίπου και είναι σύνορο με το τοπωνύμιο Γούρνα Τρανή. Το τοπωνύμιο Αμαξόστρατα είναι σύνορο με το τοπωνύμιο Παρασπόρια, νότια του χωρίου, περί τα δύο χιλιόμετρα. Το τοπωνύμιο Καραγάτς ή Καραγάτσι (σε άλλα συμβόλαια το βρήκαμε ως Καραγάτσι η Τρείς Σκαμνιές συμβόλαιο 7434/1951) είναι σύνορο με το τοπωνύμιο Παρασπόρια. Στην τοποθεσία αυτή υπήρχε βρύση, την οποία ο Στέργιος Στεργίου Τζατζάφης, ως Πρόεδρος της Κοινότητος, επιμελήθηκε αυτής και τη συντήρησε το έτος 1985 με την κατασκευή νέας βρύσης· κείται στο χώρο λίγο πριν εισέλθουμε στο τοπωνύμιο Παρασπόρια. Ας σημειώσουμε ακόμη εδώ ότι στο τοπωνύμιο Παρασπόρια βρίσκονται οι καλύτεροι αγροί από άποψη απόδοσης· δεν είναι τυχαίο ότι το τοπωνύμιο αυτό (Παρασπόρια) το βρίσκουμε μόνο στο Ταχταλασμάν και στη Χλόη·[18] Σε άλλο σημείο το τοπωνύμιο αναγράφεται ως Συκιά Παρασπόρι. Το τοπωνύμιο Καβάκι κείται σε απόσταση 2,5 χιλιόμετρα από το χωριό και δυτικά αυτού. Είναι σύνορο με το τοπωνύμιο Κιούγκι και Κρεββάτια ή Πουρναρόραχη. Από την τοποθεσία αυτή ο τότε Πρόεδρος της Κοινότητος Μικρού Περιβολακίου Στέργιος Τζατζάφης (1984) μετέφερε το νερό στο χωριό. Το τοπωνύμιο Παλαιάμπελα είναι το ίδιο με το τοπωνύμιο Αμπέλια. Το τοπωνύμιο Παλαιοχώρι κείται βόρεια του χωρίου, περί τα δύο χιλιόμετρα.

Το τοπωνύμιο Τσαρδάκαλι κείται περί τα 600 μέτρα ΝΔ του χωρίου και είναι σύνορο με το τοπωνύμιο Μικρό Κρανόρεμα και με το τοπωνύμιο Λωρίδες (βλ. συμβόλαιο 7367/1951 συμβόλαιο). Το τοπωνύμιο Σπηλιά κείται νότια του χωρίου και απέναντι του τοπωνυμίου Μαγούλα και απέχει από το χωριό περί τα τέσσερα χιλιόμετρα (είναι σε

18 Βλ. ανάλυση και προέλευση του τοπωνυμίου Παρασπόρια στην προηγούμενη ανακοίνωση μου, Σ τ α ύ ρ ο υ Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, συμβολαιογράφου, «Τοπωνύμια Περιοχής Βελεστίνου, σε συμβολαιογραφικές πράξεις», *Υπέρεια*, τόμ. 3, *Πρακτικά Γ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» (Βελεστίνο 1997)*, Αθήνα 2002, σ. 514.

βουνό). Το τοπωνύμιο Σβέντζα κείται δυτικά του χωρίου, περί τα τέσσερα χιλιόμετρα και είναι σύνορο με το τοπωνύμιο Μαγούλα, σύνορο με το τοπωνύμιο Βαρκό και σύνορο με το τοπωνύμιο Προσήλιο. Το τοπωνύμιο Καλάμια κείται μεταξύ των τοπωνυμίων Καβάκι και Μπελή Τσαϊρ. Αριστερά, πριν εισέλθουμε στο χωριό, κείται η τοποθεσία Ανάβρα Γεροζήση. Στο σημείο αυτό ο τότε Πρόεδρος της Κοινότητος Στέργιος Στ. Τζατζάφης (1984), με δαπάνες της Κοινότητος, κατασκεύασε μία ποτίστρα για τα πρόβατα και λοιπά ζώα. Το τοπωνύμιο Σπηλιά [19] κείται στις Κουμαριές, όπου οι κάτοικοι του Μικρού Περιβολακίου το 1943 με τους Γερμανούς, έκρυψαν ένα μεγάλο μέρος των οικοσκευών και πολλοί από αυτούς κοιμόντουσαν εκεί μέσα. Έτερη Σπηλιά[20] με βάθος περίπου πενήντα μέτρων στη θέση Βυθό ή Μπαρίκες, συνορεύει με Γερμή. Το τοπωνύμιο Βυθό με το τοπωνύμιο Λιτσάρα που αναφέρεται στην παρούσα ανακοίνωση συνορεύουν μεταξύ τους. (συμβόλαιο 7263/1951). Η Σπηλιά αυτή χωράει χωρίς υπερβολή περίπου χίλια (1000) πρόβατα. Τρίτη Σπηλιά στην κτηματική περιφέρεια Μικρού Περιβολακίου[21] τρία χιλιόμετρα νότια του χωρίου, συνορεύει με το τοπωνύμιο Μακρυλάκκα κάτω από το Σαριγκιόλ και τέλος τέταρτη Σπηλιά ονομάζεται.[22] Αυτή κείται πέντε χιλιόμετρα νότια του χωρίου και είναι όμορη με την τοποθεσία Γκουρτζόλακκα. Σε μία απ' αυτές τις σπηλιές, η οποία είναι απότομη και λίαν επικλινής, περίπου ογδόντα μοίρες, υπάρχουν και σταλακτίτες.

Τα τοπωνύμια Ποταμιά (είναι το ίδιο με το τοπωνύμιο Ζάλα, βλ. συμβόλαιο 7430/1951 και 7263/1951) Άγιος Αθανάσιος (αυτό ονομάζεται και Μπεκίρ Μπαμπά), Αμπέλια, Προσήλιο (στο υπ' αριθμ. 7263/1951 συμβόλαιο) αναφέρεται και το τοπωνύμιο Προσήλιο – Πλυθάρια, Πλατάνια (αυτό ονομάζεται και Μαύρη Συκιά), Καλάμια, Καβάκι (αυτό ονομάζεται και Κιούγκι), Βαρκό, Κουζλότια, Βάτα, Μαγούλα Καραούλι Μιλιώρα (αυτό καλείται και Καρά Ιντζίρ), Καρνόρευμα (στα περισσότερα συμβόλαια το βρίσκουμε Κρανόρευμα), Βυθό, Σπηλιά, Παρασπόρι, Κρεββάτι, Ζάλα, Γκοτζιά Πουρνάρι (το τοπωνύμιο αυτό καλείται και Κιούγκι Ανήλιο), Μνήματα, Περιφέρεια Παληόκαστρο, Μακρηά (διατηρείται η ορθογραφία του συμβολαίου) Λάκκα, Περιφέρεια, Μακρηά Λάκκα, μνημονεύονται στο με αριθμό 2620/1938 συμβόλαιο. Τα τοπωνύμια Σβέντζα, Μαγούλα αναφέρονται στο 2622/1938 συμβόλαιο. Τα τοπωνύμια Σουβρί Γρέκι, Σκουτέρια, Μπίρ–Λενί, Καϊνάκι Μπάσι, Γκιαουρτζή Κουρί Κιουτί, Τσιφλίκι Μαούν, Κιόρ Κουγιούν,[23] Κοσδερί, Οτούρ, Αχμέτ Τσιαουρί, Γιουτρή Γκουρτζή, Ντερέ, Γιαννί Τσιαυρού, Γκιουργέν, Σειρά, Κραν Ντερέ, Καραλίμπα, Γούρνα Γερί Μπεκίρ, Μπαμπά Γιουκαρί[24] Αβλά, Χαρμή Αβλινού, Κιούϊ, Τσισμή, αναγράφονται στο με αριθμό 2686/1904. Όλα τα παραπάνω τοπωνύμια έχουν σαν σύνορα τούρκικα - κυρίως -ονόματα. Το τοπωνύμιο Ισίκ-Μπακλάρ είναι το ίδιο με το τοπωνύμιο Συκιά (συμβόλαιο 1131/1934). Στο δε συμβόλαιο με αριθμό 7263/1951 αναφέρεται και το τοπωνύμιο Αγριοσυκιά με σύνορα Νικόλαο Τατζάφη, με Ρέμα και με περιφέρεια του χωρίου Μικρού Περιβολακίου. Σημειώνου-

19 Ή Γκούβα Κοστράνι στη βλάχικη διάλεκτο σημαίνει τρύπα των ρούχων. Μαρτυρία Στεργίου Στ. Τζατζάφη, κατοίκου Μικρού Περιβολακίου.

20 Γκούβα Ατσιά Μάρια στη βλάχικη διάλεκτο, μαρτυρία Στεργίου Στ. Τζατζάφη, κατοίκου Μικρού Περιβολακίου.

21 Χάου Αλγκίν στη Βλάχικη Διάλεκτο πληροφορία Στεργίου Στ. Τζατζάφη, κατοίκου Μικρού Περιβολακίου.

22 Γκούβα Ντελαγκρέους (πουρνάρι που δεν ξύνει) μαρτυρία Στεργίου Στ. Τζατζάφη κατοίκου Μικρού Περιβολακίου.

23 Στην τουρκική γλώσσα η λέξη Koyun (Κογιούν) σημαίνει πρόβατο.

24 yukari στην τουρκική γλώσσα σημαίνει ο άνω, ο επάνω.

με και το τοπωνύμιο Σουβάλα που αναφέρεται στο με αριθμό 2785/1904 συμβόλαιο του συμβ/φείου καθώς και το τοπωνύμιο Παμπάκι – Ταργά (476/1885).

Με το 9439/1917 πωλητήριο συμβόλαιο ο Κωνσταντίνος Γιάκα Αγροκώστας επώλησε στον Γεώργιο Γιάκα Αγροκώστα, αντί 1000 δραχμών, μία οικία μετά του οικοπέδου, καθώς και αγρούς στις θέσεις: Μπαμπούμι (και σε άλλα συμβόλαια Παμπούκ) Γέρι, Αρτίς Αλτί,[25] Κοζ-Αλτί,[26] Ζεβαρλή Πλατάνια, Σαρδαλή, Μυγδαλιά, Ασκή Μπαλάρ, Καλόγηρος, Ναρ Αλτί, Γκουρ Ζέρι, Κουκλότι, Καρά-Ιντζίρη, Κατάμ-Γερί, Ζερβαλή ή Βυθό, Σπηλιά, Άγιος Αθανάσιος ή Προσήλιο, Ζάλα, Αλαταριά ή Ανήλιο, Μακρυά Λάκκα.

Όσον αφορά στο Αγρόκτημα Μικρού Περιβολακίου το Ελληνικό Δημόσιο απαλλοτρίωσε[27] προς αποκατάσταση ακτημόνων καλλιεργητών, «τας παρκακάτω θέσεις και τοποθεσίες Κοινότητος Μικρού Περιβολακίου Ν. Μαγνησίας: 1) Άγιος Αθανάσιος–Φούρνος, στρεμμάτα 350 2) Γούρνες, 250 στρέμματα 3) Μακρύ-Λάκκα, 350 στρέμματα 4) Αγριλιά, 150 στρεμματα 5) Πουρναρόραχη, 600 στρέμματα 6) Κρανόρρευμα, στρέμματα 60 7) Πάτωμα Κιούγκι, 180 στρέμματα 8) Βαρκό, 150 στρέμματα 9) Σβέντζα, 150 στρέμματα 10) Λιτσάρα–Συκιά, 70 στρέμματα, 11) Κέδρα-Πιθάρια, 50 στρέμματα 12) Κεραμιδαριό, 20 στρέμματα και 13) Γεροπούλι 500, ήτοι συνολικά 2980 στρέμματα και η Επιτροπή Απαλλοτριώσεων Βόλου, με τις υπ' αρίθμ. 3/1964 και 13/1964 αποφάσεις της, χορήγησε σε κάθε έναν ακτήμονα-βάσει του νόμου και της οικογενειακής του κατάστασης- τα στρέμματα που εδικαιούντο και το 1964 με την 3/196 4 απόφαση, η Επιτροπή Απαλλοτριώσεων Βόλου 1916 παραχώρησε κλήρο σε 80 οικογένειες στο Μικρό Περιβολάκι.

Το τοπωνύμιο Καρακαζάν το συναντάμε για πρώτη φορά. Τα όρια του αγρού που αναφέρονται στο 8960/1916 συμβόλαιο είναι με Στέργιο Σδρούλια, Γεώργιο Πάζια Ντόντο, Νικόλαο Νανά και δρόμο˙ ομοίως νέο τοπωνύμιο είναι και αυτό που βρήκαμε στο 8960/1916 συμβόλαιο, δηλαδή το τοπωνύμιο Στρώμα ή Γκεργκίν. Στο ίδιο συμβόλαιο μνημονεύεται και το τοπωνύμιο Καϊς Ταρλά, της κτηματικής περιφερείας του χωρίου Γερμή. Το τοπωνύμιο Κέδρος και Αμαξόστρατα αναγράφονται στο 8938/1916 συμβόλαιο. Το τοπωνύμιο Τζαμί πρώτη φορά το βρίσκουμε σε συμβόλαια. Τα όρια του μεταβιβαζομένου ακινήτου είναι με οικίας Γεωργίου Τσουμπέκου, Παπαζήση Οικονόμου, Νικολάου Τζατζάφη και Δημόσιο Δρόμο. Εκεί λοιπόν ήταν η θέση του Τζαμιού στο Μικρό Περιβολάκι (συμβόλαιο 2661/1904).Το τοπωνύμιο Καλατζή δεν χρησιμοποιείται πλέον (συμβ.522/1885) καθώς επίσης και το τοπωνύμιο Γερμή Σκουντή που αναφέρεται στο ίδιο συμβόλαιο. Τα τοπωνύμια Κράνα-Φλούκι, Σκριντζή, Τσιαρδάκι –Γεράκι, Ισλάκ, Αχμέτ -Τακρά, Σκαπήρ, Μεγάλα Αμπέλια, Παλιαομυγδαλιά, Ορτά-Παρή, Κουρλούμπα, Αγά-Μουσταφά, Γεκέρ, Αυλαγά μνημονεύονται στο τόμο 9ο και αριθμό148.

Τέλος μνημονεύουμε ότι στο Μικρό Περιβολάκι σώζονταν μέχρι το 1957 τέσσερις πύργοι, ίσως και περισσότεροι, πέτρινοι και διώροφοι, με φαρδείς τοίχους, με αμπάρες, πολεμίστρες κ.λ.π. ο ένας ανήκε στους αδελφούς Δημητρίου Σκρίμπα, ο δεύτερος ήταν ιδιοκτησίας αδελφών Σίμου Γκόμα, ο τρίτος ανήκε στο Στέργιο Ιωάννου Σκρίμπα και

25 Στην τουρκική γλώσσα σημαίνει χρυσός, μάλαμα.

26 Στην τουρκική γλώσσα σημαίνει σποδός και Κόζ-Αλτίν σημαίνει χρυσαφένια στάχτη.

27 Το Υπουργείο Γεωργίας, με την υπ' αρ. Ε/22010 /1964 απόφασή του, απαλλοτρίωσε βάσει του άρθρου 125 του Αγροτικού Κώδικα και σύμφωνα με το άρθρο 17 του Συντάγματος 2980 στρέμματα στην κτηματική περιφέρεια του χωρίου Μικρού Περιβολακίου.

σώζεται το ισόγειο αυτού και ο τέταρτος ανήκε στο Γεώργιο Νικολάου Μπαλαμώτη.[28] Σε Πύργο αναφέρεται το με αριθμό 3362/1906 συμβόλαιο με το οποίο ο Γιαννούλης Αγροκώστας μεταβίβασε με δωρεά αιτία θανάτου στη γυναίκα του ένα Πύργο εντός του χωρίου Ταχταλασμάν καθώς και το 4672/1908 συμβόλαιο με το επωλήθη ένα πύργος μετά δύο αχυρώνων, δύο αυλαγάδων και ενός κήπου από το Νικόλαο Πρασσοδήμο και Ζήση Ιωάννου Πρασσοδήμο προς τον Κούσιο Ταχούλα αντί 1350 δραχμών.

Τέλος μνημονεύουμε και τα τοπωνύμια Διτσάρα, Συκιά Σβέντζα (στη σερβική γλώσσα σημαίνει αστέρι) Κέδρα, Πιθάρια, Γεροπούλι, Κεραμιδαριό, Πάτωμα, Κιούγκι, Πουρναρόραχη, Αγριελιά, Γούρνες, Μακρύ Λάκκα.

28 Μαρτυρία Στεγίου Δημ. Βολάγκα κατοίκου Μικρού Περιβολακίου.

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

Κείμενα Βυζαντινής προσωπογραφίας επιφανών γυναικών της Θεσσαλικής Μαγνησίας της ύστερης Βυζαντινής περιόδου (ΙΓ΄ και ΙΔ΄ αιώνες)

Εισαγωγή

Με τη μελέτη αυτή γίνεται μια προσπάθεια προσωπογραφικής ιστορικής προσέγγισης και αναφοράς σε τέσσερις γυναίκες επιφανών βυζαντινών οίκων (συζύγους αυτοκρατόρων και ηγεμονευόντων οίκων), που συνέδεσαν το όνομά τους, έμμεσα ή άμεσα, με το θεσσαλικό και ιδιαίτερα με το Μαγνησιακό χώρο, τη Δημητριάδα και το Πήλιο, στη διάρκεια της ύστερης βυζαντινής εποχής (ΙΓ΄ και ΙΔ΄ αιώνες). Μέσα στο πλαίσιο εξιστορήσεως του βίου και της δράσεως των γυναικών αυτών, μέσα από πηγές και κείμενα των περιόδων εκείνων των ΙΓ΄ και ΙΔ΄ αιώνων, γίνονται αναφορές και στα οικονομικά, κοινωνικά, στρατιωτικά και εκκλησιαστικά πράγματα των εποχών εκείνων, τις αγροτικές σχέσεις και την εν γένει πολιτικοστρατιωτική κατάσταση του γεωπολιτικού χώρου της ευρύτερης θεσσαλικής Μαγνησιακής περιφέρειας της ανατολικής Θεσσαλίας κατά την ταραγμένη περίοδο των ΙΓ΄ και ΙΔ΄ αιώνων.

Ιστορείται, με βάση τις πηγές εκείνων των περιόδων (έγγραφα και συγγραφείς) η δράση τεσσάρων επιφανών γυναικών εγγάμων της εποχής εκείνης, που αναγκαία συνάπτεται και με το συζυγικό τους βίο, κατά την εξής σειρά:

1. Ευφροσύνης Δούκενας της Αγγελίνας, συζύγου του αυτοκράτορα του Βυζαντίνου, Αλεξίου Γ΄ Αγγέλου (αρχές ΙΓ΄ αιώνα).

2. Μαρίας Αγγελίνας Κομνηνής Δούκενας της Μελισσηνής, συζύγου του τοπάρχη της Δημητριάδας, Κων/νου Βρυένιου Μελισσηνού (μέσα ΙΓ΄ αιώνα). Ο Κων/νος Μελισσηνός (1207-1255), παραιτήθηκε το έτος 1255 από το θρόνο της Δημητριάδας και μόνασε στη συνέχεια ως μοναχός «Κωνστάντιος» στην ιδρυθείσα απ' αυτόν μονή της «Οξείας Επισκέψεως της Πανάγνου Θεομήτορος» (ανεγερθείσα μεταξύ των ετών 1215-1216, στην περιοχή της Άνω Δρυοανούβαινας του Πηλίου/ σημερινής Μακρινίτσας).

3. Άννας Αγγελίνας Δούκενας της Παλαιολογίνας, συζύγου του τοπάρχη της Δημητριάδας, Νικολάου Μελισσηνού (μέσα – τέλος του ΙΓ΄ αιώνα) και ανεψιάς του αυ-

τοκράτορα της Κων/λεως, Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου. Η Άννα Μελισσηνή και ο σύζυγός της Νικόλαος Μελισσηνός (γιος του Κων/νου Μελισσηνού), ακολούθησαν στη συνέχεια (μετά το έτος 1255) το μοναχικό βίο και μόνασαν, ο μεν Νικόλαος Μελισσηνός στη μονή της «Οξείας Επισκέψεως» της Μακρινίτσας με το όνομα μοναχός «Ιωάσαφ» και «Νείλος» (ως μεγαλόσχημος), η δε Άννα Μελισσηνή, με το όνομα της μοναχής «Ανθούσας», στη μονή του «Προφήτου Προδρόμου Νέας Πέτρας», της Πορταριάς, την οποία το ζεύγος των ομόζυγων Μελισσηνών είχε ιδρύσει στο Πήλιο μεταξύ των ετών 1273-1274.

4. Άννας Μελισσηνής Γαβριηλοπουλίνας, συζύγου του πρωτοστράτορα των καταλανών ODO DE NOVELLES ή NOVEL (αρχές – μέσα ΙΔ΄ αιώνα) και δισεγγονής της Άννας Αγγελίνας Δούκενας Παλαιολογίνας (κόρης του εγγονού της, Γαβριήλ Μελισσηνού, τοπάρχη της Δημητριάδας κατά την περίοδο 1280-1318 περίπου). Η Άννα Μελισσηνή Γαβριηλοπουλίνα, με τον γάμο της το έτος 1320 με τον καταλανό ευγενή, ODO DE NOVELLES (Μαρκήσιος), υπήρξε η δημιουργός του επιφανούς ελληνοκαταλανικού οίκου των Μελισσηνών – Νοβέλλες της Δημητριάδας, οι ελληνοκαταλανοί απόγονοι του οποίου διαφέντευαν τη Δημητριάδα και την περιοχή των Λεχωνίων για διάστημα εκατό και πλέον χρόνων (1320-1423), μέχρι την οριστική κατάληψη της περιοχής από τους Τούρκους (1423).

Ευφροσύνη Δούκενα ή Αγγελίνα (1195-1203)

Η Ευφροσύνη Δούκενα, ως γυναίκα και σύζυγος βυζαντινού αυτοκράτορα, του Αλέξιου Γ΄ Αγγέλου, όπως ειδικότερα στη συνέχεια ιστορείται, συνδέεται με τη Δημητριάδα[1] και την ευρύτερη Μαγνησιακή περιοχή της για τη μεγάλη της έγγεια ιδιοκτησία στο χώρο της Θεσσαλίας στα τέλη του ΙΒ΄- αρχές του ΙΓ΄ αιώνα και την προσπάθειά της, μαζί με το σύζυγό της Αλέξιο Γ΄ Άγγελο και τον Λέοντα Σγουρό, να οργανώσει στα εδάφη της Θεσσαλίας την ύστατη άμυνα κατά των σταυροφόρων της Δ΄ Σταυροφορίας[2] την περί-

1 Η ιστορία της βυζαντινής Δημητριάδας τελειώνει το έτος 1204, μαζί με την πτώση της Βασιλεύουσας στα χέρια των Λατίνων Σταυροφόρων της Δ΄ Σταυροφορίας. Από τότε ανοίγει ένα νέο κεφάλαιο στην ιστορία της πόλεως. Το κεφάλαιο της εποχής της Φραγκοκρατίας, που οι πρώτες του σελίδες ανατρέχουν στην προς Νότο κάθοδο των κατάφρακτων ιπποτών του βασιλιά της Θεσσαλονίκης Βονιφάτιου του Μομφερατικού, την άνοιξη του έτους 1205, για την κατάληψη των εδαφών της κυρίως Ελλάδας. Τα εδάφη αυτά, σύμφωνα με την συμφωνία διανομής των Σταυροφόρων (Partitio Romaniae), αποτελούσαν την εδαφική επικράτεια του νεοσύστατου βασιλείου της Θεσσαλονίκης, που έφθανε μέχρι την Κόρινθο και το Άργος. Η επικράτεια του λατινικού βασιλείου της Θεσσαλονίκης, περιλάμβανε ολόκληρο σχεδόν τον ελλαδικό χώρο και παραχωρήθηκε στον μαρκήσιο του Μομφερά, που πιο πάνω αναφέραμε, ο οποίος, μαζί με τον κόμη Βαλδουίνο της Φλάνδρας (που στέφθηκε αυτοκράτορας της Κωνσταντινουπόλεως, με το όνομα Βαλδουίνος ο Α΄) και τον δόγη Ερρίκο Ντάντολο της Βενετίας, ήταν οι κορυφαίοι πρωταγωνιστές της Δ΄ Σταυροφορίας. Στην ίδια επικράτεια του λατινικού βασιλείου της Θεσσαλονίκης, σύμφωνα με τη συνθήκη διανομής, περιλαμβανόταν και η Δημητριάδα με την ευρύτερη περιοχή της. Η πόλη, καταλήφθηκε από τους Φράγκους, περί το τέλος του έτους 1204 ή αρχές του χειμώνα του έτους 1205.

2 Είναι χαρακτηριστικό ότι η Δ΄ Σταυροφορία καταγράφηκε στις δέλτους της παγκόσμιας μεσαιωνικής ιστορίας και από δυτικούς ακόμα ιστορικούς, ως στρατεία της δυτικής Χριστιανοσύνης κατά της ανατολικής Ορθόδοξης του Χριστού Εκκλησίας. Ότι ήταν εκείνη που απογύμνωσε από την Ορθόδοξη ανατολή ό,τι είχε κατορθώσει να συλλέξει και να διαφυλάξει μέχρι το 1204 το Ορθόδοξο Βυζάντιο. Διέπραξε ακατανόμαστα εγκλήματα κατά των Ορθόδοξων Ελλήνων, οι δε βιαιότητες, οι ληστείες και οι καταστροφές των Σταυροφόρων σε βάρος της Χριστιανικής ανατολικής αυτοκρατορίας, που διαπράχθηκαν δήθεν εν ονόματι της πίστεως κατά αιρετικών, δεν έχουν

οδο που οι τελευταίοι, μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως[3] (1204), κατέρχονταν νοτιότερα για να καταλάβουν και τον υπόλοιπο βυζαντινό τότε χώρο της Θεσσαλίας και της κεντρικής Ελλάδας[4].

Η ζωή της γυναίκας αυτής, ως βυζαντινής αστής, αλλά και ως εστεμμένης, υπήρξε ταραχώδης, περιπετειώδης και μυθιστορηματική για την περίοδο των αρχών του ΙΓ΄ αιώνα, όπως τουλάχιστον προκύπτει από το βιογραφικό της ιστορικό.

Η Ευφροσύνη υπήρξε σύζυγος του αυτοκράτορα του Βυζαντίου, Αλεξίου Γ΄ Αγγέλου (1195-1203). Η μητέρα της, κατάγονταν από τη μεγάλη και ιστορική οικογένεια των Δούκα, που χρημάτισαν αυτοκράτορες του βυζαντίου στην περίοδο των ετών 1059-1081. Ο πατέρας της, Γρηγόριος Καματηρός, υπήρξε «Λογοθέτης των Σεκρέτων», όπως μας πληροφορεί ο Νικ. Χωνιάτης και η ίδια ήταν αδελφή του Λογοθέτου του δρόμου, Βασιλείου Καματηρού και πιθανότατα και του πατριάρχη Κων/λεως, Ιωάννη Καματηρού (1199). Παρέμεινε ονομαστή στην ιστορία του βυζαντίου για την εξαιρετική ομορφιά της, αλλά και τα ερωτικά της σκάνδαλα που συντάραξαν τότε τον κοινωνικό περίγυρο της αυτοκρατορικής βυζαντινής αυλής.

Η Ευφροσύνη, από το γάμο της με τον αυτοκράτορα Αλέξιο Γ΄ απόκτησε τρεις κόρες, την Ειρήνη, την Άννα και την Ευδοξία. Οι δύο πρώτες, παντρεύτηκαν γόνους ευγενών οικογενειών του βυζαντίου, η πρώτη τον Ανδρόνικο Κοντοστέφανο και η δεύτερη τον Ισαάκιο Κομνηνό. Η τρίτη κόρη της, η Ευδοκία, τέλεσε τρεις γάμους και η ζωή της υπήρξε επίσης μυθιστορηματική, όπως και της μητέρας της. Πρώτος σύζυγος της Ευδοκίας υπήρξε ο Κράλης (ζουπάνος) των Σέρβων, Στέφανος Α. Νεμάνια, από τον οποίο απέκτησε και ένα παιδί. Γρήγορα όμως ο Στέφανος Νεμάνια, με διάφορες προφάσεις, διέλυσε

προηγούμενο στην παγκόσμια ιστορία. Η δυτική Χριστιανοσύνη, εκδικούμενη το σχίσμα των δύο Εκκλησιών (του έτους 1054) πέρασε, κατά κοινή ομολογία, ως συμφορά πάνω στους Ορθόδοξους λαούς της ανατολής και ιδιαίτερα του Ελλαδικού χώρου. Αυτό, άλλωστε, έστω και αργά, αναγνωρίζεται και από την καθολική Εκκλησία και από το γεγονός της συγνώμης που ζήτησε και ο προκαθήμενός της Πάπας Παύλος ο Β΄, με επιστολή του το 2001 προς τον τότε Αρχιεπίσκοπο Αθηνών και Πάσης Ελλάδος Χριστόδουλο και προς τον οικουμενικό Πατριάρχη Βαρθολομαίο, όταν ο τελευταίος επεσκέφθηκε το Βατικανό.

3 Η πτώση της Χριστιανικής αυτοκρατορίας της ανατολής, που υπήρξε επί χίλια χρόνια ο κυματοθραύστης της βαρβαρικής πλημμυρίδος αλλόδοξων λαών και φύλαξε τα σύνορα του Χριστιανικού κόσμου της Ευρώπης, δεν συντελέστηκε το 1453, όπως πολλοί ίσως θέλουν να πιστεύουν. Συντελέστηκε το 1204 στην πραγματικότητα. Το πλήγμα των Σταυροφόρων κατά των Χριστιανών αδελφών της ανατολικής αυτοκρατορίας στη διαχρονική του θεώρηση, υπήρξε πλήγμα που στρέφονταν ουσιαστικά, κατά ολόκληρου του Χριστιανικού κόσμου της Δύσεως, και τούτο γιατί, με την καταστροφή της βυζαντινής αυτοκρατορίας αυτόματα απασφαλίστηκαν τα ανατολικά σύνορα του Χριστιανικού κόσμου της ανατολής και επέτρεψαν την εγκατάσταση του αλλόθρησκου και αλλόγλωσσου κόσμου των Μωαμεθανών, όχι μόνο στην καταλυφθείσα χριστιανική ανατολή, αλλά και στην Ευρώπη. Ο αλλόθρησκος δε αυτός κόσμος, λίγο έλειψε αργότερα να επικρατήσει σ' ολόκληρο τον Ευρωπαϊκό χώρο της κεντρικής Ευρώπης αν δεν υπήρχαν μερικοί τολμηροί ηγεμόνες Χριστιανικών κρατών να σταματήσουν την προσπάθεια της παγκόσμιας κυριαρχίας του Μωαμεθανικού επεκτατισμού έξω από την πόλη της Βιέννης το έτος 1683.

4 Είναι γνωστό ότι ο ΙΓ΄ αιώνας είναι περίοδος συμφορών για την βυζαντινή αυτοκρατορία και τον βυζαντινό ελληνισμό. Η αρχή του ΙΓ΄ αιώνα, συμπίπτει με την κατάληψη της Κωνσταντινουπόλεως από τους Λατίνους της Δ΄ Σταυροφορίας, στις 12 Απριλίου 1204, την διανομή των εδαφών του Βυζαντινού κράτους μεταξύ των Σταυροφόρων και την κάθοδο των Φράγκων στην κυρίως Ελλάδα.

το γάμο αυτό και έστειλε πάλι πίσω την Ευδοκία στον πατέρα της, Αλέξιο Γ΄. Σε δεύτερο γάμο η Ευδοκία, υπό τραγικές συνθήκες, παντρεύτηκε τον αυτοκράτορα, Αλέξιο Ε΄ Μούρτζοφλο και σε τρίτο γάμο, μετά τη θανάτωση του δευτέρου συζύγου της, τον άρχοντα της Ναυπλίας, Άργους και Κορίνθου, Λέοντα Σγουρό, στη Λάρισα της Θεσσαλίας.

Η Ευφροσύνη, ως σύζυγος του αυτοκράτορα Αλέξιου Γ΄ Άγγελου, έζησε όλα τα τραγικά γεγονότα που έλαβαν χώρα πριν, κατά και μετά την άλωση της Κων/λεως από τους λατίνους της Δ΄ Σταυροφορίας, τον Απρίλιο του 1204. Μετά την εκθρόνηση του συζύγου της[5] και την επάνοδο στο θρόνο του Ισαάκιου Β΄ και του γιου του, Αλέξιου Δ΄ (17-18.7.1203), η Ευφροσύνη συνελήφθη και κλείστηκε στις φυλακές της Κων/λεως, όπου και παρέμεινε μέχρι τη στέψη ως αυτοκράτορα του Αλέξιου Ε΄ Μούρτζοφλου[6] (10-4-1204). Από τις φυλακές ελευθερώθηκε από τον Αλέξιο Ε΄ Μούρτζοφλο, που ήταν ερωτευμένος με την κόρη της, Ευδοκία, η οποία έγινε στη συνέχεια και σύζυγός του. Το ίδιο βράδυ της αλώσεως (νύκτα της 12ης – 13ης Απριλίου 1204), η Ευφροσύνη με την κόρη της, Ευδοκία, ακολουθώντας τον Αλέξιο Ε΄ Μούρτζοφλο, επιβιβάστηκαν σε πλοίο και εγκατέλειψαν την Κων/λη, τη στιγμή που η πόλη είχε παραδοθεί στις φλόγες από τους σταυροφόρους και κατευθύνθηκαν στη Θράκη. Στη Θράκη, μέσα στη σύγχυση που ακολουθούσε, η Ευφροσύνη συνάντησε το σύζυγό της, Αλέξιο Γ΄ Άγγελο και μαζί με την κόρη της και τους ελάχιστους αυλικούς που τους ακολουθούσαν, κατέφυγαν στη Θεσσαλία, όπου βρίσκονταν οι προσωπικές κτήσεις της. Στο μεταξύ χρονικό διάστημα, ο δεύτερος σύζυγος της Ευδοκίας, ο αυτοκράτορας Αλέξιος Ε΄ Μούρτζοφλος, είχε συλληφθεί αιχμάλωτος και είχε θανατωθεί υπό αδιευκρίνιστες συνθήκες[7].

Στο διάστημα αυτό η Ευφροσύνη ανέπτυξε μια εξαιρετική δραστηριότητα προσπαθώντας με κάθε τρόπο να οργανώσει αντίσταση κατά των σταυροφόρων και να περισώσει ότι ήταν δυνατό να περισωθεί από τα εδάφη του ελλαδικού χώρου της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Ήταν αυτή που έπεισε τελικά το σύζυγό της, Αλέξιο Ε΄, να μεταβεί στη Θεσσαλία, όπου ήταν η απέραντη γαιοκτησία της και να οργανώσει εκεί την άμυνα κατά των σταυροφόρων.

Είναι δε χαρακτηριστικό το γεγονός ότι, κατά την ιστορούμενη περίοδο, η Ευφροσύνη αναφέρεται από τις πηγές ως κάτοχος μιας τεράστιας έγγειας ιδιοκτησίας στο χώρο της βυζαντινής Θεσσαλίας και περιοχών της Μαγνησίας, με την πόλη και την ευρύτερη περιοχή της Δημητριάδας. Είναι δε χαρακτηριστικό το γεγονός, ότι η έγγεια πιο πάνω ιδιοκτησία της Ευφροσύνης, στις παραμονές της λατινικής κατακτήσεως του ελλαδικού χώρου, περιελάμβανε μεγαλύτερες ή μικρότερες γεωγραφικές περιφέρειες μέσα στις οποίες υπήρχαν πόλεις, χωριά, οικισμοί και μοναστήρια. Αυτό το γνωρίζουμε και από τη

5 Ο Αλέξιος Γ΄ φεύγοντας από την Κων/λη, εγκατέλειψε τη σύζυγό του Ευφροσύνη και τις δύο θυγατέρες του, την Άννα και Ευδοκία στην πολιορκούμενη πόλη, παίρνοντας μαζί του μόνο την κόρη του, Ειρήνη, μαζί με την οποία κατέφυγε στην Μοσυνόπολη της Θράκης.

6 Ο Αλέξιος Ε΄ είχε το επώνυμο Δούκας (Αλέξιος Ε΄ Δούκας). Έλαβε το προσωνύμιο «Μούρτζοφλος», γιατί είχε πυκνότατα φρύδια και έκανε συσπάσεις στο πρόσωπο που αλλοίωναν τη φυσιογνωμία του «...εκ του συνεπάσθαι τας οφρύς και οίον τοις οφθαλμοίς επικρέμασθαι». Παρέμεινε ως αυτοκράτορας του Βυζαντίου για λιγότερο χρόνο από 3 μήνες στο σύνολο (Βλ. *Μ.Ε.Ε.*, τόμ. ΙΖ΄, σελ. 427).

7 Ιστορείται ότι ο Μούρτζοφλος κατέφυγε σε αναζήτηση του πεθερού του Αλεξίου Γ΄ στη Μοσυνόπολη της Θράκης, μαζί με την Ευφροσύνη και την Ευδοκία. Εκεί απομονώθηκε από τον Αλέξιο Γ΄ και τελικά τυφλώθηκε κατά διαταγή του τελευταίου. Τυφλόν όντα, τον συνέλαβαν οι σταυροφόροι και τον οδήγησαν στην Κων/λη, όπου τον θανάτωσαν κρημνίζοντάς τον από την κορυφή της στήλης του Μ. Θεοδοσίου.

συνθήκη διανομής των Σταυροφόρων (PARTITIO ROMANIAE), που ακολούθησε τη λατινική κατάκτηση. Στη συνθήκη αυτή αναφέρονται ότι ανήκαν, πριν από τη λατινική κατάκτηση, στην αυτοκράτειρα Ευφροσύνη, ως προσωπικές της κτήσεις[8] (PROVINCIA IMPERATRICIS – PARTINENTIA) οι θεσσαλικές πόλεις Βέσσαινα, Φάρσαλα, Δομοκός, Ραβένικα, Δύο Αλμυροί και η Δημητριάδα[9] «...PARTINETIA IMPERATRICIS SCILICET VESNA, FERSALIA, DOMOCOS, REVENICA, DUO ARMIRI CUM DEMETRIADI...».

Δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε το πώς περιήλθαν οι πιο πάνω γαιοκτησίες της Θεσσαλίας, μεταξύ των οποίων και η Δημητριάδα με την περιοχή της, στην Ευφροσύνη. Δηλαδή, από κληρονομική διαδοχή του οίκου των Δούκα του Βυζαντίου ή από δωρεές ή παραχωρήσεις, ούτε και τους αρχικούς κτήτορες (ιδιοκτήτες) των εκτάσεων αυτών. Τα απέραντα αυτά κτήματα της τεράστιας έγγειας ιδιοκτησίας της Ευφροσύνης στη κεντρική Θεσσαλία, αλλά και κατ' επέκταση στη Μαγνησία, με τις προαναφερθείσες πόλεις και οικισμούς, τα εκμεταλλεύονταν για λογαριασμό της υπόφοροι σ' αυτή φεουδάρχες, Θεσσαλικής και μη καταγωγής, που, ταυτόχρονα, ήταν και κύριοι πλησιόχωρων γαιών, τα οποία καλλιεργούσαν κατά το σύστημα το οποίο ήταν τότε γνωστό, της «δουλοπαροικίας» και με την διάκριση των καλλιεργητών σε «προσκαθήμενους» και «παροίκους»[10]. Οι

8 Η μεγάλη έγγεια ιδιοκτησία της αυτοκράτειρας Ευφροσύνης Δούκαινας, που κατείχε στη Θεσσαλία και αποτελούνταν από πολλές μικρότερες ιδιοκτησίες και πόλεις, όπως αυτές αναγράφονται στη συνθήκη διανομής των εδαφών της Ρωμανίας (Partitio terrarium imperii Romanie), μεταξύ των οποίων και η Δημητριάδα με την ευρύτερη περιοχή της. Με την ίδια πιο πάνω συνθήκη περιήλθαν στο Βονιφάτιο της Μομφερά, που στέφθηκε βασιλιάς του νεοσύστατου λατινικού κράτους της Θεσσαλονίκης. Ο W Miller (Βλ. *Ιστορία της Φραγκοκρατίας στην Ελλάδα* (μετάφραση Π. Λάμπρου), Αθήναι, 1909, τόμ. Α΄, σελ. 46 κ.ε.), χαρακτηριστικά στο σημείο αυτό αναφέρει ότι, ως βάση της πιο πάνω πράξεως διανομής μεταξύ των Σταυροφόρων λήφθηκε και το περιεχόμενο της τελευταίας εμπορικής συνθήκης μεταξύ της Βενετίας και του αυτοκράτορα Αλεξίου Αγγέλου. Η άποψη του Γ. Κορδάτου, σύμφωνα με την οποία ο Βονιφάτιος παραχώρησε την κάρπωση και πάλι της ίδιας ιδιοκτησίας στην αυτοκράτειρα Ευφροσύνη, αμέσως μετά τη διανομή και στη συνέχεια την αφαίρεσε, συνεπεία της συμμαχίας του συζύγου της Αλεξίου Γ΄με το Σγουρό στη Λάρισα (βλ. Γ. Κορδάτος, *Ιστορία Επαρχίας Βόλου και Αγιάς*, Αθήνα, 1959, σελ. 165) δεν είναι ορθή, διότι κάτι τέτοιο δεν προκύπτει από τις πηγές.

9 Η Δημητριάδα διατηρήθηκε ως βυζαντινή γνωστή πόλη σε μια αδιάπτωτη ιστορική συνέχεια αιώνων, σ' όλο το φάσμα των χρονολογικών περιόδων, από τους πρώτους ακόμα παλαιοχριστιανικούς αιώνες μέχρι και τις αρχές του ΙΓ΄ αιώνα, δηλ. μέχρι την αποφράδα χρονολογία του έτους 1204, που σηματοδοτεί την πτώση της βασιλεύουσας στα χέρια των Σταυροφόρων της Δ΄ Σταυροφορίας. Η ιστορική συνέχεια αυτή της Δημητριάδας, σ' όλη τη διάρκεια του βίου της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, επιμαρτυρείται, όπως προεκτέθηκε, από μία ατελεύτητη σειρά ιστορικών εγγράφων και μαρτυριών, όπως εκκλησιαστικά έγγραφα, πρακτικά Οικουμενικών Συνόδων, επισκοπικοί κατάλογοι, κείμενα συναξαριστών και χρονογράφων, αγιολογικά έγγραφα κλπ. Επίσης και από μαρτυρίες ιστορικών, σύγχρονων των γεγονότων, που κατέγραψαν στις συγγραφές και στα χρονικά τους. Όλα τα πιο πάνω έγγραφα συνθέτουν ένα ανάγλυφο ιστορικό υπαρξιακό της πόλης σκηνικό, από τον Γ΄ μέχρι και τον ΙΒ΄ αιώνα. Και πιο συγκεκριμένα από το έτος 431, από τότε που έχουμε την πρώτη ιστορική πληροφορία για τον επίσκοπο της Δημητριάδας Μάξιμο, μέχρι και το έτος 1198, που οι ιστορικές μαρτυρίες αναφέρουν την πόλη και την περιοχή της Δημητριάδας ως προσωπικό φέουδο της συζύγου του αυτοκράτορα Αλεξίου Γ΄, Ευφροσύνης Δούκαινας (βλ. Α.Δ. Παπαθανασίου, *Η Βυζαντινή Δημητριάδα, 431-1204*, Βόλος, 1995, σελ. 176 επ., επίσης του ιδίου *Η Μαγνησία και το Πήλιο στον Ύστερο Μεσαίωνα, 1204-1423*, Βόλος, 1998, σελ. 54, 62, 109, 294, 382).

10 Για το σύστημα της γαιοκτησίας και εκμεταλλεύσεως της γης στη βυζαντινή Θεσσαλία στη διάρκεια των ΙΓ΄ και ΙΔ΄ αιώνων, τη διάκριση των καλλιεργητών – γεωργών σε «προσκαθήμενους»,

ιδιοκτήτες, αλλά και οι εκμεταλλευτές των γαιών αυτών, ήταν γνωστοί κατά τη βυζαντινή εποχή με το προσωνύμιο «οι δυνατοί».

Ο Αλέξιος Γ΄ , ακολουθώντας τις προτροπές της συζύγου του, Ευφροσύνης, κατέφυγε τελικά στη Θεσσαλία για να οργανώσει την αντίσταση κατά των Σταυροφόρων, πιστεύοντας στην υποστήριξη και τη βοήθεια, σε άνδρες, χρήματα και υλικό, που θα του παρείχαν οι φόρου υποτελείς στη σύζυγό του θεσσαλοί γαιοκτήμονες (δυνατοί), οι οποίοι διαφέντευαν τις απέραντες πιο πάνω θεσσαλικές κτήσεις της. Πίστευε, ακόμα, ο Αλέξιος Γ΄ και στη στρατιωτική βοήθεια που θα του παρείχε ο υποτελής σ' αυτόν άρχοντας, Λέων Ζγουρός[11] (του οποίου ήταν επικυρίαρχος ηγεμόνας) και ο οποίος την περίοδο εκείνη βρίσκονταν στη Λάρισα. Ο Λέων Ζγουρός[12], δεν γνωρίζουμε από τις πηγές αν κάλεσε και αυτός τον Αλέξιο Γ΄ στη Θεσσαλία προτείνοντας τη σύμπραξή του για την αντίσταση κατά των Φράγκων. Ο Αλέξιος Γ΄ φθάνοντας στη Λάρισα το 1204, για να εξασφαλίσει καλύτερα τη σύμπραξή του με τον Λέοντα Ζγουρό, με προτροπή της συζύγου του Ευφροσύνης[13], πάντρεψε την κόρη του (σε τρίτο γ' αυτή γάμο) με τον Λέοντα Ζγουρό και ταυτόχρονα έδωσε σ' αυτόν τον τίτλο του «Σεβαστοκράτορα», ως μόνος υπαρκτός αυτοκράτορας του

«πάροικους» και «δουλοπάροικους» και τις σχέσεις (νομικό καθεστώς) αυτών με τους γαιοκτήμονες (τους λεγόμενους «δυνατούς» κατά τους βυζαντινούς χρόνους), βλέπε τη σχετική μονογραφία του Απόστολου Δ. Παπαθανασίου, με τίτλο «Η Έγγεια αγροτική ιδιοκτησία στη βυζαντινή Θεσσαλία και στο Πήλιο (Δ΄-ΙΔ΄αιώνες)», *Αρχείο Θεσσαλικών Μελετών (ΑΘΜ)*, τόμ. 10 (1992), σελ. 252-254. Βλέπε επίσης και στο παράρτημα του πιο πάνω έργου δημοσιευόμενα έγγραφα της αυτής περιόδου (1246-1372), που αναφέρονται στην αγροτική δικαιοταξία στις σελίδες 279-294.

11 Βλέπε Μ. Κορδώσης, «Η κατάκτηση της Νότιας Ελλάδας από τους Φράγκους», *Ιστορικογεωγραφικά 1* (1986) τόμ. 69. Η επιλογή της περιοχής της Θεσσαλίας ως έσχατο οχυρό άμυνας του βυζαντινού αυτοκράτορα, για την ανασύνταξη των βυζαντινών δυνάμεων κατά των Σταυροφόρων, δεν ήταν τυχαίο γεγονός για τον Αλέξιο Γ΄ Άγγελο, ούτε οφειλόταν αποκλειστικά και μόνο στην παρουσία του δυνάστη της Κορίνθου Λέοντα Σγουρού, στη Λάρισα και τη σύμπραξη του αυτοκράτορα με τις δυνάμεις του τελευταίου σε κοινό αγώνα κατά των Φράγκων, αλλά κατά κύριο λόγο στις προτροπές και παραινέσεις της Ευφροσύνης.

12 Για το Λέοντα Σγουρό βλ. Αλ. Γ. Σαββίδης, «Ο Λέων Σγουρός στη Λάρισα το 1204», *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Λαρισαϊκών Σπουδών,* Λάρισα, 1992, σελ. 55-69.

13 Ειδικές πληροφορίες για τις γαιοκτησίες στη Θεσσαλία της αυτοκράτειρας Ευφροσύνης – Δούκαινας, συζύγου του Αλεξίου Γ΄ Αγγέλου, βλέπε επίσης στον Αλ. Γ. Σαββίδη, *ό.π.*, σελ. 67, υποσ. 38, όπου παρατίθεται πλούσια σχετική βιβλιογραφία, μεταξύ των άλλων και Δ. Ζακυθηνός, «Μελέται...», *ΕΕΒΣ*, τόμ. 21 (1951), σελ. 191· Αδ. Αδαμαντίου, «Θεσσαλία», *ΜΕΕ* , τόμ. 12· B. Ferjancic, *Thessalia V XIII Veku*, Βελιγράδι, 1974 (με γαλλική περίληψη), σελ. 11 σημ. 2· Setton, *A history of the Crusades*, Μάντισον, 1969-1977, τ. Α΄-Δ΄, τόμ. Α, σελ. 226, σημ. 93· Γ. Σούλης, «Η Θεσσαλική Βλαχία», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 30 (1989), σελ. 13-14· Σ. Χούλια, «Οι Φράγκοι στη Θεσσαλία», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 15 (1989). σελ. 19, σημ. 19-21.

Τις περιοχές αυτές διαφέντευαν πιστοί στην αυτοκρατορική αρχή, ακόμα (όπως προαναφέρθηκε) επιχώριοι βυζαντινοί άρχοντες, παρά την αναρχία που παρουσίασε ο θεσσαλικός χώρος στα τελευταία χρόνια της βυζαντινής κυριαρχίας. Δεν μας βρίσκει σύμφωνουν η άποψη της Σ. Χούλια (*ό.π.*, σελ. 19 και 20), κατά την οποία η αυτοκράτειρα Ευφροσύνη είχε παραχωρήσει τη νομή των εκτάσεων, που ανήκαν σ' αυτήν, μεταξύ των άλλων αρχοντικών οικογενειών, και στους Μελισσηνούς της Μακρινίτσας και ότι οι τελευταίοι διώχτηκαν από το Βονιφάτιο (1204), διότι οι Μελισσηνοί εμφανίζονται για πρώτη φορά στη Μαγνησία, ως τοπάρχες της Δημητριάδας το έτος 1207, με πρώτο αρχηγέτη του Οίκου, τον Κωνσταντίνο Μελισσηνό (1207-1255), κτήτορα της Μονής της «Οξείας Επισκέψεως» της Μακρινίτσας (1215). Βλ. επ' αυτού και σχετική παρατήρηση του Αλ. Γ. Σαββίδη («Λέων Σγουρός», σελ. 67, σημ. 38) και Α.Δ. Παπαθανασίου, *Οι Μελισσηνοί...*, σελ. 15, 18, 20, 21, 75.

βυζαντίου, ο οποίος είχε το προνόμιο και το δικαίωμα απονομής των μεγάλων τίτλων (δεδομένου ότι την περίοδο εκείνη, τόσο ο Αλέξιος Δ΄, όσο και ο Αλέξιος Ε΄ Μούρτζοφλος, είχαν εκλείψει). Δυστυχώς, τα περιθώρια για μια αποφασιστική τότε άμυνα κατά των λατίνων της Δ΄ Σταυροφορίας στο απέραντο θεσσαλικό πεδίο ήταν ελάχιστα, τόσο γιατί οι θεσσαλοί άρχοντες βρέθηκαν απρόθυμοι να βοηθήσουν (ελλείψει φρουρίων και ερυμάτων ικανών για αντίσταση σε πολιορκίες στο θεσσαλικό χώρο), όσο και γιατί οι δυνάμεις του Λ. Ζγουρού ήταν ελάχιστες και κακώς εξοπλισμένες για μάχες εκ του «συστάδην» με τους κατάφρακτους (θωρακοφόρους) Φράγκους ιππότες. Το χειρότερο δε, ακόμα, για τους δύο συμμάχους, ήταν και το γεγονός ότι δεν είχαν και τον απαραίτητο χρόνο για να οργανώσουν μια αποφασιστική άμυνα κατά των Φράγκων. Και τούτο, γιατί, ο βασιλιάς του νεοσύστατου τότε λατινικού βασιλείου της Θεσσαλονίκης, Βονιφάτιος, Μαρκήσιος του Μομφερά (Βονιφάτιος ο Μομφερρατικός), αμέσως μετά τη συμφωνία «διανομής των εδαφών της βυζαντινής αυτοκρατορίας», τη γνωστή «PARTITIO ROMANIAE», κινήθηκε ταχύτατα επικεφαλής στρατού να καταλάβει τα εδάφη της κεντρικής Ελλάδας (που σύμφωνα με την πιο πάνω συμφωνία περιέρχονταν στην εδαφική επικράτεια του βασιλείου του), στις αρχές – μέσα του χειμώνα του 1204. Μπροστά στη θέα των σιδερόφρακτων Φράγκων, των οποίων το ιππικό θεωρούνταν, λόγω οπλισμού και τακτικής, «αήττητο» για την εποχή του σε μάχες ανοικτού πεδίου, ο Λ. Ζγουρός αποσύρθηκε με τις δυνάμεις του[14], εγκαταλείποντας[15] μόνους τους στη Θεσσαλία[16] τη σύζυγό του Ευδοκία και το αυτοκρατορικό ζεύγος, τον Αλέξιο Γ΄και την Ευφροσύνη, οι οποίοι μάλιστα, όπως αναφέρεται στις πηγές, έφεραν ακόμα τα βυζαντινά αυτοκρατορικά εμβλήματα (στέμμα, θυρεούς, ερυθρά πέδιλα κλπ.). Φεύγοντας ο Λ. Ζγουρός, οχυρώθηκε σε πρώτη φάση στα Στενά των Θερμοπυλών και στη συνέχεια κατέφυγε στην Πελοπόννησο, όπου οχυρώθηκε στις κτήσεις του, προβάλλοντας για πολλά ακόμη χρόνια αντίσταση στους Φράγκους[17] [18].

14 Για την έλλειψη αντιστάσεως στους σταυροφόρους κατά την κάθοδό τους στην κεντρική Ελλάδα και Θεσσαλία, βλ. στον Αλ. Γ. Κ. Σαββίδη «Περί του βυζαντινού κρατιδίου της Θεσσαλίας», *Πρακτικά του 2ου Συνεδρίου Λαρισαϊκών Σπουδών*, Λάρισα, 1994, σελ. 74-79.

15 Μετά την αποχώρηση του Λ. Σγουρού, παρέμεινε χωρίς προστασία ο Αλέξιος Γ΄, όπως μας ιστορεί και ο Νικήτας Χωνιάτης (Χωνιάτης, σελ. 608, 612, 620) και γι' αυτό πιάστηκε αιχμάλωτος μαζί με τη γυναίκα του Ευφροσύνη, για να ανταλλάξει, όπως χαρακτηριστικά γράφει «...τα σύμβολα της εξουσίας αντί κοτύλης κεράσματος και άρτου μετρητού».

16 Πολλά δεινά μάστιζαν την Ελλάδα στην περίοδο, που προηγήθηκε της λατινικής κατακτήσεως, ιδιαίτερα δε οι εισπράκτορες των φόρων, η πειρατία, η έλλειψη οχυρωμένων ερυμάτων (κάστρων), η καταπίεση των κατοίκων από την επιχώρια αριστοκρατία της γης και η έλλειψη κεντρικής βυζαντινής διοικήσεως. Όλα αυτά συνέτειναν στην απροθυμία των κατοίκων να πολεμήσουν τους Φράγκους εισβολείς.

17 Για τους Φράγκους τιμαριούχους και τα φράγκικα φέουδα και ειδικότερα τα φέουδα, που δημιουργήθηκαν στη Θεσσαλία μετά την κατάκτησή της από τους Φράγκους, βλ. στον Α.Δ. Παπαθανασίου, *Θεσσαλία–Στερεά–Αιγαίο, 1204-142*» (υπότιτλος: *Σελίδες από την Φραγκοκρατούμενη Θεσσαλία, τη Στερεά και το Αιγαίο στον ύστερο Μεσαίωνα*, Θεσσαλονίκη, 2012, σελ. 55-79 (εκδ. Αντωνίου Σταμούλη).

18 Ειδικές λεπτομέρειες για την πολιτική και εκκλησιαστική οργάνωση των περιοχών της Μαγνησίας (Δημητριάδος και Αλμυρού), που κατακτήθηκαν από τους λατίνους της Δ΄ Σταυροφορίας, βλέπε στον Α.Δ. Παπαθανασίου, «Το χρονικό της Ι. Μονής της Παναγιάς Άνω Ξενιάς, ως διαδόχου των μονών της Πανάγνου Θεομήτορος και του Κυρού Ιλαρίωνος στην περιοχή και χώρα του Αλμυρού από τον Θ΄ μέχρι και τον ΙΣΤ΄ αιώνα», *Πρακτικά του Β΄ Συνεδρίου Αλμυριωτικών Σπουδών* (1995), Αλμυρός, 1997, τόμ. Β΄.

Ο Αλέξιος Γ΄ και η Ευφροσύνη, μετά την απόσυρση του Λ. Ζγουρού, συνελήφθησαν αιχμάλωτοι από τους Φράγκους του Βονιφάτιου, αλλά κατάφεραν να δραπετεύσουν. Η δραπέτευσή τους έγινε και πάλι κάτω από δραματικές συνθήκες, στο διάστημα που με εντολή του Βονιφάτιου ο Αλέξιος θα μεταφέρονταν στις κτήσεις του πρώτου στην Ιταλία. Μετά τη δραπέτευσή τους, η Ευφροσύνη κατέφυγε στην Άρτα (έδρα του ελληνικού δεσποτικού της Ηπείρου) και ο σύζυγός της, Αλέξιος Γ΄, κατόρθωσε να φτάσει στη Μ. Ασία. Ο θάνατος βρήκε την πολυπράγμονα και άτυχη αυτή έκπτωτη αυτοκράτειρα του βυζαντίου στην Άρτα[19], το έτος 1211[20].

Μαρία Αγγελίνα Δούκενα Κομνηνή ή Μελισσηνή

Στα 1207 η ευρύτερη περιοχή και χώρα της Δημητριάδας δόθηκε ως φέουδο στον Κων/νο Μελισσηνό από τον αρχηγό του νεοσύστατου τότε ελληνικού κράτους της Ηπείρου – φίλο και συμπολεμιστή του – Μιχαήλ Α΄ Άγγελο Κομνηνό Δούκα (1204-1216)[21]. Η Δημητριάδα, με την ευρύτερη τότε περιοχή της, μέχρι το έτος 1204 (έτος κατάλυσης της βυζαντινής αυτοκρατορίας από τους σταυροφόρους της Δ΄ Σταυροφορίας), αποτελούσε

19 Είναι αλήθεια, ότι οι συγγραφείς της περιόδου εκείνης δεν αναφέρονταν με κολακευτικά λόγια για την Ευφροσύνη Δούκενα Αγγελίνα, την πολυπράγμονα, ενεργητική, πανέξυπνη και ισχυρού χαρακτήρα γυναίκα αυτή του βυζαντίου. Και τούτο λόγω των ερωτικών της σχέσεων, εξαιτίας των οποίων μάλιστα εξορίστηκε, για κάποιο χρονικό διάστημα, στη μονή της Νηματαρίας στη Μ. Ασία, ενώ, ο εραστής της, Βατάτζης, αποκεφαλίστηκε στην Κωνσταντινούπολη. Και για το λόγο αυτό ο Νικήτας Χωνιάτης γράφει γι' αυτή χαρακτηριστικά «...το κάλυμμα της αιδούς ατιμάσασα ελησίζετο και εις όνειδος ην...». Αυτό όμως δεν εμπόδισε την Ευφροσύνη να εξαρθεί στο ύψος των περιστάσεων, να διατηρήσει την ψυχραιμία της, να επιβληθεί στον αδυνάτου χαρακτήρα σύζυγό της, αυτοκράτορα Αλέξιο Γ΄ και μέσα στο χάος και την πλήρη διάλυση, που ακολούθησε την πτώση της Κων/λεως στα χέρια των Λατίνων τον Απρίλιο του 1204, να πείσει αυτόν να αντιτάξει την έσχατη άμυνα κατά των Σταυροφόρων στα θεσσαλικά και μαγνησιακά εδάφη της κεντρικής Ελλάδας, όπου βρίσκονταν οι κτήσεις της. Και εκεί, μαζί με τον αυτοκράτορα σύζυγό της και τον Λέοντα Σγουρό, το καλοκαίρι του 1204, να οργανώσουν την τελευταία άμυνα κατά των επιδρομέων.

Δεν μπορεί κανένας να αρνηθεί το γεγονός, ανεξάρτητα από το ιστορικό της προσωπικής της ζωής ως γυναίκας και συζύγου, ότι η Ευφροσύνη Δούκενα Αγγελίνα δεν έπραξε το καθήκον της ως βυζαντινή αυτοκράτειρα, να αποδυθεί σε απέλπιδα αγώνα για το γόητρο της αυτοκρατορίας, τη στιγμή που οι πάντες έσπευδαν να παραδώσουν τα πάντα μπροστά στη θέα των κατάφρακτων Σταυροφόρων της Δύσεως. Και είναι άσχετο αν ατυχείς συγκυρίες δεν επέτρεψαν την οργάνωση του αγώνα στα θεσσαλικά εδάφη και η όλη προσπάθεια απέτυχε με την αποχώρηση του Λέοντα Σγουρού, στον οποίο η αυτοκράτειρα Ευφροσύνη, εκτός από τον σύζυγό της, είχε εναποθέσει και σ' αυτόν τις ελπίδες της για μια αποφασιστική απόκρουση των λατίνων εισβολέων.

20 Υπάρχει επίσης και η ιστορική πληροφορία για τον σύζυγο της Ευφροσύνης, τον αυτοκράτορα Αλέξιο Γ΄ Άγγελο, ότι συνελήφθηκε αιχμάλωτος στη Θεσσαλία από τον Βονιφάτιο του Μομφερά και ότι εξαγοράστηκε στη συνέχεια από τον συγγενή του τον τότε αρχηγό του νεοσύστατου κράτους της Ηπείρου, τον Μιχαήλ Α΄ Άγγελο Δούκα Κομνηνό, ότι πέρασε στη συνέχεια στην Ασία, όπου και αιχμαλωτίστηκε από τον Θεόδωρο Λάσκαρη της Νίκαιας και κλείστηκε απ' αυτόν σε ένα Μοναστήρι της Νίκαιας, όπου και πέθανε ύστερα από μερικά χρόνια (βλ. το ΄΄ΧΡΟΝΙΚΟ΄΄ ΤΟΥ ΡΟΒΕΡΤΟΥ ΤΟΥ ΚΛΑΡΙ, «Η κατάκτηση της Κων/λεως», 1204, Μετάφραση Χ. Λυκούδη, Σχόλια Γ. Σαραφιανού, εκδόσεις Χατζηνικολή, Αθήνα, 1990, σελ. 183, υποσ. 539).

21 Ο Μιχαήλ Α΄ Άγγελος Κομνηνός Δούκας, αρχηγός του νεοσύστατου τότε (1204) ελληνικού κράτους της Ηπείρου ήταν εξ αίματος συγγενής της αυτοκρατορικής δυναστείας των Αγγέλων και α΄ εξάδελφος των αυτοκρατόρων Ισαάκιου Β΄ και Αλέξιου Γ΄.

μέρος του βυζαντινού θέματος που έφερε το όνομα «Θέμα της Ελλάδος». Το Θέμα της Ελλάδος, στην ιστορούμενη περίοδο της Θεσσαλίας, πλην των άλλων περιοχών, τελούσε δε υπό βυζαντινή διοίκηση.

Την περίοδο εκείνη, ο ορεινός όγκος του Πηλίου, όπως και η ευρύτερη ορεινή Μαγνησιώτικη ενδοχώρα, ήταν χώροι άοικοι και ελάχιστες συσσωματώσεις κατοίκων μαρτυρούνται. Τις ελάχιστες αυτές συσσωματώσεις κατοίκων συγκροτούσαν τότε, κατά κύριο λόγο, γεωργοί – πάροικοι, οι οποίοι δούλευαν σε μικρές ή μεγαλύτερες γαιοκτησίες επιχώριων μεγαλογαιοκτημόνων[22], γόνων επιφανών βυζαντινών οικογενειών, που την περίοδο εκείνη ήταν ευρύτερα γνωστές με το όνομα (ανάλογα με την έκτασή τους), ως «επισκέψεις», «πρόνοιες», «σπάσεις», «υποστάσεις» και «ζευγολατεία». Οι γαιοκτήμονες αυτοί του τότε θεσσαλικού χώρου, που αήκαν στη χορεία των «δυνατών» του βυζαντίου, δεν είχαν αγαθές σχέσεις στην πλειονότητα μεταξύ τους και πολλές φορές βρίσκονταν σε πολεμικές μεταξύ τους αναμετρήσεις. Όταν πρωτοεγκαταστάθηκε ο Κων/νος Μελισσηνός στη Δημητριάδα ως τοπάρχης, βρήκε τη γύρω από την πόλη περιοχή έρημη και εγκαταλειμένη. Την ίδια άλλωστε εικόνα παρουσίαζε και ο ευρύτερος Μαγνησιακός και θεσσαλικός στα ενδότερα χώρος, με κύρια χαρακτηριστικά την εγκατάλειψη της γης και το έντονο δημογραφικό πρόβλημα.

Οι καταστάσεις αυτές είχαν δημιουργηθεί στο θεσσαλικό ευρύτερο χώρο παλιότερα, αλλά είχαν επιδεινωθεί τα τελευταία χρόνια πριν την πτώση της Κων/λεως στα χέρια των λατίνων, το 1204. Και οφείλονταν στις προεκτεθείσες έριδες και συνεχείς αλλαγές κυριαρχίας επιχώριων «αρχοντίσκων», μικρών ή μεγαλύτερων, στα ευρύτερα στασιαστικά κινήματα βυζαντινών τιτλούχων που ήθελαν να αποσχισθούν από την κεντρική βυζαντινή διοίκηση, στην έλλειψη κάθε ασφάλειας του βίου στην υπαίθρια χώρα και ιδιαίτερα στην καταπίεση του τότε ισχύοντος βυζαντινού φορολογικού συστήματος. Πέραν και ανεξαρτήτως όλων αυτών, οι συνεχείς πόλεμοι του νεοσύστατου τότε κράτους της Ηπείρου με τους Φράγκους του λατινικού βασιλείου της Θεσσαλονίκης, που διαδραματίστηκαν στο θεσσαλικό χώρο στην περίοδο που ακολούθησε το έτος 1204, είχαν δημιουργήσει αρνητικές επιπτώσεις στους σκληρά δοκιμαζόμενους πληθυσμούς της ευρύτερης περιοχής της ανατολικής Θεσσαλίας μέσα στην οποία περιλαμβάνονταν και η Μαγνησία με την περιοχή της Δημητριάδας.

Στη διάρκεια των πολέμων αυτών κατά των Φράγκων της Θεσσαλονίκης κλπ. λατίνων φεουδαρχών, που διαφέντευαν μικρότερες ή μεγαλύτερες περιοχές της Θεσσαλίας, συνέπραττε με τα στρατεύματα της Ηπείρου και ο Κων/νος Μελισσηνός. Και για την αιτία αυτή ο Μιχαήλ Α΄ της Ηπείρου εγκατέστησε τον Κων/νο Μελισσηνό τοπάρχη της ευρύτερης περιοχής της Δημητριάδας, παραχωρώντας την περιοχή σ' αυτόν ως φέουδο, που τελούσε κάτω από την επικυριαρχία του ελληνικού κράτους της Ηπείρου. Ταυτόχρονα, ο Μιχαήλ Α΄ της Ηπείρου, επεδαψίλεψε τον Κων/νο Μελισσηνό, τιμές, πλούτη και γαιοκτησίες σε σημείο ώστε ο τελευταίος να θεωρείται – σύμφωνα με τις μαρτυρίες των σύγχρονων τότε πηγών – ως ο πιο πλούσιος και ισχυρός άρχοντας της επικράτειας του κράτους («Δεσποτάτου», όπως τότε χαρακτηριστικά αναφέρονταν) της Ηπείρου[23].

22 Μεταξύ των μεγάλων αυτών επιχώριων γαιοκτημόνων, για τον ευρύτερο Μαγνησιακό χώρο, μνημονεύονται τα ονόματα των Ζωριάννων, Ζερβών, Βραστών, Φιλανθρωπινών, Τζέκων, Κατακαλών, Κεκαυμένων, Αρχοντίτζη, κλπ.

23 Βλ. Fr. Miklosich και Jos Müller, *ACTA DIPLOMATA MONASTERIORUM ET ECCLESIARUM ORIENTIS*, VINDOBONAE, 1860-1890 (Αθήνα 1996[3]), τόμ. Δ΄, σελ. 46 επ., Α.Δ. Παπα-

Στην ευρύτερη περιφέρεια της τοπαρχίας της Δημητριάδας περιλαμβάνονταν και ο ορεινός όγκος του Πηλίου, που τότε ήταν γνωστό ως «βουνό των δρόγγων», ως βουνό της «Πέτρας», ως βουνό της «Δρυανούβαινας» και ως βουνό των «Κελλίων» (η τελευταία ονομασία είχε επικρατήσει από τον Ι΄ και μετά αιώνες)[24]. Πρέπει να σημειωθεί ότι την περίοδο εκείνη και για 18 περίπου χρόνια (1204-1222), ο Κων/νος Μελισσηνός, ως τοπάρχης της Μαγνησίας, συμμετείχε σ' όλους τους πολέμους του κράτους της Ηπείρου εναντίον των τιμαριούχων φεουδαρχών του λατινικού βασιλείου της Θεσσαλονίκης[25].

Μετά την κατάλυση του λατινικού βασιλείου των Φράγκων της Θεσσαλονίκης (1222) από τον αδελφό του Μιχαήλ Α΄, τον Θεόδωρο Άγγελο Κομνηνό Δούκα (1214-1230), ο Κων/νος Μελισσηνός επανήλθε μόνιμα και οριστικά ως τοπάρχης στη Δημητριάδα. Στο μεταξύ χρονικό διάστημε είχε πεθάνει ο Θεόδωρος Α΄ Άγγελος και ως νέος αρχηγός ανέλαβε στο κράτος της Ηπείρου ο Μιχαήλ Β΄ Άγγελος Κομνηνός Δούκας (1237-1271) με τον οποίο ο Κων/νος Μελισσηνός συνδέθηκε με ιδιαίτερες φιλικές σχέσεις[26]. Ο Μιχαήλ Β΄ της Ηπείρου, αναγνώριζε στο πρόσωπο του Κων/νου Μελισσηνού, όχι μόνο τα προτερήματα ενός γενναίου πολεμιστή και πιστού υποτελούς (φεουδάρχη), αλλά και την εξαιρετική μόρφωση του ανδρός, την πολιτική του διορατικότητα, τη συγκρότησή του και προπαντός τον πιστό και έντιμο χαρακτήρα του, προσόντα που τον καθιστούσαν μεταξύ των πρώτων ευγενών αρχόντων του κράτους της Ηπείρου. Ο απόηχος άλλωστε της ευγενούς καταγωγής του Κων/νου Μελισσηνού, που ανήκε στην αρχοντική γενιά των Βρυένιων Μελισσηνών του βυζαντίου[27], ανέβαζε τη φήμη του ανδρός σε θέση περίοπτη σε σχέση με τους λοιπούς τότε άρχοντες του κράτους της Ηπείρου.

Ο Μιχαήλ Β΄ της Ηπείρου είχε μία αδελφή ανύπαντρη τότε: Τη Μαρία Αγγελίνα Κομνηνή Δούκενα, κόρη του Μιχαήλ Α΄ Άγγελου Κομνηνού Δούκα της Ηπείρου[28]. Επιθυμώντας ο Μιχαήλ Β΄ της Ηπείρου να συνδέσει τον οίκο του με δεσμούς συγγενείας με τον Κων/νο Μελισσηνό της Δημητριάδας, πρότεινε σ' αυτόν το χέρι της αδελφής του

θανασίου, *Οι Μελισσηνοί της Δημητριάδος Κτήτορες Ι. Μονών*, Αθήνα, 1989, σελ. 20, Χρυσόβουλλο του ΙΓ΄ αιώνα του αυτοκράτορα της Κων/λεως, Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου, στο οποίο αναφέρεται ο Κων/νος Μελισσηνός ως «...πολύν τον πλούτον φέρων και αφθονίαν έχων εκ τε δη κτημάτων και περιουσίας παντοδαπής...».

24 Βλ. στον Α.Δ. Παπαθανασίου, *Η Μαγνησία και το Πήλιο στον Ύστερο Μεσαίωνα, 1204-1423*, Βόλος, 1998, σελ. 107-108.

25 Για τα φράγκικα τιμάρια του θεσσαλικού χώρου, βλέπε ειδικότερα στον Α.Δ. Παπαθανασίου, *Οι Μελισσηνοί ....*, *ό.π.*, σελ. 23, του αυτού *Η Μαγνησία...*, ό.π., σελ. 69 επόμενα.

26 Βλ. για τον Μιχαήλ Β΄ της Ηπείρου στον Α.Δ. Παπαθανασίου, *Οι Μελισσηνοί ...*, *ό.π.*, σελ. 24 και 94. Ο Μιχαήλ Β΄ της Ηπείρου (1230-1371) παντρεύτηκε την κόρη του Σεβαστοκράτορα Ιωάννη Πετραλείφα γύρω στα 1230, τη μετέπειτα Αγία Θεοδώρα της Άρτας, όπου και ο ομώνυμος ναός της. Ο Μιχαήλ ήταν νόθος γιος του Μιχαήλ Α΄ Ηπείρου. Θείοι του υπήρξαν (αδελφοί του πατέρα του), ο Μανουήλ και ο Θεόδωρος Άγγελος Κομνηνός Δούκας. Μετά τη μάχη της Πελαγωνίας (1259) ο Μιχαήλ Β΄ έχασε σχεδόν ολόκληρη την επικράτειά του στην Ήπειρο, που καταλήφθηκε από τους βυζαντινούς (Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος), την οποία όμως και ανέκτησε σταδιακά στη συνέχεια χάρις στη βοήθεια του επί θυγατρί γαμβρού του, Μαμφρέδου, βασιλιά της Σικελίας.

27 Βλ. την απεικόνιση του οικόσημου των Μελισσηνών της Δημητριάδος (Οίκος των Βρυένιων Μελισσηνών του Βυζαντίου) στον Α.Δ. Παπαθανασίου, *Οι Μελισσηνοί...*, *ό.π.*, σελ. 89.

28 Κατά τη βυζαντινή περίοδο επικρατούσε το έθος, στους μεγάλους βυζαντινούς οίκους, να αναφέρονται ως πρόσθετα προσωνύμια τα ονόματα των βυζαντινών αυτοκρατορικών οίκων, ως δηλωτικών της συγγενείας μ' αυτούς, όπως του Μιχαήλ Β΄, που υπέγραφε ως Μιχαήλ Β΄ Άγγελος Κομνηνός Δούκας.

γύρω στα 1230-1235. Ο Κων/νος Μελισσηνός αποδέχθηκε την πρόταση[29] και ο γάμος της Μαρίας Αγγελίνας Κομνηνής Δούκενας και του Κων/νου Βρυένιου Μελισσηνού έγινε την ίδια περίοδο στην Άρτα[30] μέσα σε περιβάλλον βυζαντινής χλιδής και μεγαλοπρέπειας, που ήταν ανάλογο άλλωστε και με τα πρόσωπα των δύο επιφανών γόνων βυζαντινών οίκων που συνέρχονταν σε γάμου κοινωνία. Αμέσως μετά το γάμο τους οι δύο ομόζυγοι, ο Κων/νος και η Μαρία (που από τότε παρέμεινε γνωστή στην ευρύτερη περιοχή και χώρα της Δημητριάδας, ως «Μαρία Αγγελίνα Κομνηνή Δούκενα ή Μελισσηνή»[31]), αναχώρησαν για την τοπαρχία της Δημητριάδας, όπου εγκαταστάθηκαν και παρέμειναν σ' όλη τη διάρκεια του βίου τους, όπως πιο κάτω ειδικότερα ιστορείται. Η Μαρία Μελισσηνή, ως σύζυγος του πρώτου τοπάρχη της Δημητριάδος, Κων/νου Μελισσηνού, δεν υπήρξε μόνο υπόδειγμα συζύγου, αλλά και γυναίκα προικισμένη με εξαιρετικά προσόντα, μόρφωση και έντονη προσωπικότητα. Βρήκε τη Δημητριάδα κατερειπωμένη από τους πολέμους και την ευρύτερη περιφέρεια φτωχή και έρημη. Τους λίγους κατοίκους που διαφέντευε ο σύζυγός της, τους βρήκε σε κατάσταση φρίκης και απογνώσεως, ενώ έντονος πλανιόταν και ο απόηχος των δεινών που είχαν υποστεί οι πρόγονοί τους στο διάστημα των προγενέστερων, αλλά και των πρόσφατων χρόνων, από τους πολέμους, τους ποικιλώνυμους επιδρομείς και τους πειρατές, που την περίοδο εκείνη λυμαίνονταν τα παράλια του Παγασητικού κόλπου και τους ορεινούς ακόμα οικισμούς της ενδοχώρας. Και ο απόηχος αυτός των δεινών ήταν έντονος στην παράδοση του λαού. Και τούτο, γιατί η Δημητριάδα, το έτος 896, είχε καταληφθεί από τους αγαρηνούς πειρατές, το έτος 1040 από τους βουλγάρους και το έτος 1070 και πάλι από τους αγαρηνούς κουρσάρους, που ρήμαξαν το χώρο και έσυραν στα σκλαβοπάζαρα της ανατολής τους κατοίκους για να πωληθούν εκεί ως σκλάβοι[32].

Η Μαρία Μελισσηνή αναδείχθηκε άξια σύντροφος του Κων/νου Μελισσηνού και αποδύθηκε μαζί με τον άντρα της σε μια θαυμαστή προσπάθεια ανόρθωσης του χώρου της τοπαρχίας και παροχή κάθε είδους συνδρομής προς τους κατοίκους για την επούλωση των πληγών που είχαν υποστεί τα προηγούμενα χρόνια. Με τη συμπαράσταση, τις συμβουλές και ενεργό δράση της Μαρίας, ο Κων/νος Μελισσηνός οργάνωσε σκοπιές (ερύματα- πύργους επισκοπήσεως) σ' όλη την επικράτειά του και ιδιαίτερα στην περιοχή και χώρα του Πηλίου για την εποπτεία των υπαίθριων περιοχών, την αστυνόμευση των χώρων (οικισμών και συσσωματώσεων γεωργών και παροίκων) και αντιμετώπιση των πειρατικών επιδρομών. Με ειδικές μονάδες κρούσεως, ύστερα από φωτεινά εκπεμπόμενα σημεία τη νύκτα (φωτιές) και την ημέρα (καπνούς), που εξέπεμπαν οι πύργοι επισκοπήσεως (πυρφόρες βίγγλες, όπως τότε τις ονόμαζαν), ο Κων/νος Μελισσηνός προ-

29 Ο ιστορικός Τ. Νερούτσος τοποθετεί την πρόταση γάμου στο έτος 1246 (Τ. Νερούτσος, «Χριστιανικαί Αθήναι», *Δελτίον Ι.Ε.Ε.*, τόμ. Γ΄ (1889), σελ. 148).

30 Υπάρχουν και συγγραφείς που υποστηρίζουν ότι η πρόταση γάμου προς τον Κων/νο Μελισσηνό έγινε νωρίτερα, από τον πατέρα της νύφης, Μιχαήλ Α΄ της Ηπείρου, το έτος 1215 (επί ηγεμονίας αυτού) και ο γάμος έλαβε χώρα τον ίδιο χρόνο στην Άρτα.

31 Για τη Μαρία Αγγελίνα Κομνηνή Δούκενα τη Μελισσηνή, βλέπε λεπτομέρειες στο Α.Δ. Παπαθανασίου, *Η Μαγνησία...*, *ό.π.*, σελ. 101, 106 και 385.

32 Για τις καταλήψεις της Δημητριάδας από τους αγαρηνούς πειρατές του Δαμιανού, το έτος 896, τους βουλγάρους, το έτος 1040 και τους πειρατές, το έτος 1070, βλέπε λεπτομέρειες στο Α.Δ. Παπαθανασίου, *Η Βυζαντινή Δημητριάδα...*, *ό.π.*, σελ. 19, 53, 107, 109, 112-118, 136, 303. Επίσης στον ίδιο «Έτος του Χριστού 896: Η καταστροφή της Δημητριάδας από τους αγαρηνούς πειρατές», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, Λάρισα, τόμ. 19 (1991), σελ. 81-96.

λάβαινε και επενέβαινε για να αποτρέψει κάθε πειρατική επιδρομή και ληστρική επιχείρηση στην υπαίθρια χώρα της Δημητριάδας και του Πηλίου. Τούτο είχε ως αποτέλεσμα, σιγά, σιγά να αποκαθίσταται η ελεύθερη επικοινωνία των κατοίκων και η ασφάλεια προπαντός των γεωργούντων τη γη. Σιγά, σιγά, άρχισε επίσης, με την ασφαλή ελεύθερη διακίνηση, να αναπτύσσεται (σταδιακά και προοδευτικά), η μεταλλοτεχνία, η οικιακή οικονομία, η υφαντουργία και ιδιαίτερα η ανάπτυξη της μεταξοβιοτεχνίας στην περιοχή των LICONIA (Λεχωνίων) με την καλλιέργεια της Μουριάς (για την εκτροφή μεταξοσκωλήκων), αλλά και της ελιάς. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι η ελιά άρχισε να αναπτύσσεται από τότε ως υποδειγματική καλλιέργεια ελαιώνων στο Πήλιο, ξεκινώντας από την περιοχή των σημερινών Λεχωνίων[33].

Είναι χαρακτηριστικό για την περίοδο εκείνη και το γεγονός, ότι, για πρώτη φορά στο Θεσσαλικό Μαγνησιακό χώρο της περιοχής της Δημητριάδας παρουσιάζεται έντονο το φαινόμενο της άνθησης του θρησκευτικού βίου των κατοίκων. Η άνθηση αυτή του θρησκευτικού βίου εκδηλώνεται με την αθρόα ανέγερση ναών, μονών, μονυδρίων, σκητών, εκκλησιδρίων κλπ. εκκλησιαστικών κτισμάτων στην ορεινή και ημιορεινή περιοχή του Πηλίου, τα ερείπια των οποίων σώζονται ακόμα και σήμερα σε πολλές περιοχές του ορεινού όγκου του βουνού[34]. Για πρώτη επίσης φορά την περίοδο αυτή τίθενται οι θεμελιακές βάσεις ανάπτυξης της αγροτικής παραγωγής μέσα σε οργανωμένα πλαίσια προστασίας στην περιοχή και χώρα της Δημητριάδας. Και είναι ιστορικά αποδεδειγμένο το γεγονός, ότι πρωτεργάτες και συντελεστές στην ανάπτυξη αυτή, που παρουσιάζει η Δημητριάδα στα μέσα του ΙΓ΄ αιώνα, οφείλεται στο ζεύγος των ομόζυγων, Κων/νου και Μαρίας Μελισσηνής. Είναι επίσης χαρακτηριστικό το γεγονός, ότι στην περιοχή και χώρα της Δημητριάδας, για τη μετά το έτος 1207 περίοδο, στη διάρκεια της αρχής του Κων/νου Μελισσηνού και στη συνέχεια των απογόνων αυτού, δεν υπάρχει ιστορική μαρτυρία για επιδρομές περιατών στην ευρύτερη περιοχή της Δημητριάδας.

Την ίδια περίοδο αντίθετα υπάρχουν πάμπολλες ιστορικές μαρτυρίες για συνεχείς επιδρομές πειρατών στις παράκτιες ελλαδικές περιοχές και στα νησιά του Αιγαίου, που υπέφεραν τα πάνδεινα από τους πάσης μορφής και εθνικότητος κουρσάρους επιδρομείς. Αψευδής για τα γεγονότα αυτά μαρτυρία είναι του Βενέδικτου Πέτερμπόρουφ, ενός περιηγητού του ΙΓ΄ αιώνα, ο οποίος την περίοδο αυτή περιηγήθηκε τον ελλαδικό τότε χώρο και χαρακτηριστικά αναφέρει, ότι «...το έτος 1191 πολλά ελληνικά νησιά ήταν άοικα και ερειμωμένα από το φόβο των πειρατών»[35]. Για την ίδια περίοδο, επίσης, υπάρχει και η μαρτυρία του μεγάλου Έλληνα ιεράρχη των Αθηνών, Μιχαήλ Ακομινάτου του Χωνιάτη, ο οποίος χαρακτηριστικά αναφέρει για τους πειρατές της περιόδου εκείνης (τέλος ΙΒ΄ - αρχές ΙΓ΄ αιώνα), που ταλαιπωρούσαν τα παράλια των Αθηνών, ότι «...σκαφιδίοις ολίγοις πειρατικοίς καταπολεμουμένη και ληϊζομένη τα τη θαλάττη πάντα...»[36]. Αξίζει

33 Βλ. Γ. Κωτούλας, «Οι Καταλανοί στη Θεσσαλία και Φθιώτιδα, 1309-1383», *Ιστορική Λαογραφική Εταιρεία των Θεσσαλών*, τόμ. 7 (1959), τεύχος γ΄.

34 Για την άνθηση αυτού του εκκλησιαστικού βίου και για την ανάπτυξη της περιοχής και χώρας Δημητριάδος, που μαρτυρείται και από περιγραφές ξένων περιηγητών, βλέπε ειδικότερες λεπτομέρειες στον Α.Δ. Παπαθανασίου, *Οι Μελισσηνοί...*, *ό.π.*, σελ. 49-50, 57-58, *Η Μαγνησία...*, *ό.π.*, σελ. 139, 218-219, 221, 447, *Το Πήλιο δεύτερο Άγιο Όρος της Ελλάδας στα βυζαντινά χρόνια*, Βόλος, 2002 (εκδ. Κοιν. Μακρινίτσας).

35 Βλ. Δ. Ζακυθηνός, *Βυζαντινή Ελλάς, 392-1204*, Αθήναι, 1965, σελ. 96.

36 Σ. Λάμπρου, *Μιχαήλ Ακομινάτου του Χωνιάτου τα Σωζόμενα*, τόμ. Α΄, σελ. 447, τόμ. Β΄, σελ. 42.

να σημειωθεί ότι την ίδια περίοδο και η γειτονική νήσος Σκόπελος ήταν εστία γνωστή πειρατών.

Πληροφορίες ειδικές και σύγχρονες τότε ιστορικές πηγές, που να αναφέρονται ειδικά στην κοινωνική, ανθρωπιστική, φιλανθρωπική και εκκλησιαστική δράση της Μαρίας Μελισσηνής δεν περισώθηκαν μέχρι σήμερα για την περιοχή της Μαγνησίας. Τα μοναδικής σπουδαιότητος και ιστορικής αξίας έγγραφα (κείμενα 42 βυζαντινών εγγράφων του ΙΓ΄ αιώνα) της συλλογής των FR. MIKLOSICH και JOS MULLER, που δημοσιεύτηκαν στις σελίδες 331-430 στο Δ΄ τόμο του μνημειώδους έργου της μεσαιωνικής γραμματείας με τίτλο «ACTA ET DIPLOMATA MONASTERIORUM ET ECCLESIARUM ORIENTIS», VINDESBONAE, 1860-1890, Αθήνα, 1996), τα οποία προέρχονται από επίσημες βυζαντινές αρχές της περιόδου εκείνης και αφορούν τη Μαγνησία του ΙΓ΄ αιώνα (χρυσόβουλλα, αργυρόβουλλα, σιγγίλια πατριαρχών, εκδοτήρια έγγραφα επισκόπων Δημητριάδος, πρατήρια έγγραφα, κλπ.), δεν παρέχουν ιστορικές ειδικές πληροφορίες που να αναφέρονται στο πρόσωπο της Μαρίας Αγγελίνας Κομνηνής Δούκενας της Μελισσηνής. Αντίθετα, τα ίδια έγγραφα, παρέχουν πλείστες όσες άλλες πολύτιμες στον ερευνητή πληροφορίες, για το δημόσιο, ιδιωτικό, κοινωνικό, οικονομικό και εκκλησιαστικό βίο στην περιοχή της Δημητριάδας και του Πηλίου στην πιο πάνω περίοδο.

Με βάση όμως τη βυζαντινή παράδοση της περιοχής, την πολιτεία και διοίκηση του αρχηγέτου του κλάδου των Μελισσηνών, Κων/νου Μελισσηνού, συζύγου της Μαρίας και τις υπάρχουσες διάσπαρτες μαρτυρίες άλλων πηγών αλλά, και τις απορρέουσες από το ευρύτερο περιεχόμενο των πιο πάνω εγγράφων της περιόδου εκείνης, δεν μπορούμε να μη δεχθούμε την άμεση συμμετοχή και συμβολή της Μαρίας Μελισσηνής στους τομείς που προεκτέθηκαν και ιδιαίτερα στον ιδιωτικό, κοινωνικό, φιλανθρωπικό και εκκλησιαστικό βίο της περιοχής και χώρας Δημητριάδος. Στην εκτίμηση αυτή συνηγορεί και το γεγονός, ότι στις φλέβες της Μαρίας Μελισσηνής έρρεε και το αίμα των αυτοκρατορικών δυναστειών, όχι μόνον των Αγγέλων και Δουκών του Βυζαντίου, αλλά και των Κομνηνών ιδιαίτερα, δηλαδή δυναστειών αυτοκρατόρων των οποίων οι οίκοι υπήρξαν ονομαστοί για την ποικιλώνυμη κοινωνική δράση των θηλέων εκπροσώπων των οίκων αυτών και την προσφορά τους στο κοινωνικό, φιλανθρωπικό και κυρίως στον εκκλησιαστικό τομέα.

Το ζεύγος των τοπαρχών της Δημητριάδας, Κων/νου και Μαρίας, δεν είναι βέβαιο ούτε ιστορικά εξακριβωμένο που είχε την έδρα διαμονής, δηλαδή αν κατοικούσε στην πόλη της Δημητριάδας[37] ή σε κάποιο άλλο οχυρό πόλισμα ή οικισμό της περιοχής που διαφέντευε ο οίκος των Μελισσηνών της Δημητριάδας. Τέτοια γνωστά πολίσματα στην περιοχή και χώρα της Δημητριάδας, τα οποία είναι γνωστά από πηγές της περιόδου εκείνης, ήταν οι οικισμοί της Άνω και Κάτω Δρυανούβαινας (στις αντίστοιχες τοποθεσίες της σημερινής Πορταριάς και Κατηχωρίου), του Παλαιοκάστρου (στο γνωστό σήμερα παράπλευρο λόφο, το γνωστό ως «Νεβεστίκι», όπου τοποθετείται η αρχαία ομηρική «Μεθώνη»[38]),

37 Για την πόλη της Δημητριάδας έχουμε την πληροφορία από τον Άραβα περιηγητή και γεωγράφο του ΙΓ΄ αιώνα, EDRISSI, που επεσκέφθηκε τη πόλη στα μέσα του αιώνα αυτού και δημοσίευσε το οδοιπορικό του το έτος 1154, ότι κατά την περίοδο αυτή η πόλη της Δημητριάδας ήταν «πόλη μικρή αλλά καλά κατοικημένη», βλ. σχετικά στον Α.Δ. Παπαθανασίου, *Η Βυζαντινή Δημητριάδα ...*, *ό.π.*, σελ. 149, «EDRISSI», GEOGRAPHIC, τόμ. Β΄, 296.

38 Υποστηρίζεται η άποψη ότι το όνομα ΛΕΧΩΝΙΑ είναι παραφθορά του ονόματος της Ομηρικής πόλεως ΜΕΘΩΝΗΣ, που, σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές βρίσκονταν στο ύψωμα το οποίο είναι γνωστό σήμερα με το όνομα ΝΕΒΕΣΤΙΚΙ. Η Μεθώνη είναι ακόμα γνωστή και στους παλαιο-

της Ρασσούσας[39] (στην περιφέρεια της Ζαγοράς του Πηλίου), της Κάπραινας (σημερινής πιθανώς Κάπουρνας), της Κριπούς ή Χριπούς[40] (κοντά στο Στεφανοβίκειο) και της Μεγίστης ή Μεγάλης[41] (άγνωστης μέχρι σήμερα τοποθεσίας).

Η πιο πιθανή εκδοχή για τον τόπο διαμονής της Μαρίας και του Κων/νου Μελισσηνού είναι ότι διέμεναν τότε σε ορεινό οικισμό του Πηλίου. Η πιθανολόγηση αυτή ανταποκρίνεται και προς τα δεδομένα οικήσεων της περιόδου εκείνης. Γιατί, η διαμονή σε οχυρή ορεινή τότε περιοχή, παρείχε μεγαλύτερη ασφάλεια από κάθε άλλη τότε διαμονή σε πεδινή περιοχή, λόγω των συνθηκών που επικρατούσαν τότε στον ελλαδικό χώρο: Ως τέτοια ορεινά πολίσματα, σχετικά πολυάνθρωπα την περίοδο εκείνη των αρχών του ΙΓ΄ αιώνα, αναφέρονται από τις πηγές οι οικισμοί, της Άνω και Κάτω Δρυανούβαινας και του λόφου «Νεβεστίκι» στη θέση «Παλαιόκαστρο» των Λεχωνίων. Το οχυρό πόλισμα του λόφου αυτού (Νεβεστίκι) και η δεσπόζουσα γαιοπολιτική του θέση στην πεδιάδα των Λεχωνίων μας οδηγούν στη σκέψη ότι το πόλισμα του λόφου ήταν και ο τόπος διαμονής των τοπαρχών της Δημητριάδας. Η πιθανολόγηση αυτή θεωρείται περισσότερο βάσιμη, γιατί βρίσκει έρεισμα και σε έγγραφα, όχι μόνο της εποχής εκείνης, αλλά και σε μεταγενέστερων ακόμα εποχών (ΙΔ΄ αιώνα). Από τα έγγραφα αυτά προκύπτει, ότι ο επί-

χριστιανικούς αιώνες, αλλά μετατοπισμένη ως συνοικισμός παλαιοχριστιανικός προς τη θάλασσα, στη θέση του παράλιου οικισμού, που σήμερα είναι γνωστός με το όνομα ΠΛΑΤΑΝΙΔΙΑ. Στον παράλιο αυτό οικισμό ανακαλύφθηκαν δύο μεγάλοι παλαιοχριστιανικοί ναοί των πρώτων χριστιανικών αιώνων, βυθισμένοι κατά το μεγαλύτερο μέρος τους στη θάλασσα. Η ύπαρξη αυτών των μεγάλων σε μέγεθος παλαιοχριστιανικών ναών στη θέση αυτή, μας οδηγεί αβίαστα στο συμπέρασμα ότι η περιοχή των Πλατανιδίων είναι αξιόλογο παλαιοχριστιανικό κέντρο κατά τους πρώτους παλαιοχριστιανικούς αιώνες, τότε που ακόμα υπήρχε σχετική ασφάλεια στην περιοχή. Αργότερα όμως, όταν άρχισαν οι βαρβαρικές επιδρομές (Γότθοι, Σλαύοι, κλπ.), όπως συνέβη και με τα άλλα παράλια τότε παλαιοχριστιανικά κέντρα, που είχαν υποστεί τον αντίκτυπο των επιδρομών αυτών, ο οικισμός της παραθαλάσσιας παλαιοχριστιανικής Μεθώνης άρχισε να εγκαταλείπεται από τους κατοίκους της. Οι κάτοικοι, για λόγους καθαρά ασφάλειας, ανέβηκαν και εγκαταστάθηκαν στο ύψωμα «Νεβεστίκι» (υψόμετρο 250 μέτρα από τη θάλασσα) και στη διπλανή προς αυτό τοποθεσία, που σήμερα βρίσκεται ο οικισμός του Παλαιοκάστρου, όπου οι Μελισσηνοί στους κατοπινούς χρόνους (ΙΓ΄ αιώνας) μετέφεραν την έδρα τους.

Στο σημείο αυτό, για την παλαιοχριστιανική Μεθώνη, σημειώνουμε επίσης ότι ο HIPPOLYTE DELEHAYE, που έχει εκδώσει το «Μαρτύριο του Αγίου Βάρβαρου», αγίου ο οποίος μαρτύρησε επί αυτοκράτορα Ιουλιανού (361-363), αναφέρει σχετικά ότι το σώμα του αγίου τοποθετήθηκε σε λάρνακα εν «...πόλει λεγόμενη Μοθόνη...», υποστηρίζοντας ότι πρόκειται για τη Θεσσαλική παλαιοχριστιανική Μεθώνη (Βλ. Α. Αβραμέα, *Βυζαντινή Θεσσαλία*, Αθήναι, 1974, σελ. 108). Με την άποψη της Α. Αραμέα δεν συμφωνεί ο καθηγητής, Δ. Ζακυθηνός, ο οποίος υποστηρίζει ότι πρόκειται για Μεσσηνιακή πόλη (Δ.Α. Ζακυθηνός, «Άγιος Βάρβαρος», *Εις Μνήμην Κ. Άμαντου,* Αθήναι, 1960, σελ. 438-439, σημ. 1).

39 Η Ράσσουσα, γνωστή και ως οικισμός με το όνομα «Της κυράς Καλής του Ζερβού», ήταν ένα μικρό μοναστήρι στην περιοχή της Ζαγοράς, που περιβάλλονταν από μια μικρή συσσωμάτωση καλλιεργητών, όπως πληροφορούμαστε από το Υπόμνημα του πατριάρχη Αρσενίου του έτους 1256 (Α.Δ. Παπαθανασίου, *Οι Μελισσηνοί...*, *ό.π.,* σελ. 22, υποσ. 14, *Η Μαγνησία...*, *ό.π.,* σελ. 316, 317, 354, 355, 356, 359. Βλέπε το κείμενο του πατριάρχη Αρσένιου του Αυτορειανού του έτους 1256 στον Α.Δ. Παπαθανασίου, *Η Μαγνησία...*, *ό.π.,* σελ. 343 επόμενα).

40 Το χωριό (ευρύτερος οικισμός των χρόνων εκείνων) Χριπού ή Κριπού, το τοποθετεί ο κοσμοκαλόγερος της Μαγνησίας, Ζωσιμάς ο Εσφιγμενίτης, μεταξύ των χωριών Στεφανοβικείου και Πέτρας (Περιοδική έκδοση *Προμηθεύς*, τεύχος 107, 1897).

41 Η πιθανή θέση του οικισμού αυτού παραμένει μέχρι σήμερα ιστορικά αδιευκρίνιστη.

σημος τίτλος που έφερε τότε ο Κων/νος Μελισσηνός ήταν «Κύριος Δημητριάδος και Λεχωνίων» και στη συνέχεια οι απόγονοι αυτού (οι Μελισσηνοί – Νοβέλ) στα καταλανικά έγγραφα του ΙΔ΄ αιώνα αναφέρονται ως κόμητες «DE MITRA ET LICONIA» (Κόμητες Δημητριάδας και Λεχωνίων). Η αναφορά στα έγγραφα αυτά, εκτός από τη Δημητριάδα και της περιφέρειας των Λεχωνίων (LICONIA), στην οποία δέσποζε η φύσει οχυρή τοποθεσία του Παλαιοκάστρου με το γειτονικό λόφο «Νεβεστίκι», ισχυροποιεί την άποψη ότι η κατοικία των τοπαρχών της Δημητριάδας βρίσκονταν στον προαναφερθέντα τειχισμένο λόφο (όπου και ο οικισμός), δεδομένου ότι η περιοχή ήταν από τότε γνωστή ως οργανωμένη οικιστική περιφέρεια. Άλλωστε, εκτός από τις πιο πάνω γραπτές μαρτυρίες των πηγών, υπέρ της εκδοχής ότι το οχυρό πόλισμα «Νεβεστίκι» ήταν και η έδρα των Μελισσηνών, συνηγορεί και το γεγονός ότι στο ύψωμα αυτό σώζονται και σήμερα ακόμα λείψανα μεσαιωνικών κτισμάτων, οικοδομών και τειχών, που αποτελούν συνέχεια παλιότερων λειψάνων οικιστικών της φύσει οχυρής πιο πάνω τοποθεσίας. Από τα μεσαιωνικά λείψανα του οικιστικού χώρου του λόφου «Νεβεστίκι», διασώζονται και σήμερα ευδιάκριτα υπολείμματα ενός εσωτερικού και εξωτερικού τείχους από πέτρα σπαστή και ενδιάμεσα τούβλα. Στο κάτω εξωτερικό περιμετρικό (κυκλικό) τείχος υπάρχουν τα ερείπια ενός ορθογώνιου πύργου στη νότια πλευρά και στο πλάτωμα του λόφου (κορυφή) υπάρχουν τα ερείπια μιας μικρής τρίκλιτης βασιλικής[42].

Υπέρ της πιο πάνω εκδοχής συνηγορεί επίσης και το γεγονός ότι στο άκρο του λεκανοπεδίου των Λεχωνίων και στη φυσική προέκταση του λόφου μέχρι τη θάλασσα, λειτουργούσε την περίοδο εκείνη εμπορική «Σκάλα» (ESCALE), δηλαδή εμπορικός σταθμός διακινήσεως εμπορευμάτων, όπως παρόμοια Σκάλα υπήρχε τότε και στην απέναντι ακτή του Παγασητικού Κόλπου, όπου βρίσκονταν η περιοχή και χώρα των μεσαιωνικών «Δύο Αλμυρών». Είναι χαρακτηριστικό επίσης το γεγονός, ότι, λόγω της εξαιρετικής σπουδαιότητος της περιοχής των Λεχωνίων, όχι μόνο κατά την περίοδο του ΙΓ΄ αιώνα, αλλά και στα μεταγενέστερα χρόνια (όταν μετα το έτος 1320 τον οίκο των Μελισσηνών της Δημητριάδας διαδέχθηκε ο ελληνοκαταλανικός οίκος των Μελισσηνών – Νοβέλ) στην ίδια περιοχή και στο ίδιο πόλισμα, μαζί με τον ελληνοκαταλανό άρχοντα που έφερε τον τίτλο του «κόμητα» (με πρώτο ελληνοκαταλανό κόμη τον ARMEGOLIO MELISSINUS NOVEL) έδρευε και άλλος καταλανός τιτλούχος, που έφερε τον τίτλο του «βαρώνου» των LICONIA, με δύναμη 1500 ιππέων[43] [44].

---

42 Βλέπε σχετικά FR. HILD- J. KODER, "HELLAS UND THESSALIA", ανάτυπο από τον 12ο τόμο του *Θεσσαλικού Ημερολογίου*, Λάρισα, 1987, σελ. 69.

43 Για τον ARMEGOLIO Μελισσηνό–NOVEL, βλέπε ειδικές λεπτομέρειες στον Α.Δ. Παπαθανασίου, *Οι Μελισσηνοί..., ό.π.,* σελ. 53, 54, 55, 59, 60, 77, 78. Για τη δημόσια δράση του του ARMEGOLIO βλ. *Η Μαγνησία...*, *ό.π.,* το ειδικό κεφάλαιο της συγγραφής που επιγράφεται «Ο κόμης ARMEGOLIO ΜΕΛΙΣΣΗΝΟΣ ΝΟΒΕΛ, ο πρώτος ελληνοκαταλανός άρχοντας της Δημητριάδας και του Πηλίου, 1340-1365», στις σελ. 203-225.

44 Από τις καταλανικές πηγές που διασώθηκαν μέχρι σήμερα, που είναι γνωστές, ως «Κατάστιχα» (REGISTRES) των αρχείων του αραγωνικού στέμματος έχουμε την πληροφορία ότι ο βασιλιάς Δόν Πέτρος Δ΄ της Αραγωνίας απένειμε το περιφανή τότε τίτλο «Σημαιοφόρου του βασιλέως της Αραγώνας» στον κόμητα DE MITRA, ο οποίος την εποχή εκείνη (τέλος του ΙΔ΄ αιώνα) είχε κάτω από τη διοίκησή του 1500 ιππείς, μια δύναμη πολύ σημαντική για την ιστορούμενη περίοδο «...LE CONTE DE MITRA QUI POT HAVER MD HOMENS A CABAL ALBANESES...» (Α.Δ. Παπαθανασίου, *Η Μαγνησία...*, *ό.π.,* σελ. 230, υποσ. 1, 2, 3 και 231 επ.).

Από το γάμο του Κων/νου Μελισσηνού και της Μαρίας, γεννήθηκε ένας γιος, ο Νικόλαος Μελισσηνός (1255-1275). Ο Νικόλαος Μελισσηνός υπήρξε αξιολογότατος άρχοντας της περιοχής και χώρας Δημητριάδας και διαδραμάτισε πρωτεύοντα ρόλο στα πολιτικοστρατιωτικά πράγματα της περιόδου εκείνης στην ευαίσθητη γαιοπολιτικά περιοχή της Μαγνησίας στο δεύτερο μισό του ΙΓ΄ αιώνα, περίοδο που ο γαιοπολιτικός χάρτης της περιοχής της ευρύτερης ανατολικής Θεσσαλίας, μετά την κρίσιμη μάχη της Πελαγωνίας του έτους 1259, είχε καταστεί το «μήλο της έριδος» στην εμφύλια διαμάχη που είχε ξεσπάσει μεταξύ των βυζαντινών (Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος) και των ελληνικών κρατών της Ηπείρου (Μιχαήλ Β΄) και των Νέων Πατρών (Ιωάννης Α΄ ο νόθος), όπως τότε ονομάζονταν η σημερινή Υπάτη[45].

Δεν γνωρίζουμε αν η Μαρία Αγγελίνα Κομνηνή Δούκενα ή Μελισσηνή απόκτησε και άλλα παιδιά με το γάμο της με τον Κων/νο Μελισσηνό, εκτός από το Νικόλαο, γιατί τίποτε δεν αναφέρεται στις πηγές των χρόνων εκείνων. Υπήρξε άλλωστε τότε και η συνήθεια να μην αναφέρονται τα παιδιά και κυρίως τα κορίτσια, εκτός αν έκαναν γάμους με γόνους επιφανών βυζαντινών οικογενειών των χρόνων εκείνων. Η Μαρία Μελισσηνή ανάθρεψε το γιο της Νικόλαο, όπως αφήνεται να εννοηθεί από έγγραφα της περιόδου εκείνης, με τη βυζαντινή παράδοση των μεγάλων τότε βυζαντινών οίκων των Αγγέλων και Μελισσηνών, καταβάλλοντας κάθε δυνατή προσπάθεια για τη μόρφωση και εκπαίδευση (ιδιωτική πάντοτε τότε η διδασκαλία) αυτού, με βάση πάντοτε την Ορθόδοξη μεγάλη χριστιανική παράδοση του Βυζαντίου. Και είναι χαρακτηριστικό το γεγονός, ότι σε έγγραφα της περιόδου εκείνης ο Νικόλαος Μελισσηνός αναφέρεται «...ως γνησιογενής υιός θεοσεβούς ηγεμόνος»[46].

Ο σύζυγος της Μαρίας, ο Κων/νος Βρυένιος Μελισσηνός, εκτός από τα άλλα μεγάλα προσόντα που τον διέκριναν, ήταν και εξαιρετικά θεοσεβής ηγεμόνας. Στη μεγάλη θεοσέβεια του Κων/νου Μελισσηνού συνέβαλε τα μέγιστα και η σύζυγός του, Μαρία, διαμορφώνοντας και οι δύο μαζί ένα πλαίσιο που συνηγορούσε όχι μόνο στην παρουσία του εκκλησιαστικού βίου, αλλά κατά κύριο λόγο στην άνθηση του μοναχισμού, τα σπέρματα του οποίου είχαν έκδηλη την παρουσία τους από τον Ι΄ ακόμα αιώνα στην ευρύτερη περιφέρεια του Πηλίου και της γειτονικής Όσσας.

Η μεγάλη θεοσέβεια του Κων/νου Μελισσηνού και της συζύγου του Μαρίας, η προσήλωσή τους στα δόγματα της Ορθοδόξου πίστεως και η ιδιαίτερα κλίση του πρώτου προς το ιδεώδες του μοναχισμού, ώθησαν τον πρώτο τοπάρχη της Δημητριάδας στην απόφαση να αναγείρει στην περιοχή της Άνω τότε Δρυοανούβαινας (σημερινής Μακρινίτσας) ένα μεγάλο μοναστηριακό συγκρότημα, το οποίο αφιέρωσε στο όνομα της Θεοτόκου, τη μονή της «ΟΞΕΙΑΣ ΕΠΙΣΚΕΨΕΩΣ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΝΟΥ ΘΕΟΜΗΤΟΡΟΣ». Το τεράστιο αυτό μοναστηριακό συγκρότημα, με τα πολλά προσκτίματα και τα επιβλητικά κτίρια που θύμιζαν ολόκληρη πολιτεία, άρχισε να ανοικοδομείται γύρω στο έτος 1215 στην πιο πάνω περιοχή. Φρόντισε όμως ταυτόχρονα ο Κων/νος Μελισσηνός (πριν τελειώσει η ανοικοδόμηση που κράτησε 2 χρόνια περίπου), να καταστήσει τη μονή «Σταυροπηγιακή», δηλ. να εξαρτιέται μόνο από τον Πατριάρχη και όχι από τον εκάστοτε επίσκοπο

45 Για το Νικόλαο Μελισσηνό, βλέπε ειδικές πληροφορίες στον Α.Δ. Παπαθανασίου, *Οι Μελισσηνοί...*, *ό.π.*, σελ. 22, 30, 31, 34, 36-42, 46-51, 76, 95 και 125, επίσης *Η Μαγνησία...*, *ό.π.,* σελ. 117, 120, 125, 129, 142, 149-150, 180, 211, 231, 315-320, 340, 345-346, 349, 353, 355, 357-358, 360, 363, 365 και 395.

46 Α.Δ. Παπαθανασίου, *Η Μαγνησία...*, *ό.π.,* σελ. 117.

Δημητριάδας. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός, ότι, σε έγγραφο του δεσπότου Κομνηνού Παλαιολόγου του έτους 1269, ρητώς αναφέρεται το αυτοδιοικητικό της μονής και η πλήρης εξάρτησή της από το Πατριαρχείο Κων/λεως με τα εξής ειδικότερα λόγια «... έχειν αυτή τε και τα υπ' αυτής μετόχια ελευθερίαν παντείαν και ανενοχλησίαν[47]...». Σε προγενέστερο δε υπόμνημα του πατριάρχου Κων/λεως, Αρσενίου του Αυτωρειανού, του έτους 1256, ρητά αναφέρεται το αυτοδιοικητικό της μονής με την εξής και πάλι φράση: «έξεστιν γνωρίζειν ότι η μονή Πατριαρχική εστίν και ουδεμίαν μετοχήν ο Δημητριάδος (επίσκοπος) εν αυτή κέκτηται...».

Την μονή της Οξείας Επισκέψεως[48], σύμφωνα με το έθος της εποχής, προικοδότησε ο Κων/νος Μελισσηνός και με τη συμβολή της συζύγου του Μαρίας, με τεράστια έγγεια γαιοκτησία. Η έγγεια αυτή ιδιοκτησία, όπως περιγράφεται από τις πηγές των χρόνων εκείνων, περιλάμβανε εκτεταμένα εδάφη, καλλιεργήσιμες και μη εκτάσεις, ορεινές, ημιορεινές, βοσκοτόπια, πεδιάδες, φυτείες παντοειδείς και ιδιόκτητους ακόμα μικρούς οικισμούς και συσσωματώσεις, ελεύθερων, προσκαθήμενων και πάροικων καλλιεργητών[49] στο Πήλιο και τη Θεσσαλική ενδοχώρα, ακόμα δε και εκτός του Θεσσαλικού πεδίου. Στο ίδιο μοναστήρι, που απέκτησε τη φήμη του πιο πλούσιου μοναστηριού σ' ολόκληρη τη Θεσσαλία, εκτός των άλλων γαιοκτησιών[50], παραχωρήθηκαν ως μετόχια και πολλά άλλα μικρά και μεγαλύτερα μοναστήρια, όπως του αγίου Ονουφρίου, του αγίου Νικολάου του Νέου (στην παλιά Βοίβη, στις όχθες της Κάρλας), της Ράσσουσας (στη Ζαγορά), της Παναγιάς (στη Χάρμαινα), όπως και τα μεγάλα μοναστήρια, του «Σωτήρα Λατόμου» (στη Θεσσαλονίκη) και του «Κυρού Ιλαρίωνα» (το σημερινό μοναστήρι της Παναγιάς Άνω Ξενιάς) στην περιοχή του Αλμυρού, που την περίοδο εκείνη ήταν και αυτό ένα από τα μεγαλύτερα και ονομαστά μοναστήρια της Θεσσαλίας. Από το γεγονός ότι σε έγγραφα της εποχής εκείνης αναφέρεται ότι η μονή του Κυρού Ιλαρίωνος ανήκε στην οικογένεια της Μαρίας Μελισσηνής και είχε περιέλθει σ' αυτή από δωρεά της θείας της – αδελφής του πατέρα της (Μιχαήλ Α΄ της Ηπείρου) και συζύγου του κόμη της Κεφαλληνίας, Ματθαίου Ορσίνι – φαίνεται άμεσα και η συμμετοχή της Μαρίας στις δωρεές του συζύγου της προς την ιδρυθείσα τότε μονή της Οξείας Επισκέψεως της Πανάγνου Θεομήτορος της Μακρινίτσας[51].

---

47 Ζ. Εσφιγμενίτης, *Προμηθεύς*, τεύχος 108, 1897.

48 Λεπτομέρειες ειδικές για τη μονή της Οξείας Επισκέψεως της Μακρινίτσας, βλ. στον Α.Δ. Παπαθανασίου, *Οι Μελισσηνοί ...*, *ό.π.*, σελ. 25, 30, 31, 41, 50, 75-76, 90, 93, 95-96, 107-108, 123-124, 127 και 129, επίσης *Η Βυζαντινή Δημητριάδα...*, *ό.π.*, σελ. 144, 147, 154, 173, 191, 222, 224-225, 235, 241, 244-245, 256-257, 261, 264, 268, 273, 375-378 και 391, επίσης *Η Μαγνησία...*, *ό.π.*, σελ. 16, 25, 45, 93, 118, 123, 125, 129, 135, 137-139, 142, 150, 184, 194-195, 315-317, 223-224, 344-347, 349-352, 354-355, 357-358, 361, 364, 384-385, 476, 481, 483-486.

49 Για τη διάκριση και νομική θέση των καλλιεργητών γης, κατά τη βυζαντινή εποχή, σε προκαθήμενους καλλιεργητές, πάροικους και ελεύθερους, βλέπε στον Α.Δ. Παπαθανασίου, «Η έγγεια αγροτική ιδιοκτησία στη βυζαντινή Θεσσαλία και το Πήλιο (Δ-ΙΔ΄ αιώνες)», *Αρχείο Θεσσαλικών Μελετών*, τόμ. 10 (1992), Βόλος, σελ. 252-294.

50 Για τη γαιοκτησία της μονής της Οξείας Επισκέψεως της Μακρινίτσας, βλέπε στον Α.Δ. Παπαθανασίου, *Η Μαγνησία...*, *ό.π.*, σελ. 120 επ., υποσ. 3, στον ίδιο «Το χρονικό της Ι.Μ. της Παναγιάς Άνω Ξενιάς», *Αχαϊοφθιωτικά*, τόμ. Β΄ (1997), Αλμυρός, σελ. 153-230.

51 «ACTA ET DIPLOMATA...», τόμ. Δ΄, σελ. 345 επ. και 349, όπου και το αργυρόβουλλο του Νικηφόρου της Ηπείρου, βλ. επίσης Α. Μηλιαράκης, *Ιστορία του βασιλείου της Νικαίας και του Δεσποτάτου της Ηπείρου*, εν Αθήναις 1899 (ανατύπωση 1998, σελ. 66 και 356).

Το έτος 1255, αρκετά χρόνια μετά την ανέγερση της μονής της Παναγιάς στο Πήλιο, ο Κων/νος Μελισσηνός παραιτήθηκε από την αρχή της τοπαρχίας της Δημητριάδας και παρέδωσε την εξουσία στα χέρια του γιου του, Νικολάου Μελισσηνού (1255-1275). Στη συνέχεια, ο Κων/νος Μελισσηνός, υπείκοντας στην εμφανή του τάση προς το μοναχισμό, στην οποία συνέβαλλε και η μεγάλη θεοσέβεια αυτού και της γυναίκας του Μαρίας, αποφάσισε να καρεί μοναχός εγκαταλείποντας την εγκόσμια αρχή της Δημητριάδας. Φόρεσε το απέρριτο ράσσο του μοναχού και εγκαταβίωσε στη μονή της Οξείας Επισκέψεως της Πανάγνου Θεομήτορος της Μακρινίτσας, την οποία αυτός είχε ιδρύσει, με το όνομα «Κωνσταντίνος» μοναχός. Στη μονή αυτή, ο Κωνσταντίνος μοναχός, πέρασε τον υπόλοιπο βίο του μετά τη μοναχική του κουρά μέχρι το θάνατό του. Στην ίδια μονή, μετά το θάνατό του, ενταφιάστηκε και το σώμα του, ως ιδρυτού και κτήτορος.

Δεν γνωρίζουμε τίποτε για τη σύζυγο του Κων/νου, τη Μαρία Αγγελίνα Κομνηνή Δούκενα τη Μελισσηνή, μετά τη μοναχική κουρά του συζύγου της. Δεν έχουμε καμιά επίσημη από έγγραφα ή ανεπίσημη, από την παράδοση της εποχής εκείνης, πληροφορία, περί του αν η Μαρία Μελισσηνή είχε αποβιώσει πριν από την κουρά του συζύγου της ως μοναχού ή μετά απ' αυτή. Ούτε ακόμα γνωρίζουμε κάτι για το χρόνο του θανάτου της, ούτε και αν τάφηκε στη μονή της Οξείας Επισκέψεως της Πανάγνου Θεομήτορος της Μακρινίτσας. Ούτε από τα «Έγγραφα της Μακρινίτσας», την ανεκτίμητη αυτή πηγή πληροφοριών της μεσαιωνικής γραμματείας για τα κατά τη Δημητριάδα συμβαίνοντα στη διάρκεια του ΙΓ΄αιώνα, μπορούμε να αντλήσουμε σχετικές πληροφορίες, γιατί τα έγγραφα αυτά δεν αναφέρουν τίποτε το σχετικό με την τύχη της Μαρίας Μελισσηνής μετά τη μοναχική κουρά του συζύγου της, Κων/νου Μελισσηνού, ή πριν απ' αυτή.

Η σιωπή αυτή των πηγών μας δίνει τη βάσιμη πιθανολόγηση ότι ο Κων/νος Μελισσηνός θα πρέπει να ακολούθησε το βίο του μοναχού αμέσως μετά το θάνατο της συζύγου του, Μαρίας, η οποία υπήρξε η πιστή του βίου του σύντροφος, η σύμβουλος και συμπαραστάτρια στο δύσκολο έργο του στη διοίκηση της Δημητριάδας, η οραματίστρια και οδηγός στις αποφάσεις του και ο καθοριστικός παράγοντας στην ασκούμενη σ' αυτόν κοινωνική και θρησκευτική ιδιαιτέρα πολιτική στην τοπαρχία της Δημητριάδας[52]. Ας μη

52 Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημανθεί, προς αποφυγή ενδεχόμενης σύγχυσης, το γεγονός «ότι στη βυζαντινή Θεσσαλική παράδοση του ΙΔ΄ αιώνα, αλλά και σε βυζαντινά έγγραφα του αιώνα αυτού, με το όνομα «Μαρία Αγγελίνα Κομνηνή Δούκενα Παλαιολογίνα» αναφέρεται και η ευεργέτιδα της μονής του «Μετεώρου» στη Θεσσαλία, Μαρία Παλαιολογίνα. Για τη Μαρία Παλαιολογίνα, η οποία δεν ταυτίζεται με τη Μαρία Αγγελίνα Κομνηνή Δούκενα τη Μελισσηνή (διότι τις διαχωρίζει χρονική απόσταση ενός αιώνα), δεν γνωρίζουμε αν είχε συγγένεια με τους Μελισσηνούς της Δημητριάδας, ούτε πιθανολογούμε μια τέτοια συγγένεια. Η Μαρία Αγγελίνα Κομνηνή Δούκενα Παλαιολογίνα του ΙΔ΄ αιώνα, υπήρξε αδελφή του Ιωάννη Ούρεση–Παλαιολόγου, του μετέπειτα μοναχού Ιωάσαφ, ιδρυτού της μονής του «Μετεώρου» και κόρη του Συμεών Ούρεση, ετεροθαλούς αδελφού του Κράλη Στέφανου Δουσάν. Η Μαρία Παλαιολογίνα παντρεύτηκε στα Τρίκαλα τον Θωμά Πρεαλίμπο, γιο του τότε καίσαρα της Βλαχίας, Γρηγόριο Πρεαλίμπο. Ο Θωμάς, στη συνέχεια, έγινε δεσπότης Ιωαννίνων και παρέμεινε στην αρχή μέχρι το έτος 1394, έτος της δολοφονίας του, στην οποία, μερικοί, εμπλέκουν και τη Μαρία Παλαιολογίνα. Μετά το θάνατο του Θωμά, η Μαρία παντρεύτηκε τον PAULUS BUONDELMONTI, με τον οποίο (ως ιστορείται) είχε ερωτικό δεσμό.

Στη μονή του Μετεώρου, την οποία συνέδραμε υλικά η Μαρία στην κατασκευή των κτισμάτων της, φυλάσσεται πολύτιμο έγγραφο με ημερομηνία 23 Δεκεμβρίου 1384, που φέρει την υπογραφή «Μαρία, ευσεβεστάτη βασίλισσα, Αγγελίνα, Κομνηνή, Δούκα, Παλαιολογίνα». Επίσης, στο θησαυροφυλάκιο της μονής του «Μετεώρου», φυλάσσεται εικονογραφική παράσταση του Οσιομάρτυρος Νικολάου του Νέου του εν Βουνένη αθλήσαντος (κατά την περίοδο των βουλγαρικών επιδρομών

ξεχνούμε όμως και το γεγονός, ότι τη φωτεινή προσωπικότητα της μεγάλης αρχόντισσας της Δημητριάδας, της Μαρίας Αγγελίνας Δούκενας Κομνηνής της Μελισσηνής, συνόδευαν και οι γνώριμες κληρονομικές καταβολές του μεγάλου και περίλαμπρου βυζαντινού οίκου των «Φιλανθρωπινών»[53]. Ενός οίκου, που ήταν γνωστός σ' όλη τη βυζαντινή αυτοκρατορία για το μεγάλο κοινωνικό, εκκλησιαστικό και φιλανθρωπικό έργο των γόνων και μελών του οίκου αυτού με τον οποίο συγγένευε εξ αίματος ο ηγεμονικός οίκος των Αγγέλων Κομνηνών Δουκών του ελληνικού κράτους της Ηπείρου.

Άννα, Αγγελίνα Δούκενα Παλαιολογίνα ή Μελισσηνή (ΙΓ΄ αιώνας)

Η Άννα Παλαιολογίνα ήταν ανιψιά του αυτοκράτορα του Βυζαντίου, Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου (1258-1262) και έφερε τον τίτλο της πριγκίπισας του Βυζαντίου. Στη μεσαιωνική ιστοριογραφία του ΙΓ΄ αιώνα είναι γνωστή, από τις πηγές και τα κείμενα, που αναφέρονται στην ιστορία του θεσσαλικού χώρου, ως «Άννα Αγγελίνα Δούκενα Παλαιολογίνα η Μελισσηνή»[54], από τον γάμο της με τον τοπάρχη της Δημητριάδας και της ευρύτερης Μαγνησιακής περιοχής, Νικόλαο Μελισσηνό (1255-1274). Ο Νικόλαος Μελισσηνός, ήταν γιος και διάδοχος στην τοπαρχία της Δημητριάδος του Κων/νου Μελισσηνού και της Μαρίας Αγγελίνας Δούκενας της Μελισσηνής. Από το γάμο της με τον Νικόλαο Μελισσηνό, η Άννα Παλαιολογίνα απόκτησε ένα γιο, που διαδέχθηκε τον πατέρα του, Νικόλαο Μελισσηνό, στην τοπαρχία της Δημητριάδας, τον Ιωάννη Μελισσηνό (1274-1285).

Η Άννα Παλαιολογίνα η Μελισσηνή και ο άνδρας της, Νικόλαος Μελισσηνός, ήταν βαθύτατα θρησκευόμενοι άνθρωποι, σύμφωνα με τις πληροφορίες που αντλούμε από

του βουλγάρου τσάρου Συμεών στη βυζαντινή Θεσσαλία τα τέλη του Θ΄ αιώνα). Η εικόνα εμφανίζει τον Όσιο με στρατιωτική βυζαντινή στολή (ερυθρό χιτώνα και επενδύτη) και φέρει και αυτή την υπογραφή «Μαρία Αγγελίνα Κομνηνή Δούκα Παλαιολογίνα» (βλ. Ν. Βέης, *Αρχαιολογική Εφημερίς*, Αθήναι, 1911, σελ. 178 επ., όπου και εκτενής βιβλιογραφία, επίσης Ν. Γιαννόπουλος, *Ε.Φ.Σ.Π.*, τόμ. ΙΑ΄ (1915), σελ. 185 επ.

53 Ο οίκος των «Φιλανθρωπηνών» του βυζαντίου ήταν ένας από τους επιφανέστερους οίκους της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Το όνομα του οίκου αυτού προέρχεται από τη μεγάλη μονή του «Φιλανθρώπου Χριστού» της Κων/λεως, την οποία έκτισαν γόνοι της οικογένειας αυτής. Ο επιφανής οίκος των Φιλανθρωπηνών είχε πολλούς κλάδους. Μέλη της οικογένειας των Φιλανθρωπηνών, αμέσως μετά την άλωση του 1204, κατέφυγαν στην Ήπειρο, κοντά στον Μιχαήλ Α΄, όπου και παρέμειναν. Υπήρξαν προστάτες της μονής του «Αγίου Νικολάου του Σπανού» στη λίμνη των Ιωαννίνων, στην οποία σώζονται εικόνες μελών της οικογένειας αυτής, των Φιλανθρωπινών της Ηπείρου. Ο ηπειρωτικός οίκος των Φιλανθρωπηνών (από τον οποίο δύο μέλη, ο Αλέξιος και Μανουήλ Άγγελος Φιλανθρωπηνός διατέλεσαν και Καίσαρες Θεσσαλίας, μεταξύ των ετών 1381 και 1393), συνδέονταν με συγγενική σχέση αίματος με τον ηγεμονεύοντα οίκο των Αγγέλων Κομνηνών Δουκών της Ηπείρου.

54 Ήταν συνήθεια στα βυζαντινά χρόνια του ύστερου μεσαίωνα, αλλά και παλαιότερα, οι γόνοι (άνδρες και γυναίκες) βυζαντινών αυτοκρατορικών οίκων ή επιφανών οικογενειών, που συγγένευαν με βυζαντινούς αυτοκράτορες ή αριστοκρατικούς οίκους του βυζαντίου, να προσθέτουν πριν ή μετά το μικρό τους όνομα τον προγονικό τίτλο της οικογένειας από την οποία προέρχονταν (π.χ. Μιχαήλ Β΄ Άγγελος Δούκας Κομνηνός της Ηπείρου, Άννα Μελισσηνή Γαβριηλοπουλίνα, Ευφροσύνη Δούκενα Παλαιολογίνα, Ιωάννης Α΄ Κομνηνός, Άγγελος Δούκας των Νέων Πατρών, κλπ.) σε ένδειξη της ευγενούς καταγωγής τους (βλ. Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Το πολίτευμα και οι θεσμοί της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, 324-1204*, Αθήνα, 2004, σελ. 439).

τις πηγές της εποχής εκείνης (ΙΓ΄ αιώνας). Στην περίοδο των ετών 1272-1274 άρχισαν να ανοικοδομούν στην περιφέρεια της Άνω Δρυανούβαινας του Πηλίου[55], [56] (σημερινής Πορταριάς) ένα τεράστιο Μοναστήρι με πολλά κελλιά και προσκτίσματα. Το Μοναστήρι αυτό το αφιέρωσαν στο όνομα του «Προφήτου Προδρόμου». Από ένα Χρυσόβουλλο του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου γνωρίζουμε ότι η οικοδόμηση του Μοναστηριού αυτού στο Πήλιο ολοκληρώθηκε το έτος 1274.

Το Μοναστήρι αυτό, στην περίοδο του ύστερου βυζαντινού θεσσαλικού Μεσαίωνα, ήταν ευρύτατα γνωστό σ' ολόκληρο το βυζαντινό χώρο της θεσσαλικής ενδοχώρας, της Ηπείρου και της Στερεάς, με την ονομασία «ΜΟΝΗ ΤΟΥ ΠΡΟΦΗΤΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ ΝΕΑΣ ΠΕΤΡΑΣ» (από την τότε ονομασία του Πηλίου ως «Πέτρα»). Με σειρά χρυσόβουλλων και πατριαρχικών εγγράφων, ο Νικόλαος Μελισσηνός και η Άννα Μελισσηνή, πριν ακόμα ολοκληρωθεί η κατασκευή του Μοναστηριού αυτού, εξασφάλισαν το αφορολόγητο της Μονής «...το αδιάσειστον και ανενοχλησίαν αυτού...», αφού προηγουμένως προίκισαν τη Μονή του Προφήτου Προδρόμου με τεράστια για την εποχή εκείνη γαιοκτησία.

Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι η Άννα Μελισσηνή και ο σύζυγός της, Νικόλαος Μελισσηνός, κατώρθωσαν να αποσπάσουν έξι (6) χρυσόβουλλα γράμματα, μεταξύ των ετών 1272-1274, υπέρ της Μονής του Προφήτου Προδρόμου Νέας Πέτρας. Τα χρυσόβουλλα αυτά, μαζί με τα πατριαρχικά συγγίλια που αφορούν την ίδια Μονή, είναι δημοσιευμένα στον Δ΄ τόμο της Συλλογής των F. MIKLOSICH και J. MULLER, "ACTA ET DIPLOMATA MONASTERIORUM ET ECCLESIARUM ORIENTIS", σελ. 330-341, είναι δε σήμερα γνωστά με την ονομασία «έγγραφα της Μακρινίτσας». Η Άννα Παλαιολογίνα η Μελισσηνή, αποσύρθηκε από τα εγκόσμια – ταυτόχρονα με τον σύζυγό της Νικόλαο Μελισσηνό, όπως προκύπτει από τα έγγραφα των πηγών του ΙΓ΄ αιώνα – και ύστερα μόνασε εγκαταβιώνοντας στο Μοναστήρι του Προφήτου Προδρόμου, όπως αναφέρεται στα πιο πάνω έγγραφα «...οπηνίκα των πραγμάτων κατέστη, των μαλακών εκείνων ιματίων και των διαφόρων και ποικίλων σχηματισμών, αντιπεριέθετο το τραχύ του κατά Θεόν βίου τριβώνιον...» (χρυσόβουλλον έτους 1274 Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου, «ACTA ET DIPLOMATA...», τόμος Δ΄, σελ. 337).

Η Άννα Παλαιολογίνα η Μελισσηνή, μετά την μοναχική της κουρά στη Μονή του Προφήτου Προδρόμου Νέας Πέτρας, που λειτούργησε ως γυναικείο Μοναστήρι – σε αντίθεση με τη Μονή της «Οξείας Επισκέψεως της Πανάγνου Θεομήτορος» της Μακρινίτσας, όπου ταυτόχρονα εγκαταβίωνε ως μοναχός ο σύζυγός της Νικόλαος Μελισσηνός,

55 Το Πήλιο, από τη μέση βυζαντινή περίοδο ακόμα, αλλά και στους μετέπειτα αιώνες (Ι΄ και μετά αιώνες), είναι γνωστό με τις ονομασίες, ως όρος της Δρυανούβαινας, όρος του Δρόγγου, όρος της Πέτρας και κατά κύριο λόγο, ως όρος των Κελλιών (βλ. στον Α.Δ. Παπαθανασίου, *Η Μαγνησία και το Πήλιο στον Ύστερο Μεσαίωνα, 1204-1423*, Βόλος, 1998. Ειδικότερα, για την ονομασία «Δρόγγος» στις σελ. 74, 107, 135, 349, 354, 355, 367, 384, για την ονομασία «όρος της Δρυανούβαινας» στις σελ. 358, 359, 363, 364 και για την ονομασία ως «όρος των Κελλιών» στη σελ. 108). Το όνομα του Πηλίου ως «Κελλία» συναντάται και στην Υποτύπωση του Οσίου Χριστοδούλου της νήσου Πάτμου του έτους 1091 (βλ. Έρα Βρανούση, *Τα αγιολογικά κείμενα του Οσίου Χριστοδούλου*, Αθήνα, 1966, σελ. 128-139).

56 Είναι χαρακτηριστικό επίσης το γεγονός ότι η Άννα Κομνηνή (ΙΑ΄ αιώνας), περιγράφοντας στην *Αλεξιάδα* την εκστρατεία του πατέρα της, αυτοκράτορα Αλεξίου Α΄ Κομνηνού, το έτος 1083 κατά των Νορμανδών, που πολιορκούσαν τότε τη Λάρισα, γράφει ότι ο πατέρα της «...διήλθε δια του βουνού των Κελλίων την δημοσίαν οδόν δεξιόθεν καταλιπών...», εννοώντας τη διέλευση του βυζαντινού στρατού από το Πήλιο (μεταξύ υπωρειών Πηλίου–Μαυροβουνίου και Βοιβηίδας λίμνης). Βλ. σχετικά Α.Δ. Παπαθανασίου, *Η Μαγνησία...*, *ό.π.*, σελ. 109.

πουήταν ανδρικό Μοναστήρι – έλαβε το όνομα της «Ανθούσας» μοναχής. Μετά δε το θάνατό της (δεν γνωρίζουμε ακριβώς πότε πέθανε) τάφηκε στο ίδιο Μοναστήρι, που οι ομόζυγοι Μελισσηνοί είχαν ανοικοδομήσει.

Η επιτύμβια πλάκα, που στόλιζε τον τάφο της μοναχής «Ανθούσας», μεταφέρθηκε στους κατοπινούς χρόνους και εντοιχίστηκε στο ναό της «Παναγίας» στο λόφο της Επισκοπής «Άνω Βόλου». Η επιτύμβια αυτή πλάκα είναι εξαιρετικής τέχνης του ΙΓ΄ αιώνα, φέρει πλούσια επιπεδόγλυφη διακόσμηση πάνω στο μάρμαρο και την επιγραφή «...Άννης της Αγγελίνας Δούκενας της Μελισσηνής, της δια του Θεϊκού και Αγγελικού Σχήματος μετονομασθείσης Ανθούσης...». Στο κάτω μέρος της πλάκας απεικονίζεται ο διπλός Σταυρός της Αναστάσεως, που καταλήγει σε καρδιόσχημο κόσμημα με την επιγραφή:

IC-XC
NI-KA

Είναι χαρακτηριστικό ότι η Άννα Παλαιολογίνα η Μελισσηνή, στο διάστημα που ο άντρας της, Νικόλαος Μελισσηνός, ασκούσε τη διοίκηση στην τοπαρχία της Δημητριάδας και της ευρύτερης περιοχής της (1255-1274), στάθηκε στο πλευρό του ως πολύτιμος βοηθός, σύμβουλος και συνεργάτιδα. Με την ενεργό βοήθειά της, το ευρύτερο πνεύμα της, τη σπάνια για την εποχή της μόρφωση και τον απόηχο της πριγκιπικής βυζαντινής καταγωγής της, ο Νικόλαος Μελισσηνός διοίκησε την τοπαρχία της Δημητριάδας, με ορθολογισμό, φρόνηση, ευαισθησία, κατανόηση στα προβλήματα των κατοίκων της περιοχής, δείχνοντας επιπρόσθετα μια σπάνια για την εποχή του ανεκτικότητα, αλλά και θαυμαστή πολιτική οξυδέρκεια. Χάρις στις συμβουλές της συζύγου του Άννας, ο Νικόλαος Μελισσηνός, κατάφερε, όσο του ήταν τότε δυνατόν, να αποφύγει την εμπλοκή της επικράτειάς του σε πολεμικές περιπέτειες, στις οποίες αναγκαία οδηγούνταν εξαιτίας των πολεμικών συγκρούσεων[57] και ανταγωνιστικών αναμετρήσεων[58] που λάμβαναν χώρα την περίοδο εκείνη στην Ήπειρο και στο θεσσαλικό ευρύτερο πεδίο. Και για την αιτία αυτή ο Νικόλαος Μελισσηνός, όπως και ο πατέρας του Κων/νος Μελισσηνός (1207-1255), κατέλιπε μνήμη, αγαθού, σώφρονα και ενάρετου ηγεμόνα. Και δεν μπορεί να θεωρηθεί άσχετο το γεγονός, ότι στο ευρύτερο περίγραμμα του Μαγνησιακού χώρου, στην περίοδο αυτή της ηγεμονίας των Μελισσηνών, από την εποχή ακόμα του Κων/νου Μελισσηνού, παρουσιάζεται επαύξηση της οικιακής οικονομίας, η οποία σταδιακά εξελίσσεται και οργανώνεται με τη συμμετοχή και ελεύθερων αστών, αλλά και χωριτών (χωρικών) στην παραγωγή, διακίνηση και εμπόριο αγαθών και βιοτεχνικών ακόμα προϊόντων.

57 Η αρχή του Νικολάου Μελισσηνού στην Τοπαρχία της Δημητριάδας συμπίπτει με τις ανταγωνιστικές έριδες μεταξύ του κράτους της Ηπείρου και της αυτοκρατορίας της Νίκαιας και την εμπλοκή σ' αυτές των Φράγκων της νότιας Ελλάδας, που οδήγησαν στη μάχη της Πελαγωνίας του έτους 1259, η οποία είχε ως αποτέλεσμα την ήττα του Μιχαήλ Β΄ της Ηπείρου και την αιχμαλωσία του Γουλιέλμου Βιλλαρδουίνου από τα στρατεύματα της Νίκαιας, με περαιτέρω συνέπεια την απώλεια των κάστρων του Μυστρά, της Μαϊνης και της Μονεμβασιάς στην Πελοπόννησο, που δόθηκαν στους Έλληνες (Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο) ως αντάλλαγμα (λύτρα) δια την απελευθέρωση του Γουλιέλμου.

58 Την περίοδο εκείνη, λίγο πριν τη μάχη της Πελαγωνίας (1259), ο Μιχαήλ Β΄ της Ηπείρου πάντρεψε την πανέμορφη κόρη του Άννα (Αννιές) με το φράγκο πρίγκιπα της Αχαΐας, Γουλιέλμο Βιλλαρδουίνο, δίνοντάς του ως προίκα, μεταξύ των άλλων περιοχών και μέρος της περιοχής Δημητριάδας, της οποίας ήταν τότε επικυρίαρχος ηγεμόνας.Η περιοχή που δόθηκε ως προίκα στον Γουλιέλμο περιλάμβανε και τμήμα της περιοχής των Λεχωνίων.

Πρέπει ακόμα να επισημανθεί η έντονη παρουσία της Άννας Παλαιολογίνας της Μελισσηνής και του συζύγου της, Νικολάου Μελισσηνού, εκτός από τα γενικότερα εσωτερικά, κοινωνικά, πολιτιστικά και πολιτικοστρατιωτικά πράγματα της μείζονας περιοχής της Δημητριάδας και στα εκκλησιαστικά πράγματα της περιοχής που διαφέντευε ο οίκος των Μελισσηνών. Η έμφαση αυτή του ζεύγους, των Νικολάου Μελισσηνού και Άννας Παλαιολογίνας – Μελισσηνής, στα εκκλησιαστικά πράγματα της περιοχής, δεν σηματοδοτείται μόνο από την αποδοχή από τους πιο πάνω δύο ομόζυγους του μοναχικού σχήματος στη μετά το έτος 1275 περίοδο, αλλά και από την έντονη συμβολή τους στην προστασία του μοναχικού βίου στο Πήλιο. Γιατί, την περίοδο εκείνη του ΙΓ΄ αιώνα άρχισε το Πήλιο να κατακλύζεται από μοναχούς απ' όλα τα μέρη της Ελλάδος και ιδιαίτερα από τις περιοχές του Αγίου Όρους. Οι μοναχοί αυτοί, ακολουθώντας μια τάση μοναχισμού η οποία είχε εκδηλωθεί στα προγενέστερα χρόνια στο Πήλιο, άρχισαν να αναγείρουν μονές, μονύδρια και σκήτες και να επαυξάνουν τον αριθμό των μοναχών που προϋπήρχαν σε παλιότερα μοναστήρια, σ' όλο το ορεινό χωρικό περίγραμμα του Πηλίου,[59] ακόμα και σε περιοχές του διπλανού Μαυροβουνίου.

Είναι δε χαρακτηριστικό το γεγονός, ότι η Άννα Παλαιολογίνα και ο σύζυγός της, Νικόλαος Μελισσηνός, ακολουθώντας το παράδειγμα του Κωνσταντίνου Μελισσηνού, ο οποίος μεταξύ των ετών 1215-1216 ανήγειρε τη μονή της Οξείας Επισκέψεως της Παναγνου Θεομήτορος στην περιοχή της Άνω Δρυανούβαινας (σημερινής Μακρινίτσας) και μόνασε σ' αυτή ως μοναχός Κωνστάντιος, αφιερώθηκαν ολόψυχα στην ενίσχυση του μοναχικού βίου στην επικράτεια της Δημητριάδας. Η ροή προς το Πήλιο των μοναχών, η ανέγερση ναών, ναϋδρίων, μονών και μονυδρίων στον ορεινό όγκο του βουνού, τις απότομες πλαγιές της ανατολικής προς τη θάλασσα πλευράς του, που έμοιαζαν προς τις απόκρημνες περιοχές του Αγιώνυμου Όρους και η αμέριστη προστασία προς τους μοναχούς των Μελισσηνών τοπαρχών και η ενίσχυση απ' αυτούς του μοναχικού βίου στην επικράτεια της Δημητριάδας, έφθασε σε σημείο, ώστε, το Πήλιο, από την αρχή της εγκαταστάσεως των Μελισσηνών στο χώρο της Μαγνησίας (1207) και μέχρι και τους μεταγενέστερους ακόμα αιώνες (ΙΓ΄ και ΙΔ΄ αιώνες), να είναι γνωστό στους εκκλησιαστικούς κύκλους της τότε εποχής, αλλά και στη μεταγενέστερη βιβλιογραφία, ως ένα δεύτερο Άγιο Όρος της Ελλάδας[60].

Άννα Μελισσηνή – Γαβριηλοπουλίνα (ΙΔ΄ αιώνας)

Η Άννα Μελισσηνή Γαβριηλοπουλίνα, είναι γνωστή στη Μεσαιωνική ιστοριογραφία από τις πηγές ως κόρη του Γαβριήλ Μελισσηνού, ονομαστού άρχοντα (τοπάρχη) της Μαγνησίας στη διάρκεια των ετών 1285-1310 και ως αδελφή του Στεφάνου Μελισσηνού Γαβριηλόπουλου, γιου του προηγούμενου, που υπήρξε μια κυρίαρχη μορφή στο Θεσσα-

59 Ο Μεσαιωνολόγος ιστορικός J. SOCOLOV, στην εργασία του για τους γαιοκτήμονες της Θεσσαλίας στην περίοδο των Παλαιολόγων (1261-1453), αναφέρει χαρακτηριστικά ότι ο Μιχαήλ Β΄ της Ηπείρου έδωσε στην κόρη του, Άννα (όταν παντρεύτηκε τον Γουλιέλμο Βιλλαρδουίνο) ως προίκα την «...τεράστια περιοχή των Λεχωνίων εκτός από τη Δημητριάδα και το κάστρο των Λεχωνίων...» (βλ. J. SOCOLOV, «Μεγάλοι και Μικροί γαιοκτήμονες της Θεσσαλίας την εποχή των Παλαιολόγων», μεταφρ. Γ. Λεβαντή, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 27, 1995, σελ. 65 επ.

60 Βλ. Α.Δ. Παπαθανασίου, *Το Πήλιο δεύτερο Άγιον Όρος της Ελλάδος στα Βυζαντινά χρόνια*, Βόλος, 2002.

λικό Μεσαίωνα του ΙΔ΄ αιώνα και η αρχή του συνέπεσε με την εμφάνιση των Καταλανών στρατοκόπων στη Θεσσαλία (1309-1311).

Ο αδελφός της Άννας Μελισσηνής Γαβριηλοπουλίνας, ο Στέφανος Μελισσηνός Γαβριηλόπουλος, αναφέρεται γύρω στο έτος 1320, από τους χρονικογράφους της εποχής εκείνης «ως πολλήν τον πλούτον φέρων και αφθονίαν περισσήν...» και αποκαλείται «κύριος της Δημητριάδος, Λεχωνίων και Καστρίου». Η Άννα Μελισσηνή Γαβριηλοπουλίνα[61], την περίοδο εκείνη θεωρούνταν, από την καταγωγή της, ως μια από τις επιφανέστερες γυναίκες του μεσαιωνικού Θεσσαλικού χώρου και η φήμη της είχε ξεπεράσει τα όρια της Θεσσαλίας. Η Άννα, παντρεύτηκε – το συνοικέσιο έγινε από τον αδελφό της Στέφανο Μελισσηνό Γαβριηλόπουλο για λόγους καθαρά πολιτικής σκοπιμότητας – τον αρχιστράτηγο των Καταλανών, Όθωνα DE NOVEL[62], ο οποίος έλαβε ως προίκα ολόκληρη την τοπαρχία της Δημητριάδας, μέσα στην οποία περιλαμβάνονταν το Πήλιο και τα πολίσματα του Καστρίου και τα Λεχώνια («...CASTRUM DE CASTRI ET DE LICONIA...»). Συγκεκριμένες ιστορικές μαρτυρίες για τη χρονολόγηση του γάμου της Άννας Μελισσηνής Γαβριηλοπουλίνας και του Όθωνα DE NOVEL δεν προκύπτουν από τις πηγές της εποχής εκείνης, ούτε από τις μεταγενέστερες των ιστορικών και χρονογράφων. Εικάζεται ότι ο γάμος, που θεωρήθηκε ως ένα από τα σημαντικότερα γεγονότα των αρχών του ΙΔ΄ αιώνα για τη Θεσσαλία, πρέπει να έγινε μεταξύ των ετών 1316-1320. Ο γάμος αυτός, μεταξύ Καταλανού άρχοντα και βυζαντινής αρχοντοπούλας, αποτέλεσε εξαίρεση για τα Καταλανικά θέσμια, που δεν επέτρεπαν το γάμο μεταξύ καθολικών (όπως ήταν οι Καταλανοί) και Ορθόδοξων Ελληνίδων[63].

Από το γάμο της Άννας Μελισσηνής Γαβριηλοπουλίνας και του Όθωνα DE NOVEL προήλθε στους κατοπινούς χρόνους ο ελληνοκαταλανικός οίκος των ΜΕΛΙΣΣΗΝΩΝ – NOVELLES, οι απόγονοι του οποίου κυβέρνησαν τη Δημητριάδα και την ευρύτερη περιοχή της με το Πήλιο μέχρι την τουρκική κατάκτηση του 1423. Από το γάμο αυτό γεννήθηκε ένας γιος, που έλαβε το όνομα «ARMEGOLIO» και είναι γνωστός στη μεσαιωνική ιστοριογραφία (καταλανικά αρχεία Πανόρμου περιόδου 1311-1388, REGISTRES κλπ.) ως «ARMEGOLIO ΜΕΛΙΣΣΗΝΟΣ – NOVELLES ή NOVEL (1335-1365).

Από τα «κατάστιχα» των αρχείων του Αραγωνικού Στέμματος, τα οποία αναφέρονται στα Τιμάρια των Καταλανικών Δουκάτων, των Αθηνών και Νέων Πατρών (Υπά-

61 Για την Άννα Μελισσηνή–Γαβριηλοπουλίνα, βλέπε ειδικότερα το ομότιτλο λήμμα του Α.Δ. Παπαθανασίου στο *Εγκυκλοπαιδικό Προσωπογραφικό Λεξικό Βυζαντινής Ιστορίας και Πολιτισμού*, Αθήνα, τόμ. 2, σελ. 234 επ., όπου και η σχετική βιβλιογραφία. Για τη γενεαλογία του Θεσσαλικού κλάδου των Βρυένιων Μελισσηνών βλέπε επίσης στον ίδιο τα έργα με τίτλο *Οι Μελισσηνοί της Δημητριάδος Κτήτορες Ι. Μονών*, Αθήνα, 1989, σελ. 75 επ. και *Η Μαγνησία και το Πήλιο στον Ύστερο Μεσαίωνα, 1204-1423*, Βόλος, 1998, σελ. 425 επ.

62 Αυθεντική πρωτογενής πηγή για τη μελέτη και έρευνα της καταλανοκρατίας στην Ελλάδα στην περίοδο του ΙΔ΄ αιώνα (1311-1390), είναι μεταξύ των άλλων, τα καταλανικά αρχεία του Πανόρμου, της Σικελίας και της Βαρκελώνης της Ισπανίας, οι ηγεμονεύοντες οίκοι των οποίων (βασίλεια Σικελίας και Αραγωνίας) υπήρξαν επικυρίαρχοι ηγεμόνες του καταλανικού Δουκάτου των Αθηνών–Θηβών στην πιο πάνω περίοδο.

63 Ο γάμος μεταξύ Ελλήνων Ορθοδόξων και Καταλανών απαγορεύονταν, χωρίς όμως να υπάρχουν και οι εξαιρέσεις. Εκτός από την περίπτωση του OTTO DE NOVEL, που παντρεύτηκε την Άννα Μελισσηνή–Γαβριηλοπουλίνα, το έτος 1320, οι Έλληνες την καταγωγή νοτάριοι, Δημήτριος Ρέντης από την Αθήνα και ο Νικόλαος Μαυρονικόλας από τη Λειβαδιά, πέτυχαν να συνάψουν γάμους με καθολικές γυναίκες (καταλανικής καταγωγής), παραμένοντας αυτοί και οι απόγονοί τους στην Ορθοδοξία (βλ. στον Α.Δ. Παπαθανασίου, *Η Μαγνησία...*, *ό.π.*, σελ. 273, υποσ. 1).

της), προκύπτει ότι ο ARMEGOLIO ΜΕΛΙΣΣΗΝΟΣ NOVEL υπήρξε αυθέντης και κύριος, εκτός της Δημητριάδας, του Πηλίου και της ευρύτερης Μαγνησιακής περιοχής και των φρουρίων (πολισμάτων) του μεσαιωνικού Σιδερόκαστρου και του Λυκόστομου και ότι διατηρούσε το κορυφαίο στην καταλανική ιεραρχία των ευγενών του αραγωνικού στέμματος αξίωμα, για την εποχή εκείνη, του αρχιστράτηγου της Καταλανικής Εταιρείας από το έτος 1335 μέχρι και το θάνατό του (1365). Το αξίωμα αυτό, του έδινε το δικαίωμα να κρατάει στις μάχες τη σημαία του Στέμματος της «ΑΡΑΓΩΝΑΣ» (με την απεικόνιση του Αγίου Γεωργίου), δικαίωμα που το κληρονόμησε από τον πατέρα του, Όθωνα DE NOVEL. Ο σύζυγος της Άννας Μελισσηνής Γαβριηλοπουλίνας, ο Όθων DE NOVELLES και ο γιος της, ARMEGOLIO Μελισσηνός NOVEL, κυβέρνησαν τη Δημητριάδα και την ευρύτερη περιοχή της με μεγάλη οξυδέρκεια, πολιτική σύνεση και ανεκτικότητα προς τους Ορθόδοξους κατοίκους της περιοχής, ιδιαίτερα ο ARMEGOLIO υπήρξε ειλικρινής φίλος των Ελλήνων και εξασφάλισε την περιοχή της τοπαρχίας του (Πήλιο – ακτές και Δημητριάδα) από τις επιδρομές των πειρατών και τις περιπλανώμενες ληστοσυμμορίες στρατοκόπων, που, στη διάρκεια του Μεσαίωνα, λυμαίνονταν την υπαίθρια Θεσσαλική ενδοχώρα. Ο γιος της Άννας Μελισσηνής Γαβριηλοπουλίνας, ο Ελληνοκαταλανός άρχοντας της Δημητριάδας, ARMEGOLIO ΜΕΛΙΣΣΗΝΟΣ NOVEL, ποτέ δε ξεχασε την ελληνική (Ορθόδοξη) από τη μητέρα του καταγωγή του και το γεγονός ότι στις φλέβες του έρρεε και το αίμα μιας από τις επιφανέστερες βυζαντινές οικογένειες του Μεσαιωνικού Ελληνισμού. Για το θάνατο της Άννας Μελισσηνής Γαβριηλοπουλίνας δεν μας είναι τίποτε ιστορικά γνωστό. Για τον γιο της, τον ARMEGOLIO ΜΕΛΙΣΣΗΝΟ NOVEL, τοπάρχη της Δημητριάδας, γνωρίζουμε ότι πέθανε το έτος 1365. Το ίδιο έτος του θανάτου του, η αρχή του αμφισβητήθηκε από τον Ιάκωβο Φαδρίγο, τον Αραγώνιο.

Δεν γνωρίζουμε όμως αν ο Ιάκωβος Φαδρίγος ο Αραγώνιος άσκησε ποτέ διοίκηση στη Δημητριάδα. Και τούτο, γιατί οι πηγές των αρχείων του αραγωνικού στέμματος και οι ιστορικοί συγγραφείς αναφέρουν σχετικά (για την μετά το έτος 1365 περίοδο) τους απογόνους του ελληνοκαταλανικού οίκου των Μελισσηνών – Νοβέλες (ως κυρίους της Δημητριάδας και της ευρύτερης περιοχής της), ιστορώντας γι' αυτούς ότι διαδραμάτισαν σημαίνοντα ιστορικό ρόλο στις τύχες της μείζονας Μαγνησιακής περιφέρειας στο δεύτερο μισό του ΙΓ΄ αιώνα. Ο πιο πάνω ελληνοκαταλανικός οίκος των Μελισσηνών – Νοβέλες, αναφέρεται στα έγγραφα της εποχής εκείνης με τα ονόματα MISSELINO, GABRIOLO, NOVELI, MESSILI, με πρώτο κύριο εκπρόσωπο τον γιο του Όθωνα (OTTO) DE NOVEL και της Άννας Μελισσηνής, τον Αρμεγκόλιο Μελισσηνό Νοβέλ, που την περίοδο εκείνη είναι γνωστός, όπως και οι απόγονοί του, ως κόμης DE MITRA (Δημητριάδος), DE LICONIA (Λεχωνίων) και D' ESTANIOL (παραλίμνιας περιοχής). Η Άννα Μελισσηνή – Γαβριηλοπουλίνα, ως σύζυγος του OTTO DE NOVEL και οι απόγονοί της διέμεναν στην επικράτεια της Δημητριάδος και επιστατούσαν προσωπικά στη διοίκηση της περιφέρειας την οποία διαφέντευαν ως κληρονομικοί άρχοντες των προκατόχων τους Μελισσηνών (1207-1320), επί εκατό και πλέον στη συνέχεια χρόνια (1320-1423).

Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός, ότι, στην περίοδο των ετών 1340-1396, η περιοχή της Δημητριάδας, κάτω από την ηγεσία των ελληνοκαταλανών απογόνων της Άννας Μελισσηνής – Γαβριηλοπουλίνας, παρουσιάζει μεγάλη οικονομική άνθηση. Ιδιαίτερα, την περίοδο αυτή, η περιφέρεια των Λεχωνίων γίνεται ονομαστή, για τους συστηματικούς οπωρώνες της, τους ελαιώνες της, τα μετάξια της, τα αμπέλια της και τα ονομαστά εμπορεία της, που διακινούσαν τα παραγόμενα προϊόντα της γης των Λεχωνίων και της

Θεσσαλικής ενδοχώρας από τη γνωστή SCALA DE LICONIA, τα σημερινά Πλατανίδια (παραλιακή αποβάθρα – σταθμός τότε – διαμετακομιστικού εμπορίου).

Είναι επίσης χαρακτηριστικό το γεγονός ότι, σ' όλη την περίοδο που διαφέντευε την περιοχή ο ελληνοκαταλανικός οίκος των Μελισσηνών – Νοβέλ, το ελληνορθόδοξο πνεύμα και η βυζαντινή παράδοση, που κληρονόμησε ο οίκος αυτός από την ορθόδοξη βυζαντινή πρόγονό του, την Άννα Μελισσηνή Γαβριηλοπουλίνα, εξακολουθούσαν να διέπουν τις σχέσεις των κατοίκων όπως και πρώτα και τίποτε δεν άλλαξε στα κατοπινά τα χρόνια. Οι Μελισσηνοί – Νοβέλ διατήρησαν τις βυζαντινές παραδόσεις και τα εκκλησιαστικά θέσμια, παρόλο που ήταν αναγκαστικά καθολικοί το δόγμα, σ' όλη τη διάρκεια που διαφέντευαν τη Δημητριάδα και την περιοχή της μέχρι και την κατάληψή της από τους Τούρκους (1423). Ο διαπρεπής καθηγητής – μεσαιωνολόγος, K. SETTON υποστηρίζει, χαρακτηριστικά, ότι η λατινική Εκκλησία ποτέ δεν άσκησε εκκλησιαστική διοίκηση στις απομακρυσμένες περιοχές του καταλανικού δουκάτου των Αθηνών – Θηβών (1311-1490), μεταξύ των οποίων καταλέγεται και η Δημητριάδα. Ο αυτός ιστορικός αναφέρει, επίσης, ότι την ίδια περίοδο ο ελληνορθόδοξος Μητροπολίτης Λάρισας, μετά την κατάλυση της Βουργονδιακής δυναστείας του Δουκάτου των Αθηνών από τους καταλανούς (15-3-1311), διατήρησε σ' όλη τη διάρκεια των χρόνων που ακολούθησαν την πλήρη εκκλησιαστική δικαιοδοσία πάνω σε τρεις επισκόπους που υπάγονταν σ' αυτόν. Οι τρεις αυτοί επίσκοποι ήταν, των περιοχών του Ζητουνίου (Λαμίας), Λοιδωρικίου και Δημητριάδας, περιοχών που διατελούσαν υπό την εξάρτηση του καταλανικού δουκάτου των Αθηνών – Θηβών (βλ. ειδικότερα στον Α.Δ. Παπαθανασίου, «Η Δημητριάδα και το Πήλιο στον ύστερο Μεσαίωνα, 1204-1423», Βόλος, 1995, σελ. 215 επ.). Αψευδής άλλωστε μαρτυρία, για το ελεύθερο πνεύμα και τη βυζαντινή παράδοση που επικρατούσαν την περίοδο εκείνη στην περιφέρεια της Δημητριάδας[64], προκύπτει από δύο ιστορικές μαρτυρίες των πηγών της εποχής εκείνης: Η μία αναφέρεται στο γεγονός, ότι το έτος 1378, εν μέσω Καταλανοκρατίας, ο ελληνοκαταλανικός οίκος των Μελισσηνών – Νοβέλ της Δημητριάδος επιτρέπει στον μοναχό (Όσιο) Λαυρέντιο της Μεγίστης Λαύρας να ανοικοδομήσει το ομώνυμο Ορθόδοξο Μοναστήρι στην περιοχή του Αγίου Λαυρεντίου και μάλιστα σε περίοδο που οι λατινικές αρχιεπισκοπές απαγόρευαν την ανέγερση ορθόδοξων ναών και μονών στις περιοχές που τελούσαν υπό λατινική κατάκτηση, όπως ήταν η

64 Δεν γνωρίζουμε από πηγές αν στη Δημητριάδα και την ευρύτερη περιοχή της εγκαταστάθηκαν καταλανικές οικογένειες κατά την περίοδο των ετών 1311-1390, γιατί οι πηγές δεν αναφέρουν τίποτε το σχετικό. Ούτε ακόμα ονόματα καταλανών, αρχόντων ή αστών, διασώθηκαν από τον απόηχο της παράδοσης μέχρι σήμερα στο χώρο, όπως αντίθετα συμβαίνει με τις περιοχές των Θηβών και Αθηνών, όπου εγκαταστάθηκαν και έδρασαν οικογένειες καταλανών. Η έλλειψη αυτή των ονομάτων, αποτελεί μια επιπρόσθετη απόδειξη ότι ο βυζαντινός βίος (αστικός, κοινωνικός, εκκλησιαστικός) εξακολούθησε ακόμα χωρίς διακοπή κάτω από τη διοίκηση των ελληνοκαταλανών αρχόντων Μελισσηνών – Νοβέλ μέχρι και την τουρκική κατάκτηση (1423).
Ο καταλανός τη καταγωγή, καθηγητής του Πανεπιστημίου της Βαρκελώνης, RUBIO Y LLUCH, ειδικός μελετητής της καταλανοκρατίας στην Ελλάδα, αναφέρει χαρακτηριστικά ότι και μετά την κατάλυση του καταλανικού δουκάτου των Αθηνών–Θηβών από τον Φλωρεντινό, Νέριο Ατσαγιώλη (1390-1402), τα απομακρυσμένα φέουδα του Καστρίου, Λεχωνίων και Δημητριάδος, παρέμειναν στην ελληνοκαταλανική οικογένεια των Μελισσηνών–Νοβέλ ως τα τελευταία λείψανα της καταλανοκρατίας στην Ελλάδα μέχρι και την κατάληψη της Θεσσαλίας από τους Τούρκους (1423). Βλ. Rubio Y Lluch, *Περί των καταλανικών φρουρίων της ηπειρωτικής Ελλάδος*, Αθήναι, 1912 (1941[2]), σελ. 65, Α.Δ. Παπαθανασίου, *Η Μαγνησία...*, *ό.π.*, σελ. 182, υποσ. 3.

Δημητριάδα. Η άλλη ιστορική από πηγές μαρτυρία, αναφέρεται στο γεγονός ότι το έτος 1371, ο τότε Πατριάρχης Κων/λεως, Φιλόθεος, απέστειλε σιγγιλιώδες γράμμα σε ορισμένους επισκόπους, που τελούσαν τότε υπό τον αρχιεπίσκοπο Λάρισας, μεταξύ των οποίων και στον τότε ορθόδοξο επίσκοπο Δημητριάδος, με τον οποίο εντέλλονταν υπακοή στα κελεύσματα του πρώτου (Ν. Νερούτσος, «Αι Χριστιανικαί Αθήναι», *ΔΙΕΕ,* τ. 3ος, σελ. 203 επ.). Τα όσα πιο πάνω προεκτέθηκαν, αποτελούν μια μεγάλη απόδειξη του γεγονότος, ότι ο απόγονοι της Άννας Μελισσηνής Γαβριηλοπουλίνας, επηρεασμένοι από την παράδοση του προγονικού τους οίκου των Μελισσηνών της Δημητριάδος, δεν ξέχασαν ποτέ την ελληνορθόδοξη βυζαντινή καταγωγή τους από την πλευρά της Άννας Μελισσηνής Γαβριηλοπουλίνας όπως επίσης και το γεγονός ότι συγγένευαν – χάρις σ' αυτήν – με μια από τις παλιότερες και επιφανέστερες οικογένειες βυζαντινών αρχόντων του βυζαντίου, που η καταγωγή τους ανέτρεχε στον Ι' αιώνα, στον Μάγιστρο των Σχολών επί εποχής του βυζαντινού αυτοκράτορα Βασιλείου Β΄ Βουλγαροκτόνου, τον Λέοντα Μελισσηνό. Ο πρόγονος αυτός των Μελισσηνών της Δημητριάδος και οι απόγονοί του είχαν το κληρονομικό δικαίωμα να φέρουν στο οικόσημό τους τον αυτοκρατορικό βυζαντινό δικέφαλο αετό. Η μέγιστη αυτή τότε διάκριση, υποδήλωνε, όχι μόνο τη συγγένεια των Μελισσηνών με τους αυτοκράτορες του βυζαντίου, αλλά συνάμα αποτελούσε και ένδειξη της εξαιρετικής τιμής με την οποία ο βυζαντινός αυτοκρατορικός οίκος περιέβαλε τα μέλη της αρχοντικής αυτής οικογένειας των τοπαρχών της Δημητριάδας.

Βιβλιογραφία

B. Ferjancic, *Diplomatar Thessalijskih Monastira Makrinissa Nea Petra- Sbornik – Radova Cizantoloskog Instituta*, τόμ. 16, Βελιγράδι, 1975, Γαλλική περίληψη, Rubio Y Lluch (μεταφρ. Γ. Μαυράκη), «Περί της εποχής καθ' ην οι Καταλανοί απώλεσαν τας Αθήνας», *ΔΙΕΕ,* τόμ. 4ος , Αθήνας, 1962, σελ. 40.

B. Ferjancic, *La Famille des Malianssienes en Thessalie (Receuil de Traveaux de la Faculte de Philosophie*, τόμ. VII) I, Βελιγράδι, 1963.

B. Ferjancic, *La Thessalie au XIII et XIV Siecles*, Beograd, 1974 (γαλλική περίληψη).

B. Ferjancic, *Η Οικογένεια των Μελισσηνών της Θεσσαλίας* (Σερβικά), Zbornik Bornik Filozofskog Faculteta, τόμ. 7, 1, Βελιγράδι, 1963.

B. Ferjancic, *Οι κτήσεις της οικογένειας των Μελισσηνών της Θεσσαλίας*, Zbornik Radova Visantoloskog Institute (Z.R.V.I.), Beograd, 9 (1966), Σερβοκροατικά (γαλλική περίληψη).

B. Ferjancic, *Περί των Καταλανικών Φρουρίων της Ηπειρωτικής Ελλάδος*, Αθήναι, 1-12 και 1941[2].

F. Barisic, *Diplomatar thesalijskih Monastira Makrinitissa – Nea Petra*, Lborn K. Kadova Vizantoloskog Instituta 16 (Βελιγράδι, 1975), γαλλική περίληψη.

Fr. Miclosich – J. Muller, *Acta et Diplomata Greca Medii AEVI*, Βιέννη, 1860-1890, τόμ. 4.

Fr. Miclosich – Jos Muller, *Acta et Diplomata Monasteriorum et Ecclesiarum Orientis, Sacra et Profana*, Vindosbonae, 1860-1890, Αθήνα, 1996[3], τόμ. Δ΄.

G.L.F. Taffel- G.M. Thomas, U*rkunden zur alteren handels*, Βιέννη, 1856, τόμ. Ι.

J. Koder – Fr. Hild, «Η Βυζαντινή Θεσσαλία, Οικισμοί, Τοπωνύμια, Μοναστήρια, Ναοί», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 12, 1987, σελ. 80 επ.

J. Koder- F. Hild, *Hellas und Thessalia*, Βιέννη, 1986.

J. Sovalov, «Μεγάλοι και Μικροί γαιοκτήμονες της Θεσσαλίας την εποχή των Παλαιολόγων» (μετάφραση Τ. Λεβέντης), *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 27ος, 1995, σελ. 65-72.

Villeharduin, *La Conguete de Constantinople*, Παρίσι, 1991.

W. Miller, *Ιστορία της Φραγκοκρατίας στην Ελλάδα, 1204-1566*, τόμ. Α-Β σε μετάφραση Σ. Λάμπρου, Αθήναι, 1897, ανατύπωση 1980.

A. Carile, *Partitio Terrarum, Studi Venesiani*, τόμ. 7, 1965.

A. Soloviev, *Οι άρχοντες της Θεσσαλίας κατά τον 14ο αιώνα* (Σερβικά), Bysantino-Slavica, τόμ. 4, Πράγα, 1932.

Α. Αβραμέα, *Η Βυζαντινή Θεσσαλία μέχρι το 1204*, Αθήναι, 1974.

Α. Αδαμαντίου, «Η Θεσσαλία κατά το Μεσαίωνα», *ΜΕΕ*, τόμ. 12.

Α.Δ. Παπαθανασίου, «Έτος από Χριστού 896. Η κατάληψη της Δημητριάδας από τους αγαρηνούς πειρατές», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο,* τόμ. 19, 1991, σελ. 81-95.

Α.Δ. Παπαθανασίου, «Η έγγεια αγροτική ιδιοκτησία στη βυζαντινή Θεσσαλία και το Πήλιο (Δ΄-ΙΔ΄ αιώνας)», *Αρχείο Θεσσαλικών Μελετών (Α.Θ.Μ.)*, τόμ. 10, 1992, σελ. 254-294.

Α.Δ. Παπαθανασίου, «Ο Σεβαστοκράτορας Στέφανος Μελισσηνός Γαβριηλόπουλος, μια κυρίαρχη μορφή της Μαγνησίας στο Θεσσαλικό μεσαίωνα του ΙΔ΄ αιώνα», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο,* 1994, σελ. 49-62.

Α.Δ. Παπαθανασίου, «Το Βελεστίνο κατά τη Φραγκοκρατία», *Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου «Φεραί – Βελεστίνο – Ρήγας»*, Υπέρεια, τόμ. 2, 1994, σελ. 413, 414.

Α.Δ. Παπαθανασίου, «Το Χρονικό μιας άγνωστης καταδρομής στον κόλπο του Αλμυρού τον Απρίλιο του 1209», *Αχαϊοφθιωτικά*, Αλμυρός, 1993, σελ. 213-226.

Α.Δ. Παπαθανασίου, «Το χρονικό της Ι. Μονής της Άνω Παναγιάς Ξενιάς», *Αρχαιοφθιωτικά*, τόμ. Β΄ , Αλμυρός, 1997, σελ. 169.

Α.Δ. Παπαθανασίου, *Η Βυζαντινή Δημητριάδα 431-1204*, Βόλος, 1995.

Α.Δ. Παπαθανασίου, *Η Μαγνησία και το Πήλιο στον Ύστερο Μεσαίωνα, 1204-1423*, Βόλος, 1988 (βλέπε και την εκεί βιβλογραφία).

Α.Δ. Παπαθανασίου, *Θεσσαλία – Στερεά – Αιγαίο (1204-1423)* (υπότιτλος «Σελίδες από τη Φραγκοκρατούμενη Θεσσαλία, τη Στερεά και το Αιγαίο τον ύστερο Μεσαίωνα»), Θεσσαλονίκη, εκδ. Οίκος Αντ. Σταμούλη, 2012.

Α.Δ. Παπαθανασίου, *Οι Μελισσηνοί της Δημητριάδος Κτήτορες Ι. Μονών*, Αθήνα, 1989 (βλέπε και την εκεί βιβλιογραφία, και τους πίνακες κύριων ονομάτων).

Α.Δ. Παπαθανασίου, *Το Πήλιον δεύτερο Άγιο Όρος της Ελλάδος*, Βόλος, 2002 (έκδοση Κοινότητας Μακρινίτσας).

Α.Δ. Παπαθανασίου, *Το χρονικό του Αγίου Λαυρεντίου Πηλίου*, Βόλος, 1993[4].

Αδ. Αδαμαντίου, «Θεσσαλία», *ΝΕΕ*, τόμ. 12Β.

Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Το πολίτευμα και οι θεσμοί της Βυζαντινής αυτοκρατορίας*, Αθήνα, 2004.

Αλέξης Γ.Κ. Σαββίδης, «Η Μεσαιωνική Φάρσαλος έως την Οθωμανική κατάκτηση του 1393», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 25, 1994, σελ. 97-108, επανέκδοση στα ΠΣ Α΄ Φαρσαλινών Σπουδών, Λάρισα, 1994.

Αλέξης Γ.Κ. Σαββίδης, «Θεσσαλική Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Βιβλιογραφία», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο,* τόμ. 23, 1993, σελ. 33-68 και *Θεσσαλικό Ημερολόγιο,* τόμ. 24, 1994, σελ. 101-105.

Αλέξης Γ.Κ. Σαββίδης, «Ο Λέων Σγουρός στη Λάρισα το 1204», *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Λαρισαϊκών Σπουδών*, Λάρισα, 1992, σελ. 55-72.

Αλέξης Γ.Κ. Σαββίδης, «Περί του Βυζαντινού κρατιδίου της Θεσσαλίας», *Πρακτικά 2ου Συνεδρίου Λαρισαϊκών Σπουδών*, Λάρισα, σελ. 73-80.

Άρτεμις Α. Παπαθανασίου, «Το Πήλιο μέσα από την Ιστορία», Ημερήσιος Εφημερίδα *Θεσσαλία*, φύλλα της 15-3-1987, 23-3-1987 και 29-3-1987.

Β. Σκουβαράς, «Σύντομη Ιστορία και χωρογραφία της Θεσσαλίας», *Θεσσαλικά Χρονικά* (έκτακτη έκδοση), Αθήνα, 1965, σελ. 146-165.

Γ. Κορδάτος, *Ιστορία Βόλου και Αγιάς*, Αθήνα, 1960.

Γ. Κωτούλας, «Οι Καταλανοί στη Θεσσαλία και Φθιώτιδα, 1309-1388», *Ιστορική Λαογραφική Εταιρεία των Θεσσαλών*, τόμ. 7 , 1959, τεύχος Γ΄.

Γ. Σούλης (μετ. Ν. Ντεσλή), «Η Θεσσαλική Βλαχία», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 15, 1982, σελ. 13-15.

Δ. Ζακυθηνός, «Μελέται...», *ΕΕΒΣ*, τόμ. 21, 1951, σελ. 151.

Δ. Τσοποτός, «Γη και Γεωργοί της Θεσσαλίας», Β΄ έκδοση, ανατ. 1974.

Δ. Τσοποτός, «Δημητριάς η παρά τον Παγασητικόν Κόλπον», *Θεσσαλικά Χρονικά*, τόμ. 2ος, 1931.

Δ.Α. Ζακυθηνός, *Βυζαντινή Ελλάς, 392-1204*, Αθήναι, 1965.

Δ.Α. Ζακυνθηνός, *Άγιος Βάρβαρος* εις μνήμην Κ. Άμαντου, Αθήναι, 1960.

Λ. Βρανούσης, *Ιωάννινα*, Εγκυκλ. Πάπυρος – Λαρούς Μπριτάνικα, 1989.

Μ. Κορδώσης, «Η κατάκτηση της Νότιας Ελλάδας από τους Φράγκους», *Ιστοριογραφικά*, τόμ. 1, 1986, σελ. 69.

Μιχαήλ Ακομινάτος ο Χωνιάτης, *Μιχαήλ Ακομινάτου του Χωνιάτου, αρχιεπισκόπου Αθηνών «Τα Σωζόμενα»*, εκδ. Σ. Λάμπρου, τόμ. 2, Αθήνα, 1979-1980, φωτοτ. εκδ. 1968.

Ν. Βέης, *Αρχαιολογική Εφημερίς*, Αθήναι, 1911.

Ν. Γεωργιάδης, *Η Θεσσαλία*, Βόλος, 1880.

Ν. Γεωργιάδης, *Θεσσαλία*, Βόλος, 1894 (β΄ έκδοση).

Ν. Γιαννόπουλος, «Αι παρά τη Δημητριάδα Βυζαντιναί Μοναί», *ΕΕΒΣ*, τόμ. 1, 1924, σελ. 210-240 και τόμ. 2, 1925, σελ. 227-241.

Ν. Νικονάνος, *Οι Βυζαντινοί Ναοί...*, Αθήναι, 1979, σελ. 115-118 (Παναγία Πορταρέα).

Ν. Παπαχατζής, *Ο Βόλος από άποψη ιστορική και αρχαιολογική*, Βόλος, 1967.

Ν. Παπαχατζής, *Τα λείψανα και η ιστορία των αρχαίων πόλεων της περιοχής του Βόλου*, Βόλος, 1937.

Νικήτας Χωνιάτης, *Τα μετά την άλωσιν τη πόλει συμβάντα*, MIGNE, P.G.

Σ. Χούλια, «Οι Φράγκοι στη Θεσσαλία», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο,* τόμ. 15, 1989, σελ. 17-28.

Τ. Νερούτσος, «Χριστιανικαί Αθήναι», *Δ.Ι.Ε.Ε.*, Αθήναι, 1890-1891, τόμ. Γ, σελ. 203 επ.

Τ. Νερούτσος, «Χριστιανικαί Αθήναι», *Δ.Ι.Ε.Ε.,* τόμ. 2ος , Αθήναι, 1892.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΑΒΒΑΝΑΚΗΣ

Προσπάθεια δημιουργίας ρουμανικού σχολείου στο Βελεστίνο

Στο Βελεστίνο εδώ και αιώνες κατοικεί ένας σημαντικός αριθμός Βλάχων, με καταγωγή από το χωριό Περιβόλι των Γρεβενών. Παλαιότερα η πλειονότητα αυτών ακολουθούσε τον ημινομαδικό τρόπο ζωής, δηλαδή περνούσαν τους φθινοπωρινούς και χειμωνιάτικους μήνες στο Βελεστίνο, ενώ τους ανοιξιάτικους και καλοκαιρινούς στο Περιβόλι, πρακτική που βέβαια έχει ατονήσει αρκετά τη σημερινή εποχή, καθώς πλέον οι περισσότεροι επισκέπτονται το καλοκαίρι το Περιβόλι με σκοπό κυρίως την παραθέριση. Η προσπάθεια δημιουργίας ρουμανικού σχολείου στο Βελεστίνο στόχευε ακριβώς σε αυτή την πληθυσμιακή ομάδα των Βλάχων και εντασσόταν στα πλαίσια του λεγόμενου Κουτσοβλαχικού Ζητήματος.

Το Κουτσοβλαχικό Ζήτημα και η γενικότερη ρουμανική προπαγάνδα εμφανίστηκε περίπου στο μέσον του 19ου αι. και επηρέασε σημαντικά τόσο τις σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Ρουμανίας όσο και τη ζωή σε πολλά βλαχοχώρια σε διάφορα μέρη της τότε Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Με τον όρο Κουτσοβλαχικό Ζήτημα εννοούμε την οργανωμένη προσπάθεια της Ρουμανίας, από τα μέσα περίπου του 19ου να προσεταιριστεί τους Βλάχους της Νότιας Βαλκανικής. Η Ρουμανία στηριζόμενη στην ομοιότητα της βλαχικής με τη ρουμανική γλώσσα προσπάθησε να πείσει τους Βλάχους, υπηκόους εκείνη την εποχή της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, ότι είναι αδελφός λαός με τους Ρουμάνους. Η προσπάθεια αυτή πήρε τη μορφή ηθικής υποστήριξης, υλικής βοήθειας και εκπαιδευτικού και θρησκευτικού προσανατολισμού[1].

1 Σχετικά με το ζήτημα της ρουμανικής προπαγάνδας μεταξύ πολλών βιβλίων και άρθρων ξεχωρίζουν τα: Ε. Νικολαΐδου, *Η ρουμανική προπαγάνδα στο βιλαέτι Ιωαννίνων και στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου, τ. Α΄ (μέσα 19ου-1900)*, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1995· Ε. Αβέρωφ- Τοσίτσας, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος,* Φ.Ι.Λ.Ο.Σ. Τρικάλων, 3η εκδ., Τρίκαλα 1992. Επίσης, σημαντικές πληροφορίες προσφέρουν τα ρουμανικά αρχεία που έχουν εκδοθεί στα Adina Berciu Drăgichescu, Maria Petre, *Şcoli şi biserici romaneşti din Peninsula Balcanica. Documente (1864-1948) vol. I-II*, editura Universitatii din Bucureşti,Βουκουρέστι 2004.

Αυτή η εμπλοκή της Ρουμανίας οφειλόταν κυρίως σε πολιτικούς και διπλωματικούς λόγους, χωρίς βέβαια να παραγνωρίζουμε και τον αγνό ιδεαλισμό που ενδεχομένως διακατείχε κάποιους Ρουμάνους πατριώτες. Βασική της επιδίωξη ήταν η χρησιμοποίηση των Βλάχων, ως ένα ισχυρό διαπραγματευτικό όπλο στις έντονες διπλωματικές διεργασίες, που διεξάγονταν την εποχή εκείνη, δηλαδή λίγο πριν την κατάρρευση της Οθωμανικής κυριαρχίας. Γι' αυτό και η Ρουμανία δεν παρουσίασε ποτέ κάποια εδαφική αξίωση, γνωρίζοντας προφανώς το ανέφικτο μιας τέτοιας προσπάθειας. Το αποτέλεσμα βέβαια όλης αυτής της εμπλοκής σημάδεψε τις βλάχικες κοινότητες, οι οποίες διχάστηκαν, χωρίστηκαν σε αντιμαχόμενα στρατόπεδα, όσους δηλαδή υποστήριζαν την ελληνική εθνική ιδέα, τους λεγόμενους ελληνίζοντες ή γκρεκομάνους και όσους υποστήριζαν τη ρουμανική εθνική ιδέα, τους λεγόμενους ρουμανίζοντες., θρηνώντας θύματα και οι δύο πλευρές.

Σημαντικά σημεία στην εξέλιξη του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος αποτελούν : 1) η ίδρυση το 1860 στο Βουκουρέστι της «Μακεδονορουμανικής Επιτροπής», που σκοπό είχε την ίδρυση σχολείων και εκκλησιών για τους Βλάχους της Οθωμανικής αυτοκρατορίας[2].

2) Το ταξίδι του μοναχού Αβέρκιου στο Βουκουρέστι, το 1865, μαζί με δέκα παιδιά, τα οποία επιστρέφοντας έγιναν οι πρώτοι δάσκαλοι στα ρουμανικά σχολεία[3].

3) Η αναγνώριση το 1905 των Βλάχων, από τον σουλτάνο Αμντούλ Χαμίτ Β΄, ως ξεχωριστής εθνότητας.

4) Η συνθήκη του Βουκουρεστίου (1913) με την οποία η ελληνική κυβέρνηση επέτρεψε τη λειτουργία ρουμανικών σχολείων και εκκλησιών στις περιοχές, που θα προσαρτούσε.

Όπως καταλαβαίνουμε τα κύρια όπλα από την πλευρά της Ρουμανίας προκειμένου να δημιουργήσει ρουμανική εθνική συνείδηση ανάμεσα στους Βλάχους, ήταν τα σχολεία, όπου τα παιδιά διδάσκονταν όχι τη βλαχική αλλά τη ρουμανική γλώσσα και οι εκκλησίες, όπου οι ιερείς είχαν ως στόχο να λειτουργούν στη ρουμανική γλώσσα.

Η ρουμανική προπαγάνδα βρήκε πρόσφορο έδαφος και αναπτύχθηκε αρκετά ανάμεσα στους Περιβολιώτες. Ήδη στις δύο πρώτες αποστολές του Αβέρκιου στο Βουκουρέστι ταξιδεύουν μαζί του οι Περιβολιώτες Απόστολος Θεοδωρέσκου, Δομήνικος ή Γιάκος Γκόμας, Δημήτριος Σιούμπας και Γιώργος Περδίκης. Το Σεπτέμβριο και τον Οκτώβριο του 1869 Περιβολιώτες προύχοντες στέλνουν επιστολές προς το ρουμανικό Υπουργείο ζητώντας να επιστρέψουν οι Απόστολος Θεοδωρέσκου και Δημήτριος Σιούμπας και να διδάξουν στο χωριό. Ενημερώνουν επίσης ότι θέλουν να στείλουν τον Γεώργιο Περδίκη στη Ρουμανία, ώστε να χειροτονηθεί ιερέας και να επιστρέψει στο χωριό φέρνοντας μαζί του ρουμανικά εκκλησιαστικά βιβλία. Ζητούν μάλιστα τη συνδρομή της ρουμανικής πολιτείας καθώς, όπως τονίζουν, ο ίδιος προέρχεται από φτωχή οικογένεια. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι αναφέρουν πως στο χωριό υπάρχουν οχτακόσες οικογένειες

2 Ε. Νικολαΐδου, *Η ρουμανική προπαγάνδα στο βιλαέτι Ιωαννίνων και στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου, τ. Α΄ (μέσα 19ου-1900, ό.π.*, σ. 69-70, και Σπ. Σφέτας, «Το ιστορικό πλαίσιο των ελληνο-ρουμανικών πολιτικών σχέσεων (1866-1913)», *Μακεδονικά*, τ. 33, σ. 30.

3 Ο μοναχός Αβέρκιος, κατά κόσμον Αθανάσιος Ιάτσιου Μπούντα, γεννήθηκε το 1818 στην Αβδέλλα Γρεβενών και ήταν ένας από τους πρωτεργάτες της ρουμανικής προπαγάνδας. Περισσότερα στοιχεία για τη ζωή και τη δράση του στα Sterie Diamandi, *Oameni şi aspecte din Istoria Aromânilor*, Βουκουρέστι 1940, σ. 302-309· Γ. Σαββανάκης, «Η ρουμανική προπαγάνδα στο χωριό Αβδέλλα Γρεβενών», *Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους χρόνους*, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου ιστορίας Δυτικής Μακεδονίας, επιμ. Χ. Καρανάσιος- Κ. Ντίνας- Δ. Μυλωνάς, Γρεβενά 2016, σ. 347-367.

και τέσσερα δημοτικά σχολεία στα οποία τα παιδιά μαθαίνουν σαν παπαγάλοι μια ξένη γλώσσα, προφανώς εννοούν την ελληνική[4].

Πρωταγωνιστής της ρουμανικής προπαγάνδας στο χωριό[5] είναι ο ιερέας Δημήτριος Τέγου ή Κωνσταντινέσκου, όπως άλλαξε το όνομά του μετά την προσχώρησή του στη ρουμανική προπαγάνδα. Γεννήθηκε το 1848 από φτωχή όπως φαίνεται οικογένεια και σε ηλικία 21 ετών αποφάσισε με τη συμπαράσταση της οικογένειάς του να πάει και αυτός στο Βουκουρέστι, για να σπουδάσει στη Μακεδονορουμανική σχολή της εκκλησίας των Αγίων Αποστόλων. Το 1872 γύρισε στο Περιβόλι, παντρεύτηκε[6] και χειροτονήθηκε διάκονος και έπειτα ιερέας από τον μητροπολίτη Γρεβενών Γεννάδιο. Το 1913 φοβούμενος για τη ζωή του έφυγε για τη Ρουμανία, όπου και αργότερα πέθανε. Εκεί έγραψε και την αυτοβιογραφία του στην οποία παρουσιάζεται ξεκάθαρα όλο αυτό το κλίμα φανατισμού που επικρατούσε τις μέρες εκείνες και από την οποία μπορούμε να αντλήσουμε σημαντικές πληροφορίες[7].

Ο ιερέας αποτελούσε σημαντικό στέλεχος της ρουμανικής προπαγάνδας στην περιοχή των Γρεβενών. Η αλήθεια βέβαια είναι ότι το 1879 με επιστολή του ο μητροπολίτης Γρεβενών Κύριλλος διατυπώνει την άποψη ότι ο παπα Δημήτριος δεν ασκεί γενικότερη επιρροή στους Βλάχους της επαρχίας Γρεβενών παρά μόνο σε μία μερίδα συγχωριανών του στο Περιβόλι[8]. Ταυτόχρονα μας ενημερώνει ότι ο ιερέας περνάει τους χειμερινούς μήνες στην επαρχία Δημητριάδος. Φαίνεται όμως πως ο Δημήτριος Κωνσταντινέσκου ανέπτυξε πολύ σύντομα δράση καθώς λίγα χρόνια αργότερα, το 1885, ο ίδιος μητροπολίτης τον χαρακτηρίζει «πολυθρύλητο»[9], ενώ το 1889 ο μητροπολίτης Γρεβενών Κλήμης τον αναφέρει ως έναν από τους επικεφαλής της ρουμανικής προπαγάνδας στην περιοχή μαζί με τον περιβόητο Απόστολο Μαργαρίτη και τον γιατρό Ζήση Παπαθανασίου από τη Βωβούσα[10].

Η πλούσια δράση του ιερέα αποκαλύπτεται τόσο μέσα από τις πληροφορίες που ο ίδιος παραθέτει στην αυτοβιογραφία του όσο και από πλήθος πηγών (εφημερίδων,

4 Adina Berciu Drăgichescu, Maria Petre, *Şcoli şi biserici romaneşti din Peninsula Balcanica. Documente (1864-1948) vol. I-II*, *ό.π.*, σ. 110-111 και *Documentele redeşteptării macedoromane. Adunate şi selectate de Victor Papacostea şi Mihail Regleanu*, επιμ. N. S. Tanaşoca – Ş. Vâlcu – I Deac , [Institutul de studii Sud- Est Europene al Academiei Rom□ne], Βουκουρέστι, 2012, σ. 100-102.

5 Σχετικά με τη ρουμανική προπαγάνδα στο Περιβόλι βλ. Γ. Σαββανάκης, *Η ρουμανική προπαγάνδα στο χωριό Περιβόλι Γρεβενών (από τα μέσα του 19ου αι. έως τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο)*, [Διπλωματική εργασία ΜΔΕ], Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος 2011.

6 Ο Δημήτριος Κωνσταντινέσκου παντρεύτηκε με την Μπουνίκα Αποστολίνα και έκανε μία πολυμελή οικογένεια. Γιοι του ήταν οι Λέων, Χρήστος, Αυρηλιανός, Τραϊανός και Στέργιος. Κόρες η Δομνίκα και η Ζωίτσα.

7 Η αυτοβιογραφία του Δημητρίου Κωνσταντινέσκου γράφτηκε στο Βουκουρέστι στις 20 Αυγούστου του 1913. Ολόκληρο το κείμενο, με τίτλο *Biografie scrisă de părintele Dumitru Constantinescu*, διατίθεται από την ιστοσελίδα www.projectavdhela.ro (Project Avdhela Biblioteca Culturii Aromane). Τα στοιχεία που παραθέτουμε προέρχονται από αυτήν την αυτοβιογραφία.

8 *Ο Κώδικας Αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κυρίλλου (1874-1888). Τα πρακτικά της Δημογεροντίας και του πνευματικού δικαστηρίου (1882-1887*), επιμ. Σέργιος Σιγάλας, μητροπ. Γρεβενών, Γρεβενά 2004, σ. 94.

9 *Ο Κώδικας Αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κυρίλλου (1874-1888). Τα πρακτικά της Δημογεροντίας και του πνευματικού δικαστηρίου (1882-1887*), *ό. π.*, σ. 123.

10 *Ο Κώδικας Αλληλογραφίας του Μητροπολίτου Γρεβενών Κλήμεντος (1888-1896). Μετά παραρτήματος διαθηκών (1893-1896) και πρακτικών του εκκλησιαστικού δικαστηρίου (1889-1896),* επιμ. Σέργιος Σιγάλας, μητροπ. Γρεβενών, Γρεβενά 2004, σ. 134.

εκκλησιαστικών και προξενικών εγγράφων) από την ελληνική πλευρά. Η βία και ο φανατισμός εκείνης της εποχής φαίνονται ξεκάθαρα από τα περιστατικά που ξεσπούσαν συχνά στα χωριά. Δύο από τα πιο χαρακτηριστικά μπορούν να μας δώσουν μια εικόνα για το κλίμα εκείνης της εποχής. Το πρώτο έχει σχέση με την βίαιη επίθεση ενάντια στον μητροπολίτη Γρεβενών Κλήμεντα. Αυτή συνέβη στο Περιβόλι το 1891, προκάλεσε τρομερή αίσθηση και ο απόηχος της ξεπέρασε τα στενά όρια του χωριού. Το δεύτερο αφορά την επίθεση ελληνικών αντάρτικων σωμάτων εναντίον μιας ομάδας ρουμανιζόντων από το Περιβόλι και την Αβδέλλα. Η επίθεση συνέβη το 1905 και υπήρξαν θύματα, ανάμεσα τους και δύο εγγόνια του ιερέα Δημήτριου Κωνσταντινέσκου[11].

Ίδρυση του ρουμανικού σχολείου στο Βελεστίνο

Λίγα είναι τα στοιχεία που έχουμε σχετικά με την ίδρυση ρουμανικού σχολείου στο Βελεστίνο και αυτά προέρχονται κυρίως από τη μαρτυρία του Δημήτριου Κωνσταντινέσκου, που υπήρξε ο ιδρυτής και μοναδικός δάσκαλός του. Η ίδρυση σχολείων στους τόπους χειμερινής διαμονής των Βλάχων αποτελούσε έναν από τους στόχους της ρουμανικής προπαγάνδας, ώστε οι σπουδαστές των ρουμανικών σχολείων που βρίσκονταν σε ορεινά χωριά και τα οποία αναγκαστικά έκλειναν το χειμώνα, να μην αναγκάζονται να φοιτούν στα ελληνικά σχολεία τους χειμερινούς μήνες και να αποφεύγουν με τον τρόπο αυτό την επαφή με την ελληνική γλώσσα, ιστορία και γενικότερα την ελληνική εθνική ιδέα. Από επιστολή, για παράδειγμα, το 1873 του ρουμανοδιδάσκαλου Γεωργίου Δαούτη (G. Daute) προς τον Ρουμάνο Υπουργό Christian Tell πληροφορούμαστε τις προσπάθειες για την ίδρυση ρουμανικού σχολείου στο χωριό Ζάρκο (τόπος διαχείμασης πολλών οικογενειών από το βλαχοχώρι της Αβδέλλας) ήδη από το 1867[12].

Ο Δημήτριος Κωνσταντινέσκου μας πληροφορεί μέσα από την αυτοβιογραφία του ότι ίδρυσε το ρουμανικό σχολείο στο Βελεστίνο για πρώτη φορά το χειμώνα του 1880. Τη λειτουργία του σχολείου το 1880 βεβαιώνει και ο Τέοντορ Μπουράντα (Theodor T. Burada) στη μελέτη του, το 1890, σχετικά με τα ρουμανικά σχολεία της Τουρκίας[13]. Το σχολείο λοιπόν στο Βελεστίνο άνοιξε το 1880 και σύμφωνα με τον ιερέα είχε 35 μαθητές. Να σημειώσουμε ότι σύμφωνα με αγγλικές αρχειακές πηγές στο ρουμανικό σχολείο του Περιβολίου το ίδιο έτος φοιτούσαν 90 μαθητές[14]. Ο ιερέας μάλιστα σημειώνει ότι όλα τα έξοδα του σχολείου στο Βελεστίνο, δηλαδή το ενοίκιο για το κτήριο, τα ξύλα για τη θέρμανση, τα σχολικά είδη για τα άπορα παιδιά, ήταν αναγκασμένος να τα καταβάλλει ο ίδιος από τον πενιχρό μισθό του, που ήταν τότε πενήντα ρουμανικά λέι μηνιαίως. Το σχολείο παρά τις πρώτες αντιδράσεις του μητροπολίτη Δημητριάδος συνέχισε να λειτουργεί μέχρι τον Απρίλιο του 1881, όταν και οι οικογένειες των περισσότερων Περιβολιωτών ξεκίνησαν να φεύγουν για τα ορεινά.

11 Σχετικά με τα δύο αυτά περιστατικά περισσότερα στοιχεία στο Γ. Σαββανάκης, *Η ρουμανική προπαγάνδα στο χωριό Περιβόλι Γρεβενών (από τα μέσα του 19ου αι. έως τον Β΄Παγκόσμιο πόλεμο)*, [Διπλωματική εργασία ΜΔΕ], Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος 2011, σ. 40-43 και 50-51.

12 *Documentele redeşteptării macedoromane. Adunate şi selectate de Victor Papacostea şi Mihail Regleanu*, *ό.π.*, σ. 158-161.

13 T. Burada, *Cercetări despre şcoalele românesci din Turcia*, Βουκουρέστι 1890, σ. 55.

14 Κ. Βακαλόπουλος, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώιμη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)*, Ι. Μ. Χ. Α., Θεσσαλονίκη 1983, σ. 103-104.

Το φθινόπωρο του 1881 ο ιερέας Δημήτριος Κωνσταντινέσκου επέστρεψε στο Βελεστίνο και συνέχισε τη διδασκαλία στο σχολείο. Αναφέρει ότι είχε πάλι γύρω στους σαράντα μαθητές. Η αντίδραση όμως του μητροπολίτη Δημητριάδος Γρηγορίου και κυρίως η αλλαγή στην πολιτική κατάσταση, με την προσάρτηση της Θεσσαλίας στην Ελλάδα, ματαίωσαν τις προσπάθειες του ιερέα. Ο Μητροπολίτης έστειλε επιστολές οι οποίες διαβάστηκαν στην εκκλησία με απειλές αφορισμού εναντίον του ιερέα αλλά και όσων έστελναν τα παιδιά τους στο ρουμανικό σχολείο, καταφερόμενος με σκληρή γλώσσα αποκαλώντας τον ιερέα «ψωραλέο πρόβατο» και «τυχοδιώκτη». Δυστυχώς στη μητρόπολη Δημητριάδος δεν έχουν διασωθεί τα αρχεία εκείνης της εποχής, για να μπορέσουμε να διαβάσουμε τις πρωτότυπες επιστολές. Μετά από κινήσεις επίσης του Μητροπολίτη ο Δημήτριος Κωνσταντινέσκου συνελήφθη στις 7 Ιανουαρίου του 1882 και παρέμεινε κρατούμενος στο Βόλο. Απελευθερώθηκε, αφού εμφανίσθηκαν ως εγγυητές δύο Βλάχοι έμποροι του Βόλου, κάποιος Ρίτας από τη Λάιστα Ζαγορίου και ο Τόλης Ζώτος από τη Βωβούσα, που εγγυήθηκαν για το ποσό των 50 Οθωμανικών λιρών. Η σύλληψή του μάλιστα πήρε αρκετά μεγάλες διαστάσεις και χρειάστηκε να μεσολαβήσουν για την οριστική απεμπλοκή του τόσο ο Απόστολος Μαργαρίτης, όσο και ο Ρουμάνος πρόξενος στη Θεσσαλονίκη.

Μετά την προσχώρηση της Θεσσαλίας στην Ελλάδα και την ομαλοποίηση της γενικότερης κατάστασης τα σχέδια για το ρουμανικό σχολείο στο Βελεστίνο φαίνεται πως έλαβαν τέλος. Ο ίδιος ο ιερέας δεν αναφέρει καμία μετέπειτα προσπάθεια διδασκαλίας στο Βελεστίνο, κανένα επίσημο έγγραφο, μέχρι στιγμής, δεν αναφέρεται σε ρουμανικό σχολείο στο Βελεστίνο και η συλλογική μνήμη των κατοίκων δεν έχει διασώσει ούτε την πρώτη, βραχύβια ύπαρξη του σχολείου, ούτε βεβαίως κάποια μεταγενέστερη.

Συμπεράσματα

Η προσπάθεια δημιουργίας ρουμανικού σχολείου στο Βελεστίνο φαίνεται ότι οφείλεται κυρίως στο ζήλο και τις ενέργειες του πρωτεργάτη της ρουμανικής κίνησης στο Περιβόλι, ιερέα Δημήτριου Κωνσταντινέσκου. Το σχολείο λειτούργησε για μικρό χρονικό διάστημα και δε μπορούμε να είμαστε σίγουροι για την απήχηση την οποία είχε.

Το πιθανότερο είναι να μην γνώρισε ιδιαίτερη επιτυχία. Σε αναφορά του *Συλλόγου προς Διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων* προς των Υπουργό Εξωτερικών Αλέξανδρο Κουμουνδούρο, με ημερομηνία 5 Ιανουαρίου 1881, αναφέρονται τόσο οι ενέργειες του συλλόγου για τόνωση της ελληνικής παιδείας ανάμεσα στους Βλάχους της Θεσσαλίας όσο και οι αντίστοιχες της Ρουμανίας. Αρχικά αναφέρονται τα μέρη όπου διαχειμάζουν οι Βλάχοι στη Θεσσαλία, ανάμεσα τους και το Βελεστίνο. Συγκεκριμένα αναγράφεται «Ἀρχομένου καὶ πάλιν τοῦ σχολικοῦ τούτου ἔτους ἐκρίναμεν καθῆκον ἡμῶν νὰ παρακωλουθήσωμεν τὰς βλαχοφώνους κοινότητας ταύτας καὶ εἰς τὰς ἐν Θεσσαλίᾳ χειμερινάς διαμονάς αὐτῶν ἔνθα ἀπανταχόθεν τῆς περικυκλούσης αὐτὴν ὀρεινῆς χώρας κατέχονται καὶ διαχειμάζουσιν ἐν διαφόροις σημείοις, περὶ τὰ Τρίκαλα, τὸν Τύρναβον, ἐν Βλαχογιάννῃ, Δαμασίῳ, Γουνίτζῃ, Ζάρκῳ, καὶ κατωτέρῳ περὶ Φερὰς καὶ Καρδίτσαν...». Στη συνέχεια οι υπεύθυνοι του Συλλόγου αναφέρονται στην κατάσταση που επικρατούσε στα Κουτσομύλια, τη συνοικία των Περιβολιωτών στα Τρίκαλα. Εκεί η ρουμανική πλευρά είχε προσλάβει δάσκαλο και ο Σύλλογος αποφάσισε τη σύσταση ελληνικού σχολείου με τη συνδρομή από μέρους του χρηματικής βοήθειας. Η προσπάθεια αυτή βρήκε μεγάλη ανταπόκριση από τους Περιβολιώτες και έτσι το ελληνικό σχολείο φέρεται να έχει σαράντα επτά μαθητές ενώ το ρουμανικό μόνο πέντε-έξι. Το συγκεκριμένο έγγραφο δεν

αναφέρεται καθόλου στην ύπαρξη ρουμανικού σχολείου στο Βελεστίνο. Πρόκειται για τυχαίο γεγονός, για ελλιπή ενημέρωση από την πλευρά του Συλλόγου ή μήπως μπορούμε να υποθέσουμε ότι το σχολείο στο Βελεστίνο παρουσίαζε μικρότερη δραστηριότητα από το αντίστοιχο των Κουτσομυλίων[15];

Με βάση τα μέχρι τώρα δεδομένα θα μπορούσαμε να πούμε ότι το σχολείο μοιάζει περισσότερο με μια μεμονωμένη προσπάθεια του ιερέα και δασκάλου του ρουμανικού σχολείου του Περιβολίου, Δημήτριου Κωνσταντινέσκου, να συνεχίσει τη διδασκαλία στους μαθητές του που παραχείμαζαν στο Βελεστίνο, παρά για ένα σχολείο επίσημα αναγνωρισμένο από τις οθωμανικές αρχές. Τέτοιου είδους ιδιωτικές πρωτοβουλίες και προσπάθειες δεν πρέπει να ήταν κάτι το ασυνήθιστο. Για παράδειγμα στο Περιβόλι πριν την ίδρυση του επίσημου ρουμανικού σχολείου το 1877 φαίνεται ότι είχαν γίνει προσπάθειες για τη διδασκαλία της ρουμανικής γλώσσας. Οι Μιχάλης Οικονόμου, Στέργιος Κουτσολιάπης, Παναγιώτης Τζίμας και Γιώργος Περδίκης, σύμφωνα με τη ρουμανική πλευρά, είναι οι πρώτοι που, πριν από το 1870, προσπάθησαν να μεταφράσουν κάποιες προσευχές στη ρουμανική γλώσσα. Αναφέρεται μάλιστα ότι η διδασκαλία της ρουμανικής γλώσσας ξεκίνησε από τον Γεώργιο Περδίκη το 1867[16]. Έτσι πρέπει να εξηγείται και η σύγχυση που υπάρχει τόσο στις ελληνικές όσο και στις ρουμανικές πηγές σχετικά με την ακριβή χρονολογία της ίδρυσης του ρουμανικού σχολείου Περιβολίου, την οποία άλλοι τοποθετούν το 1870 και άλλοι το 1877[17].

Το σίγουρο είναι ότι με την προσχώρηση της Θεσσαλίας στην Ελλάδα και την ομαλοποίηση της γενικότερης κατάστασης το ρουμανικό σχολείο στο Βελεστίνο σταμάτησε τη λειτουργία του. Το ελληνικό κράτος φρόντισε για την παιδεία των Βελεστινιωτών ιδρύοντας δύο δημοτικά σχολεία, ένα για αγόρια και ένα για τα κορίτσια[18]. Οι μαθητές του ρουμανικού σχολείου του Περιβολίου φαίνεται ότι συνέχιζαν τη φοίτησή τους στο ρουμανικό σχολείο των Γρεβενών[19].

Η πορεία του ρουμανικού σχολείου λοιπόν ήταν πολύ σύντομη το ζήτημα της ρουμανικής προπαγάνδας, όμως, συνέχισε να απασχολεί τις ελληνικές αρχές για πολλά ακόμα χρόνια. Βασική επιδίωξη τόσο της Ελλάδας όσο και της Ρουμανίας ήταν να εξασφαλίσουν σε κάθε χωριό την εύνοια ισχυρών οικογενειών καθώς γνώριζαν τη σημασία που έπαιζαν εκείνη την εποχή τα οικογενειακά δίκτυα. Στο Βελεστίνο για παράδειγμα ο Έλληνας πρόξενος στην Ελασσόνα ζητάει ήδη από το 1887 την έγκριση, ώστε να χρησιμοποιήσει τον Ευθύμιο Βαρδούλη, ισχυρό οικονομικά μέλος της κοινότητας, για εθνικές

15 ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1881/99: 1, 2. Στο συγκεκριμένο έγγραφο αναφέρεται μάλιστα λαθεμένα ότι ο πρωτεργάτης της ρουμανικής προπαγάνδας Απόστολος Μαργαρίτης κατάγεται από το Περιβόλι.

16 Mihiail-Virgiliu Cordescu, *Istoricul Şcoalelor Române din Turcia*, Βουκουρέστι, 1906, σ. 137-138.

17 Ε. Νικολαΐδου, *Η ρουμανική προπαγάνδα στο βιλαέτι Ιωαννίνων και στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου, τ. Α΄ (μέσα 19ου-1900)*, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1995, σ. 91-92.

18 Στ. Νασίκας, «Τα σχολεία του Βελεστίνου μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας και το Υποδιδασκαλείο του», *Υπέρεια*, τόμ. 2, *Πρακτικά Β Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, επιμ. Δ. Καραμπερόπουλος- Ε. Κακαβογιάννης, Αθήνα 1994, σ. 345.

19 Ανάλογη πορεία ακολούθησε και ο ιερέας Δημήτριος Κωνσταντινέσκου ο οποίος εκτός από το ρουμανικό σχολείο του Περιβολίου δίδαξε για είκοσι δύο χρόνια και στο ρουμανικό σχολείο των Γρεβενών, Mihiail-Virgiliu Cordescu, *Istoricul Şcoalelor Române din Turcia*, Βουκουρέστι, 1906, σ. 86.

υπηρεσίες. Κάτι το οποίο φαίνεται ότι δεν έγινε καθώς έξι χρόνια μετά, το 1893, πάλι σε έκθεση του προξενείου Ελασσόνας, ο Ευθύμιος Βαρδούλης, που μάλιστα αναφέρεται ότι είχε υπάρξει υποψήφιος δήμαρχος Βελεστίνου, τοποθετείται στην πλευρά των ρουμανιζόντων[20].

Το όλο ζήτημα άρχισε να φθίνει μετά την προσάρτηση στην Ελλάδα της Μακεδονίας και της Ηπείρου και έκλεισε οριστικά μετά την περίοδο της Κατοχής. Δυστυχώς άφησε πίσω του πολλές πληγές τόσο όσον αφορά σε προσωπικές οικογενειακές τραγωδίες όσο και σε επίπεδο στάσεων και προκαταλήψεων.

20 Ε. Νικολαΐδου, *Η ρουμανική προπαγάνδα στο βιλαέτι Ιωαννίνων και στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου, τ. Α΄ (μέσα 19ου-1900)*, *ό.π.*, σ. 187.

Εικόνα 1: Ο ιερέας Δημήτριος Κωνσταντινέσκου. Μαζί του όρθιοι από αριστερά 1) Παναγιώτης Περδίκης 2) Σιαμανίκος 3) Γιώργης Γούσης. Καθιστοί: μέλη της οικογένειας Τεγογιάννη. Φωτογραφία αδελφών Μανάκια (αρχείο Γιώργου Δ. Σαββανάκη).

Εικόνα 2: Φωτογραφία της οικογένειας Τεγογιάννη. Όρθιος δεξιά ο Λεώνης (Λέων) Κωνσταντινέσκου. Μπροστά του με το μωρό στην αγκαλιά η γυναίκα του Φανίτσα Μέρμηγκα. Δεξιά του ο αδερφός του Τραϊανός. Αρχές του 20ου αιώνα. Φωτογραφία αδελφών Μανάκια (αρχείο Γιώργου Δ. Σαββανάκη).

Εικόνα 3: Η οικογένεια Κωνσταντινέσκου, περ. 1904-1906. Όρθιοι από αριστερά 1) Δομνίκα Κωνσταντινέσκου (κόρη του ιερέα) 2) Τραϊανός (γιος του ιερέα γεν. 1889) 3) Φανίτσα Μέρμηγκα (σύζυγος Λεώνη) 4) Λεώνης (γιος του ιερέα γεν. περ. 1868) 5) Αυρηλιανός (γιος του ιερέα γεν. 1879). Κάτω σειρά 1) Ευανθία (κόρη του Λεώνη) 2) Μπουνίκα Αποστολίνα (σύζυγος του ιερέα) 3) αγκαλιά η Ματίλντα (κόρη του Λεώνη) 4) Γιώργος (γιος του Λεώνη) 5) Δημήτριος Κωνσταντινέσκου 6) Βαγγελίτσα (κόρη του Λεώνη) 7) Ζωίτσα (κόρη του ιερέα) 8) Στέργιος Αποστολίνας 9) Μανωλάκης (γιος του Λεώνη) (αρχείο Νικολάου Σιώκη).

Εικόνα 4: Παρέα Περιβολιωτών. Καθισμένος πρώτος από τα αριστερά, πιάνοντας το πιστόλι του, ο Λεώνης. Αρχές του 20ου αι. Φωτογραφία αδελφών Μανάκια (αρχείο Γιώργου Δ. Σαββανάκη).

Εικόνα 5: Η ομάδα του Λεώνη Κωνσταντινέσκου. Καθιστός δεξιά κρατώντας το σκύλο του ο Λεώνης. Αρχές του 20ου αι. Φωτογραφία αδελφών Μανάκια (αρχείο Γιώργου Δ. Σαββανάκη).

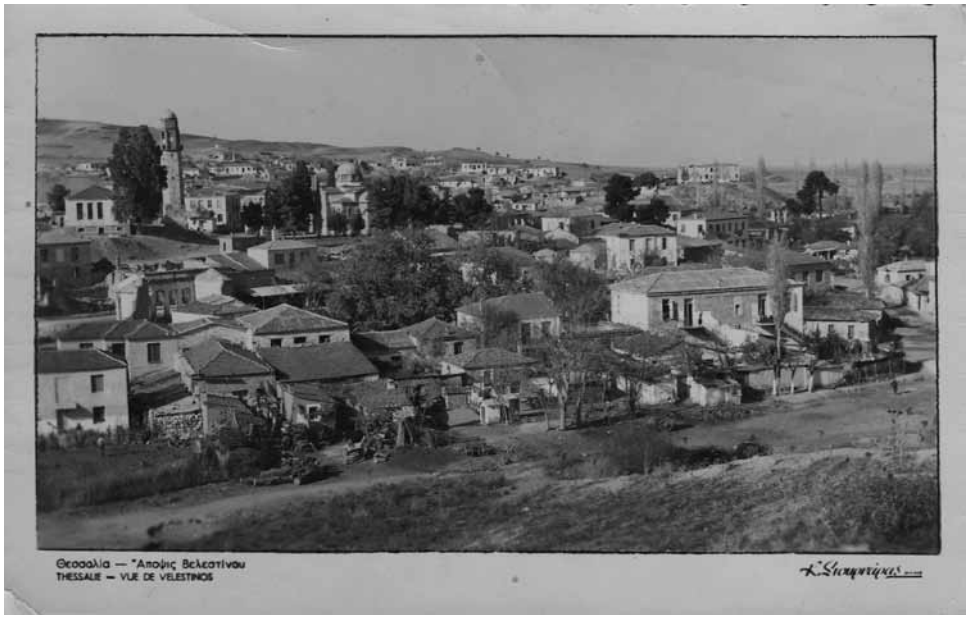

Εικόνα 6: Βελεστίνο 1937. Αριστερά από το ρολόι διακρίνεται το παλιό ελληνικό Δημοτικό Σχολείο. (αρχείο Βασίλη Κουρίτα).

† *ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Β. ΣΤΕΡΓΙΟΥΛΗΣ*

Τα εγκωμιαστικά επίθετα στην υμνογραφία για τον οσιομάρτυρα Γεδεών

Ο οσιομάρτυρας Γεδεών γεννήθηκε στο χωριό Κάπουρνα της επαρχίας Βόλου, στα μέσα του 18ου αι. (πιθανότατα το 1765/1766). Σε ηλικία δώδεκα ετών αρνήθηκε τον Χριστό στο Βελεστίνο. Γρήγορα, όμως, μετανόησε και αναχώρησε για το Άγιον Όρος, όπου εκάρη μοναχός στην Ι. Μονή Καρακάλου. Στο μοναστήρι του Καρακάλου έμεινε περίπου 35 χρόνια· από το 1782 μέχρι το 1816. Επιθυμώντας να ξεπλύνει το αμάρτημά του με το αίμα του επέστρεψε το 1816 στο Βελεστίνο για να ομολογήσει την πίστη του. Απέτυχε όμως, και γι' αυτό γύρισε και πάλι στο Άγιον Όρος, στη μονή της μετανοίας του. Μετά από μικρό διάστημα παραμονής του εκεί, επέστρεψε το 1818 - για δεύτερη φορά στο Βελεστίνο -, στη συνέχεια πήγε στην Αγριά Βόλου και τελικά κατέληξε στον Τύρναβο, όπου μαρτύρησε στις 30 Δεκεμβρίου 1818[1].

Η πρώτη έκδοση της ακολουθίας προς τιμήν του οσιομάρτυρα Γεδεών, η οποία περιέχει και τον αρχικό *Βίο* συντάχθηκε από τον ιερέα και ιεροδιδάσκαλο στην Μακρινίτσα Πηλίου Πολυζώη και τυπώθηκε το 1840 στην Κωνσταντινούπολη, «*δι' ἐπιστασίας καὶ δαπάνης, τοῦ πανοσιολογιωτάτου κυρίου Χ. Γαβριήλ ἱερομονάχου Ἁγιορείτου ἐκ τῆς Μονῆς Καρακάλλου, υἱοῦ τοῦ Π. Ἰωάννου τῆς κωμοπόλεως Μακρυνίτσης ἐκ τῆς Δημητριάδος εἰς μνημόσυνον αὐτοῦ καὶ τῶν γονέων, ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν τῇ κατὰ*

1. Για τον βίο και το μαρτύριο του οσιομάρτυρα Γεδεών βλ. Γεράσιμος Μικραγιαννανίτης, "Γεδεών", *ΘΗΕ*, τόμ. 4, σ. 240-241· L. Petit, *Bibliographie des Acolouthies Grecques*, Bruxelles 1926, σ. 85-86· Χρ. Παπαδόπουλος, *Οι Νεομάρτυρες*, Αθήναι 1934[2], σ. 72· Σ. Ευστρατιάδης, *Αγιολόγιον της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Αθήναι 1961, σ. 88· Ι. Περαντώνης, *Λεξικόν Νεομαρτύρων*, τόμ. Α΄, Αθήναι 1972, σ. 92-94· Ν. Δρόσος, *Αγιορείται Οσιομάρτυρες Ιεράς Μητροπόλεως Λαρίσης*, Αθήναι 1999, σ. 110-125· Χ. Στεργιούλης, «Οι άγιοι της Θεσσαλίας, Αγιολογικά και Λειτουργικά Χειρόγραφα και Κείμενα», *ΘΗΜ* 39 (2001) 364· Μωϋσής Αγιορείτης, «Ἄγνωστα στοιχεῖα περί τῶν Ἁγιορειτῶν Νεομαρτύρων», *Ἅγιον Ὄρος καί κόσμος*, Ἀθήνα 2005, σ. 369-390· Β. Στεργιούλης, «Οι Νεομάρτυρες της Λαρίσης ήρωες της χριστιανικής πίστης και της εθνικής αντίστασης», στο *Πρακτικά 1ης και 2ης Ημερίδας Λαρισαϊκών Αγιολογικών Σπουδών*, Λάρισα 2015, σ. 47-56.

τὸ Νεοχώριον τυπογραφίᾳ τοῦ Παναγίου Τάφου παρὰ Χ. Ἰωακείμ, Χ. Δημητρίου καὶ Κωνσταντίνου Καλφόγλου»[2].

Η δεύτερη έκδοση της ακολουθίας τυπώθηκε το 1888 στον Βόλο και επιγράφεται: «*Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου ὁσιομάρτυρος Γεδεὼν τοῦ νέου ἀθλήσαντος ἐν Τυρνάβῳ τῆς Θετταλίας κατὰ τὸ 1818 μηνὶ Δεκεμβρίῳ. Συνταχθεῖσα ὑπὸ Πολυζώου ἱερέως τοῦ καὶ ἱεροδιδασκάλου τῆς κωμοπόλεως Μακρυνίτσας. Ἐτυπώθη δὲ δι' ἐπιστασίας καὶ δαπάνης τοῦ πανοσιολογιωτάτου κ. Χ. Γαβριήλ ἱερομονάχου ἁγιορείτου ἐκ τῆς Μονῆς Καρακάλλου, ὑιοῦ τοῦ Π. Ἰωάννου, τῆς κωμοπόλεως Μακρυνίτσας ἐκ τῆς Δημητριάδος, ἐν Βόλῳ, ἐκ τοῦ Τυπογραφείου τῆς "Θεσσαλίας"*»[3].

Το 1910 η ακολουθία εκδόθηκε για τρίτη φορά στην Ύδρα και επιγράφεται: «*Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου ὁσιομάρτυρος Γεδεὼν τοῦ νέου ἀθλήσαντος ἐν Τυρνάβῳ τῆς Θετταλίας κατὰ τὸ 1818 μηνὶ Δεκεμβρίῳ. Συνταχθεῖσα ὑπὸ Πολυζώου ἱερέως τοῦ καὶ ἱεροδιδασκάλου τῆς κωμοπόλεως Μακρυνίτζας. Ἐτυπώθη δὲ δι' ἐπιστασίας καὶ δαπάνης τοῦ κυρίου Ἀθανασίου Ἰωάννου Μπαλάσκα εἰς μνημόσυνον αὐτοῦ καὶ τῶν γονέων του ἐν Ὕδρᾳ, ἐκ τοῦ Τυπογραφείου τῆς ἐφημερίδος «Χρονογράφος»* ἐν Πειραιεῖ»[4].

Το 1921 ο μοναχός Αβιμέλεχ ο Κρής εκδίδει την αρχική ακολουθία προσθέτοντας νέον Κανόνα του αγίου, Χαιρετισμούς και Εγκωμιαστικό Λόγο[5]: «Πανηγυρικόν, ἤτοι μαρτύρια καὶ ἱεραὶ ἀκολουθίαι τοῦ Ἁγίου μάρτυρος Χριστοφόρου καὶ τοῦ Ἁγίου νέου ὁσιομάρτυρος Γεδεὼν τοῦ Καρακαλλινοῦ ... Παρὰ τοῦ ἐλαχίστου μοναχοῦ Ἀβιμέλεχ τοῦ Κρητός. Ἐξεδόθη ἐν Βόλῳ 1921.» Όμως, όπως απέδειξε η έρευνα, ο α΄ Κανόνας του Όρθρου δεν είναι παρά αντιγραφή του Κανόνα προς τιμήν του μάρτυρα Ειρηνάρχου (28 Νοεμβρίου)[6], ενώ ο β΄ Κανόνας αντιγραφή του αρχικού Κανόνα της Ακολουθίας του Πολυζώη[7].

Η πέμπτη, τέλος, έκδοση της παραπάνω ακολουθίας «ἐπιδιορθωθεῖσα καὶ πλουτισθεῖσα ὑπὸ τοῦ σεβασμιωτάτου μητροπολίτου Λαρίσης καὶ Πλαταμῶνος κ. κ. Δωροθέου Κοτταρᾶ τοῦ ἐξ Ὕδρας, ἐκδίδοται τύποις ὑπ' αὐτοῦ, χορηγοῦντος τοῦ ἐν Τυρνάβῳ Ἱεροῦ Ναοῦ τῆς Ὑ. Θ. Φανερωμένης, ἐν Ἀθήναις, Τυπογραφεῖον "Ἡ Μέλισσα"», το 1936[8].

Επανέκδοση της "επιδιορθωμένης" ακολουθίας έγινε το 1968 από το τυπογραφείο της Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος «χορηγοῦντος τοῦ ἐν Τυρνάβῳ Καθεδρικοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ Ὑπεραγίας Θεοτόκου "Φανερωμένης" ἐπιμελείᾳ Κωνσταντίνου Γ. Παπαγεωργίου, πρεσβυτέρου»[9].

Τέλος, το 1989 η Μονή Καρακάλλου εξέδωσε νέα πλήρη ακολουθία του οσιομάρτυρα Γεδεών «τῇ ἐπιμελείᾳ τοῦ ἱερολογιωτάτου ἱεροδιακόνου Ἱεροθέου Φιλοθείτη» την οποία συνέθεσε ο υμνογράφος της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας μοναχός Γεράσιμος Μικραγιαννανίτης. Η ακολουθία είναι πλήρης[10], «η μεγίστη ὑμνογραφικὴ τιμή πρὸς τὸν

2. Βλ. Δρόσος, *Αγιορείται Οσιομάρτυρες*, σ. 118.

3. Βλ. Δρόσος, *Αγιορείται Οσιομάρτυρες*, σ. 122· Δ. Στρατηγόπουλος, *Έντυπες Ακολουθίες Αγίων, Συλλογή Ντόρης Παπαστράτου*, Επιστημονική εποπτεία-εισαγωγή Κρίτων Χρυσοχοΐδης, Αθήνα 2007, σ. 48.

4. Βλ. Δρόσος, *Αγιορείται Οσιομάρτυρες*, σ. 123· Στρατηγόπουλος, *Έντυπες Ακολουθίες Αγίων*, σ. 49-50.

5. Βλ. Δρόσος, *Αγιορείται Οσιομάρτυρες*, σ. 122-123.

6. Γεράσιμος Μικραγιαννανίτης, "Γεδεών", σ. 240-241.

7. Βλ. Δρόσος, *Αγιορείται Οσιομάρτυρες*, σ. 123.

8. Βλ. Δρόσος, *Αγιορείται Οσιομάρτυρες*, σ. 122· Στρατηγόπουλος, *Έντυπες Ακολουθίες Αγίων*, σ. 50.

9. Βλ. Δρόσος, *Αγιορείται Οσιομάρτυρες*, σ. 123.

10. Βλ. Δρόσος, *Αγιορείται Οσιομάρτυρες*, σ. 123.

ἅγιον».[11] Αποτελείται από Μικρό Εσπερινό-Μέγα Εσπερινό-Λιτή-Όρθρο-Συναξάριον-Αίνους-Χαιρετισμούς-Παρακλητικό Κανόνα και Πανηγυρικό Λόγο στον άγιο.

Η τελευταία *Ακολουθία* επανεκδόθηκε το 2001 με την προσθήκη τριών *Στιχηρών* του Εσπερινού, του *Δοξαστικού* των Αποστίχων, ενός δευτέρου *Απολυτίκιου*, ενός δευτέρου *Εξαποστειλαρίου* και του *Δοξαστικού* των Αίνων, αφού πρώτα αφαιρέθηκαν τα αντίστοιχα του Γερασίμου, συντεθέντα από τον ιερομόναχο (νυν μητροπολίτη Ρόδου) κ. Κύριλλο Κογεράκη «προτροπῇ» του σεβασμιωτάτου μητροπολίτου Ρεθύμνης και Αυλοποτάμου κ. Ανθίμου[12].

Η ακολουθία που συνέγραψε ο ιερέας Πολυζώης είναι κι αυτή πλήρης, όπως του Γερασίμου. Στα τροπάρια του *Μικρού Εσπερινού* συναντούμε συνηθισμένα τυπικά επίθετα που αποδίδονται σε μάρτυρες και αγίους. Ο Γεδεών είναι «ἔνδοξος» και «μάρτυς πανθαύμαστος» (α΄ στιχηρό)[13], «γενναῖος» και «ἐστιάτωρ» (β΄ στιχηρό), δηλαδή «ὁ εἰς εὐφροσύνην καὶ εὐωχίαν καλῶν»[14], επίθετο που μαρτυρείται και στην *Πολιτεία* του Πλάτωνα (421Β): «ἐστιάτωρ εὐδαίμων». Είναι επίσης «θεόφρων» (γ΄ στιχηρό), επίθετο που χρησιμοποιεί και ο Πίνδαρος[15], και τέλος «ὁσίαθλος» (δ΄ στιχηρό), σύνθετο επίθετο που αξίζει να σημειωθεί, δεν απαντάται στα λεξικά. Στο *Δοξαστικό* των *Στιχηρών* που ακολουθεί, ο Γεδεών αποκαλείται από τον υμνογράφο «τρισμάκαρ», επίθετο συνηθισμένο σε υμνογραφικά κείμενα, το οποίο παραδίδεται από την εποχή του Ομήρου[16]. Στα *Απόστιχα* συναντούμε τα εξής εγκωμιαστικά επίθετα για το πρόσωπο του οσιομάρτυρα: «φωτοειδής» (α΄ στιχηρό)[17], «ἀθλοφόρος» (α΄ στιχηρό)[18], «δοτὴρ χαρισμάτων» (β΄ στιχηρό), «ἄριστος προστάτης» και «ὁσιάθλων καύχημα» (γ΄ στιχηρό).

Στους στίχους που παρεμβάλλονται μεταξύ των ύμνων του *Μικρού* και του *Μεγάλου Εσπερινού* ο Πολυζώης προβαίνει στον εγκωμιασμό του αγίου με τα εξής επίθετα: «τρισόλβιος ὁσιομάρτυς»[19], «κλέος ἀθλητῶν, καὶ δόξα τῶν ὁσίων», «φύλαξ ἄγρυπνος τῆς ἱερᾶς Μονῆς», «ἔφορος[20] ἡμῶν τῶν ταπεινῶν σου δούλων» και «νεόαθλος».

---

11. Βλ. Δρόσος, *Αγιορείται Οσιομάρτυρες*, σ. 123.

12. Βλ. *Κρητικόν Πανάγιον, ἤτοι Ἀκολουθίαι Πάντων τῶν ἐν Κρήτῃ* Ἁγίων, Ἔκδοσις Ἱερᾶς Ἐπαρχιακῆς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης, Ἡράκλειο 2001, τ. Β΄, σ. 21-32.

13. Βλ. Ακολουθία της Μεγαλομάρτυρος Αικατερίνης στο *Μηναίο* του Νοεμβρίου, σ. 188.

14. Βλ. H. Lidell-R. Scott, *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, τόμ. ΙΙ, Αθήναι 1904, σ. 340.

15. Βλ. Πίνδαρος, *Ὀλυμπιόνικοι*, 6, 70: «τίκτε θεόφρονα κοῦρον».

16. Όμηρος, *Ὀδύσσεια* ζ 154-155: «τρὶς μάκαρες μὲν σοί γε πατὴρ καὶ πότνια μήτηρ,/τρὶς μάκαρες δὲ κασίγνητοι· μάλα πού σφισι θυμὸς.»

17. Το επίθετο «φωτοειδής» χρησιμοποιείται ευρέως από τους εκκλησιαστικούς συγγραφείς, όπως από τον Θεοδώρητο Κύρου (*Ἑρμηνεία εἰς τὸ ᾆσμα ᾀσμάτων*, P.G. 81, σ. 136): «γέγονε καὶ καλὴ ἡ πλησίον τοῦ νυμφίου γενομένη καὶ τὰς ἐκεῖθεν μαρμαρυγὰς δεξαμένη, καὶ φωτοειδὴς ἐκ τοῦ φωτὸς γενομένη» ή από τον Ιερό Φώτιο στον κανόνα προς τιμήν του αγίου Νικολάου: «καὶ ὅλος γέγονας φωτοειδής τε καὶ λαμπρὸς» (Δ. Ν. Στρατηγόπουλος, *Ο ιερός Φώτιος υμνογράφος του αγίου Νικολάου*, κριτική έκδοση, Αθήνα 2009, Κανόνας VII, σ. 87, 28-29).

18. Επίθετο που συναντούμε επίσης, στους Ολυμπιόνικους του Πινδάρου (7, 13): «ἀεθλοφόροις ἀνδράσιν πέμπων», αλλά και τυπικό εγκωμιαστικό επίθετο του αγίου Παντελήμονος: «Ἀθλοφόρε Ἅγιε, καὶ ἰαματικὲ Παντελεῆμον.»

19. Επίθετο που παραδίδεται από την εποχή των τριών τραγικών και του Αριστοφάνη. Βλ. Lidell-Scott, *Μέγα Λεξικόν*, τόμ. IV, σ. 380.

20. Επίθετο που παραδίδεται από την εποχή των τριών τραγικών και του Αριστοφάνη. Βλ. Lidell-Scott, *Μέγα Λεξικόν*, τόμ. ΙΙ, σ. 408, αλλά χρησιμοποιείται και από τους εκκλησιαστικούς συγγραφείς. Επίσης το επίθετο είναι χαρακτηριστικό και της Θεοτόκου: η έφορος του Αγίου Όρους.

Στα *Στιχηρά Προσόμοια* του *Μεγάλου Εσπερινού* ο Γεδεών είναι ο «ἐν πατράσι θεῖος, καὶ ἐν Μάρτυσι μάρτυς»[21], ο «γενναιόφρων» (α΄ στιχηρό), ο «πανεύφημος»[22] (γ΄ στιχηρό), ο «σοφός» και «παμμακάριστος» (δ΄ στιχηρό)[23]. Είναι επίσης ο «στεφηφόρος[24], νεομαρτύρων ὁ σύναθλος» (ε΄ στιχηρό), ο «ἀδάμας», ο «μάρτυς περίδοξος»[25], «γίγας τις πρὸς ἄθλησιν» και «στερρόψυχος» (στ΄ στιχηρό). Ιδιαίτερη είναι η χρήση εγκωμιαστικών επιθέτων με χρήση του ασύνδετου σχήματος στο ζ΄ στιχηρό «ἀστὴρ ἀρτίφωτος, ὀρθοδοξίας ὑπέρμαχος, πλάνης πολέμιος, νοσούντων ἰατρός, ἀήττητος μάρτυς καὶ ἀγλάϊσμα οἰκουμένης ἁπάσης»[26], σε αντίθεση με το επόμενο η΄ στιχηρό που εντοπίζεται μόνον ένα εγκωμιαστικό επίθετο: «ἀοίδιμος»[27]. Στο *Δοξαστικό* που ακολουθεί ο όσιος εγκωμιάζεται με ένα επίθετο συνώνυμο του «ἀστὴρ ἀρτίφωτος», «ἀστὴρ ἀρτιφανής», ενώ ο εγκωμιασμός συνεχίζεται με χαιρετισμό προς τον όσιο: «Χαίροις ὁ ἐν ὑστέροις καιροῖς ὑπὲρ Χριστοῦ ἀναθλήσας στερρότατε, χαίροις τῆς εὐσεβοῦς ἡμῶν πίστεως ἡ ἀνύψωσις, καὶ τῆς πλάνης τῶν Ἀγαρηνῶν ἡ κατάπτωσις, χαίροις τῶν χριστονύμων ἁπάντων τὸ ἀγλάϊσμα, καὶ Θετταλίας τὸ καύχημα».

Στα *Στιχηρά ιδιόμελα* της *Λιτής* ο Γεδεών χαρακτηρίζεται «γενναῖος ἀθλητὴς τοῦ Χριστοῦ,[28] λαμπρὸς ἀριστέας» και «νέος ὁσιομάρτυρας» (α΄ στιχηρό)· «ὑπέρμαχος τῆς Τριάδος» (δ΄ στιχηρό)[29] και επειδή είναι «ὁ δυσὶ στέμμασι κατεστεμμένος, ὁ ἀσκητικοῖς πόνοις τε καὶ ἱδρῶσιν, αἶσχος ἅπαν τὸ τῆς ἐξομόσεως ἀπαλείψας καὶ τοῖς ἀσκητικοῖς ἀγῶσι λευκανθείς» ο υμνογράφος του απευθύνει τον εξής χαιρετισμό: «Χαῖρε Γεδεών, τῶν μαρτύρων καὶ ὁσίων ἰσοστάσιε[30], χαίροις κοινωνὲ τῶν τοῦ Χριστοῦ παθημά-

21. Την ίδια εγκωμιαστική φράση συναντούμε και στην ακολουθία του αγίου ιερομάρτυρος Ελευθερίου (*Μηναῖον Δεκεμβρίου* περιέχον τὴν πρέπουσαν αὐτῷ ἅπασαν ἀκολουθίαν μετὰ καὶ τῆς ἀναγκαιοτέρας προσθήκης τοῦ Τυπικοῦ, νεωστὶ μετατυπωθέν καὶ ἐπιμελῶς διορθωθὲν παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, Ἐνετιῇσιν 1820, σ. 131).

22. Συχνό επίθετο στους εκκλησιαστικούς συγγραφείς, όπως στον Ιωάννη τον Χρυσόστομο (*Εἰς τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*, Λόγος δ΄, P. G. 52, σ. 79): «Ἕκτη τοίνυν ἐστὶ τῶν ἑορτῶν ἡ ἕκτη πανεύφημος ἡμέρα τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος».

23. Συνώνυμο επίθετο του «πανόλβιος». Βλ. Lidell-Scott, *Μέγα Λεξικόν*, τόμ. ΙΙΙ, σ. 417. Σύνηθες, επίσης, επίθετο και στους εκκλησιαστικούς συγγραφείς.

24. Στεφηφόρος ή στεφηπλόκος, βλ Lidell-Scott, *Μέγα Λεξικόν*, τόμ. IV, σ. 125 και απολυτίκιο αγίων Κηρύκου και Ιουλίττης: «καὶ στεφηφόροι νῦν ἐν οὐρανοῖς, ἀγαλλιῶνται, Χριστῷ παριστάμενοι.»

25. Βλ. Ακολουθία αγίου Αγαθονίκου, *Μηναῖον Αὐγούστου* περιέχον ... παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, σ. 133, όπου συναντούμε το ίδιο επίθετο: «ὁ περιβόητος καὶ περίδοξος μάρτυς γενόμενος», όπως και σε άλλους εκκλησιαστικούς συγγραφείς.

26. Το επίθετο «ἀρτίφωτος» δεν εντοπίζεται σε λεξικά. Τα υπόλοιπα εγκωμιαστικά επίθετα παρατηρούνται συχνά στην υμνογραφία.

27. Συχνή η χρήση του επιθέτου στα υμνογραφικά κείμενα, όπως στην ακολουθία της αγίας Αναστασίας (*Μηναῖον Δεκεμβρίου* ... παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, σ. 198): «ἀοίδιμε Ἀναστασία, θεομακάριστε».

28. Τυπικό επίθετο που αποδίδεται σε μάρτυρες. Βλ. Ιωάννης Χρυσόστομος, *Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον μάρτυρα Βαρλαάμ*, P. G. 50b, σ. 814: «ὁ μακάριος καὶ γενναῖος ἀθλητὴς τοῦ Χριστοῦ Βαρλαάμ».

29. Συνηθισμένο, επίσης, επίθετο στα υμνογραφικά κείμενα. Βλ. *Μηναῖον Μαΐου*... παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, Ἐνετιῇσιν 1820, σ. 12: ο Μέγας Αθανάσιος αποκαλείται «ὁ τῆς Τριάδος ὑπέρμαχος».

30. Βλ. *Μηναῖον Ἰανουαρίου*... περιέχον ἅπασαν τὴν ἀνήκουσαν αὐτῷ Ἀκολουθίαν, μετὰ καὶ τῆς προσθήκης τοῦ τυπικοῦ. Κατὰ τὴν νεωστὶ διάταξιν τῆς Ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας/διορθωθὲν καὶ ὡς ἦν δυνατὸν ἐξακριβωθὲν ὑπὸ Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ τοῦ Ἰμβρίου, Ἐν Βενετίᾳ 1863, σ. 80: ο όσιος Ιάκωβος ο Ομολογητής προσφωνείται: «Ὁσίων ἰσοστάσιος».

των[31]» (δοξαστικό). Τα *Στιχηρά Προσόμοια* κατακλύζονται από επίθετα εγκωμιαστικά προς τον όσιο: «ὁ ἐν ὑστέροις καιροῖς, ὑπὲρ τῆς πίστεως ἀθλήσας», «ὑπογραμμὸς ἀθλητής», «τῶν νεομαρτύρων συνέριθος[32]», «Καπούρνης τὸ βλάστημα, Θετταλίας τὸ καύχημα, καὶ τοῦ Ἄθωνος τὸ τερπνὸν ἀγαλλίαμα», «τὸ λαμπρότατον Ἐκκλησίας ἐντρύφημα», «ἄνθος τὸ ὡραιότατον καὶ κρίνον τὸ εὔοσμον»[33] (α΄ στιχηρό)· «τῆς εὐσεβείας ἀθλητὴς ὁ ἀήττητος», «τῆς πλάνης καὶ ἀγαρηνῶν κεραυνός», «τῶν πιστῶν ἁπάντων μέγα τρόπαιον», «ἀπίστων κατάπτωμα»[34], «τῶν ἀγγέλων ἐντρύφημα», «τῶν δαιμόνων ἡ ὀδύνη ἡ ἄπαυστος,», «ἡ κατάργησις τοῦ Σατὰν καὶ ἀπώλεια» και «θεάτρον ἡδύ τε καὶ χάριεν(;)» (β΄ στιχηρό)· «ὁ παρεστὼς τῷ Χριστῷ» και «παμμακάριστος» (γ΄στιχηρό)· «ὁ καρτερόψυχος»[35], ο «ὅσιος» και «ἀείμνηστος» (δοξαστικό αποστίχων).

Στον *Όρθρο* και συγκεκριμένα στα *Καθίσματα* εντοπίζουμε επίσης, εγκωμιαστικά επίθετα του οσίου. Ο όσιος αποκαλείται «στερρός»[36], «παμμάκαρ»[37], «παναοίδιμος» (α΄ κάθισμα) και «μάρτυς σοφός»[38].

Στον *Κανόνα* του οσίου ο υμνογράφος επαναλαμβάνει κυρίως τα εγκωμιαστικά επίθετα που ήδη χρησιμοποίησε. Έτσι, στα τροπάρια της α΄ και β΄ ωδής τονίζεται το αγωνιστικό φρόνημα του οσιομάρτυρα: ο προσδιορισμός «ἀθλητὴς πανόσιος» επαναλαμβάνεται στα α΄ και β΄ τροπάριο της α΄ ωδής, ενώ στο α΄ τροπάριο της β΄ ωδής ο Γεδεών χαρακτηρίζεται για μια ακόμη φορά «ἀθλοφόρος» και «τρισόλβιος». Επίσης εντοπίζουμε τα συνηθισμένα επίθετα «θεομακάριστος» (β΄ τροπάριο) και «ἔνδοξος» (γ΄ τροπάριο). Στο *Κάθισμα* του *Κανόνα,* όπως και στο *Κοντάκιο* συναντούμε εκ νέου τα επίθετα «ὅσιος» και «μάκαρ». Τα ίδια περίπου εγκωμιαστικά επίθετα επαναλαμβάνονται και στα τροπάρια των υπολοίπων ωδών: «μακαριώτατος» (α΄ τροπάριο γ΄ και ζ΄ ωδής και β΄ τροπάριο η΄ ωδής), «ὅσιος» (β΄ τροπάριο γ΄ και ζ΄ ωδής), «ἀθλητής» (γ΄ τροπάριο γ΄ και ζ΄ ωδής), «γενναιόφρων» (α΄ τροπάριο ε΄ ωδής), «ἄκακος, ἀκέραιος» (β΄ τροπάριο ε΄ ωδής), «πανόλβιος» (β΄ τροπάριο ε΄ ωδής και α΄ τροπάριο η΄ ωδής), «θεοφόρος» (β΄ τροπάριο στ΄ ωδής), «ἀσκητὴς καὶ μάρτυς Χριστοῦ» (β΄ τροπάριο ζ΄ ωδής), «θεομακάριστος ὅσιος» (γ΄ τροπάριο η΄ ωδής) και «πάνσοφος» (α΄ τροπάριο θ΄ ωδής).

Στο *Εξαποστειλάριο* ο Γεδεών αποκαλείται «νεομαρτύρων τὸ κλέος»[39], «στήλην ἀνδρείας», «πύργος ἀδαμάντινος τῆς ὀρθοδόξου πίστεως», «καθαιρέτης κράτιστος ἀγαρηνῶν ἀσεβείας» και «βάσις τῆς ἐκκλησίας».

---

31. Βλ. Προς Κορινθίους Β΄, 1, 7: «κοινωνοί ἐστε τῶν παθημάτων».

32. Επίθετο που απαντάται στα ομηρικά έπη, βλ. Όμηρος, *Οδύσσεια* ζ 32: «καί τοι ἐγὼ συνέριθος ἅμ' ἕψομαι».

33. Στον *Κανόνα* του Ακαθίστου ο ποιητής χαιρετίζει τη Θεοτόκο: «χαῖρε ἡδύπνοον κρίνον, Δέσποινα, πιστοὺς εὐωδιάζον· θυμίαμα εὔοσμον, μύρον πολύτιμον».

34. Βλ. *Ψαλμοί,* 143, 14: «οἱ βόες αὐτῶν παχεῖς, οὐκ ἔστι κατάπτωμα φραγμοῦ, οὐδὲ διέξοδος, οὐδὲ κραυγὴ ἐν ταῖς πλατείαις αὐτῶν».

35. Επίθετο που συναντάται και στον Ιωάννη Χρυσόστομο (*Εἰς τὸν Πρόδρομον*, P. G. 59, σ. 492): «δεῖ γὰρ τὸ ῥῆμα τοῦ καρτεροψύχου Ἰὼβ στῆναι».

36. Βλ. Ευριπίδης, *Ἀνδρομάχη,* στ. 98: «στερρόν τε τὸν ἐμὸν δαίμον' ᾧ συνεζύγην».

37. Βλ. Στρατηγόπουλος, *Ο ιερός Φώτιος*, Κανόνας IV, σ. 54, 108· Κανόνας V, σ. 71, 185· Κανόνας VI, σ. 81, 142.

38. Τυπική εγκωμιαστική προσφώνηση: βλ. *Μηναῖον Ὀκτωβρίου...* παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, Ἐνετιῇσιν 1815, σ. 176: «Δημήτριε, Μάρτυς σοφέ».

39. Ο μάρτυρας Αγαθάγγελος είναι το «Μαρτύρων τὸ κλέος». Βλ. *Μηναῖον Ἰανουαρίου...* ὑπὸ Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ τοῦ Ἰμβρίου, Ἐν Βενετίᾳ 1863, σ. 195.

Στα *Προσόμοια* των *Αίνων* ο Πολυζώης εξακολουθεί να επαναλαμβάνει κατά πολύ τα ίδια επίθετα: «πανένδοξος μάρτυς» και «ἀοίδιμος» (α΄ στιχηρό)· «στρατιώτης ἄριστος», «μάκαρ» και «πολύαθλος» (β΄ στιχηρό)· «ἀήττητος» (γ΄ στιχηρό)· «ἀήττητος» και «μάκαρ» (δ΄ στιχηρό), ενώ στο *Δοξαστικό* επανέρχεται το επίθετο «ἀοίδιμος».

Τέλος επαναλήψεις επιθέτων έχουμε και στα *Μεγαλυνάρια* του οσίου: «ἀδάμαστος ἀθλητής» και «ὁσίαθλος» (α΄ μεγαλυνάριο), «ὁσιομάρτυς» και «θεῖος» (β΄ μεγαλυνάριο). Βρίθει δε εγκωμιαστικών επιθέτων το γ΄ μεγαλυνάριο: «ὁσίαθλος», «νέος ἀθλοφόρος», «γόνος Κάπουρνας τῆς πιστῆς», «Τυρνάβου τὸ ἥδυσμα καὶ κλέος» και «Μονῆς Καρακάλου δόξα καὶ καύχημα».

Από την παρουσίαση των παραπάνω επιθέτων προκύπτουν αβίαστα τα εξής συμπεράσματα: α) ο ιερέας Πολυζώης χρησιμοποιεί συνήθη-στην υμνογραφία-επίθετα ή επίθετα που ήδη χρησιμοποιούνται από τους εκκλησιαστικούς ρήτορες στα κείμενά τους και β) τα περισσότερα από αυτά είναι σύνθετα, και μάλιστα με α΄ συνθετικό το επίθετος *πᾶς* (π.χ. πανεύφημος, παμμακάριστος, πανόσιος, πανόλβιος), το στερητικό *α-* (π.χ. ἀήττητος, ἄκακος) και το επίθετο *ὅσιος* (π.χ. ὁσιομάρτυς, ὁσίαθλος) ή με β΄ συνθετικό τα επίθετα *μάκαρ* (π.χ. παμμακάριστος, θεομακάριστος) και *ὄλβιος* (π.χ. πανόλβιος, τρισόλβιος) και το ουσιαστικό *ἆθλος* (π.χ. ὁσίαθλος, πολύαθλος, νεόαθλος). Με την χρήση των σύνθετων λέξεων αποδίδονται έννοιες για τις οποίες δεν υπάρχουν απλές λέξεις για να τις αποδώσουν ή για να προσδώσει ο ρήτορας, και κατά συνέπεια και ο υμνογράφος, στον λόγο του πάθος, δηλαδή υψηλά συναισθήματα, όπως επισημαίνει και ο Αριστοτέλης στην *Ρητορική* του (1408b 12).

Η τέταρτη έκδοση της *Ακολουθίας* από τον μοναχό Αβιμέλεχ είναι «συμπίλημα ἐξ ἄλλων ἀκολουθιῶν, τὰ δὲ τροπάρια ὑπέστησαν ἀλλοιώσεις μερικὰς καὶ τροποποιήσεις ἐν πολλοῖς ἀνεπιτυχεῖς», όπως σημειώνει ο Γεράσιμος Μικραγιαννανίτης[40]. Ο α΄ κανόνας του *Ὄρθρου* είναι ο ίδιος ο κανόνας του μάρτυρα Ειρηνάρχου (28 Νοεμβρίου) και ο δεύτερος είναι ο κανόνας του Πολυζώη[41], όπως ήδη προαναφέραμε.

Η πέμπτη έκδοση της Ακολουθίας έγινε με σκοπό να διορθωθούν λάθη της αρχικής *Ακολουθίας*, αλλά και για τον εμπλουτισμό της. Όπως υπογραμμίζει στο εισαγωγικό του σημείωμα ο μητροπολίτης Λαρίσης Δωρόθεος «τὴν ἀκολουθίαν ταύτην εὕρομεν ἐν πολλοῖς μὴ ἀνταποκρινομένην οὔτε πρὸς τοὺς γραμματικοὺς καὶ συντακτικούς, ἀλλὰ οὔτε καὶ πρὸς τοὺς μουσικοὺς κανόνας, ὡς τὰ πολλὰ δὲ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ εἰρμολογικὰ μέλη».

Το 1989 ο υμνογράφος και μοναχός Γεράσιμος Μικραγιαννανίτης συνέθεσε νέα *Ακολουθία* προς τιμήν του οσιομάρτυρα Γεδεών. Στο α΄ στιχηρό των *Προσομοίων* του *Μικρού Εσπερινού* ο μάρτυρας αποκαλείται «ἰσοστάσιος»[42], ενώ στα επόμενα Στιχηρά: «ἐνθεώτατος» και «ὁσιομάρτυς ἄριστος» (β΄ στιχηρό)· «μάκαρ»[43] (γ΄ στιχηρό)· «ἄνθος εὔοσμον»[44] και «πλοῦτος ἄσυλος» (δ΄ στιχηρό). Στο *Δοξαστικό* ο Γεράσιμος επαναλαμβάνει τα ίδια επίθετα· ο Γεδεών είναι «ὁσιομάρτυς ἔνθεος» και «μακάριος». Τον ίδιο εγκωμιαστικό προσδιορισμό θα συναντήσουμε στο α΄ στιχηρό και στο *Δοξαστικό* των *Αποστίχων* «ὁσιομάρτυς ἔνδοξος»[45] και «Γεδεὼν ὁ ἔνδοξος», ενώ στο δεύτερο *Απολυτίκιο* ο υμνογράφος αποκαλεί επίσης τον Γεδεών «μακάριο».

40. Βλ. Γεράσιμος Μικραγιαννανίτης, "Γεδεών", σ. 241.

41. Βλ. Δρόσος, *Αγιορείται Οσιομάρτυρες*, σ. 123.

42. «Ἰσοστάσιος» αποκαλείται ο οσιομάρτυρας και από τον Πολυζώη (*Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου ὁσιομάρτυρος Γεδεὼν*, σ. 9): «Χαῖρε Γεδεών, τῶν μαρτύρων καὶ ὁσίων ἰσοστάσιε».

43. Βλ. Πολυζώου ἱερέως, *Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου ὁσιομάρτυρος Γεδεὼν*, σ. 13 και 14.

44. Τυπικό επίθετο στα υμνολογικά κείμενα. Στον *Κανόνα* του Ακαθίστου ο ποιητής χαιρετίζει τη Θεοτόκο που έτεκε το «μῆλον τὸ εὔοσμον».

45. Βλ. Πολυζώου ἱερέως, *Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου ὁσιομάρτυρος Γεδεὼν*, σ. 3.

Στα Στιχηρά Προσόμοια του Μεγάλου Εσπερινού συναντούμε τα εξής εγκωμιαστικά επίθετα: «ἔνδοξος» (α΄ στιχηρό)· «ἀσκητὴς καὶ ὁπλίτης στερῤῥότατος», «μάρτυς θαυμαστός»[46] (β΄ στιχηρό)· «πανθαύμαστος»[47] (γ΄στιχηρό)· «μακάριος» (δ΄ και ε΄ στιχηρό) και «ἰσότιμος, Ἀθλητῶν καὶ Ὁσίων» (δ΄ στιχηρό)· στο στ΄ στιχηρό ο Γεράσιμος προβαίνει στη σύγκριση (*παραβολή*) του οσιομάρτυρα με τον μεγαλομάρτυρα Ιάκωβο τον Πέρση. Ο «πανεύφημος» Γεδεών είναι «μιμητὴς καὶ σύναθλος καὶ ἰσότιμος Ἰακώβου τοῦ μάκαρος». Στο *Δοξαστικό* που ακολουθεί, η μνήμη του αγίου μοιάζει με αστέρα νεοφανέντα (έντονη επιρροή από το αντίστοιχο *Δοξαστικό* του Πολυζώη), ενώ ο εγκωμιασμός συνεχίζεται με τον χαιρετισμό προς τον μάρτυρα: «χαίροις, ὁ τοῦ ἀρχαίου πτερνιστοῦ ἐκφυγὼν τὰς πάγας», ο «τὴν θερμὴν τοῦ Πέτρου, μιμησάμενος μετάνοιαν», ο «ὁ δι' ἀσκητικῶν καμάτων, καὶ ἀθλητικῶν ἀγώνων, Χριστὸν μεγαλύνας», το «Ἁγιωνύμου Ὄρους ἄνθος εὔοσμον, καὶ τῆς Καρακάλλου Μονῆς, ἱερὸν ἀγλάϊσμα»[48]. Το *Δοξαστικό* τελειώνει με την τυπική προσφώνηση: «Ὁσιομάρτυς ἔνδοξε».

Στα *Στιχηρά ιδιόμελα* της *Λιτής* ο Γεδεών χαρακτηρίζεται «μάρτυς ἀήττητος»[49] (β΄ στιχηρό), «ὁσιομάρτυς πολύαθλος»[50] και «πανθαύμαστος»[51] (γ΄ στιχηρό) και «ὁσιομάρτυς μακάριος» (δ΄ στιχηρό και δοξαστικό). Τα *Στιχηρά Προσόμοια* κατακλύζονται από μια σειρά επιθέτων/επιθετικών μετοχών δια των οποίων επιτυγχάνεται ο εγκωμιασμός του μάρτυρος: «ὁσιομάρτυς Χριστοῦ», «ὁσίων μιμητὴς καὶ ὁμότροπος, καὶ πάντων τῶν Ἀθλοφόρων, συγκοινωνὸς[52] ἱερός, ὡς ἐκείνων ἴσος ἐν τοῖς σκάμμασι» (α΄ στιχηρό), «ὁ τοῦ Βελίαρ διαδράσας τὰ ἔνεδρα», «ὁ ἐν ἀνδρείᾳ καὶ καρδίας στερῤῥότητι, τῷ βήματι τοῦ τυράννου, παρεστηκὼς καὶ τομήν, τῶν μελῶν ἐνέγκας ὥσπερ ἄσαρκος», «μάρτυς ἔνθεος, καὶ πρεσβευτὴς ἡμῶν μέγας» (β΄ στιχηρό), «ἀξιάγαστος» (δοξαστικό)[53].

Στο *Κάθισμα* του *Ὄρθρου* μετά τη β΄ στιχολογία ο Γεδεών χαρακτηρίζεται «σοφός» και «ἄσαρκος»[54] από τους ασκητικούς του αγώνες, ενώ στο *Κάθισμα* του Πολυελέου «μαρτύρων ἰσότιμος»[55] και «παμμακάριστος»[56].

---

46. Βλ. *Μηναῖον Νοεμβρίου*... ὑπὸ Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ τοῦ Ἰμβρίου, Ἐν Βενετίᾳ 1863, σ. 182. Ο μεγαλομάρτυρας Ιάκωβος ο Πέρσης αναδείχθηκε «μάρτυς θαυμαστός».

47. Βλ. Πολυζώου ἱερέως, *Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου ὁσιομάρτυρος Γεδεὼν*, σ. 3.

48. Βλ. Πολυζώου ἱερέως, *Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου ὁσιομάρτυρος Γεδεὼν*, σ. 7: «ἀγλάϊσμα οἰκουμένης ἁπάσης».

49. Βλ. Πολυζώου ἱερέως, *Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου ὁσιομάρτυρος Γεδεὼν*, σ. 7.

50. Βλ. Πολυζώου ἱερέως, *Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου ὁσιομάρτυρος Γεδεὼν*, σ. 17.

51. Βλ. Πολυζώου ἱερέως, *Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου ὁσιομάρτυρος Γεδεὼν*, σ. 3.

52. Βλ. Πρὸς Ρωμαίους, 11, 17: «καὶ συγκοινωνὸς τῆς ῥίζης καὶ τῆς ποιότητος τῆς ἐλαίας ἐγένου».

53. Τυπικό επίθετο σε κείμενα εκκλησιαστικών συγγραφέων. Βλ. Θεοδώρητος Κύρου, *Ἑρμηνεία τῆς πρὸς Τιμόθεον Β΄ Ἐπιστολῆς*, P. G. 82, σ. 837: «Ἀξιάγαστος, καὶ ζηλωτὸς, καὶ τρισμακάριος ὁ τοσαύτην μὲν τῷ Ἀποστόλῳ θεραπείαν προσενεγκὼν».

54. Τυπικό επίθετο σε κείμενα εκκλησιαστικών συγγραφέων. Βλ. Γρηγόριος Ναζιανζηνός, *Λόγος ΙΖ΄. Εἰς τὰ Ἅγια Φῶτα*, P. G. 36, σ. 357: «πορνείαν δὲ οὕτω πικρῶς κατεδίκασεν, ὡς ἄσαρκος καὶ ἀσώματος;».

55. Τυπικό επίθετο σε κείμενα εκκλησιαστικών συγγραφέων. Βλ. Αθανάσιος Αλεξανδρείας, *Κατὰ Οὐαλεντίνου, τὰ πολλὰ συμφώνου ὄντος τοῖς προδηλωθεῖσιν αἱρετικοῖς*, P. G. 26, σ. 1324: «καὶ ὅτι εἷς ὁ Υἱὸς τοῦ ἰδίου Πατρὸς τυγχάνει, καὶ ὅτι ἰσότιμός ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς αὐτοῦ».

56. Επίθετο που επαναλαμβάνεται συχνά στην Ακολουθία του Πολυζώη.

Ακολουθούν οι δύο *Κανόνες*, αφιερωμένοι στον Οσιομάρτυρα. Ο πρώτος φέρει την *Ακροστιχίδα* «Τοῦ Γεδεὼν ὑμνῶ τοὺς ἀγῶνας. Γερασίμου.» Ο υμνογράφος προσδίδει τα εξής επίθετα στον μάρτυρα: «νικηφόρος» (α΄ τροπάριο α΄ ωδής), «θεόφρων»[57] (β΄ τροπάριο α΄ ωδής), «παμμάκαρ» (γ΄ τροπάριο α΄ ωδής), «σοφός» (γ΄, τροπάριο γ΄ ωδής-α΄, β΄ και γ΄ τροπάριο ειρμού ε΄ ωδής-γ΄ τροπάριο η΄ ωδής), «μακάριος» (β΄ τροπάριο ειρμού γ΄ ωδής-α΄ τροπάριο θ΄ ωδής), «μάρτυς ἀκαθαίρετος» και «θεόληπτος»[58] (γ΄ τροπάριο ειρμού γ΄ ωδής-β΄ τροπάριο θ΄ ωδής), «μάκαρ» και «τρισόλβιος» (β΄ τροπάριο ε΄ ωδής)[59], «στερρός»[60] (γ΄ τροπάριο ε΄ ωδής), «ἀκόλουθος τῶν αὐτοῦ (Χριστοῦ) παθημάτων» και «σύμμορφος»[61] (α΄ τροπάριο ειρμού ε΄ ωδής), «ἄσαρκος» και «παμμακάριστος» (γ΄ τροπάριο ειρμού ε΄ ωδής), «ἐγκαλλώπισμα[62] καὶ θεῖον γέρας» (α΄ τροπάριο η΄ ωδής), «ἄστρον νεοφανὲς»[63] (α΄ τροπάριο η΄ ωδής), «ἀξιοθαύμαστος» (β΄ και γ΄ τροπάριο η΄ ωδής), «θεοφόρος»[64], «ἰσότιμος ὁσίων καὶ μαρτύρων» (α΄ τροπάριο θ΄ ωδής), «ἀξιάγαστος»[65] (β΄ τροπάριο θ΄ ωδής) και «ἔνδοξος»[66] (γ΄τροπάριο θ΄ ωδής).

Ο δεύτερος *Κανόνας* φέρει την *Ακροστιχίδα*: «Χαίροις Γεδεὼν Ὁσιομάρτυς. Γερασίμου.» Τα επίθετα που απαντώνται στον β΄ κανόνα είναι τα εξής: «μακάριος» (α΄ τροπάριο α΄ ωδής-γ΄ τροπάριο ειρμού γ΄ ωδής-α΄ τροπάριο ε΄ ωδής-β΄ τροπάριο ειρμού ε΄ ωδής), «ἅγιος» (β΄ τροπάριο α΄ ωδής-β΄ τροπάριο γ΄ ωδής-β΄ τροπάριο β΄ ειρμού ε΄ ωδής), «θεόφρων» (α΄ τροπάριο γ΄ ωδής-β΄ τροπάριο ειρμού γ΄ ωδής-β΄ τροπάριο η΄ ωδής), «τῶν ἀθλητῶν ἰσοστάσιος» (γ΄ τροπάριο γ΄ ωδής-α΄ τροπάριο ειρμού γ΄ ωδής), «ὅσιος» (β΄ τροπάριο ειρμού γ΄ ωδής), «ἄσαρκος» (α΄ τροπάριο ε΄ ωδής), «πολύαθλος»[67] (γ΄ τροπάριο ε΄ ωδής), «παμμάκαρ» (α΄ τροπάριο ειρμού ε΄ ωδής-α΄ τροπάριο θ΄ ωδής), «μαρτύρων συγκοινωνός, καὶ ἰσοστάσιος» (β΄ τροπάριο ειρμού ε΄ ωδής-α΄ τροπάριο θ΄ ωδής), «ἔνδοξος»

57. Συνηθισμένο επίθετο σε υμνογραφικά κείμενα. Ο μάρτυς Μάμας προσφωνείται από τον υμνογράφο «θεόφρον πανόλβιε» (βλ. *Μηναῖον Σεπτεμβρίου*... ὑπὸ Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ τοῦ Ἰμβρίου, Ἐν Βενετίᾳ 1863, σ. 16).

58. Συνηθισμένο επίθετο σε υμνογραφικά κείμενα. Ο Βαρνάβας είναι ο «θεόληπτος» απόστολος. (βλ. *Μηναῖον Ἰουνίου*... ὑπὸ Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ τοῦ Ἰμβρίου, Ἐν Βενετίᾳ 1863, σ. 39).

59. Βλ. Πολυζώου ἱερέως, *Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου ὁσιομάρτυρος Γεδεὼν*, σ. 5 και παραπάνω υποσημ. 18.

60. Ο μέγας Αθανάσιος αποκαλείται από τον υμνογράφο του «στερρός» (βλ. *Μηναῖον Ἰανουαρίου*... ὑπὸ Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ τοῦ Ἰμβρίου, Ἐν Βενετίᾳ 1863, σ. 138).

61. Βλ. Πρὸς Φιλλιπησίους, 3, 21: «ὃς μετασχηματίσει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ».

62. Συνηθισμένο επίθετο σε υμνογραφικά κείμενα. Ο μάρτυς Γόρδιος είναι «μαρτύρων ἐγκαλλώπισμα» (βλ. *Μηναῖον Ἰανουαρίου*... ὑπὸ Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ τοῦ Ἰμβρίου, Ἐν Βενετίᾳ 1863, σ. 28).

63. Βλ. Κοινό μοτίβο και στα δύο υμνογραφικά κείμενα. Πολυζώου ἱερέως, *Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου ὁσιομάρτυρος Γεδεὼν*, σ. 7.

64. Συνηθισμένο επίθετο σε υμνογραφικά κείμενα. «Θεοφόρος» είναι ο άγιος Μητροφάνης, αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως (βλ. *Μηναῖον Ἰουνίου*... ὑπὸ Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ τοῦ Ἰμβρίου, Ἐν Βενετίᾳ 1863, σ. 12).

65. Συνηθισμένο επίθετο σε υμνογραφικά κείμενα. «Ἀξιάγαστε» προσφωνεί ο υμνογράφος την οσία Ματρώνα (βλ. *Μηναῖον Νοεμβρίου*... ὑπὸ Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ τοῦ Ἰμβρίου, Ἐν Βενετίᾳ 1863, σ. 56).

66. Βλ. Πολυζώου ἱερέως, *Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου ὁσιομάρτυρος Γεδεὼν*, σ. 3.

67. Βλ. Πολυζώου ἱερέως, *Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου ὁσιομάρτυρος Γεδεὼν*, σ. 17.

(β΄ τροπάριο β΄ ειρμού ε΄ ωδής-α΄ τροπάριο η΄ ωδής), «νεομάρτυς» (γ΄ τροπάριο β΄ ειρμού ε΄ ωδής), «μάρτυς ἄριστος»[68] (α΄ τροπάριο η΄ ωδής), «περίδοξος»[69] (γ΄ τροπάριο η΄ ωδής), «σοφός» (α΄ και γ΄ τροπάριο θ΄ ωδής), νικηφόρος (α΄ τροπάριο θ΄ ωδής) και «ἀΰλων δωρημάτων συμμέτοχος» (β΄ τροπάριο θ΄ ωδής).

Στο *Κάθισμα* όπως και στον *Οίκο* του *Κανόνα* ο Γεράσιμος εξακολουθεί τη χρήση των ίδιων επιθέτων: «θεόφρων» και «ἔνδοξος» στο *Κάθισμα*, «μαρτύρων ἰσοστάσιος» και «ἔνδοξος» στον *Οίκο*.

Στα *Προσόμοια* των *Αίνων* ο Γεράσιμος επίσης δεν πρωτοτυπεί. Ο Γεδεών είναι «ὅσιος» και «πανένδοξος» (α΄ στιχηρό), «ἅγιος» και «παναοίδιμος»[70] (γ΄ στιχηρό), «μακάριος» και «ἅγιος» (δοξαστικό). Τέλος, στο *Μεγαλυνάριο* που ο Γεράσιμος συνέθεσε προς τιμήν του οσιομάρτυρα, ο Γεδεών αποκαλείται: «ὁσίων ὁ μιμητής», «τῶν μαρτύρων ἐν τοῖς ἄθλοις ὁ κοινωνός», «Καρακάλλου Μονῆς τὸ θεῖον γέρας» και «ὁσιομάρτυς ἔνδοξος».

Από τον εντοπισμό και την ανάγνωση των παραπάνω επιθέτων παρατηρούμε πως ο Γεράσιμος ο Μικραγιαννανίτης, όπως και ο Πολυζώης, έναν αιώνα νωρίτερα, παραμένουν προσηλωμένοι στην ήδη διαμορφωθείσα κατά τη βυζαντινή περίοδο υμνογραφική παράδοση, δανειζόμενοι επίθετα που χρησιμοποιούν οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς και υμνογράφοι εκείνης της εποχής. Ο Γεράσιμος επίσης δεν πρωτοτυπεί ως προς τη χρήση των επιθέτων, υιοθετώντας, κυρίως, επίθετα που συναντούμε και στην *Ακολουθία* του προγενεστέρου του Πολυζώη, ενώ συχνές είναι και οι επαναλήψεις επιθέτων και μάλιστα σύνθετων (όπως ὁσιομάρτυς παμμάκαρ, πολύαθλος, ἔνδοξος, ἰσοστάσιος, θεόφρων και άλλων), χαρακτηριστικό δείγμα επίδρασης της ρητορικής[71].

68. Βλ. Πολυζώου ἱερέως, *Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου ὁσιομάρτυρος Γεδεὼν*, σ. 4.

69. Συνηθισμένο επίθετο σε υμνογραφικά κείμενα. «Περίδοξος» είναι η κοίμηση του αποστόλου Φιλήμονα, κατά τον υμνογράφο (βλ. *Μηναῖον Νοεμβρίου*... ὑπὸ Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ τοῦ Ἰμβρίου, Ἐν Βενετίᾳ 1863, σ. 150). Το ίδιο επίθετο και στην *Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου ὁσιομάρτυρος Γεδεὼν*, σ. 6 από τον Πολυζώη (βλ. και παραπάνω υποσημ. 24).

70. Βλ. Πολυζώου ἱερέως, *Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου ὁσιομάρτυρος Γεδεὼν*, σ. 11.

71. Τα περισσότερα από τα επίθετα που χρησιμοποιούν οι δύο υμνογράφοι, Πολυζώης και Γεράσιμος Μικραγιαννανίτης, τα εντοπίζουμε και στο υμνογραφικό έργο του Ιωσήφ Υμνογράφου (βλ. Νικόλαος Τωμαδάκης, "Η γλώσσα Ιωσήφ του Υμνογράφου", *ΕΕΦΣΠΑ* 23 (1972-1973) 21-42).

ΕΓΚΩΜΙΑΣΤΙΚΑ ΕΠΙΘΕΤΑ

Οι παρενθέσεις παραπέμπουν στην έκδοση των Ακολουθιών· **1888**=ακολουθία Πολυζώη, **1936**=ακολουθία Δωροθέου, **1989 A**=ακολουθία Γερασίμου, **1989 B**=ακολουθία Κυρίλλου

ἀγαλλίαμα τερπνὸν 10 (1888), πιστῶν 9 (1936)
ἅγιος 1, 2, 3, 15, 16, 18, 20, 23, 24, 26, 28, 30, 31, 32 (1989 A)
ἀγλάϊσμα θεῖον 4 (1989 A) Θεσσαλίας 9 (1936), ἱερὸν 23 (1989 B), μάνδρας Καρακάλλου 23 (1989 B), νεομαρτύρων 13 (1936), οἰκουμένης 7 (1888), περίδοξον 8 (1936), τῶν χριστονύμων 7 (1888)
ἀδάμας 6 (1888)
ἀείμνηστος 10 (1888)
ἀήττητος 17, (1888),
ἀθλήσας ὑπὲρ Χριστοῦ (ὁ) 9, 13 (1936)
ἀθλητὴς 12, 13, 15 (1888), ἀδάμαστος 17 (1888), ἀήττητος 10 (1888), γενναῖος 3, 8, 10, 11 (1888), πανόσιος 12 (1888), στερρὸς 13 (1936) ὑπογραμμὸς 10 (1888)
ἀθλοφόρος 4, 12, 17 (1888), 9 (1936)
ἄκακος 13 (1888)
ἀκέραιος 13 (1888)
ἀναθλήσας ὑπὲρ Χριστοῦ (ὁ) 7 (1888)
ἄνθος εὔοσμον 23 (1989 B), ὡραιότατον 10 (1888), 13 (1936)
ἀνύψωσις πίστεως (ἡ) 7 (1888), 9 (1936)
ἀξιάγαστος 29 (1989 A)
ἀξιοθαύμαστος 27 (1989 A)
ἀοίδιμος 7, 16, 17 (1888), 25 (1989 B)
ἄπαυστος ὀδύνη 10 (1888)
ἀπώλεια τοῦ Σατὰν 10 (1888)
ἀρτίφωτος φωστὴρ 7 (1888)
ἄσαρκος 23 (1989 A) ἀσκητὴς 15 (1888), 4 (1989 A)
ἀστὴρ ἀρτιφανὴς 7 (1888), 9 (1936), νεοφανὴς 27 (1989 A), 23 (1989 B)
βάσις ἐκκλησίας 16 (1888)
βλάστημα Καπούρνης 10 (1888), 13, 19 (1936), Θεσσαλίας 23 (1989 B)
γενναῖος 5 (1936)
γενναιόφρων 6, 13 (1888), 8 (1936)
γέρας θεῖον 32 (1989 A), Μεταμορφώσεως Κυρίου τῆς Μονῆς 23 (1989 B)
γόνος Καπούρνας 17 (1888)
δόξα Καρακάλλου 17 (1888), ὁσίων 5 (1888), Τυρνάβου 19 (1936)
ἔνδοξος 3, 11, 12, 14 (1888), 5, 19 (1936), 2, 3, 4, 23, 24, 26, 28, 29, 30, 32 (1989 A), 22, 23 (1989 B)
ἔνθεος 1, 2, 23 (1989 A)
ἐντρύφημα ἀγγέλων 10 (1888), λαμπρότατον 10 (1888)
ἐστιάτωρ 3 (1888), 5 (1936)
εὐκλεὴς ἀριστεὺς 31 (1989 B)
ἔφορος 5 (1888)
ἥδυσμα Τυρνάβου 17 (1888)
θέατρον ἡδὺ 10 (1888)
θεῖος 6, 17 (1888), 8 (1936)
θεόληπτος 19, 29 (1989 A)
θεομάκαρ 31 (1989 B)
θεομακάριστος 12, 15 (1888)
θεοφόρος 14 (1888), 27, 33 (1989 A)
θεόφρων 3 (1888), 15, 18, 20, 24, 28 (1989 A), 32 (1989 B)
ἰατρὸς νοσούντων 7 (1888)
ἰσοστάσιος ἀθλητῶν 18, 20, 24 (1989 A), ὁσίων καὶ μαρτύρων 9 (1888), μαρτύρων 1, 23 (1989 A)
ἰσότιμος ὁσίων 4, 29 (1989 A)
καθαιρέτης κράτιστος 16 (1888)
καρτερόψυχος 9, 10 (1888), 12, 17 (1936)
κατάπτωμα ἀπίστων 10 (1888)
κατάπτωσις τῆς πλάνης (ἡ) 7 (1888), 9 (1936)
κατάργησις Σατὰν 10 (1888)
καύχημα εὐσεβείας 31 (1989 B), τῆς Θετταλίας 7, 10 (1888), 8, 13 (1936), Καρακάλλου 17 (1888), πιστῶν 32 (1989 B), Τυρνάβου 23 (1989 B)
κειμήλιον λαμπρότατον 13 (1936)
κεραυνὸς ἀγαρηνῶν 10 (1888)
κλέος 8 (1936), ἀθλητῶν 5 (1888), μαρτύρων 19 (1936), νεομαρτύρων 16 (1888), Τυρνάβου 17 (1888)

κοινωνὸς ἀθλητῶν 4 (1989 A), μαρτύρων 32 (1989 A), παθημάτων Χριστοῦ 9 (1888)
κρῖνον εὔοσμον (τὸ) 10 (1888), 13 (1936)
λαμπρὸς (ἀριστέας) 8 (1888)
μάκαρ 13, 14, 15, 16, 17 (1888), 1, 21 (1989 A)
μακάριος 2, 4, 16, 19, 20, 21, 23, 29, 32 (1989 A), 32 (1989 B)
μάρτυς 11, 15 (1888), 3 (1989 A), 31 (1989 B), ἀήττητος 7, 11 (1888), ἀκαθαίρετος 19 (1989 A), ἄριστος 28 (1989 A), θαυμαστός 4 (1989 A), μάρτυς ἐν μάρτυσι 6 (1888), πανόλβιος13 (1888), πανένδοξος 16 (1888), περίδοξος 6 (1888), 28 (1989 A) Χριστοῦ 14, 15 (1888), 32 (1989 B)
μιμητὴς ὁσίων 32 (1989 A)
μυροθήκη τοῦ Πνεύματος 10 (1888), 13 (1936)
νεόαθλος 5 (1888)
νεομάρτυς 14, 17 (1888), 26 (1989 A)
νεοσιομάρτυς 14 (1888)
νικηφόρος 15, 29 (1989 A)
ὁσίαθλος 3, 7, 17 (1888), 5 (1936)
ὁσιομάρτυς 7, 8, 9, 10, 11, 14, 17 (1888), 12, 14 (1936), 1, 2, 3, 4, 15, 18, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33 (1989 A), 23, 25 (1989 B)
ὅσιος 6, 10, 11, 13 , 14, 15 (1888), 17 (1936), 19, 20, 31 (1989 A)
πολιτευθεὶς ἐν Κρήτῃ (ὁ) 32 (1989 B)
παμμάκαρ 12 (1888), 3, 16, 23, 29 (1989 A), 32 (1989 B)
παμμακάριστος 6, 10, 11 (1888), 23 (1989 A), 22 (1989 B)
παναοίδιμος 11 (1888), 14 (1936), 31 (1989 A)
πανένδοξος 31 (1989 A)
πανεύφημος 6 (1888)
πανθαύμαστος 3 (1888)
πανόλβιος 14, 15, 17 (1888)
πανόσιος 12 (1888)
πάνσοφος 15 (1888)
περίδοξος 16 (1888), 3 (1989 A)
πολέμιος πλάνης 7 (1888)
πολύαθλος 17 (1888), 14, 15 (1936), 22 (1989 A)
προστάτης ἄριστος 4 (1888)
πύργος ἀδαμάντινος 16 (1888)
σέμνωμα νήσου Κρήτης 23 (1989 B)
σοφός 6, 11 (1888), 4, 17, 22, 23, 27, 29, 30 (1989 A), 22 (1989 B)
σύμμορφος 22 (1989 A)
συνέριθος 10 (1888)
στερρὸς 13 (1936), 21 (1989 A), ἀθλητὴς 7, 10, 11 (1888), ὁπλίτης 4 (1989 A)
στερρόψυχος 6 (1888)
στεφηφόρος 6 (1888), 8 (1936)
στήλη ἀνδρείας 16 (1888)
στρατιώτης ἄριστος 16 (1888)
σύναθλος 6 (1888), νεομαρτύρων 8 (1936)
συγκοινωνὸς μαρτύρων καὶ ὁσίων 23, 30 (1989 A)
τιμὴ τοῦ Ἄθωνος 19 (1936)
τρισμάκαρ 3, 4 (1888), 20 (1989 A)
τρισόλβιος 5, 12, (1888), 21 (1989 A)
τρόπαιον μέγα 10 (1888)
ὑπέρμαχος ὀρθοδοξίας 7 (1888), 13 (1936), Τριάδος 9 (1888)
ὑπογραμμὸς ἀληθὴς 13 (1936)
φύλαξ ἄγρυπνος 5 (1888)
φωτοειδὴς 4 (1888)

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΕΕΦΣΠΑ *Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών*
ΘΗΕ *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*
ΘΗΜ *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*
P. G. *Patrologiae cursus completus, Series graeca*, ed. J-P. Migne, Paris, 1857-1866

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΤΙΤΣΙΑΣ

Ο πρώτος Βελεστινιώτης Εισαγγελικός Λειτουργός Νικόλαος Απ. Σίγουρας

Ι. Εισαγωγή

Η ιδιότητά μου ως δικαστικού λειτουργού δεν εξηγεί από μόνη της την επιλογή να παρουσιάσω την προσωπικότητα του Βελεστινιώτη επίτιμου εισαγγελέα Νικολάου Σίγουρα. Ο γενικότερος λόγος που δικαιολογεί καλύτερα την επιλογή αυτή είναι ότι με το πέρασμα των χρόνων γίνεται σε όλους μας πιο αντιληπτό πόσο μεγάλη απώλεια είναι το ότι δεν καταγράφουμε τις μαρτυρίες των ανθρώπων, που έδρασαν πριν από εμάς. Η προφορική ιστορία (ή σωστότερα: η άγραφη ιστορία) αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα υλικά της ιστορικής μελέτης και φωτίζει συχνά καλύτερα ακόμη και τα «μεγάλα γεγονότα», εκείνα δηλαδή τα γεγονότα που έρχονται να ανατρέψουν την τάξη των πραγμάτων. Η καταγραφή της «μικρής ιστορίας» δεν είναι έργο μόνο των ιστορικών. Είναι έργο που μπορεί να αναλάβει ο καθένας από εμάς λ.χ. καταγράφοντας την ιστορία της οικογένειάς του ακόμη και αν αυτή είναι «συνηθισμένη» και όχι «επιφανής». Διότι αυτό θέλουμε. Να καταγραφεί η καθημερινότητα. Του παρόντος και του παρελθόντος[1]. Μόνον με τις μικρές ανθρώπινες ιστορίες μπορούμε οι νεότερες γενιές να καταλάβουμε τη φρίκη της κατοχής ή τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν τα παιδιά φτωχών οικογενειών που μεταπολεμικά κατάφεραν να σπουδάσουν και να διεκδικήσουν ένα καλύτερο μέλλον ή να επιδιώξουν να επιτελέσουν λειτουργήματα σημαντικά, όπως ο Νικόλαος Σίγουρας. Αξίζει λοιπόν να ακούσουμε με προσοχή, να κάνουμε ερωτήσεις, να κρατήσουμε σημειώσεις, ακόμη καλύτερα να ηχογραφήσουμε τους ανθρώπους πριν φύγουν και πάρουν μαζί τους τα βιώματα ενός ολόκληρου λαού.

Η καταγραφή αυτή είναι σημαντική και όταν αφορά όσους έχουν ασκήσει ένα επάγγελμα πριν από εμάς ιδίως όταν αυτό έχει χαρακτηριστικά ιδιαίτερα, όπως συμβαίνει με

1 Στην επίτευξη του στόχου της καταγραφής της Τοπικής μας Ιστορίας («μικρής» και «μεγάλης») έχουν συνεισφέρει ιδιαίτερα τα Συνέδρια και οι εκδόσεις της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών - Βελεστίνου - Ρήγα, της οποίας ο Νικόλαος Σίγουρας ήταν ιδρυτικό μέλος (1987) καθώς και αντιπρόεδρος της, όπως και του Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας», που διεξήχθη στο Βελεστίνο το 1992.

το δικαστικό σώμα. Έτσι είναι κατά τη γνώμη μου πολύ σημαντικό να μελετά κανείς την κοινωνική σύνθεση του δικαστικού σώματος σε κάθε κράτος και τον τρόπο που διαμορφώνεται η προσωπικότητα των δικαστικών λειτουργών στην εκάστοτε εποχή. Η μελέτη αυτή είναι χρήσιμη για πολλούς λόγους, η ανάπτυξη των οποίων δεν μπορεί να γίνει εδώ, και συχνά συνδέεται και με σημαντικές νομοθετικές επιλογές (λ.χ. η ανάγκη διατήρησης δικαστηρίων που συντίθενται και από ενόρκους είναι πιο έντονη όπου οι δικαστές αποτελούν ένα κλειστό, σχεδόν «αριστοκρατικό», σώμα, όπως λ.χ. ακόμη συμβαίνει στην Αγγλία και λιγότερο έντονη σε χώρες όπου οι δικαστές προέρχονται κυρίως από τον κορμό του λαϊκού σώματος, όπως συμβαίνει στην Ελλάδα). Η διήγηση λοιπόν του Νικολάου Σίγουρα (τον οποίο γνώρισα για πρώτη φορά εκ του σύνεγγυς για τις ανάγκες συγγραφής της παρούσας) είχε για μένα διττό ενδιαφέρον αφενός γιατί και αυτός γεννήθηκε και μεγάλωσε και στη δική μου γενέτειρα, το Βελεστίνο (και μάλιστα στη ίδια εποχή με τον πατέρα μου), αφετέρου γιατί ακολούθησε την ίδια με εμένα «κλίση» και διέγραψε μια πολλή αξιόλογη πορεία στο δικαστικό σώμα υπερνικώντας δυσκολίες, που η δική μου γενιά δεν γνώρισε. Τον ευχαριστώ θερμά που μου έδωσε αυτή τη δυνατότητα.

ΙΙ. Παιδική ηλικία

Ο Νικόλαος Σίγουρας γεννήθηκε στις 6 Οκτωβρίου 1935 στο Βελεστίνο. Η μητέρα του ήταν Ρωσίδα, γεννημένη το 1900 στο χωριό Αρέχωβ της Κριμαίας, κοντά στη Σεβαστούπολη. Παντρεύτηκε σε μικρή ηλικία τον συμπατριώτη της Γρηγόρη Σαμουηλώφ, αξιωματικό του ρωσικού στρατού, και όταν οι «Λευκοί» του στρατηγού Πιότρ Βράνγκελ (1878-19289), στους οποίους ανήκε ο Γρηγόρης, ηττήθηκαν στην Κριμαία κατά τα τελευταία χρόνια του εμφύλιου ρωσικού από τον μπολσεβίκικο Ερυθρό Στρατό, ο Γρηγόρης και η Σοφία εγκατέλειψαν τη Ρωσία με πλοίο και μέσω Κωνσταντινούπολης και Λέσβου έφτασαν στον Πειραιά. Εγκαταστάθηκαν εν τέλει στο Βελεστίνο όπου ο Γρηγόρης έμαθε όπως-όπως να φτιάχνει σαμάρια για τα υποζύγια για ν' αντιμετωπίσει τις βιοποριστικές ανάγκες.

Το 1925 η Σοφία γέννησε δίδυμα, αλλά ο Γρηγόρης πέθανε το 1932. Έτσι η Σοφία νεότατη βρέθηκε ολομόναχη στα ξένα με συντροφιά τα δύο ανήλικα παιδιά της και αντιμέτωπη με το πρόβλημα της επιβίωσης, μέχρι που γνώρισε, αγάπησε και παντρεύτηκε τον Απόστολο Σίγουρα, και απέκτησε μαζί του τον Νικόλαο. Ο Απόστολος Σίγουρας διατηρούσε τότε στο Βελεστίνο καφενείο και το επάγγελμα του καφεπώλη το άσκησε μέχρι τη συνταξιοδότηση του το 1970. Υπήρξαν ορισμένα διαλείμματα στη διάρκεια της γερμανοϊταλικής κατοχής, κατά την οποία ασχολήθηκε με την καλλιέργεια ντομάτας, καλαμποκιού και φασολιών. Αγαπούσε τα γράμματα και τελειώνοντας το δημοτικό πήγε στο σχολαρχείο. Παρά τη σφοδρή επιθυμία του να συνεχίσει τις σπουδές του, αυτό δεν κατέστη εφικτό λόγω οικονομικών δυσχερειών, αλλά και της ανάγκης να βοηθήσει τον πατέρα του στα σιτοχώραφά του.

Μαζί με άλλους νέους Βελεστινιώτες στα τέλη της δεκαετίας του 1910 και στη δεκαετία του 1920, καθώς και μετά, μέχρι που κηρύχθηκε ο Β' παγκόσμιος πόλεμος, είχαν φτιάξει ερασιτεχνικό θίασο, που το ρεπερτόριο του το αποτελούσαν έργα Ελλήνων κατά κύριο λόγο συγγραφέων, όπως «Η Γκόλφω», «Εσμέ», «Η σκλάβα», «Ο χορός του Ζαλόγγου» του Περεσιάδη, «Ο αγαπητικός της Βοσκοπούλας» του Κορομηλά, «Ο Ρήγας Βελεστιλνής» του Ρώτα, «Το χαλασμένο σπίτι», «Το άσπρο και το μαύρο», «Ο γυιος του Ίσκιου» του Σπ. Μελά, «Τα αρραβωνιάσματα» του Μπόγρη κ.α. Ανέβαζαν τέτοιου

είδους έργα στις αίθουσες καφενείων όπως του λεγόμενου «μεγάλου καφενείου», του οποίου μισθωτής υπήρξε για αρκετό χρονικό διάστημα και ο ίδιος. Τις παραστάσεις του ερασιτεχνικού θιάσου τις παρακολουθούσε με πολύ ενδιαφέρον η κοινωνία του Βελεστίνου. Ήταν μία από τις λίγες διασκεδάσεις που είχε να χαρεί στα χρόνια εκείνα. Οι άλλες ήταν αυτές στους γάμους, τα πανηγύρια και τις γιορτές[2].

Όταν τον Απρίλιο του 1941 εισέβαλαν στη χώρα μας οι Γερμανοί και μαζί τους οι ηττημένοι στο αλβανικό μέτωπο Ιταλοί, ο Νικόλαος Σίγουρας ήταν πεντέμισυ ετών, μαθητής του νηπιαγωγείου και όταν μερικά εποχούμενα τμήματα των Γερμανών εισήλθαν στο Βελεστίνο, ήταν ανάμεσα στους πιτσιρικάδες, που πρώτοι έτρεξαν για να δουν πώς ήταν αυτοί οι εισβολείς. Ήταν τα προπορευόμενα γερμανικά τμήματα και αυτό φαινόταν από τη σκληράδα στα πρόσωπα τους, το μπόι τους και τα ξανθά μαλλιά τους. Μετά ήρθαν οι Ιταλοί, στους οποίους δόθηκε ο έλεγχος της Θεσσαλίας μέχρι τη συνθηκολόγηση της χώρας τους τον Σεπτέμβριο 1943. Από τότε και μετά στο Βελεστίνο εγκαταστάθηκε μία μονάδα Γερμανών, η οποία κατέλαβε το επάνω Σχολείο (στο Ρολόι) και επίταξε ένα μεγάλο σπίτι κοντά σ' αυτό για διοικητήριο και τα μαθήματα κατόπιν τούτου γίνονταν στοιχειωδώς στο κάτω σχολείο, το λεγόμενο «μεγάλο», εκεί όπου είναι το σημερινό πρώτο Δημοτικό.

Το σχολείο σχεδόν υπολειτουργούσε και το μόνο εφόδιο των μαθητών ήταν το αναγνωστικό, το τετράδιο και η μαύρη πλάκα με το κοντύλι και το σφουγγαράκι, βαλμένα στην πάνινη σάκα κατασκευής των μανάδων. Άλλα βιβλία, όπως αριθμητικής, γραμματικής, ιστορίας κλπ. δεν υπήρχαν και το μάθημα βασιζόταν μόνο στην από «καθέδρας» διδασκαλία και τα επί του μαυροπίνακος με την κιμωλία σημειούμενα από τους δασκάλους. Μόνο μια συμμαθήτρια είχε την «Άπασα Ύλη» ένα χονδρό βιβλίο με θέματα ιστορίας, γεωγραφίας, θρησκευτικών κ.ά. και εικόνες με ζώα, που το περιεργάζονταν εντυπωσιασμένοι οι συμμαθητές της. Το μυαλό των δασκάλων ήταν δοσμένο στο πρόβλημα που απασχολούσε τότε όλον τον κόσμο: το πρόβλημα της επιβίωσης και τα άλλα που προέκυπταν από την ξενική κατοχή. Η αλήθεια είναι ότι στις κωμοπόλεις και τα χωριά το πρόβλημα της τροφής δεν είχε τις διαστάσεις που είχε στις πόλεις. Το κάθε σπίτι-νοικοκυριό έβρισκε τον τρόπο να εξασφαλίζει όπως-όπως το φαγητό της ημέρας για τα μέλη του. Είχε τις κότες για τα αυγά (και το κρέας), τις κατσίκες για το γάλα, τον κήπο για τις ντομάτες, τα αγγουράκια, τα κολοκυθάκια κ.ά., ενώ ήταν σε αφθονία τα χόρτα στους αγρούς, τα οποία κάλυπταν ένα μέρος των αναγκών του (Τα χόρτα είχαν γίνει η έμμονη ιδέα μιας δασκάλας, η οποία, όταν τελείωνε το μάθημα, ρωτούσε: Ποιο παιδάκι θα μου φέρει αύριο χόρτα; Όπερ εστί μεθερμηνευόμενο: Ποιο παιδάκι θα πει τη μαμά του να μαζέψει χόρτα για τη δασκάλα;)

Ακόμη πάντως και τα παιδιά ζούσαν τα περιβόητα «μπλόκα», τις συλλήψεις συμπολιτών, που οδηγούνταν κατόπιν στις φυλακές του Βόλου και την «Κίτρινη Αποθήκη», άκουγαν φήμες για εκτελέσεις ομήρων και για μεταφορές σε στρατόπεδα εργασίας στη Γερμανία και σε άλλες κατεχόμενες χώρες.

Τον φοβερό χειμώνα του 1941, στη διάρκεια του οποίου σε όλη τη χώρα ξέσπασε η πείνα, πολλά παιδιά αφανίστηκαν από ασιτία αλλά και χιλιάδες πάλι σώθηκαν τότε χάρις στο μουρουνέλαιο, που έστελναν διεθνείς οργανισμοί και τα παιδιά το έπιναν κάθε

2 Βλ. Φώτη Νικ. Βογιατζή, *Το θέατρο στο Βελεστίνο και οι θεατρικές παραστάσεις για τον Ρήγα Φεραίο στη Θεσσαλία (1881-1993), πρόλογος Βάλτερ Πούχνερ*, έκδ. Συλλόγου Βελεστινιωτών Αθηνών, Αθήνα-Βελετσίνο 1996, σελ. 28 κ.εξ.

πρωί με χίλια ζόρια και μερικές φορές το απέβαλαν με εμετούς, επειδή η γεύση του προκαλούσε την αποστροφή τους. Η θέρμανση των αιθουσών τους χειμωνιάτικους μήνες γινόταν με ξυλόσομπες και τα ξύλα τα έφερναν οι μαθητές από τα σπίτια τους. Επειδή όμως συχνά ήταν ασυνεπείς, η μόνη προστασία τους από το κρύο, που έμπαινε και από τα σπασμένα παράθυρα, ήταν τα «μάλλινα», οι χοντρές πλεγμένες μάλλινες κάλτσες και το χοντρό από σκουτί φτιαγμένο παλτό. Δεν έλειπαν φυσικά και οι παιδικές αποκοτιές ή «ανδραγαθήματα». Μας διηγείται ένα ο Νικόλαος Σίγουρας με πρωταγωνιστή τον ίδιο: «Θυμάμαι ένα περιστατικό που συνέβη το καλοκαίρι του 1944, ένα μεσημέρι με πολλή ζέστη, κρίσιμο για τη ζωή μου. Μέναμε τότε σ' ένα σπίτι κοντά στο Ρολόι και την εκκλησία των αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης. Από καιρό είχα βάλει στο μάτι τα γυαλιά, που χρησιμοποιούσαν οι Γερμανοί μοτοσυκλετιστές. Γυαλιά εφαρμοστά, περίπου σαν αυτά που χρησιμοποιούν σήμερα οι ψαροντουφεκάδες. Στο προαύλιο της εκκλησίας οι Γερμανοί άφηναν τις μοτοσυκλέτες τους, η καθεμία των οποίων είχε στα πίσω πλαϊνά δύο δερμάτινους σάκκους με διάφορα εργαλεία. Εκεί οι οδηγοί βάζανε και τα γυαλιά τους. Εκείνο το μεσημέρι, λόγω και της ζέστης, δεν υπήρχε κίνηση στους γύρω από την εκκλησία δρόμους και στο προαύλιο της ο Γερμανός φρουρός έκανε συνεχώς τον γύρο της εκκλησίας με το όπλο του, ελέγχοντας τις μοτοσυκλέτες και τα διάφορα άλλα στρατιωτικά υλικά, που ήταν στο προαύλιο. Παραφύλαξα και τη στιγμή που ο Γερμανός στρατιώτης πήρε τη στροφή στην ανατολική γωνία της εκκλησίας για να ολοκληρώσει τον γύρο, πετάχτηκα σαν αστραπή στην πλησιέστερη μοτοσυκλέτα, άνοιξα στο άψεσβήσε τον δερμάτινο σάκκο, πήρα τα γυαλιά και εξαφανίστηκα πίσω από τη σιδερένια πόρτα του προαυλίου. Αυτό έγινε δευτερόλεπτα πριν ξεπροβάλει από την άλλη πλευρά της εκκλησίας, τη δυτική, ο Γερμανός. Έτσι, η έφοδος μου και η κλοπή δεν υπέπεσε στην αντίληψη κανενός. Αποκαλύφθηκε, όμως, τι είχε συμβεί το απόγευμα της ίδιας ημέρας και το μυαλό των Γερμανών πήγε στο σαμποτάζ. Υπήρξε, φυσικά, μεγάλη αναστάτωση και άρχισαν οι έρευνες. Τα γυαλιά στο μεταξύ είχαν καταχωνιαστεί από τη μητέρα μου σε λάκκο, που άνοιξε σε κάποιο αθέατο σημείο του κήπου μας. Έξαλλη από αυτό που διέπραξα, ευτυχώς που δεν έχασε το θάρρος της και τα εξαφάνισε με τον παραπάνω τρόπο, χωρίς να πει σε κανέναν, μα απολύτως σε κανέναν, τι είχε συμβεί και χωρίς να με τιμωρήσει με βαρύτερη από μια αυστηρή επίπληξη ποινή, φοβούμενη μια αλόγιστη δική μου αντίδραση. Η όλη ιστορία έληξε, ευτυχώς, χωρίς συνέπειες ακόμη και γι' αυτούς που είχαν προσαχθεί και ανακριθεί».

Τέλη Μαρτίου του 1943 αντάρτες του ΕΛΑΣ, προκάλεσαν τον εκτροχιασμό εμπορικής αμαξοστοιχίας των Θεσσαλικών Σιδηροδρόμων που μετέφερε ιταλικό στρατιωτικό ιματισμό και υποδήματα από το Βόλο στη Λάρισα. Ο εκτροχιασμός έγινε σε μικρή απόσταση από το Βελεστίνο (στο ύψος της Χλόης) και κανείς δεν γνώριζε πότε και ποια θα ήταν τα αντίποινα. Μια βουβαμάρα είχε απλωθεί παντού και για κάθε ενδεχόμενο οι ενήλικοι εγκατέλειψαν τα σπίτια τους. Στις 8 Σεπτεμβρίου 1943 έγινε η συνθηκολόγηση της Ιταλίας. Το γεγονός αυτό προκάλεσε την οργισμένη αντίδραση των Γερμανών, οι οποίοι χωρίς οίκτο εκτελούσαν τους Ιταλούς, όπου τους έβρισκαν. Για να διασωθούν άλλοι εξ' αυτών παραδόθηκαν στον ΕΛΑΣ και άλλοι διασκορπίστηκαν κρυπτόμενοι εδώ κι εκεί. Μερικοί βρέθηκαν περιπλανώμενοι σε άθλια κατάσταση και πεινάλεοι στην περιοχή Βελεστίνου. Ένας, όπως λέγανε, είχε ανεβεί σε μια συκιά να φάει σύκα για να κορέσει τη πείνα του. Τον είδε ο νοικοκύρης, «κατέβα κάτω ρε κλέφτη» του βάλε τις φωνές. Ο Ιταλός εξακολουθούσε παρά ταύτα τη δουλειά του, αυτό εκνεύρισε περισσότερο τον πρώτο, πήρε μια πέτρα και τον χτύπησε στο κεφάλι. Ο Ιταλός ζαλίστηκε και έπεσε

από τη συκιά αιμόφυρτος φωνάζοντας: «Άκουα, άκουα» (νερό, νερό). «Αφού άκουγες βρε κερατά, γιατί δεν κατέβαινες;» του απάντησε ο δικός μας.

Μετά τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας, ο έλεγχος της Θεσσαλίας περιήλθε στους Γερμανούς και τα πράγματα αγρίεψαν ακόμη πιο πολύ. Στις 10 Σεπτεμβρίου 1943 αντάρτες του ΕΛΑΣ έδωσαν μάχη μέσα στο δάσος (ρουμάνι) Βελεστίνου με Γερμανούς, που τους είχαν στήσει ενέδρα στο δρόμο Βόλου-Λάρισας. Υπήρξαν εκατέρωθεν νεκροί και μερικοί Γερμανοί αιχμάλωτοι. Τα αντίποινα ήρθαν την αμέσως επόμενη ημέρα με το κάψιμο του Βελεστίνου. Ήταν αναμενόμενα, διότι ήταν η τακτική των Γερμανών μετά από κάθε εμπλοκή τους με τους αντάρτες και γι' αυτό όσα γυναικόπαιδα ήταν στο Βελεστίνο το εγκατέλειψαν και πήγαν σε γειτονικά χωριά. Το ίδιο έπραξε και η οικογένεια του Νικολάου Σίγουρα. Τα σπίτια, τα καταστήματα και οι αποθήκες που καταστράφηκαν από τη φωτιά υπολογίστηκαν σε εκατοντάδες[3].

Όσο περνούσε ο καιρός η Αντίσταση δυνάμωνε και παράλληλα δυνάμωνε και η γερμανική αντίδραση σε συχνότητα και βιαιότητα. Ο κίνδυνος με τα μπλόκα και τις συλλήψεις ήταν πάντοτε παρών και ο μόνος τρόπος σωτηρίας ήταν η φυγή στα ημιορεινά χωριά της περιοχής. Αυτοί που είχαν μπαξέδες στο ρουμάνι, τους καλλιεργούσαν όπως-όπως τη νύχτα. Τότε γινόταν το σκάλισμα, το πότισμα και η συγκομιδή των καρπών. Αυτό έκανε και η οικογένεια Σίγουρα που καλλιεργούσε ντομάτες, φασόλια και καλαμπόκι σε μεσιακό μπαξέ. Ήταν αργά το βράδυ, σχεδόν μεσάνυχτα, της 1ης προς τη 2α Αυγούστου 1944 όταν στο Βελεστίνο εισήλθαν αντάρτες και πιάστηκαν σε μάχη με τους Γερμανούς της μονάδας, που είχε την έδρα της σ' αυτό. Το σπίτι της οικογένειας Σίγουρα ήταν στην καρδιά της εμπόλεμης περιοχής και ο εννιάχρονος Νικόλαος έζησε από πολύ κοντά τη μάχη και η εμπειρία αυτή (ιδίως οι φωνές των τραυματισμένων) χαράχτηκε στην παιδική του ψυχή. Όλα έδειχναν ότι επέρχεται η ήττα της Γερμανίας και η αποχώρηση των κατακτητών από τη χώρα μας. Πράγματι, τον Οκτώβριο 1944 οι Γερμανοί άρχισαν να εγκαταλείπουν τον Βόλο και ένα βράδυ περνώντας νύχτα από το Βελεστίνο σκότωσαν την φύλακα της σιδηροδρομικής γραμμής στη διασταύρωση της με το δρόμο Βελεστίνου-Βόλου. Ήταν μια ηλικιωμένη γυναίκα, φιλήσυχη, που είχε για σπίτι της το «φυλάκιο». Ήταν γνωστή με το όνομα «Μαργαζίνα» και κανείς δεν ήξερε το πραγματικό της όνομα. Ήταν ξενομερίτισσα. Όταν έγινε γνωστή η ευχάριστη είδηση της αποχώρησης των Γερμανών, ο μικρός Νικόλαος, ως άλλος Φειδιππίδης, έτρεξε να την αναγγείλει στον πατέρα του που βρισκόταν για ασφάλεια σε γειτονικό χωριό σε απόσταση περί τα 10 χιλιόμετρα.

Ακολούθησε η περίοδος του εμφυλίου πολέμου, που είχε τα τραγικότερα αποτελέσματα σε σύγκριση με όλους τους πολέμους που γνώρισε η χώρα μετά τη δημιουργία του νεοελληνικού κράτους. Τα λόγια του Νικολάου Σίγουρα περιγράφουν μεστά το δράμα αλλά και το φαύλο κύκλο του αίματος: «Μετά την αποχώρηση των στρατευμάτων κατοχής αντί να κοιτάξουμε εμείς οι Έλληνες πώς να επουλώσουμε τις πληγές, που άφησε ο πόλεμος και αντί να επιδοθούμε σε έργα ανόρθωσης της χώρας από τα ερείπια, ξεκινήσαμε έναν αγώνα αλληλοεξόντωσης, που κράτησε παραπάνω από τρία χρόνια, δίχασε την κοινωνία και ρήμαξε κυριολεκτικώς τη χώρα. Όπως λένε οι ιστορικοί, στη διάρκεια της γνώρισε τις μεγαλύτερες από το 1830 απώλειες με πολλές χιλιάδες νεκρούς και τραυμα-

3 Βασιλείου Κ. Καραμπερόπουλου, «Μνήμες από την Κατοχή, Βελεστίνο 1941-1944», *Υπέρεια*, τόμ. 4, *Πρακτικά Δ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», (Βελεστίνο 2003)*, Αθήνα 2005, σελ.261-267.

τίες εκατέρωθεν. Τα πρώτα σύννεφα φάνηκαν κιόλας τον Δεκέμβριο 1944 με τα «Δεκεμβριανά». «Δεξιοί» εναντίον «αριστερών» και «αριστεροί» εναντίον «δεξιών». Ξανά στο προσκήνιο η κατάρα της εμφύλιας σύρραξης, που κατά καιρούς έχει πλήξει ως λοιμική το ελληνικό γένος. Μετά από αιματοκύλισμα σαράντα περίπου ημερών στις 11 Ιανουαρίου 1945 υπεγράφη ανακωχή ανάμεσα στις βρετανικές και κυβερνητικές δυνάμεις αφενός και του ΕΛΑΣ (Ελληνικός Απελευθερωτικός Στρατός) αφετέρου και την 12 Φεβρουαρίου 1945 έγινε η περίφημη Συμφωνία της Βάρκιζας μεταξύ της κυβέρνησης Νικ. Πλαστήρα και αντιπροσώπων του ΕΑΜ (Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο).

Η συμφωνία της Βάρκιζας περιείχε, όπως αποδείχθηκε εκ των πραγμάτων, ουσιαστικές αδυναμίες και νομικά κενά, τα οποία, σε συνδυασμό με την έλλειψη συνεννόησης ανάμεσα στις δύο πλευρές, οδήγησαν τελικά στην ουσιαστική ακύρωση της. Ξέσπασε ένα κύμα εκατέρωθεν αντεκδικήσεων, σε διάφορες περιοχές της χώρας εμφανίστηκαν παραστρατιωτικές ομάδες και οι αριστεροί πήραν τα βουνά. Ξεπρόβαλε καθαρά πλέον ο εμφύλιος πόλεμος που κράτησε μέχρι τον Αύγουστο του 1949, δίχασε τον λαό και εξέθρεψε πάθη και μίση. Στην έναρξη του εμφύλιου ήμουν 9 ετών και στη διάρκεια του βίωσα νέες περιπέτειες, καθόσον υπήρξα αυτόπτης και αυτήκοος μάρτυρας βίαιων σκηνών. Ένα πρωινό είχε μαζευτεί κόσμος στο προαύλιο της εκκλησίας των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης και μαυροφορεμένες γυναίκες οδύρονταν και τραβούσαν τα μαλλιά τους εκτοξεύοντας κατάρες «στους δολοφόνους». Είχε γίνει η μεταφορά των φονευθέντων από τους «Εαμίτες» συμπολιτών μας, των οποίων τα κουφάρια βρέθηκαν σ' ένα πηγάδι της ευρύτερης περιοχής Βελεστίνου. Ένα βράδυ τα μεσάνυχτα ξύπνησα έντρομος από τα ουρλιαχτά βασανιζόμενης γυναίκας σε κάποιο κοντινό σπίτι. Την επόμενη μαθεύτηκε πως μία ομάδα νέων οπλισμένων με ρόπαλα εισέβαλε στο σπίτι της γυναίκας και την ξυλοκόπησε αγρίως. Ο σύζυγος της ήταν Εαμίτης. Στα χωριά και τις κωμοπόλεις είχε απλωθεί η τρομοκρατία των παραστρατιωτικών οργανώσεων, που δρούσαν ανεξέλεγκτα και αρκετοί της αντίπαλης πλευράς εγκατέλειπαν τα σπίτια τους για το βουνό.

Τα ξημερώματα της 31ης Μαρτίου 1946 αντάρτες κομμουνιστές εξαπέλυσαν αιφνιδιαστική επίθεση στο Σταθμό Χωροφυλακής του Λιτόχωρου Πιερίας με αποτέλεσμα να σκοτωθούν εννέα χωροφύλακες και δύο στρατιώτες. Το γεγονός αυτό σηματοδότησε την έναρξη του εμφύλιου πολέμου. Οι αιφνιδιαστικές επιθέσεις των ανταρτών τις νυχτερινές ώρες στις κωμοπόλεις και τα χωριά έγιναν ο εφιάλτης και η αγωνία των γονιών για τα παιδιά τους, επειδή οι αντάρτες συν τοις άλλοις παίρνανε μαζί τους βίαια και μικρά παιδιά για να τα εντάξουν στο στρατό τους. Ήταν το περιβόητο «παιδομάζωμα» και ακολουθούσε η προώθηση των απαγομένων παιδιών στις χώρες του λεγόμενου «Ανατολικού Μπλοκ» (Γιουγκοσλαβία, Βουλγαρία, Ρουμανία κλπ) για την εκπαίδευση τους στα όπλα. Οι γονείς έκρυβαν τα παιδιά τους τη νύχτα σε πρόχειρα καταφύγια στα σπίτια τους, τις αυλές και τους κήπους. Ο πατέρας μου άνοιξε ένα τέτοιο στον κήπο. Παντού επικρατούσε καχυποψία και τα αστυνομικά μέτρα ήταν όσο ποτέ άλλοτε αυστηρά.

Θυμάμαι ότι για ένα ταξίδι στο Βόλο έπρεπε να πάρει κανείς άδεια της αστυνομικής αρχής και αν επρόκειτο να διανυκτερεύσει έπρεπε να το καταστήσει γνωστό στην εκεί αστυνομική αρχή για να του χορηγήσει την άδεια. Ό,τι θύμιζε «Ανατολικό Μπλοκ» και Ρωσία έπρεπε να εξοβελισθεί. Τα αδέρφια μου που είχαν το επίθετο του πατέρα τους «Σαμουηλώφ» και θύμιζε Ρωσία το άλλαξαν κατόπιν αστυνομικής εντολής σε «Σαμουήλ» και το ωραίο μου κόκκινο μπερεδάκι που το φορούσα από χρόνια δεν το ξαναφόρεσα λόγω χρώματος. Στο «μεγάλο» σχολείο είχε εγκατασταθεί μια μονάδα στρατού και κά-

ποια μέρα του Φθινοπώρου του 1946 φέρανε στο προαύλιο του σχολείου βαριά τραυματισμένο έναν αντάρτη, τον εκτέλεσαν μπροστά σ' εμάς τους μαθητές που βρισκόμασταν εκεί για να δούμε πώς είναι οι αντάρτες και κάποιος συμπολίτης μας ανέλαβε να τον μεταφέρει στο «μαχαλιόρεμα»[4] για ενταφιασμό με αμοιβή τη χλαίνη του. Τέτοια γεγονότα και τέτοιες αγριότητες σημάδεψαν τις παιδικές μας ψυχές και μέσα μας κυριαρχούσε η εικόνα του πολέμου και όλων των συναφών με αυτόν. Τόσο που, όταν κάποτε, τότε που ήμουν στην 5η δημοτικού, ο δάσκαλος μου έδωσε την εντολή να πάω και να του φέρω από το γραφείο των δασκάλων τη «σφαίρα», εγώ αντί της «υδρογείου σφαίρας», που εννοούσε ο δάσκαλος, του έφερα τον μεγάλο κάλυκα πυροβόλου όπλου που χρησίμευε για ανθοδοχείο!».

Η ζωή όμως παρά τις δυσκολίες του πολέμου και τη φτώχεια έπρεπε να συνεχιστεί και τα παιδιά - εκτός από το να συνεισφέρουν στον αγώνα της επιβίωσης - να ζήσουν έστω λίγο από την ανεμελιά που στερήθηκαν. Ας ακούσουμε τη γλαφυρή αφήγηση: «Μ' ένα κασελάκι κρεμασμένο απ' τους ώμους με λουρί πουλούσα στην «αγορά» του Βελεστίνου τσιγάρα χύμα σε κούτες. Άλλος αγόραζε δύο τσιγάρα, άλλος δέκα κλπ. Τα πακέτα ήταν είδος πολυτελείας και ελάχιστοι τα αγόραζαν. Τους χειμώνες πουλούσα μαζί με τα αδέρφια μου βρασμένα κάστανα στην «αγορά» και κάτω στο Σιδηροδρομικό Σταθμό στους ταξιδιώτες. Τα Χριστούγεννα και την Πρωτοχρονιά[5] πουλούσαμε γλυκά ταψιού (μπακλαβά, κανταΐφι) φτιαγμένα από τη μητέρα μας, η οποία έφτιαχνε και γλυκά του κουταλιού (κεράσι, βύσσινο, νεραντζάκι, πορτοκάλι) για το καφενείο, καθώς και μαρμελάδες για το σπίτι. Θυμάμαι τη νοστιμιά της μαρμελάδας από βατόμουρα, τα οποία αφθονούσαν στο ρουμάνι, αλλά ο κόσμος δεν πολυνοιαζότανε γι' αυτά. Η συλλογή τους ήταν έργο δικό μου. Τις Κυριακές και τις μεγάλες γιορτές ντυνόμουν «παπαδάκι» στην εκκλησία της ενορίας μας (Αγ. Κων/νου και Ελένης) και από τα εξαπτέρυγα κρατούσα τον Σταυρό, παράλληλα δε έκανα και άλλες βοηθητικές εργασίες μέσα στο ιερό (π.χ. ετοίμαζα το θυμιατό με τα κάρβουνα και το λιβάνι, το «ξέον ύδωρ» κλπ.), με αμοιβή μερικές φορές ένα πρόσφορο (λειτουργιά).

Η εξωσχολική ζωή μας τα καλοκαίρια, τόσο κατά τη διάρκεια της Κατοχής, όσο και μετά, ήταν δεμένη με τα μπάνια στους μυλαύλακες με το δροσερό νερό του Κεφαλόβρυσου, τις επιδρομές στους μπαξέδες για κορόμηλα, βερύκοκα και αχλάδια, τα μούρα που τα τρώγαμε πασπαλισμένα πολλές φορές με μπόλικη σκόνη και τα αυγά από τις καλιακούδες και τα κιρκινέζια (κιρκινέκια). Θυμάμαι και την περίπτωση με τις αλωνιστικές μηχανές που έρχονταν τον Ιούλιο, τον επονομαζόμενο «Αλωνάρη», να αλωνίσουν τα συγκεντρωμένα σε θημωνιές στη θέση «Αλώνια» σιτάρια, τα θερισμένα κατά τον προηγούμενο μήνα Ιούνιο, τον Θεριστή. Τη δουλειά αυτή την κάνανε οι θεριστάδες, που έρχονταν με τα δρεπάνια τους στον θεσσαλικό κάμπο από άλλα μέρη της Ελλάδος. Αυτές τις αλωνιστικές μηχανές (μηχανή και πατόζα) τις υποδεχόμασταν εμείς οι πιτσιρι-

4 Χείμαρρος στην βορειοδυτική πλευρά του Βελεστίνου. Για τα τοπωνύμια του Βελεστίνου βλ. Δημήτριος Στ. Παπαγεωργίου, «Τοπωνύμια περιοχής Βελεστίνου», *Υπέρεια*, τόμ. 4, *Πρακτικά Δ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» (Βελεστίνο 2003),* Αθήνα 2006, σελ. 337-417.

5 Με τίτλο «Κάλαντα στο Βελεστίνο» δημοσιεύθηκε κείμενο του Νικ. Σίγουρα με την συντομογραφία Σγρς» στη *ΦΩΝΗ ΤΟΥ ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ,* έκδοση του Συλλόγου Βελεστινιωτών Αθηνών, αρ.25, Νοέμ.-Δεκ. 1986, σελ. 2. Προστίθεται πως κείμενα του δημοσιεύθηκαν σε επόμενα έντεκα φύλλα της εφημερίδας με τίτλους, «Καστανάδες», Φωνηεντοφάγοι», «Τα σκυλάδικα», «Καλέ μου άνθρωπε», «Περασμένα...αξέχαστα», «Και άλλα περασμένα», «Αυτό το καλοκαίρι» «Το μαγικό κουτί», «Εγώ να δεις» και «Μεγάλη γιορτή».

κάδες κάτω στον Σιδηροδρομικό Σταθμό και καθώς ήταν αργοκίνητες τις συνοδεύαμε ως τα «Αλώνια», εκεί που σήμερα είναι το στάδιο. Έπειτα παρακολουθούσαμε από κοντά τον αλωνισμό, τον διαχωρισμό, δηλαδή του καρπού από το άχυρο και κατόπιν παίζαμε στους λοφίσκους με τα άχυρα που πετούσε η φυσούνα της πατόζας, κάνοντας ατέλειωτες βουτιές, ακολουθούσε η μεταφορά των αδεματοποίητων άχυρων με κάρα εφοδιασμένα με πλευρικά στηρίγματα στους αχυρώνες για τη τροφή των ζώων. (Εδώ μια παρένθεση: η αμοιβή των θεριστάδων και το κόστος του αλωνίσματος γινόταν σε είδος - σε οκάδες σιτάρι - και το «μενού τους» περιλάμβανε συνήθως το περιλάλητο τα χρόνια εκείνα «σκορδοστούμπι», δηλαδή σκόρδο στουμπισμένο - κοπανισμένο - στο γουδί, νερό, ξύδι, αλάτι και ψύχα ψωμιού, φημισμένο και για τη δροσεράδα του).

Η έφοδος στους μπαξέδες για τα φρούτα γινόταν ομαδικώς. Διώκτης μας και τιμωρός (με βιτσιές, σκαμπίλια και τράβηγμα αφτιών) ο αγροφύλακας Αποστόλης Κ. σωστός Ιαβέρης. Τα μπάνια μας τα κάναμε ολόγυμνοι παρέα, μερικές φορές, με τις νεροχελώνες και τα νερόφιδα. Η θάλασσα ήταν άγνωστη για μας. Τα αυγά τα μαζεύαμε από τις φωλιές. Υπήρχαν τότε πάρα πολλές καλιακούδες στο Βελεστίνο και προκαλούσαν ζημιές στα καλαμπόκια και τα φασόλια (τα φύτρα). Κατιάζανε στο μεγάλο κυπαρίσσι κοντά στο Ρολόι και στο επίσης άλλο μεγάλο στα «Μνήματα». Το μονότονο και κακόηχο κρώξιμό τους λίγο πριν βραδιάσει ακουγόταν σε όλη την κωμόπολη. Στόχος μας με τα αυγά ήταν ο «Χαραλαμπάκης» (Χαράλαμπος Βλαχογιάννης), ένας μοναχικός τύπος, ηπειρώτικης καταγωγής, καταλύσας άγνωστον πώς και πότε στο Βελεστίνο. Σύχναζε στην «αγορά», τελών συχνά υπό την επήρειαν του οίνου. Ήταν ολιγομίλητος και φημιζόταν για τις «ατάκες» του. Όταν πρωτοαντίκρυσε τον νεοαφιχθέντα στο Βελεστίνο ειρηνοδίκη, που είχε μεγάλη και γαμψή μύτη, αναφώνησε: «Όπα, μας ήρθαν τα ανοιξιάτικα λελέκια». Θύμα των αυγών ήταν και ο «Μούμουλος»[6], ο οποίος ήταν αλκοολικός και από το μεσημέρι και μετά συνήθως μεθυσμένος. Βρέθηκε και αυτός στο Βελεστίνο κάτω από άγνωστες συνθήκες και αιτίες και ήταν γνωστός με το προαναφερόμενο παρατσούκλι του. Το πραγματικό του όνομα ήταν Κωνσταντίνος Καλαντζής. Στεγαζόταν χειμώνα-καλοκαίρι σε μια αποθήκη κοντά στον «Ταμπάχανα» έχοντας συντροφιά τον «μόρτη», ένα υπάκουο σκυλάκι που τον ακολουθούσε παντού. Όταν ήταν νηφάλιος έκανε τον μαραγκό.

Ο «Ταμπάχανας» ήταν μια μικρή αβαθής κοιλότητα τροφοδοτούμενη με το νερό του Κεφαλόβρυσου από τον έναν μυλαύλακα εκ των δύο που ξεκινούσαν από το Κεφαλόβρυσο (Ο άλλος ήταν αυτός που είχε κατεύθυνση προς τον μύλο του Μπαλαμώτη)[7]. Στον «Ταμπάχανα» πλένανε οι νοικοκυρές τα ρούχα, τα πιατικά, τους τεντζερέδες κλπ. Και οι κρεοπώληδες σφάζανε τα ζώα στο εκεί Κοινοτικό Σφαγείο. Στον Ταμπάχανα συχνάζαμε τα καλοκαίρια κι εμείς οι πιτσιρικάδες να παίξουμε με το νερό. Ένας άλλος αγοραίος τύπος ήταν ο Σπύρος. Γηγενής με κάποια πνευματική αναπηρία, απότοκο παιδικής ασθένειας, όπως έμαθα, και ήταν ένας φιλήσυχος άνθρωπος. Έκανε θελήματα και δεν ανεχόταν τις τερατολογίες που σκοπίμως του έλεγαν οι θαμώνες της αγοράς για να προκαλέσουν και απολαύσουν τις οργισμένες αντιδράσεις του, που του ανέβαζαν το αίμα στο κεφάλι. Κουβαλούσε σε τενεκέδες νερό από το Κεφαλόβρυσο για το καφενείο του πατέρα μου

6 Φωτογραφία των Χαραλαμπάκη και Μούμουλου δημοσιεύθηκε στην εφημ. *ΦΩΝΗ ΤΟΥ ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ*, αρ. φύλ. 44, Οκτώβριος 1989, σελ. 3.

7 Για τους νερόμυλους του Βελεστίνο βλ. Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, «Υδροκίνητες βιοτεχνίες στο Βελεστίνο», *Υπέρεια*, τόμ. 1, *Πρακτικά Ά Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» (Βελεστίνο 1996)*, Αθήνα 1990, σελ. 161-325.

και με αισθανόταν φίλο του. Το ίδιο κι εγώ. Πέθανε ξαφνικά από εγκεφαλικό, όπως έμαθα, διότι ο θάνατος του συνέβη όταν είχα φύγει από το Βελεστίνο.

Επειδή παραπάνω έγινε λόγος για μεταφορά του νερού στο καφενείο από το Κεφαλόβρυσο χρειάζεται να διευκρινιστεί ότι στα χρόνια εκείνα που αναφέρομαι δεν υπήρχε στο Βελεστίνο δίκτυο ύδρευσης. Τα νοικοκυριά εξυπηρετούνταν με το κουβάλημα του νερού σε στάμνες από το Κεφαλόβρυσο και μερικά πηγάδια, τα δε καφενεία και οι ταβέρνες με παρόμοιο τρόπο. Κουβαλώντας στο σπίτι οι νοικοκυρές το πόσιμο νερό καθώς και αυτό που χρειαζόταν για τη λάτρα, έβρισκαν την ευκαιρία να ανταλλάξουν (στο Κεφαλόβρυσο και τα πηγάδια) και δύο κουβέντες, να μάθουν τα νέα και να κουτσομπολέψουν. Τα καφενεία και οι ταβέρνες τα καλοκαίρια, για να έχουν κρύο νερό το διατηρούσαν σε ψυγεία, τις παγωνιέρες, με πάγο που τον έφερνε με τη σούστα του ο Β. Καραγκιόζογλου από το Βόλο. Στις παγωνιέρες διατηρούσαν και τις λεμονάδες (άλλα αναψυκτικά δεν θυμάμαι να υπήρχαν, ούτε μπύρες). Ο Β. Κ. εκτελούσε δρομολόγια καθημερινά, εκτός Κυριακών, μεταφέροντας τις παραγγελίες των καταστηματαρχών.

Κάθε αρχές Φθινοπώρου κατεβαίναμε στο ρουμάνι και μαζεύαμε από τις λοτομπριές τα λοτόμπρα, πιο μικρά στο μέγεθος από τα βύσσινα, των οποίων ο καρπός, ελάχιστος, ήταν γλυκόστυφος και είχαν ένα κουκούτσι στο κέντρο. Τα μασούσαμε πολλά μαζί και τα κουκούτσια τα εκτοξεύαμε χάριν παιδιάς με τα «καλάμια», τον επάνω τρύπιο βλαστό του καλαμιού. Όταν πλησίαζαν οι αποκριές μαζεύαμε κάτω στους μπαξέδες τις ξεραμένες ντοματιές και φασουλιές που τις καίγαμε στους μαχαλάδες και τις γειτονιές το βράδυ της τελευταίας Κυριακής και χορεύαμε γύρω από τις φωτιές τραγουδώντας.

Κάθε 8 του Σεπτέμβρη, με εξαίρεση τα χρόνια της κατοχής, γινόταν «Μεγάλη Εμποροπανήγυρις και Ζωοπανήγυρις»[8] με αναγγελία της στις εφημερίδες του Βόλου «Ταχυδρόμος» και «Θεσσαλία» και με αφίσες. Διαρκούσε τρεις ημέρες, αλλά όταν η έναρξη της συνέπιπτε με Τετάρτη ή Πέμπτη, διαρκούσε περισσότερο. Έρχονταν έμποροι κυρίως από τις πόλεις της Θεσσαλίας και εξέθεταν τα εμπορεύματα τους (υφάσματα, οικοσκευές, παπούτσια, παιχνίδια, είδη προικός), έβρισκε κανείς σε μεγάλη ποικιλία υφαντά μάλλινα, όπως κλινοσκεπάσματα (φλοκάτες, καρπέτες, βελέντζες), στρωσίδια (κιλίμια, χαλιά) σεντόνια κλπ. Στήνονταν παράγκες και σκηνές με διάφορα θεάματα (φίδια και διάφορα άλλα περίεργα ζώα), ταχυδακτυλουργοί επεδείκνυαν τις ικανότητες τους, το «πανόραμα» με τους ουρανοξύστες και τις μεγάλες γέφυρες της Αμερικής, «ο γύρος του θανάτου», «οι κούνιες», οι λοταρίες κλπ., τραπεζάκια με κόκκινα ζαχαρωμένα φιρίκια μήλα, το «μαλλί της γριάς» και βεβαίως με τον απαραίτητο σε κάθε παζάρι, τον φαρσαλινό χαλβά. Την παραμονή κατέφθαναν από διάφορες περιοχές της Θεσσαλίας αγρότες με ζώα που εξυπηρετούσαν γεωργικές ανάγκες, όπως άρωση, μεταφορές γεωργικών προϊόντων, έλξη τροχοφόρων κλπ. και συγκεκριμένα αλόγων, ημιόνων και όνων, με σκοπό να τα πουλήσουν, να τα ανταλλάξουν κλπ. Η συγκέντρωση των ζώων γινόταν στα «Αλώνια», εκεί όπου σήμερα είναι τα στάδιο και η ζωοπανήγυρις διαρκούσε δύο το πολύ ημέρες. Λέγανε ότι ήτανε από τις σημαντικότερες.

Ένα χαρακτηριστικό των προπολεμικών και μεταπολεμικών χρόνων στα χωριά και τις κωμοπόλεις ήταν η κάλυψη των οικογενειακών αναγκών με ζαρζαβατικά από την καλλιέργεια τους στους κήπους, με το κρέας, το γάλα από τη συντήρηση ζώων κλπ. Τέ-

8 Βλ. Παναγιώτη Καμηλάκη, «Η εμποροπανήγυρη και η εβδομαδιαία αγορά του Βελεστίνου: Λαογραφική και ιστορική θεώρηση», *Υπέρεια*, τόμ. 3, *Πρακτικά Γ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», (Βελεστίνο 1997)*, Αθήνα 2002, σελ. 335-361.

τοια ήταν και η περίπτωση συντήρησης χοιρινών. Κρατούσε αρκετούς μήνες και τα σφάζανε κοντά στα Χριστούγεννα. Το βάρος τους έφθανε και τις 120 οκάδες και το κρέας τους, όπως και το λίπος, το διατηρούσαν σε τενεκέδες, διότι τότε ψυγεία δεν υπήρχαν. Θυμάμαι τη συντήρηση σε τενεκέδες των «τσιγαρίδων», δηλ. ξεροτηγανισμένων κομματιών χοιρινού λίπους των οποίων η κατανάλωση διαρκούσε μέχρι το Πάσχα.

Στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια έρχονταν κατά τη διάρκεια του χειμώνα στο Βελεστίνο περιοδεύοντες θίασοι, τα μπουλούκια, που έδιδαν παραστάσεις σε αίθουσες των καφενείων. Στα μπουλούκια αυτά συμμετείχαν ηθοποιοί που μετά πάροδο ετών είδα μερικούς σε κινηματογραφικές ταινίες και σε σήριαλ στην τηλεόραση. Τα συνηθισμένα παιχνίδια μας ήταν τα «κουινάκια», δηλ. χωμάτινες μπαλίτσες διαφόρων χρωμάτων, οι γυάλινες μπαλίτσες (οι γυαλίτσες), η «μπίκα», το «μπιζ», η «γκαμήλα» («γαιδούρα»), η «τσίλικα» («τσιλίκι»), η «σφούρλα («σβούρα») το στεφάνι, τα «βασιλιάδια», δηλ. τα κότσια[9]. Θυμάμαι μια χαρακτηριστική φράση του παίκτη στα «βασιλιάδια» «Μπει μανάμαρ' μπέι», που σήμαινε να σταθεί το βασιλιάδι σε τέτοια θέση, ώστε να του χαρίσει τη νίκη. Όταν παίζαμε παίρναμε μαζί μας και μια φέτα ψωμί πασπαλισμένη από τη μια πλευρά με βρεγμένη ζάχαρη για να συγκρατείται στο ψωμί. Η φέτα των άλλων μας φαινόταν νοστιμότερη και γι' αυτό κάναμε ανταλλαγή. Κατά καιρούς γινόταν και πετροπόλεμος ανάμεσα στους Γκραίκους (Γραικούς) και Βλάχους. Ένα επικίνδυνο «παιχνίδι» που κρατούσε από παλιά και συχνά είχε τραυματισμούς.

Οι μόνες σχολικές εκδρομές που θυμάμαι είναι αυτές που κάναμε πηγαίνοντας στο «Κιούγκι», στη Χλόη, στον Αγ. Γεώργιο και σε μερικά άλλα κοντινά μέρη εφοδιασμένοι με ψωμί, κεφτέδες, βρασμένα αυγά και άλλα φαγώσιμα. Ελάχιστοι ήταν τότε οι θόρυβοι στο Βελεστίνο και ο παραμικρότερος γινόταν αντιληπτός. Ανάμεσα σ' αυτούς ο κτύπος του σφυριού στο αμόνι στα πέντε, αν δεν κάνω λάθος, καροποιεία, προπαντός, όμως, ο γλυκός ήχος από το «Ρολόι της πόλεως», όπως το λέγαμε, που κτυπούσε τις μισές και τις ολόκληρες ώρες. Το Ρολόι ήταν μαζί με το Κεφαλόβρυσο το «σήμα κατατεθέν» της κωμόπολης. Ήταν ψηλός πύργος από πέτρα, σε περίοπτη θέση (εκεί που είναι και το σημερινό), με τέσσερα μεγάλα «μάτια» επιχρισμένα με άσπρο σμάλτο, που κοιτούσαν στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα. Είχε για στέγη ένα τρούλο και για στέμμα μια φωλιά λελεκιών. Σχετικά με το Ρολόι θυμάμαι το εξής ωραίο περιστατικό. Συνήθιζε η δασκάλα μας να αναθέτει σε συμμαθητή μας, καθήμενο σε θρανίο κοντά στην πόρτα της αίθουσας, να συμβουλεύεται εξερχόμενος της αίθουσας το Ρολόι και να της λέει την ώρα. Μια μέρα στην ώρα του μαθήματος τον ρώτησε τι μας είπε την προηγούμενη στο μάθημα της γεωγραφίας, για να λάβει την αποστομωτική απάντηση «Εγώ, κυρία, είμαι για την ώρα»!

III. Γυμνασιακά και φοιτητικά χρόνια

Το 1947 ο Νικόλαος Σίγουρας συνέχισε τις σπουδές του στο Α΄ Γυμνάσιο Βόλου (ακόμη δεν λειτουργούσε Γυμνάσιο στο Βελεστίνο, άρχισε το σχολικό έτος 1952-53)[10]. Τις σπουδές τους στο Γυμνάσιο και στη Μέση Εμπορική Σχολή Βόλου συνέχισαν άλλοι 15

9 Για μερικά από αυτά τα παιχνίδια έχει γίνει αναφορά από τον Δημήτριο Καραμπερόπουλο στην *ΦΩΝΗ ΤΟ ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ*, αρ. φύλ. 30, Ιούλιος 1987, «Η Μπίκα», αρ. φύλ. 31, Σεπτ. 1987, «Η ψηλή γκαμήλα», αρ. φύλ. 32, «Τσιλίκη», αρ. φύλ. 34, Τα βασιλιαδια».

10 Για το Γυμνάσιο του Βελεστίνου βλ. Μαργαρίτα Παπαϊωάννου, «Το χρονικό της ίδρυσης του Γυμνασίου Βελεστίνου. Επέτειος 50 χρόνων», *Υπέρεια*, τόμ. 4, *Πρακτικά Δ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» (Βελεστίνο 2003),* Αθήνα 2006, σελ. 435-442.

περίπου συμμαθητές του. Μπήκε οικότροφος σε επταμελή οικογένεια στη Ν. Ιωνία Βόλου. Η συγκοινωνία Βόλου-Βελεστίνου γινόταν σιδηροδρομικώς και με δύο λεωφορεία ιδιωτών, των οποίων τα δρομολόγια ήταν μία φορά την ημέρα από Δευτέρα μέχρι και Σάββατο. Όταν τελείωνε η σχολική χρονιά, τις διακοπές του τις περνούσε στο Βελεστίνο, βοηθώντας τον πατέρα του στο καφενείο. Αυτό γινόταν και στις μεγάλες γιορτές. Το καφενείο εκείνα τα χρόνια ήταν το «τοπικό κοινοβούλιο» όπου καθημερινά και προπαντός τις πρωινές ώρες γίνονταν ατέλειωτες συζητήσεις για όλα τα θέματα της επικαιρότητας, γνωστά από τις δύο καθημερινές εφημερίδες του Βόλου «Ταχυδρόμος» και «Θεσσαλία». Πρωταγωνιστές στις συζητήσεις ώριμοι στην ηλικία θαμώνες, «παντογνώστες», ικανοί να εκφέρουν άποψη επί παντός επιστητού, για οικονομικά θέματα, θέματα εξωτερικής πολιτικής και πολλά άλλα.

Από τη θητεία του στο καφενείο αποκόμισε πράγματα ωφέλιμα για τη μετέπειτα ζωή του. Από απλούς ανθρώπους, που μόχθησαν στον βίο τους έμαθε να εκτιμά και να κατανοεί σ' ένα βαθμό τον άνθρωπο. Μεταξύ Ν. Ιωνίας και Βόλου υπήρχε αστική συγκοινωνία, αλλά σπανίως τη χρησιμοποιούσε. Παρέα μαζί με άλλους μαθητές και με κρεμασμένο από τη σάκα με σπάγγο το αλουμινένιο κυπελάκι για το γάλα από σκόνη, που τους χορηγούνταν κάθε πρωί στο γυμνάσιο, πήγαινε σ' αυτό με τα πόδια και αυτό γινόταν μέχρι την 6η Οκταταξίου, όταν ο πατέρας του σε επιβράβευση των καλών επιδόσεων του στα μαθήματα, του αγόρασε ένα μεταχειρισμένο ποδήλατο. Ήταν μαθητής του «λίαν καλώς» και αγαπούσε περισσότερο τα θεωρητικά μαθήματα. Στην τελευταία τάξη πήγε μία-δύο φορές στην αίθουσα συνεδριάσεων του δικαστηρίου, που ήταν στο δρόμο του, και παρακολούθησε δίκες. Είχε από τότε δείξει ενδιαφέρον για τη «Δικαιοσύνη» και πριν ακόμη τελειώσει το Γυμνάσιο είχε πάρει την απόφαση να δώσει εξετάσεις για τη Νομική. Τα πράγματα, βέβαια, από οικονομικής απόψεως ήταν δύσκολα, αλλά οι γονείς του ήταν αποφασισμένοι να τον συνδράμουν οπωσδήποτε στις περαιτέρω σπουδές του.

Τέλειωσε το Γυμνάσιο τον Ιούνιο του 1953 και άρχισε την προετοιμασία του για τις εισαγωγικές στη Νομική Αθηνών. Η προετοιμασία δεν ήταν άλλη από το διάβασμα στο πατρικό σπίτι τις ώρες που δεν βοηθούσε στο καφενείο. Επέτυχε στις εξετάσεις και μαζί με άλλους δύο συμμαθητές του από το Γυμνάσιο νοίκιασαν ένα δωμάτιο στα «Τουρκοβούνια» του Γκύζη. Ο ένας είχε περάσει στη Φιλοσοφική και ο άλλος στη Φυσικομαθηματική. Τις περισσότερες φορές κατέβαιναν στη Σόλωνος για τα μαθήματα και στην Ιπποκράτους για διάβασμα στην Πανεπιστημιακή Λέσχη με τα πόδια. Η Λέσχη διέθετε και θέρμανση οπότε ήταν ελκυστικότερη από το παγωμένο δωμάτιο. Ένα μέρος από τα έξοδα για το φαγητό στο εστιατόριο της Λέσχης το κάλυπταν τα κουπόνια «απορίας». Εκτός Λέσχης, το φαγητό ήταν «βερεσέ» στην ίδια πάντοτε ταβέρνα στην πλατεία Γκύζη και η αποπληρωμή γινόταν όταν κατέφθανε το έμβασμα των γονιών. Το «μενού» περιλάμβανε συνήθως «μία σκέτο από γιουβέτσι», φασολάδα, φασόλια γιαχνί και φέτα τυρί με μπόλικο ψωμί. Τον Αύγουστο 1956 πέθανε η μητέρα του από καρκίνο και δεν πρόλαβε να τον καμαρώσει πτυχιούχο. Έξι χρόνια μετά ο πατέρας του συνήψε δεύτερο γάμο και πέθανε το 1973. Στις 8 Μαρτίου 1957 που έγινε στο Βελεστίνο μεγάλος σεισμός[11] (6,8 Ρίχτερ) ήταν στην Αθήνα και πληροφορήθηκε τη φρίκη της καταστροφής (τα κτίσματα - καταστήματα και σπίτια - που καταστράφηκαν, ανήλθαν σε τουλάχιστον 1200). Την Νο-

11 Βλ. Αλέξανδρος Απ. Παπαγεωργίου, «Ο καταστρεπτικός σεισμός του 1957 στο Βελεστίνο. Συνοπτικη αναφορά μετά πενήντα χρόνια», *Υπέρεια*, τόμ. 5, *Πρακτικά Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» (Βελεστίνο 2007)*, Αθήνα 2010, σελ. 243-254.

μική την τελείωσε κανονικά το 1958 (μία μόνο φορά «κόπηκε» στο μάθημα της Ποινικής Δικονομίας). Όταν τον Ιανουάριο 1959 παρουσιάστηκε στο κέντρο εκπαίδευσης Κορίνθου διαπιστώθηκε ότι πάσχει από Τ.Β.C. δεξιάς υποκλειδίου και μετά διετή αναβολή τον Μάιο 1961 κρίθηκε απολυτέος.

IV. Δικηγόρος και εν συνεχεία εισαγγελικός λειτουργός

Γράφτηκε ως ασκούμενος δικηγόρος στο Δικηγορικό Σύλλογο Αθηνών το 1959 και τον Δεκέμβριο 1961 διορίσθηκε δικηγόρος στο Πρωτοδικείο Βόλου. Όντας ασκούμενος δικηγόρος στην Αθήνα δούλεψε σε φροντιστήριο για φοιτητές της Ανωτάτης Εμπορικής (Α.Σ.Ο.Ε.Ε) και δίδαξε Αστικό και Εμπορικό Δίκαιο. Παράλληλα, έκανε ιδιαίτερα μαθήματα σε φοιτητή της Παντείου Σχολής και η αμοιβή του από τη δουλειά αυτή κάλυψε επαρκώς τα βιοποριστικά του έξοδα και τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκε για να αντιμετωπίσει, ευτυχώς με επιτυχία, το πρόβλημα της υγείας του. Τότε για πρώτη φορά άρχισε να ασχολείται με την εκμάθηση των γερμανικών από «Μέθοδο άνευ διδασκάλου». Θα ήθελε να είχε ασχοληθεί συστηματικότερα με την εκμάθηση ξένης γλώσσας. Πάντως ως αντεισαγγελέας Πρωτοδικών αργότερα (1975) συμπλήρωσε της γνώσεις της γερμανικής γλώσσας ώστε μπόρεσε να λάβει από το Υπουργείο Δικαιοσύνης εκπαιδευτική άδεια ενός έτους για τη Γερμανία (Μόναχο).

Στο Βόλο άσκησε δικηγορία για τέσσερα περίπου χρόνια και επειδή διαπίστωσε ότι η δικηγορία δεν του ταιριάζει, έδωσε εξετάσεις για το Δικαστικό Σώμα, και ειδικότερα την 1 Μαρτίου 1965 έλαβε μέρος σε διαγωνισμό Ειρηνοδικών. Μετά την επιτυχία του στον διαγωνισμό αυτό, διορίσθηκε Ειρηνοδίκης Αρακυνθίων με έδρα τον Προυσσό Ευρυτανίας και ανέλαβε υπηρεσία την 21 Ιανουαρίου 1966. Ακολούθως διορίσθηκε Εισαγγελικός παρά Πρωτοδίκαις Πάρεδρος μετά από διαγωνισμό διενεργηθέντα την 30 Νοεμβρίου 1967 και τοποθετήθηκε στην Εισαγγελία Πρωτοδικών Ιωαννίνων. Προαχθείς σε Αντεισαγγελέα Πρωτοδικών τοποθετήθηκε στην Εισαγγελία Πρωτοδικών Καλαμάτας και ανέλαβε υπηρεσία την 12 Φεβρουαρίου 1969. Στη θέση αυτή παρέμεινε μέχρι την 26ην Φεβρουαρίου 1972 μετατεθείς στην Εισαγγελία Πρωτοδικών Αθηνών, όπου και παρέμεινε επί πέντε περίπου χρόνια, με εξαίρεση τον χρόνο της εκπαιδευτικής του άδειας, διάρκειας ενός έτους (Σεπτέμβριος 1976 - Ιούνιος 1976) στη Γερμανία, όπου παρακολούθησε δικαστηριακή πρακτική στα Δικαστήρια του Μονάχου και μαθήματα Ποινικού Δικαίου στη Νομική Σχολή του εκεί Πανεπιστημίου.

Τον Οκτώβριο 1976 πήρε προαγωγή σε Εισαγγελέα Πρωτοδικών και τοποθετήθηκε στην Εισαγγελία Πρωτοδικών Σάμου, όπου παρέμεινε ένα χρόνο (Νοέμβριος 1976-Δεκέμβριος 1977) μετατεθείς κατόπιν αιτήσεως του στην Εισαγγελία Πρωτοδικών Εδέσσης, όπου παρέμεινε επί έξι περίπου χρόνια. Στην Αθήνα επανήλθε τον Σεπτέμβριο 1983 και ανέλαβε καθήκοντα Εισαγγελέα Ποινικής Δίωξης με πράξη του προϊσταμένου της Εισαγγελίας Πρωτοδικών. Τον Σεπτέμβριο 1984 πήρε προαγωγή σε Αντεισαγγελέα Εφετών και τοποθετήθηκε στο Εφετείο Δωδεκανήσου με έδρα τη Ρόδο, όπου και παρέμεινα επί ένα και πλέον έτος. Τον Φεβρουάριο 1985 μετατέθηκε με αίτηση του στο Εφετείο Θεσσαλονίκης. Εκεί παρέμεινε δέκα περίπου μήνες και ακολούθως μετατέθηκε με αίτηση του στην Αθήνα, όπου και παρέμεινε μέχρι που πήρε προαγωγή σε Εισαγγελέα Εφετών κατά μήνα Απρίλιο 1996, τοποθετηθείς στην Εισαγγελία Εφετών Κερκύρας. Εκεί παρέμεινε επί ένα περίπου χρόνο, επανελθών κατόπιν αιτήσεως του στην Αθήνα, όπου υπηρέτησε ως Εισαγγελέας Εφετών μέχρι τη συνταξιοδότηση μου την 30 Ιουνίου 2002.

Αξίζει να σημειωθεί πως ο Νικόλαος Σίγουρας είχε αποφασίσει να δώσει εξετάσεις για το Δικαστικό Σώμα από το πρώτο έτος της δικηγορίας, αλλά λόγω της πολιτικής αστάθειας που επικρατούσε από το 1962 και μετά με τον Ανένδοτο Αγώνα που είχε κηρύξει ο αρχηγός της Ένωσης Κέντρου Γ. Παπανδρέου, η προκήρυξη των διαγωνισμών καθυστέρησε αρκετά. Όταν πήρε τον διορισμό του για ειρηνοδίκης, πέρασε από το απέναντι, του γραφείου του, καφενείο του κυρ Σπύρου για να τον αποχαιρετήσει. Ο κυρ Σπύρος πριν ασχοληθεί με τη δουλειά του καφετζή, έκανε για χρόνια στη χωροφυλακή. Του ευχήθηκε καλή σταδιοδρομία και τις ευχές του τις επισφράγισε με τον εξής εμπιστευτικό λόγο του: «Να ξέρεις πάντως κυρ Νίκο ότι σ' εκτίμησα τόσο, που όταν με ρώτησαν από την ΄΄Ασφάλεια΄΄ τι άνθρωπος είσαι και ποιες εφημερίδες διαβάζεις τους είπα τα καλλίτερα λόγια και ότι είσαι εθνικόφρων!. Πάλι καλά είπα μέσα μου που ήρθαν έτσι τα πράγματα και υπήρξα πελάτης του κυρ Σπύρου και όχι του συναδέλφου του στην άλλη γωνία».

Τον Ιούνιο 1966 παντρεύτηκε τη γυναίκα του Μαίρη (απεβίωσε το 2014) με την οποία απέκτησε δύο παιδιά, ένα αγόρι και ένα κορίτσι (και τέσσερα εγγόνια). Τις καλλίτερες οικογενειακές αναμνήσεις τις έχει από την Έδεσσα, τα πολλά νερά της οποίας του θύμιζαν την πατρίδα του με τα νερά του Κεφαλόβρυσου, τους νεραύλακες, τους νερόμυλους, τις ντριστέλες και τα μαντάνια, καθώς και τους καταπράσινους μπαξέδες. Στην Έδεσσα πήγε τον Ιανουάριο του 1978 και η πρώτη εικόνα που αποκόμισε είναι αυτή του μπάρμπα-Τάσου, που πουλούσε γάλα χύμα από σπίτι σε σπίτι. Έγινε πελάτης του. Εκεί χάρηκαν περισσότερο και τα παιδιά του, παίζοντας στις αλάνες.

Ως Εισαγγελικός Λειτουργός υπηρέτησε τη Δικαιοσύνη για 36 και πλέον χρόνια και εξ αυτών 23 περίπου χρόνια έδρα του υπήρξε η Αθήνα. Στη σταδιοδρομία του πέρα από το χειρισμό πλειάδων καθημερινών υποθέσεων υπήρξαν αρκετές υποθέσεις, οι οποίες είτε απασχόλησαν τη δημοσιότητα (λόγω ιδίως και της εμπλοκής σ' αυτές επωνύμων προσώπων του πολιτικού βίου της χώρας) είτε είχαν άλλες ιδιαιτερότητες. Ήδη στην αρχή της σταδιοδρομίας του χειρίστηκε υπόθεση στην οποία χρειάστηκε να δείξει δικαστικό σθένος. Ως εισαγγελέας Πλημ/κών Εδέσσης άσκησε κατά συναδέλφου του, ποινική δίωξη για κατάχρηση εξουσίας, επειδή παρέπεμψε στο ακροατήριο του Τριμ. Πλημ/κείου 41 πολίτες με την κατηγορία ότι απέτρεψαν τους εκλογείς να ασκήσουν το εκλογικό τους δικαίωμα στις δημοτικές εκλογές της 15 Οκτωβρίου 1978, γεγονός που ουδόλως προέκυπτε. Αντιθέτως, εκείνο που αναμφισβήτητα προέκυπτε είναι ότι οι παραπάνω παραπεμφθέντες προέτρεψαν τους εκλογείς να ψηφίσουν τον συνδυασμό τους, καταψηφίζοντες τους δυο άλλους αντίπαλους, όπως συμβαίνει να γίνεται στις εκλογές. Παρόλο που μετά τη διενέργεια κύριας ανάκρισης πρότεινε να μη γίνει κατ' αυτού κατηγορία λόγω αμφιβολιών για την ύπαρξη του απαιτούμενου για την εξ υποκειμένου θεμελίωση του εγκλήματος της κατάχρησης εξουσίας άμεσου δόλου στον κατ/νο, ασκήθηκε εναντίον του πειθαρχική αγωγή από τον Εισαγγελέα Εφετών Θεσσαλονίκης για «μη αξιοπρεπή συμπεριφορά εντός της Υπηρεσίας». Το πρωτοβάθμιο Συμβούλιου του Αρείου Πάγου τον απήλλαξε όχι όμως και το δευτεροβάθμιο στο οποίο ο Υπουργός Δικαιοσύνης άσκησε έφεση. Ωστόσο αυτό ουδόλως έκαμψε την προσωπική του ανεξαρτησία (ακόμη και έναντι των ιεραρχικών δομών της εισαγγελικής αρχής) ούτε και την πεποίθησή του ότι και «οι κρίνοντες κρίνονται». Ιδίως από τη θητεία του στην Αθήνα σταχυολογούνται ενδεικτικά ορισμένες υποθέσεις στις οποίες διακρίνεται ευθυκρισία, προσπάθεια αναζήτησης των πραγματικών διαστάσεων των ζητημάτων με κριτήριο το Νόμο και χωρίς επηρεασμό από τις σειρήνες της δημοσιότητας ή της «κοινής γνώμης»:

α) Τον Ιανουάριο 1984 πραγματοποιήθηκε συγκέντρωση φίλων του καθεστώτος της 21ης Απριλίου σε κεντρικό ξενοδοχείο της Αθήνας και κατ' αυτήν ακούστηκε από τα μεγάφωνα μήνυμα του φυλακισμένου ηγέτη της χούντας Γ. Παπαδόπουλου με προσωπικές του απόψεις και εκτιμήσεις για την πολιτική και οικονομική κατάσταση της χώρας και επικρίσεις κατά της τότε κυβέρνησης. Η Γενική Ασφάλεια της Αθήνας υπέβαλε στον Εισαγγελέα Πλημ/κών αναφορά για πρόκληση ανησυχίας και φόβου στους πολίτες, βιαιοπραγίες εναντίον αλλήλων, διχόνοια κ.λπ. και ζήτησε να ενεργηθούν τα νόμιμα. Την αναφορά αυτή την έθεσε στο αρχείο με την αιτιολογία, συν τοις άλλοις, ότι ο φυλακισμένος Γ. Παπαδόπουλος είναι αδύναμος, παρ' όσα λέει, να επαναλάβει όσα έπραξε στο παρελθόν και η συντεταγμένη πολιτεία δεν έχει λόγους ν' ανησυχεί. Αν αντίθετα είχε με «ευκολία» ασκήσει ποινική δίωξη θα περνούσε το αντίθετο μήνυμα και όχι αυτό που έγραψε η εφημερίδα Έθνος στις 22 Απριλίου 1984 «αδύναμος πια ο αρχιπραξικοπηματίας Γ. Παπαδόπουλος, κατά τον εισαγγελέα Ν. Σίγουρα. Τόσο αδύναμος που δεν είναι σε θέση ό,τι και να λέει - πίσω από τα κάγκελα - να ανησυχήσει κανένα».

β) Στις 29 Μαρτίου 1984 η εφημερίδα *Ταχυδρόμος* των Αθηνών χαρακτηρίζει τον Νικόλαο Σίγουρα «πρόσωπο της ημέρας» για την πρωτοβουλία του να παραγγείλει αυτεπάγγελτα προανακριτική έρευνα αναφορικά με την κρατική βιομηχανία παραγωγής οπλικών συστημάτων και πυρομαχικών (ΠΥΡΚΑΛ), της οποίας τη διοίκηση ασκούσαν στελέχη του τότε κυβερνώντος κόμματος, μεμφόμενα από τις εφημερίδες για κακοδιαχείριση και παράνομες δραστηριότητες.

γ) Τον Μάρτιο 1992 πουλήθηκε η τσιμεντοβιομηχανία ΑΓΕΤ-ΗΡΑΚΛΗΣ, της οποία το πλειοψηφικό πακέτο μετοχών κατείχε η Εθνική Τράπεζα, σε ιταλική εταιρεία και επειδή υπήρξαν καταγγελίες για αδιαφανείς κατά την πώληση διαδικασίες και ζημία του Ελληνικού Δημοσίου ανερχόμενη σε δισεκατομμύρια δρχ., ασκήθηκε αυτεπάγγελτα ποινική δίωξη για απιστία σε βάρος του Δημοσίου και λόγω της σοβαρότητας της υπόθεσης η ολομέλεια Εφετών Αθηνών αποφάσισε τη διενέργεια κυρίας ανάκρισης από τρεις εφέτες ανακριτές και ως επόπτης εισαγγελέας ορίστηκε από τον προϊστάμενο της Εισαγγελίας Εφετών Αθηνών ο Νικόλαος Σίγουρας, έχοντας τότε τον βαθμό του αντεισαγγελέα Εφετών. Η υπόθεση αυτή απασχόλησε επί πολύ την κοινή γνώμη και λόγω και της φημολογούμενης εμπλοκής σ' αυτή πολιτικών προσώπων επελήφθη τότε η Βουλή, στην οποία είχε σταλεί ο σχετικός φάκελος, αρμόδια ν' αποφασίσει ως προς αυτά τη σύσταση ή μη προανακριτής επιτροπής (βλ. εφημερίδα *Τα Νέα,* 19.5.1994).

δ) Μετά από δημοσιεύματα των εφημερίδων για κακοδιαχείριση στην Τράπεζα Κρήτης ο Εισαγγελέας του Αρείου Πάγου απέστειλε στον προϊστάμενο της Εισαγγελίας Εφετών Αθηνών έγγραφο, ζητώντας τη διενέργεια των νομίμων. Κατόπιν εντολής του τελευταίου, ο Νικόλαος Σίγουρας ανέλαβε τη διενέργεια σχετικής προκαταρκτικής εξέτασης και μετά το πέρας αυτής τον Φεβρουάριο 1995 συνέταξε πόρισμα με την επισήμανση ότι ο προσωρινός Επίτροπος της Τράπεζας Κρήτης αν και γνώριζε ότι η κεφαλαιουχική θέση αυτής ήταν μηδενική και οι ζημιές διογκώνονταν συνεχώς, προέβαινε σε περιττές και αδικαιολόγητες δαπάνες, οι οποίες εν γνώσει του προκαλούσαν πρόσθετη ζημία στην περιουσία της Τράπεζας. Το πόρισμα αυτό εστάλη στον προϊστάμενο της Εισαγγελίας Πρωτοδικών Αθηνών για τα περαιτέρω νόμιμα (Εφημερίδα *ΈΘΝΟΣ* 24-2-1995).

ε) Άλλη μια περίπτωση, που για αρκετό διάστημα ήταν το κυρίαρχο θέμα της ημέρας στα πρωτοσέλιδα των εφημερίδων και απασχολούσε ως τέτοιο την κοινή γνώμη, ήταν η περίπτωση της χορήγησης στις αρχές του 1995 από τον υπουργό Τουρισμού άδειας εγκατάστασης και λειτουργίας καζίνο στην περιοχή του Φλοίσβου στο Φάληρο.

Για το θέμα αυτό διενήργησε προκαταρκτική εξέταση μετά από εντολή του Εισαγγελέα Αρείου Πάγου και τον Ιούνιο 1996 συνέταξε πολυσέλιδο πόρισμα, στο οποίο επεσήμανε ότι η χορηγηθείσα από τον υπουργό Τουρισμού άδεια εγκατάστασης και λειτουργίας καζίνο στον Φλοίσβο είναι παράνομη, διότι με αυτή προβλέπεται η ανέγερση κτιριακών κ.λπ. εγκαταστάσεων σε χώρους που έχουν καθορισθεί από τις διατάξεις του ν. περί του Ρυθμιστικού Σχεδίου της ευρύτερης περιοχής της Αθήνας ως χώροι πρασίνου και ως αρχαιολογικοί χώροι. Η κυβέρνηση αναγκάστηκε μετά τον κοινωνικό σάλο να ανακαλέσει την παράνομη, ως άνω, απόφαση, αποκαθιστώντας τη νομιμότητα και ν' αποτραπεί έτσι η φυσική αλλοίωση ενός τμήματος της πανέμορφης παραλίας του Φλοίσβου (βλ. *Ελευθεροτυπία,* 21-6-1996).

στ) Στις 22 Ιουλίου 1997 γυναίκα έγγαμος και μητέρα ενός τέκνου, σκότωσε στη Ν. Σμύρνη Αττικής αρχιμανδρίτη πυροβολώντας τον με πιστόλι οκτώ φορές σε καίρια σημεία του σώματος του. Η δολοφονία του ιερωμένου ήταν για αρκετό καιρό πρωτοσέλιδο στις εφημερίδες και πρώτο, σχεδόν, θέμα στα Μ.Μ.Ε. Το Μικτό Ορκωτό Δικαστήριο Αθηνών με απόφαση του εκδοθείσα τον Νοέμβριο 1998 τιμώρησε την κατηγορουμένη με πρόσκαιρη κάθειρξη 18 ετών για την πράξη της ανθρωποκτονίας, δεχθέν τα ελαφρυντικά του προτέρου εντίμου βίου της κατηγορούμενης και της ανάρμοστης συμπεριφοράς του θύματος. Μετά από έφεση και του εισαγγελέα η υπόθεση δικάστηκε εκ νέου στο Μικτό Ορκωτό Εφετείο Αθηνών τον Νοέμβριο 2001 και Εισαγγελέας της έδρας ήταν ο Νικόλαος Σίγουρας. Όπως προέκυψε από την αποδεικτική διαδικασία, μεταξύ της κατηγορουμένης και του ιερωμένου υπήρχε μακροχρόνιος ερωτικός δεσμός. Το ερωτικό πάθος της κατηγορουμένης για τον ιερωμένο, στο πρόσωπο του οποίου βρήκε, όπως έλεγε, «τον επίγειο θεό», την απομάκρυνε από την οικογένεια της και όταν κατά το τελευταίο προ του συμβάντος χρονικό διάστημα οι συναντήσεις τους διακόπηκαν, η τελευταία περιήλθε σε απόγνωση και κάτω από το βάρος της απελπισίας και της οργής, που οξύνθηκε στον υπέρτατο βαθμό, όταν στην τελευταία τους ολιγόλεπτη συνάντηση ο ιερωμένος την «απέρριψε» με τραχύ τρόπο προσθέτοντας ότι «δεν μπορούν να συνεχίσουν», αποφάσισε αμετάκλητα να τον σκοτώσει. Στην αγόρευση του ο Νικόλαος Σίγουρας χαρακτήρισε την κατηγορουμένη εκ πάθους εγκληματία, κατηγορία εγκληματιών στην οποία εξωτερική αιτία προκαλεί τρικυμία συναισθημάτων καταργούσα την ψύχραιμη σκέψη και το τελούμενο από πρόσωπο «κυριαρχούμενο από τέτοια συναισθήματα έγκλημα είναι αποτέλεσμα της εκρήξεως του πάθους τεράστιας δύναμης. Κατ' Αριστοτέλη, ο εκ πάθους εγκληματίας «ουκ έχει προαίρεσιν, ουδέ λογισμόν, αλλ' εξέστηκε της φύσεως, ώσπερ οι μαινόμενοι» (*Ηθικά Νικομάχεια* 1149 β). Με τη σκέψη αυτή ζήτησε από το δικαστήριο να δεχθεί για την κατηγορούμενη βρασμό ψυχικής ορμής, αλλά και ότι συντρέχουν στο πρόσωπο της τα ελαφρυντικά του προτέρου εντίμου βίου, καθόσον είχε λευκό ποινικό μητρώο, και της ανάρμοστης συμπεριφοράς του θύματος, όπως δέχθηκε και το πρωτοβάθμιο δικαστήριο. Ως προς το ελαφρυντικό του προτέρου εντίμου βίου είχε επισημάνει τότε ότι όταν ο νόμος ομιλεί για έντιμο βίο δεν εννοεί τον ηθικώς αναμάρτητο βίο, λόγω της υπερβολής, που θα ενείχε μια τέτοια απαίτηση. Το δικαστήριο δεν δέχθηκε την ύπαρξη αυτών των ελαφρυντικών και καταδίκασε την κατηγορουμένη σε ισόβια κάθειρξη (βλ. εφημερίδες *ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ* και *ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ,* 10-11-2001).

Η τελευταία αναφορά εύλογα φωτίζει το απλό ερώτημα αν η αυστηρότητα ή η επιείκεια πρέπει να χαρακτηρίζει τον δικαστικό λειτουργό. Νομίζουμε πως και από την επόμενη αφήγηση του Νικολάου Σίγουρα διαφαίνεται ότι η κατά διάκριση χρήση είτε της αυστηρότητας είτε της επιείκειας φανερώνει το όντως ανθρώπινο πρόσωπο του συγκε-

κριμένου λειτουργήματος και τον παιδαγωγικό ρόλο, που εκ των πραγμάτων έχει τόσο η θέσπιση όσο και η εφαρμογή του δικαίου. Αναφέρει ο Νικόλαος Σίγουρας: «Πριν μερικά χρόνια με επισκέφθηκε στο γραφείο μου κάποιος μεσήλιξ. Μου είπε πως στο παρελθόν ήταν κατηγορούμενος για απάτες και ακάλυπτες επιταγές. Εκείνος στο εδώλιο κι εγώ απέναντι του στην εισαγγελική έδρα. Είχε, όπως μου είπε, μια εμπορική επιχείρηση και όλα πήγαιναν καλά, μέχρι που κάποτε, λόγω καταστροφικών επιλογών στην προσωπική του ζωή τα πάντα άλλαξαν προς το κακό με αποτέλεσμα να βρεθεί κατ' επανάληψη αντιμέτωπος με το νόμο. «Είσασταν», μου είπε, «αυστηρός απέναντι μου και δεν είχατε άδικο. Υπήρξα θύμα του αδύναμου χαρακτήρος μου και τώρα, μετά την έκτιση των ποινών μου, νιώθω πελαγωμένος και ψάχνω να βρω τον εαυτό μου». Του θύμισα μια περικοπή από τις «εξομολογήσεις» του Ρουσσώ[12]. «Ο δρόμος της αρετής», σημειώνει ο Ρουσσώ, «γίνεται δύσκολος από δικό μας λάθος. Αν φροντίζαμε πάντα να μην είμαστε άμυαλοι, σπάνια θα χρειαζόταν να φανούμε γενναίοι. Αλλά διάφορες διαθέσεις της στιγμής, που θα ήταν πολύ εύκολο να τις κατανικήσουμε, μας παρασύρουν χωρίς αντίσταση. Ενδίδουμε σε μικροπειρασμούς περιφρονώντας τους κινδύνους και πέφτουμε ασυναίσθητα σε καταστάσεις απελπιστικές, που θα μπορούσαμε εύκολα να είχαμε αποφύγει, αλλά από τις οποίες τώρα πια για να γλιτώσουμε χρειάζονται ηρωικές προσπάθειες που μας τρομάζουν. Και αφού έχουμε κατρακυλήσει στην άβυσσο γυρίζουμε και λέμε στον Θεό: «Γιατί με έκανες τόσο αδύναμο;». Κι εκείνος απαντά με τη συνείδηση μας: «Δεν σου έδωσα τη δύναμη να βγεις από το βάραθρο, γιατί σου έδωσα αρκετή για να μην πέσεις». «Σκέψου, του είπα, τη δύναμη που διαθέτεις. Με αυτή μπόρεσες να κτίσεις όσα κατόρθωσες πριν πέσεις στο βάραθρο από τους πειρασμούς που συνάντησες. Ποτέ δεν είναι αργά». Πέρασαν κάμποσα χρόνια και ο προαναφερόμενος επισκέπτης μου τηλεφώνησε βραδινές ώρες στο σπίτι μου (τον αριθμό της τηλεφωνικής κλήσης τον βρήκε στον τηλ. κατάλογο) για να μου πει ότι φεύγοντας, τότε, από το γραφείο μου βασάνισε πολύ το μυαλό του με αυτά που του είπα και βρήκε τελικά το κουράγιο να χαράξει καινούργια ζωή. Και το πέτυχε. Έσμιξε με την οικογένεια του και οι δουλειές του με το μαγαζί που άνοιξε πήγαιναν καλά. Με ευχαρίστησε και μ' αυτό τελείωσε η κουβέντα μας. Ένιωσα εκείνο το βράδυ μια από τις μεγαλύτερες ικανοποιήσεις της ζωής μου».

V. Επίλογος

Οι νέοι ζουν με τα όνειρα και τις φιλοδοξίες τους, οι γηραιότεροι με τις αναμνήσεις τους. Ο Νικόλαος Σίγουρας οπωσδήποτε συχνά ανακαλεί στη μνήμη του και πολλά άλλα γεγονότα από τον επαγγελματικό του βίο. Αναρωτιέται αν έκανε σωστά τη δουλειά του, μια που αυτή είχε να κάνει με τα υπέρτατα αγαθά των συνανθρώπων του, όπως είναι η ζωή, η τιμή και η ελευθερία. Όχι αν υπέπεσε σε λάθη, που οπωσδήποτε σαν άνθρωπος υπέπεσε, αλλά αν έβλαψε ενσυνείδητα τα έννομα αγαθά και συμφέροντα αυτών που κλήθηκε να χειρισθεί ως εισαγγελικός λειτουργός. Έχει ήσυχη την συνείδηση του, διότι δεν υπήρξε επίορκος και αυτό του δίδει το κουράγιο να διανύσει και το υπόλοιπο της απόστασης μέχρι το νήμα. Ωστόσο, το μεγαλύτερο μέρος από τις αναμνήσεις του έχει να κάνει με τα χρόνια της παιδικής του ηλικίας, που δεν παύει να είναι για τον καθένα, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, η ωραιότερη περίοδος της ζωής του, ακόμη και όταν λαβώνεται από γεγονότα σαν αυτά που συνέβησαν στη διάρκεια και της δικής του ζωής. Πολύ συχνά

12 Ενδεικτικά βλ. Ζαν Ζακ Ρουσσώ, *Εξομολογήσεις*, μετάφραση Αλεξάνδρα Παπαθανασοπούλου, εκδόσεις Ιδεόγραμμα, Αθήνα 1997.

φέρνει στο μυαλό του το Κεφαλόβρυσο, «το θεοφιλέστατον νάμα», καθώς το είπε ο τραγικός ποιητής Σοφοκλής, τη νερομάνα, που για χιλιάδες χρόνια αφειδώλευτα δώριζε ζωή από τις πηγές της εκεί στα υπεραιωνόβια πλατάνια, όπου σήμερα κείτεται ξερακιανή και άσχημη και την αισθάνεται να εκπέμπει ένα τεράστιο παράπονο επειδή «χωρίς περίσκεψιν, χωρίς λύπην, χωρίς αιδώ», προσφέρθηκε βορά στο αστόχαστο, προσωρινό όφελος.

Ο Νικόλαος Απ. Σίγουρας

Ο Νικόλαος Σίγουρας, αντιπρόεδρος της Οργανωτικής Επιτροπής
του Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», 1992,
στο μέσον του προεδρείου, μεταξύ του Δημ. Κογκούλη και του Παν. Καμηλάκη
και στο βήμα ο πρόεδρος Δημ. Καραμπερόπουλος

ΑΝΤΩΝΗΣ ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ

Φερές-Βελεστίνο: ετυμολογικές αναφορές

Μια από τις πιο σπουδαίες πόλεις της αρχαίας Θεσσαλίας-και κατά περιόδους η σπουδαιότερη-ήταν οι αρχαίες Φερές. Οι ανασκαφικές έρευνες που έχουν γίνει, έχουν αποδείξει ότι ο χώρος είχε κατοικηθεί από πολύ παλαιά, κατά κύριο λόγο ένεκα της αφθονίας του νερού της Υπέρειας Κρήνης, των αγροκτηνοτροφικών προϊόντων αλλά και βεβαίως της όλης διάταξης του χώρου. Έχουν, ήδη, εντοπιστεί οικισμοί της προϊστορικής περιόδου[1].

Η συγκρότηση των οικισμών αυτών σε πόλη έγινε πολύ ενωρίς. Αυτό δείχνουν, ανάμεσα στα άλλα ευρήματα, οι μύθοι με τους οποίους η πόλη είναι συνδεδεμένη. Κάποιοι από τους μύθους αναφέρονται στο όνομα της πόλης. Για την ονομασία της, *Φεραί,*-που δεν γνωρίζουμε πότε δόθηκε-υπάρχουν μόνον θεωρίες. Η πιο απλή θεωρία, στην οποία καταλήξαμε προσωπικά και καταθέτουμε εδώ είναι αυτή που θέλει να προέρχεται η ονομασία από το ρήμα *φέρω.* Η λέξη αυτή είναι πρωτότυπος, με πολλές σημασίες[2]. Η συνήθης σημασία είναι η ίδια με την σημερινή, δηλ. φέρω, φέρνω, βαστώ, προσφέρω κλπ. Ανάμεσα στις πολλές επιμέρους σημασίες οι οποίες υπάρχουν στα λεξικά για την αρχαία ελληνική γλώσσα, αναφέρουμε και τις εξής: «*επί χώρας, τόπου, αγρών, και επί καρποφόρων δένδρων και φυτών: φύει, γεννά, καρποφορεί: η γη καρπόν φέρει, Ηρδτ. β) απολύτως καρποφορεί, είναι τι καρποφόρον, ωσαύτως κατ' απόλυτον έννοιαν και η γη φέρει...* »[3].

1. Για επιλογή βιβλιογραφίας για τις Φερές βλ. κυρίως Αργυρούλας Δουλγέρη- Ιντζεσίλογλου, *Οι νεότερες αρχαιολογικές έρευνες στην περιοχή των αρχαίων Φερών*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου (Λυών, 17 – 22 Απριλίου 1990), τόμ. Β΄, Αθήνα 1994, σελ. 71 κ. εξ. Ο ενδιαφερόμενος επίσης, μπορεί να αναζητήσει επιπλέον βιβλιογραφία από τις ανακοινώσεις της Αργυρούλας Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου στους τόμους των Πρακτικών *Υπέρεια* των επτά Συνεδρίων.

2. Για περισ. βλ. Άνθιμου Γαζή, *Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, εκδόσεις «Κύπειρος», Αθήνα (χχ), τόμ. Γ΄, σελ. 376–378. Επίσης, H. G. Liddell & R. Scott, *Επιτομή του Μεγάλου Λεξικού της Ελληνικής Γλώσσας*, εκδόσεις Πελεκάνος, Αθήνα 2007, σελ. 232–234, καθώς και J. B. Hofmann, *Ετυμολογικό λεξικό αρχαίας ελληνικής γλώσσας*, Μόναχο 1950, σελ. 471.

3. Βλ. Άνθιμου Γαζή, *Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης, όπ. π.,* σελ. 377, J. B. Hofmann, *Ετυμολογικό λεξικό αρχαίας ελληνικής γλώσσας, όπ., π.,* σελ. 471. Ας προσέξουμε ότι η λέξη, σύμφωνα με τα λεξικά, απαντάται μόνο στον πληθυντικό αριθμό, προφανώς δηλώνουσα την πληθώρα αγαθών.

Άρα λοιπόν κατά μία έννοια *αι Φεραί* θα μπορούσε να είναι η γη η φέρουσα πολλούς καρπούς, η ευλογημένη λόγω φύσης και θέσης και αφθόνως καρποφορούσα, γιατί τέτοια είναι. Πράγματι, διαβάζοντας κανείς τις περιγραφές που έχουν δώσει κατά καιρούς οι αρχαίοι γεωγράφοι και ιστοριογράφοι για τις Φερές, εύκολα σχηματίζει μια ξεκάθαρη εικόνα για τον τόπο. Ο χώρος είναι καταπράσινος από κάθε λογής καλλωπιστικά και καρποφόρα δένδρα. «*...τοις περί τας Φεραίς τόποις δια το καταφύτους είναι και πλήρεις αιμασιών και κηπίων*». Με τα λόγια αυτά περιγράφει τις Φερές στο βιβλίο του ο ιστορικός Πολύβιος[4], ενώ ιδιαίτερη μνεία για την Υπέρεια κρήνη, στα νερά της οποίας οφείλει τον άφθονο πλούτο και τη βλάστηση η πόλη αλλά και η ευρύτερη περιοχή, κάνουν ο γεωγράφος Στράβων[5], ο Πίνδαρος[6] καθώς και ο Σοφοκλής[7].

Το θέμα του λήμματος *φέρω* απαντά σε μεγάλο αριθμό κυρίων ονομάτων της αρχαίας ελληνικής γλώσσας. Στις έρευνές μας σε λεξικά κυρίως, συναντήσαμε τα εξής αρσενικά: Φερακλής, Φέρεκλος, Φερεκράτης, Φερεκύδης (ο εκ Σύρου, ποιητής και ο εξ Αθηνών ιστοριογράφος), Φερένικος (ολυμπιονίκης), Φερετιάδης, Φέρης και Φεραίμων[8], αμφότεροι γιοί του Αίολου, Φερίας (ολυμπιονίκης), Φερεύς και Φέρων. Ομοίως θηλυκά τα: Φερενίκη (κόρη του Διαγόρα του ολυμπιονίκη, μοναδική γυναίκα που της επετράπη η είσοδος σε Ολυμπιακούς αγώνες, περισσότερο γνωστή ως Καλλιπάτειρα), Φερετίμα και Φερετίμη, Φέρουσα (κόρη του Νηρέα και της Δωρίδος), Φερεσύδη και Φερωνία. Περισσότερα ονόματα απαντούν ως επίθετα. Εντοπίσαμε και ένα τοπικό επίρρημα, το: *Φεραιόθεν,* δηλαδή από τις Φερές.

Οι παλιοί γραμματικοί διασώζουν ότι η ονομασία *Φεραί* ετυμολογείται από το όνομα του *Φέρητα*: «*Φεραί, αι. Πόλις, αρχαία και επίσημος της Πελασγιώτιδος χώρας εν Θεσσαλία, πρωτεύουσα της αυτόθι επικρατείας, έχουσα λιμένα τας Παγασάς και πιθαν. κτισθείσα υπό του πρώτου βασιλέως, Φέρητος εγκόνου Αιόλου του δευτέρου,100 χρόνους προ των Τρωικών*»[9]. Ο Φέρης ήταν γιος του *Κρηθέα* και της *Τυρούς*, αδελφός του Αίσονα και του Αμυθάωνα και πατέρας του *Άδμητου* και του *Λυκούργου*[10]. Ο Κρηθέας αναφέρεται ως ο ιδρυτής της πόλης Ιωλκού[11]. Αυτή η θεωρία συμφωνεί με την παράδοση η οποία συνήθως θέλει να συνδέεται η πόλη με όνομα σχετικό με τον ιδρυτή της. Ο Στέφανος Βυζάντιος, στο σύγγραμμά του *Εθνικά*, αναφέρει τα εξής: «*Φεραί: από Φέρητος*

4. Ιστορώντας τον πόλεμο ανάμεσα στον Φλαμινίνο και τον Φίλιππο, των οποίων τα στρατεύματα συναντήθηκαν κοντά στις Φερές, βλ. Πολύβιου *Άπαντα 9*, Ιστοριών ΙΗ΄ (XVIII), 20, εκδόσεις «Κάκτος», Αθήνα 1996, σελ. 58. Ο κατάφυτος τόπος των Φερών, γεμάτος κήπους και φράχτες δεν αποτελούσε κατάλληλο πεδίο μάχης για τα στρατεύματα, γιαυτό και έφυγαν από εκεί.

5. Βλ. Στράβωνος *Γεωγραφικά, Θ, 439*, εκδόσεις «Κάκτος», Αθήνα 1994, σελ. 188.

6. Βλ. Πινδάρου *Πυθ., LV*, 221.

7. Βλ. Σοφοκλή, αποσπ. 825Ν.

8. Ο Φεραίμων λατρεύονταν στην Μεσσήνη της Μεγάλης Ελλάδος. Σώζεται επί νομίσματος στο οποίο παριστάνεται ως πολεμιστής εις στιγμή επίθεσης, βλ. *Νεώτερο Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό* «Ήλιος», έκδοσις Εγκυκλοπαιδικής επιθεωρήσεως «Ήλιος», Αθήνα {χχ}, τόμ. 18ος, σελ. 189.

9. Βλ. Άνθιμου Γαζή, *Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης, όπ. π.,* σελ. 375α.

10. *Όπ. π.,* σελ. 376α. Επίσης, *Ιστορία των Ελλήνων*, τόμ. 26ος , εκδόσεις Δομή, Αθήνα 2005, σελ. 763β, καθώς και Ανέστη Κωνσταντινίδη, *Λεξικόν κυρίων ονομάτων*, ΔΟΛ, Αθήνα 2013, σελ. 506. Ο Φέρης είχε και δύο κόρες, την Ειδομένη και την Περιωπίδη, βλ. Παύλου Δρανδάκη, *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, Εκδοτικός οργανισμός «Φοίνιξ» ΕΠΕ, Αθήνα {χχ}, τόμ. ΚΓ΄, σελ. 895β. Στην δεύτερη έκδοσή της και στον ίδιο τόμο και σελίδα προστίθεται η πληροφορία ότι ο Φέρης νυμφεύθηκε την Περικλυμένη, θυγατέρα του Μίνωα.

11. Βλ. Άνθιμου Γαζή, *Λεξικόν, όπ. π.,* τόμ. Β΄, σελ. 237α.

του Κριθέως», πράγμα το οποίο συμφωνεί με τα παραπάνω. Συνεχίζει όμως δίνοντας και μια δεύτερη θεωρία: «ή *Φεραί από της Αιόλου θυγατρός*»[12]. Τα ίδια περίπου γράφει και ο Θωμάς Βινίκιος στο *Πανθεσσαλικό Λεύκωμα*: «*Αλλά πόθεν έλαβε το όνομα; Εκλήθηκε από τον Φέρωνα, όστις ήταν γυιός του Κρηθέα. Κατ' άλλους όμως έλαβε το όνομα τούτο εκ του ονόματος της θυγατρός του Αιόλου, Φεράς καλουμένη*»[13]. Αυτά αναφέρονται και στον *Θησαυρό της Ελληνικής Γλώσσης*: «*Φεραί, urbs Thessaliæ, από Φέρητος του Κρηθέος, ή Φεράς της Αιόλου θυγατρός*»[14]. Υπήρχε, δηλαδή μια κόρη του *Αιόλου*, η *Φερά*[15], και προς τιμή της δόθηκε το όνομα αυτό στην πόλη. Όμως δεν έχουμε άλλη σύνδεση του χώρου με την κόρη του Αιόλου *Φερά*, εκτός εάν υπήρχε κάποια παλαιότερη παράδοση, που όμως δεν έχει διασωθεί. Εδώ να παραθέσουμε και την πληροφορία την οποία μας παρέχει ο Ρήγας στο 5ο φύλλο της *Χάρτας της Ελλάδος*. Εκεί τοποθετεί ασημένιο νόμισμα των Φερών, στο οποίο η μια του όψη εικονίζει το αριστερό προφίλ νέας, με κοντή περίτεχνη κόμη, με μεγάλη μάτια που ατενίζουν μακριά. Επάνω από το νόμισμα, ο Ρήγας επιγράφει «*Φερά θυγάτηρ Αιόλου*», προσδιορίζοντας με τον τρόπο αυτό την πηγή της ονοματοδοσίας των αρχαίων Φερών από την κόρη του θεού Αιόλου[16]. Να σημειώσουμε, όμως, ότι ο *Φέρης* ήταν εγγονός του *Αιόλου*[17]. Δηλαδή, και οι δύο θεωρίες αρχή έχουν τον *Αίολο*. Αυτό βέβαια είναι φυσικό, αφού αιολικά φύλα εγκαταστάθηκαν σε αυτή την περιοχή. Θεωρούμε πολύ πιθανόν ότι η αρχαιότερη παράδοση ήταν μία, η οποία διαχωρίστηκε με το πέρασμα του χρόνου, ίσως από κάποια διάσπαση του φύλου που έγινε σε μεταγενέστερους καιρούς.

Ο Kirsten που έχει γράψει επιστημονική μελέτη για τις Φερές-Βελεστίνο, υποστηρίζει ότι ρίζα Φε – Φερ σε όνομα (ελληνικού) θεού δεν υπάρχει. Βέβαια, υπάρχει η λέξη *Φεραία* ως επίκληση σε μια αρχαία θεότητα και προτασσόταν στα ονόματα *Μπρίμο – Ενοδία – Εκάτη – Άρτεμη*[18] και αργότερα στην *Αθηνά*. Όμως είναι κοινά αποδεκτό ότι πρώτα δόθηκε η ονομασία στην πόλη και μετά συνδέθηκε με το όνομα της χθόνιας θεότητας πρώτα, κατόπιν δε με την *Αθηνά*.

Αξιοπρόσεχτα είναι, επίσης, αυτά που σημειώνει ο Γιάννης Κορδάτος ο οποίος έχει γράψει αρκετά για τις Φερές, και θεωρεί την ετυμολογία από τον *Φέρη* πολύ απλοϊκή[19].

12. Στέφανος Βυζάντιος, *Εθνικά*, εκδοτικός οίκος «Κάκτος», πρώτη έκδοση, Αθήνα 2004, τόμ. 2, σελ. 301. Ο συγγραφέας αναφέρει ότι: «εισί και άλλαι Φεραί αρχαίαι των νυν Φερών απέχουσαι στάδια οκτώ ...», για περισ. βλ. *όπ. π.*

13. Θωμάς Βινίκιος, *Πανθεσσαλικό Λεύκωμα*, έτος 1ο , Βόλος 1927, σελ. 399.

14. Βλ. Henrico Stephano, *Thesaurus Græcae Linguae* τόμ. IX, Paris 1829, φωτομηχανική αναπαραγωγή, Graz {χχ} σελ. 704β. Το άρθρο συνεχίζει παραθέτοντας τα εξής: «...adverb Φεραιόθεν ex Pheris, Orph. Arg. 173 Αδμητος δ' αφίκανε Φεραιόθεν».

15. Να σημειώσουμε ότι παρά τις εκτεταμένες έρευνες μας σε πολλά λεξικά, πουθενά δεν βρήκαμε πληροφορίες για την Φερά, παρά μόνο το ότι ήταν κόρη του Αιόλου, και αυτό μόνο στο *Thesaurus Græcae Linguae* όπ. π., όπου γράφονται τα εξής: «Φερά, η, Phera, Æoli filia, ap. Steph. Byz. S. V. 309», δηλαδή, Φερά, κόρη του Αιόλου.

16. Για περισ. βλ. Ρήγα Βελεστινλή, *Η Χάρτα της Ελλάδος*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης «Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα», Αθήνα 1998, φ. 5ο.

17. Βλ. Άνθιμου Γαζή, *Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, *όπ. π.*, σελ. 375.

18. Βλ. Άνθιμου Γαζή, *Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, *όπ. π.*, λήμμα «Φεραίη: επίθετο της Αρτέμι-δος, υπό το οποίο ελατρεύετο εν Αθήναις, Σικυώνι και εν Άργει, από του εν Φεραίς της Θεσσαλίας ναού αυτής», σελ. 375.

19. Βλ. Γιάννη Κορδάτου, *Ιστορία της επαρχίας Βόλου και Αγιάς*, εκδόσεις «20ος Αιώνας», Αθήνα 1960, σελ. 115, σημ. 3.

Να τι λέει, ανάμεσα στα άλλα: «*Η λέξη Φεραί, αν ετυμολογηθεί από το ρήμα φέρω, δεν έχει κανένα νόημα. Πιο πιθανό είναι πως πρόκειται για προελληνική λέξη και μεσογειακής καταγωγής. Από τον Ηρόδοτο* (*ΙΙ, ΙΙΙ*), *μαθαίνουμε πως ο γιός του αιγύπτιου βασιλέα* (*Φαραώ*) *Σέσωστρι λεγόταν Φερών. Πάω να πιστέψω πως και τα δυο ονόματα έχουν την ίδια ρίζα. Ίσως και η ετρουσκική θεότητα Φερωνία,* (*ελληνικά Περσεφόνη*) *να είναι συγγενικά ονόματα*»[20].

Στο λεξικό Σουΐδα, αναφέρεται ως: «Φεράς, πόλις»[21]. Ο Παυσανίας (*Κορινθιακά* 23, 5), αναφέρει ότι «*υπήρχε τοπωνύμιο με την ονομασία Φεραί στην Αργολίδα*». Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με το ότι η αρχαία θεωρία λέει ότι οι Φερές δημιουργήθηκαν από προγενέστερη φυλή των Αιολών, μεταθέτει το πρόβλημα της ονομασίας στις αρχές της καθόδου των ελληνικών φύλων στην Βαλκανική χερσόνησο.

Με το όνομα Φερές η πόλη πέρασε μια περίοδο ακμής αρκετών αιώνων[22]. Από τα μέσα του 4ο αιώνα π. Χ. και μετά επέρχεται η παρακμή, και σταδιακά χάνει και την αυτονομία της, πέφτοντας στην κυριαρχία των Μακεδόνων το 352[23]. Κατόπιν περιέρχεται στην κυριότητα του Δημητρίου Πολιορκητή στην αρχή το 302 π. Χ. (ο οποίος έδωσε στους Φεραίους κάποια αυτονομία), και αργότερα, σε άλλους Μακεδόνες επιγόνους, με τελευταίο τον Αντίοχο Γ΄. Αυτός, το 192 π. Χ., με στρατό και στόλο και με έξη ελέφαντες αποβιβάστηκε στην Δημητριάδα και κατόπιν πολιόρκησε τις Φερές. Οι Φεραίοι αμύνθηκαν για δέκα μέρες και μετά παραδόθηκαν. Τέλος, καταλαμβάνεται στα 191 π. Χ. από τους Ρωμαίους, υπό την αρχηγία του υπάτου Μανίου Ακιλίου Γλαβρίωνα[24]. Σταδιακά εξαφανίζεται ως πόλη μέσα στους επόμενους αιώνες. Η ερήμωση αυτή θα πρέπει να αποδοθεί τόσο σε φυσικά φαινόμενα, (σεισμούς, πυρκαγιές, επιδημίες κλπ.), όσο και στις μεγάλες αναστα-τώσεις των λαών –ιδιαίτερα αυτών του 4ου και του 5ου μ. Χ. αιώνων, καθώς και στους πολέμους και τις επιδρομές, οι οποίες δεν έλειψαν από τον χώρο αυτό για μεγάλο χρονικό διάστημα. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις διαμάχες μεταξύ των διαδόχων του Μεγάλου Αλεξάνδρου για την κυριαρχία στην κεντρική Ελλάδα και των Ρωμαίων αργότερα, όπως ήδη αναφέραμε. Τις επί 150 χρόνια επιδρομές των Γότθων, Οστρογότθων, Βησιγότθων, Βανδάλων, Φράγκων και Αλαμανών τον 4ο και 5ο μ. Χ. αιώνα. Από τα μέσα του 5ου αιώνα έχουμε τους Ούννους, Γέτες, Γέπιδους, Ρούγιους, Σκίρους, Τουρτσίλιγγους, και Σβέβους, ενώ αργότερα εμφανίζονται οι Σλάβοι, (Βελεγεζίτες, Δραγγουβίτες, Σαγουδάτες, Βαϊουνίτες), οι Βλάχοι, οι Βούλγαροι, οι Σαρακηνοί και οι Καταλανοί, ενώ συχνές ήταν και οι επιδρομές συμμοριών αλβανικής προέλευσης. Στους πρώιμους βυζαντινούς χρόνους σημειώνεται οικισμός, ο οποίος συνέχιζε να ονομάζεται Φερέ[25]. Κατά

20. *Όπ. π.,* σελ. 113, σημ. 2. Ήδη όμως έχουμε δείξει ότι η Φεραία γη είναι η ευλογημένη και αφθόνως καρποφορούσα, συνεπώς η ετυμολόγηση είναι με νόημα.

21. Βλ. Λεξικό *Σουΐδας,* έκδοση «Ελληνικός εκδοτικός οργανισμός», Αθήνα (χχ), τόμ. 6, σελ. 1086.

22. Μια απόδειξη για την ακμή της πόλης αποτελεί η κοπή νομισμάτων. Έχουν ανακαλυφθεί πάρα πολλά νομίσματα των Φερών (η πόλη άρχισε να κόβει νομίσματα από το 480 π. Χ. μέχρι το 200 π. Χ.) από τα οποία τα παλιότερα ανάγονται στην εποχή των περσικών πολέμων, για περισ. βλ. www.wikipedia.org , λήμμα *Φεραί.*

23. Βλ. *Ιστορία των Ελλήνων, όπ. π.,* σελ. 763.

24. Βλ. Αντωνίου Μηλιαράκη, «Περί πόλεως Βελεστίνου (αρχαίων Φερών», *ΕΣΤΙΑ,* αριθμ. φύλλου 88, έτος Β΄, τόμ. 4, 4-9-1877, σελ. 566.

25. Βλ. Απόστολου Δ. Παπαθανασίου, *Η Βυζαντινή Δημητριάδα* (431–1204), εκδόσεις Όμηρος, Βόλος 1995, σελ. 80.

την διάρκεια των ύστερων Βυζαντινών χρόνων αναφέρεται σπανιότατα σαν επισκοπή σε βυζαντινούς κατα-λόγους και μάλλον πρέπει να εννοείται η περιοχή και όχι τόσο η πόλη.

Για πρώτη φορά, από ότι γνωρίζουμε, η τωρινή ονομασία αναφέρεται σε επιστολή του πάπα Ιννοκέντιου Γ΄ (1208) και μνημονεύεται με το όνομα *Βαλεστίνο*[26]. Έκτοτε απαντάται σε αυτοκρατορικά διατάγματα που σχετίζονται με μοναστηριακή περιουσία της ευρύτερης περιοχής[27].

Η ονομασία αυτή προβληματίζει τους ειδικούς όσον αφορά την ετυμολογία της. Πολύ ενωρίς διατυπώθηκε η θεωρία που ετυμολογεί την προέλευση του ονόματος από το σλαβικό φύλο των Βελεγεζιτών ή Βελεχαβιτών. Είναι γνωστό ότι η φυλή αυτή εγκαταστάθηκε τον 6ο–7ο μ. Χ. αιώνα πρόσκαιρα στην νοτιο-ανατολική Θεσσαλία, με αποτέλεσμα να ονομαστεί από αυτούς η περιοχή αυτή Βελεγετία. Ο σλαβολόγος Τάφελ παραδέχεται ότι είναι η περιοχή του Βελεστίνου. Ο Χαράλαμπος Συμεωνίδης στο *Ετυμολογικό Λεξικό* του σημειώνει: «*Βελεστίνο, Βόλου Μαγνησίας. Ελληνική προσαρμογή ενός σλάβικου τοπωνύμιου με την σημασία "λευκό τείχος, λευκό κάστρο", πρβλ.* σλ.(αβικό) *τοπ.*(ωνύμιο) *Bela Stena = άσπρο τείχος, βλ. Miklosich 224 κ. εξ. και Vasmer 108 που συγκρίνει με το σερβοκροατικό τοπωνύμιο Velestovo χωρίς ερμηνεία*»[28]. Στηριζόμενος σε ανώνυμα χρονικά και αγιολογικά κείμενα του 7ου μ. Χ. αιώνα, «*ο ρώσος ιστορικός Safarik διατύπωσε την άποψη ότι το τοπωνύμιο Βελεστίνο προέρχεται από το έτυμο του ονόματος των Βελεγεζητών Σλάβων. Την άποψη αυτή δέχθηκαν στη συνέχεια και οι ιστορικοί Byeus, Tafel, Hopf ...*»[29]. Ο Τάφελ, στην μονογραφία του για την Θεσσαλονίκη, συνεπικουρούμενος από αρκετούς σλαβολόγους, συμπεραίνει ότι η λέξη Βελεστίνος– Βελεστίνον προέρχεται από τους Βελεγεζίτες (Bele = μεγάλος, ψηλός, ενώ αλλαχού Bele = άσπρος)[30]. Άλλοι πάλι σλαβολόγοι συσχετίζουν το τοπωνύμιο Βελεστίνο με τα σλαβικά τοπωνύμια Velectovo, Velestovo της περιοχής της Αχρίδας. Ο βυζαντινολόγος καθηγητής Διονύσιος Ζακυνθηνός, όμως, δεν δέχεται την ετυμολογική σχέση του ονόματος Βελεστίνο από την ονομασία Βελεγετία– Βελεχατίβα, τα οποία θεωρεί άσχετα μεταξύ τους[31]. Ομοίως και οι ιστορικοί Κωνσταντίνος Άμαντος και ο Δημήτριος Τσοποτός απορρίπτουν την ανωτέρω θεωρία[32]. Ο μεγαλύτερος επίσης σλαβολόγος, ο γερμανός Max Vasmer, σε άρθρο του, απορρίπτει

26. Βλ. άρθρο του Boz. Gerjančič , «Η Λατινική Αρχή στη Θεσσαλία», μετάφραση από τα σερβικά Ευάγγελος Παπαθανασίου, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 54, Λάρισα 2008, σελ. 34: «*στις 5 Οκτωβρίου του 1208, ο Ιννοκέντιος Γ΄ γράφει στον επίσκοπο του Γαρδικίου Βαρθολομαίο «ne quis super beneficio Cardicensi et Valestino, quod Larissensis archiepiscopus ei concessit, temere ipsum molestet»*. Μετάφραση: «*κανείς αλόγιστα να μην τον ενοχλήσει περί του προνομίου του (επισκόπου) Γαρδικίου και Βελεστίνου, το οποίο τού το έπαυσε ο αρχιεπίσκοπος της Λάρισας*», βλ. και Βλ. Migne, PL, τ. 215, 1466· Potthast, Regesta I, No. 3509.

27. Βλ. Miklosish – Muller, *Acta et Diplomata*, τόμ. 4ος, χρυσόβουλλο Μιχαήλ Παλαιολόγου, Σεπτέμβριος 1274, σελ. 333 και 335.

28. Βλ. Χαράλαμπος Π. Συμεωνίδης, *Ετυμολογικό Λεξικό των Νεοελληνικών Οικωνυμίων*, τόμ. Α΄, Κέντρο Μελετών Ι. Μ. Κύκκου, Λευκωσία-Θεσσαλονίκη 2010, σελ. 346α.

29. Βλ. Απόστολου Δ. Παπαθανασίου, *Η Βυζαντινή Δημητριάδα, όπ. π.*, σελ. 210.

30. Να σημειώσουμε ότι *Βέλες*, ονομαζόταν σλαβική θεότητα, από τις λίγες που λατρεύονταν από όλους τους Σλάβους. Ήταν ο θεός του κάτω κόσμου και των αγροτών και κτηνοτρόφων. Το όνομα Βέλες έχει βρεθεί σε Τσέχικα αρχεία το 15ου και 16ου αιώνα και σημαίνει τον Δράκο ή τον Διάβολο, για περισ. βλ. Βικιπίντια, λήμμα Βέλες καθώς και https://en.wikipedia.org/wiki/Belegezites.

31. Για περισ. βλ. μελέτη του Διονυσίου Ζακυνθηνού, «Περί διοικητικής διαιρέσεως εν τω Βυζαντινώ Κράτει», *ΕΕΒΣ*, τόμ. ΙΖ΄, (1941), σελ. 273-274.

32. Βλ. Δημητρίου Τσοποτού, *Ιστορία του Βόλου*, σελ. 117.

την σχέση της λέξης Βελεστίνο με οποιαδήποτε ρίζα σλαβικής λέξης και βέβαια το πρόβλημα για αυτόν παραμένει[33].

Υπάρχουν βέβαια και θεωρίες κατά τις οποίες το τοπωνύμιο εμφανίζεται σαν σύνθετη λέξη καθαρά ελληνική. Μία από αυτές διατυπώνει ο Γιώργος Θεοφίλου στα 1886 στο έργο του «Βιογραφία του Ρήγα Φεραίου» (Λάρισα 1886). Σε αυτήν γράφει ο ανωτέρω: «*ωνομάσθει δε κατά τους μεταγενέστερους χρόνους* (*οι αρχαίες Φερές*) *Βελεστίνον από τις λέξεις: Βωλόστενα → Βωλοστένια → Βελεστένια → Βελεστίνο, καθ΄ όσον εκ τούτου αρχίζουσιν αι προς τον Βώλον άγουσαι στενωποί*»[34].

Πολύ ενδιαφέρουσα είναι και η αναγωγή του τοπωνυμίου Βελεστίνο στην ονομασία Φερές, που υποστηρίζει ο Γεώργιος Ντελόπουλος στην ανακοίνωσή του «*Φεραί –Βελεστίνο – Βελεστινλής. Ετυμολογική επισκόπηση*», στο Α΄ Συνέδριο Φεραί - Βελεστίνο-Ρήγας[35]. Θεωρούμε πολύ πιο πιθανό την γλωσσική εξέλιξη μιας λέξης και την επικράτησή της ανά τους αιώνες, παρά την έξωθεν επιβολή μιας αντίστοιχης, η οποία στηρίζεται σε εικοτολογίες, βασιζόμενες στην ηχητική συγγένεια.

Στα 1779, ο Σουηδός περιηγητής Jacob Jonas Björnståhl διέσχισε την Θεσσαλία και έφθασε μέχρι τα Μετέωρα. Σε αυτή την περιήγηση, πέρασε από το Βελεστίνο, στο οποίο διανυκτέρευσε. Γράφει λοιπόν στο βιβλίο του *Το Οδοιπορικό της Θεσσαλίας 1779*: «*Στις 17 του Μάρτη άφησα το Βόλο...το βράδυ φτάσαμε στο Βελεστίνο, τούρκικο χωριό.... Οι άνθρωποι του χωριού μου είπαν ότι στα παλιότερα χρόνια, οι Βενετοί είχαν εδώ υφαντουργείο και ότι το μέρος ονομαζόταν «Κιουτσούκ Βενετιά»*. Φαίνεται πως αρκετοί Βενετοί έμεναν εδώ την εποχή που εξουσίαζαν το Βόλο[36]. Ίσως η Υπέρεια κρήνη με τα νερά της και τους αύλακες της έφερε όμορφες αναμνήσεις από την Βενετία στους τοτινούς κατακτητές.

Στη διάρκεια της τουρκοκρατίας το χωριό ονομάζονταν *Γενίτζερι* από τους κατακτητές. Η λέξη αυτή είναι τουρκική και σύνθετη, θα πει δε, νέος στρατός – yeni-ceri. Η λέξη παραπέμπει ευθέως στο γενίτσαρος, γιαυτό και υποθέτουμε ότι το Βελεστίνο αποτελούσε βάση συγκέντρωσης των χριστιανών παιδιών της περιοχής, την εποχή του παιδομαζώματος. Πολύ πιθανόν να είχε δημιουργηθεί και κάποιο υποτυπώδες στρατόπεδο για την εξυπηρέτηση της συγκεκριμένης ανάγκης των κατακτητών. Γνωρίζουμε ότι το Βελεστίνο ήταν έδρα καϊμακάμη. Η εξήγηση της ονομασίας όμως δεν είναι σίγουρη, γιατί αναφέρεται ότι η περιοχή ονομάζονταν και *Γενίτζαρι*[37], που θα πει καινούρια γειτονιά, ονομασία που, αν αυτή είναι η σωστή, δόθηκε στον τόπο από τους νεοκατοικήσαντες Τούρκους. Γράφει ο Σπυρίδων Λάμπρος, «*Αι Φεραί εξακολουθούσιν ονομαζόμεναι Βελεστίνος υπό των Ελλήνων, αλλ' οι Τούρκοι καλούσι το πόλισμα Γενίτζαρι*»[38]. Ακόμα, υπάρχει και η πιθανότητα (μικρή όμως), το όνομα να ήταν *Γενίτσαϊρ*, που σημαίνει νέο

33. Για περισ. βλ. Γεωργίου Ντελόπουλου, «Φεραί-Βελεστίνο-Βελεστινλής. Ετυμολογική επισκό-πηση», *Υπέρεια*, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας, επιμέλεια Παναγιώτης Καμηλάκης και Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη, Αθήνα 1990, σελ. 340-341.

34. Βλ. Γεώργιος Θεοφίλου, *Βιογραφία Ρήγα του Φεραίου*, έκδοσις Β΄, Λάρισα 1893, σελ. 2.

35. *'Οπ. π.*, σελ. 345.

36. Jacob Jonas Björnståhl, *Οδοιπορικό της Θεσσαλίας 1779*, Α΄ έκδοση, Αγροτικές Συνεταιριστικές Εκδόσεις, Θεσσαλονίκη 1979, σελ. 51.

37. Ιωάννης Αν. Λεονάρδος, *Νεωτάτη της Θεσσαλίας χωρογραφία*, εισαγωγή-σχόλια-επιμέλεια Κώστας Σπανός, εκδόσεις «Θετταλός», Λάρισα 1992, σελ. 91.

38. Βλ. Σπυρίδων Λάμπρος, *Νέος Ελληνομνήμων*, τόμ. XV, τεύχ. Α΄, 31-3-1921, σελ. 75. Επίσης, Γιάννη Κορδάτου, Ιστορία της επαρχίας Βόλου, *όπ. π.*, σελ. 509, σημ. 1.

λιβάδι. Γνωρίζουμε ότι η παραφθορά και το ακουστικό λάθος μπορεί να δημιουργήσει σοβαρά και δυσεπίλυτα προβλήματα στην καταγραφή των λέξεων, σε βάθος χρόνου.

Ο Μελέτιος στην *Γεωγραφία* του σημειώνει για την πόλη (1700): «*Φεραί... τανύν λεγομένη Γενίτζαρι, ή κατ' άλλους Σίδρο*[39]». Ομοίως και ο προαναφερόμενος Σπυρίδων Λάμπρος στο ίδιο σημείο συνεχίζει λέγοντας τα παρακάτω: «*Φέρεται δ' εκ των χρόνων εκείνων και το όνομα Σίδρο, ούπερ άγνωστος η αρχή, αλλ' όπερ άπαξ μόνον αναφέρεται*». Ονομάζονταν λοιπόν και Σίδρο η πόλη γύρω στα 1700, λέξη, εν πολλοίς, άγνωστης προέλευσης και ερμηνείας[40]. Στα Ιταλικά η λέξη *Sidro* σημαίνει «σίκερα, οίνος μηλίτης». Στην αγγλική γλώσσα σήμερα υπάρχει η συγγενική λέξη *cider*, η οποία σημαίνει το ίδιο δηλαδή οίνος μηλίτης. Η λέξη συγγενεύει με την εβραϊκή *shekar*, η οποία σημαίνει το αλκοολούχο ποτό, προερχόμενο από σιτηρά, φρούτα και χουρμάδες ή μέλι[41]. Αν η πληροφορία είναι σωστή, τότε ίσως να δόθηκε η ονομασία αυτή προσκαίρως στον χώρο, πιθανώς γιατί οι κάτοικοι παρήγαγαν το αλκοολούχο αυτό ποτό για κάποια χρονική περίοδο σε μεγάλες ποσότητες. Άλλωστε η περιοχή παρήγαγε άφθονα φρούτα, δημητριακά και μέλι, – τα παράγει και σήμερα. Προσωπικά θεωρούμε σχεδόν βέβαιο ότι *Γενίτζαρι* ονομάζονταν μόνον η τουρκική συνοικία, μιας και είναι ευρέως γνωστό ότι η χριστιανική αντίστοιχα, λεγόταν *Βαρούσι*. Σήμερα πάντως η τουρκική ονομασία είναι παντελώς ξεχασμένη[42], και αμφιβάλουμε εάν είχε χρησιμοποιηθεί από τους χριστιανούς στην τότε καθημερινή τους ζωή, σε αντίθεση με τις τουρκικές ονομασίες των χωριών της γύρω περιοχής, τις οποίες οι παλιότεροι τουλάχιστον ακόμη και σήμερα χρησιμοποιούν παράλληλα με τις ελληνικές[43]. Όσο για την ονομασία *Σίδρο*, η οποία σίγουρα είναι άγνωστη σήμερα στο κόσμο - εκτός ελαχίστων - θα πρέπει να έχει περιέλθει σε αχρησία πολύ πριν το 1750, δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε, εάν και για πόσο χρονικό διάστημα και από ποιους χρησιμοποιήθηκε.

---

39. Βλ. *Ιταλο-ελληνικό λεξικό*, εκδόσεις «Δίβρης», Αθήνα (χχ), σελ. 287. Το *Βικιλεξικό* (ηλεκτρονικό λεξικό) στο λήμμα *Σίδρο* δίνει τον εξής ορισμό: «αλκοολούχο ποτό από μήλα, αχλάδια και κυδώνια».

40. Βλ. Σπυρίδων Λάμπρος, *Νέος Ελληνομνήμων*, *όπ. π.*

41. Πρβλ., « *ἔσται γὰρ μέγας ἐνώπιον τοῦ Κυρίου, καὶ οἶνον καὶ σίκερα οὐ μὴ πίῃ, καὶ Πνεύματος ἁγίου πλησθήσεται ἔτι ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ»,* (Λουκ. Α΄, 15).

42. Ομοίως και το τοπωνύμιο *Βαρούσι* είναι εντελώς λησμονημένο, αφού αποτελούσε ονομασία συνοικίας του Βελεστίνου, και μάλιστα από τους κατοίκους του πριν το 1821. Το εν λόγω τοπωνύμιο θεωρείται ότι προέρχεται από το σλαβικό *varos* = αρχαία πόλη. Για περισ. βλ. Γιάννη Κορδάτου, *Ιστορία της επαρχίας Βόλου*, *όπ. π.*, σελ. 509, σημ. 1.

43. Σχεδόν όλα τα χωριά του κάμπου είχαν μετατραπεί σε τσιφλίκια κατά την τουρκοκρατία, φυσικά λόγω των δυσβάστακτων φόρων. Το Βελεστίνο πολλοί από τους Τούρκους κατακτητές δοκίμασαν να το καταστήσουν τσιφλικοχώρι, με βαριές φορολογίες και έκτακτες εισφορές, ιδιαίτερα ο Αλή-πασάς, αλλά χωρίς αποτέλεσμα. Για περισ. βλ. εργασία μου, *Ρήγας Βελεστινλής. Οι παιδαγωγικές του ιδέες. Η συνεισφορά του στην παιδεία του Γένους* (υπό έκδοση), σελ. 53 κ. εξής. Μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας στην Ελλάδα στα 1881 με τον όρο της διατήρησης του status quo της ιδιοκτησίας, διατηρήθηκαν οι τουρκικές ονομασίες και σε όλα τα νομικά έγγραφα (συμβόλαια κλπ.), και ακόμη διατηρούνται. Από την θέση αυτή επαναλαμβάνουμε παλαιότερη έκκληση για την αντικατάσταση όλων των ξένων τοπωνυμίων στα επίσημα έγγραφα με τα ήδη υπάρχοντα ελληνικά για ευνόητους λόγους.

ΒΑΣΙΛΗΣ Α. ΧΑΤΖΗΘΕΟΔΩΡΟΥ,
ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ Κ. ΝΙΚΟΛΟΥ

*Το σύστημα διανομής του νερού της Υπέρειας Κρήνης-Κεφαλοβρύσου για την άρδευση των αγροκτημάτων της περιοχής Βελεστίνου**

Η μελέτη στηρίχθηκε σε προφορικές πληροφορίες και περιγραφές των δημοτών του Δήμου Ρήγα Φεραίου, οι οποίοι συμμετείχαν κατά τα παιδικά και νεανικά τους χρόνια στην άρδευση των χωραφιών με το νερό της Υπέρειας Κρήνης. Υλικό για την καταγραφή των τσιμεντένιων αυλακιών και την αποτύπωση σε αεροφωτογραφία του Βελεστίνου, συγκεντρώθηκε με επανειλημμένες επιτόπιες έρευνες και προφορικές πληροφορίες των δημοτών (βλ. στο τέλος πίνακα πληροφορητών) που γνώριζαν σχετικά με τη λειτουργία των αρδευτικών αυλακιών στην περιοχή του Βελεστίνου. Έγιναν επανειλημμένες προσπάθειες, χωρίς αποτέλεσμα μέχρι σήμερα, για την ανεύρεση του αρχείου της Κοινότητας Βελεστίνου, το σχετικό με το αρδευτικό δίκτυο, το οποίο, σύμφωνα με μαρτυρίες πρώην υπαλλήλων της, περιέχει πληροφορίες για την χρονολογική κατασκευή των τσιμεντένιων αυλακιών, τις εργολαβικές αναθέσεις κατασκευής, αλλά και για την χρονική διανομή του νερού στις περιοχές του ευρύτερου Βελεστίνου.

Η Υπέρεια Κρήνη-Κεφαλόβρυσο

Το Βελεστίνο ευρίσκεται στο κέντρο μιας εύφορης και από φυσική άποψη ευνοημένης αγροτικής περιοχής, που είχε το προνόμιο να αρδεύεται από μια σταθερά παραγωγική υδάτινη δεξαμενή, την Υπέρεια Κρήνη, στο χώρο μιας σημαντικής αρχαίας πόλης (Φεραί) και πατρίδα ενός από τους σημαντικότερους Νεοέλληνες, τον Ρήγα Βελεστινλή[1].

*Η έρευνα και μελέτη πραγματοποιήθηκε μετά την πρόταση του προέδρου της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Δρ. Δημ. Καραμπερόπουλου.

1 Αικατ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, «Υδροκίνητες βιοτεχνίες στο Βελεστίνο», *Υπέρεια,* τόμ. 1, *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», (Βελεστίνο 1986),* Αθήνα 1990, σ. 161-325), εδώ σ. 165.

Η Υπέρεια Κρήνη, γνωστή ως Κεφαλόβρυσο (εικ. 1 έως 1δ) εκτάσεως περίπου δύο στρεμμάτων και 104 μέτρα πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας, (υπολογισμός από googleearth), τροφοδοτούσε με περίπου 1.450 κυβικά νερό την ώρα την ευρύτερη περιοχή του Βελεστίνου. Η Υπέρεια Κρήνη υπήρξε πηγή ζωής για την περιοχή του Βελεστίνου, αλλά σταδιακά μετά το 1980 μειώνονταν η παροχή νερού και τελικά στέρεψε το 1998, το επετειακό έτος εορτασμού των διακοσίων χρόνων από τον μαρτυρικό θάνατο του Ρήγα Βελεστινλή, οποίος την ύμνησε στην *Χάρτα* του, στην Επιπεδογραφία του Βελεστίνου[2].

Το νερό της Υπέρειας Κρήνης παροχετευόταν από τις δύο διεξόδους (Α και Β) με δύο κεντρικούς αγωγούς, τους μυλαύλακες (Α και Β), σε περίπου 3.500-4.000 στρέμματα γης στην περιοχή του Βελεστίνου και του Ριζομύλου (επισυνάπτεται αεροφωτογραφία του Βελεστίνου με το δίκτυο άρδευσης). Ο αγωγός-μυλαύλακας (Α) κατευθύνεται πρώτα στο μύλο «Μπαλαμώτη», όπου σώζεται και σήμερα το κτίριο του νερόμυλου και υπολείμματα του μαντανιού και σύγχρονος κυλινδρόμυλος. Ο αγωγός-μυλαύλακας (Β) ξεκινώντας από το Κεφαλόβρυσο συναντούσε σε απόσταση 250 περίπου μέτρων τα ερείπια του Ταμπακόμυλου, που πήρε προφανώς το όνομά του από την τοποθεσία Ταμπάχανα[3]. Το σύστημα διανομής του νερού από την Υπέρεια Κρήνη προς τα αγροκτήματα της περιοχής του Βελεστίνου γινόταν με την κατασκευή χωμάτινων αυλακιών. Τα αυλάκια αυτά καθαρίζονταν κάθε χρόνο την περίοδο της άνοιξης και κατά την διάρκεια της καλλιεργητικής περιόδου από την πυκνή άγρια βλάστηση που δημιουργούνταν.

Χρονολογική κατασκευή τσιμενταυλάκων

Για να μην χάνεται νερό κατά την διαδρομή του στα χωμάτινα αυλάκια αποφασίστηκε η κατασκευή των δύο κεντρικών τσιμενταυλάκων (αγωγοί Α και Β) για τη διαδρομή από την Υπέρεια Κρήνη-Κεφαλόβρυσο μέχρι τη σιδηροδρομική γραμμή (Βόλου-Καλαμπάκας / Στάση Βελεστίνου), που πραγματοποιήθηκε επί Προεδρίας της Κοινότητας Βελεστίνου Γιώργου Ν. Παπαποστόλου (1953-59). Η εργολαβία αφορούσε την τοποθέτηση τσιμέντου πάχους 10 εκατοστών και πλάτους 96 εκατοστών, περίπου, στο έδαφος με πλέγμα και εκατέρωθεν τοιχία πάχους 10 εκατοστών και ύψους 76 εκατοστών, περίπου. Ο καθαρός χώρος του κεντρικού τσιμενταύλακα για την ελεύθερη διέλευση του νερού ήταν 76 εκατοστά πλάτος με 76 εκατοστά ύψος, περίπου. Την ίδια χρονική περίοδο στην τοποθεσία Ταμπάχανα (εικ. 2, όπως είναι και σήμερα 2021), ολοκληρώθηκε η τσιμεντένια κατασκευή (εικ. 3 – τομή και κάτοψη), αλλάζοντας την εικόνα της τοποθεσίας, η οποία είχε μέχρι τότε την μορφή λιμνούλας. Αναφέρεται πως το γάργαρο και αστραφτερό νερό της Υπέρειας Κρήνης διέρχονταν από τη θέση αυτή και αφού σχημάτιζε τη μικρή λιμνούλα, συνέχιζε την πορεία του. Ωστόσο, στο βόρειο μέρος της, όπου υπήρχε αρκετή γη σε απόσταση 20 μέτρων υπήρχαν κατά τη δεκαετία του ’50 και τα σφαγεία του Βελεστίνου[4]. Επί πλέον οι γυναίκες πλένανε χαλιά, ρούχα κ.λ.π. (εικ. 3, τομή, τμήμα Β-Γ) διότι στο τμήμα αυτό δεν είχε μεγάλο βάθος το διερχόμενο νερό, περίπου 20-25 εκ.

2 Ευάγ. Κακαβογιάννη, «Η ΄Επιπεδογραφία της Φεράς΄΄ του Ρήγα Βελεστινλή από άποψη αρχαιολογική», *Υπέρεια,* τόμ. 1, *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», (Βελεστίνο 1986*), Αθήνα 1990, σ. 423-447.

3 Αικατ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, «Υδροκίνητες βιοτεχνίες στο Βελεστίνο»*..., ό.π.,* σ. 171.

4 Σταύρου Π. Παπαγεωργίου, «Τοπωνύμια περιοχής Βελεστίνου (τέως Φερών) σε συμβολαιογραφικές πράξεις», *Υπέρεια,* τόμ. 3, *Πρακτικά Γ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», (Βελεστίνο 1997),* Αθήνα 1992, σ. 499-517.

Αργότερα, επί προεδρίας της Κοινότητας Βελεστίνου Αντώνιου Γ. Πάντου (1959-64), ο κεντρικός τσιμενταύλακας έφτασε μέχρι το Κτηνιατρείο (εικ. 4) και εν συνεχεία επί Δημαρχίας Βελεστίνου Αντώνιου Γ. Πάντου (1964-70) κατασκευάστηκαν σε διάφορες περιοχές τσιμεντένια αυλάκια, τα οποία τροφοδοτούσαν με νερό τα χωράφια από τους κεντρικούς τσιμενταύλακες. Ακολούθως, επί Δημαρχίας Βελεστίνου Κωνσταντίνου Μ. Μπαλαμώτη (1971-74) κατασκευάστηκαν και άλλα τσιμεντένια αυλάκια (εικ. 5) και ολοκληρώθηκε η κατασκευή τους μέχρι το 1982-83, επί Δημαρχίας Βελεστίνου Βασίλη Κ. Καραμπερόπουλου (1975-86) (εικ. 6).

Επί πλέον, με την κατασκευή των τσιμενταυλάκων γίνονταν σωστός έλεγχος της διανομής του νερού με τον θεσμό του νεροκράτη ή υδρονομέα, ο οποίος ήταν υπεύθυνος να ελέγχει τις κεντρικές κόφτρες, να παραμένουν ανοικτές ή κλειστές ανάλογα με το πρόγραμμα διανομής του νερού, όπως αναφέρονται σε βιβλίο του Δήμου Ρήγα Φεραίου καθώς και οι εργολαβικές αναθέσεις κατασκευής των τσιμενταυλάκων. Δημότες της ευρύτερης περιοχής του Βελεστίνου εργάστηκαν ως υδρονομείς-νεροκράτες, όπως οι: Ζήσης Παπαρίζος του Γεωργίου, Χρήστος Αγγελής του Νικολάου, Ιωάννης Κατσίκης του Γεωργίου, Νικόλαος Κεραμιδιώτης του Κωνσταντίνου.

Παλαιότερα, για τους υδρονομείς υπογράφονταν εγγυητικά συμβόλαια. Στο εγγυητικό συμβόλαιο 791/1900[5] «*αναγράφεται ότι ο Θεμιστοκλής Βισβίκης, κτηματίας, κάτοικος Βελεστίνου, εγγυήθηκε υπέρ του υδρονομέως Αθανασίου Γεωργίου Βάιου, της κτηματικής περιφέρειας Βελεστίνου, μέχρι του ποσού των 100 δραχμών "δια πάσαν αυτού αμέλειαν ή ζημιάν προξενηθησομένην εις τους ιδιοκτήτας κατά την διανομήν του ύδατος*».

Εβδομαδιαίο πρόγραμμα διανομής νερού

Δύο φορές την εβδομάδα γίνονταν η διανομή του νερού της Υπέρειας Κρήνης για τις περιοχές Βελεστίνου και Ριζομύλου. Σημειώνεται ότι στη διαδρομή του νερού από το Κεφαλόβρυσο μέχρι τα σύνορα με τον Ριζόμυλο, υπήρχαν 10 υδροκίνητα εργαστήρια-μύλοι[6] (εικ. 20). Ακολούθως παρουσιάζεται αναλυτικά το εβδομαδιαίο πρόγραμμα διανομής του νερού:

Δευτέρα

07:00 – 11:00

Ποτίζονταν τα χωράφια από το Μύλο του Τσουμπέκου και προς Βελεστίνο μέχρι την κόφτρα του Χρήστου Παπαποστόλου.

11:00 – 15:00

Ποτίζονταν τα χωράφια στην τοποθεσία «Παλιό Γεφύρι», Ιωάννη Χατζηθεοδώρου, Βασιλείου Χατζηθεοδώρου, Κωνσταντίνου Χατζηθεοδώρου κ.ά.

15:00 – 19:00

Ποτίζονταν τα χωράφια στην τοποθεσία «Καινούργιο Γεφύρι», Κωνσταντίνου Χατζηθεδώρου, Ιωάννη Κατσίκη, Βασιλείου Μήσια κ.ά.

5 Ιστοσελίδα, Τοπωνύμια Βελεστίνου | Σταύρος Παν. Παπαγεωργίου (https://stavrospapageorge.wordpress.com). Τελευταία επίσκεψη 13-6-2022. επίσκεψη 13-6-2022.

6 Αικατ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, «Υδροκίνητες βιοτεχνίες στο Βελεστίνο», *Υπέρεια,* τόμ. 1, *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», (Βελεστίνο 1986),* Αθήνα 1990, σ. 161-325), σ. 305

19:00 – 23:00

Ποτίζονταν τα χωράφια στην τοποθεσία «Καρατοτλούκι», Δημητρίου Γούλα, Δημητρίου Χατζή, Γκόμα, Δημητρίου Χατζηθεοδώρου, Ανδρέα Χατζηθεοδώρου κ.ά.

23:00 – 04:00

Ποτίζονταν τα χωράφια Βασιλείου Ρέβη, Βαγγέλη Γελαγώτα, Αλεξάνδρα Καραμπερόπουλου κ.ά.

Τρίτη

04:00 – 07:00

Ποτίζονταν τα χωράφια πάνω από τις σιδηροδρομικές γραμμές Βόλου-Λάρισα μέχρι το «Μαντάνι», Αφοί Σαράντη, Αθανασίου Μπαντέκα κ.ά.

07:00 – 12:00

Ποτίζονταν τα χωράφια από το «Μαντάνι» μέχρι τον Μύλο του Πάντου «Κατάστημα», Αθανασίου Γκαλίδη, Ζήση Γκαλίδη κ.ά.

12:00 – 14:00

Ποτίζονταν τα χωράφια στο Μύλο του Πάντου «Κατάστημα».

14:00 – 16:00

Ποτίζονταν τα χωράφια απέναντι από το Κτηνιατρείο, Γεωργίου Καλαμπακιώτη, Βασιλείου Μπατακόγια, Νικολάου Τσιούτσιου κ.ά.

16:00 – 07:00

Ποτίζονταν τα χωράφια πάνω από τον Ιερό Ναό του Αγίου Μηνά, Στέργιου Αγροκώστα, Βασιλείου Γούση κ.ά.

07:00 – 16:00

Ποτίζονταν τα χωράφια πάνω από τις γραμμές της σιδηροδρομικής γραμμής προς Καλαμπάκα μέχρι τον Μύλο του Μπαλαμώτη, Κωνσταντίνου Χατζηθεοδώρου, Στέργιου Μπατακόγια, κ.ά.

Τετάρτη 16:00 έως και Πέμπτη 07:00

Ποτίζονταν τα χωράφια στην περιοχή του Ριζομύλου.

Πέμπτη

07:00 – 11:00

Ποτίζονταν τα χωράφια από το Μύλο του Τσουμπέκου και προς Βελεστίνο μέχρι την κόφτρα του Χρήστου Παπαποστόλου.

11:00 – 15:00

Ποτίζονταν τα χωράφια στην τοποθεσία «Παλιό Γεφύρι», Ιωάννη Χατζηθεοδώρου, Βασιλείου Χατζηθεοδώρου, Κωνσταντίνου Χατζηθεοδώρου κ.ά.

15:00 – 19:00

Ποτίζονταν τα χωράφια στην τοποθεσία «Καινούργιο Γεφύρι», Κωνσταντίνου Χατζηθεοδώρου, Ιωάννη Κατσίκη, Βασιλείου Μήσια κ.ά.

19:00 – 23:00

Ποτίζονταν τα χωράφια στην τοποθεσία «Καρατοτλούκι», Δημητρίου Γούλα, Δημητρίου Χατζή, Γκόμα, Δημητρίου Χατζηθεοδώρου, Ανδρέα Χατζηθεοδώρου κ.ά.

23:00 – 04:00

Ποτίζονταν τα χωράφια, Βασιλείου Ρέβη, Βαγγέλη Γελαγώτα, Αλεξάνδρα Καραμπερόπουλου κ.ά.

Παρασκευή

04:00 – 07:00

Ποτίζονταν τα χωράφια πάνω από τις σιδηροδρομικές γραμμές Βόλου-Λάρισα μέχρι το «Μαντάνι», Αφοί Σαράντη, Αθανασίου Μπαντέκα κ.ά.

07:00 – 12:00

Ποτίζονταν τα χωράφια από το «Μαντάνι» μέχρι τον Μύλο του Πάντου «Κατάστημα», Αθανασίου Γκαλίδη, Ζήση Γκαλίδη κ.ά.

12:00 – 14:00

Ποτίζονταν τα χωράφια στο Μύλο του Πάντου «Κατάστημα».

14:00 – 16:00

Ποτίζονταν τα χωράφια απέναντι από το Κτηνιατρείο, Γεωργίου Καλαμπακιώτη, Βασιλείου Μπατακόγια, Νικολάου Τσιούτσιου κ.ά.

16:00 – 07:00

Ποτίζονταν τα χωράφια πάνω από τον Ιερό Ναό του Αγίου Μηνά, Στεργίου Αγροκώστα, Βασιλείου Γούση κ.ά.

07:00 – 16:00

Ποτίζονταν τα χωράφια πάνω από τις γραμμές της σιδηροδρομικής γραμμής προς Καλαμπάκα μέχρι τον Μύλο του Μπαλαμώτη. Κωνσταντίνου Χατζηθεοδώρου, Στεργίου Μπατακόγια, κ.ά.

Σάββατο από 16:00 και έως τη Δευτέρα 07:00

Ποτίζονταν τα χωράφια στην περιοχή του Ριζομύλου.

Λειτουργία της κόφτρας

Στις εικόνες 7, 8 και 9 γίνεται μια προσπάθεια παρουσίασης του τρόπου λειτουργίας της κόφτρας. Στην πρώτη εικόνα (εικ. 7), όπου η κόφτρα είναι τοποθετημένη στην βάση της (κλειστή προς το χωράφι), το νερό συνεχίζει την πορεία του εντός του τσιμενταύλακα, για να τροφοδοτήσει με νερό την επόμενη ιδιοκτησία. Στην δεύτερη εικόνα (εικ. 8), όπου η κόφτρα είναι βγαλμένη από την θέση της, ποσότητα νερού συνεχίζει την πορεία του εντός του τσιμενταύλακα και η υπόλοιπη ποσότητα εισέρχεται προς το χωράφι του ιδιοκτήτη που βρίσκεται τοποθετημένη. Στην τρίτη εικόνα (εικ. 9), όπου η κόφτρα είναι τοποθετημένη στη βάση της (κλειστή προς το αυλάκι), ολόκληρη η ποσότητα του νερού εισέρχεται στο χωράφι του ιδιοκτήτη που βρίσκεται τοποθετημένη η κόφτρα. Αυτά τα βήματα ακολουθούσαν οι ιδιοκτήτες των χωραφιών, τις ημέρες και ώρες που είχαν δικαίωμα να πάρουν νερό από τον τσιμενταύλακα. Τα αντίστροφα βήματα ακολουθούσαν για να απελευθερώσουν το νερό, προκειμένου να ποτίσει ο επόμενος ιδιοκτήτης με βάση το πρόγραμμα που υπήρχε.

Σε αρκετά κτήματα δεν έφθανε η ποσότητα του νερού στις συγκεκριμένες ώρες και μέρες σύμφωνα με το πρόγραμμα. Για το λόγο αυτό υπήρχε η δυνατότητα τροφοδοσίας νερού περισσοτέρων ωρών, έχοντας το δικαίωμα οι ιδιοκτήτες να κάνουν χρήση το «κατσάκι». Σύμφωνα με τις πληροφορίες ο όρος αυτός αναφέρεται στην ποσότητα του νερού, που εξέρχονταν από τον κεντρικό τσιμενταύλακα και παραλληλίζονταν με το μέγεθος της τσάπας (μια τσάπα νερό). Όταν το νερό σύμφωνα με το πρόγραμμα έπρεπε να κατευθυνθεί στο Ριζόμυλο, οι οπές (τροφοδοσία για κατσάκι) στον τσιμενταύλακα κλείνονταν.

Αποτύπωση σε αεροφωτογραφία της διαδρομής των αυλακιών στο Βελεστίνο

Στην εικόνα 21 έγινε μια προσπάθεια να αποτυπωθούν τα αυλάκια διανομής του νερού και οι κόφτρες σε αεροφωτογραφία του 1972. Ακολούθως γίνεται λεπτομερής περιγραφή της διαδρομής του νερού σε σχέση με τις ιδιοκτησίες των δημοτών του Βελεστίνου και αναφέρονται οι κόφτρες που τροφοδοτούσαν τα χωράφια.

Το δίκτυο άρδευσης. Έξοδος Β

Στην έξοδο Β της Υπέρειας Κρήνης (εικ. 10), της οποίας το επίπεδο του εδάφους ήταν χαμηλότερο από το επίπεδο του εδάφους στην έξοδο Α κατά 1,5 – 2 εκατοστά περίπου (αυτή η διαφορά υπήρχε γιατί από την Β έξοδο ποτίζονταν περισσότερα στρέμματα, οπότε χρειάζονταν μεγαλύτερη ποσότητα νερού), υπάρχει κεντρικός τσιμενταύλακας με ανατολική κατεύθυνση και προς την τοποθεσία Ταμπάχανα. Αμέσως μετά από την τοποθεσία Ταμπάχανα υπήρχε αυλάκι χωρίς κόφτρα (η εκτροπή του νερού γίνονταν με πέτρες) και προς το χωράφι του Βαΐτση, όπου ποτίζονταν ένα μικρό μέρος του χωραφιού και ο σχολικός κήπος έκτασης 300 τ.μ.

Τοποθεσία Ταμπάχανα και τροφοδοσία ποτιστικών αυλακιών

Ο τσιμενταύλακας Β διερχόταν μέσα από τις ιδιοκτησίες των Νικόλαου Γούλα, Μπακάλη, Αγγελή και δίπλα από Βαΐτση Νικόλαο κόφτρα 1β για περίπου 12 στρέμματα. Εντός της ιδιοκτησίας Αγγελή υπάρχει οπή στον τσιμενταύλακα από όπου τροφοδοτούταν η τοποθεσία «Βρύση» (δίπλα από ιδιοκτησία Σουλιώτη). Στα πρώτα 50 μέτρα (ιδιοκτησία Σιουμουρέκη) υπήρχε φρεάτιο μεγέθους 1,0 μέτρου επί 1,40 μέτρου, σκεπασμένο με πλάκα και σε βάθος περίπου 1,50 μέτρου. Ο σκοπός του φρεατίου ήταν να συγκρατεί με τη σχάρα που είχε υπολείμματα φυτών και άλλα φερτά υλικά από την Υπέρεια Κρήνη. Πριν από το φρεάτιο αυτό υπήρχαν τρεις συνδέσεις με τον Ταμπάχανα, σχεδόν κάθετα στην κίνηση του νερού, με σκοπό την επαναφορά του νερού στον Ταμπάχανα, όταν υπερχείλιζε ο αγωγός με κατεύθυνση προς τη «Βρύση». Στη διαδρομή του αγωγού, περίπου 50 μέτρα παρακάτω, υπήρχε δεύτερο φρεάτιο (περίπου στα όρια ιδιοκτησιών Χατζηκωτούλα και Σιουμουρέκη) σκεπασμένο με πλάκα και σε βάθος περίπου 1,50 μέτρου, στο οποίο υπήρχε σχάρα για καθαρισμό του νερού από φερτά υλικά. Ο αγωγός συνέχιζε με κατεύθυνση προς την οδό Υπέρεια Κρήνη και μεταξύ ιδιοκτησίας Ντόντου και Γεωργίου Μπομπότη, κάπου στο μέσο του δρόμου, υπήρχε και άλλο φρεάτιο καθαρισμού. Από το φρεάτιο αυτό πραγματοποιούταν άντληση νερού με αντλία-τουλούμπα εντός της ιδιοκτησίας Γεωργίου Μπομπότη για καθημερινή χρήση.

Ο ίδιος αγωγός συνέχιζε κάτω από την οδό Υπέρεια Κρήνη και στη γωνία των οδών Ρήγα Φεραίου και Υπέρειας Κρήνης, δίπλα στην ιδιοκτησία του Τριανταφυλλόπουλου, υπήρχε φρεάτιο καθαρισμού. Από το φρεάτιο αυτό ξεκινούσε αυλάκι περνώντας κάτω από τον κεντρικό δρόμο Ρήγα Φεραίου και διασχίζοντας το οικόπεδο ιδιοκτησίας της Αγροτικής Τράπεζας, Ιωάννη Ντόβα έφθανε στην ιδιοκτησία Αποστολίνα. Από το φρεάτιο αυτό πραγματοποιούταν άντληση νερού με αντλία-τουλούμπα εντός της ιδιοκτησίας Τριανταφυλλόπουλου για καθημερινή χρήση. Εν συνεχεία, ο αγωγός διέσχιζε την οδό

Ρήγα Φεραίου και διερχόταν μπροστά από τις ιδιοκτησίες Νικολάου Λαΐτσου και Χρήστου Παπαποστόλου.

Μετά τις ιδιοκτησίες αυτές και στο μέσο του δρόμου επί της οδού Ιατρίδη, μπροστά στην ιδιοκτησία Παπαγιαννίτση, υπήρχε φρεάτιο καθαρισμού. Εντός της ιδιοκτησίας Παπαγιαννίτση υπάρχει αντλία-τουλούμπα (εικ. 11). Μετά από 20 μέτρα περίπου, μπροστά στην ιδιοκτησία του Κωνσταντίνου Βισβίκη, υπήρχε φρεάτιο καθαρισμού και αντλία-τουλούμπα εντός της ιδιοκτησίας. Την εποχή εκείνη θεωρούνταν προτέρημα να υπάρχει φρεάτιο κοντά στην ιδιοκτησία τους, γιατί μπορούσαν και αντλούσαν νερό για καθημερινή χρήση. Αξίζει να σημειωθεί ότι υπήρχαν εντός των κατοικιών στο Βελεστίνο περίπου τα 200 πηγάδια, για πόσιμο νερό (πληροφορία Γεωργίου Σιουμουρέκη). Μπροστά στο σπίτι ιδιοκτησίας Αθανάσιου Καραμπερόπουλου υπήρχε φρεάτιο στο δρόμο και αντλία-τουλούμπα εντός της ιδιοκτησίας. Στα επόμενα 50 μέτρα περίπου ήταν η έξοδος του αυλακιού δίπλα στο σπίτι ιδιοκτησίας Σουλιώτη (τοποθεσία «Βρύση», εικ. 12).

Μετά την τοποθεσία Ταμπάχανα, ο κεντρικός τσιμενταύλακας συνέχιζε με κατεύθυνση βορειοανατολικά μέχρι περίπου την σιδηροδρομική γραμμή Βόλου-Καλαμπάκας. Πίσω από το αγροτικό ιατρείο υπήρχε κόφτρα (4β), η οποία τροφοδοτούσε με νερό τον τσιμενταύλακα που διερχόταν κάτω από την κεντρική οδό Ρήγα Φεραίου, καταλήγοντας σε τσουκαλάδικο της εποχής, ποτίζοντας τα χωράφια εκτάσεως περίπου 15 στρεμμάτων, (υπολογισμός από googleearth) ιδιοκτησίας των Χαράλαμπου Βισβίκη, Αποστολίνα, Πάσχου κ.ά.

Ακολούθως, ο κεντρικός τσιμενταύλακας διερχόταν δίπλα από το Μύλο Μπαλαμώτη και σχεδόν παράλληλα με τον κεντρικό δρόμο εισόδου στο Βελεστίνο (Ρήγα Φεραίου) συνέχιζε με κατεύθυνση μέχρι περίπου την σιδηροδρομική γραμμή Βόλου-Καλαμπάκας. Στην πορεία υπήρχαν μικρές κόφτρες για τα λίγα στρέμματα που υπήρχαν του Δημ. Καραμπερόπουλου και Βασίλη Γούση και μια κόφτρα (5β) (Πρατήριο Υγρών Καυσίμων Ιδιοκτησίας Κωνσταντίνου Σιουμουρέκη) που τροφοδοτούσε με νερό τον τσιμενταύλακα, ο οποίος διακλαδίζονταν σε δύο. Ο ένας διερχόταν κάτω από την σιδηροδρομική γραμμή Βόλου-Καλαμπάκας και παράλληλα προς την κεντρική οδό Ρήγα Φεραίου, ποτίζοντας τα χωράφια εκτάσεως περίπου 6 στρεμμάτων, (υπολογισμός από googleearth) ιδιοκτησίας των Χατζηκωτούλα κ.ά. Ο άλλος τσιμενταύλακας διερχόταν κάτω από την κεντρική οδό και παράλληλα προς την σιδηροδρομική γραμμή Βόλου-Καλαμπάκας, ποτίζοντας τα χωράφια εκτάσεως περίπου 25 στρεμμάτων, (υπολογισμός από googleearth) ιδιοκτησίας των Χάιδω Παπαγεωργίου, Κωνσταντίνου Χατζηθεοδώρου, Εμμανουήλ Χατζηθεοδώρου, Δημητρίου Χατζηθεοδώρου, Αφοί Δελληγιώργη, Γεωργίου Σαράντη κ.ά.

Στην πορεία του κεντρικού τσιμενταύλακα λίγο πριν την σιδηροδρομική γραμμή Βόλου-Καλαμπάκας υπήρχε μια κόφτρα (6β), η οποία τροφοδοτούσε τσιμενταύλακα και ακολούθως αυτός διαχωριζόταν σε τρεις (7β). Ο ένας διερχόταν κάτω από την κεντρική οδό Ρήγα Φεραίου με κατεύθυνση προς Βόλο και παράλληλα με τον κεντρικό δρόμο Βελεστίνου-Βόλου από την νότια πλευρά του. Συνέχιζε την πορεία του πίσω από τις αποθήκες της Ένωσης Γεωργικών Συνεταιρισμών Βελεστίνου και μέσα από τον χείμαρρο Ξηριά, ποτίζοντας τα χωράφια εκτάσεως περίπου 100 στρεμμάτων, (υπολογισμός από googleearth) ιδιοκτησίας των Αθανασίου Καραμπερόπουλου, Κουσκουρίδα, Νικολάου Τσέκου, Δημητρίου Αραμπατζή, Βασιλείου Αγγελή, Νικολάου Αγγελή, Κωνσταντίνου Παπαθεοδώρου, Αθανασίου Καζάκου, Νικολάου Παπανικολάου, Κωνσταντίνου Παπαθεοδώρου, Γεωργίου Γούση, Κωνσταντίνου Αραμπατζή, Σκουφογιάννη, Κυρίτση Βισβίκη, Αριστείδη Βενέτη, Ελευθερίου Τσιούτσιου κ.ά.

Ο τρίτος διερχόταν κάτω τον επαρχιακό δρόμο Βελεστίνου-Ριζομύλου ποτίζοντας τα χωράφια εκτάσεως περίπου 25 στρέμματα, (υπολογισμός από googleearth) ιδιοκτησίας των Βουλάγκα, Γεωργίου Αλογάρη, Γεωργίου Ντόντου κ.ά.

Ο δεύτερος διερχόταν κάτω από τον επαρχιακό δρόμο Βελεστίνου-Ριζομύλου και παράλληλα με τον κεντρικό δρόμο Βελεστίνου-Βόλου από την βόρεια πλευρά του. Διερχόταν δίπλα από την γέφυρα του χείμαρρου Ξηριά, επί της κεντρικής εισόδου του Βελεστίνου, ποτίζοντας τα χωράφια εκτάσεως περίπου 80 στρεμμάτων, (υπολογισμός από googleearth), που βρίσκονται μεταξύ του χείμαρρου Ξηριά και του κεντρικού δρόμου προς Βελεστίνο ιδιοκτησίας των Αθανασίου Γιάτσιου, Βασιλείου Σερβετά, Τίτσια, Στεργίου Μπέκα, Στεργίου Παπατόλια, Ιωάννη Βουλάγκα, Ιωάννη Αγγελή κ.ά.

Λίγα μέτρα πριν την γέφυρα του χείμαρρου Ξηριά και από την βόρεια πλευρά της κεντρικής εισόδου του Βελεστίνου, υπήρχε κόφτρα (8β) η οποία τροφοδοτούσε τσιμενταύλακα διερχόμενο κάτω από τον κεντρικό δρόμο Βελεστίνου-Βόλου με κατεύθυνση προς την νότια πλευρά αυτού. Ο συγκεκριμένος τσιμενταύλακας διακλαδιζόταν και πότιζε τα χωράφια νοτίως του κεντρικού δρόμου Βελεστίνου-Βόλου από τη γέφυρα μέχρι τις εγκαταστάσεις πρώην ΚΥΔΕΠ (σήμερα ΒΙΟΛΑΡ). Οι ιδιοκτήτες των χωραφιών εκτάσεως περίπου 350 στρεμμάτων, (υπολογισμός από googleearth) ήταν οι Νικόλαος Κανάτος, Νικόλαος Παπαστόλου, Θύμιος Νιμπής, Αγροκώστας, Μιχάλης Τέτσας, Αθανάσιος Σαμαράς, Αλέξανδρος Αποστολίνας, Χρήστος Αποστολίνας, Κωνσταντίνος Αλογάρης, Μιχαήλ Αλογάρης, Μπομπότης, Αθανάσιος Φαρσαρώτος, Βουλάγκας, Απόστολος Παλπανάς κ.ά.

Τοποθεσία «Βρύση» και τροφοδοσία ποτιστικών αυλακιών

Από την τοποθεσία «Βρύση» εξέρχονταν δυο τσιμενταύλακες (έξοδος 9β και 10β) οι οποίοι ήταν κατασκευασμένοι εκατέρωθεν του χείμαρρου Ξηριά, ο οποίος ουσιαστικά διαχώριζε το Βελεστίνο από την περιοχή Τσιφλίκι. Από τη βορειοδυτική πλευρά του χείμαρρου Ξηριά, το ένα αυλάκι (έξοδος 10β από τοποθεσία «Βρύση», εικ. 13) πότιζε τα χωράφια εκτάσεως περίπου 25 στρεμμάτων, (υπολογισμός από googleearth) ιδιοκτησίας των Καραβασίλη, Κωνσταντίνου Τσάμη, Ακριβούση, Αθανασίου Καραπατή, Βασιλική Καναλιώτη, Βασιλείου Καραμπερόπουλου, Κωνσταντίνου Τσαπράζη κ.ά.

Από την ανατολική πλευρά του χείμαρρου Ξηριά, το άλλο αυλάκι (έξοδος 9β από τοποθεσία «Βρύση», εικ. 14) πότιζε ένα μεγάλο μέρος των χωραφιών εκτάσεως περίπου 200 στρέμματα, (υπολογισμός από googleearth) της περιοχής Τσιφλίκι. Υπήρχε νερό συνεχούς ροής και οι ιδιοκτήτες είχαν νερό για μια ώρα περίπου, κυκλικά. Ανατολικά, από το αυλάκι αυτό ποτίζονταν τα χωράφια ιδιοκτησίας των Γεωργίου Παλληκάρη, Θεόδωρου Παπαθεοδώρου, Βασιλείου Παπανικολάου, Γεωργίου Αραμπατζή, Ρήγα Καζά, Ελευθερίου Μπέτσικα, Γεωργίου Μπέτσικα, Βασιλείου Χριστοδούλου, Κωνσταντίνου Γιαννακόπουλο, Ιωάννη Αραμπατζή κ.ά.

Βορειοδυτικά, από το ίδιο αυλάκι που εξέρχονταν της «Βρύσης», περίπου στο ύψος της ιδιοκτησίας του Γεροβασίλη, διερχόταν αυλάκι κάτω από το δρόμο και ποτίζονταν τα χωράφια ιδιοκτησίας των Θεοχάρη Παπαδόπουλο, Νικολάου Γεροβασίλη, Αικατερίνη Καραβασίλη κ.ά. Ο τσιμενταύλακας αυτός συνέχιζε κάτω από την σιδηροδρομική γραμμή Βόλου-Καλαμπάκας και ποτίζονταν τα χωράφια ιδιοκτησίας των Σπύρου Γεωργίου, Γιαννούλα Βογιατζή, Θεμιστοκλή Κολοκοτρώνη, Στέργιου Χριστοδούλου, Γεωργίου

Αραμπατζή, Γαρύφαλλου Μακρυνάσιο, Βασιλείου Μακρυνάσιο, Αθανασίου Μακρυνάσιο, Γεωργία Τσαγκαρή, Λάζαρου Τριανταφύλλου, Νικολάου Σόρογκα, Κωνσταντίνου Κερασιώτη, Στεργίου Παπατόλια, Πρόδρομου Νάση, Ιωάννου Πάσχο, Κωνσταντίνου Χρόνη, Ελπίδα Παπακυριαζή, Παρασκευή Μπανταβάνου, Βασιλική Πάσχου, Δημητρίου Πάσχο, Δημητρίου Αραμπατζή, Στέργιου Καλόγηρο, Κωνσταντίνου Κομματά, Δήμητρα Βαζή, Νικολάου Μπέλλα, Αθανασίου Βασιλόπουλο, Σταύρου Παπαγεωργίου κ.ά.

Έξοδος Α
και τροφοδοσία ποτιστικών αυλακιών

Στην έξοδο Α της Υπέρειας Κρήνης (εικ. 15) υπάρχει κεντρικός τσιμενταύλακας, ο οποίος διέρχεται δίπλα από τις ιδιοκτησίες Καλόγηρου, Κογκούλη, Τσαπράζη με κατεύθυνση προς τον μύλο του Μπαλαμώτη. Στην πορεία του κεντρικού τσιμενταύλακα υπάρχει μια διαπλάτυνση, δίπλα από την οικία του Κωνσταντίνου Τσαπράζη, όπου οι νοικοκυρές της γύρω περιοχής έπλεναν τα ρούχα (εικ. 16). Σήμερα υπάρχει τσιμεντένια κατασκευή (εικ. 17-τομή και κάτοψη), η οποία πρέπει να κατασκεύστηκε την ίδια χρονική περίοδο με την παρόμοια κατασκευή στη θέση Ταμπάχανα, έχοντας την ίδια χρήση.

Από τον κεντρικό τσιμενταύλακα και με κατεύθυνση βόρεια, παράλληλα με τον επαρχιακό δρόμο που συνδέει το Βελεστίνο με την Χλόη, υπάρχει αυλάκι τσιμεντένιο (κόφτρα 1α – τοπική ονομασία «Κιούγκι») και ποτίζονταν τα χωράφια εκτάσεως περίπου 70 στρέμματα, (υπολογισμός από googleearth) ιδιοκτησίας των Βασιλείου-Στέργιου Μπατακόγια, Γεωργίου Μπέλλα, Δημητρίου Τέα, Αποστόλου Μπέλλα κ.ά.

Το νερό του κεντρικού τσιμενταύλακα διερχόταν από το Μύλο Αδελφών Μπαλαμώτη (υδρόμυλο με παράλληλη λειτουργία ντριστέλα και μαντάνι)[7] και εξέρχονταν σε μια μεταλλική κατασκευή όπως φαίνεται στην εικόνα 17 (σκαρίφημα κάτοψης μεταλλικής κατασκευής δίπλα στο μύλο Αδελφών Μπαλαμώτη από Γεώργιο Σιουμουρέκη το 2022). Το νερό συγκεντρωνόταν στο τμήμα 5 της μεταλλικής κατασκευής (περίπου 3 μέτρα x 3 μέτρα και ύψος περίπου 70 εκατοστά), όπως περιγράφεται στο σκαρίφημα. Ο σκοπός της κατασκευής αυτής ήταν να σταματάει η μεγάλη ορμή που είχε το νερό και να ανεβαίνει η στάθμη του. Αριστερά στο τμήμα 4 υπήρχαν τρύπες στην λαμαρίνα για να φεύγει μικρότερο μέρος του νερού. Δεξιά στη λαμαρίνα προς το τμήμα 6, υπήρχαν περισσότερες τρύπες για να διοχετεύεται μεγαλύτερη ποσότητα νερού.

Στη συνέχεια, η ποσότητα του νερού εξερχόταν από την κόφτρα 2α και με κατεύθυνση βόρεια, τροφοδοτούσε τσιμενταύλακα, ο οποίος έφτανε στη σιδηροδρομική γραμμή Βελεστίνου-Καλαμπάκας, ποτίζοντας τα χωράφια εκτάσεως περίπου 80 στρεμμάτων, (υπολογισμός από googleearth) ιδιοκτησίας των Γεωργίου Μπέλλα, Δημητρίου Τσουμπέκου, Αποστόλου Μπίλλη, Αποστόλου Μπέλλα, Κωνσταντίνου Αγροκώστα, Αδελφών Γιάτσιου, Ζήση Τσουμπέκου κ.ά. Η κόφτρα 4α με κατεύθυνση βορειοανατολικά τροφοδοτούσε τσιμενταύλακα, ο οποίος έφτανε στη σιδηροδρομική γραμμή Βελεστίνου-Καλαμπάκας, ποτίζοντας τα χωράφια εκτάσεως περίπου 60 στρεμμάτων, (υπολογισμός από googleearth) ιδιοκτησίας των Στέργιου Μπατακόγια, Γεωργίου Μπέλλα, Αχιλλέα Σκύφτη, Οικονομίδη, Γεωργίου Καραθανάση, Γεωργίου Αλογάρη κ.ά. Η άλλη κόφτρα 3α τροφοδοτούσε τον κεντρικό τσιμενταύλακα προς τον Μύλο Παπαγιώτου καταλήγοντας στη σιδηροδρομική γραμμή Βελεστίνου-Καλαμπάκας.

7 Αικατ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, «Υδροκίνητες βιοτεχνίες στο Βελεστίνο»..., *ό. π.*, σ. 172.

Πριν από την κόφτρα 3α, οι δύο κεντρικοί τσιμενταύλακες, που τροφοδοτούνταν από τις εξόδους Α και Β της Υπέρειας Κρήνης, συνενώνονταν σε έναν κεντρικό (εικ. 18). Από την κόφτρα 1 ποτιζόταν ιδιοκτησίας της Μαριάννας Χατζάκου. Από την κόφτρα 2 ποτίζονταν χωράφια ιδιοκτησίας των Αθανασίου Γκάγκα, Χατζηκωτούλα, Γούση κ.ά. Η κόφτρα 3 και με κατεύθυνση βόρεια τροφοδοτούσε τσιμενταύλακα ποτίζοντας τα χωράφια εκτάσεως περίπου 150 στρεμμάτων, (υπολογισμός από googleearth) ιδιοκτησίας των Αχιλλέα Σκύφτη, Μπέλλα, Κολοκοτρώνη, Μπαλαμώτη, Οικονομίδη, Βασιλείου Κιρτσούδη, Κωνσταντίνου Τσουμπέκου, Ευριπίδη Μπομπότη, Ανδρέα Σίγουρα, Μιχάλη Φούσκα, Βασιλείου Κογκούλη κ.ά.

Ο τσιμενταύλακας, που τροφοδοτούταν από την κόφτρα 3, συνέχιζε με κατεύθυνση βόρεια και διακλαδιζόταν σε τρεις κόφτρες 4, 5, 6. Από την κόφτρα 4, μέσω τσιμενταύλακα, ο οποίος κατέληγε στην τοποθεσία «Κάτω Μαντάνι» Μύλος Παπαγιώτου και διερχόταν σχεδόν δίπλα στη διακλάδωση της σιδηροδρομικής γραμμής Βόλου-Καλαμπάκας και Βόλου-Λάρισας και κάτω από τη σιδηροδρομική γραμμή Βόλου-Λάρισας, ποτίζονταν τα χωράφια εκτάσεως περίπου 120 στρεμμάτων, (υπολογισμός από googleearth) ιδιοκτησίας των Στέργιου Αγροκώστα, Βασιλείου Γούση, Νικολάου Τσιμπουκλή, Στέργιου Μπακάλη, Γεωργίου Μπακάλη, Δημητρίου Καζά, Ιωάννη Καραγιάννη κ.ά. Από την κόφτρα 5 ποτίζονταν τα χωράφια εκτάσεως περίπου 100 στρεμμάτων, (υπολογισμός από googleearth) ιδιοκτησίας των Δεληγιώργη, Εμμανουήλ Μανιατάκη, Απόστολου Τσιμπουκλή, Τσούρικα, Ευάγγελο Θεοδώρου, Καραγιαννίδη, Κωνσταντίνου Ντόντου κ.ά.

Από την κόφτρα 6, μέσω τσιμενταύλακα ποτίζονταν τα χωράφια εκτάσεως περίπου 100 στρεμμάτων, (υπολογισμός από googleearth) ιδιοκτησίας των Στέργιου Μπομπότη, Μπακάλη, Μιχαήλ Κουσιαρή, Αγροκώστα, Βασιλείου Κογκούλη κ.ά. Η κόφτρα 7, δίπλα από το κατάστημα «Πλάτανος», με κατεύθυνση ανατολικά τροφοδοτούσε τσιμενταύλακα ποτίζοντας τα χωράφια μεταξύ επαρχιακού δρόμου και χείμαρρου Ξηριά εκτάσεως περίπου 240 στρεμμάτων, (υπολογισμός από googleearth) ιδιοκτησίας των Αθανασίου Γιάτσιου, Αφων Χασιώτη, Γεώργιου Καλαμπακιώτη, Κωνσταντίνου Κουσκουρίδα, Νικολάου Μανέττα, Βασιλείου Μπατακόγια, Νικολάου Τσιούτσιου, Νάστου, Νέμτσα, Φωτίου Γελαγώτα, Νικολάου Γελαγώτα, Νικολάου Μπομπότη, Δημητρίου Μακρυνάσιου, Μιλτιάδη-Κωνσταντίνου Μακρή, Μιχαήλ Παπαμιχαήλ, Ασημίνα Πανάγου, Νικολάου Ζησόπουλου κ.ά.

Η κόφτρα 8, δίπλα στον Ιερό Ναό του Αγίου Μηνά, με κατεύθυνση βόρεια, τροφοδοτούσε τσιμενταύλακα ποτίζοντας τα χωράφια εκτάσεως περίπου 90 στρεμμάτων, (υπολογισμός από googleearth) ιδιοκτησίας των Βαρελόπουλου, Αθανασίου Γιάτσιου, Κωνσταντίνου Τσαπράζη, Απόστολου Μπατακόγια κ.ά. και έφθανε στο Μύλο του Παπαγιώτου «Μαντάνι».

Ο κεντρικός τσιμενταύλακας διερχόταν από το Μύλο του Πάντου «Κατάστημα» και με κατεύθυνση βόρεια προς το Μύλο του Παπαγιώτου «Μαντάνι», υπήρχε η κόφτρα 9, με κατεύθυνση βορειοανατολικά, η οποία τροφοδοτούσε τσιμενταύλακα ποτίζοντας τα χωράφια εκτάσεως περίπου 30 στρεμμάτων (υπολογισμός από googleearth) ιδιοκτησίας των Μπανταβάνου, Αθανασίου Γκαλίδη, Παντελή Γκαλίδη κ.ά. Στο Μύλο του Παπαγιώτου «Μαντάνι», υπήρχε η κόφτρα 10, με κατεύθυνση δυτικά, η οποία τροφοδοτούσε τσιμενταύλακα ποτίζοντας τα χωράφια εκτάσεως περίπου 30 στρεμμάτων (υπολογισμός από googleearth) ιδιοκτησίας των Αφων Σαράντη, Ιωάννου Σουλιώτη, Αθανασίου Μπαντέκα, Δημητρίου Αγγελή, Θύμιου Νιμπή, Αγροκώστα, Δημητρίου Νιμπή κ.ά.

Ο κεντρικός τσιμενταύλακας συνέχιζε την πορεία του προς την τοποθεσία «Καινούργιο Γεφύρι». Στην πορεία αυτή υπήρχε η κόφτρα 11, με κατεύθυνση βόρεια, η οποία τροφοδοτούσε τσιμενταύλακα ποτίζοντας τα χωράφια εκτάσεως περίπου 160 στρεμμάτων, (υπολογισμός από googleearth) ιδιοκτησίας των Γκόγκα, Γεωργίου Γιάτσιου, Αθανασίου Σαράντη, Μιχαήλ Σαράντη, Δημητρίου Γιάτσιου, Βαρδούλη, Ηλία Αποστολίνα, Γεωργίου Αποστολίνα, Σωκράτη Γούλα, Αθανασίου Γιάτσιου, Βασιλείου Γιάτσιου, Στεργίου Γιάτσιου κ.ά.

Ο κεντρικός τσιμενταύλακας συνέχιζε την πορεία του προς την τοποθεσία «Καινούργιο Γεφύρι». Στην πορεία αυτή μετά τη σιδηροδρομική γραμμή Βόλου-Λάρισας υπήρχε η κόφτρα 12, με κατεύθυνση βόρεια, από την οποία ποτίζονταν τα χωράφια εκτάσεως περίπου 50 στρεμμάτων, (υπολογισμός από googleearth) ιδιοκτησίας των Αλεξάνδρα Καραμπερόπουλου, Παπατόλια, Αποστόλου Μπατακόγια, Γιαννακόπουλου, Τσουμπέκου κ.ά. Συνέχιζε την πορεία του προς την τοποθεσία «Καινούργιο Γεφύρι». Στην πορεία αυτή υπήρχε η κόφτρα 13, με κατεύθυνση ανατολικά, από την οποία ποτίζονταν τα χωράφια εκτάσεως περίπου 50 στρεμμάτων, (υπολογισμός από googleearth) ιδιοκτησίας των Βασιλείου Ρέβη, Λεωνίδα Λάβδα κ.ά. Ο κεντρικός τσιμενταύλακας συνέχιζε την πορεία του προς την τοποθεσία «Καινούργιο Γεφύρι» και στην πορεία του υπάρχουν κόφτρες με κατεύθυνση ανατολικά ποτίζοντας τα χωράφια ιδιοκτησίας των Τσουμπέκου κ.ά., κόφτρα 14, Ανδρέα Χατζηθεοδώρου κ.ά., κόφτρα 15, Γκόμα κ.ά., κόφτρα 16, Δημητρίου Χατζηθεοδώρου κ.ά., κόφτρα 17.

Προσομοίωση χρήσης αρδευτικού νερού της Υπέρειας Κρήνης σε ποτιστικές καλλιέργειες

Στο ακόλουθο κείμενο γίνεται μια προσομοίωση σχετικά με τις ανάγκες σε αρδευτικό νερό μιας καλλιέργειας και συσχετίζεται με το νερό, που θα μπορούσε να τροφοδοτήσει η Υπέρεια Κρήνη. Μια ποτιστική καλλιέργεια (π.χ. βαμβάκι) χρειάζεται αρδευτικό νερό περίπου 400-450m^3 / στρ σε όλο τον βιολογικό κύκλο της καλλιέργειας (δηλαδή από σπορά έως τη συγκομιδή), ενώ παράλληλα για την άντληση της συγκεκριμένης ποσότητας απαιτούνται περίπου 1000 kwh (εξαρτάται από το βάθος της γεώτρησης κλπ.). Το πότισμα σήμερα της ποτιστικής καλλιέργειας γίνεται με τη μέθοδο της σταγόνας. Η Υπέρεια Κρήνη τροφοδοτούσε περίπου με 1450m^3 / h και το πότισμα γίνονταν με τη μέθοδο της κατάκλισης. Η σκέψη έχει ως εξής: Εάν σήμερα η Υπέρεια Κρήνη τροφοδοτούσε την περιοχή με την ίδια ποσότητα νερού και η άρδευση διαρκούσε από 1 Ιουνίου έως 31 Αυγούστου (ενενήντα ημέρες), τότε η συνολική ποσότητα νερού θα ήταν περίπου 90x24x1450 = 3.132.000 m^3. Επομένως θα μπορούσαν να ποτιστούν περίπου 3.132.000m^3 / 450m^3/στρ. = 6.960 στρ. με τη μέθοδο της σταγόνας, ενώ παράλληλα θα γινόταν εξοικονόμηση ενέργειας περίπου 6.960 στρ. x 1000kwh/στρ. = 69.600.000kwh.

Πληροφορητές: Ελένη Βιολιντζή-Παπαθεοδώρου, Φώτης Βαϊόπουλος, Φώτης Γελαγώτας, Ζήσης Γκαλίδης, Δημήτριος Καραμπερόπουλος, Ιωάννης Κατσίκης (υδρονομέας), Γεώργιος Σιουμουρέκης, Νικόλαος Τσέκος, Δημήτρης Χατζηθεοδώρου, Κωνσταντίνος Χατζηθεοδώρου.

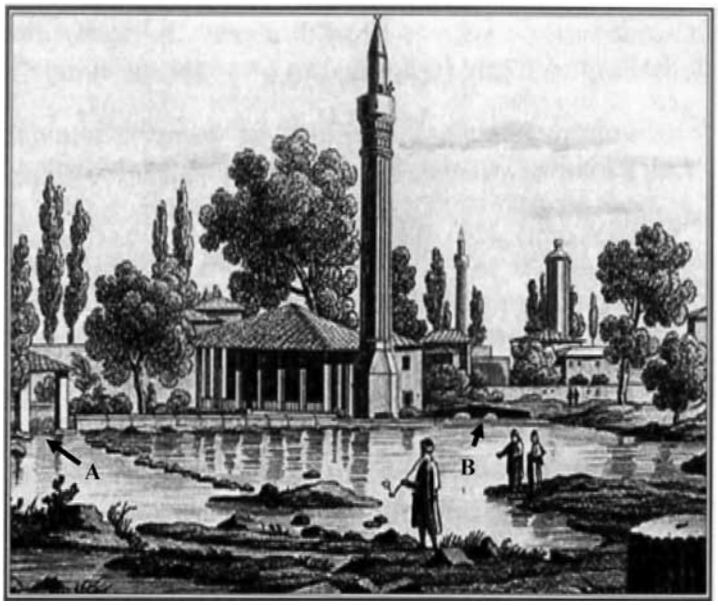

Εικ. 1. Υπέρεια Κρήνη – Κεφαλόβρυσο, σε γκραβούρα του 1806 από τον Simone Pomardi διακρίνονται οι έξοδοι Α και Β του νερού.

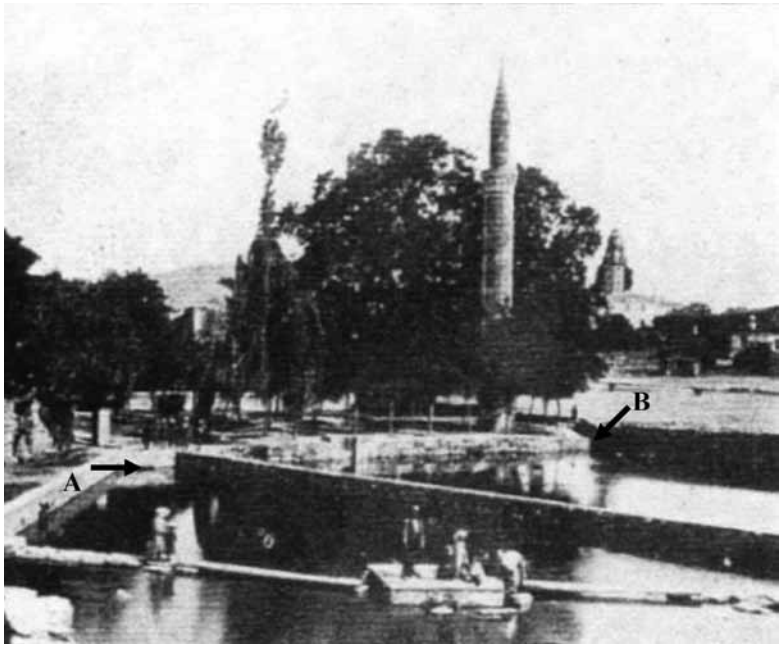

Εικ. 1β. Υπέρεια Κρήνη – Κεφαλόβρυσο 1924. Διακρίνονται οι έξοδοι Α και Β του νερού.

Εικ. 1γ. Υπέρεια Κρήνη – Κεφαλόβρυσο Θεοφάνεια 1936.
Διακρίνονται οι έξοδοι Α και Β του νερού της Υπέρειας Κρήνης.

Εικ. 1δ. Υπέρεια Κρήνη - Κεφαλόβρυσο, όπως είναι σήμερα (2021).

Εικ. 2. Τοποθεσία Ταμπάχανα, όπως είναι σήμερα (2021).

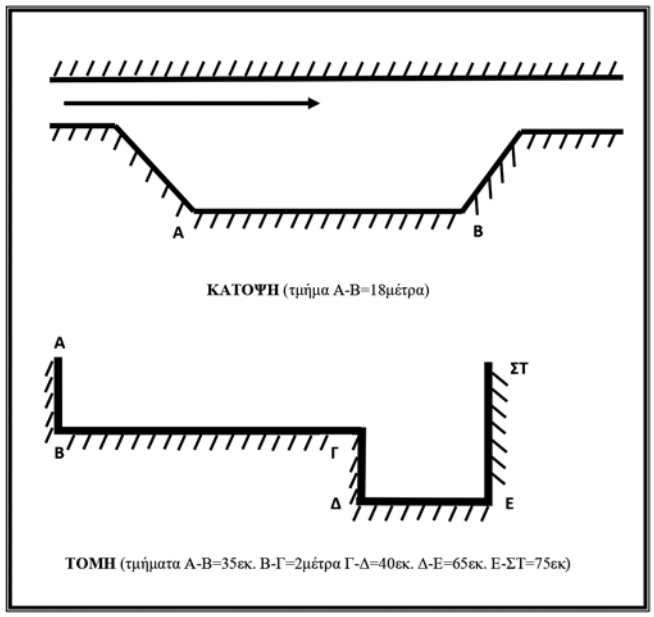

Εικ. 3. Κάτοψη και τομή τσιμεντένιας κατασκευής στην τοποθεσία Ταμπάχανα, όπως είναι σήμερα (2021).

Εικ. 4. Κεντρικός τσιμενταύλακας, πίσω από το Κτηνιατρείο (εσωτερικό πλάτος 0,76 εκ και ύψος 0,76 εκ), όπως είναι σήμερα (2021).

Εικ. 5. Αυλάκι (εσωτερικό πλάτος 0,45 εκ και ύψος 0,45 εκ), όπως είναι σήμερα (2021).

Εικ. 6. Αυλάκι μπροστά στον Ιερό Ναό του Αγίου Μηνά
(εσωτερικό πλάτος 0,45 εκ και ύψος 0,45 εκ), όπως είναι σήμερα (2021).

Εικ. 7. Κίνηση νερού στο αυλάκι, κόφτρα κλειστή προς χωράφι,
όπως είναι σήμερα (2021).

Εικ. 8. Κίνηση νερού στο αυλάκι και προς χωράφι,
βγαλμένη μεταλλική κόφτρα από τη θέση της όπως είναι σήμερα (2021).

Εικ. 9. Κόφτρα κλειστή στο αυλάκι, κίνηση νερού προς χωράφι,
όπως είναι σήμερα (2021).

Εικ. 10. Έξοδος Β από Υπέρεια Κρήνη - Κεφαλόβρυσο, όπως είναι σήμερα (2021).

Εικ. 10α. Έξοδος Β από Υπέρεια Κρήνη – Κεφαλόβρυσο 1980.
Διακρίνεται η έξοδος Β του νερού.

Εικ. 11. Τουλούμπα, μεταλλική κατασκευή για χειροκίνητη άντληση νερού, όπως είναι σήμερα οικία Γιαννουδάκη Κωνσταντίνου του Ιωάννη (2021).

Εικ. 12. Τοποθεσία Βρύση, όπως είναι σήμερα (2021).

Εικ. 13. Αυλάκι στη βορειοδυτική πλευρά του χείμαρρου Ξηριά, όπως είναι σήμερα (2021).

Εικ. 14. Αυλάκι στην ανατολική πλευρά του χείμαρρου Ξηριά, όπως είναι σήμερα (2021).

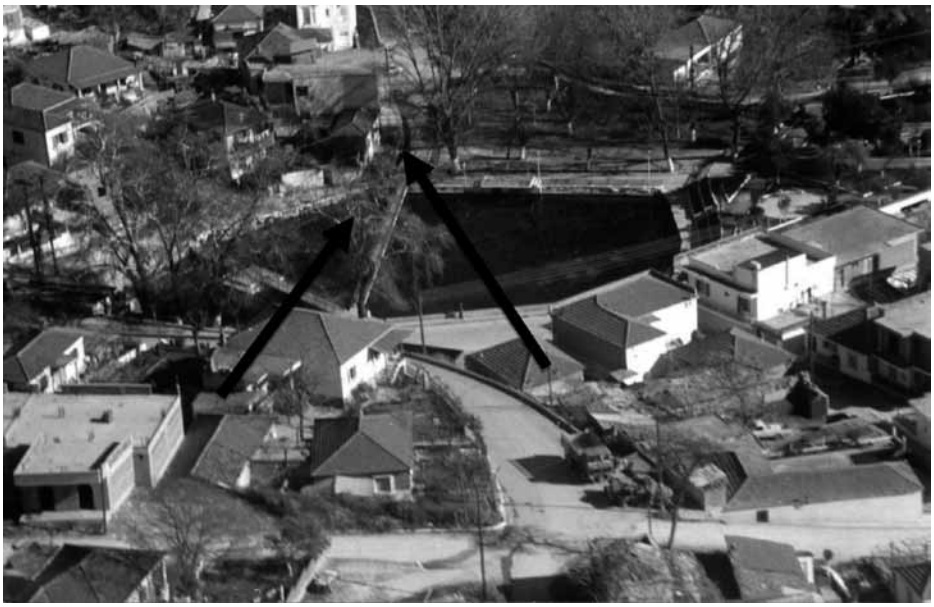

Εικ. 15. Υπέρεια Κρήνη – Κεφαλόβρυσο 1980. Διακρίνεται η έξοδος Α και η αρχή του μυλαύλακα Α.

Εικ. 16. Τοποθεσία δίπλα από οικία ιδιοκτησίας Τσαπράζη Κωνσταντίνου, όπως είναι σήμερα (2021).

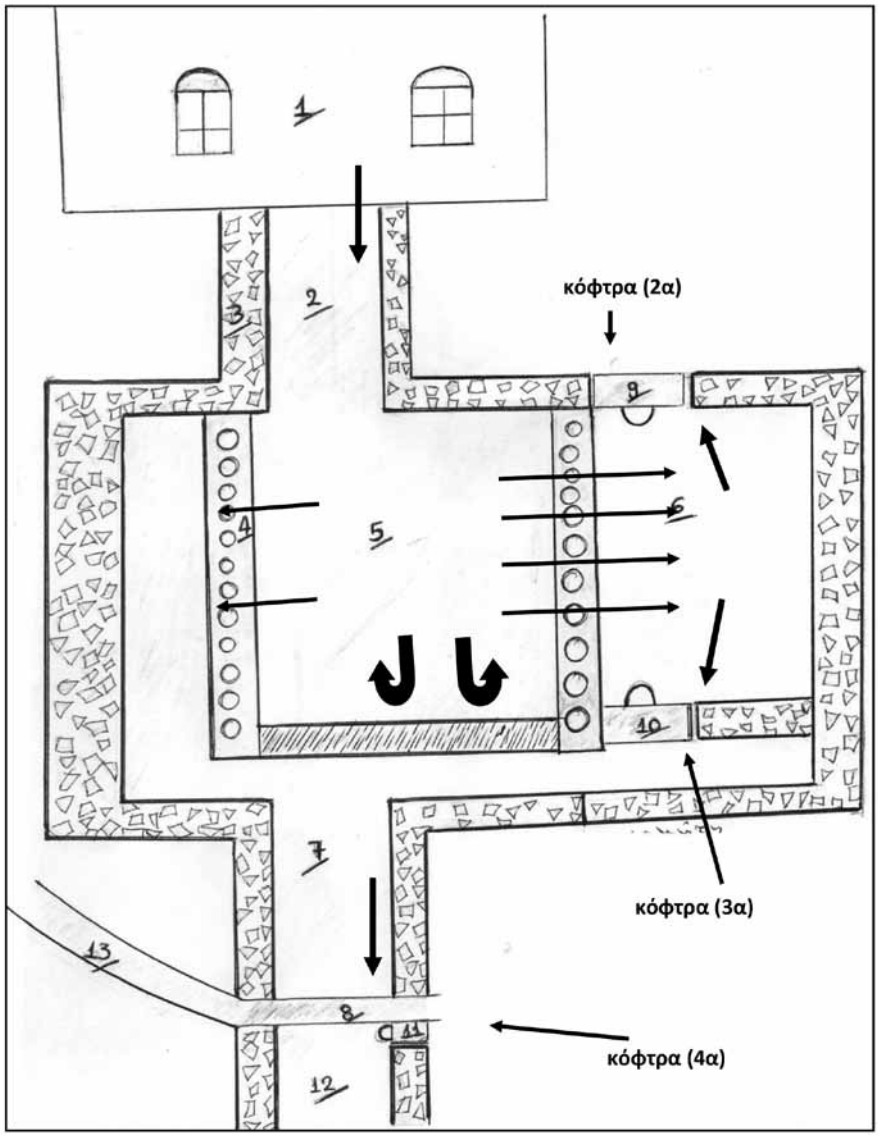

Εικ. 18. Σκαρίφημα κάτοψης μεταλλικής κατασκευής δίπλα στο μύλο Αδελφών Μπαλαμώτη από Γεώργιο Σιουμουρέκη, (2022). Πληροφορίες σκαριφήματος: 1. Μύλος Μπαλαμώτη, 2. Έξοδος νερού από τον Μύλο, 3. Τοιχίο τσιμενταύλακα, 4. Λαμαρίνα με τρύπες για έξοδο νερού, 5. Συγκέντρωση νερού, 6. Συγκέντρωση νερού για κόφτρα Γιάτσου, 7. Ροή νερού προς Μύλο Παπαγιώτου, 8. Γεφυράκι για κτήμα Μπατακόγια, 9. Κόφτρα για κτήμα Γιάτσου, 10. Κόφτρα που εμπόδιζε το νερό να πηγαίνει προς το Μύλο Παπαγιώτου, 11. Κόφτρα για κτήμα Μπατακόγια, 12. Ροή προς Μύλο Παπαγιώτου, 13. Δρομάκι προς Μύλο Μπαλαμώτη.

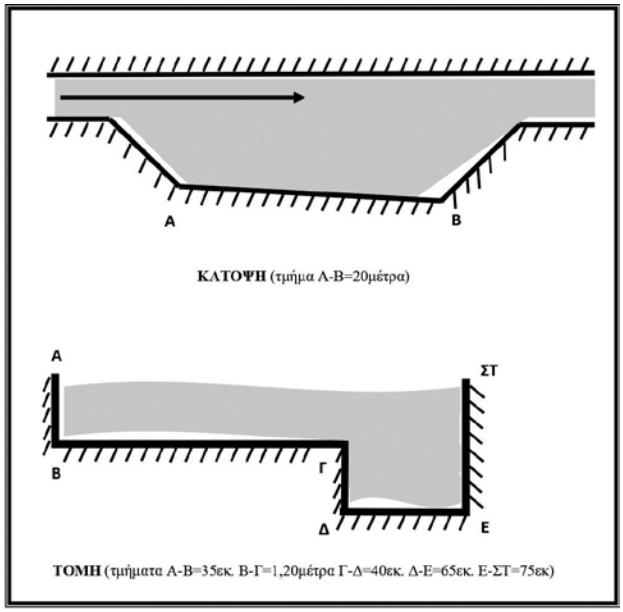

Εικ. 17. Κάτοψη και τομή τσιμεντένιας κατασκευής στην πορεία του κεντρικού αυλακιού προς Μύλο Μπαλαμώτη, όπως είναι σήμερα (2021).

Εικ. 19. Σημείο σύνδεσης των κεντρικών αυλακιών από τις εξόδους Β (αριστερό βέλος δείχνει την κατεύθυνση του νερού) και Α (δεξί βέλος δείχνει την κατεύθυνση του νερού) της Υπέρειας Κρήνης, (2017).

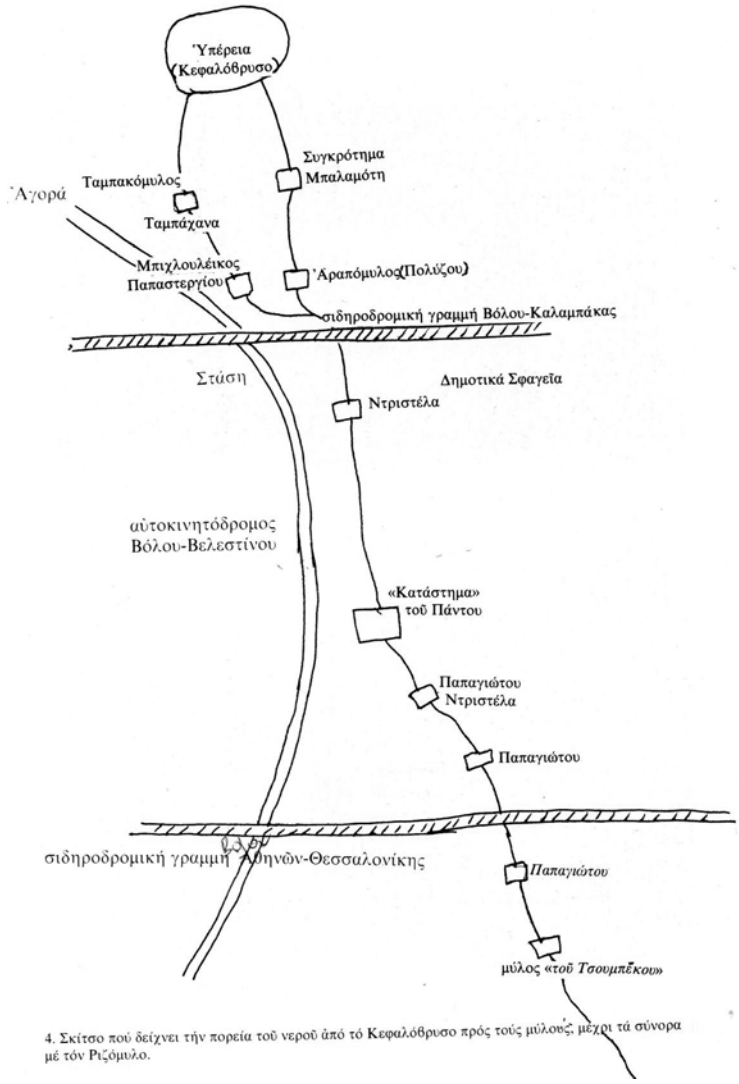

Εικ. 20. Σκαρίφημα με την διαδρομή του νερού της Υπέρειας Κρήνης και τους μύλους από την εργασία της Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, «Υδροκίνητες βιοτεχνίες στο Βελεστίνο», ό.π., σ. 325.

Εικ. 21. Αποτύπωση της διαδρομής των αυλακιών του νερού και των θέσεων της κόφτρας από την Υπέρεια Κρήνη μέχρι τα όρια του Ριζομύλου.

Ο Θάνατος πλούσιος συμπόνοιας,
συμπόνοιας πολλά.

Ρίκα Βελεσιώτη

ΕΘΝΙΚΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ